ISSN 1305 – 7774

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ CİEP ÖZEL SAYISI

Uluslararası İktisadi ve İdari Perspektifler Kongresi: Yeni Bölgesel Vizyonlar (Congress on International Economic and Administrative Perspectives: New Regional Visions)

28 - 30 Eylül 2016 Bakü/Azerbaycan

Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences

Hakemli Dergi

(Refereed Journal)

Yıl (Year): 2016 **Sayı (Number): Özel Sayı**

Derginin Sahibi (Owner of the Journal)
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü (Süleyman Demirel Üniversitesi adına)

Editör (Editor)

Doç. Dr. Muharrem GÜRKAYNAK

Editör Yardımcıları (Assistant Editors)

Doç. Dr. Hasan Tevfik MARULCU
Yrd. Doç. Dr. Elvettin AKMAN

Dergi Sekreteri (Secretary)
Arş. Gör. Seyhan ÖZDEMİR

Dizgi ve Tashih (Composition)
Öğrt. Gör. Harun ÇAKIR

Kapak (Cover)
S.D.Ü. Basın ve Halkla İlişkiler

Baskı (Print)
S.D.Ü. Basım Evi
Tel: +90 246 2113001

SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Nisan ve Aralık sayıları olmak üzere yılda iki kez çıkmaktadır. Dergide yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan makale ve yazılar kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir.
SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Akademia Sosyal Bilimler Indeksi (ASOS), Business Source Corporate Plus (EBSCO), Scientific Indexing Services (SIS), Türk Eğitim İndeksi (TEİ), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Akademic Resource İndex (ResearchBib), Journal Factor, CiteFactor, Information Matrix for the Analysis of Journals (MİAR) ve DergiPark İndeksleri tarafından taranan dergiler arasında yer almaktadır.
©SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Isparta-2016

İsteme Adresi (Communication Adress)
Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Zemin Kat Doğu Kampüsü
32260 ÇÜNÜR/ISPARTA
Tlf: 0 246 211 38 50 Fax: 0 246 237 00 60
E-Posta: sbedergi@sdu.edu.tr

BİLİM KURULU
(Scientific Committee)

Prof. Dr. Abdilbaet Mamasıdıkov (İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi/Kırgızistan)

Prof. Dr. Abed Al-Nasser Abdallah (American University of Sharjah)

Prof. Dr. Adalet Muradov (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi)

Prof. Dr. Adem Korkmaz (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet Vecdi Can (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Akimshan Arupov (Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Kazakistan)

Prof. Dr. Anarkul Urdaletova (Kyrgyz Turk Manas University)

Prof. Dr. Bilal Eryılmaz (Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Cusupbek Pirimbayev (Kyrgyz Turk Manas University)

Prof. Dr. Davut Dursun (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Dilaver Tengilimoğlu (Atılım Üniversitesi)

Prof. Dr. Dromantas Mykolas (Northern Lithuania College)

Prof. Dr. Durmuş Acar (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)

Prof. Dr. Ekrem Gül (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Enver Bozkurt (Gaziantep Hasan Kalyoncu Üniversitesi)

Prof. Dr. Evez Bayramov (Azerbaijan State University of Economics)

Prof. Dr. Fatih Savaşan (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Fengyi Frances Lin (National Taipei University of Technology)

Prof. Dr. Fevzi Akıncı (The William G. McGowan School of Business, King's College)

Prof. Dr. Fuat Sekmen (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Gabil Manafov (Azerbaijan State University of Economics)

Prof. Dr. Gyu Min Lee (Pusan National University)

Prof. Dr. Habib Yıldız (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Halil İbrahim Aydınlı (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Hamza Al (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan Tutar (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Hayati Beşirli (Kyrgyz Turk Manas University)

Prof. Dr. Haydar Sur (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Hidayet Caferov (Azerbaijan State University of Economics)

Prof. Dr. Ilshat Gafurov (Kazan Federal University)

Prof. Dr. Irena Zemaitaityte (Mykolas Romeris University / Institute of Educational Sciences and Social Work)

Prof. Dr. Kadir Ardıç (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Kamil Ufuk Bilgin (TODAİE)

Prof. Dr. Keiichi Yamada (Nakamura Gakuen University)

Prof. Dr. Khodakaram Salimifard (Persian Gulf University)

Prof. Dr. Leta Dromantiene (Mykolas Romeris University / Faculty of Social Welfare)

Prof. Dr. Lev P. Kurakov (Chuvash State University Cheboksary)

Prof. Dr. Levent Kösekahyaoğlu (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Prof. Dr. Mirian Jerowski (Universidade de Sao Paulo)

Prof. Dr. Mohammed Aboelmaged (Ain Shams University)

Prof. Dr. Murat Okçu (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa Zihni Tunca (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Prof. Dr. Nasriddin Sadriddinov Talbakovich (N. Khusraw Kurgan Tube Devlet Üniversitesi)

Prof. Dr. Nasser Al-Omaim (Riyadh College of Technology)

Prof. Dr. Olga Nosova (Harkov Devlet Teknoloji Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman Bayri (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Prof. Dr. Ozan Bahar (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Rajab Rajabov Kuchakovich (Tacik Devlet Ticaret Üniversitesi)

Prof. Dr. Ramazan Erdem (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Prof. Dr. Reşad Muradov (Azerbaijan State University of Economics

Prof. Dr. Sejfudin Zahiroviç (University of Tuzla / Bosnia and Herzegovina)

Prof. Dr. Süleyman Özdemir (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Svetlana Tyutyunnykova Vladimirovna (V.N. Karazin Harkov Ulusal Üniversitesi)

Prof. Dr. Şaban Kayıhan (Gaziantep Hasan Kalyoncu Üniversitesi)

Prof. Dr. Şahin Kavuncubaşı (Başkent Üniversitesi)

Prof. Dr. Şeref Kalaycı (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Tamara Merkulova Vyktorovna (V.N. Karazin Harkov Ulusal Üniversitesi)

Prof. Dr. Temel Gürdal (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Tuncay Çelik (Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Tuncay Güloğlu (Yalova Üniversitesi)

Prof. Dr. Turar Koyçiyev (Kyrgyz Turk Manas University)

Prof. Dr. Umaru Farouk Aminu (Central Bank of Nigeria)

Prof. Dr. Vladimer Papava (Tbilisi State University)

Prof. Dr. Yusuf Çelik (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Zahid Mammadov (Azerbaijan State University of Economics)

Prof. Dr. Zanetta Ozolina (University of Latvia)

Prof. Dr. Zeki Parlak (Marmara Üniversitesi)

Doç. Dr. Abdurrahman Benli (Sakarya Üniversitesi)

Doç. Dr. Ainur Nogayeva (L.N. Gumilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi / Kazakistan)

Doç. Dr. Amirhossein Takian (Tehran University of Medical Sciences)

Doç. Dr. Aziz Tuncer (Sakarya Üniversitesi)

Doç. Dr. Bünyamin Bezci (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Mahmud Khan (Arnold School of Public Health, University of South Carolina)

Prof. Dr. Manuela Tvaronavičienė (Vilnius Gediminas Technical University / Department of Economics and Management of Enterprises)

Prof. Dr. Mehmet Yüce (Uludağ Üniversitesi)

Doç. Dr. Chandrakant B. Salunkhe (Krishna Mahavidyalaya)

Doç. Dr. Elnare Samedova (Azerbaijan State University of Economics)

Doç. Dr. Fatih Yardımcıoğlu (Sakarya Üniversitesi)

Doç. Dr. Firdaus Norov (N. Khusraw Kurgan Tube Devlet Üniversitesi)

Doç. Dr. Gaini Mukhanova (T. Riskulova Kazakistan İktisat Üniversitesi)

Doç. Dr. Hayrettin Zengin (Sakarya Üniversitesi)

Doç. Dr. İrfan Haşlak (Sakarya Üniversitesi)

Doç. Dr. Iveta Reinholde (University of Latvia)

Doç. Dr. Jırgalbek İsmanov (İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi)

Doç. Dr. Köksal Şahin (Sakarya Üniversitesi)

Doç. Dr. Kurbonov Abdukarim Rakhimovich (Tacik Devlet Ticaret Üniversitesi)

Doç. Dr. Mahmut Bilen (Sakarya Üniversitesi)

Doç. Dr. Mariya Kochkorbaeva (İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi)

Doç. Dr. Mustafa Çalışır (Sakarya Üniversitesi)

Doç. Dr. Mustafa Öztürk (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Doç. Dr. Natiq Qurbanov (Azerbaijan State University of Economics)

Doç. Dr. Nesrin Kenar (Sakarya Üniversitesi)

Doç. Dr. Oktay Emir (Anadolu Üniversitesi)

Doç. Dr. Onur Köksal (Selçuk Üniversitesi)

Doç. Dr. Orhan Elmacı (Dumlupınar Üniversitesi)

Doç. Dr. Ömer Karaoğlu (Sakarya Üniversitesi)

Doç. Dr. Özer Köseoğlu (Sakarya Üniversitesi)

Doç. Dr. Qadir Bayramlı (Azerbaijan State University of Economics)

Doç. Dr. Saadet Gandilova (Azerbaijan State University of Economics)

Doç. Dr. Samir Hemidov (Azerbaycan Devlet Diller Üniversitesi)

Doç. Dr. Selim İnançlı (Sakarya Üniversitesi)

Doç. Dr. Serdar Gülener (Sakarya Üniversitesi)

Doç. Dr. Serdar Öztürk (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Doç. Dr. Shannon Melideo (Marymount University)

Doç. Dr. Tuncay Yılmaz (Sakarya Üniversitesi)

Doç. Dr. Valentina Mariana Manoiu (University of Bucharest)

Doç. Dr. Virginia Zhelyazkova (University of Vuzf)

Dr. Anna Marinova (Vratsa University)

Dr. Dan Sava (Health Services Management Consultant)

Dr. Gavrila A. Liviu (Aurel Vlaicu University of Arad)

Dr. Hassan Ali (The Maldives National University)

Dr. Kimete Canaj (Kosovo Erasmus Office)

Dr. Mihaela Gavrila-Ardelean (Universitatea de Vest Vasile Goldiş Arad University)

Dr. Ming Hung Chu (National Cheng Kung University)

Dr. Nadzri Ab. Ghani (Mara Technology University)

Dr. Slavka Krasna (Institute of Pedagogical and Psychological Sciences, Slovak Republic)

Dr. Sonya Kostova Huffman (Iowa State University)

Dr. Stephanie Cheung Yik-Man (Oxfam)

Dr. Tillotson Li (Tung Wah College)

Dr. Ziad Said (College of the North Atlantic Qatar University)

DÜZENLEME KURULU
(ORGANİZATİON COMMİTTEE)

Prof. Dr. Ädem Efe
Prof. Dr. Ahmet Vecdi Can
Prof. Dr. Hüseyin Gül
Prof. Dr. Murat Ali Dulupçu
Prof. Dr. Murat Okcu
Prof. Dr. Mustafa Zihni Tunca
Prof. Dr. Nurhan Papatya
Prof. Dr. Osman Bayri
Doç. Dr. Bekir Gövdere
Doç. Dr. Didar Büyüker İşler
Doç. Dr. Elşen Bağırzade
Doç. Dr. Fariz Ahmadov
Doç. Dr. Ferruh Tuzcuoğlu
Doç. Dr. Geray Musayev
Doç. Dr. Hamid Hamidov
Doç. Dr. Kadir Bayramlı
Doç. Dr. Muharrem Gürkaynak
Doç. Dr.Raqif Qasımov Xanbala
Doç. Dr. Serpil Ağcakaya
Doç. Dr. Serpil Senal
Doç. Dr. Şirvan Demir
Yrd. Doç. Dr. Aygen Oksay
Yrd. Doç. Dr. Burcu Aslantaş Ateş
Yrd. Doç. Dr. Canan Şentürk
Yrd. Doç. Dr. Çiğdem Akman
Yrd. Doç. Dr. Devrim Vural Yılmaz
Yrd. Doç. Dr. Elvettin Akman
Yrd. Doç. Dr. Erdal Eke
Yrd. Doç. Dr. Gülay Bulgan
Yrd. Doç. Dr. Gürcan Papatya
Yrd. Doç. Dr. Hakan Özçelik
Yrd. Doç. Dr. Harun Öztürk
Yrd. Doç. Dr. Hidayet Ünlü
Yrd. Doç. Dr. Mahmut Sami Öztürk
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Akif Altunay
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Albayrak
Yrd. Doç. Dr. Nesrin Kenar
Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan Çarıkçı
Yrd. Doç. Dr. Osman Kürşat Acar
Yrd. Doç. Dr. Özen Akçakanat
Yrd. Doç. Dr. Pınar Göktaş
Yrd. Doç. Dr. Selen Işık Maden
Yrd. Doç. Dr. Selim Kanat
Yrd. Doç. Dr. Turan Kocabıyık
Yrd. Doç. Dr. Besti Aliyeva
Dr. Elşen Memmedli
Dr. Nazim Caferov
Dr. Nurhodja Akbulayev
Dr. Oqtay Quliyev
Dr. Südabe Salihova
Dr. Şahin Ekberov
Öğr. Gör. Aqil Memmedov
Öğr. Gör. Araz Aslanlı
Öğr. Gör. Besti Aliyeva
Öğr. Gör. Ebilhan İsayev
Öğr. Gör. Gülnar Mirzeyeva
Öğr. Gör. Metanet Memmedova
Öğr. Gör. Neriman Hanahmedov
Öğr. Gör. Turan Ahmedov

BU SAYININ HAKEMLERİ
(REFEREES OF THIS ISSUE)

Prof. Dr. Firdevs GÜMÜŞOĞLU	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin GÜL	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Muammer TUNA	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Murat OKCU	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Sakit YAQUBOV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Prof. Dr. Selim Adem HATIRLI	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Songül SALLAN GÜL	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Şeref KALAYCI	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Zahid Ferrux MEMMEDOV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Prof. Dr. Zeliha GÖKER	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir GÖVDERE	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir Sami OĞUZTÜRK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Cem ERGUN	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Cevdet YILMAZ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Didar BÜYÜKER İŞLER	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Elşen BAĞIRZADE	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Doç. Dr. Fariz AHMADOV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Doç. Dr. Ferruh TUZCUOĞLU	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Doç. Dr. Geray MUSAYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Doç. Dr. İhsan KAMALAK	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut DEMİR	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Nilüfer NEGİZ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Raqif QASIMOV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Doç. Dr. Serpil SENAL	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Şirvan ŞEN DEMİR	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet SONGUR	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Araz ASLANLI	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Aygen OKSAY	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Burcu ASLANTAŞATEŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Çiğdem AKMAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Devrim VURAL YILMAZ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ebilhan İSAYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ekrem Yaşar AKÇAY	Hakkari Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Elif AKKAŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Elşen MEMMEDLİ	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Erdal EKE	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gamze GÖÇMEN YAĞCILAR	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gonca MANAP DAVRAS	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gülay BULGAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hakan ÖZÇELİK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Harun ÖZTÜRK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KALELİ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kadir BAYRAMLI	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mahmut Sami ÖZTÜRK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Akif ALTUNAY	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Murşit IŞIK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nazım CAFERSOY	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Neriman HANAHMEDOV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nezihe TÜFEKCİ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nurhoca AKBULAYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Oqtay QULİYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Osman Kürşat ACAR	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ozan ÖZDEMİR	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ömer Akgün TEKİN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ömer Kürşad TÜFEKCİ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Özen AKÇAKANAT	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Pınar GÖKTAŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sadabe SALİHOVA	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selen IŞIK MADEN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selim KANAT	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sonay Zeki AYDIN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Süha ÇELİKKAYA	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Şahir AKBER	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Tahsin AKÇAKANAT	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Turan KOCABIYIK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Vahit YİĞİT	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yusif ALİYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zişan KORKMAZ ÖZCAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ziyadahna HESENOV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Elvettin AKMAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Besti ALİYEVA	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Öğr. Gör. Özgür DAVRAS	Süleyman Demirel Üniversitesi

Onur Kurulu

Prof. Dr. Adalet Muradov - Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. İlker Hüseyin Çarıkçı - Süleyman Demirel Üniversitesi Rektörü

Koordinatörler

Doç. Dr. Ferruh Tuzcuoğlu (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi Dekanı)
Doç. Dr. Bekir Gövdere (Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dekan Yardımcısı)
Yrd. Doç. Dr. Çiğdem Akman (Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Öğretim Üyesi)

SEKRETARYA

Arş. Gör. Ahmet Kuntay DEMİRAL
Arş. Gör. Seda EFE
Arş Gör. Özal ÇİÇEK
Arş. Gör. Dr. Mustafa ATATORUN
Arş. Gör. Meryem TEKİN EPİK

İ Ç İ N D E K İ L E R
(C O N T E N T S)

	Sayfa
İlhan EGE, Özlem KARAKOZAK, Emre Esat TOPALOĞLU AZERBAYCAN VE TÜRKİYE BANKACILIK SEKTÖRLERİNİN BASEL KRİTERLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ	1
Melek AKGÜN, A. Vecdi CAN PAZARLAMA KARMASI STRATEJİLERİNİN ETKİLEŞİMLİ YAPISI VE FİNANSAL PERFORMANS ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	12
Aysa İpek ERDOĞAN FINANCING PRACTICES OF SMES: THE CASE OF TURKEY	30
Turan KOCABIYIK JOHANSEN EŞBÜTÜNLEŞME TESTİNDE KARAR AŞAMALARININ ANALİZİ	40
Eser YEŞİLDAĞ MAKROEKONOMİK FAKTÖRLERİN BORSA İSTANBUL'DAKİ ENDEKS GETİRİLERİNE ETKİSİNİN ARBİTRAJ FİYATLAMA MODELİ İLE ANALİZİ	51
Okan Güray BÜLBÜL DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI TEORİLERİ IŞIĞINDA TÜRKİYE ÇİMENTO SEKTÖRÜNDEKİ DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	77
Ahmet Vecdi CAN, Merve KIYMAZ BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN PERAKENDE MAĞAZACILIK SEKTÖRÜNE YANSIMALARI: MUHASEBE DEPARTMANLARINDA ENDÜSTRİ 4.0 ETKİSİ	107
Turan AHMADOV FİNANSAL RAPORLAMADAKİ ULUSLARARASI FARKLILIKLAR AÇISINDAN ÜLKELERİN SINIFLANDIRILMASI	118

Hakan ÖZÇELİK, Süleyman BAYRAKCIOĞLU 128
HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMA TESPİTİNDE BENFORD YASASI: PERAKENDE SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA

Tolga ALA, Tevhit KAHRAMAN, Enver SÜMER 140
MUHASEBE BİLGİ KALİTESİ: KARŞILAŞTIRILABİLİRLİK KAVRAMI

Ahmet Vecdi CAN, Merve KIYMAZ 153
MUHASEBESEBE UYGULAMALARINDAKİ GELİŞMELER IŞIĞINDA DİPNOT KÜLTÜRÜNÜN İNCELENMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Raqif QASIMOV, Benövşe ASLANOVA, Fatima ALIYEVA 160
"İŞLETMELERDE KURUMSAL İLETİŞİM DÜZEYİ" KAMU VE ÖZEL SEKTÖR ÖRNEĞİNDE

Fariz AHMADOV, Gülşen MEMMEDOVA 174
AZERBAYCAN`DA YÖNETİCİLERİNİN YEREL İŞLETMELERDE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDE İZLEDİKLERİ STRATEJİLER ÜZERİNDE ANALİZ

Pınar GÖKTAŞ 188
AZERBAYCAN'DA İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ'NİN GELİŞİMİ VE FONKSİYONLARI

Nurhodja AKBULAEV, Besti ALİYEVA, Xayale AHMEDOVA 200
İNANSAL VARLIK FİYATLAMA MODELİ VE BİST'DE UYGULAMA

Mahmut AÇAK, Recep KARABULUT 214
FUTBOL KULÜP TARAFTARLIĞI: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN SPOR SPONSORLUĞU HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Neriman HANAHMEDOV 231
GLOBALLEŞMA SÜRECİNDE AZERBAYCAN İŞ HUKUKNDA ESNEK ÇALIŞMA

Emiliya AHMADOVA 242
ISLAMIC MARKETING: THE NEW RULES THAT TRANSFORM THE WAY OF CONDUCTING BUSINESS

Seyhan ÖZDEMİR, Ahmet ALKAN, Ramazan ERDEM 258
İŞ YAŞAMINDA YALNIZLIK İLE MESLEKİ TÜKENMİŞLİK ARASINDAKİ İLİŞKİ: AKADEMİSYENLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Osman Kürşat ACAR 286
MESLEKİ YETERLİLİK KURUMUNUN ÇALIŞMA HAYATINDA İŞ TANIMLAMA AÇISINDAN ÖNEMİ: ÖRNEK OLARAK İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ ALANINDA YAPTIĞI ÇALIŞMALAR

Necla KUDUZ 304
ONLINE SATIŞ YAPAN WEB SİTELERİNİN KALİTESİNE İLİŞKİN TUTUM DEĞERLENDİRMESİ: UŞAK ÖRNEĞİ

Vildan GÜNEŞ 347
POSTMODERN PAZARLAMA UNSURLARININ SANAL OYUNLAR ÜZERİNDEN TÜKETİCİDE BIRAKTIĞI ETKİ: POKEMON GO ÖRNEĞİ

Duygu SAV CANSEVEN 360
TERMAL TURİZM İŞLETMELERİNDE MÜŞTERİ BEKLENTİLERİ VE MEMNUNİYETİNİN ÇEVREYE UYARLILIK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: AFYONKARAHİSAR İL MERKEZİNDEKİ TERMAL TURİZM İŞLETMELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Altuğ Murat KÖKTAŞ, Ali Gökhan GÖLÇEK 386
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE VERGİ ALGISI

Alper GÖKSU, Muhammet Mustafa KÜÇÜK, Gonca GÜNGÖR GÖKSU 396
TERÖR HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİNİN ARAŞTIRILMASI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Düriye TOPRAK 408
KAMU İDARELERİNDE CİNSİYETE DUYARLI STRATEJİK PLANLAMA VE BÜTÇELEME: ISPARTA İL ÖZEL İDARESİ ÖRNEĞİ

Mehmet Emin ALTUNDEMİR, Gonca GÜNGÖR GÖKSU 442
YÜKSEKÖĞRETİM BAĞLAMINDA PERFORMANS ESASLI FİNANSMAN MEKANİZMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Burcu ASLANTAŞ ATEŞ, Aynur TORAMAN 456
3. BASAMAK BİR HASTANENİN ECZANESİNDE YALIN TEDARİK ZİNCİRİ UYGULAMASI

Kevser SEZER KORUCU, Aygen OKSAY, Gaye ATİLLA GÖK 470
AZERBAYCAN-TÜRKİYE SAĞLIK SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ali ÜNAL, Ravil TAGİYEV 479
SAĞLIK SİSTEMİNDE DESANTRALİZASYON: TÜRKİYE VE AZERBAYCAN SAĞLIK SİSTEMLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Canan HOŞ 498
SAĞLIKTA ZORU BAŞARMAK: SAĞLIK SEKTÖRÜNDE AKREDİTASYON

Əvəz BABAYEV 534
KIRSAL TURIZME KAVRAMSAL YAKLAŞIM,KIRSAL TURIZMIN ÖNEMI VE ETKILERI: TÜRKIYE ÖRNEĞI

Gadir BAYRAMLI 543
ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNDE EKOTURİZM

Ümmühan KAYGISIZ, Gülay BULGAN 552
SOSYAL MEDYA TEMELİNDE BİLGİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN TURİZMDEKİ YERİ

İbrahim ÇETİN 572
VAN İLİNİN TURİZM POTANSİYELİ ve BÖLGESEL ENTEGRASYON (YABANCI SERMAYE POLİTİKASI) KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Aziz BELLİ, Abdullah AYDIN 589
AB UYUM SÜRECİNDE TÜRKİYE'NİN ÇEVRE POLİTİKASINA İLİŞKİN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Ahmet ÖZKAN 616
ALTERNATİF UYUŞMAZLIK ÇÖZÜM YOLLARININ YARGILAMA SÜRECİNE ETKİSİ VE İDARİ YARGI SİSTEMİNDE İŞLERLİĞİ

Şafak KAYPAK 635
DEMOKRASİ KÜLTÜRÜNDE SİVİL TOPLUMUN ROLÜ

Hasan TUTAR, Ferruh TUZCUOĞLU 656
GÜÇ İSTEMİ VE İHTİŞAM ARZUSU: SEMBOLİK KENTLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Hüsamettin İNAÇ 673
GÜNCEL SİYASİ SORUNLAR BAĞLAMINDA TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNE SOSYO-POLİTİK BİR BAKIŞ

Hüseyin KOÇAK 683
GÜVENLİK, MAHREMİYET VE ÖZGÜRLÜK BAĞLAMINDA İNTERNET KULLANIMI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ARAŞTIRMA: AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ VE GÜNEY FLORİDA ÜNİVERSİTESİ ÖRNEKLERİ

Emine ŞENER, Mustafa KOCAOĞLU 699
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN İYİMSERLİK VE KARİYER YÖNETİMİ TUTUMLARINA İLİŞKİN ÖĞRETİM ÜYESİ ALGISI: NİTEL BİR ÇALIŞMA

Şafak KAYPAK, Meltem HAYTOĞLU 715
KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TOPLUMSAL HAREKETLER VE KENTE YANSIMASI

Albeniz Tuğçe EZME 735
MUSLIM IMMIGRANTS' FOOD CULTURE AND ITS EFFECT ON LOCATION PREFERENCE

Niran CANSEVER, Seda EFE 760
TÜRKİYE'DE BİR YEREL SİYASET AKTÖRÜ OLARAK İL GENEL MECLİSLERİ: ISPARTA ÖRNEĞİ

Songül SALLAN GÜL, Duygu Samav CANTÜRK, Hüseyin GÜL 785
TÜRKİYE'DE ENGELLİLİK POLİTİKALARINDA PARADİGMA DEĞİŞİMİ: MUHTAÇ SAKATTAN İHTİYAÇ SAHİBİ BİREYE GEÇİŞ

Ahmet UÇAR, Nilüfer NEGİZ 794
YERELDE KAMU POLİTİKALARININ OLUŞUMUNDA YÖNETİŞİM VE KATILIMCILIK: ISPARTA İNCELEMESİ

i.ü.f.d. Hümbətova Suqra İnqilab qızı 820
AZƏRBAYCANDA AQRAR BAZARDA MƏHSUL TƏKLİFİNİN FORMALAŞMASI XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ TƏHLİLİ

Tuncay ÇELİK, Bekir GÖVDERE, Utku ONGUN 845
DEZENFLASYON SÜRECİNDE TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN İZLERİ

Canan ŞENTÜRK 858
ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN BELİRLEYİCİLERİ ÜZERİNE BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ

Serdar YETİŞEN, Selen Işık MADEN, Hidayet ÜNLÜ, Aykut SEZGİN, Murat Ali DULUPÇU 891
KUZEYDOĞU ANADOLU, ORTADOĞU ANADOLU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU DÜZEY 2 BÖLGELERİNDE BEŞERİ SERMAYE YAPISI ÜZERİNE BİR PANEL VERİ UYGULAMASI (2007-2011)

Hüseyin TOPUZ, Havzullah YILMAZ, Hüseyin Ali ERSOY 912
KÜRESEL ENERJİ LOJİSTİĞİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'NİN MERKEZ ÜLKE OLMA ARAYIŞI VEYENİLENEBİLİR ENERJİ KAYNAKLARI AÇILIMINDA FOSİL ENERJİ SAPLANTISI

Ahmet SERDAR 952
SOCIO – ECONOMIC PROFILE OF VOCATIONAL SCHOOL STUDENTS IN TURKEY: A CASE STUDY ON TRAKYA UNIVERSITY IPSALA VOCATIONAL SCHOOL STUDENTS

Ahmet ÜNLÜ, Seçkin KABAK 962
TÜRKİYE VE AZERBAYCAN TİCARETİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ VE AMPİRİK ANALİZİ

Elşen MEMMEDLİ 986
GÜVENLİK TEHDİTLERİ VE ULUSLARARASI TERÖRİZM

Yıldırım TURAN, Agil MAMMADOV 997
KARŞILIKLI BAĞIMLILIK KURAMI PERSPEKTIFINDE AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASINDA ULUSLARARASASI ÖRGÜTLERİN YERİ VE ÖNEMİ: BM ÖRNEĞİNDE

Zafer AKBAŞ 1008
TÜRKİYE VE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN BÖLGESEL VE KÜRESEL ÇOK BOYUTLU DİNAMİZMİ

Zafer AKBAŞ, Saliha YILMAZ 1016
ULUSLARARASI HUKUKTA SOYKIRIM SUÇU VE ERMENİ SOYKIRIMI İDDİASI: 100. YILDA TÜRKİYE'DEN TALEPLER VE GERÇEKLER

Mehmet ALBAYRAK, Gülşen ALBAYRAK 1030
YENİ NESİL e-ÖĞRENME ORTAMLARI

Ayberk GÜÇLÜ 1038
KENTLERİN MARKALAŞMASINDA YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ: FETHİYE BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

Çiğdem AKMAN 1055
EVALUATING THE CURRENT SITUATION VIA TOWN TWINNING PRACTICES IN TURKEY

Dilek MEMİŞOĞLU, Sedef EYLEMER, Evrim MAYATÜRK AKYOL 1072
AVRUPA BİRLİĞİ'NE GİRİŞ SÜRECİ BAĞLAMINDA YEREL YÖNETİMLER TARAFINDAN DÜZENLENEN MESLEKİ KURSLARA VE KADIN İSTİHDAMININ ARTIRILMASINA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME: İZMİR-TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Köksal ŞAHİN 1091
BİLİM, JEOPOLİTİK VE TÜRK DÜNYASI

Raqif QASIMOV, Könül İSRAYILOVA 1100
ÇALIŞANLARIN MOTİVASYONUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

AZERBAYCAN VE TÜRKİYE BANKACILIK SEKTÖRLERİNİN BASEL KRİTERLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

İlhan EGE[1]
Özlem KARAKOZAK [2]
Emre Esat TOPALOĞLU [3]

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Basel kriterleri çerçevesinde, Azerbaycan ve Türkiye bankalarının ve dolayısıyla bankacılık sektörünün küresel şoklar karşısında almış olduğu önlemleri incelemektir. Merkez Bankası tarafından belirlenen %12'lik ve uluslararası alanda kabul edilen %8'lik asgari düzey dikkate alındığında, her iki ülkede son dönemde alınan önlemler neticesinde ekonomik büyüme ve gelişim sağlanırken, ülke bankalarının sermaye yeterliliğinin uluslararası Basel kriterleri yetkinliğinin çok üstünde oluştuğu da görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Basel I, II, II Kriterleri, Bankacılık Sektörü*

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the measures taken by the Azerbaijani and Turkish banks, and thus the banking sector, against global shocks in the framework of the Basel criteria. Taking into account the minimum level of 12%, which is determined by the Central Bank and 8%, which is accepted as an international field, it can be seen that the capital adequacy of the country's banks is well above the competence of the international Basel criteria, while the economic growth and development has been achieved in the last two decades.

Keywords: *Basel I, II, II Criteria, Banking sector*

1. GİRİŞ

Ülkelerin gelişmelerini ve büyümelerini gerçekleştirebilmeleri için gelişmiş finans piyasalarına, bu piyasalarda araç ve kurum çeşitliliğine ve derinleşmelerini tamamlamış finansal piyasalara büyük ihtiyaç duyulmaktadır. Finansal sistemlerde yatırımların finansmanında iki farklı finansman modeli

[1] Doç. Dr., Mersin Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü, ilhanege2005@hotmail.com
[2] Arş. Gör., Niğde Üniversitesi İİBF, Bankacılık ve Finans Bölümü, ozkara86@gmail.com
[3] Arş. Gör., Mersin Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü, emresatopal@hotmail.com

bir arada kullanılmaktadır. Bu finansman modelinin ilkinde, bankacılık sektörü etkin bir rol üstlenirken, ikinci modelde ise, sermaye piyasaları ön plandadır. Gelişmekte olan ülkelerde fonların toplanması ve dağıtılmasında bankacılık sektörü ağırlıklı ve etkin bir rol üstlenmektedir. Dolayısıyla bu ülkelerde bankacılık sektörü, piyasada %90'lık bir paya sahiptir (Oktay & Çakır, 2005). IMF verileri doğrultusunda, Azerbaycan ve Türkiye'nin de bu liste içerisinde yer aldığı düşünülürse, bankacılık sektörünün ülke ekonomilerinin büyük bir bölümünü oluşturduğu söylenebilir.

Birçok ülke ekonomisinin yapı taşlarından biri olan bankacılık sektörünün önemi, sermayenin, ticaretin ve bilginin yer değiştirme hızının artmasıyla tüm dünyada olduğu gibi Azerbaycan ve Türkiye'de de giderek artmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ticari işletmelerin fon sağlayıcısı görevini üstlenen bankalar, küresel ölçekli olumsuzluklardan en çok etkilenen sektör haline gelmiştir. Tablo 1'de görüldüğü üzere, etkileri en aza indirmek için geçmişten günümüze iki ülkede de çeşitli yasal düzenlemeler ve denetim mekanizmaları oluşturulmuştur.

Tablo 1: Azerbaycan-Türkiye Bankacılık Sektörü Gelişimi

Azerbaycan Bankacılık Sektörünün Kronolojik Gelişimi		**Türkiye Bankacılık Sektörünün Kronolojik Gelişimi**	
1920	Bankaların Millileştirilmesi Hakkında Kanun (Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti)	1924	Türkiye İş Bankası Kuruluşu (T.C. İlk Bankası)
1991	Azerbaycan bağımsızlığının ilan edilmesi	1930	T.C. Merkez Bankası Kuruluşu
1992	Azerbaycan Milli Parasının Tedavüle Sürülmesi	1923-1932	Ulusal Bankalar Dönemi
1992	Merkez Bankası Hakkında Kanun ile Bankalar ve Bankacılık Faaliyetleri Hakkında Kanunlar	1933-1944	Özel Amaçlı Devlet Bankalarının Kurulduğu Dönem
1992	İlk defa 'Azerbaycan manatı' piyasaya sürülmesi	1945-1954	Özel Bankaların Geliştiği Dönem
1992	Özel Ticari Bankaların Kuruluşu	1980-sonrası	Bankacılığın gelişimi ve dünya finans piyasaları ile bütünleşebilmesi
1994	Merkez Bankası'nın ticari bankalara ilk yıllarda açtığı düşük faizli krediler nedeniyle hızla sayısal olarak artmıştır.	1986	Bankaların para piyasasının oluşturulması, yerleşik kişilere döviz tutma ve döviz tevdiat hesabı açma izninin verilmesi
1995	Banka Kuruluş sermayesin arttırılması ve sektörün denetlenmesi	1987	Merkez Bankası'nın açık piyasa işlemlerini başlatması,

1995	Merkez Bankasının Bağımsızlığının Kazanması	1989	Basel I Kriterlerinin kabulü
1995-2002 yılına kadar	Ticari Banka sayısının azalması Basel Kriterlerinin kabulü	1990-1991	Basel I Kriterleri Uyum Süreci
2004	Bankalar Yasasının Yürürlüğe Girmesi	1994	Finansal Kriz
2004	Basel I-II Kriterlerine uyum süreci	1997	Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS) ve Avrupa Birliği (AB) kriterlerine uygun bir 4389 sayılı Bankalar Yasası
2005	İpoteka Kanunu	1998	Basel I Kriterleri Uyum Süreci
2007	Banka Mevduat Sigortası Kanunu	2000-2001	BDDK'nın kurulması Bankacılık Krizi
2008	Küresel Ekonomik Kriz	2008	Küresel ekonomik kriz
2009	Merkez bankası para politikaları anti-kriz politikalar doğrultusunda düzenlenmesi		

Kaynak: (Yıldırım, 2004), (Ege, 2014), (Mammedov & Yeman, 2010), (Mikayilov & Muxtarov, 2013)

Tablo 1'de görüldüğü üzere, 18 Ekim 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından bankacılık sektöründeki gelişmeler de hızlanmıştır. Azerbaycan'da, piyasa ekonomisi prensipleri doğrultusunda rekabetçi ve modern bir bankacılık sisteminin yasal çerçevesi oluşturulmadan önce, bankalar üzerinde güçlü bir kontrol ve denetim mekanizması oluşturulamamıştır. Düzenleyici-denetleyici kurum ve yasa eksikliği nedeniyle Azerbaycan'da uzun yıllar boyunca bankacılık sektöründe verimsiz bir işleyiş hâkim olmuştur. Türkiye'de ise bankacılık sektörünün gelişimi çok daha eskilere dayanmasına rağmen, bankacılık sektörü yaşanan finansal krizlerden etkilenmiştir. Bankacılık sektörünün maruz kaldığı riskleri iyi yönetememeleri ve almış oldukları riskleri karşılayacak yeterli sermayenin bulundurulmaması, finansal krizlerden etkilenme derecelerini arttırmıştır. Gerçekleşen finansal krizlerden sonra sermaye yeterliliği ve risk yönetimi kavramlarının önemi artmış, risk yönetiminin etkinliğinin arttırılması için yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu süreçte finansal piyasa aktörleri ve denetim otoritelerinin yerel önlemler alması, krizlerin küresel ekonomiye olan olumsuz etkilerini ortadan kaldırmakta yetersiz kalmıştır. Bu yetersizlik, uluslararası nitelikte risk yönetimi standartlarının ve denetim ilkelerinin belirlenmesini zorunlu hale getirmiştir.

Bu çalışmada, Basel kriterlerinden olan sermaye yeterlilik oranının Türk ve Azerbaycan Bankacılığında risk yönetimi üzerindeki etkisi ve Basel kriterlerini, özellikle sermaye yeterlilik oranını uygulamaya yönelik Türk ve Azerbaycan bankalarının yapmış olduğu değişiklikler incelenmiştir. Bu

kapsamda her iki ülkenin de bankacılık sektörü temel göstergeleri 2011-2014 yılları arasında çalışma kapsamına alınmıştır. Çalışmada, ülkeler açısından yıllar itibariyle Basel kriterlerine uyum sürecinde kaydedilen ilerlemeler ve bankacılık sektörüne yansımaları değerlendirilmiştir.

2. BASEL I, II VE III KRİTERLERİ

Finansal piyasalarda ve bankacılık sisteminde ortaya çıkan sorunlara çözüm bulmak, krizleri önlemek ya da etkilerini azaltmak ve ulusal/uluslararası bankacılık sistemlerine istikrar kazandırmak amacıyla Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS-The Bank for International Settlements) tarafından 1974 yılında "Basel Komitesi" oluşturulmuştur (Gürel, Gürel, & Demir, 2012). Komite, gelişmiş ülkelerin merkez bankaları ve bankacılık denetim otoritelerinden üst düzey yetkililerin katılımıyla oluşturulmuş bir komitedir. Bu Komite'nin amacı tüm dünyadaki bankaların ortak standartlarda çalışmasını sağlamaktır (TTGV, 2007).

Basel Komitesi, ulusal sermaye yeterliliği hesaplama yöntemlerini birbirleriyle uyumlu hale getirmek ve bu konuda asgari bir standart oluşturmak amacıyla 1988 yılında, Basel I olarak adlandırılan 'Sermaye Yeterliliği Uzlaşısı'nı yayımlamıştır. Basel Uyumu, banka gözetim ve denetiminde, bir bankanın kredi portföyünü sürdürebilmesi için kredilerinin güvencesi olarak, biçimsel değerlendirme ve yaklaşım süreci kurması zorunluluğudur. 1988 Basel Sermaye Uzlaşısı, kredi riskleri için %8 asgari sermaye yeterliliği oranının belirlendiği bir temel metin olup, bu yönüyle, uluslararası ölçekte bankacılık sisteminde denetime yönelik olarak atılan en ciddi ve ilk adım olmuştur (Şendoğdu, 2010). Basel I Kriterlerini Türkiye de benimsemiş ve bu standardı kademeli bir geçiş süreci ile (1989 yılında %5, 1990 yılında %6, 1991 yılında %7 ve 1998 yılında %8 olarak) uygulamıştır (Külahi, Tiryaki, & Yılmaz, 2013).

Ancak zaman içinde Basel I'in eksikliklerinin uygulama esnasında belirginleşmesi ile 2004 yılında Basel II Standartları olarak adlandırılan, kredi ve piyasa riskine, operasyonel riski de dâhil eden kurallar benimsenmiştir (Alsan, 2012). 1990'lı yıllarda yaşanan bankacılık krizleri, 1999 yılında komite tarafından daha kapsamlı bir hale getirilerek yeniden revize edilmiştir. Sermayenin uluslararası düzeyde uyumlaştırılması, ölçümü ve sermaye standartlarının belirlenmesi Basel II'nin genel çerçevesini oluşturmaktadır (Balin, 2008). Sadece olası kredi kayıplarından kaynaklanan 'kredi riski'ni içeren Basel I düzenlemeleri, 1996 yılında faiz ve kur değişimlerinden kaynaklanan 'piyasa riski'ni de içerecek şekilde yeniden düzenlenmiş ve riske daha duyarlı hale getirilmiştir. "Herkese tek beden elbise" yaklaşımını benimseyen Basel I ile karşılaştırıldığında daha üst standartlar getiren Basel II'de ise, "kredi riski" ve "piyasa riski" tanımı değişikliğe uğramış, belge-kayıt

düzenindeki eksiklikler, bilgisayar sisteminin çökmesi gibi son dönemde firma iflaslarını tetikleyen hususlar "operasyonel risk" kavramı altında ilk defa değerlendirmeye alınmış ve banka sermaye katsayısı ile ilişkilendirilmiştir. Buna göre bankalar, karşılaşabilecekleri tüm risklere ilişkin asgari %8 oranında sermaye bulundurmak zorunluluğu ile karşı karşıya kalmışlardır (Yörük, 2007). Son yaşanan küresel finansal krizin ardından daha önce geliştirilmiş ve uygulanmış Basel II uzlaşısının yetersiz yanlarını gidermek, yeni yaklaşımlar ve tedbirler ortaya atmak, böylece yaşanabilecek krizleri engellemeye çalışmak ya da zararı en aza indirgemek amacıyla Basel Komitesince Basel III uzlaşısı hazırlanmıştır (Gürel, Gürel, & Demir, 2012). Basel-III'e uyuma dönük olarak ise özkaynak, sermaye yeterliliği, likidite, kaldıraç ve sermaye tamponlarına ilişkin düzenlemeler 2013-2015 yılları arasında yürürlüğe girmiştir. Basel III uzlaşısı, bir önceki kriterdeki eksikler ve yetersizlikler doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında Basel II'nin eksiklerini, Basel III uzlaşısını ortaya çıkaran nedenler olarak nitelendirebiliriz (BDDK, 2010).

3. AZERBAYCAN'DA VE TÜRKİYE'DE BANKACILIK SEKTÖRÜ

Basel kriterleri doğrultusunda Azerbaycan ve Türkiye bankacılık sektörleri genel olarak incelendiğinde, Azerbaycan'da bankacılık sisteminde iki taraf olduğu görülmektedir. Bir tarafta Azerbaycan Merkez Bankası (Milli Bank), diğer tarafta ticari ve kredi bankaları bulunmaktadır. Merkez Bankası, hem kredi bankalarının üstlendiği görevi yürütmekte, hem de özel bankaların ve kredi kuruluşlarının denetimini yapmaktadır. Merkez Bankasının dışında iki devlet bankası vardır. Bunlar; Azerbaycan Beynelhalk Bankası ve Birleşmiş Universal Bankasıdır. Bunların dışında 53 özel banka (15'i yabancı sermaye iştiraklı, 7'si ise tamamen yabancı sermayeli) ülkede faaliyet göstermektedir. Azerbaycan'da faaliyet gösteren Türk sermayeli ya da ortaklı bankalar da faaliyet göstermekte ve bilgi birikimi ve tecrübeleriyle ülke ekonomisine hizmet etmektedirler. Bu bankalar Azer-Türk Bank (Ziraat Bankası ortaklığı), Koçbank, Baybank, İşbankası Azerbaycan, Cibank ve Royalbank'dır. (http://www.ekonomi.gov.tr)

Türk Bankacılık Sektöründe ise Aralık 2015 itibarıyla 34 adet Mevduat, 13 adet Kalkınma Yatırım ve 5 adet Katılım Bankası olmak üzere toplam 52 banka faaliyet göstermektedir. Bankacılık sektörünün Aralık 2015 dönemi itibariyle şube sayısı 12.269 olarak gerçekleşmiştir. BDDK tarafından yayınlanan 2015 yılı faaliyet raporu incelendiğinde Türk finansal sektörün aktif toplamı 2015 yılsonu itibarıyla 3,6 trilyon TL, yaklaşık 1,2 trilyon ABD doları düzeyindedir. Türk bankacılık sektörünün finansal sistem içerisindeki

payı %65,7'ye, toplam aktiflerin GSHY'ye oranı ise %120,7 olarak hesaplanmıştır (BDDK, http://www.bddk.org.tr/, 2015).

Azerbaycan ve Türkiye bankacılık sektörlerine ilişkin genel görünüm doğrultusunda, son 4 yıllık güncel veriler kullanılarak her iki ülke için Net kar, Aktif karlılığı (Vergilerden sonra net kârın ortalama varlıklara oranı- ROA), Özsermaye karlılığı (Vergilerden sonra net kârın ortalama öz sermayeye oranı –ROE) ve Sermaye yeterliliği oranları yıllar itibariyle hesaplanarak karşılaştırma yapılmıştır. Ayrıca çalışmada 2015 yılı, Azerbaycan bankacılık sektörü verilerine ulaşılamadığından çalışmaya dâhil edilememiştir. Dolayısıyla bankacılık sektörleri, 2011-2014 yılları arasında karşılaştırmaya tabi tutulmuştur. İki ülkenin bankacılık sektörlerine ait temel göstergeler, TL'ye çevrilerek ele alınmıştır. Tablo 2'de Azerbaycan ve Türkiye bankacılık sektörlerine ilişkin hesaplanan temel göstergeler mevcuttur.

Tablo 2: Azerbaycan ve Türkiye Bankacılık Sektörünün Temel Göstergeleri

Azerbaycan	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**
Net Kar	252,39 Milyon TL	237,7 Milyon TL	477 Milyon TL	662 Milyon TL
ROA	% 1,1	% 0,8	% 1,5	% 1,7
ROE	% 7,8	% 7,1	% 11,7	% 11,6
Sermaye Yeterliliği	% 16,3	% 16,8	% 18,1	% 19,2
Türkiye	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**
Net Kar	19,8 Milyar TL	23,6 Milyar TL	24,7 Milyar TL	25 Milyar TL
ROA	% 1,7	% 1,8	% 1,6	% 1,7
ROE	%15,5	% 15,8	% 14,2	% 12,23
Sermaye Yeterliliği	% 16,4	% 17,9	% 15,3	% 16,3

Kaynak: (http://www.cbar.az, 2011-2012-2013-2014), (http://www.tcmb.gov.tr/, 2011-2012-2013-2014), (https://www.bddk.org.tr, 2011-2012-2013-2014) (http://finance.yahoo.com/E.T:12.03.2016 (Kur: AZN:1;TL:1,91))

Tablo 2 incelendiğinde, Türkiye bankacılık sektörü 2011 yılını 19,8 Milyar TL karla kapatmıştır. Sektörün dönem net karı, önceki yılın aynı dönemine kıyasla 2.269 Milyon TL (%10,3) gerilemiştir. Sektörün öz kaynak karlılığı önceki yılsonuna göre, 4,6 puan azalarak Aralık 2011'de %15,5'e, aktif karlılığı ise 0,7 puan düşerek %1,7'ye gerilemiştir. Aralık 2011 dönemi itibariyle sektörün sermaye yeterlilik oranı (SYO) önceki döneme göre 0,04 puan artarak %16,46 olarak gerçekleşmiştir.

2012 yılında ise bankacılık sektörü 23,6 Milyar TL kar elde etmiştir. Önceki döneme göre, sektörün öz kaynak ve aktif karlılığı sırasıyla, 0,3 puan ve 0,1 puan artarak %15,8 ve %1,8 düzeyinde gerçekleşmiştir. Basel II

düzenlemelerinin Temmuz 2012 tarihi itibariyle yürürlüğe girdiği sektörde, sermaye yeterliliği oranı yılsonuna göre 1,3 puan, son çeyrekte ise 1,4 puan artarak %17,9 seviyesine çıkmıştır. Basel II düzenlemelerinin yürürlüğe girmesi sonrası, makroekonomik konjonktürdeki olumlu gelişmeler, Türkiye'nin yatırım yapılabilir ülke notu alması ve hızla gerileyen faizler bir yandan öz kaynaklara olumlu etki ederken diğer yandan riskli varlıklardaki artışı sınırlamıştır. Ayrıca son bir yıllık süreçte yatay seyreden sermaye yeterlilik oranı, özellikle yılın son çeyreğinde artış trendi içerisine girmiştir.

2013 yılında Türkiye bankacılık sektörü, 2012 yılsonuna kıyasla 1.210 Milyon TL (%5,1) artarak 24.7 Milyar TL karlılık seviyesine ulaşmıştır. Tablo 2'de yer almamasına rağmen sektörün kaldıraç oranının 5 Aralık 2013 itibariyle %7,7 olarak gerçekleştiği belirlenmiştir. Gelişmiş ülkeler ortalamasına göre düşük olarak değerlendirilen ve mevcut sermayeye göre sınırlı bir varlık büyüklüğü ortaya koyan söz konusu bu oran, bankacılık sektörünün büyüme potansiyelini işaret etmektedir. Ancak bu bulgunun tersine sektörde 2013 yılında, öz kaynak kârlılığı 1,6 puan azalarak %14,2'ye, aktif kârlılığı da 0,2 puan azalarak %1,6 olarak gerçekleşmiştir. Temmuz 2012 döneminden itibaren Basel II hükümlerinin uygulandığı sektörde, sermaye yeterlilik oranı yılsonuna göre 2,6 puan, yılın son çeyreğinde de 0,4 puan azalarak %15,3 düzeyine gerilemiştir.

2014'te Türkiye Bankacılık Sektörünün net dönem karı 25 Milyar TL'dir. Bankacılık sektörünün öz kaynak kârlılığı geçen yılın aynı ve yerli özel gruplarında düşük gerçekleşmiş, yabancı bankacılık grubunda ise yükselmiştir. Aynı dönemde sektörün aktif kârlılığı, geçen yılın aynı dönemine göre artış göstermiştir. Sermaye yeterliliği hesaplamasında ağırlıklı varlıkların %90'ı kredi riskine esas tutardan, %7'si operasyonel riske esas tutardan, %3'ü ise piyasa riskine esas tutardan oluşmaktadır. 2014 yılında Türk bankacılık sektörünün sermaye yeterliliği oranı %1 oranında artış göstererek %16,30 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2'de yer alan Azerbaycan bankacılık sektörüne ait veriler incelendiğinde, Azerbaycan'da 2011 yılında bankaların elde ettikleri kâr 286,4 Milyon TL, vergiler ödendikten sonra net kârın hacmi 17,5% artarak 252,39 Milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Bankacılık sektörünün sermaye yeterliliği %16,3 ile yüksek düzeyde seyrederek normalden iki kat daha yüksek gerçekleşmiştir. 2011 yılında banka denetimi çerçevesinin küresel çağrılara adaptasyonu devam ettirilmiş, erken uyarı potansiyeli güçlendirilmiştir. Bankaların sermaye kalitesinin artırılması ve banka varlık artışının dayanıklılığının sağlanması amacıyla sermaye yeterliliğine ek yeni bir kaldıraç katsayısı uygulanmıştır. 2009 yılında Basel Komitesi, sermaye yeterliliği emsallerine ek olarak kaldıraç göstericisinin uygulamasını tavsiye etmiştir. Kaldıraç göstericisinin uygulamasının amacı sermaye düzeyinin değerlendirilmesi, bankacılık sektöründe varlık ve sermaye artış temelinin

bağdaştırılması, bankacılık sektöründe izafi borçlanmanın sınırlandırılması, bankacılık sektöründe istikrarının sağlanması ve banka varlıklarının sağlıklı artışının teşvik edilmesidir. Basel komitesinin tavsiyelerini dikkate alarak Azerbaycan Merkez Bankası da kaldıraç katsayısının uygulanmasına karar vermiş ve gösterge olarak asgari norm 8% sınırını belirlemiştir.

2012 yılında Azerbaycan'da bankaların elde ettikleri kâr 302,5 Milyon TL, vergiler ödendikten sonra net kârın hacmi geçen yıla göre 2 kat artarak 237,7 Milyon TL olarak gözlenmiştir. Bankacılık sektörünün sermaye yeterliliği %16.8 gibi yüksek bir düzeyde kalmıştır. 2012 yılında bankacılık sektörünün varlıklarının getirisi (ROA) %0,8, öz sermayenin getirisi (ROE) % 7.1 oranında gerçekleşmiştir.

2013 yılında bankaların elde ettikleri kâr 610,39 Milyon TL, vergiler ödendikten sonra net kârın hacmi geçen yıla kıyasla 2 kat artarak 477,93 Milyon TL olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılında bankacılık sektörünün varlıklarının getirisi (ROA) %1,5, öz kaynak getirisi (ROE) %11,7 olmuştur. Bankacılık sektörünün sermaye yeterliliği, önceki yıllarda olduğu gibi yüksek düzeyde kalmış (%18,1) ve Merkez Bankası'nın belirlediği asgari düzeyden (%12) ve uluslararası alanda kabul edilen asgari seviyeden (%8) daha yüksek bir seyir izlemiştir.

2014 yılında bankaların elde ettikleri kâr (vergi öncesi) 819,82 Milyon TL, vergiler ödendikten sonra ise net kârın hacmi geçen yıla göre %38 artarak 662,3 Milyon TL olarak kayda geçmiştir. 2014 yılında Azerbaycan bankacılık sektöründe varlıkların getirisi (ROA) %1.7, öz sermayenin getirisi (- ROE) %11,6 olarak hesaplanmıştır.

Azerbaycan ve Türkiye bankacılık sektörlerine ilişkin yukarıdaki bulgular doğrultusunda genel olarak, her iki ülkenin bankacılık sektörlerinin aktif karlılık, öz sermaye karlılığı ve sermaye yeterliliklerinde, incelenen 2011-2014 dönemi itibariyle dalgalanmalar yaşandığı söylenebilir. Ancak her iki ülkenin de sahip olduğu asgari sermaye tutarı, Basel kriterleri doğrultusunda belirlenen asgari sermaye yeterlilik oranından çok daha yüksektir. Bu durum da iki ülkenin bankacılık sektörlerinin olası finansal krizlere karşı dayanıklı olduğu anlamına gelmektedir. 2008 yılında yaşanan küresel mali krizin olası etkilerinden Türkiye bankacılık sektörünün çok fazla etkilenmemesi bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra Azerbaycan bankacılık sektörünün hızlı bir gelişim süreci içerisinde olduğu da açıktır. Dolayısıyla Azerbaycan ve Türkiye bankacılık sektörlerinin mali sonuçları doğrultusunda, sektörlerin genel olarak etkin ve tatmin edici düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

4. SONUÇ

Dünyada yaşanan küresel gelişmeler neticesinde risk yönetiminin önemi artmıştır. Bankalar açısından da üstlenilen risklerin yönetilmesi önemli hale gelmiştir. Bu açıdan bankaların üstlenmiş oldukları riskler ve bu riskleri karşılayabilecek sermaye yeterliliğine sahipliğini sorgulayan Basel kriterlerinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Çalışmada yer alan her iki ülkede de Basel kriterleri dikkate alınarak krizlerin bulaşıcı etkisinin ve kırılganlığın azaltılma çabaları olduğunu görebiliyoruz. Son dönemlerde özellikle Azerbaycan'da bankacılık ve finans sektöründe bağımsızlığın ilk yıllarında yaşanan sorunlar ve belirsizlik ortadan kalkmış ve bu sektör Merkez Bankası'nın ciddi denetimi altına geçmiştir. Hukuki düzenlemeler tam olarak tamamlanmamış olmasına rağmen ekonominin genel dengelerini düzenleyen temel kanunlar gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'de ise Basel kriterlerine uyum süreci Azerbaycan'dan çok daha önce başlatılmış ve 2000–2001 bankacılık kriziyle çok daha ciddiye alınır hale gelmiştir. 2008–2009 yıllarında Basel II kriterlerine geçişin yol haritası belirlenerek, Basel II'nin sermaye yeterliliği ölçümünde kredi riskinin belirlenmesine yönelik yeniliklere, hem bankaların hem de kredi müşterilerinin sağlıklı bir şekilde uyum sağlayabilmeleri için 01.07.2011 tarihinde başlayarak ve 30.06.2012 tarihinde tamamlanan süreçte, "Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik Taslağı" ile bu taslağın eklerinin ve yine bu taslak ile ilgili tebliğ taslaklarının bankalarca, sadece BDDK'ya raporlama amaçlı olarak uygulanmasını öngörmüştür (Külahi, Tiryaki, & Yılmaz, 2013).

Azerbaycan'ın ve Türkiye'nin Basel kriterlerine uyum süreci, Basel komitesine üyelikleri anlamında son derece önem arz etmektedir. Basel Komite üyeliği üye ülkelere önemli avantajlarının yanı sıra bazı sorumluluklar da yüklemektedir. Komite tarafından kabul edilerek Ocak 2013'te yayımlanan statünün, belirlenen standartlarına ilişkin ulusal kuralların uygulanışı ve denetim yöntemlerinin tutarlılığının belirlenmesi, etkinliğinin gözden geçirilmesine yönelik olarak komite tarafından gerçekleştirilecek olan çalışmalara katılım sağlanması şartı üyelerinin yükümlülükleri arasında sayılmaktadır. Belirlenen bu yükümlüklerle komite standartlarına uyum sağlanacağı G-20 düzeyinde taahhüt edilmiş olup, ülkemizin Finansal İstikrar Kurulu üyeliği de Basel standartlarına uyumu gerektirmektedir. Düzenleme Tutarlılığı Değerlendirme Programı kapsamında Türkiye'nin RCAP (Regulatory Consistency Assessment Programme) sürecinin 2015 yılının Eylül ayında başladığı, 15 Mart 2016'da değerlendirme raporlarının yayımlanması ile son bulduğu ve Türkiye'nin Basel'e uygun G20 ülkelerinden birisi olmayı başardığı görülmektedir (www.bis.org, 2016; www.bis.org, 2016).

Son yıllarda her iki ülkede de bankacılık sektöründe gözlemlenen sermaye yeterlilik oranları dikkate alındığında, ülke bankalarının dolayısıyla sektörün olası finansal şoklara karşı bilinçli önlemler aldığını görmekteyiz. Her iki ülkenin de Basel düzenlemelerinin uygulanabilirliğini artırıcı yol haritalarının oluşturulması, bu düzenlemenin uygulanabilir hale getirilip, denetim ve gözetiminin altında tutulması hem Azerbaycan hem de Türkiye için daha güçlü bir ekonomi, finansal yapıya sahip olması ve bulundukları coğrafyada bölgesel güç olması konumunu daha da güçlendirecektir. Özellikle ülke ekonomisinin önemli bir kısmını bankacılık sektörünün oluşturduğu Azerbaycan'da bankacılık sektöründeki başarı ve gelişmeler iktisadi gelişmeyi de doğrudan etkileyecektir.

KAYNAKÇA

ALSAN, M. (2012, 9 5). *https://www.kpmg.com/TR/tr*. 3 2, 2016 tarihinde https://www.kpmg.com/TR/tr: https://www.kpmg.com/TR/tr/Issues-And-Insights/Haberler-ve-Etkinlikler/Documents/Basel-II-Donemi-Basladi.pdf adresinden alındı

AYKUT, C. (2008). Basel II Standarları. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 1-10.

BALIN, B. (2008). Basel I, Basel II, and Emerging Markets: A Nontechnical Analysis. *Social Sience Research Network*, 1-18.

BDDK. (2010). *Sorularla Basel III*. Ankara: Risk Yönetimi Dairesi.

BDDK. (2015). *http://www.bddk.org.tr/*. Mayıs 15, 2016 tarihinde Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu 2015 Yılı Faaliyet Raporu: http://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Kurum_Bilgileri/Yillik_Raporlar/15194yfr2015.pdf adresinden alındı

EGE, İ. (2014). Azerbaycan`da Bankacilik Sektörü ve Basel Bankacilik Düzenlemelerinin Etkİlerİ. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, (s. 1-9). Azerbaycan.

GÜREL, E., Gürel, E. B., & Demir, N. (2012). Basel III Kriterleri. *Bankacılık ve Sigortacılık*, 16-28.

http://www.cbar.az. (2011-2012-2013-2014, 12 31). *http://www.cbar.az*. 3 11, 2016 tarihinde MƏRKƏZİ BANKI: http://www.cbar.az/pages/publications-researches/annual-reports/ adresinden alındı

http://www.ekonomi.gov.tr. (tarih yok). *http://www.ekonomi.gov.tr/*. Mayıs 5, 2016 tarihinde http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Azerbaycan/html-viewer-ulkeler;jsessionid=lyQvIuipm1xicnPJgL-5n2uPY8W6HVqOfzZf-

R7VJczO4DSFvEY6!-1377264486?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-161219&contentTitle=Bankac%C4%B1l%C4%B1k%2 adresinden alındı

http://www.tcmb.gov.tr/. (2011-2012-2013-2014, 12 31). *http://www.tcmb.gov.tr/*. 3 12, 2016 tarihinde http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tcmb+tr/tcmb+tr/main+menu/yayinlar/raporlar/yillik+rapor adresinden alındı

https://www.bddk.org.tr. (2011-2012-2013-2014, 12 31). *https://www.bddk.org.tr*. 3 6, 2016 tarihinde https://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Kurum_Bilgileri/Yillik_Raporlar/Yillik_Raporlar.aspx adresinden alındı

KÜLAHİ, E., Tiryaki, G., & Yılmaz, A. (2013). Türkiye'de Basel I, II Ve III Kurallarina Uyum Süreci. *Marmara Öneri Dergisi*, 185-200.

MAMMEDOV, A., & Yeman, A. (2010). Azerbaycanin Kredi ve Para İstemi, Günümüzdeki Özellİkleri ve Gelişme Yönü. *Maliye Finans Yazıları*, 51-76.

MİKAYİLOV, Q., & Muxtarov, Ş. (2013). Azerbaycan Bankacilik Sisteminin Finansal Analizi: 2006-2011. *Journal of Qafqaz University-Economics And Administration*, 75-83.

OKTAY, E., & Çakır, N. (2005). Kazakistan, Azerbaycan ve Kirgizistan`Da Bankacilik Sektörünün Sorunlari ve Çözüm Yollari. *Akademik Bakiş Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 1-14.

ŞENDOĞDU, A. (2010). Basel II Kriterlerinin Dünü Bugünü ve Gelecek İçin Bir Üst Sürümüne Olan İhtiyacın Kaçınılmazlığı. *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi*, 4-13.

TTGV, Y. K. (2007). *Basel II*. Ankara: http://www.ttgv.org.tr/content/docs/basel_ii.pdf.

www.bis.org. (2016, 3 8). *Bank For International Settlements*. 5 12, 2016 tarihinde http://www.bis.org/:http://www.bis.org/bcbs/publ/d359.pdf adresinden alındı

YILDIRIM, O. (2004). Türk Bankacılık Sektörünün Temel Sorunları ve Sektörde Yaşanan Mali Riskler. *Dış Ticaret Dergisi*, 1-25.

YÖRÜK, N. (2007). Basel II Standartları'nın Kobi'ler Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Anket Uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 367-384.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

PAZARLAMA KARMASI STRATEJİLERİNİN ETKİLEŞİMLİ YAPISI VE FİNANSAL PERFORMANS ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Melek AKGÜN[1]
A. Vecdi CAN [2]

ÖZET

Pazarlama bireysel veya kurumsal ihtiyaçları karşılamak üzere ürün, hizmet veya fikirlerin meydana getirilmesi, fiyaylandırılması, dağıtımı ve tutundurma çabalarını içeren planlama ve uygulama süreçlerinin bir bütünüdür. Pazarlama karmasını oluşturan ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma olarak özetlenen unsurlar tüm pazarlama faaliyetlerini içine alan bir nitelik taşır. İşletmelerde pazarlama karması oluşturma ile ilgili kararlar, pazarlama fonksiyonunun sorumluluğunda olsa da işletmenin diğer bölümleri ve bütünsel performansı üzerinde hayati rol oynamaktadır. Pazarlama yönetimi, en uygun pazarlama karması bileşimini saptayarak belirlenen stratejilerin etkin, verimli ve hızlı bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaya dönük pazarlama faaliyetlerinin planlanması, organizasyonu, uygulanması ve kontrol sürecini yürütmektedir. Ancak pazarlama yönetimi kendi işlevsel hedeflerinin sonuçlarınını değerlendirmek amacıyla performans ölçütlerini ortaya koyarken hem pazarlama karmasını oluşturan tüm elemanların aralarındaki etkileşimi, hem de işletmenin tüm fonskiyonlarının nihai ve bütünsel sonuçlarını gösterdiği için finansal performans üzerindeki etkilerini göz önünde bulundurmalıdır. Bu çalışmanın amacı, pazarlama karmasının çeşitli kombinasyonlarının kârlılık ve nakit akışı gibi finansal performans üzerindeki etkilerini yönetim dinamikleri yaklaşımı ile modelleyerek, pazarlama karması stratejilerinin etkileşimli yapısını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: *Pazarlama Karması Stratejileri, Pazarlama Performansı, Finansal Performans, Yönetim Dinamikleri*

Jel Kodu: *M30, M40*

[1] Prof. Dr.Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, melekakgun@sakarya.edu.tr
[2] Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, acan@sakarya.edu.tr

ABSTRACT

The budgeting process requires allocation of the available and accessible resources among the activities in reasonable composition. The most important accessible resource sales revenues and cash flows are derived from these revenues in the budget period. Therefore, for resource allocation stage firstly it needs to determine the sources precisely. In other words, sales have to be estimated and budgeted realistically. It can be used several methods to estimate sales which are classified as quantitative and qualitative. Most of these methods work based on historical data and indexs that are out of company. However, it is expected to have a significant impact on the level of sales that implemented marketing strategies in the budget period. The important part of these strategies are associated with marketing mix decisions that are combined a particular composition in marketing programme. It needs to determine impact on sales of marketing mix decisions as a whole and then select suitable combination among the alternatives. The purpose of this study is to demonstrate interactive impact of marketing mix decision on profitability and cash flow in a budget period. This purpose is accomplished by system dynamics modelling approach.

Keywords: *Corporate Budgeting, Cash Flow, Profitability, Marketing Mix*

Jel Codes: M30, M40

1. GİRİŞ

Günümüzün karmaşık iş dünyası yapısı içinde planlama yapmak her geçen gün zorlaşırken planlamaya duyulan ihtiyaç da aynı ölçüde artmaktadır. Yakın veya uzak gelecekle ilgili gerçekçi tahminler yapılmasını gerektiren planlama işlevi, işletmelerde yönetim fonksiyonlarının başlangıcı olarak kabul edilir. Planlama faaliyetlerinin önemli bir parçası olan işletme bütçeleri yönetime kısa vadeli birçok stratejiyi uygulamaya koyması için bir yol haritası özelliği taşımaktadır.

Bir plan olarak bütçelerin amacı, mevcut seçenekler için işletmenin sahip olduğu kaynakların etkin biçimde kullanılmasını sağlayacak biçimde bütçe dönemine ilişkin hedeflere ulaşma yollarını belirlemektir. Gelir elde etme amacı güden örgütlerin ortak kuruluş amaçları kârlılık, büyüme ve sürekliliktir. Bu amaçların hangi dönemlerde ne kadarına ulaşacakları ve hangi kaynaklara ihtiyaç duyacaklarını planlamak amacıyla kuramsal olarak süresiz kabul edilen işletme yaşamının daha kısa dönemlere bölünmesi gerekir. Böylelikle uzun vadeli stratejik hedeflere, kısa dönemde alınacak kararlarla ulaşılması mümkün olacaktır. Stratejilerin bütçelerin içeriğine yansıtılması bütçeleme sürecinin en kritik aşamasını oluşturmaktadır. Çünkü yönetim tüm

işletme fonsiyonları ile ilgili çeşitli stratejiler benimsemiş olacaktır ve bu stratejilerin uyumlaştırılması ile temel amaçlara hizmet etmesi gerekir.

Bütçeleme süreci mevcut ve elde edilebilir kaynakların faaliyetler arasında dengeli ve uygun bir kompozisyon içinde dağıtılmasını gerektirir. Bütçe dönemine ilişkin en önemli elde edilebilir kaynak kuşkusuz işletmenin asıl faaliyet konusunu oluşturan satış gelirleri ve bu gelirlerden elde edilen nakit akımlarıdır. Bu nedenle kaynak dağıtım aşaması için önecelikle kaynakların doğru saptanmasına, diğer bir ifadeyle satışların gerçekçi biçimde tahmin edilip bütçelenmesine ihtiyaç duyulur. Satışların tahmini aşamasında kullanılabilecek kantitatif ve kalitatif olmak üzere sınıflandırılmış çok sayıda yöntem bulunur. Bununla birlikte yöntemlerin büyük kısmı gerçekleşmiş verilerden ve işletme dışındaki indekslerden yararlanılarak yapılmaktadır. Oysa işletme yönetimi tarafından pazarlama ve satış alanında bütçe dönemi için uygulanacak stratejilerin satışlar üzerinde önemli etkiye sahip olması beklenir. Bu stratejilerin önemli bir bölümü pazarlama karması kararları ile ilişkilidir. Pazarlama karmasını oluşturan ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma kararlarının bir bütün olarak satışlar üzerinde olumlu veya olumsuz etkilerinin bütçe dönemi için saptanması ve alternatifler arasında uygun olan pazarlama karması kombinasyonunun saptanması gerekir. Bu çalışmanın amacı pazarlama karmasının çeşitli kombinasyonları için kârlılık ve nakit akışlarının sistem dinamiği yaklaşımı ile modellenerek bütçeleme aşamasında alınan kararların etkileşimli yapısını ortaya koymaktır.

2. İŞLETMELERDE BÜTÇELEME VE PAZARLAMA PLANLAMASI

İşletme bütçeleri tedarik, finans ve diğer kaynakların belirlenen dönem aralığı için kullanımını açıklayan ayrıntılı bir plandır. Yıllık bütçeler genellikle "ana bütçe" olarak adlandırılır. İşletme bütçesi, nakit bütçesi ve yatırım harcamaları bütçesi: olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. İşletme bütçeleri satış tahminlerinin oluşturulması ile başlar (Horngren, 1981). Satış bütçelerini üretim bütçeleri, satış ve yönetim giderleri bütçeleri, satınalma ve nakit bütçelerinin hazırlanması izler (Moore ve Jaedlicke, 1976). Nihai olarak yıllık düzenlenen işletme bütçeleri bir bütün olarak bütçe dönemi sonunda işletmenin bütçelenmiş finansal durumunu ve bütçelenmiş performansını gösterir. Bu yönüyle işletme bütçeleri, yönetime bütçelenen faaliyet sonuçlarının hedeflere uygun olup-olmadığını da önceden göstermektedir.

Garrison'a (1988) göre, işletmelerde bütçelemenin dört önemli avantajları vardır. *Birincisi,* planlama yapma olanağı sağlaması, *ikincisi,* planların gerçekleşmesi için yöneticilere yol göstermesi, *üçüncüsü,* ortaya çıkmadan potansiyel darboğazların belirlenerek üstesinden gelmeye yardımcı

olması ve *son olarak,* çeşitli planları ve hedefleri bütünleştirerek tüm organizasyon faaliyetlerini koordine etmesidir.

Birçok işletme finansal ve operasyonel olarak faaliyetlerini planlamak, kontrol etmek ve ölçümlemek amacıyla yıllık bütçeler hazırlamaktadır. Bu işletmelerde işletme bütçelerinin başlangıç noktasını oluşturan satış bütçelerinin düzenlenmesi için pazarlama planlarından yararlanmaktadır (Leppard and McDonald, 1991). Bir pazarlama planı, işletmedeki tüm diğer planlar ile tam bir bütünlük içinde olmalıdır (Brown, 1991). Pazarlama planları ve işletme bütçeleri pekçok yönüyle birbirleri ile yakın ilişki ve etkileşim içindedir. Bunların başında satış tahminleri, fiyatlama politikaları, pazarlama harcamaları bütçeleri ve pazarlama satış dağıtım kararlarına ilişkin planlar gelmektedir. Tablo 1'de pazarlama planları ile işletme bütçeleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar yer almaktadır. McDonald'a (1992) göre hem pazarlama, hem de finans yöneticileri için temel sorun bütçelerin dinamik piyasa yapısına uyum sağlayacak biçimde tasarlamaktır. Bu nedenle pazarlama yöneticileri için genellikle en iyi yaklaşım tüm pazarlama harcamalarının her yıl yeniden değerlendirilerek sıfır tabanlı bütçeleme yaklaşımını benimsemektir.

Tablo 1. Pazarlama Planı ile İşletme Bütçeleri Karşılaştırması (Abratt, vd, 1994)

Yıllık Pazarlama Planı	**İşletme Bütçeleri**
Kısa vadelidir (1 yıl)	Kısa vadelidir (1 yıl)
Diğer birimlerden elde edilen verilerle Pazarlama birimi tarafından derlenir	Diğer birimlerden elde edilen verilerle Finans birimi tarafından derlenir
Stratejik planla uyumlu ve bütünleşiktir	Stratejik planla uyumlu ve bütünleşiktir
Kurumun pazarlama faaliyetlerini organize etme ve kontrol amacıyla yapılır	Kurumun tüm faaliyetlerini organize etme ve kontrol amacıyla yapılır
Kurum kaynaklarının kullanımı ile ilgilidir	Kurumun finansal ve diğer kaynaklarının kullanımının ana hatlarını belirler
Pazarlama faaliyetlerinin değerlendirilmesi için kriterler oluşturur	Kurumun tüm performansının değerlendirilmesi için kriterler oluşturur
Satış bütçeleri başlıca girdisidir	Satış bütçeleri en önemli girdisidir

Pazarlama planı, pazarlama yönetimi sürecinin en önemli çıktılarından biridir ve örgütün tüm birimlerine katkı sağlar (Kotler, 1991; McDonald, 1992). Yapılan araştırmalar işletmelerde yapılandırılmış planlama süreçleri ve performans arasında pozitif ilişki bulunduğunu ortaya koymuştur

(Hooley, vd., 1984). Pazarlama planı bir organizasyonda birçok işlevi yerine getirmektedir. Bunların başında pazarlama fonksiyonuna tahsis edilen kaynakların ürün satışlarını artırmak için rasyonel biçimde kullanılmasını sağlamak gelir. Ayrıca pazar ve işletme koşullarının bir arada değerlendirilmesi ve performansın ölçümüne de önemli ölçüde ışık tutar (Lehmann ve Winner, 1991). Pazarlama planı, satış, finans ve üretim departmanlarından gelen veriler doğrultusunda pazarlama ekibinin üyeleri tarafından hazırlanır. Pazarlama planlaması, işletmenin tüm ürün-pazar bileşimlerini bütün halinde değerlendirerek işletmenin vizyon ve stratejik amaçlarına ulaşmasını sağlamak üzere pazarlama çabalarının etkin, verimli ve etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi amacıyla yapılır.

Şekil 1'den de görüleceği üzere, pazarlama planlaması 4 aşamada gerçekleştirilmektedir. Pazarlama planlaması hem stratejik ve hem de operasyonel düzeyde gerçekleştirilmesi gereken bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Stratejik pazarlama planlaması süreci stratejik bakış açısıyla baştan sona üst yönetimin sorumluluğunda gerçekleştirilmektedir. Operasyonel pazarlama planlaması ise her bir stratejik iş biriminin pazarlama yönetimi tarafından stratejik pazarlama planlamasında ortaya konmuş olan pazarlama amaç ve hedefleri doğrultusunda hazırlanır. Stratejik ve özellikle operasyonel düzeydeki pazarlama planlarında periyodik ve zaman zaman da rutin olmayan geri bildirimler doğrultusunda, gerekli görüldüğünde revizyona gidilir. Bu şekilde planlamada esneklik sağlanarak gerektiğinde planın her düzeyinde düzeltici önlemler alınabilir ve değişiklikler yapılabilir.

Pazarlamada planlama süreci, kurumsal amaç ve hedeflerin belirlenmesi, durum analizi, pazarlama amaç ve hedeflerini gerçekleştirmek üzere ürün ve pazarlar bağlamında programa dönüştürülmesi ve kaynakların tahsis edilerek sonuçların incelenmesi olmak üzere dört aşamayı içerir.

Pazarlama stratejilerinin belirlenmesinden sonra pazarlama taktikleri ya da bir başka ifadeyle pazarlama programının oluşturulması gerekir. Pazarlama programı pazarlama karması elemanları veya pazarlama bileşenleri olarak isimlendirilen ürün, fiyat, tutundurma ve dağıtıma ilişkin karar ve uygulamaları kapsar. Hangi ürün hangi fiyatla hangi kanal veya aracılarla hangi tutundurma araçları kullanılarak pazara sunulacak sorularının cevabının verilmeye çalışılması pazarlama taktiklerini geliştirmeyi gerektirir. Başka bir deyişle bu soruların cevapları ile pazarlama programı oluşturulmaya çalışılır.

Şekil 1. Pazarlama Planlaması Süreci (McDonald, 1996)

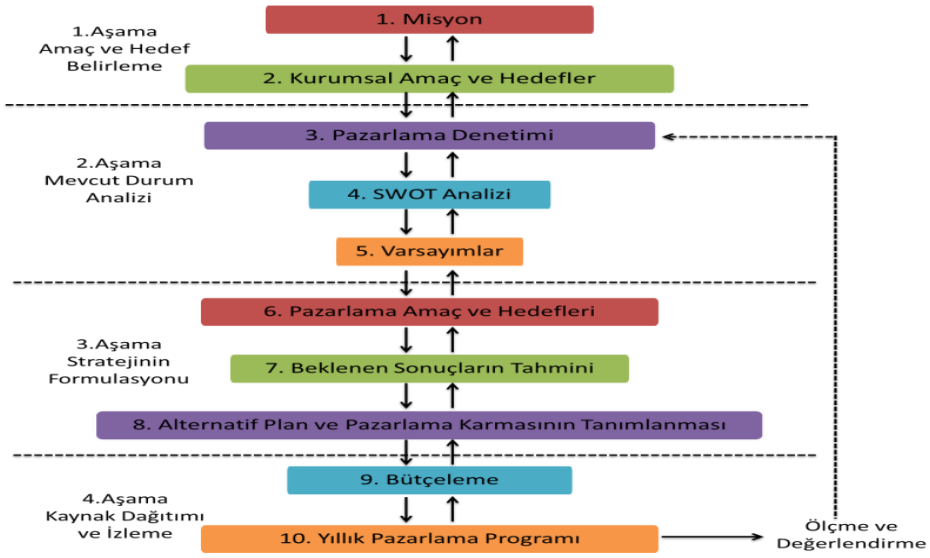

Gerek stratejik pazarlama planlaması, gerekse operasyonel pazarlama planlaması faaliyetleri ve işletmenin bir bütün olarak ele alındığı işletme bütçelerinin düzenlenmesi açısından son derece önemlidir. İşletmede tüm departmanların bütçelerini bir araya getiren işletme bütçeleri bu departmanlar arasındaki hedef uyumlaştırmasını ve tüm departmanların işletmenin kısa ve uzun vadeli performans hedeflerine uyumlu olmasını sağlamalıdır. Heyer ve Van Lee (1992) bir örgütün nasıl organize edildiği ile işlerin gerçekte nasıl yapıldığı arasında genellikle bir bağlantı olmadığını ifade etmektedir. Her fonksiyonel departmanın yerine getirmesi gereken bir takım görevleri bulunur. Bu görevler genellikle koordinasyonsuz biçimde birbirinden bağımsız yerine getirilmektedir. Bu durum her departmanın kendi perfomans hedeflerini maksimize etmeye çalışırken satışlar, maliyetler, kârlılık veya nakit akışı gibi genel performans hedeflerine yeteri kadar hizmet edememesine neden olmaktadır. Pazarlama planlarının uygulama aşaması olan pazarlama programları ile ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma değişkenlerinin diğer bir ifadeyle pazarlama karması kararları işletmenin pazar payını dolayısıyla da satış düzeyini artırma hedefi taşımaktadır. Ancak sonuçları açısından

kararlaştırılan bu bileşimin işletmedeki kâr ve nakit akışı üzerindeki etkilerinin bütçelerin hazırlanma aşamasında dikkatlice incelenmesi gerekir.

3. BÜTÇELEME SÜRECİNDE PAZARLAMA KARMASI KARARLARI Kotler (2000) pazarlama karmasının modern pazarlama yaklaşımının gereklerinden biri olduğunu belirterek işletmenin hedef pazarlarındaki satışlarını belirli bir düzeyde tutmak için kullanılan pazarlama değişkenlerinin karışımı biçiminde tanımlamaktadır. Pazarlamacılar hedef pazarlarda istenilen tepkileri alabilmek için çok sayıda araç kullanmaktadır. Bu araçlar bir pazarlama karmasını oluşturmaktadır. Pazarlama karması hedeflenen pazarda amaçların ekonomik ve uygun ve etkili iletişim ile yerine getirilebilmesi için kullanılan pazarlama araçları kümesidir. Pazarlama karması en popüler ve bilinen ismiyle İngilizce baş harflerinin oluşturduğu, 4P'den (Product, Price, Place, Promotion / Ürün, Fiyat, Dağıtım, Tutundurma) oluşmaktadır (Şekil 2).

Şekil 2. Pazarlama Karması Bileşenleri (Kotler, 2000)

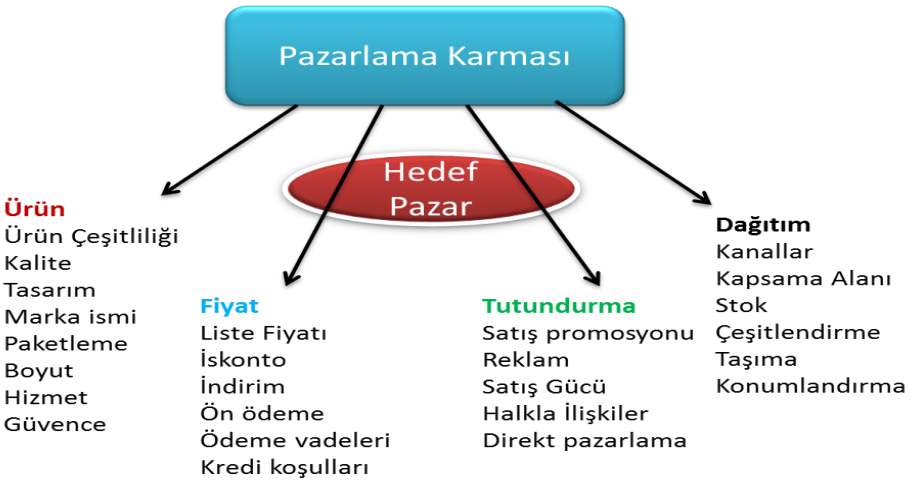

Pazarlama karması unsurlarından ürün veya hizmet, müşteri istek ve ihtiyaçlarını karşılamak için işletme ile müşteriler arasında gerekli temel iletişimi sağlayan birincil pazarlama karması unsurudur. Pazarlama organizasyonları rekabet stratejileri veya kuruluşun diğer çevresel koşullarındaki değişimin dikte edebileceği ürünler üzerinde yapılması gereken değişikliklere hazır olmalıdır. Birçok işletme müşteri beklentilerini karşılayabilmek amacıyla geniş bir ürün yelpazesine sahiptir. Ancak bu noktada kritik olan, ürün yelpazesindeki ürünlerin herbirinin kârlı olmasıdır (Burnett, 2008). Ürüne ilişkin ürünün özellikleri, ürün tasarımı, ürün

standartları, ambalaj ve etiketler, markalama, ürün zenginleştirme ve farklılaştırma ile yeni ürün geliştirme kararları bağlamında pazarlama taktikleri geliştirilir ve uygulanır.

Dağıtım sistemi, işletmenin ürünlerini nihai tüketiciye taşır. Dağıtım kanalı seçimi, aracı seçimi, fiziksel dağıtım konuları ile satış noktası düzenlemeleri gibi hususlar bakımından pazarlama taktikleri, ürüne, sektör ve pazara, talep yoğunluğuna ve rekabete göre farklılık göstermektedir. Bir dağıtım kanalı kararında birçok alternatif arasında seçim yaparken bu dağıtım kanalının müşteriler tarafından nasıl algılandığı iyi analiz edilmelidir. Diğer taraftan işletmelerin bütünsel hedefleri açısından seçilecek dağıtım kanalının maliyetleri ve bu dağıtım kanalı yoluyla yapılan satışların tahsilatı önemli birer kriter olmalıdır.

Tutundurma yoluyla ürünün özelliklerinin dağıtıcılara ve nihai müşterilere bildirilmesi gerekir. Pazarlama organizasyonu iletilen bilginin dağıtım kanalı ve nihai müşteriler tarafından olumlu algılandığına dair geri bildirimi sağlamak zorundadır (Burnett, 2008). Tutundurmada; reklam, satış teşvik, halkla ilişkiler ve kişisel satış ile doğrudan pazarlama araçları yoluyla pazarlama taktikleri oluşturulur, gözden geçirilir ve uygulanır. Tutundurma kararları bağlamında hangi aracın hangi miktarda ve ne şekilde kullanılacağı da pazarlama taktiklerinin karar konusu olarak önemlidir. Çünkü ürün ve pazarın özelliği ile rekabet durumuna ve ürün hayat eğrisinin hangi döneminde bulunulduğuna bağlı olarak tutundurma araçlarının taktik açıdan kullanılması ve bunların tüketici davranışları üzerindeki etkisi farklılık gösterir.

Fiyatlama, ürün veya hizmetler için müşterilerde adil bir değer algısı oluşturmak üzere bir değer biçmeyi gerektirir. Günümüzde fiyat, ürün veya hizmetin çekiciliğini sağlamanın birincil yoludur. Ayrıca, fiyat bir örgütün tüm faaliyetlerinin bir yansımasıdır.

Pazarlama taktiklerinin ya da diğer bir ifadeyle pazarlama programının uygulanmasında dikkat edilmesi gereken noktalardan biri de bütüncül yaklaşıma uygun hareket edilmesidir. Pazarlama bileşenlerinden herhangi birine ilişkin taktiksel bir karar alınırken diğerlerinin ya da onlardan herhangi birinin gözden kaçırılması veya ihmal edilmesi pazarlama programının başarısını olumsuz etkiler. Pazarda satın almada bulunan tüketiciler açısından oldukça faydalı bir ürünün uygun araçlarla pazarlama iletişiminin yapılamamış olması fiyatının kabul edilebilir sınırı aşmış olması ya da zamanında satış noktasında bulundurulamaması gibi durumlar söz konusu olduğunda bu durumla karşı karşıya kalınır. Dolayısıyla pazarlama bileşenlerinin birindeki başarı veya diğer bir ifadeyle bir pazarlama taktiğindeki başarı diğerleriyle bütüncül olarak desteklenemez ise pazarlama programının tamamında başarılı olma şansı oldukça azalmaktadır. Ancak bu karma düzenlenirken, işletmeler diğer yakın rakiplere nazaran, farklılık

göstermek zorundadır. Bu açıdan pazarlama karması, rekabet koşulları içerisinde, işletmelere farklılaştırma avantajını sunmaktadır.

4. SİSTEM DİNAMİĞİ İLE MODELLEME

Sistem dinamiği yaklaşımı ilk kez Forrester (1961) tarafından "Endüstriyel Dinamik" kavramı ile ortaya atılmıştır. Bugün ülkelerin uzun dönemli kalkınma planlarından, firmaların satış stratejisi belirleme alanına kadar Sistem Dinamiği yaklaşımı kullanılmaya başlanmıştır. Sistem Dinamiğinin bu denli yaygınlaşmasının en önemli sebeplerinde biri, içinde bulunduğumuz yüzyılda sistem yaklaşımı kavramının hemen bütün alanlarda benimsenerek, sistem analizine olan ihtiyacın artmasıdır.

Sistem dinamiği yaklaşımının alanı içine giren problemlerin ortak özelliği dinamik yapıda olmaları ve geri beslemeli yarı kapalı sistemler olmalarıdır. Bir sistemin dinamik yapıda olması zaman boyutunda değişime uğradığını ve bu değişimin grafiksel olarak gösterilebilmesini ifade eder. Geri beslemeli sistemler ise döngüsel bir yapı içindedir. Bu yapıda sistemin eski davranışlarının sonuçları sistemin gelecekteki davranışlarını kontrol edebilmektedir. Sistem dinamiği, zaman faktörünün önemli olduğu problemlerin analizinde, sistemin dışarıdan gelen etkilere nasıl tepki verdiğini inceleyen bir metottur. Sistem Dinamiği, sosyo-ekonomik sistemlerin incelendiği kontrol teorisinin ve kontrol edilebilirlik problemlerinin incelendiği yönetim biliminin bir koludur (Coyle, 1977).

Bir Sistem Dinamiği probleminin modelleme aşamaları şunlardır:

1- Problemin tanımı,
2- Sistemde gözlenen değişimleri oluşturan faktörlerin belirlenmesi,
3- Kararları faaliyetlerle, faaliyetleri sonuçlar hakkındaki bilgilerle ve bunları da yeni kararlara bağlayan geri besleme döngülerinin belirlenmesi,
4- Politik yapıların belirlenmesi,
5- Matematik modellerin kurulması,
6- Modelin zaman boyutunda çalıştırılması,
7- Modelin geçerliliğinin belirlenmesi ve gerekli düzeltmelerin yapılması,
8- Modelin kullanımıyla sistemin iyileştirilmesini sağlayacak politikaların ve ilişkilerin tasarlanması,
9- Modelin uygulanması.

Sistem dinamiğinde, sistemin yapısını oluşturmada kullanılan özel diyagram araçlarının başlıcaları; nedensel döngü diyagramları ile stok-akış diyagramlarıdır. Nedensel döngü diyagramları, sistem dinamiğinde nedenler

ile ilgili hipotezlerin ve hipotezlerle ilgili önemli geri bildirimlerin gösterilmesinde kullanılmaktadır. (Aksu, vd, 2014).

Yönetim bilimleri alanında birçok çalışmada kullanılan sistem dinamiği yaklaşımından pazarlama, finans ve bütçeleme alanında da çok sayıda bilimsel çalışmada modelleme aracı olarak yararlanılmıştır. Örneğin King (2000); müşteri tatmini, müşteri devamlılığı ve kârlılık arasındaki ilişkileri nedensel döngü diyagramları kullanarak modellemiştir. Srijariya ve diğerleri (2008), işletmelerde mevcut bütçeleme sistemlerine alternatif olarak sistem dinamiği modelleme yaklaşımı önermişlerdir. Nair ve Rodrigues (2013), elektronik imalat sanayinde kapasite genişleme kararlarının net nakit akışı, brüt kâr ve net kâr gibi finansal performans göstergeleri üzerindeki etkisini sistem dinamiği modeli ile araştırmıştır.

5. BÜTÇELEMEDE PAZARLAMA KARMASI KARARLARININ KÂRLILIK VE NAKİT AKIŞ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN SİSTEM DİNAMİĞİ İLE MODELLENMESİ

Khataie ve diğerleri (2011), yaptıkları çalışmada sistem dinamiği yaklaşımının maliyet yönetim aracı olarak kullanılabilirliğini tartışmışlardır. Adel ve Wahba (2002), sistem dinamiği kullanarak tekstil endüstrisinde pazarlama karmasının ihracat üzerindeki etkilerini araştırmıştır.

Pazarlama yönetimi planlama ve kontrol süreçlerinde nihai olarak ürünler, ürün grupları veya markalar bazında kârlılık hedeflerine hizmet etmektedir. Ancak pazarlama yönetimi ürün kârlılıkları ile işletmenin genel kârlılığı ve pozitif nakit akışı açısından hedef koymakta yetersiz kalabililir. Pazarlama karmasında yer alan unsurların herbiri için bütçe döneminde alınacak kararlar işletmenin hem genel kârlılığını hem de nakit akışını etkileyecektir. Bu unsurların ayrı ayrı bütçelenen nakit akışları ve kârlılık üzerindeki etkileri incelenerek bütçe dönemi sonunda işletmenin varmak istediği hedeflere uygun olup-olmadığı tespit edilmelidir. Bu noktada her bir pazarlama karması unsurunun oluşturacağı bireysel etkilerle birlikte, tüm pazarlama karması kararlarının bir arada hedeflere nasıl etki edeceğini göstermek üzere sistem dinamiği ile modelleme yaklaşımında sistemin unsurları arasındaki ilişkileri görselleştirmek amacıyla kullanılan nedensel döngü diyagramlarından yararlanılmıştır. Diyagramların tümünde toplam beş akış (level) incelenmiştir. Bunlar "dönem kârı veya zararı", "nakit", "ticari alacaklar", "stoklar" ve "duran varlıklardır. Bu akışların seviyesini belirleyen unsurlar ise oranlardır. Örneğin dönem kârı veya zararının seviyesini artıran unsur satışlar; azaltan unsurlar ise satışların maliyeti, pazarlama satış ve dağıtım giderleri ile finansman giderleridir. Bu varsayımın muhasebe açısından dönem kârı veya zararı hesaplamasından farklı yönü bu akışın sadece pazarlama karması bileşenlerinden etkilenen unsurları içermesidir.

Nakit seviyesi ise tahsilatlarla artan, ödemelerle azalan bir yapıya sahiptir. Stokların düzeyini ise üretim maliyetleri artırırken, satışların maliyeti azaltacaktır. Ticari alacaklar ise, vadeli satışların etkisi ile artarak, tahsilatlarla azalan bir akıştır.

Dönem Kâr veya Zararı = Satışlar – Satışların Maliyeti – Pazarlama Satış ve Dğıtım Giderleri –Finansman Giderleri.

Nakit = Tahsilatlar – Ödemeler.

Ticari Alacaklar = Vadeli Satışlar – Tahsilatlar.

Stoklar = Üretim Maliyeti – Satışların Maliyeti.

Tanımlanan dört seviyeyi artıran ve azaltan unsurlar ise doğrudan veya dolaylı olarak pazarlama karması kararlarından etkilenen değişkenler olarak nedensel döngü diyagramlarında yer almaktadır. Bu verilerle aşağıdaki iki kârlılık oranını hesaplamak mümkün olacaktır.

Aktif Kârlılığı = Dönem Kâr veya Zararı / (Nakit + Stoklar + Ticari Alacaklar + Duran Varlıklar)

Satış Kârlılığı = Dönem Kâr veya Zararı / Satışlar

Bir bütün olarak tüm pazarlama karması kararlarının etkilerinin modellemeden önce her bir pazarlama karması unsuru ayrıca alt modellere bölünerek nedensel döngü diyagramlarında gösterilmiştir. Bu diyagramların başlangıç noktası işletmenin ürün veya hizmetlerini sattığı pazarın büyüklüğüdür. Aynı zamanda bu büyüklükten işletmenin mevcut durumda aldığı bir pazar payı bulunduğu ve pazar payının mevcut satışları belirlediği varsayılmıştır. Pazarlama karması kararları işletmenin mevcut pazar payında etkili olmaktadır.

5.1. Ürün veya hizmet

Bütçe dönemi için ürün çeşitliliği, görünüşü, kalitesindeki artış, fonksiyonellikte artış gibi "Ürün Özellikleri"nde değişiklik yapılması işletmenin pazardan aldığı payda dolayısıyla da satışlarında artışa neden olabileceği gibi bu değişiklikler ilave maliyetlere katlanmayı gerektirebilir. Şekil 3'de diğer koşullar aynı kalmak üzere ürün özellikleri ile pazar payı arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmek ve ürün özelliklerinde artışlar işletmenin pazar payını artırırken tam tersi de doğrudur. Genellikle ürün veya hizmetin niteliklerindeki artış direkt ilk madde ve malzeme giderleri, direkt işçilik giderleri ve genel üretim giderlerini de artıracaktır. Üretim maliyetini oluşturan bu giderlerin toplamı üretim miktarına bölündüğünde birim maliyeti

verecek ve birim maliyet ise satış miktarı ile çarpılarak satışların maliyetini oluşturacaktır. Satışlar artıkça üretimin de artacağı düşünüldüğünde üretim maliyetleri içinde yer alan sabit giderler, dolayısıyla birim maliyetlerin ve satışların maliyetinin düşmesi ve dönem kârının da yükselmesi beklenebilir. Ürün özellikleri hakkında bütçe dönemi için verilecek kararların bu perspektiften değerlendirilerek dönem kârına etkileri mümkün olan en yaklaşık biçimde belirlenmelidir.

Şekil 3. Ürün Kararları Alt Modeli

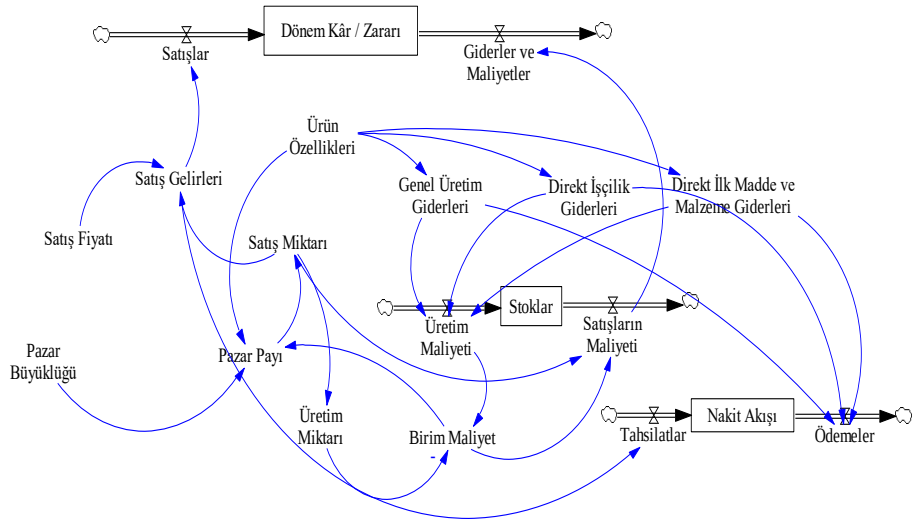

5.2. Fiyat

Pazarlama karması unsurları içinde belkide en hassas olan unsur fiyatlamadır. Bütçe dönemi için fiyatlama konusunda aşağıdaki kararların biri veya bir kaçında değişiklik yapılabilir:

- Fiyatlama yöntemi
- İskonto uygulamaları
- Satış vadeleri
- Ön ödeme (Peşinat)
- Dönemsel fiyatlama
- Bileşik ürün veya hizmet fiyatlama
- Ticari iskonto uygulaması
- Hedef müşteri gruplana fiyat farklılaştırması
- Coğrafi bölgelere göre fiyat farklılaştırması
- Nakit ve erken ödeme primi
- Kredili satış koşulları.

Fiyatlama konusunda bütçe dönemi için alınacak kararların satışlar üzerinde olumlu etkisi olmalıdır. Fiyat indirim ve iskontoları, ön ödemeli satış ve kredili satış politikaları fiyatlama kararları kapsamında değerlendirilebililir.

Bu kararlardan fiyat indirimleri ve satış vadelerindeki artışın pazar payında artışa, dolayısıyla da satış miktarında artışa neden olması beklenir. Ancak ön ödeme alarak satış yapma politikasına geçiş pazar payını, dolayısıyla da satış miktarını olumsuz etkileyebilir. Ancak bu durum nakit akışına olumlu etki edecektir. Şekil 4'de yer alan nedesel döngü diyagramında fiyatlama kararlarının etkileri görülmektedir.

Şekil 4. Fiyatlama Kararları Alt Modeli

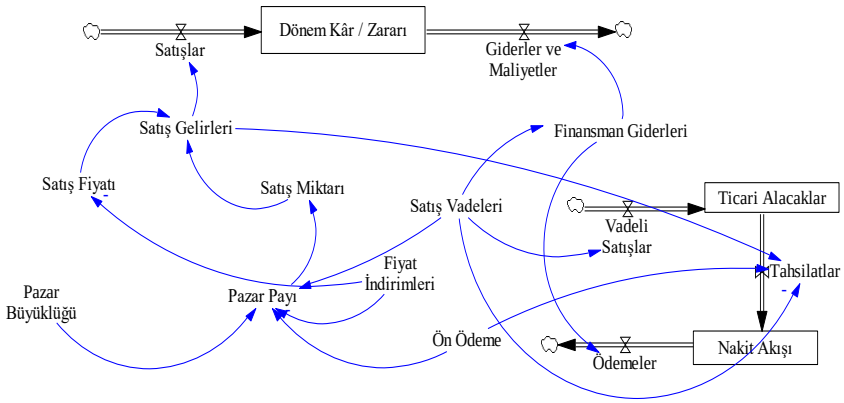

Sektörün ve ürünün yaşam dönemi dikkate alınarak satışlarda artış beklenen dönemlerde yeni fiyatlama kararları satışlarda bundan daha büyük bir artışı sağlamalıdır. Satışların durağan olduğu dönemler için alınan fiyatlama kararları satışları artırabilmelidir. Diğer taraftan satışların düşüş dönemlerinde fiyatlama ya düşüşü yavaşlatmalı, yada mevcut satışları korumalıdır. Aksi halde fiyatlama kararlarının kârlılığa veya nakit akışına olumlu etkisinin olması beklenemez.

5.3. Dağıtım

Dağıtım kararları ürünlerin müşterilere nerede, ne zaman ve hangi yollarla ulaştırılması gerektiğini belirler. Bu pazarlama karması unsuru için veriecek karar satış ve dağıtım maliyetlerinin yapısı üzerinde önemli rol oynamaktadır. Satış alanının küresel, ulusal veya bölgesel olması ile ilgili kararlar hem sabit hem de değişken giderlerin düzeyini etkileyecek özelliktedir. Bununla birlikte satışın kapsama alanının değişitirilmesi, satış hacmi üzerinde de etki oluşturacaktır. Yeni bütçe döneminde dağıtım yapısında bir değişiklik öngörülüyorsa, bu değişikliğin maliyet ve satış hacmi etkilerinin analiz edilerek yine kârlılık ve nakit akışı üzerinde etkisinin önceden tahmin edilmesi gerekir.

Dağıtım kararları çerçevesinde:

- Kapsama alanı,
- Lojistik ve taşıma
- Stok politikası
- Elleçleme

gibi hususlar ele alınmalıdır. Şekil 5'de yer alan nedesel döngü diyagramında dağıtım kararlarının etkileri görülmektedir.

Şekil 5. Dağıtım kararları alt modeli

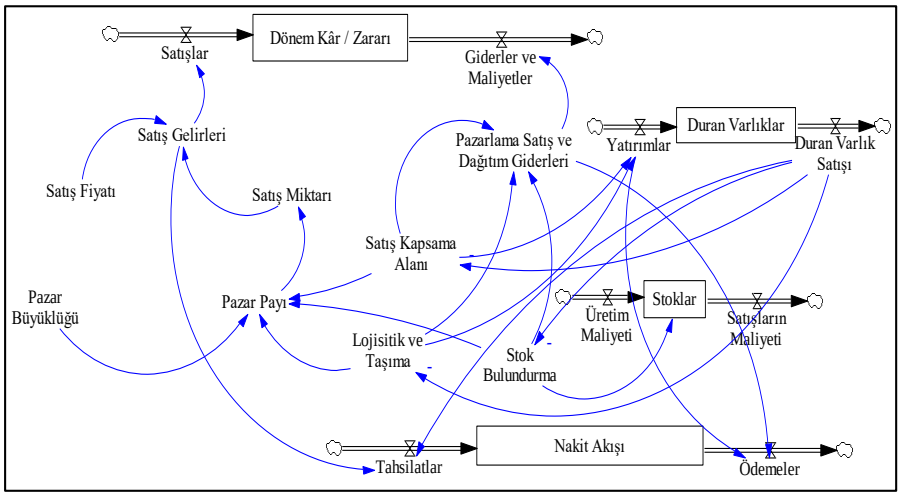

5.4. Tutundurma

Tutundurma faaliyetleri, reklam, halkla ilişkiler, promosyon, satış gücü gibi unsurlara ilişkin kararları içerebilir. Bu kararların bir bölümünün, örneğin reklam vermenin satışlar üzerindeki etkisi uzun vadeli olabilir. Ancak rekabetin ve değişimin çok hızlı olduğu günümüzde tutundurma faaliyetlerinin satışlar üzerindeki etkisinin mümkün olduğunca kısa sürede oluşmasını sağlayacak biçimde belirlenmesi oldukça önemlidir. Diğer pazarlama karması kararlarında olduğu gibi tutundurma kararlarının da kârlılık ve nakit akışı üzerinde olumlu etkiye sahip olması gerekir. Şekil 6'da yer alan nedensel döngü diyagramında tutundurma kararlarının etkileri görülmektedir.

Şekil 6. Tutundurma kararları alt modeli

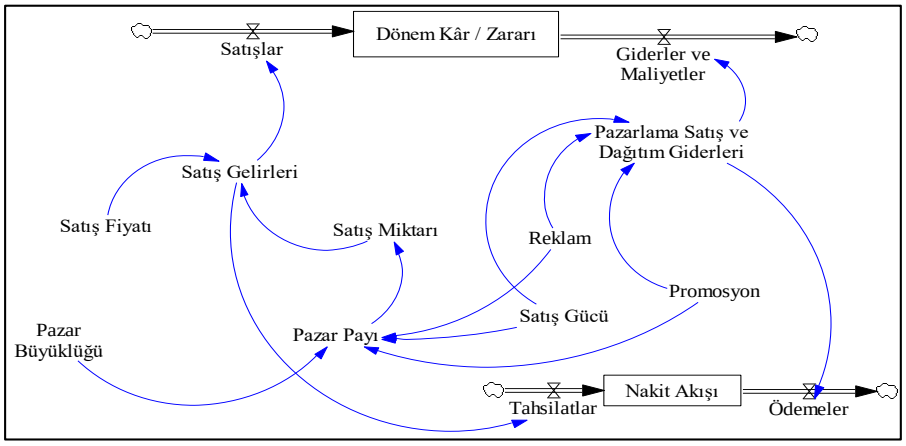

5.5. Bütünleşik Model

Pazarlama karmasını oluşturan ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma unsurlarının bireysel olarak dönem kârı ve nakit akışı ve diğer seviyeler üzerindeki etkileri modellendikten sonra bu unsurlar için verilen kararların bir arada yapacakları etkinin de modellenmesi gerekir. Şekil 7'de pazarlama karmasını oluşturan tüm unsurların bir arada dönem kârı veya zararı, nakit, stoklar, alacaklar ve duran varlıklar üzerindeki etkisi sistem dinamiği yaklaşımı ile modellenmiştir. Kararların etkilerini görselleştiren modelin çeşitli senaryolar altında simule edilmesi mümkündür.

Şekil 7. Pazarlama Karması

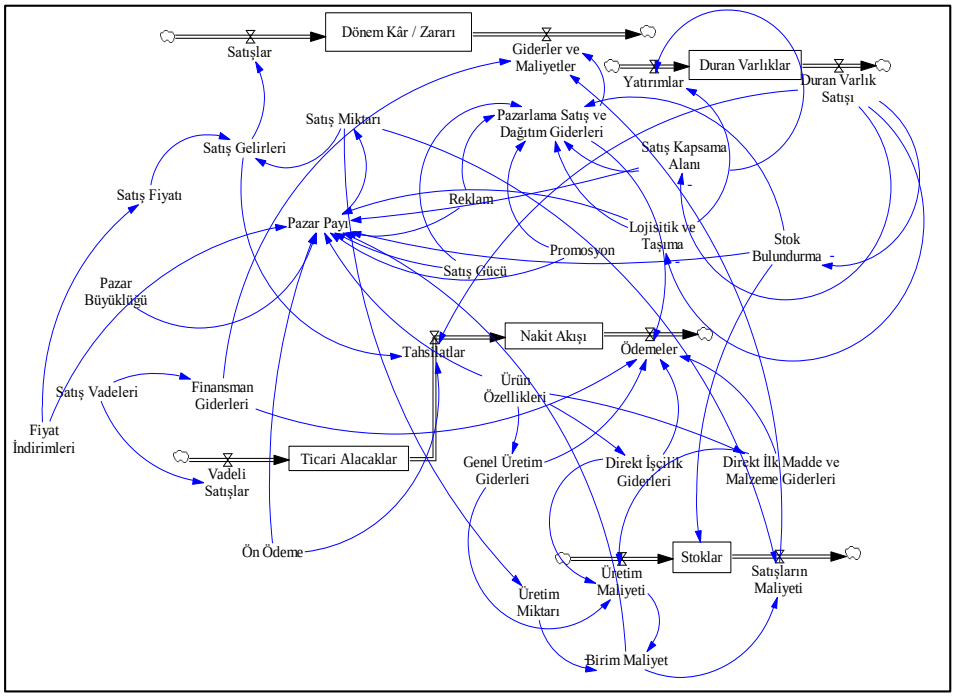

Kararları Sistem Dinamiği Modeli

6. SONUÇ

İşletmelerde planlama ve bütçe yapmanın en önemli avantajı fonksiyonel bölümler veya birimler arasındaki koordinasyonu sağlamak ve hedef birliğini oluşturmaktır. Ancak kendi performanslarını en çoklamaya çalışan fonksiyonel birimlerin tüm faaliyetlerini işletmenin genel performansını gözönüne alarak gerçekleştirmeleri çeşitli zorluklar içermektedir. Sistem dinamiği yaklaşımı hem görsel araçları ile hem de simülasyon aracı ile işletmelerde alınan kararların belirlenen değişkenler üzerindeki etkisini bir bütün olarak incelemeye yardımcı olur. Bu çalışmada pazarlama faaliyetlerinin temel politikalarını oluşturan pazarlama karması unsurları için bir bütçe döneminde verilen kararların dönem kârı veya zararı ve nakit akışı üzerindeki muhtemel etkileri sistem dinamiği yaklaşımı ile modellenmiştir. Model, sonraki çalışmalarda sayısallaştırılarak çeşitli senaryolar altında belirlenen performans hedefleri için nasıl sonuçlar verdiği simule edilebilecektir.

KAYNAKÇA

ABRATT R., BEFFON M. and FORD J. (1994), Relationship between Marketing Planning and Annual Budgeting, *Marketing Intelligence & Planning*, Vol. 12 No. 1, 1994, pp. 22-28

ADEL Z. , WAHBA K. (2002) Impact of Marketing Mix on Exports of The Egyptian Textiles Using System Dynamics Approach, *20.th System Dynamics Conference*, Polermo, Italy.

AKSU, İ., SÖYLER, H., EREN, M., (2014), Üretim İşletmesi Sistem Dinamiği Modeli, *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 14, Sayı: 28, s. 69-104.

BROWN, R. (1991), Making the Product Portfolio a Basis for Action, *Long Range Planning*, Vol. 24, pp. 102-10.

BURNETT, J. (2008), *Core Concepts of Marketing*, The Global Text Project Jacobs Foundation, Zurich, Switzerland.

COYLE, R.G. (1977), *Management System Dynamics*, John Wiley & Sons, p.1-2, New York.

FORRESTER, J.W. (1961), *Industrial Dynamics*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.

GARRİSON, R.H. (1988), *Managerial Accounting*, Richard D. Irwin, Homewood, IL.

HEYER, S.J., VAN LEE, R. (1992), Reviewing the Corporation, *Business Horizons*, May-June, pp. 13-22.

HOOLEY, G.J., WEST, C.J. and LYNCH, J.E. (1984), *Marketing in the UK*, Institute of Marketing, Maidenhead.

HORNGREN, C.T. (1981), *Introduction to Management Accounting*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.

KHATAİE A.H., SEGOVİA, J.J., BULGAK A.A. (2011), The Use of System Dynamics as a Cost Management Tool, *The 17th International Conference on Information Systems Analysis and Synthesis: ISAS 2011*, March 27 th - 30 th, 2011, Orlando, Florida USA.

KİNG, G., (2000), Causal loop Diagramming of Relationships Among Customer Satisfaction, Customer Retention and Profitability, *1. International Conference on System Thinking in Management*, November 8-10, Geelong, Australia.

KOTLER, P. (1991), *Marketing Management: Analysis, Planning, Implementation and Control*, Prentice-Hall, Englewood.

KOTLER, P. (2000), *Marketing Management*, Millenium Edition, Pearson Custom Publıshıng, Boston.

LEHMANN, D.R. WİNER, R.S. (1991), *Analysis for Marketing Planning*, Richard D. Irwin, Homewood, IL.

LEPPARD, J.W., MCDONALD, M.H.B. (1991), "Marketing Planning and Corporate Culture: A Conceptual Framework which Examines Management Attitudes in the Context of Marketing Planning", *Journal of Marketing Management*, Vol. 7, pp. 213-35.

MCDONALD, M. (1996), Strategic Marketing Planning: Theory, Practice and Research Agendas *Journal of Marketing Management,* , V. 12, p. 5-27,

MCDONALD, M.H.B. (1992), *Marketing Plans. How to Prepare Them: How to Use Them*, Butterworth-Heinemann, London.

MOORE, C.L., JAEDLİCKE, R.K. (1976), *Managerial Accounting*, South Western, Cincinnati, OH.

NAİR, G., RODRİGUES, L.L.R. (2013), Dynamics of Financial System: A System Dynamics Approach, *International Journal of Economics and Financial Issues*, Vol. 3, No. 1, 2013, pp.14-26.

SRİJARİYA, W., RİEWPAİBOON, A., CHAİKLEDKAEW, U., (2008), System Dynamic Modeling: An Alternative Method for Budgeting, *Value In Health*, Volume 11, Supplement 1, pp. 115-123.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

FINANCING PRACTICES OF SMES: THE CASE OF TURKEY

Aysa İpek ERDOĞAN[1]

ABSTRACT

Small and medium-sized enterprises (SMEs) make up the majority of private sector companies in both the developing and developed world. Access to bank loans is significant for SMEs because they do not have adequate cash flow for large investments and access to the capital markets for financing needs. In a context where the literature contends that access to bank finance is an important barrier that SMEs face, examining how SMEs finance themselves would make a good contribution to the literature. The purpose of this study is to analyze the financing practices of SMEs in Turkey.

Keywords: *SME, Bank Loans, Financing Practices*

1. INTRODUCTION

Small and medium-sized enterprises (SMEs) make up the majority of private sector companies in both the developing and developed world. They have a critical role in all economies worldwide with their contribution to income, employment and growth (Beck, Demirguc-Kunt, Levine 2005; Grosh and Somolekae, 1996). SMEs also act as drivers of innovation, partially through their cooperation with large firms (Audretsch, van der Host, Kwaak and Thurik, 2009).

For their survival and expansion, SMEs have a dependence on external financing. Bank loans are the main source of external finance for SMEs (Beck, Demirguc-Kunt, Laeven and Levine, 2008; Berger and Udell, 1998; Paulson and Townsend, 2004). Access to bank loans is significant for SMEs because they do not have adequate cash flow for large investments and access to the capital markets for financing needs. However, access to bank finance is considered to be one of the most important barriers SMEs face (Beck, Demirguc-Kunt, Laeven and Maksimovic, 2006; Binks, Ennew and Reed 1992; Walker, 1989). The financing obstacles are mainly linked to the information asymmetry between the SMEs and the banks. Because of information asymmetry that results from inadequacy of financial statements

[1] Ass. Prof. Bogazici University, School of Applied Disciplines, Department of Tourism Administration, aysa.erdogan@boun.edu.tr.

and business plans, it is a challenge for the banks to evaluate the repayment capacity of SMEs (Berger and Udell, 1995; Stiglitz and Weiss, 1981; UNCTAD, 2001). Moreover, banks are reluctant to lend to SMEs because of the risks that emanates from high failure rates, high volatility in revenues, susceptibility to market fluctuations and blurred lines between firms' and owners' personal finances and assets.

In a context where the literature contends that access to bank finance is an important barrier that SMEs face, examining how SMEs finance themselves would make a good contribution to the literature. The purpose of this study is to analyze the financing practices of SMEs in Turkey. The article is structured as follows: Section 2 depicts how the data was collected. Section 3 gives the empirical results and section 4 concludes.

2. DATA COLLECTION

The cross-sectional dataset comes from a countrywide telephone survey which was carried out in year 2015. The sample includes firms that operate in the six cities of Turkey with the highest number of SMEs. Percentage share of each of these cities in the sample is taken as the proportion of the number of SMEs that exist in the city to the total number of SMEs in the sample. 573 SMEs that employ from 10 to 250 people make up our sample. 525 of the firms in the sample are small enterprises with 10-50 employees. Remaining 48 firms are medium-sized enterprises with 50-249 employees. The questionnaires are filled by executives of SMEs that are in charge of financial affairs.

Sample demographics for the SMEs in the sample are given in Table 1.

Table 1: Sample Demographics

	N=573	%
Age		
1-3	44	7.68
4-10	188	32.81
11-24	237	41.36
25-40	78	13.61
>40	26	4.54
Number of Employees		
10-25	456	79.58
25-50	69	12.04
50-100	30	5.24

100-250	18	3.14
Industry		
Food products	91	15.88
Textile and apparel	90	15.71
Fabricated metal products manufacturing	75	13.09
Hotel and restaurant	115	20.07
Wholesale and retail trade	124	21.64
Construction	78	13.61

Table 1 Continued

Number of Owners		
One owner	362	63.18
Two owners	142	24.78
Three or more owners	69	12.04
Owner Management		
Owner-managed	534	93.19
Not owner-managed	39	6.81
Exportation		
Exporting firm	78	13.61
Not an exporting firm	495	86.39
Foreign Ownership		
Has a foreign shareholder	2	0.35
Does not have a foreign shareholder	571	99.65

We see that majority of the firms are mature firms that are older than 10 years old. Moreover, sample firms are primarily small enterprises that employ between 10 and 25 employees and are owner-managed. 63% of the firms are owned by one person. A high majority of the SMEs do not make any export and are domestically-owned.

3. EMPIRICAL RESULTS

Summary of the answers given for the dichotomous questions is presented in Table 2. When respondents are asked whether their firm needs bank loans, 80% of them answer negatively. 20% of the respondents say that their firm need bank loans. Among the respondents, 57% of them tell that the bank that they receive the highest amount of credit is a foreign-owned bank.

43% of the participants say that a domestically-owned bank provides the highest amount of credit to them. Among the participants, 92% of them say that the main bank that they have a credit relationship with is a large-scale bank. Only 8% of the respondents tell that the main credit bank is a small-scale bank. When asked whether they applied for a credit in the last year, only 30% of the participants respond positively. 70% of the firms did not apply for a credit in the last year. When asked whether they applied for a credit in the last three years, 60% of the respondents responded negatively.

Table 2: Summary Responses for Dichotomous Questions

	N=573	%
Do you need bank loans?		
Yes.	114	0.20
No.	459	0.80
Is the bank that you receive the highest amount of credit a domestically-owned or a foreign-owned bank?		
Domestically-owned	244	0.43
Foreign-owned	329	0.57
Is the bank that you receive the highest amount of credit a small-scale or a large-scale bank?		
Small-scale	43	0.08
Large-scale	530	0.92
Did you apply for a credit in the last year?		
Yes.	173	0.30
No.	400	0.70
Did you apply for a credit in the last three years?		
Yes.	229	0.40
No.	344	0.60

Summary statistics for the answers given for the other questions is shown in Table 3.

Table 3: Summary Statistics

	Mean	Standard Deviation	Median
What percentage of your firm's financing sources are composed of:			
Retained earnings	19.51	25.35	0.00
Investments by the owner	48.42	38.97	30.00
Bank loans	10.08	16.06	0.00
Loans from acquaintances	2.43	8.30	0.00
Trade credit	7.01	11.39	0.00
Leasing	1.99	5.01	0.00
Sale of stock to new shareholders	0.87	3.21	0.00
Private equity funds	0.69	5.37	0.00
Angel investors	0.27	3.08	0.00
Venture capital	5.73	10.97	0.00
Other sources	2.99	16.06	0.00
With how many banks are you in a credit relationship?	2.36	1.28	2.00
For how many years are you in a relationship with the bank that you receive the highest amount of credit?	8.88	6.30	8.00
Our firm uses short term bank credit. (never, rarely, frequently, always, On scale from 1 [never] to 5 [always])	1.83	1.15	1.00
Our firm uses long term bank credit. (never, rarely, frequently, always, On scale from 1 [never] to 5 [always])	2.36	1.47	2.00

We see that on average, 48.42% of the firms' financing sources comes from investments by the owners. Approximately, 20% of the funds comes from retained earnings. Bank loans are also an important source of finance

with a 10% share in total funds provided. 7% of the total financing sources comes from trade credit.

On average, firms have a credit relationship with 2.36 banks. Firms have been in a relationship with their main credit bank for approximately 9 years. When we ask the respondents whether they use short term bank credit with a likert scale question that includes a scale from 1 (never) to 5 (always), we see that the mean of the answers is 1.83. When we ask them whether they use long term bank credit with the same scale, the mean of the answers is 2.36. These findings show us that the firms have a higher tendency to use long term bank loans than short term bank loans.

Financing practices of SMEs may change with firm age because cash flows and ties with banks may be affected by age. Therefore, we first of all analyze whether answers of the respondents change with firm age for our dichotomous questions. Moreover, we also analyze whether answers to the ratio scale questions have a linear relationship with age.

Table 4 presents the group statistics of age for each group in our dichotomous questions. We see that firms that do not need bank loans are older firms with a mean age 15.76. Firms that need bank loans have a mean age of 14.46. However, firms that applied for a credit in the last year and in the last three years are older firms with mean ages of 17.08 and 16.18 respectively. Firms that did not apply for a credit in the last year and in the last three years are 14.93 and 15.12 years old. Firms whose main credit bank is a domestically-owned bank have a mean age of 16.86. On the other hand, firms who work with a foreign-owned bank for their main credit relations are 15.16 years old on average.

Table 5 gives the t-test results for equality of group means. The tests show that there is not a statistically significant difference between firms that need and that do not need bank loans in terms of age. Moreover, firms that work with domestically-owned firms and foreign-owned firms for their main credit relationships are not different in terms of firm age. Although there is not a statistically significant difference between firms that applied and did not apply for bank loans in the last three years in terms of age, we see that firms that applied for a bank loan in the last year are significantly older than firms that did not apply for a loan in the last year.

Table 4: Group Statistics of Age

Mean	*Standard Deviation*	*Median*	*Mean*	*Standard Deviation*	*Median*
Do you need bank loans?					
Yes.			No.		
14.46	10.88	11.50	15.76	12.49	12.50
Is the bank that you receive the highest amount of credit a domestically-owned or a foreign-owned bank?					
Domestically-owned			Foreign-owned		
16.86	12.06	14.00	15.16	9.70	14.00
Did you apply for a credit in the last year?					
Yes.			No.		
17.08	12.20	15.00	14.93	12.03	12.00
Did you apply for a credit in the last three years?					
Yes.			No.		
16.18	11.75	13.00	15.12	12.36	12.00

Table 5: T tests for equality of group means

	T value	Sig. level
Do you need bank loans? (Yes, No)	-1.017	0.310
Is the bank that you receive the highest amount of credit a domestically-owned or a foreign-owned bank? (Domestically-owned, Foreign-owned)	1.191	0.235
Did you apply for a credit in the last year? (Yes, No)	1.941	0.053
Did you apply for a credit in the last three years? (Yes, No)	0.852	0.394

The correlation values for firm age and the other ratio scale variables is presented in Table 6.

Table 6: Correlation values (between firm age and the other ratio scale variables)

	Age
What percentage of your firm's financing sources are composed of:	
Retained earnings	-0.002
Investments by the owner	-0.024
Bank loans	-0.044
Loans from acquaintance	-0.060
Trade credit	0.128***
Lease financing	0.246***
Sale of stock to new shareholders	0.063
Private equity funds	0.026
Angel investors	-0.020
Venture capital	0.034
Other sources	-0.092**
With how many banks are you in a credit relationship?	0.076
For how many years are you in a relationship with the bank that you receive the highest amount of credit?	0.479**
Our firm uses short term bank credit. (never, rarely, frequently, always, On scale from 1 [never] to 5 [always])	-0.030
Our firm uses long term bank credit. (never, rarely, frequently, always, On scale from 1 [never] to 5 [always])	0.011

*** statistically significant at 0.01 level.
** statistically significant at 0.05 level.

Coefficient values show that percentage of total financing provided by trade credit and lease financing have a statistically significant positive linear relationship with age. Percentage of financing provided by other sources have a negative relationship with age. This finding signals that younger firms have a higher tendency to provide financing from sources other than the ones we listed for analysis. We also see that the number of years that a firm is in a relationship with the main credit bank increases with firm age.

4. CONCLUSIONS

This paper examines the financing practices of SMEs in Turkey. The sample is composed of 573 SMEs that employ from 10 to 250 people. We find that majority of the respondents think that their firm does not need a bank loan. Again majority of the respondents say that the main credit bank that they work with is a foreign-owned bank. A high majority of the SMEs also work with large scale banks for their main credit relationships.

We see that approximately half of the total financing sources provided to the firms is made up of investments by the owners. On average, 20% of the funds comes from retained earnings. Bank loans has a 10% share in total funding. SMEs have a higher propensity to use long term bank loans than short term bank loans. We also find that firms that applied for bank loans in the last year are older firms. SMEs use more trade credit and lease financing with an increase in their age.

Acknowledgement

This study is funded by Bogazici University Scientific Research Projects Fund (Project Code: 14N01SUP1, Project Number: 7945).

REFERENCES

AUDRETSCH, D., R. Van der Horst, T. Kwaak & R. Thurik. (2009). *First Section of the Annual Report on EU Small and Medium.* European Commissiom: EIM.

BECK, T., A. Demirguc-Kunt & V. Maksimovic. (2008). "Financing Patterns around the World: Are Small Firms Different?", *Journal of Financial Economics*, Cilt 89, Sayı 3, 467-487.

BECK, T., A. Demirguc-Kunt, L. Laeven & V. MAKSIMOVIC. (2006). "The Determinants of Financing Obstacles", *Journal of International Money and Finance*, Cilt 25, Sayı 6, 932-952.

BECK, T., A Demirguc-Kunt & R. Levine. (2005). "SMEs, Growth and Poverty: Cross-Country Evidence", *Journal of Economic Growth*, Cilt 10, Sayı 3, 199-229.

BERGER, A.N. & G. Udell. (1995). "Relationship Lending and Lines of Credit in Small Firm Finance", *Journal of Business*, Cilt 68, Sayı 3, 351-382.

BERGER, A.N. & G.F. Udell. (1998). "The Economics of Small Business Finance: The Roles of Private Equity and Debt Markets in the Financial Growth Cycle", Journal of Banking and Finance, Cilt 22, Sayı 6-8, 613-674.

BINKS, M.R., C.T. Ennew & G.V. Reed. (1992). *Small Business and Their Banks: An International Perspective*. National Westminster Bank, London.

GROSH, B & G. Somolekae. (1996). "Mighty Oaks from Little Acorns: Can Microenterprise Serve as the Seedbed of Industrialization?", *World Development*, Cilt 24, Sayı 12, 1879-1890.

PAULSON, A.L. & R.M. Townsend. (2004). "Entrepreneurship and Financial Constraints in Thailand", *Journal of Corporate Finance*, Cilt 10, Sayı 2, 229-262.

STIGLITZ, J. & A. Weiss. (1981). "Credit Rationing in Markets with Imperfect Information", *American Economic Review*, Cilt 71, Sayı 3, 393-410.

UNCTAD (2001). *Improving the Competitiveness of SMEs in Developing Countries. The Role of Finance to Enhance Enterprise Development*. UNCTAD/ITE/TEB/Misc.3

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

JOHANSEN EŞBÜTÜNLEŞME TESTİNDE KARAR AŞAMALARININ ANALİZİ

Turan KOCABIYIK[1]

ÖZET

Bu çalışmanın amacı uygulamacıların Eviews programında eşbütünleşme testini uygularken karşı karşıya kaldıkları karar aşamalarında yol göstermektir. Makroekonomik değişkenlerin, endekslerin ve diğer iktisadi verilerin birlikte hareket edip etmediğinin araştırıldığı çalışmalarda sıklıkla zaman serilerinden yararlanılmaktadır. Zaman serilerinin analizinde ekonometrik modellerin kullanılması bu konu üzerine ilgiyi artırmıştır. Zaman serisi analizlerinden biri de eşbütünleşme testleridir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi hem uzun dönemde hem de kısa dönemde inceleme imkânı veren eşbütünleşme testlerini yapmamıza olanak sağlayan ve akademisyenlerin sıklıkla başvurduğu programlardan birisi de Eviews programıdır. Bu çalışmada Eviews programında eşbütünleşme testi yapılırken analize dahil edilen veriler, birim kök testlerinin anlamı, Var gecikme sayısının belirlenmesi, Johansen Eşbütünleşme Testi sonuç tablosu ve Vektör Hata Düzeltme Modeli sonuç tablosu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Eşbütünleşme Testi, Eviews, Vektör Hata Düzeltme Modeli, Johansen Eşbütünleşme Testi*

ANALYSIS OF DECISION MAKING PROCESS IN JOHANSEN COINTEGRATION TEST

ABSTRACT

The aim of this study is to help researchers during cointegration analysis process in Eviews Programme. Time series data are usually used for researches which focus on comovement among macroeconomic variables, indices and other economical data. Usage of econometric models in analysis of time series increased the interest on this subject. Cointegration is an important time series analysis. Eviews is a program which lets academics search the relation of variables both for short-term and long-term and enables cointegration analysis. In this study, data included in the analysis, meaning of unit root tests, lag lenght criterias, Johansen Cointegration Test result table and

[1] Yrd. Doç. Dr.Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü Öğretim Üyesi, Isparta, turankocabiyik@sdu.edu.tr.

VECM result table are examined during the cointegration test process in Eviews.

Keywords: *Cointegration Test, Eviews, Vector Error Correction Model, Johansen CointegrationTest*

1. GİRİŞ

Kointegrasyon (eşbütünleşme) analizi, zaman serileri alanına 1980'lerden itibaren girmiş ve birçok ampirik çalışmada kullanılır olmuştur. Zaman serilerinde karşılaşılan en önemli sorun, serilerin zamanın etkisini üzerinde taşımaları ve zamanla birlikte artma eğiliminde olmalarıdır. Bu durum, değişkenler arasındaki ilişkilerde sahte regresyonlara sebep olmakta, elde edilen t, F vb. test sonuçları gerçekte anlamlı olmadığı halde anlamlı gözükmektedir. Seriler arasında zamanın etkisinden arındırılmış gerçek ilişkileri ortaya koymak için, öncelikle serilerin durağan hale getirilmesi gerekir. Genellikle zaman serilerinin birinci ya da ikinci farklarının alınması ile seri durağan hale gelmektedir. Yine durağanlaştırma işlemi için serinin logaritmasının, logaritmik farklarının alınması, DF, ADF gibi istatistikler kullanılmaktadır (Bozkurt, 2007).

Durağan olmama, değişkenin zaman içindeki seyrinin beklenen değeri etrafında toplanmamasına yol açar. Bu nedenle değişkene ilişkin sağlıklı tahminler yapabilmek için serinin durağanlaştırılması gerekir. Eğer stokastik bir süreç mevcut ise, değişken için fark alma işleminin uygulanması gerekir. Fark alma, değişkene ilişkin uzun dönem bilgisinin kaybolmasına yol açar. Çünkü fark uzun dönem çözüme izin vermez. İki değişkenin yer aldığı bir modelde, değişkenlerin doğrusal bileşimi durağansa, farklarını almak spesifikasyon hatasına yol açar. Bu noktadan hareketle, makro ekonomik çalışmalarda zaman serilerinin birçoğunun durağan olmadığı gerçeği, dikkatleri kointegrasyon analizine yöneltmiştir. Gerçekte tek başlarına durağan olmayan zaman serilerinin, belirli bir entegre seviyesinde doğrusal bileşimlerinin durağan bir süreç oluşturduğu kointegrasyon analizi ile değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiler ortaya konulabilmektedir. Durağan olamayan serilerin farkı alınması nedeniyle, değişkenler arasında ancak kısa dönemde gözlenebilecek ilişkiler, bu yöntemin kullanılması ile uzun döneme yayılmaktadır. Değişkenler kısa dönemde kendilerine özgü şoklarla değil, uzun dönemde değişkenleri ortak olarak ifade edebilecek stokastik trendlere sahip olacaklardır. Böylece uzun dönemde değişkenler arasında gözlenen ilişki ve elde edilen uzun dönem katsayıları hata düzeltme modelinde yerine konularak dinamik bir denge durumuna ulaşılacaktır (Bozkurt, 2007).

Eşbütünleşme konusundaki son gelişmeler, durağan olmayan ve koentegrasyon ilişkisinin olmadığı ispat edilen değişkenler arasındaki nedensel ilişkilerin tespiti için vektör otoregresif modelin (VAR), durağan olmayan ancak eşbütünleşik olan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerininse vektör hata düzeltme modeli (VECM) ile ortaya konulması yönündedir. VAR modelde değişkenlerin ilk farklarının kullanılması, uzun dönemli ilişkileri ortadan kaldıracağı için, VAR sadece kısa dönemli ilişkileri tespit edebilmektedir. Standart Granger nedensellik testi ile tespit edilemeyen kısa ve uzun dönemli ilişkiler VECM yardımıyla, ayırt edilebilmekte, bu sayede nedenselliğin kaynağı hem uzun hem de kısa dönem için ayrı ayrı tespit edilebilmektedir (Yavuz, 2005).

Bu çalışmanın amacı uygulamacılara Eviews programında eşbütünleşme testinin nasıl yapıldığını anlatmak değil, uygulamacıların Eviews programında eşbütünleşme testini uygularken karşı karşıya kaldıkları karar aşamalarında yol göstermektir.

2. EVIEWS'DE EŞBÜTÜNLEŞME TESTLERININ KARAR AŞAMALARI

2.1. Analize Dâhil Edilecek Veriler

Eşbütünleşme çalışmaları yapılırken ham verilerin veya doğal logaritmalarının kullanılması gerekmektedir. Bahng ve Shin (2004), yapmış oldukları çalışmada eşbütünleşme ilişkisini araştırırken borsa endekslerinin getirilerini kullanmak yerine endeks serilerinin doğal logaritmalarını kullanmışlardır. Ayrıca Alexander (1999), çalışmasında eşbütünleşme analizlerinde getirilerin değil varlık fiyatlarının yani ham verilerin veya doğal logaritmalarının kullanıldığını belirtmiştir. Alexander ve diğ. (2002), eşbütünleşme analizlerinin getiriler arasındaki eşhareketi referans almadığını, fiyatlar arasındaki eşhareketi esas aldığını belirtmişlerdir. Aktar (2009), ve Sen (2011), uluslararası borsalar arasındaki ilişkileri konu alan araştırmalarında yapmış oldukları analizlerde zaman serilerinin doğal logaritmalarını almışlardır. Çelik (2007), yapmış olduğu çalışmada ilk etapta endeks değerlerinin logaritmalarını almıştır. Çelik'e göre, logaritmik endeksler özellikle uzun dönemde ve yüksek oranda sıçramalar yaşandığında, geçmişteki seviyelerin bugünle daha iyi kıyaslanmasına olanak vermektedir. Ayrıca seri farklarında, orijinal serinin mutlak değerine bağlı olarak değişen farklar daha istikrarlı hale gelecektir. Örneğin endeksin 1000 seviyesindeki 50 puanlık değişimle, 2000 seviyesindeki 100 puanlık değişim logaritmaları alındığı takdirde aynı olacaktır. Bu da serilerin farkları ile ilgili olarak daha iyi yorum yapılmasını sağlayabilecektir.

Ayrıca veri setinde bulunan değerler para birimi ile ölçülen değerler ise bu verileri ortak para birimi cinsine dönüştürmenin çeşitli sakıncaları vardır. Kasa (1992), yaptığı çalışmada kullandığı endeks verilerini ortak para birimine dönüştürmekten kaçınmıştır. Bu verilerin yerel para birimi cinsinden kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Alexander ve Thillainathan (1995), Asya – Pasifik hisse senedi borsaları üzerinde yaptıkları çalışmalarında, yerel para birimi kullandıklarında eşbütünleşme tespit ederken, ortak bir para cinsinden endeks verileri kullanıldığında eşbütünleşmeye rastlayamamışlardır. Alexander 2001 tarihli çalışmasında, borsalar arasında eşbütünleşme ilişkisini konu alan çalışmalarda endekslerin yerel para birimi cinsinden kullanılmasını önermektedir. Tan 2012 yılında Filipin Hisse Senetleri Borsası'nın dünya borsaları ile ilişkisini araştırdığı çalışmasında yerel para birimi cinsinden verileri kullanmıştır. Yine Click ve Plummer (2005), Chung ve Liu (1994), yaptıkları çalışmalarda yerel para cinsinden veriler kullanmışlardır.

Eşbütünleşme testlerinde veriler üzerine haftanın günlerinin etkisi, Pazartesi-Cuma gibi, ortaya konmuşsa; bunun etkisini ortadan kaldırmak için haftanın ortası yani Çarşamba verileri kullanılabilir. Literatür incelendiğinde birbirine uzak coğrafyalarda bulunan borsaların eşanlı çalışmamalarından dolayı, araştırmalarda haftalık verilerin kullanıldığı görülmektedir. Haftalık verilerle çalışmak, borsaların eşanlı çalışmamasının yarattığı problemi tamamen ortadan kaldırmasa da, en aza indirmektedir (Kocabıyık, 2014).

2.2. Birim Kök Testleri

Zaman serileri arasında eşbütünleşme ilişkisini ortaya koyabilmek için öncelikle serilerin hangi seviyede durağan olduklarının incelenmesi gerekmektedir. Seriler eğer aynı seviyede durağan hale geliyorsa o durumda eşbütünleşme analizine dahil edilebilir. Serilerden bir tanesi diğerleri ile aynı seviyede durağan hale gelmiyorsa o seri analize dahil edilmez. Düzey (Level) seviyesinde serilerin birim kök testleri sonucunda olasılık değeri belirlenen seviyede anlamlı bulunmamışsa seriler farkları alınarak (1st difference) tekrar analiz edilir. Burada hangi serilerin olasılık değerleri anlamlı bulunursa bu serilerin birim köke sahip olduğu kabul edilir ve analize dahil edilir.

2.3. VAR Gecikme Sayısı Belirleme

Johansen eşbütünleşme testi uygulanırken gecikme sayısı analize doğru girilmesi önemlidir. Analiz gecikme uzunluğuna duyarlıdır. Gecikme uzunluğunun yanlış girilmesi analizin yanlış sonuçlar vermesine neden olabilir.

Gecikme Sayısı Belirleme tablosuna ulaştıktan sonra kriterlerin çoğunluğu (LogL, LR, FPE, AIC, SC, HQ) hangi gecikme sayısını işaret ediyorsa o gecikme sayısını kullanmak modeli daha güvenilir hale getirmektedir.

Var gecikme sayısı belirlenirken analiz düzey değerlerle yapılırsa, Johansen Eşbütünleşme testi yapılırken gecikme sayısı bir eksik değerle girilir. Eğer VAR Gecikme Sayısı belirlenirken durağan veriler kullanılırsa tablonun işaret ettiği gecikme değiştirilmeden modele dahil edilir (Eviews 5 User's Guide, 2004).

2.4. Johansen Eşbütünleşme Testi

Serilerin aynı seviyede durağanlaştıkları tespit edildikten ve Var gecikme sayısı belirlendikten sonra eşbütünleşme testine geçilebilmektedir. Eşbütünleşme testinde model içindeki hangi değişken bağımlı değişken yapılırsa yapılsın eşbütünleşik vektör sayısı değişmez. Çünkü model eşbütünleşik vektörü bulurken tüm serilerin birbiriyle ilişkisini dikkate alır ve tüm değişkenleri kapsayan bir sonuç ortaya koyar. Johansen eşbütünleşme testinde düzey verileri kullanılmaktadır. Bu model, modele dahil edilen değişkenler arasında eşbütünleşik bir(çok) vektör olup olmadığını ortaya koymaktadır. Örnek bir sonuç tablosunu incelediğimizde;

Şekil 1. Johansen Eşbütünleşme Testi Örnek Sonuç Tablosu

Sample (adjusted): 12/24/2003 2/22/2012				
Included observations: 398 after adjustments				
Trend assumption: Linear deterministic trend				
Series: IMKB100 CAC40 DAX DK FTSE100 MIB MICEX NIKKEI225 SP500 TSX				
Lags interval (in first differences): 1 to 2				
İZ TEST İSTATİSTİĞİ SONUÇ TABLOSU				
Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)				
Hypothesized		Trace	0.05	
No. of CE(s)	Eigenvalue	Statistic	Critical Value	Prob.**
None *	0,177037	279,3920	239,2354	0,0002
At most 1 *	0,137587	201,8440	197,3709	0,0294
At most 2	0,090623	142,9316	159,5297	0,2772
At most 3	0,077240	105,1234	125,6154	0,4398
At most 4	0,059847	73,12979	95,75366	0,6125
Trace test indicates 2 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level				
* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level				
**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values				
ÖZDEĞER TEST İSTATİSTİĞİ SONUÇ TABLOSU				
Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)				
Hypothesized		Max-Eigen	0.05	
No. of CE(s)	Eigenvalue	Statistic	Critical Value	Prob.**
None *	0,177037	77,54805	64,50472	0,0018
At most 1 *	0,137587	58,91233	58,43354	0,0448
At most 2	0,090623	37,80825	52,36261	0,6324
At most 3	0,077240	31,99359	46,23142	0,6578
At most 4	0,059847	24,56150	40,07757	0,7942
Max-eigenvalue test indicates 2 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level				
* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level				
**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values				

Kaynak: Kocabıyık, 2014.

Şekil 1 iz ve özdeğer test istatistiklerini göstermektedir. Hipotezler bölümünde eşbütünleşik denklem sayıları ile sınama gerçekleştirilmektedir. Birinci hipotez; "Hiç Eşbütünleşik Vektör Yoktur", ikinci hipotez; "En çok 1 Eşbütünleşik Vektör Bulunmaktadır", üçüncü hipotez; "En çok 2 Eşbütünleşik Vektör Bulunmaktadır" şeklindedir. Çizelgede birinci ve ikinci hipotezler için İzdeğer ve Özdeğer İstatistikleri Kritik Değerden yüksek ve % 5 anlamlılıkta reddedilmiştir. Yani "hiç eşbütünleşik vektör yoktur" hipotezi reddedilmiştir. Üçüncü hipotez, ise % 5 anlamlılık seviyesinde reddedilememiştir. En çok 2

eşbütünleşik vektör bulunmaktadır. Bu sonuç hem izdeğer hem de özdeğer istatistikleri için geçerlidir. Her iki istatistik de 2 eşbütünleşik vektörü işaret etmektedir. Yani değişkenler arasında uzun dönemli 2 vektörel ilişki tespit edilmiştir (Kocabıyık, 2014).

Eviews programı ayrıca Johansen Eşbütünleşme Testi kapsamında elde edilen eşbütünleşik denklemlerin normalleştirilmiş eşbütünleşim katsayılarını (normalized cointegrating coefficients) bu katsayıların standart sapma ve t istatistikleri vermektedir. Örnek bir tablo aşağıda sunulmuştur.

Şekil 2. Vektör Hata Düzeltme Tahminleri Örnek Sonuç Tablosu

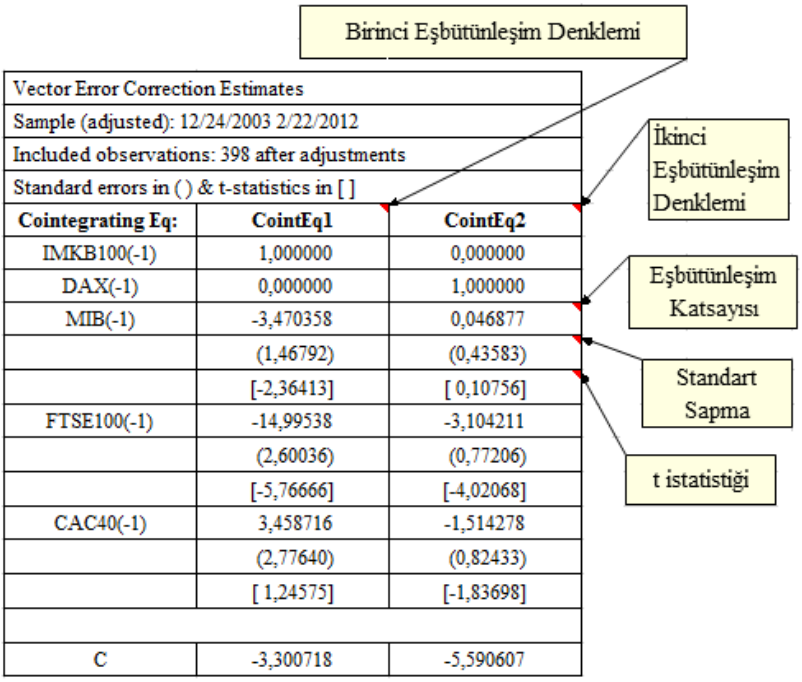

Vector Error Correction Estimates		
Sample (adjusted): 12/24/2003 2/22/2012		
Included observations: 398 after adjustments		
Standard errors in ( ) & t-statistics in [ ]		
Cointegrating Eq:	**CointEq1**	**CointEq2**
IMKB100(-1)	1,000000	0,000000
DAX(-1)	0,000000	1,000000
MIB(-1)	-3,470358	0,046877
	(1,46792)	(0,43583)
	[-2,36413]	[0,10756]
FTSE100(-1)	-14,99538	-3,104211
	(2,60036)	(0,77206)
	[-5,76666]	[-4,02068]
CAC40(-1)	3,458716	-1,514278
	(2,77640)	(0,82433)
	[1,24575]	[-1,83698]
C	-3,300718	-5,590607

Kaynak: Kocabıyık, 2014.

Eşbütünleşim vektörleri denklem halinde yazılmak istenirse;

IMKB100(-1) = - 3,300 - 3,470*MIB(-1) - 14,995*FTSE100(-1) + 3,458*CAC40(-1) - 2,543*MICEX(-1) + 4,198*NIKKEI225(-1) + 2,182*SP500(-1) + 9,769*TSX(-1) - 26,546*DK(-1) + εt

DAX(-1) = - 5,590 + 0,046*MIB(-1) - 3,104*FTSE100(-1) - 1,514*CAC40(-1) - 0,817*MICEX(-1) + 1,417*NIKKEI225(-1) - 0,091*SP500(-1) + 3,093*TSX(-1) - 11,322*DK(-1) + εt

Eşbütünleşim vektör denklemlerinden ilkinde bağımlı değişken IMKB100 ile diğer bağımsız değişkenlerin ilişkisi ortaya konmuştur. Bağımsız değişkenlerin katsayılarının işaretleri negatif (-) ise IMKB100 ile ters yönlü hareket, pozitif ise (+) IMKB100 ile aynı yönlü hareket halinde olduklarını göstermektedir. İkinci denklemde ise DAX endeksinin bağımlı değişken diğer endekslerin bağımsız değişken olduğunu görüyoruz. Bu denklemler tüm değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiyi ortaya koyan denklemlerdir. Formülde εt ise hata terimlerini göstermektedir.

2.5. Vektör Hata Düzeltme Modeli

Engle ve Granger (1987) değişkenler arasında eşbütünleşme olduğunun belirlenmesi halinde, kısa dönemli dengesizlikleri gideren bir vektör hata düzeltme modeli olduğunu göstermişlerdir. Böylelikle, değişkenler arasındaki uzun dönem dengesi ile kısa dönem dinamikleri arasında ayırım yapılabilmektedir. Bunu yapabilmek için değişkenlerin birinci farklarına eşbütünleşim denklemindeki hata teriminin gecikmeleri modele eklenmektedir. Eşbütünleşim denklemi uzun vadeli dengeyi, buradan bulunacak artıklar (hata düzeltme terimi) ise kısa vadeli dengesizlikleri göstermektedir. Bunun neticesinde, değişkenlerin farkı alınmasıyla kaybedilen uzun dönem bilgileri hata düzeltme terimi ile modele yeniden dahil edilmektedir.

Hata düzeltme parametresi, model dinamiğini dengede tutmaya yarar ve değişkenleri uzun dönem denge değerine doğru yakınlaşmaya zorlar. Hata düzeltme parametresinin katsayısının istatistiksel açıdan anlamlı çıkması, sapmanın varlığını gösterir. Katsayının büyüklüğü ise uzun dönem denge değerine doğru yakınlaşma hızının bir göstergesidir. Uygulamada, hata düzeltme parametresinin negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı olması beklenir. Bu durumda, değişkenlerin uzun dönem denge değerine doğru hareketinin olacağı ifade edilmektedir. Denge durumundan kısa dönemli sapmalar hata düzeltme parametresinin katsayısının büyüklüğüne bağlı olarak düzeltilir (Çelik, 2007). Johansen eşbütünleşme testi sonucuna göre analiz verilerinin eşbütünleşik bir vektöre sahip olduğu belirlenmişse, Vektörel Hata Düzeltme Modeline geçilir.

Vektör hata düzeltme modeli oluşturulurken Eviews programına değişkenlerin düzey değerlerini ifade eden seri isimleri girilir. Program otomatik olarak bu değişkenleri birinci derece farklarına dönüştürür. Sonuç tablosunda değişkenlerin birinci derece farkları D (Difference) ile ifade

edilmiştir. Parantez içerisinde yer alan (-1) bir gecikmeyi parantez içerisinde yer alan (-2) ise iki gecikmeyi işaret eder. VAR Gecikme Sayısı Belirleme Kriter Tablosu ile belirlediğimiz gecikme sayısı kaç çıkarsa o sayıda gecikme modele dahil edilir. VEC sonuç tablosunda her bağımsız değişkenin hizasında üç satırdan oluşan veriler bulunmaktadır. Burada birinci satır katsayıyı, ikinci satır standart hatayı ve üçüncü satır t istatistiklerini gösterir. Örnek bir vektör hata düzeltme denklemi inceleyecek olursak;

D(IMKB100) = C(1)*(IMKB100(-1) - 3,470357984*MIB(-1) - 14,99538069*FTSE100(-1) + 3,458715773*CAC40(-1) - 2,543826149*MICEX(-1) + 4,19852818*NIKKEI225(-1) + 2,182076587*SP500(-1) + 9,769027483*TSX(-1) - 26,54695985*DK(-1) - 3,300718045) + C(2)*(DAX(-1) + 0,04687716394*MIB(-1) - 3,104211437*FTSE100(-1) - 1,51427804*CAC40(-1) - 0,8179908435*MICEX(-1) + 1,41741437*NIKKEI225(-1) - 0,09147334503*SP500(-1) + 3,093233545*TSX(-1) - 11,3227356*DK(-1) - 5,590607252) + C(3)*D(IMKB100(-1)) + C(4)*D(IMKB100(-2)) + C(5)*D(DAX(-1)) + C(6)*D(DAX(-2)) + C(7)*D(MIB(-1)) + C(8)*D(MIB(-2)) + C(9)*D(FTSE100(-1)) + C(10)*D(FTSE100(-2)) + C(11)*D(CAC40(-1)) + C(12)*D(CAC40(-2)) + C(13)*D(MICEX(-1)) + C(14)*D(MICEX(-2)) + C(15)*D(NIKKEI225(-1)) + C(16)*D(NIKKEI225(-2)) + C(17)*D(SP500(-1)) + C(18)*D(SP500(-2)) + C(19)*D(TSX(-1)) + C(20)*D(TSX(-2)) + C(21)*D(DK(-1)) + C(22)*D(DK(-2)) + C(23)

Her denklemde ilk katsayı modelin hata düzeltme katsayısıdır. Örneğin ilk denklemde C(1) katsayısı modeldeki hata düzetme katsayısıdır. Sonda yer alan C(23) ise bu modelin sabitidir. Beklentimiz hata düzeltme katsayısının istatistikî olarak anlamlı olması ve işaretinin negatif olmasıdır. C(2) den başlayarak C(22) ye kadar diğer katsayılar kısa vadeli ilişkiyi gösteren katsayılardır. Burada bağımsız değişkenlerin D(IMKB100) bağımlı değişkenini etkileyip etkilemediği araştırılmaktadır.

Bu noktaya kadar elde ettiğimiz sonuçlar arasında değişkenlerin istatistikî olarak anlamlılığını ortaya koyan P (Probability) değerleri yer almamaktadır. Vektör Hata Düzeltme Modeli ile ortaya konan denklem sistemlerinde bulunan katsayıların istatistikî olarak anlamlı olup olmadığı test edilmelidir. Vektör hata düzeltme modelinde katsayısı işaretinin pozitif olması uzun dönem denge değerinden uzaklaşmayı işaret ederken, negatif katsayılar ise denge değerine yaklaşmayı ifade eder. Hata düzeltme parametresi, model dinamiğini dengede tutmaya yarar ve değişkenleri uzun dönem denge değerine doğru yakınlaşmaya zorlar. Hata düzeltme parametresinin katsayısının istatistiksel açıdan anlamlı çıkması, sapmanın varlığını gösterir. Katsayının

büyüklüğü ise uzun dönem denge değerine doğru yakınlaşma hızının bir göstergesidir. Uygulamada, hata düzeltme parametresinin negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı olması beklenir. Bu durumda, değişkenlerin uzun dönem denge değerine doğru hareketinin olacağı ifade edilmektedir. Denge durumundan kısa dönemli sapmalar hata düzeltme parametresinin katsayısının büyüklüğüne bağlı olarak düzeltilir (Çelik, 2007).

Vektör Hata Düzeltme Modelinin sonuç tablosu değerlendirilirken; katsayının 1 çıkması % 100 hızı işaret eder. Veri setinin haftalık olması durumunda, katsayının 1 çıkması 1 haftalık sürede dengeye dönüşü işaret edecektir.

2.6. Tanısal Sınama Testleri (Residual Diagnostics)

Vektör hata düzeltme modeliyle ortaya koyduğumuz sonuçların kabul edilebilir olması için, modelin artıklarının normal dağılması, otokorelasyona sahip olmaması ve değişen varyans problemi olmaması gerekmektedir. Normal dağılım için Jarque-Bera test istatistiği, otokorelasyon için Breusch-Godfrey LM testi ve değişen varyans için Obs*R-squared istatistiği hesaplanabilir ve bunların (P) Probability değerleri bulunmalıdır. Bulunan sonuçlar belirlenen düzeylerde anlamlı çıkmaz ise veri setinden uç değerler çıkartılarak analiz tekrar yapılabilir. Bu aşamada tanısal sınama testlerinin sonuçlarında farklılıklar görülecektir.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDIRME

Başlangıçta iktisadi alanlarda kullanılmaya başlanan eşbütünleşme testleri diğer alanlarda da sıklıkla kullanılır hale gelmiştir. Bu uygulamaların belli noktalarında çeşitli karar aşamalarına gelinmektedir. Bu karar aşamalarında analizin yanlış bir yöne kaymaması, doğru sonuçları vermesi için analizin gerekleri yerine getirilmelidir. Eşbütünleşme testlerini teorik olarak anlatan çok sayıda değerli makale ve kitap bulunmaktadır. Bu çalışmada hem ulusal hem de uluslararası çalışmalardan elde edilen uygulama birikimlerine yer verilmiştir. Bu birikimler araştırmacılara aktarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca eşbütünleşme testlerinde karar aşamalarına gelindiğinde doğru karar vermeyi kolaylaştırmaya ve güvenilir sonuçların elde edilmesine katkı sağlanmaya çalışılmaktadır.

KAYNAKÇA

Aktar, İsmail. 2009. “Is there any Comovement Between Stock Markets of Turkey, Russia and Hungary?” *International Research Journal of Finance and Economics* 192-200.

Alexander, Carol. 1999. “Correlation and Cointegration in Energy Markets.” *ISMA Centre Risk Publications* 2-27.

Alexander, Carol., Giblin, Ian ve Weddington, Wayne. 2002. “Cointegration and Asset Allocation: A New Active Hedge Fund Strategy.” *Financial Risk and Financial Risk Management* 65-89.

Alexander, Carol ve Thillainathan, R. 1995. “The Asian Connection.” *Emerging Market Investor* 42-47.

Alexander, Carol. 2001. *Market Models: A Guide to Financial Data Analysis,* Wiley.

Bahng, Seungwook ve Shin, Seung-Myo. 2004. “Interactions of stock markets within the greater China economic bloc.” *Global Economic Review* 33:3-52.

Bozkurt, Hilal. 2007. *Zaman Serileri Analizi*. Bursa: Ekin Kitabevi.

Chung, PJ. ve Liu, DJ. 1994. “Common stochastic trends in Pacific Rim stock markets.” *Quarterly Review of Economics and Finance* 241-259.

Click, Reid ve Plummer, Michael. 2005. “Stock market integration in ASEAN after the Asian financial crisis.” *Journal of Asian Economics* 16:5-28.

Çelik, Tankut T. 2007. “Etkin Piyasa Hipotezi ve Gelişmekte Olan Hisse Senedi Piyasalarında Eşhareketlilik.” İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), İstanbul.

Eviews 5 User’s Guide, Quantitative Micro Software. USA, 2004, s. 727.

Kasa, Kenneth. 1992. “Common stochastic trends in international stock markets.” *Journal of Monetary Economics* 29:95-124.

Kocabıyık, Turan. 2014. *Borsalar Arasında Etkileşim: G-8 Ülkeleri ve Türkiye Üzerine Araştırma.* Berlin: Türkiye Alim Kitapları.

Sen, S. Sankar. 2011. **“**Relationship Between Sensex and Some Selected Stock Price Indices of the Asia-Pacific Region.” *The IUP Journal of Applied Finance* 43-53.

Tan, Adelaine. 2012. “Stock Market Integration: Case of the Philippines.” *Philippine Management Review* 75-90.

Yavuz, Nilgün Çil. 2005. “Türkiye’de İhracat ve İktisadi Büyüme Arasında Nedensellik Analizi.” *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları* 49: 964.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

MAKROEKONOMİK FAKTÖRLERİN BORSA İSTANBUL'DAKİ ENDEKS GETİRİLERİNE ETKİSİNİN ARBİTRAJ FİYATLAMA MODELİ İLE ANALİZİ

Eser YEŞİLDAĞ[1]

ÖZET

Bu çalışmadaki temel amaç; Arbitraj Fiyatlama Modeli ile makroekonomik faktörlerin Borsa İstanbul'da mevcut olan endekslerin getirileri üzerindeki etkilerinin araştırılmasıdır. Bunun için Ocak-2003 ile Haziran-2016 döneminde Borsa İstanbul'da mevcut olan endeks getirileri ile M2 para arzı, cari işlemler dengesi, döviz kuru sepeti, enflasyon oranı, piyasa faiz oranı, altın fiyatı, ihracatın ithalat karşılama oranı, sanayi üretim endeksi ve kapasite kullanım oranı gibi makroekonomik faktörler analize dahil edilmiştir. Bu çalışmada, makroekonomik faktörler ile endeks getirileri arasındaki ilişkilerin araştırılması için Arbitraj Fiyatlama Modeli oluşturulmuş ve yapılan analizler sonucunda bazı anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan endeks getirilerinin tümünün piyasa faiz oranlarına duyarlı oldukları ayrıca, M2 para arzı, enflasyon oranı, ihracatın ithalatı karşılama oranı, kapasite kullanım oranları ve altın fiyatlarının, hisse senedi endeks getirilerini belirlemede etkili olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla, makroekonomik değişkenlerin endeks getirileri üzerinde etkili olduğu ve Arbitraj Fiyatlama Teorisinin risk primleri temelinde geçerli olduğu yargısına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Arbitraj Fiyatlama Modeli, Makroekonomik Faktörler, Endeks Getirileri, Borsa İstanbul.*

THE ANALYSIS OF EFFECT OF MACROECONOMIC FACTORS ON THE INDEX RETURNS IN ISTANBUL STOCK EXCHANGE BY MEANS OF ARBITRAGE PRICING MODEL

ABSTRACT

The main aim in this study is to study the effects of macroeconomic factors on the returns of indices that are existent in Istanbul Stock Exchange by means of Arbitrage Pricing Model. Therefore, in the period of January 2003 and June 2016, the index returns that are existing in Istanbul Stock Exchange as well as macroeconomic factors such as M2 monetary supply, current accounts balance, exchange rate basket, inflation rate, market interest rate,

[1] Yrd. Doç. Dr. Uşak Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler YO, eser.yesildag@usak.edu.tr

gold price, rate of export to meet import, industrial production index, and rate of capacity utilization were included in analysis. In the study, in order to study the relationships between index returns and macroeconomic factors, arbitrage pricing model was formed and, as a result of analyses carried out, some significant results were obtained. It was found that all of index returns used in the study were sensitive to the interest rates and also, M2 monetary supply, inflation rate, the rate of exports to imports and gold prices were effective in determining the stock market returns. Thus, it has been concluded that the macroeconomic variables have an effect on index returns and Arbitrage Pricing Theory is valid on the basis of risk premiums.

Keywords: *Arbitrage Pricing Theory, Macroeconomic Factors, Index Returns, Istanbul Stock Market.*

1.GİRİŞ

Sermaye piyasalarında menkul kıymet borsaları ve bu borsalarda işlem gören hisse senetleri önemli bir yere sahiptir. Bunun yanında, genel olarak borsada işlem gören tüm hisse senetlerini ya da belli sektörden olan hisse senetlerini temsil eden ve önemli bir öncü gösterge olarak kabul edilen endekslerde bu piyasalarda ayrı bir önem arzetmektedir. Son zamanlarda vadeli piyasalarda bazı endeksler üzerine yazılan kontratların alınıp satılmaya başlaması da endekslerin önemini daha da arttırmış ve endeksler üzerine yapılan çalışmaların sayısını olumlu yönde etkilemiştir.

Sermaye piyasalarında hisse senedi yatırımı yapan yatırımcılar için en önemli beklenti, hisse senedi fiyatlarını doğru tahmin ederek belli bir getiriyi düşük bir risk seviyesinde elde etmektir. Bu beklentiye katkısı olabilecek ve hisse senedi fiyatlarını etkilediği düşünülen makroekonomik faktörler bu konuda yapılmış olan çalışmalarda önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla, hisse senedi fiyatları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler birçok araştırmaya konu olduğu söylenebilirken, hisse senedini temsil eden endeksler ile makroekonomik faktörler arasındaki ilişkileri ölçen çalışmalar için aynı şey söylenemez.

Finans literatüründe hisse senedi fiyatları ile makroekonomik faktörler arasındaki ilişkinin ölçülmesinde kullanılan yöntemler arasında varlık fiyatlama modelleri sıklıkla kullanılmıştır. Bu modeller arasında Finansal Varlık Fiyatlama Modeli (FVFM), Faktör Modelleri ve Arbitraj Fiyatlama Modeli (AFM) yer almakla birlikte, finansal varlıkların fiyatlarını, dolayısıyla getirilerini etkileyen çeşitli faktörleri belirlemeyi amaçlamışlardır. Bu modeller incelendiğinde, AFM'nin, tek bir risk faktörünü dikkate alan FVFM'ye alternatif olarak geliştirildiği görülmüştür. Bunun yanında AFM varsayımlarının gerçek hayatla daha fazla uyumlu olması ve birden fazla

makroekonomik faktörün varlık getirisini etkileyebileceği düşüncesi AFM'yi genellikle FVFM'ye kıyasla daha üstün kabul edilmesine neden olmuştur.

Yukarıdaki bilgilerin ışığında bu çalışmanın amacı, Ocak 2003 – Haziran 2016 döneminde Borsa İstanbul (BİST)'da hesaplanan hisse senedi endekslerinin getirilerini etkileyen çeşitli makroekonomik faktörlerin Arbitraj Fiyatlama Modeli ile belirlenmesidir.

Çalışmanın bundan sonraki aşamasında; ikinci bölümde Finansal Varlık Fiyatlama Modellerinin gelişimi ile birlikte Finansal Varlıkları Fiyatlama Modeli, Faktör Modelleri ve Arbitraj Fiyatlama Modelinin genel özellikleri, formülasyonu ve arasındaki ilişkilere kısaca değinilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde, literatür taranmış ve bu çalışma ile ilgili olan önemli araştırmalara kısaca değinilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümü uygulama bölümüdür. Bu bölüm, çalışmanın amacı, modelin tanıtılması, verilerin oluşturulması ve bu verilerin analiz edilip yorumlanmasından ibarettir. Çalışmanın beşinci ve son bölümünde ise sonuçlar değerlendirilmiş ve bazı tavsiyelerde bulunulmuştur.

2. VARLIK FİYATLAMA MODELLERİ

Varlık fiyatlama modelleri Finansal Varlıkları Fiyatlama Modeli, Çoklu Faktör Modelleri ile Arbitraj Fiyatlama Modelidir.

FVFM, ilk kez William F. Sharpe (1964) tarafından ortaya konmuş, daha sonra Lintner (1965) ve Mossin (1966) tarafından geliştirilmiş, Black, Treynor ve diğerlerinin katkılarıyla genişletilmiştir. FVFM, finansal varlıklar için kullanılmasının yanı sıra sabit yatırımların değerlendirilmesi için de kullanılmaktadır (Yörük, 2000: 29). Civan (2010)'a göre, Sharpe modelinin uygulanması Markowitz modeline göre daha az zaman ve maliyet getirmektedir.

Varlık fiyatlama modellerinin ilki olarak kabul edilen ve [$Ri = Rf + \beta i\ (Rm-Rf)$; (Ri: i Finansal varlığının beklenen getirisi, Rf: Risksiz faiz oranı, Rm: Pazarın beklenen getirisi, βi: Finansal varlığın tüm pazarın hareketine olan duyarlılığı)] şeklinde tanımlanan Finansal Varlıkları Fiyatlama Modeli (FVFM), pazar portföyünü tek değişken olarak kabul eder ve tüm riskli finansal varlıkların getirilerini pazar portföyünün getirileri ile açıklamaya çalışır. Model beta katsayısı olarak ifade edilen sistematik riskin getirileri etkileyen tek faktör olduğunu belirtir. Teorik olarak belli eksiklikleri belirtilse de, Arbitraj Fiyatlama Modeli'nin, varsayımlarının gerçek hayatla daha fazla uyumlu olması ve birden fazla makroekonomik faktörlerin varlıkların getirilerini etkileyebileceğini dikkate alması nedeniyle, Finansal Varlıkları Fiyatlama Modeli'ne kıyasla daha üstün olduğu kabul edilmektedir (Akkum ve Vuran, 2005: 29).

Finansal varlıkların getirilerini tek bir indeks veya göstergenin düzeyi ile ilişkilendirmenin, yetersiz kalacağına inanan bazı analistler, çok indeksli modellere yönelmişlerdir (Bolak, 2001: 270). Faktör modelleri portföy yönetiminin en önemli araçlarından biri olup, Markowitz modelinin analizleri için gerekli olan, beklenen getiri, varyans ve kovaryans bilgilerini içerdiği gibi, portföylerin bazı faktörlere duyarlılığını ortaya koymaktadır (Karan, 2013: 230).

Faktör modelleri arasında Tek-Faktör modelleri (menkul kıymetlerin getirilerini tek bir faktöre bağlayarak açıklamaya çalışır), İki Faktörlü Model (varlık getirilerindeki değişimin iki ayrı faktörden kaynaklandığını varsayar) veya Çoklu Faktör Modelleri (varlık getirilerindeki değişimin ikiden fazla faktörden kaynaklandığını varsayar dolayısıyla modele faktör ilavesi yapılabilir) vardır. Chen, Roll ve Ross 1986'da yaptıkları bir çalışmada, sanayi üretimi, ödenmeme risk primindeki değişmeler, vade yapısındaki değişmeler, öngörülmeyen enflasyon ve gerçek getirilerdeki değişmeler faktörlerinin faktör analizi ile elde edilen faktörlerle yüksek derecede korelasyonlu olduğunu ortaya koymuşlardır (Apak ve Demirel, 2009: 296).

Arbitraj olmaması koşuluna dayandırılarak faktör modelleri ile beklenen getiri ve risk arasındaki ilişkiyi açıklama yaklaşımı Arbitraj Fiyatlama Teorisi (AFT) olarak adlandırılır (SPL, 2014: 160).

Arbitraj Fiyatlama Modelleri varlıkların fiyatlandırılmasında kullanılan en önemli yaklaşımlardan birisidir. Arbitraj Fiyatlama Modeli, Sharpe (1964), Lintner (1965) and Mossin (1966) tarafından tanıtılan Finansal Varlıkları Fiyatlama Modeline (FVFM) alternatif olarak Ross (1976) tarafından ortaya konmuştur (Altay, 2003: 1).

Arbitraj Fiyatlama Teorisi, tek fiyat yasasına dayanmaktadır. Başka bir deyişle, modelin esasını aynı malın iki ayrı fiyattan satılamayacağı veya arbitraj yapılamayacağı fikri oluşturur (Korkmaz ve Ceylan, 2015: 537).

Arbitraj fiyatlama Teorisi doğrusal bir modele dayanmakta olup, bir yatırımın getirisinin birden çok faktöre dayandığını varsaymaktadır. Genel olarak bir varlığın fiyatının makroekonomik faktörlere veya Pazar endekslerine dayandığını öne sürmektedir (Karan, 2013: 257).

Modelde, doğrusal (k) faktörlü risk-getiri ilişkisi,

$$R_{it} = E(R_i) + b_{i1}\delta_{1t} + b_{i2}\delta_{2t} + \cdots + b_{ik}\delta_{kt} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

(R_{it}: i varlığının getirisi, i = 1,2,3,...,n, $E(R_i)$= i varlığının beklenen getirisi, δ_j: Tüm varlıkların getirilerini etkileyen ortak faktörler j = 1,2,3,….,k, b_{ij}: i varlığının j ortak faktörüne olan duyarlılığı, ε_{it}: i varlığının sistematik

olmayan riski ve ayrıca $E(\delta_j) = 0$, $E(\varepsilon_i) = 0$, $E(\varepsilon_i^2) = \sigma_i^2 < \infty$) şeklinde tanımlanmıştır (Booth vd. 1993: 190).

AFT, tüm varlıklar için denge ilişkisini tanımlamasına rağmen faktörlerin sayısı ve içerikleri hakkında açıklama yapmamaktadır. Ayrıca, b'lerin ve λ'ların (λ=belli bir sistematik riskte, varlık getirisi) boyut ve işaretleri ile ilgili bilgi vermemektedir. Finans literatüründe ve uygulamada, bu soruna en genel yaklaşım iki basamaklı hesaplamadır. Öncelikle, risk faktörleri ve risk faktörlerinin özellikleri faktör analizi üzerinden eş zamanlı olarak hesaplanır. İkinci aşamada risk primleri, Çapraz-kesit (Cross-sectional) regresyon üzerinden bu hesaplanan özellikler kullanılarak hesaplanır (Yörük, 2000: 60).

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Hisse senedi ve endeks fiyatlarını etkileyen faktörlerin incelenmesine yönelik yapılmış pek çok çalışma vardır. Ancak, yapılmış olan bu çalışmaların çoğunda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bu nedenle bu konu üzerinde daha fazla çalışma yapılmasının gerekli olduğu ve her çalışmanın literatüre katkısının çok önemli olacağı düşünülmüştür. Aşağıda yapılmış olan çalışmaların birkaçına değinilmiştir.

Ross (1976), Arbitraj Fiyatlama Modelini teorik olarak incelemekle birlikte, Arbitraj Fiyatlama Modeli ilk olarak Roll ve Ross (1980) tarafından ampirik olarak test edilmiştir.

Chen, Roll ve Ross (1986) makroekonomik değişkenlerin menkul kıymet borsalarına etkisini test etmişlerdir. Sanayi üretim endeksi, enflasyon, faiz oranları gibi makroekonomik faktörlerin borsa getirilerini etkilediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca makroekonomik faktörlerin borsada önemli ölçüde fiyatlandırıldığını ifade etmişlerdir.

Durukan (1999), en küçük kareler yöntemini kullanarak 1986-1998 dönemini kapsayan bazı makroekonomik verileri test ettiği çalışmasında, hisse senedi fiyatlarını açıklamada en etkin makroekonomik değişkenlerin faiz oranı ile ekonomik aktivite olduğunu belirtmiştir.

Yörük (2000), Şubat 1986-Ocak 1998 tarihleri arasında İMKB'de işlem gören hisse senetlerinin getirilerini etkileyen makroekonomik değişkenlere karşı duyarlılıklarını ve bunların risk primlerini tespit etmiş ve bunların pay senedi fiyatlarını, getirilerini ve risklerini açıklama gücünü ortaya koymayı amaçlamıştır. 37 hisse senedinin bağımlı ve 10 farklı makroekonomik değişkenin bağımsız değişken seçildiği bu çalışmada, 144 aylık veri dönemi kendi içerisinde 48 aylık 3 alt döneme ayrılarak Arbitraj Fiyatlandırma Teorisi test edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, Arbitraj Fiyatlandırma Teorisinin risk primlerine dayalı fiyatlama ilişkisinin geçerli

olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca, Türkiye'de hisse getirilerini etkileyen makroekonomik risk faktörlerini saptamada Arbitraj Fiyatlandırma Teorisinin uygulanabilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada özellikle enflasyon, faiz ve İMKB100 endeksinin hisse senedi getirilerini belirlemede etkin olduğu ifade edilmiştir.

Akkum ve Vuran (2005), İMKB 30 endeksinde sürekli olarak işlem gören 20 ayrı işletmenin 1999-2002 dönemine ait 48 aylık getirileri ile bağımsız değişken olarak belirlenen bazı makroekonomik faktörler arasındaki ilişkileri Arbitraj Fiyatlama Modeli yardımıyla incelemişlerdir. Yapılan analizler sonucunda, Arbitraj Fiyatlama Modelinin İMKB'de geçerli olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca hisse senedi getirileri üzerinde İMKB30 ve alt sektör endekslerinin daha etkili olduğunu tespit etmişlerdir.

Iqbal and Haider (2005), Arbitraj Fiyatlama Modelinin geçerliliğini, 1997-2003 yılları arasında Karachi Borsasında işlem gören 24 aktif hissenin aylık verilerini kullanarak araştırmışlardır. Çalışmada, borsa endeksi ile enflasyonun, hisselerin getirilerine etki ettiği ifade edilmiştir.

Mumcu (2006), İMKB'de işlem gören hisse senedi fiyatları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki ve sebep sonuç ilişkisinin yönü incelemiştir. Bu çalışmada, makroekonomik faktörlerden endeksi etkileyen en önemli faktörün hazine bonosu faiz oranları olduğu belirtilmiş ve hazine bonosu faiz oranları ile İMKB Endeksi arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca, altın fiyatları ve sanayi üretim endeksi ile hisse senedi fiyatları arasındaki negatif bir ilişki söz konusuyken, dolar ile hisse senedi fiyatları arasında pozitif bir ilişki saptanmıştır.

Demir ve Göçmen Yağcılar (2009) çalışmalarında, İMKB'de işlem gören banka hisse senedi getirilerini etkilediği düşünülen çeşitli makro ekonomik faktörler Arbitraj Fiyatlama teorisi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada, İMKB'de işlem gören bankaların hisse senetlerinin, 2000–2006 yılları arasındaki getirilerini etkileyen makro ekonomik değişkenlere karşı duyarlılığı ve getirileri açıklama gücü araştırılmıştır. Çalışmanın sonuçları, Türkiye'de bankalara ait hisse senedi getirilerini etkileyen makro ekonomik faktörlerin Arbitraj Fiyatlama Modeli ile analiz edilebileceğini ve modelin geçerli olduğunu göstermiştir. Bankalara ait hisse senedi getirileri ile makro ekonomik faktörler arasındaki ilişkileri gösteren denklemlerin Hazine Bonosu Faiz Oranları, Sanayi Üretim Endeksi ve Cari İşlemler Dengesinin getirileri açıklayan faktörler olarak yer aldıkları görülmüştür.

Cihangir ve Kandemir (2010), hisse senedi getirilerini etkileyen bazı sistematik risk kaynaklarının özellikle kriz dönemlerinde hisse senedi getirilerini etkileme katsayılarını hesaplamaya çalışmışlardır. Ocak 1998-Aralık 2002 döneminin dikkate alındığı bu çalışmada, İMKB30 endeksinde sürekli olarak yer alan ve bağımlı değişken olarak dikkate alınan hisse

senetlerini etkileyen makroekonomik değişkenler Arbitraj Fiyatlama Modeli ile saptanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre, Tüketici Fiyat Endeksinin tüm hisse senedi getirilerini etkilediği ve kriz dönemlerinde yatırımcıların en çok dikkat etmeleri gereken makro ekonomik değişkenin enflasyon olduğu ortaya konmuştur.

Günay (2012), Arbitraj Fiyatlama Teorisinin (APT) İMKB'deki geçerliliğinin sınandığı bu çalışmada, APT'ye ilişkin bilgi verilmiş ve APT'nin İMKB'deki geçerliliği çoklu doğrusal regresyon analizi ve faktör analizi yöntemleri kullanılarak test edilmiştir. Kullanılan parametreler olan gecelik faiz, kapanan yeni şirket sayısı, ham petrol fiyatları, Dow Jones Endeksi ve dolar/TL kuru ile İMKB30 Endeks getirileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Çalışmadan elde edilen sonuç, APT'nin incelenen dönem itibari ile İMKB'de geçerli olduğunu göstermiştir.

Sevinç (2014) çalışmasında, Ocak 2003–Mart 2013 döneminde BIST-30 endeksinde işlem gören hisse senetleri getirileri ile bazı makroekonomik değişkenler analize dahil edilerek makroekonomik değişkenlerin hisse senedi getirileri üzerindeki etkileri Arbitraj Fiyatlama Modeli yardımıyla belirlenmeye çalışılmıştır. BIST-100 endeksi, cari işlemler dengesi, mevduat faiz oranı, altın fiyatı, ihracatın ithalatı karşılama oranı ve kapasite kullanım oranı ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişki beklendiği gibi çıkarken, para arzı, sepet ve enflasyon makroekonomik faktörleri ile hisse senedi getirileri arasında beklenen ilişkinin tersi yönde bir ilişkiye rastlanmıştır. Buna göre, makroekonomik değişkenlerin hisse senedi getirileri üzerindeki etkilerinin anlamlı olduğu ve hisse senedi getirilerinin Arbitraj Fiyatlama Modeli ile belirlenebileceği tespit edilmiştir.

Çetin ve Bıtırak (2015), Arbitraj Fiyatlama Modeli ile 2000-2009 döneminde İMKB'de işlem gören hisse senetlerinin getirileri üzerinde hangi makro ekonomik değişkenlerin belirleyici olabileceğini incelemişlerdir. Bağımlı değişkenin İMKB-100 hisse senedi endeksi olarak alınan çalışmada, bağımsız değişken olarak ise bazı makroekonomik değişkenler kullanılmıştır. Çalışmada hisse senedi getirilerinin altın fiyatlarından ve tasarruf mevduatı faiz oranından negatif yönde, geniş tanımlı para arzı ile imalat sanayi kapasite kullanım oranından ise pozitif yönde etkilendiği tespit edilmiştir. Bunun yanında, cari işlemler dengesinin, dar tanımlı para arzının ve imalat sanayi üretim endeksinin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisinin ise istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ifade edilmiştir.

Kurtaran Çelik ve Turan Kurtaran (2016), BIST 30 endeksinde yer alan firmaların hisse senetlerinin 2010-2014 yılları arasındaki aylık getirileri kullanarak Arbitraj Fiyatlama Teorisi'nin Türkiye sermaye piyasasında geçerliliğini test etmişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre, hisse senedi getirilerini etkileyen birden fazla sistematik risk faktörünün bulunmadığı

tespit edilmiştir. Bu sonucun ise, Borsa İstanbul'da 2010-2014 yılları arasında Arbitraj Fiyatlama Teorisi'nin geçerli olmadığının bir göstergesi olduğu ifade edilmiştir.

4. UYGULAMA

Burada Arbitraj Fiyatlandırma Modeli kullanılarak makroekonomik faktörlerin BİST'teki endeks getirilerine etkisi araştırılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla bu başlık altında araştırmanın amacı, kapsamı, kısıtları, verilerin elde edilmesi ve analizi hakkında bilgi verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, Ocak 2003 - Haziran 2016 döneminde Borsa İstanbul'da mevcut olan endeks getirileri üzerinde etkili olabileceği düşünülen çeşitli makroekonomik faktörler Arbitraj Fiyatlama Modeli ile belirlenmeye çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle, çalışmanın amacı, endeks getiri oranları ile makroekonomik risk kaynakları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkilerin var olup olmadığının Arbitraj Fiyatlandırma Modelini kullanarak araştırılmasıdır.

4.2. Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları

Araştırma kapsamına Ocak 2003 ve Haziran 2016 döneminde Borsa İstanbul'da mevcut olan ve devamlılığı bulunan 27 endeks dahil edilmiştir. 2003 yılının temel alınmasının temel nedeni, 2001 yılında yaşanan ve 2002 yılında etkisinin devam ettiği düşünülen krizin o yıllardaki makroekonomik verilere olan etkisinin en az olmasını sağlamaya çalışmaktır. BİST endekslerinin seçilmesinin temel nedeni ise, daha önce hisse senetleri üzerinde birçok çalışma yapılmış olması ve ayrıca endekslerin daha çok hisse senedini temsil etmesidir. Ocak 2003'ten sonra BİST'te oluşturulmuş ve hesaplanmaya başlanmış endeksler araştırmaya dahil edilmemiştir. Buna göre araştırma kapsamı içinde yer alan endeksler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Ocak 2003- Haziran 2016 döneminde BİST'te Sürekliliği Olan Endeksler

Endeks Kodu	**Endeks Adı**		**Endeks Kodu**	**Endeks Adı**
XU100	BIST 100		XYORT	BIST Menkul Kıymet Yatırım Ortaklığı
XU030	BIST 30		XMANA	BIST Metal Ana
XU050	BIST 50		XMESY	BIST Metal Eşya Makine
XBANK	BIST Banka		XKAGT	BIST Orman Kağıt Basım
XBLSM	BIST Bilişim		XSGRT	BIST Sigorta
XELKT	BIST Elektrik		XUSIN	BIST Sınaî
XFINK	BIST Finansal Kiralama Faktöring		XTAST	BIST Tas Toprak

XGMYO	BIST Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı		XUTEK	BIST Teknoloji
XGIDA	BIST Gıda İçecek		XTEKS	BIST Tekstil Deri
XUHIZ	BIST Hizmetler		XTCRT	BIST Ticaret
XHOLD	BIST Holding ve Yatırım		XUTUM	BIST Tüm
XILTM	BIST İletişim		XTRZM	BIST Turizm
XKMYA	BIST Kimya Petrol Plastik		XULAS	BIST Ulaştırma
XUMAL	BIST Mali			

Ayrıca araştırmada bağımsız değişken olarak kullanılan makroekonomik faktörler, kodları ve veri kaynakları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Araştırmada Kullanılan Makroekonomik Faktörler, Kodları ve Veri Kaynakları

Makroekonomik Faktörler	**Çalışmadaki Kodu**	**Veri Kaynağı**
Sanayi Üretim Endeksi	SUE	TÜİK Web Sitesi
Para Arzı (M2)	M2PA	TCMB Web Sitesi
Enflasyon (TÜFE)	TUFE	TÜİK Web Sitesi
İhracat/İthalat	IHRITH	TCMB Web Sitesi
Cari İşlemler Dengesi	CID	TCMB Web Sitesi
Piyasa Faiz Oranı	PFO	Matriks Veri Programı
Kapasite Kullanım Oranları	KKO	TCMB Web Sitesi
Döviz Kuru (USD ve EURO)	SEPET	Forex Real Trade Net
Altın Fiyatları (Külçe ve Cumhuriyet)	ALTIN	TCMB Web Sitesi

Tablo 2'deki makroekonomik faktörlerin seçilmesinin en önemli nedeni birçok çalışmada bu makroekonomik faktörlerin kullanılmış olmasıdır.

Sonuç itibariyle Tablo 1'deki 27 BİST endeksi ve bu endekslerin getirilerini etkileyebileceği düşünülen Tablo 2'deki makroekonomik faktörler analiz kapsamına alınmıştır.

4.3. Verilerin Elde Edilmesi ve Analizi

Aşağıda araştırma kapsamına giren endeksler ve makroekonomik değişkenlere ilişkin verilerin elde edilmesi ve bu verilerin analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

4.3.1.Verilerin Elde Edilmesi

Araştırmada endeks getirileri ve bu getirileri etkileyen belirlenmiş makroekonomik faktörlere ilişkin veriler elde edilmiştir. BIST'te yer alan 27 endeksin Ocak 2003 - Haziran 2016 tarihleri arasındaki 163 adet aylık kapanış fiyatları elde edilmiş, daha sonra bu aylık kapanış fiyatlarından 162 adet getiri hesaplanmış ve bu getiri serileri veri olarak kullanılmıştır.

Hem endeks hem de makroekonomik faktörler verilerinin değişim oranını hesaplamak için aşağıdaki formül kullanılmıştır.

$$\text{Değişim Oranı} = \frac{\text{Yeni Değer} - \text{Eski Değer}}{\text{Eski Değer}} \quad (2)$$

Araştırmada AFM'ne dahil edilen bağımsız değişkenler şunlardır:

1. *Sanayi Üretim Endeksi (SUE):* Gerçek ekonomik faaliyetlerin bir göstergesi olarak SÜE endeks değerlerinden aylık değişim oranları modele dahil edilmiştir.
2. *Para Arzı (M2PA):* Dar kapsamlı para arzı (M1) dolaşımdaki para ile vadesiz mevduat toplamını ifade eder. Geniş kapsamlı M2 para arzı ise, dar kapsamlı M1 para arzı ile vadeli mevduat toplamını ifade eder. M2'deki aylık değişim oranları modele dahil edilmiştir.
3. *Enflasyon (TUFE):* Enflasyonun göstergesi olarak aylık Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) kullanılmış ve aylık değişim oranları modele dahil edilmiştir.
4. *İhracat/İthalat (IHRITH):* ihracatın ithalata bölünmesi ile bulunmuştur. Ödemeler Bilançosu verilerinden İhracat/İthalat oranları hesaplanmış ve aylık değişim oranları modele dahil edilmiştir.
5. *Cari İşlemler Dengesi (CID):* Aylık cari işlemler açığı/fazlası değerlerinden değişim oranları hesaplanmış ve modele dahil edilmiştir
6. *Piyasa Faiz Oranı (PFO):* Piyasada gösterge faiz olarak kabul edilen 2 yıllık tahvil faiz oranlarından aylık değişim oranları modele dahil edilmiştir.
7. *Kapasite Kullanım Oranları (KKO):* Reel ekonomik faaliyetlerin bir diğer göstergesi olarak Kapasite Kullanım Oranlarının aylık değişim oranları modele dahil edilmiştir.
8. *Döviz Kuru (SEPET):* USD/TL ve EUR/TL alış ve satış kurlarının ay sonundaki değerlerinin orta değeri alınmış %50-%50 oranında sepet oluşturacak aylık değişim oranları modele dahil edilmiştir.
9. *Altın Fiyatları (Külçe ve Cumhuriyet):* Türk Lirası cinsinden külçe altın ve Cumhuriyet altını ortalama fiyatlarındaki aylık değişim oranları modele dahil edilmiştir.

4.3.2.Verilerin Analizi

Araştırma kapsamına giren ve bağımsız değişken olarak dikkate alınan makroekonomik değişkenler arasında yüksek ilişki bulunanların saptanması amacıyla öncelikle korelasyon matrisi oluşturulmuştur. Bunun için SPSS 18.0 (Statistical Programming for Social Sciences) istatistik programı kullanılmıştır. Ayrıca korelasyon katsayılarının bulunmasında Pearson Korelasyon Katsayısından yararlanılmış ve elde edilen bilgiler Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Bağımsız Değişkenlere İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

	SUE	M2PA	TUFE	IHRITH	CID	PFO	KKO	SEPET	ALTIN
SUE	1								
M2PA	,172	1							
TUFE	-,012	-,052	1						
IHRITH	,003	,002	,163	1					
CID	,002	-,022	-,044	-,008	1				
PFO	,091	,085	,095	,072	-,059	1			
KKO	,426	,031	,070	-,089	-,109	,141	1		
SEPET	,086	,140	,060	,037	-,020	,536	-,017	1	
ALTIN	-,015	,132	,116	,186	-,067	,129	-,098	,541	1

Bağımsız değişkenler arasında güçlü bir korelasyon olması istenmez. Çünkü bu durumda bağımsız değişkenlerin modele katkısı birbirine çok yakın olmakta ve değişkenlerin modelde olması veya olmaması modelin gücünü etkilememektedir. Bağımsız değişkenler arasında 0,80 ve üzerinde korelasyonlar varsa, bu durum çoklu bağlantı probleminin bir göstergesidir. Bu durumda araştırmacı bazı değişkenleri modelden çıkarabilir (Kalaycı, 2008: 267).

Tablo 3'e göre, analizde pozitif ve negatif korelasyonlardan bahsetmek mümkün olmakla birlikte bağımsız değişkenler için yapılan korelasyon analizine ilişkin sonuçlar, değişkenler arasındaki ilişkilerin genelde zayıf olduğunu göstermiştir. Bu durumda değişken sayısında bir azalmaya gitmeye gerek kalmamıştır.

Tablo 3'ten de görüleceği gibi, değişkenler arasındaki en yüksek korelasyon döviz kuru (SEPET) ile altın fiyatları (ALTIN) arasında 0,541 ile görülmüştür. Piyasa faiz oranları (PFO) ile döviz kuru (SEPET) arasında (0,536) ve Sanayi Üretim Endeksi (SUE) ile Kapasite Kullanım Oranları (KKO) arasında (0,426) orta kuvvette ilişkilerin olduğu görülmektedir.

Çalışmada bu aşamadan sonra elde edilen verilerin durağan olup olmadıkları incelenmiştir. Veriler durağan değilse durağanlaştırılmaya çalışılacaktır. Bu işlemin yapılma nedeni, durağan olmayan serilerin stokastik (rastlantısal) eğilim etkisi içermeleridir. Stokastik eğilim dikkate alınmadan oluşturulan regresyon analizi sahte regresyon sonuçları verebilecek, değişkenler arasında varmış gibi görünen ilişkinin de aslında rastlantısal olarak gelişen bir eğilime dayalı olduğu söylenebilecektir (Cihangir ve Kandemir, 2010: 274).

Regresyon yönteminin sağlıklı ve gerçekçi sonuçlar verebilmesi için analizde kullanılan serilerin birim kök içermemesi gerekmektedir (İskenderoğlu, Kandır ve Önal, 2011: 339). Birim kök'ün varlığını tespit etmek için kullanılan testlerden, Dickey-Fuller (DF) ve Çoğaltılmış Dickey-Fuller (ADF) testlerin en tanınmışlarıdır (Kutlar, 2005: 307). Bu çalışmada

değişkenlere ait verilerin durağanlığı Çoğaltılmış Dickey-Fuller (ADF, Augmented Dickey-Fuller) birim kök testi kullanılarak test edilmiştir. Eğer bir zaman serisi birim kök içermiyorsa, ortalaması, varyansı ve kovaryansı zaman içerisinde değişmemektedir. Makroekonomik zaman serileri genellikle durağan değildir. Bu özelliğe sahip olan seriler birinci veya ikinci farkları ya da logaritmaları alınarak durağan hale getirilmektedir (Zügül ve Şahin, 2009: 9).

Birim-kök testi için Econometric Views (Eviews) 7 paket programı kullanılmıştır. Değişkenlere ilişkin ADF Birim Kök Testi sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Değişkenlere ilişkin ADF Birim Kök Testi sonuçları

Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler	**Hesaplanan ADF T-İstatistiği**	**Durağanlık Düzeyi**	**McKinnon Dickey-Fuller Değeri**	**Anlamlılık Düzeyi**	**Olasılık Değerleri**
SUE	**-11.52175**	**I(1)**	**-3.474567**	**%1**	**0.0000**
M2PA	-13.22712	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
TUFE	-9.591144	I(0)	-3.471987	%1	0.0000
IHCITH	-19.37481	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
CID	-12.85721	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
PFO	-11.33861	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
KKO	-2.644004	I(0)	-2.580470	%1	0.0084
SEPET	-11.37410	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
ALTIN	-10.08173	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
XU100	-13.10970	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
XU030	-13.47167	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
XU050	-13.29566	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
XBANK	-13.07540	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
XBLSM	-11.67971	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
XELKT	-11.01746	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
XFINK	-12.88576	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
XGMYO	-11.85544	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
XGIDA	-14.85409	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
XUHIZ	-14.84753	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
XHOLD	-12.59655	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
XILTM	-10.59341	I(0)	-3.471454	%1	0.0000
XKMYA	-14.84753	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
XUMAL	-12.93382	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
XYORT	-11.80111	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
XMANA	-12.48376	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
XMESY	-11.09134	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
XKAGT	-13.65627	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
XSGRT	-12.48902	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
XUSIN	-12.24015	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
XTAST	-10.85977	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
XUTEK	-11.49726	I(0)	-3.471192	%1	0.0000

XTEKS	-11.74078	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
XTCRT	-13.14365	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
XUTUM	-12.96436	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
XTRZM	-11.45747	I(0)	-3.471192	%1	0.0000
XULAS	-10.86347	I(0)	-3.471192	%1	0.0000

ADF birim kök testi ile bütün değişkenler tek tek birim kök sınamasına tabi tutulmuş ve yapılan sınama sonucunda SUE'nin durağan olmadığı diğer tüm değişkenlerin ise durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tablo 4'te görüldüğü üzere SUE'nin birinci dereceden farkı alındıktan sonra tüm değişkenlerin %1 anlamlılık seviyesinde durağan olduğu söylenebilir. Seriler durağan konuma geldiği için sonraki çalışmaların bu verilerle yapılmasının sağlıklı sonuçlar vereceği öngörülmüştür.

4.4. Araştırmada Kullanılacak Modellerin Belirlenmesi

Araştırmada kullanılacak verilerin durağanlığı sağlandıktan sonra araştırmanın bu aşamasında endeks getirilerini etkileyen makroekonomik faktörlerin AFM ile belirlenmesi için model kurulacaktır. Model bir varlığın beklenen getirisinin makro ekonomik değişkenlere nasıl tepki gösterdiğine bağlı olduğunu belirtmekte ve bu tepkinin derecesinin, makro ekonomik değişkenlere ait betalarla ölçüldüğünü öngörmektedir. Ayrıca modelde tek beta yerine her faktör dikkate alınacak şekilde her faktörden oluşan bir beta seti yer almaktadır (Cihangir ve Kandemir, 2010: 277). Daha önce ifade edildiği gibi, bu çalışmada endeks getirileri bağımlı değişken, makroekonomik faktörlerde bağımsız değişken olarak belirlenmiştir. Buna göre modele dahil edilen Ocak 2003 ile Haziran 2006 (162 ay) tarihleri arasında BİST'te yer alan 27 endeks getiri oranı bağımlı değişken, bu endeks getirilerini etkilediği varsayılan 9 makroekonomik değişken ise bağımsız değişken olarak regresyon analizine tabi tutulmuştur. Bu durumda model şu şekilde oluşmaktadır:

$$R_{it} = E(R_i) + b_{i1}SUE_t + b_{i2}M2PA_t + b_{i3}TUFE_t + b_{i4}IHCITH_t + b_{i5}CID_t + b_{i6}PFO_t + b_{i7}KKO_t + b_{i8}SEPET_t + b_{i9}ALTIN_t + e_{it} \quad (t=1,2,3...,162) \qquad (3)$$

Denklemin çözülmesi ile elde edilen katsayıların testleri ve modelin geçerliliğine ilişkin varsayımların testleri %10 anlamlılık seviyelerinde test edilmiştir. Değişkenlere ait beta katsayıları ve istatistiksel olarak anlamlı olup olmadıklarını gösteren p değerleri ve diğer istatistiksel veriler Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. 9 Bağımsız Değişkene İlişkin Duyarlılık Katsayıları ve Anlamlılık Seviyeleri

	Sabit Değer		**SUE**		**M2PA**		**TUFE**		**IHCITH**		**CID**	
	β	P	β	P	β	P	β	P	β	P	β	P
XU100	0,02	0,03	0,01	0,79	0,01	0,94	0,20	0,76	-0,10	0,12	0,00	0,93
XU030	0,02	0,04	0,01	0,82	-0,01	0,93	0,09	0,89	-0,11	0,10	0,00	0,97
XU050	0,02	0,03	0,01	0,87	0,00	0,98	0,14	0,84	-0,10	0,11	0,00	0,99
XBANK	0,02	0,05	0,00	0,94	0,01	0,93	0,15	0,86	-0,14	0,07	0,00	0,75
XBLSM	0,00	0,81	0,02	0,69	0,23	0,12	1,43	0,13	-0,17	0,04	0,00	0,88
XELKT	0,01	0,12	0,00	1,00	0,04	0,76	-0,44	0,58	-0,03	0,73	0,00	0,52
XFINK	0,03	0,03	-0,06	0,35	0,05	0,76	-0,23	0,82	0,02	0,80	0,00	0,28
XGMYO	0,01	0,16	0,00	0,96	0,07	0,55	0,34	0,67	0,03	0,73	0,00	0,52
XGIDA	0,01	0,08	0,03	0,46	0,04	0,73	0,80	0,23	-0,02	0,74	0,00	0,49
XUHIZ	0,02	0,01	0,04	0,17	-0,03	0,74	0,15	0,78	0,01	0,80	0,00	0,55
XHOLD	0,02	0,05	-0,01	0,90	-0,01	0,91	0,14	0,86	-0,14	0,05	0,00	0,76
XILTM	0,02	0,11	0,03	0,48	-0,10	0,43	0,26	0,76	0,08	0,29	0,00	0,67
XKMYA	0,01	0,10	0,02	0,58	0,06	0,58	0,41	0,56	-0,08	0,23	0,00	0,43
XUMAL	0,02	0,04	0,00	0,97	0,01	0,92	0,15	0,85	-0,13	0,06	0,00	0,72
XYORT	0,01	0,39	0,02	0,63	0,19	0,12	0,30	0,71	-0,01	0,85	0,00	0,91
XMANA	0,02	0,05	0,00	0,97	0,05	0,77	0,30	0,76	-0,09	0,30	0,00	0,51
XMESY	0,02	0,03	0,01	0,82	-0,01	0,92	0,17	0,83	-0,13	0,08	0,00	0,80
XKAGT	0,01	0,39	0,05	0,34	0,06	0,65	0,67	0,42	-0,14	0,08	0,00	0,18
XSGRT	0,02	0,03	0,00	0,93	0,18	0,22	-0,10	0,91	-0,11	0,21	0,00	0,31
XUSIN	0,01	0,06	0,02	0,64	0,06	0,54	0,45	0,47	-0,08	0,15	0,00	0,95

XTAST	0,01	0,27	0,01	0,85	0,12	0,26	0,72	0,28	-0,06	0,34	0,00	0,67
XUTEK	0,01	0,32	0,03	0,59	0,27	0,04	0,83	0,33	-0,18	0,02	0,00	0,49
XTEKS	0,01	0,41	-0,04	0,34	0,24	0,04	0,36	0,63	-0,03	0,64	0,00	0,45
XTCRT	0,03	0,00	0,03	0,41	-0,02	0,87	-0,48	0,45	-0,01	0,91	0,00	0,33
XUTUM	0,02	0,03	0,01	0,74	0,02	0,83	0,24	0,70	-0,09	0,12	0,00	0,86
XTRZM	0,00	0,77	0,06	0,29	-0,07	0,68	2,44	0,02	-0,05	0,58	0,00	0,59
XULAS	0,02	0,04	0,06	0,28	-0,05	0,75	0,26	0,79	-0,10	0,29	0,00	0,89

Tablo 5'in devamı

	PFO		KKO		SEPET		ALTIN		R2 Değer leri	DW	F İstatistik	F İstatistik anlam düz.
	β	P	β	P	β	P	β	P				
XU100	-0,36	0,00	0,01	0,96	-0,75	0,00	-0,05	0,73	0,43	2,41	12,61	0,00
XU030	-0,39	0,00	0,01	0,97	-0,72	0,00	-0,03	0,85	0,41	2,47	11,95	0,00
XU050	-0,37	0,00	0,02	0,93	-0,75	0,00	-0,03	0,85	0,42	2,43	12,44	0,00
XBANK	-0,49	0,00	-0,03	0,90	-0,76	0,00	-0,05	0,79	0,41	2,46	11,79	0,00
XBLSM	-0,29	0,00	0,00	0,99	-0,48	0,10	-0,25	0,22	0,22	1,91	4,71	0,00
XELKT	-0,21	0,01	0,65	0,01	-1,06	0,00	-0,12	0,48	0,37	1,87	9,92	0,00
XFINK	-0,29	0,01	-0,09	0,77	-0,94	0,00	-0,24	0,29	0,27	2,20	6,39	0,00
XGMYO	-0,37	0,00	0,14	0,56	-0,88	0,00	-0,14	0,42	0,38	2,01	10,44	0,00
XGIDA	-0,18	0,01	0,06	0,74	-0,69	0,00	-0,01	0,94	0,26	2,55	5,88	0,00
XUHIZ	-0,21	0,00	-0,04	0,83	-0,56	0,00	-0,10	0,39	0,32	2,38	7,85	0,00
XHOLD	-0,37	0,00	0,08	0,72	-0,82	0,00	-0,12	0,46	0,40	2,18	11,22	0,00
XILTM	-0,22	0,01	-0,15	0,55	-0,51	0,05	-0,08	0,66	0,18	2,24	3,59	0,00

XKMYA	-0,20	0,01	0,03	0,89	-0,79	0,00	0,03	0,86	0,28	2,17	6,61	0,00
XUMAL	-0,45	0,00	-0,02	0,94	-0,78	0,00	-0,07	0,67	0,43	2,39	12,53	0,00
XYORT	-0,28	0,00	0,06	0,80	-0,38	0,12	-0,18	0,29	0,21	2,05	4,38	0,00
XMANA	-0,25	0,02	0,42	0,16	-0,75	0,02	-0,04	0,86	0,19	2,06	4,08	0,00
XMESY	-0,30	0,00	0,17	0,47	-0,73	0,00	-0,12	0,50	0,32	1,89	7,80	0,00
XKAGT	-0,32	0,00	-0,11	0,65	-0,79	0,00	0,01	0,95	0,31	2,46	7,66	0,00
XSGRT	-0,27	0,01	-0,08	0,77	-1,11	0,00	-0,07	0,73	0,32	2,15	7,78	0,00
XUSIN	-0,23	0,00	0,08	0,66	-0,73	0,00	-0,01	0,96	0,35	2,17	8,97	0,00
XTAST	-0,27	0,00	-0,15	0,45	-0,50	0,01	-0,17	0,23	0,31	1,88	7,58	0,00
XUTEK	-0,29	0,00	-0,03	0,90	-0,54	0,04	-0,25	0,18	0,27	1,94	6,34	0,00
XTEKS	-0,26	0,00	0,12	0,59	-0,58	0,01	-0,14	0,37	0,28	1,95	6,54	0,00
XTCRT	-0,18	0,01	0,06	0,75	-0,66	0,00	-0,12	0,40	0,29	2,09	6,88	0,00
XUTUM	-0,34	0,00	0,00	1,00	-0,73	0,00	-0,06	0,67	0,43	2,38	12,56	0,00
XTRZM	-0,37	0,00	-0,28	0,37	-0,20	0,53	-0,61	0,01	0,23	1,93	4,99	0,00
XULAS	-0,33	0,00	-0,11	0,72	-0,49	0,11	-0,30	0,16	0,22	1,74	4,75	0,00

Tablo 5'teki sonuçlar, bağımlı değişkenlerin her birinin, 9 bağımsız değişkenle ayrı ayrı regresyona tabi tutulmasından elde edilmiştir. Tüm denklemler incelendiğinde 9 bağımsız değişkenin 8'i, %10 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamsız bulunurken, PFO bağımsız değişkeni tüm denklemlerde anlamlı bulunmuştur. Bunun yanında Döviz kuru (SEPET) bağımsız değişkeninin BIST Menkul Kıymet Yatırım Ortaklığı, BIST Turizm ve BIST Ulaştırma Endeksleri bağımlı değişkenleri dışında, %10 anlamlılık düzeyinde, istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Endeks getirilerini etkileyen makroekonomik risk faktörlerinin duyarlılık katsayılarının işaretleri ve anlamlılık düzeylerine bakılacak olursa; Tablo 5'e göre, Ocak 2003-Haziran 2016 döneminde 7 pay senedi endeksinin ilk değişken olan Sanayi Üretim Endeksi (SUE)'ne duyarlılık işareti negatif iken 20 endeksin duyarlılık işareti pozitif yöndedir. Sanayi Üretim Endeksi duyarlılık katsayılarının hiçbiri istatistiki olarak anlamlı çıkmamıştır.

Tablo 5'e göre, Ocak 2003-Haziran 2016 döneminde 9 pay senedi endeksinin ikinci değişken olan Geniş Kapsamlı M2 Para Arzı (M2PA)'na

duyarlılık işareti negatif iken 19 endeksin duyarlılık işareti pozitif yöndedir. M2PA duyarlılık katsayıları istatistiki olarak anlamlı olan 2 endeks (XUTEK, XTEKS) çıkmıştır. Tablo 5'e göre, Ocak 2003-Haziran 2016 döneminde 4 pay senedi endeksinin üçüncü değişken olan Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE)'ne duyarlılık işareti negatif iken 23 endeksin duyarlılık işareti pozitif yöndedir. TÜFE duyarlılık katsayıları istatistiki olarak anlamlı olan sadece 1 endeks (XTRZM) çıkmıştır.

Tablo 5'e göre, Ocak 2003-Haziran 2016 döneminde 23 pay senedi endeksinin dördüncü değişken olan İhracat/İthalat (IHRITH)'a duyarlılık işareti negatif iken 4 endeksin duyarlılık işareti pozitif yöndedir. TÜFE duyarlılık katsayıları istatistiki olarak anlamlı olan 7 endeks (XBANK, XBLSM, XHOLD, XUMAL, XMESY, XKAGT, XUTEK) çıkmıştır. Tablo 5'e göre, Ocak 2003-Haziran 2016 döneminde 9 pay senedi endeksinin beşinci değişken olan Cari İşlemler Dengesi (CID)'ne duyarlılık işareti negatif iken 18 endeksin duyarlılık işareti pozitif yöndedir. CID duyarlılık katsayılarının hiçbiri istatistiki olarak anlamlı çıkmamıştır.

Tablo 5'e göre, Ocak 2003-Haziran 2016 döneminde 27 pay senedi endeksinin tümü altıncı değişken olan Piyasa Faiz Oranı (PFO)'na duyarlılık işareti negatif iken hiçbir endeksin duyarlılık işareti pozitif çıkmamıştır. Yine, PFO duyarlılık katsayılarının tamamı istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır. Tablo 5'e göre, Ocak 2003-Haziran 2016 döneminde 11 pay senedi endeksinin yedinci değişken olan Kapasite Kullanım Oranları (KKO)'na duyarlılık işareti negatif iken 16 endeksin duyarlılık işareti pozitif yöndedir. KKO duyarlılık katsayıları istatistiki olarak anlamlı olan sadece 1 endeks (XELKT) çıkmıştır.

Tablo 5'e göre, Ocak 2003-Haziran 2016 döneminde 27 pay senedi endeksinin tümü sekizinci değişken olan Döviz Kuru (SEPET)'na duyarlılık işareti negatif iken hiçbir endeksin duyarlılık işareti pozitif çıkmamıştır. SEPET duyarlılık katsayıları istatistiki olarak anlamlı 24 endeks (XELKT) çıkmıştır. Sadece 3 Endeks (XYORT, XTRZM, XULAS) duyarlılık katsayıları istatistiki olarak anlamlı çıkmamıştır. Tablo 5'e göre, Ocak 2003-Haziran 2016 döneminde 25 pay senedi endeksinin dokuzuncu ve son değişken olan Altın Fiyatları (Altın)'na duyarlılık işareti negatif iken sadece 2 endeksin duyarlılık işareti pozitif yöndedir. Altın duyarlılık katsayıları istatistiki olarak anlamlı olan sadece 1 endeks (XTRZM) çıkmıştır.

Bağımlı değişkendeki toplam değişmenin yüzde kaçının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını bulmak için Regresyon Analizinde R^2 değerinden yararlanılır. R^2 değeri 0 ile 1 arasında yer alır. Değer sıfıra (0) yaklaşırsa modelin veriye uyum göstermediği veya bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişmeyi açıklayamadığı, 1'e yaklaşırsa bağımlı değişkendeki değişmenin bağımlı değişkenler tarafından iyi açıklandığını gösterir (Bayram, 2009: 184-185).

Duyarlılık katsayılarının hesaplandığı dönem itibariyle denklemlerin açıklama gücünü gösteren R^2 değerleri Tablo 5'te gösterilmiştir. Buna göre, Tablo 5'teki R^2 değerlerinin tümü %50 değerinin altında olup, değerler düşüktür. Bu durum, bağımsız değişkenlerin genel olarak bağımlı değişkendeki değişmeyi düşük seviyede açıkladığını göstermektedir. Denklemlerin anlamlılık testlerini gösteren F istatistikleri genel olarak 2'ye yakın olduğu görünmektedir. İstatistiki olarak anlamlılık değerlerinin tümü ise anlamlı çıkmıştır.

Modelin buraya kadar olan kısmı çoklu doğrusal regresyon denkleminin kurulup çözülmesinden ibarettir. Ancak ikinci aşamanın tamamlanması sonucunda Arbitraj Fiyatlandırma Modeli uygulanmış olacaktır. Arbitraj Fiyatlama Modeli'nin çözümünün ikinci aşamasında yatay kesit regresyon denklemleri kurulmuştur. Denklemde bu kez, tahmin edilen makroekonomik risk faktörlerinin duyarlılık katsayıları, kesit regresyonu denklemlerinde beklenen getirileri açıklayıcı değişkenler olarak kullanılarak risk primleri tahmin edilmiştir. Bu durumda model şu şekilde oluşmaktadır (Yörük, 2000: 119):

$$E(R_i) = R_f + b_{i1}[E(R_1) - R_f)] + b_{i2}[E(R_2) - R_f)] + \cdots + b_{ij}[E(R_i) - R_f)] \quad (4)$$

Sıfır sistematik riskte, i. varlığın beklenen getirisi (λ_0) ile gösterilirse,

$\lambda_0 = R_f$ olur. $\lambda_i = E(R_i) - R_f$ olarak tanımlanırsa,

$$E(R_i) = \lambda_0 + \lambda_1 b_{i1} + \lambda_2 b_{i2} + \cdots + \lambda_k b_{ik} \quad (5)$$

Burada;

λ_0 = Sıfır sistematik riskte, i. varlığın beklenen getirisi,

λ_i = j faktörü için risk primi, j=1,2,…,k

Endeks getirilerini etkileyen makroekonomik risk faktörleri birim duyarlılıklarının beklenen getiriler üzerindeki etkisini gösteren risk primlerinin istatistiki sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Risk Primi Denklemleri ve İstatistik Sonuçları

Risk Faktörleri	**λ**	**p**	**R2 Değerleri**	**DW**	**F İstatistik**	**F İstatistik anlam düz.**
SUE	-,039	,344	**,809**	**1,717**	**7,991**	**,000**
M2PA	-,029	,012				
TUFE	-,009	,000				
IHRITH	-,029	,091				
CID	-1,749	,223				
PFO	,017	,212				
KKO	-,011	,040				
SEPET	-,010	,151				
ALTIN	-,017	,027				
SABİT	,015	,048				

Risk primleri, tüm endeks getirileri için geçerli olan belli risk faktörlerine karşı, birim duyarlılıkların beklenen getiriler üzerindeki etkisini gösterir. Burada risk primi katsayıları ile duyarlılık katsayılarının aynı işarete (pozitif veya negatif) sahip olmaları beklenmektedir.

Tablo 6'ya göre, Makroekonomik risk faktörü olarak alınan birim SUE duyarlılığının beklenen getirilerdeki etkisini gösteren SUE risk primi katsayısı istatistikî olarak anlamlı çıkmamıştır. Genel olarak pozitif eğilim gösteren SUE duyarlılık katsayılarının aksine, SUE risk primi negatif işaretlidir. Sonuç beklentinin tersi çıkmıştır. Yani yatırımcının, SUE artması durumunda, endeks getirileri daha az olacaktır. Örneğin, Tablo 5'e göre 0,0101 olan XU100 endeksinin SUE birim duyarlılığı incelendiğinde, XU100 endeksinin SUE artışlarına karşı talep ettiği fazla getiri -0,0004 (0,0101*-0,039) olacaktır. Yatırımcılar, SUE'nin düşmesi durumunda, SUE birim duyarlılığı daha düşük endeks tercih ederler.

Tablo 6'ya göre, Makroekonomik risk faktörü olarak alınan birim M2PA duyarlılığının beklenen getirilerdeki etkisini gösteren M2PA risk primi katsayısı istatistikî olarak anlamlı çıkmıştır. Genel olarak pozitif eğilim gösteren M2PA duyarlılık katsayılarının aksine, M2PA risk primi negatif işaretlidir. Sonuç beklentinin tersi çıkmıştır. Yani yatırımcının, M2PA artması durumunda, endeks getirileri daha az olacaktır. Örneğin, Tablo 5'e göre 0,0075 olan XU100 endeksinin M2PA birim duyarlılığı incelendiğinde, XU100 endeksinin M2PA artışlarına karşı talep ettiği fazla getiri -0,0002 (0,0075*-0,029) olacaktır. Yatırımcılar, M2PA'nin artması durumunda, M2PA birim duyarlılığı daha fazla getiri sağlayan endeksi tercih ederler.

Tablo 6'ya göre, Makroekonomik risk faktörü olarak alınan birim TÜFE duyarlılığının beklenen getirilerdeki etkisini gösteren TÜFE risk primi katsayısı istatistikî olarak anlamlı çıkmıştır. Genel olarak pozitif eğilim gösteren TÜFE duyarlılık katsayılarının aksine, TÜFE risk primi negatif işaretlidir. Sonuç beklentinin tersi çıkmıştır. Yani yatırımcının, TÜFE artması durumunda, endeks getirileri daha az olacaktır. Örneğin, Tablo 5'e göre 0,2024 olan XU100 endeksinin TÜFE birim duyarlılığı incelendiğinde, XU100 endeksinin TÜFE artışlarına karşı talep ettiği fazla getiri -0,0018 (-0,009*0,2024) olacaktır. Yatırımcılar, TÜFE'nin artması durumunda, TÜFE birim duyarlılığı daha fazla getiri sağlayan endeksi tercih ederler.

Tablo 6'ya göre, Makroekonomik risk faktörü olarak alınan birim IHRITH duyarlılığının beklenen getirilerdeki etkisini gösteren IHRITH risk primi katsayısı istatistikî olarak anlamlı çıkmıştır. Genel olarak negatif eğilim gösteren IHRITH duyarlılık katsayıları ile IHRITH risk primi negatif işaretlidir. Sonuç beklendiği gibidir. Yani yatırımcının, IHRITH artması durumunda, endeks getirileri daha fazla olacaktır. Örneğin, Tablo 5'e göre -0,0953 olan XU100 endeksinin IHRITH birim duyarlılığı incelendiğinde, XU100 endeksinin IHRITH artışlarına karşı talep ettiği fazla getiri +0,0028 (-0,0953*-0,029) olacaktır. Yatırımcılar, IHRITH'ın artması durumunda, IHRITH birim duyarlılığı daha fazla getiri sağlayan endeksi tercih ederler.

Tablo 6'ya göre, Makroekonomik risk faktörü olarak alınan birim CID duyarlılığının beklenen getirilerdeki etkisini gösteren CID risk primi katsayısı istatistikî olarak anlamlı çıkmamıştır. Genel olarak pozitif eğilim gösteren CID duyarlılık katsayılarının aksine, CID risk primi negatif işaretlidir. Sonuç beklentinin tersi çıkmıştır. Yani yatırımcının, CID artması durumunda, endeks getirileri daha az olacaktır. Örneğin, Tablo 5'e göre 0,0001 olan XU100 endeksinin CID birim duyarlılığı incelendiğinde, XU100 endeksinin CID artışlarına karşı talep ettiği fazla getiri -0,0002 (0,0001*-1,749) olacaktır. Yatırımcılar, CID'nin düşmesi durumunda, CID birim duyarlılığı daha düşük endeks tercih ederler.

Tablo 6'ya göre, Makroekonomik risk faktörü olarak alınan birim PFO duyarlılığının beklenen getirilerdeki etkisini gösteren PFO risk primi katsayısı istatistikî olarak anlamlı çıkmamıştır. Negatif eğilim gösteren PFO duyarlılık katsayılarının aksine, PFO risk primi pozitif işaretlidir. Sonuç beklentinin tersi çıkmıştır. Yani yatırımcının, PFO artması durumunda, endeks getirileri daha az olacaktır. Örneğin, Tablo 5'e göre -0,3583 olan XU100 endeksinin PFO birim duyarlılığı incelendiğinde, XU100 endeksinin PFO artışlarına karşı talep ettiği fazla getiri -0,0061 (-0,3583*0,017) olacaktır. Yüksek getiri isteyen yatırımcılar, PFO'nun yükselmesi durumunda, PFO birim duyarlılığı daha yüksek endeks tercih ederler.

Tablo 6'ya göre, Makroekonomik risk faktörü olarak alınan birim KKO duyarlılığının beklenen getirilerdeki etkisini gösteren KKO risk primi katsayısı istatistikî olarak anlamlı çıkmıştır. Genel olarak pozitif eğilim gösteren KKO duyarlılık katsayılarının aksine, KKO risk primi negatif işaretlidir. Sonuç beklentinin tersi çıkmıştır. Yani yatırımcının, KKO artması durumunda, endeks getirileri daha az olacaktır. Örneğin, Tablo 5'e göre 0,0111 olan XU100 endeksinin KKO birim duyarlılığı incelendiğinde, XU100 endeksinin KKO artışlarına karşı talep ettiği fazla getiri -0,0001 (0,0111*-0,011) olacaktır. Yatırımcılar, KKO'nin artması durumunda, KKO birim duyarlılığı daha fazla getiri sağlayan endeksi tercih ederler.

Tablo 6'ya göre, Makroekonomik risk faktörü olarak alınan birim SEPET duyarlılığının beklenen getirilerdeki etkisini gösteren SEPET risk primi katsayısı istatistikî olarak anlamlı çıkmamıştır. Negatif eğilim gösteren SEPET duyarlılık katsayılarında olduğu gibi SEPET risk primi de negatif işaretlidir. Sonuç beklendiği gibi çıkmıştır. Yani yatırımcının, SEPET artması durumunda, endeks getirileri daha fazla olacaktır. Örneğin, Tablo 5'e göre -0,7486 olan XU100 endeksinin SEPET birim duyarlılığı incelendiğinde, XU100 endeksinin SEPET artışına karşı talep ettiği fazla getiri +0,0075 (-0,7486*-0,010) olacaktır. Yatırımcılar, SEPET'nin düşmesi durumunda, SEPET birim duyarlılığı daha düşük endeks tercih ederler.

Tablo 6'ya göre, Makroekonomik risk faktörü olarak alınan birim ALTIN duyarlılığının beklenen getirilerdeki etkisini gösteren ALTIN risk primi katsayısı istatistikî olarak anlamlı çıkmıştır. Genel olarak negatif eğilim gösteren ALTIN duyarlılık katsayıları gibi ALTIN risk primi de negatif işaretlidir. Sonuç beklendiği gibi çıkmıştır. Yani yatırımcının, ALTIN artması durumunda, endeks getirileri daha fazla olacaktır. Örneğin, Tablo 5'e göre -0,0492 olan XU100 endeksinin ALTIN birim duyarlılığı incelendiğinde, XU100 endeksinin ALTIN artışlarına karşı talep ettiği fazla getiri +0,0008 (-0,0492*-0,017) olacaktır. Yatırımcılar, ALTIN'nin artması durumunda, ALTIN birim duyarlılığı daha fazla getiri sağlayan endeksi tercih ederler.

Son olarak risk primleri denklemlerinden elde edilen ve Tablo 6'da gösterilen istatistik sonuçlarına göre, R^2 değeri %80,9 ile risk primlerinin açıklama gücünün yüksek ve anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu da AFM'nin risk primlerine dayalı fiyatlama ilişkisinin geçerli olduğunu gösterir.

5. SONUÇ

Sermaye piyasaları içinde faaliyette bulunan Menkul Kıymet Borsaları ile bu borsalarda işlem gören menkul kıymetler, yatırımcılar, şirketler ve devlet gibi birçok kişi ve kurum açısından önemlidir. Bununla birlikte borsalar ve menkul kıymetler üzerinde günümüze kadar birçok çalışma

yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Yapılan çalışmalarda farklı birçok menkul kıymet ve yöntem kullanılmıştır.

Yapılmış olan çalışmalarda genellikle hisse senedi getirileri kullanılmış olmakla birlikte son zamanlarda endeksler üzerinde de çok fazla çalışma yapıldığı gözlemlenmiştir. Yine, yapılan çalışmalarda yüzlerce farklı yöntem kullanılmakla birlikte makroekonomik değişkenler ile menkul kıymetler arasındaki ilişkinin ölçülmesine yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Bu ilişkilerin ölçülmesinde kullanılan yöntemler arasında varlık fiyatlama modelleri önemli bir yer tutmaktadır.

Finansal Varlık Fiyatlama Modeli (FVFM), Tekli-Çoklu Faktör Modelleri ve Arbitraj Fiyatlama Modeli (AFM), Varlık fiyatlama modelleri arasında yer almaktadır. FVFM, finansal varlıklarda beklenen getirileri belirleyen tek unsurun, finansal varlığın pazar ortalama getirisine olan duyarlılığı (Beta) olduğunu kabul eder. Birden fazla makroekonomik faktörlerin varlıkların getirilerini etkileyebileceği ve FVFM'nin test edilebilirlik konusunda eleştirilmesi AFM modelini ön plana çıkarmıştır.

BİST'te işlem gören endeks getirilerini etkileyen çeşitli makroekonomik faktörlerin Arbitraj Fiyatlama Modeli ile analiz edilmesini amaçlayan bu çalışmada, Ocak 2003-Haziran 2016 döneminde Borsa İstanbul'da Ocak 2003 itibariyle mevcut olan 27 endeksin 162 aylık getirisi dikkate alınmıştır.

Pay senedi endeks getirilerini etkilediği varsayılan risk faktörleri olarak 9 adet makroekonomik faktör kullanılmıştır. Bu makroekonomik faktörler; M2 para arzı, cari işlemler dengesi, döviz kuru sepeti, enflasyon oranı, piyasa faiz oranı, altın fiyatı, ihracatın ithalat karşılama oranı, sanayi üretim endeksi ve kapasite kullanım oranlarıdır. Endekslerin getirilerini etkilediği varsayılan çeşitli makroekonomik değişkenler, iki farklı modele göre çoklu regresyon analizine dahil edilmiş, her endeks için endeks getirilerindeki değişimleri tanımlayan regresyon denklemleri oluşturulmuştur.

Çalışmanın birinci aşamasında, açıklayıcı faktörler olarak makroekonomik değişkenler kullanılmış ve her bir hisse senedi endeksinin makroekonomik risk faktörlerine karşı duyarlılık katsayıları tahmin edilmeye çalışılmıştır.

Tahmin edilen bu hisse senedi endekslerinin makroekonomik risk faktörlerinden olan piyasa faiz oranına olan duyarlılık katsayılarının tümü negatif olmakla birlikte hepsi istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır. Ayrıca hisse senedi endekslerinin diğer bir makroekonomik risk faktörü olan döviz kuru sepetine olan duyarlılık katsayılarının tümü negatif olmakla birlikte hemen hemen hepsinin istatistiki olarak anlamlı çıktığı görülmüştür. Hisse senedi endekslerinin piyasa faiz oranı ve döviz kuru sepeti dışında kalan M2 para arzı,

cari işlemler dengesi, enflasyon oranı, altın fiyatları, ihracatın ithalatı karşılama oranı, sanayi üretim endeksi ve kapasite kullanım oranlarına olan duyarlılık katsayılarının ise hemen hemen hepsinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı gözlemlenmiştir. Bunun yanında, duyarlılık katsayılarının açıklama güçlerinin %17,5 ile %42,8 arasında kalması nedeniyle düşük olduğu söylenebilir.

Çalışmanın ikinci aşamasında ise, çalışmanın birinci aşamasında tahmin edilen hisse senedi endekslerinin makroekonomik risk faktörlerine olan duyarlılık katsayıları, kesit regresyon modellerinde beklenen getirileri açıklayıcı faktörler olarak kullanılarak risk primleri tahmin edilmeye çalışılmıştır.

Tahmin edilen hisse senedi endeks getirilerini etkileyen makroekonomik risk faktörleri birim duyarlılıklarının beklenen getiriler üzerine olan etkisini gösteren risk primleri genel olarak anlamlı bulunmuştur. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, 9 makroekonomik risk faktöründen M2 para arzı, enflasyon oranı, ihracatın ithalatı karşılama oranı, kapasite kullanım oranları ve altın fiyatları olmak üzere 5 makroekonomik risk faktörünün risk primleri anlamlı çıkmıştır. Bunun yanında, sanayi üretim endeksi, cari işlemler dengesi, piyasa faiz oranı ve döviz kuru sepeti olmak üzere 4 makroekonomik risk faktörünün risk primleri anlamlı çıkmamıştır.

M2 para arzı, enflasyon oranı, ihracatın ithalatı karşılama oranı, kapasite kullanım oranları ve altın fiyatlarının anlamlı olması nedeniyle, hisse senedi endeks getirilerini belirlemede etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca, %80,9 olan risk primlerinin açıklama gücünün yüksek ve istatistiki olarak anlamlı olduğu görünmektedir. Risk primlerinin açıklama gücünün yüksek ve istatistiki olarak anlamlı olması makroekonomik değişkenlerin hisse senedi getirileri üzerinde etkisi olduğunu ve bununla birlikte Arbitraj Fiyatlama Teorisinin risk primleri temelinde geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Analiz bulguları birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'de endeks getirilerini etkileyen faktörleri Arbitraj Fiyatlama Modeli ile analiz etmek ve Model'in geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Ocak 2003-Haziran 2016 dönemi için yapılan bu analiz 2008 finansal krizini ve kriz öncesi-sonrası dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde makroekonomik rakamların oldukça bozulmuş olması Arbitraj Fiyatlama Modeli'nin test edilmesini güçleştirebileceğinden, Model'in daha uzun bir analiz dönemi için ve gerektiğinde gecikmeli verilerle test edilmesi araştırmaya açık bir husustur. Ayrıca tarih aralığının birkaç döneme ayrılması ile de Arbitraj Fiyatlama Modeli araştırılabilir.

KAYNAKÇA

AKKUM, T. ve Vuran, B. (2005). "Türkiye Sermaye Piyasasındaki Hisse Senedi Getirilerini Etkileyen Makro Ekonomik Faktörlerin Arbitraj Fiyatlama Modeli ile Analizi", İktisat, İşletme ve Finans, Yıl. 20, pp. 28-45.

ALTAY, E., (2003). "The Effect of Macroeconomic Factors on Asset Returns: A Comparative Analysis of the German and the Turkish Stock Markets in an APT Framework", Finance 0307006, EconWPA.

APAK, S.ve Demirel, E. (2009), Finansal Yönetim, Cilt 1. Sermaye Piyasaları, Papatya Yayıncılık Eğitim, İstanbul.

BAYRAM, N., (2009), Sosyal Bilimlerde SPSS İle Veri Analizi, Gözden Geçirilmiş, Genişletilmiş 2. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa.

BOLAK, M. (2001), Sermaye Piyasası Menkul Kıymetler ve Portföy Analizi, Beta Yayınevi, 4. Bası, İstanbul.

BOOTH, G. G., Martikainen, T., Virtanen, I. and Yli-Olli, P. (1993), On The Existence Of Common Factors In The Arbitrage Pricing Model: International Evidence From US And Scandinavian Stock Markets, Applied Financial Economics, 3, 189-200.

CHEN N. F., Roll R. ve Ross S. A. (1986), Economic Forces and Stock Market, Journal of Business, Vol. 59, No. 3. (July), s. 383-403.

CİHANGİR, M. ve Kandemir, T. (2010), Finansal Kriz Dönemlerinde Hisse Senetleri Getirilerini Etkileyen Makroekonomik Faktörlerin Arbitraj Fiyatlandırma Modeli Aracılığıyla Saptanmasına Yönelik Bir Çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 15, S. 1, ss. 257-296.

CİVAN, M. (2010), Sermaye Piyasası Analizleri ve Portföy Yönetimi, Ekin Yayınevi, Bursa.

ÇETİN, A. C. ve Bıtırak, İ. A. (2015), Türkiye Ekonomisinde Makro Ekonomik Değişkenlerin Hisse Senedi Getirilerine Etkisi: Arbitraj Fiyatlama Modeli Ekseninde Bir Analiz, Süleyman Demirel Üniversitesi, Vizyoner Dergisi, C. 6, S.12, ss. 1-19.

DEMİR, Y. ve Göçmen Yağcılar, G. (2009), İMKB'de İşlem Gören Banka Hisse Senetlerinin Getirilerini Etkileyen Faktörlerin Arbitraj Fiyatlama Modeli İle Belirlenmesi, Alanya İşletme Fakültesi Dergisi ½ ss. 36-51.

DURUKAN, M. B., (1999), İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda Makroekonomik Değişkenlerin Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi, İMKB Dergisi, ISSN 1301-1650, Cilt: 3, Sayı: 11.

GÜNAY, S. (2012), Arbitraj Fiyatlama Teorisi (APT) ve Arbitraj Fiyatlama Teorisinin İMKB'de Geçerliliğinin Test Edilmesi, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi, Cilt: 49 Sayı: 563, ss. 59-72.

IQBAL, j. and Haider, A. (2005), Arbitrage Pricing Theory: Evidence From An Emerging Stock Market, The Lahore Journal of Economics 10, pp. 123-139.

İSKENDEROĞLU, Ö., Kandır, S.Y., ve Önal Y. B. (2011), Hisse Senedi Piyasası ve Reel Ekonomik Faaliyetler Arasındaki İlişkinin Araştırılması, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 16, S. 1 ss. 333-348.

KALAYCI, Ş. (Ed.) (2008), SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, 3. Baskı, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.

KARAN, M. B. (2013), Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi, 4. Baskı, Gazi Kitapevi, Ankara.

KORKMAZ, T. ve Ceylan A., (2015), Sermaye Piyasası ve Menkul Değer Analizi, Gözden Geçirilmiş 7. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa.

KURTARAN Çelik, M. ve Turan Kurtaran A. (2016), Arbitraj Fiyatlandırma Teorisinin Faktör Analizi İle Borsa İstanbul'da Test Edilmesi: BIST30 Endeksi İçin Bir Uygulama, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt:14, Sayı:1 ss. 346-362.

KUTLAR, A. (2005), Uygulamalı Ekonometri, Nobel Yayın Dağıtım, Geliştirilmiş 2. Baskı, Ankara.

MUMCU, F. (2006), Hisse Senedi Fiyatlarını Etkileyen Makroekonomik Faktörler: Türkiye Örneği (1990-2004), Finans-Politik&Ekonomik Yorumlar Dergisi, 2006, s.70-77.

ROSS, S.A., (1976). "The Arbitrage Theory of Capital Asset Pricing", Journal of Economic Theory, 13, 341-360.

ROLL, R. ve Ross, S. A. (1980), An Empirical Investigation of Arbitrage Pricing Theory, Journal of Finance, Vol. 35 (5), December, s. 1073-1103.

SERMAYE PİYASASI LİSANSLAMA SİCİL VE EĞİTİM KURULUŞU (SPL), (2014), Temel Finans Matematiği ve Değerleme Yöntemleri, Lisanslama Sınavları Çalışma Kitapları.

SEVİNÇ, E. (2014), Makroekonomik Değişkenlerin, BİST-30 Endeksinde İşlem Gören Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkilerinin Arbitraj Fiyatlama Modeli Kullanarak Belirlenmesi, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt:43, Sayı:2, ss. 271-292.

YÖRÜK, N., (2000), Finansal Varlık Fiyatlama Modelleri ve Arbitraj Fiyatlama Modelinin İMKB'de Test Edilmesi, İMKB Yayınları.

ZÜGÜL, M., ve Şahin C. (2009), İMKB 100 Endeksi İle Bazı Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkiyi İncelemeye Yönelik Bir Uygulama, Akademik Bakış, Sayı 16, Nisan, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi ISSN:1694-528X, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat-KIRGIZİSTAN http://www.akademikbakis.org.

http://www.tcmb.gov.tr

http://www.tuik.gov.tr

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI TEORİLERİ IŞIĞINDA TÜRKİYE ÇİMENTO SEKTÖRÜNDEKİ DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Okan Güray BÜLBÜL[1]

ÖZET

Gelişmekte olan ülkelerin sermaye yetersizliği sorunu nedeniyle kalkınma süreçlerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ekonomik bir araç olarak kullandığı bilinmektedir. Diğer yandan doğrudan yabancı sermaye yatırımları, yalnızca ev sahibi ülkenin kalkınmasına yardım etmek amacıyla gerçekleşmemektedir. Çok uluslu şirketler, kar elde etmek merkezde olmak üzere dikey ve yatay pek çok faydayı düşünerek yatırım gerçekleştirmektedirler. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının niçin ve hangi saiklerle gerçekleştirildiği konusunda teorik yaklaşımlar, yatırımların hangi motivasyonla ve amaçlarla gerçekleştirildiği üzerine odaklanmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye çimento sektöründe 2000 yılı ve sonrasında gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, doğrudan yabancı sermaye yatırımları teorileri çerçevesinde değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir. Çimento sektörü özelleştirme programında öncelikli olarak özelleştirilecek sektörler içerisinde yer alması nedeniyle, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile diğer sektörlere oranla çok daha erken tanışmıştır. Diğer yandan sektörün ekonomik yapısı ve özelleştirme biçimi nedeniyle çok uluslu şirketlerin yüksek ilgisine maruz kalması söz konusu olmuştur. Bu ilgi sektöre yatırımda bulunan çok uluslu şirketin isminin değişmesi suretiyle uzun süre devam etmiştir ve halen devam etmektedir. Çok uluslu şirketlerin çimento sektörüne olan ilgisini açıklayan nedenler, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının varsayımları ile örtüşmekle birlikte bazı farklılıklar da içermektedir.

Çalışmada doğrudan yabancı sermaye yatırımları teorilerinin varsayımlarının Türkiye çimento sektöründe gerçekleşen yatırımlarını açıklama kapasitesi ve gerçekleşen yatırımların kendine has olduğu düşünülen özellikleri değerlendirilerek teorik çerçevenin sınanması gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın amacı, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gerçekleşme nedenleri ile ev sahibi ülkenin yatırımlardan beklentilerinin ve gerçekleşen

[1] Arş. Gör. Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, okanguraybulbul@gmail.com

etkilerin ortaya konularak politika belirlenmesine katkı sağlanmasıdır. Bu çerçevede teorik yaklaşımlar ve gerçekleşen yatırımların sonuçları üzerinden doğrudan yabancı sermaye yatırımları hakkında belirlenecek tutumlar için veri üretilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Türkiye Çimento Sektörü, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Teorileri*

1. GİRİŞ

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hızlı bir şekilde artması ile ulus devletlerden daha büyük hale gelmeye başlayan çok uluslu şirketler, küreselleşmenin vaat ettiği sınırsız mobilite imkanına kavuşmuşlar, sadece ürünlerin değil sermayenin de hareketi gerçekleşmeye başlamış ve dış ticaretin paradigması değişmiştir. Bu doğrultuda dış ticaret yaklaşımları bu gelişmelere ayak uydurmak için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklamaya çalışan teorilere dönüşmüşlerdir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının dünyada hakim hale gelmesinden sonra dış ticaretin açıklanmasında doğrudan yabancı sermaye yatırımı teorileri önemli bir pay sahibi olmuştur.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları 1950'li yıllardan sonra gelişmeye başlamış ve artık klasik teoriler dış ticareti açıklamakta yetersiz kalmaya başlamıştır. Küreselleşmenin de etkisiyle çok uluslu şirketlerin yaygınlaşması ve özellikle sermayenin sınırları aşan niteliğe bürünmesi, teorilerdeki varsayımların güncellenmesini gerekli kılmıştır. Klasik teorilerde teknoloji ve sermayenin hareketliliği veri olarak ele alınmaktadır. Buna karşılık küreselleşme bu durumu değiştirmiştir. Teknoloji ve sermayenin hareketliliği teorilerdeki varsayımların geçerliliğini yitirmesine neden olmuştur. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları teorilerinde bu hareketlilik veri olarak alınmamış, bu durumun nedenleri araştırılmaya başlanmıştır[2].

2. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI TEORİLERİ

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının nasıl gerçekleşeceği doğrudan yabancı sermaye teorilerinin açıklamaya çalıştığı önemli bir sorudur. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı teorileri içerisinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hangi nedenlerle yapıldığı ve sağladığı faydalar ile açıklanmaya çalışan bir alandır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hem köken ülkeye, hem ev sahibi ülkeye etkileri, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının nasıl gerçekleştiği ile doğrudan ilgilidir. Bu

[2] Sefer Şener, **Dünya'da ve Türkiye'de Tarihsel Perspektiften Yabancı Sermaye**, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa, 2008, s. 24.

nedenle dikey – yatay birleşmeler ve doğrudan yabancı sermaye yatırımının nasıl gerçekleştiği önemli bir ilgi alanını oluşturmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hangi bölgelere doğru gerçekleştiği, ülkelerin hangi özelliklerinin doğrudan yabancı sermaye yatırımı için avantajlı konum oluşturduğu gibi sorular, lokasyon teorilerin olarak ifade edilebilecek teorilerin odak noktasını oluşturan sorulardır. Bunun yanında lokasyon teorileri, niçin bazı ülkeler diğerlerine göre daha fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı çeker sorusuna da cevap aramaktadırlar.

Doğrudan yabancı sermaye teorileri, yatırımların optimum gerçekleştirilme zamanı ile ilgili de yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Buna göre; piyasaların bulunduğu durum ve yaşanılan konjonktürel dalgalanmalar ile siyasi ve ekonomik krizler yatırımlar için uygun fırsatlar üretebilmektedir. Bu durumu analiz eden teoriler, yatırımların gerçekleşme zamanları ile ortaya çıkardığı etkiler ve fayda düzeyi hakkında analizler gerçekleştirmektedir.

Çalışmada doğrudan yabancı sermaye yatırımı teorileri ele alınacak ve Türkiye çimento sektöründe gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hangi teorilerin varsayımları ile uyumlu olduğu değerlendirilecektir.

2.1. Endüstriyel Organizasyon / Tekelci Avantajlar / Hymer – Kindleberger Teorisi

Temelleri Kindleberger, Caves ve Dunning tarafından atılan Endüstriyel Organizasyon Teorisi 1976'da Hymer tarafından geliştirilmiştir. Teori; dış ticaret teorilerinin ve portföy teorisi ile sermaye transferi yaklaşımının doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklayamadığını ortaya koyarak şirketlerin niçin doğrudan yabancı sermaye yatırımı yaptıklarını açıklamaya çalışmıştır[3].

Hymer'in yaklaşımına göre risk ve belirsizlik, değişken döviz kurları, bilgi edinme ve işlem maliyetleri konularındaki eksiklikler nedeniyle portföy teorisi ve sermaye transferi yaklaşımı doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklayamamaktadır. Portföy teorisi ve sermaye transferi yaklaşımında benimsenen yalnızca sermayenin transfer edildiği varsayımı, Hymer'e göre doğru değildir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında yalnızca sermaye değil, kaynak paketleri de transfer edilmektedir[4].

Teorinin yaklaşımına göre; bir şirket doğrudan yabancı sermaye yatırımı kararı aldığında, ev sahibi ülke şirketlerine göre birçok dezavantaja sahiptir. Yatırım gerçekleştiren şirket, ev sahibi şirketlerle rekabet halinde

---

[3] Nuri Yavan, **Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi**, Ünal Aysal Tez Değerlendirme Yarışma Dizisi, İstanbul, 2006, s. 99.

[4] Yasemin Bozdağlıoğlu, "Doğrudan Yabancı Yatırımları Açıklayan Teoriler Üzerine Bir İnceleme", Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi, Cilt: 48, Sayı: 555, s. 54,ss. 49 – 64.

bulunacak olmasına rağmen birkaç adım geride rekabete başlamaktadır. Bu dezavantajların başında dil, kültür, hukuki sistem farklılıkları gelmektedir. Bu dezavantajlara güzel bir örnek, yatırım gerçekleştirecek şirketin istihdam edeceği kişilere, ev sahibi ülkedeki şirketlerden daha yüksek ücret seviyesi önermesi gerektiğidir. Ev sahibi ülkedeki işgücü için doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile ülkeye girmiş bir şirkette istihdam edilmek daha riskli algılanacağı için böyle bir dezavantaj ortaya çıkmaktadır[5].

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleştirecek şirketlerin bahsettiğimiz dezavantajların yanı sıra maddi olmayan önemli avantajları da söz konusudur. Bunlar; iyi bilinen bir marka olmak, patentle korumaya alınmış teknolojiye sahip olmak ve yönetimsel beceriler olarak sıralanabilir. Kindleberger bu avantajların ev sahibi ülkedeki yatırıma transfer edilebilir ve dezavantajları ortadan kaldırabilecek seviyede olması gerektiğini belirtmiştir[6].

Hymer'e göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları, lisans anlaşmaları ve franchise göre çok daha karlı ve etkin bir uluslararasılaşma stratejisidir. Hymer niçin doğrudan yabancı sermaye yatırımının daha karlı olacağını üç neden üzerinden açıklamaktadır. Birincisi çoğu zaman şirketlerin avantajları fiyatlandırılabilir olmayabilir, ikincisi lisans ve franchise'ın maliyetleri doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında ortaya çıkmamaktadır, üçüncüsü ise oligopolistik avantajlar kesinlikle satılabilir bir güç değildir. Bu üç neden dolayısıyla şirketler franchise veya lisans anlaşması yerine doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını tercih etmektedir[7].

Teorinin en önemli yaklaşımı doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında bulunmak isteyen çok uluslu şirketlerin yerli firmalara karşı tutunabilmeleri için monopolistik avantajlara sahip olması gerektiğidir. Şirketlerin yatırım yapabilmeleri için sahip olması gereken avantajların ise eksik rekabet piyasalarından ve oligopolistik endüstriyel yapıdan kaynaklandığı belirtilmektedir.

Endüstriyel organizasyon teorisi şirketlerin niçin doğrudan yabancı sermaye yatırımında bulunduklarını açıklamakta başarılıyken, şirketlerin neden A ülkesini değil de, B ülkesini tercih ettiğini açıklamak noktasında başarılı değildir. Ayrıca şirketlerin hangi avantajlara sahip olduğu teori de açıklanmakla birlikte bu avantajlardan hangilerinin daha önemli olduğu açıklanmamaktadır[8]. Hymer'in yaklaşımının bu kapsamda mikro bir teori

---

5 Imad A. Moosa, **Foreign Direct Investment Theory, Evidence and Practice**, Palgrave, 2002, s. 30.

6 Yavan, **a.g.e.**, s. 100.

7 Francisco Barros Castro, Foreign Direct Investment in the European Periphery: The competitiveness of Portugal, Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of Leeds, 2000, s. 15.

8 Yavan, **a.g.e.**, s. 101.

olduğu ve endüstriyel organizasyonun temel dinamiklerini açıklamaya yönelik kurgulandığı söylenmelidir[9].

2.2. Ürünün Hayat Devreleri Teorisi

Ürünün hayat devreleri teorisi, Vernon tarafından Amerika kökenli çok uluslu şirketlerin İkinci Dünya Savaşı sonrası genişleyen hareketlerini açıklamak üzere geliştirilmiştir[10]. Teorinin temel yaklaşımı, dış ticaret ile dış yatırım arasındaki ilişkinin, karşılaştırmalı üstünlüklerden değil, yeniliklerin zamanlamasına ve ölçek ekonomilerinin etkisine dayandığıdır[11]. Teori aşama aşama bir ürünün nasıl ihracattan doğrudan yabancı sermaye yatırımına konu olduğunu açıklamaktadır. Bu yönüyle Vernon, teknoloji ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk kişidir[12].

Teorinin yaklaşımına göre; bir ürün yaşam evreleri döngüsünü takip ederek gelişir. İlk aşamada büyür ve gelişir, ikinci aşamada gelişim yavaşlar ve son aşamada ürünün gelişimi durur. Bu dönemleri, giriş aşaması, yayılma aşaması, olgunlaşma aşaması ve yaşlanma aşaması olarak ifade etmek mümkündür[13].

Vernon'un teorisinin temel varsayımı imalat sektöründe üretilen ürünler için yüksek derecede açıklayıcıdır. Çünkü imalat sektöründe üretilen ürünler hem ileri teknoloji kullanılmış sermaye yoğun ürünlerdir, hem de taleplerinin gelir esnekliği yüksektir.

Teoride belirtilen aşamaları şu şekilde ifade etmek mümkündür. 1. Aşamada ürün üretilme aşamasındadır ve müşterilere kapalı bir süreçtedir. Bu aşama yeni ürün aşaması olarak ifade edilebilir. Bu aşamada ürünün fiyat esnekliği inelastiktir ve yenilikçi bir ürün üreten şirket, ürün için yüksek fiyatlar belirleyebilir. İlerleyen dönemlerde ürün müşterilere açık bir hale geldiğinde ürünün müşterilerden gelen geri bildirimler ile geliştirilmesi durumu söz konusu olur. Bu aşamada ürünü üreten şirket piyasada tekel konumundadır. Bu aşamadan sonra ürüne, ürünün üretildiği ülke müşterilerinden gelen taleplerle canlılık kazandırılır.

2. Aşamada ürün, talebin gelir esnekliği yüksek olan gelişmekte olan ülkelere pazarlanmaya başlanır. Bu aşama ürünün olgunlaşması aşaması olarak ifade edilmektedir. Bu aşama büyümenin ve rekabetin ürün üzerinde

---

[9] Olga Vasyechko, "A Review of FDI Theories: An Application for Transition Economies", International Research Journal of Finance and Economics, Issue 89, 2012, s. 122, ss 118 – 137.

[10] Moosa, **a.g.e.**, s. 38.

[11] Yavan, **a.g.e.**, s. 101.

[12] Bozdağlıoğlu, a.g.e., s. 55.

[13] Raymond Vernon, **Sovereignty at Bay: The Multinational Spread of U.S. Enterprises**, Pelican, Londra, 1971, s. 73.

etkili olmaya başladığı süreçtir. Çok uluslu şirketler bu süreçte doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile yerel talepleri değerlendirmeye hız verirler. Bu aşamada ürünün üretildiği ülke ürünün net ihracatçısı, diğer ülkeler ise ürünün net ithalatçısı konumundadır.

Bu aşamada ürüne olan talep arttığı için bu talebi değerlendirmek isteyen şirketin çok uluslu şirkete dönüşmesi gerçekleşir. Şirket ilk etapta ürününü ihracat yoluyla gelişmiş ülkelere gönderirken, diğer yandan gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleştirerek maliyet avantajları sağlamak ve pazarda rekabete karşı koymak amacı taşır[14].

3. Aşama ise tamamen ürünün standardizasyonu ve üretim süreçlerinin tekleştirilmesi aşamasıdır. Bu aşamanın ise standartlaşmış ürün aşaması olarak ifade edilmesi mümkündür. Üçüncü aşamada ürüne yönelik rekabet en sert düzeydedir. Bu nedenle ürünü üreten şirket, gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına hız vererek maliyet avantajını korumak ve geliştirmek amacında olur. Yine bu aşamada ürünün üretim süreci standart hale gelmiş ve basitleşmiştir. Bu nedenlerle yatırım gelişmekte olan ülkelerden az gelişmiş ülkelere doğru kayar ve maliyet avantajı ön plana çıkar. Bu aşamada ürünü üreten ülke ürünü yerel ve yabancı firmalardan ithal eder hale gelirken, yabancı ve yerel ülkeler ürünün ithalatçısı haline gelirler[15].

Vernon'un ifade ettiği ürünün üç aşamasının birbirinden en önemli farkı, üretim faktörlerindeki değişimdir. İlk aşamada sermaye en yoğun kullanılan üretim faktörüdür. İkinci aşamada nitelikli işgücü önem kazanmaktadır. Üçüncü aşamada ise ürün standartlaşan bir üretim sürecine girdiği için niteliksiz emek en yoğun kullanılan üretim faktörü haline gelmektedir[16].

Teorinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicileri açısından çok önemli katkısı söz konusudur. Teori ilk kez işgücü maliyetleri ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ilişkisini kurgulamaktadır. Buna göre, nitelikli işgücünün ücret düzeyinin yüksekliği dolayısıyla teknolojik gelişmeyi işgücü maliyetlerini düşürecek şekilde kullanmak ve ürünün üretim süreçlerini standart hale getirerek ürünü nitelikli işgücünün tekelinden çıkarmak tekniği doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile desteklendiğinde yatırımı gerçekleştiren şirketler için olumlu sonuçlar doğurabilmektedir. Bu kapsamda niçin bazı ülkelerin diğerlerinden daha fazla yatırım çektiği belli ölçüde açıklanmaktadır.

---

[14] Yavan, **a.g.e.**, s. 102.
[15] Moosa, **a.g.e.**, s. 39.
[16] Şener, **a.g.e.**, s. 31.

2.3. Oligopolistik Tepki Teorisi (Lideri İzle Teorisi)

Knickerbocker'in oligopolistik tepki teorisi, Amerikan çok uluslu şirketlerin davranışlarının incelenmesi sonrası ortaya atılmış bir teoridir. Çok uluslu şirketlerin davranışlarının incelenmesi sonrası oluşan yapının, endüstride lider bir şirketin gerçekleştirdiği doğrudan yabancı sermaye yatırımının rakip şirketler tarafından takip edildiği ve pazar payını korumak ve elde edilecek avantajlardan yararlanmak adına reaksiyon göstererek bu şirketlerin de yatırım gerçekleştirmesi şeklinde oluştuğu görülmüştür[17]. Teori genel olarak yatırımların lokasyon tercihini açıklamaya çalışan teorilerine tepki olarak, yatırımların belirleyicilerinin mekâna ait olgular değil, şirketlerin rakiplerinin elde edeceği öngörülen avantajlar olduğuna vurgu yapmaktadır[18].

Knickerbocker'in yaklaşımına göre, oligopolistik bir piyasada doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapılması, diğer şirketleri de tetikleyici etki yaratır. Oligopolistik piyasalarda faaliyet gösteren şirketler sadece rakipleri ile rekabet halinde olmak amacıyla faaliyet göstermez, uygun fırsatları değerlendirerek kendi karlılıklarını artırmayı da hedeflerler. Bu doğrultuda yatırım gerçekleştirmek isteyen şirketlerin üç amacı söz konusudur. Bunlar hammaddeye kolay ulaşarak maliyet avantajı elde etmek, iç piyasadaki pazar payını artırmak, iç talebi karşılamakta fayda sağlayıcı etkiler yaratmak ve stratejik bir ithalat platformu oluşturmak olarak sıralanabilir[19]. Bu amaçlarla gerçekleştirilen yatırımlar, oligopolistik piyasada faaliyet gösteren diğer şirketleri yeni arayışlara iter.

Diğer şirketler kendi pazar paylarının azalmaması için doğrudan yabancı sermaye yatırımları gerçekleştirmeye başlarlar[20]. Teorinin yaklaşımına göre yatırımların tetikleyici unsuru pazar payını korumaktır ve bu nedenle yatırımları ilk gerçekleştiren lider şirketin davranışı ofansif bir strateji iken, lideri izleyen rakiplerin gerçekleştirdiği yatırımlar defansif bir stratejidir[21].

Oligopolistik piyasalardaki genel karakteristik yapı dolayısıyla piyasadaki bir şirketin yaptığına diğer şirketler kayıtsız kalamaz. Dolayısıyla doğrudan yabancı sermaye yatırımları için de aynı durum geçerlidir. Örneğin, oligopolistik piyasada faaliyet gösteren bir şirket sadece politik baskı veya hükümet tercihi olarak bir yatırım gerçekleştirse dahi, bu yatırımdan sonraki yatırım kararları kesinlikle kar maksimizasyonu prensibine dayalı olarak

---

[17] Yavan, **a.g.e.**, s. 104.
[18] Castro, a.g.e., s. 19.
[19] Sean – Leigh Severn, Do conventional foreign direct investment theories explain why multinational enterprises conduct foreign direct investment in Thailand? Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 7.
[20] Moosa, **a.g.e.**, s. 41.
[21] Birol Efe, **Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Analizi: İzmir Örneği**, İzmir Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 120, İzmir, s. 10.

piyasadaki diğer şirketler tarafından gerçekleştirilecektir. Oligopolistik piyasaların yapısı gereği bu durum oluşacaktır[22]. Bu duruma göre oligopolistik tepki teorisinin Marksist teorilere en yakın bakış açısına sahip olduğu söylenebilir. Teorinin yaklaşımını ifade eden geniş kapsamlı bir görüşe göre, uluslararası kapitalizm, dev şirketlerin bütün dünya üzerindeki küresel rekabette öne geçme çabasını tetiklemekte, onları pazarlarını ve ölçeklerini büyütmeye zorlamaktadır.

Coca-Cola'nın yatırım yaptığı bölgelere Pepsi'nin de yatırım yapması, Japon firmalarının birbiri ardına Amerikan otomotiv sanayine yaptıkları yatırımlar, "lideri izle" kuramının gerçek hayattaki yansımaları olarak gözükmektedir [23] . Teoriye Türkiye'de gerçekleştirilen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından da örnekler vermek mümkün. Madencilik sektöründe öncü ülkelerden olan Kanada, Türkiye'deki cevherlerin farkına varmaya başlayınca 2005 yılının Mayıs ayından itibaren Kanadalı maden şirketlerinden Türkiye'ye yatırımlar başlamıştır. Kanada'nın en büyük maden şirketlerinden Eldorado Gold ilk kez Türkiye'ye yatırım gerçekleştirmiş ve Kışladağ mevkiinde maden aramalarına başlamıştır. Bunun sonrasında Fronteer Development Group, Inmet Mining ve Nuinsco Resources Türkiye'ye yönelik yatırımlar gerçekleştirmeye başlamışlardır[24]. Bu durum Kanada madencilik piyasasının da oligopolistik yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Eldorado Gold'un yatırımının sonrasındaki yatırımların hem cevhere ulaşmadaki zorlukların deneyimlenmesi sonrası elde edilecek karın çekiciliğinin fark edilmesi ile ilgili olduğu, hem de oligopolistik piyasalarda faaliyet gösterme sonucu defansif bir strateji sonucu pazar payını korumak endişesi taşıdığı görülmektedir.

Lideri izle veya oligopolistik tepki teorisinin gelişmekte olan ülkelerin ham maddeler ve imalat sektörünün bazı bölümlerinde gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklamak yönünde başarılı olduğu görülmektedir. Ülkemizdeki madencilik sektörü bu açıdan önemli bir örnektir. Teorinin bu yaklaşımının arkasında ise, heterojen ürünler üreten şirketlerin paralel yatırımlar gerçekleştirerek dikey bütünleşmeye gideceği ve bunu maliyet avantajına taşımak istemekleri yatmaktadır[25].

Teorinin eksik noktası ise, doğrudan yabancı sermaye yatırımını ilk gerçekleştiren lider şirketin yatırım kararının nedenlerini açıklayamamasıdır. Yine teoride niçin lider şirketin lisanslama veya diğer alternatifleri değil de

---

22 Moosa, **a.g.e.**, s. 41.
23 Efe, **a.g.e.**, s. 11.
24 http://www.canadianminingjournal.com/news/gold-copper-exploration--canadians-turn-to-turkey/1000034030/, Erişim Tarihi: 20.08.2016.
25 Bozdağlıoğlu, a.g.e., s. 55.

doğrudan yabancı sermaye yatırımını tercih ettiği sorusu cevaplanamamaktadır[26].

2.4. İçselleştirme Teorisi

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ilgili ortaya atılan ilk genel teori Buckley ve Casson tarafından geliştirilen içselleştirme teorisidir. Teorinin yaklaşımı, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarınım, firmanın içsel işlemleri ile piyasa işlemlerinin yer değiştirmesinden oluştuğudur. Piyasaları içselleştirerek çok uluslu şirket haline gelen şirketler, işlem maliyetlerini düşürmek, ürün ve faktör piyasalarındaki parasal nitelik taşımayan dışsallıkları içselleştirmek, ekonomik ve sosyal çıkar sağlamak amacıyla yatırım gerçekleştirmektedirler[27]. Yatırımın oluşmasındaki genel prensip ise şirketlerin kendilerine yetme ve bağımlılıktan kurtulma yaklaşımıdır. Yatırımlar bu amaçlarla gerçekleşmektedir[28].

Teorinin belirttiği dışsallıklar doğal veya devlet kaynaklı dışsallıklardır. Yapay dışsallıklar olarak da ifade edilen devlet kaynaklı dışsallıklar tarifeler, sübvansiyonlar, vergiler ve fiyat kontrolleridir. Doğal dışsallıklar ise teknik veya kamu dışsallıklarıdır. Bilginin kamusallaşması ve tekniğin gizli kalamaması bu tip dışsallıklara örnektir[29]. Özellikle bilginin yasal olarak korunmasındaki yetersizlikler dolayısıyla şirketler bilgiyi lisanslamak yerine yani satın alınabilir bir meta haline getirmek yerine onu içselleştirerek sadece kendilerinin çıkarları doğrultusunda kullanmak istemektedirler. Şirketler bu dışsallıkları içselleştirmek ve bu noktalardan avantaj sağlamak adına yatırımlarda bulunmaktadır.

İçselleştirme teorisinin yaklaşımına göre, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, şirketlerin piyasa işlemlerini iç işlemlerin yerine koyma stratejisinin bir ürünüdür. Örneğin, piyasada akaryakıt bulma problemi yaşandığında, bir şirket yurtdışında bir rafineri almayı planlayabilir. Bu durumun nedeni, iç piyasanın iyi işlememesi ve tam rekabet halinde olmamasıdır. Bununla beraber ara malların, insan kaynaklarının, pazarlama ve yönetim becerilerinin yetersiz olması da bu durumun nedenleri arasındadır. Teorinin bu varsayımı Coase tarafından ortaya atılmıştır[30]. Belirli bir faktör donatımı seviyesinde, çok uluslu şirketlerin faaliyetleri ile ara mallar için uluslararası piyasa oluşturma maliyeti arasında pozitif ilişki söz konusudur[31].

---

[26] Severn, a.g.e., s. 7.
[27] Bozdağlıoğlu, a.g.e., s. 56.
[28] Yavan, **a.g.e.**, s. 106.
[29] Deniz Arıkan, **Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları**, Arıkan Yayınları, Mayıs 2006, İstanbul, s. 27.
[30] Moosa, **a.g.e.**, s. 32.
[31] Bozdağlıoğlu, a.g.e., s. 56.

Buna göre; ara mallar için uluslararası maliyet avantajının artması, şirketlerin doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleştirme ihtimallerini artırır.

Teoriyi geliştiren Buckley ve Casson'un temel hareket noktası, şirketlerin birçok faaliyetinin birbiri ile ilişkili olduğu ve bunların sonuçta ara malların maliyeti olgusunda tıkandığıdır. Bir şirketin pazarlama, araştırma geliştirme, işgücü yetiştirme gibi faaliyetlerinin karar vericisi, özellikle ara mallara dayalı üretim gerçekleştiren şirketlerde karlılıktır ve karlılık bu tip üretim gerçekleştiren şirketlerde ara malların fiyatlarına endekslidir. Bu durum dolayısıyla ara mal piyasasının aksak işleyişi ve bu piyasaların müdahale edilemez olması şirketleri yatırım gerçekleştirmeye iter[32]. Buckley ve Casson'un belirttiği üzere, piyasalarda eğer ara mallar açısından aksak işleyen bir yapı söz konusu ise, şirketler bu durumu bypass etmek için içsel piyasalar oluşturmaya başlarlar. Bu sayede piyasadaki hareketler ortaklık haline gelir ve kontrol altına alınır. Piyasaların içselleştirilmesinin uluslararası boyut kazanması durumu, yatırımlara öncülük etmekte ve ortaya çıkarmaktadır. Bu durum da marjinal karın, marjinal maliyete eşit olduğu noktaya kadar devam etmektedir. Dolayısıyla piyasaların içselleştirilmesi bu hamleyi gerçekleştiren şirketi çok uluslu şirket haline getirdiği gibi, doğrudan yabancı sermaye yatırımının da oluşmasına neden olmaktadır[33].

İçselleştirme stratejisinin avantajı, zaman bakımından geri kalmanın önüne geçilmesi, müşterinin ve dolayısıyla talebin kesinliğinin sağlanması ve pazarlıktan kaçınılmasıdır. İçselleştirmenin arkasında yatan asıl neden ve motivasyon kaynağı ise ürün ve faktör piyasasından ekonomik değil sosyal çıkarlar sağlamaktır[34]. Bunun yanında piyasalardaki riskin azaltılması, şirket içi kontrol mekanizmaların güçlenmesi, piyasa gücünün artırılması ve yayılması, hükümetlerin sermaye hareketliliğini düzenleyen fiyatlamalarına karşı reaksiyon kapasitesinin yükselmesi ve ölçek ekonomilerinden yararlanmak gibi avantajlarda söz konusudur[35]. Bu noktadaki en önemli avantajın, devletlerin bir şirketin gelir gider veya kar paylaşımı açısından bağlantılı olduğu ana şirket ve bağlı şirketler açısından sınırlamalarda bulunmasına reaksiyon verebilme ve vergi cenneti olarak ifade edilen ülkelerdeki haksız rekabet yaratmaya varan geniş avantajlar olduğu görülmektedir[36]. Şirketlerin bu noktada elde edeceği avantajlar onlara has avantajlar haline gelecek ve onların piyasada daha fazla kar elde etmesini sağlayacaktır[37].

---

[32] A. L. Calvet, "A synthesis of foreign direct investment theories and theories of the multinational firm", Journal of International Business Studies, 1981, Sayı. 12, ss. 43 – 59, s. 49.

[33] Yavan, **a.g.e.**, s. 106.

[34] Moosa, **a.g.e.**, s. 32.

[35] Şener, **a.g.e.**, s. 35.

[36] Bozdağlıoğlu, a.g.e., s. 56.

[37] Vintila Denisia, "Foreign Direct Investment Theories: An Overview of the Main FDI Theories", European Journal of Interdisciplinary Studies, No. 3, December 2010, ss. 53 – 59, s. 56.

Piyasaların içselleştirilmesinin iki şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Birincisi çok aşamalı bir üretim sürecinin dikey olarak birleştirilmesi iken, diğeri üretim, pazarlama ve Ar-Ge süreçlerinin birleştirilmesidir. Dikey birleşmenin amacı ara mallar için piyasayı içselleştirmekken, yatay birleşmenin amacı kişiye özel, şirkete ait bilginin içselleştirilmesidir[38]. Üretim sürecinin birleştirilmesinde doğrudan yabancı sermaye yatırımına ilişkin maliyet avantajları ön plana çıkar. Üretim, pazarlama ve Ar-Ge süreçlerinin birleşiminde ise pazarlara yakınlık, iletişim maliyetlerinin düşüklüğü, işgücünün beceri düzeyinin yüksekliği, teknoloji seviyesi gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda teorinin yaklaşım ve varsayımları, yatırımların lokasyon seçimine de ışık tutmakta ve belirli ölçüde ipuçları sunmaktadır[39]. İçselleştirme ve çok uluslu şirketlerin faaliyetleri ise yatay ve dikey birleşmenin her ikisinde de, içselleştirmenin kazanımları, yatırımın iletişim, kontrol ve "yabancılık" maliyetlerinden ağır bastığı zamana kadar devam edecektir[40].

İçselleştirme teorisi şirketlerin niçin ihracat veya ithalat yerine doğrudan yabancı sermaye yatırımını tercih ettiğini açıklamaktadır. Bunun yanında niçin lisanslama yerine doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tercih edilir olduğuna da değinmektedir. Zamansal gecikmelerin işlem maliyetlerini artırması ve piyasa karlarını düşürmesi nedeniyle şirketler içselleştirme yoluna gitmektedir. Bir diğer neden ise içselleştirmenin belirsizlikleri ortadan kaldıran işleyişidir. Örneğin, bir çelik üreticisi şirket önemli bir çelik talebiyle karşılaştığı zaman, demir cevherine ulaşmada ve lojistik maliyetlerde belirsizlikler ile karşı karşıyadır. Bu durumda şirket eğer yabancı bir madencilik şirketini satın alarak piyasayı içselleştirirse, demir cevherine ulaşmada ve lojistik maliyetlerinde belirsizlikleri ortadan kaldırmış olur[41].

İçselleştirme teorisi genel olarak çabuk bozulabilen ve kısa ömürlü tarımsal ürünler üreten sektörlerde, sermaye yoğun ve ara mal ihtiyacı yüksek imalat sektöründe ve coğrafi niteliklere dayalı ham maddeye dayalı üretim yapan sektörlerde gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklamakta daha başarılıdır[42]. Türkiye çimento sektörüne gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının teorinin yaklaşımlarını doğrular nitelikte olduğunu söylemek mümkündür.

İçselleştirme Teorisi doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ilgili genel ifadelere yer vermektedir. Ancak, bu genel ifadelerin ampirik olarak test etmek çok zordur. Teoriye gelen eleştiriler de bu yönde yoğunlaşmaktadır.

---

38 Castro, a.g.e., s. 17.
39 Yavan, **a.g.e.**, s. 107.
40 Castro, a.g.e., s. 17.
41 Moosa, **a.g.e.**, s. 33.
42 Castro, a.g.e., s. 17.

Şirketin, piyasaları içselleştirirken motivasyon kaynağının ne olduğunun ortaya konulması güç olmakla birlikte tam olarak hangi nedenle içselleştirmenin gerçekleştirildiği bazen içselleştirme ve doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapan şirket tarafından da bilinememekte ve sonuçlar üzerinden değerlendirmeler yapılmaktadır. Buna rağmen, Amerika Birleşik Devletleri'nde elde edilebilen sınırlı ampirik değerlendirmelere göre, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemli bir bölümü içselleştirme teorisinin yaklaşımına uygun şekilde ve işlem maliyetlerini düşürmek ve ortadan kaldırma amaçlı gerçekleşmektedir[43]. Özellikle içselleştirmenin biçimlerinin ve yine içselleştirme stratejilerinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının motivasyonunu oluşturduğunu ve bu doğrultuda yaklaşımların ampirik araştırmalar sonucunda ortaya çıktığını görmek mümkündür[44].

2.5. Eklektik Teori (OLI Paradigması)

Eklektik Teori, Dunning tarafından endüstriyel organizasyon, içselleştirme ve lokasyon teorilerinin birbirleri ile kesin bir şekilde ilişkisi olmadan entegre edilmesi ile geliştirilmiştir. Teori mikro yaklaşımla doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklamaya çalışan en geniş kapsamlı teoridir[45]. Dunning, eklektik teori ile diğer teorileri tek bir teori haline getirerek, eklektik bir teori oluşturmuştur. Teorinin isimlendirilmesinde de bu noktadan hareket edilmiştir[46].

Teorinin cevaplandırmaya çalıştığı sorular şunlardır;

- Belirli bir mal için bazı ülkelerde talep var mıdır?
- Bu talep niçin o ülkedeki şirketler tarafından karşılanamamaktadır?
- Bu talep niçin diğer ülkelerdeki şirketler tarafından ihracat ile karşılanamamaktadır?
- Bir firma büyümek ve gelişmek için niçin diğer yolları değil de, doğrudan yabancı sermaye yatırımını tercih eder?
- Niçin ihracat değil de doğrudan yabancı sermaye yatırımları tercih edilmektedir?
- Niçin yatırım yapılacak ülkede bir işletme hattı kurmak değil de doğrudan yabancı sermaye yatırımları tercih edilmektedir?
- Niçin portföy yatırımı değil de doğrudan yabancı sermaye yatırımları tercih edilmektedir?

---

43 Moosa, **a.g.e.**, s. 33.

44 Robert E. Morgan - Constantine S. Katsikeas, "Theories of International Trade, Foreign Direct Investmen and Firm Internationalization: A Critique", Management Decision, Vol. 35 Iss: 1, ss. 68 - 78, s. 71.

45 Yavan, **a.g.e.**, s. 110.

46 Bozdağlıoğlu, a.g.e., s. 57.

- Niçin kullandığı teknolojiyi lisanslayarak üretimini diğer ülkelere taşımak değil de doğrudan yabancı sermaye yatırımları tercih edilmektedir?

Bu soruların cevapları, niçin genişlemek için doğrudan yabancı sermaye yatırımının tercih edilmesinin diğer yöntemlere nazaran daha karlı olduğunu açıklamaktadır. Aynı şekilde sadece karlılık açısından değil, diğer yönlerden de niçin doğrudan yabancı sermaye yatırımı şeklinde bir genişleme stratejisinin uygulandığı da teori kapsamında açıklanmaktadır.

Teoriye göre, doğrudan yabancı sermaye yatırımının gerçekleşmesi için gerçekleştirecek şirketin üç konuda tam anlamıyla tatmin olması gerekir. Birincisi, yatırım gerçekleştirecek şirketin karşılaştırmalı olarak soyut varlıklara sahip diğer şirketlerden üstün olması gerekir. Bu durum mülkiyet avantajı şeklinde açıklanmaktadır. Bu kavram çerçevesindeki soyut varlıklar, teknolojiye erişme hakkı, tekel gücü ve boyutu, hammaddeye ulaşım ve ucuz finans yöntemlerini kullanabilme hakkı olarak şekillenmektedir[47]. Mülkiyet avantajları bu kapsamda şirkete piyasada değer katacak ve köken ülke dışında iş yapmanın ve işlem maliyetlerinin dezavantajlarını ortadan kaldıracak her türlü katkı olarak açıklanabilir[48].

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleştirecek şirketlerin avantajlı olmak istediği ikinci durum, şirketin kendi üstünlüklerini lisanslamasının veya satmasının, bu avantajları kullanmasından daha karlı olmaması gerektiğidir. Ancak bu şart gerçekleşirse yatırım gerçekleştirmek karlı olacaktır. Aksi durumda sahip olduğu avantajları pazarlamak veya lisanslayarak üretim hakkı vermek daha akılcı olacaktır. Bu üstünlük ise içselleştirme avantajı olarak ifade edilmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleştirecek şirketin üçüncü üstünlük noktası, şirketin bütün bu üstünlükleri en az bir girdinin bulunan lokasyondan sağlanmasının daha karlı olması durumunda kullanmak istemesidir. Eğer bu şartlar gerçekleşmiyorsa, ihracat yatırıma nazaran daha rasyonel olabilir. Bu üstünlük lokasyon üstünlüğü olarak ifade edilmektedir[49].

Dunning yukarıda belirttiğimiz üç avantajı (Ownership, Location, Internalization) OLI avantajları olarak ifade etmektedir. Bu nedenle eklektik teori çoğu kez OLI paradigması olarak ifade edilmektedir.

Dunning, eklektik teorinin üç avantajını diğer teorilerin yaklaşımlarından hareketle ifade etmiş ve bütüncül bir yaklaşımla ortaya koymuştur. Mülkiyet avantajları endüstriyel organizasyon ve firma

---

47 Moosa, **a.g.e.**, s. 37.

48 James R. Markusen – James R. Melvin – William H. Kaempfer – Keith E. Maskus, **International Trade Theory and Evidence**, McGraw Hill, 1995, s. 396.

49 Moosa, **a.g.e.**, s. 37.

teorisinden, içselleştirme avantajlarını içselleştirme, işlem maliyeti ve mülkiyet hakları teorisinden, lokasyon avantajlarını ise lokasyon ve dış ticaret teorisinden elde ederek açıklamıştır[50].

Eklektik teorinin doğrudan yabancı sermaye yatırımını nasıl açıkladığına baktığımızda üç nokta ön plana çıkmaktadır. Bir ülkede belirli bir mal için talep ortaya çıktığı zaman, yerli şirketin mülkiyet avantajları söz konusudur. Dolayısıyla eklektik teori lokasyon avantajını veri kabul ederek bunun üzerinden varsayımlarda bulunur[51]. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleştirmek isteyen şirketin kararını içselleştirme ve lokasyon konusundaki avantajlar belirleyecektir. Dolayısıyla şu ihtimaller söz konusudur;

1. Eğer herhangi bir içselleştirme avantajı söz konusu değilse, şirket yatırım gerçekleştirmek yerine mülkiyet avantajını lisanslayarak diğer ülkede satış yöntemini seçer. Bu durumda lokasyon avantajları da genişlemeden yana üstündür.
2. Eğer içselleştirme avantajı söz konusu ise ve lokasyon avantajı söz konusu değilse, şirket ihracat yöntemini tercih edecektir.
3. Hem içselleştirme avantajı, hem de lokasyon avantajı söz konusu ise doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleşir ve şirket çok uluslu şirket haline gelir[52].

Bahsedilen üç ihtimalin tablolaştırılmış hali hangi avantajın daha fazla kullanıldığını da ifade etmektedir. Buna göre şirketin kararı bazı avantajların oluşmaması nedeniyle bu avantajı kullanamama veya bu avantajı kullanmaktan vazgeçme veya bu avantajı kullanmak için doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapmak şeklinde olacaktır.

Tablo 1. OLI Paradigması Çerçevesinde Şirketin Karar Alternatifleri

	Avantaj		
	Mülkiyet	İçselleştirme	Lokasyon
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı	+	+	+
İhracat	+	+	X
Lisanslama veya Franchising	+	X	X

Kaynak: Birol Efe, Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Analizi: İzmir Örneği, İzmir Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 120, İzmir, s. 10.

Tablo 1'den de görüldüğü üzere doğrudan yabancı sermaye yatırımı kararının alınması için her üç avantajın aynı anda gerçekleşmesi gerekir ki, yerel şirketlere karşı karşılaştırmalı bir üstünlük söz konusu olsun. Eğer sadece

[50] Yavan, **a.g.e.**, s. 113.
[51] Şener, **a.g.e.,** s. 38.
[52] Moosa, **a.g.e.**, s. 37.

mülkiyet avantajları söz konusu ise lisanslama veya franchising, içselleştirme ve mülkiyet avantajı bir arada söz konusu ise ihracat söz konusu olur ve şirketler bu doğrultuda kararlar alıp uygularlar.

Eklektik teorinin doğrudan yabancı sermaye yatırımına ilişkin yaklaşımı, her bir yatırımın ayrı ayrı kendi şartları dahilinde değerlendirilmesi gerektiğidir. Teoriye göre; mülkiyet, içselleştirme ve lokasyon avantajları yatırıma göre değişebilir ve ülkelerin özellikleri ve belirleyicileri farklı olduğu için her yatırım kararı ayrıca değerlendirilmelidir. Yatırımın gerçekleştirileceği ülkenin politik, ekonomik ve sosyal özellikleri ile yatırımı gerçekleştirecek şirketin sahip olduğu avantajların boyutu, yatırımın gerçekleşme ihtimalini belirleyecekken, hangi ülkelerin bu avantajları genişletici politika geliştireceği de yatırımın lokasyonunu belirleyecektir[53].

Eklektik teori çok uluslu şirketlerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklamakta en geçerli olduğu düşünülen ve en ayrıntılı tespitlere yer veren teoridir. Ancak bununla beraber bazı eleştirilere de konu olmaktadır. İlk eleştiri noktası OLI avantajlarının fazla sayıda olması sebebiyle, tahmin değerlerinin 0'a yakın olmasıdır. Ayrıca OLI değişkenleri birbirinden bağımsız olduğu için tahmin modeli kurulması zordur. Teori şirketlerin stratejik tepkilerine de yeterince yer vermemektedir. Genel eleştiri noktası ise teorinin çok mikro kaldığıdır[54].

2.6. Lokasyon Teorisi

Genel anlamda çok uluslu şirketlerin lokasyon seçimine ilişkin iki yönlü bir kararı olduğu görülmektedir. Eklektik paradigma çerçevesinde ülkeler arasından bir seçim ve ülke seçimi sonrası karar verilen yatırımın yapılacağı ülke içerisindeki bir lokasyon seçimi gerçekleştirilmektedir[55]. Eklektik paradigma lokasyon seçimine makro açıdan yaklaşarak geniş bir perspektif ile değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ülke içerisindeki lokasyonun seçimi ise daha mikro ve o ülkenin özelliklerini ön plana çıkartan bir yaklaşımdır. Lokasyon teorisinin odaklandığı konu da genel anlamda, ekonomik coğrafya açısından lokasyona özgü konular ve avantajlardır[56].

Lokasyon teorisinin temel varsayımı, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gerçekleşme nedeninin bazı üretim faktörlerinin uluslararası mobiliteye sahip olmamasıdır. Buna göre, işgücü ve doğal kaynaklar uluslararası mobiliteye sahip olmadığı için doğrudan yabancı sermaye yatırımları gerçekleşmektedir. Üretim faktörlerinin mobil olamaması ise üretim faktörlerinin fiyatını yükseltmektedir[57]. Teorinin yaklaşımına göre,

---

[53] Denisia, a.g.e., s. 57.
[54] Yavan, **a.g.e.**, s. 117.
[55] Yavan, **a.g.e.**, s. 119.
[56] Bozdağlıoğlu, a.g.e., s. 60.
[57] Moosa, **a.g.e.**, s. 33.

lokasyona özgü avantajların ortaya çıkma nedeni, faktör fiyatları değil, piyasa dışsallıklarıdır. Bu dışsallıklar şirketlere dışsal alan ve ölçek ekonomileri noktasında avantaj sağlar[58].

Teorinin bu çerçevedeki en önemli varsayımı üretim yapılacak yerin, kaynaklar dolayısıyla üretim faktörleri tarafından belirlendiğidir. Bu çerçevede alüminyum madenciliği boksit madeninin bol ve ucuz olduğu yerde gerçekleştirilirken, alüminyumun işlenmesi ise elektriğin ucuz olduğu yerde gerçekleştirilirse kar maksimizasyonu prensibi işlemektedir. Dolayısıyla diğer faktörler değişebilir olmakla birlikte üretim faktörlerine yakınlık ve kaynakların ucuzluğu yatırımların lokasyonunu belirlemektedir[59].

Lokasyon temelli ve mobil olmayan üretim faktörüne en önemli örnek ucuz işgücü ve düşük ücretlerdir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicileri açısından göreli ücret üstünlüğü çok önemli bir husustur. Ücretin yatırımlar açısından önemini gösteren önemli bir örnek Hindistan'ın ayakkabı üretimi ve tekstil gibi emek yoğun sektörlere gelişmiş ülkelerden ve dolayısıyla ücret düzeyi yüksek ülkelerden önemli ölçüde yatırım çekmesidir. Yine bu durumun önemli bir kanıtı Kuzey Amerika'daki üretim birimlerinin Kanada'da değil de Meksika'da örgütlenmesidir[60].

Yüksek ücretler, aynı zamanda yüksek beceri düzeyini de ifade etmektedir. Yüksek beceri düzeyi ve bunun karşılığı olan kalifiye işgücü doğrudan yabancı sermaye yatırımları açısından önemli bir kaynaktır. Ancak özellikle bankacılık ve finans, araştırma – geliştirme sektörlerinde köken ülkenin bu kaynağa ihtiyacı, ev sahibi ülkeden değil kendi köken ülkesinden karşılanmaktadır. Bu çerçevede diğer sektörlerde de düşük ücret seviyesinin tek belirleyici olmadığı işgücünün verimliliğinin de en az ücret seviyesi kadar önemli olduğu ampirik çalışmalar sonucu görülmüştür[61].

Ampirik çalışmaların sonuçları göstermektedir ki, ucuz işgücünün yani ücret seviyesinin düşüklüğünün doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisi tek taraflı değildir. Yani ucuz işgücü=daha fazla yatırım gibi bir ilişki söz konusu değildir. Ülke uygulamalarında ve araştırmalarında farklı sonuçların elde edilmesi durumu söz konusu olmuştur. Ampirik çalışmalar göstermektedir ki, ucuz işgücü kadar yatırımların lokasyon tercihini belirleyen önemli bir diğer unsur da, işgücünün sendikalaşma oranı ve toplu sözleşme uygulamasının kapsamıdır. Yatırımların esnek ve sendikalaşmamış bir işgücünü tercih ettiği çok açık olarak gözükmektedir. Sendikalaşmanın önemli

---

[58] Bozdağlıoğlu, a.g.e., s. 60 – 61.

[59] Suna Oksay, Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde, Yabancı sermaye Yatırımlarının İncelenerek, Değerlendirilmesi, http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/oksay3.pdf, Erişim: 09.08.2016, s. 5.

[60] Moosa, **a.g.e.**, s. 34.

[61] Moosa, **a.g.e.**, s. 35.

bir sonucu olan merkezi bir ücret düzeyi, çok uluslu şirketler tarafından tercih edilen bir özellik değildir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları için lokasyon tercihinde önemli bir diğer unsur ise işgücü piyasası katılığı ve işgücü piyasasının kurumsal yapısıdır. İşgücü piyasasının katılığı doğrudan işgücü maliyetlerinin yüksekliği sonucunu doğurduğu için yatırım gerçekleştirecek çok uluslu şirketler katı işgücü piyasasına sahip ülkeleri tercih etmemektedir. Bunun yanında işgücü piyasasının kurumsal altyapısının sağlam olmaması ve ani değişikliklere açık olması da, ampirik çalışmalarda ortaya konulduğu üzere en az katı bir işgücü piyasası kadar olumsuz etki doğurmaktadır. İşgücü piyasasının düzenlenmesinde bir ajandanın olmaması ve siyasi otoritelerin popülist ve ani değişiklik yaratan kararları veya çok uluslu şirketlerin bu yöndeki algısı, doğrudan yabancı sermaye yatırımı stokunu azaltıcı etki gerçekleştirmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının lokasyon seçiminde etkili olan tek mobil olmayan faktör işgücü ve dolayısıyla elde edilebilecek tek avantaj düşük ücretler veya disipline olmamış esnek bir işgücü değildir. Bir ülkede fabrika kurmak isteyecek çok uluslu şirket için o ülkenin geniş hidroelektrik gücene sahip olması önemli bir avantajdır[62]. Türkiye'deki hidroelektrik santrallerin bu derece yaygınlaşması ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişimi arasındaki ilişki teorinin varsayımları ile uyumludur. Yine girdi olarak bakır kullanan bir çok uluslu şirketin, geniş bakır madenine sahip bir ülkede yatırım gerçekleştirmesi de bu çerçevede açıklanabilir.

Lokasyon teorisi, endüstriyel örgüt teorisini tamamlayıcı bir teori olarak nitelendirilebilir. Lokasyon teorisinin analizleri ülke özelinde gerçekleşirken, endüstriyel örgüt teorisinin analizleri sektör temelindedir. Bu kapsamda iki teorinin çıkarımları birbirini destekler niteliktedir.

2.7. Farklı Getiri Oranları Teorisi

Farklı getiri oranları teorisi doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklamaya çalışan ilk yaklaşım olarak bilinmektedir. Teoriye göre yatırımlar düşük getiri oranı olan ülkelerden, yüksek getiri oranı olan ülkelere doğru gerçekleşir. Teorinin varsayımına göre yatırımların toplam getiri oranı, düşük getiri getiren ülkeler ve yüksek getiri getiren ülkeler ilişkisi sonucu netice itibarıyla yatırım yapılmadan önceki beklenen düzeyi gerçekleştirmesini sağlar. Yatırım gerçekleştiren şirketler, yatırım kararını alırken sermayenin marjinal getirisinin, marjinal maliyetine eşit olduğu noktayı önemserler[63].

---

[62] Moosa, **a.g.e.**, s. 35.
[63] Moosa, **a.g.e.**, s. 24.

Teorinin yaklaşımına göre doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ortaya çıkış nedeni, uluslararası sermayenin getiri oranları arasındaki farklılıktır. Bir şirket yatırım kararı verirken, beklenen getiri oranının yüksek olmasını ve kar maksimizasyonunu hedef olarak ortaya koyar. Eğer köken ülkesindeki yatırımın getirisi daha yüksek ise yatırım yapmaktan vazgeçer[64].

Teorinin bu yaklaşımlarına ek olarak en önemli analizi, doğrudan yabancı sermaye yatırımları kararını veren şirketlerin sermayenin getiri oranı doğrultusunda karar vermesinin yanı sıra bu kararın getiri oranlarından nasıl etkilendiğidir. Bu çerçevede yatırımlar ile köken ülkedeki yatırımın birbirini tam ikame eder olması veya herhangi bir ülkedeki yatırımın veya ev sahibi ülkedeki yatırımın herhangi bir başka ülkedeki yatırımın tam ikamesi olması gerekmektedir[65]. Eğer yatırımlar birbirini ikame edebilecek yapıda değilse, teorinin belirttiği karşılaştırmanın gerçekleştirilmesi mümkün değildir.

Teorinin yaklaşımına göre yatırım kararının alınmasında ev sahibi ülkenin avantajları ve dezavantajları ortaya konularak bir karar verilir. Bu durum avantajların daha fazla olması halinde yatırım kararının alınması sonucunu doğurur. Dolayısıyla mikro bazdaki kar maksimizasyonu prensibi yatırım kararını belirler[66].

Farklı getiri oranları teorisinin test edilmesindeki bir zorluk, ülkelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımları hakkındaki istatistiklerinin sürekli, tutarlı ve kalıcı olmamasıdır. Bu durum getiri oranları karşılaştırması yapmayı da mümkün kılmamaktadır. Ayrıca teorinin test edilmesinde birçok ölçüm problemi de söz konusudur.

"Çok uluslu şirketler sadece kar amaçlı doğrudan yabancı sermaye yatırımı mı gerçekleştirir?" sorusu teoriye yöneltildiğinde teorinin bu soruya karşı bir yaklaşımı bulunmamaktadır. Ayrıca yine yatırımın tek amacını kar olarak gören teori, niçin doğrudan yabancı sermaye yatırımı yerine getirisi aynı şekilde yüksek kar olan portföy yatırımının tercih edildiği noktasında bir açıklamada bulunmamaktadır.

Teorinin bir eksik noktası da, getiri oranlarındaki farklılıklar nedeniyle gerçekleştiği düşünülen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında bazı ülkelerin hem yatırım çeker, hem de yatırım yapar durumda olmasının açıklanamamasıdır. Eğer getiri oranı düşük bir ülke kendi ülkesine yatırım çekebiliyorsa, bu durum teorinin varsayımını geçersiz kılıyor demektir.

Teorinin sermayenin sadece maddi karlarının ölçümlenmesi yaklaşımına ampirik çalışmalarda insan kaynağının da önemli getirileri olduğu görüşü ile destek sağlanmıştır. Buna göre; yatırımların getirilerinin

---

[64] Şener, **a.g.e.**, s. 25.
[65] Moosa, **a.g.e.**, s. 24.
[66] Şener, **a.g.e.**, s. 25.

hesaplanmasında bu etki de düşünülerek karar verilmektedir. Çin'e gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının niçin daha fakir ve daha fazla getiri sağlayacak iç bölgelere değil de, daha zengin ve üretim maliyetleri daha yüksek kıyı bölgesinde yoğunlaştığı sorusunun cevabını arayan Yang, bu sorunun cevabının kıyı bölgesinin insan kaynağının beceri düzeyinin yüksekliğinin getiri oranını etkilediği olduğunu ortaya koymuştur[67]. Bu kapsamda insan kaynağının getirisinin de doğrudan yabancı sermaye yatırımının getirisi ile birlikte düşünülmesi gerekmektedir.

2.8. Portföy Çeşitlendirmesi Teorisi

Portföy çeşitlendirmesi teorisi Agmon, Lessard ve Rugman tarafından ortaya atılan bir teoridir. Teori, çok uluslu şirketlerin yerli şirketlere nazaran uluslararası portföy çeşitlendirilmesinden kaynaklanan riskleri yönetmek noktasında finansal olmayan avantajlara sahip olduğu görüşüne dayanmaktadır[68].

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında getiri oranlarındaki farklılık dolayısıyla yatırım kararı verilecek noktaya gelindiğinde bu kez riskin kendisi başka bir rol oynamaya başlar. Dolayısıyla getiri oranlarındaki farklılık teorisinin yetersiz kaldığı noktada devreye portföy çeşitlendirmesi teorisi girer. Yatırım kararının alınmasında getiri oranlarındaki farklılık yol gösterici olmakla birlikte belirleyici unsur risktir. Genel olarak tüm risklerin çeşitlendirerek riskin zararlarını azaltma yaklaşımı portföy çeşitlendirme teorisinin temel yaklaşımıdır. Teorinin bu yaklaşımı dolayısıyla temellerini Tobin ve Markowitz'in portföy teorisine kadar geri götürmek mümkündür[69].

Risk çeşitlendirmesi teorisinin genel yaklaşımı, şirketlerin doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile faaliyetlerini çeşitlendirdiği ve bu doğrultuda aldıkları riskleri dağıtarak daha az zarar görür hale geldiğidir. Çok uluslu şirketlerin finansal varlıklar yerine gerçek varlıklara yatırım yapması ve bu yolla daha az getiri oranına rağmen risk çeşitlendirdiği ve riskleri minimize ettiği görülmektedir[70].

Şirketlerin yatırım portföylerini yabancı yatırımlarla çeşitlendirmeleri, toplam risk seviyesini düşürmektedir. Belirli ölçüde karlılık oranını da düşüren bu yaklaşım, riskleri minimize etmesi dolayısıyla tercih edilmektedir. Farklı yatırım bölgelerindeki risklerin farklılık arz eden yapısı nedeniyle şirketler risklerini çeşitlendirmiş ve sınırlandırmış olmaktadır[71]. Çok uluslu şirketler bu çerçevede doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında da

---

67 Moosa, **a.g.e.**, s. 25 – 26.
68 Bozdağlıoğlu, a.g.e., s. 59.
69 Moosa, **a.g.e.**, s. 26.
70 Yavan, **a.g.e.**, s. 106.
71 Nihat Batmaz – Halil Tunca, **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye (1923 – 2003),** Beta Yayınları, İstanbul, 2005, s. 42.

bir portföy oluşturmakta ve yüksek getiri oranına sahip ülkeler ile düşük getiri oranına sahip fakat daha güvenli ülkeler arasında yatırımlarını dağıtmaktadır[72].

2.9. Makro Ekonomik Yaklaşım (Kojima Hipotezi)

Kojima'nın makro ekonomik yaklaşımının ortaya çıkışı, karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre hareket eden Japon doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile eksik rekabet piyasa yapısının hareketlendirdiği Amerikan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının uzun vadeli etkilerini araştırması ile gerçekleşmiştir [73] . Kojima, yatırımları sermaye transferi, teknoloji ve yönetim becerisinin kaynak ülkeden ev sahibi ülkeye doğru yönelmesi olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım makroekonomik yaklaşım, faktör donanımı yaklaşımı olarak ifade edilmekte ve uluslararası işletme yaklaşımının tam karşısında olarak nitelendirilmektedir[74]. Teoriye yönelik bir diğer ifade ise, teorini neo – klasik dış ticaret teorisinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklamaya yönelik geliştirilmiş bir versiyonu olduğudur.

Kojima, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ikiye ayırmaktadır. İlk tip yatırım, talep veya arz fazlasına dayanan, geleneksel ticaret anlayışı nedeniyle gerçekleşen yatırımlardır. Bu tip yatırımlar her iki ülkede de refah artışı sağlarlar. Yine bu tip yatırımlar kaynak ülkenin karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu alanlarda gerçekleşmesi dolayısıyla hem ticaret hacmini, hem de endüstriyel kazançları artırıcı etki göstermektedir[75]. İkinci tip yatırımlar ise ticaret karşıtı doğrudan yabancı sermaye yatırımları olarak ifade edilen ve ilk tip yatırımların sağladığı faydaları sağlayamayan yatırımlardır. Bu tip yatırımlar, gerçekleştiği ülkelerde uygun olmayan yapılanmaların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Kojima'ya göre Japon doğrudan yabancı sermaye yatırımları birinci tip yatırımlarken, Amerikan doğrudan yabancı sermaye yatırımları ikinci tiptir[76].

Kojima'nın yaklaşımına yönelik eleştiriler ölçek ekonomilerini, ürün farklılaştırmasını ve eksik rekabet piyasalarının diğer unsurlarını değerlendirmemesi dolayısıyla gelmektedir. Ayrıca yine bazı Japon şirketlerinin de yatırımlarında karşılaştırmalı olarak üstün oldukları alanları tercih ettiğini ortaya koyan çalışmalardır. Japon doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının refah artışı yaratamadığı bir bölge olarak Doğu Asya'nın varlığı, Kojima'nın yaklaşımındaki eksiklikleri açığa çıkarmaktadır[77].

---

[72] Şener, **a.g.e.**, s. 26.
[73] Castro, a.g.e., s. 12.
[74] Moosa, **a.g.e.**, s. 49.
[75] Yavan, **a.g.e.,** s. 108.
[76] Moosa, **a.g.e.**, s. 49.
[77] Vasyechko, a.g.e., s. 124.

2.10. Yatay Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına karar verecek olan şirketler, tek bir merkezden üretim yapmanın getireceği ölçek ekonomisi avantajları ile pazara yakın olmanın avantajlarını karşılaştırarak yatırım kararını alırlar. Pazara yakın olmanın maliyetleri içerisinde nakliye, lojistik ve gümrük tarifesi gibi maliyetler yer almaktadır. Pazara yakın olmanın avantajları değerlendirilerek alınan yatırım kararı sonrası gerçekleşen yatay doğrudan yabancı sermaye yatırımı, genel olarak aynı tür malların ve hizmetlerin farklı bölgelerde üretilmesi şeklinde oluşur[78]. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleştirilen ülkede üretim yapmak, bu ülkeye ihracatta bulunmaktan daha karlı ise yatay yatırım gerçekleşir.

Yatay doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gerçekleştirilmesinin daha avantajlı olması için ticaret kısıtlamalarını yüksek, taşıma maliyetlerinin fazla olması gerekmektedir. Bu koşulların ikisinin birden varlığı, yatay doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını artırır. Yatay doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bu özelliği nedeniyle, ticareti ikame eden yatırımlar olarak da ifade edildiği görülmektedir[79]. Türkiye çimento sektörüne yönelik yapılan yatırımların çimentonun taşıma maliyetinin yüksek olması nedeniyle gerçekleştiği görülmektedir. Bu anlamda yatay yatırımlardan bahsetmek mümkündür.

Yatay doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çok uluslu şirkete dönüşen şirketler için sağladığı avantajlar, dış ticaretin maliyetlerinden kurtulmak ve yerel piyasada daha aktif olarak boy göstermektir. Tüketiciye yakın olmak ve tüketici tercihlerine daha çabuk cevap verebilme imkanı da yatay doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sağladığı avantajlardır[80].

Yatay doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına verilebilecek örnek, IBM'in diğer şirketlerle paylaşmak istemediği bir bilgisayar teknolojisi üretmesi halinde, ihracat yapmanın maliyetinin yüksek olduğu durumda, yurtdışındaki talepten maksimum derecede yararlanabilmek adına her piyasada aynı malın üretimini gerçekleştirecek şekilde yapılandırdığı yatırımdır[81].

2.11. Dikey Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Dikey doğrudan yabancı sermaye yatırımları, çok uluslu şirketlerin üretim sürecini birkaç aşamaya ve lokasyona bölmesi ile ortaya çıkan yatırım

---

[78] Şener, **a.g.e.,** s. 39.

[79] Coşkun Cılbant, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri ve Sektör Analizi", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Manisa, 2006, s. 50.

[80] Tuğrul Göver, Doğrudan Yabancı Yatırımların Uluslararası Ticarete Etkileri: Türkiye Değerlendirmesi, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Araştırma ve İnceleme Dizisi, No:40, 2005, Ankara, s. 8.

[81] Şener, **a.g.e.,** s. 40.

olarak tanımlanmaktadır [82] . Çok uluslu şirketlerin üretim faaliyetlerini bölmesinin arkasında bazı nedenler yatmaktadır. Hammaddenin ucuz olduğu lokasyonda yer almak, farklı bölgelerdeki teknolojik avantajlardan yararlanmak, stratejik pazarlara ulaşmak, ev sahibi ülkenin yatırım stratejisinden faydalanmak gibi nedenlerle çok uluslu şirketlerin dikey doğrudan yabancı sermaye yatırımları gerçekleştirdiği görülmektedir.

Dikey doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında sıkça görülen eğilim, üretimin emek yoğun bölümünün ucuz işgücünün bulunduğu lokasyonlara, araştırma geliştirme ve idari bölümlerinin ise nitelikli işgücünün yer aldığı lokasyonlara doğru gerçekleşmesidir. Dikey yatırımların ikiye ayrılarak sınıflandırıldığı görülmektedir. Buna göre, çok uluslu şirket hammadde sağlamak adına bir yatırım gerçekleştiriyorsa bu yatırım "geriye doğru dikey entegrasyon", üretimini veya hizmetini pazarlamak adına piyasa arayışı içerisinde bir yatırım gerçekleştiriyorsa bu yatırım "ileriye doğru entegrasyon" olarak isimlendirilmektedir. Dikey yatırımların gerçekleşmesini hızlandıran önemli bir unsur, ev sahibi ülke ile köken ülke arasındaki taşıma maliyetlerinin düşük, dış ticaret engellerinin dar olmasıdır. Bu yönüyle dikey doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ticareti ikame edici değil tamamlayıcı nitelikte yatırımlardır[83].

Dikey doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında karşılıklı bir olumlu ilişkinin bulunduğu kabul edilmektedir. Ampirik çalışmalarda farklı yönde kanıtların da bulunduğu bilinmekle birlikte, ev sahibi ülkenin yönetim ve teknoloji bilgisi sağladığı, çok uluslu şirketin ise maliyet ve teknoloji kazanımı sağladığı bir ilişkinin dikey doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında bulunduğu bilinmektedir.

Dikey doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yönüne bakıldığında, endüstrileşmiş gelişmiş ülkelerden, herhangi bir üretim faktörü veya teknolojide avantajı olan gelişmekte olan ülkelere doğru bir akış olduğu görülmektedir. Amerika kökenli bir çok uluslu şirketin ucuz enerji kaynaklarından yararlanmak için üretimin bir bölümünü Rusya'ya, ucuz işgücünde yararlanmak için ise üretimin bir bölümünü Çin'e kaydırması dikey doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına örnektir [84] . Bu yönüyle dikey doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının arkasındaki temel düşüncenin üretim süreçlerindeki faktör fiyatlarındaki uluslararası farklılık olduğu görülmektedir.

Dikey ve yatay doğrudan yabancı sermaye yatırımları yaklaşımının küreselleşme sonrası gelişen teknoloji altyapısı ve iletişim ağındaki gelişmeler ile birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemli bir kesimini

---

[82] Şener, **a.g.e.,** s. 41.
[83] Cılbant, a.g.e., s. 51.
[84] Şener, **a.g.e.,** s. 42.

açıklamakta başarılı olduğu görülmektedir. Bölgesel yoğunlaşmaların altındaki nedenleri açıklama başarısı ve çok uluslu şirketlerin hareket kabiliyetinin teknoloji ve iletişim ağlarındaki gelişme ile artması ile teorinin varsayımları daha işler hale gelmiştir.

3. TÜRKİYE ÇİMENTO SEKTÖRÜNDEKİ DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TEORİK VARSAYIMLARLA UYUMUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye'de çimento üretimi 1911 yılında Kocaeli'nin Darıca ilçesinde kurulan fabrika ile başlamıştır. Çimento üretimi 1950 – 1960 döneminde ekonomide devletleşme politikası uyarınca devlet eliyle üretilen bir ürün konumuna gelmiştir. 1960 ve sonrasında ise sektördeki kamu payının azaltılması süreci yaşanmış ve sektörün özelleştirme planını alınması ile birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımları gerçekleşmeye başlamıştır. 1989 yılıyla birlikte çimento sektöründe özelleştirmeler başlamıştır. 8 Eylül 1989 tarihinde ilk etapta Ankara, Balıkesir, Pınarhisar, Söke çimento fabrikaları özelleştirilmiştir. 1990 – 1998 yılları içerisinde toplam yirmi dokuz fabrika özelleştirilmiş ve kamunun çimento sektöründen çekilmesi söz konusu olmuştur. 1998 yılı sonunda sektördeki özelleştirmelerin tamamlanmasıyla sektörün %71,3'ü yerli sermaye, %28,7'si yabancı sermaye halini almıştır[85]. Çimento sektörünün özelleştirilmesi 1998 yılı başında tamamlanmış olmasına rağmen Rumeli Holding'e Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) tarafından el konulmasıyla, sektörde yeniden bir kamu yatırımı söz konusu olmuştur. TMSF'nin 2005 yılında Rumeli Holdinge ait fabrikaları satışa çıkarması ile kamu yatırımları tekrar son bulmuştur. Şubat 2004 ile Ekim 2005 arasındaki bu kısa dönem hariç 2000 yılı sonrasında sektörde tamamen özel sektör şirketlerinin yer aldığı bir yapı söz konusudur.

2000 yılı sonrasında çimento sektörü tamamen özel sektörün üretim gerçekleştirdiği (Rumeli Holding'in TMSF'ye Devredildiği Dönem Hariç) ve çimento fiyatlarının serbestçe belirlendiği bir yapıdadır. Özelleştirme sonrası yabancı sermaye ile tanışan sektörde, üretim ve istihdam açısından önemli dalgalanmalar yaşanmış fakat 2000 yılı ile birlikte sektör, reel temellere oturmuştur. Ancak tarihsel süreç içerisinde geçerli olan bölgesel oligopolistik yapı, 2000 sonrası dönemde de varlığını sürdürmüştür.

Türk çimento sektörü doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile uzunca bir süredir ilişkisi olan bir sektördür. Özelleştirme politikalarının siyasi anlamda yükselişi ve sektörün yaşadığı gelişmelerin örtüşmesi ile Türkiye'de özelleştirmelerin önemli bir bölümü ilk etapta çimento sektöründe

[85] Ayduk Çelenk, "Türkiye'de Çimento Sektörünün Dünü, Bugünü, Yarını", Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Sayı:5, 1997, s. 37.

gerçekleşmiştir. Çimento sektöründeki özelleştirme süreci 1989 yılında başlamış ve hızla devam etmiştir. Çok uluslu şirketler ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile otuz yılı aşkın bir süredir muhatap olan sektör, çok uluslu şirketlerin ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının değerlendirilmesi açısından uygunluk göstermektedir. Diğer yandan sektörde 2000 yılı sonrasında gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının teorik varsayımlarla uyumu ve hangi teorinin varsayımlarının gerçekleştiği çalışmanın ana eksenidir.

Türkiye çimento sektörüne özelleştirmeler ile yoğun bir şekilde gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımları, pek çok çok uluslu şirketin Türkiye'de yatırım yapması sonucunu doğurmuştur. Bu yatırımların çok önemli bir bölümü hammaddeye yakın olmak, lokasyon avantajını kullanmak, oligopolistik piyasa yapısında avantajlara sahip olmak gibi nedenlerle gerçekleşmiştir. Çalışma çerçevesinde sektörde gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının teorik yaklaşımların varsayımları ile örtüşen noktaları değerlendirilmiştir.

Özelleştirmeler ile Türkiye pazarına giriş yapan SET Group'tan sonra Lafarge, Vicat, Heidelberg, Cementir, Cimpor, Votorantim, CRH, Titan gibi çok uluslu şirketler çimento sektöründe yatırım gerçekleştirmişlerdir. Çok uluslu şirketlerin Türkiye çimento sektörüne artan ilgisi 2008 yılında yaşanan krizden sonra azalmış, bazı şirketlerin Türkiye'deki yatırımlarını sürdürmesi ile sektördeki hareketlilik azalmıştır.

Tablo 2. Çimento Sektörüne Yatırım Yapan Çok Uluslu Şirketler ve Yatırımların Uyum Gösterdiği Teorik Yaklaşımlar

Yabancı Şirket	**Ülke**	**Yatırım Yılı**	**Yatırımın Uyumluluk Gösterdiği Teorik Yaklaşım**
ITALCEMENTI (Set Group)	**İtalya**	**1989**	**Tekelci Avantajlar**
Özelleştirme süreci ile sektöre giren şirket, rakiplerine oranla Türkiye pazarında çok önemli avantajlara sahip olmuştur.			
Türkiye piyasasında yatırımlarını sürdürmektedir.			
LAFARGE	**Fransa**	**1989**	**Lideri İzle Oligopolistik Tepki Yatay DYSY**
Çimento sektörünün en önemli oyuncularından ITALCEMENTI'nin Türkiye pazarında elde ettigi avantajlar LAFARGE'ı cezbetmiştir. Diger yandan kireçtaşına yakınlık ve oligopol piyasalarda rakip şirketlere cevap verme ihtiyacı yatırım kararını tetiklemiştir.			
Kar oranlarının düşmesi sonrası piyasadan çekilme kararı almıştır.			
VİCAT	**Fransa**	**1991**	**Hammaddeye Erişim Lideri İzle**

Kireçtaşına yakınlık ve LAFARGE'ın sahip oldugu avantajların pazarda risk oluşturması yatırımı cezbetmiştir.			
Türkiye piyasasında yatırımlarını sürdürmektedir.			
ONDULINE	**Fransa**	**1994**	**Lideri İzle Yatay DYSY**
Şirket hammaddeye yakın olmak amacıyla yatırım gerçekleştirmiştir.			
Türkiye piyasasında yatırımlarını sürdürmektedir.			
HEİDELBERG	**Almanya**	**2000**	**İçselleştirme Teorisi**
Şirket Türkiye pazarında bilgi ve tecrübe eksikliğini Türk bir şirketle ortaklık kurarak gidermiş ve bu yolla içselleştirme stratejisi uygulamıştır.			
Sabancı Grubu ile ortaklığını sürdürmekte ve yatırımlarına devam etmektedir.			
CEMENTIR	**İtalya**	**2001**	**Eklektik Teori, Lideri İzle**
ITALCEMENTI'nin elde ettiği avantajlar nedeniyle yatırım gerçekleşmiştir. Kireçtaşını Türkiye'den sağlama avantajı yatırım kararında etkilidir.			
Şirket Türkiye'deki yatırımlarını dört fabrika ile sürdürmektedir.			
CIMPOR	**Portekiz**	**2007**	**Tekelci Avantajlar**
LAFARGE – YIBITAS'ı satın alarak Türkiye piyasasına giren şirket, kurulu bir yapıyı satın alma ve Ic Anadolu bölgesinde ciddi avantajlara sahip olma nedeniyle yatırım tercihinde bulunmuştur			
Grubun VOTORANTIM'e satılması sonucu yatırımlar sonlanmıştır.			
CRH	**İrlanda**	**2007**	**Yatay DYSY**
2008 krizi şirketin yatırımlarına son vermesine neden olmuştur.			
TITAN	**Yunanistan**	**2008**	**Tekelci Avantajlar Lideri İzle**
ITALCEMENTI gibi dünyanın en büyük çimento kartellerinden olan şirket geç de olsa Türkiye pazarındaki rakibinin avantajlarına sahip olmak istemiştir.			
VOTORANTIM	**Brezilya**	**2010**	**Yatay DYSY**
CIMPOR'u satın alan şirket tekelci avantajlara sahip olmuş ve kireçtaşına yakınlık nedeniyle yatırımlarını sürdürmüştür.			
Türkiye piyasasında yatırımlarını sürdürmektedir.			

Kaynak: Çimento Sektörü Değerlendirme Raporları ve İMKB Verilerinden Derlenmiştir.

Tablo 2'de Türkiye çimento sektörüne yatırım yapan ve yatırımları bir etki yaratabilecek süre devam eden çok uluslu şirketler yatırımın gerçekleştiği kronolojik sıra gözetilerek sıralanmıştır. Yatırım kararlarının teorik yaklaşımlarla gösterdiği uyum ve yatırımın halen devam edip etmediği bilgisine de yer verilmiştir. Bu çerçevede yatırım yapan çok uluslu şirketin köken ülke bilgileri ile yatırım nedenleri de tablo içerisinde açıklanmaya çalışılmıştır.

Çimento sektörüne gerçekleştirilen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının köken ülkelerine bakıldığında gerçekleşen yatırımların üç tanesinin Fransa, iki tanesinin İtalya kökenli çok uluslu şirketlerce gerçekleştirildiği görülmektedir. Brezilya, Yunanistan, İrlanda ve Portekiz kökenli birer çok uluslu şirket de Türkiye'de yatırım gerçekleştirmiştir. Özellikle özelleştirme sonrası gerçekleşen yatırımlardaki Fransız

yoğunlaşması, sektörün özelleştirme raporunun Fransız bir yatırım şirketi tarafından hazırlanması ile ilişkilidir. Sektöre ilişkin detaylı bilgilere hakim olan Fransız şirketleri yatırım konusunda daha istekli davranmışlardır. Diğer yandan çok uluslu şirketlerin bağlı bulundukları ortaklıklar göz önünde bulundurulduğunda Italcement ve Lafarge grubunun yatırımlarının sektör açısından çok önemli olduğu görülmektedir.

Türkiye çimento sektörüne ilk etapta yatırım yapan iki çok önemli çok uluslu şirket Italcement ve Lafarge'dır. Her iki şirket de, özelleştirme sürecinin avantajlarını kullanmış ve sektörün oligopolistik yapısının avantajlarından yararlanmak üzere stratejik yatırımlar gerçekleştirmişlerdir. Özellikle Italcement'in yatırımlarının tekelci avantajlar teorisi ile uyumlu olduğu görülmektedir. Lafarge'ın yatırımlarının arkasında ise lideri izle yaklaşımının yattığı görülmektedir. Italcement gibi bir şirketin Türkiye pazarına giriş yapmasına Lafarge'ın reaksiyon göstermesi gerekliliği dolayısıyla bu yatırım gerçekleştirilmiştir. Buna ek olarak oligopolistik tepki yaklaşımının varsayımına uygun olarak oligopol bir piyasada hayatta kalma amacıyla rakiplerin aksiyonlarına cevap verilmesi gerekliliği yatırımın gerçekleşmesinde önemli bir noktadır. Dolayısıyla Italcement'in yatırımının agresif ve ofansif bir hareket olarak değerlendirilmesi gerekirken Lafarge'ın yatırımı defansif ve cevap niteliğinde bir harekettir. Ayrıca sektörün özelleştirme raporunu hazırlayan Sema Metra Conseil raporunda Lafarge'ı Türkiye'de yatırım yapmayı düşünmeyen bir şirket olarak tanımlamasına rağmen yatırımların gerçekleşmesi, teorinin varsayımını güçlendirmektedir.

Lafarge ve Italcement'in yatırımları sonrasında yine Fransa kökenli bir çok uluslu şirket olan Vicat'ın Türkiye piyasasına girmesinin arkasında lideri izle yaklaşımının varsayımlarının etkili olduğu düşünülmektedir. Bunun yanında çimento üretimi için hammadde niteliğindeki kireçtaşı rezervlerine sahip ülkemize yapılan yatırımların arkasında hammaddeye erişimin önemli etkisi bulunmaktadır. Bu anlamda lokasyon teorisi yaklaşımı öne çıkmaktadır. Vicat yatırımını gerçekleştirdikten sonra Baştaş ile ortaklık yaparak yatırımlarını daha da güçlendirmiştir. İçselleştirme Teorisinin varsayımı ile uyumlu olan bu ortaklık geliştirme yaklaşımı, yatırımın yerel üreticilerle işbirliği yapılarak sağlamlaştırılmasını sağlaması açısından önemlidir.

Heidelberg Almanya kökenli bir çok uluslu şirkettir ve Türkiye'de yatırımlarına 2000 yılında başlamıştır. Heidelberg'in yatırımlarının arkasında yatan en önemli neden içselleştirme stratejisidir. Şirket Sabancı Grubu ile ortaklık kurarak Türkiye piyasasındaki bilgi eksikliğini gidermiş ve halen sürdürdüğü yatırımlarını bu sayede daha güvenli bir yapıya kavuşturmuştur. Ayrıca içselleştirme teorisinin varsayımlarından olan talebin keskinliğinin sağlanması ve zaman bakımından geri kalmanın önlenmesi Heidelberg'in yatırımlarını açıklamakta çok etkilidir.

Cementir'in Türkiye'de gerçekleştirdiği yatırımların daha çok Italcement'in yatırımları sonrası elde ettiği avantajların sonucu gerçekleştiği düşünülmektedir. Oligopol piyasalarda gerçekleşen yatırımlar sonrası elde edilen avantajların aynı piyasada üretim yapan diğer şirketler için yatırım yapma gerekliliği doğurması sonucu Cementir'de Türkiye'de yatırım gerçekleşmiştir. Diğer yandan Italcement ve Cementir'in yatırımları arasındaki zaman farkı, Cementir'in yatırımlarının açıklanmasında eklektik teorinin varsayımlarının da etkili olduğu görüşünü doğurmaktadır. Eklektik teori, yatırım yapacak çok uluslu şirketin en az bir girdiyi ev sahibi ülkeden sağlamasının yatırım kararında etkili olduğunu varsaymaktadır. Cementir'in yatırımlarının açıklanmasında lideri izle yaklaşımının ve eklektik teorinin varsayımları geçerlidir.

Cimpor'un Türkiye'deki yatırımları satın alma yoluyla gerçekleşmiş ve Lafarge – Yibitaş'ın fabrikalarının şirket bünyesine katılması ile hayata geçmiştir. Cimpor tekelci avantajlar elde etmek ve oligopol piyasa yapısında bölgesel avantajları kullanmak adına bu yatırımları gerçekleştirmiştir. Özellikle İç Anadolu Bölgesindeki fabrikalar sayesinde bölgesel olarak güçlü konuma gelen şirket bu sayede ciddi avantajlara sahip olmuştur. Çimentonun taşıma maliyetinin yüksek olması nedeniyle bölgesel avantajların sektörde önemi çok büyüktür. Cimpor'da bu noktada önemli bir piyasa avantajına sahip olmuştur.

Yunanistan kökenli bir çok uluslu şirket olan Titan, on ülkede yatırımları bulunan ve 2015 yılı itibarıyla 5.654 kişiye istihdam sağlayan büyük bir yapılanmadır. Şirketi Türkiye'deki yatırımlarında Italcement'in yatırımları sonrası elde ettiği avantajlar önemli bir etkendir. Çimento üretiminde dünyada söz sahibi olan bir çok uluslu şirket, bu avantajlara kayıtsız kalamamış ve yatırım gerçekleştirmiştir. Diğer yandan tekelci avantajlar teorisinin yaklaşımları da Titan'ın gerçekleştirdiği yatırımların açıklanmasında önemli bir güce sahiptir.

Türkiye pazarına Cimpor'u satın alarak giren Votorantim, yatay doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının açıklamalarına uyumlu bir strateji benimsemektedir. Tüketiciye yakın olmanın çok önemli olduğu çimento sektöründe Votorantim Türkiye'ye yatırım yaparak, Irak, Suriye gibi lokasyonlara genişleme yönünde gerçekleşebilecek gelişmelere adapte olabilme becerisi kazanmıştır.

4. SONUÇ

Türkiye çimento sektörü 1989'da başlayan özelleştirme süreci ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile tanışmıştır. Bu süreçte dünyanın önemli çimento üreticileri sektörde yatırımlar gerçekleştirmişlerdir.

Türkiye'nin gösterdiği ekonomik performans ile paralel şekilde yatırımlar sürmüştür. Ancak özellikle 2008 ekonomik krizinde yatırımlarda bir azalma yaşanması ve bazı çok uluslu şirketlerin sektörden çekilmesi söz konusu olmuştur.

Türkiye'ye yatırımda bulunan çok uluslu şirketlerin dünyadaki ticari hareketlilik ile paralel şekilde hızlı kararlar aldıkları görülmektedir. Diğer yandan uzunca bir süredir sektörde yatırımlarını sürdüren şirketlerin de bulunması, sektörün dinamiklerinin oturduğunu göstermektedir. Özellikle Italcement ve Titan gibi sektörde söz sahibi çok uluslu şirketlerin Türkiye pazarında yatırımlarının bulunması sektöre önemli değerler katmaktadır.

Sektöre yapılan yatırımların oligopol piyasalarda tekelci avantajlar elde etmek amacı taşıdığı görülmektedir. Tekelci avantajlar elde etmek, çok uluslu şirketleri yatırım yapmak konusunda cezp etmektedir. Çimentonun yapısal özellikleri nedeniyle taşıma maliyetinin yüksek, bölgesel yapılanmanın etkili, ölçek ekonomisinin geçerli olması gibi nedenlerle oligopol piyasası özelliklerini göstermesi, tekelci avantajların önemini artırmaktadır. Diğer yandan lideri izle yaklaşımı da aynı gerekçelerle pek çok yatırımın amacını açıklamaktadır.

İçselleştirme teorisinin varsayımları özellikle Heidelberg'in yatırımlarını açıklamakta geçerlidir. Şirketin sektörde ortaklıklar ile yatırımın geleceğini garanti altına alması ve ortaklık kurduğu şirketin hem sektördeki, hem ülkedeki deneyiminden yararlanması söz konusu olmuştur.

Çimento sektörü çok uluslu şirketlerin ilgisini cezbeden ve sektörel yapısı nedeniyle pek çok çok uluslu şirketin yatırım yaptığı bir sektördür. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının varsayımları ile birlikte sektöre yapılan yatırımların karakteristik özellikleri değerlendirildiğinde tekelci avantajların ve lideri izle yaklaşımının pek çok yatırımın amacını açıkladığı görülmektedir. Bu çerçevede teorik yaklaşımlar arasında bir açıklama gücü karşılaştırılması yapılmamakta, yalnızca varsayımların uyumluluk düzeyi değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

CALVET A. L., "A synthesis of foreign direct investment theories and theories of the multinational firm", Journal of International Business Studies, 1981, Sayı. 12.

ÇELENK A., "Türkiye'de Çimento Sektörünün Dünü, Bugünü, Yarını", Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Sayı:5, 1997.

Efe B., **Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Analizi: İzmir Örneği**, İzmir Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 120, İzmir.

CILBANT C., "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri ve Sektör Analizi", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Manisa, 2006.

ARIKAN D., **Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları**, Arıkan Yayınları, Mayıs 2006, İstanbul.

CASTRO F. B., Foreign Direct Investment in the European Periphery: The competitiveness of Portugal, Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of Leeds, 2000.

http://www.canadianminingjournal.com/news/gold-copper-exploration--canadians-turn-to-turkey/1000034030/, Erişim Tarihi: 20.08.2016.

MOOSA A. I., **Foreign Direct Investment Theory, Evidence and Practice**, Palgrave, 2002.

MARKUSEN J.R., MELVİN J. R., KAEMPFER W.H., MASKUS K. E., **International Trade Theory and Evidence**, McGraw Hill, 1995.

BATMAZ N., TUNCA H., **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye (1923 – 2003),** Beta Yayınları, İstanbul, 2005.

YAVAN N., **Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi**, Ünal Aysal Tez Değerlendirme Yarışma Dizisi, İstanbul, 2006.

VASYECHKO O., "A Review of FDI Theories: An Application for Transition Economies", International Research Journal of Finance and Economics, Issue 89, 2012.

VERNON, R., **Sovereignty at Bay: The Multinational Spread of U.S. Enterprises**, Pelican, Londra, 1971.

MORGAN, R. E., KATSİKEAS C. S., "Theories of International Trade, Foreign Direct Investmen and Firm Internationalization: A Critique", Management Decision, Vol. 35 Iss: 1.

SEVERN Sean – Leigh, Do conventional foreign direct investment theories explain why multinational enterprises conduct foreign direct investment in Thailand? Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ŞENER S., **Dünya'da ve Türkiye'de Tarihsel Perspektiften Yabancı Sermaye**, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa, 2008.

OKSAY S., Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde, Yabancı sermaye Yatırımlarının İncelenerek, Değerlendirilmesi, http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/oksay3.pdf, Erişim: 09.08.2016.

GÖVER T., Doğrudan Yabancı Yatırımların Uluslararası Ticarete Etkileri: Türkiye Değerlendirmesi, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Araştırma ve İnceleme Dizisi, No:40, 2005, Ankara.

DENİSİA V., "Foreign Direct Investment Theories: An Overview of the Main FDI Theories", European Journal of Interdisciplinary Studies, No. 3, December 2010.

BOZDAĞLIOĞLU Y., "Doğrudan Yabancı Yatırımları Açıklayan Teoriler Üzerine Bir İnceleme", Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi, Cilt: 48, Sayı: 555.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN PERAKENDE MAĞAZACILIK SEKTÖRÜNE YANSIMALARI: MUHASEBE DEPARTMANLARINDA ENDÜSTRİ 4.0 ETKİSİ

Ahmet Vecdi CAN[1]
Merve KIYMAZ[2]

ÖZET

Bilişim teknolojilerinin işletme faaliyetlerine sağladığı katkılar gün geçtikçe artmaktadır. Üretimden pazarlamaya insan kaynaklarından finansa işletmenin tüm departmanları bilişim teknolojilerini bünyelerinde barındırmaktadır. Muhasebe de çağın gereksinimlerinden geri kalmamakta ve gelişen bu teknolojilerden mümkün olduğunca faydalanmaktadır. Bu çalışmada ilk olarak Endüstri 4.0 kavramı açıklanmıştır. Sonrasında Endüstri 4.0'ın sağlayacağı teknolojik gelişmelerin muhasebe alanında ne gibi katkıları olabileceğine değinilmiştir. Son olarak ise yarı biçimsel mülakat tekniklerinden yararlanılarak Türkiye'de faaliyet gösteren ve perakende sektöründe lider olan işletmelerin muhasebe departmanlarında bilişim teknolojilerinden ne derecede faydalandıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak çalışmaya dahil olan işletmelerin çoğunda birbiri ile entegre sistemler kullanılmakla birlikte bunların yeterli olmadığı, daha dijital ve akıllı sistemlerin sorunların çözümünde etkili olacağı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Endüstri 4.0, Muhasebe, Bilişim Teknolojileri*

Jel Kodu: *M40, D80, O30*

REFLECTION OF INFORMATION TECHNOLOGIES TO RETAIL SECTOR: IMPACT OF INDUSTRY 4.0 TO ACCOUNTING DEPARTMENTS

ABSTRACT

Contributions of information technologies to the businesses activities are increasing day by day. All departments of the company from production to marketing contains information technologies to their activities. Accounting departments also benefit from these developing technologies. In this study, concept of industry 4.0 is described firstly. Then impacts of technological developments enabled by industry 4.0 to the accounting field is explained.

[1] Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, acan@sakarya.edu.tr
[2] Arş. Gör. Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, mervekiymaz@sakarya.edu.tr

Finally by using semi-formal interview techniques it is tried to reveal that what degree the businesses that are leaders in the retail sector in Turkey are using the information technologies at their accounting departments. As a result, although most of the business which participates to the interviews are using integrated systems, these systems are not enough for companies' requirements. So it is determined that more digital and intelligent systems will be more effective in solving the problems.

Keywords: *Industry 4.0, Accounting, Information Technologies*

Jel Classification: *M40, D80, O30*

1. GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz çağa gelinceye kadar üç adet sanayi devrimi gerçekleşmiştir. Gerçekleşen üç sanayi devriminin de ortak amacı üretimde verimliliğin artırılmasıdır (Schuh, Potente, Wesch-Potente, Weber, & Prote, 2014, s. 1). Bahsi geçen sanayi devrimlerinin ilki buharlı makinelerin kullanımıyla üretimin artırılması yönünde olmuştur. İkinci sanayi devrimi, elektrik enerjisinden faydalanmanın önünü açmıştır. Üçüncü sanayi devriminde, artık üretim sistemleri analog olmaktan çıkmış dijital sistemler sanayide yerini almıştır. Son olarak gerçekleşmekte olan dördüncü sanayi devriminde ise yüksek teknolojinin yanı sıra bilgisayarlaşma sürecine girilmektedir. Bu sayede daha çok bilgisayarlaşma, daha çok yazılım daha çok beyin fırtınası, karar verme süreçleri ve akıllı sistemlerin üretimde yer alması beklenmektedir.

Gerçekleşen her bir sanayi devrimi esas olarak üretim faaliyetlerinde verimliliğin artırılmasına yönelik olsa da, işletmenin diğer departmanları da ortaya çıkan yeniliklere uyum sağlamaktan geri kalmamıştır. Üretimden finansa, insan kaynaklarından pazarlamaya işletmenin bütün fonksiyonları çağın gereklerine uyum sağlayarak bilgisayarlı teknolojilerin getirdiği bilişim sistemlerini kullanmaktadır. Çalışmanın asıl konusunu oluşturan muhasebe departmanlarının faaliyetleri göz önüne alındığında, aynı şekilde teknolojiden geri kalınmadığı ve uygulamalarda bilgisayarlı sistemlerin kullanıldığı görülmektedir.

Bilgi teknolojilerinin gelişmesiyle muhasebe uygulamaları elektronik ortamda yapılmaya başlamıştır. Bu kapsamda elektronik defterlerin kullanımı yaygınlaşmış hatta Maliye Bakanlığı bu konudaki usul ve esasları belirleyerek düzenlemeleri yürürlüğe koymuştur (Tektüfekçi, 2012, s. 4). Ayrıca otomasyonun yaygınlaşması ile bilgisayarlı muhasebe paket programlarının işletmelerde kullanılması yöneticilerin işini kolaylaştırmıştır. Ancak işletmelerin ve paydaşların bilgi ihtiyacı muhasebe paket programlarından sağlanan temel mali tabloların ötesine geçmemiştir. Bu nedenle işletmelerin

daha detaylı ve entegre bilgi sağlayan kurumsal kaynak planlama sistemlerini kullanmaya başlamaları hızlanmıştır (Yükçü, 2016, s. 1). Ancak bilgi ihtiyacı günümüzde kurumsal kaynak planlama sistemlerinden sağlanan bilginin de ötesine geçmiştir. Bu kapsamda muhasebeye dair uygulamaların daha akıllı sistemlerle gerçekleştirilmesi, daha kapsamlı ve güvenilir bilgi ihtiyacının karşılanması noktasında dördüncü sanayi devriminin etkili olması beklenmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki muhasebe departmanlarında kullanılabilecek akıllı sistemlerin kurulması ve formatlarının belirlenmesi ileri mühendislik çalışmaları gerektirmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMA

(Stock & Seliger, 2016) çalışmasında global dünyanın sürekli artan ve gelişen sermaye ve tüketim malları talebinin oluşturduğu bir meydan okuma ile karşı karşıya kaldığını belirtmiştir. Bu meydan okuma ile başa çıkmanın yolu ise endüstriyel değer yaratımının sürdürülebilir olmasına bağlıdır. Günümüzde ihtiyaç duyulan bu sürdürülebilirlik ise ancak endüstri 4.0 ile sağlanabilecektir. Bu bağlamda (Stock & Seliger, 2016) çalışmasında öncelikli olarak 4.0'ın genel bir tanımlamasını yaparak üretim işletmelerinde endüstri 4.0 ile sürdürülebilirliğin nasıl sağlanacağını, küçük simülasyonlarla belirtmiştir. Ayrıca Endüstri 4.0'ın işletmeler için yaratacağı fırsatlar ve olabilecek olumsuz durumlara da çalışmada yer verilmiştir.

(Pan, ve diğerleri, 2015) Çalışmasında Singapur'da bulunan Eco Industrial Park'da gerçekleşen faaliyetlerin Endüstri 4.0 ile yeniden güncellenmesinin önemine değinmektedir. Bu kapsamda bahsi geçen teknoloji parkı için uygulanması beklenen güncellemelerin nasıl olması gerektiğini gösteren örnek modeller çalışma kapsamında açıklanmıştır.

(Schuh, Potente, Wesch-Potente, Weber, & Prote, 2014) Çalışmasında esas faaliyetin konusu olan departmanlar ile yardımcı departmanların işbirliği içerisinde olmasının firmalara rekabet üstünlüğü sağlayacağına değinmektedir. Bu kapsamda işbirliği mekanizmasının gerekliliği ve işbirliğine katkıda bulunması düşünülen hususlar açıklanmıştır. Bu hususlar sırasıyla; Doğrunun Tek Kaynağı (Single Source of Truth), Bilişim Teknolojileri Küreselleşmesi, İşbirliği ve Otomasyondur.

(Kolberg & Zühlke, 2015) Yalın otomasyonun Endüstri 4.0 ile birlikte uygulanmasının önemine değindiği çalışmasında öncelikli olarak yalın üretimin avantaj ve dezavantajlarını belirtmekte sonrasında ise Endüstri 4.0 ile yalın üretimin birlikte yürütülmesinin uygulanabilirliğini ele almıştır. Bu kapsamda karmaşık bir yapıya sahip olduğu düşünülen Endüstri 4.0'ın yalın sistemlerle birlikte uygulanmasının daha az riskli, daha standart, şeffaf ve verimli bir yapıya kavuşacağı belirtilmiştir.

(Can & Güneşlik, 2013) Çalışmasında muhasebedeki yalınlaşma düşüncesini incelemektedirler. Yalınlaşma düşüncesi esasen işletmede verimliliği ve kaliteyi yükseltmek, yönetim performansını ve yönetimin etkinliğini arttırmak, değer yaratmak ve memnuniyet sağlamak adına yeni yönetim anlayışlarının benimsenmesine dayanmaktadır. Bu kapsamda araştırmacılar tarafından "kendine faturalama" sistemi ele alınarak sistemin otomotiv sektöründe uygulanmasına imkan sağlayacak örnek model oluşturulmuştur.

Özellikle son zamanlarda önemi artan radyo frekanslı tanımlama teknolojisinin işletmelerde kullanımının önemine değindiği çalışmasında (Kaynak, Karadeniz, & Durmaz, 2016), RFID teknolojisinin kullanım alanları ve model geliştirme sürecine değinmiştir.

Radyo frekanslı tanımlama teknolojisi tedarik zinciri maliyetlerinin azaltılması yönünden büyük öneme sahiptir. Bu teknolojinin kullanımıyla ham madde ve malzeme takibinde kolaylık sağlanabilmekte, çalışan maliyetlerinin azaltılmasında etkili olma ve ürünlerin anlık olarak stok durumlarının tespit edilmesi verimliliği artırmada oldukça etkilidir (Kaynak, Karadeniz, & Durmaz, 2016, s. 4; Waters, 2010, s. 326).

2.1. Endüstri 4.0 Nedir?

İçinde bulunduğumuz çağın en yeni endüstriyel devrimi Endüstri 4.0 projesidir. Endüstri 4.0 diğer bir ifade ile dördüncü sanayi devrimi anlamına gelmektedir. Esasen bu proje Alman hükümetine ait olup geleneksel sanayinin yüksek teknolojilerle donatılıp üretimde bilgisayarlaşmanın daha fazla kullanılmasına dayanmaktadır.

Endüstri 4.0 yani dördüncü sanayi devrimi; üretimle direkt yada dolaylı olarak ilişkili olan bütün birimlerin birbiri ile ortak çalışmasını planlanmakta, dijital verilerin yazılımın ve bilişim teknolojilerinin birbiri ile entegre olarak çalışmasını öngörmektedir (Schuh, Potente, Wesch-Potente, Weber, & Prote, 2014, s. 1).

(Pan, ve diğerleri, 2015, s. 1)'e göre; Endüstri 4.0'a geçilmesiyle akıllı sistemler kullanıcıları yönetme ve kontrol etmede etkili olacaktır. Ayrıca akıllı sistemlerin sosyal, çevresel ve ekonomik faktörleri minimize ederek maksimum üretim kapasitesi sağlayacağı düşünülmektedir.

2.2. Endüstri 4.0 ile Gerçekleşmesi Beklenen Gelişmeler

Dördüncü sanayi devriminin ortaya çıkması ile yakın gelecekte gerçekleşmesi beklenen faaliyetlerden birkaçı aşağıda belirtilmiştir:

Üretim ekipmanların yüksek otomasyona sahip makine ve robotlarla donatılması ile makinelerin en ufak değişimlere kolayca uyum sağlayaması,

robotların ise işçilerle uyumlu çalışma kapasitesine sahip olması planlanmaktadır (Stock & Seliger, 2016, s. 4).

Üretim sistemlerinin kaynak tasarrufunun sürdürülebilir olması ile verimliliğin artması ve maliyetin azaltılması beklenmektedir (Selek, 2016).

Üretim sistemlerinin komplike bir hal alması ve otomasyona geçilmesiyle birlikte çalışan işçi sayısında azalma olması fakat üretim ekipmanlarını kullanan işcilerin eğitim seviyesinın artması öngörülmektedir.

Veri işlemenin süper bilgisayarlar ve akıllı sistemler sayesinde daha kolay hale gelmesi ve hatta on yıl içerisinde insana beyninin işlem gücüne sahip bilgisayarların geliştirilmesi planlanmaktadır (Türkiye Blog, 2016).

Değer yaratma sürecinde üç boyutlu yazıcı sistemlerinin üretim sürecinde daha fazla kullanılmasının ve bu sayede üretim süresinin eskisine göre kısalmasının önü açılmıştır (Hagel, Brown, Kulasooriya, Giffi, & Chen, 2015).

Değer zincirindeki işbirliğinin artması ile müşteri memnuniyeti maksimum seviyede sağlanacak ve endüstriyel internet yeni iş modellerinin ortaya çıkmasına imkan verecektir (Baysal, 2015, s. 14).

2.3. Endüstri 4.0 Kapsamında Muhasebe Uygulamaları İçin Gerçekleşmesi Beklenen Gelişmeler

Dördüncü sanayi devriminin muhasebe alanında daha hangi gelişmelere öncü olacağı noktasında iki başlık ön plana çıkmaktadır. Bunlar; entegrasyon ve gerçek zamanlı muhasebedir. Burada karşılaşılabilecek sorunsal kurumsal kaynak planlama sistemlerinin zaten entegre sistemler olduğu noktasındadır. Ancak KKP sistemleri makine kontrollerini umursamamaktadır. Yani makineler arasında yada sistemdeki departmanlar arasında iletişim dijital olarak sağlanamamaktadır. Sistemde herhangi bir problemle karşılaşıldığında insan müdahalesi gerekmektedir. Endüstri 4.0 ise bölümler arası yaşanan sorunların insan müdahalesi olmadan akıllı sistemler sayesinde tespit edilip çözülmesine yönelik kolaylıklar sağlayacaktır.

Ensütri 4.0 ile yaşanması beklenen, hatta bir takım yazılım programları ile kısmen de olsa gerçekleştirilebilen uygulama, muhasebe işlemlerinin gerçek zamanlı olmasıdır. Gerçek zamanlı muhasebe entegrasyonu sayesinde tüm işlemler gerçek zamanlı ve e-defter usulune uygun olarak kaydedilmekte, muhasebe fişindeyken tek bir tuşla kaynak fişe gidilebilmekte ve tekrar entegre olmadan muhasebe fişlenirinin güncellemesi sağlanabilmektedir.

Günümüzde eş zamanlı muhasabe işlemleri, XBRL olarak adlandırılan muhasebe dili sayesinde yapılabilmektedir. XBRL sayesinde finansal bilgi eş zamanlı olarak internet ortamında sunulabilmekte ve

elektronik iletişimi mümkün kılabilmektedir (Toraman & Abdioğlu, 2008, s. 2). Ancak yazılı olarak gerçekleştirilmeyen gerçek zamanlı muhasebe sistemi ile oluşturulan finansal tabloların gerçeği ne derece doğru yansıtacağı konusunda şüpheler vardır. Bu şüphelerin giderilmesi de sürekli denetimin etkin bir şekilde gerçekleştirilmesine bağlıdır. (Öztürk & Acar, 2015, s. 2). Endüstri 4.0 kapsamında hali hazırda kullanılmakta olan bilgisayar destekli denetim teknikleri ve analitik inceleme prosedürleri de çeşitli yazılımlar ile güçlendirilebilir daha hızlı, güvenilir, insan unsuru içermeyen akıllı sistemler ortaya çıkarılabilir.

3. METODOLOJİ

Literatür incelendiğinde Endüstri 4.0 ile ilgili ülkemizde yapılan çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Dünya çapında ise konu son iki yıldır gündemde olmakla birlikte yapılan çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Dolayısıyla konu her alanda araştırmacı tarafından detaylı bir şekilde ele alınmalıdır. Bu kapsamda çalışmada öncelikli olarak dördüncü sanayi devrimi detaylı bir şekilde ele alınmış sonrasında ise nitel araştırma tekniklerinden yarı biçimsel mülakattan yararlanılarak çalışma sonuçlandırılmıştır. Mülakat için gerekli olan pilot çalışma Tesco Kipa şirketi ile gerçekleştirilmiş olup daha sonra çeşitli şirketler ile bireysel mülakatlar yapılmıştır.

3.1. Veri Toplama

Katılımcı firmalar, işlem sayısı çok olan ve Türkiye genelinde birden fazla şubesi bulunan büyük ölçekli ve parekende satış yapan işletmeler arasından rassal olarak seçilmiştir. Seçilen işletmelerin indirim marketleri olmamasına dikkat edilmiştir. Yarı biçimsel mülakat tekniği kullanılarak, önceden belirlenmiş sorular sormaktan ziyade; sözkonusu olan firmaların muhasebe departmanlarında bilişim teknolojilerinden ne ölçede faydalandıkları, kullanılan teknolojilerin yeterli olup olmadığı, endüstri 4.0 gibi bir projeden haberdar olup olmadıkları, halihazırda kullanılan sistemin varsa eksik yönleri vb. sorular katılımcılara yönlendirilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Bilgiler

	Pozisyon	**Mülakat Süresi**	**Kullanılan Yazılım**	**Şirket**
1	Muhasebeci	6'.35"	Netsis (2013 öncesi) - Oracle	Tesco Kipa
2	Mağaza Müdürü	10'.20"	OBAZE (Kendi yazılımları)	Migros
3	Mağaza Müdür Yardımcısı	25'.00"	SAP	CarrefourSA

3.2. Bulgular

Katılımcı 1'e yöneltilen sorulardan elde edilen bulgular şu şekildedir:

Katılımcı muhasebe departmanında çalışmakta olup her mal girişinin elektronik olarak izlendiğini belirtmiştir. Ayrıca şirkette 2013 öncesi için Netsis, 2013 sonrasında ise Oracle yazılım programları kullanımaktadır. Yazılım programı vasıtasıyla mal girişi olduğu anda e-fatura sistemi kullanılarak veriler işlenmekte ve ilgili diğer departmanlara iletilmektedir. Ancak sistemin görmediği sorunlu faturalar muhasebeci taradından sisteme eklenmektedir. Ayrıca sistemin kendi içerisindeki muhasebe birimleri (fatura işleme, sipariş oluşturma, stok kontrol vb.) arasında iletişim kurulurken sistemsel problemlerle yahut veri akışından kaynaklanan sorunlarla karşılaşıbildiği katılımcı tarafından belirtilmiştir. Bu sorunlara ise sistem kendi çözüm bulamamakta, muhasebeci yada operatör müdahalesi gerekebilmektedir. Endüstri 4.0'ın rolü ise bu noktada ortaya çıkmaktadır. Yazılıma eklenecek yeni güncellemeler yada programlanacak akıllı sistemler sayesinde mödüllerin birbiri ile iletişime geçebilmesi, karşılaşılan sorunların ise daha kısa sürede ve dijital olarak çözülebilmesi planlanmaktadır.

Katılımcı 2'ye yöneltilen sorulardan elde edilen bilgiler aşağıdaki gibidir:

Şirket içi bilgi aktarımı firmanın kendi ürettiği OBAZE adlı yazılım programı ile sağlanmaktadır. Bu yazılım programı sayesinde aynı diğer şirktelerde olduğu gibi mal girişi elektronik olarak izlenebilmektedir. Mal çıkışında ise bütün kasalar POS cihazları ile entegre olmuş durumdadır. Sadece nakit yapılan alışverişlere dair muhasebe fişleri manuel olarak düzenlenmektedir. Kredi kartı ve para kartla yapılan alışverişlere dair işlemler direkt olarak sisteme düşmektedir. Burada belirtilmesi gereken önemli husus; POS cihazı ve kasa birbirine entegre olduğu için eksik yada fazla çekim gerçekleştirilememesidir. Bunun muhasebe işlemlerine dair yansıması ise Sayım Tesellüm Noksanları/ Fazlalıkları hesabının kullanımından kaynaklanan zaman kaybının ve belirsizliklerin önlenmesi noktasındadır. Çift çekim olması durumunda ise fazla çekilen kısım yine şirketin hesaplarına geçmemekte, bankanın hesabına düşmektedir. Bu durumda ise banka ile iletişime geçilmektedir. Katılımcıya sisteme dair herhangi bir sıkıntı ile karşılaşıp karşılaşmadıkları sorulduğunda ise; kendi yazılımlarının yeterli olmadığını ve NCR adlı bir Amerikan yazılım şirketinden destek aldıklarını ifade etmiştir. Ayrıca katılımcı, şirket içerisinde nakit alışverişlerden kaynaklı kasada biriken paraların kasiyer yada bürocu tarafından taşınmasının istenmeyen bir durum olduğunu belirtmiştir. Bu sorunun çözülmesi için şu an CarrefourSA da benzeri kullanılan roket sistemini kurma çalışmaları sürmektedir. Roket sistemi ile kasiyer gün sonunda kasanın altında bulunan bölmeye bütün paraları yerleştirecek ve paralar direkt olarak büroya yada ilgili

yere iletilecektir. Bu sayede ise başta zaman kaybı olmak üzere kayıp, çalıntı gibi durumların da önüne geçilmiş olacaktır.

Katılımcı 3'e yönlendirilen sorulardan elde edilen bilgiler ise aşağıdaki gibidir:

Şirkette stok giriş çıkışları SAP denilen bir yazılım programı ile takip edilmekte olup bütün giriş çıkışlar diğer işletmelerde olduğu gibi elektronik olarak izlenmektedir. Diğer işletmelerden farklı olarak işletmede Pnömatik sistemi kurulmuştur. Bu sistem her iki yada üç kasaya bir tane gelecek şekilde kurulmuş olan bir düzenektir. Buna göre gün sonunda kasada biriken nakit paralar buradaki bölmeye konulmakta ve vakumlama yolu ile büroya yada ilgili diğer kasaya aktarılmaktadır. Bu sistemin nasıl daha verimli olacağına yönelik sorulara ise katılımcı; her kasaya bir tane denk gelecek şekilde ve kasiyerin kasadan ayrılmadan parayı iletebileceği şekilde olmasının daha verimli olacağını belirtmiştir. Çünkü bu tip işletmelerde kasiyerin kasadan mümkün olduğunca ayrılmaması beklenmektedir. Ayrıca kasaya eknelecek dijital bir sistemle sinyal vermesi ve kasada çok fazla para birikmeden aktarılmasının da verimli olacağı belirtilmiştir. Katılımcıya kullanılan sistemlerde karşılaştığı sıkıntılar sorulduğunda ilk ve en önemli olması istenen anlık hareket takibidir. Şu anda firmada stok durumu gün sonunda gerçekleştirilen basit toplama çıkarma işlemi ile tespit edilmekte, gün ortasında stok bilgisi almanın doğru bilgiye ulaşmaya engel olacağı belirtilmiştir. Ancak anlık hareket işlemesinin server maliyetlerini fazlasıyla artıracağıda göz önünde bulundurulması gereken bir durumdur.

Endüstri 4.0 ile perakende sektöründe ve sektöre dair muhasebe uygulamalarında yaygınlaşması beklenen uygulamalar özet olarak aşağıda sıralanmıştır.

- Bulut Bilişim, Bulut Muhasebe: Bulut muhasebe ile muhasebe verileri sisteme otomatik olarak girilmekte ve uzaktan erişim sağlanabilmektedir. Mevzuat değişiklikleri sisteemden takip edilebilmekte, beyannameler otomatik olarak doldurulabilmektedir. İşletme yöneticileri ise sisteme istedikleri zaman erişme imkanı bulmaktadırlar (Aytekin, Erdoğan, & Kavalcı, 2016, s. 10).
- M2M Communication: Entegrasyonda akıllı sistemlerin etkisini daha fazla göstermesi ile makineler arası iletişimin sağlanması mümkün olabilecektir.
- Radyo Frekansı ile Tanımlama (RFID): Bu sistem ile satın alınan bütün ürünlerin tutarı ayrı ayrı okutularak tespit edilmesindense, tek seferde hesaplama kolaylığı sağlanmaktadır. Satışlar ve maliyetlerin aynı anda izlenebilmesi, fiyat farklılıkları olsa dahi

anında karlılık hesaplama ve hatta sepet başına ve ürün başına karlılık hesaplamalarının yapılabilmesi mümkün olabilmektedir.

- Elektronik Etiket: Marketlerde her gün gerçekleştirilmesi gereken fiyat belirleme, etiket kesme, etiket yerleştirme ve kontrol işlemleri elektronik etiket ile kısa sürede yapılabilmektedir. Bilgisayara ve mağazaya yerleştirilen kablolu düzenekler sayesinde tek tuşla ürünlerin fiyatları raflara dijital olarak iletilebilir. Bu sayede ekstra maliyet, iş gücü ve sürenin önüne geçilebilmektedir.
- Elektronik Barkod: Ürünlerin üzerindeki barkodlar alarm değildir. Mağazaların çoğunda değerli mallarda alarm bulunmaktadır. Elektronik barkoda geçişle birlikte kayıp ve çalıntının önüne geçilmesi sağlanabilecektir. Fakat her ürüne elektronik barkod yerleştirmenin oluşturacağı maliyet de dikkat edilmesi gereken bir husustur.
- Anlık Hareket İşlemesi: Büyük marketlerde stok sayımı genellikle gün sonunda gerçekleştirilmektedir. Anlık hareket işlemesi ile gün ortasında herhangi bir anda stok durumu tespit edilebilir fakat çok yoğun mal giriş ve çıkışının olduğu marketlerde yoğun server maliyetleri gerekmektedir. Bu yüzden işlem yoğunluğuna uygun yazılım geliştirilmesi gerekmektedir.

4. SONUÇ

Üretim sektöründe gerçekleşen devrimler şirketleri değişime ayak uydurmaya zorlamıştır. Bütün sanayi devrimlerinde olduğu gibi dördüncü sanayi devriminde de üretim işletmeleri rekabet üstünlüğü sağlayabilmek ve çağın gereklerine uymak zorundadır. Bu çalışmada öncelikli olarak dördüncü sanayi devrimi ve bu devrimle birlikte gerçekleşmesi beklenen yenilikler açıklanmıştır. Daha sonra Türkiye'de parakende sektöründe faaliyet gösteren ve mal giriş çıkışının yoğun olarak yaşandığı şirketlerde bilişim teknolojilerinin muhasebe departmanlarında kullanılıp kullanılmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda firmaların yetkilileri ile yarı biçimsel mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen mülakatlar sonrasında firmaların bilişim teknolojilerini kullandıkları fakat bunların tam anlamıyla yeterli olmadığı sonucuna varılmıştır. Yazılım programlarının mülakatların gerçekleştirildiği firmalarda en yoğun olarak kullanılan elemanlar olduğu tespit edilmiştir. Bu yazılım programları sayesinde birimler arasında entegrasyon sağlanabilmektedir. Ancak birimler arası iletişimde bir sorun meydana geldiğinde sorunların çözümü insan gücü ile gerçekleştirilmekte ve uzun süreler alabilmektedir. Endüstri 4.0 sayesinde yazılım programlarının akıllı sistemlerle güncellenmesi ve makineler arası iletişimin sağlanması amaçlanmaktadır. Bu sayede birimler arası entegrasyon ve iletişim hızlanacak;

sorunlar ise dijital olarak kısa sürede çözülebilecektir. Bu kapsamda çalışma dördüncü sanayi devriminin önemini ortaya çıkarmakla birlikte muhasebe alanında da yeniliklerin olabileceği konusunda farkındalık yaratmak açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

AYTEKİN, A., ERDOĞAN, Y., & KAVALCI, K. (2016). Yeni Bir İş Modeli: Muhasebe Alanında Bulut Bilişim. *3. Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Kongresi (ICAFR'16).* Zonguldak.

BAYSAL, İ. (2015, 12 16). *Endüstri 4.0-Dijital Dönüşümü Anlamak.* 14. Çözüm Ortaklığı Platformu. adresinden alındı

CAN, A. V., & GÜNEŞLİK, M. (2013). Yalın Yönetim Felsefesinin Önemli Bir Boyutu Olarak Muhasebede Yalınlaşma Düşüncesi Ve Bir Yalın MuhasebeUygulaması Örneği: "Kendine Faturalama" . *Muhasebe ve Finansman Dergisi*.

CAN, A. V., KIYMAZ, M., & DEMİRCİ, Ş. D. (2015). Muhasebe Temel Kavramlarının Küresel İktisadi Olaylar Açısından İrdelenmesi. *1. Uluslararası Ekonomi ve İşletme Kongresi*, (s. 40-51). Gostivar-Makedonya.

HAGEL, J., BROWN, J. S., KULASOORİYA, D., GİFFİ, C., & CHEN, M. (2015, 05 31). The Future of Manufacturing - Making Things in a Changing World. *Deloitte University Press*.

KAYNAK, R., KARADENİZ, M., & DURMAZ, A. (2016). İşletmelerde Radyo Frekanslı Tanımlama Teknolojisi (Rfıd) Kullanımının Algınan Faydalar: Bir Hiyerarşik Çoklu Regresyon Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 30, Sayı: 3*, 609-624.

KOLBERG, D., & ZÜHLKE, D. (2015). Lean Automation enabled by Industry 4.0 Technologies. *IFAC-PapersOnline*, (s. 1870-1875).

ÖZTÜRK, M. S., & ACAR, D. (2015). Sürekli Kontrol ve Risk Değerlendirmesi Kapsamında Bir Sürekli Denetim Uygulaması. *Süleyman Demirel Üniversitesi*, 67-85.

PAN, M., SİKORSKİ, J., KASTNER, C., AKROYD, J., MOSBACH, S., LAU, R., & CRAFT, M. (2015). Applying Industry 4.0 to Jurong Island Eco Industrial Park. *The 7th International Confreance on Applied Energy-ICAE2015* (s. 1536-1541). Elsevier.

SCHUH, G., POTENTE, T., WESCH-POTENTE, C., WEBER, A. R., & PROTE, J. P. (2014). Collaboration Mechanisms to İncrease

Productivity in the Content of Industrie 4.0. *Robust Manufacturing Conference* (s. 51-56). Elsivier B:V.

SELEK, A. (2016, 08 05). *Endüstri Tarihinde Kısa Bir Yolculuk.* Türkiye'nin Endüstri 4.0 Platformu: http://www.endustri40.com/endustri-tarihine-kisa-bir-yolculuk/ adresinden alındı

STOCK, T., & SELİGER, G. (2016). Opportunities of Sustainable Manufacturing in Industy 4.0. *13 th Global Confrence on Sustainable Manufacturing-Decoupling Growth From Resource Use* (s. 536-541). Elsevier B.V.

TEKTÜFEKÇİ, F. (2012). Bilgi Teknolojilerinin Muhasebe Uygulamalarına Entegresyonu ve Bütünleşik Sistemlerle Olan Etkileşim. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi Cilt 4, Sayı 2, ISSN: 1309 -8039*, 51-59.

TORAMAN, C., & ABDİOĞLU, H. (2008). Genişletilebilir İşletme Raporlama Dili (GİRD) ve Gelir İdaresince Kullanımı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi Cilt 10, Sayı 2*, 79-109.

Türkiye Blog. (2016, 02 15). Dördüncü Sanayi Devriminin Fırsatları: http://geturkiyeblog.com/dorduncu-sanayi-devriminin-firsatlari/?gclid=CJDsmLKVos4CFUlmGwod7VINog adresinden alındı

WATERS, D. (2010). *Global Logistics*,. London: 6th Edition ,Kogan Page.

YÜKÇÜ, S. (2016, 08 04). İşletmelerde ERP Programı Seçimindeki Güçlükler ve Çözüm Önerileri. http://suleymanyukcu.com/pdf/is_erp_prg.pdf.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

FİNANSAL RAPORLAMADAKİ ULUSLARARASI FARKLILIKLAR AÇISINDAN ÜLKELERİN SINIFLANDIRILMASI

Turan AHMADOV[1]

ÖZET

Çeşitli zamanlarda farklı araştırmacılar tarafından ülkeler arasındaki finansal raporlamaya ilişkin farklılıkların belirlenmesine yönelik sınıflandırmalar yapılmıştır. Fakat farklılıklarla ilgili kapsayıcı genel model oluşturulamamıştır. Temel sorun neyin araştırılacağı ve neyin sınıflandırılacağı yönündeki yorum farklılıklarının var olmasıyla ilgiliydi. Yanı muhasebe uygulamaları, muhasebe sistemi gibi kavramlar neleri kapsamalı, finansal raporlama ile değerleme yöntemleri bir yerde mi yoksa ayrı ayrı mı ele alınmalı, son olarak ise araştırmada hangi tür firmaların verileri ele alınmalıdır. Bu bildiride sınıflandırmaya yönelik çalışmalar ele alınmıştır. Ülkelerin sınıflandırılmasına muhasebe sistemlerine bakılarak gidilmesi aynı ülkede birden çok muhasebe sisteminin kullanılması durumunda baskın olan muhasebe sistemi esas alınarak sınıflandırma yapılmıştır. Amaç sonuç ilişkisi ülkeler arasındaki finansal raporlamanın farklılaşmasına yol açmıştır. Finansal raporlamanın ne amaçla yapıldığının belirlenmesi finansal sistemle bağlı olduğu ileri sürülmüş ve bu bağlamda ülkeler A (sermaye piyasası bazlı), B (kredi bazlı: devlet) ve C (kredi bazlı: finansal kurumlar) gruplarına ayrılmıştır. Ülkelerin sınıflandırılmasında kolonyal miras esas alınırken: vergi ve vergilendirme, eğitim, ekonomik gelişme düzeyi, yasal sistem, enflasyon düzeyi gibi faktörlerin az önemli olduğu belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Finansal raporlama, finansal sistem, kültür*

1. FARKLILIKLARA İLİŞKİN GENEL ESASLAR

Finansal raporlamadaki uluslararası farklılıklarla ilgili, literatürde çeşitli faktörler ileri sürülmüştür. Meek ve Saudagaran'ın belirtiği gibi birçok araştırmacılar sadece makul görülecek nedenleri sıralarken, bazıları ise nedenlerle ilgili hipotez ileri sürmüş ve ileri sürdükleri hipotezleri test etmişlerdir[2]

[1] Öğr. Gör. Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi, ahmedovturan@gmail.com

[2] Meek G. and S.Saudagaran, "A Survey of research on financial reporting in a Transnational Context", Journal Of Accounting Literature, No. 9, 1980.

Literatürde farklılıklarla ilgili çoklu sayıda makul faktörler ileri sürülse de faktörleri bir araya getirecek, onları ortak bir noktada birleştirecek genel bir teori oluşturulmamıştır (bakınız Tablo 1).

Tablo 1. Uluslararası Muhasebe sistemlerinde farklılıklarla ilgili daha önce ileri sürülen nedenler

1	İşletmelerin doğal yapısı ve finansal sistem	**10**	Kültür
2	Kolonyal (müstemleke) miras	**11**	Tarih
3	İstilalar	**12**	Coğrafya
4	Vergilendirme	**13**	Dil
5	Enflasyon	**14**	Teorinin Etkisi
6	Eğitim Düzeyi	**15**	Politik Sistem ve Sosyal İklim
7	Muhasebe mesleğinin boyutu ve tarihi	**16**	Din
8	Ekonomik gelişim düzeyi	**17**	Olaylar (Accidents)
9	Yasal Sistem		

Kaynak: Nobes Christopher, Towards a General Model od the Reasons for International Differences for Internatıonal Differences in Financial Reporting, ABACUS, Vol. 34, No 2. 1998, p. 163

Schweikart[3] ve Harrison and McKinnon[4] muhasebe uygulamaları için hangi faktörlerin önemli açıklayıcı değişken olduğunu belirtmeksizin genel teori için bazı bileşenleri sağlamışlardır.

Bu konuda teorik model oluşturan ve benzerlik gösteren iki önemli araştırma Gray[5] ve Doupnik and Salter[6] (bundan sonra DS) tarafından yapılmış araştırmalardır. Gray kültürel faktörlere dayalı bir model ileri sürerken, DS ise daha önceki çalışmaların sentezini yapmıştır. DS modeli basitleştirilmiş biçimde Şekil 1'de gösterilmiştir.

[3] Schweikart, J.A. "contingency theory as a framework for research in İnternational Accounting" International Journal of Accounting, Fall 1985

[4] Harrison, G. L., and J. L. McKinnon, 'Culture and Accounting Change: A New Perspective on Corporate Reporting Regulation and Accounting Policy Formulation', Accounting, Organizations and Society, No. 3, 1986

[5] Gray, S. J., 'Towards a Theory of Cultural Influence on the Development of Accounting Systems Internationally', *Abacus,* March 1988.

[6] Doupnik, T. S., and S. B. Salter, 'External Environment, Culture, and Accounting Practice: A Preliminary Test of a General Model of International Accounting Development', *International Journal of Accounting,* No. 3, 1995.

Şekil 1. DS Modelinin Basitleştirilmiş Şekli

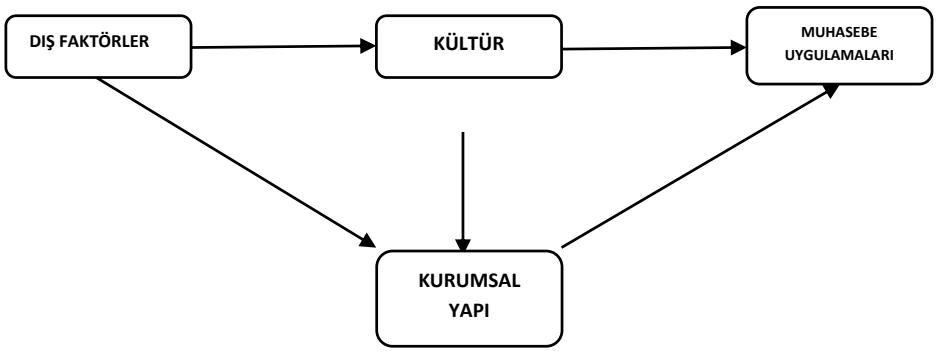

Kaynak, Nobes Christopher, Towards a General Model od the Reasons for International Differences for Internatıonal Differences in Financial Reporting, ABACUS, Vol. 34, No 2. 1998, p. 163

Tablo 2 DS Modelinin Bağımsız Değişkenleri

KÜLTÜREL	**KURUMSAL**
Bireysellik	Yasal Sistem
Güç Mesafesi	Sermaye Piyasası
Belirsizlikten Kaçınma	Vergilendirme
Erillik	Enflasyon Düzeyi
	Eğitim Düzeyi
	Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi

Kaynak, Nobes Christopher, Towards a General Model od the Reasons for International Differences for Internatıonal Differences in Financial Reporting, ABACUS, Vol. 34, No 2. 1998, p. 164

DS modelinin 10 değişkeninden 4'ü kültürel (Gray'e dayanmakta) ve 6'sı kurumsal olmasına rağmen kültürel faktörlerin kurumsal faktörlerden daha baskın olduğu görülmektedir. Modelle ilgili başka bir sıkıntı ise söz konusu 6 kurumsal faktör arasındaki olan neden sonuç ilişkilerinin ortaya çıkarmağa yardımcı olacak her hangi bir girişim olmamasıdır. Özellikle 4 faktörün (vergilendirme, enflasyon, eğitim düzeyi ve ekonomik gelişmişlik düzeyi) gereksiz olduğu öne sürülmüştür. Böylece DS genel bir teori değil, teoriler karışımı sunmuştur[7].

[7] Nobes a.g.m s. 163

2. TERMİNOLOJİK SORUNLAR

Nobes genel bir model oluşturmadan önce literatürde var olan terminolojik sorunların açıklanmasına yer vermiştir. Farklılıkların tanımlanması ile ilgili yaşanan sorunlardan ilki belki de en önemlisi ***neyin araştırılacağı*** veya ***neyin sınıflandırılacağı*** konusunun net olunmaması ile ilgilidir. Nobesin makalesinde "muhasebe uygulamaları" kavramında uygulamalar teriminden anlaşılan "yayımlanmış finansala raporlardır". Bazı ülke yasalarında, finansal raporlama kuralları ile uygulamalar birebir veya çok yakınken diğer bazı ülkelerde firmalar kurallardan ayrılarak veya kesin kuralların olmaması durumunda kendi seçimlerini yapabilmektedirler.

Başka bir sorun ise ***"sistem"*** kavramı ile ilgilidir[8]. DS kendi araştırmasında sistem kavramı ile "muhasebe uygulamalarına yön veren düzenleyici kurum"ları işaret etmektedir. Başka araştırmacılar (örneğin Nair and Frank, 1980[9]) sistem kavramı ile muhasebe kuralları veya uygulamalarına yönelik *ilkeler (uygulama setleri)* üzerine yoğunlaşmaktadır. Nobes araştırmasında ikinci yolu izlemekte ve ***"muhasebe sistemi"nin*** *yıllık finansal raporlamada kullanılan uygulamalar seti* (dizisi) olarak kabul etmektedir. Dar tanım olmasına rağmen bu uygumlalar içerikleri geniş bağlamda yansıtacaklar.

Bir diğer sorun ***finansal raporlar (disclosure)*** ile ***değerleme yöntemlerinin*** birbirinden ayrı olarak ele alınıp alınmaması ile ilgilidir. Nair ve Frank (1980) bunun önemli olduğunu bildirmişlerdir. Nobes (1983)[10] ise sadece değerleme yöntemlerini dikkate almıştır.

Başka bir sorun araştırmaya kimlerin ne tür firmaların muhasebe uygulamaları konu edileceği ile ilgilidir. The Price Waterhouse verileri The Price Waterhouse tarafından denetlenmiş firmaların finansal raporlarını içermektedir. Nobes halka açık şirketlerin değerleme yöntemlerini ele almıştır.

Tüm araştırmacılar ülkelerin sınıflandırmasına onların muhasebe çevreleri veya sistemlerinin karşılaştırılması gözü ile bakmışlardır. Roberts (1995) bu konuya deyinmiş ve ülkelerin birden çok sisteme sahip olabileceklerini, örneğin halka açık şirketler için bir sistem geliştirilirken küçük özel şahıs şirketleri için başka bir sistem geliştirilebileceğini belirtmiştir. Aynı şekilde, bazı büyük halka açık şirketler ulusal şirketler için "normal" olan uygulamalardan farklı uygulamaları kendi bünyesinde uyumlaştıra, benimseyebilirler. Yazar buna örnek olarak kıta Avrupa'sında

---

8 Roberts, A. D., 'The Very Idea of Classification in International Accounting', *Accounting, Organizations and Society*, Vol. 20, Nos 7/8, 1995.

9 Nair, R. D., and W. G. Frank, 'The Impact of Disclosure and Measurement Practices on International Accounting Classifications', *Accounting Review,* July 1980.

10 Nobes, C. W., 'A Judgmental International Classification of Financial Reporting Practices', *Journal of Business Finance and Accounting,* Spring 1983.

bazı bir çok büyük şirketler tarafından US GAAP uygulamasını örnek vermektedir. Bu nedenle ülke muhasebe sistemlerinden bahsedilirken ülke ekonomisinde önemli yere sahip şirketlerce kullanılan ve bu anlamda ***"baskın (dominant) muhasebe sistemi"*** kast edilmesi daha uygun olacaktır. Yani "ülke muhasebe sistemi" denilince akla o ülkede dominant olan muhasebe sistemi gelmesi gerekir.

Bazı ülkelerde şirketlerin büyük çoğunluğunun benzer muhasebe sistemini kullanmaları kanunlarca talep edilmekte veya ticari baskılarla dikte edilmektedir. Örneğin Birleşik Krallık'ta 1985 Şirketler Kanunu ve Muhasebe Standartlarının birçok hükümleri tüm şirketlere uygulanmaktadır. Başka ülkelerde, belirli muhasebe sistemi az sayıda işletmelere yasal ve ticari yolla empoze edilebilir (dayatılabilir). Örneğin A.B.D.'de US GAAP sadece SEC kayıtlı işletmeler için zorunluluk arz etmektedir.

Bir ülkede birden fazla sistem olmasına rağmen, önce muhasebe sistemi açıkça belirlenmeli daha sonra belirli ülkelerdeki belirli şirketlerin belirli tarihlerde onları kullanmaları dikkate alınmalıdır.

Ülkelerin muhasebe sistemleri örneğin ekonomik veya politik devrim sonucu zamanla önemli şekilde değişime uğrayabilir (Çin, Rusya Polonya'da olduğu gibi). Ülke muhasebe sistemi daha sakin bir şekilde fakat oldukça önemli ölçüde yeni yasaların kabulü sonucunda da değişebilir. Örnek olarak 1980'lerin sonlarından AB direktiflerinin İspanya'da uygulanması verilebilir.

Son olarak, iki farklı ülke şirketleri (örneğin Birleşmiş Krallık ve İrlanda) birbirine son derece benzer (nerdeyse aynı "sistem") muhasebe uygulamalarını kullanabilir. Nasıl ki insanlar birey olarak farklılık arz etmekte fakat bir "tür" olarak genel özelliklere sahipse, benzer şekilde şirketlerin de uyguladığı muhasebe yöntemleri detaylı bileşenleri birbirinden farklılık arz etse de bu farklılıklara şirketlerin hepsinin ayni sistemi kullandıkları fikrini terk etmeden izin verilebilir.

3. GENEL MODELİN TEMEL ÖĞELERİ

Nobes'in araştırmasında öne sürdüğü görüş; finansal raporlama ile ilgili farklı amaçların olması finansal raporlamada uluslararası farklılıkların başlıca nedeni oluşturmaktadır. Yani finansal raporlar farklı amaçlarla hazırlandığından ülkelerin finansal raporları da bu yüzden farklılık arz etmektedir.

3.1 Finansal Sistem

Özellikle ülke seviyesinde finansal raporlamanın ne amaçla yapıldığının belirlenmesi finansal sistemle ilgili olduğu öne sürülmektedir.

Zysman (1983)[11] finansal sistemleri üçe ayırmıştı: ***A) sermaye piyasası bazlı***, bu sistemlerde fiyatlarlar rekabetçi piyasalarda oluşmaktadır, ***B) kredi-bazlı sistem: devlet,*** bu sistemde kaynaklar devlet tarafından yönetilmektedir, ***C) kredi bazlı sistem: finansal kurumlar,*** bu sistemde bankalar ve diğer finansal kurumlar egemendir.

Zysman U.K. ve U.S.A **A tipi** sisteme, Fransa ve Japonya'nın **B tipi** sisteme ve Almanya'nın **C tipi** sisteme sahip olduğunu öne sürmektedir. Zysmana göre tüm sistemlerde firmalar sermaye için kendi kazançlarına oldukça itimat etmekte fakat fonlar için başvurdukları yabancı kaynaklar farklılık göstermektedir. Uzun vadeli finansmanın önemli olduğu ülkelerde, menkul kıymetler sermaye piyasası sisteminde en önemli fon kaynağıdır. Kredi bazlı sitemlerde sermaye piyasası daha düşük alana sahip olduğundan işletmeler daha fazla kredi kurumlarına itimat etmektedirler. Bu kredi kurumlarını ise genelde bankalar (devlet veya özel) oluşturmaktadır.

Nobes kendi araştırması için Zysmanın önerdiği sınıflandırmayı aşağıdaki tablo şeklinde biçimlendirmiştir:

	Güçlü Kredi	**Güçlü Özkaynak**
İç Taraf (insider) baskın	I	III
Dış taraf (outsider) baskın	II	IV

Finansal literatürde kökleri olan tablodaki insider ve outsider kavramları daha önce muhasebe amaçları için zıt kurumsal yönetim sistemlerini tartışmak amacıyla kullanılmıştır. Outsider'ler yönetim kurulu üyeliğine sahip olmayan ve işletmeyle imtiyazlı ilişkileri bulunmayan kişi ve kuruluşlardır. Örneğin, sigorta kuruluşları ve yatırım fonları geniş yelpazeye sahip portföye sahip olsalar da portföydeki her hangi bir hisse işletmenin sermayesinin büyük bir yüzdesini kapsamamaktadır. Bu yüzden bu kuruluşlar outsider olarak kabul edilebilir. Bunun tersi olarak, devlet, bankalar, aile, diğer işletmeler gibi insiderlerin kendi yatırımları ile daha sık ve uzun vadeli ilişkilere vardır.

Zysman'ın kredi bazlı sistemlerinin her ikisi Tablodaki I. kategoriye dahil edilebilir. II. kategori de makuldür ama geneli kapsamamaktadır. Hisselerin büyük çoğunluğunun insiderlerin elinde olduğu III. kategori özkaynak tabanlı sistemdir. Örneğin Japonya'da büyük sayıda borsaya kota edilmiş işletmeler ve önemli ölçüde sermaye piyasası kapitalizasyonu olsa da, hisselerin büyük çoğunluğu banka ve diğer işletmelerin elindedir. IV. kategori büyük sayıda outsider hissedarlar olduğu önemli sermaye piyasalarını

[11] Zysman, J., Government, Markets and Growth: Financial Systems and the Politics of Industrial Change, Cornell University Press, 1983.

kapsamaktadır. Bu tür sistemlerde birçok fon sağlayıcının yönetime katılma hakkı ve finansal bilgilere özel giriş izinleri olmadığından finansal açıklamalara ve bağımsız dış denetime talep olacaktır.

3.2. Finansal Raporlama Sistemi

Finansal raporlama sistemlerinin iki gruba A ve B gruplara ayrılması öngörülmektedir. A gurubu Anglo-Saxon diye tanımlanan muhasebe sistemine ve B gurubu Kıta Avrupası muhasebesine uygun gelmektedir. Sınıflar arasındaki farlılıklar aşağıdaki tabloda kısaca özetlenmiştir:

Özellik	***A Sınıf***	***B Sınıfı***
Amortisman ve emeklilik karşılığı	Muhasebe uygulamaları vergi yasalarından farklılık arz etmektedir	Muhasebe uygulamaları vergi yasalarını takip etmektedir
Uzun vadeli sözleşmeler	Tamamlama yüzdesi yöntemi	Tamamlanmış sözleşme yöntemi
Ödenmemiş kur gelirleri	Gelirlere aktarılır	Ertelenir veya kabul edilmez
Yasal Yedekler	Bulunmamıştır	Talep edilir
Gelir ve giderlerin biçimi	Giderler fonksiyonlara göre kaydedilir (örneğin satışların maliyeti)	Giderler doğasınagöre kaydedilir (örneğin toplam maaşlar)
Nakit akım tablosu	Talep edilir	Talep edilmiyor,
Hisse başına kar	Listelenmiş işletmelerden talep edilir	Talep edilmiyor,

Özellikle gelişmiş ülkelerde, ülkenin A grubuna veya B grubuna yakınlık derecesi ülkede egemen olan finansal sisteme bakarak tahmin edilebilir. "Güçlü özkaynak-dış taraf" piyasaya sahip sitemler (IV. Kategori) A grubu muhasebe sistemi egemenken, aksi takdirde B grubu hakim olmaktadır. Belli bir ülke geleneksel olarak zayıf sermaye piyasası nedeniyle B grubu muhasebe sistemine sahip olsa da zamanla bu durum değişebilir. Örneğin Cin güçlü özkaynak-dış taraf piyasa sistemine doğru gelişirken muhasebe sistemi de A grubuna doğru değişmiştir[12]. Bununla birlikte yasal ve başka eylemsizlikler nedeniyle geçmişe takılıp kalabilir. Buna rağmen bazı ülkelerde belli işletmeler özellikle ticari olarak etkilenebilir, A grubu muhasebe sistemini ülke yasalarındaki esneklikten yararlanarak veya finansal raporlarını iki takım halinde hazırlayarak benimseyebilirler.

[12] Chow, L. M., G. K. Chau and S. J. Gray, 'Accounting Reforms in China: Cultural Constraints on Implementation and Development', *Accounting and Business Research*, Vol. 26, No. 1, 1995.

3.3. Kolonyal Miras

Bazı ülkeler ya küçük, ya azgelişmiş, ya da müstemleke olma sebebiyle güçlü dış kültürel baskılarla etkilenmiştirler. Bu tür kültürel etki altında olan ülkeler genelde onların ticari ihtiyaçlarına uygun olamasa bile etkilendikleri ülkelerin muhasebe sistemlerini kullanmaktadırlar[13].

Kolonyal miras Avrupa dışındaki birçok ülkede finansal raporlamadaki genel sistemin büyük ihtimalle en önemli açıklayıcı faktörüdür. Örneğin Gambiya'da (Britanya) muhasebe sisteminin nasıl çalıştığını komşu ülke olan Senegal'le (Fransa) karşılaştırıldığında tahmin etmek zor olmayacaktır. Aynı sonuca Singapur[14] ve Avustralya[15] karşılaştırmasında da varacağız. Kolonyal miras sadece muhasebe sistemine değil yasal sisteme, kültürel ve diğer unsurlara da yayılmaktadır. Koloni ülkelere yapılan büyük yatırımlar sermaye ile beraber muhasebecileri ve muhasebe sistemlerini de getirmektedir.

Japon, Fransa ve Almanya örneklerinde olduğu gibi istila faktörü de muhasebe sistemi üzerinde önemli etkiye sahip olabilir. Ama istila bittikten ve istilacılar çekildikten sonra eğer kabul edilmiş muhasebe sistemi veya her hangi bir uygulama ülke için uygun değilse tamamen ortadan kaldırıla bilir. Örnek verecek olursak: Japonya SEC, Menkul Kıymetler Kanunu'nun yapısı ve Menkul Kıymetler Borsası ikinci dünya savaşından sonra devam eden A.B.D. istilasından önemli derecede etkilenmiştir. Fakat A.B.D. Japonya'dan ayrıldıktan sonra Japonya SEC'i kapatmıştır. Aynı zamanda Fransa muhasebe sisteminin en önemli göstergesi olan ***plan comptable*** ilk defa Almanya'nın Fransa'nı istilası zamanı kabul edilmiştir. Almanya'ya gelince ise Fransa'nın da neredeyse kopyalayarak kullandığı Alman muhasebe planı Batı güçleri tarafından Almanya'nın teslim alınmasından sonra yürürlükten kaldırılmıştır. Fakat yine de söz konu muhasebe planı Doğu Almanya'da Batı Almanya ile birleşene kadar kullanılmıştır[16].

4. SONUÇ

Tarihi gelişim süreci içerisinde farklı yönlerde gelişen ülke sistemleri muhasebe sisteminin de oluşumunu ve gelişimini etkilemiştir. İster politik, ister sosyal, isterse de yasal düzenlemeler sonucu ülke muhasebe sistemleri arasında farlılıklar oluşmuştur. Zamanla bu farklıklar küreselleşen dünya ekonomisinde finansal raporlamada sorunlar oluşturmaya başlamıştır. Farklı

---

[13] Hove, M. R., 'Accounting Practice in Developing Countries: Colonialism's Legacy of Inappropriate Technologies', *International Journal of Accounting,* Fall 1986.

[14] Briston, R. J., and Foo See Liang, 'The Evolution of Corporate Reporting in Singapore', *Research in Third World Accounting,* Vol. 1, 1990.

[15] Miller, M. C., 'Australia', in T. E. Cooke and R. H. Parker (eds), *Financial Reporting in the West Pacific Rim,* Routledge, 1994.

[16] Nobes a.g.m s. 170

ülkelerde faaliyet gösteren uluslararası işletmelerin birden çok finansal tablo hazırlama zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak bu engelin ortadan kaldırılması için finansal raporlamada yakınsama ve hormonizasyon çalışmaları başlatılmıştır. Ama bu işi yapa bilmek için önce farklılıkların belirlenmesi gerekecekti. Ulusal muhasebe sistemleri arasındaki farklılıklar çeşitli araştırmalara konu olmuş, farklı araştırmacılar tarafından farklı sınıflandırmalar ileri sürülmüştür. Bazıları tümünü kapsarken bazıları özeli kapsamıştır. Nobes tarafından ülkeler finansal sistem, finansal raporlama sistemi ve kolonyal miras olarak genel model halinde sınıflandırılmıştır. Finansal sistem A) sermaye piyasası bazlı, B) kredi-bazlı sistem: devlet, C) kredi bazlı sistem: finansal kurumlar şeklinde sınıflandırılmış. Finansal sistemden hareketle finansal raporlama sistemleri A (anglo sakson) ve B (kıta avrupası) grubu diye ikiye ayılmıştır. Son olarak koloniyal sistem Avrupa dışı ülkelerde finansal raporlamadaki genel sistemin en önemli açıklayıcı faktörü olarak ileri sürülmüştür.

KAYNAKÇA

BRİSTON, R. J., and LİANG F. S., 'The Evolution of Corporate Reporting in Singapore', Research in Third World Accounting, Vol. 1, 1990.

CHOW, L. M., G. K. CHAU and S. J. GRAY, 'Accounting Reforms in China: Cultural Constraints on Implementation and Development', Accounting and Business Research, Vol. 26, No. 1, 1995.

DOUPNİK, T. S., and S. B. SALTER, 'External Environment, Culture, and Accounting Practice: A Preliminary Test of a General Model of International Accounting Development', International Journal of Accounting, No. 3, 1995.

GRAY, S. J., 'Towards a Theory of Cultural Influence on the Development of Accounting Systems Internationally', Abacus, March 1988.

HARRİSON, G. L., and J. L. MCKİNNON, 'Culture and Accounting Change: A New Perspective on Corporate Reporting Regulation and Accounting Policy Formulation', Accounting, Organizations and Society, No. 3, 1986

HOVE, M. R., 'Accounting Practice in Developing Countries: Colonialism's Legacy of Inappropriate Technologies', International Journal of Accounting, Fall 1986.

MEEK G. and S.SAUDAGARAN, "A Survey of research on financial reporting in a Transnational Context", Journal Of Accounting Literature, No. 9, 1980.

MİLLER, M. C., 'Australia', in T. E. Cooke and R. H. Parker (eds), Financial Reporting in the West Pacific Rim, Routledge, 1994.

NAİR, R. D., and W. G. FRANK, 'The Impact of Disclosure and Measurement Practices on International Accounting Classifications', Accounting Review, July 1980.

NOBES, C. W., 'A Judgmental International Classification of Financial Reporting Practices', Journal of Business Finance and Accounting, Spring 1983.

ROBERTS, A. D., 'The Very Idea of Classification in International Accounting', Accounting, Organizations and Society, Vol. 20, Nos 7/8, 1995.

SCHWEİKART, J.A. "contingency theory as a framework for research in İnternational Accounting" International Journal of Accounting, Fall 1985

ZYSMAN, J., Government, Markets and Growth: Financial Systems and the Politics of Industrial Change, Cornell University Press, 1983.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMA TESPİTİNDE BENFORD YASASI: PERAKENDE SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA*

Hakan ÖZÇELİK[1]
Süleyman BAYRAKCIOĞLU[2]

ÖZET

Hileli finansal raporlama, hile yöntemleri arasında az oranda karşılaşılmasına rağmen neden oldukları toplam zararı en fazla olanıdır. Teknolojik gelişmeler işletmelere yönetsel ve işlevsel açıdan kolaylıklar sağlarken bir taraftan da karmaşık hale gelen süreçlerin kontrolünü zorlaştırmaktadır. Hilenin tespiti ve önlenmesinde bilgi teknolojilerindeki gelişmeler dijital analizin önemini artırmıştır. Benford Kanunu sayıların ilk hanesi başta olmak üzere her bir rakamın belirli hanelerde rastlanma olasılıklarını öngören bir matematik kuralıdır. Denetime konu olan muhasebe verilerinde olası hataların, potansiyel hilelerin veya diğer düzensizliklerin tespitinde Benford Kanunu denetçilere basit ve etkin bir araç sağlamaktadır. Bu çalışmada, Benford Kanunu bir kamu sosyal tesis işletmesi market işletmesinin stok verilerinde uygulanarak, sonuçların Benford Kanununa uygunluğunu belirlemek amaçlanmıştır. Veriler Benford Kanunu'na dayalı olarak hazırlanan sayısal analiz testlerinden birinci basamak testine tabi tutulup verilerin frekansları ile Benford kuramsal olasılıkları arasındaki farkı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Benford Yasası, Hile Denetimi, Dijital Analiz, Perakende Sektörü*

ABSTRACT

Although manipulative financial reporting is met slightly among manipulative methods, it is the most harmful one. Technological developments provide administrative and functional amenities to the companies on the other hand it makes difficult to controlling complicated processes. The developments of information technologies in determining and preventing manipulation increase the importance of digital analyze. Benford

---

* Bu çalışma 28-30 Eylül 2016 tarihleri arasında 1. Uluslararası İktisadi ve İdari Perspektifler Kongresi'nde sözlü sunumu yapılan bildiriden türetilmiştir.

1 *Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İşletme Bölümü Muhasebe ve Finansman A.B.D.* hakanozcelik@sdu.edu.tr

2 *Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi İşletme Bölümü Muhasebe ve Finansman A.B.D.* suleymanbayrakcioglu@sdu.edu.tr

Law is a mathematical rule which foresees encountering possibilities of the numbers' first digits in specific digits of each number. Benford Law provides simple and effective tool for audits in determining possible failures, potential manipulations or other irregularities in accounting data subject to the audit. In this study, Benford Law is applied to storage data of a public social facility's market department and the consequences are aimed to determine the suitability to Benford Law. The data are subjected to first digit test which is one of the numerical analyze tests in accordance with Benford Law and the differences between frequency of data and Benford's theoretic possibilities are determined.

Keywords: *Benford's law, Fraud Auditing, Digital Analysis, Retail Sector*

1.GİRİŞ

Benford Kanunu sayıların ilk hanesi başta olmak üzere her bir rakamın belirli hanelerde rastlanma olasılıklarını öngören bir matematik kuralıdır. Benford Kanunu'nun temelini ilk olarak Amerikalı astronom ve matematikçi Simon Newcomb tarafından 1881 yılında American Journal of Mathematics'de yayımlanan "Note on the frequency of use of the different digits in natural numbers" isimli iki sayfalık makalesinde logaritma kitaplarında dikkatini çeken bir olgu oluşturmaktadır. Newcomb hesap makinelerinin olmadığı bir dönemde logaritmik hesaplamalar için kullanılan logaritma tablolarının ilk sayfalarının son sayfalara göre daha fazla yıpranmış olduğunu fark etmiştir. Söz konusu logaritma tablolarının kullanıcıları 1 ile başlayan sayılara 2'den daha fazla bakmışlar, 2 ile başlayan sayılara 3'den daha bakmışlar ve bu süreç sonunda, en az 9 ile başlayan sayılara bakmışlardı (Newcomb, 1881, s. 39).

Newcomb, bu tespiti yaptıktan sonra, sıfırdan farklı anlamlı bir rakamın, sayının ilk basamağında olma olasılığını aşağıdaki şekilde ifade etmiştir (Türkyener, 2007, s. 112):

Olasılık (ilk basamaktaki rakam)=log10 (1+1/d), d=1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9

Newcomb sayının ilk iki basamağında rakamların bulunma olasılığına dair bulguları Tablo 1.1'de özetlemiştir. Ayrıca sayının diğer basamaklarında rakamların bulunma olasılığına değinmiştir. Bu bağlamda üçüncü basamakta rakamların bulunma olasılığının her bir rakam için birbirine yakın olacağını belirtmiştir. Dördüncü ve devamındaki basamaklarda rakamların bulunma olasılığında ise pek az bir farkın olacağına değinmiştir (Newcomb, 1881, s. 40).

Tablo 1.1: Rakamların İlk İki Basamakta Bulunma Olasılıkları (Newcomb) 1881)

Dig.	First Digit.	Second Digit.
0	. . .	0.1197
1	0.3010	0.1139
2	0.1761	0.1088
3	0.1249	0.1043
4	0.0969	0.1003
5	0.0792	0.0967
6	0.0669	0.0934
7	0.0580	0.0904
8	0.0512	0.0876
9	0.0458	0.0850

Kaynak: (Newcomb, 1881, s. 40)

Newcomb'un makalesinde tanımladığı "kirli sayfalar" fenomenine döneminde rastlantının ötesinde bir değer verilmemiştir (Akkaş, 2007, s. 192). Tanımlamış olduğu fenomenin teorik bir açıklamasını sağlayamadığından makale sonradan unutulmuştur (Durtschi, Hillison, & Pacini, 2004, s. 20).

Newcomb'un matematiksel alt yapısını oluşturduğu logaritma tabloları ile ilgili gözlemi 57 yıl sonra fizikçi Frank Benford tarafından 1938 yılında çeşitli alanlardan sağlanan istatistiki verilerle yeniden gündeme getirilmiştir. Newcomb'un çalışmasındaki teorik açıklamanın sağlamamasından kaynaklanan eksiklik Frank Benford'un toplanması büyük çaba gerektiren çeşitli alanlardan elde ettiği birçok istatistiki veri ile giderilmiştir.

Benford'un 1938 yılında Proceedings of The American Philosophical Society'de yayımlanan "The Law of Anomalous Numbers" makalesi 20.229 adet araştırmadan elde edilen verilere dayanmaktadır (Türkyener, 2007, s. 112). Bu gözlemlerini coğrafi, bilimsel ve demografik çeşitli kaynaklardan meydana gelen veriler oluşturmaktadır. Benford'un makalesinden aynen alınan tabloda (Tablo 1.2), 1'den 9'a kadar anlamlı bir sayının ilk basamağındaki rakamların dağılımını gözlemlediği veri gruplarıyla birlikte gösterilmektedir.

Tablo 1.2: Benford'un Araştırma Sonuçları

PERCENTAGE OF TIMES THE NATURAL NUMBERS 1 TO 9 ARE USED AS FIRST DIGITS IN NUMBERS, AS DETERMINED BY 20,229 OBSERVATIONS

Group	Title	First Digit									Count
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	
A	Rivers, Area	31.0	16.4	10.7	11.3	7.2	8.6	5.5	4.2	5.1	335
B	Population	33.9	20.4	14.2	8.1	7.2	6.2	4.1	3.7	2.2	3259
C	Constants	41.3	14.4	4.8	8.6	10.6	5.8	1.0	2.9	10.6	104
D	Newspapers	30.0	18.0	12.0	10.0	8.0	6.0	6.0	5.0	5.0	100
E	Spec. Heat	24.0	18.4	16.2	14.6	10.6	4.1	3.2	4.8	4.1	1389
F	Pressure	29.6	18.3	12.8	9.8	8.3	6.4	5.7	4.4	4.7	703
G	H.P. Lost	30.0	18.4	11.9	10.8	8.1	7.0	5.1	5.1	3.6	690
H	Mol. Wgt.	26.7	25.2	15.4	10.8	6.7	5.1	4.1	2.8	3.2	1800
I	Drainage	27.1	23.9	13.8	12.6	8.2	5.0	5.0	2.5	1.9	159
J	Atomic Wgt.	47.2	18.7	5.5	4.4	6.6	4.4	3.3	4.4	5.5	91
K	$n^{-1}, \sqrt{n}, \cdots$	25.7	20.3	9.7	6.8	6.6	6.8	7.2	8.0	8.9	5000
L	Design	26.8	14.8	14.3	7.5	8.3	8.4	7.0	7.3	5.6	560
M	*Digest*	33.4	18.5	12.4	7.5	7.1	6.5	5.5	4.9	4.2	308
N	Cost Data	32.4	18.8	10.1	10.1	9.8	5.5	4.7	5.5	3.1	741
O	X-Ray Volts	27.9	17.5	14.4	9.0	8.1	7.4	5.1	5.8	4.8	707
P	Am. League	32.7	17.6	12.6	9.8	7.4	6.4	4.9	5.6	3.0	1458
Q	Black Body	31.0	17.3	14.1	8.7	6.6	7.0	5.2	4.7	5.4	1165
R	Addresses	28.9	19.2	12.6	8.8	8.5	6.4	5.6	5.0	5.0	342
S	$n^1, n^2 \cdots n!$	25.3	16.0	12.0	10.0	8.5	8.8	6.8	7.1	5.5	900
T	Death Rate	27.0	18.6	15.7	9.4	6.7	6.5	7.2	4.8	4.1	418
Average.....		30.6	18.5	12.4	9.4	8.0	6.4	5.1	4.9	4.7	1011
Probable Error		±0.8	±0.4	±0.4	±0.3	±0.2	±0.2	±0.2	±0.2	±0.3	—

Kaynak: (Benford, 1938, s. 553)

Tablo l.2'de görüldüğü üzere; Benford'un gözlem alanındaki toplam 20.229 verinin %30,6'sı 1 rakamı ile %18,5'i 2 rakamı ile %12,4'ü 3 ile ve %4,7'si de 9 ile başlamıştır. Bu bağlamda bir veri kümesindeki sayıların ilk rakamının 1 olma olasılığı 0,111 (1/9) değil, 0,306'dır ve rakamın ilk basamakta bulunma olasılığı rakam büyüdükçe azalmaktadır. Homojen bir dağılım göstereceği sanılan sayılar aslında logaritmik bir dağılım göstermektedir. Benford çalışmasının devamında sayının ilk iki basamağında rakamların bulunma olasılığına dair bulguları Tablo 1.3'te özetlemiştir.

Tablo 1.3: Rakamların İlk İki Basamakta Bulunma Olasılıkları (Benford)

FREQUENCY OF DIGITS IN FIRST AND SECOND PLACES

Digit	First Place	Second Place
0	0.000	0.120
1	0.301	0.114
2	0.176	0.108
3	0.125	0.104
4	0.097	0.100
5	0.079	0.097
6	0.067	0.093
7	0.058	0.090
8	0.051	0.088
9	0.046	0.085

Frank Benford'un bulguları Simon Newcomb'un bulguları ile karşılaştırıldığında daha önce Simon Newcomb'un da ulaştığı sonuçlara ulaşmıştır. Ancak onun tersine bu konuyla ilgili daha derin ve uzun süreli araştırmalar yapmıştır. Yaptığı çalışmalar neticesinde bu matematiksel keşif onun adıyla anılmıştır (Boztepe, 2013, s. 76).

Benford Kanununun uygulamalı bir araştırmasını yapmak için *The Wall Street Journal'* gazetesini açıp iki temel borsaya ait hisse senetleri tablosundan tesadüfi olarak bir başlangıç noktası seçilebilir. Günlük işlem hacmine göre 100 hisse senedinin ilk rakamları liste yapılıp sıralandığında Benford Kanununun öngördüğü doğrultuda 50 hisse senedinin bir ya da iki rakamıyla; sadece beş tanesinin de dokuz rakamıyla başlaması gerekir (Nigrini, 1999, s. 82).

2. LİTERATÜRDE BENFORD YASASI

Benford Kanunu'nun ortaya çıkışından sonra birçok farklı bilimsel disiplinde çalışanlar tarafından çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalar başlangıçta kanunun matematiksel olarak açıklanması üzerine yoğunlaşmışken daha sonraki dönemlerde kullanım konularına yönelik araştırma çalışmalarına ağırlık verilmiştir (Kocameşe, 2006, s. 36).

Benford Kanunu'nun sayıların ifade edildiği birimden etkilenmemesi özelliği 1961 yılında Roger Pinkham tarafından ortaya konulmuştur. Bu bağlamda kullanılan ölçeğin önemli olmadığını vurgulanmıştır. Eğer bir veri

seti Benford Yasası'na uyumlu ise ve bu veri seti sıfırdan farklı herhangi bir katsayı ile çarpıldığında sonucu yani bu veri setinin Benford Yasası ile uyumu değiştirmeyecektir (Demir, 2014, s. 77). Pinhan'ım bu çalışması Benford Yasası'nda kullanılan birimin önemli olmadığını ortaya koymuştur. Bu bağlamda Benford Yasasının dünya genelinde farklı ülkelerde kullanılan, farklı birimlerle ifade edilen değerlerin kullanılmasıyla elde edilen verilerde uygulanabileceğini belirtmiştir (Çakır, 2004, s. 71). Buradan hareketle mali tabloların ve bu tabloların oluşmasını sağlayan muhasebe verilerinin değişik ülkelerin para birimleri ile ifade edilmiş olması Benford Yasası için bir farklılık arz etmemektedir.

Atlanta Georgia Teknoloji Enstitüsü Matematik Profesörü Ted Hill, 1996 yılında Statistic Science"da yayımlanan "A statistical derivation of the significant digit law" makalesinde, Benford Yasası'nı matematiksel olarak kanıtlamıştır. Ted Hill Benford Yasası'nı kanıtlarken verilerin değişmezliği ölçüsünü kullanmış, yasada sayıların ifade edildikleri birimden bağımsız olduklarını göstermiştir (Türkyener, 2007, s. 114). Bu bağlamda kilometre olarak hesaplanmış bir veri kümesi, eğer Benford Kanunu'na uygun dağılım gösteriyorsa başka bir uzunluk birimine çevrildiğinde de yasa geçerliliğini korumaya devam etmektedir.

Rakamların ortaya çıkış sıklıkları Benford Yasasına uymayan bir şekilde değişim göstermesi durumunda buna neden olan bir dış etkenden söz edebilmek mümkündür. Bu bağlamda muhasebe verileri üzerinde kasıtlı bir girişimin, verilerin doğal akışlarını bozma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

Bu noktadan hareketle Benford Yasası ile muhasebe arasında bir ilişki kurulmuştur. Muhasebe Profesörü Mark J. Nigrini, Benford Yasası olarak isimlendirilen bu logaritmik kanunun muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılmasında bir yöntem olarak kullanılabileceğini düşünmüştür. Bu düşüncesini doğrulayan birçok kanıt toplamış ve gözleminin birçoğunda ilk rakamın ortaya çıkış frekansı Benford Kanunu'nu izlediğini görmüştür (Türkyener, 2007, s. 118). 1992 yılında yayımladığı doktora tezinde Benford Yasasına dayalı bir kullanımla satışlardan giderlere kadar muhasebedeki birçok verinin, Benford Yasasını izlediğini ve bu verilerdeki yasadan sapmaların, standart istatistiksel testlerin kullanılmasıyla hızlı bir biçimde bulunabileceğini göstermiştir (Erdoğan, 2001, s. 3).

Muhasebe verilerindeki hileli sayıların tespitinde denetçiyi hedefe doğru yönelten önemli bir sistem olan dijital analiz konusu ilk olarak Prof Dr. Melih Erdoğan tarafından 2001 yılında "Muhasebe Hilelerinin Ortaya Çıkarılmasında Benford Yasası" adıyla Türk muhasebe literatürüne kazandırılmıştır (Alagöz & Ay, 2001, s. 59).

Konuyla ilgili yapılan çalışmaların çoğunluğunda incelenen veriler yasaya uyum gösterirken yasaya uyum göstermeyen çalışma bulguları da mevcuttur. Söz konusu çalışmalara ve bulgularına aşağıda değinilmiştir.

Aktaş (2007) bir firmanın ticari mallar hesabının borç kayıtlarından seçilen örnekleme ilk basamak testi uygulanılmıştır. Verilerin yasaya uygun olmamasının nedeninin firmanın sıklıkla aynı fiyattan aldığı bir ticaret malından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda aynı tutarda sıklıkla yapılan alımlar verilerin yasaya uygunluğunu olumsuz yönde etkilemektedir.

Yıldırım ve İnel (2012), Muhasebe denetiminde örnekleme tekniklerinin değerlendirilmesi üzerine yapmış oldukları çalışmada; niceliklerine göre tahmin örneklemesi, parasal birim örneklemesi ve Benford kanunu karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışma sonucunda; Benford kanununa uymayan veriler tespit edilmiş ve problemli verilerin denetimciler tarafından denetlenmesi gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

Yanık ve Samancı (2013), Bir kamu işletmesinin muhasebe verileri üzerinde Benford kanunu uygulanması konulu çalışmalarında, birinci ve ikinci basamak analizlerine göre işletme verileri ile Benford kanununa göre olması gereken değerler arasında bir farklılık olmadığı görülmüştür.

Boztepe (2013) çalışmasında Bursa Yıldırım Belediyesi'ne ait gelir rakamlarına ve gider rakamlarına ilk rakam testi uygulanılmıştır. Bütçe gelirleri yasaya uygun bulunurken bütçe giderlerindeki uyumsuzluğun sebebinin yılsonu düzeltmelerinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Buradan hareketle yasaya uyum göstermeyen dağılımlar söz konusu ise denetim faaliyetinde bulunanlar için söz konusu uyumsuzluklar bir uyarıcı niteliği taşımaktadır.

Uzuner (2014) çalışmasında, Borsa İstanbul'daki bankaların finansal tablolarında Benford kanununu uygulamış ve veri setinin çoğunlukla Benford kanunun "ilk rakamlarının dağılımı" ile uyumluluk gösterdiği sonucuna ulaşmıştır.

Uyar ve Uzuner (2014) Aracı kurum bilançoları üzerinde yapmış oldukları çalışmada, verilerin Benford kanununa göre hileli beyan içerip içermediğini test etmişler ve çalışma sonucunda; konsolide bilançoların Benford kanunundan sapmalar gösterdiklerini ancak istatiksel açıdan bir problem teşkil etmediği sonucuna ulaşmışlardır.

Çalış ve diğerleri (2014), sağlık sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın satın alma verilerine Benford Kanunu uygulayarak satın alma bölümünde yüksek hile olasılığı olduğu tespit edilmiştir. İlgili firmaya ait bir yıllık tüm satın alma verisinin analizi sonucu klasik denetim teknikleri ile örneklem alınarak yapılan incelemelerde muhtemelen hiçbir zaman ortaya çıkartılamayacak olan bir hile olasılığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda Benford

Kanunu denetime konu olan verilerin tamamına uygulanması bakımında tespit edememe riskini azaltmaktadır. Denetim sürecinde önemlilik düzeyinin altındaki tutarlar denetime konu olmazken Benford Kanunu'na dayalı analizlerde verilerin tamamı denetimin konusunu oluşturmaktadır.

3. UYGULAMA VE ANALİZ

Bu çalışmada Benford Kanunu bir sosyal tesis işletmesinin market işletmesi stok verilerinde uygulanarak, sonuçların Benford Kanununa uygunluğunu belirlemek amaçlanmıştır. Benford Yasası ile yapılan analizin geçerliliği, veri sayısının fazlalığı ile doğru orantılıdır. Çalışma kapsamında, SDÜ Sosyal Tesis İşletmesi'nin market işletmesi 2016 Stoklar Hesabının Ocak-Ağustos dönemi borç ve alacak kayıtları analiz edilmiştir. Yapılan analizin geçerliliğini artırmak amacıyla işletmenin market birimlerine ait stok hareketleri analiz kapsamına alınmıştır. Veriler Benford Kanunu'na dayalı olarak hazırlanan sayısal analiz testlerinden birinci basamak testine tabi tutulup verilerin frekansları ile Benford kuramsal olasılıkları arasındaki farkı incelenmiştir.

Literatürde, Benford Kanunu'na dayalı olarak hazırlanan, sayısal analiz testlerinin başlıcaları aşağıda sıralanmıştır. Söz konusu testlerden birinci basamak testi sayısal analizin ana testidir ve test uygunluk testi olması bakımından çok geneldir (Akkaş, 2007, s. 199).

- Birinci Basamak Testi
- İkinci Basamak Testi
- İlk İki Basamak Testi
- İlk Üç Basamak Testi
- Mükerrer Sayılar Testi
- Son İki Basamak Testi

Birinci basamak testi kapsamında veri tabanındaki sayıların her birinin ilk rakamları tablo haline getirilerek Benford Kanununun beklenen değerleriyle karşılaştırılır. Bu test verilerin dağılımını göstermesi bakımından genel bir görünüm vererek buna bağlı sonuçlar hakkındaki ihtimallerin göstergesidir. Ayrıca bu testte sıfır ilk rakam olamaz (Alagöz & Ay, 2001, s. 73).

Analiz kapsamında 01.01.2016-31.08.2016 tarihleri arası Stoklar Hesabına ait borç ve alacak kayıtları birinci basamak testine tabi tutulmuştur. Analiz kapsamında toplam 6942 veri incelenmiştir. Söz konusu verilerin oransal dağılımı ile Benford Kanunu oransal dağılımı Grafik 3.1'de gösterilmiştir.

Grafik 3.1: Stok Rakamları Oransal Dağılımı (01.01.2016-31.08.2016) ve Benford Oransal Dağılımları

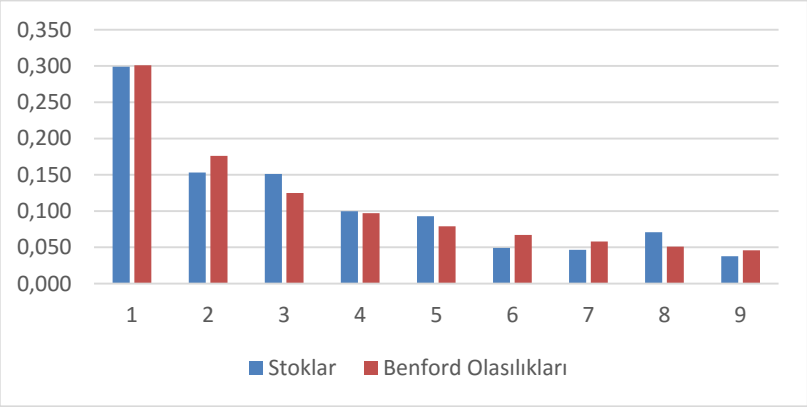

Grafik incelendiğinde genel olarak rakamlarının çoğunun Benford Değerlerine uyum sağladığı, ancak beklenen değerden sapmaları oransal olarak en fazla 8, 3 ve 7 rakamlarında görüldüğü tespit edilmiştir. Çalışmaya ilişkin verilerin dağılımları Tablo 3.1'de özetlenmiştir.

Tablo 3.1: Stok Rakamları Dağılımı (01.01.2016-31.08.2016)

Birinci Basamak Rakamı	**Gözlenen Mutlak Frekanslar (ni)**	**Benford Kuramsal Olasılığı (pi)**	**Beklenen Frekans Dağılım N*pi**	**Beklenen Dağılımdan Sapma ni-(N*pi)**	**Beklenen Dağılımdan Oransal Sapma (ni-(N*pi))/(N*pi)**
1	2075	0,301	2090	-14,54	-0,01
2	1063	0,176	1222	-158,79	-0,13
3	1049	0,125	868	181,25	0,21
4	692	0,097	673	18,63	0,03
5	645	0,079	548	96,58	0,18
6	341	0,067	465	-124,11	-0,27
7	323	0,058	403	-79,64	-0,20
8	492	0,051	354	137,96	0,39
9	262	0,046	319	-57,33	-0,18
Toplam	**N=6942**	**1**	**6942**	**0,00**	**0,02**

Tablo 3.1 incelendiğinde oransal olarak en fazla sapmanın sekiz rakamında olduğu tespit edilmiştir. Sekiz rakamıyla başlayan muhasebe kayıtları incelendiğinde farklı mallar için aynı tutarda çok sayıda tekrar eden

muhasebe kaydının olduğu tespit edilmiştir. Farklı türdeki mallar için 8,88 tutarlı 179 adet kayda rastlanılmıştır. Bu bağlamda muhasebe kayıtlarında önemli hataların olabileceği göz önünde bulundurularak ilgili işlemlere dair faturalar incelenmiştir. Söz konusu hataların faturaların yanlış kaydedilmesinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Denetim faaliyetleri kapsamında önemlilik düzeyinin altında olabileceği düşünülen tutardaki işlemlere ait bir hatadan söz edebilmek mümkündür. Bu bağlamda denetime konu olan verilerin tamamının analiz edilebilmesi bakımından Benford Kanunu ayrı bir önem arz etmektedir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışma kapsamında yaygın olarak kullanılan bir denetim tekniği olan Benford Kanunu ile bir sosyal tesis işletmesi market işletmesinin 2016 yılı ocak-ağustos stok verilerinin uygunluğu test edilmiştir. Literatürde yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde bulguların genellikle yasaya uyum gösterdiği tespit edilmiştir. Buradan hareketle yapılan çalışmada yasaya uygun bir sonuca ulaşılacağı beklentisi hâkimdi. Veriler Benford Kanunu'na dayalı olarak hazırlanan sayısal analiz testlerinden birinci basamak testine tabi tutulup verilerin frekansları ile Benford kuramsal olasılıkları arasındaki farkı incelenmiştir. Veri setinin çoğunlukla Benford yasasının "ilk rakamlarının dağılımı" ile uyumlu bir eğilim gösterdiği, buna karşılık bazı verilerin Benford yasası ile uyumsuzluk gösterdiği saptanmıştır. Söz konusu uyumsuzluğun farklı türdeki mallar için aynı tutarda tekrar eden kayıtlardan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda yasaya uyum göstermeyen dağılımlar söz konusu olduğunda mutlak olarak bir hata veya hileden bahsedebilmek mümkün değildir. Yapılan analizler sonucu elde edilen bulgular denetim faaliyetinde bulunanlar için genel bir kanının oluşmasında yardımcı olan göstergelerdir. Buradan hareketle denetim faaliyetleri planlanmakta ve bu doğrultuda süreç işletilmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde rakamların ortaya çıkış sıklıkları Benford Kanunu'na uymayan bir şekilde değişim göstermesi durumunda buna neden olan bir dış etkenden söz edebilmek mümkündür. Söz konusu dış etken birtakım düzeltme kayıtlarından kaynaklanabileceği gibi birtakım kasıtlı girişimlerden de kaynaklanabilmektedir. Bu noktada hileli finansla raporlama gündeme gelmektedir. Hileli finansal raporlamanın önlenebilmesi için denetime konu olan verilerin tamamının analize dâhil edilebilmesi bakımından Benford Kanunu denetçilere basit ve etkin bir araç sağlamaktadır.

Denetim faaliyetleri kapsamında önemlilik düzeyinin tespiti ayrı bir önem arz etmektedir. Denetime konu olan verilerin tamamının incelenmesinin mümkün olmamasından dolayı örnekleme kaynaklı tespit edememe riskini azaltması bakımından Benford Kanunu'na dayalı olarak yapılan analizler ayrı

bir öneme sahiptir. Benford kanunu, muhasebe hilelerinin tespitinde tek başına yeterli bir yöntem olmayıp, denetim faaliyetlerinde problemli alanların tanımlanmasında kullanılabilecek yardımcı yöntemlerden biridir.

KAYNAKÇA

AKKAŞ, M. E. (2007). Denetimde Benford Kanunu'nun Uygulanması, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 191-206.

ALAGÖZ, A., & AY, M. (2001). Muhasebe Denetiminde Benford Temelli Dijital Analiz, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (4), 59-76.

BENFORD, F. (1938). The Law of Anomalous Numbers, *Proceeding of the American Philosophical Society*, 551-572.

BOZTEPE, E. (2013). Benford Kanunu ve Muhasebe Denetiminde Kullanılabilirliği, *EUL Journal of Social Sciences LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 73-83.

ÇAKIR, S. (2004). Muhasebe Hilelerinin Tespitinde İstatistiksel Yöntemler (Benford Yönteminin İrdelenmesi), *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*. İzmir.

ÇALIŞ, Y. E., KELEŞ, E., & ENGİN, A. (2014). Hilenin Ortaya Çıkartılmasında Bilgi Teknolojilerinin Önemi ve Bir Uygulama, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (63), 93-108.

DEMİR, M. (2014). Benford Yasası ve Hile Denetiminde Kullanılması, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul.

DURTSCHİ, C., HİLLİSON, W., & PACİNİ, C. (2004). The Effective Use of Benford's Law to Assist in Detecting a Fraud in Accounting Data, *Journal of Forensic Accounting*, 5(1), 17-33.

ERDOĞAN, M. (2001). Muhasebe Hilelerinin Ortaya Çıkarılmasında Benford Yasası, *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 1(3), 1-8.

KOCAMEŞE, M. (2006). Benford Kanunu ve Vergi Denetiminde Kullanılabilirliğinin İncelenmesi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul.

NEWCOMB, S. (1881). Note on the Frequency of Use of the Different Digits in Natural Numbers, *American Journal of Mathematics*, 4(1), 39-40.

NİGRİNİ, M. J. (1999). I've got your number, *Journal of Accountancy*, 187(5) ,79-83.

TÜRKYENER, C. M. (2007). Benford Yasası ve Mali Denetimde Kullanımı, *Sayıştay Dergisi*, (64), 111-122.

UZUNER, T. (2013). Benford Yasasının Borsa İstanbul'da İşlem Gören Bankaların Konsolide Bilançolarına Uygulanması, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(10), 73-82.

UYAR, A. ve UZUNER T. (2014). Benford Yasasının Sermaye Piyasasında Faaliyet Gösteren Aracı Kurumların Konsolide Bilançolarına Uygulanması, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *16*(1), 95-106.

YANIK, R. ve SAMANCI T. (2013). Benford Kanunu ve Muhasebe Verilerinde Uygulanmasına Ait Kamu Sektöründe Bir Uygulama, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 23-36.

YILDIRIM, H. ve İNEL M.N. (2012) Muhasebe Denetiminde Örnekleme Tekniklerinin Değerlendirilmesi Üzerine Bir İnceleme, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 32(1), 261-276.

MUHASEBE BİLGİ KALİTESİ: KARŞILAŞTIRILABİLİRLİK KAVRAMI

Tolga ALA[1]
Tevhit KAHRAMAN[2]
Enver SÜMER[3]

ÖZET

İşletmeler stratejik karar alma süreçlerinin disiplininde güvenilir bilgiye ihtiyaç duymaktadırlar. Muhasebe bilgi sistemlerinin işletmenin ihtiyaç duyduğu bilginin güvenilir kılınması ve üretilmesinde önemli sorumlulukları bulunmaktadır. İyi bilgi yönetiminin bir gereği olarak muhasebe bilgi sistemleri kritik rol üstlenmektedir. Muhasebe bilgi kalitesine etki eden unsurların belirlenmesi, farkındalığı ve kontrol edilebilirliği iyi bilgi yönetiminin bir gereği olmuştur.

Bu çalışmada, muhasebe bilgi kalitesinin bir etkeni sayılan karşılaştırılabilirlik kavramının tüm ilişkili ve ilişkisiz nitelikleri arasından ilişkili niteliklerinin ayırt edilerek ilke bazlı muhasebe işlemlerinde kullanımına yönelik incelemeleri amaçlamaktadır. Karşılaştırılabilir muhasebe bilgisinin taksonomik düzeyinin ve kurallarının belirlenmesi araştırmamızın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Karşılaştırılabilirlik kurallarının anlaşılmasını sağlamak için literatür incelemesi yapılmıştır. Yapılacak uygulamaların daha net bir şekilde aşamalandırılması için nitel araştırma yöntemlerinden temellendirilmiş kuram önerisi ile araştırma yapılmasını araştırma sonuçlarımız arasındadır. Kurumsal yönetim süreçlerinin iyileştirilmesine destek sağlayabileceği çalışmamızın diğer bir sonuçlarından biridir.

Anahtar Kelimeler: *Muhasebe Bilgi Sistemi, Karşılaştırılabilirlik, Muhasebe Bilgi Kalitesi.*

1. GİRİŞ

Bilginin günümüz işletmelerinin tüm süreçlerinde kritik sorumlulukları ve rolü bulunmaktadır. 90'lı yıllarda bilgisayar ve otomasyon

[1] *Öğr. Gör., Erzincan Üniversitesi, Tercan Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, tala@erzincan.edu.tr.*
[2] *Yard. Doç.Dr., Erzincan Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, tkahraman@erzincan.edu.tr.*
[3] *Yard. Doç.Dr., Erzincan Üniversitesi, Pazarlama ve Dış Ticaret Bölümü, esumer@erzincan.edu.tr.*

teknolojilerinin işletmelerde kullanımı artmaya başlamıştır. Bu dönemlerde bilgi yönetimi analog yapıdan dijital bir yapıya dönüşmüştür. Bu dönüşüm dijital ortamlarda işlenen ve düzenlenen verilerin yine dijital ortamda saklanma gereğini ortaya çıkarmıştır. Günümüzde bilgi yönetiminin etkinliğini artıran veri tabanı kullanımı önem kazanmıştır. Böylelikle bilgiler kâğıt ortamında arşivlenmeye gerek kalmadan bilgisayar ortamında ham veri olarak saklanmaya başlanmıştır. Bu yıllarda bilgi teknolojilerinin aktif kullanımı sayesinde işletmelerde ciddi oranda veri ambarları oluşmaya başlamıştır. Saklanan verilerin erişilebilirliği, kontrolü, tekrar izlenebilirliği ve yönetimi geleneksel arşivleme yöntemlerine nazaran daha etkin ve verimli hususlar taşımaktadır. Geçmiş yıllarda dokümante edilen her veri bilgi kabul edilirken, bu yıllarda işletmeler verileri bilgisayar ortamında saklamaya ve arşivlemeye başlamıştır. Bu dönemde işletmelerin bilgi eşiğinin yükseldiği söylenebilir. Çünkü bilgi verinin türevi haline dönüşmüştür. 2000'li yıllara gelindiğinde bilginin taşınması, işlenmesi ve başka bir bilgiye dönüşümü kolaylaşarak bilgi yönetimi bir devinim haline gelmiştir. İşletmeler artık stratejik karar alma süreçlerinin disiplininde güvenilir bilgiye ihtiyaç duymaktadırlar. Böylelikle muhasebe birimlerinin ürettiği bilginin önemi ve ona olan ihtiyaç gün geçtikçe artmıştır.

Muhasebe tüm mali bilgi kullanıcılarına veya daha geniş bir anlamda kamunun karar alma süreçlerine temel oluşturacak bilgiler üretmektedir. Bu bilgilerin işletmelerin mali durumu ve faaliyet sonuçları hakkında doğru ve gerçek bir görünüm (a fair and true view) göstermesi beklenmektedir.[4]

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Karşılaştırılabilirlik kavramı üzerine yapılan literatür taraması sonucunda, konuyla ilgili kaynakların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Çalışmamızla, sınırlı sayıda yer alan yazına katkı sağlayabilmeyi hedeflemektedir.

Kısaca konuyla dolaylı olarak ilişkilendirilebilecek bazı önemli çalışmalarda; Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi, standartlarda yer alan alternatifli uygulamaların karşılaştırılabilirlik ilkesini zedelediği düşüncesiyle standartlardaki alternatif önerilerin sayısının azaltılarak standartlarda da bir standart sağlanması gerektiği konusunda çalışmalar yapmaktadırlar.[5]

---

[4] Gavin Hamilton, ve Ciaran, Hogartaigh, "The Third Policeman", Critical Perspectives on Accounting", 2009, 20, 910.

[5] IASC, "Discussion Paper: Shaping IASC for the Future", 1998, s. 3, http://www.iasplus.com/en/binary/restruct/1998swp_1.pdf

Karşılaştırılabilirlik, kullanıcıların kalemler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları belirleyebilmesini ve anlayabilmesini sağlayan niteliksel bir özelliktir. Diğer niteliksel özelliklerden farklı olarak, karşılaştırılabilirlik tek bir kalemle ilgili değildir. Karşılaştırma yapılabilmesi için en az iki kalem gereklidir. Tutarlılık, karşılaştırılabilirlik ile ilgilidir fakat aynı anlama gelmemektedir. Tutarlılık, raporlayan işletme bünyesinde dönemden döneme ya da işletmeler arasında tek bir dönemde, aynı kalemler için aynı yöntemlerin kullanılması anlamına gelir. Karşılaştırılabilirlik bir amaçtır; tutarlılık ise bu amacı gerçekleştirmeye yardımcı olur.[6]

Araştırmamız esnasında yakaladığımız önemli bir hususta literatürdeki bazı yerli kaynaklarda "Karşılaştırılabilirlik" kavramı yerine "karşılaştırabilirlik" kavramının kullanımına rastlanmıştır. Bu kullanım tercihinin çeviri kaynaklı veya baskı hatası gibi birçok nedenlerden olabileceği muhtemeldir. Türkçe anlamında her iki kavramın çok farklılığa yol açmıyor olsa bile yazarların farklı kullanım tercihini bilmemiz ve ayırt edebilmemiz mümkün olamayacağından çalışmamızda "Karşılaştırılabilirlik" kavramı kullanılmıştır. Çünkü bu kavramın çıkış kaynağı olan UFRS (IFRS) kavramsal çerçeve metinlerinde "comparability" olarak geçtiğinden karşılaştırılabilirlik anlamını taşımaktadır. Ancak karşılaştırabilirlik kavramının İngilizce karşılığı "comparableness" 'dır.

Uluslararası Muhasebe Standartları hem finansal raporlamayı iyileştirmek hem de uyumlaştırmak için dünyada çok şey yapmıştır. Kendi gereksinimlerini geliştirmek yerine finansal raporlamanın kalitesini ve mali tabloların karşılaştırılabilirliğini artıran muhasebe standartları üretmek için IASC'ye dayanan uluslar-üstü organlara ihtiyaç duyulmaktadır.[7] Buchanan'da 2003 yılında yaptığı araştırmasında, muhasebe harmonizasyonun gerekliliğinden, uluslararası muhasebe standartları uyum sürecinin zorunlu olduğunu, para ve sermaye piyasalarının küreselleştiği dünyada yatırım fırsatı için finansal tabloların karşılaştırılabilirliğinin önemli olduğunu vurgulamıştır.

Karşılaştırılabilirlik, kullanıcıların kalemler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları belirleyebilmesini ve anlayabilmesini sağlayan niteliksel bir özelliktir. Diğer niteliksel özelliklerden farklı olarak, karşılaştırılabilirlik tek bir kalemle ilgili değildir. Karşılaştırma yapılabilmesi için en az iki kalem gereklidir.[8]

Her ne kadar gerçeğe uygun değer tarihi maliyetlendirmeden daha karşılaştırılabilir finansal tablo sunma imkânına sahipse de mikro açıdan

---

[6] TFRS, Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçeve, https://www.kgk.gov.tr/contents/files/TFRS_2013/F_R_I_K_C(1).pdf

[7] IASC, a.g.e., s.3.

[8] Orhan Çelik, Muhasebe ve Finansal Raporlama, S.P.L. Sicil ve Eğitim Kuruluşu Yayınları, Ekim 2014, s.20.

baktığımızda, TFRS'nin ilke bazlı ve farklı politika ve uygulamalara olanak tanıması, aynı finansal tablonun farklı sunulmasına ve bunun sonucunda karşılaştırılabilirlik ilkesinin avantajı düşük seviyede kalmasına sebep olmaktadır. Yani subjektiflik arttıkça karşılaştırılabilirlik azalmaktadır.[9]

3. MUHASEBE BİLGİ SİSTEMİ VE KARŞILAŞTIRILABİLİRLİK KAVRAMI

3.1. Bilgi Kavramı ve Niteliksel Özellikleri

Enformasyon, veri (data) ve bilgi kavramları üzerine sürekli tartışmalar, konuşmalar ve üzerine yorumlamalar yapılmaktadır. Bilgi toplumu olmanın en temel yansıması olarak sürekli güncelliğini korumaktadır. Sosyal ve ekonomik hayatta birbiri yerine kolaylıkla kullanılabilen bu kavramların ayrı anlamlarının olduklarını belirtmek ve vurgulamak yararlıdır. Veri gündelik hayatla ilişkili, saptanabilme ve ölçülebilme özelliğine sahip süreçlere dair tüm ilinti ve ilgilerdir. Veriler işlendiğinde enformasyona dönüşerek olaylara ait malumat sağlayabilme özellikleri de bulunmaktadır. Veriler bu yönüyle ham durum bildirici özelliği bulunmaktadır. Veri dolaştığı katmanlarda herhangi bir anlayışa (mantalite) yol açmaz. Anlayış, bilginin en kullanışlı, değerli ve kristal halidir.

Veri (data), birbiri ile ilişkilendirilmemiş ham kayıtlardır. Enformasyon (malûmat, information), işlenmiş veya anlam kazanmış verilerdir. Bilgi (knowledge) ise, değer kazanmış enformasyondur ve enformasyonun amaca yönelik olarak bir araya getirilmesidir.[10] Verilen bu tanımdan hareketle bir örnek verecek olursak: İşletmenin 2016 yılı Şubat ayı ürünlerinin stok değerleri bir veridir. Bir önceki aya göre ürün bazlı stok devir hızı ise malûmat, stok devir hızının düşmesi neticesinde satış hasılatında da düşme olduğunu, ürünlerimizin pazarda bir önceki aya göre daha az satıldığını, sektöre yeni rakip firmaların girdiği ile ilişkilendirecek yorumlar yapmak ise bilgidir.

Veri gündelik hayatla ilişkili, saptanabilme ve ölçülebilme özelliğine sahip süreçlere dair tüm ilinti ve ilgilerdir. Veriler işlendiğinde enformasyona dönüşerek olaylara ait malumat sağlayabilme özellikleri de bulunmaktadır. Veriler bu yönüyle ham durum bildirici özelliği bulunmaktadır. Veri dolaştığı katmanlarda herhangi bir anlayışa (mantalite) yol açmaz. Anlayış, bilginin en kullanışlı, değerli ve kristal halidir.

---

[9] Erdem Saçan,"Türkiye'de Bankacılar Açısından Gerçeğe Uygun Değer Muhasebesinin Yaşanan Finansal Krizlerdeki Rolü" Mali Çözüm Dergisi, Kasım-Aralık 2014, s.67. http://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/126malicozum/006_Erdem_SAC%C4%9FAN.pdf

[10] Paul Myers, "Knowledge Management and Organizational Design", Reed Elsevier Group, 1996, s.3.

Günümüzde bilgi artık her konuda en çok ihtiyaç duyulan ve kullanıldıkça eskimeyen, dönüşen bir etkendir. Teknolojinin iş hayatında kullanımının artmasıyla birlikte bilginin başka bilgilere dönüşümü kolaylaşmış, artan rekabet neticesinde de bilginin raf ömrü kısalmıştır. Küreselleşme ve sürekli gelişen bir dış çevre ortamı işletmelerin dinamik bir bilgi altyapısı ihtiyacını doğurmuştur. İşletmelerin bilgi yönetimi konusunda bazı beceriler geliştirmeleri gerekmekte ve faaliyetlerinde bilgi stratejilerine oluşturmaları bir zaruret haline dönüşmüştür. Bilgi sistem dâhilinde üretilmekte ve geliştirilmektedir. İşletmeler sahip oldukları veri tabanlarına sürekli veri girişi yaparak, bunları güncelleyerek, işleyerek ve dönüştürerek bilgi üretebilmektedirler. Son yüzyılda bilgi teknolojileri alanında ciddi yatırımlar ve gelişmeler olmaktadır.

Bilgi Yönetimi, 21. yüzyılın bilgi toplumlarında devletlerin, toplulukların, işletmelerin ve örgütlerin gereksinimlerini karşılamak için ortaya çıkmış bir uygulama ve strateji koleksiyonudur.[11]

İşletmeler belirli bir süre veya dönem için kurulmazlar. İşletmecilik anlayışında süreklilik önemli bir varsayımdır. İşletmeler sahip oldukları varlıklarını koruyabilmek, etkin ve verimli yöneterek çalıştırabilme amacı ve inancı taşırlar. Bu nedenle geleceğe ilişkin sağlam planlar yapmak ve sürekliliği korumak durumunda kalırlar. Yönetim sürecinin birincil fonksiyonu olan planlama sürecinin başarılı olabilmesi için işletmeler kaliteli ve hızlı çalışma özellikli bilgi sistemlerine ihtiyaç duymaktadırlar. Muhasebe bilgi sistemleri, bilgi kullanıcılarının ihtiyaç duyduğu mali nitelikli işlemlere ait verilerin saptandıktan sonraki süreçleri kapsamaktadır. Muhasebe Bilgi Sistemi, bu işlemlerin tekrar kullanılmak üzere kayıt edilmesiyle başlayan, tekrar izlenmek üzere doğru ve güvenilir bir şekilde saklanmasını sağlayan, bir takım analizler yardımıyla bilgi ve raporlara dönüştüren, tüm mali süreçleri zamanında kontrol edebilme imkânları sunan sistemin adıdır.

Muhasebe bilgisi, işletmelerin ekonomik faaliyetlerinin saptanması, ölçülmesi ve kayıt edilip raporlanması amacıyla üretilmektedir. Son yıllarda dünya genelinde yaşanan ekonomik skandallar ve yolsuzluklar nedeniyle işletmelerin karşılaştırılabilir, doğrulanabilir ve anlaşılabilir özellikte finansal bilgiye olan ihtiyaçları artmıştır. Benzer problemlerle karşılaşmamak adına muhasebe bilgi sistemlerinden yukarıda saydığımız nitelikte bilgi üretmesi beklenmektedir. Kontrol edilmesi mümkün bilgi varlığı, işletme yönetimlerinin ekonomik süreçleri daha iyi "kontrol etme" yönündeki basiretlerini artırmakla beraber finansal pozisyonlarını ve performanslarını takip edebilecek yeni yetenekler kazandırmaktadır.

---

[11] Jennifer Rowley, "Knowledge Management-The New Librarianship? From Custodians of History to Gatekeepers to The Future". Library Management, 2003, 24 (8/9), 433–440.

Muhasebe bilgi sistemlerinde bilgi teknolojileri yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle muhasebe bilgi sistemleri için uygun sistem ve paketlere sahip olunması gerekmektedir. Muhasebe bilgi sisteminin bilgi kullanıcıları ve yararlanıcıları: Paydaşlar, muhasebe personeli, bilgi işlem personeli, iç denetçiler, bilgi kullanıcıları ve veri yöneticileridir.[12] Muhasebe bilgi sistemlerinin amacı, mevcut paydaşlara ve potansiyel yatırımcılara, borç verenlere ve kredi veren diğer taraflara işletmeye kaynak sağlama kararlarını verirken ve yatırım kararlarında işletme yönetimlerine faydalı olacak finansal bilgiyi sağlamaktır. Uluslararası Finansal raporlama Standartları'nda işletmelerin üretecekleri faydalı finansal bilginin niteliksel özellikleri temel niteliksel özellikler ve destekleyici niteliksel özellikler olarak iki kısımda açıklanmıştır. Finansal bilginin karşılaştırılabilir olması elde edilecek bilginin önemlilik düzeyi ile ihtiyaca ve gerçeğe uygun bir şekilde sunulması destekler rolde ve görevdedir. Muhasebe bilgi sisteminin bir çıktısı olacak olan nitelikli finansal bilginin muhasebe kontrolü ve iç denetim süreçlerinde de kullanılacağından önemli katkılarıyla bu süreçleri destekleyeceği beklenmektedir.

Şekil 1. Finansal Bilginin Niteliksel Özellikleri

Finansal bilginin faydalı olması için, ihtiyaca uygun olması ve açıklamayı amaçladığı hususu gerçeğe uygun bir şekilde sunması gerekir. Finansal bilgi karşılaştırılabilir, doğrulanabilir, anlaşılabilir ise ve zamanında sunulmuşsa söz konusu bilginin faydası arttırılmış olur. Bilginin gerçeğe

[12] XU, Hongjiang, Koronios, Andy and Brown Xu, Noel, "Managing Data Quality in Accounting Information Systems", IT Based Management Challenges and Solutions (Ed. Luiz Antonio Joia), Idea Group Publishing, 2003, s. 277-300.

uygun şekilde sunulması her açıdan doğru olduğu anlamına gelmez. Hatasız sunum; ekonomik olayın tanımlanmasında hataların veya ihmallerin olmaması ve raporlanan bilginin elde edilmesinde kullanılan sürecin hatasız olarak seçilmiş ve uygulanmış olması anlamına gelir. Bu bağlamda hatasız sunum, her açıdan kesin bir doğruluğa sahip değildir.[13]

3.2. Karşılaştırılabilirlik Kavramsal Yapısı

Karşılaştırma kavramı; genel sözlük anlamı ile "Nesnelerin birbirleriyle yüz yüze getirilerek bakılması; yan yana konularak araştırılması veya birbirlerinin karşısına konularak incelenmesi"[14] kastedilmektedir. Sosyal bilimlerde çeşitli karşılaştırma metotları bulunmaktadır. Gould, bu konuda şu toparlayıcı açıklamayı yapmaktadır: "Karşılaştırma metodu genel anlamıyla, olgu tarafından arz edilen benzerlikleri ve farklılıkları açığa çıkarma prosedürlerini göstermektedir. Karşılaştırılabilir olmak için farklı kriterlere dikkat edilmektedir. Bu olguların ortaya çıkması ve gelişmesinde etkili olan nedensel faktörleri tespit etmek birincil öncelik kabul edilmiştir. Bu olgular içindeki ve arasındaki karşılıklı ilişki kalıplarını incelemek ve sınıflara ayırmak ikincil öncelik taşımaktadır.

Finansal raporlarda, ekonomik olaylar kelimelerle ve sayılarla ifade edilir. Finansal bilginin kullanıcılara faydalı olabilmesi için ilgili olayları sunması yeterli değildir. Ayrıca açıklamayı amaçladığı ekonomik olayları gerçeğe uygun bir şekilde sunmalıdır. Gerçeğe uygun bir sunumun, tam anlamıyla sağlanabilmesi için üç özelliğe sahip olması gerekir. Finansal bilgi, önceki değerlendirmelere yönelik geri bildirim sağlıyorsa (yani önceki değerlendirmeleri doğruluyor ya da değiştiriyorsa) teyit etme özelliğine sahiptir.[15] Teyit edilme özelliğine sahip bir finansal bilginin başka bir bilgi kanalından doğrulanma imkânı vermesi tahminlerde kullanılmasını kolaylaştırır. Böylelikle teyit edilebilen işlemler itibari ile işletmenin karşılaştırılabilirlik kabiliyetini artacaktır. Bilginin teyidi ile karşılaştırılabilirliğin karıştırmaması gerekmektedir.

Karşılaştırılabilirlik, kullanıcıların kalemler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları belirleyebilmesini ve anlayabilmesini sağlayan niteliksel bir özelliktir. Diğer niteliksel özelliklerden farklı olarak, karşılaştırılabilirlik tek bir kalemle ilgili değildir. Karşılaştırma yapılabilmesi için en az iki kalem gereklidir.[16] Finansal bilgi kullanıcıların işletmenin belli bir zaman dilimi içerisindeki finansal durumları hakkında meydana gelen gelişmeleri takip edebilmeleri için, işletme finansal tablolarını karşılaştırmak isteyebilirler. Ayrıca, sektör içindeki performans değerlerini, işletmelerin finansal

[13] TFRS, a.g.e., s.8.
[14] www.tdk.gov.tr
[15] TFRS, a.g.e. s.8-12.
[16] TFRS, a.g.e. s.8-12.

durumlarını, faaliyet sonuçlarını birbirleriyle kıyaslayabilmesi için bunlara ait finansal tabloları karşılaştırılabilir nitelikte değerler barındırması gerekmektedir. Finansal olay ve benzeri işlemlerin hem işletme içerisinde hem de diğer işletmelerle tutarlı bir şekilde ölçülmesi ve istenilen dönem içinde sunulabilmelidir.

Karşılaştırılabilirlik; muhasebe bilgi sisteminin niteliksel bir karakterinin sonucudur. Muhasebe Bilgi Sistemlerinin işleyişi hem karar alma işlemlerini kolaylaştıracak hem de stratejik düzeyde alternatif bilgi desteği sunan tüm departmanları ilgilendiren bütünsel bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Bundan dolayı, muhasebe bilgi sisteminin çıktıları doğrudan işletme yönetimini ilgilendirmektedir. Karar alma süreçlerinde karşılaştırılabilir bilgi yorumlama müsait imkân ve fırsatlar sunmaktadır. Kaliteli bilgi için veri kalitesi önemlidir. Bu nedenle, veri kalite kontrollarının yapılması gerekir. Muhasebe sistemlerinde oluşabilecek ve bilgi kalitesini azaltacak risklerin bilinmesi ve gerekli önlemlerin alınması açıdan karşılaştırılabilir bilginin üretilir olması çok önemlidir. Karşılaştırılabilirlik, olaylar arasındaki karşılaştırmalardan ziyade şekil yönünden aynı ölçü ve usullerin tatbikini konu almaktadır. Benzer olay ve işlemlerde kayıt düzeni ile değerleme ölçülerinin değişmediğinin ve mali tablolarda biçim ve içerik olarak tek düzenin olduğunu öngörmektedir. Finansal verinin mali tablolardaki gösteriminde tutarlılığın ve karşılaştırılabilirliğin sağlanmasını teminen söz konusu mali tablo ve dipnotlara ilişkin genel bir formatın belirlenmesinin daha uygun olacağı görüşü ağırlık kazanmıştır.

TTK 78. Maddesi düzenlemelerde Türkiye Muhasebe Standartlarında öngörülen ilkelere atıfta bulunmuştur. İlgili kanun maddesinde aynen şu ifadeler yer almaktadır. *"Bir önceki dönemin kapanış bilançosundaki değerler ile faaliyet döneminin açılış bilançosundaki değerler birbirinin aynı olmalıdır."* Değersel özdeşlik taşıması karşılaştırılabilirliğin esas konusunu oluşturmaktadır. Yine aynı kanun maddesinin gerekçe metninde de karşılaştırılabilirlik kavramına vurgu yapılmıştır.

Birinci fıkranın (a) bendi: Birinci ilke, "bilânçoların değersel özdeşliği" veya Sermaye Piyasası Kurulunun XI/25 sayılı tebliğinde olduğu gibi karşılaştırılabilirlik (comparability) diye anılır. Bilânçoların gediksiz birbirini izlemelerini bir önceki bilânçonun kapanış değerlerinin bir sonraki bilânçonun açılış değerleriyle özdeş olmasını, böylece finansal durum karşılaştırması yapılmasını ifade eder. Bu ilkenin istisnası Türk Lirasından Yeni Türk Lirasına geçişte olduğu gibi para biriminin değişmesidir.[17]

[17] TTK Md. 78, (Gerekçe Metni).

3.3. Temel Muhasebe Varsayımları ile İlişkisi

Muhasebe uygulamalarında birliği sağlayacak, işlemleri belirli bir disiplinde doğru yönlendirecek bazı varsayımlar kabul edilmiştir. Bu varsayımlar muhasebe işlemlerinin temelini oluşturur. Uluslararası muhasebe uygulamalarında şu dört varsayım kabul edilmiştir:

- Ekonomik tüzel kişilik varsayımı,
- İşletmenin sürekliliği varsayımı,
- Dönemsellik varsayımı,
- Parasal birim varsayımı.

Karşılaştırılabilirlik kavramı muhasebenin şu üç temel varsayımı ile birebir ilişkilidir. İşletmenin sürekliliği varsayımı, dönemsellik varsayımı ve parasal birim varsayımıdır. İşletmenin sürekliliği varsayımı hiçbir işletmenin ortadan kalkmak amacıyla kurulmazlar, işletme ömrünün son bulmayacağı varsayımı üzerinde faaliyetlerini sürdürürler ve hareket eder. Böyle bir varsayım olmasaydı finansal bilginin karşılaştırılabilirliği sekteye uğrayabilirdi. Aynı şekilde dönemsellik ilkesi; işletme sahipleri, hissedarları ve paydaşları ömürlerinden bağımsız sürekli ömre sahip olan işletmenin faaliyetlerini belirli periyotlara ayrılarak saptanmasını ve kaydedilmesini öngörmektedir. İşletmenin ödemekle yükümlü olduğu borçlar, makroekonomik düzeydeki ödevleri ve yükümlülükleri, hakları belirli dönem aralığında yerine getirilmesi veya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Dönemsellik herhangi bir kesintiye uğramadan işlemelidir. Her bir dönemi geçiş tüneline benzetebiliriz. Böylelikle karşılaştırılabilirlik kavramına zemin oluşturabilecek performans aralıkları sağlanmış olur.

Dönemsellik varsayımı karşılaştırılabilirlik kavramının en temel hareket alanını oluşturmaktadır. Parayla ölçme varsayımına göre tüm işlemler kayıtların yapıldığı ülke para birimiyle yapılmasını öngörür. İşlemlerin zaman içinde satın alma gücünde oluşabilecek muhtemel farklılıkların oluşmayacağını ve değiştirilmeyeceğini öngörmektedir. Mali nitelikli olayların ortak bir değer ölçüsünde değerlendirilmesi karşılaştırılabilirlik yönünden önemli tarafsız bir şekilde kanıtlanma fırsatı sunar. Ülkemizde yabancı para birimi cinsinden yapılan mali olayların Türk parası türünde gösterilmesi zorunludur. Aksi halde olayların aynı dönem içerisinde yurt içi ve yurt dışında meydana gelen mali olayların aynı frekansta ölçülmesi ve anlaşılabilirliği kesintiye uğrayabilir. Böyle bir durum karşılaştırılabilir finansal bilginin üretilmesine sakat hale getirebilir.

Aynı zamanda muhasebenin tutarlılık ilkesi ile benzer işlemlerde benzer özellikler barındırabilir. Karşılaştırılabilirlik ile tutarlılık aynı anlama gelmemektedir. Karşılaştırılabilirlik bir amaçtır, tutarlılık ise bu amacın ifasında bir araçtır.

3.4. Karşılaştırılabilirlik Kavramının Bileşenleri

Muhasebe bilgi kalitesi finansal tablolardaki bilgilerin gerçeğe uygunluğu, verilen bilginin hassaslığı, doğruluğu şeklinde tanımlanabilmektedir.[18] Karşılaştırılabilirliğin tüm ilişkili niteliklerinin net olarak ayırt edilebilmesi için karşılaştırılabilir nitelikte muhasebe bilgisinin taksonomik düzeyinin ve kurallarının belirlenmesinde yarar vardır. Karşılaştırılabilirlik kavramının tanımsal aralığını geçen bölümde açıklamaya çalıştık. Özetle, bilgilerin karşılaştırılabilirliği, finansal tablolarda sunulan her kalemin aynı zamanda bir önceki dönemdeki tutarının da sunulmasını ifade etmektedir.

Kaliteli bilgi için veri kalitesi önemlidir. Bu nedenle, veri kalite kontrollarının yapılması gerekir. Muhasebe sistemlerinde oluşabilecek ve bilgi kalitesini azaltacak risklerin bilinmesi ve gerekli önlemlerin alınması açıdan karşılaştırılabilir bilginin üretilir olması çok önemlidir. Muhasebe verileri bilgi iletişim araçları kullanılarak dijital ortamlarda kayıt altına alınmaktadır. Finansal verilerin işleme aşamalarında kullanılacak muhasebe politikaları, teknikleri ve yöntemler bilgi teknolojileri yordamıyla belirlenmektedir. Veri işleme esnasında herhangi bir muhasebe politikaları ve yöntemlerini değiştirmeye yönelik dışardan bir müdahale teknik yönden karşılaştırılabilir bilginin üretilmesini kısıtlayabilecektir. Bu nedenle meseleye yapısal bir karakterde ve detayda yaklaşmanın daha faydalı olacağı kanaatindeyiz. Örneğin sökülüp takılabilen tüm nesneleri bir arada tutan bağlar vidalardır. Vidalar olmadan eşyalar bir araya getiremezsiniz. Nitelikli finansal bilgiyi bir arada tutan en destekleyici özellik karşılaştırılabilir olmasıdır. Karşılaştırılamayan hiçbir veriyi bir arada tutmanız mümkün değildir.

Finansal bilginin karşılaştırılabilir karakterde olabilmesi Muhasebenin sürekliliği, dönemselliği ve parasal birim varsayımları altında dört bileşenin varlığı da gerekmektedir.

- Bağdaşık mali işlemlerin varlığı,
- Dönem,
- Muhasebe yöntemlerinde tutarlılık,
- Homojen Hesap Planı

Bağdaşık mali işlemlerin varlığı; finansal öğenin başka bir finansal öğeye bağlı olma durumudur. Esasında normatif surette genellenebilir, kaydedilmiş tüm finansal olayların tekrardan izlenmek üzere prosedürlerindeki denklik arayışıdır. Finansal bir verinin yalnızca tek döneme mahsus işlenerek kayıtlanması ve sonraki dönemlerde aynı finansal veriyle

[18] Chen vd.,"The Role of International Financial Reporting Standards in Accounting Quality: Evidence from the European Union", Journal of International Financial Management and Accounting, Vol.21, No. 3, Autumn, 2010, s. 222.

veya benzer olayın farklı bir hesap ile ilişkilendirilmesi durumunda karşılaştırılabilirlik konusu ortadan kalkabilir. Finansal olayların doğru ve homojen hesaplarla ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Muhasebe bilgi sistemlerinde bu tür ilişkilendirmelere yönelik belge tabanlı saptama araçlarıyla doğrulanmaları suretiyle muhtemel hata ve suiistimallerin önüne geçilebilir. Benzer bir finansal olayların farklı hesaplar altında değerlendirilmesi ve ilişkilendirilmesi işlemlerin hüviyetini değiştireceğinden bilginin yorum kabiliyeti tamamen başkalaşabilmektedir.

Finansal verinin karşılaştırılabilirliğine kasten üç yolla müdahale edilerek değiştirilmeye kalkışılabilir. Bunlar: Bağdaşık finansal işlemler veri aşamasında doğru saptanır fakat farklı hesaplarla ilişkilendirilebilir. Hesap tabanlı bir raporlamaya gidildiğinde muhasebe bilgi sistemi tarafından farklı olay olarak algılanacağından, karşılaştırılabilirlik sakata uğramış olur. Diğer bir yöntem tahakkuk esası gereği bir mali olay diğer dönemleri de ilgilendirebileceğinden, ilgili dönemlerde yapılması gereken kayıtlar ihmal edilip yapılamama durumlarında karşılaştırılabilir bilgi ortadan kalkar. Son olarak ta muhasebe yöntem ve politikalarında bir değişikliğe gidilerek sonraki dönemleri ilgilendiren hesaplamalarda farklı değerler ortaya çıkma durumu söz konusudur. Bu üç yola başvurulmasında bir kasıt varsa, hileli bir durumdan söz etmek mümkündür. Hazırlanacak finansal durum tablosu da hileli bir finansal durum tablosu mahiyetindedir. Dönemsel ölçme ve yorumlamalar karşılaştırılabilir olmadıkları sürece bir anlam ifade etmez. Karşılaştırılabilmeleri için de aynı ölçülerin ve usullerin devamlı kullanılmasına bağlıdır.

Mali işlemlerin raporlama kıvamına getirilebilmesi için en baştan veri aşamasında karşılaştırılabilir nitelikte saptanması ve kayıt edilmesi gerekmektedir. Bağdaşık mali işlemlerin homojen hesap planlarında izlenmesi bağdaşık işlemlerin anlam bütünlüğünün etkinliğini destekleyecektir. Mali olaylara ilişkin veri ve olgulara bilgi kullanıcılarının görevlerin ayrılığı ilkesi gözetilerek anlık erişimi ve teyit edilmesi önem arz etmektedir.

4. SONUÇ

Bilgi özellikle kaliteli bilgi, işletmelerin etkin olarak faaliyetlerini sürdürebilmeleri, rekabet avantajı sağlamaları ve doğru kararlar alabilmeleri için kritik bir öneme sahiptir. Muhasebe bilgi sistemlerinde üretilen bilginin işletmeler açısından artan önemi, bu sistemlerde nitelikli (kaliteli) bilginin üretilmesini zorunlu kılmaktadır.

Muhasebe sistemlerinde oluşabilecek ve bilgi kalitesini azaltacak risklerin bilinmesi ve gerekli önlemlerin alınmasında karşılaştırılabilirlik önemlidir. Dışardan gelebilecek muhtemel müdahalelerin engellenebilmesi

işletmelerde kurumsal risk yönetiminin etkin bir şekilde sürdürülmesi ile mümkündür. Muhasebe yöntem ve tekniklerinin belirlenmesi, değiştirilmesi ve bu hususstaki pratiklerin güncellenmesi artık günümüzde muhasebe bilgi sistemleri üzerinden kontrol edilmektedir. Bu nedenle işletmeler bilgi güvenliği politikaları geliştirmeleri ve görevlerin ayrılığı ilkesi gözetilerek yapılacak gerekli yetkilendirmeleri ihmal etmemeleri gerekmektedir. Bilginin erişilebilirliği inisiyatif gerektirmeyen koşullarda basit ve güvenli olmalıdır.

Son yüzyılda küreselleşmenin artan etkileri ve Uzak Asya piyasasının ağırlığını hissettirmesi neticesinde ürünlerin ve hizmetlerin fiyat seviyeleri Dünya genelinde benzeş değerlere yaklaşmıştır. Arbitraj vb etkenler dışında piyasa fiyatları çok hassas kabul gören bir yapıda homojenleşme içerisindedir. Dolayısıyla, IFRS'ye uyumun artması, gerçeğe uygun değerin daha çok kullanılmasına neden olmaktadır. Finansal bilgilerin gerçeğe uygun değerle kayıtlanması dünya ölçeğinde karşılaştırılabilirliğini kolaylaştırmaktadır.

Küresel muhasebe standartları setinin olmasından dolayı, finansal tabloların karşılaştırılabilirliğinin artması beklenmektedir. Ancak, küresel muhasebe standartları setinin maliyetlerinden biri olarak, IFRS' ye uyumdan dolayı denetçi ücretlerinde artışa yol açabilir.[19]

Karşılaştırabilirlik kavramı anlaşılabilirliğin ve doğrulanabilirliğin kapısını araladığı gibi tarafların bilgi üzerinde aynı anlamın yüklenmesine yardımcı olarak bilgi tutarlılığına katkı sağlamaktadır. Bu katkının kurumsal yönetim süreçlerinin iyileştirilmesinde yararlar sağlayacağını düşünüyoruz. Konuyla ilgili uygulamaların daha net bir şekilde aşamalandırılması için nitel araştırma yöntemlerinden temellendirilmiş kuram önerisi ile araştırma yapılmasını, teorik açıdan katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Gömülü teori verilerin sistematik bir şekilde bir araya getirilerek ve analiz edilerek, yeni olguların keşfedilmesi yöntemidir.[20]

KAYNAKÇA

CHEN, Huifa.- Tang, Qingliang.- Jiang, Yihong.- Lin, Zhijun. (2010). "The Role of International Financial Reporting Standards in Accounting Quality: Evidence from the European Union", Journal of International Financial Management and Accounting, Vol.21, No. 3, Autumn, pp. 220-278.

[19] Kevin A. Dıehl,"The Real Cost of IFRS: The Relationship between IFRS Implementation and Audit, Tax, and Other Auditor Fees", International Research Jornal of Finance and Economics, Issue: 37, 2010, 96-101.

[20] Glaser ve Strauss,1967; Aktaran: M.,Zeki Ilgar ve Semra, Coşgun, Ilgar, (2015). "Nitel Bir Araştırma Deseni Olarak Gömülü Teori (Temellendirilmiş Kuram)". http://www.izu.edu.tr/Assets/Content/File/Enstitu_Sekreterligi/2013_Guz_Donemi_M_Zeki_ilgar_ve_Semra_Cosgun_ilgar.pdf

ÇELİK, Orhan, (2014). Muhasebe ve Finansal Raporlama, S.P.L. Sicil ve Eğitim Kuruluşu Yayınları, Ekim, s.20.

DIEHL, A., Kevin, (2010). "The Real Cost of IFRS: The Relationship between IFRS Implementation and Audit, Tax, and Other Auditor Fees", International Research Jornal of Finance and Economics, Issue: 37, 96-101.

HAMILTON, Gavin ve Hogartaigh, Ciaran, (2009). "The Third Policeman", "Critical Perspectives on Accounting", 2009, s. 910.

IASC, (1998). "Discussion Paper: Shaping IASC for the Future", s.3. http://www.iasplus.com/en/binary/restruct/1998swp_1.pdf

ILGAR, M.,Zeki ve Semra, Coşgun, Ilgar, (2015). "Nitel Bir Araştırma Deseni Olarak Gömülü Teori (Temellendirilmiş Kuram)"

http://www.izu.edu.tr/Assets/Content/File/Enstitu_Sekreterligi/2013_Guz_Donemi_M_Zeki_ilgar_ve_Semra_Cosgun_ilgar.pdf

KANDEMİR, Canol, (2014). "Muhasebenin Ekonomi Politiği: Dış Dinamikler", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Vol/Cilt: 1, No/Sayı: 1.

http://dergipark.ulakbim.gov.tr/gusbd/article/view/5000099012/5000092291

MYERS, Paul, (1996). "Knowledge Management and Organizational Design", Reed Elsevier Group, s.3.

ROWLEY, Jennifer, (2003). "Knowledge Management-The New Librarianship? From Custodians of History to Gatekeepers to The Future", Library Management, 24 (8/9), 433–440.

SAÇAN, Erdem, (2014). "Türkiye'de Bankacılar Açısından Gerçeğe Uygun Değer Muhasebesinin Yaşanan Finansal Krizlerdeki Rolü", Mali Çözüm Dergisi, Kasım-Aralık, s.67. http://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/126malicozum/006_Erdem_SAC%C4%9FAN.pdf

TFRS, (2011). "Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçeve". https://www.kgk.gov.tr/contents/files/TFRS_2013/F_R_I_K_C(1).pdf

TTK (2011). Madde 78, Gerekçe Metni.

XU, Hongjiang, KORONIOS, Andy and BROWN XU, Noel, (2003). "Managing Data Quality in Accounting Information Systems", IT Based Management Challenges and Solutions (Ed. Luiz Antonio Joia), Idea Group Publishing, s. 277-300.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

MUHASEBESEBE UYGULAMALARINDAKİ GELİŞMELER IŞIĞINDA DİPNOT KÜLTÜRÜNÜN İNCELENMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Ahmet Vecdi CAN[1]
Merve KIYMAZ[2]

ÖZET

Bu çalışmada, Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS) ile önemi artan dipnotların ülkemizde amacına uygun şekilde uygulanıp uygulanmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak UFRS'ler ile kültür arasındaki ilişkiye vurgu yapan çalışmalar özetlenmiştir. Sonrasında aynı sektörde ulusal ve uluslararası olarak faaliyet gösteren firmalara ait finansal durum tabloları incelenerek, aynı olayın dipnotlara ne şekilde yansıdığı ve farklılık olup olmadığı ortaya çıkarılmıştır. Sonuçta ise dipnotlarda karşılaşılan farklılığın bir nedeni olarak kültür olgusuna değinilmekle birlikte kültürünün her alanda olduğu gibi muhasebe uygulamalarında da etkili olduğuna vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *UFRS, Muhasebe, Kültür*

Jel Kodu: *M40, M48*

INVESTIGATION OF NOTE CULTURE DEPENDING ON CHANGES IN ACCOUNTING PRACTICES: THE CASE OF TURKEY

ABSTRACT

In this study, it is tried to be determined that whether notes of financial statements which has increasing importance with International Financial Reporting Standards (IFRS) are implemented in accordance with its purpose in Turkey. In this context firstly papers about culture and IFRS have been summarized. Then, by examining the financial statements of national and international business that operating in the same sector, it has been revealed how the same situation reflect into the notes of financial statements of businesses. Finally, culture phenomenon is mentioned as one of the causes of differences in the notes and its effects on accounting applications as well as every field are emphasized.

[1] *Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, acan@sakarya.edu.tr,*
[2] Arş. Gör. *Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, mervekiymaz@sakarya.edu.tr*

Keywords: *IFRS, Accounting, Culture*

1.GİRİŞ

Uluslararası Finansal Raporlama Standartları'nda baskın olan anlayışın Anglo Sakson kültür olduğu ve bu kültürün etkisi ile oluşturulan muhasebe standartlarının farklı kültürlere sahip ülkelerde kullanılmasının getirdiği zorluklar pek çok kaynakta belirtilmiştir (Çankaya & Aydoğan, 2008; Varıcı & Özdemir, 2013; Karabınar, Demirci, & Kıymaz, 2014). Bu zorluklardan en önemlisi ise uygulama aşamasında yaşanmaktadır. Türkiye'de vergi uygulamalarında vergi usul kanunu (VUK) hakimdir ve vergi amaçlı muhasebe tutulmaktadır. UFRS'lerde ise muhasebe, vergi amaçlı değil bilgi amaçlıdır. Ülkemizde VUK'a göre tutulması gereken temel mali tablolar sadece gelir tablosu ve bilanço iken UFRS kapsamında tutulması zorunlu mali tablolar finansal durum tablosu, kapsamlı gelir tablosu, öz kaynak değişim tablosu, nakit akış değişim tablosu ve dipnotlardır (TMS1, madde10). Bu çalışma kapsamında UFRS'ye göre düzenlenmesi zorunlu olan temel mali tablolardan dipnotların kullanılmasına alışkın olmayan ülkemizde dipnot kültürü oluşmuş mu yoksa hala bir direnç mi söz konusu olduğu araştırılmıştır. Bu kapsamda ulusal ve uluslararası faaliyet gösteren şirketlerin finansal durum tabloları incelenerek ülkemizde dipnot kültürünün benimsenme seviyesi tespit edilmeye çalışılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMA

Dünyada kültür alanında yapılan çalışmalar (Hofstede, 1980) ile başlamış ve bu çerçevede şekillenmeye devam etmektedir. Kültürün muhasebeye olan etkisinin kapsamlı olarak ele alınması ise Gray'in yaptığı çalışmalarla birlikte hız kazanmıştır (Gray, 1980; Gray, 1988). Ülkemizde ise muhasebe kültürüne dair çalışmalar incelendiğinde (Karabınar, 2005)'ın muhasebe ile kültür arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışması öncü niteliğindedir. Konu ile ilgili literatür incelendiğinde UFRS'lerin uygulanmaya başlaması, kültür ile muhasebe arasındaki ilişkinin tekrar gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda (Tetik & Yelgen, 2015) UFRS'nin, kültür ve muhasebe uygulamalarına olan etkisini araştırdığı çalışmasında, muhasebe uygulayıcılarının UFRS'ye bakış açısının ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda uygulanan anketlerden elde edilen veriler faktör analizi ve korelasyon analizi kapsamında değerlendirilmiştir. Sonuç olarak ise UFRS'lerin muhasebe ve kültür değerleri üzerinde çok fazla etkisi olmadığı tespit edilmiştir. (Tolga, 2014) çalışması kapsamlı bir literatür tarama niteliğinde olup gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde UFRS'nin dipnot açıklama gerekliliklerine uyum derecesi tespit edilmiştir. Buna göre dipnot açıklama gerekliliklerine gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere göre daha fazla önem gösterdiği sonucuna varılmıştır. Çalışmada ayrıca

işletmelerin karlılık durumu, büyüklüğü vb. değişkenlerin dipnotlara uyum derecesini etkilediği de vurgulanmıştır. (Haftacı & Zainiguli, 2016) Çalışmasında muhasebe uygulamalarına etki eden çevresel faktörleri incelemiş ve bu doğrultuda muhasebe uygulamalarında kendine has bir yapısı olan Çin'in muhasebe iklimi tespit edilmiştir. (Karabınar & Tecimer, 2009) muhasebe kültürü ile ilgili yapılan çalışmalarda ağırlıklı olarak kullanılan araştırma yöntemi tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuçta ise en çok kullanılan yöntemin anket ve mülakat yöntemi olduğuna vurgu yapılmıştır.

3.METODOLOJİ

Çalışmada kayıtlı ofisleri Türkiye'de ve Almanya'da bulunan ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren iki şirketin 1 Ocak-31 Aralık 2015 hesap dönemine ait konsolide finansal tablolarına ilişkin açıklayıcı dipnotlar incelenerek ülkelerin dipnot kullanma alışkanlıkları ve bu konudaki kültür yapısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda hisseleri Borsa İstanbul (BIST)'da işlem gören Vestel Elektronik Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi ile aynı alanda faaliyet gösteren ve hisseleri Alman Borsası (XETRE)'de işlem gören Siemens Anonim Şirketi'ne ait finansal tablo dipnotları çalışma kapsamında değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ancak her iki şirkete ait dipnotların çok uzun olması nedeniyle dipnotların tamamı değil sadece belirtilen şirketlerin faaliyet konusu ve muhasebe politikaları ile ilgili dipnotlar bu bildiri kapsamında irdelenmiştir.

3.1. Araştırma Bulguları

Tablo 1'de araştırmaya konu olan şirketlere dair genel bilgiler yer almaktadır.

Tablo1. Genel Bilgiler

Şirket Adı	Merkezi	Çalışan Sayısı	Toplam Kapsamlı Geliri
Vestel	İstanbul	15.690	11.170.000 TL
Siemens	Berlin	348.000	8.408.000.000 €

Söz konusu şirketlerin dipnotları sayfa sayısı açısından değerlendirildiğinde Siemens'in finansal tablo dipnotlarının 63 sayfa, Vestel'in finansal tablo dipnotlarının ise 76 sayfa olduğu görülmektedir. Ancak punto büyüklükleri ve bölünmüş sayfa kullanımları göz önüne alındığında Siemens'in sayfa sayısını Vestel'in sayfa sayısına yakınsamak ihtiyacı doğmuştur. Bu durumda yakınsak olarak Siemens'in finansal durum tablosu dipnotları yaklaşık olarak 75-85 sayfaya tekabül etmektedir. Bu durum

çalışan sayısının yaklaşık yirmi kat fazla olduğu Siemens'in büyüklüğü dikkate alındığında oldukça normaldir.

Tablo2. Dipnot 1-Faaliyet Konusu

Şirket Adı	**Sayfa Sayısı**	**Dipnot 1**	**Değerlendirme**
Vestel	2	Şirketin Merkezi, Ana Ortağı, Mevsimsel Değişikliklerden Kaynaklanabilecek Üretim Farklılıkları, Halka Açıklık Oranı, Çalışan Sayısı, Bağlı Ortakları Ve İştirakleri	Daha ayrıntılı bilgiler, daha fazla sayfa sayısı ile sunum.
Siemens	<1	Şirket Merkezi, Kullanılan Para Birimi, Faaliyet Alanları	Sade, net ve kısa ifadeler

Siemens 1 numaralı dipnotunda şirket merkezi, finansal tabloların hazırlanmasında kullanılan para birimi ve faaliyet alanları kısaca açıklanmıştır. Vestel'in 1 numaralı dipnotu şirketin merkezi, ana ortağı, mevsimsel değişikliklerden kaynaklanabilecek üretim farklılıkları, halka açıklık oranı, çalışan sayısı, bağlı ortakları ve iştirakleri açıklanmıştır. 1 numaralı dipnot genel olarak değerlendirildiğinde Vestel'in daha ayrıntılı bilgileri daha fazla sayfa sayısı ile sunduğu tespit edilmiştir. Siemens şirketin genel bilgilerini çok sade, net ve kısa bir şekilde açıklarken Vestel'de bu durum tam tersidir.

Tablo 3. Dipnot 2- Muhasebe Politikaları ve Muhasebe Tahminlerinin Özeti

Şirket Adı	**Sayfa Sayısı**	**Dipnot 2**	**Değerlendirme**
Vestel	21	Konsolidasyonun Temeli, İşletme Birleşmeleri, İştirakçiler, Ortak Girişimler, Yabancı Para Çevrimi, Gelir Tahakkuku, Ticari Mal Satışı, Hizmet Sunumu, Faiz Geliri vb. işlemlere dair muhasebe politikalarının özeti. Para Birimi, TFRS'deki Değişiklikler	Hemen hemen aynı konuları içermesine rağmen sayfa sayılarındaki farklılık göze çarpmaktadır.
Siemens	12,5	Konsolidasyonun Temeli, İşletme Birleşmeleri, İştirakçiler, Ortak Girişimler, Yabancı Para Çevrimi, Gelir Tahakkuku, Ticari Mal Satışı, Hizmet Sunumu, Faiz Geliri vb. işlemlere dair muhasebe politikalarının özeti.	Aynı olayların aha fazla kelime yoğunluğu ile anlatılması

Dipnotlar muhasebe politikaları ve muhasebe tahminlerinin özetini içeren bölüm açısından incelendiğinde her iki şirketinde; konsolidasyonun

temeli, işletme birleşmeleri, iştirakçiler, ortak girişimler, yabancı para çevirimi, gelir tahakkuku, ticari mal satışı, hizmet sunumu ve faiz gelirleri konularına iki numaralı dipnotunda açıklamıştır. Açıklananlardan farklı olarak Vestel'in iki numaralı dipnotunda para birimi ve TFRS'lerdeki değişime de yer verilmiştir. Genel olarak Dipnot 2 her iki şirket için de aynı konuları içermesine rağmen Vestel benzer konuları daha fazla sayfa sayısı ile açıklamıştır.

Muhasebe standartlarının öneminin artmasıyla birlikte gerçeğe uygun değer kavramı da muhasebe işlemleri gerçekleştirilirken dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan birisi olarak araştırmacıların karşısına çıkmaktadır. İngilizcede karşılığı "fair value" olan kavram Türkçede "gerçeğe uygun değer" ve "makul değer" olarak kullanılmaktadır. Gerçeğe uygun değer kavramı muhasebe standartlarında "piyasa katılımcıları arasında ölçüm tarihinde olağan bir işlemde, bir varlığın satışından elde edilecek veya bir borcun devrinde ödenecek fiyat" olarak tanımlanmaktadır (TFRS13, madde 10). Bu bağlamda çalışma kapsamında farklı kültür bölgelerinde faaliyetlerini sürdüren firmaların dipnotlarında gerçeğe uygun değer kavramı kullanımlarının ne şekilde olduğunun tespit edilmesi ihtiyacı doğmuştur. Tablo 4'te gerçeğe uygun değer kavramının metin içerisinde kaç defa geçtiği ve yoğun olarak hangi bölümlerde geçtiği belirtilmiştir.

Tablo 4. Gerçeğe Uygun Değer Kavramının Metin İçerisindeki Dağılımı

Şirket Adı	**Adet Olarak**	**İfadenin Yoğun Olarak Kullanıldığı Bölüm**	**Değerlendirme**
Vestel	23 defa Gerçeğe Uygun Değer 3 defa Makul Değer	20 adedi finansal araçlar bölümünde geçiyor.	GUD'in metin içerisindeki dağılımları incelendiğinde iki şirket içinde aynı bölümlerde ve benzer sayıda geçtiği görülmektedir. Özellikle Finansal Araçlara dair açıklamalar incelendiğinde benzer ifadeler ve hemen hemen aynı içeriklere sahip oldukları göze çarpmaktadır.
Siemens	27 defa Gerçeğe Uygun Değer (Fair Value)	17 adedi finansal araçlar bölümünde geçiyor.	

4. SONUÇ

Bu çalışma kapsamında muhasebe standartları ile önemi artan dipnotların Türkiye'de Avrupa ülkelerinde olduğu gibi kullanılıp kullanılmadığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Muhasebe standartlarının

Anglo Sakson kültür yapısına uygun bir sistem olması dolayısı ile Kıta Avrupası kültür grubunda bulunan Türkiye'de dipnotları açıklama yoğunluğunun tespit edilmesi çalışmanın asıl amacını oluşturmaktadır. Bu kapsamda Dipnot 1 ve Dipnot 2 toplam sayfa sayısı açısından değerlendirildiğinde faaliyet konusu ve muhasebe politikalarının hemen hemen aynı sayfa sayısı ile sunulduğu görülmektedir. Her iki dipnotta da Vestel'in dipnot açıklamaların Siemens'ten daha ayrıntılı ve uzun olduğu tespit edilmiştir. Gerçeğe uygun değer kavramının metin içerisinde en yoğun olarak kullanıldığı bölüm finansal araçlar bölümü olurken toplamda Vestel'in dipnot açıklamalarında 20 kez Siemens'in dipnot açıklamalarında 17 kez geçtiği görülmektedir.

Siemens; büyüklüğü, çalışan sayısı ve faaliyetleri bakımından incelendiğinde Vestel'e göre daha üstün bir şirket olduğu söylenebilir. Ancak dipnotlar; sunuluş, kullanılan sayfa sayısı, içerik, kapsam olarak değerlendirildiğinde her iki şirket açısından benzer bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu durumun bir nedeni Muhasebe Standartlarının getirdiği tekdüzelik olabilir. Kültür etkisi ise dipnotların sunumunda önemli bir etken olmakla birlikte çalışmaya dâhil edilen şirketler ve yapılan içerik analizinden Vestel'in dipnotlarının Siemens'e benzer olması açısından Anglo Sakson kültür yapısının Türkiye'de de benimsenmeye başladığı söylenebilir. Bu bağlamda konu ile ilgili son yıllarda literatürde sıklıkla bahsi geçen «muhasebe standartlarına geçişte yaşanan direncin» de kırılmaya başladığı ve bu sistemin ülkemizde de benimsenerek uygulanmaya başladığı söylenebilir. Ancak çalışmanın daha sağlam ve güvenilir sonuçlar vermesi açısından genişletilmesi ve birden çok şirketin incelemeye tabi tutulması gerektiği araştırmacılara bildirilmektedir.

KAYNAKÇA

ÇANKAYA, F., & AYDOĞAN, E. (2008). Kültürel Farklılıklar Çerçevesinde Muhasebe Standartlarının Uyumu. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt.11*, 299-329.

GRAY, S. (1980). The impact of International Accounting Differences from a Security-Analysis Perspective: Some European Evidence. *Wiley on behalf of Accounting Research Center, Booth School of Business, University of Chicago,http://www.jstor.org/stable/pd*, 64-76.

GRAY, S. (1988). Towards a Theory of Cultural Influence on the Development of Accounting Systems Internationally . *Abacus,24(1), doi:10.1111/j.1467-6281.1988.tb00200.x*, 1–15.

HAFTACI, V., & ZAİNİGULİ, R. (2016). Muhasebe Uygulamalarına Etkili Faktörler ve Çin Muhasebe İklimi. *The Journal of Business Science*, 141-158.

HOFSTEDE, G. (1980). *Culture's Consequences* . Londra: Sage Publications.

KARABINAR, S. (2005). *Muhasebe İklimi.* Seçkin Yayıncılık.

KARABINAR, S., & TECİMER, Y. (2009). Muhasebe Kültürü Bağlamında Yapılan Seçilmiş Bazı Çalışmaların Metodolojik Analizi. *Akademik İncelemeler Cilt:4 Sayı:2*.

KARABINAR, S., DEMİRCİ, Ş. D., & KIYMAZ, M. (2014). Yakınsamanın Geldiği Nokta: Muhasebe Kültürü Bölgelerinde UFRS'lerin Uygulanma Durumu. *2. Uluslararası Muhasebe ve Finans Sempozyumu* (s. 36-54). Bursa: ISAF.

TETİK, N., & YELGEN, E. (2015). Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının (UFRS) Muhasebe Kültürüne Etkisi Üzerine Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 201-228.

TMS1. (madde10). *Finansal Tabloların Sunuluşu.*

TOLGA, B. (2014). UFRS Dipnot Açıklama Gerekliliklerine Uyum. *Mali Çözüm*, 179-190.

VARICI, İ., & Özdemir, F. S. (2013). Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarına Yönelişin Kültür Bağlamında Değerlendirilmesi. *Mali Çözüm*, 15-42.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

CONGRESS ON INTERNATIONAL ECONOMIC AND DMINISTRATIVE PERSPECTIVES: NEW REGIONAL VISIONS

"İŞLETMELERDE KURUMSAL İLETİŞİM DÜZEYİ" KAMU VE ÖZEL SEKTÖR ÖRNEĞİNDE

Dr. Raqif QASIMOV
Benövşe ASLANOVA
Fatima ALIYEVA

ÖZET

Bir işletmenin başarısı ve uzun dönemde yaşamını sürdürebilmesi onun üretim ve hizmet sürecini gerçekleştiren çalışanların iletişim düzeyine bağlıdır. Bu çalışmada devlet ve özel sektörde çalışanların çalıştıkları işletmede iletişim düzeyi analiz edilmişdir. Bu iletişimin hangi düzeyde olmasını belirlemek için devlet ve özel sektör çalışanları için bir anket uygulaması yapılmışdır. Yapılan anket uygulaması sonucu elde edilen veriler SPSS paket programı aracılığı ile analiz edilmiş, araştırma sonucu çalışanlarla işletme arasındakı iletişim düzeyi belirlenmişdir.

Anahtar kelimeler: *İletişim, kurumsal iletişim, iletişim düzeyi*

1. GİRİŞ

İletişim yaşadığımız toplum için vazgeçilmez bir olgudur. Hayatımızın her alanında insanların birbirileri ile anlaşmasında, başarılarında, başarısızlıklarında, mutluluklarında ve mutsuzluklarında iletişim önemli bir etkiye sahipdir. Her gün iletişimin farklı boyutları ile karşılaşmaktayız. İletişimi yalnız sözlü şekilde değil aynı zamanda sözsüz ve yazılı şekilde gerçekleştirmekteyiz. Otobüs duraklarındaki otobüsün gelme saatini yazan bildirim tabelası, ürünlerin üzerindeki son kullanma tarihi, trafik ışıkları, günlük mesajlaşmalarda kullandığımız simgeler, sosyal ağlar, posta adresleri, her hangi bir şeye sinirlenmemiz, mutlu olmamız, birileriyle göz-göze gelmemiz, birilerini görmezlikten gelmemiz, gülümsememiz ve beden dilimiz her biri iletişimin bir parçasıdır.

Yaşamımızın bir parçası olan iletişim günlük yaşamımızla sınırlı kalmayıp aynı zamanda da iş yaşamımızı da kapsamaktadır. Ve bunun bir sonucu olarak da kurumsal iletişim algısı meydana gelmiştir. İşletmelerin her geçen gün çoğalması, yetişkin nüfusun günlük yaşantılarının üçte birini

çalışdıkları işletmelerde geçirmeleri kurumsal iletişim olgusunu daha belirgin hale getirmiştir.

Adını son dönemlerde sıklıkla duyduğumuz kurumsal iletişim kavramı her geçen gün işletmelerin ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir. Her geçen gün yeni kavramların oluştuğu bir dönemde kurumsal iletişim kavramının oluştuğu andan itibaren geniş bir alanı kapladığını çok kolayca söyleyebiliriz. İşletmenin işletme içi ve işletme dışı ile yeterli iletişim sağlaması hem işletmenin imajı açısından hem de çalışanlar açısından önemli bir yere sahiptir. Düzgün kurulmuş kurumsal iletişim kurum imajının uzun vadede ayakta kalmasına, dış kaynakların işletmeye daha kolay cezb edilmesine, çalışanların yüksek motivasyonunun sağlanmasına ve işletme güvenirliğinin artmasına neden olmaktadır.

Günümüzde örgütler açısından başarıya ulaşabilmenin ve bu başarının devamlılığını korumanın yolu, değişimlere uyum sağlamaktan geçmektedir. Bu değişimlere uyum sağlamanın yolu kurum çalışanlarına bağlıdır. İnsanları işletme amaçlarına yöneltmek ise etkili kurumsal iletişim ile mümkündür. İletişim işletmelerin çevreleri ile iyi diyalog içinde olması, empati kurabilmesi varlıklarını sürdürebilmelerinin en temel aracıdır.

İşletmenin güvenirliğinin korunması için iletişim ciddi bir şekilde ele alınmalı ve iletişimde aksamaların olmasına izin verilmemelidir.

2. İLETİŞİM NEDİR?

İletişim Latince karşılığı “communico” kelimesidir ve “paylaşma, ortaklaşma” anlamına gelmektedir. İnsanlarla anlaşmak, bireyin kendini ifade edip, karşısındaki(leri)nin anlamasını sağlamak, önemsediğini ve önemsenmek istediğini göstermek, etkili iletişim becerisi ile sağlanır. (http://www.akademik.adu.edu.tr/ myo/cine/webfolders/File/ders%20notlari/iletisim.pdf).

İletişim kavramı çok farklı alanlarda kullanıldığı için iletişim kavramına her alana özgü anlamlar yüklenmektedir. Bu nedenle iletişim kavramının herkes tarafından kabul edilen bir tanımını yapmak neredeyse olanaksızdır, ancak iletişim denince akla genellikle insanlar arası iletişim ve bu amaçla kullanılan araçlar gelmektedir (Küçük ve d, 2012:4).

Haberleşme olarak da bilinen iletişim, “bireyler arasında ortak bir simgeler sistemiyle gerçekleştirilen anlam ve bilgi alışverişi” olarak tanımlanabilir .Bu tanım, iletişimin bütün bileşenlerini ve özelliklerini ortaya koymaktadır. Her şeyden önce, iletişim için birden fazla kişi ya da kurum gerekir. İkinci olarak, iletişim sürecine katılanlar arasında, genellikle mesaj ya da ileti olarak adlandırılan bir anlam ve bilginin alışverişi söz konusudur.

Kuşkusuz, bu alışverişin anlamlı olabilmesi için iletişimin farklı yanında olanların birbirini anlaması, yani ortak bir dil kullanmaları gerekir(http://www.rec.org.tr/dyn_files/22/2154-iletisim.pdf) .

İnsanlar arasındaki ilişkilerin temelinde iletişim vardır. Öğrenmek, öğretmek, anlamak, anlatmak, etkilemek, etkilenmek, paylaşmak ve sahip olmak için iletişim kurarız. Bunların dışında yeme, içme, barınma gibi temel fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarımızı da iletişim kurarak gidermeye çalışırız (Onay ve d, 141).

İletişim karşılıklı konuşmak, iki kişinin sohbet etmesi, ilişkileri iyi tutma becerisi, söylenenleri anlayabilme ve uygun tepkiler üretebilme gibi tanımlardan daha ötesini içermektedir. Aslında iletişiminin insanla başlayıp devam eden ve insan oldukça farklılaşsa da devam edecek bir süreç olduğunu söylemek gerekir. İnsan varoluşundan itibaren sürekli olarak hem doğa ile etkileşimde bulunmak, hem de doğa koşullarının acımasızlığı ve çevredeki uyaranları anlamlı kılmak adı- na diğer insanlarla işbirliği içinde olmak durumunda kalmıştır (Tuna ve d, 2012:4).

İletişim, sadece insanın fiziksel varoluşunun değil, aynı zamanda toplumsal varoluşunun da zorunlu koşuludur. Toplumda, hiçbir insan faaliyetinin gerçekleşmesi ve bu faaliyetin içeriğinin doldurulması iletişim olmaksızın sağlanamaz. Toplumsal varoluş, insanların yaşamları- nı birlikte üretimini anlatır. Dolayısıyla, toplumsal varoluşta, tüm doğal gereksinimler, insanın toplum içinde sosyalleşerek gerçekleştirdiği faaliyetlerden geçerek karşılanır. Bu bağlamda iletişim, sosyalleşen insanın toplum içinde kendisini yeniden üretmesinin ifadelerinden biridir ve tüm diğer ifadelerde de vardır (Erdoğan, 2011: 48).

İletişimi sağlamanın bazı yolları vardırki, buna sözlü ve sözsüz iletişimi örnek olarak göstere biliriz. Sözlü ve sözsüz iletişim bir-birinden çok farklıdır. Sözlü iletişimde düşüncelerimizi özgürce karşı tarafa ulaştıra bildiğimiz halde, sözsüz iletişimde bunu beden dili ve jestlerle yapmaya çalışmaktayız. Ve karşı tarafın bizi anlamaya çalışması o insanın ne kadar beden dilini anladığına bağlıdır. Yani sözsüz iletişim sözlü iletişimle kıyaslandığında anlaşılması daha zordur. Günlük gerçekleçtirdiğimiz bazı eylemler, tokalaşma, dokunma, el hareketleri, göz kırpma, göz teması, gülme, ağlama hepsi birer sözsüz iletişim örnekleridir.

Her birey çevresindeki diğer varlıklarla iletişim kurmaktadır. İletişimde kimi zaman ses, kimi zaman yazı ya da resim, kimi zaman da sözel olmayan hareketler araç olarak kullanılmaktadır. En iyi iletişim, farklı araçların bir arada ve birbiriyle tutarlı olarak kullanılmasıyla sağlanabilir. Bireyin dil gelişimi incelendiğinde ilk aşamanın bedensel hareketlerin egemenliğinde olduğu görülmektedir. Bebeklerin yüzünü asması bir sıkıntının,

gülücükler atması memnuniyetin ifadesi olarak yorumlanabilir. İnsanlığın gelişiminde de beden dili ayrı bir öneme sahiptir (Habacı ve d, 2013: 1642).

Sözlü iletişimin sağladığı en önemli özellik bireyi hem düşünsel açıdan hem de iletişim açısından daha özgür bırakmasıdır. Dili ve sesleri görsel bir çerçevede sunan yazının aksine, sözlü iletişim yoluyla birey dili kendi düşüncesinin izin verdiği ölçüde özgürce ifade edebilir. Buna karşın, bir düşüncenin yazıya aktarılmasında kişi ifadesini yazının kuralları içerisinde tutmak ve iletişimini bu çerçeve içerisinde sağlamak zorundadır (Uluyağcı ve d, 2013:4).

3. KURUMSAL İLETİŞİM

Kurumsal iletişim: Kurumun varlığını sürdürebilmesi için, gerek kurum içinde kurumsal yapıyı oluşturan bölümler ya da gruplar arasında; gerekse kurum dışında kurum ile çevresi arasında sürekli bilgi ve düşünce alışverişine olanak sağlayan bir süreçtir (http://www.istanbulsaglik.gov.tr/w/sb/kriz/belge/iletisim_ becerileri.pdf).

İletişim sadece insanlararası ilişkilerde değil, gruplar ve örgütlerarası ilişkilerde de önemli bir yere sahiptir. Günümüzün bilgi odaklı iş yaşamı düşünüldüğünde, iletişimin özellikle birey düzeyinden örgüt düzeyine kadar her seviyedeki ilişkilerde belirleyici olması, konuya olan ilgiyi artırmaktadır (Erkuş ve d, 20019:7).

Kurumları, birbirleriyle iletişim kuran insanların oluşturduğu ağlar olarak görebiliriz. Tüm kurumlarda iletişim yatay ve dikey, resmi ve gayri resmi, içsel ve dışsal olarak gerçekleşebilir. Bu iletişimler aracılığıyla kurum çalışanlarının arasında, yönetimin çeşitli katmanları arasında ve kurumun dış çevreyle arasında bağlantı kurulur. Kurumdaki bu iletişimlerin tümü iş amaçlı veya kurumun amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik olmak zorunda değildir (Uztuğ ve d, 2012:5).

Birer sosyal varlık olan kurumlarda iletişimin boyutları çok geniştir. Toplumsal sistemin vazgeçilmez bir parçasını oluşturan kurumsal yapılarda iletişim, örgütlerin varlığını sürdürebilmesi ve gelişebilmesi için olmazsa olmaz bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurum ve kuruluşlarda iletişimin olmadığı bir an bile yoktur (Özdemirci, 2007:2).

İletişim çağını yaşadığımız günümüzde kurumlar ve markaları açısından en önemli sorun hedef kitleleriyle başarılı temas noktaları yaratarak, iletişimlerini doğru yönetebilmek. İletişimin doğru yönetilmesi demek kurumunuz ya da markanız hakkında hedef kitlenizde yaratmak istediğiniz algının sizin istediğiniz biçimde, olumlu yönde oluşturulması, uzun vadede kurumunuzun imaj ve itibarına katkı sağlayan bir sürecin başlatılmasıdır.

Ancak kurumsal iletişim uzun soluklu, planlı, programlı, stratejik karar ve uygulamaları kapsayan bir yaklaşımı temel aldığı sürece istendik yönde sonuçlar doğurabilir. Güven üzerine inşa edilen kurumsal itibar tek bir mesajla yaratılabilir, kurumun ya da markanın tüm faaliyetlerini içerir, hayat boyu devam eder ve yine, tek bir mesajla itibarınızı yok edebilir. Yaratmak, yönetmek ve devamlılığı sağlamak ancak etkili iletişim stratejisi ve faaliyetleriyle sağlanabilir (Uztuğ ve d, 2012:3).

İş hayatında başarının %85'i doğru iletişime dayanır. İş hayatında kusurların %75'i iletişim eksikliğinden kaynaklanır. İş hayatında kayıpların %80'i kötü iletişim yüzündendir. (http://www.istanbulsaglik.gov.tr/w/sb/kriz/belge/iletisim_becerileri.pdf)

İşbirliği % 100 iletişimden oluşur. İletişim ise verimliliğin ve kalitenin temelidir; bilinçli bir yönetimin vazgeçilmez aracıdır. Planlama, örgütlendirme, yöneltme, eşgüdüm, denetleme ve yöneticilerin yetiştirilmesi gibi yönetimin temel işlevlerinin başarılı bir şekilde yürütülmesi sürekli ve düzenli bir kurumsal iletişimin oluşturulmasına bağlıdır (http://www.deu.edu.tr/DEUWeb/Icerik/ Icerik.php?KOD=18820).

Kurumsal iletişim yapı itibariyle formel (biçimsel) iletişim, çok yönlü-açık iletişim ve doğal iletişim olmakla üçü ayrılır.

Kurumlardaki iletişim öncelikle formel yapı özelliğini taşımaktadır. Bu iletişim genellikle kendinde kurumun kurallarını barındırır.

Biçimsel iletişimin amacı, kurum için gerekli bilgi akışını sağlamak ve iletişim konusunda belli bir anlayışı ve sistemi oluşturarak kurumsal iletişimi kurallara bağlamaktır. Yazışma kuralları da bunlardan birisidir (Özdemirci, 2006:2).

Açık iletişim, bilgi ve haberlerin kurum içerisinde 360 derecede astlardan üstlere, üstlerden-astlara doğru akışıdır. Kurumlarda açık iletişim çalışanlar arasında gerginliğin azalmasına ve huzurun artmasına olanak tanır.

Doğal iletişim, önceden planlanmayan kendiliyinden oluşan iletişim yapısıdır. Amaçların gerçekleşmesinde doğal iletişim önemli bir yere sahipdir.

Formel (resmi, biçimsel) iletişim ne kadar mükemmel işlerse işlesin kurumun amaçlarının gerçekleştirilmesinde doğal iletişimin oldukça önemli bir yeri vardır. Formal iletişimin ulaşamadığı bazı yerlerde doğal iletişimin daha etkili olduğu bilinmektedir.

Kurumlarda ilertişimin sağlanması için yukarıdan-aşağıya, aşağıdan-yukarıya ve yatay iletişim araçlarından yazılı ve sözlü olarak kullanılmaktadır. Yukarıdan aşağıya olan iletişim üstlerden astlara doğru ilerleyen tekyönlü iletişim türüdür. Yukarıdan aşağıya sözlü iletişimde konferanslar, toplantılar,

telefon görüşmeleri, sendikal faaliyetler, yazılı olarak ise mektuplar, kurumsal yayımlar, ilanlar kullanılmaktadır.

Aşağıdan yukarıya iletişim astların fikir ve görüşlerini üstlere iletdiği bir iletişim türüdür. Aşağıdan yukarıya sözlü iletişimde görüşler, düşünceler, rapor verme, gizli bilgiler, yazılı iletişimde araştırmalar, anlaşmalar, raporlar kullanılmaktadır.

Yatay iletişim aynı örgüt düzeyindeki çalışanlar arasında gerçekleşen iletişimdir. Yatay iletişimde ise sözlü araçlardan açıklamalar, toplantılar, telefon görüşmeleri, filmler, sosyal işler, yazılı araçlardan ise mektuplar, ilanlar, notlar, kitaplar kullanılmaktadır.

Kurumun iletişime ilişkin yaklaşımı ne olursa olsun tüm çalışanların iletişimle ilgili en önemli beklentisi, çalışan ve yöneticiler arasındaki bariyerlerin kaldırıldığı, işe ilişkin konularda hedeflere ulaşılması için fikirlerinin alındığı, kendi işleri ile ilgili konularda iletişim kurularak hareket edildiği bir anlayışın benimsenmesidir (Dündar ve d, 2012:106).

4. KURUMSAL İLETİŞİMİN ÖNEMİ

Kurumsal iletişim, örgüt içi ve örgüt dışı iletişimin sağlanması ve ilişkilerin kurulmasında önemli bir süreçtir. Başarılı bir yönetimin temel aracı ise etkin bir iletişim sitemine bağlıdır. Başarılı bir iletişim siteminin kurulması hem işletme içi, hem işletme dışı gelişmelerin takip etilmesinde önemlidir.

Örgütsel iletişimin önemini açığa çıkarmak amacıyla çok sayıda araştırmalar yapılmıştır. Örgütsel iletişim örgütsel bütünleşme ve başarının çok önemli bir belirleyicisi olarak saptanmış, örgütsel iletişimin örgütsel değişim sürecinde de çok önemli bir rol oynadığı belirlenmiştir. Örgütsel iletişim bilimsel yönetim, insan ilişkileri yaklaşımı, insan kaynakları yönetimi, sistem yaklaşımı ve kültürel perspektif gibi çeşitli yaklaşımlara dayanmaktadır (Tanrıverdi ve d, 2010:105).

İşletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri ve çalışanlarla irtibatı kurabilmesi açısından kurumsal iletişim önemli bir yere sahipdir. Etkin bir iletişim çalışanlarla işletme arasında işbirliğinin oluşmasına ve onların aynı bir amaç uğrunda birleşmesine yardımcı olmaktadır.

Konunun önemini, iş ortamında iletişimin kullanıldığı bazı durumların gözden geçirilmesiyle sergileyebiliriz. Uygun iletişimin yöntemini benimseme ve bunu doğru olarak kullanma hem kişisel ilişkilerde hem de iş yaşantısında çok önemlidir. Arkadaşlarımız ve tanıdıklarımız ne ifade etmek istediğimizi anlamazsa, ilişkilerimiz sıkıntı içine girecektir. Çalışanlar kendilerinden beklenenin ne olduğunu bilmedikçe, bunu gerçekleştiremeyeceklerdir. Müşterilere kesin maliyet ve teslim günleri

belirtmedikçe, mal siparişinde bulunamazlar. Müdürler bir toplantıyı yönetmedikçe, şirketi de yönetemeyeceklerdir (http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/%C3%96rg%C3%BCt%20Ileti%C5%9Fim.pdf).

İyi bir iletişim olmadan personel ve birimler arası işbirliği ve koordinasyonu sağlamak mümkün değildir. İletişimin koordinasyon işlevi, bireysel amaçların değil örgütsel ortak amacın gerçekleştirilmesini kolaylaştırmaktır. Personel arasındaki birbirine bağımlılık düzeyi arttıkça, örgüt hedeflerine ulaşılması için yapılacak çalışmaların koordine edilmesi için kurulması gereken iletişim de artmaktadır. İletişim ayrıca aynı çalışmaların iki defa yapılmasını önler ve zayıf performans gösteren kişinin diğer personeli etkilemesini engeller (http://www.messegitim.com.tr/ti/347/0/Kurum-Ici-Iletisimin-Onemi).

Doğru kurulmuş bir kurumsal iletişim işletme çalışanların olumlu veya olumsuz durumlara önceden hazırlanmasında, çalışanların ortak bir amaç için birleşmesinde, işbirliğinin sağlanmasında, çevreye uyumun sağlanmasında, kararların alınma aşamasına çalışanların da katılımının sağlamasında, işletmenin hedef ve amaçları hakkında işçilerin bilgilendirilmesine, toplantı ve konferanslardan önce çalışanların aktiv bir şekilde bu toplantılarda ve konferanslarda iştirakının temin edilmesinde, çalışanların motivasyonunun sağlanmasında, ast-üst ilişkilerinde aracı kullanılmadan astların üstlere istek ve tekliflerinin iletilmesinde, iç ve dış kaynaklardan doğru bilginin elde edilmesinde önemli bir yere sahiptir.

5. KURUMSAL İLETİŞİM OLMAZSA NE OLUR?

Her bir kurum faaliyetlerini doğru yönetmek için bünyesindeki çalışanlar ile güçlü bir iletişim içinde olmalıdır. Çalışanlar ondan neyin yapılmasının istendiğini, neden istendiğini bilmek ister. Bunun için de çalışanların olub bitenleri anlaması açısından iletişimin doğru kurulması gereklidir.

Kurumsal iletişim tüm pazar alanlarına paydaş gruplarına kurumsal davranışın etkinliğini iletir. Kurumsal iletişim, kurumun değerlerini, davranış biçimlerini hedef kitlelere anlatamıyorsa, hedef kitlelerin kurumu algılamaları yetersiz olacaktır. İletişimsiz değerler ve stratejiler anlaşılmayacak yada sahiplenilmeyecek (Küçük, 2005:46).

Kurumsal iletişimin olmaması işletme ve çalışanlar açısından bazı sorunlara neden ola bilir. Bildiğimiz gibi işletmenin temel amacı işletmeni ayakta tutmakdır. İşletmenin ayakta tutmanın yolu ise çalışanlar arasında işbirliğinin sağlanmasından ve onların bu amaç için bir ayara getirilmesine

bağlıdır. Eğer işletmede kurumsal iletişim yoksa işletmenin uzun vadede ayakta kalması çok zor olacakdır.

İşletmede iletişimin doğru kurulmaması veya hiç olmaması işletmenin iç çevresinde olduğu gibi dış çevresi ile de iletişimin zorlanmasına, personel devir hızının her gün artmasına, işletmenin ve çalışanlarının performansının düşmesine neden olacakdır.

İşletmelerin kurum içinde ve kurum dışında oluşturdukları bir imaj vardır. Bu imajın her zaman korunması için etkili bir iletişim politikasının izlenmesi gerekmektedir. Kurumun iç ve diş ilişkilerindeki meydana gelebilecek her hangi bir iletişim yetersizliği çeşitli sorunların yaranmasına neden olur.

İletişimin olmaması ast-üst ilişkilerinde aksamalara, insanların performansının düzgün değerlendirilmemesine ve atamalarda sorunların olmasına, gizli işsizliğin yaranmasına, işletmenin verdiği hizmetlerde düşüşün olmasına aynı zamanda müşteri memnuniyyetsizliğine sebep ola bilir.

Aynı zamanda işletmenin iletişiminin zayıf olması ve ya hiç olmaması işletmeye olan yatırımların azalmasına, gereksiz tarışmaların olmasına, çalışanlarla rehberlik arasında anlaşılmazlıklara, çalışanlar arasında görev dağılımının düzgün yapılmamasına, verilen kararların zamanında uygulanmamasına, verimliliğin düşmesine ve maliyyetin artmasına neden olacakdır.

6. KAMU VE ÖZEL SEKTÖRDE KURUMSAL İLETİŞİM DÜZEYİ

Azerbaycan'daki özellikle Bakü'deki işletmelerde kurumsal iletişim düzeyini öğrenmek amacı ile bir anket uygulaması yapdık. Araştırma çerçevesinde düzenlediğimiz anket soruları araştırma kapsamına alınan kamu ve özel çalışanlarına yöneltdik. Anketimiz 5'li Likert Ölçeğine göre hazırlanmış, elde edilen bulgular ise analiz edilerek aşağıdaki bazı veriler elde edilmişdir.

Anketde iştirak eden katılımcıların % 46-sı 18-25 yaş aralığında, % 14-ü 26-30 yaş aralığında, %19-u 31-36 yaş aralığnda, %10-u 36-40 yaş aralığında, %11-i ise 40 yaş üstü katılımcılardır. Bunlardan % 57-si kadın, %43-ü ise erkekdir. Anketde iştirak edenlerin % 9-u lise, % 53-ü lisans, % 38-i yüksek lisans mezunu olmuşdur. Katılımcıların %32-si 1 yıl süre, %34-ü 2-5 yıl, %11-i 6-10 yıl, %15-i 11-15 yıl, %8-i ise 16 yıldan fazla bir zamanda bu anki iş yerlerinde çalışmaktadırlar.

Yapdığımız anket uygulaması zamanı bazı sorular sorduk ve katılımcıların verdiği yanıtlar sonrası aşağıdakı cevapları aldık. Anketdeki ilk sorumuz şu şekilde olmuşdur.

1.“ **Genel olarak şirketinizdeki mevcut kurum içi iletişem düzeyinden memnunmusunuz?**”sorusuna katılımcıların % 15-i çok memnun olduğunu, %53-ü memnun olduğunu, %13-ü memnun olmadığını, %6-sı hiç memnun olmadığını, %13-ü ise sorunu cevaplamada qararsız olduğunu belirtmişdir.

2. **“Şirketdeki haber ve ilanlar size hangi vasıtalarla ulaşıyor?”** sorusuna katılımcıların %23-ü şirketin internet sayfasından, %41-i şirket içi toplantılarda bilgilerin verildiğini, %13-ü kendi qayretleri ile bilgi topladıklarını, %2-i yeni haberlerin onlara hiç ulaşmadığını, %21-i ise haberleri dolaylı yollarla elde etdiklerini bildirmişler.

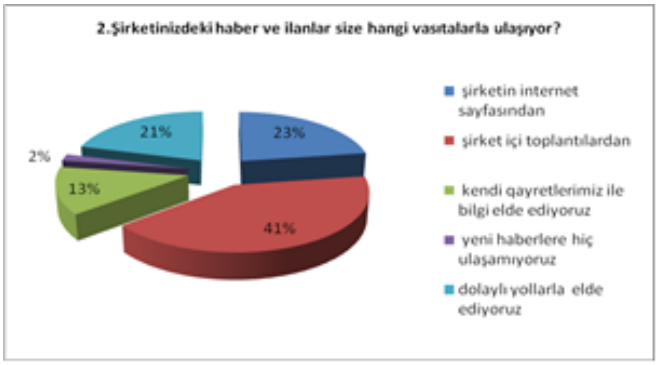

3. **“Şirketiçi kararların alınması sırasında işçilerin katılımı temin ediliyormu?”** Sorusuna katılımcıların %32-si evet temin ediliyor, %53-ü kısmen temin edildiğini, %9-u temin edilmediğini, %4-ü kesinlikle temin edilmediğini, %2-si ise kararsız olduğu cevabını vermişdir.

4. **“Çalıştığınız kurumun maksat ve stratejik hedeflerinden haberiniz varmı?”** sorusuna katılımcıların %59-u haberinin olduğunu, %30-u kısmen haberinin olduğunu, %9-ü çok az haberinin olduğunu, %2-si ise kararsız olduğu cevabını vermişdir.

5. **“Bir yıl önce ile karşılaştırıldığında çalıştığınız kurumun şu anki iletişim düzeyini nasıl değerlendiriyorsunuz?”** sorusuna cevap verenlerin %19-u çok iyi, %36-sı iyi, %34-ü aynı düzeyde, %11-i kötü cevabını vermişdir.

6. **“Şirketinizle ilgili haberleri düzenli olarak okuyorsunuz mu?”** sorusuna katılımcıların %43-ü çoğu zaman okuduğunu, %28-i zaman buldukca okuduğunu, %19-u bazen okuduğunu, %6-sı çok geç-geç okuduğunu, %4-ü ise hiç okumadığını bildirmişdir.

7. “**Yöneticiniz iletişim becerilerini nasıl değerlendiriyorsunuz**?” sorusuna katılımcıların %21-i çok iyi, %36-sı iyi, %38-i orta düzeyde, %5-i ise çok kötü olarak değerlendirmişdir.

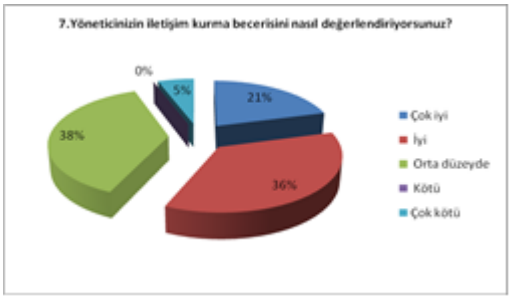

8. **“Şikayet ve önerilerinizi yönetime hangi şekilde sunuyorsunuz?”** sorusuna katilimcilarin %9-u yazılı şekilde, %57-si sözlü şekilde doğrudan iletişimle, %19-u üçüncü kişilerin araciliğiyla, %15-i ise hem yazılı hem de sözlü şekilde iletdiklerini bildirmişler.

9. **"Şikayet ve önerilerinize hangi sürede cevap veriliyor?"** sorusuna katılımcıların %21-i 1 hafta içerisinde, %2-si 1 ay içerisinde, %2-si 1-3 ay içerisinde, %11-i genel olarak çoğu zaman göz ardı edildiğini, %64-ü ise şikayet ve önerilerin önemine bağlı olarak sürenin değişdiğini bildirmişdir.

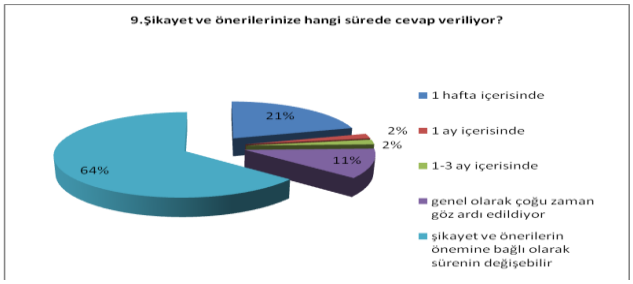

10. **"İşletme içi iletişimde en çok kullanılan araçlar nelerdir?"** sorusuna katılımcıların %38-i e-posta, %52-si telefon, %6-sı sirketin internet sayfası, %4 ise diğer araç-gereçlerin isimlerini söylemişler.

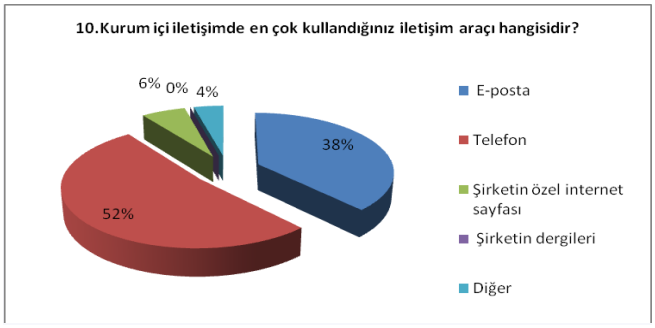

6. SONUÇ

Örgütsel iletişim algısı günümüzde sıklıkla duyulmaya başlanmışdır. İşletme içinerisinde çalışanların doğru-dürüst bir şekilde yönetilmesinde, kararların alınmasında kurumsal iletişimin rolü vazgeçilmezdir. İletişimi iyi olmayan bir işletmenin uzun dönemde ayakta kalması, varlığını sürdürebilmesi, topluma hizmet etmesi ve çalışanlarının örgüte bağlılığını sağlaması çok zordur. Kurum içinde iyi bir iletişimin olması yönmeticiler ve çalışanlar açısından motivasyonun yüksek olmasına neden olmaktadır. Motivasyon ve bağlılığın yükselmesinin nedeni ise çalışanlarda onların fikir ve düşüncelerine önem verildiğini, herhangi bir sorununun dikkatle dinlenildiğini, çalıştığı kurumun onun için ideal bir çalışma ortamı olduğunu hiss etmesidir.

İletişim kurma becerisi yüksek olan bir yönetici sayesinde işletmede bilgiler hızlı ve düzgün bir şekilde yayılabilir ve işletme hedeflerine daha kolay ulaşabilir. İletişimi güçlü olmayan işletmelerde çalışanlar çoğu zaman işlerini bazı zorunluluklar ve ücret nedeni ile devam etdirmekte ve işletmeye bağlılık göstermemektedirler. Ancaq iletişim kurma düzeyi yüksek olan bir yönetici çalışanının işi sevmesini ve kurumu sadık kalmasını temin ede bilir. Herhangi bir yöneticinin iyi bir iletişim kurabilmesi için yönetmenliğini yaptığı kurumu iyi tanıması, özelliklerini, becerilerini analiz etmesi daha sonra ise onlarla dialoga girmesi gerekmektedir. Etkili iletişim kurma becerisine sahip olan bir yöneticinin her bir cümlesi çalışanlarında ona karşı güçlü bir inam ve bağlılık sağlar.

Bu çalışma, kamu ve özel kurumların personelinin örgütsel iletişim düzeylerini tespit etmek amacı ile yapılmıştır. Yapılan analizlere göre araştırmaya katılan kamu ve özel kurum çalışanlarından daha çok kamu çalışanlarının kurumsal iletişim düzeyi daha iyi düzeydedir. Analiz sonuçlarına bakıldığı zaman analize katılanların %55-i kamu, %45 ise özel kesim çalışanları olmuşdur. Katılımcıların %53 iletişim düzeyinin çalışdıkları kurumlarda iyi olduğunu her hangi bir iletişim yetersizliği ile karşılaşmadıklarını ve istek ve önerilerini serbestce ifade etdiklerini bildirmişler. Katılımcların %38-i yöneticilerinin iletişim becerisinin ne iyi ne kötü, orta düzeyde olduğunu, %36-sı ise iyi bir iletişim kurma becerisi olan liderlerinin olduğunu, %21 çok iyi iletişim becerisi olan yöneticilerinin olduğunu, sadece %5-i yöneticilerinin iletişim kurma becerisinin çok kötü olduğunu, istek ve önerilerini yönetmenliğe ilete bilmediklerini, motivasyon ve bağlılıklarının çok aşağı olduğunu bildirmişler.

KAYNAKÇA

Ahmet ERKUŞ, Ebru GÜNLÜ, İletişim Tarzının ve Sözsüz İletişim Düzeyinin Çalışanların İş Performansına Etkisi: Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt 20, Sayı 1, Bahar: 7-24, 2009

Canan ULUYAĞCI, Özgür ÇALIŞKAN, Fatma OKUMUŞ, Aysun YÜKSEL, Canan ULUYAĞCI, Nergiz KARADAŞ, Canan ULUYAĞCI, Sevil BAYÇU, Sözlü ve Sözsüz Iletişim, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayini no: 2882, Açiköğretim Fakültesi Yayini no: 1839, 2013

Fahrettin ÖZDEMİRCİ, Kurumsal İletişim ve Belge Yönetimi, Uluslararası Bilgi Hizmetleri Sempozyumu: İletişim 25–26 Mayıs 2006, İstanbul

Ferruh UZTUĞ, Gülcan ŞENER, Nuray TOKGÖZ, Sevil BAYÇU, R. Ayhan YILMAZ, İdil SUHER, Kurumsal İletişim, T.C. Anadolu Üniversitesi

Yayini no: 2594 Açiköğretim Fakültesi Yayini no: 1562, Eskişehir, Haziran 2012

Gürel TÜZÜN, İletişim, Belgesel Çevre Merkezi-REC Türkiye, Aralık-2008

İrfan ERDOĞAN, Iletişimi Anlamak, Ankara, 2011

İbrahim HABACI, Abdullah ÜRKER, Seval BULUT, Recep ATICI, Zeynep HABACI, Beden Dilinin Eğitim Öğretim Üzerine Etkileri, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9 Summer 2013, p. 1639-1655, ANKARA-TURKEY

Mestan KÜÇÜK , Ufuk ERİŞ , Tarkan OĞUZ, Anıl DAL, Cengiz Hakan AYDIN, E. Nezih ORHON , İletişim Bilgisi, Anadolu Üniversitesi, T.C. Anadolu Üniversitesi yayini no: 2712 , Açiköğretim Fakültesi yayini no: 1675, Eskişehir, Eylül 2012

Meltem ONAY, Zeynep Hale SÜSLÜ, Sevde KILCI, Iletişim Tarzinin ve Sözsüz Iletişimin Çalişanlarin Iş Performansina Etkisi: Posta Dağiticilari ve Hemşireler Üzerine Bir Araştirm, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi

Pelin DÜNDAR, Elif Koralp ÖZEL, Kurum İçi İletişimin Kaliteye Olan Etkisi: Yeni İletişim Teknolojlerinin Kurum İçi İletişimin Kalitesine Olan Etkisini İncelemeye Yönelik Bir Aratırma, ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi Issn: 1309-9302 http://sobiad.odu.edu.tr, Cilt: 3 Sayı: 6 Aralık 2012

Yavuz TUNA, Özgül BİRSEN, Funda ERZURUM, Mestan KÜÇÜK, Figen ÜNAL ÇOLAK, Levent ÖZKOÇAK, İletişim, Ankara, Şubat 2012

http://www.akademik.adu.edu.tr/myo/cine/webfolders/File/ders%20notlari/iletisim.pdf

http://www.istanbulsaglik.gov.tr/w/sb/kriz/belge/iletisim_becerileri.pdf

http://www.ticariyer.com/kurumsal/kurumsal-iletisim-nedir/pdf.html

http://www.deu.edu.tr/DEUWeb/Icerik/Icerik.php?KOD=18820

http://www.messegitim.com.tr/ti/347/0/Kurum-Ici-Iletisimin-Onemi

http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/%C3%96rg%C3%BCt%20Ileti%C5%9Fim.pdf

https://nedimkaraduman.wordpress.com/2012/04/29/kurumsal-iletisim-nedir/

http://www.wise.tv/blog/kurumsal-iletisimin-departmaninin-kurum-icindeki-rolu.html

http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ertan-acar/kurumsal-iletisim-yonetimi-nedir-1483422/

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

AZERBAYCAN`DA YÖNETİCİLERİNİN YEREL İŞLETMELERDE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDE İZLEDİKLERİ STRATEJİLER ÜZERİNDE ANALİZ

Doç. Dr. Fariz AHMADOV
Arş. Gör. Gülşen MEMMEDOVA

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Azerbaycan`da yerel işletmelerin yöneticilerinin örgütsel bağlılık üzerinde izledikleri strateji üzerinde analiz yaparak yöneticilerinin örgütsel bağlılık üzerinde izledikleri stratejileri sistematik incelemektir. Araştırmada ikincil kaynaklardan ve örnek uygulamalardan yararlanarak Azerbaycan yöneticilerinin örgütsel bağlılık üzerinde izledikleri strateji üzerinde analiz edilecektir. Ayrıca çalışmada örgütsel bağlılık ile demografik değişkenler arasındaki ilişki araştırılarak Azerbaycan işletmelerinde yöneticilerin örgütsel bağlılık üzerinde izledikleri stratejide nasıl uygulandığı analiz edilecek ve öneriler verilecek. Çalışmada eleştirel literatür taraması incelenmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Örgütsel bağlılık, Örgütsel bağlılık sınıflandırmaları, Örgütsel bağlılık Stratejileri*

GİRİŞ

Örgütsel bağlılık çalışanın çalıştığı örgüte karşı hissettiği bağın gücünü göstermektedir. Örgütsel bağlılık duygusunun, örgütsel performansı pozitif yönde etkilediğine inanılmakta ve bu konuda örgütsel bağlılığın işe geç gelme, devamsızlık ve işten ayrılma gibi istenmeyen sonuçları azalttığı, hatta ürün veya hizmet kalitesine olumlu yönde katkıda bulunduğu söylenmektedir.

Örgütsel bağlılık konusu ilk defa 1956 yılında Whyte tarafından ele alınmış, daha sonra başta Porter olmak üzere Mowday, Steers, Allen, Meyer, Becker gibi pek çok araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir.

Örgütsel bağlılık son 30 yıl içerisinde başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere pek çok ülkede araştırma konusu olmuştur. Azerbaycan'da ise bugüne kadar bu konuda yeterince araştırma yapılmamıştır.

Dünyanın giderek küçüldüğü, ekonomik ve ticari anlamda ülkesel sınırların ortadan kalktığı ve rekabetin şiddetlendiği bir ortamda örgütlerin ayakta kalabilmeleri ve daha da güçlenerek geleceğe doğru sağlam adımlarla

yürüyebilmelerinde örgütsel bağlılık kavramı oldukça büyük önem kazanmıştır.

Yaptığımız çalışmanın bu problemlerin çözümlenmesine katkıda bulunacağına umut ediyoruz.

ÖRGÜTSEL BAĞLILIK KAVRAMI

Örgütsel bağlılık kavramı farklı kaynaklarda farklı şekillerde tanımlanmış ve değerlendirilmiştir. Bazı kaynaklarda örgüt içi sadakat gibi bahsediliyor. Bu tanım bir davranış biçimi, amaçsal davranışlar bütünü, motive edici bir etken veya bir tutum olarak değerlendirilebilir (Dunham,vd, 1994:370; Lois ve Nyhan,1994:99; Morris ve Sherman, 1981:512; Modway, 1979:224).

Örgütsel bağlılık örgütün yaşaması, çalışanların örgütten ayrılmamaları açısından çok önemlidir. Çalışanlar örgüte ne kadar bağlıysa örgüt de o kadar güçlenmektedir. Çalışanların örgüte bağlılığını arttırmak için ücret arttırma, yükselme olanağı sağlama, özendiriciler sunma ve ödüllendirmelerin yapılması gibi metodlar uygulanmaktadır (Çetin, 2004: 90) .

Örgütsel bağlılık, 5 nedenden dolayı örgütler için yaşamsal bir konu haline gelmiştir (Balay, 2000:1) :

1- İşi bırakma, devamsızlık, geri çekilme ve iş arama faaliyetleri ile;
2- İş doyumu, işe sarılma, moral ve performans gibi tutumsal, duygusal ve bilişsel yapılarla;
3- Özerklik, sorumluluk, katılım, görev anlayışı gibi işgörenin işi ve rolüne ilişkin özelliklerle;
4- Yaş, cinsiyyet, hizmet süresi ve eğitim gibi işgörenlerin kişisel özellikleriyle;
5- Bireylerin sahip olduğu örgütsel bağlılık kestiricilerini bilmeyle yakından ilişkilidir.

Bağlılık duyan işgörenler, örgütün amaç ve değerlerine güçlü bir biçimde inanır, emir ve beklentilere gönüllüce uyarlar, ayrıca amaçların istenilen şekilde gerçekleşmesi için asgari beklentilerin çok üstünde çaba ortaya koyar ve örgütte kalmada kararlılık gösterirler (Balay, 2000: 3) .

1950'li yıllardan günümüze kadar pek çok araştırmacılar örgütsel bağlılığı değişik boyutlardan incelemiştir. Bu araştırmalar günümüzde giderek artan önem kazanmıştır. Bunun bazı nedenlerini vardır (Özsoy, 2004) :

1- Örgüte bağlılığın, arzu edilen çalışma davranışı ile ilişkisi ve örgütsel bağlılığın, örgütsel etkinliğin yararlı bir göstergesi olması,

2- Örgüte bağlılığın işten ayrılma nedeni olarak, iş doyumundan daha etkili olduğunun araştırmalarla ortaya konması ve örgütsel bağlılığı yüksek olan kişilerin, düşük olanlara göre daha iyi performans göstermeleri,
3- Örgütsel bağlılığın, fedakarlık ve dürüstlük gibi örgüt vatandaşlığı davranışlarının bir ifadesi olarak dikkat çekmesidir.

Örgütsel bağlılık işgörenlerin örgüte karşı hissettikleri psikolojik bağlılıktır. Bağlılık işe duyulan ilgi, sadakat ve örgütsel değerlere karşı duyulan güçlü inançtan kaynaklanmaktadır (Çekmecelioğlu, 2006:155) .

İşgörenlerin iş yerine psikolojik olarak bağlanmasını ifade eden örgütsel bağlılık, işgörenin örgütte kalma ve onun için çaba gösterme arzusu ile amaç ve değerlerini benimsemesi olarak tanımlanabilmektedir (Morrow, 1983:491) . Bu açıdan bakıldığında örgütsel bağlılık, işgörenlerin verimliliklerini ve işyerlerinden ayrılma niyetlerini etkileyen en önemli unsurlardan biridir.

Genel olarak örgütsel bağlılık 3 faktörle karakterize edilmektedir (Elisenberg vd., 1983:181) :

- Örgütün amaç ve değerlerine güçlü bir inanç ve kabul gösterme,
- Örgüt adına anlamlı çaba göstermeye isteklilik gösterme ve
- Örgüt üyeliğini sürdürme konusunda güçlü istek duymaktır.

ÖRGÜTSEL BAĞLILIK SINIFLANDIRMALARI

Örgütsel bağlılık üzerine yapılan birçok tanımlarda bağlılığın ya tutumsal ya da davranışsal bir temele dayandığı fikrinde birleşilmektedir. Diğer bir ifadeyle işgörenler, tutumsal veya davranışsal bir sebep geliştirerek örgüt üyeliğini devam ettirmektedir (Bayram, 2006:59) .

Örgütsel bağlılığın tutumsal ve davranışsal olmak üzere iki farklı şekilde incelenmesinin nedeni, örgütsel davranışçıların ve sosyal psikologların konuya farklı açılardan yaklaşmış olmalarından kaynaklanmaktadır. Örgütsel davranışçılar tutumsal bağlılık üzerinde yoğin olarak dururken, sosyal psikologlar daha çok davranışsal bağlılık üzerine odaklanmışlardır (Gül, 2003:77) .

Mowday'ın sınıflandırması Bağlılık konusundaki bu ayrımı ilk kez ortaya koyan Mowday'ın sınıflandırması ve diğer sınıflandırmalar aşağıda belirtilmiştir :

1. Tutumsal bağlılık – bireyin çalışma ortamını değerlendirmesi sonucu oluşan ve bireyi örgüte bağlayan duygusal bir tepkidir. Yani, bağlılık – bireyin örgütle bütünleşmesi ve örgüte katılımının nispi gücüdür (Çöl, 2004)

. Tutumsal bağlılık kavramı işgörenlerin örgütleriyle olan ilişkilerine odaklanmıştır. Bu bağlılık türünde işgörenin kendi değer ve hedeflerinin örgütün değer ve hedefleriyle uyum göstermesi gerekmektedir. Tutmsal bağlılık, üç bileşenden oluşmaktadır. Bunlar : örgüt amaç ve değerleri ile özdeşleşme, işle ilgili faaliyetlere yüksek katılım ve örgüte sadakatle bağlanma şeklinde ifade edilmektedir (Özsoy 2004) .

2. Davranışsal bağlılık – bireylerin geçmiş deneyimleri ve örgüte uyum sağlama durumlarına göre örgütlerine bağlı hale gelme sürec ile ilgilidir. Davranışsal bağlılık gösteren işgörenler örgütün kendisinden ziyade, yaptıkları belli bir faaliyete bağlanmaktadırlar. Davranışsal bağlılık, örgütten daha çok bireyin davranışlarına yönelik olarak gelişmektedir. Örneyin birey bir davranışta bulunduktan sonra sürdürdüğü bu davranışa bağlanmaktadır.

Etzioni'nin sınıflandırması Etzioni 3 tür bağlılık sınıflandırması yapmıştır (Balay, 2000:19-20; Bayram, 2006:129-130). Bunlar :

1. Ahlaki bağlılık – örgütün amaçları, değerleri ve normalarını içselleştirme ile otoriteyle özdeşleşme temeline dayanmaktadır. Işgörenler, toplum için faydalı amaçları takip ettiklerinde örgütlerine daha çok bağlanmaktadırlar.

2. Hesapçı bağlılık – örgüt ile işgörenler arasındakı alışveriş ilişkisini temel almaktadır. Işgörenlerin, örgütlerine katkıları karşılığında elde edecekleri ödüllerden dolayı bağlılık duymaktadırlar.

3. Yabancılaştırıcı bağlılık – işgörenler, davranışların sınırlandırıldığı durumlarda oluşan ve örgüte doğru olumsuz bir yönelimi ifade etmektedir. Işgören psikolojik olarak örgüte bağlılık duymamakta lakin üyeliğini devam ettirmektedir.

O'reilly ve Chatman'ın sınıflandırması Örgütsel bağlılığı, çalışanın örgütü için hissetdiği psikolojik bağ olarak tanımlayan O'reilly ve Chatman, örgütsel bağlılığı üçe ayırmaktadırlar (Balay, 2000:22-23):

1. Uyum bağlılığı : Bağlılık – paylaşılmış değerler için değil, belirli ödülleri kazanmak için oluşmaktadır. Bu bağlılıkta, ödülün çekiciği ve cezanın iticiliği söz konusudur.

2. Özdeşleşme bağlılığı : Bağlılık – diğerleriyle doyum sağlayıcı bir ilişki kurmak veya ilişkiyi devam ettirmek için meydana gelmektedir. Böylece çalışan, bir grubun üyesi olmaktan gurur duymaktadır.

3. Içselleştirme bağlılığı : Bağlılık – tümüyle bireysel ve örgütsel değerler arasındakı uyuma dayanmaktadır. Bu boyuta ilişkin tutum ve davranışlar: çalışanların, iç dünyalarını örgütteki diğer insanların değerler sistemiyle uyumlu kıldığında gerçekleşmektedir.

Katz ve Khan'ın sınıflandırması Katz ve Kahn, örgütsel bağlılığın bir örgüt ortamındakı çalışanların, görevlerinin gereklerini yerine getirmeye, yani onları örgüte bağlılık duymaya yönelten farklı ödüllere dayalı devreler olduğunu ileri sürmüştür (Balay, 2000:23) . Çalışanların sistem içindeki eylemleri, hem iç ödüller hem de bazı dış ödüllerin birleşiminin bir sonucudur. İç ödüller anlatımsal devreyi, dış ödüller ise araçsal devreyi ifade etmektedir. Anlatımsal ve araçsal devreler ayırımı, çalışanların kendilerini sisteme adayışlarının nitelliğini belirtmektedir. Içsel bakımdan ödüllendirici olduğu durumlarda, anlatımsal devre söz konusudur. Buna benzer dış ödüllerin güdüleyici olduğu durumlarda ise, araçsal devreden söz konusudur.

Wiener'in sınıflandırması Wiener'in sınıflandırmayla, araçsal bağlılık ve örgütsel bağlılık (normatifmoral bağlılık) ayırımına dayanan kuramsal bir model oluşturmuştur. Araçsal bağlılık; hesapçı, yararçı, kendi ilgi ve çıkarlarına dönük olmayı ifade ederken; örgütsel bağlılık ise, değer veya moral temeline dayanan güdüleme ile gerçekleşmektedir. Bu örgütsel bağlılığı oluşturan inançlar, içselleşmiş baskılar yaratmak suretiyle işgörenin, örgütsel amaç ve çıkarları karşılayacak biçimde davranmasını sağlamaktadır. Böylece araçsal güdüleyici eylemler, işgörenin kendisine yönelimli iken, örgütsel bağlılık eylemleri örgütsel eğilimler taşımaktadır (Balay, 2000:20) . Çalışan ile örgüt arasında değişimsel bağlılık olarak da adlandırılan bu bağlılık türünde örgüt, çalışanın bazı güdülerini karşılarken; dönüşte çalışandan örgüte katkı yapmasını beklemektedir. Değişim ilişkisi, bir dereceye kadar dengede veya çalışanın lehine olduğu sürece çalışan, örgütten ayrılmayı istemeyerek ona bağlılık duyacaktır (Balay, 2000:20) .

Allen ve Meyer'in sınıflandırması Allen ve Meyer örgütsel bağlılığı üç grup olarak sınıflandırmışlar. Bunlar: duygusal (affective), devam (continuance) ve normatif (normative) bağlılıktan oluşmaktadır (Allen ve Meyer, 1990a:4; Meyer ve Allen, 1991:67). Allen ve Meyer'in sınıflandırması günümüzde de geçerliliğini korumakta ve bağlılık konusunda yapılan çalışmalarda temel alınmaktadır. Aşağıda ayrıntılı olarak incelenmektedir:

1. Duygusal bağlılık – tutumsal bağlılık olarak da anılıyor ve iş çevresine ilişkin duygusal tepkilerle yakından ilgili olup, daha çok işe sarılma, birlikte çalışan arkadaşlardan, işten ve mesleğe bağlılıktan sağlanan doyumla ilişkilidir (Balay, 2000:73) . Duygusal bağlılık, çalışanın örgüte karşı hissetdiği duygusal bağlılığı, örgütle özdeşleşmesini ve bütünleşmesini kapsamaktadır. Güçlü bir duygusal bağlılıkla örgütte kalan çalışanlar, buna gereksinim duyduklarından değil, daha çok bunu kendileri istediği için örgütte kalmaya devam etmektedirler (Meyer ve Allen, 1991:67) . Örgütle özdeşleşme, örgüt ile çalışanın amaç ve değerlerinin zaman içerisinde uyuşması ve bütünleşmesi sürecidir. Örgütsel katılım ise, çalışanın örgütten memnun olması ve aktif olarak katılımda bulunmasıdır. Ayrıca örgüte katılım, örgüt üyeleriyle ilişkide bulunmayı içermektedir.

2. Devam bağlılığı – örgütten ayrılma durumlarında yaranacak maliyet sorunlarının göz önünde bulundurmakla ilgilidir. Çalışanları örgüte bağlılık duymalarının ve örgütte kalmak isteklerinin esas nedeni , örgütte kalmaya ihtiyaçlarının olmasıdır (Allen ve Meyer, 1991:67) . Bu nedenlede devam bağlılığı, çalışanın örgütte çalıştığı süre içerisinde harcadığı emek, zaman ve çaba ile edindiği statü, para gibi kazanımlarını örgütten ayırmasıyla birlikte, kaybedeceği düşüncesiyle oluşan bağlılıktır (Yalçın ve İplik; 2005:398) . Devam bağlılığı, çalışanın bir örgütteki yatırımları, örneğin kıdemi ve yararlamalar, örgütten ayrılmanın maliyetini aşıyorsa, çalışan örgüte bağlanmaktadır (Balay, 2000:22) . Yani, devam bağlılığında esas olan örgütte kalma ihtiyacıdır.

3. Normatif (kuralcı) bağlılık – çalışanların örgütte kalmayı sürdüme ile ilgili yükümlük duygularını yansıtmaktadır. Çalışanlar yüksek bir normatif bağlılık duygusu ile örgütte kalmaya ihtiyaç duymaktadırlar (Meyer ve Allen, 1991:67) . Çalışanların örgüte bağlılık duyması, bireysel yararları için bu şekilde davranmalarından değil, çalışanların yaptıklarının doğru ve ahlaki olduğuna inanmaları nedeniyle belli davranışsal eylemleri sergilemelerindendir (Balay, 2000:22) . Normatif bağlılıkta çalışan örgüte karşı sadakatin önemli olduğuna inanmakta ve bu konuda ahlaki bir zorunluluk hissetmektedir.

Argyris'in sınıflandırması Argyris (1998:99)'e göre bağlılık, insan ilişkileri ile ilgili basit bir kavram olmaktan öte; ekonomi, strateji, finansal yönetim, enformasyon teknolojisi ve diğer uygulamalar hakkındakı düşüncelerin temelini oluşturan bir kavramdır. Bağlılık olmaksızın, yeni girşim veya düşünceler uygulamaya geçirilmeyecektir. Çalışanların içsel ve dışsal olmak üzere iki türlü bağlılıkları söz konusudur.

1. Dışsal bağlılık – örgütün çalışanlarının kendi kaderleri üzerinde çok az kontrole sahip olduğunu kabul etmesidir. Yönetim tek bir elden çalışma şartlarını belirlerse, çalışanların dışsal bağlılığı söz konusu olacaktır. Çünki çalışana bırakılan sadece kendilerinden bekleneni gerçekleştirmeleridir. Görevler ve bu görevleri gerçekleşdirmek için gerekli olan kalıpları başkalarınca belirlenmektedir. Performans hedefleri ve bu hedeflerin önemi de başkaları, yani yönetim tarafından belirlenmektedir. Yani çalışanların örgüte karşı dışsal bağlılığı söz konusudur (Argyris, 1998:99-100; Doğan, 2006:70) .

2. İçsel bağlılık – çalışanların görev yaptıkları örgüt ile ilgili tüm çabalara katılmayı gönüllü olarak kabul etmeleridir. Eğer yönetim çalışanların kendi kaderleri üzerinde daha çok sorumluluk almalarını isterse, bu onların örgüte karşı içsel bağlılıklarını artırmaktadır. Çalışanlar, örgütün kendilerinden beklediklerine, kendi istekleri ve içsel motivasyonları ile katkıda bulunmaktadır (Doğan, 2006:70).

ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Bildiğimiz gibi, örgütsel çalışmalarda başarılı sonuç elde edilmesi için örgütsel bağlılık çok büyük önem taşıyor. Bir örgütün çalışanlarının örgüte bağlılığını arttırabilecek veya azaltabilecek faktörler mevcuttur. Örgütsel bağlılığı etkileyen faktörler aşağıdakılardır:

1. Kişisel faktörler – yaş, cinsiyet, eğitim seviyyesi, medeni hal, örgütte çalışma süresi, pozisyonda bulunma süresi, algılanan yeterlilik ve ücret gibi değişkenlerdir (Çırpan, 1999:59) .

Yaş faktörü ile örgütsel bağlılık arasında olumlu bir ilişki var. Yaşı ilerlemiş çalışanlar genç çalışanlara nazaran çalıştıkları örgüte daha çok bağlıdırlar ve mesleklerinden ve örgütteki pozisyonlarından daha çok memnundurlar (Ketchand ve Strawser, 1998:110) .

Cinsiyet faktörü ile örgütsel bağlılık arasındakı çalışmalar farklı sonuçlar vermiştir. Bazıları kadınların çalıştıkları örgüte erkeklerden daha az bağlı oldukları fikrini ireli sürmüşler. Sebep olarak ise kadınların ailedeki sorumluluklarının büyük olduğunu ve bunun işlerine konsantre olmalarına engel yaratdığını göstermişler. Bazıları ise tam tersine kadınların çalıştıkları örgüte erkeklerden daha fazla bağlı olduklarını ve sebep olarak ise karşılaştıkları her engelde motivasyonlarını düşürmedikleri fikrini ireli sürmüşler (İnce ve Gül, 2005) .

Eğitim seviyesi ile örgütsel bağlılık arasındakı çalışmaların çoğunluğunda ters yönlü bir ilişki saptanmıştır. Buna sebep ise daha yüksek eğitim düzeyine sahip çalışanların daha kolay iş bulabildikleri ve bu nedenlede mevcut bulundukları işe daha az adapte oldukları söylenmiştir. Lakin bunun tam tersini söyleyen çalışmalar da yapılmıştır.

Medeni hal ile örgütsel bağlılık arasındakı ilişkiyi inceleyen çok az çalışma yapılmıştır. Bu araştırmaların genel sonucu ise evli çalışanların bekar çalışanlara nazaran daha çok ekonomik sorumluluk taşıdıkları ve bu nedenlede çalıştıkları örgüte daha çok bağlı oldukları kararına gelmişler.

Örgütte çalışma ve pozisyonda bulunma süresi ile örgütsel bağlılık arasında pozitif ilişki vardır. Çünki uzun yıllar sonucunda elde edilmiş deneyimlere sahip çalışanlar emekli aylıkları, tatil imkanları ve başka faktörleri düşünerek çalıştıkları örgüte daha bağlı olacakları düşünülmektedir.

Algılanan yeterlilik ile örgütsel bağlılık arasında güçlü bir ilişki vardır. Bu ilişkiye çalışanların örgütlere gelişme ve başarı güdülerini doyurdukları oranda bağlanmaları neden olarak gösterilmiştir (Çırpan, 1999:62) .

Ücret ve örgütsel bağlılık arasındakı ilişki araştırılırken tutarlı, zayıf ve olumlu bir ilişki tespit edilmiştir. Ücret çalışanın örgüte yaptığı bir yatırımın karşılığı olarak bilinir ve zorunlu bağlılığı arttırdığı söyleniyor.

Başka bir fikre göre ise ücret düzeyi çalışanların özgüven duygularını yükseltdiği ve böylece duygusal bağlılığı arttırdığı ileri sürülmüştür (Çırpan, 1999:62) .

2. Işle ilgili faktörler işin içeriği, beceri çeşitliliği ve özerklilikdir (Çırpan, 1999:62) .

İşin içeriği ile örgütsel bağlılık arasında pozitif bir ilişki mevcuttur. Işin içeriği ne kadar zengin olursa örgüte bağlılık düzeyi de o kadar artmaktadır. Işin yapılma güçlüğü artarsa çalışanların karşılaştıkları problemlere meydan okuma halleri artar ve bu da örgütsel bağlılıklarını etkiler (Çırpan, 1999:62) .

Beceri çeşitliği ve bağlılık arasında sürdürülen çalışmalar sonucunda orta düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Bu araştırmalar sonucunda sürekli çalışanlarla yarı zamanlı çalışanlar arasındakı farkın yarı zamanlı çalışanların beceri çeşitliliğinin bağlılık üzerinde bir etkisi olmadığı olduğu görülmüştür (Çırpan, 1999:63) .

Özerklik ile örgütsel bağlılık arasında aparılan araştırmalar sonucu zayıf bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir (Çırpan, 1999:63).

Rolle ilgili faktörler rol çatışması ve rol belirsizliğidir (Çırpan, 1999:63) .

Rol çatışması ile örgütsel bağlılık arasında olumsuz bir ilişki var.

Rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık arasında olumsuz bir ilişki tespit edilmiştir.

3. Iş deneyimi faktörleri çalışanın örgütte çalışması esnasında karşılaştığı deneyimlerle ilgilidir. Bu faktörler çalışanların örgütte sosyalleşmesini sağlar. Bu ise çalışanla örgüt arasında duygusal bağ yaratır. Iş deneyimi faktörlerine örgüte güvenme, algılanan örgütsel destek, liderlik davranışları ve sosyal ilişkiler aittir.

Örgüte güvenme çalışanın çalıştığı örgütü güvenilir bulup bulmamaları hakkındakı düşüncelerinden oluşmaktadır. Çalışanlar örgütten beklentilerinin karşılandığı bir ortam algılarlarsa örgütsel bağlılıkları artacaktır.

Algılanan örgütsel destek örgüt çalışanlarının kendilerini güvende hissetmeleridir. Bu onların arkasında örgütün varlığını hissetmeleri demektir. Her zaman örgütün desteğini yanı başında hisseden çalışanlar işlerine daha sıkı bağlanacaklar ve örgütten ayrılmayı düşünmeyecekler. Algıladıkları örgütsel destek konusundakı algıları pozitif olan çalışanlar kendilerini çalıştıkları örgüte karşı borçlu hissederler. Bu hiss onlarla örgüt arasında

duygusal bağ yaratır ve onlar bu borçu çalıştıkları örgüte "geri ödemek" isterler.

Liderlik davranışları ile örgütsel bağlılık arasında güçlü bir ilişki mevcuttur. Liderin çalışanın ihtiyaçlarına karşı duyarlılığı örgütsel bağlılığa yüsek düzeyde etki etmektedir (Rowden, 2000:32) . liderle çalışan arasında iletişimin güçlü olduğu örgütlerde çalışanın örgüte bağlılığı yüksek düzeydedir (Çırpan, 1999:65) .

Sosyal ilişkiler çalışanların örgüt içerisinde geliştirmiş olduğu sosyal ilişkiler ve bağlardan oluşmakta ve çalışanın örgüte daha fazla bağlanmasına yol açmaktadır.

Yapısal özellikler örgütün yapısal özellikleri ile örgütsel bağlılık arasındakı ilişkiyi anlatıyor. Örneğin, örgütün büyüklüğü ile örgütsel bağlılık arasında bir ilişki vardır. Çalışanlar büyük örgütlerle kendilerini özdeşleştirmekte güçlük çekmektedirler. Bu probleme çözüm olarak büyük örgütler çalışanlarına daha fazla terfi olanakları, daha fazla yan faydalar ve çalışanlar arası etkileşim fırsatları sağlayarak çalışanların örgütsel bağlılık düzeyini arttırabilirler.

Işin kapsamı (işin geribeslemesi, uğraşısı ve önemi) davranışsal katılımı artırır. Çalışanlar için en iyisine ilgi veya sahip çıkma örgütsel özellikler organizasyona olan artan bağlılıkla pozitif biçimde ilişkilidir (Northcraft ve Neale, 1990) .

ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞIN ETKİLERİ

Örgütlerin en önemli amaçları çalışanların yetenek ve becerilerini geliştirerek onlaran en üst düzeyde verim almak ve örgüte olan bağlılıklarını arttırmaktır. Örgütsel bağlılığı yüksek olan çalışanların örgütsel bağlılığı düşük olan çalışanlara kıyasla örgüte ve üretime katılımlarıda yüksek olmakta ve örgütte daha iyi performans göstermektedirler.

Örgütsel bağlılığı yüksek olan çalışanlar düşük olan çalışanlar nazaran daha az işe gec kalma ve düşük devamsızlık oranı ve geniş iş performansı ile farklanıyorlar.

Örgütsel bağlılık işle ilgili önemli bir faktör olup örgütsel ve davranışsal çıktılar üzerinde önemli etkiye sahiptir. Işe gelmeme, işten ayrılma, iş çabası, geç gelme, performans gibi faktörler bunlardan bazılarıdır (Gümüş v.d., 2003:988) .

YÖNETİCİLERİN YEREL IŞLETMELERDE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDE IZLEDİKLERİ STRATEJİLER

Örgütsel bağlılık, örgütsel hedeflere ulaşmak için büyük öneme sahip faktörlerin başında gelmektedir. Bu sebeple de bütün örgütler, üyelerinin örgütsel bağlılığını arttırmak istemektedirler.

Örgüte bağlılığı yüksek olan çalışanlar görevlerini yerine getirmede ve örgütsel hedeflere ulaşmada ekstra çaba sarf ettikleri görülmekte ve bu tür çalışanların örgüt ile olumlu ilişkiler kurdukları ve daha uzun süre üyeliklerini devam ettirdikleri görülmektedir.

Yöneticiler çalışanlara örgütün kıymetli birer elemanı oldukları mesajını vermeleri, alınan karara katılmaları için cesaretlendirmeleri ve onlara güven duyduklarını onlara hisettirmelidirler. Bununla yanaşı çalışanlarda örgütsel bağlılık kavramını yalnızca örgüte değil, kendilerine de fayda sağlayacağı yönünde bir anlayışa sahip olabilecekleri gibi, örgüt yönetiminin örgütsel bağlılığı destekleyici bir yöntem olarak ideale yakın bir çalışma ortamı yaratmak konusunda yönetime yardımçı olmalıdırlar.

Yöneticiler aşağıdakı stratejileri uygulayarak çalışanların örgütsel bağlılıklarını arttıra bilirler :

Yetki devri – yani yönetici işin sonucundan sorumlu kimse olarak, gerekli gördüğü için kendisine ait bir hakkı, daha iyi sonuç elde edeceği bekleyişi ile bir astına geçici olarak devredebilir.

Yönetime katılım – çalışanın problemlerin çözümünde ve kararların alınmasında etkinliğinin arttırılması ve örgütte demokratik bir ortamın yaratılması gibi yönleriyle çalışanlarda örgütsel bağlılığı artıra bilir. Çalışanların kararverme sürecinde aktif rol almalarını sağlaya bilir. Bu durumda çalışanların güdülenmesi, kararın kalitesinin iyileştirilmesi, kişisel amaçlarla örgütsel amaçların dengelenmesi, verimliliğin artması, personel devir hızının azalması, çatışma ve sürtüşmelerin önlemesi sağlanır.

Motivasyon – yöneticiler farklı araçlar kullanarak çalışanlarını motive ede bilerler ve bunun sayesinde hem örgütsel bağlılıklarını arttırarlar, hemde işin verimliğini yükseltirler. Bu araçlar *ekonomik özendirme, psiko – sosyal özendirme, örgütsel ve yönetsel araçlardır*. Bu araçlar takdir etme, alınan kararlarda desteklemeve kararlara katılımlarını sağlama, para ve maddi ödüller, ücret artışı, güven hissettirme, prim, tatile göndermek, ikramiyelerin verilmesi, çalışanın performansına uygun ödüllendirmeler gibi yöntemlerle uygulanıyor. Amaç kişiye kendini özel hissettirmek, kendini örgütün bir parçası hissettirme ve bununlada örgüte olan bağlılığını arttırmaktır.

Işi zenginleştirme – yöneticiler çalışanın işi üzerinde karar vermesi ve kontrolünün arttırılması üzerine odaklanarak planlama ve kontrol etme

konularında çalışanın sorumluluklarını arttıraraken örgüte karşı bağlılığını da arttırmış olurlar. Bunu çalışanın yetkilerini arttırarak, bulunduğu pozisyondan başka bir pozisyona geçirerek veya aynı pozisyonda değişik rol ve yetkiler edinmesini sağlayarak etmek olur.

AZERBAYCAN DEVLET İKTİSAD ÜNİVERSİTESİNDE UYGULANAN "DİFERENSİAL ÜCRET SİSTEMİ"

Azerbaycan işletmelerinde örgütsel bağlılığın artırılmasıyla ilgili çalışmalara örnek olarak Azerbaycan Devlet İktisad Üniversitesinin (UNEC) motivasyon stratejisini uygulayarak yaptığı ve Bilimsel Konseyinin kararı ile onay alan "Azerbaycan Devlet İktisad Üniversitesinde profesör öğretim üyelerinin hizmet etkinliğinin değerlendirilmesine dayanan diferensial ücret sisteminin uygulanması hakkında kurallar"ın uygulanmasını sağlamak amacıyla sürekli çalışılır. Diferensial ücret sistemi UNEC-de tam ştat ve 0.5 ştat evezleme ile çalışan profesör – öğretim kadrosunu kapsamaktadır. Bunun uygulanmasında önemli öncelik örgütsel bağlılığın ve eğitimde kalitenin artırılmasıdı. UNEC öğretim sürecini gerçekleştiren üniversite olmanın yanı sıra, aynı zamanda bilimsel araştırmaları sürekli teşvik eden merkezdir.

Diferensial ücret sistemi profesör – öğretmen kadrosunun faaliyetinin değerlendirilmesinin sonuçlarına dayanarak onların görev ücretlerine UNEC bilimsel konseyi tarafından her öğretim yılı başında belirlenen emsallar üzere katkı yapılmasını öngörüyor. Profesör – öğretim üyelerinin hizmeti etkinliğinin değerlendirilmesi onların üniversitedeki etkinliğinin üç temel yönü dikkate alınarak yapılır: bilimsel çalışmalar (%40), öğretim faaliyetleri (%40) ve kendini geliştirme faaliyetleri (%20). Bu sistemin avantajlarından biri araştırma yoluyla bilgi üretmek ve öğretim yoluyla yüksek eğitimli elemanlar yetiştirmektir.

Sistemdeki diğer motivasyon işlevi ise öğrenciler tarafından öğretmenlerin değerlendirilmesidir. Öğretmenlerin öğrencilerinin onlar hakkındakı açık fikirlerini öğrenmeleri onların sorumlulukların artırarak mevcut problemlerin çözümleri üzerine odaklanmalarını sağlayır. Bu sonuç üniversite yönetimi ile öğretmenler arasında bağlanacak sözleşmeyi de etkiliyor.

Fakültelerin, kafedraların profesör – öğretmen kadrosunun değerlendirme kriterine göre sıralanması, öğretmenlerin bilimsel yayınları, onların kamuoyunu etkileme gücü (impakt faktör), yabancı ülkelerde yayınlanan makalelerin sayısı, profesör – öğretmen kadrosunun kaç faizinin araştırma ile meşkul olması hakkında bilgilerde yer almaktadır. Tüm bu göstergeler öğretim üyelerinin belirli görevlere seçimi sırasında da dikkate alınmaktadır.

Tüm bu araştırmalar sonucunda reyting sıralamasında 1-10. Yerlerde olan öğretmenlerin görev ücretleri 2 kat arttırılacak. 11-30. yerleri tutan öğretmenler üzere bu gösterici 1.7 defa, 31-60. yerleri tutan öğretmenler üzere 1.5 defa, 61-100. Yerleri tutan öğretmenler üzere 1.2 defa arttırılacaktır.

SONUÇ

Örgütlerin işlerinde başarılı sonuç elde etmeleri ve bunu aynı başarı ile sürdürebilmek için en önemli unsurlardan biri örgüte yüksek düzeyde bağlılık gösteren çalışanların varlığıdır. Örgütsel bağlılığı yüksek olan çalışanlar bulundukları örgütün amaç ve hedeflerini, vizyon ve misyonlarını benimseyerek, örgüt için büyük çaba sarf etmekte ve örgütte kalmak için daha fazla istek duymaktadırlar.

Yapmış olduğumuz araştırma sonucunda örgütlerin varlığını sürdürmesinde ve gelişmesinde çalışanların örgüte olan bağlılığının büyük etkisi olduğunu görmüş olduk.

Bütün bu araştırmanın sonucunda söyleyebiliriz ki, bir işletmenin elde ettiği kazançların ve başarıların hemen hepsinin esasında örgütsel bağlılık duruyor.

KAYNAKÇA

Ahmadov F.S. "AİLE İŞLETMELERİNDE YÖNETİCİLERİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞIN GÜÇLENDİRİLMESİNDE İZLEDİĞİ STRATEJİLER" (SAKARYA ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ ÖRNEĞİ)

ALLEN, Natalie J. ve John P. MEYER; (1990a), "The Measurement and Ante- cedents of Affective, Continuance and Normative Commitment to the Organization", Journal of Occupational Psychology, (63), ss. 1-18.

ALLEN, Natalie J. ve John P. MEYER; (1990b), "Organizational Socialization Tactics: A Longitudinal Analysis of Links to Newcomers' Commit- ment and Role Orientation", Academy of Management Journal, 33(4), ss. 847-858.

ARGYRIS, Chris; (1998), "Empowerment: The Emperor's New Clothes", Har- vard Business Review, May-June, ss. 98-105.

BALAY, Refik; (2000), Yönetici ve Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık, Nobel Yayın Dağıtım, Yayın No: 206, Ankara, 192s.

BAYRAM, Levent; (2006), "Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlı- lık", Sayıştay Dergisi, (59), ss. 125-139.

ÇEKMECELİOĞLU, Hülya; (2006), "İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Tutumla- rının İşten Ayrılma Niyeti ve Verimlilik Üzerindeki Etkilerinin Değer- lendirilmesi: Bir Araştırma", İş, Güç - Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Haziran, 8(2), ss. 153-168.

ÇÖL, Güner; (2006), "Örgütsel Bağlılık Kavramı ve Benzer Kavramlarla İlişki- si", İş, Güç - Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 6(2), İnternet Adresi: http://www.isgucdergi.org/printout.php?id=233, Eri- şim Tarihi: 14.01.2007.

DOĞAN, Selen; (2006), Personel Güçlendirme: Rekabette Başarının Anahtarı, Kare Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 230s.

DİLEK, Hakan (2005), Liderlik Tarzlarının ve Adalet Algısının; Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini ve örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerine Etkilerine Yönelik Bir Araştırma, Basılmamış Doktora Tezi, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü .

EISENBERG, Eric M.; P.R. MONGE ve K.I. MILLER; (1987), "Involvement in Communication Networks as a Predictor of Organizational Commitment", Human Communication Research, 10(2), ss. 179-201.

EİSENBERGER, R., Huntington, R., Hutchison, S. & Sowa, D. (1986). Perceived organization support. Journal of Applied Psychology, 71(3), 500-507.

ETZİONİ, A. (1975), A Comparative Analysis of Complex Organizations, New York: Free Press.

EİSENBERGER, R., Fasolo, P., & Davis-LaMastro, V. (1990). Perceived organizational support and employee diligence, commitment, and innovation. Journal of Applied Psychology, 75: 51-59.

GÜL, Hasan; (2003), "Davranışsal Bağlılık Yaklaşımı ve Değerlendirmesi", Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 10(1), ss. 73-83.

MEYER, John P. ve Natalie J. ALLEN; (1991), "A Three-Component Concep- tualization of Organizational Commitment", Human Resource Man- agement Review, 1(1), ss. 61-89.

MORROW, Paula C.; (1983), "Concept Redundancy in Organizational Research, the Case of Work Commitment", Journal of Occupational Behavior, 34, ss. 40-56.

Northcraft, G.B., Neale, M.A. (1990): Organizational Behavior , The Dryden Pres, 464- 474 .

OLIVER, N. (1990), Rewards, Investments, Alternatives and Organizational Commitment: Empirical Evidence and Theoretical Development , Journal of Occupational Psychology, Vol:63, No:1, pp.19-31.

O'REİLLY, C. ve J. Chatman (1986), "Organisational Commitment and Psychological Attachment the Effects of Compliance, Identification and Internalisation of Pro-Social

Behaviour", Journal of Applied Psychology, Vol. 71, No. 5, s.492–499.

ÖZSOY, Süheyla A.; (2004), "Bir Yüksekokul Çalışanlarının Kuruma Bağlılık Durumlarının İncelenmesi", İş, Güç - Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 6(2), İnternet Adresi http://www.isgucdergi.org/ printout.php?id=221, Erişim Tarihi: 12.12.2006.

Rowden, R.W. (1999): "The Relationship Between Charismatic Leadership Behaviors and Organizational Commitment", The Leadership & Organization Development Journal , Volume: 21, No: 1, 30-35.

YALÇIN, Azmi ve F. Nur İPLİK; (2005), "Beş Yıldızlı Otellerde Çalışanların Demografik Özellikleri İle Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişkiyi Be- lirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Adana İli Örneği", Çukurova Üni- versitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(1), ss. 395-412.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

AZERBAYCAN'DA İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ'NİN GELİŞİMİ VE FONKSİYONLARI

Pınar GÖKTAŞ[1]

ÖZET

Günümüzde küreselleşmenin etkisiyle gelişen iletişim ve ulaşım olanakları sayesinde Azerbaycan'da insan kaynakları piyasaları küresel bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Bu bağlamda işletmelerdeki stratejik değişimin sonucu olarak Azerbaycan'da insan kaynakları yönetimi artan bir öneme sahiptir.

Bu çalışmada Azerbaycan'da insan kaynakları yönetiminin gelişimi ele alınmış ve insan kaynakları yönetimi fonksiyonlarına yer verilmiştir. İnsan kaynakları yönetiminin gelişimi Azerbaycan'da iki dönemde ele alınmıştır. Bu dönemler Sovyet dönemi ve bağımsızlık kazanıldıktan sonraki dönemdir. Çünkü Azerbaycan yetmiş yıl boyunca Sovyet Sistemi içerisinde yer almış ve merkezi sistemle yönetilmiştir. Dolayısıyla insan kaynakları yönetimi de büyük ölçüde bu dönemde merkezileştirilmiştir. Bağımsızlığını kazandıktan sonraki dönemde ise demokratikleşme yolunda önemli adımlar atılmış ve ekonomik gelişim sürecine girilmiştir. Bu dönemde Azerbaycan'da diğer tüm alanlarda olduğu gibi insan kaynakları yönetimi alanında da değişimler yaşanmıştır. Bu bağlamda bu çalışmada Azerbaycan'daki işletmelerin insan kaynakları yönetiminin genel görünümü hakkında bir düşünceye ulaşmak ve insan kaynakları bölümünün önemini aşılamak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İnsan Kaynakları Yönetimi, İnsan Kaynakları Yönetimi Fonksiyonları, Azerbaycan'da İnsan Kaynakları Yönetimi, Azerbaycan*

THE DEVELOPMENT OF HUMAN RESOURCES MANAGEMENT AND FUNCTIONS IN AZERBAIJAN

ABSTRACT

Today, developing communication and transport facilities with the impact of globalization, human resources market in Azerbaijan has gained a global property. In this context, human resources management in Azerbaijan as a result of strategic changes in the company has a growing importance.

[1] Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, pinargoktas@sdu.edu.tr

In this study, it is discussed that the development of human resources management in Azerbaijan and the functions of human resources management. The development of human resources management in Azerbaijan have two periods. These periods are Sovyet period and the period after Azerbaijan gained independence. Because of Azerbaijan has taken place in the Soviet system and managed through centralized system for seventy years. Therefore, human resource management has also largely centralized in this period. In the period after gaining independence, important steps have been taken towards democratization and it began the process of economic development. During this period in the field of human resource management as well as in all other areas, there have been changes in Azerbaijan. In this context, this study reaches a thought about general view of human resource management of business in Azerbaijan and it is aimed to inspire the importance of human resources department

Keywords: *Human Resources Management, Functions of Human Resources Management, Human Resources Management in Azerbaijan, Azerbaijan*

GİRİŞ

Eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasında yer alan Azerbaycan bağımsızlığını elde ederek serbest pazar ekonomisine geçiş yapan bir Türk Cumhuriyetidir. Azerbaycan yetmiş yıl boyunca Sovyet Sistemi içerisinde yer alması sebebiyle tüm konularda olduğu gibi işletmecilik alanında da işletmeler merkezden gelen emir ve talimatları yerine getirmekte ve bunun sonuçlarından hiçbir şekilde etkilenmemektedir. Başka bir deyişle sistem içerisinde yer alan ülkelerin ve işletmelerin merkezi bir kumanda mekanizması bulunmaktadır. Dolayısıyla bu sistemde yer alan organizasyonların tamamen farklı yeni bir sisteme geçmesi kolay olmayıp birtakım farklı sorunlar da beraberinde gelmektedir. Azerbaycan serbest piyasa sistemine geçme hususunda diğer tüm alanlarda olduğu gibi işletmecilik alanında da azim ve kararlılığını sürdürerek bu sorunlarla başedebilme gayretini göstermiştir (Kasımov, 2011: 7). Azerbaycan'da bilimsel anlamda yetişmiş uzman personelin çalıştığı işletmeler, insan gücünden verimli bir şekilde yararlanarak zaman zaman yaşanan ekonomik krizlerde bile en az zararla devamlılıklarını sürdürmeyi başarmışlardır (Hashimov, 2009: 101). Şüphesiz ki bu bağlamda küreselleşmenin etkisiyle yoğun rekabet ortamında işletmeleri rakiplerinden öne çıkaran temel unsurun insan kaynakları olduğunu söylemek mümkündür.

İnsan Kaynakları Yönetimi Azerbaycan'da henüz dünya standartlarına ulaşamamıştır. Ayrıca tam olarak da modern şekilde ele alındığını söylemek mümkün değildir. Ancak personel yönetimi ile insan kaynakları yönetimi faaliyetleri birbirinden ayrılmıştır (Aliyeva, 2015: 93).

İnsan kaynakları yönetimi gelişim dönemi Azerbaycan'da iki dönem olarak değerlendirilmektedir. Bunlardan ilki Sovyetler dönemi ikinci dönem ise bağımsızlık kazandıktan sonraki dönemdir (Kasımov, 2011: 106). Bu çalışmada Azerbaycan'daki insan kaynakları yönetiminin gelişimi, önemi, insan kaynakları yönetimi fonksiyonları ve uygulamalarına yer verilmiştir. Bu bağlamda Azerbaycan'daki işletmelerin insan kaynakları yönetiminin genel görünümü hakkında bir düşünceye ulaşmak ve insan kaynakları bölümünün önemini aşılamak amaçlanmaktadır.

1. İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ KAVRAMI VE AZERBAYCAN'DAKİ İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ GELİŞİM SÜRECİ

İnsan kaynakları yönetimi kavramı ilk kez 1817 yılında ekonomist Springer tarafından kullanılmış olup günümüzdeki anlamında ise özellikle F. W. Taylor ve H. Fayol'un fikirleri çok etkili olmuştur (Şimşek ve Öge, 2007:1-2). İlk olarak sanayi devrimiyle beraber ticaret hız kazanmış, fabrika endüstrisi gelişmiş, işletme sahipleri ve girişimcilerin maddi olanakları iyileşmiştir. Buna karşılık işçilerin ve sade vatandaşların maddi durumlarının kötüleşmesi, emeğin sermaye karşısında gücünü kaybetmesi sebebiyle işçiler kendi aralarında örgütlenmeye başlamış, özgür toplu pazarlıklar oluşmuştur. Dolayısıyla işverenlerin verimlilik arayışı neticesinde personel yönetiminin önemi gündeme gelmiştir. İkinci olarak 1. ve 2. Dünya Savaşları'nda birçok işgücünün savaşa katılması sebebiyle geriye kalan işgücünün verimli olabilmesi için bilimsel yönetimin temelleri atılmıştır (Bayraktaroğlu, 2006: 3). İlk insan kaynakları uygulamaları 1911 ile 1930 tarihleri arasında personel bölümü tarafından yürütülmekte olup 1930 ile 1970 tarihleri arasında çalışanın kararlarda rol alması, işe devamsızlık, personel devir oranının yüksekliği ve sendikal faaliyetler ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla personel işlerinin bilimsel olarak ele alınması gerektiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca 1970'ten sonra personelle ilgili çıkarılan yasalar personel yönetiminin önemine dikkat çekmiş ve 1980 yılından sonra ise personel yönetimi yerine insan kaynakları yönetimi kavramı kullanılmaya başlanmıştır (Güney, 2014: 27).

Günümüzde bilgi toplumunun genel özellikleri itibariyle bilginin öneminin artması, küreselleşme, bilgi sektörünün oluşması, bireyin merkezi konuma gelmesi, bilgisayarlaşma ve örgütlü toplumun güçlenmesi neticesinde insan kaynakları yönetiminde bir değişim yaşanmış olup insan kaynakları yönetimi operasyonel bir birim olmaktan çıkmış ve stratejik bir birim haline dönüşmüştür. Bu değişim özellikle performansın çok önemli olduğu birimlerde çalışan personelin yetkinliğe dayalı olarak yönetilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Budak, 2008: 17). Ayrıca örgütsel gelişmelere paralel olarak İnsan Kaynakları yönetimi konusunun daha geniş kapsamlı analiz

edilmesi ve işletmelerin insan kaynağına daha fazla yatırım yapmasını gerekli kılan politikaların benimsenmesi gerekmektedir (Storey ve Sisson, 1993: 25).

İnsan kaynakları yönetiminin gelişim süreci bu alanda çalışan bilim adamları tarafından beş döneme ayrılmıştır (Armstrong, 1993: 29-32):

- 1950-İnsan Kaynakları Yönetimi Dönemi İlk Temsilcileri: Peter Drucker ve McGregor
- 1960 Davranış Bilimleri Yaklaşımı Dönemi Temsilcileri: Maslow, Likert ve Herzberg
- 1960-1970 Örgüt Geliştirme Hareket Dönemi Temsilcisi Bennis
- Örgüt Kültürünün Analiz Dönemi Öncüleri Pascale, Athos, Peters, Waterman ve Pettigrew
- Yeni Yaklaşımlar Dönemi Öncüsü: Walton

Azerbaycan'da İnsan Kaynakları Yönetimi henüz dünya standartlarına ulaşamamıştır. Ayrıca tam olarak da modern şekilde ele alındığını söylemek mümkün değildir. Ancak personel yönetimi ile insan kaynakları yönetimi faaliyetleri birbirinden ayrılmıştır. Yabancı işletmelerin ülkede faaliyet göstermeye başlamasıyla insan kaynakları departmanları kendi faaliyetlerini geliştirmişlerdir. Aynı zamanda yerel işletmeler de profesyonel insan kaynakları uygulamalarına destek vermektedirler (Aliyeva, 2015: 93). Yetmiş yıl boyunca Sovyetler'de yaşayan Azerbaycan'da ise insan kaynakları yönetiminin gelişimi Sovyet dönemi ve bağımsızlık kazanıldıktan sonraki dönem olmak üzere iki dönem şeklinde değerlendirilmektedir. Çünkü diğer tüm alanlarda olduğu gibi insan kaynakları yönetimi alanında da uzun yıllar Sovyet sistemi içerisinde yer alan Azerbaycan'ın o dönemden kalma pek çok uygulamaları günümüzde de halen sürdürülmektedir (Kasımov, 2011: 106).

Öncelikle ilk dönem olan Sovyet dönemindeki insan kaynakları yönetimi uygulamalarına bakıldığında işletme fonksiyonları içerisinde üretim fonksiyonundan sonra insan kaynakları yönetim fonksiyonunun güçlü bir konumda olduğu görülmektedir. O dönemde merkezi planlama sisteminin hakim olması sebebiyle bu fonksiyon da büyük oranda merkezileşmiştir. İnsan kaynakları yönetimi fonksiyonunun merkezileştirilmesi yerli komunist parti teşkilatları aracılığıyla gerçekleştirilmiş olup bu teşkilat hem genel sosyal ortamı denetleme ile görevli konumda bulunmuş hem de tüm atamalarda son sözü söyleyen taraf olmuştur (Domsch ve Lidokhover, 2007:2). Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin 1977 yılı anayasasının 6. Maddesinde *"Sovyet toplumunun yönetim ve yol gösterici onun siyasi sisteminin ve sosyal kurumlarının özeği Sovyetler Birliği Komunist Partisidir*" denilmektedir (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Anayasası, 1988:6). Dolayısıyla bu maddeden de anlaşılacağı üzere komunist partisinin ülkenin yönetilmesinde öncülük taşıdığı görülmektedir. Ayrıca Sovyetler Birliği Komunist Partisi'nin yönetim kurulunun aldığı tüm kararların, federe devletler tarafından şartsız

olarak uygulanma zorunluluğu bulunmaktaydı. Devletin totaliter ve tam merkeziyetçi olması, demokrasinin ise sadece yasalarda mevcut olması sebebiyle Kamu Personel Yönetim Sistemi'nin geliştiğini söylemek mümkün değildir (Rehimov, 2002: 54).

Sovyet döneminde büyük işletmelerde personel işleri ile dört farklı bölüm ilgilenmektedir.

- Bu bölümlerden ilki personel bölümü olarak adlandırılmakta ve çalışan personelin işe alınması, çıkarılması ve performanslarının değerlendirilmesindeki hukuki işlemlerle ilgilenmektedir.
- İkinci bölüm sendikalar olup sosyal hayatın örgütlenmesi ile ilgili sorumlu ve tatil kampları, kreş, spor ve sosyal faaliyetler ve en önemlisi personelin ev sahibi olması için gerekli aktiviteleri yürütmektedir.
- Üçüncü bölüm olan ücret departmanı, ücretlerin yönetimi ve çalışanlara ücretin zamanında ödenilmesinden sorumludur.
- Dördüncü bölüm, başmühendis tarafından yönetilen işlerin düzenlenmesi ve iş güvenliğinden sorumludur. Sovyet döneminde personel işlerinden sorumlu dört bölümün gerçekleştirdikleri faaliyetlerden anlaşıldığı üzere hiçbir zaman işletme düzeyinde belirlenmiş bir insan kaynakları yönetim stratejisi olmadığı görülmüştür (Domsch ve Lidokhover, 2007:2).

Bu dönemde tüm işletmelerin devlet kontrolünde olması sebebiyle özel sektör gelişmemiştir. Dolayısıyla çalışanların hepsi devletin işçisi statüsünde bulunduğu için memur-işçi ayrımı bulunmamaktadır. Ancak Sovyetler Birliği'nin idari teşkilatında memur statüsü üç kategoriye ayrılmaktadır: (Rehimov, 2002: 55)

- İlk kategori ülkenin yönetilmesi için alınan kararlarda söz sahibi olan kişilerden oluşmaktadır. Bunlar Sovyetler Birliği'ni yöneten komite üyeleri ve federe devletlerin başlarında bulunan üst düzey yöneticilerdir.
- İkinci kategori özel hukuk kurallarına göre işe alınan, herhangi bir sosyal güvencesi bulunmayan, alınan kararların yerine getirilmesinden sorumlu olan memurlardan oluşmaktadır.
- Üçüncü kategoride yer alan memurlar günlük büro işlerinin yapılmasından sorumludur (Rehimov, 2002: 55).

Azerbaycan'da insan kaynakları yönetimi gelişim sürecinin ikinci dönemi bağımsızlık kazanıldıktan sonraki dönemdir. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla beraber Azerbaycan Cumhuriyeti 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını tekrar kazanmıştır. Bağımsızlığını kazandığı ilk günden itibaren demokratikleşme yolunda önemli adımlar atarak geçmişle bağını koparıp yeni bir başlangıç yaptığını kanıtlayan Azerbaycan Anayasası'nı

hazırlamıştır (Abdullaev, 1998: 15). Genel itibariyle Azerbaycan Anayasası'nda hem başkanlık sisteminin özellikleri hem de güçlü yürütme ilkesi bulunmaktadır. Eski Sovyet Cumhuriyetlerindeki ülkelerin uzun zaman boyunca tek partiyle yönetilmeleri ve parlamenter geleneklere sahip olmamalarından dolayı sadece Azerbaycan'ın değil Eski Sovyet Cumhuriyetlerinin çoğunda benimsenmiş olan bu sistem ABD modelinin tam olarak kopyası olmayıp kendine has özellikleri bulunmaktadır (Rehimov, 2002: 58). Sovyet Birliği'nin dağılmasıyla beraber insan kaynakları yönetimi sürecindeki değişmelere bakıldığında işletmelerin personel bölümü faaliyetlerinin büyük bir boşluğa düştüğü görülmüştür. Azerbaycan'daki işletmelerde çalışanlarla ilgili hukuki işlemleri yapma zorunluluğu Sovyetler döneminden kalan bir miras olarak personel bölümü tarafından yürütülmektedir. Çoğu işletmelerde ücret departmanı muhasebe departmanlarına aktarılmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren Kalite Yönetim Sistemi'nin işletmeler tarafından benimsenip uygulanmasıyla beraber insan faktörü daha çok önem kazanmaya başlamıştır. 1990'lı yıllarda insanla ilgilenen tek şube olan Kadrolar Şubesi, zamanla isimlerini insan kaynakları bölümü olarak değiştirmesine rağmen hala pekçok işletmede faaliyetleri yalnızca personelin kişisel işlerini yönetmekle sınırlıydı. Ancak zamanla insan kaynakları bölümü fonksiyonları arasına ödüllendirme, performans değerlendirme ve kariyer yönetimi gibi yeni kavramlar eklenmiştir. Dolayısıyla insan kaynaklarının önem artmaya başlamış ve doğru işe doğru elemanın seçilmesi insan kaynakları bölümünün temel görevlerinden biri haline gelmiştir. Daha sonraları büyük işletmelerde eğitim ve geliştirme bölümleri daha da gelişerek insan kaynakları bölümünün etken bir bölümü haline gelmiştir (Kasımov, 2011: 107). Günümüzde hızla gelişen iletişim ve ulaşım olanaklarının ve küreselleşmenin etkisiyle Azerbaycan'da insan kaynakları piyasalarının giderek küresel bir nitelik kazandığını söylemek mümkündür (Aliyeva, 2015: 91).

2. AZERBAYCAN'DA İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ FONKSİYONLARI

Küresel ekonomik hareketlenmeler ve Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Azerbaycan yeni bir ekonomik gelişim sürecine girmiştir. Bu gelişim süreci Azerbaycan'da insan kaynakları yönetimi alanının temel fonksiyonlarında da değişimlere neden olmuştur (Aliyeva, 2015: 1). 1991 yılında Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra, dış ticarette pazar ekonomisine geçilerek çeşitli uygulamalara başlanılmıştır. Piyasa ekonomisini işler hale getirmeye yönelik çabaları sancılı bir döneme denk gelmesine rağmen 4-5 sene içerisinde toparlanabilmiştir. Tüm dünyada etkili olan küreselleşme süreci Azerbaycan'da da etkili olarak değişim süreci yaşanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla küreselleşmeyle birlikte işletmeleri başarıya götüren en vazgeçilmez unsur insan yani iş gücü veya işgören unsurudur. İnsanın

tecrübesi, eğitimi, doğru yerde doğru zamanda doğru işte çalışması, doğru niteliklere sahip olması başlı başına en önemli konulardan biri haline gelmiştir (Hashimov, 2009: 99). Başka bir deyişle insan unsurunun öneminin artmasıyla beraber doğru işe doğru insanın seçilmesi insan kaynakları yönetimi bölümünün esas görevlerinden biri haline gelmiştir. Bu bağlamda yöneticiler çalışanlarının davranışlarına önem vermeye başlamıştır. Böylece çalışanlarına yatırım yapan şirketlerin verimliliği artarak hedeflerine ulaşması yönünde katkı sağlanmıştır (Kasımov, 2011:107).

İnsan kaynakları yönetimi uygulamaları açısından Azerbaycan'daki ulusal veya uluslararası alanda çalışan her bir işletme insan kaynağı ihtiyaçlarını belirlemek, bu ihtiyaçları karşılayacak gerekli nitelikteki çalışanı istihdam etmek, çalışanların daha verimli olabilmeleri için onları motive etmek, değişen teknoloji ve çevre koşullarına göre eğitim vermek ve onlara ücret ödemek durumundadır (Ferecov, 2007: 453). Günümüz pazar ekonomisinde Sovyetler Birliği işe alma sisteminin uygun bulunmaması sebebiyle uluslararası sisteme uygun insan kaynakları projeleri ve bu konuda yapılan araştırmalar desteklenmektedir (Hashimov, 2009: 2). Dolayısıyla Azerbaycan'da dönüşüm ekonomilerinin piyasa şartlarına uyum sağlaması için işletmelerin iş yapma şekilleri ve uygulamalarını değiştirmeleri ve yeni koşullara adapte olabilmeleri için de mikro, makro ve uluslararası koşulları değerlendirmeleri gerekmektedir (Kasımov, 2011: 2).

Eski Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra Azerbaycan ekonomisinde ve politikasındaki değişimler sonucunda eski sistemlerde yenilenmeye gidilmiştir. Bu bağlamda işletmelerde uygulanan ücret ödeme sistemlerinde de değişiklik yapılmıştır. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi'nde uygulanan ücret sistemi daha çok primli ücret sistemine benzemekte olup işçilerin ücretlerinin belli bir miktarı onlara ücrete ilave olarak ödenmektedir (Hamidov, 2001: 58). Azerbaycan'da insan kaynakları yönetimi kapsamında ücret konusu en önemli konulardan biridir. Çünkü Azerbaycan'daki ekonomik durumun o kadar iyi olmaması ve insanların daha kaliteli yaşamak için daha fazla paraya ihtiyaç duyması sebebiyle işletmelerin belirlediği ücret politikaları önem taşımaktadır. İnsan kaynakları yönetimi kapsamında eğitim konusu ücret konusunu bizzat etkilediği için bu iki fonksiyon insan kaynakları bölümü tarafından paralel olarak yürütülmektedir (Hamidov, 2001: 113).

Demografik açıdan ele alındığında Azerbaycan'da genç nüfus potansiyelinin iyi yetiştirilmesi, değerlendirilmesi ve insan kaynaklarının optimal kullanılmasının önem taşıması sebebiyle toplumun gelecekteki ihtiyacına göre eğitilmiş insan gücü yetiştirilmesi temel gerekliliklerden biri haline gelmiştir (İsmayıl, 2010: 53). Azerbaycan'da eğitimin mevcut durumu gelişmiş ülkelere göre farklılık göstermekte olup bunlardan biri de geçiş dönemindeki Azerbaycan'da endüstride çalışacak personelin günün ihtiyaçlarına uygun çağdaş bilgilere sahip olması gerekliliğidir.

Azerbaycan'daki üniversitelerin ders programlarının gelişmiş ülkelerden farklı olarak endüstri talepleri ve iş bulma imkanları göz önüne alınmadan düzenlenmiş olması mezunların iş bulma sorunlarına ve hatta mesleğiyle ilgisi olmayan işlerde çalışmalarına neden olmaktadır. Bu bağlamda mevcut piyasa koşullarında çalışabilecek yeterli bilgi birikimi olan insan kaynaklarına talep artması sebebiyle de eğitimin yeniden yapılandırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır (Kahraman, 2002: 155). Bazı büyük işletmelerde insan kaynakları yönetimi kapsamında eğitim ve geliştirme departmanları etken bir faaliyet göstermektedir (Kasımov, 2011:107). Bu bağlamda Azerbaycan'da ülke ekonomisi için fayda yaratmak ve diğer ülkelerle rekabette avantaj sağlamak için daha çok genç kadroların eğitimli ve ticari zihniyetle yetiştirilmesi önem taşımaktadır (Hashimov, 2009: 2). Ayrıca Azerbaycan'da faaliyet gösteren yabancı işletmelerin global standartlarda eğitilmiş personele olan ihtiyacı olması sebebiyle Azerbaycan'da eğitimde kalitenin yükseltilmesi gerekmektedir (Kahraman, 2002:157).

Azerbaycan ekonomisindeki gelişim sürecinde etkili insan kaynakları yönetimi uygulamalarıyla ülkenin sağlıklı kalkınması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda insan kaynakları yönetiminin en önemli fonksiyonlarından biri personel seçme ve yerleştirme sürecidir. Etkili personel seçme ve yerleştirme süreci uygulamalarıyla hem personelin zaman problemi çözülecek hem de yöneticilerin işe alımlarda karar alması kolay hale gelecektir. Böylelikle doğru işe doğru elemanın yerleştirilmesi sağlanmış olacak, çalışanın motivasyonu ve işletmenin başarı grafiği yükselecektir (Aliyeva, 2015: i). Daha önceleri Azerbaycan'daki özel işletmelerde personel alım süreci insan kaynakları departmanlarının pek fazla çaba harcamadan akraba, tanıdık veya işletmenin mevcut çalışanları tarafından yürütülmekteydi. Ancak daha sonraları özel işletmelerin yetişmiş ve yeterince uzmanlaşmış çalışan bulundurma sürecinin ortaya çıkmasıyla beraber işletmeler de uzun veya kısa vadeli stratejiler belirleyerek, insan kaynakları uygulamalarını biçimlendirmiş ve işe alım sürecinde en uygun kaynaktan seçilmesi metoduyla iş görenin seçimini üretim kapasitesini arttırıcı olumlu politikalar uygulama çabası göstermiştir (Hashimov, 2009: 99-100).

Azerbaycan'daki özel işletmelerde personel seçim süreci hem başvuru yapan adaylar hem de seçiciler tarafından farklı biçimde algılanmaktadır. Seçiciler işletmenin amaçlarını gerçekleştirebilecek kişilerin belirlenmesine çalışırlarken, adaylar ise işe girme kararlarını gözden geçirirler. Azerbaycan'daki özel işletmelerde çoğunlukla Yönetim tarafından tayin edilen İnsan Kaynakları Koordinatörü, Kalite Güvence Koordinatörü ve İlgili Birim Müdürü olmak üzere üç kişiden oluşan "İşe Kabul Sınav Komisyonu" kurulmaktadır. Bu komisyon tarafından personelin işe alınma şekli (gazete, televizyon, radyo ilanı veya işletmeye yapılan iş müracaatları, işletme arşivi)

belirlenmektedir. Adayların belirlenmesi, duyuru ve diğer organizasyon işlemleri ise İnsan Kaynakları Müdürlüğü tarafından yerine getirilmektedir (Hashimov, 2009: 57). Azerbaycan'daki özel işletmelerde personel alım sürecinde, ilk olarak sınav test soruları daha sonra ikinci olarak zeka testleri ve pratikler uygulanmaktadır. Sınavlarda yer alan soruların değerlendirilmesiyle sınavın önemli sayılabilecek boyutları oluşturulabilmektedir (Hashimov, 2009: 63).

Jafatov (2010) yüksek lisans tez çalışmasında Azerbaycan'daki çokuluslu işletmelerden birinde gerçekleştirilen insan kaynakları uygulamalarına yer vermiştir. Jafatov (2010)'un çalışmasından elde edilen bulgular şunlardır: Çok uluslu işletmeler Azerbaycan'da nitelikli bilgi sahibi ve yetenekli milli personel tarafından yönetilmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda üst düzey yöneticilerin sayısını artırmak ve yeni çalışanın eğitim ve gelişimi için çeşitli strateji ve politikalar uygulamaktadır. Çalışanın eğitim ve gelişimi için Azerbaycan'dan diğer ülkelere personel transferi gerçekleştirilmekte ve staj süreleri bittikten sonra çalışan tekrar Azerbaycan'a dönüp eski görevine devam etmektedir (Jafatov, 2010: 109-110). Performans değerlendirme yönetimi açısından Azerbaycan'daki çok uluslu işletmede "PAS" programı çerçevesinde her iki yılda bir çalışanların düşüncelerini öğrenmek için anket yapılmaktadır. İnsan kaynakları yöneticileri tarafından anket sonuçları değerlendirilerek negatif durumların ortadan kaldırılmasına çalışılmaktadır. Bu çalışmanın sonucuna göre çok uluslu işletmenin uluslararası insan kaynakları yönetimi uygulamaları açısından Azerbaycan'da polisentrik yapıyı (örneğin Alman bir firmanın Azerbaycan'da yatırım için Azerbaycan vatandaşını yönetici olarak görevlendirmesi) güçlendirdiği görülmüştür (Jafatov, 2010: 114-115).

Ferecov (2011) tarafından yapılan bir çalışmada Azerbaycan'da faaliyet gösteren dört işletmede performas değerleme modeli uygulanmıştır. Bu modelde kişinin kendi kendini değerlemesi, amirin değerlemesi, hedeflere ulaşma düzeyi ve bireysel özellikler açısından yani dört yöntem birarada kullanılarak performans değerlemesi gerçekleştirilmiştir. Modelin avantajlı yönü, tek yönteme dayanmaması sebebiyle daha objektif olması, kişinin kendi kendini değerlemesine imkan sunması ve denenmiş ve başarılı sonuçlar alınmış olmasıdır. Performans değerlendirilmesinde asıl değerlendirilen şey insanın kendisi değil insanın performansıdır. Performansı yüksek olan kişi maddi ve sosyal açıdan bir ödüllendirme beklentisi içerisinde olmasından dolayı performans değerleme sonuçları öncelikle ücrete yansıtılabilinir. Ayrıca kariyer yönetimi, stratajik planlama, eğitim ihtiyacının tespit edilmesi, rotasyon, iş genişletme gibi insan kaynakları yönetimi uygulamalarında da performans değerleme sonuçlarından yararlanılabilmektedir (Ferecov, 2011: 148). Personel seçiminin performans yönetimine etkisi bulunmaktadır. Eğer personel seçimi fayda ve maliyet hesaplamaları yapılmadan rastgele olarak

uzmanlığına bakılmaksızın sağduyuya dayalı şekilde yapılıyorsa büyük ölçüde performans kayıplarına neden olacaktır. Dolayısıyla seçilen personelin performans kaybı işletmeye her yıl zarar olarak yansıyacaktır (Hashimov, 2009: 101).

SONUÇ

18 Ekim 1991 yılında bağımsızlığını kazanan ve sosyalist sistemden kapitalist sisteme geçiş yapan Azerbaycan'da pek çok işletme uygulamaları gibi insan kaynakları yönetimi uygulamaları da belli bir değişim sürecini kapsamaktadır. Sovyetler Sistemi döneminde uzun yıllar merkezi yönetim sistemi geleneğine sahip olan Azerbaycan'da rekabetçi bir anlayışa geçilmesiyle beraber diğer alanlarda olduğu gibi insan kaynakları yönetimi uygulamaları kapsamında yaşanan sorunların üstesinden gelinebilmesi için mikro ve ulusal düzeyde durum tespiti yapılmış ve sonrasında da sorun yaşanmaması için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır (Kasımov, 2011: 2). İnsan kaynakları yönetiminin gelişimine bakıldığında daha önceleri çalışma sisteminin çok basit olması ve babadan oğula geçen bir yönetim anlayışının olması sebebiyle insan kaynaklarına önem verilmiyordu. Ancak özellikle sanayi devriminden sonra konunun önemi gündeme gelmiştir (Güney, 2014: 27).

Azerbaycan'da insan kaynakları yönetiminin gelişimi Sovyet dönemi ve bağımsızlık kazanıldıktan sonraki dönem olmak üzere iki dönemde incelenmiştir (Kasımov, 2011: 106). O dönemde merkezi bir sistem olması sebebiyle insan kaynakları yönetimi de büyük ölçüde merkezileşmiştir. Sovyet döneminde büyük işletmelerde personel işleri ile personel bölümü, sendikalar, ücret departmanı ve iş güvenliği olmak üzere dört farklı bölüm ilgilenmektedir (Domsch ve Lidokhover, 2007:2). Memur ve işçi ayrımı bulunmayıp tüm çalışanlar devletin işçisi statüsünde yer almaktadır (Rehimov, 2002: 55). İkinci dönem Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla beraber Azerbaycan Cumhuriyeti 'nin 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını tekrar kazanmasıyla başlamıştır. Bu dönemde demokratikleşme yolunda önemli adımlar atılarak Azerbaycan Anayasası hazırlanmıştır (Abdullaev, 1998: 15). Sovyet Birliği'nin dağılmasıyla beraber insan kaynakları yönetimi sürecinde de değişmeler olmuştur (Kasımov, 2011: 107). Ticari ve güncel bakış açısıyla Azerbaycan'daki bu süreci yorumlamak gerekirse; Azerbaycan bağımsızlığını kazanmadan önce sosyalist rejime bağlıydı ve ülkenin ticari gelişimi henüz hızlanmaya başlamıştır. İkinci döneme gelindiğinde yani Azerbaycan Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra özelleşmeler, yeni yatırım projeleri, dış ülke yatırımları ve ülke içi devlet destekleri söz konusu olmuştur. Böylece Azerbaycan dünya çapındaki diğer ülkelerle rekabet edebilir konuma gelmiştir (Hashimov, 2009: 98).

Bu çalışmada Azerbaycan'da insan kaynakları yönetiminin gelişimi, önemi, fonksiyonları ve uygulamalarına yer verilerek Azerbaycan'da insan kaynakları yönetiminin genel görünümü hakkında bir düşünceye ulaşılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak Azerbaycan'daki insan kaynakları yönetimi uygulamalarının hem Sovyet Sistemi dönemi'ni hem de bağımsızlık kazandıktan sonraki dönemi kapsaması sebebiyle tam anlamıyla modernleşmiş olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu bağlamda halen Sovyet uygulamalardan tam olarak kurtulamamış ve bu iki dönemin karışımı uygulamaları yansıtmaktadır.

KAYNAKÇA

Abdullaev Cavit (1998), Azerbaycan Anayasası'nda Benimsenmiş Olan Hükümet Sisyemi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara.

Aliyeva, Fatime (2015), Azerbaycan'daki İşletmelerde Eleman Seçme ve Yerleştirme Uygulamaları, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Bakü.

Armstrong, Michael (1993), Handbook of Personnel Management Practice, Fourth Edition, Kogan Page.

Bayraktaroğlu, Serkan (2006), İnsan Kaynakları Yönetimi, Sakarya Yayıncılık, Adapazarı

Budak, Gönül (2008), Yetkinliğe Dayalı İnsan Kaynakları Yönetimi, Barış Yayınları, İzmir.

Domsch E. M. ve T. Lidokhover (2007), Human Resource Management in Russia, Ashgate, England.

Ferecov, Rakif (2007), Azerbaycan İşletmelerinde Personel Yönetiminden İnsan Kaynakları Yönetimine Geçiş, Caucasus and Central Asia in the Globalization Process II. International Congress 02-05. 05. 2007, Bakü, 453-458.

Ferecov, Rakif (2011), İnsan Kaynakları Yönetiminde Performans Değerleme ve Uygulama, Qafgaz Üniversitesi Yayınları, Bakü.

Güney, Salih (2014), İnsan Kaynakları Yönetimi, Nobel Yayıncılık, Ankara.

Hamidov, Hamid (2001), İnsan Kaynakları Yönetiminde Ücretlendirme ve Eğitim Faaliyetleri Azerbaycan Devlet Petrol Şirketleri'nde Bir Uygulama, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, SBE, Gebze.

Hashimov, Shamkhal (2009), Azerbaycan'da Özel İşletmelerde Personel Alım Süreci, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara.

İsmayıl, Toğrul (2010), Azerbaycan'da Üniversite Gençliğinin Sosyo-Kültürel Yapısı, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul.

Jafarov, Nadir (2010), Azerbaycan'da Faaliyet Gösteren Çokuluslu İşletmelerde İnsan Kaynakları Yönetimi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara.

Kahraman, Yavuz (2002), Eğitimde Toplam Kalite Yönetimi ve Azerbaycan'da Uygulanabilirliği, Journal of Qafgaz University, Sayı.10, 149-158.

Kasımov, Rakif (2011), Azerbaycan'da İnsan Kaynakları Yönetimi: Ulusal Düzeyde Bir Çözümleme, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, SBE, İşletme.

Rehimov, Recep (2002), Azerbaycan Kamu Personel Yönetim Sisteminin Yapısı ve İşleyişi, Sorunları ve Çözüm Önerileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara.

Şimşek, M. Şerif ve Öge H. Serdar (2007) İnsan Kaynakları Yönetimi, Gazi Kitapevi, Ankara

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Anayasası (1988).

Storey John ve Sisson Keith (1993) Managing Human Resources and Industrial Relations, Open University Press.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

FİNANSAL VARLIK FİYATLAMA MODELİ VE BİST'DE UYGULAMA

Nurhodja AKBULAEV[1]
Besti ALİYEVA[2]
Xayale AHMEDOVA[3]

ÖZET

Finans teorisinde finansal varlıkların fiyatlanmasında ve buna bağlı olarak da varlıkların getirilerini açıklamaya yönelik iki temel fiyatlama modeli bulunmaktadır. Bu modeller Finansal Varlıkları Fiyatlama Modeli (FVFM) ve Arbitraj Fiyatlama Modeli'dir. Çalışmada sermaye pazarı denge modeli olarak bilinen FVFM'nin Türkiye'de geçerliliğini araştırılmıştır. FVFM, sistematik risk; yani beta katsayısı ile beklenen getiri arasındaki ilişkiyi rekabetçi bir sermaye piyasasında inceleyen bir denge modelidir. Bu model finansal varlıkların fiyatlandırılmasında çok önemli bir yere sahiptir.

Makalede, Finansal Varlıkları Fiyatlama Modeli (FVFM) gerekli temel altyapı verilerek incelenmiş ve Borsa İstanbul (BİST)'de işlem gören rastgele seçilmiş 10 adet hisse senedi ile 2005-2015 yılları arası aylık getiri oranları kullanılarak FVFM'nin geçerliliği test edilmiştir. Veriler kullanılarak her bir hisse senedi için beta katsayıları bulunmuştur. Beta katsayıları ile hisse senedlerinin risk düzeyleri saptanarak risk ile getiri arasındaki ilişkileri belirtimiştir.

Anahtar Kelimeler: *Finans, Finansal Varlık, FVFM, Beta, Portföy.*

APPLICATION AND BIST' CAPITAL ASSET PRICING MODEL

There are two basic pricing models in order to explain the return of assets accordingly in their pricing of financial assets and financial theory. These models Capital Asset Pricing Model (CAPM) and Arbitrage Pricing Model. Capital market equilibrium model known as FVFM article has investigated the validity of Turkey. CAPM, systematic risk; namely the relationship between beta coefficient and expected return is an equilibrium

[1] Dr., Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi İktisat ve İşletme Bölümü Öğretim Üyesi nurhoca@gmail.com
[2] Yrd. Doç. Dr., Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi İktisat ve İşletme
Bölümü Öğretim Üyesi bastiyusifova@gmail.com
[3] Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi-İşletme Bölümü Mezunu xahmedova@llist.ru

model that examines the competitive capital markets. This model is a very important place in the pricing of financial assets.

In this article, the Financial Asset Pricing Model (CAPM) examined necessary given basic infrastructure and Borsa Istanbul (BIST) from using the treated randomly selected 10 stocks between the 2005-2015 years withe the monthly returns FVFM validity tested. Was found beta coefficient using data for each stock. Determining the risk level of the stock with a beta coefficients were signs the relationship between return and risk.

Keywords: *Finance, Financial Assets, CAPM, Beta Portfolio.*

GİRİŞ

Dengedeki varlıkların fiyatlamasıyla ilgilenen ve yatırımcıların beklenen getirileri ve varlık fiyatlarını riskin bir fonksiyonu olarak nasıl belirlediklerini açıklayan Finansal Varlık Fiyatlama Modeli, bir yatırım projesinin değerlendirilmesinde dünyadaki hemen hemen tüm ilgililer tarafından en çok kullanılan model olarak kabul edilmektedir.

Makalede, finans literatüründe kullanılan FVFM'nin BİST üzerinde geçerliliğini incelenmiştir. İlk olarak, FVFM hakkında genel açıklama yapılmıştır. Daha sonra 2005-2015 yılları arasında petrokimya sanayisinde faaliyetde bulunan 10 şiketin hisse senetleri ile BİST 100 endeksi arasında risk-getiri ilişkisi araştırılarak portföy oluşturulmuştur. FVFM'nin BİST üzerinde geçerliliği araştırılmış ve sonuçlar irdelenerek sonlandırılmıştır.

FİNANSAL VARLIK FİYATLAMA MODELİ

Tanımı: Bir ülke ekonomisi reel kesim ve finans kesimden ibarettir. Reel kesim, mal ve hizmetler ile bunların üretiminde kullanılan üretim araçlarının alınıp satıldığı pazarlardır. Finans yöneticilerinin sürekli temas halinde bulunduğu finans kesimi ise genel anlamda paranın alınıp satıldığı pazarlardır. Genel anlamıyla varlık, mülkiyete konu olan ve pazar değeri olan bir nesnedir. Varlıklar, maddi varlıklar ve maddi olmayan varlıklar olarak gruplandırılır. Maddi olan varlıkların değeri, fiziksel özelliklerine ve bu özelliklerden kaynaklanan gelir yaratma kapasitelerine bağlıdır. Maddi olmayan varlıklar ise, gelecekte sağlanacak ekonomik yararlar üzerindeki yasal hakları temsil ederler. Patent hakkı, telif hakkı, marka hakkı, vs. maddi olmayan varlıklara örneklerdir. Maddi olmayan varlıklar içinde finans yöneticisi açısından en önemli olanı ise finansal varlıklardır. Finansal varlıklar ileride gerçekleşecek para girişleri üzerindeki yasal hakları temsil ederler.

Finansal varlıkların büyük bölümü para ve sermaye pazarlarında alınıp satılan türdendir. Bunlara menkul değerler ya da finansal kağıtlar da denilmektedir.[4]

Model, yatırım yapılması planlanan menkul değerin sahip olduğu riske uygun bir getiri verip vermediğini araştırmakta, hatta henüz piyasada işlem yapmaya başlamış bir varlığın vermesi gereken getiriyi açıklayan teorik bir çerçeve sağlamaktadır. FVFM, finansal varlıklar için kullanılmasının yanı sıra sabit yatırımların değerlendirilmesi için kullanılmaktadır.[5]

FVFM' ye göre bir menkul kıymetin getirisi, çeşitlendirilemeyen (sistematik) riskin ve çeşitlendirilebilen (sistematik olmayan) riskin toplamına bağlıdır. Bununla birlikte, etkin çeşitlendirilmiş bir portföyde sistematik olmayan risk tamamen elimine edilmekte ve yalnız sistematik risk kalmaktadır.[6]

FVFM' in temel özellikleri şöyle sıralanabilir:[7]

a) Bir menkul kıymetin riski betası(β) ile ölçülür.
b) Bir menkul kıymetin istenen getirisi, risksiz faiz oranına, Pazar risk primine ve menkul kıymetin betasına bağlıdır.
c) Yatırımcılar riskli varlıklara ancak yeterince çeşitlendirilmiş portföylerde yer verebilirler.
d) Bir yatırımının beklenen getirisinin artırılması ancak daha fazla risk almakla mümkündür.

Doğuşu: FVFM, esasında, piyasadaki varlıkların denge fiyatlarının nasıl oluşturulacağını açıklamaya çalışan bir modeldir. Model ilk olarak, Markowitz'in ortalama- varyans yatırımcılar ve portföylerin etkin sınır olduğu varsayımı üzerine oluşum yapan Sharpe (1964) ve Lintner (1965) tarafından geliştirilmiştir.[8]

Varsayımları: FVFM, modern portföy teorisi ve sermaye pazarı teorisi üzerine inşa edildiği için modelin varsayımları bu teorilerin temel varsayımlarını da kapsamaktadır. Bu varsayımlar, yatırımcı davranışına ilişkin varsayımlar ve sermaye pazarının kurumsal/yapısal ve operasyon el özelliklerine ilişkin varsayımlar biçiminde sınıflandırılabilir:[9]

---

4 Cudi Tuncer Gürsoy **"Finansal yönetim ilkeleri"** Doğuş Üniversitesi Yayınları İstanbul, 2012, s. 24-25.

5 Ali Ceylan, ve Turhan Korkmaz, **Sermaye Piyasası ve Menkul Değer Analizi**, 2. Baskı, Ekin Kitabevi: İstanbul, 2004, s. 199

6 Sharpe, F. William, Alexander, J. Gordon & Bailey, V. Jeffery, Investments, Prentice-Hall International: New York/USA, 1999, s. 227–250.

7 Niyazi Berk, **Finansal Yönetim**,Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2000, s.393-394.

8 Martin Grandes, Demian PANIGO ve Ricardo PASQUINI; **The Cost of Equity in Latin America**, Center for Financial Stability, Working Paper No 12, 2005, s. 5.

9 Mehmet Tekbaş, Ahmet, Köse, Vedat Sarıkovanlık, Serra Eren Sarıoğlu, Nazlı Kalfa Baş, Kerem Özdemir, **Temel finans matematiği ve değerleme yöntemleri**, Lisanslama Sınavları Çalışma Kitapları Yayınları, 2014, s. 141-143.

a)Yatırımcı davranışına ilişkin varsayımlar: riskten kaçınma, rasyonalite, homojen beklentiler, aynı tek dönemlik yatırım ufku.

b)Sermaye pazarına ilişkin varsayımlar: tam rekabetçi sermaye pazarı, varlıkların pazarlana bilirliği, vergiler ve işlem maliyetleri, sınırsız açığa satış, bilgiye engelsiz erişim, varlıkların sonsuz bölünebilirliği v.d.

Formülü ve unsurları: Sharpe, finansal varlıklar ile piyasa arasında doğrusal bir ilişki olduğunu ve bu ilişkinin basit regresyon modeli ile ifade edilebileceğini öne sürmüştür (Sharpe'ın yanısıra Mossin, Lintner, Treynor da benzer modellemeleri geliştiren kişilerdir). Bu model, denge durumunda fiyatların nasıl oluştuğunu ortaya koyan bir genel denge modeli olup; modeldeki rm değişkeni piyasa getirisini ifade eder. Model hata payına yer yoktur (ε).Modelin bağımsız değişkeni menkul kıymetin betası iken, sabit değişken risksiz getiri oranıdır. Eğim katsayısı, pazar risk primidir.

$E(ri) = rf + \beta i [E(rM) - rf]$
E(ri) : Beklenen Getiri
rf : Risksiz Faiz Oranı
βi : Beta
[E(rM) – rf] : Risk Primi.

Risksiz Faiz Oranı: Model açıklanırken risksiz yatırım olarak devlet tahvilleri ele alınmıştır. Risksiz getiri yerine devlet tahvilinin getirisi kullanılmaktadır. Oysaki devlet tahvilleri yalnızca ödememe riski açısından risksiz kabul edilebilir.[10]

Risk Primi: Belirli bir riskli varlıkla daha az riskli varlığın beklenen getirileri arasındaki farktır. Genel ilke olarak riskten kaçan yatırımcıların egemen olduğu bir piyasada, daha riskli menkul değerler ortalama yatırımcılar tarafından tahmin edilebileceği gibi, daha az riskli menkul değerlere oranla daha yüksek bir beklenen getiriye sahip olurlar. Aksi halde eğer beklenen getirisi risksiz orandan daha düşük ancak riski daha yüksek bir varlık mevcut ise, piyasada yatırımcılar bundan kaçınırlar ve bu varlığı satmaya başlarlar. Böylece bu varlığın fiyatı düşmeye başlar. Cari fiyatının düşmesi demek beklenen getirisinin artmaya başlaması demektir. Yatırımcıların bu varlığı tekrar portföylerine dahil etmeye başladığı noktaya kadar beklenen getirisi artmış olacaktır. [11]

Risk primi = E(rm) – rf
E(rm) : Pazar portföyünün beklenen getirisi
rf : Risksiz getiri.

[10] Oral Erdoğan, Kenan Tata, **Finansal Yönetim**, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009, s. 85.
[11] Erdoğan, a.g.e. s. 86.

Beta Katsayısı: Sistematik risk ölçütü beta katsayısı, piyasa portföyünün getiri oranlarında meydana gelen değişmelere bağlı olarak, hisse senedi getirilerinde meydana gelen değişiklikler arasındaki ilişkiyi göstermektedir[12]. β katsayısı, bir hisse senedinin piyasa ile birlikte hareket etme eğilimini veya piyasaya göre değişkenliğini gösterir. Bir başka ifadeyle beta katsayısı, bir menkul kıymetten beklenen getirinin piyasa portföyündeki değişmelere karşı ne derece duyarlı olduğunu göstermektedir. Piyasa portföyünün beta katsayısı 1, risksiz faiz oranının beta katsayısı ise 0 kabul edilmektedir.[13]

Beta katsayısı, istatistiksel olarak bir menkul kıymetin sağladığı getiri (ri) ile piyasa portföyü getirisi (rm) arasındaki kovaryansın, piyasa getirisinin varyansına oranıdır:[14]

$$\beta = \frac{Cov(r_j, r_m)}{Var(r_m)}$$

Beta katsayısının tahmininde standart prosedür, ilgili hisse senedi getirisi ile piyasa getirisi arasında doğrusal bir regresyonun çalıştırılmasıdır. Bunun sonucunda elde edilen doğrunun eğimi beta katsayı değerini verecektir. Bunu şu şekilde formüle edilebilmektedir:[15]

$r_i = a + br_m$

Bu eşitlikte ;

r_i: i hisse senedinin getirisini,

r_m: Piyasa getirisini,

a: Regresyon sabitini,

b: Regresyon doğrusunun eğimini, yani beta katsayısını ifade etmektedir.

Standart olmayan alternatif formları: FVFM'nin bazı varsayımlarını değiştirmek, yumuşatmak, bu değişikliklerin modeli nasıl etkileyeceğini araştırmak sonucunda, yukarıda ele alınan standart form ile aynı yapıya sahip alternatif formüller elde edilmiştir. Alternatif FVFM; standart formun genişletilmiş halidir ve modelin açıklama gücünü fazla etkilememektedir. Modelin standart formu dışında yaygın olarak kullanılanlar:

a) Sıfır Beta FVFM, risksiz getiri oranı üzerinden borç alma ve borç verme olanaklarının olmadığı durumu ele almıştır. Sıfır Beta FVFM, standart

---

[12] Ali Ceylan, Turhan Korkmaz, **Sermaye Piyasası ve Menkul Değer Analizi**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2000, s. 297.

[13] Metin Kamil Ercan, Öztürk, M. Şarana ve Demirgüneş, Kartal, **Değere Dayalı Yönetim ve Entellektüel Sermaye**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2003, s. 45.

[14] Keith Cuthbertson, **Quantitative Financial Economics : Stocks, Bonds and Foreign Exchange**, John Wiley & Sons, West Sussex, England, 1996, s. 24.

[15] Hünkar İvgen, **Şirket Değerleme**, Finnet Yayınları Borsa Dizisi: 1, İstanbul, 2003, s. 81

formdaki FVFM ile aynı doğrusal ilişkiye sahiptir ve sistematik riskin ölçümü de pazar portföyünün beta katsayısıdır.

b) Çok Dönemli FVFM, yatırımcı bir dönemdeki alternatif finansal varlıkların getirileri ile değil aynı zamanda alt dönemlerde var olan getirilerle de ilgilenerek portföy kararlarında maksimum faydayı oluşturmaktadır.

c) Çok Betalı FVFM, çok sayıda belirsizlik söz konusudur ve bu yatırım araçlarının gelecekteki getirisindeki belirsizlikten değil enflasyon seviyesi, gelecekteki yatırım fırsatları, işgücü maliyetleri gibi belirsizliklerden kaynaklanmaktadır. Yatırımcı, çok sayıda belirsizlik faktörü ile karşı karşıya olduğundan her risk için prim talep etmektedir.

d) Tüketim Temelli FVFM, yatırımcının çok dönemli hayat boyu tüketim fayda fonksiyonunu maksimize edeceği varsayımına dayanmaktadır ve finansal varlıkların getiri oranının toplam tüketimdeki artış oranıyla doğrusal ilişkide olduğunu ifade etmektedir.

e) Vergi Sonrası FVFM, vergilere göre düzenlenmiş FVFM'nin test edilmesini de Black ve Scholes yapmışlardır. Dağıtılan karların dikkate alınması vergi sonrası FVFM 'ni göstermektedir.

Kullanım alanları: FVFM üzerine yapılan birçok eleştiriye rağmen finansal varlıkları fiyatlamada ve menkul kıymet yönetiminde çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Sistematik riskin; yani beta katsayısının tahmini finans alanında birçok çalışma için önem taşımaktadır. Sermaye maliyeti tahmininde, riskli varlıkları değerlemede, finansal varlıkları fiyatlandırmada ve buna bağlı olarak da getirisini hesaplamada, risk yönetimi gibi konularda FVFM'deki beta katsayısı büyük önem taşır.[16]

Sermaye bütçelemesi kararlarında herhangi bir projenin kabul veya red edilmesinde FVFM kullanılabilir. FVFM ile bulunan getiri herhangi bir projenin kabul veya red edilmesinde daha objektif bir kriter sunar; çünkü FVFM ile bulunan oran projenin riskini de dikkate almaktadır. Bu kritere göre eğer herhangi bir yatırımın getirisi FVFM ile elde edilen getiriden büyükse o proje kabul edilir, değilse red edilir.[17]

FVFM, sistematik veya pazar riskinin ölçülmesinde de kullanılır. FVFM, her ne kadar menkul kıymetler için geliştirildiyse de, sabit varlıklara yatırım hatta, insan sermayesi yatırımları için de kullanılmaktadır. Modelin her türlü yatırım için geçerli olabileceği görünümü verilmektedir.[18]

---

[16] Ünsal Bekir Temizkaya, **Finansal Varlıkları Fiyatlama Modeli Ve İmkb Uygulaması,** Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 75-76.

[17] Temizkaya, a.g.e. s.76-77

[18] Ceylan, Korkmaz, a.g.e. s.292.

Eleştirisi: FVFM'nin temel eleştiri noktalarından birisi pazar portföyüdür. Pazar portföyü gerçekte tüm varlıkları içermesi gerekmektedir; bu özelliğinden dolayı gözlenmesi mümkün değildir. Bu nedenle FVFM'yi test etmek isteyen araştırmacılar pazar portföyünü temsilen bir endeks kullanırlar.

Richard Roll tarafından model 1977 yılında ciddi bir şekilde eleştiriye uğramıştır. Richard Roll; gerçek pazar portföyünün gözlenemez oluşu nedeniyle modelin test edilemez olduğunu ileri sürmüştür.[19]

FVFM'nin pratikte uygulanmasında birçok problem vardır. Modeldeki parametreler zaman içinde değişmektedir. Beta katsayısının nasıl ölçüleceği konusunda, regresyon sonucunda tahmin edilen beta değerinin güvenilirliği konusunda, betanın zaman boyunca sabitliği konusunda ve pazar portföyü olarak hangi endeksin temel alınacağı konusunda sorunlar mevcuttur. Model hakkındaki eleştirilerden bir tanesi de modeldeki varsayımların gerçek hayata pek uygun olmamasıdır.

FVFM'nin menkul kıymet borsasında olan biten herşeyi kavrayabilmek için fazla basit kaldığı şeklinde küçük bir kuşku vardır. Örneğin; küçük şirketlerin hisse senetlerinin veya fiyat-kazanç oranları düşük hisse senetlerinin FVFM'nin tahmin ettiğinden daha yüksek getiri sağladığı çok açıktır. Bu, iş dünyası yayınlarında "Beta Öldü mü?" gibi başlıkların atılmasına sebep olmuştur. Beta ilk kez ölü ilan edilmiyor; fakat FVFM hala kullanılmaktadır. Birden fazla cenaze töreni sadece güçlü teorilere nasip olabilir.[20]

FVFM deneysel olarak kanıtlanamamıştır ve kanıtlanması da pek mümkün değildir. Roll FVFM'deki bütün riskli varlıklardan oluşan pazar portföyünün gözlenemez oluşu nedeniyle test edilemez olduğunu ileri sürmüştür. Roll; pazar portföyünün ortalama varyans etkin olması durumunda teorinin geçerli olduğunu ileri sürmüştür; çünkü teori, beta ile beklenen getiri oranı arasındaki pozitif ve tam bir ilişkinin; ancak beta katsayılarının hesaplandığı pazar endeksinin ortalama varyans etkin sınırın pozitif eğimli kısmında olması durumunda sözkonusu olacağını ileri sürmektedir.[21]

FVFM, beklenen getiri oranı ile sistematik risk arasındaki ilişkiyi görmede genelde mantıklı bir yol olarak kalmaktadır.

---

[19] Temizkaya, a.g.e. s. 78.

[20] Richard A. Brealey, Stewart C. Myers ve Alan J. Marcus. **İşletme Finansının Temelleri**. Ü. Bozkurt, T. Arıkan ve H. Doğukanlı (çev.) . İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2001, s. 276.

[21] Erdinç Altay, **Sermaye Piyasası'nda Varlık Fiyatlama Teorileri**, 1. Basım, İstanbul: Derin Yayınları, 2004, s. 136.

FİNANSAL VARLIK FİYATLAMA MODELİ'NİN BİST UYGULAMASI

Finansal varlıkları fiyatlama modelinin beklenen getirileri açıklamak için ortaya koyduğu yapının ne derecede başarılı olduğunu açıklamak için birçok deneysel testler yapılmıştır. Finansal varlıkları fiyatlama modelinin deneysel testi, gerçekleşmiş getiri oranları kullanılarak tahmin edilen beklenen getiriler ve ilgili beta değerlerinin yardımıyla belli bir hata payı ile gerçekleştirilmektedir. Bu hata payı doğal olarak bireysel menkul kıymetler için yüksek, portföyler için düşük olmaktadır. Finansal Varlık Fiyatlama Modeli'nin test edilmesinde beş önemli nokta bulunmaktadır:[22]

1. Finansal Varlık Fiyatlama Modeli'nin test edilmesinde gerçekleşmiş getiri oranlarından yararlanılarak beklenen getiri oranları bulunmaktadır. Bu modelin test edilmesini zorlaştırmakta fakat imkansız kılmamaktadır. Komplike test için ekonometrik teknikler kullanılmaktadır.
2. Modele göre pazar portföyü bütün riskli varlıkları içermektedir. Buna karşın bir çok pazar endeksi (R_M) seçilmiş hisse senetlerini kapsamaktadır ve bütün riskli varlıkları içerdiği varsayılmıştır. Beşeri sermaye ile özel yatırımlar dışlanmıştır ve yeterli riskli varlıklarla ilgili detayı toplamak çok zor olmaktadır.
3. Risksiz varlıklar olarak hazine bonosunun otuz günlük faiz oranlı (vade sonuna kadar elde tutulan) nominal değerleri kullanılmıştır.
4. Modelin test edilmesi için onun yerine geçebilecek bir model bulunmuştur ve alternatif model ise Arbitraj Fiyatlama Teorisi'dir.
5. Sermaye Varlık Fiyatlama Modeli'nin test edilmesinin bir şekli de tahmin edilenlerle gerçekleşenlerin birbirini tutup tutmadığı olmuştur.

Kullanılan veriler: Makalede 2005-2015 yılları arasında petrol-kimya sanayisinde faaliyetde bulunan ve rastgele seçilmiş 10 şirketin hisse senedi kullanılmıştır. Bu hisselerin aylık kapanış fiyatları kullanılmış ve bu veriler htttp://www.bigpara.com internet sitesinden alınmıştır. Aşağıdaki tabloda 10 hisse senedinin kodu ve şirket isimleri verilmiştir.

Şirketin Hisse Kodu ve İsmi

Hisse kodu	*Şirket ismi*
PETKIM	Petrokimya Holding A.Ş.
AKSA	Akrılık Kimya Sanayi A.Ş.
BAGFS	Bandırma Gübre Fabrikaları A.Ş.
SASA	Polyester Sanayi A.Ş.

[22] Berndt E. R. **The Practice of Econometrics: Classic and Contemporary**, New York, Addison-Wesley Publishing Company,1991, s.37.

DYOBY	DYO Boya Fabrikaları Sanayi ve Ticareti A.Ş.
GUBRF	Gübre Fabrikaları T.A.Ş.
HEKTS	HEKTAŞ Ticaret T.A.Ş.
ALKIM	Alkalı Kimya Sanayi A.Ş.
TUPRS	Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.
MARSHL	MARSHALL Boya ve Vernik Sanayi A.Ş.

Ayrıca kullanılan bir diğer veri pazarı temsil eden Borsa İstanbul (BİST 100) endeksidir. Bu endeks verileri hisse senetlerinde olduğu gibi aylık fiyatları kullanılmaktadır ve bu veriler htttp://tr.investing.com internet sitesinden alınmıştır. BİST 100 endeksi 1986 yılında 40 şirketin hisse senedi ile başlayarak zamanla sayısı 100 şirketin hisse senedi ile sınırlanan bileşik endeksin devamı niteliğindedir. Ulusal pazarda işlem gören menkul kıymet yatırım ortaklıkları hariç, hisse senetlerinin seçim kriterleri ve dönemsel değerleme ve değişiklikler bölümlerinde belirtilen şartlara göre seçilmiş hisse senetlerinden oluşmakta olup, BİST 30 ve BİST 50 hisse senetlerini otomatik olarak kapsamaktadır. Sermaye varlık fiyatlandırma modeli gibi bir risk getiri denge modelinin işleyebilmesi için yeterli bir piyasa derinliğinin olması gerekir.

Varlık getirilerini temsil etmek için haftalık kapanış fiyatları üzerinden hem hisse senetlerinin hem de pazar endeksinin logaritmik getirileri hesaplanmıştır. Bunun nedeni getiri dağılımlarını normal dağılıma yaklaştırmaktır. Logaritmik getiri aşağıdaki gibi hesaplanır.

Rt=ln(St/St-1)

Bundan başka kullanılacak son veri türü risksiz faiz oranıdır. 2005-2015 yılları arasında hazine bonosu ihalelerinden oluşan bileşik ortalama faiz oranı %13,15'dir.

Kullanılan yöntemler: Uygulamada finansal varlıkların denge modeli olan FVFM'i kullanılarak 2005-2015 yılları arasında faaliyyetTe bulunan rastgele seçilmiş 10 adet şirketin hisse senedinin piyasaya olan duyarlılığını ölçmek için beta kasayısı hesaplanmıştır.

Öncelikle 10 adet hisse senedinin logaritmik getirisi kullanılarak her bir hisse senedi için beklenen getiri tarihsel veri yöntemi kullanılarak bulunmaktadır:

$$E(Ri)=\frac{Ri}{t}$$

Ri-i hisse senedinin getirisi;

t-zaman aralığını göstermektedir.İkinci olarak beta katsayısı hesaplanmaktadır. Beta (β) her bir hisse senedinin logaritmik getirisi ile pazarın logaritmik getirisi kullanılarak hesaplanmıştır. FVFM'de βi, finansal

varlığın piyasaya olan duyarlılığının önemli göstergesidir ve piyasa veya sistematik riski ölçer.[23] Beta katsayısı aşağıdaki denklem kullanılarak bulunmuştur:

$$\beta i=\frac{cov(m,i)}{var(m)}=\frac{E((Rm-E(Rm))*(Ri-E(Ri))}{E(Rm\hat{}2)-(E(Rm))\hat{}2}$$

$$\beta_i = \frac{\text{cov}(m,i)}{\text{var}(m)} = \frac{E((Rm - E(Rm))*(Ri - E(Ri))}{E(Rm\hat{}2) - (E(Rm))\hat{}2}$$

Rm-Pazarın getirisi,

Ri-i hisse senedinin getirisini göstermektedir.

Son olarak riski bildiren standart sapma hesaplanmaktadır. Standart sapma aşağıdakı denklem kullanılarak her bir hisse senedi için bulunmuştur:

$$\sigma=\sqrt{E(Ri^2) - (E(Ri))^2}$$

Aşağıdakı tabloda her bir hisse senedi için beklenen getiri, beta değeri, standart sapma gösterilmiştir.

Hisse Senedinin Beklenen Getiri, Standart Sapma, Beta Değeri

Şirketi kodu	Beta	Beklenen getiri	Standart sapma
PETKIM	0,2738	0,0096744	0,110728495
AKSA	0,1927	0,0145135	0,166114084
BAGFS	0,2997	0,0179623	0,205587804
SASA	0,2421	0,0033878	0,038775087
DYOBY	0,2215	0,0074145	0,084862342
GUBRF	0,1759	0,0275308	0,315104896
HEKTS	0,2801	0,0146830	0,168054805
ALKIM	0,3114	0,0129545	0,148270987
TUPRS	0,2321	0,0191180	0,218815493
MARSHL	0,4372	0,0127701	0,146160787

Seçilmiş şirketlerin hisse senetlerinin beta değerini inceledik de hepsini 1-den küçük olduğu görülmektedir, bu da onların düşük sistematik riske sahip ve beklenen getirileri düşük yatırımlar olduğunu göstermektedir. Ayrıca risk ile getiri arasında doğrusal ilişki bulunmaktadır. Bunu aşağıdaki risk-getiri grafiğinden de gösterilmiştir.

[23] Nilgün Çilyavuz, Finansal Ekonometri, DER Yayınları, İstanbul, 2014, s.133-134.

Hisse Senetlerinin Risk-Getiri Doğrusu

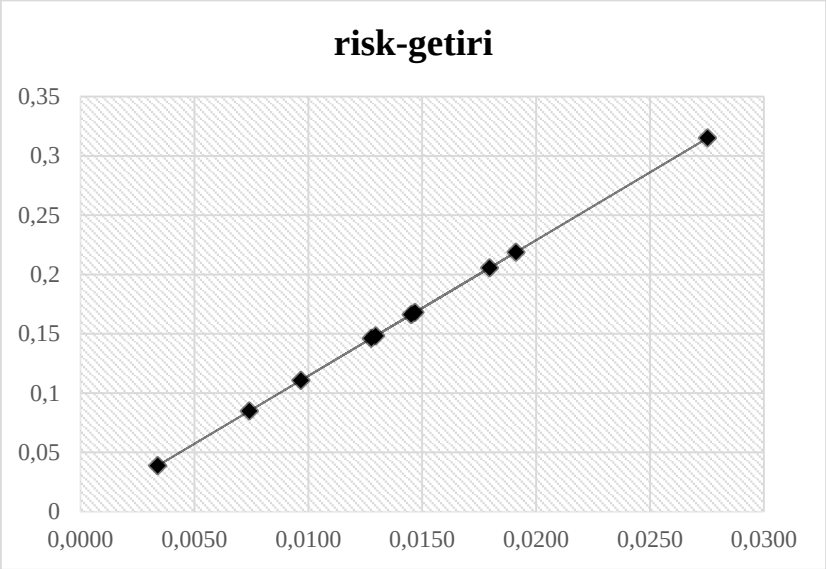

Grafikdende anlaşılacağı üzere hisse senetlerinin getirisi arttıkça riski de artmaktadır.

Finansal varlık fiyatlama modeline göre yatırımcılar yüksek betalı varlıklardan yüksek getiri, düşük betalı varlıklardan düşük getiri beklerler. Bu düşünceden yola çıkarak seçilmiş hisse senetlerininde içinde bulunduğu bir kaç portföy oluşturarak risk ve getiri arasındaki ilişkiyi ölçmek olar. İlk portföyde (A portföyü) bulunan şirketler GUBRF, TUPRS, BAGFS, HEKTS, AKSA ve hazine bonosu, ikinci portföyü (B portföyü) oluşturan şirketler ise PETKİM, SASA, DYOBY, ALKİM ve MARSHLL'dır. İlk portföyde bulunan şirketlerin risklerinin nisbeten yüksek olması ile bağlı olarak riski azaltmak için bu portföyde risksiz yatırım aracı olan hazine bonsu kullanılmıştır. B portföyde bulunan şirketlerin riskleri A portföyündekilere kıyasla düşüktür. Oluştrulan portföylerin beklenen getiri ve standart sapması (risk) aşağıdakı tabloda verilmiştir.

Portföyün Beklenen Getirisi ve Standart Sapması

Portföyün adı	**Beklenen getiri**	**Standart sapma**
A portföyü (gubrf,tuprs,bagfs,hekts,aksa,bono)	0,037558777	0,178981969
B portföyü (petkim,sasa,dyoby,alkim,marshl)	0,009240254	0,10575954

Son olarak her iki portföy için 100000 Tl ayırarak en yüksek getiri ile riski hesaplanmıştır. A portföyünde riski azaltmak için hazine bonosuna daha fazla (50000 Tl), hisse senetlerine ise getirileri ve risklerine dikkate alarak

sermaye ayrılmıştır, B portföyünde ise riski düşük olan hisse senetlerine daha fazla, yüksek olanlara ise daha az sermaye ayrılmıştır. Bütün bunlar dikkate alındıktan sonra portföylerin en yüksek getirileri ve riski aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Portföyün En Yüksek Getirisi ve Riski

Portföyün adı	**en yüksek getiri**	**risk**
A portföyü	107377,5529	9185,638048
B portföyü	100655,2686	7499,891434

A portföyünde riskin B portföyüne kıyasla düşük olmasının nedeni risksiz finansal varlık olan hazine bonosunun portföyde bulunmasıdır. Yatırımcı oluşturulmuş portföyler arasında seçim yaparken esasen onun standart sapmasına ve beklenen getirisini dikkate almalıdır. Eğer yatırımcı riski seven biri ise o zaman B portföyünü seçecektir. Çünkü bu portföy yalnız hisse senetlerinden oluşmaktadır ve hisse senetleri değer kaybetmesi durumunda yatırımcın zararını karşılayacak unsur bulunmamaktadır. A portföyünü seçen yatırımcı eğer hisse senetlerini değerlerinin düşmesi durumunda buradan kaybettiğini portföyde bulunan hazine bonosunun getirisi ile karşılayacaktır.

Yatırımcının portföy değerlendirilmesinde fayda fonksiyonundan yararlanmaktadır. Fayda fonksiyonu aşağıdaki gibidir:

F=E(R)-0,005Aƃ2

E(R)- portföyün beklenen getirisini;

ƃ- portföyün standart sapmasını;

A-riskten kaçınma derecesini göstermektedir, normal olarak bu gösterge 3 değerini almaktadır ve değer azaldıkça risk artmaktadır.

Portföylerin fayda fonksiyonu açısından değerlendirilmesi:

A portföyünün fayda değeri %3'dür:

F=0,037558777-0,178981969*0,005*3

B portföyünün fayda değeri %0,7'dir:

F=0,009240254-0,10575954*0,005*3

Fayda fonksiyonuna göre fayda değeri yüksek olan portföy seçilir. Yatırımcı portföyler arasında değerlendirilirken fayda değerine bakarak en yüksek fayda değeri olan A portföyünü seçecektir.

SONUÇ

FVFM, sistematik risk; yani beta katsayısı ile beklenen getiri oranı arasındaki ilişkiyi rekabetçi bir sermaye piyasasında inceleyen bir denge modelidir. FVFM'nin geçerliliği konusunda birçok tartışma yapılmasına rağmen, bu model varlık fiyatlandırma teorilerinin özünü oluşturmaktadır.

Finansal varlıkları fiyatlama modeli ortalama-varyans analizini kullanarak varlığın beklenen getirisini piyasanın ortalama getirisi ile ilişkisi olduğunu ifade eder. FVFM'ne göre menkul kıymetin piyasa ile olan ilişkisini sistematik risk unsuru beta ile ölçüldüğünü ve betanın varlık getirileri ile doğrusal yönde ilişkili olması gerektiğini varsayar.

Araştırmada FVFM'ne göre varlıkların risk-getiri dengesinin yönü ve doğrusal lığı incelenmiştir. Seçilen her bir hisse senedinin getirileri ile BİST 100 Endeks getirileri FVFM'i kullanarak her bir hisse senedinin betası hesaplanmıştır. Bulunan beta katsayıları 1'den küçük olmuştur ki, bu da onların getirilerinin düşük olacağını gösterir. Beta katsayılarına göre seçilmiş olan hisse senetleri ve hazine bonosunun da içinde bulunduğu iki portföy oluşturulmuştur. Bu portföyler risk-getiri açısından incelenmiştir ve B portföyünün A portföyüne kıyasla daha riskli olduğu görülmektedir. Daha sonra portföyler yatırımcıların riske karşı duyarlı olup-olmamasına bağlı olarak değerlendirilmiştir. Fayda değerleri bulunarak, fayda değeri yüksek olan portföy seçilmiştir.

Makalede ele alınan FVFM hakkında şu ana kadar birçok araştırma yapılmıştır ve modelin geçerli olup olmadığı hakkında kesin bir yargıya varılamamıştır. FVFM, finans dünyasında çok önemli bir yere sahiptir. Model üzerine yapılan birçok eleştiriye rağmen finansal varlıkları fiyatlamada, menkul kıymet yönetiminde ve sermaye maliyeti tahmininde yaygın olarak kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

ALTAY, Erdinç, Sermaye Piyasası'nda Varlık Fiyatlama Teorileri, 1. Basım, Derin Yayınları, İstanbul, 2004.

BERK, Niyazi, Finansal Yönetim,Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2000.

BERNDT, E. R, The Practice of Econometrics: Classic and Contemporary, New York, Addison-Wesley Publishing Company,1991, ss. 37.

BREALEY, Richard A. , Stewart C. Myers ve Alan J. Marcus. İşletme Finansının Temelleri, çev. Ü. Bozkurt, T. Arıkan ve H. Doğukanlı, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2001.

CEYLAN, Ali ve Korkmaz, Turhan, Sermaye Piyasası ve Menkul Değer Analizi, Ekin Kitabevi, Bursa, 2000.

CEYLAN, Ali ve Korkmaz, Turhan, Sermaye Piyasası ve Menkul Değer Analizi, 2. Baskı, Ekin Kitabevi: İstanbul, 2004.

CUTHBERTSON, Keith, Quantitative Financial Economics : Stocks, Bonds and Foreign Exchange, John Wiley & Sons, West Sussex, England, 1996.

ÇİLYAVUZ, Nilgün, Finansal Ekonometri, DER Yayınları, İstanbul, 2014.

ERCAN, Metin Kamil, Öztürk, M. Şarana ve Demirgüneş, Kartal, Değere Dayalı Yönetim ve Entellektüel Sermaye, Gazi Kitabevi, Ankara, 2003.

GRANDES, Martin, Demian Panıgo, Ricardo Pasquını; The Cost of Equity in Latin America, Center for Financial Stability, Working Paper No 12, 2005, ss.5.

İVGEN, Hünkar, Şirket Değerleme, Finnet Yayınları Borsa Dizisi:1, İstanbul, 2003.

SHARPE, F. William, Alexander, J. Gordon & Bailey, V. Jeffery, Investments, Prentice-Hall International: New York/USA, 1999.

TEKBAŞ, Mehmet, Ahmet, Köse, Vedat Sarıkovanlık, Serra Eren Sarıoğlu, Nazlı Kalfa Baş, Kerem Özdemir, Temel finans matematiği ve değerleme yöntemleri, Lisanslama Sınavları Çalışma Kitapları Yayınları, 2014.

TEMİZKAYA, Ünsal Bekir, Finansal Varlıkları Fiyatlama Modeli ve İMKB Uygulaması, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Finansal Piyasalar ve Yatırım Yönetimi Bilim Dalı, İstanbul, 2006.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

FUTBOL KULÜP TARAFTARLIĞI: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN SPOR SPONSORLUĞU HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ*

Mahmut AÇAK[1]
Recep KARABULUT[2]

ÖZET

Bu çalışmanın amacı; Üniversitesi öğrencilerinin spor sponsorluğu hakkındaki görüşlerinin değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır. Bu çalışmaya; altı ayrı üniversiteden, 966 kız ve 1434'sı erkek olmak üzere toplam 2400 öğrenci katılmıştır. Anketi dolduran öğrencilerin yaklaşık %40'ı Fenerbahçe, %32'si Galatasaray ve %28'İ Beşiktaş Spor Kulübünü taraftarıdır. BJK taraftarlarının %40'ı kendilerini fanatik taraftar olarak tanımlamışlardır. FB ve GS taraftarları takımlarını tutma eğilimi olarak kendilerini sadık taraftar olarak tanımlamışlardır. Sponsorlarının ismini bilme oranı BJK için %76, FB için %69 ve GS için %55'dir. Bu oran tutulan takımın sponsorlarının ürünlerini öncelikli olarak tercih etmede BJK taraftarları yaklaşık %57 ile ilk sırada yer almaktadır. Öğrencilerin taraftar oldukları takımın lisanslı ürününü alma oranlarına bakıldığında FB %69, GS %51 ve BJK %70'dir. Öğrenciler sigara ve alkol firmalarının takımlarına sponsor olmalarına karşı olduklarını belirtmişlerdir. Yapılan bu çalışma ile üniversite öğrencilerinin sponsorluk ve takım arasındaki olumlu ilişki olduğunu söyleyebiliriz.

***Anahtar kelimeler**: Futbol, Futbol Taraftarı, Üniversitesi Öğrencileri, Spor Sponsorluğu*

ABSTRACT

The purpose of this study is to find out how university students consider sport sponsorship. 2400 university students (966 femalesstudents and 1434 malestudents) participatedthe survey. According to the survey, almost 40% of the students call themselves as fan of Fenerbahçe (FB), more than 31% is for Galatasaray (GS), and about 29% is fan of Beşiktaş Football Club (BJK). About 40% of BJK fans admit as a fanatical supporter, where as the FB fans and GS fans call themselves as a "devoted" supporter. About 76% of BJK

* Bu çalışmada; Süleyman Demirel Üniversitesi ve Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi arasında kurulan işbirliği ile 28-30 Eylül 2016 tarihleri arasında Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi'nin ev sahipliğinde Bakü/Azerbaycan'da Uluslararası İktisadi ve İdari Perspektifler Kongresi: Yeni Bölgesel Vizyonlar isimli kongrede sözlü sunum olarak sunulmuştur.

[1] Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Antrenörlük Eğitimi Bölümü, Merkez Kampüs, MALATYA, m.acak@hotmail.com.
[2] Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Merkez Kampüs, MALATYA, recep.karabulut@inonu.edu.tr.

supporters know the name of sponsors. But, this rate for FB 69% and for GS 55%. About 57% of the BJK fans prefer the sponsors' products. The survey says 69% of the FB fans, 51% of the GS fans and 70% of the BJK fans consume the licensed products.

Almost all students are against the tobacco and alcohol companies to being sponsor for their team. As a result, it can be said that there is a positive relationship between university students and team sponsorships.

Keywords: *Soccer, Football Fan, University Student, Sports Sponsorships*

1. GİRİŞ

Spor bireylerin beden ve ruh sağlığına olumlu etkileri olan, kişilikleri güçlendiren, sosyalleşmelerine olanak sağlayan ve yaratıcı yönlerini ön plana çıkaran faaliyetlerdir[3].

Bütün spor dalları içerisinde futbol, kuşkusuz bütün dünyada çeşitli spor organizasyonları içinde, insanların en fazla ilgisini çeken, aktif ve pasif olarak onların spora katılımını sağlayan, bütün ülkelerde hükümet ve diğer kuruluşları yatırım yapmaya zorlayan en popüler spordur[4]. Futbola gösterilen ilgi diğer spor branşlarıyla kıyaslanmayacak kadar büyük boyutlardadır.

Günümüz endüstri toplumlarında, toplumsal iş bölümü ve uzmanlaşmanın gelişim düzeyine uyarak, sporunda sayıları ve çeşidi artmıştı. Hatta spor kendi başına bir endüstri haline gelmiştir. Günümüzde spor çok sayıda tüketicisi olan bir ürün olarak kabul edilmektedir. Stadyumlarda izleyicileri, T.V. gazete ve dergilerde okuyucuların sayılarının fazlalığı nedeniyle birçok başka ürünün tanıtımı için spor alanları tercih edilmektedir. Bu günkü toplumsal yapıda tekstilde modanın yayılması, eğitimde sporun birey üzerinde önemli etkiler bırakması, politikacıların halk ile olumlu diyalog kurabilmelerinde, toplumsal sorunların azaltılmasında spor önemli bir araç olarak kullanılmaktadır[5].

Sponsor kelimesi esasen İngilizceden gelmektedir. Türkçe karşılığı ise kefil ya da desteklemek, himaye etmek manasındadır. Sözlükte sponsorun

---

[3] Bilal ARIK, **Top Ekranda: Medya Çağında Futbol ve Televizyon Arasındaki Kaçınılmaz İlişki**, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2004, s.108

[4] Cemal GÜNDOĞDU, vd.,*"Futbol Yayılmasında Medyanın Rolü"**, Sport Sciences,*** 6(1), 2011, s.73-80.

[5] Bahar ÜNSAL-Fikret RAMAZANOĞLU,*"Spor Medyasının Toplum Üzerindeki Sosyolojik Etkisi",****Journal of Research in EducationandTeaching***, cilt:2 sayı:1, Şubat 2013, s.36-46.

anlamı destekçiliktir. Kuruluşların ve kişilerin çalışma konusu ile doğrudan bağlantısı olmayan konulara destek sağlamasına sponsorluk denir[6].

1. Sponsorluk: Sponsorluk, bir kuruluşun belirlemiş olduğu hedeflere ulaşmak amacıyla spor, kültür-sanat ve sosyal alanlarda çeşitli kişi, kuruluş ve organizasyonlara ayni, nakdi veya başka her türlü desteklerle yapılan tüm faaliyetlerin planlanması, uygulanması ve kontrol edilmesi süreçlerini kapsayan, taraflar arasında karşılıklı olarak birbirine fayda sağlamaya yönelik olarak yapılan bir iş anlaşmasıdır[7]. Bir diğer tanımda ise: "Sponsorluk bir bireye ya da organizasyona maddi kaynak veya hizmet sağlayıcı olarak katkıda bulunarak karşılığında organizasyondan bazı haklar alarak kendine ticari avantaj sağlamak için kuruluş ile yapılan bir iş ilişkisidir"[8].

Sponsorluğu farklı bakış açılarıyla tanımlamak mümkündür. Buna göre sponsorluk; Başka türlü kendini finanse edemeyecek olan bir olayın veya faaliyetin desteklenmesidir[9]. Yahut bir olay yada faaliyet için direk bir kuruluş yerine bir organizasyon tarafından bir olaya veya faaliyete yönlendirilen kaynakların karşılanması olarak ifade edilebilmektedir[10]. Sponsorluk aynı zamanda, satış hacmini artırmak, firma prestijini veya marka imajını geliştirmek, marka bilincini yerleştirerek markaya olan sempati ve güveni kazandırmak gibi çeşitli firma amaçlarını gerçekleştirmek için olaylara veya davalara yatırımlar yapılmasını içerir[11].

1.1. Sponsorluğun Amacı: Sponsorluğun, pazarlama karması elemanlarında ayrı olduğu düşünülse de fonksiyonları göz önünde bulundurulduğunda, onu pazarlama karmasında bir yere oturtmanın ne kadar zor olduğu görülür. Bütünleşik pazarlama iletişimi, firmanın iletişim çabalarını tek bir mesaj ve imaj oluşturmak üzere birleştirmesidir. Bu anlayış halkla ilişkileri, reklamı, doğrudan pazarlamayı bir potada eritir. Günün değişen koşulları, artan ürün çeşitleri, artan rekabet pazarlamacıları farklı yolları bulmaya itmiştir[12].

1.2. Sponsorluğun Gelişimini Etkileyen Trendler: Spor ve kültürel sponsorluk yeni bir fenomen değildir. Eski Roma'da ki aristokratlar tarafından

---

6 Mustafa KARADENİZ,*"Pazarlama İletişimi Kapsamında Sponsorluk Faaliyetlerinin Önemi",**Journalof NavalScienceandEngineering,*vol. 5 , no.1, 2009, p. 62-75.

7 Aydemir OKAY-Ayla OKAY, **Halkla İlişkiler kavram, strateji ve uygulamaları**, 2. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2005, s.438

8 David SHILBURY, vd.,**StLeonards**, ,Allen&Unwin, N.S.W. ,1998, p. 197

9 Ömer Baybars TEK-Engin ÖZGÜL,**Modern Pazarlama İlkeleri Uygulamalı Yönetimsel Yaklaşım**, Birleşik Matbaacılık, İzmir, 2007, s. 9.

10 Dennis M. SANDLER-David SHANI, Olympic Sponsorship vs. *''Ambush'' Marketing: WhoGetsThe Gold?",**Journal of AdvertisingResearch,* vol:29, no:4, August/September 1989, p. 10

11 James CRIMNINIS-Martin HORN,*"Sponsorship: FromManagerial Ego Trip To Marketing Success",**Journal of AdvertisingResearch,* vol:36, no: 4, 1996, p.11-21.

10 Metin ARGAN, **Spor Sponsorluğu Yönetimi**, Detay Yayıncılık, 1. Basım, Ankara, 2004, s.101.

gladyatörlere, yarışmalara finansal destek sağlandığı bilinmektedir. İki bin yıl önce, Yunan Antik çağında varlıklıların tiyatro, müzik, spor festivallerine katkı sağlarlardı. 14. yüzyılda İngilizler de benzer bir davranışla tiyatro oyunlarına sponsor olmaktaydı. 1880'ler de Amerika'da ise araba satan firmaların beysbol takımlarına sıkça sponsor oldukları rastlanırdı[13].

Uzmanlara göre, Türkiye'de pazarın 100 milyon dolarlık bölümünü, yani yaklaşık yüzde 83'ünde spor aktiviteleri alıyor. Eğlence, sosyal sorumluluk, festival gibi alanlar geriye kalan 20 milyon dolarlık dilimin içine giriyor. Sponsorluk pazarında Türkiye'de hangi şirketin ne kadar harcama yaptığı net olarak bilinmemektedir. Türkiye'de uluslararası platformda kendini konumlandırmayı amaçlayan pek çok marka sponsorluğu bir araç olarak kullanmaktadır[14]. Nitekim tüketicilerin zihinlerinde güçlü ve inandırıcı bir bağ yaratıldığı takdirde tüketicinin, sponsor olan etkinliğe katılımı ve bağlılığı, sponsorun ürünlerine yansımaktadır[15].

Türkiye'de 13.09.2001-23.10.2015 tarihleri arasında yapılan sponsorluk türlerine göre dağılımı;

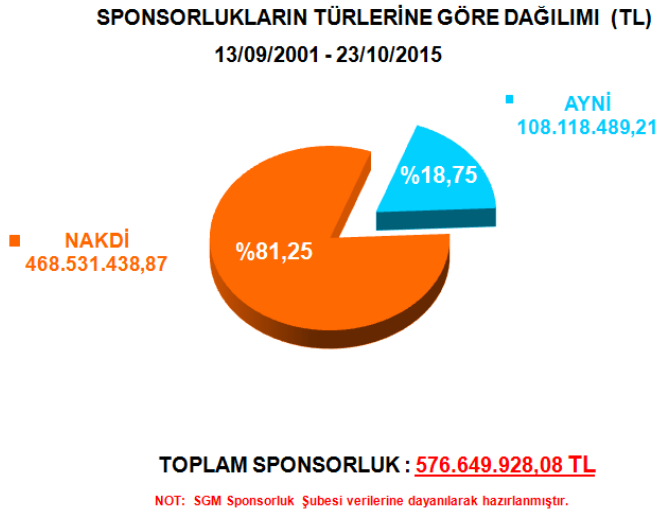

Kaynak: http://www.sponsorluk.gov.tr/Home/Content/13#1, 12.05.2016.

---

[13] Louis E. BOONE-David L. KUTRZ, **Contemporary Marketing**, 8th ed. Fort Worth, TX: Dryden,1995, p.627.

[14] http://proje.capital.com.tr/en-hizli-buyuyenpazarlama-yontemi-haberler/15522.aspx. Erişim tarihi: 06.01.2011

[15] Pascale QUESTER-Francis FARRELLY. *"BrandAssociationand Memory DecayEffects of Sponsorship: The Case of theAustralian Formula One Grand Prix",* ***Journalof ProductandBrand Management***, vol:7, no: 6, 1989, p.539-556.

Spor sponsorluğunun çok büyük tanıtım imkânları sağladığının görülmesi ve tanıtım alanındaki geçerliliğinin kanıtlanması ile firmalar arasında spor sponsorluğuna olan ilgi artmıştır. Bu ilgiye bağlı olarak da spor sponsorluğu yatırımları günümüze kadar artarak gelmiş ve bundan sonrada artarak devam edeceği tahmin edilmektedir[16].

Yapılan araştırmada, İngiltere'de sponsorluğa harcanan paranın %90'ının spor sponsorluğuna gittiği, Amerika'da ise spor sponsorluğunun yıllık %2,5-3 oranında büyümeye devam ettiği ve spor sponsorluğunun tüm sponsorlukların %80'ini temsil ettiği, sponsorluk yapan özel sektör kuruluşlarının %77,5'inin spor sponsorluğu faaliyetlerine katılmak için birinci tercihlerinin futbol olduğu belirtilmektedir[17]. Bu sayede ülkeler uluslararası platformda, bireysel veya takım sporlarının oluşturduğu sporcular üzerinden kendi reklâmlarını rahatça yapabilmektedir. Hedef kitleye ulaşmada kullanılan bu faaliyetler işletmelere, tüketiciler üzerinde ayrı bir imaj, güvenilirlik ve tanınmışlık kazandırırken, ülke sporuna katkıda bulunmanın sorumluluğunu yerine getirme sevincini de yaşatabilecektir[18].

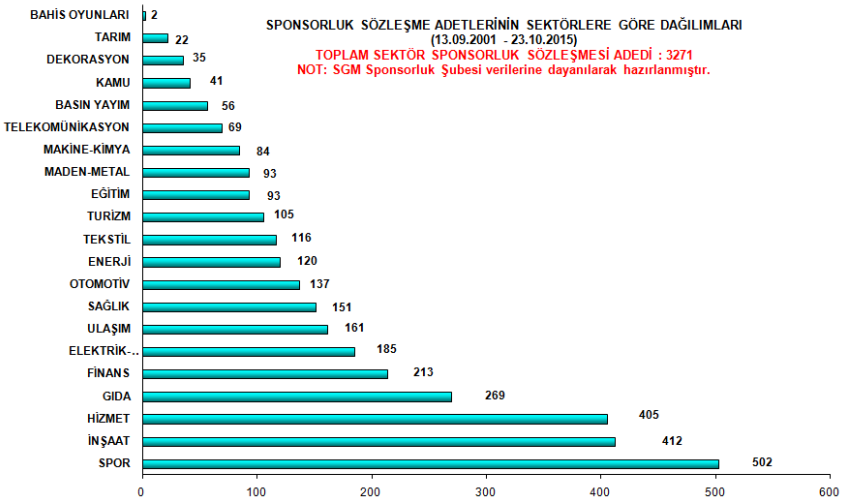

Kaynak: http://www.sponsorluk.gov.tr/Home/Content/13#1, 12.05.2016.

Spor sponsorluğu alanında dünyada en çok ilgi çeken ve taraftarı olan alan ise futboldur. 2004 yılında Alman araştırma şirketi Sport+Markt AG tarafından Master Card adına yapılan bir başka araştırmada da Türkiye'de futbol oyununa yönelik yoğun bir ilginin olduğunu göstermektedir. Bu

---

16 Fikret SOYER, **Sporda sponsorluk, kavram, kapsam ve bir araştırma,** Başak matbaacılık, Ankara, 2003, s. 49-119.

17 SOYER, a.g.e., s.49-119."

18 Tamer KARADEMİR, vd. *"Sporcu Yetenek Seçiminde Sponsorluğa Alternatif Bir Yaklaşım",* ***e-Journal of New World Sciences Academy SportSciences***, 2B0010, vol:4, no:2, 2009, s.104-114.

araştırma Türkiye'de 15 yaş üstü yaklaşık 41 milyon kişinin futbol oyunu ile ilgilendiğini ve yaklaşık 19,5 milyon kişinin de futbol oyununa yüksek düzeyde ilgi duyduğunu belirtmektedir[19]. Türkiye'de futbola olan bu denli büyük ilgi maalesef kulüplere ekonomik olarak bir katkı sağlamamıştır. 2006–07 futbol sezonunda Türkcell Süper Ligde mücadele eden 18 spor kulübü için ortalama 14 bin taraftar takımlarını desteklemek için stadyumdaki yerlerini almışlardır. Bu ortalama Avrupa'daki 2–3 lig seyirci ortalamasına denktir. Ayrıca Türkiye'de spor kulüplerinin lisanslı ürün satışları ele alındığında da ortaya çıkan rakamların Avrupa'da mücadele eden spor kulüplerine göre oldukça düşük seviyelerde kaldığı görülmektedir[20].

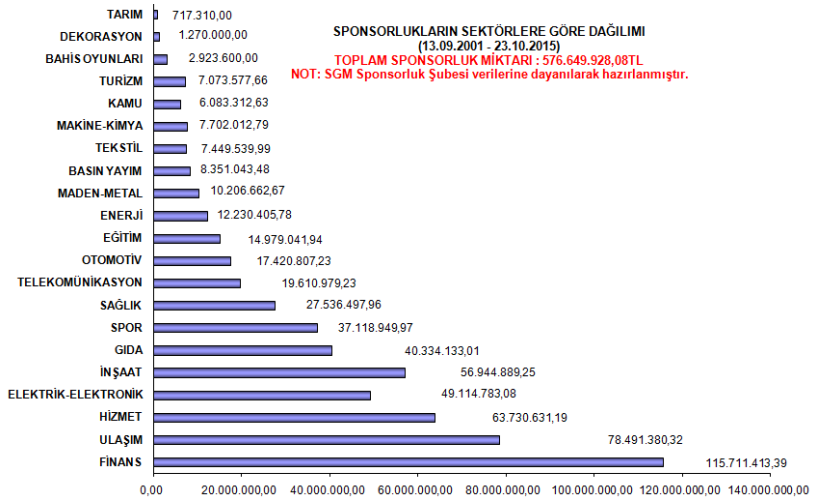

[19] Hakan KATIRCI,"*Football Club- Fan Communication in Turkey*", ***Journal of PhysicalEducationandSportSciences***, 4 (1), Jaunary 2009, p. 41-51,

[20] Hakan KATIRCI, **Spor Kulüplerinde İletişim Yönetimi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2007.

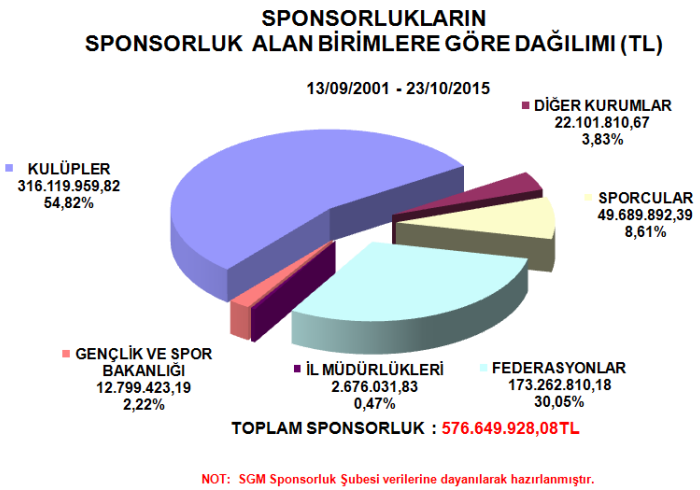

Kaynak: http://www.sponsorluk.gov.tr/Home/Content/13#1, 12.05.2016.

Futbol Ekonomisi Stratejisi Araştırma Merkezinde yayınlanan bir makaleye göre; "Ürün, marka ve sponsorluk gelirlerinin arttırılması için taraftarın daha çok desteğinin alınması" gerekliliğini belirtmişlerdir[21]. Bu amaçla hazırlanan çalışma, taraftar pozisyonunda bulunan dolayısıyla sponsor işletmelerin hedef kitlesi içerisinde yer alan üniversite öğrencilerinin, hem sponsorlukla ilgili davranışlarının ortaya konulması hem de üretici sponsor firmaların bu görüşler doğrultusunda kendi üretim alanlarına uygun stratejiler geliştirmelerine katkı sağlamaları öngörülmüştür. Bu sayede hem sponsor firmaların gelirlerinin artırılmasına hem de ülke sporunun kalkınmasına destek verilmiş olunacağı düşünülmüştür.

1.3. Spor Sponsorluğu: Sponsorluk son 20-30 yılda ticari anlamda gelişen bir kavramdır ve temel prensipleri pazarlamanın bir alanı olarak ifade edilen bir kavramdır. Geniş kitleleri etkisi altına alıp kabul ettiren spor, zaten amacı kendini geniş kitlelere tanıtmak olan firmaların desteğini kazanmış, spor sponsorluğu faaliyetleri yaygınlaşmaya ve tanınmaya başlamıştır. Araştırmalar, pazarlamacıların amacına ulaşmak için birçok kez sponsorluk faaliyetlerine başvurduklarını göstermiştir. Sporun pozitif imajını kullanan firma, pazardaki diğer firmalardan farklılaşır. Spor sponsorluğunun gelişimine kanıt olarak, harcanan paralardaki artış gösterilebilir[22]. Spor sponsorluklarında en önemli gelişmelerden biri olan yatırımlardaki artış, öncelerde batı ülkelerine özel bir durum olarak görülüyordu. Özellikle Avustralya ve Asya pazarlarında da bu konuda önemli gelişmeler olmaktadır. Ayrıca Japonya ve Kore gibi ülkelere bakıldığında da büyük bir artış gözlemlenmektedir.

[21] http://futbolekonomi.com/ e.t: 12.05.2016.
[22] Metin ARGAN-Hakan KATIRCI, **Spor Pazarlaması**, 2. Basım, Nobel Yayın, Ankara, 2008, s.380

Sponsorluk yatırımları büyük pazarlara bakıldığında büyük artış göstermektedir. Reklam harcamaları bunun yanında küçük bir yüzde olarak kalmaktadır. 1987 yılına bakarsak, toplam reklam harcamalarının yüzde 2,5 ile 3,5 arasında değişmekteydi. 1996 yılında bu oran 5,7' ye yükselmiştir[23].

1996 yılı sponsorluk harcamasının reklam içindeki payı, ülkelere göre farklılık gösteren bu yüzdesi aşağıdaki gibidir; - İtalya %13,6 -Güney Afrika % 13,2 -Avustralya %13,8. Reklama göre düşük olan bu oranlara karşılık, diğer sponsorluk yöntemlerine baktığımızda diğerlerine göre daha fazla gelişim kaydeden alanın sponsorluk olduğu gerçeğini bize sunar. 1980'li ve 1990'lı yıllarda Amerika pazarındaki sponsorluğun yıllık bazda hem reklam, hem de satış tutundurmayı geçtiğini göstermektedir[24]

1.3.1. Spor Sponsorluğunun Amaçları: Spor sponsorluğu birçok amaç doğrultusunda planlanabilir. Sponsorlukta ana amaç, hangi gayeyle olursa olsun karşılıklı fayda elde etmektir. Ülkeden ülkeye, sektörden sektöre değişiklik gösteren sponsorluk çalışmalarının büyümesini etkileyen faktörler; alkol ve sigara reklamları üzerindeki sınırlamalar, medyadaki reklam ücretlerinin yükselmesi, insanların boş zamanlarının artması, sponsorluk çalışmalarının kanıtlanmış etkinliğinden yararlanma, sponsorluğu yapılan olayların medyada yer alma ihtimalinin yüksek olması, geleneksel medyadan, özellikle televizyondan zapping yapma sebebiyle ortaya çıkan verimsizlikler olarak sıralanabilir[25].Ekonomik olarak sponsorluk, satışları etkilemek, bayileri desteklemek, ürünü konumlandırmak ve ürünün kullanım alanını yaygınlaştırmak. Kurumsal amaçları: kurumsal imaj ve kimlik oluşturmak, mevcut imajı desteklemek, topluma karşı duyarlılığı göstermek, hedef kitleyi etkilemek ve yeni ürünü duyurmaktır [26] .Dolaylı sponsorluk amaçları, farkındalığı artırmayı, yeni hedef pazarlarına ulaşmayı, ilişki geliştirmeyi ve imajı düzeltmeyi kapsar[27].

1.3.2. Spor Sponsorluğu: Spor sponsorluğu sponsorluk türleri içinde en fazla kullanılan sponsorluk türüdür. Spor çok geniş kitleleri kapsayan bir faaliyettir [28] . Bununla birlikte pazarlama amaç ve hedeflerine ulaşmada kullanılabilecek en etkili tutundurma faaliyeti olduğundan spor sponsorluğu firmaların en çok tercih ettiği sponsorluk türüdür[29]. Spor sponsorluğu, spor ve

---

[23] ARGAN,a.g.e.,s.51
[24] ARGAN, a.g.e.,s.52
[25] OKAY-OKAY, a.g.e., s.441-443
[26] https://gzmoncl.wordpress.com/tag/sponsorluk-amaclari/ e.t.: 24.06.2016.
[27] ARGAN, a.g.e.,
[26] Mehmet GÜÇLÜ, "*Olimpiyat Oyunları ve Spor Sponsorluğu*", ***Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi***, Cilt 21, sayı 3, 2001, s.232
[29] Dan COVELL, *"TheLowellSpinnersandtheYankeeElimination Project: A Case StudyConsideration of LinkingCommunityRelationsandSponsorship",****Sport***Marketing Quarterly, 17(2), Jun2008, p.122-126.

spor etkinliklerine ilişkilendirilmiş sponsorluk faaliyetleri olarak tanımlanabilmektedir[30].

1.3.2.1. Bireysel Sporcu Sponsorluğu: Bir sporcunun sponsorlar tarafından desteklenebilmesi, hedef grupların dikkatini çekmesi, markanın veya ürünün daha kolay benimsenmesi için tanınmış veya potansiyel yıldız olabilecek bir kişi olması gerekir. Ayrıca dürüst, inandırıcı, sempatik, medyatik olması, doping, alkol, uyuşturucu gibi kötü alışkanlıklarının olmaması beklenir. Sporcunun özel yaşamında da olumsuzlukların olmamasına ve fazla sayıda reklamda yer almamasına da mutlaka dikkat edilmelidir. Türk Havayolları'nın 22.02.2011 tarihinde yayımlanan basın bültenine göre, iki yıl boyunca Türk Hava Yolları'nın başta ABD olmak üzere dünyadaki marka elçisi seçilen Kobe Bryant"ın bireysel sponsorluğunu Türk Havayolları üstlenmiştir[31].

Sponsor firmanın bireysel sporcuları desteklemesinin faydalarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

Sporcunun giysisi üzerine destekleyen kuruluşun isminin yer aldığı formayı ve teçhizatı giymesidir. Örneğin, Adidas firmasının sporculara malzeme desteğinde bulunması sıklıkla görülür.

Sporcuların doğrudan reklamlarda kullanılarak izleyicileri ürünü/ hizmeti satın almaya çağırmaları mümkündür.

Özel günlerde veya ağırlama etkinliklerinde destekleme, sporcunun davet edilen önemli hedef kitle mensuplarıyla ilişki kurmada veya kuruluş lehinde olumlu bir hava oluşturmada kullanılır[32].

1.3.2.2. Takım Sponsorluğu: Çeşitli yurt içi ve yurt dışı spor müsabakalarına katılan takımların sponsorlarca desteklenmeleri, sponsorun belirli unvan ve logolarını da kullanmalarını beraberinde getirmektedir. Kitle iletişim araçlarının takım sponsorluğuna daha fazla yer ayırması ve bazı karşılaşmaların televizyondan naklen yayınlanması sponsor kuruluşların izleyicilerce daha çok tanınmasına olanak sağlamaktadır.

3. Spor Organizasyonlarının Sponsorluğu: Spor organizasyonlarının sponsorluğunu yapan bir kuruluşun sponsorluk anlaşması dışında elde edebileceği haklar aşağıda sıralanmıştır [33] . Spor organizasyonlarının sponsorluğunda yapılan faaliyetleri hem teçhizat, hem de özellikle para bakımından desteklenmektedir. Bu alanda sponsorlara ihtiyaç oldukça

---

[30] Murat AKYILDIZ, Mehmet MARANGOZ, *"Sporda Sponsorluğun Tüketicilerin Satınalma Niyetine Yansıması"*, ***Ege Akademik Bakış***, 8 (1), 2008, s.153-166.

[31] http://www.turkishairlines.com/tr-TR/basin-bultenleri/5995/turk-hava-yollarininmarka-elcisisecilen-kobe- bryantin- reklam-filmi -tamamlandi.aspx, e.t.:24.07.2011.

[32] ARGAN, a.g.e., 2004, s.59.

[33] ARGAN-KATIRCI, a.g.e., s.388.

fazladır. Çünkü yapılan düzenlemelerin, faaliyetlerin (ulusal/uluslararası yarışmalar, kupalar, olimpiyatlar gibi) maliyetleri oldukça yüksektir [34].

Spor organizasyonlarının sponsorluğunu yapan bir kuruluşun, sponsorluk antlaşması ile belirlenmiş olan hakları dahilinde elde edebileceği genel faydalar şunlar olabilir[35]. Spor organizasyonunun yapılacağı yerde; sporcuların forma vb. teçhizatları üzerinde, saha kenarında, bayraklarda, skor panosunda, program kitapçıklarında, biletlerde, ulaşım araçlarında firmanın logosunun yer alması, sporcular veya direk spor organizasyonunun kendisini firmanın reklamlarda ve düzenlediği çeşitli promosyonlarda kullanabilme olanağı ulusal veya uluslar arası, özel ya da resmi olsun, yapılan spor faaliyetlerinin sponsoru ile bu faaliyetlerin adım birleştirme olanağı sağlar. Örneğin, Olimpiyat Oyunları, tüm dünyada sponsorları çeken başlıca spor organizasyonudur. İç içe geçmiş beş halkadan oluşan olimpiyat sembolü ile yansıyan küresel güç; olimpiyat oyunların; sponsorları çeken bir özelliğidir[36].

1.3.2.4. Televizyon Yayını Sponsorluğu: Televizyonun günlük yaşamda çok yaygın bir araç haline gelmesi kuruluşları ulaşmak istedikleri hedef kitleye yönelik programların sponsorluğunu yapmaya yöneltmiştir. Ancak seçilen programın türüyle, kuruluşun vermek istediği mesaj arasında bir bağlantının olmasına mutlaka dikkat edilmesi gerekmektedir [37]. Bu sponsorluk çeşidi kapsamında; NTV Spor, 28 milyon 150 bin dolar karşılığında A Milli Futbol Takımının 2012 ve 2014 elemelerinin yayın haklarını almıştır. Böylece A Milli Takımının 2012 UEFA Avrupa Şampiyonası Eleme Grubu ve 2014 FIFA Dünya Kupası Eleme Grubu'nda oynayacağı maçların TV yayın haklarının devri ihalesi NTV televizyon kanalının olmuştur[38]. Spor karşılaşmalarını destekleyen kişi, sponsor olan firmanın sağladığı finansal desteğin spor karşılaşması için önemli bir gelir kaynağı olduğunu düşünebilir. Yine bu durumda sponsor olana iyi bir tutumu yapılandırır.

Taraftar pozisyonunda bulunan dolayısıyla sponsor işletmelerin hedef kitlesi içerisinde yer alan üniversite öğrencilerinin, hem sponsorlukla ilgili davranışlarının ortaya konulması hem de üretici sponsor firmaların bu görüşler doğrultusunda kendi üretim alanlarına uygun stratejiler geliştirmelerine katkı sağlamaları öngörülmüştür. Bu sayede hem sponsor firmaların gelirlerinin artırılmasına hem de ülke sporunun kalkınmasına destek verilmiş olunacağı düşünülmüştür.

---

34 OKAY-OKAY, a.g.e.,s.586.
35 OKAY-OKAY, a.g.e., s.68.
36 STOTLAR David K.,"*Sponsorshipevaluation: Movingfromtheorytopractice*,"***Sport Marketing Quarterly,***13, 2004, p.61-64.
37 OKAY-OKAY, a.g.e.,s.32.
38 http://www.ntvmsnbc.com/id/25054860/, Erişim tarihi: 21.05.2012

Bu nedenle araştırmanın amacı; sponsorluğa, üniversite öğrencilerin verdiği tepkilerle birlikte, bu tepkilerin ortaya çıkmasında etkili olan davranış biçimlerinin neler olduğu ve satın alma kararlarını ne düzeyde etkilediğini saptamak olarak belirlenmiştir. Büyük maddi kaynak kullanımı ile uzun dönemde sonuç alınabilen sponsorluk faaliyetlerinin tüketiciler üzerinde oluşturduğu etkinin bilinmesidir. Sponsor firmaların hedef kitlelerinin tüketim kararlarına etki eden davranışlarının bilinmesi ile firmaların kendi stratejilerini belirlemede önemli gelişmeler sağlayabileceği düşünülmektedir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Örneklem grubu olarak, İnönü Üniversitesinden 400 öğrenci, Fırat Üniversitesinden 400 öğrenci, Batman Üniversitesinden 400 öğrenci, Gaziantep Üniversitesinden 400 öğrenci, Niğde Üniversitesinden 400 öğrenci ve Gazi Üniversitesinden 400 öğrenci toplam 2400 öğrenci katılmıştır. Anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde demografik bilgiler (cinsiyet, yaş, tutulan takım, aile gelir seviyesi) ikinci olarak sponsorluk ve ürün tercihi ile ilgili çoktan seçmeli soruları içeren bölüm bulunmaktadır. Bu sayede üç büyük takım olan Fenerbahçe, Beşiktaş ve Galatasaray spor kulübü taraftarlarının sponsorluk ve sponsor firmalar hakkındaki tutum ve davranışlarını belirlemeye çalışılmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin yorumlanmasında, verilerin değerlendirilmesinde SPSS 20 istatistik programında chi-square, frekans ve yüzde (%) dağılım analizleri yoluyla yapılmıştır.

3. BULGULAR

Yapılan çalışma 2014-2015 eğitim öğretim bahar döneminde yapılmış olup aşağıda bu çalışmanın bulguları tablo olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 1. Örneklem Grubuna ait Tanımlayıcı Özellikler

Değişkenler	***N sayısı***	***Yüzde (%)***
Cinsiyet		
Bayan	966	40,25
Erkek	1434	59,75
Tutulan takım		
FB	954	39,75
GS	762	31,75
BJK	684	28,5
Toplam	2400	100

Çalışmaya 966 kız ve 1434 erkek öğrenci katılmıştır. Anketi dolduran öğrencilerin %39,75'i Fenerbahçe, %31,75'i Galatasaray ve %28,5'i Beşiktaş Spor Kulübünü tutmaktadır.

Tablo 2. Öğrencilerin Bazı Tanımlayıcı Bilgi ve Sponsorluk ile İlgili Görüşleri

DEĞİŞKENLER	**FB**		**GS**		**BJK**	
	Sayı(n)	**Yüzde(%)**	**Sayı(n)**	**Yüzde(%)**	**Sayı(n)**	**Yüzde(%)**
Öğrencilerin tuttuğu takıma göre aile gelir seviyeleri						
… -1000TL	155	16,25	111	14,57	102	14,91
1001-2000TL	198	20,76	134	17,58	121	17,69
2001-3000TL	233	24,43	150	19,69	138	20,18
3001-4000TL	188	19,72	134	17,58	107	15,64
4001-5000TL	114	11,92	127	16,67	113	16,53
5001- …	66	6,92	106	13,91	103	15,05
Öğrencilerin tuttuğu takımla olan taraftar bağı						
Fanatik taraftar	294	30,82	237	31,10	206	40,11
Sadık taraftar	331	34,70	254	33,33	217	31,72
Sempati Duyarım	221	23,16	183	24,02	193	18,22
İsmen Söylerim	108	11,32	88	11,55	68	9,95
Öğrencilerin tuttuğu takımın sponsorlarının ismini bilme oranı						
Evet	655	68,66	419	54,99	523	76,46
Hayır	299	31,34	343	45,01	161	23,54
Öğrencilerin tuttuğu takım sponsorlarının ürünlerini öncelikli olarak tercih etme						
Evet	347	36,37	250	32,8	391	57,16
Hayır	607	63,63	512	67,20	293	42,84
Öğrencilerin tuttuğu takımın sponsorlarının rakip takımlara da sponsor olması						
Olumlu	418	43,82	360	47,3	223	32,62
Olumsuz	306	32,08	254	33,3	342	50,00
Kararsızım	229	24,10	148	19,4	119	17,38
Sponsorların sponsorluk harcamalarını gider olarak gösterip vergiden düşme						
Kesinlik karşıyım	287	30,09	311	40,81	294	42,99
Karşıyım	233	24,42	292	38,32	322	47,07
Kararsızım	244	25,58	55	7,22	38	5,55
Karşı değilim	88	9,22	34	4,46	23	3,36
Kes. Kar. Değilim	102	10,69	70	9,19	7	1,03
Öğrencilerin tuttuğu takımın lisanslı ürününü alma						
Evet	661	69,29	386	50,66	477	69,74
Hayır	293	30,71	376	49,34	207	30,26
Toplam	954	100	762	100	684	100

Yapılan çalışmada takımları tutan öğrencilerin kendilerini fanatik olarak adlandıran gurup ortalamalarına bakıldığında BJK taraftarlarının %40,11'lik oranın kendilerini fanatik taraftar olarak adlandırmışlardır. FB ve GS taraftarları takımlarını tutma eğilimi olarak sadık taraftar olarak kendilerini tanımlamışlardır. Öğrencilerin tuttuğu takımın sponsorlarınınismini bilme oranı olarak BJK %76,46, FB %68,66 ve GS %54,99'dır. Bu oran tutulan takımın sponsorlarının ürünlerini öncelikli olarak tercih etmede BJK

taraftarlarının %57,16 ile ilk sırada yer almaktadır. Yine tuttuğu takımın sponsorlarının rakip takımlara da sponsor olmasına BJK taraftar öğrencilerin %50'sinin olumsuz baktıkları bulunmuştur. Sponsorların sponsorluk harcamalarını gider olarak gösterip vergiden düşmesine her üç takım (FB %54,51, GS %79,13 ve BJK %90,06) taraftarı da olumsuz bakmaktadır. Öğrencilerin tuttuğu takımın lisanslı ürününü alma oranlarına bakıldığında FB %69,29, GS %50,66 ve BJK %69,74'dür.

Tablo 3. Öğrencilerin Tuttukları Takımlara Sigara-Alkol Satan Firmaların Sponsor Olmaları ve Tuttuğu Takımın veya Sporcusunun Reklâmını Yaptığı Ürünlere Olan Tutum ve Davranışları

DEĞİŞKENLER	**FB**		**GS**		**BJK**	
	Sayı (n)	**Yüzde (%)**	**Sayı (n)**	**Yüzde (%)**	**Sayı (n)**	**Yüzde (%)**
Öğrencilerin tuttukları takımlara sigara ve alkol satan firmaların sponsor olmaları						
Kesinlikle karşıyım	239	25,05	211	27,69	97	14,18
Karşıyım	295	30,92	108	14,17	129	18,86
Kararsızım	152	15,93	193	25,33	133	19,44
Karşı değilim	212	22,22	78	10,24	266	38,89
Kesinlikle karşı değilim	56	5,88	172	22,57	59	8,62
Öğrencilerin tuttuğu takımın veya sporcusunun reklâmını yaptığı ürünler						
Beni etkilemez	281	29.45	143	18,77	232	33,92
Kulübüm ve sporcusu reklam yapıyorsa bu urun iyidir	344	36,06	183	24,02	188	27,49
Bu ürün diğer ürünlerden pahalı olsa da alırım	203	21,28	254	33,33	140	20,47
Kulübün ve sporcunun menfaatine olduğu için alırım	127	13,31	182	23,88	124	18,12
Firmaların milli takıma sponsor olmaları						
Evet	374	39,20	227	29,79	325	47,51
Hayır	580	60,80	535	70,21	359	52,49
Toplam	954	100	762	100	684	100

Öğrencilerin tuttukları takımlara sigara ve alkol satan firmaların sponsor olmalarına verilen cevapta; FB taraftarının %25,05, GS taraftarının %27,69 ve BJK taraftarının %14,18 kesinlikle karşı olduklarını belirtmişlerdir. Yine FB taraftarının %22,22, GS taraftarının %10,24ve BJK taraftarının %38,89 karşı olmadıklarını belirtmişlerdir. Firmaların milli takıma sponsor olmalarına verdikleri cevapta FB taraftarının %60,80, GS taraftarının %70,21 ve BJK taraftarının %52,49 Milli Takıma firmaların sponsor olmalarını istememektedir.

4. SONUÇ

Çalışmaya 6 üniversiteden 966 kız ve 1434 erkek toplam 2400 öğrenci katılmıştır. Anketi dolduran öğrencilerin %39,75'i Fenerbahçe, %31,75'i Galatasaray ve %28,5'i Beşiktaş Spor Kulübünü tutmaktadır. Futbol

taraftarlığı genelde belirli bir futbol kulübünü destekleme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Taraftar olma sürecinde yakın çevre ve aile ile birlikte okul da önemli bir araç olarak ifade edilebilir. A&G Araştırma Şirketi tarafından 2000 yılında yapılan bir çalışmaya göre Türkiye'de futbol taraftarlığı erkek nüfusun %80'nin bayan nüfusun da %59'un üzerindedir. 2004 yılında yapılan bir başka araştırmaya göre de Türkiye'de futbol taraftarlığı erkek nüfusunda %87,1 olarak görülmektedir. Bu araştırmaya göre takım tutanların %83,7'si üç büyükler olarak ifade edilen Beşiktaş, Fenerbahçe ve Galatasaray spor kulüplerini destekleme eğilimindedir[39] .

Yapılan çalışmada takımları tutan öğrencilerin kendilerini fanatik olarak adlandıran gurup ortalamalarına bakıldığında BJK taraftarlarının %40,11'lik oranın kendilerini fanatik taraftar olarak adlandırmışlardır. Açak vd. (2010), yılında yaptıkları üniversite öğrencileri fanatik olarak tanımlayanların yüzdelik ifadelerinde FB %13,1, GS %15,6, BJK %18,9'dır. Bu geçen süre içerisinde üniversite öğrencilerinin fanatiklik eğilimlerinin arttığını söyleyebiliriz. Madrigal'a(2001) göre fanatikler ise; takımın başarı ve başarısızlıklarını kendi başarı veya başarısızlıkları olarak görerek, hayali olarak yaşarlar. FB ve GS taraftarları takımlarını tutma eğilimi olarak sadık taraftar olarak kendilerini tanımlamışlardır. Takımla özdeşleşme, taraftarın takımını kendi kimliğinin bir uzantısı olarak görme, dolayısıyla da, takımına yönelik olarak hissettiği psikolojik bağlantı derecesini ifade eder [40] . Öğrencilerin tuttuğu takımın sponsorlarınınismini bilme oranı olarak BJK %76,46, FB %68,66 ve GS %54,99'dır. Bu oran tutulan takımın sponsorlarının ürünlerini öncelikli olarak tercih etmede BJK taraftarlarının %57,16 ile ilk sırada yer almaktadır. Açak vd. (2010: 119), yapmış oldukları çalışmada üniversite öğrencilerinin FB, GS ve BJK taraftarlarının tuttukları takımın sponsorlarını sırasıyla %39,5, %38,4 ve %42,1 oranında isimlerini bildikleri tespit edilmiştir Geçen süre içerisinde basın yayın ve sponsorların tanıtım araçlarının etkisiyle taraftarların sponsor isimlerini bilme oranında ciddi bir artış söz konusudur. Bu göstergenin sponsor firmaların hedef kitle üzerinde farkındalık yaratma etkilerinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Yine tuttuğu takımın sponsorlarının rakip takımlara da sponsor olmasına BJK taraftar öğrencilerin % 50'sinin olumsuz baktıkları bulunmuştur. Sponsorların sponsorluk harcamalarını gider olarak gösterip vergiden düşmesine her üç takım (FB %54,51, GS %79,13 ve BJK %90,06) taraftarı da olumsuz bakmaktadır. Öğrencilerin tuttuğu takımın lisanslı ürününü alma oranlarına bakıldığında FB %69,29, GS %50,66 ve BJK %69,74'dür. FB, GS ve BJK taraftarlarının sponsorların ürünlerini öncelikli olarak tercih etme oranlarına bakıldığında, sırasıyla %22,4, %20,9 ve %27,6 bulmuşlardır. Bu gecen süre

---

[39] KATIRCI, "Football Club- Fan Communication in Turkey, p. 41-51.

[40] Caner GİRAY-Cengiz YILMAZ, "*Futbol Tüketicilerinin Davranışsal Sadakatleri İle Saldırganlıkları Arasındaki İlişki"*, Nevşehir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,***13. Ulusal Pazarlama Kongresi***, 25-29 Ekim 2008, s.234-242.

içerisinde oranların bu kadar çok artmasında takımların ürün yelpazesinin genişletmesi, alım gücünün artması, ürünlere internet aracılığı ile kolay ulaşılması ve şehir merkezlerinde bu kulüplerin satış mağazalarının bulunmasını söyleye biliriz.

Öğrencilerin tuttukları takımlara sigara ve alkol satan firmaların sponsor olmalarına verilen cevapta; FB taraftarının %55.97, GS taraftarının %41.86 ve BJK taraftarının %33,04 kesinlikle karşı olduklarını belirtmişlerdir. Yine FB taraftarının %22,22, GS taraftarının %10,24 ve BJK taraftarının %38,89 karşı olmadıklarını belirtmişlerdir[41]. Açak vd. 2010 yılında yaptığı çalışmada bu oranı %60,5'dır. Devletin sağlıklı bir toplum sloganı ile sigara ve alkole karşı sergilemiş olduğu politikalar ve araştırmanın yapıldığı grubun eğitimli ve bilinçli üniversite öğrencilerinden oluşmasının bu oranın yüksekliği ile ilişkilendirilmesi mümkün görülmektedir.

Firmaların milli takıma sponsor olmalarına verdikleri cevapta FB taraftarının %60,80, GS taraftarının %70,21 ve BJK taraftarının %52,49 Milli Takıma firmaların sponsor olmalarını istenmemektedir. Açak vd. (2010)[42]. çalışmalarında bu oranı %14,8 oranında olumlu ve %85,2 oranında olumsuz karşılamışlardır. Geçen süre ile birlikte milli takım sponsorluğu görüşünde üniversite öğrencilerinin eğilimlerinde değişim olduğu tespit edilmiştir.

Yapılan çalışma ile üniversite öğrencilerinin sponsorluk ve takım arasındaki olumlu alış verişten etkilendiklerini söyleyebiliriz. Ayrıca takımların ürettiği ve her ortamda sattığı ürünlerin üniversite öğrencileri tarafından alındığı ve sponsorluk hakkında daha bilinçli olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

AÇAK, Mahmut, Yalçın TAŞMEKTEPLİGİL, Tamer KARADEMİRve Eyüp NACAR (2010), Futbol taraftarı üniversite öğrencilerinin spor sponsorluğu hakkındaki görüşlerinin değerlendirilmesi, E-Journal of New World Sciences Academy, 5(2), s.119.

AKYILDIZ, Murat ve Mehmet MARANGOZ (2008), "Sporda Sponsorluğun Tüketicilerin Satınalma Niyetine Yansıması", Ege Akademik Bakış, 8(1).

ARGAN, Metin ve Hakan KATIRCI (2008), Spor Pazarlaması, 2. Basım, Nobel Yayın, Ankara.

[41] AÇAK, vd. "*Futbol taraftarı üniversite öğrencilerinin spor sponsorluğu hakkındaki görüşlerinin değerlendirilmesi*", ***E-Journal of New World Sciences Academy***, 5(2), 2010, s.119.

[42] AÇAK vd.,a.g.m., s.119.

ARGAN, Metin (2004), Spor Sponsorluğu Yönetimi, 1. Basım, Ankara: Detay Yayıncılık, s.101.

ARIK, Bilal (2004), Top Ekranda: Medya Çağında Futbol ve Televizyon Arasındaki Kaçınılmaz İlişki,Salyangoz Yayınları, İstanbul, s.108.

BAHAR, Ünsal ve Fikret RAMAZANOĞLU(2013), "Spor Medyasının Toplum Üzerindeki Sosyolojik Etkisi", Journal of Research in Educationand Teaching, cilt:2 sayı:1, Şubat 2013, s.36-46.

BOONE,Louis E and David L. KURTZ (1995),Contemporary Marketing. 8th ed., Fort Worth, TX: Dryden, s.627.

COVELL, Dan (2008), "TheLowellSpinnersandtheYankeeElimination Project: A Case StudyConsideration of LinkingCommunityRelationsandSponsorship", Sport Marketing Quarterly,17(2), p.122-126.

CRIMMINS, James and Martin HORN(1996),"Sponsorship: FromManagerial Ego Trip To Marketing Success", Journal of AdvertisingResearch, vol:36, no:4, p.11-21.

GİRAY, Caner ve Cengiz YILMAZ (2008), Futbol Tüketicilerinin Davranışsal Sadakatleri İle Saldırganlıkları Arasındaki İlişki, Nevşehir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 13. Ulusal Pazarlama Kongresi, 25-29 Ekim, s.234-242.

GÜÇLÜ, Mehmet (2001), "Olimpiyat Oyunları ve Spor Sponsorluğu", Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt:21, sayı:3, s.232

GÜNDOĞDU, Cemal, Eyüp NACAR ve Özgür KARATAŞ(2011), Futbol Yayılmasında Medyanın Rolü", SportSciences. 6 (1), s.73-80.

KARADEMİR, Tamer, Bilal ÇOBAN, Sebahattin DEVECİOĞLU, M.Emin KAFKAS ve Bekir MENDEŞ, "Sporcu Yetenek Seçiminde Sponsorluğa Alternatif Bir Yaklaşım", e-Journal of New World Sciences Academy SportSciences, 2B0010, vol:4, no:2, 2009, s.104-114.

KARADENİZ, Mustafa (2009), "Pazarlama İletişimi Kapsamında Sponsorluk Faaliyetlerinin Önemi", Journal of Naval ScienceandEngineering, vol:5, no:1, s. 62-75.

KATIRCI, Hakan (2007), Spor Kulüplerinde İletişim Yönetimi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

KATIRCI, Hakan (2009), "*Football Club- Fan Communication in Turkey*", ***Journal of PhysicalEducationandSportSciences***, 4 (1), Jaunary 2009, p. 41-51.

MADRİGAL, Robert (2001),SocialIdentyEffectsIn a beliefAttitute-IntensionsHierarchy: ImplicationsforCorporateSponsorship, Psychology& Marketing, Vol:18(2).

OKAY, Aydemir ve Ayla OKAY (2005), Halkla İlişkiler kavram, strateji ve uygulamaları, 2. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, s.32,68,438,441,443,586.

SANDLER,Dennis M. and David SHANİ (1989), "Olympic Sponsorship vs. ''Ambush'' Marketing: WhoGetsThe Gold, Journal of AdvertisingResearch, vol:29, no:4, August/September, p. 10

SHILBURY, David, ShayneQUİCKandHansWESTERBEEK (1998), StLeonards, N.S.W. ,Allen&Unwin, p.197.

SOYER, Fikret (2003). "Sporda sponsorluk, kavram, kapsam ve bir araştırma", Başak matbaacılık, Ankara, s. 49-119.

STOTLAR, David K (2004), "*Sponsorshipevaluation: Movingfromtheorytopractice*," Sport Marketing Quarterly**,**13, p.61-64.

TEK, Ömer Baybars ve Engin ÖZGÜL (2007), Modern Pazarlama İlkeleri Uygulamalı Yönetimsel Yaklaşım, Birleşik Matbaacılık,İzmir, s.9.

QUESTER, Pascaleand Francis FARRELLY(1989), "BrandAssociationand Memory DecayEffects of Sponsorship: The Case of theAustralian Formula One Grand Prix", Journal of Product andBrand Management, vol:7, no: 6, p.539-556.

http://www.ntvmsnbc.com/id/25054860/.Erişim tarihi: 21.05.2012.

http://proje.capital.com.tr/en-hizli-buyuyenpazarlama-yontemi-haberler/15522. aspx. Erişim tarihi: 06.01.2011

http://futbolekonomi.com/.Erişim tarihi: 12.05.2016.

http:// www .turkishairlines.com/tr-TR/ basin-bultenleri/5995/turk-hava-yollarinin marka-elcisisecilen-kobe- bryantin- reklam-filmi-tamamlandi.aspx.Erişim tarihi: 24.07.2011.

http://www.sponsorluk.gov.tr/Home/Content/13#1, Erişim tarihi: 12.05.2016.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

GLOBALLEŞMA SÜRECİNDE AZERBAYCAN İŞ HUKUKNDA ESNEK ÇALIŞMA

Neriman HANAHMEDOV[1]

ÖZET

Günümüzde iktisadi gelişme, küreselleşme, teknolojik gelişme ve bireylerin taleplerinde meydana gelen değişmeler her gün çözüm aramayı gerektiren yeni problemlerin ve sonuçta da yeni gelişmelerin kaynağı olmaktadır. Diğer taraftan her ülke kendi problemlerine milli sınırları içinde çözüm ararken, uluslararası gelişmeleri ve genel eğilimi gözden uzak tutamaz olmuştur. Bu yaklaşım tarzı üretilen çözümün daha sağlıklı olacağı kanaati üzerinde etkili olurken, aynı zamanda da daha kolay kabulünü sağlamaktadır. Esnek çalışma bu ortak çözüm şekillerinden birisidir.

Esnek çalışma hem çalışanlar, hem işverenler, hem de işletmeler için önem taşımaktadır. Bir ülkenin ve işletmenin en değerli kaynağı olan işgücünün ve toplumun sahip olduğu diğer kaynakların daha etkin kullanımını sağlama amacına yöneliktir.

Çalışma hayatını düzenleyen mevzuat, esnek çalışma ilişkilerini de düzenlemektedir. Ülkenin iktisadi durumu "ne kadar esneklik" sorusuna verilecek cevabın sınırlarını çizmektedir. Bu çalışma ile gelişme yolunda hızlı adımlarla ilerleyen Azerbaycan iktisadi hayatı içinde "esnek çalışma"nın mevcut durumu ve geleceği incelenmeye çalışılacaktır.

Anhtar Kelimeler: *Azerbaycan, iş Hukuku, Esnek Çalışma, Azerbaycan İş Hukuku*

FLEXIBLE WORKING PROCESS OF AZERBAIJAN IN LABOR LAW IN GLOBALIZATION

ABSTRACT

Today, economic development, globalization, technological advances and changes occurring in the demand of individuals is source of new problems that everyday require solutions and ultimately of new developments. On the other hand each country while looking for solutions to their problems within national boundaries, unable to keep out of sight international

[1] Öğr. Gör., Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi, İktisat ve İşletme Bölümü, Telefon: +994 50 333 79 54, e-posta: nermanhan@gmail.com

development and global trend. Flexible working is one of the ways this joint solution.

Flexible work is important both employees and employers, as well as for businesses. It is intended to ensure a more effective use of other sources that the workforce and society have, which is the most valuable resource of the country and of the company.

Legislation regulating working life, it also regulates flexible working relationship. Economic situation of the country demarcates the border the answer to the question “How much flexibility”.

The study will be examined current situation and the future of the "Flexible working" in economic life of Azerbaijan.

Keywords: *Azerbaijan, business law, Flexible Working, Azerbaijan Business Law*

GİRİŞ

İnsanlık tarihi incelendiği zaman, iki büyük devrimin bu tarihin akışını değiştirdiği görülür. Bunlardan ilki bilindiği gibi tohumun toprağa atılarak yerleşik düzene geçilmesi ile kol gücünün temsil ettiği **mekanik enerjinin** kullanımıdır. İkincisi ise buharlı makinanın bulunması ile yaşanan **sanayi devrimi**dir. Gelişme seyri içinde yenilikler ve değişiklikler bazen yavaş, bazen hızlı bir seyir izlemiş ve değişim durmadan tekrarlanmıştır. Günümüzde ki değişim dönemi, **"Üçüncü Dalga", "Bilgi Çağı", "İletişim Çağı"** gibi farklı şekillerde ifade edilen, ama temeli aynı olan bir başka **değişim dönemi** yaşanmaktadır.

İktisadi hayatta meydana gelen bu değişiklikler üretim, dolanım, bölüşüm ve çalışma hayatını düzenleyen ilişkileri köklü bir şekilde etkilemekte ve önemli değişikliklerin yapılmasını gerektirmektedir. Sanayi devrimi, "Küçük Sanayi" olarak adlandırılan dönem ve o dönemin iş ilişkilerini tarihe mal ederken, iktisadi hayatta kendisine özgü örgütlenme ve iş ilişkilerini yaratmıştır. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, işçiyi koruma amacıyla kabul edilen ve o dönemlerin ihtiyaçlarını yansıtan çalışma ilişkilerini düzenleyen kuralların dönemin mevcut durumuna uyarlanmasının amaçlandığı görülmektedir.

Gelişme ve değişmeler devam etmiş, İkinci Dünya Savaşı sonrası meydana gelen teknolojik gelişmeler, iktisadi hayatı ve işgücü piyasasını önemli ölçüde etkilemiş, üretimin şeklini ve yapısını değiştirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1970'li yılların ortalarına kadar özellikle gelişmiş sanayi ülkelerinin ekonomileri, daha önceki dönemlerle kıyaslanmayacak kadar istikrarlı bir büyüme ve kalkınma ortaya koymuşlar, izledikleri

Keynes'ci politikalar yardımı ile "tam istikrar"ı sürdürülebilmiş ve bu ekonomiler "altın çağını" yaşamışlardır. Kitlesel üretim, iş bölümü ve tam gün çalışma esasına dayanan üretim şekli 1970'li yıllardan sonra geçerliliğini yitirmeğe başlamış, dünya ekonomisi krize girmiş, 1973 yılında yaşanan "Dünya Petrol Krizi" yapısal değişikliği hızlandırmıştır. Bilgi, eğitim ve kalite her alanda vazgeçilmez koşullar haline gelmiş, değişim sadece teknolojik ve ekonomik alanda olmamış, sosyal, siyasal ve kültürel alanda da yaşanmaya(49 başlanmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan yüksek oranlı işsizlik, sosyal güvenlik sistemlerinin finansal kriz içine girmeleri, kadın işgücünün daha yoğun olarak işgücü piyasalarına girmesi, işçi-işveren ilişkilerinde problemlerin "toplu iş sözleşmeleri" yoluyla çözme yoluna gidilmesi .çeşitli tedbirlerin alınması zorunlu hale gelmiştir.

Ayrıca 1990'lı yıllarda ağırlığı iyice hissedilmeye başlayan küreselleşme hareketleri önemli sonuçlar doğurmuştur. Bunlar arasında ülkeler arasındaki sınırların ve uzaklıkların kalkması, ekonomik, sosyal ve siyasal ilişkilerin son derece gelişmesi ülkelerin birbirlerine daha bağımlı hale gelmelerine ve işletmeler arasında rekabet şartlarının ağırlaşmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra günümüzde yaşanan teknolojik yenilikler ve ekonomideki konjonktürel dalgalanmalar işletmeler üzerinde etkili olmakta ve işletmeleri sür'atle uyum sağlamaya zorlamaktadır.

Türk iş Hukukunun yüzelli yıllık geçmişine baktığımızda şunları görmekteyiz:1970'li yıllara kadar dünyada nispeten istikrarlı bir ekonomik büyüme yaşanmış, ülkelerin iş hukuku düzenlemeleri de bu dönemin ilke ve özlemlerini yansıtacak şekilde düzenlenmiştir. Burada sosyal kamu düzeni, işçinin korunması ve işveren yönünden uyulması mecburi katı kurallar öngörülmüştür. İşçiyi koruyUcu düzenlemelerden birisi de çalışma sürelerinin standart hale getirilmesidir. Burada "işin" veya "işyerinin" korunması dikkate alınmamış, bunların hep var olacağı varsayılmıştır. Halbuki yaşadığımız global dünyada, "mega rekabet" şartları, ekonomilerde uzun dönemli ve istikrarlı büyüme yerine, her an yeni ve farklı kriz nedenleri ortaya çıkmaktadır. İşte bu nedenler üretim sistemi ve istihdamın yapısında köklü değişiklikler gerektirirken, teknolojik gelişmelerde çalışma düzenini, işçi profilini ve iş anlayışını kökten değiştirmiştir. İşletmelerde üretim ise iniş ve çıkışlar göstererek yapılmaktadır. Bütün bunlar standart kalıpları zorlanmaya başlamış, esas itibariyle işçiyi korumak amacıyla şekillenen katı kuralları daha esnek bir hale getirilip işverene, rekabete daha dayanıklı, piyasa şartlarına daha çabuk uyum sağlayan konuma getirilmesi. zorunlu hale gelmiştir. Bu bağlamda esneklik, ilk akla gelen önlemlerden birisi olmuştur.

Çalışma hayatında esneklik, işletmelerin yaşanan değişikliklere uyum sağlayabilmeleri için önemli bir yapısal önlem olarak kabul görmüştür. Yaygın olarak uygulanan tam gün istihdam ile kitlesel üretim biçimi önemini yitirmiş, bunların yerine esnek çalışma türleri gündeme gelmiştir.

Esneklik sadece işletmelerin ihtiyacından doğmuş değildir. İşletme çalışanları esnekliği isteyen diğer taraftır.

A. ESNEKLIK KAVRAMI

Esneklik konusuna farklı açılardan bakılarak farklı tanımlar yapıldığı görülmektedir. Bir taraftan mevcut klasik çalışma ilişkilerini düzenleyen ve işçiyi koruma esasına dayandırılmış bulunan yasaların katı kurallarının esnetilmesi olarak tanımlanabileceği gibi, diğer taraftan işletmeler açısından üretim süreci ve çalışma ilişkileri ile ilgili olarak bir çok anlam ifade ettiği belirtilmektedir. Esnekliğin değişen piyasa şartlarında ihtiyaç haline gelmesi, farklı türlerinin de ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu bağlamda esnekliğin işletmeler açısından iki boyutunun olduğu kabul görmektedir. İlk olarak, "işletme içi organizasyon yapısında esnek üretim modellerini" ifade eden, işçilerin "belirli bir tip organizasyon içinde işlerini değiştirebilmelerini, işgücünün esnek gruplar veya ekipler halinde yeniden organize edilmesi" durumu **içsel esneklik** olarak tanımlanırken, ikinci olarak da **dışsal esneklik** esneklikten söz edilmektedir. Niceliksel esneklik olarak da ifade edilen dışsal esneklik, işverenin doğrudan işçi sayısına ilişkin olarak yapabileceği düzenlemelerle ilgilidir. İşletmelerin dışsal esnekliğinin sağlanması, hizmet sözleşmesi üzerindeki katı yasal düzenlemelerin azaltılmasını, özellikle de ekonomik ve işletme içi nedenlerle ortaya çıkan işten çıkarmalara ilişkin mevzuatın işletme ve çalışan açısından dengeli bir şekilde düzenlenmesini gerektirmektedir. İşte bu esneklik türü, mevzuat veya toplu iş sözleşmelerinden oluşan düzenlemelerin esnekleştirilmesi ile yakından ilgilidir.

Esnekliğin aynı zamanda bilgi çağı olan günümüzde, üretim sürecinin yeni eğilimler, yeni teknolojiler, yeni ürünler karşısında farklı bir sektöre veya işkoluna kaydırılabilmesi anlamına geldiği de kabul görmektedir. Bu tip esneklikte, değişikliklerin hızlı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi ve sektöre uyum sağlayabilmesi için **küçük ölçekli** olması önem arzetmektedir.

Esnekliğin, bir kısım çevrelerce, "kuralsızlık", "kural tanımama" veya "kuralsızlaştırma" olarak kabul edildiği de görülmektedir. Bu çevreler bilinçli veya bilinçsiz bir biçimde, çalışma hayatında esnekliği "kuralsızlık"la, yani hiçbir çalışma standardını tanımayan ortamla eş anlamlı tutmaktadır. Bu durum ise kazanılmış bulunan işçi haklarından geriye gidiş anlamına geleceği için işçi kesiminde (işçi sendikaları) rahatsızlık duyulmasına neden olmaktadır. Oysa çalışma hayatında esneklik, işçinin kazanılmış haklarından geriye gitme anlamını taşımaz. Sadece kuralların katı özelliğini ortadan kaldırır, onların koruyucu niteliğini yok etmez.

B. AZERBAYCAN İŞ HUKUKU VE ESNEK ÇALIŞMA

18 Ekim.1991 yılında bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan'ın iktisadi hayatı oldukça dinamik bir yapıya sahiptir. Bunun çeşitli nedenleri vardır ve bunlar arasında en önemlilerinden birisi de piyasa ekonomisine geçiş sürecini yaşamasıdır. Azerbaycan resmi rakamlarına göre, 86.6 bin km^2 yüzölçümü, 8.347.300 nüfusu, bir Özerk Cumhuriyet, 66 Rayon, 69 şehir, 13 Şehir Rayonu, 235 kasabadan oluşan genç bir Türk Cumhuriyetidir. Yine resmi rakamlara göre, resmi istatistik rakamlarına göre Azerbaycan sürekli büyüme gösteren bir Ülke ve büyümede lokomotif sektör olarak petrol, kimyasallar, inşaat sektörleri karşımıza çıkıyor. 88 ana sanayi kuruluşunun olduğu Sumgait, "Serbest Bölge" ilan edilmiş durumda ve bölge sanayiinin rehabilitasyonu için 25 yıllık kalkınma planının öngörülmüştür. Aynı zamanda petrol dışında tüm sektörlerde yenilemeye ihtiyaç duyulmakta ve bu nedenle büyük yatırımlar gerekmektedir. Özellikle yol, elektrik üretimi ve dağıtımı, kentsel su şebekeleri, tarım alanları sulama sistemleri, tüm alt yapı ile ilgili yenileme ve ek yatırım yapılmasına ihtiyaç vardır ki bu ihtiyaçlar ekonominin dinamik yapısını devam edeceğinin göstergeleridir.

Azerbaycan "Dövlet Statistika Komitesi" verilerine göre, 2005 yılında, iktisaden faal nüfusun %98.5'i istihdam edilmekte ve resmi işsiz oranı %1.5 seviyesinde bulunmaktadır. Günümüz Azerbaycan'ın da çalışan nüfusun büyük bölümü tarım ve orman sektöründe istihdam edilmektedir. İktisadi gelişme devam ettikçe, diğer sanayileşmiş ülkelerde olduğu gibi, sanayi ve hizmetler sektörüne geçiş olacağı açıktır.

"Azerbaycan Respublikasının Konstituyası"nın (Azerbaycan Anayasası) 35. maddesinde, " Emek ferdi ve toplumsal refahın esasıdır. Herkesin yeteneklerine göre, serbestçe çalışacağı faaliyet türünü, iş ve işyeri seçme hakkı vardır. Hiç kimse zorla çalıştırılamaz. İş sözleşmeleri serbestçe yapılır. Hiç kimse sözleşme yapmaya mecbur edilemez." hükmü bulunmakta ve çalışma ilişkilerinin anayasal esası da belirtilmiş olmaktadır.

Bu genel tespitlerden sonra, "Azerbaycan Respublikasının Emek Mecellesi'ne (Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanunu)" esneklik ve esnek çalışma açısından baktığımızda şu değerlendirmeleri yapmamız mümkündür.

- Azerbaycan İş Kanunun bütün olarak göz önüne alındığında, işçi ve işveren arasında, kendi rızaları ile kurabilecekleri iş ilişkilerine geniş ölçüde yer veren bir yapıya sahip olduğu görülür.
- Sayısal esneklik, vasıf esnekliği, zaman esnekliği, uzaklaştırma stratejileri ve nitelik esnekliği için gerekli yasal altyapının olduğu görülmektedir.
- Hizmet sözleşmelerinin feshine ilişkin hükümler, gerekli hallerde

işveren için iş hayatında ortaya çıkan değişikliklere uyum sağlama konusunda çok katı hükümler şeklinde düzenlenmemiştir.

- Çalışanlara ücretsiz izin verilmesi, boş zaman tanınması gibi konularda işverenler için esnek çalışmayı kolaylaştıracak esaslar mevcuttur.
- Göçmen, mülteci, yabancı, vatandaşlığı bulunmayan veya Azerbaycan'da ilk defa çalışmaya başlayanlarla hizmet sözleşmesi yapma kolaylaştırılmıştır.

Azerbaycan İş Kanununda esnek çalışmaya izin veren hükümlere bakmamızda yarar vardır. Şöyle ki, İş kanunun 55. maddesine gore, (**"Çalışma ortamının İlave Şartları"** başlığını taşıyan madde) iş anlaşmaları yapıldığında ayrıca, iş ilişkileri sürecinde, işverenin kendi imkanları hesabına, bu Kanunda veya toplu sözleşmede öngörülmüş çalışma ortamı şartlarında belirlenenden daha yüksek işçilik ücreti, ilave izin süresi, kısaltılmış veya tam olmayan mesai saatleri, ek özel sigorta, sosyal teminat ve yardımlar ayrıca, hiçbir normlarla sınırlandırılmayan diğer ilave şartları belirleyebilir. Söz konusu ilave şartların kapasitesi, yürürlük süresi, kullanış kuralları, ayrıca onların değiştirilmesi tarafların rızalığı ile belirlenir. Özellikle **"kısaltılmış"** ve **"tam olmayan mesai saatleri"** kararlaştırılabilmesi işverene esnek çalışma ihtiyacı duyunca gerekli kolaylığı sağlamış olacaktır.

Yine Az.İşK.m. 58'e gore, iş sözleşmesi şartlarında öngörüldüğü durumlarda işçi, başlıca çalışma yeri için belirlenmiş mesai saatlerinden sonra hem başlıca işyerinde, hem de karşılılık şeklinde iş sözleşmesi yaparak diğer bir işi de gerçekleştirebilir." Hükmünü getirdikten sonra, madde devamında, bu çalışmanın mesai saatleri dışında yapılmasının, ilk işyerinden izin alınmasını gerektirmediğini, eğer mesai saatleri içinde yapılacaksa, başlıca işyeri olarak adlandırılan ilk işyerinin iznini gerekli kılmaktadır. Bu hüküm, " **vasıf esnekliği"** ve **"kısmi çalışma"** bakımından önem taşımaktadır.

"İşverenin Talimatı Üzerine Geçici Olarak Diğer Göreve Atanma" başlığını taşıyan AzİŞ.K-un 60. maddesine göre, İşçinin razılığı olmadan bile, üretim zarureti ve boş durmaların önlenmesi amacıyla bir aylık süre için geçici olarak diğer bir göreve geçirilebilir." demektedir. İşveren için **"üretim zarureti"** gerektiriyorsa, maddenin devamında getirdiği esaslara uymak şartı ile işverene esnek çalışma yolu açılmış olmaktadır. Bu hokum zarure kısatsını öne çıkarmaktadır.

Bundan başka, belirli nedenlerden dolayı 15 günden fazla diğer işçinin görev fonksiyonlarının icrasına tarafların razılığı ile izin verilir" diyen madde, devamında, " açık bulunan görev üzere iş fonksiyonunun icrasının havale edilmesine, işçinin rızalığı üzerine izin verilir. İşçi aynı zaman da hem kendi, hem de üstlendiği açık bulunan görevi icra ediyor ise bu durumda ona açık bulunan görev için öngörülmüş ücretin yarısından az olmamak koşulu ile

ilave ücret ödenmelidir. (Az. İş K.m.61.). kayde edilen madde daha sonra, "açık bulunan görev üzere iş fonksiyonunun icrası, üç aylık süre için işçiye havale edilebilir. Bu süre bitiminden sonra icracı razılığı ile üstlendiği göreve atanır, ya da bu görevler birleştirilerek icracının iş fonksiyonunun genişletilmesi ile ilgili yeni iş sözleşmesi yapılır, ya da açık bulunan göreve yeni kadro alınır." hükmünü getirmiş bulunmaktadır. Söz konusu düzenleme ile işverene vasıf ve işçiyi birden çok işte kullanabilmesi konusunda esneklik sağlamıştır.

"İş Sözleşmesinin Öngörülmüş Durumlar Çerçevesinde Feshedilmesi" başlığını taşıyan Az. İşK'un 75. maddesine gore, taraflar iş sözleşmesi yaparken, onun feshedilmesini bu Kanunda öngörülmüş durumlardan farklı olan ilave şartlarla da belirleyebilirler. Yine bu madde "işin veya verilen hizmetlerin hacminin azalması ile ilgili belirli bir dönem sonrası işçi ile tekrar iş sözleşmesi yapacağı şartı ile işveren yazılı olarak zorunlu taahhütname verdikte, iş akidini feshedebilir" demektedir.

Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde sayısal esneklikle ilgili olarak maddenin kolaylık sağlayacağını söylemek gerekir. Ayrıca, iş sözleşmesinin feshedilmesinde işçiye verilen teminatlar içerisinde Az. İş K'un 77.4. maddesinde " ...belirlenmiş uyarma süresi karşılığı işçiye, onun rızalığı ile en az iki aylık ortalama ücreti bir defada ödenmekle uygun kurallar çerçevesinde iş sözleşmesini feshedebilir" hükmü yer almaktadır.

Kıdem tazminatının olmaması dikkate alınırsa, bu düzenleme özel durumlarda hizmet akdini feshetme konusunda kolaylık sağlayacaktır.

"Kısaltılmış Mesai Saati" başlığını taşıyan AzİŞK'un 91. maddesine gore, çalışanlar yaş, sağlık, iş ortamı, yapılan işin özellikleri ve diğer durumların dikkate alınarak bu Kanun ve diğer normatif hukuki akitler ayrıca iş sözleşmesi ve toplu iş sözleşmesi şartları çerçevesinde kısaltılmış mesai saatleri belirlenebileceği ifade edilmektedir. Ayrıca özel nitelik taşıyan işyerlerinde çalışanlar içinde **kısaltılmış mesai süreleri** (AzİşK.m.93) öngörülmektedir. İş sözleşmesi veya toplu iş sözleşmesi ile daha kısa çalışma sürelerinin uygulanabilmesi ihtiyaç duyulması halinde zaman esnekliğine izin verecektir.

Yine, İş sözleşmesi yapılırken veya iş ilişkileri sırasında işçi ile işverenin anlaşarak "tam olmayan mesai saati" veya "tam olmayan iş günü" veya "tam olmayan iş haftası" kararlaştırabileceklerdir (Az.İşK.m. 94)

Tam olmayan bu mesai saati sürelerinin ne olması gerektiği ile ne kadar devam etmesi gerektiğine de işçi ile işveren aralarında anlaşarak karar verebileceklerdir. Çalışma hayatının esnekleştirilmesi konusunda işçi ile işverenin karşılıklı anlaşması esasına dayandırılması burada da tercih edilen çözüm yolu olmuştur.

Az. İşK'un 100. maddesi işverene, **"mesaiye gelmeyen işçinin, diğer bir işçi karşılanmasını"** zorunluluk olarak getirmektedir. Yine Kanunun **162. maddesinde,** "geçici olarak **vekaleten çalışmalarda** işçilik ücretinin ödenmesi" başlığı altında, "kendi görev fonksiyonlarını gerçekleştirmekle beraber belirli durumlar nedeniyle mesaiye gelemeyen işçilerin yerine çalışan işçiye, vekalet edilen işçinin tarife (görev) ücreti ile arasındaki fark ödenir" demek suretiyle vekalet etmenin zaman itibariyle belli bir uzunluğu geçebileceğini gösterirken, aynı zaman da işçilerin kendi işleri dışında, yapabilecekleri farklı işlerde kullanılabileceğini de ifade etmiş olmaktadır. İşletme içinde işçilerin farklı işlerde kullanılması çalışma esnekliği olarak kabul edildiğine göre bu anlamda esnekliğin var olduğunu söylemek gerekir.

Dinlenme ve öğle tatili süresinin belirlenmesi ile ilgili olarak, "verilen tatilin saati ve süresi kurum dahili disiplin kurulları, nöbet listeleri veya iş sözleşmesi, toplu iş sözleşmesi ile belirlenir" şeklinde ki düzenleme ile yine taraflarca kararlaştırılması esas alınmıştır. (Az.İşK.m.103).

İşçi tatil, bayram ve mesai günü olmayan bir günde çalışmışsa ve istemesi halinde kendisine "bir tatil günü verilmesi" mümkündür. İstemediği takdirde kendisine yaptığı iş karşılığı günlük işçilik ücretinin iki katı tutarında ücret ödenecektir. Burada da zamanla ilgili bir tercih ve esnekleştirilmiş uygulamadan söz edilebilir (Az.İşK.m.109.).

İzin çeşitlerini düzenleyen madde de Yasa'da sayılanların dışında, **iş sözleşmeleri** veya **toplu iş sözleşmeleri** ile **"ilave izin çeşitlerini"** de öngörebileceklerini ifade etmektedir. Ekonomik kriz dönemlerinde, işverenler için bu madde hükmünün çok önemli olacağı açıktır (AzİşK.m.112).

Yine AzİşK'un 119. maddesine göre **Yaş ve sakatlık** gibi özel durumu olanlar için, diğer işçilere göre daha uzun süreli izinler öngören bu madde ile istihdam edilenler bakımından olumlu farklılık yaratılması söz konusu olacaktır.

Analık halinde verilen izin süreleri ile ilgili düzenleme (Az.İş.K.m.125) AB ve Türkiye'de verilen izin sürelerinden daha fazla izin öngörmektedir. Ayrıca zirai alanda çalışanlarla, zor veya çoğul doğum durumunda da farklılık öngörülmüştür.

"Ücretsiz İzin Çeşitleri" başlığını taşıyan AzİşK.m.129. maddesine göre, **"Kanunda öngörülen durumlarda işçilerin ricası ve tarafların karşılıklı razılığı ile** " ücretsiz izin verilebileceğini belirtmektedir. Aynı maddenin devamında ise, "işverenle işçinin karşılıklı razılığı üzerine ve toplu iş sözleşmelerinde öngörülmüş durumlarda, ayrıca iş sözleşmesi ile belirlenmiş şartlar çerçevesinde çalışanlara, süresi önceden mutabakata göre belirlenmiş ücretsiz izin verilebilir." denmektedir. Yasa'da belirtilenlerin dışında, iş veya toplu iş sözleşmesine dayanarak ücretsiz izin verilmesini

mümkün kılan bu yasa hükmü, Azerbaycan çalışma hayatı için ayrı bir esneklik kaynağı demektir.

"Kurum Dahilinde İşin Durdurulması İle İlgili Çalışanların Toplu Olarak İzne Bırakılmasının Düzenlenmesi" başlığını taşıyan AzİşK. 146. maddesine gore, toplu sözleşmeler de veya bu sözleşmenin yapılmadığı durumlarda iş sözleşmelerinde öngörülen şartlar ve kurallarla, işin normal gidişini bozan unsurlar (doğal afet, üretim kazaları ve anında giderilmesi mümkün olmayan diğer durumlar gibi) ortaya çıkınca, işverenin kusuru dışında, üretimin **akış hattının ve işin durdurulması** ile ilgili olarak **çalışanların toplu olarak ücretli veya ücretsiz izne çıkarılması** mümkündür. Bu durumda **ücretsiz izin süresi**, bu **Kanunda öngörülen başlıca izin süresinin iki katını aşmamalıdır.** İşverenlerin belirli dönemlerde başvurmak istedikleri ve taraflar olarak üzerinde anlaşma sağlamanın çok zor olduğu bu konu Azerbaycan'da Emek Mecellesi tarafından bu şekilde çözülmüştür.

Yine, **"Diğer Meslekler (Görevler) Karşılığı Çalışanlarda İşin Ödenmesi"**, başlığını taşıyan AzİşK. 161. maddesi ile, "iş sözleşmesinde öngörülmüş görev fonksiyonu ile beraber belirlenmiş mesai saati çerçevesinde işçi, **diğer uygun meslekler (görevler) görev fonksiyonunu tam veya kısmen icra ettiği durumlarda** işçinin işçilik ücretine zam belirleyip ödenmelidir" denilmektedir. Bu düzenleme gerek sayısal, gerekse fonksiyonel esneklik yönünden işveren için önem taşımaktadır. Batı ve Türkiye hukuklarında işveren için önemli bir problem olan bu durum söz konusu madde ile esnek iş ilişkileri için uygun zemin oluşturmaktadır.

SONUÇ

Ülkelerin iktisadi hayatları, sadece kendi milli sınırları içinde olup bitenlerden etkilenmemekte, diğer ülkelerdeki gelişme ve değişmelerden, teknolojik gelişmelerden ve küreselleşme olarak adlandırılan gelişmelerden de etkilenmektedir. Her ülke, kendi insanına daha iyiyi ve güzeli sunma, daha mutlu etme yarışı içindedir. Be nedenle üretimin hedefi milli sınırlar ötesine taşınmış ve ülkeler arasında acımasız bir rekabet başlamıştır. Ayakta kalabilmek ve varlığını devam ettirebilmek, problemleri iyi teşhis edip, sağlıklı çözüm üretmeyi gerektirmektedir. Henüz sanayileşmesini tamamlamamış, değişim şartlarının ağırlığını yaşayan Azerbaycan'ın bu gelişmeler dışında olmadığı açıktır. Hukuk düzenini sağlamlaştırırken, diğer ülkelerin yaşadığı ve çok uzak olmayan bir zamanda karşılaşabileceği benzer problemleri çözen düzenlemeler getirmesi doğru olan yaklaşım şeklidir. Azerbaycan için esnek çalışma ve esneklik bugün bir problem niteliğinde görülmemektedir AB'nin esnekliği ne kadar esnekleştirelim sorusunun cevabını aradığı günümüzde, sanayileşme yolunda ilerleyen Azerbaycan, bu

konuda benzer problemlerle istemese de karşılaşacaktır. **Emek Mecellesinde yer alan esnek çalışma ile ilgili düzenlemelerin, bugün için yeterlidir.** Ancak unutulmamalıdır ki kısa bir süre sonra yeni arayışlara konu olmayacağı anlamına gelmez.

KAYNAKÇA

Meftune Ağacanova, AZERBAYCAN CEZA HUKUKUNA GÖRE SUÇ ve CEZALARIN KANUNİLİĞİ İLKESİ, Yayımlanmamış Doktora Tezi, T.C. ANKARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ KAMU HUKUKU (CEZA ve CEZA USUL HUKUKU) ANABİLİM DALI, Ankara-2008.

ADULLAYEV, Elşad: "Vatandaşların İnzibati Mesuliyeti" (Kişilerin İdari Sorumluluğu), Bakü 1992 (ABDULLAYEV: Kişilerin İdari Sorumluluğu)

ABDULLAYEV, Elşad: "İnzibati Hügug" (İdare Hukuku), Bakü 2001

EFENDİYEV, Eldar: "Azerbaycan Respublikasının Mülki Mecellesi" (Azerbaycan Cumhuriyeti Medeni Kanunu), "Hügug Edebiyyatı" yayınevi, Bakü 2007

ESGEROV, İ. G.; ESEDOV, B. N.: "Azerbaycan Respulikası Mülki Mecellesinin Kommentariyası" (Azerbaycan Cumhuriyeti Medeni Kanununun Şerhi), Ganun 2004

ESGEROV, Z.; NESİROV, E.; İSMAYILOV, M.: "Azerbaycan Respublikasının Konstitusiyasıve Hügugunun Esasları" (Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasıve Hukukunun Esasları), Bakü 2005

MELİKOVA, Mesume: "Dövlet ve Hügug" (Devlet ve Hukuk), Bakü 1988

SÜLEYMANOVA, F. ve diğerleri editörlüğünde, "Hügug Ensiklopediyası Lüğeti" (Hukuk Ansiklopedisi Sözlüğü), Bakü 1991 (SÜLEYMANOVA, F. ve diğerleri editörlüğünde: Hukuk Ansiklopedisi Sözlüğü).

http://enm.blogcu.com/esnek-calisma-sistemi-nedir/2865114?

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin 1 avqust 2003-cü il tarixli qərarı - «Azərbaycan» qəzeti, 3 avqust 2003-cü il, № 176) , («VneshExpertService»), http://www.azerbaijan.az/portal/General/Constitution/doc/constitution_a.pdf

M. Fatih UŞAN, AZERBAYCAN HUKUKUNDA İŞ SÖZLEŞMESİNİN (EMEK MUKAVELESİNİN) TEMEL ÖZELLİKLERİ (Türk Hukukuyla Karşılaştırmalı Olarak), Kamu-İş; C:8, S: 3/2005

M. Fatih UŞAN, AZERBAYCAN HUKUKUNDA İŞ SÖZLEŞMESİNİN (EMEK MUKAVELESİNİN) TEMEL ÖZELLİKLERİ (Türk Hukukuyla Karşılaştırmalı Olarak), Kamu-İş; C:8, S: 3/2005

ADIGÜZEL, M.: Azerbaycan Mevzuatı, Ankara 2000

ALİYEV, Mayis; Pensiya Hukukunun Problemleri, Bakü, 2004 ALİYEV, Mayis; Sosyal Teminat Hukuku, Bakü,

Azerbaycan Respublikası Emek Mecellesi, Ganun, Bakü, 2009

HÜSEYİNLİ, Namık; Azerbaycan'ın Sosyal Gü venlik Sistemi, Kamu-İş, Ankara, 2012

İSMAYILOV, Xeyyam; Azerbaycanın Dövlet ve Hüquq Tarixi, Nurlan, Bakı, 2006

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

ISLAMIC MARKETING: THE NEW RULES THAT TRANSFORM THE WAY OF CONDUCTING BUSINESS

Emiliya AHMADOVA[1]

ABSTRACT

As a new field in emergence, Islamic Marketing is capturing more and more attention of the academics, researchers and marketers from both Muslim minority and Muslim majority countries. Rapid surge in the number of the Muslim consumers makes this market the fastest growing consumer market in the world with approximately $2 trillion annual turnover for Shariah-compliant products. Thus, Islamic markets comprise a good growth and income premise for the companies around the globe. Yet, a little was done to form the theoretical and empirical background of this field. The underlying objective of this paper, which is theoretical in nature, is to shed light on the concept of Islamic marketing, to determine factors that are crucial and must be taken into consideration while serving this market, to analyze 5P elements from the Islamic point of view, to identify factors that affect the behavior of the Muslims consumers. The descriptive research will be done through conducting comprehensive literature review and desk research.

Keywords: *Islam, Islamic marketing, Islamic branding, Shariah, Shariah compliant products.*

INTRODUCTION

Being in its infancy, a new filed Islamic marketing is gaining proliferate interest and consideration from academics and managers from not only Muslim majority countries but also from Muslim minority countries[2]. Growing interest for understanding and analyzing Islam, Islamic markets and Muslim consumers is largely due to globalization, "rising market share and empowerment of Muslim consumers"[3] , economic, cultural and political transformation experiencing across the Muslim world, "the emergence of the Muslim middle class" that leads to the increase in purchasing power, and "the

[1] Department of Marketing Azerbaijan State University of Economics, Baku, Azerbaijan
ahmadova.emiliya@gmail.com
[2] Wilson, J. & Liu, J. Shaping the *Halal* into a brand? *Journal of Marketing, 1*(2), 2010. doi:10.1108/17590831011055851.
[3] Temporal, P. Islamic Branding and Marketing, Creating a Global Islamic Business: *John Wiley & Sons (Asia) Pte. Ltd*. 2011

increase in social, economic, political power and influence of the new Islamic social movements."[4]

To understand Muslim consumers and render conventional marketing concepts and practices according to the laws and values of Islam, it is of great importance to comprehend demographics of the Muslim population and the principles (Shariah) that guide Muslim consumers. Businesses that lack understanding of or ignore the Law of Shariah as well as morals and values (ahlak) that shape behavior of Muslim community, will inevitably face alienation in Muslim markets.[5]

According to the Pew Report of the Pew Research Center in 2011, Muslim population consisting of the 1.6 billion of Muslims, resides in 232 countries with majority of the population in 49 countries across the world and account for approximately 23 percent of the world population. Regional division of the Muslim population is as following: Asia-Pacific 62%, Middle East-North Africa 20%, Sub-saharan Africa 15%, Europe 2.7% and Americans 0.3% These figures illustrate the non-uniform spread of the Muslim population. Proportion of the Muslim population is projected to increase from 1.6 billion in 2010 to 2.2 billion in 2030, with the annual increase rate of the 1.5% which is about twice the rate of increase of the non-Muslim population.

However, understanding the structure of the Muslim markets will give a little without full comprehension of the factors that unite and distinct these consumers. Widespread of Muslim consumers across the world, only adds complexity with the respect to the impact of the differences in the cultural background to the behavior of the Muslim consumers, while religion is an important factor that unites the behavior pattern of this segment.

Motivation and behavior of the Muslim consumers are guided by underlying Islamic principles[6]. Being perceived by Muslims as religion for life or lifestyle, Islamic system of governance and canonical law called Shariah (literally means "a way") are based on versus of the Qur'an, the Hadith (the sayings and conduct of the Prophet Muhammad) and Fatwas (the rulings of the Islamic scholars).

The Islamic way of life - Shariah - is comprised of the clear regulations that encompass all aspects of Muslim's life.[7] As a religious framework, Shariah guides religious, private, cultural, social as well as political life.

---

[4] Özlem Sandıkcı, Gillian Rice. "Handbook of Islamic Marketing". Edward Elgar Publishing Limited. UK. 2011. p-1.

[5] Saeed, M., Ahmed, Z.U. and Mukhtar, S.M. "International marketing ethics from an Islamic perspective: a value-maximization approach", Journal of Business Ethics, Vol. 32, 2001.

[6] Alserhan, B. "Principles of Islamic marketing". UK: Gower Publishing Limited. 2011.

[7] Baker Ahmad Alserhan. "Principles of Islamic Marketing". Ashgate Publishing, Ltd. 2015.

Being diffused on every aspect of the Muslim's daily life and daily behavior, Shariah set clear guidance about what is permissible (*Halal*) or forbidden (*Haram*). Some fallaciously assume that concept of *Halal* or *Haram* is applied to food and drinking only, while they are associated with "permissible behavior, speech, dress, conduct, manner and dietary."[8] Other industries that stand to benefit from commercial potential of Halal products include: cosmetic and personal care, pharmaceutical and healthcare, tourism, apparel, as well as logistics. From the aforementioned, it is explicit that Shariah provides guidelines and rules on governing commerce and etiquette of doing it as well. Islam is a comprehensive way of life which provides rules for everything including commercial activities[9]. Some of these guidelines encompass: "prohibition of bribery, prohibition of fraud and cheating, prohibition of discrimination, greater social responsibility, prohibition of interest, prohibition of hoarding, prohibition of extravagance and waste, payment of Zakat, payment of charity, cleanliness, honesty, self-monitoring."[10]

RESEARCH METHODS

According to CIA's World Factbook of 2016 and Pew Research Center report of the Future of the Global Muslim Population of 2011, Muslim community represents more than 23% of the world population, which is projected to rise in higher temps than that of non-Muslim population. In addition, according to the Halal Food Forum 2016, *Halal* food and beverage is estimated to worth around USD 1.4 trillion annually, which constitutes nearly 16% of the entire global food industry and projected to rise in higher temps (15%-20%). Hence, *Halal* food market is gaining momentum as one of the most profitable and influential market arenas in the global food business. Above-stated factor establishes Muslims as appealing, as well as complex segments that non-Muslim corporations cannot afford to ignore. All these facts highlight the importance of understanding Muslim consumers, Islamic markets and Islamic marketing as a whole.

The underlying objective of this paper is to conduct a comprehensive literature review in order to figure out what Islamic marketing is, what the distinction is between the so-called conventional marketing and Islamic marketing, what Islamic framework is for Marketing mix elements and what factors affect and drive Muslim consumers.

---

[8] Al Jallad, N. 'The concepts of Al-Hal al and Al-Haram in the Arab-Muslim culture: a translational and lexicographical study', Language Design: Journal of Theoretical and Experimental Linguistics , Vol. 10, 2008. p. 79.

[9] Arham, M. Islamic perspectives on marketing. Journal of Islamic Marketing, 1(2), 2010.

[10] Alserhan, B. "Principles of Islamic marketing". UK: Gower Publishing Limited. 2011. pp. 13-16.

The possible practical implication of this research is to raise awareness on Islamic marketing amongst businesses and marketers and to illustrate potential ways of addressing this market.

DEFINING ISLAMIC MARKETING: DISTINCTION BETWEEN ISLAMIC AND CONVENTIONAL MARKETING

Regardless of the huge potential of the Islamic markets, it is of great value to make a clear-cut overview of Islamic marketing and principles that guide it. Having a clear vision will necessarily benefit companies in helping them to develop successful marketing strategies and rendering their marketing activities according to the expectations of the Muslim consumers.

Nevertheless, the leading researchers of the Islamic marketing indicate the existence of critical loopholes in developing theories, models or approaches related to Islamic marketing (Arham M.; Temporal, P; Ahmad Azrin Adnan; Syed Ali Hussnain). "Although some researchers have been done on consumption practices of Muslims and on the implications of Islamic ethics on marketing practices (scholarly literature on Islam and marketing has been largely missing."[11]

Developing a clear standard definition is of paramount importance for the researchers, practitioners and marketers to have crystally clear understanding of what they deal with and create accurate concepts, theories and approaches. Yet, there is no unanimously accepted definition of the Islamic marketing. However, below the most cited definitions are provided:

According to Sandikci: "Islamic marketing targets Muslim consumers, consumers who are distinctively different from consumers in general and that it utilizes specific resources, skills and tools that are relevant and appealing to this particular segment, which can be targeted, reached and, to a certain extent, predicted by marketers."[12]

Hussnain, however, puts it as "The process of identification and implementation of value maximization strategies for the welfare of the stakeholders in particular and the society in general governed by the guidelines given in Quran and Sunnah."[13]

Alserhan argues that "Adding the word 'Islamic' to marketing will be understood to mean Shariah compliant practices i.e., adhering to the teachings

---

[11] Sandikci, O. Researching Islamic marketing: past and future perspectives. *Journal of Islamic Marketing, 2*(3), 2011, p. 251. doi: 10.1108/17590831111164778.

[12] Sandikci, O. a.g.m, p. 247. doi: 10.1108/17590831111164778

[13] Syed Ali Hussnain, 2011. "What is Islamic Marketing". Global Journal of Management and Business Research, Vol, XI Issuee XI Version 1. 2011, p. 103.

of Islam in all facets of trade, applying Islamic business ethics and observing the market manners as dictated by the religion of Islam."[14]

Careful analysis of the definition of the conventional marketing "fails to understand realities of the Islamic marketing"[15] since conventional pivot that drives businesses is profit maximization and being consumer centered. However, "Islamic approach emphasizes value-maximization in view of the greater good of the society rather than selfish pursuit of profit maximization. The principle of the value-maximization is based on concept of justice."[16] However, according to Islam, Allah is the only valid owner of everything and all must be done to achieve God's blessing. In Islamic marketing, the blessing of Allah is becoming the ultimate goals.[17]

According to Arham M., another distinction between Islamic marketing and conventional pivot is "Islamic *tasawwur* as the core for Muslim action"[18] and consists of three elements faith *(iman)*, deeds *(amal)* and behavior *(akhlak).*[19]

According to Sula and Kartajaya Islamic marketing model includes 4 characteristics and 17 elements that can be perceived as core principles of Islamic marketing. Aforementioned 4 characteristics include: spiritualistic, ethical, realistic and humanistic. While analyzing these characteristics, Arham draw parallels between the characteristics and 5 pillars of Islam.

Spiritualistic: This characteristics implies that all business activities must be carried out in accordance with Quran and Sunnah, which, in turn, requires faith in Allah and in Islamic Law. Belief in Allah or Shahadah (declaration of the belief in the oneness of God (tawhid) and the acceptance of Muhammad as a prophet) is the first pillar of Islam. Islamic marketers must be able to incorporate the spirit of Islam in all aspects of marketing activities, from planning to after-sales service.[20]

Ethical: Ethics is another important issue in Islam. Islam demands all actions and behaviors to be ethical. Conducting ethically or being ethical is perceived to resemble second pillar of Islam, which is Prayer (Salah – praying five times a day). As praying requires ablution (cleaning certain parts of their

---

[14] Alserhan, B. Principles of Islamic marketing. UK: Gower Publishing Limited. 2011, p. 44.

[15] Ahmad Azrin Adnan. "Theoretical Framework for Islamic Marketing: Do We Need a New Paradigm?" International Journal of Business and Social Science Vol. 4, 2013, p. 158.

[16] Saeed, M., Ahmed, Z.U. and Mukhtar, S.M. "International marketing ethics from an Islamic perspective: a value-maximization approach", Journal of Business Ethics, Vol. 32, 2001 p. 130.

[17] Syed Ali Hussnain. "What is Islamic Marketing". Global Journal of Management and Business Research, Vol, XI issue, XI Version 1. 2011.

[18] Arham, M. "Islamic perspectives on marketing". Journal of Islamic Marketing, 1(2), 2010, p. 162.

[19] Muhammad Syukri Salleh. "*7 Prinsippembangunanberteraskan Islam* [Malay manuscript]".Kuala Lumpur: Zebra Editions Sdn. Bhd. & Pulau Pinang: Islamic Development Management Project, School of Social Sciences, University Sains Malaysia.

[20] Sula, M. S. & Kartajaya, H. *Shariah marketing* [Malaymanuscript]. Bandung: Mizan. 2006

bodies before Pray), all marketing activities must be purified from all forms of unethical deeds.[21]

Realistic: According to Sula and Kartajaya, marketers should not be excessively rigid when practicing Islamic marketing; rather they should be realistic and flexible. Arham shows a parallel between being realistic and third pillar of Islam, which includes fasting in the month of Ramadan. As fasting teaches people to become realistic, Islamic marketers have to learn to be realistic and by understanding this it will create hope, "which in turn creates an inner power to make a breakthrough."[22]

Humanistic: Humanism, according to Islam, includes humanistic values that vary people from any other creatures inhabiting this world[23]. Being humanistic can be associated with fourth and fifth pillars of Islam, which cover zakah (paying annual charity) and hajj (pilgrimage). Zakat teaches such humanistic behavior as rendering assistance to the needy and being sensitive towards the poor and the needs of others, while Hajj reminds the equality of the all people regardless of race, nationality and color. Like the concept of humanism in Islam, marketers must exhibit humanism in their relationship with stakeholders, society and natural environment.

Hanafy and Salam, identifies six categories of ethical principles which are truthfulness, trust, sincerity, brotherhood, justice, and science and technology, and can be applied to the marketing practices of the firms.[24] Indeed truthfulness toward customers, sincerity in the protection of the interests of the customers, society as well as natural environment, being just with all parties involved, display brotherhood toward the business partners and constant use of science and technology for the development and problem solving will serve as guarantee of the lasting success of the firm and benefit to customer and a society as a whole.

Most researchers (Arham, Adnan) who deal with Islamic marketing try to identify Islamic marketing by highlighting the distinction between Islamic marketing and conventional marketing. Having a clear vision on distinctive features will assist in understanding Islamic marketing and developing appropriate conceptual framework. However, according to Sandikcı and Geer, this is a dangerous trend, which can lead to the "static and stereotypical understanding of Muslim consumers and businesses and related consumption and marketing practices."[25] Instead, they argue to to make

---

[21] Arham, M. a.g.e

[22] Arham, M. "Islamic perspectives on marketing". Journal of Islamic Marketing, 1(2), 2010, p. 154.

[23] Sula, M. S. & Kartajaya, H. *Shariah marketing* [Malaymanuscript]. Bandung: Mizan. 2006.

[24] Hanafy, A.A. and Sallam, H. Business ethics: an Islamic perspective', *Proceedings of the Seminar on Islamic Principles of Organizational Behaviour*, IIIT, Herndon, USA. 1988.

[25] Sandikci, Ö. and G. Ger, 'Veiling in style: how does a stigmatized practice become fashionable?' Journal of Consumer Research, Vol. 37 (June), 2010, p. 17.

emphasize on analysing interaction and co-constitutive relationship between Islam and marketing

OVERVIEW OF ISLAMIC MARKETING MIX

From a marketing perspective the marketing mix also refers to variables that a marketer control to reach desired outcomes. Widely accepted and used 4P elements of conventional marketing mix (product, price, place and promotion) was proposed by American marketer, E. Jerome McCarthy in 1964. Additional marketing mix elements for service-based industries were put forward by Magrath (1986), which include Personnel, Physical Facilities and Process Management. Kotler also proposed two additional elements for conducting international marketing, namely, public relations and political power. Literature review also reveals the existence of numerous researchers proposing different marketing mix elements, however, they lose their actuality or require different approach while analyzing from Islamic Marketing perspective.

Regardless of the facts that numerous attempts are made in regard with Islamic marketing mix (Arham; Damirchi and Shafai; Nadeem; Ishak and Abdullah; Abuznaid, Sula and Kartajaya; Abdullah; Sulaiman and Zakaria; Gunara and Sudibyo), these works are predominantly conceptual and require empirical validation. "Islamic marketing mix has not been clearly and empirically proposed in the form of 'hands on' framework that is feasible to be applied by businesses."[26]

Most researchers examines Islamic marketing mix elements, presents analysis of 5P elements, which include Product, Price, Place, Promotion and People. However, deep analysis of Islamic Law reveals that strict requirements are set upon production process as well. Hence, Production should be regarded as another P element from the perspective of Islamic marketing.

PRODUCTION

In Islam, the production decision making process is guided by the principles of lawfulness, purity, existence, deliverability, and precise determination. According to Islamic principles the entire production process must be clean and purified from Haram.[27] The entire production process must be guided by the principles of Islamic business ethic and law.

---

[26] Johari Bin Abdullah, Jamil Haji Hamali and Firdaus Abdullah. "Success strategies in Islamic marketing mix". International Journal of Business and Society, Vol. 16 No. 3. 2015. p- 483

[27] Al-Faruki, Ismail Raji. Al tawhid: its implication for thought and life (III. Kuala Lumpur). 1992

It is critical to note that during the entire process of product preparation, processing and storage, products must be isolated from the goods and components that are not Halal in order to prevent mixing and contamination of the product. Once products contacted or contaminated with filth or Haram materials, they are considered Haram as well.

Another important issue in the production process and in Islam is the hygiene or sanitation, since hygiene and health lie in the bases on the concept of Halal. The entire production and storage process must be carried out in accordance with all the norm of hygiene and health. According to "HALAL Guidelines for manufacturers" some aspects include:[28]

a. Being free of any element, which can cause infestation from pests.
b. Workers in food factories must be healthy and they have to wear clean and protective clothing to prevent food from dirt and possible contaminants.
c. Equipment used must be clean and washed frequently to ensure cleanliness.
d. Toilets and restrooms, which can be a source of dirt and harmful germs, must be cleaned on a regular basis. Proper hand cleaning is necessary after each use of toilet and prior to the start of food processing.
e. Regular cleaning and sanitization assures prevention and reduction of harmful contaminants.

PRODUCT

The most basic requirement upon the product is to be Shariah-compliant or Halal. Hence, to absorb the concept of "Halal" in its entirety, it is essentially important to analyze the opposite concept of "Haram", to which the food industry refers as products that are forbidden for consumption. According to the Islamic Food and Nutrition Council of America (IFANCA) foods that are considered Haram (forbidden) for Muslims are Swine/Pork and its by-products, Animals not properly slaughtered according to Islamic method or dead before slaughtering, alcoholic beverages and intoxicants, carnivorous animals and birds of prey, blood and blood by-products, foods contaminated with any materials from above categories. Meat and poultry should be processed according to Islamic requirements. This is commonly referred to as Zabiha or Dhabiha. Zabiha refers to slaughtering of an animal or bird by a Muslim according to Islamic requirements.

[28] Ahmad Robin Wahab. "Guidelines for the preparation of halal food and goods for the muslim consumers". AmalMerge (M) Sdn. Bhd. 2004, pp. 12-13

Along with food industry, however, Islamic marketing encompasses other industries, as well as services. Therefore, it is of great value to understand that the concept of Halal or Haram refers not only to food industry but also to behavior, speech, dress, conduct, manner and dietary. For instance, within fashion industry the clothing is considered Haram if it does not correspond to moral and ethical norms of Shariah, cosmetics or pharmaceuticals are considered Haram if they contain forbidden products.

In addition, according to the Islamic Shariah law, the exchange of products or services, such as alcohol, gambling, prostitution, magic, etc. are not allowed to be sold, even if they reap high profits.

Since decisions within Product element of marketing mix also include quality decision, quantity decision, design decision, as well as features decision, all these components must be carried out in accordance with Shariah law as well. Islam and Islamic ethics demand from producers accurate indication of product information in packaging as well as during communication process. The quality of products is of great importance in Islamic ethics (Quran: 2:172, 7). In Islam there is no product obsolescence (Quran, 2:168). Packaging must comply with Shariah principles. Prophet Muhammad also prohibited the mixture of high quality with low quality products.

PRICE

Since Islam as a religion advocate equity and justice, Quran and Hadith present clear guidelines in terms of pricing as well. While conducting business, Islam pioneers the rights of all sides - sellers, buyers, society and so forth. Literature review reveals the following prohibitions regarding pricing from Islamic perspective:[29]

- Acquiring something too easily without hard labor known as Maisir or gambling.
- Getting profit too easily, known as Tatfif.
- Altering the price of the product without changing the quality or quantity of the product.
- Price discrimination between bargainers and non bargainers by selling them the
- Same products for different prices.
- Corner market, hoarding, unjustified price manipulation.

[29] Saeed, M., Ahmed, Z.U. and Mukhtar, S.M. "International marketing ethics from an Islamic perspective: a value-maximization approach", Journal of Business Ethics, Vol. 32, 2001, p. 132.

However, "Islam allows price controls and manipulations to meet market needs, e.g. charging higher prices as a result of natural scarcity of the given commodity."[30]

The most cited hadith while analyzing pricing issue in Islam is:

It was narrated that Anas bin Mâlik said: "*The people said: 'O Messenger of Allah, prices have become too high; fix the prices for us.' The Messenger of Allah -peace and prayer of Allah be upon him- said: 'Allah is the One Who decrees prices, Who takes and gives, and He is the Provider. I hope that I will meet Allah with no one among you making any claim against me concerning issues of blood or wealth*." (Narrated by Abu Dawud, and classed sahih by Al Albani).

Above-stated hadith implies that the market price should be let flow in accordance with the dynamics of the market itself. Unnecessary interference in the name of freedom of individuals is not acceptable. No one should manipulate the current price. If supplies are plenty but demands are lower, the price will automatically fall and conversely. However, the exception lies in the fact that when different artificial forces, such as hoarding and manipulation of prices by certain merchants cause threat to the freedom of market participants, public interests take primacy over the freedom of individuals and market intervention by government is allowed.

The issue of monopoly and unfair competition is also prohibited in Islam. Is is not allowed to lower or increase prices in order to wipe out the competitors. Islam calls for and advocates health competition (Al-Qur'an 83:26) based on fairness, ethics and mutual consent.

PLACE

Place, as one of the elements of marketing mix, refers to how the product is delivered to the customer. Place or Distribution includes such activities as distribution and logistics.

As in the case with other elements of marketing mix, distribution and transportation of the products must also be viewed from the angle of justice and social welfare.

Islam does not prohibit selling products through distribution channels. Nevertheless, from Islamic perspectives, distribution channels should not lead to the higher prices for final customers and cause delays.[31]

---

[30] Saeed, M., Ahmed, Z.U. and Mukhtar, S.M. a.g.em., p. 132.

[31] Al Ukhuwa, Dia'al-Din Muhammad Ibn. The ma'alim al Qqurab fi Ahkam al-hisbah. by Reuben Levy ed. (Luzak. London). 1983.

"Within the Islamic ethical framework, however, the main aim of distribution channels should be to create value and uplift the standards of living by providing ethically satisfactory products and services."[32]

The issue of hoarding, monopoly as well as unjustified price increase by the members of the distribution channels is condemned in Islam.

Islam imposes strict requirements to the process of storing and transporting commodities. It is prohibited:

- to transport commodities in the way that they may damage people, their properties, as well as nature.
- to transport and store *Haram* products together with *Halal*
- to transport commodities without proper security and protection.

PROMOTION

Promotion is the element of the marketing mix that was not deeply examined from Islamic marketing perspective. Like other elements in marketing mix, as well as other activities in marketing Promotion and all forms of communication with consumers must be within the framework of Islamic principles and Islamic marketing in particular. "All aspects of communication to the consumers, whether through advertising or personal selling, must be done in a truthful manner without any intentions of misleading them or cheating them."[33]

From the perspective of Islamic marketing, any kind of manipulations with customers through promotion and communication is not allowed and there is no room for deception and fraud. "Islam prohibits swearing by a seller and hiring a salesperson to make unfair speech which can persuade a buyer and facilitate the the sale of the product."[34] It is also prohibited to attach a product the qualities and features that it does not possess.

"According to Islam, the promotional techniques must not use sexual, emotional and fear appeal, subliminal advertising, false testimonials and pseudo research appeal, or contribute to the dullness of the mind/ or encourage extravagance."[35]

---

[32] Saeed, M., Ahmed, Z.U. and Mukhtar, S.M. "International marketing ethics from an Islamic perspective: a value-maximization approach", Journal of Business Ethics, Vol. 32, 2001, p. 134.

[33] Abdullah., K., & Ahmad, M. I. (2010). Compliance to Islamic marketing practices among businesses in Malaysia. *Journal of Islamic Marketing*, 3, 291.

[34] Al Ukhuwa, Dia'al-Din Muhammad Ibn. The ma'alim al Qqurab fi Ahkam al-hisbah. by Reuben Levy ed. (Luzak. London). 1983, p. 24.

[35] Saeed, M., Ahmed, Z.U. and Mukhtar, S.M. "International marketing ethics from an Islamic perspective: a value-maximization approach", Journal of Business Ethics, Vol. 32, 2001, p. 133.

ANALYSIS OF CONSUMER BEHAVIOR FROM ISLAMIC PERSPECTIVES

To develop understanding on consumer behavior in Islam, it would be useful to perceive conventional concept of consumer behavior. In turn, concept of consumer behavior is an offspring of the theories of the 'utilitarianism' and 'economic rationalism'. According to the theory of the utility developed by Jeremy Bentham in his book 'Introduction to the Principles of the Morals and Legislation', utility is closely associated with happiness, which is explained as pleasure and absence of pain. According to the theory of utility, the ultimate goal of the 'rational person' is 'pursuit of his own pleasure'. However, what is pleasure for one person is not necessarily good for others and a society as a whole.

Other important theories related to the conventional economics and consumer behavior is 'rational person' and 'utility maximization'. A rational behavior is a decision-making process that is based on making choices that result in the most optimal level of benefit or utility for the individual. Utility maximization is the process or goal of obtaining the highest level of utility from the consumption or use of goods and services.

Thus, according to these theories, in pursuit of their self interest, persons always prefer more for less and try to capture more utility from goods consumed. In a broader look, it is evident that the most serious problems of modern society, such as poverty, unemployment, inequality, underdevelopment as well as environmental issues can find their solutions if business activities are practiced according to the principles of Islam.

The problems associated with conventional economics and conventional consumer behavior, are the absence of religious values and morality, which leads to the fulfillment of self-interest only, at best, "in the context of social achievement."[36] It is worth noting that the theory of utility or utilitarianism was reinforced by materialism.

All above mentioned are in contradiction with Islamic doctrine. As a religion that provides complete code of life, Islam sheds a light on modality of consumption and provides thorough guidance to the consumer, as well as purchasing behavior of Muslims. Acording to Khurdish Ahmad Islamic rationalism is shaped by religion and religious values.

Being Muslim means submission to Allah's will. This submission must be reflected in actions and behaviors. In turn, actions and behavior of the Muslim is directed to acquiring blessing of Allah for receiving his reward, which is the Heaven in the Hereafter. Hence, Muslims have to work and think

[36] Ahmad, Khurshid. Nature and Significance of Islamic Economics, in Lectures on Islamic Economics, Jeddah: Islamic Research and Training Institute, 1992, p. 23.

of their current lives, which are ephemeral but also of their lives after death, which are permanent (Quran 6:113, 3:15). This rationale guides every Muslim during their decision-making process. Therefore, utility for the Muslim is not just material resources or things of this life, but also the blessing of Allah, which can be acquired by following the teachings of Islam.

From the perspective of Islam utility is related more to general or public welfare, since Islam teaches not to hurt others verbally and harm physically.

In turn, happiness/pleasure, from Islamic perspective, is reflected in good deeds and doing things that helps to receive Allah's blessing (Quran 3:14, 2:207)

As Islam does acknowledge the need for material things and joy and the desire of a person to satisfy them, it does not consider them an ultimate goal of the person. According to Islamic principles, worship to Allah and efforts to receiving his blessing must be ultimate desire of the person.

The issue of maximization in Islam also contradicts the conventional notion of utility maximization. Islam encourages maximization, but maximization of *Hasanah*, which is unit of reward for the good deeds. *Hasanah* accumulated by the person will be counted in the day of Judgement. Thus, consumption pattern of the Muslim person is also include maximization, but to the maximization of *Hasanah* through good deeds and avoiding actions that was prohibited by Allah.

Another important issue in consumption is that, according to Quran (25:67), Allah orders moderation in everything, as well as in consumption. Allah prohibits niggardliness as well as extravagance (*Israf*). "Eat and drink, but do not waste" (Quran 7:31, 17:27, 4:36-37).

Hence, the principles that guide Muslims while consumption are getting blessing of Allah, not harming others, be conscious about the public welfare, maximization of *hasanah* and keeping moderation.

All above mentioned fact can be summarized in one table:

Purchasing Behavior	*Islamic Perspective*
Time Horizon	Here and Hereafter
Ultimate goal	Getting Blessing of Allah
Principles guided	Principles of *Shariah*
Utility	Things and deeds that bring material, moral, spiritual, general and public betterment
Purchase decision	Value based
Maximization	*Hasanah*
Spending habits	Moderate

CONCLUSION

As a new direction in social science, Islamic marketing presupposes application of core principles of Islam and Islamic ethics to the practice of conducting business activities. With strong moral values and ethical norms of conduct, Islam can show unprecedented solution for numerous problems encountered by humanity.

With a comprehensive guidance concerning every aspect of daily life, Islam can bring new shades and directions to the field of marketing. Based on equity and justice, principle of value-maximization which stands at the core of Islamic marketing, brings new qualitative features to the notion of conducting business. Yet, there are much to do for the development and formation of the concepts, models, theories and empirical foundation of the Islamic marketing.

The acknowledgement of Muslims as untapped and viable market segment served as accelerator of the public, managerial and scholarly interest to the Islamic marketing and finding ways of serving this market. "Since Muslims are the fastest growing consumer segment in the world, any company that does not consider how to serve them is missing a significant opportunity to affect both its top and bottom line growth."[37]

REFERENCE

Abdullah., K., & Ahmad, M. I. (2010). Compliance to Islamic marketing practices among businesses in Malaysia. *Journal of Islamic Marketing*, 3, 286-297.

[37] A. T. Kearney. 'Addressing the Muslim market'. A. T. Kearney (2007), 'Addressing the Muslim market'. USA. 2007, p. 18.

Ahmad Azrin Adnan, 2013 “Theoretical Framework for Islamic Marketing: Do We Need a New Paradigm?”. International Journal of Business and Social Science Vol. 4, 157-165

Ahmad, Khurshid. Nature and Significance of Islamic Economics, in Lectures on Islamic Economics, Jeddah: Islamic Research and Training Institute, 1992, , pp. 7-23

Ahmad Robin Wahab. “Guidelines for the preparation of halal food and goods for the muslim consumers”. AmalMerge (M) Sdn. Bhd. 2004.

Al-Faruki, Ismail Raji. Al tawhid: its implication for thought and life (III. Kuala Lumpur). 1992

Al Jallad, N. ‘The concepts of Al-Hal al and Al-Haram in the Arab-Muslim culture: a translational and lexicographical study’, Language Design: Journal of Theoretical and Experimental Linguistics, Vol. 10, 2008. pp.77–86.

Al Ukhuwa, Dia’al-Din Muhammad Ibn. The ma’alim al Qqurab fi Ahkam al-hisbah. by Reuben Levy ed. (Luzak. London). 1983.

Arham, M. Islamic perspectives on marketing. Journal of Islamic Marketing, 1(2), 2010. pp- 149-164.

Baker Ahmad Alserhan, B. “Principles of Islamic marketing”. UK: Gower Publishing Limited. 2011.

Baker Ahmad Alserhan. “Principles of Islamic Marketing”. Ashgate Publishing, Ltd. 2015.

Johari Bin Abdullah, Jamil Haji Hamali and Firdaus Abdullah. “Success strategies in Islamic marketing mix”. International Journal of Business and Society, Vol. 16 No. 3. 2015. pp- 480 – 499

Hanafy, A.A. and Sallam, H. Business ethics: an Islamic perspective’, *Proceedings of the Seminar on Islamic Principles of Organizational Behaviour*, IIIT, Herndon, USA. 1988.

Kearney A. T. ‘Addressing the Muslim market’. A. T. Kearney (2007), ‘Addressing the Muslim market’. USA. 2007..

Muhammad Syukri Salleh. “*7 Prinsippembangunanberteraskan Islam* [Malay manuscript]”. Kuala Lumpur: Zebra Editions Sdn. Bhd. & Pulau Pinang: Islamic Development Management Project, School of Social Sciences, University Sains Malaysia.

Özlem Sandıkcı, Gillian Rice. “Handbook of Islamic Marketing”. Edward Elgar Publishing Limited. UK. 2011.

Saeed, M., Ahmed, Z.U. and Mukhtar, S.M. “International marketing ethics from an Islamic perspective: a value-maximization approach”, Journal of Business Ethics, Vol. 32, 2001. pp. 127-42.

Sandikci, O. Researching Islamic marketing: past and future perspectives. *Journal of Islamic Marketing, 2*(3), 2011, pp-246-258. doi: 10.1108/17590831111164778.

Sandikci, Ö. and G. Ger, 'Veiling in style: how does a stigmatized practice become fashionable?' Journal of Consumer Research, Vol. 37 (June), 2010.

Syed Ali Hussnain, 2011. "What is Islamic Marketing". Global Journal of Management and Business Research, Vol, XI Issuee XI Version 1. 2011, pp - 101-103.

Sula, M. S. & Kartajaya, H. *Shariah marketing* [Malaymanuscript]. Bandung: Mizan. 2006

Temporal, P. Islamic Branding and Marketing, Creating a Global Islamic Business: *John Wiley & Sons (Asia) Pte. Ltd*. 2011

Wilson, J. & Liu, J. (2010). Shaping the *Halal* into a brand? *Journal of Islamic Marketing, 1*(2), 107-123. doi:10.1108/17590831011055851.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

İŞ YAŞAMINDA YALNIZLIK İLE MESLEKİ TÜKENMİŞLİK ARASINDAKİ İLİŞKİ: AKADEMİSYENLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Seyhan ÖZDEMİR[1]
Ahmet ALKAN[2]
Ramazan ERDEM[3]

ÖZET

Bu çalışmanın konusunu "yalnız olma durumu, kimsesizlik" şeklinde tanımlanan yalnızlık ve "başarısız olma, yıpranma, enerji ve gücün azalması" şeklinde tanımlanan tükenmişlik oluşturmaktadır. Çalışmada; üniversitede çalışmakta olan akademik personelin *mesleki tükenmişlik* ile yalnızlık seviyelerinin ölçülmesi ve *iş yaşamında yalnızlık* ile *mesleki tükenmişlik* arasındaki ilişkinin tespiti amaçlanmaktadır. Araştırmanın evrenini Süleyman Demirel Üniversitesi'ne bağlı fakültelerde çalışan akademik personel oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında 268 akademik personele anket uygulanmıştır. Veri toplama aracı olarak Wright ve arkadaşları (2006) tarafından geliştirilmiş; Doğan ve arkadaşları (2009) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış, "İş Yaşamında Yalnızlık Ölçeği" (İYYÖ) ve Tümkaya (2000) tarafından geliştirilen "Akademik Tükenmişlik Ölçeği (ATÖ)" kullanılmıştır.

Araştırma sonucunda sağlık bilimlerindeki akademisyenlerin, sosyal bilimlerdeki akademisyenlere göre duygusal olarak daha güçsüz oldukları; fen ve sağlık bilimlerindeki akademisyenlerin, sosyal bilimlerdeki akademisyenlere göre kendilerine yönetsel olarak daha az destek verildiğini hissettikleri sonucuna varılmıştır. Yine araştırma sonucunda akademik tükenmişlik ile iş yaşamında yalnızlık arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu bulunmuştur.

---

* Bu çalışmanın özeti "1. Uluslararası İktisadi ve İdari Perspektifler Kongresi: Yeni Bölgesel Vizyonlar" isimli kongrede sunulmuştur.

1 Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, seyhanozdemir@sdu.edu.edu.tr
2 Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Sağlık Yönetimi Bölümü, ahmetalkan@sdu.edu.edu.tr
3 Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Sağlık Yönetimi Bölümü, ramazanerdem@sdu.edu.edu.tr

RELATION BETWEEN LONELINESS AT WORKPLACE AND BURNOUT: A RESEARCH ON THE ACADEMICIANS

ABSTRACT

The subjects of this study are loneliness which is defined as "being lonely, desolateness" and burnout which is defined as "being failed, aging, reduction of energy and power". Measuring levels of *occupational burnout* and loneliness of academic staff working in university and determining the relation between *loneliness in business life* and *occupational burnout* are aimed in this study. The space of the research consists of academic staff working in joint faculties of Suleyman Demirel University. In the scope of research, a questionnaire is applied 268 academic staff. "Loneliness in Business Life" which is developed by Wright et al (2006); and adapted to Turkish by Doğan et al (2009) and "Academic Burnout Scale" (ATÖ) which is developed by Tümkaya (2000) are used as a data collection tool.

In the consequence of the research, it may be concluded as academicians in sanitary units are sensationally weaker than academicians in social sciences; academicians in physical and sanitary sciences feel that they are less supported executively than academicians in social sciences. Again in the consequence of this research, it is concluded that there is a semantic relation between academic burnout and loneliness in business life.

GİRİŞ

Üniversiteler farklı aile yapılarından, farklı kültürlerden, farklı bölgelerden bireylerin (öğrenci, akademisyen) bir araya geldiği çok kültürlü kurumlardır. Bu kurumlarda akademik görevini icra eden akademisyenler psikolojik, sosyolojik, ekonomik, kültürel olmak üzere çeşitli problemlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu boyutların hepsiyle bir şekilde ilişkili olan problemler arasında yalnızlık ve tükenmişlik de sayılabilmektedir.

Literatürde çeşitli şekillerde tanımlanan yalnızlık kavramını Türk Dil Kurumu "yalnız olma durumu, kimsesizlik" (www.tdk.gov.tr) şeklinde, Perlman ve Peplau (1998: 571) ise, "kişinin sosyal ilişkilerinin niteliksel ve niceliksel olarak hissedilir derecede eksik olduğu zamanlarda ortaya çıkan durum" şeklinde tanımlamaktadır. Buradan hareketle yalnızlık, kişinin kendisine ya da etrafındakilere karşı yabancılaşmaya başladığını hissetme durumudur.

Weiss (1973), yalnızlığı duygusal ve sosyal yalnızlık olarak ikiye ayırmıştır. Duygusal yalnızlık bireylerin diğerleriyle yakınlık kurma ve yakinen bağlanma gibi bireysel ilişkiler gerektiren durumlarda yaşadıkları duygularla ilgilidir. Kişi duygusal olarak yalnız olduğunda üzüntülü olma, genel olarak bir boşluk hissine kapılma eğiliminde ve ayrıca diğer bireylerle

yakın ilişkiler kurma hasreti içerisindedir. Sosyal yalnızlık ise bireyin kendini bir grubun üyesi olarak göremediği durumlarda ortaya çıkar (Akt. Wright, 2005: 24).

Kişi kendini çeşitli durumlarda olduğu gibi iş yaşamında da yalnız hissedebilmektedir. İş yerinde yalnızlık, ulaşılamayan kaliteli ilişki arzusundan kaynaklanmaktadır. O yüzden bir kişinin iş yerindeki memnuniyetsizliği iş yerinde iletişim kurduğu kişilerin azlığından değil, arzulanan ilişkilerin kurulamayışının verdiği yalnızlık duygusundandır (Wright vd., 2006; 60). Diğer bir ifadeyle iş yeri yalnızlığı kişinin çalışma ortamında yaşadığı yalnızlıktır. Yani günlük yaşamında yalnızlık duyguları yaşamayan bir kişi, iş ortamında sosyal ilişkiler kurmakta ve sosyal destek almakta sıkıntılar yaşayabilmektedir. Bu durum bireyin iş yerinde yalnızlık duygusu yaşamasına neden olabilmektedir (Doğan vd., 2009: 272).

Her ne kadar bazı kişilerin yalnızlık potansiyeli fazla olsa da, toplumun hiçbir kesimi yalnızlığa karşı bağışıklık kazanmış değildir. Yalnızlık hoş olmayan, tedirgin edici bir durumdur. Uzun ve şiddetli yalnızlık tecrübesi kişinin zihinsel sağlığı açısından zarlı olabilmektedir. Bu yüzden yalnızlık sosyal ve zihinsel sağlık araştırmacıları tarafından araştırılması gereken önemli bir konudur (Perlman ve Peplau, 1984: 13). Araştırılması gereken önemli konulardan bir diğeri de iş yaşamında yalnızlık kavramı ile birlikte anılan kavram da mesleki tükenmişlik kavramıdır.

Son 35 yıldır psikoloji ve örgütsel davranış alanlarında sıkça tartışılan bir kavram olan tükenmişlik, hem birey hem de örgütler açısından önemli etki ve sonuçlar doğurmaktadır (Arı vd., 2010: 145). Tükenmişlik kavramı ilk kez 1974 yılında Freudenberger'in çalışması ile tartışmaya başlanmıştır. Freudenberger (1974:159), tükenmişliği "başarısızlık, yıpranma veya aşırı yüklenme sonucu oluşan güç ve enerji kaybı veya karşılanamayan istekler nedeniyle bireyin iç kaynaklarında tükenme durumu" şeklinde tanımlamaktadır. Diğer bir tanıma göre ise tükenmişlik; işe bağlı tutum ve davranışlardaki değişikliklerle kendini gösteren bir sendromdur. Tükenme; fiziksel tükenme, kronik yorgunluk, çaresizlik ve ümitsizlik hisleri; negatif bir benlik kavramının gelişmesiyle iş, yaşam ve insanlara yönelik olumsuz tutumlarla belirginleşen fiziksel, duygusal ve zihinsel bir tükenme durumudur. Tükenmişlik; duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı duygusunda azalma şeklinde ortaya çıkan ve üç bileşenden oluşan bir sendromdur (Maslack ve Jackson, 1981).

Duygusal tükenme; kişinin yaptığı iş nedeniyle aşırı yüklenilmesi ve tüketilmiş olma duyguları olarak tanımlanır. Duyarsızlaşma; kişinin hizmet verdiklerine karşı, bu kişilerin kendilerine özgü birer birey olduklarını dikkate almaksızın, duygudan yoksun biçimde tutum ve davranışlar sergilemesini

içerir. Kişisel başarı duygusunda azalma ise; sorunun üstesinden gelme gayretinde kendini yeterli bulmama olarak tanımlanır (Dolunay, 2002: 52).

Tükenmişlik oldukça yaygın görülen ve çalışanların büyük bir çoğunluğunun hayatlarının herhangi bir döneminde karşılaştığı bir sendromdur. Tükenmişlik, yavaş yavaş oluşmakta, bazı faktörlerden beslenerek ortaya çıkmakta ve sonra da kişinin ruhsal dengesini bozarak, iş, aile ve sosyal yaşamında önemli izler bırakabilmektedir. Tükenmişlik durumu, özellikle hizmet sektöründeki çalışanlarda çeşitli pozisyonlarda görülmektedir. Bu pozisyonlardaki en çok tükenmişlik duygusuna sahip olan kişiler; yönetici kademesinde bulunanlar, yaşamsal önemi olan kararlar vermek durumunda kalanlar, takım liderleri, okul yöneticileri, akademisyenler, zaman baskısıyla iş yetiştirmek durumunda kalanlar, dikkatin keskin olmasını gerektiren işlerde çalışanlar, ayrıntılara fazlasıyla önem vermenin gerekli olduğu işleri yapanlardır. İnsanlar hangi işte çalışırlarsa çalışsınlar, hangi pozisyonda olurlarsa olsunlar, az ya da çok tükenmişlik sendromu yaşayabilmektedirler (Mestçioğlu, 2007; Akt. Demir ve Kara, 2014: 427-428).

Çeşitli faktörler tükenmişliğe etki etmektedir. Bu faktörler bireysel ve örgütsel faktörler olmak üzere iki alt başlıkta ifade edilebilir (Iraz ve Ganiyusufoğlu, 2011: 453). Bireysel faktörler; yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, deneyim, çalışma saatleri, yöneticiler, işten sağlanan doyum, sosyal destek, hizmet verilen grubun özellikleri, iş ve iş ortamı, çalışma koşulları gibi değişkenlerdir (Kayabaşı, 208:193). Tükenmişlik üzerinde etkili olduğu düşünülen örgütsel faktörler ise; Maslach ve Leiter (1997), tarafından önerilen sınıflama çerçevesinde, iş yükü, kontrol, ödüller, aidiyet, adalet ve değerler başlıkları altında incelenmiştir (Akt., Budak ve Sürvegil, 2006: 97).

Tükenmişliğin çeşitli sebepleri, belirtileri ve sonuçları vardır. Bunlar aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

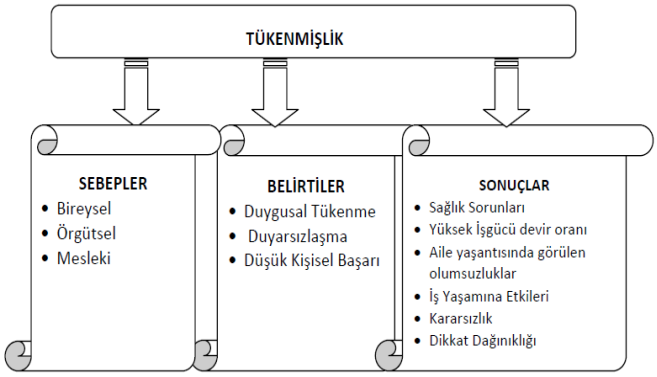

Kaynak: (Maslach, 1982, Akt. Güllücü ve İşcan, 2010:10)

Akademisyenlerin iş yaşamında yalnızlık ve tükenmişlik seviyelerinin ölçülmesi, değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Akademisyenlerin iş yaşamında yalnızlık ve tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesi, yalnızlık ile tükenmişlik ilişkisinin tespit edilmesi bu sendromlardan en az etkilenilmesi açısından önem arz etmektedir. Bundan dolayı araştırmada akademisyenlerin iş yaşamında yalnızlık ve tükenmişlikleri farklı değişkenler açısından ele alınmıştır.

YÖNTEM

1. Amaç

Bu araştırma; üniversitede çalışmakta olan akademik personelin *mesleki tükenmişlik* ve yalnızlık seviyelerinin ölçülmesini; bu sayede *iş yaşamında yalnızlık* ile *mesleki tükenmişlik* arasındaki ilişkinin tespitini amaçlamaktadır.

2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Süleyman Demirel Üniversitesi'ne bağlı fakültelerde çalışan akademik personel oluşturmaktadır. Evrenden kümeleme örnekleme yöntemiyle üç farklı alandan (fen, sosyal, sağlık) fakülte ve Meslek Yüksekokulları (MYO) seçilmiştir. Mimarlık Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, Teknik Bilimler MYO ve Fen-Edebiyat fakültesinin sayısal bölümleri fen alanını; İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Hukuk Fakültesi, İlahiyat Fakültesi, Fen-Edebiyat fakültesinin sözel bölümleri ve Isparta MYO sosyal alanı, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Diş Hekimliği Fakültesi ve Sağlık Hizmetleri MYO sağlık alanını temsil etmektedir. Bu fakülte ve MYO'larda kolayda örnekleme yöntemiyle toplam 268 akademik personele anket uygulanabilmiştir. Araştırmanın yapıldığı tarihte üniversite kadrosunda toplam 293 profesör, 246 doçent, 483 yardımcı doçent, 311 öğretim görevlisi ve 737 araştırma görevlisi mevcuttu. Anket uygulanırken tüm üniversitedeki profesörlerin %11.6'sına, doçentlerin %15.4'üne, yardımcı doçentlerin %15.5'ine, öğretim görevlilerinin %11.2'sine ve araştırma görevlilerinin %11.5'ine ulaşılmıştır. Araştırmada ulaşılan örneklem tüm evrenin yaklaşık %14.0'üne (%13.94) tekabül etmektedir.

3. Veri Toplama Aracı

Anketin birinci bölümü Wright ve arkadaşları (2006) tarafından geliştirilmiş; Doğan ve arkadaşları (2009) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış, "İş Yaşamında Yalnızlık Ölçeği" (İYYÖ) ve Tümkaya (2000) tarafından geliştirilen "Akademik Tükenmişlik Ölçeği (ATÖ)"den oluşmaktadır. İYYÖ iki boyuttan oluşmaktadır. İlk 9 madde "Duygusal Yoksunluk" alt boyutunu, son 7 madde ise "Sosyal Arkadaşlık" alt boyutunu ölçmektedir. ATÖ ise "Duygusal Güçsüzlük", "Yönetsel Destek", Akademik Performans" ve "İş

Yükü" olmak üzere 4 boyuttan oluşmaktadır. Anketin ikinci bölümünde ise demografik sorular bulunmaktadır.

4. Veri Toplama Yöntemi

Veriler 22.08.2016-10.010.2016 tarihleri arasında Süleyman Demirel Üniversitesindeki Mimarlık Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, Teknik Bilimler MYO, Fen-Edebiyat fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Hukuk Fakültesi, İlahiyat Fakültesi Isparta MYO, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Diş Hekimliği Fakültesi ve Sağlık Bilimleri MYO'dan bizzat araştırmacılar tarafından toplanmıştır. Anket yapım sürecinde araştırmacılar tek tek tüm akademisyenlerin odasına (farklı günlerde en az 3 kez gitmek şartıyla) giderek odasında bulunan akademisyenlerden ankete katılmalarını rica etmiştir. Çalışmaya katılmayı kabul eden (gönüllülük esasına bağlı olarak) akademisyenlerden 268 anket elde edilmiştir.

5. Analiz Yöntemi

Anket formları aracılığıyla elde edilen veriler Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) programı kullanılarak bilgisayar ortamına aktarılmış ve verilerin analizinde bu programdan yararlanılmıştır. Analizde, tanımlayıcı bilgiler ve nitel değişkenlerle ilgili sorular için frekans ve yüzde hesaplamaları yapılmıştır. Ankette akademik tükenmişlik ve iş yaşamında yalnızlık boyutları içerisinde yer alan ifadelerin aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları hesaplanarak istatistiksel değerlendirmeler bu puanlar üzerinden yapılmıştır.

Akademik tükenmişlik ve iş yaşamında yalnızlık boyutlarının demografik değişkenlere göre karşılaştırılmasında veriler normal dağılım gösterdiğinden dolayı karşılaştırma yapmak için parametrik testler yapılmıştır. Ayrıca akademik tükenmişlik ile iş yaşamında yalnızlık arasındaki ilişkinin tespit edilebilmesi için korelasyon analizi yapılmıştır.

BULGULAR

Araştırma kapsamında üniversitenin akademik çalışanlarının çeşitli bağımsız değişkenlere göre dağılımı Tablo 1.'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Akademik Personelin Demografik Özellikleri

Değişkenler	**Frekans**	**Yüzde**
Cinsiyet		
Erkek	148	55.2
Kadın	120	44.8
Medeni Durum		
Evli	189	70.8
Evli Değil	78	29.2
Yaş (Yıl)		
-29	68	25.4

Değişkenler	**Frekans**	**Yüzde**
30-39	106	39.6
40 +	94	35.1
Unvan		
Profesör	34	12.7
Doçent	38	14.2
Yardımcı Doçent	75	28.1
Araştırma Görevlisi	85	31.8
Öğretim Görevlisi	35	13.1
Alan		
Fen Bilimleri	96	35.8
Sosyal Bilimler	127	47.4
Sağlık Bilimleri	45	16.8
Gelir (TL)		
-4000	93	34.8
4001-5000	109	40.8
5001+	65	24.3
Akademisyenlik Süresi (Yıl)		
0-5	103	38.4
6-10	43	16.0
11-15	39	14.6
16+	83	31.0
Mevcut Kurumda Çalışılan Süre (Yıl)		
0-4	94	35.1
5-9	61	22.8
10+	113	42.2
Çocuk Sayısı		
0	99	37.2
1	68	25.6
2	77	28.9
3+	22	8.3
Haftalık Ortalama Ders Yükü (Saat)		
1-9	21	11.4
10-19	33	17.9
20+	130	70.7
İdari Görev		
Yok	203	59.7
Var	137	40.3
Toplam	**268**	**100**

Tablo 1'den anlaşılacağı gibi, araştırmaya 268 akademik personel katılmıştır. Anket yapılanların 34'ü profesör (%12.7), 38'i doçent (%14.2), 75'i yardımcı doçent (%28.1), 85'i araştırma görevlisi (%31.8) ve 35'i öğretim görevlisinden (%13.1) oluşmaktadır. Çalışmaya en çok araştırma görevlileri katılmıştır.

Araştırma sosyal bilimler, sağlık bilimleri ve fen bilimleri olmak üzere üç alanda gerçekleşmiştir. 268 katılımcının fakültelere göre dağılımına

bakıldığında en çok katılımcının (127) sosyal bilimlerden olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılanların %55.2'si erkek, %70.8'i evli, %29.2'si bekârdır. Araştırma kapsamındaki akademisyenlerin %25.4'ünün 29 yaş ve altında oldukları, %39.6'sının 30-39 yaş arasında oldukları görülmektedir.

Araştırmaya katılanların %38.4'ünün 1-5 yıl arası, %30.0'u ise en az 16 yıldır akademisyenlik yapmaktadır. Çalışmaya dahil olan akademisyenlerin %42.2'si en az 10 yıldır kurumda çalışmaktadır. Katılımcıların %62.8'inin en az 1 çocuğa sahip olduğu görülmektedir

Tablo 2. Akademik Tükenmişliğe İlişkin İfadelere Verilen Cevapların Ortalaması

No	**Akademik Tükenmişlik İfadeleri**	$\overline{X}$	**S**
1.	Ders yükümün fazla olduğunu düşünüyorum.	2.722	1.291
2.	Yöneticiler çalışanlarına sosyal medya aracılığıyla önerilerde bulunulurlar.	3.703	1.351
3.	Kurum içinde şekillenen ast-üst ilişkileri sosyal medya ortamlarına da yansır.	2.955	1.131
4.	Yöneticiler sosyal medyayı çalışanlarla resmi iletişim kurmak için kullanırlar.	2.868	1.357
5.	Üniversitedeki bazı uygulamaların beni engellediğini düşünüyorum.	2.769	1.309
6.	Çalışma koşullarımdan memnunum.	3.678	1.001
7.	Öğretim elemanlarına yeterince değer verilmediğine inanıyorum.	2.846	1.230
8.	Çalıştığım yerde demokratik bir idari yapı vardır.	3.363	1.217
9.	Problemlerimin çözümünde yöneticilerimin yardımcı olacağını düşünüyorum.	3.519	1.147
10.	Çalıştığım yerdeki diğer meslektaşlarımla eşit söz hakkına sahip olduğuma inanıyorum.	3.423	1.225
11.	Dersimin öğrenilmesi için gerekli çabayı gösterdiğime inanıyorum.	4.226	0.926
12.	Öğretim elemanlarının bilimsel çalışma yapabilmeleri için yeterli ekonomik koşullara sahip olmadıklarını düşünüyorum.	3.383	1.322
13.	Öğretim elemanı olarak bireysel sorumluluklarımı yerine getirdiğimi düşünüyorum.	4.232	0.803
14.	Yaptığım işi çok stresli buluyorum.	2.892	1.151
15.	Bu işin sağlığımı olumsuz etkilediğini düşünüyorum.	2.554	1.201
16.	Her yıl bir öncekinden daha başarılı olduğumu düşünüyorum.	3.716	0.849
17.	Her yıl planladıklarımı başarıyla gerçekleştiriyorum.	3.336	0.856
18.	Meslektaşlarımla iyi ilişkiler içindeyim.	4.104	0.819
19.	Çalışma özgürlüğümün olduğunu düşünüyorum.	3.760	1.031
20.	Çalışmalarım yeterince destekleniyor.	3.169	1.054
21.	Öğretim elemanlarının kendi kararlarını vermeleri için teşvik edildiklerini düşünüyorum.	3.007	1.030
22.	İşlerimi çoğunlukla yarına ertelerim.	2.348	1.063

No	Akademik Tükenmişlik İfadeleri	$\overline{X}$	S
23.	İşyerimde sürekli kontrol ve denetim altındayımdır.	2.470	1.156
24.	İşime geç gelirim.	1.951	1.021
25.	Üniversitedeki kurallar ve uygulamalardaki değişikliklere uyum sağlamakta zorlanıyorum.	2.007	0.948
26.	Kendimi gergin hissediyorum.	2.425	1.170
27.	Çok sık hastalanıyorum.	1.925	1.047
28.	Duygu ve davranışlarımın tutarlı olduğuna inanıyorum.	4.104	0.876
29.	İşim ve geleceğim açısından kendimi güvende hissediyorum.	3.267	1.175
30.	Kendimi iyi hissediyorum.	3.627	1.040
31.	Geleceğimden korku ve kaygı duyuyorum.	2.463	1.165
32.	Kendimi fiziksel olarak çok iyi hissediyorum.	3.496	1.036
33.	Aşırı derecede endişeliyim.	2.101	1.075
34.	İşimde boşuna didindiğimi hissediyorum.	2.172	1.152
35.	Üzerimdeki iş yükünün çok fazla olduğunu düşünüyorum.	2.779	1.120
36.	Her sabah yapacağım işleri düşününce canım sıkılıyor.	2.265	1.149
37.	İşimi zevkli buluyorum.	4.127	0.878
38.	Genellikle kendimi bitkin hissediyorum.	2.396	1.013
39.	Her sabah kendimi çok yorgun hissediyorum.	2.273	1.028

Tablo 2'deki tüm ifadeler incelendiğinde 11, 13, 18, 28 ve 37 numaralı tükenmişlik ifadelerinin 4'ün üzerinde puan aldıkları görülmektedir. Bu ifadelerden akademisyenlerin genel olarak işlerini zevkli buldukları, duygu ve davranışlarında tutarlı oldukları ve meslektaşlarıyla iyi ilişkiler içinde oldukları anlaşılmaktadır.

Genel olarak ifadelere ilişkin ortalamalara bakıldığında, 3.00 ve üzerinde olan ortalamalar, bireylerin ilgili ifadelere katılım eğilimi içerisinde olduklarına işaret etmektedir. Bu bağlamda, bireylerin, ortalaması 3.00 ve üzerinde olan 2, 6, 8, 9, 10, 12, 16, 17, 19, 20, 21, 29, 30 ve 32 numaralı ifadelere katılma eğiliminde oldukları görülmektedir

Tablo 3. İş Yaşamında Yalnızlığa İlişkin İfadelere Verilen Cevapların Ortalaması

No	İş Yaşamında Yalnızlık İfadeleri	$\overline{X}$	**S**
1.	İş ortamında sorunlarla karşılaştığımda iş arkadaşlarım tarafından yalnız bırakıldığımı hissederim.	2.262	1.153
2.	Çoğunlukla iş arkadaşlarımın bana mesafeli durduklarını hissediyorum.	2.112	1.116
3.	Birlikte çalıştığım insanlarla arama mesafe koyduğumu hissediyorum.	2.183	1.053
4.	Kendimi iş arkadaşlarımdan duygusal olarak uzak hissediyorum.	2.203	1.066
5.	İşyerimdeki ilişkilerimden memnunum.	3.820	0.968
6.	Çalıştığım işyerinde dostluk anlayışı hakimdir.	3.340	1.139
7.	İş arkadaşlarımla birlikteyken çoğu zaman kendimi dışlanmış hissediyorum.	1.734	0.906
8.	İş yerinde çoğu zaman diğer çalışanlarla birlikte aramda bir kopukluk hissederim.	1.963	0.978
9.	İş yerindeyken kendimi genel bir boşluk duygusu içinde hissederim.	1.851	0.991
10.	İşyerinde sosyal ilişkilerim vardır.	4.056	0.750
11.	İşyerimdeki sosyal etkinliklere(piknik, parti, yemek vs.) katılırım.	3.638	1.046
12.	İşyerinde gerektiğinde işle ilgili günlük sorunlarımı konuşabileceğim biri var.	4.041	0.973
13.	İşyerinde istediğimde kişisel düşüncelerimi paylaşabileceğim kimse yoktur.	1.716	0.913
14.	İşyerinde mola zamanlarında beraber vakit geçirebileceğim biri vardır.	4.213	0.889
15.	Kendimi iş yerindeki arkadaş grubunun bir parçası olarak hissederim.	3.981	0.969
16.	İşyerinde beni dinleme zahmetinde bulunan insanlar var.	4.142	0.901

Tablo 3 dikkate alındığında 10, 12, 14 ve 16 numaralı yalnızlık ifadelerinin 4'ün üzerinde puan aldıkları görülmektedir. Bu ifadelerden akademisyenlerin genel olarak işyerlerinde iletişim kurabilecekleri kişilerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Ortalaması 3.00 ve üzerinde olan ortalamalar, 6, 11 ve 15 numaralı ifadelerdir. Bu ifadeler bireylerin ilgili ifadelere katılım eğilimi içerisinde olduklarına işaret etmektedir.

Tablo 4. Faktörlerin Psikometrik Özellikleri

AKADEMİK TÜKENMİŞLİK BOYUTLARI		**İfade Sayısı**	**Max-Min**	**Cronbach Alfa**	$\overline{X}$	**S**
1.	Duygusal Güçsüzlük	13	1-5	0.893	2.315	0.720
2.	Yönetsel Destek Eksikliği	12	1-5	0.865	2.485	0.695
3.	Akademik Performans Düşüklüğü	7	1-5	0.714	2.095	0.557
4.	İş Yükü	7	1-5	0.644	3.057	0.710

Toplam		**39**				
İŞ YAŞAMINDA YALNIZLIK BOYUTLARI		**İfade Sayısı**	**Max-Min**	**Cronbach Alfa**	$\overline{X}$	**S**
1.	Duygusal Yoksunluk	9	1-5	0.904	2.121	0.784
2.	Sosyal Arkadaşlık Yokluğu	7	1-5	0.872	1.949	0.695
Toplam		16				

Tablo 4'de görüldüğü gibi "*İş Yaşamında Yalnızlık ile Akademik Tükenmişlik"* anketi; 6 boyuttan oluşmaktadır. Araştırmadaki iş yaşamında yalnızlık ve akademik tükenmişlik boyutlarının güvenilirliğini ölçmek amacıyla **CronbachAlfa** katsayıları hesaplanmış; *iş yükü* boyutu hariç tüm boyutların CronbachAlfası 0.70'in üzerinde hesaplanmıştır. Akademisyenlerin yalnızlık düzeylerinin ortalaması 2.035, mesleki tükenmişlik düzeylerinin ortalaması ise 2.488'dir. Buradan akademisyenlerin şiddetli olmasa da yine yalnızlık ve tükenmişlik yaşadıkları söylenebilir.

Tablo 5. Duygusal Güçsüzlük Boyutuna Göre Karşılaştırmalar

Değişkenler	**n**	$\overline{X}$	**S**	**Test Değeri**	**p**
Cinsiyet					
Erkek	145	2.251	0.707	t=-1.587	0.114
Kadın	119	2.392	0.731		
Medeni Durum					
Evli	187	2.288	0.690	t=-0.863	0.389
Evli Değil	76	2.373	0.792		
Yaş					
-29	66	2.301	0.779	F=0.328	0.720
30-39	104	2.358	0.657		
40 +	94	2.276	0.747		
Unvan					
Profesör	34	2.221	0.764	F=0.790	0.532
Doçent	38	2.348	0.740		
Yardımcı Doçent	75	2.282	0.635		
Araştırma Görevlisi	82	2.414	0.811		
Öğretim Görevlisi	35	2.206	0.592		
Alan					
Fen Bilimleri	96	2.322	0.753	F=9.158	**0.000**
Sosyal Bilimler	124	2.173	0.658		
Sağlık Bilimleri	44	2.697	0.689		
Gelir (TL)					
-4000	90	2.418	0.759	F=1.568	0.211

Değişkenler	n	$\overline{X}$	S	Test Değeri	p
4001-5000	109	2.283	0.652		
5001+	65	2.223	0.764		
Akademisyenlik Süresi (Yıl)					
0-5	100	2.323	0.756	F=0.337	0.798
6-10	42	2.364	0.590		
11-15	39	2.213	0.598		
16+	83	2.327	0.791		
Mevcut Kurumda Çalışılan Süre (Yıl)					
0-4	92	2.283	0.684	F=0.716	0.489
5-9	60	2.412	0.709		
10+	112	2.288	0.755		
Çocuk Sayısı					
0	97	2.414	0.817	F=1.158	0.326
1	66	2.227	0.590		
2	77	2.316	0.711		
3+	22	2.188	0.639		
Haftalık Ortalama Ders Yükü (Saat)					
1-9	21	2.285	0.664	F=0.756	0.471
10-19	32	2.146	0.687		
20+	130	2.311	0.682		
İdari Görev					
Yok	199	2.343	0.750	t=1.132	0.259
Var	65	2.227	0.615		

Tablo 5'teki duygusal güçsüzlük boyutu puanları açısından katılımcılar alanlara göre karşılaştırıldığında, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (F=9.158, p=0.000). Yapılan ileri analizlerde farklılığın, sağlık bilimlerindeki akademisyenlerin puanlarının, sosyal bilimlerindeki akademisyenlerin puanlarından yüksek olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Buradan sağlık bilimlerindeki akademisyenlerin, sosyal bilimlerdeki akademisyenlere göre duygusal olarak güçsüz oldukları sonucu çıkarılabilir. Diğer değişkenler arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 6. Yönetsel Destek Eksikliği Boyutuna Göre Karşılaştırmalar

Değişkenler	n	$\overline{X}$	S	Test Değeri	p
Cinsiyet					
Erkek	143	2.489	0.712	t=-0.796	0.920
Kadın	117	2.480	0.677		

Değişkenler	n	$\overline{X}$	S	Test Değeri	p
Medeni Durum					
Evli	184	2.465	0.686	t=-0.667	0.427
Evli Değil	75	2.540	0.722		
Yaş					
-29	64	2.441	0.762	F=0.223	0.800
30-39	102	2.515	0.584		
40 +	94	2.483	0.760		
Unvan					
Profesör	34	2.549	0.736	F=0.644	0.631
Doçent	38	2.350	0.649		
Yardımcı Doçent	73	2.505	0.644		
Araştırma Görevlisi	80	2.536	0.779		
Öğretim Görevlisi	85	2.411	0.608		
Alan					
Fen Bilimleri	96	2.601	0.724	F=7.934	**0.000**
Sosyal Bilimler	122	2.312	0.620		
Sağlık Bilimleri	42	2.722	0.725		
Gelir (TL)					
-4000	88	2.525	0.703	F=0.228	0.796
4001-5000	107	2.459	0.673		
5001+	65	2.474	0.727		
Akademisyenlik Süresi (Yıl)					
0-5	97	2.520	0.725	F=1.500	0.215
6-10	42	2.517	0.595		
11-15	38	2.565	0.604		
16+	83	2.529	0.736		
Mevcut Kurumda Çalışılan Süre (Yıl)					
0-4	89	2.505	0.663	F=0.096	0.908
5-9	60	2.495	0.716		
10+	111	2.464	0.714		
Çocuk Sayısı					
0	95	2.513	0.769	F=0.442	0.723
1	64	2.415	0.599		
2	77	2.527	0.671		
3+	22	2.409	0.745		
Haftalık Ortalama Ders Yükü (Saat)					

Değişkenler	n	$\overline{X}$	S	Test Değeri	p
1-9	21	2.666	0.591	F=1.720	0.182
10-19	32	2.325	0.703		
20+	129	2.463	0.652		
İdari Görev					
Yok	196	2.518	0.710	t=1.329	0.185
Var	64	2.385	0.643		

Tablo 6'dan da anlaşılacağı üzere, yönetsel destek eksikliği boyutu puanları açısından katılımcılar alanlara göre karşılaştırıldığında, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (F=7.934, p=0.000). Yapılan ileri analizlerde farklılığın, sosyal bilimlerindeki akademisyenlerin puanlarının, sağlık ve fen bilimlerindeki akademisyenlerin puanlarından düşük olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Buradan sosyal bilimlerindeki akademisyenlerin, sağlık ve fen bilimlerdeki akademisyenlere göre daha az yönetsel destek eksikliği hissettikleri sonucu çıkarılabilir. Diğer değişkenler arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 7. Akademik Performans Düşüklüğü Boyutuna Göre Karşılaştırmalar

Değişkenler	n	$\overline{X}$	S	Test Değeri	p
Cinsiyet					
Erkek	146	2.114	0.581	t=0.624	0.533
Kadın	118	2.071	0.527		
Medeni Durum					
Evli	186	2.085	0.568	t=-0.449	0.654
Evli Değil	78	2.119	0.531		
Yaş					
-29	67	2.121	0.499	F=1.447	0.237
30-39	103	2.148	0.574		
40 +	94	2.018	0.573		
Unvan					
Profesör	34	2.021	0.616	F=4.406	**0.003**
Doçent	38	2.142	0.523		
Yardımcı Doçent	75	2.000	0.537		
Araştırma Görevlisi	82	2.273	0.567		
Öğretim Görevlisi	35	1.902	0.440		
Alan					
Fen Bilimleri	96	2.022	0.558	F=1.622	0.199
Sosyal Bilimler	124	2.116	0.568		
Sağlık Bilimleri	44	2.194	0.510		

Değişkenler	n	$\overline{X}$	S	Test Değeri	p
Gelir (TL)					
-4000	91	2.235	0.555	F=4.520	**0.012**
4001-5000	108	2.019	0.531		
5001+	65	2.024	0.570		
Akademisyenlik Süresi (Yıl)					
0-5	101	2.155	0.564	F=1.319	0.269
6-10	41	2.163	0.518		
11-15	39	2.007	0.523		
16+	83	2.029	0.577		
Mevcut Kurumda Çalışılan Süre (Yıl)					
0-4	92	2.181	0.573	F=2.020	0.135
5-9	61	2.093	0.516		
10+	111	2.024	0.559		
Çocuk Sayısı					
0	97	2.164	0.522	F=1.011	0.389
1	66	2.110	0.556		
2	77	2.029	0.608		
3+	22	2.019	0.507		
Haftalık Ortalama Ders Yükü (Saat)					
1-9	21	2.054	0.424	F=0.760	0.469
10-19	33	1.913	0.501		
20+	130	2.034	0.545		
İdari Görev					
Yok	199	2.120	0.596	t=1.296	0.196
Var	65	2.017	0.409		

Akademik performans düşüklüğü boyutu puanları açısından katılımcılar unvan gruplarına göre karşılaştırıldığında, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (F=4.406, 0.003). Yapılan ikili karşılaştırmalardan ortaya çıkan farkın araştırma görevlilerin puanlarının, öğretim görevlilerinin puanlarından yüksek olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Buradan araştırma görevlilerinin, öğretim görevlilerine göre daha fazla performans düşüklüğü hissettikleri sonucu çıkarılabilir. Tablo 7'de, akademik performans düşüklüğü boyutu puanları açısından katılımcılar gelirlerine göre karşılaştırıldığında, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (F=4.520, p=0.012). Yapılan ileri analizlerde farklılığın, geliri 4000 ve altı olan katılımcıların puanlarının, geliri 4001 ve

üstü olan katılımcıların puanlarından yüksek olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Buradan geliri 4000 ve altı olan katılımcıların, geliri 4001 ve üstü olan katılımcılara göre daha fazla akademik performans düşüklüğü yaşadıkları sonucu çıkarılabilir. Diğer değişkenler arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 8. İş Yükü Boyutuna Göre Karşılaştırmalar

Değişkenler	**n**	$\overline{X}$	**S**	**Test Değeri**	**p**
Cinsiyet					
Erkek	146	3.114	0.764	t=1.443	0.150
Kadın	118	2.987	0.633		
Medeni Durum					
Evli	187	3.097	0.695	t=1.397	0.164
Evli Değil	77	2.962	0.741		
Yaş					
-29	66	2.855	0.787	F=3.921	**0.021**
30-39	104	3.092	0.670		
40 +	94	3.162	0.673		
Unvan					
Profesör	34	3.029	0.610	F=1.358	0.249
Doçent	38	3.255	0.744		
Yardımcı Doçent	75	3.102	0.688		
Araştırma Görevlisi	81	2.943	0.792		
Öğretim Görevlisi	35	3.040	0.587		
Alan					
Fen Bilimleri	96	3.11	0.650	F=1.204	0.302
Sosyal Bilimler	123	2.986	0.798		
Sağlık Bilimleri	45	3.139	0.552		
Gelir (TL)					
-4000	90	2.966	0.780	F=2.787	0.063
4001-5000	108	3.181	0.678		
5001+	65	2.980	0.642		
Akademisyenlik Süresi (Yıl)					
0-5	100	2.911	0.778	F=2.460	0.063
6-10	92	3.105	0.622		
11-15	39	3.205	0.609		
16+	83	3.141	0.689		

Değişkenler	n	$\overline{X}$	S	Test Değeri	p
Mevcut Kurumda Çalışılan Süre (Yıl)					
0-4	91	2.962	0.781	F=1.345	0.262
5-9	61	3.138	0.698		
10+	112	3.091	0.651		
Çocuk Sayısı					
0	96	2.872	0.747	F=3.906	**0.009**
1	67	3.179	0.628		
2	77	3.148	0.628		
3+	22	3.246	0.886		
Haftalık Ortalama Ders Yükü					
1-9	21	2.816	0.555	F=3.418	**0.035**
10-19	33	3.064	0.670		
20+	130	3.208	0.675		
İdari Görev					
Yok	199	2.967	0.722	t=-3.728	**0.000**
Var	65	3.336	0.593		

İş Yükü boyutu puanları açısından katılımcılar yaş gruplarına göre karşılaştırıldığında, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (F=3.921, p=0.021). Yapılan ileri analizlerde farkın 29 yaş altı olanların katılım düzeylerinin, 30 yaş ve üstü olanların puanlarından düşük olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Buradan 29 yaş altı olan katılımcıların, 30 ve üstü olan katılımcılara göre iş yükünün daha az olduğu sonucu çıkarılabilir.

Tablo 8'den de anlaşılacağı üzere, iş yükü boyutu puanları açısından katılımcılar çocuk sayısına göre karşılaştırıldığında, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (F=3.418, p=0.035). Yapılan ileri analizlerde farklılığın, çocuk sayısı 3 ve üzeri olan akademisyenlerin puanlarının, hiç çocuğu olmayan akademisyenlerin puanlarından yüksek olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Buradan çocuk sayısı 3 ve üzeri olan akademisyenlerin, hiç çocuğu olmayan akademisyenlere göre iş yükünün daha fazla olduğu sonucu çıkarılabilir.

Tablo 8'e bakıldığında, iş yükü boyutu puanları açısından katılımcılar haftalık ortalama ders yüklerine göre karşılaştırıldığında, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (F=3.906, p=0.009). Yapılan ileri analizlerde farklılığın, haftalık ortalama ders yükü 20 ve üzeri olan akademisyenlerin puanlarının, haftalık ortalama ders yükü 9 ve daha düşük olan akademisyenlerin puanlarından yüksek olmasından kaynaklandığı

anlaşılmıştır. Buradan haftalık ortalama ders yükü 20 ve üzeri olan akademisyenlerin, haftalık ortalama ders yükü 9 ve altı olan akademisyenlere göre daha fazla iş yükünün olduğu sonucu çıkarılabilir.

İş Yükü boyutu puanları açısından katılımcılar idari görev gruplarına göre karşılaştırıldığında, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (F=-3.728, p=0.021). Yapılan analizlerde farklılığın, idari görevi olan akademisyenlerin puanlarının, idari görevi olmayan akademisyenlerin puanlarından yüksek olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Buradan idari görevi olan akademisyenlerin, idari görevi olmayan akademisyenlere göre iş yükünün fazla olduğu söylenebilir. Diğer değişkenler arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 9. Duygusal Yoksunluk Boyutuna Göre Karşılaştırmalar

Değişkenler	**n**	$\overline{X}$	**S**	**Test Değeri**	**p**
Cinsiyet					
Erkek	145	2.094	0.792	t=-0.627	0.531
Kadın	118	2.155	0.776		
Medeni Durum					
Evli	186	2.157	0.776	t=1.073	0.284
Evli Değil	76	2.042	0.807		
Yaş					
-29	66	1.814	0.667	F=7.191	**0.001**
30-39	104	2.197	0.743		
40 +	93	2.254	0.853		
Unvan					
Profesör	33	2.279	0.731	F=2.537	**0.041**
Doçent	38	2.242	0.845		
Yardımcı Doçent	74	2.208	0.770		
Araştırma Görevlisi	83	1.909	0.723		
Öğretim Görevlisi	35	2.181	0.865		
Alan					
Fen Bilimleri	96	2.230	0.810	F=2.577	0.078
Sosyal Bilimler	123	2.005	0.740		
Sağlık Bilimleri	44	2.209	0.820		
Gelir (TL)					
-4000	91	2.061	0.780	F=1.184	0.308
4001-5000	108	2.096	0.780		
5001+	64	2.250	0.794		

Değişkenler	n	$\overline{X}$	S	Test Değeri	p
Akademisyenlik Süresi (Yıl)					
0-5	101	1.936	0.764	F=4.038	**0.008**
6-10	41	2.224	0.704		
11-15	39	2.076	0.618		
16+	82	2.319	0.866		
Mevcut Kurumda Çalışılan Süre (Yıl)					
0-4	92	1.925	0.720	F=4.837	0.071
5-9	60	2.168	0.782		
10+	111	2.259	0.830		
Çocuk Sayısı					
0	96	1.978	0.799	F=2.837	0.069
1	67	2.102	0.643		
2	77	2.321	0.894		
3+	21	2.068	0.573		
Haftalık Ortalama Ders Yükü (Saat)					
1-9	21	2.280	0.803	F=0.594	0.553
10-19	33	2.087	0.848		
20+	128	2.249	0.784		
İdari Görev					
Yok	199	2.142	0.808	t=0.774	0.438
Var	64	2.055	0.708		

Duygusal yoksunluk boyutu puanları açısından katılımcıların yaş gruplarına göre karşılaştırıldığında, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (F=7.191, p=0.001). Yapılan ileri analizlerde farkın 29 yaş altı olanların katılım düzeylerinin, 30 yaş ve üstü olanların puanlarından düşük olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Buradan yaşı 29 altı olan katılımcıların, 30 ve üstü olan katılımcılara göre daha az duygusal yoksunluk hissettiği sonucuna varılabilir.

Tablo 9'dan da anlaşılacağı üzere, duygusal yoksunluk boyutu puanları açısından katılımcılar unvan gruplarına göre karşılaştırıldığında, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (F=2.537, p=0.041). Yapılan ikili karşılaştırmalardan ortaya çıkan farkın profesörlerin puanlarının, araştırma görevlilerin puanlarından yüksek olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Buradan profesörlerin, araştırma görevlilerine göre duygusal yoksunluğunun daha fazla olduğu söylenebilir.

Katılımcılar akademisyenlik süresi açısından karşılaştırıldığında, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (F=4.038, p=0.008). Yapılan ileri analizlerde farkın akademisyenlik süresi 16 yıl ve üstü

olanların katılım düzeylerinin, 5 yıl altı olanların puanlarından yüksek olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Buradan akademisyenlik süresi 16 yıl ve üstü olan katılımcıların, 5 yıl ve altı olan katılımcılara göre daha az duygusal yoksunluk hissettiği sonucuna varılabilir. Diğer değişkenler arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 10. Sosyal Arkadaşlık Yokluğu Boyutuna Göre Karşılaştırmalar

Değişkenler	**n**	$\overline{X}$	**S**	**Test Değeri**	**p**
Cinsiyet					
Erkek	148	1.952	0.710	t=-0.087	0.931
Kadın	120	1.945	0.679		
Medeni Durum					
Evli	189	1.978	0.692	t=0.987	0.324
Evli Değil	78	1.886	0.703		
Yaş					
-29	68	1.752	0.561	F=3.859	**0.022**
30-39	106	1.994	0.681		
40 +	94	2.041	0.778		
Unvan					
Profesör	34	2.130	0.881	F=2.585	**0.037**
Doçent	38	1.770	0.605		
Yardımcı Doçent	75	2.066	0.690		
Araştırma Görevlisi	85	1.820	0.589		
Öğretim Görevlisi	35	1.995	0.801		
Alan					
Fen Bilimleri	96	1.992	0.795	F=1.499	0.225
Sosyal Bilimler	127	1.876	0.588		
Sağlık Bilimleri	45	2.063	0.737		
Gelir (TL)					
-4000	93	1.972	0.687	F=0.314	0.731
4001-5000	109	1.904	0.640		
5001+	65	1.973	0.786		
Akademisyenlik Süresi (Yıl)					
0-5	103	1.841	0.607	F=2.693	**0.047**
6-10	43	2.089	0.731		
11-15	39	1.826	0.598		
16+	83	2.068	0.792		

Değişkenler	n	$\overline{X}$	S	Test Değeri	p
Mevcut Kurumda Çalışılan Süre (Yıl)					
0-4	94	1.858	0.619	F=1.315	0.270
5-9	61	1.969	0.685		
10+	113	2.013	0.755		
Çocuk Sayısı					
0	99	1.875	0.669	F=1.163	0.325
1	68	1.909	0.622		
2	77	2.063	0.822		
3+	22	2.000	0.530		
Haftalık Ortalama Ders Yükü (Saat)					
1-9	21	2.149	0.636	F=0.838	0.434
10-19	33	2.077	0.824		
20+	130	1.959	0.713		
İdari Görev					
Yok	203	1.978	0.719	t=1.320	0.220
Var	65	1.857	0.610		

Tablo 10'a bakarak sosyal arkadaşlık yokluğu boyutu puanları açısından katılımcılar yaş gruplarına göre karşılaştırıldığında, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (F=3.859, p=0.022). Yapılan ileri analizlerde farkın 29 altı yaş grubu olanların puanlarının, 30 yaş ve üstü olanların puanlarından düşük olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Buradan yaşı 29 altı olan katılımcıların, 30 ve üstü olan katılımcılara göre sosyal arkadaşlık yoksunluğunu daha az yaşadığı sonucuna varılabilir.

Katılımcılar unvan gruplarına göre karşılaştırıldığında, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (F=2.585, p=0.037). Yapılan ikili karşılaştırmalardan ortaya çıkan farkın profesörlerin ve yardımcı doçentlerin puanlarının, doçentlerin ve araştırma görevlilerin puanlarından yüksek olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Buradan profesörlerin ve yardımcı doçentlerin, doçent ve araştırma görevlilerine göre sosyal arkadaşlık yokluğunu daha fazla hissettikleri söylenebilir.

Araştırmaya katılanlar akademisyenlik süresi açısından karşılaştırıldığında, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (F=4.038, p=0.008). Yapılan ileri analizlerde farkın akademisyenlik süresi 6-10 ve 16 yıl üstü olanların katılım düzeylerinin, 0-5 ve 11-15 yılları arası olanların puanlarından yüksek olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Buradan akademisyenlik süresi 6-10 ve 16 yıl üstü olan katılımcıların, 0-5 ve 11-15 yılları arası olan katılımcılara göre daha fazla

sosyal arkadaşlık yokluğu çektikleri sonucuna varılabilir. Diğer değişkenler arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 11. Korelasyon Tablosu

BOYUTLAR		**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**
Tükenmişlik	**1**. Duygusal Güçsüzlük	1					
	2. Yönetsel Destek Eksikliği	**r=0.650 p=0.000**	**1**				
	3. Akademik Performans Düşüklüğü	**r=0.463 p=0.000**	**r=0.355 p=0.000**	**1**			
	4. İş Yükü	**r=0.387 p=0.000**	**r=0.244 p=0.000**	r=-0.063 p=0.313	**1**		
Yalnızlık	**5.** Duygusal Yoksunluk	**r=0.534 p=0.000**	**r=0.610 p=0.000**	**r=0.259 p=0.000**	**r=0.197 p=0.001**	**1**	
	6. Sosyal Arkadaşlık Yokluğu	**r=0.327 p=0.000**	**r=0.471 p=0.000**	**r=0.210 p=0.001**	r=0.055 p=0.377	**r=0.684 p=0.000**	1

Tablo 11'de görüldüğü gibi duygusal güçsüzlük hisseden akademisyenler aynı zamanda yalnızlık da hisseden akademisyenlerdir. Aynı şekilde yalnızlık hisseden akademisyenler yönetsel destek eksikliği hisseden akademisyenlerdir. Yani duygusal güçsüzlük, yönetsel destek eksikliği, akademik performans düşüklüğü hisseden akademisyenler aynı zamanda kendilerini yalnız hissetmektedir. Kısaca tükenmişliğin iş yükü boyutu ile yalnızlığın sosyal arkadaşlık yokluğu boyutu hariç, tükenmişliğin tüm boyutlarıyla, yalnızlığın tüm boyutları arasında anlamlı pozitif bir ilişki vardır.

Tablo 12. İfadelerin Boyutlara Göre Dağılım Tablosu

MESLEKİ TÜKENMİŞLİK BOYUTLARI				**İŞ YAŞAMINDA YALNIZLIK BOYUTLARI**	
Duygusal Güçsüzlük	**Yönetsel Destek Eksikliği**	**Akademik Performans Düşüklüğü**	**İş Yükü**	**Duygusal Yoksunluk**	**Sosyal Arkadaşlık Yokluğu**
14	5	11*	1	1	10*
15	6*	13*	2	2	11*
26	8*	16*	3*	3	12*
27	9*	17*	4	4	13
30*	10*	22	7	5*	14*
31	18*	24	12	6*	15*
32*	19*	28*	35	7	16*
33	20*			8	
34	21*			9	
36	23				

37*	25				
38	29*				
39					

*Tersinden puanlama yapılan maddeler (İlgili maddelerin puanlaması tersine çevrilmiştir).

Not: Ortalamalarda puanlar arttıkça, tükenmişlik ve yalnızlık seviyelerinin arttığı şeklinde yorumlanmalıdır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu bölümde yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular tartışılıp, iş yaşamında yalnızlık ve mesleki tükenmişlikle ilgili literatürde var olan ampirik çalışmaların sonuçları ile karşılaştırılmıştır.

Genel olarak tükenmişlik ifadelerine bakıldığında, akademisyenler derslerinin öğrenilmesi için gerekli çabayı gösterdiklerine, bireysel sorumluluklarını yerine getirdiklerine, meslektaşlarıyla iyi ilişkiler içerisinde olduklarına, duygu ve davranışlarının tutarlı olduğuna inanmaktadırlar. Ayrıca akademisyenler işlerini zevkli bulmaktadır. Yalnızlık ifadeleri incelendiğinde ise, akademisyenlerin iş yerinde; sosyal ilişkilerinin iyi olduğu, işle ilgili problemlerde danışabileceği kimselerin olduğu, mola zamanlarında beraber vakit geçirebileceği birilerinin olduğu görülmektedir. Yalnızlık ve tükenmişlik boyutlarının literatürle tartışılması önem arz etmektedir. Aşağıda ilk olarak tükenmişliğin alt boyutları daha sonra da yalnızlığın alt boyutları tartışılacaktır.

"*Duygusal Güçsüzlük*" ve "*Yönetsel Destek Eksikliği*" boyutları değişkenlere göre karşılaştırıldığında her ikisinde de alanlara (sosyal, sağlık ve fen bilimleri) göre farklılık olduğu görülmektedir. Duygusal güçsüzlük boyutunda sağlık bilimlerindeki akademisyenlerin, sosyal bilimlerdeki akademisyenlere göre duygusal olarak güçsüz oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Yönetsel destek eksikliği boyutunda ise sosyal bilimlerindeki akademisyenlerin, sağlık ve fen bilimlerdeki akademisyenlere göre daha az yönetsel destek eksikliği hissettikleri sonucu çıkarılabilir. Bilici ve arkadaşlarının (1998) 160 akademisyen üzerinde yapmış oldukları çalışmada, Özdemir ve arkadaşlarının (1999) yapmış olduğu çalışmada alanlar arasında bir fark bulunmamıştır. Araştırmada alanlar arasında fark bulunması sosyal bilimlerdeki akademisyenlerin daha çok sözel dersleri olup öğrenci ve akademisyenlerle daha çok iletişim halinde olmaları ile açıklanabilir.

"Akademik Performans Düşüklüğü" boyutu değişkenlere göre karşılaştırıldığında; araştırma görevlilerinin, öğretim görevlilerine göre daha fazla performans düşüklüğü hissettikleri sonucuna varılmıştır. Iraz ve Ganiyusufoğlu (2011)'nun 151 akademisyen üzerinde yapmış oldukları

çalışmada tükenmişlik düzeyi en fazla olan akademisyenler araştırma görevlileri olarak bulunmuştur. Araştırma görevlilerinin daha yüksek tükenmişlik seviyesine sahip olması; araştırma görevlilerinin üzerindeki iş yükü çeşitliliğinin ve sayısının fazla olması ile aynı zamanda enstitü kadrosunda olan araştırma görevlilerinin iş garantisi olmamasıyla açıklanabilir. Araştırmada geliri 4000 ve altı olan katılımcıların, geliri 4001 ve üstü olan katılımcılara göre daha fazla akademik performans düşüklüğü yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Gelirin tükenmişlikteki etkisi, gelirin motivasyon gücüyle açıklanabilir.

"*İş Yükü Boyutu*" değişkenlere göre karşılaştırıldığında, yaş, çocuk sayısı, ders yükü ve idari görev olup olmama durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklar bulunmuştur. Araştırmada 29 yaş altı olan katılımcıların, 30 ve üstü olan katılımcılara göre iş yükünün daha az olduğu, yaş arttıkça artan iş yükünün tükenmişlik seviyesini daha yukarlara taşıdığı bulunmuştur. Literatür ise bunun tersi yöndedir. Literatürde; yaş arttıkça tükenmişlik düzeyinin azaldığını gösteren ampirik çalışmalara rastlanmıştır (Oruç, 2007; Çimen, 2007; Maraşlı, 2003; Dolunay, 2002). Literatür incelendiğinde çocuk sayısı ile tükenmişlik arasında anlamlı fark olan ve olmayan çalışmalara rastlanmıştır. Eker ve arkadaşları (2007), Budak ve Sürvegil (2005)'in akademisyenler üzerine yaptığı araştırmalarda çocuk sayısı bakımından tükenmişlik düzeyinde bir farklılık bulunmamıştır. Deliorman ve arkadaşları (2008)'nın çalışmasında çocuk sahibi olmayan akademisyenlerin çocuk sahibi olan akademisyenlere göre daha fazla tükendiklerini bulmuştur. Bu çalışmada ise; çocuk sayısı 3 ve üzeri olan akademisyenlerin, hiç çocuğu olmayan akademisyenlere göre iş yükünün daha fazla olduğu yani tükenmişlik düzeylerinin daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Haftalık ortalama ders yükü 20 ve üzeri olan akademisyenlerin, haftalık ortalama ders yükü 9 ve altı olan akademisyenlere göre daha fazla iş yükününün olması tükenmişlik seviyelerini de tetiklemiştir. Literatür de bunu destekler niteliktedir. Ardıç ve Polatcı (2008: 88)'nın 200 akademisyen üzerinde yaptıkları bu çalışmada haftalık ders yükü arttıkça akademisyenlerin tükenmişlik seviyelerinin de arttığı bulunmuştur. Yine Ardıç ve Polatcı (2008: 88)'nın yaptığı çalışmada idari görevi olan akademisyenlerin, idari görevi olmayan akademisyenlere göre tükenmişlik seviyelerinin daha fazla olduğu bulunmuştur. Araştırmada ise literatürü destekler nitelikte; idari görevi olan akademisyenlerin, idari görevi olmayan akademisyenlere göre iş yükünün fazla olduğu ve bunun da tükenmişlik seviyelerini artırdığı bulunmuştur.

Araştırmada akademisyenlerin 2.035 puan ile yalnızlık düzeyleri düşük bulunmuştur. Yapılan çalışmanın sonucu ile Mercan ve arkadaşlarının (2012), 228 kişi üzerinde yapmış oldukları çalışmada bulunan 1.78 yalnızlık düzeyi, Demirbaş ve Haşit (2016)'in 251 akademisyen üzerinde yapmış oldukları çalışmada bulunan 2.16 yalnızlık düzeyi paralellik göstermektedir.

Akademik hayattın insanı kendi dünyasına çeken havasına rağmen puanların düşük çıkmasının sebebi; aynı durumu paylaşan insanların bir arada bulunması ve birbirlerinin halinden anlaması olarak düşünülebilir. Her ne kadar yalnızlık boyutlarının aldığı puanlar düşük olsa da yalnızlığın boyutları değişkenlerle karşılaştırıldığında akademik çalışma süresi, unvan ve yaşa göre istatistiksel olarak anlamlı farklar bulunmuştur.

"*Duygusal yoksunluk*" boyutunda yaşı 29 altı olan katılımcıların, 30 ve üstü olan katılımcılara göre daha az duygusal yoksunluk hissettiği sonucuna ulaşılmıştır. Unvana göre ise profesörlerin, araştırma görevlilerine göre duygusal yoksunluğunun daha fazla olduğu söylenebilir. Akademisyenlik süresi 16 yıl ve üstü olan katılımcıların, 5 yıl ve altı olan katılımcılara göre daha az duygusal yoksunluk hissettiği sonucu elde edilmiştir. "*Sosyal Arkadaşlık Yokluğu*" boyutunda ise yaşı 29 altı olan katılımcıların, 30 ve üstü olan katılımcılara göre sosyal arkadaşlık yoksunluğunu daha az yaşadığı, profesörlerin ve yardımcı doçentlerin, doçent ve araştırma görevlilerine göre sosyal arkadaşlık yokluğunu daha fazla hissettikleri söylenebilir. Akademisyenlik süresi 6-10 ve 16 yıl üstü olan katılımcıların, 0-5 ve 11-15 yılları arası olan katılımcılara göre daha fazla sosyal arkadaşlık yokluğu çektikleri sonucuna ulaşılmıştır. Keser ve Karaduman (2014)'nın 394 öğretmen üzerinde yaptıkları araştırmada 20-25 yaş grubundaki öğretmenlerin 31-35 yaş grubundaki öğretmenlere göre daha fazla yalnızlık hissettikleri bulunmuştur. Bu sonuç yapılan araştırmanın sonucuyla farklılık arz etmektedir. Bu farklılığın akademisyenlerin yıllar geçtikçe daha fazla akademik çalışmalara odaklanarak arkadaş çevresinden uzaklaşmasından kaynaklanmış olabileceği söylenebilir.

Sonuç olarak; her ne kadar tükenmişlik ve yalnızlık boyutlarının puanlarının ortalaması düşük olsa da akademisyenler biraz da olsa tükenmişlik ve yalnızlık yaşamaktadır. Araştırma sonucunda sağlık bilimlerindeki akademisyenlerin, sosyal bilimlerdeki akademisyenlere göre duygusal olarak daha güçsüz oldukları; fen ve sağlık bilimlerindeki akademisyenlerin, sosyal bilimlerdeki akademisyenlere göre kendilerine yönetsel olarak daha az destek verildiğini hissettikleri sonucuna varılmıştır. Yine araştırma sonucunda akademik tükenmişlik ile iş yaşamında yalnızlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu bulunmuştur. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar bir devlet üniversitesi olan Süleyman Demirel Üniversitesi için geçerlidir. Çalışmanın tüm evrene genellenebilmesi için vakıf üniversitelerinde ve farklı şehirlerde uygulanması gerekmektedir. Bu çalışmada yalnızlık ve tükenmişlik arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda çeşitli değişkenler ile yalnız arasındaki ilişkilere bakılabilir.

KAYNAKÇA

Ardıç K. ve Polatcı S., (2008), "*Tükenmişlik Sendromu Akademisyenler Üzerine Bir Uygulama (GOÜ Örneği)*", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(2): 69-96.

Arı, S. G., Bal, H. ve Bal, E.Ç., (2010), "*İşe Bağlılığın Tükenmişlik ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisindeki Aracılık Etkisi: Yatırım Uzmanları Üzerine Bir Araştırma*", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(3): 143-166.

Bilici, M., Mete, F., Soyly, C., Bekaroğlu, M. ve Kavakçı Ö., (1998), "*Bir Grup Akademisyende Depresyon ve Tükenme Düzeyleri*", Türk Psikiyatri Dergisi, 9(3): 181-189.

Budak, G. ve Sürvegil, O., (2005), "*Tükenmişlik ve Tükenmişliği Etkileyen Örgütsel Faktörlerin Analizine İlişkin Akademik Personel Üzerinde Bir Uygulama*", Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 20(2): 95-108.

Çimen, S., (2007) , *İlköğretim Öğretmenlerinin Tükenmişlik Yaşantıları ve Yeterlik Algıları*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.

Deliorman, B.R., Yıldız, S., Boz, T. İ. ve Yiğit, İ., (2008), "*Akademik Personelin Tükenmişlik Düzeyi: Marmara Üniversitesi Örneği*", Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 25(2): 465-497.

Demir, M. K. ve Kara, N., (2014), "*İlkokul Birinci Sınıf Öğretmenlerinin Tükenmişlik Durumu*" Eğitimde Kuram ve Uygulama Dergisi, 10(2): 424-440.

Demirbaş, B. ve Haşit, G., (2016), "*İş Yerinde Yalnızlık ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Akademisyenler Üzerine Bir Uygulama*", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1): 137-158.

Doğan, T., Çetin, B. ve Sungur, M.Z., (2009), "*İş Yaşamında Yalnızlık Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması*", Anadolu Psikiyatri Dergisi, 10(4): 271-277.

Dolunay, A., (2002), "*Keçiören İlçesi Genel Liseler ve Teknik-Ticaret-Meslek Liselerinde Görevli Öğretmenlerde Tükenmişlik Durumu Araştırması*", Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 55(1): 51-62

Eker, M., Anbar, A. ve Karabıyık, L., (2007), "*The Relationship Between Demographic Characteristics and Burnout Among Acedemicians in Turkey*", Akademik Araştırma Dergisi, 9(34): 14-35

Freudenberger, H. J., (1974), "*Staff Burnout*", Journal of Social Issues, 30: 159- 165.

Güllüce, A. Ç. ve İşcan, Ö. F., (2010),"*Mesleki Tükenmişlik ve Duygusal Zekâ Arasındaki İlişki*", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 5(2): 7-29.

Iraz, R. ve Ganiyusufoğlu, A., (2011), "*Örgütlerde Mesleki Tükenmişlik ve Akademisyenler Üzerinde Bir Uygulama*", Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 21: 451-472.

Kayabaşı, Y., (2008), "*Bazı Değişkenler Açısından Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri*", Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20:191-211.

Keser, A. ve Karaduman, M., (2014), "*İş Yaşamında Yalnızlık Algısının Örgütsel Vatandaşlık Davranışıyla İlişkisi ve Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma*", Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 3(7): 178-197.

Maraşlı, M., (2003), *Lise Öğretmenlerinin Bazı Özelliklerine ve Öğrenilmiş Güçlülük Düzeylerine Göre Tükenmişlik Düzeyleri*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Maslach, C. and Jackson, S. E., (1981), "Burnout in Organization Settings", https://www.researchgate.net/publication/232497134_Burnout_in_organization_settings? Erişim: 17.08.2016.

Mercan, N., Oyur, E., Alamur, B., Gül, S. ve Bengül S., (2012), "*İş Yeri Yalnızlığı ve Sosyal Fobi Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma*", Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 4(1): 213-226.

Oruç, S., (2007), *Özel Eğitim Alanında Çalışan Öğretmenlerin Tükenmişlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi: Adana İli Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

Özdemir, A. K., Özdemir, H.D., Çoşkun, A. ve Çınar, Z., (1999), "*Diş Hekimliği Fakültesi Öğretim Elemanlarında Mesleki Tükenmişlik Ölçeğinin Değerlendirilmesi*", Cumhuriyet Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi, 2(2): 98-104.

Perlman, D. and Peplau, L. A., (1984), "Loneliness Research: A Survey Of Empirical Findings", In Peplau L. A. and S. Goldston (Eds.), *Preventing The Harmful Consequences of Severe and Loneliness*, (pp. 13-46). Government Printing Office, U.S.

Perlman, D. and Peplau, L.A., (1998), "*Loneliness*", Encyclopedia of Mental Health, Vol.1, http://www.peplaulab.ucla.edu/Peplau_Lab/Publications_files/Perlman%20%26%20Peplau%2098.pdf, Erişim: 09.08.2016.

Tümkaya, S., (2000), "*Akademik Tükenmişlik Ölçeğinin Geliştirilmesi*" Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 19: 128-133 .

Türk Dil Kurumu, http://www.tdk.gov.tr, Erişim: 06.08.2016

Wright, S. L., Burt, C.D.B. and Strongman, K.T., (2006), "*Loneliness in the Workplace: Construct Definition and Scale Development*", New Zealand Journal of Psychology, 35(2): 59-68.

Wright, S.L., (2005), *Loneliness in the Workplace,* Thesis Degree of Doctor of Philosophy in Psychology, University of Canterbury.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

MESLEKİ YETERLİLİK KURUMUNUN ÇALIŞMA HAYATINDA İŞ TANIMLAMA AÇISINDAN ÖNEMİ: ÖRNEK OLARAK İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ ALANINDA YAPTIĞI ÇALIŞMALAR[*]

Osman Kürşat ACAR[1]

ÖZET

İş hayatında birçok çalışan istediği alanda istihdam edilmediği gibi mesleki liyakat noktasında oldukça yetersizdir. Bu noktada seçme şansı olmadan belli alanlarda çalışmak zorunda olan ve iş tatmini ve işe bağlılığı oldukça düşük çalışan örneğini birçok sektörde olduğu gibi örgütlerin insan kaynakları yönetimi servislerinde de bulmak mümkündür. Bu noktada çözüm olarak iş tanımlama, meslek standartlarının belirlenmesi konusunda doğru politikaların izlenmesi gerekliliğini gündeme getirmiştir.

Öncelikle bu çalışma ile Mesleki Yeterlilik Kurumunun çalışma hayatında iş tanımlama ve iş analizi noktasındaki önemi teorik olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ardından insan kaynakları yönetimi alanında 14 mesleğin ulusal meslek standartları ve bu anladaki 1 mesleğin ulusal yeterliliği incelenmiştir. Sonuç olarak mesleki yeterlilik konusunda Türkiye'nin daha çok mesafe alınması gerektiği sonucuna varılmıştır. İşgücü piyasasında 10 yıllık bir geçmişi olan Mesleki Yeterlilik Kurumunun önümüzdeki dönemlerde iş analizi ve iş tanımlama konusunda öneminin daha da artması beklenmektedir. Özellikle örgütlerin mesleki yeterliliği olan işgörenleri işe almada kilit konumdaki insan kaynakları çalışanlarının sahip oldukları mesleki yeterlilikleri belgelemeleri bu alanda atılacak en önemli adımların başında gelmektedir.

Anahtar Kelime: *İnsan Kaynakları Yönetimi, Mesleki Yeterlilik Kurumu, İş Tanımlama, İş Analizi*

[*] Bu Çalışma 28-29 Eylül 2016 Azerbaycan/Bakü "Congress on International Economic and Administrative Perspectives: New Regional Visions" isimli kongrede bildiri olarak sunulmuştur

[1] Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İnsan Kaynakları Yönetimi Anabilim Dalı

IMPORTANCE OF VOCATIONAL QUALIFICATION AUTHORITY IN BUSINESS LIFE WITH REGARD TO WORK DESCRIPTION: MISSION FOR NATIONAL VOCATIONAL QUALIFICATION IN HUMAN RESOURCES MANAGEMENT

ABSTRACT

In business life, many workers are quite incompetent for vocational training as well as they are employed in jobs they don't want to work. The example of the worker, who has to work certain fields without chance of preference with rather low job satisfaction and commitment, is seen in numerous sectors and in human resources management services of organisations as well. Especially, it is more important for the jobs apart from profession of a doctor, a dentist, a nurse, a midwife, a pharmacist, an engineer, an architect and the other jobs which requires an undergraduate degree and entrance conditions stated in the article 2 of 5544 numbered Vocational Qualification Authority Law. In this regard, right policies are required for job description and identification of occupational standards.

First of all, with this study, it is tried to reveal the importance of Vocational Qualification Authority in terms of job description and analysis. Aftermath, works on identification of national occupational standards of 14 jobs in the area of human resources management and works on national qualification of 1 of those jobs have been handled and as a result, further efforts on this issue are needed. In forthcoming period, it is foreseen that the importance of the ten year old Vocational Qualification Authority with regards to job analysis and identification will rise.

Keywords: *Human resources management, Vocational Qualification Authority, Job identification, Job analysis*

GİRİŞ

İnsan kaynakları yönetimlerinin temel işlevleri öncelikle örgütleri için insan kaynakları planlaması yapmaktır. Sonrasında çalıştıracağı personeli için doğru bir iş analizi, iş tasarımı yapmaktır. Daha sonra doğru personel bulma ve yaptığı iş tasarımına göre doğru personeli seçme ve yerleştirmedir. Bu personelleri iş başlangıcında ve iş esnasında eğitmek ve geliştirmektir. Bir başka önemli işlev doğru bir iş değerleme ile yapılacak ücretlendirme fonksiyonu ve yine yapılacak performans değerleme işlevi ile birlikte ödüllendirme işlevidir. Aynı zamanda personelin güvenlik ve sağlık ihtiyaçlarını karşılamak, sendikal ilişkileri sürdürmek, kariyer planlama ve geliştirmesi yapmaktır. Ve bu işlevleri personelin disiplin içinde yapmasını sağlamaktır. İnsan kaynakları yönetimi için sayılan bu işlevler geliştirilebilir ve farklılaştırılabilir. Ama temel alınan bu işlevler içinde en önemlilerinden

birisi de iş analizi işlevi ve buna bağlı olarak iş tanımlama, iş gereklerini belirlemektir.

Bu noktada Mesleki Yeterlilik Kurumu ve onun yaptığı çalışmalar iş analizi ve iş tanımlama açısından önem arz etmektedir. Özellikle 5544 sayılı Mesleki Yeterlilik Kurumu Kanunun 2. maddesinde belirtilen meslekler ve en az lisans düzeyinde öğrenim gerektiren ve mesleğe giriş şartları kanunla düzenlenmiş meslekler dışında [2] birçok mesleğin iş analiz ve iş tanımlamasında önemli boşluklar vardır. Bu boşlukları doldurmak için Avrupa Birliğinin katkısı ile Mesleki Yeterlilik Kurumu önemli görev üstlenmiştir. Bu çalışma ile öncelikle Mesleki Yeterlilik Kurumunun insan kaynakları yönetimi alanında, iş analizine dayalı ve iş piyasasının ihtiyaçları doğrultusunda hazırlanan ulusal meslek standartları, ulusal meslek yeterlilikleri ve ölçme değerlendirme konusunda yönetişim mantığı ile yaptığı çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmaların, iş piyasasında faaliyet gösteren kuruluşlara iş analizi ve iş tanımlama açısından önemli katkılar sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Çünkü örgütlerde insan kaynakları yönetim birimleri mesleki yeterlilik çalışmaları ile ilk muhatap olacak birimlerdir. Çalışmanın en önemli kısıtı Mesleki Yeterlilik Kurum konusunda hem akademik hem de uygulamaya dönük çalışmaların yetersizliğidir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Mesleki Yeterlilik Kurumu

Mesleki Yeterlilik Kurumu (MYK) 5544 sayılı Kanunla 2006 yılında ulusal yeterlilik sistemini kurmak ve işletmek amacıyla kurulmuştur. Kurum özel bütçeli kamu kurumları arasında yer almakta olup Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının ilgili kuruluşudur. Kurumun en üst karar organı, kamu ve sosyal tarafların temsilcisinden oluşan genel kurul olup yönetim kurulu genel kurul üyeleri arasından 3 yıllık bir dönem için seçilmektedirler. Kurumun yönetim kurulu Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı ile işçi, işveren ve meslek kuruluşlarını temsilen birer kişiden olmak üzere 6 kişiden oluşmaktadır.

Kurumun sorumlu olduğu ulusal yeterlilik sistemi, Türkiye'de Ulusal meslek standardı ve ulusal yeterliliklerin hazırlanması, mesleki eğitim programlarının meslek standardı ve yeterlilikler doğrultusunda hazırlanması, meslek standardı ve yeterliliklere uygun eğitim sunan kuruluşların

[2] Bu mesleklerde de iş analizi ve iş tanımlaması açısından önemli boşluklar bulunmaktadır. MYK'nın kapsamı dışında bırakılmalarının temel nedeni, ilgili mevzuat altında mesleğe giriş açısından daha önce özel düzenlemeler yapılmış olmasıdır. Kanunla düzenlenmiş olmasına rağmen bu gibi bazı mesleklerde doğru dürüst bir iş tanımı olmadığı gibi yeterlilikler yönünden çok ciddi eksikleri bulunmaktadır.

akreditasyonu, İşgücünün mesleki yeterliliklerinin bağımsız ve akredite kuruluşlar tarafından ölçülüp belgelendirilmesi, Türkiye Yeterlilikler Çerçevesinin oluşturulması gibi birçok faaliyeti kapsamaktadır. Ulusal Yeterlilik Sistem ayrıca hayat boyu öğrenmenin desteklendiği, formel (örgün) eğitim almadan mesleği öğrenen kişilere bilgi ve becerilerini belgelendirme imkanının verildiği ve iş dünyası temsilcilerinin sürece ilişkin tüm kararlara aktif olarak katıldığı, kalite güvencesinin sağlandığı, adil, şeffaf ve güvenilir bir sistemdir. (http://www.myk.gov.tr/index.php/tr/skca-sorulan-sorular,)

1.1. Ulusal Meslek Standardı

İş tanımlamak ve o işi yapacak doğru kişileri arayıp bulmak birbirinden bağımsız gibi gözükse de işten ve işçiden verim alabilmek ancak işleri doğru insanlarla eşleştirmekle mümkündür. Örgütler ve yöneticiler işin gereksinimleri ve işi yapacak kişi hakkında net bilgilere sahip olmalıdırlar(Finnigan, 1997;75). Bu noktada ulusal meslek standardı iş tanımlama olarak bir işlev ifa etmektedir. *Ulusal Meslek Standardı (UMS) "bir mesleğin başarı ile icra edilebilmesi için Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından kabul edilen gerekli bilgi, beceri, tavır ve tutumların neler olduğunu gösteren asgari normdur"*. Standardı hazırlanacak meslekler, iş piyasasının ve eğitim kurumlarının öncelikli ihtiyaçları ve sektör komitelerinin önerileri dikkate alınarak yönetim kurulunca belirlenir. Burada sektör terimi, şirketlerin kendi ekonomik faaliyetlerinin, ürünlerinin veya teknolojilerinin (kimya, turizm vb.) temel olarak alındığı kategorileri veya çapraz/yatay mesleki kategorileri (pazarlama, bankacılık vb.) tanımlamak için kullanılmaktadır. Sektör Komitelerinin oluşturulmasına altyapı sağlayacak olan sektörler 26 adet belirlenmiş ve Mesleki Yeterlilik Kurumu Yönetim Kurulu tarafından onaylanmıştır. (http://www.myk.gov.tr/index.php/tr/skca-sorulan-sorular.)

Tablo 1'de görüleceği gibi sektörlerin 26 tanesinden 17'si daha çok teknik bilgi ile sayısal ve kısmen eşit ağırlık bilgisi ve dolayısıyla teknik bilgi gerektiren eğitimin geçerli olduğu mesleklerdir. Bunlar; ağaç işleri kağıt ve kağıt ürünleri, maden, bilişim teknolojileri, cam çimento ve toprak, metal, çevre, otomotiv, sağlık ve sosyal hizmetler, elektrik ve elektronik, spor ve rekreasyon, enerji, tarım avcılık ve balıkçılık, tekstil hazır giyim ve deri, gıda, inşaat, kimya petrol lastik ve plastik, ulaştırma lojistik ve haberleşme şeklindedir. İnsan kaynakları yönetimi mesleklerinin de içinde bulunduğu iş ve yönetim, adalet ve güvenlik, kültür sanat ve tasarım, medya iletişim ve yayıncılık, finans, ticaret (satış ve pazarlama), toplumsal ve kişisel hizmetler, turizm konaklama ve yiyecek-içecek hizmetleri, eğitim olmak üzere 9 sektör ise daha çok sözel ve eşit ağırlık bir eğitimin sonucunda kazanılan mesleklerdir. MYK benzer şekilde tehlikeli ve çok tehlikeli işler şeklinde bir ayrıma gitmiş ve bu mesleklere belge alma zorunluluğu getirmiştir. Ayrıca iş piyasasının talep ettiği meslek profiline uygun bireylerin yetişmesine katkı

sağlamak için; ulusal meslek standartları, Milli Eğitim Bakanlığı ve üniversiteler tarafından eğitim ve öğretim programları ile de uyumlu halde olması beklenmektedir. (Akbayır, 2015; 37).

Tablo 1: Mesleki Yeterlilik Kurumu Sektörler Listesi

Adalet ve Güvenlik	Kültür, Sanat ve Tasarım
Ağaç İşleri, Kağıt ve Kağıt Ürünleri	Maden
Bilişim Teknolojileri	Medya, İletişim ve Yayıncılık
Cam, Çimento ve Toprak	Metal
Çevre	Otomotiv
Eğitim	Sağlık ve Sosyal Hizmetler
Elektrik ve Elektronik	Spor ve Rekreasyon
Enerji	Tarım, Avcılık ve Balıkçılık
Finans	Tekstil, Hazır Giyim, Deri
Gıda	Ticaret (Satış ve Pazarlama)
İnşaat	Toplumsal ve Kişisel Hizmetler
İş ve Yönetim	Turizm, Konaklama, Yiyecek-İçecek Hizmetleri
Kimya, Petrol, Lastik ve Plastik	Ulaştırma, Lojistik ve Haberleşme

1.2. Ulusal Yeterlilik

Ulusal Meslek Yeterliliği Ulusal Meslek Standartların belirlenmesinden sonraki aşamadır. Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından ulusal yeterlilikler; *"ulusal ya da uluslararası meslek standartları temel alınarak hazırlanan, öğrenme, ölçme-değerlendirme amacıyla kullanılan, bireylerin mesleğini başarı ile icra etmesi için sahip olmaları gereken bilgi, beceri ve yetkinlikler ile bu bilgi, beceri ve yetkinlikleri kanıtlamaları için nasıl bir ölçme ve değerlendirme sürecinden geçmeleri gerektiğini açıklayan, MYK tarafından onaylanarak yürürlüğe giren teknik dokümanlar"* olarak tanımlanmıştır. Avrupa Yeterlilikler Çerçevesin'de "yeterlilik"; "Yetkili bir otorite tarafından bireyin öğrenme kazanımlarını belirli ölçütlere göre edindiğinin bir değerlendirme ve geçerlilik kazandırma (doğrulama) sürecinin sonunda tanınması halinde elde edilen resmi çıktı" olarak tanımlanmıştır. (2008/C 111/01 sayılı Tavsiye Kararı, 2008) Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi Yönetmeliğinde ise "yeterlilik"; "Sorumlu kurum tarafından bireyin öğrenme kazanımlarını belirli ölçütlere göre edindiğinin bir değerlendirme ve geçerlilik kazandırma sürecinin sonunda tanınması halinde elde edilen resmi belge." olarak tanımlanmıştır. (Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi Yönetmeliği, Madde 3) (http://myk.gov.tr/images/articles/editor/130116/TYC_teblig_2.pdf)

Ulusal yeterlilikler ile uyumlu ölçme, değerlendirme ve belgelendirme faaliyetleri MYK tarafından yetkilendirilmiş belgelendirme kuruluşlarınca gerçekleştirilmektedir. Yapılan sınavlar sonucu başarılı olan bireylere MYK tarafından Mesleki Yeterlilik Belgesi verilmektedir. Ulusal

yeterlilikler, yeterlilik birimleri ve öğrenme çıktılarından oluşmaktadırlar. Yeterlilik birimi; Ulusal yeterliliklerde zorunlu veya seçmeli olarak yer alan, bağımsız olarak ölçülebilen, transfer edilebilir yeterlilik bölümüdür. Öğrenme çıktısı; herhangi bir öğrenme sürecinin (örgün, yaygın ve serbest) tamamlanmasından sonra bireyin elde ettiği bilgi, beceri ve yetkinliklerdir. (http://www.myk.gov.tr/index.php/tr/skca-sorulan-sorular,)

Ülkemizde Türkiye Yeterlilikler Çerçevesinin oluşturulması Avrupa Birliğinin etkisi önemlidir. Avrupa Birliği, Avrupa Yeterlilikler Çerçevesi için "Lizbon Sözleşmesi" ve "Bologna Deklarasyonu" temelli yapılan çalışmalar sonucunda 8 seviyeden oluşan bir çerçeve tasarı hazırlamıştır. Hazırlanan tasarı Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Konseyi tarafından başarı ile müzakere edilmiş, ardından 23 Nisan 2008 tarihinde "Hayat Boyu Öğrenme için Avrupa Yeterlilik Çerçevesi" ismiyle resmi olarak kabul edilmiştir. Avrupa Yeterlilikler Çerçevesi ile ilgili tavsiye niteliğinde çıkan Avrupa Komisyonunun 2008/C 111/01 sayılı kararında, ülkelerin ulusal yeterlilik çerçevelerini oluşturmaları, bu çerçevedeki ulusal yeterlilikleri 2010 yılına kadar Avrupa Yeterlilikler Çerçevesi seviyeleri ile ilişkilendirmeleri ve de 2012 yılı itibariyle ülkelerin tüm yeterlilik belgelerinin Avrupa Yeterlilikler Çerçevesi seviyelerine uygun bir referansa taşıması yönünde gerekli önlemlerin alınması istenmiştir. Türkiye Yeterlilikler Çerçevesinin oluşturulması yetkisi yasa gereği Türkiye'de MYK'ya aittir MYK Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi belgesini Avrupa Yeterlilikler Çerçevesi ile uyumlu olarak 2014 yılı içerisinde tamamlayarak Bakanlık eliyle Başbakanlığa sunmuştur (Aydınoğlu, Öcalan, 2015;2).

Tablo 2: Mesleki Yeterlilik Kurumu Genel Durumu (Eylül 2016 İtibariyle)

ULUSAL MESLEK STANDARTLARI(UMS)	
UMS Hazırlama İşbirliği Protokolü Sayısı	121
Protokoller Çerçevesinde Hazırlanacak UMS Sayısı(RG'de yayımlananlar dahil)	873
Çalışmaları Sürdürülen UMS Sayısı(Resmi Gazete'de yayımlananlar dahil)	802
Resmi Gazetede Yayımlanan ve Yürürlükte Olan UMS Sayısı	655
Yürürlükten Kaldırılarak İptal Edilen UMS Sayısı	3
Güncellenen UMS Sayısı	59
Tehlikeli ve Çok Tehlikeli İşlerde Yayımlanan UMS Sayısı	483
ULUSAL YETERLİLİKLER(UY)	
UY Hazırlama İşbirliği Protokolü Sayısı	82
Protokoller Çerçevesinde Hazırlanacak UY Sayısı	510
Çalışmaları Sürdürülen UY Sayısı(Yönetim Kurulu tarafından onaylananlar dahil)	387
Onaylanan UY Sayısı	339
Güncellenen UY Sayısı	103

Tehlikeli ve Çok Tehlikeli İşlerde Yayımlanan UY Sayısı	255
BELGELENDİRME KURULUŞLARI	
Yetkilendirilmiş Belgelendirme Kuruluş Sayısı	52
Tehlikeli ve Çok tehlikeli İşlerde Belgelendirme Yapan Kuruluş Sayısı	43
Belgelendirme Yapılan Ulusal Yeterlilik(Meslek) Sayısı	186
Tehlikeli ve Çok Tehlikeli İşlerde Belgelendirmesi Yapılan Meslek Sayısı	152
Belgelendirme Yapılan Sektör Sayısı	12
SEKTÖR KOMİTELERİ	
Sektör Sayısı	26
Oluşturulan(Aktif) Sektör Komiteleri Sayısı	24
MYK MESLEKİ YETERLİLİK BELGELERİ	
Verilen Toplam MYK Mesleki Yeterlilik Belgesi Sayısı	80.029
Tehlikeli ve Çok Tehlikeli İşlerde Verilen Toplam MYK Mesleki Yeterlilik Belgesi Sayısı	62.087

Kaynak; http://portal.myk.gov.tr/index.php?option=com_istatistik, Erişim, 20.09.2016

Ulusal Yeterliliğe örnek olarak Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından Ulusal Meslek Standardı ve Ulusal Yeterliliği hazırlanmış ve "İş ve Meslek Danışmanı" örnek olarak verilebilir. Bu meslek insan kaynakları yönetimi alanında ulusal yeterliliği hazırlanan tek meslektir. İŞKUR'un yeniden yapılanma projesi olarak ortaya atılan bu proje Almanya istihdam kuruluşu ve Dünya Bankasının desteği ile uygulamaya geçirilmiştir. Türkiye de iş ve meslek danışmanlığı bünyesinde 1991 yılında Adana, Ankara, Bursa, İstanbul ve İzmir İŞKUR Şube Müdürlüklerinde iş ve meslek danışmanlığı servislerinin kurulması ile başlamıştır. İŞKUR'un il müdürlükleri ve hizmet merkezlerinde hizmet içi eğitim almış, farklı unvanlardaki yaklaşık sınırlı sayıda personel tarafından verilen bu hizmetin, 2011 yılına gelindiğinde Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından Standart ve Yeterliliği hazırlanmış ve "İş ve Meslek Danışmanlığı Mesleki Yeterlilik Belgesi" sahibi kişiler tarafından profesyonelce verilmek üzere revizesi yapılmıştır. 2012 ve 2013 yıllarında İŞKUR bünyesinde kademeli olarak 4000 İş ve Meslek Danışmanı istihdam edilmiştir. (İŞKUR, 2014: 3)

İş tanımlama ve iş analizi kavramlarına geçmeden yukarda yapılan tanımlamalar ışığında Mesleki Yeterlilik Kurumunun güncel durumuna bakıldığında 873 mesleğin protokoller çerçevesinde ulusal meslek standardı hazırlanması planlanmaktadır. 121 kuruluş ile imzalanan protokol sonucunda 655 mesleğin standardı hazırlanıp yürürlüğe konulmuştur. Bu standartlardan 483 tanesi tehlikeli ve çok tehlikeli işlerden oluşmaktadır. Ulusal yeterliliklere bakıldığında 82 kuruluş ile ulusal yeterlilik hazırlamak için protokol imzalanmış ve 510 meslek için ulusal yeterlilik hazırlanması planlanmıştır. Toplam 399 meslek için ulusal yeterlilik onaylanmıştır ve bunlardan 255'i tehlikeli ve çok tehlikeli işlerle ilgilidir.

Belgelendirme kuruluşlarına bakıldığında 52 kuruluş yetkilendirme belgesi almış, bunlardan 43 tanesi tehlikeli ve çok tehlikeli işlerde belgelendirme yapacaktır. Toplam 186 meslek için ulusal yeterlilik sağlanmış ve belgelendirme yapılmakta ve bunlardan 152 tanesi tehlikeli ve çok tehlikeli işlerdedir. Toplam 26 sektörden 12 tanesinde belgelendirme yapılmaktadır.10 yıllık bir geçmişe sahip Mesleki Yeterlilik Kurumu bugüne(Eylül 2016 itibariyle) kadar 80.029 mesleki yeterlilik belgesi vermiştir bu belgelerden 62.087'si tehlikeli ve çok tehlikeli işler ile ilgilidir. Görüleceği üzere Mesleki Yeterlilik Kurumu 655 mesleğin ulusal meslek standardını belirlese de 339 tanesinin ulusal yeterliliğini onaylamıştır. Ve özellikle tehlikeli ve çok tehlikeli işlerde ulusal meslek standardı ve ulusal yeterlilik onaylaması daha belirgindir. Ve verdiği belgelerin büyük bir çoğunluğu tehlikeli ve çok tehlikeli işler ile ilgilidir.

1.3. İş Tanımlama

Günümüzde insan kaynakları departmanlarının önemli işlevlerinden birisi örgütlerde çalışanların yapacakları işleri bilimsel ve sistematik bir şekilde incelemek ayrıca zaman içinde işlerin çeşitli etkenleri göz önüne alarak yapılarının yeniden düzenlenmesi görevidir (Uyargil, 2015; 49). Bu noktada iş tanımlama konusu gündeme gelmektedir. Özel sektör firmaları kendileri bu çalışmayı yaparken MYK tarafından yapılan meslek standardı ve yeterlilikler iş tanımlama konusunda ön plana çıkmıştır. Meslek standartları, işgücü piyasasında icra edilen ve benzer bilgi, beceri ve yetkinlikler gerektiren işlerin sistematik bir şekilde analiz edilerek meslek tanımları altında toplanması, belirli bir sektördeki pozisyon veya unvanların toplulaştırılması yoluyla oluşturulmaktadır. Bu nedenle meslek standartları, belirli bir meslekle ilgili işlerin sistematik bir şekilde tanımlandığı önemli bir kaynak niteliğindedirler.

İnsan kaynakları alanında önemli bir konu olan iş tanımlamayı, iş analizi, iş dizaynı, iş gerekleri konularıyla birlikte değerlendirmek gerekir. Öncelikle iş analizi, "*bir işin öğeleri ile onun çeşitli etmenler bakımından içinde bulunduğu durumu ve öteki işlerden işin farklılığını ortaya koyabilen bilimsel ve teknik bir çalışma"* (Bayraktaroğlu, 2011; 21)olarak tanımlanmıştır. İş analizinden sonra yapılan iş tanımlama ise *"iş analizi sürecinde toplanan bilgilerin özetlenerek formüle edildiği belgelere denilir*" (Uyargil, 2015; 59). İş tanımlama ile iş analizinin birbiri ile ilişkisi çok önemlidir. İş analizi sırasında toplanan bilgileri sistematik bir şekilde belgelemek iş tanımlayıcıya büyük kolaylık sağlayacaktır. İş tanımı, işin unvanını, iş görenin bağlı olduğu kimse, işin temel işlevi, ana ödev ve sorumlulukları, örgütsel ilişkileri, yetki derecesi ve işin gerektirdiği en az nitelikleri içerir (Sabuncuoğlu, 2000 ; 88)

İş tanımlama ile tüm kuruluşlar için ortak bir reçete sunmak mümkün olmasa da birtakım önemli amaçlar ile iş tanımlaması yapılmaktadır. Bunlar;

işin yapılma amacını belirlemek, işin diğer iş ile ilgisini belirlemek, işin ayrıntılı özelliklerini sıralamak çalışanların periyodik ve sistematik olarak sorumluluklarını, iş yüklerini belirlemek, personelin yetkilerini, çalışma koşullarını, hiyerarşik konumunu ve iş ile ilgili ekipmanlarını belirlemek için yapılır (Saruhan, Yıldız, 2012;153).

İş tanımlamadan sonraki aşama iş gerekleridir. *"İş gerekleri ise iş tanımı yapılan pozisyonda çalışacak olan personel/yöneticide olması gereken fiziksel, zihinsel, davranışsa, sosyal özellikleri içerir"* (Karakaş, 2015). İş gereklerinde önce işin kimliği belirlenir, ardından işleri yapacak olan normal kişilerde aranması gereken tüm nitelikler daha ayrıntılı bir şekilde saptanır. Özetle iş tanımı işin profili, iş gerekleri ise işi yapacak kişinin niteliklerinin profilidir (Can, Akgün, Kavuncubaşı, 2001;54). Bu alanda bir başka konu iş dizaynı konusudur. Çalışanların işbaşında deneyim ve verimliklerini arttıracak ayrıca yetenek ve becerilerini arttırmayı hedefleyen iş dizaynı, "*belirli bir iş ya da birbirine bağlı işlerden oluşmuş sistemleri. Hem çalışanların iş deneyimlerini hem de işleri başında verimlerini arttırmak amacı ile değiştirilmesini içeren faaliyetlere"* denir (Hackman, 1977; 96, akt, Uyargil, 2015;69).

2. İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ ALANINDA MESLEKİ YETERLİLİK

Öncelikle Mesleki Yeterlilik Kurumu ve uygulamaları günümüzde başta tehlikeli ve çok tehlikeli işlerde olmak üzere bir çok alanda zorunluluk haline gelmektedir. Ayrıca kamu politik metinlerinde kurum ve uygulamaları desteklenmektedir. 10 uncu Kalkınma Planı başta olmak üzere, Ulusal İstihdam Strateji Belgesi (2014-2023), Mesleki ve Teknik Eğitim Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2014-2018), Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi, Türkiye Sanayi Strateji Belgesi (2015-2018), Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı (2008), KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı (2015-2018) vb. politika çıktılarında hükümetler, hayat boyu öğrenme faaliyetlerinin teşvik edilmesi, meslek standartları ve yeterliliklerinin hazırlanması, Türkiye Yeterlilikler Çerçevesinin oluşturulması konularında Mesleki Yeterlilik Kurumunun öncülüğünde bu hedeflere ulaşma politikalarını koymuşlardır (2015 Yılı MYK Faaliyet Raporu). Ülkemizde Mesleki Yeterlilik Kurumu ve uygulamaları desteklenmenin yanında taşeronlaşma sorunu gibi birtakım sorunların çözümüne de önemli katkılar sağlayacaktır (bkz. Aydın, vd., 2013:24)

Günümüzde kurum ve kuruluşlar için işgücü piyasası koşullarında varlığını devam ettirmek, baş döndürücü gelişme ve değişime ayak uydurmak, sürdürülebilir büyümeyi devam ettirmek ve sektörün lideri olmak için sadece teknolojik gelişmeyi ve değişimi takip etmek yeterli değildir. Zamanın

şartlarını ayak uydurabilen ve mesleki yeterliğe sahip insan kaynakları en az sayılan durumlar kadar önemlidir. Değişim ve gelişimin boyutları ne düzeyde olursa olsun örgüt yönetiminin belirleyici faktörü her zaman insan kaynakları olmuştur (Ay, Gürcü, 2015;40). Örgütlerin tüm birimleri için olduğu kadar insan kaynakları yönetim birimi çalışanlar için iş analizi, iş tanımlama ve mesleki yeterlilik önemlidir.

2.1. Mesleki Yeterlilik Kurumunun İş Analiz ve İş Tanımlama Çalışmaları

Mesleki Yeterlilik Kurumu iş analizi ve iş tanımlama görevine öncelikle ulusal meslek standartların tanımlayarak başlar. İnsan Kaynakları Yöneticisi (Seviye 6) için bir örnek verecek olursak, ulusal yeterlilikleri ilgili mevzuat hükümlerine göre öncelikle işbirliği protokolü ile görevlendirilen kuruluş (Türkiye İnsan Yönetimi Derneği (PERYÖN) tarafından mesleki yeterlilik taslağı hazırlanmıştır. Ardından sektördeki ilgili kurum ve kuruluşların görüşleri alınarak nihai taslak MYK'nın 26 sektör komitesinden birisi olan iş ve yönetim sektör komitesi tarafından incelenip değerlendirilmiştir. Komitenin uygun görüşü alındıktan sonra, MYK Yönetim Kurulunun kararı ile onaylanarak Türkiye Yeterlilikler Çerçevesine (TYÇ) yerleştirilmesine karar verilmiştir.

Ulusal meslek standardı belgelerinde 3 aşamada meslek yeterliliği ortaya konulur. Bu aşamalar meslek tanımı, meslek profili ve ölçme, değerlendirme ve belgelendirme aşamalarıdır. Öncelikle meslek tanımı yapılır. Mesela örnek olarak ele aldığımız İnsan Kaynakları Yöneticisi (Seviye 6), "*bir kuruluşun insan kaynakları yönetim sistemini kuran; işe alım, eğitim, kariyer ve yetenek yönetimi, organizasyonel gelişim, performans yönetimi, ücret ve yan haklar, özlük işleri, endüstriyel ilişkiler ve idari işlerle ilgili insan kaynakları süreçlerinin kuruluş politikalarına göre yönetimini sağlayan nitelikli kişi olarak"* tanımlanmıştır. (http://portal.myk.gov.tr/index.php?option=com_yeterlilik_ara) Meslek tanımının ardından mesleğin uluslararası sınıflandırma sistemlerindeki yeri belirtilmektedir. Bu aşamadan sonra alanla ilgili sağlık, güvenlik ve çevre düzenlemeleri ortaya konulur. Sonrasında meslek ile ilgili diğer mevzuat belirlenir. Meslek tanımının son aşamasında çalışma ortamı ve koşulları ile mesleğe ilişkin diğer gereklilikler ortaya konulur.

Meslek tanımı yapılırken sektörün genel analizini yapmak, bu yolla alt sektörlere, mesleklere, çalışan sayılarına, sektördeki anahtar eğilimlere, istihdam özelliklerine ve önceliklere ilişkin genel bir resim sağlamak vasıtasıyla çalışmalar yapılır. Birden fazla sektörde geçerli olan (yatay) mesleklerin de resminin ortaya çıkartılması çalışanların diğer alanlarda çalışabilmesi açısından önemlidir. İşgücü piyasasının talebi doğrultusunda bir meslek dalında yetişmiş çalışanın belirli eğitim/öğrenimle farklı bir meslek

dalında kalifiye çalışan olarak geçişini sağlamak Ulusal Yeterlilik Sisteminin önemli katkılarındandır. (http://myk.gov.tr/ index.php/tr/ulusal-meslek-standard-hazrlama-suereci,)

Ulusal meslek standardı belirlemenin ikinci aşaması olan meslek profili kısmında tablolar halinde görevler, işlemler ve başarım ölçütleri ortaya koyulur. Örneğin, İnsan Kaynakları yöneticisi (Seviye 6)için "İSG ve çevre koruma ile ilgili kuralları takip etmek" olarak tanımlanan görevin "kişisel güvenlik ve güvenli çalışma yöntemlerini takip etmek" şeklinde 4 adet işlemi belirtilmiştir. Bu görevler için "Araç, gereç ve ekipmanların talimatlara ve kuruluş prosedürlerine uygun olarak kullanılmasını sağlar" denilerek 3 adet başarım ölçütleri ortaya konulmuştur. Ardından kullanılan araç, gereç ve ekipmanların neler olduğu mesleği yaparken sahip olunması gereken bilgi ve beceriler sonrasında mesleğin icrası esnasında olması gereken tutum ve davranışları belirtilerek meslek profili kısmı tamamlanır.(http://portal.myk.gov.tr/index.php?option=com_yeterlilik_ara)

Ulusal meslek standardı belirlemenin son aşamasında ölçme ve değerlendirme aşamasının nasıl olduğu ile ilgili bilgi verilerek meslek standartları belirlenir. Ölçme, değerlendirme ve belgelendirme işlemi belgelendirilmek istenilen yeterliliklerde TÜRKAK ya da Avrupa Akreditasyon Birliği ile çok taraflı tanıma anlaşması imzalamış akreditasyon kurumlarından TS EN ISO/IEC 17024 (Uygunluk Değerlendirmesi - Personel Belgelendirmesi Yapan Kuruluşlar İçin Genel Şartlar) standardına uygun oluşturulmuş sistem dâhilinde akredite edilmiş belgelendirme kuruluşları MYK tarafından yetkilendirilerek bu kuruluşların yaptığı sınavlarda başarılı olanlara MYK belgelerinin verilmesi sağlanmaktadır. (http://myk.gov.tr/index.php/tr/skca-sorulan-sorular.)

Örnek olarak verdiğimiz Türkiye İnsan Yönetimi Derneğinin ulusal meslek standardını hazırladığı insan kaynakları yöneticisinin (Seviye 6) hazırlanma sürecine bakıldığında yönetişim mantığını görmek mümkündür. Ulusal meslek standardı hazırlama sürecinde 6 aşamada 47 kişinin ve 39 kurum ve kuruluşun kamu kesimi, özel kesim ve STK'ların dahil olduğu bir süreçten bahsedilebilir. Türkiye İnsan Yönetimi Derneğinin hazırladığı bu iş analiz ve iş tanımlama sürecinde ilk aşamada meslek standardı hazırlayan kuruluşun meslek standardı 10 kişilik ekibe teknik çalışma grubu olarak 3 kişi yardımcı olmuştur. Bu süreçte 39 kurum ve kuruluştan görüş istenmiş ayrıca değişik kurum ve kuruluşlardan 14 kişininr desteği de alınmıştır. Bu süreçlerin sonunda hazırlanan taslak 14 kişilik Mesleki Yeterlilik Kurumu sektör komitesi üyeleri ve uzmanlarının önüne en nihayetinde yönetim kuruluna kadar uzanan bir iş analiz ve iş tanımlama sürecinden bahsedilebilir

2.2. İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Ulusal Mesleki Yeterlilik Çalışmaları

Mesleki Yeterlilik Kurumu, Ulusal Meslek Standardını hazırladıktan sonra Ulusal Yeterliliği hazırlamaktadır. Ulusal yeterlilik, tıpkı ulusal meslek standardı hazırlama aşamalarında olduğu gibi "Mesleki Yeterlilik, Sınav ve Belgelendirme Yönetmeliği" hükümlerine göre bir süreç içinde hazırlanmıştır. Örneğin İş ve Meslek Danışmanı (Seviye 6) ulusal yeterliliği öncelikle taslak şeklinde imzalan işbirliği protokolü ile görevlendirilen kuruluş (Türkiye Personel Yönetim Derneği PERYÖN) tarafından hazırlanmıştır. Taslak hakkında sektördeki ilgili kurum ve kuruluşların görüşleri alınmış ve görüşler değerlendirilerek taslak üzerinde gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Son aşamada taslak MYK İş ve Yönetim Sektör Komitesi tarafından incelenip değerlendirildikten ve komitenin uygun görüşü alındıktan sonra, Mesleki Yeterlilik Kurumu Yönetim Kurulunca onaylanarak Ulusal Yeterlilik Çerçevesine (UYÇ) yerleştirilmesine karar verilmiştir. http://portal.myk.gov.tr/index.php?option=com_yeterlilik_ara&,)

Tablo 3: Meslek Standardı Belirlenmiş İnsan Kaynakları İle İlgili Meslekler

Meslek Standardı Belirlenmiş İnsan Kaynakları İle İlgili 6. Seviye Meslekler		**Meslek Standardı Belirlenmiş İnsan Kaynakları İle İlgili 4 ve 5. Seviye Meslekler**	
Meslek Standart Adı	**Seviye**	**Meslek Standart Adı**	**Seviye**
Eğitim Uzmanı	Seviye 6	İdari İşler Uzmanı	Seviye 5
Endüstriyel İlişkiler Uzmanı	Seviye 6	İnsan Kaynakları Elemanı	Seviye 4
İnsan Kaynakları Yöneticisi	Seviye 6	İnsan Kaynakları Uzmanı	Seviye 5
İş ve Meslek Danışmanı	Seviye 6	İşe Alım Personeli	Seviye 5
İşe Alım Uzmanı	Seviye 6	Özlük İşleri Personeli	Seviye 5
Kariyer ve Yetenek Yönetimi Uzmanı	Seviye 6		
Organizasyonel Gelişim Uzmanı	Seviye 6		
Performans Uzmanı	Seviye 6		
Ücret ve Yan Haklar Uzmanı	Seviye 6		

Kaynak; http://portal.myk.gov.tr/index.php?option=com_yeterlilik_ara, Erişim, 19.09.2016

Bugün için resmi gazetede yayımlanın ve yürürlükte olan 655 ulusal meslek standardı vardır. Bu meslek standartları içinden 22 tanesi iş ve yönetim sektörü tarafından hazırlanmıştır. 26 sektör komitesinden birisi olan iş ve yönetim sektör komitesinin hazırladığı 22 meslek standardının içinde 14 adet doğrudan insan kaynakları yönetimi ile ilgilidir. Bu mesleklerden eğitim uzmanı, endüstriyel ilişkiler uzmanı, idari işler uzmanı, insan kaynakları elemanı, insan kaynakları uzmanı, insan kaynakları yöneticisi, iş ve meslek danışmanı, işe alım personeli, işe alım uzmanı, kariyer ve yetenek yönetimi uzmanı, organizasyonel gelişim uzmanı, özlük işleri personeli, performans uzmanı, ücret ve yan haklar uzmanı olmak üzere 14 tanesinin ulusal meslek

standardı Türkiye İnsan Yönetimi Derneği(PERYÖN) tarafından hazırlanmıştır.

İnsan kaynakları yönetimi alanında hazırlanmış 14 meslek standardından 4. ve 5. Seviye meslek standardı olan idari işler uzmanı, insan kaynakları elemanı, insan kaynakları uzmanı, işe alım personeli, özlük işleri personeli olmak üzere 5 meslek Türkiye Yeterlilikler Çerçevesinde 4. ve 5. seviye olarak kurgulanmıştır. Tablo 4'ten anlaşılacağı gibi bu mesleklerden 4. seviye meslekler için lise diploması gerekliliği ve sorumlu kuruluş olarak Milli Eğitim Bakanlığı öngörülmüştür. 5. Seviye meslekler için ön lisans diploması ve sorumlu kuruluş olarak YÖK öngörülmüştür. Geriye kalan eğitim uzmanı, endüstriyel ilişkiler uzmanı, insan kaynakları yöneticisi, iş ve meslek danışmanı, işe alım uzmanı, kariyer ve yetenek yönetimi uzmanı, organizasyonel gelişim uzmanı, performans uzmanı, ücret ve yan haklar uzmanı Türkiye Yeterlilikler Çerçevesinde 6. seviye yeterlilik öngörülmüştür. İnsan kaynakları yönetim alanı daha ziyade lisans eğitimi gerektiren meslekler denilebilir. Bu seviyede sorumlu kurum olarak YÖK belirtilmiştir.

Tablo 4 :Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi Yeterlilik Türleri, Öngörülen Seviyeleri ve Sorumlu Kurumlar

<table>
<tr><td>8</td><td rowspan="4">Yükseköğretim Kurumları</td><td colspan="2">Doktora Diploması (Doktora, Sanatta Yeterlilik/Doktora ve Tıpta Uzmanlık)</td><td rowspan="4"></td><td rowspan="9">Meslekî Yeterlilik Kurumu</td><td>8. Seviye Meslekî Yeterlilik Belgesi</td></tr>
<tr><td>7</td><td colspan="2">Yüksek Lisans Diploması (Tezli) Yüksek Lisans Diploması (Tezsiz)</td><td>7. Seviye Meslekî Yeterlilik Belgesi</td></tr>
<tr><td>6</td><td colspan="2">Lisans Diploması</td><td>6. Seviye Meslekî Yeterlilik Belgesi</td></tr>
<tr><td>5</td><td colspan="2">Ön Lisans Diploması (Akademik) Ön Lisans Diploması (Meslekî)</td><td>5. Seviye Meslekî Yeterlilik Belgesi</td></tr>
<tr><td>4</td><td rowspan="5">Millî Eğitim Bakanlığı</td><td>Lise Diploması</td><td>Meslekî ve Teknik Eğitim Lise Diploması</td><td>Ustalık Belgesi</td><td>4. Seviye Meslekî Yeterlilik Belgesi</td></tr>
<tr><td>3</td><td colspan="2"></td><td>Kalfalık Belgesi</td><td>3. Seviye Meslekî Yeterlilik Belgesi</td></tr>
<tr><td></td><td colspan="2">Ortaokul Öğrenim Belgesi</td><td rowspan="2"></td><td></td></tr>
<tr><td>2</td><td colspan="2">İlkokul Öğrenim Belgesi</td><td>2. Seviye Meslekî Yeterlilik Belgesi</td></tr>
<tr><td>1</td><td colspan="3">Okul Öncesi Katılım Belgesi</td></tr>
</table>

Kaynak:http://myk.gov.tr/images/articles/editor/130116/TYC_teblig_2.pdf, Erişim 20.09.2016

İş ve yönetim sektörünün hazırladığı diğer 8 meslek; proje yöneticisi, anketör, kobi danışmanı, koç, yönetim danışmanı, çağrı merkezi müşteri temsilcisi, çağrı merkezi takım liderliğidir. Bu mesleklerden koçluk ve 6. ve 7. seviye yönetim danışmalığı olmak üzere 3 meslek insan kaynakları yönetimi alanı ile ilişkilendirilebilir. Bu 3 meslekten koçluk mesleğinin standardı Uluslararası Profesyonel Koçluk Derneği, Yönderlik ve Koçluk Derneği, Koçluk Platformu Derneği(KPD) tarafından, yönetim danışmanı(seviye 6),

yönetim danışmanı(seviye 7)'nin meslek standardı Yönetim Danışmanları Derneği (YDD) tarafından hazırlanmıştır.

İnsan kaynakları yönetimi alanının da dahil olduğu iş ve yönetim sektöründe toplam 7 mesleğin ulusal yeterliliği hazırlanmıştır. Bunlar, anketör, çağrı merkezi müşteri temsilcisi, çağrı merkezi takım lideri, iş ve meslek danışmanı, kobi danışmanı, koç, proje yöneticisi meslekleridir. Bu mesleklerden insan kaynakları yönetim alanıyla ilgili iş ve Meslek Danışmanlığı seviye 6 olarak ulusal yeterliliği vardır. Bu yeterlilikler Anadolu Üniversitesi Personel Belgelendirme Birimi (ANAPER), Sakarya Üniversitesi Sürekli Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi (SAÜSEM), Süleyman Demirel Üniversitesi Sürekli Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi (SDÜ SEM), Kocaeli Üniversitesi Sürekli Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi (KOÜSEM) kuruluşları tarafından verilmektedir.

2015 yılı itibariyle MYK tarafından 31.514 mesleki yeterlilik belgesi verilmiştir. Tablo 5'ten anlaşılacağı üzere en çok yeterlilik belgesi iş ve yönetim sektörü alanında verilmiştir. Ama insan kaynakları yönetim alanından sadece iş ve meslek danışmanlığı mesleğinin olduğu göz önüne getirilirse insan kaynakları yönetim alanının diğer alanlara göre, tehlikeli ve çok tehlikeli işlerde olduğu gibi tam olarak bir meslek görülmediği ve bu alana yeterli önem verilmediği değerlendirmesi yapılabilir. İnsan kaynakları yönetimi alanında ileride çalışanlara belge alma zorunluluğu getirilirse o zaman belgelenme sayısının artacağı varsayılabilir. Tıpkı iş ve meslek danışmanlığında olduğu gibi belgesi olanların İŞKUR'da çalışması şeklinde düzenleneme özel sektör firmaları içinde yapılırsa bu alanda belgelendirmenin artması beklenebilir.

23.04.2015 tarihinde yürürlüğe giren 6645 Sayılı Kanunun 74. maddesi (1) uyarınca; *"Tehlikeli ve çok tehlikeli işlerden olup, MYK tarafından standardı yayımlanan ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca çıkarılacak tebliğlerde belirtilen mesleklerde, tebliğlerin yayım tarihinden itibaren on iki ay sonra MYK Kanununda düzenlenen esaslara göre Mesleki Yeterlilik Belgesine sahip olmayan kişiler çalıştırılamayacaktır."*[3] (.(Çıraklık Eğitim Merkezlerinden belge alanlar ve meslek liselerinin ilgili alanlarında mezun olanların çalışma hakkı vardır) Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği işyeri tehlike sınıfları listesine göre insan kaynakları yönetim danışmanlığı faaliyetleri az tehlikeli olarak sınıflandırılmıştır. Bu açıdan insan kaynakları yönetimi alanındaki mesleklerin yukarıdaki durumda olduğu gibi kamu politikası yoluyla belgelendirilmesi yakın gelecekte pek mümkün gözükmemektedir. Ama tablo 5'ten anlaşılacağı üzere 2015 yılında iş ve

[3] Bugün için mesleki yeterlilik belge zorunluluğu 25/5/2015 tarihli Bakanlık Tebliği ile 40 meslek, 24/3/2016 tarihli Bakanlık Tebliği ile 8 meslek ile birlikte 48 meslek için geçerlidir. Bu meslekler genellikle 3 ve 4. seviye meslekler olup inşaat, metal, enerji, elektrik ve elektronik, otomotiv sektörlerinde kümelenmiştir.

yönetim alanında en çok belgenin düzenlenmesi tezat gibi gözükse de genel olarak MYK'nın bugüne kadar düzenlediği 80.029 belgenin 62.087'si tehlikeli ve çok tehlikeli işler ile ilgilidir. 2015 yılında yapılan bu mevzuat düzenlemesi ile tehlikeli ve çok tehlikeli işlerde verilecek yeterlilik belgesi sayısının daha da artacağı söylenebilir.

Tablo 5:2015 Yılı Sonu itibarıyla Düzenlenen MYK Mesleki Yeterlilik Belgesi Sayısının Sektörlere Göre Dağılımı

Sektör	**Belge Sayısı**
İş ve Yönetim	15.141
Enerji	9.204
İnşaat	2.449
Metal	2.331
Bilişim Sektörü	1.068
Ulaştırma, Lojistik ve Haberleşme	622
Otomotiv	439
Turizm, Konaklama, Yiyecek İçecek Hizmetleri	214
Elektrik, Elektronik	25
Tekstil	21
TOPLAM	**31.514**

Kaynak: 2015 Yılı MYK Faaliyet Raporu

Mesleki yeterlilik konusunda kurumun yapmış olduğu iş analiz ve iş tanımlama çalışmalarının bu alanda standart belirleme ölçme değerlendirme işlemlerinin iyi bir sistem olarak kurgulanması ve en nihayetinde bu çalışmaların bir mevzuata bağlanması ve yeterli değildir. Bu konuda Arslan'ın (Arslan 2014) Basın Yayın sektörüne yönelik yaptığı çalışmaları sonucunda meslek standartları, mesleki yeterlilik, MYK ve belgelendirme çalışmaları hakkındaki çalışanların bilgi düzeylerinin son derecede düşük olduğu saptanmıştır. Örneğin meslek standartlarının işverenler tarafından bilinirlik ortalaması % 10-15 civarındadır. Benzer şekilde işletme sahiplerinin ulusal yeterlilikler konusundaki bilgi düzeyleri de % 8 civarındadır. İşletme ölçeği küçüldükçe bu oranların daha da aşağılara indiği tespit edilmiştir. Bir başka çarpıcı örnek meslek lisesi öğrencilerinin alan ile ilgili bilinirlik düzeyi % 5 civarındadır. Bu sonuçlar, süreçler konusunda paydaşların yeterince bilgilendirilmediklerini göstermektedir. Bu amaçla MYK tarafından geliştirilecek geniş kapsamlı bir iletişim stratejisi ile hedef kitlenin, MYK ve belgelendirme sistemlerini görmesi, tanıması, talep etmesi ve harekete geçmesi sağlanmalıdır (Arslan, 2015:61-62).

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Mesleki Yeterlilik Kurumu 655 mesleğin ulusal meslek standardını belirlese de 339 tanesinin ulusal yeterliliğini onaylamış ve bu meslekler

tehlikeli ve çok tehlikeli işlerde ön plana çıkmaktadır. MYK'nın verdiği belgelerin büyük bir çoğunluğu tehlikeli ve çok tehlikeli işler ile ilgilidir. Bu manada yakın zamanda insan kaynakları yönetimi alanı tehlikeli ve çok tehlikeli işler alanına girmediği için bu alanda yapılan çalışmaların iş piyasasına çok olumlu çıktılar sunması iyimser bir yorum olacaktır.

Mesleki Yeterlilik Kurumunun 26 sektörün çoğunluğu daha çok teknik bilgi ile sayısal ve kısmen eşit ağırlık bilgisi gerektiren eğitimin geçerli olduğu mesleklerdir. İnsan kaynakları yönetimi mesleklerinin de içinde bulunduğu iş ve yönetimi sektörü ve diğer 8 sektör ise daha çok sözel ve eşit ağırlık bir eğitimin sonucunda kazanılan mesleklerdir. Bu mesleklerin diğer teknik mesleklere göre belge alma zorunluğu daha zayıf olması beklenebilir. İnsan kaynakları yönetimi alanında ulusal yeterliliğin kısa vadede artması ancak iş ve meslek danışmanlığı (Seviye 6) mesleğinde olduğu gibi ancak kamu politikası tercihi ile mümkün gözükmektedir. Mesleki yeterlilik konusunda kurumun yapmış olduğu iş analiz ve iş tanımlama çalışmalarının bu alanda standart belirleme, ölçme değerlendirme işlemlerinin iyi bir sistem olarak kurgulanması ve en nihayetinde bu çalışmaların bir mevzuata bağlanması ve yeterli değildir. MYK'nın ve yaptığı işlerin çok iyi bir tanıtıma tabi tutulması gerekir.

Sonuç olarak Mesleki Yeterlilik Kurumunun yapmış olduğu standardizasyon, yeterlilik, ölçme ve değerlendirme sonucu belgelendirme işlemleri örgütlerde ilk olarak insan kaynakları yönetim birimlerini ilgilendirmektedir. Bu açıdan insan kaynakları birimlerinde Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından belgelendirilmiş kişilerin çalıştırılması yönünde politikalar izlemek, Ulusal Mesleki Yeterlilik Sisteminin ülkemizde oturtulması açısından önemli katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

AKBAYIR, Ö., "Türkiye Demiryolu Sektöründe Mesleki Yeterlilik", EJOIR,Aralık 2015 IWCEA Özel Sayısı Cilt 3, http://www.ejoir.org/klasik/belge/ozelsayi2015c3/4.pdf, Erişim, 22.09.2016

ARSLAN, K,. "Mesleki Yeterlilik Sistemi Çerçevesinde Türkiye'de KurulanPersonel Belgelendirme Merkezlerinin Sürdürülebilirliğinin Sağlanmasında Tanıtım Çabalarının Rolü ve Önemi", İş Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 02, Nisan 2014.

AY, G,. GÜRCÜ, Ö,. D., "Yönetici ve Yönetici Asistanlarının Gözünden Yönetici Asistanlarının Mesleki Yeterlilik Düzeyleri Üzerine Bir

Araştırma",http://www.ejovoc.org/november_2015.aspx, Erişim, 22.09.2016

AYDIN, Vd,. "Belediyelerde Bir Personel Politikası Olarak TaşeronlaşmaSorununun Mevzuat Çerçevesinde Değerlendirilmesi", Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar, Ed: Yakup Bulut, Veysel Eren, Sedat Karakaya, Abdullah Aydın, PEGEM Akademi Yayınları, Ankara 2013.

AYDINOĞLU,A., Ç,. ÖCALAN,. Coğrafi Bilgi Sistemleri Eğitimlerinin Ulusal Meslek Standartları ve Ulusal Yeterlilikler Açısından İrdelenmesi,http://www.hkmo.org.tr/resimler/ekler/30d6748499d4ad6_ek.pdf, Erişim, 22.09.20116

BAYRAKTAROĞLU, S,. İnsan Kaynakları Yönetimi, Sakarya Yayıncılık, Sakarya, 2011.

CAN, H,. AKGÜN, A., KAVUNCUBAŞI, Ş,. Kamu ve Özel Kesimde İnsan Kaynakları Yönetimi, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2001.

ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI, İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği Resmî Gazete sayı:28509, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121226-11.htm, Erişim, 20.09.2016

ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI, Tehlikeli Ve Çok Tehlikeli Sınıfta Yer Alan İşlerde Çalıştırılacakların Mesleki Eğitimlerine Dair Yönetmelik, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/07/20130713-3.htm, Erişim, 26.09.2016

FİNNİGAN, J,. Doğru İşe Doğru Eleman, Rota Yayınları, İstanbul, 1997.

HACKMAN, J., R., Work Design, Ed. HACKMAN, J., R., SUTTLE, J., L.,Improving Life at Work, Good Year Publishing Co, Santa Monica, 1977.

İŞKUR, 1. Uluslararası İş ve Meslek Danışmanlığı Kongresi Bildiri Kitabı, http://euroguidance.iskur.gov.tr/Portals/1/Kaynaklar/kitaplar/bildiri_kitabi.pdf, Erişim, 21.09.2015

KARAKAŞ, E,. İ., "İş Tanımı ve İş Gerekleri Hazırlama Süreci",https://emreinanckarakas.wordpress.com/2015/09/21/is-tanimi-ve-is-gerekleri-hazirlama-sureci-2/, Erişim, 17,09,2016

MYK,2015 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, 2016

SABUNCUOĞLU, Z., İnsan Kaynakları Yönetimi, Ezgi Kitapevi, Bursa, 2000.

SARUHAN, Ş,. C,. YILDIZ, M., L., İnsan Kaynakları Yönetimi Teori ve Uygulama, Beta Yayınları, İstanbul, 2012.

TÜRKİYE YETERLİLİKLER ÇERÇEVESİNE DAİR TEBLİĞ (Tebliğ No:2015/1) Resmi Gazete Tarihi: 02/01/2016, Resmi Gazete; 29581, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/01/20160102-3-1.pdf, Erişim,20.09.2016

UYARGİL, C,. Vd,. İnsan Kaynakları Yönetimi, Beta Yayınları, İstanbul, 2015

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

ONLINE SATIŞ YAPAN WEB SİTELERİNİN KALİTESİNE İLİŞKİN TUTUM DEĞERLENDİRMESİ: UŞAK ÖRNEĞİ

Necla KUDUZ[1]

ÖZET

Bilgi-iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmelere paralel olarak internet kullanımının yaygınlaşması da kaçınılmaz olmuştur. İnternet işletmelere yeni iş biçimleri sunup, rekabet üstünlüğü sağlamanın yanı sıra tüketicilere de çeşitli avantajlar sunmaktadır. İşletmeler internet ve dolayısıyla web siteleri vasıtasıyla işletmelerinin tanıtımından, mal ve hizmet satışına kadar pek çok pazarlama faaliyetini yerine getirebilirken; tüketiciler de istedikleri ürünü büyük zahmetlere katlanmadan istedikleri zaman, karşılaştırmalar yaparak satın alabilmektedir. İşletmelerin sanal ortamda başarılı olmalarının ön koşulu web sitelerinin kalitesine bağlıdır. Literatürde web sitesi kalitesinin unsurları ile ilgili pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen üzerinde görüş birliğine varılmış ortak tek bir kriter bulunmamaktadır. Bu çalışmada web sitesi kalitesine ilişkin tüketici tutumu ölçülmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, çalışmanın araştırma bölümünde tüketicilerin online satın alma karar süreçlerinde web sitesi kalitesi hakkındaki algı, tutum, davranışlarını ölçmek amacıyla; konuyla ilgili yapılmış olan araştırmalardan yararlanılarak hazırlanan anket soruları Uşak il merkezinde yaşamakta olan tüketicilere yöneltilmiş; web sitesi kalitesi boyutları ile tüketici algı, tutum ve davranışları arasındaki ilişki literatür ışığında ele alınmıştır. Araştırmada anakitle Uşak ili merkezde yaşayan tüm tüketicilerdir, araştırma amacına uygun anakitlenin özelliklerini taşıyan örneklere ulaşabilmek için yargısal örnekleme yöntemi izlenmiş, Uşak ili merkezde yaşayan tüketiciler üzerinde yaşayan tüketiciler üzerinde yapılmış ve uygulama sonucu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İnternet, E-Ticaret, Web Sitesi, Web Sitesi Kalitesi, World Wide Web.*

ATTITUDE ASSESSMENT REGARDING QUALITY OF ONLINE SELLING WEBSITES: SAMPLE OF UŞAK

ABSTRACT

In parallel with development in information-communication technologies, becoming widespread of internet use became unavoidable. Besidesinternetpresents

[1] Yrd.Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu necla.kuduz@usak.edu.tr

newjobformstobusinessesandprovidescompetitiveadvantage,italso presents various
advantagestoconsumers.Whilebusinessesperformthevariousmarketingactivities from publicity of businesses to sale of goods and services by means of internet and,in turn, by means of websites, the consumers can buy products they desire without taking trouble by making comparisons, when they desire. The precondition of that businesses become successful invirtual media depends on the quality of their websites. Intheliterature, although there are many studies on the quality of website, there is no common criteri on agreed on. In this study, consumer attitude on the website quality was tried to be measured. For this aim, in the research section of the study, in order to measure the perception, attitude, and behaviors of the consumers about website quality in online purchasing processes, the survey questions, prepared by utilizing the studies carried out on the subject, were raised to the consumers living in the Uşak city and the relationship between dimensions of website quality and the perception, attitude, and behaviors of consumer was discussed in the light of literature. In the study, main mass is all consumers living in Uşak city. For being able to reach the subjects carrying the features of main mass that is suitable for the aim of the study, theme thodofjudicial sampling was followed. This study was carried out on the consumers in Uşak City and the result of application was evaluated.

Keyword: *Internet, E-Trade, Website, Qualityof Website, World Wide Web.*

GİRİŞ

21. yüzyılın en önemli gelişmelerinden biri olan internet çok kısa bir zaman içerisinde dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan kişi ve kurumların birbirleri ile iletişim kurabilmesine olanak sağlamıştır. İnternet sayesinde işletmeler gerek işletmelerarası pazarlama faaliyetlerinde gerekse tüketicilere yönelik pazarlama faaliyetlerinde daha hızlı, daha etkin hareket edebilme imkanı bulabilmişler; internetin sunduğu olanaklar sayesinde daha fazla müşteri bilgisi elde edebilme şansına sahip olmuşlar; bu bilgiler sayesinde pazarlama faaliyetlerini yerine getirirken daha doğru ve tüketici odaklı davranma şansı yakalamışlardır. İnternet sayesinde işletmeler küresel pazarlara daha kolay girebilme olanağı bulmuş, daha müşteri ilişkilerini güçlendirmiştir. Diğer yandan internetin sunduğu imkanlar sayesinde tüketiciler de daha güçlü bir konuma gelmiştir. Geleneksel pazarların aksine internet ortamında -online- alışveriş yapan tüketiciler mal ve hizmetlerin özellikleri, fiyat düzeyleri, dağıtım şekilleri ve teslimatları hakkında bilgiye ulaşabilmekte, karşılaştırmalar yapabilmekte, alışverişlerini geleneksel pazarlara kıyasla daha hızlı ve daha kolay bir şekilde

gerçekleştirebilmektedirler. Geleneksel pazarların aksine internet ortamında – online- alışveriş yapan tüketiciler ürünlere fiziksel olarak dokunabilme şansına sahip değildir. Bu noktada işletmelerin web sitelerinin kalitesi önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bir işletmenin web sitesi o işletmenin adeta vitrini durumundadır. Dolayısıyla web sitesi hazırlanması pazarlama karması elemanları ile ilgili çalışmalara benzerlik göstermektedir. Sadece online ortamda faaliyet gösteren işletmeler için web sitesi fiziksel ortamdaki mağaza ile aynı rolü üstlenmektedir. Diğer yandan fiziksel ortamdaki faaliyetlere ek olarak tamamlayıcı bir rol de üstlenebilmektedir. Üzerinde görüş birliğine varılmış kesin ilkeler olmasa da web sitesi hazırlanırken izlenmesi gereken bazı aşamalar bulunmaktadır. Bu çalışmada internetin ortaya çıkışı, elektronik ticaret, internette pazarlama sürecinde web sitesi tasarımının öneminden bahsedilmiş ve web sitesi kalitesinin online alışveriş yapan tüketiciler üzerindeki etkisi incelenmiştir.

1. İNTERNETİN ORTAYA ÇIKIŞI

İnternetin geçmişi 1960'lı yıllara dayanmaktadır. Bilgisayarların birbirine bağlanması fikri ilk olarak 1962'de ABD'de Masachusettes Teknoloji Enstitüsü'nde çalışan J. Licklider tarafından ortaya atışmıştır.

Licklider, insanların birbirlerinden bilgi toplayabilmesini öngören global bir sistem olarak tasarladığı "Galactic Network" hakkında bir kitap yazmıstır. Enstitü tarafından dikkate alınmayan Licklider'e, ARPA (Advanced Research Projects Agency) veya DAPRA (Defense Advanced Research Projecis Agency) adıyla bilinen askeri bir kurum sahip çıkmıstır (Gökalp, 1999:122). ARPANET'ten başka bilimsel amaçlı NSFNET 1986 yılında (National Science Foundation) ticari amaçlı Compuserve gibi yeni ağlar da kullanıma açılmıştır. İlk olarak 1973 yılında birbirinden farklı ağların veri iletimi sağlayabilecekleri ortak bil dil oluşturularak birleştirme kararlaştırıldı (Kırçova, 2002:16). 1989 yılında o dönemde senatör makamında bulunan AL Gore'un etkisi ile "Yüksek Kapasiteli Bilgi" High Performande Computing Act kabul edilerek; "Bilgi Otoyolu" ve "Yeni Kuşak İnternet" gibi projeler başlatılmıştır. 1990 yılında host sayısı 300.000, haber grubu sayısı 1000'e ulaşmıştır. 1991 yılına gelindiğinde NSFNET internetin ticari kullanımı üzerindeki kısıtlamayı kaldırmıştır (Civelek ev Güçlü, 2003:10-11).

1.1. Dünya'da ve Türkiye'de İnternet Kullanımı

Global alanda faaliyet gösteren dijital pazarlama ajansı "We Are Social" tarafından yayınlanan Sosyal Medya Kullanıcı İstatistikleri konulu raporda dijital, sosyal ve mobil mecralara hakim olan trendler ve kullanıcı sayıları hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Global Web Index verileri ile hazırlanan rapor; Türkiye dahil olmak üzere 30 ülkenin internet kullanıcı

istatistiklerini içermektedir. 376 sayfa olarak sunulan rapor; 2014 yılına kıyasla 525 milyon artış ile dünya *üzerindeki yaklaşık 3 milyar kişinin internete bağlanabilir* olduğuna dikkat çekmiştir (http://www.dijitalajanslar.com).Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması 2015 yılı sonuçlarına göre internet kullanan bireylerin oranı %55.9 a ulaşmıştır. Bilgisayar ve internet kullanım oranları 2015 yılı Nisan ayında 16-74 yaş grubundaki bireylerde sırasıyla %54.8 ve %55.9 olmuştur. Bu oranlar erkeklerde %64 olurken kadınlarda %45.6 ve %46.1 olmuştur. Bilgisayar ve internet kullanım oranları 2014 yılında %53.5 ve %53.8'den bu rakamlara çıkmıştır. Türkiye genelinde internet erişimine sahip hanelerin oranı 2015 yılı Nisan ayında %69.5 olmuştur. Evden internete erişimi olmayan hanelerin %59.5'i evden internete bağlanmama nedeni olarak internet kullanımına ihtiyaç duymadıklarını belirmiştir. Bunu %44.7 ile internet kullanımının yeterince bilinmediği, %38.5 ile bağlantı ücretlerinin yüksekliği takip etmiştir. 2015 yılı Nisan ayında hanelerin %96.8' inde cep telefonu ve akıllı telefon bulunurken; sabit telefon bulunma oranı %29.6 olmuştur. Aynı dönemde hanelerin %25,2'sinde masaüstü bilgisayar, %43,2'sinde taşınabilir bilgisayar ve %20,9'unda internete bağlanabilen TV bulunmaktadır (http://www.tuik.gov.tr).

2.2. İnternette Pazarlamanın Ortaya Çıkışı ve Elektronik Ticaret

İnternetin gelişimi işletme-tüketici ilişkilerini farklı bir boyuta taşımıştır. Bilgi toplumu ile birlikte gelen yeni pazarlama yaklaşımında tüketiciler önemli bir konuma gelerek farklı avantajlar elde etmişlerdir. Günümüzde tüketiciler satın almak istedikleri ürünler hakkında ayrıntılı bilgilere kolay ve maliyetsiz bir şekilde ulaşabilmektedir. Tüketicilerin daha fazla alternatif arayışı içerisinde olması ve satın almak istedikleri ürün hakkında sorulan soruların artması durumu tüketici kavramına yeni bir boyut kazandırmıştır. Tüketici, satın alma aşamasının her aşamasında interneti kullanabilmektedir. Örneğin; alternatifler arasında fiyat, kalite ve diğer özellikler bakımından karşılaştırmalar yapılabilmesi, uzman kişilere ve satıcılara her konuda sınırsız soru sorma imkânının sağlanması gibi olanaklar, internetin tüketicilere sağladığı avantajlardandır (Kırcova, 2005: 66). İnternetin son derece hızlı gelişen bir sektör olduğu herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Hızla gelişen bu sektörün büyümesinin *kullanıcı sayısı, ev sahipliği yapan bilgisayar (host) sayısı, web sayfası* olarak üç boyutta incelenebileceği ifade edilmektedir (Tonta, Bitirim ve Sever 2002:5). İnternette pazarlama; pazarlama hedeflerine ulaşmak ve modern pazarlama anlayışını (pazar/müşteri yönelimlilik) desteklemek için internet ve internete ilişkin dijtal teknolojilerin kullanımı şeklinde ifade edilebilir (Odabaşı ve Oyman, 2003:326).İnternette pazarlama internet ortamında hedef pazarlara yönelik ürünlerin geliştirilmesi, fiyatlandırılması, tutundurulması ve dağıtılmasına ilişkin stratejik bir süreçtir (Mucuk, 2006:246).İnternet

ortamında yapılan pazarlama; klasik pazarlamadan farklı araç ve yöntemleri kullanmaktadır. Nitelik açısından *doğrudan pazarlama tekniklerinden telefonla pazarlama* ve *katalogla pazarlamaya* benzemesine rağmen daha geniş anlam ifade etmektedir. İleri sürüldüğüne göre "gelecekte küresel ticari pazarda başarı, değeri yükseltilmiş, müşterilerinin gereksinimlerini anında karşılayabilecek çeşitli "sanal ürünler" üreten işletmelerin olacaktır. Bu devrimin özünde *üretimin hızla gelişmesi, yönetim uygulamalarının değişimi, yönetim ve işgücünün işbirliği yapması* dahil olmak üzere *işletme, hammade-parça satıcılarla tüketici ve endüstriyel hükümet arasındaki ilişkilerin yeni boyuta ulaşması* vb… gerçekler yatmaktadır. Bu yaklaşımda "yeni bir iş türü", "yeni doğan bir fikir", "bilginin gücü", "teknolojinin yükselen grafiği", "gelecek ve tasarım", "değişim makineleri", "paylaşılan hayaller", "yönetimin yeniden düşünülmesi", "yeni bir işçi türü", "sözün yayılması", "yeniden canlandırılmış bir ekonomiye doğru" birtakım konular alınmaktadır (Ekin, 1998: 45).Doğrudan pazarlamanın bugün ulaştığı en son nokta olarak da iletişim teknolojisinin bütün imkânlarının kullanıldığı elektronik ortamda yapılan pazarlama, bir başka ifadeyle internette pazarlama gösterilmektedir (Odabaşı, 1998: 21). Pazarlama sürecinde İnternet'in ve ilgili teknolojilerin kullanımı şeklinde tanımlanan internet ortamında pazarlama faaliyeti, hemen hemen aynı anlamlarda kullanılmakla birlikte zaman zaman "internette pazarlama", "dijital pazarlama", "sanal pazarlama", "web pazarlaması", "e-pazarlama", "i-pazarlama", "online pazarlama" vb… farklı kavramları da ifade edebilmektedir. Bunlardan hangisi kullanılırsa kullanılsın internet ortamında pazarlama her yerde karşılaşılan bir kavramdır (Mules, 2010: 6). The Institute of Direct Marketing internette pazarlamayı "e-pazarlama ve dijital pazarlamadan daha dar olarak pazarlama amaçları için internet teknolojilerinin (web, e-posta) kullanımını" şeklinde tanımlamaktadır. Bu nedenle bazı kablosuz teknolojiler ve interaktif TV bunun dışındadır (https://www.theidm.com). En uygun pazarlama karmasını bulma adına gerçekleştirilen çabalar, internet ve ilgili teknolojilerin gelişmesiyle birlikte yeni bir boyut kazanmıştır; çünkü pazarlama artık sanal ortamda da yapılabilmektedir. Bununla birlikte günümüzde internet ortamında faaliyet gösteren iki farklı yapıda işletme bulunmaktadır. Bunlardan ilki faaliyetlerini sadece internet üzerinden yürüten yeni ekonomi işletmeleri, ikincisi ise fiziksel ortamdaki faaliyetlerini internet ortamına taşıyan geleneksel işletmelerdir (Akar, 2010:211).Bununla birlikte günümüzde İnternet ortamında faaliyet gösteren iki farklı yapıda işletme bulunmaktadır. Bunlardan birincisi faaliyetlerini sadece İnternet üzerinden yürüten yeni ekonomi işletmeleri, ikincisi ise fiziksel ortamdaki faaliyetlerini İnternet ortamına taşıyan geleneksel işletmelerdir (Aktaran: Gül ve Boz, 2012:7).Elektronik ticaretin en önemli aracı haline gelen internet, işletmelerin mevcut ve potansiyel müşterilerine marka bilinci kazandıran mal veya hizmet hakkında daha fazla bilgi verebilmesini sağlayan, sipariş ve rezervasyon hizmetlerinde

etkili rol oynayan, bilgi akışına her anlamda destek veren güçlü bir araçtır. İnternet, zaman ve mekan içinde dağılmış insanlar arasında ilişki kurduran sanal noktalar yaratmaktadır (Haşıloğlu, 2007: 29). İnternet yolu ile tüketicilere yöneltilebilecek pazarlama faaliyetleri şunlardır (Deniz, 2001:59):

i.*Sanal Mağaza Kurulması:* İşletmenin mal ve hizmetlerini en doğru şekilde konumlandıracak, etkileşimli, eğlenceli ve kolay anlaşılır bir web sayfası tasarımı yapılması, mal ve hizmetlere yönelik bilgilerin iletilmesi, tüketicilerin güvenini kazanacak garantiler, sipariş ve ödeme koşullarının sunulması.

ii.*Ödemelerin Alınması:* Satışa sunulan mal ve hizmetlerin en güvenli şekilde ödeme koşullarının sağlanmasıdır.

iii.*Veri Tabanlı Pazarlama:* Mevcut ve potansiyel müşterilerin demografik, sosyal, kültürel, siyasal vb... verileri kullanılarak satın alma davranışlarına yönelik verilerin, bilgi-iletişim teknolojileri aracılığıyla takip edilmesi, işlenmesi ve analiz edilmesi sonucu gerçekleştirilen pazarlama çalışmalıdır (Verhoef, 2002: 471– 472).

iv.*E-posta ile Pazarlama:* e-posta aracılığıyla işletmeler; mevcut ve potansiyel müşterilerine gerçekleştirmiş oldukları ve gelecekte gerçekleştirmeyi planladıkları faaliyetleri ilgili her türlü bilgiyi, haberi, yeniliği, öneriyi hızla iletebilmekte ve müşterilerin görüşlerini doğrudan öğrenme olanağı elde etmektedirler. E-posta pazarlamasını kullanan işletmeler; marka imajının yerleştirilmesi, yeni ürün geliştirme sürecinde tüketici görüşlerinin toplanması, müşteri ilişkileri vb... pazarlama sürecinin her aşamasındaki faaliyetleri e-posta ile gerçekleştirebilmektedirler (Deniz, 2002: 3–4).

v.*İzinli Pazarlama:* İlk kez Seth Godin tarafından ortaya atılan izinli pazarlama; tüketicilerin bir işletmeden bilgi almaya rıza göstermesi ile işletmelerin tüketicilerle sürekli ve gittikçe derinleşen bir biçimde ilişki kurması ile ilgili bir kavramdır. İizinli iletiler kullanıcıya daha fazla yaklaşabilmek için zamana, mekana ve kişisel özelliklere uygun hale getirilme (Carroll vd., 2007).

vi.*Viral Pazarlama:* İnternette mesajların dolaşmasıyla ortaya çıkmıştır. E-ticaret, gruplar, topluluklar, forumlar, mesaj vb... işletmelerin tutundurma faaliyetlerini geliştirmek için kullandıkları araçlardır (Helm, 2000: 158-161).

Elektronik ticaret; ticaret işlemlerinin internet aracılığıyla gerçekleştirilmesi, mal ve hizmetlerin web sitelerinden müşteriye sunulması ve bir alım satım işleminin web üzerinden gerçekleştirilmesidir (Özmen, 2003:14). Bilgi-iletişim araçlarındaki gelişmelerin ticaretle entegre olmuş yüzü olan elektronik ticaret; işletmelerin doğru tüketiciye doğru araçlarla, hızlı bir şekilde erişim sağlaması için en verimli yöntemdir. E-ticaret sayesinde,

özellikle küresel pazarda faaliyet gösteren işletmeler; daha kolay pazar çeşitlendirmesi yapabilmekte, daha etkin dağıtım kanalları ile operasyonel maliyetleri düşürerek müşteri portföyünü genişletip risk yapısını kontrol edilir konuma getirmektedir. Elektronik ticaret; mal ve hizmetlerin üretim, tanıtım, atış, sigorta, dağıtım, ödeme işlemlerinin bilgisayar ağları üzerinden yapılmasıdır. Elektronik ticaret; ticari işlemlerden biri veya tamamının elektronik ortamda gerçekleştirilmesi yoluyla reklam ve pazar araştırması, sipariş ve ödeme, teslim olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır (http://www.ekonomi.gov.tr). Dünya Ticaret Örgütü'ne göre ise elektronik ticaret; mal ve hizmetlerin üretim, reklam, satış ve dağıtımlarının telekomünikasyon ağları üzerinden yapılmasıdır (Canpolat, 2001:5).

2. İNTERNETTE PAZARLAMA SÜRECİNDE WEB SİTESİ TASARIMININ ÖNEMİ

İnternet; geleneksel pazarlama yöntemlerine karşı köklü bir alternatif olmaktan ziyade geleneksel olarak yürütülen faaliyetlere destek olarak düşünülebilir. Bunun yanında sadece internet üzerinde faaliyet gösteren işletmeler de yok değildir. Örneğin: Amazon.com vb… Bu yüzden geleneksel pazarlama ve internette pazarlama bütünleşik olarak birlikte ele alınması gereken kavramlardır. Pazarlama, işletme hedeflerine ulaşmak için fiyatı planlama, promosyon yapma ve ihtiyaçları tatmin eden ürünleri hedef piyasalara dağıtmayı düzenleyen işletme faaliyetlerinin toplamıdır (Strauss and Frost, 1999:10-15). İnternetin yaygın kullanımına paralel olarak işletmelerin faaliyetlerini yürüttüğü alana bir yenisi eklenmiş; internette –online- pazarlama faaliyetlerine geçilmiştir. İnternet işletmeler için yeni bir tutundurma kanalı, yeni bir dağıtım kanalı haline gelmiştir. İnternette –online- pazarlama, kolay ve özel olduğundan popüler hale gelmiştir. İnternet ile müşteriler karşılaştırmalı bilgilere ulaşabilir duruma gelmiştir. İnteraktif yapısı nedeniyle internette –online- pazarlama müşterilerle ilişkileri geliştiren bir araçtır. İnternette –online- pazarlamada pazarlama çalışanları işletmeye ya da pazarlamaya yönelik web siteleri yaratarak, online reklamlar yaparak, internet forumlarına katılarak, online elektronik posta kullanarak web tasarımı yolu ile internette –online- pazarlamayı sürdürmektedirler (Kavak, 2005:23). İşletmenin büyüklüğü ne olursa olsun, internetteki varlığı işletmenin kimliğini web sitesine aktarmasıyla yakından ilgilidir. Bu nedenle internet üzerinde belirli bir marka imajı yaratabilmek için harcanacak kaynak ve çabaların, işletmenin genel pazarlama planıyla uyumlu olması gerekmektedir (Kimberley, 1997). Elektronik pazarlama yöntemlerinin pazarlama yöntemlerine dahil olması ile birlikte web sitesi sahibi olan işletmelerin sayısı da gün geçtikçe artmaktadır (Civelek ve Sözer, 2003: 173). Web siteleri amaç ve içerik bakımından birbirinden farklılık göstermektedirler. En basit şekli; müşterinin başlattığı interaktif iletişimi yürütmek için tasarlanmış işletmeye

yönelik web sitesidir. Amaç müşteri portföyünü kurmak ve diğer satış kanallarını desteklemektir. Çok çeşitli bilgiler içeren bu siteler işletme hakkında heyecan uyandırırlar ve müşteriler için soru sormaları ve elektronik posta yoluyla yorum yapmaları için imkan tanırlar. Diğer yandan pazarlamaya yönelik web siteleri müşteriyi alışverişe daha yakın bir etkileşim içine sokmak için tasarlanmaktadır. Pazarlama çalışanı, iletişimi ve etkileşimi tetikler. İşletmeler pazarlamaya yönelik web sitelerini diğer web sitelerinde beliren "banner-to-site" reklamlar ile geliştirmektedirler. Pazarlamaya yönelik web siteleri ile tüketiciler hemen her şeyi satın almak için bir web sitesi bulabilmektedirler (Kotler, 1999:516-526). Tüketicilerin atın almayı düşündüğü ürünle ilgili bilgileri toplayabileceği gibi bu ürünün kurumun web sitesi üzerinden satın alma şansına da sahip olacağından web siteleri; hem bir reklam ortamı hem de bir perakende mağaza işlevi görmektedir. Özellikle tüketicinin herhangi bir satış elemanı olmadan özgürce hareket edebildiği bu ortamda onun için kişiselleştirilmiş hizmet alması, bol ürün çeşitliliğine ve bu ürünlerle ilgili çok sayıda bilgiye ulaşması mümkün olabilmektedir (Yeygen, 2008:4). Web sitesi belli bir organizasyon ya da kişiye ait web sayfalarından oluşmaktadır. Genellikle sitenin URL'si web sitesinin ana sayfasının adresi olan ortak bir örnek almaktadır. Ana sayfa sitenin ön kapısıdır ve ziyaretçilerin ilgilendikleri konulara ulaşmasını sağlamaktadır. Ana sayfanın URL'si ayrıca web sitesinin de URL'si işlevini görmektedir (A'dan Z'ye E-Ticaret Rehberi, 2000:24). İnternetin en önemli unsurlarından biri olan ve "web" olarak da adlandırılan web siteleri; yazı, resim, ses, film, animasyon vb… verilerin aktarılmasına olanak sağlamaktadır.

2.1. Web Sitesi Hazırlama Süreci

İnternet üzerinden hizmet sunan işletmeleri tercih eden bir tüketicinin ihtiyaç duyduğu mal ya da hizmeti satına alma sürecinde ilk iletişimde bulunduğu bir insan değil bir ekran olmaktadır. Böyle bir ekran üzerinde bireyi sanal aleme çeken bir web sitesinin hem mala yönelik hem de hizmete yönelik kalite unsurlarını barındırması gerekmektedir. Bu durum web sitesinin kalitesi ile ilgili boyutların kapsamını genişletip kendine has bir içeriğe kavuşturmaktadır. Hizmet tarafı ağır basan bu içerik ne sırf mal kalite boyutuyla ne de hizmet kalite boyutuyla açıklanabilmektedir (Başaran ve Çelik, 2008:49). Tasarımı iyi olan bir web sitesi, ziyaretçileri sitede tutar ve onların tekrar siteye gelmelerini sağlar. Bir sayfa saniyelerle ifade edilecek bir sürede ziyaretçinin dikkatini kendine çekmeli ve sitede süre geçirmesini sağlamalıdır. Birbiri ile yarışan milyonlarca site arasında bunu başarmak hiç de kolay olmamaktadır (Dreze ve Zufryden, 1997: 78). Bir işletmenin web sitesi, sahip olduğu temel özelliklerle, işletmelerin stratejik amaçlarının ve pazarlama amaçlarının gerçekleştirilmesinde birçok yarar sağlamaktadır. İşletmelerin web sitesi; paydaşlarıyla ve müşterileriyle olan iletişimlerinde internetin sağladığı hız, kişiselleştirme, kontrol özellikleri ile etkin bir iletişim

olanağı sunmaktadır. Ayrıca web siteleri; işletmenin birçok e-ticaret işlemlerinin eş anlı gerçekleştirilmesi sebebiyle tüketici güveninin oluşmasında etkilidir. Web siteleri yasal ve yasal olmayan yönleriyle tüm dünyaya açıktır ve günümüzde pek çok işletme hedef kitlesine ve müşterisine satış sonrası destek hizmeti internet üzerinden vermektedir (Teker, 2009: 185).İşletmeler reel anlamda piyasalarda varlıklarını sürdürürken aynı zamanda da bilginin hızla ve eşgüdümlü olarak dünyanın dört bir yanında kolaylıkla yayılabildiği sanal ortamda da var olma ihtiyacı içine girmekte ve bu noktada da özellikle İnternette işletmenin varlığını temsil eden web siteleri çok önemli bir işlev kazanmaktadır (Aktaran: Çubukçu, 2010:42). İşletmeler mal ve hizmetleri hakkında tüketicileri bilgilendirmesinde web sitelerinin önemi büyüktür. Günümüzde hemen her işletmenin bir web sitesine ihtiyacı vardır. Bir web sitesinin başarılı bir şekilde tasarlanması müşteri –web tasarımcı açısından işletme- beklentilerinin göz önünde bulundurularak işletme, işletmenin amaç ve hedefleri, misyonu ve vizyonu, mal ve hizmeti ile uyumlu şekilde olmasına ve web sitesini ne amaçla kullanacağının web tasarımcı ile birlikte tespit edilmesine bağlıdır. Tam anlamıyla ele alınacak olursa; web sitesi tasarımı teknik olanakları en uygun bir biçimde kullanarak internet üzerinde oluşturulacak bir iletişim ortamının hazırlanıp düzenlenmesidir. Web sitesi tasarımına başlamadan önce birkaç adımın yerine getirilmesi gerekmektedir (Bengshir, 1999: 119);

- Ulaşılacak hedeflerin belirlenmesi,
- Hedef kitlenin tanımlanması,
- Temel amaçların ortaya konması,
- Sitede yer verilecek bilgi içeriğinin tam olarak tespit edilmesi.

Chaffey (2000:2)'e göre web sitesi tasarımı aşamaları 7 maddeden oluşmaktadır bunlar;

- Alan adı alarak kaydolmak,
- ISP (internet servis sağlayıcısı seçmek),
- İçeriği analiz etmek ve tasarlamak,
- İçerik geliştirmek,
- İçeriği test etmek, tekrar etmek ve gözden geçirmek,
- İçeriği yayınlamak,
- Siteyi tanıtmak ve pazarlamak.

Web sitesine konulacak bilgilerin seçilmesinde web sitesinden beklenen yarar göz önünde bulundurulur. Temelde üç tür web sitesinden bahsedilebilir. Bunlar; *"halkla ilişkiler sitesi", "pazarlama sitesi"* ve *"satış sitesi" dir* (Yeni Ekonomi Rehberi, 2000:81,82).

Halkla İlişkiler Sitesi: Halkla ilişkiler sitelerinde amaç işletmenin yaptığı işin tanıtılmasıdır. En basit site türüdür ve işletmenin ismini duyurur.

Bu tür bir site; yeni ürünleri, önemli iş ve genişlemeleri, web sitesi düzenlemelerini, fiyat değişimlerini ve yeni ortaklıkları duyurmak için ideal olmaktadır. Web sitesinde her şeyi duyurmak yerine tüketicileri etkileyebilecek içerikleri duyurmak daha uygundur. Basın duyuruları için web sitesinde ayrı bir alan bulundurmak ve bu duyuruları e-posta ile almaları için kullanıcıları teşvik etmek gerekmektedir. Kullanıcıların herhangi bir sebeple işletmeye ulaşabilmeleri için tüm iletişim bilgilerinin bulunması gerekmektedir.

Pazarlama Sitesi: Bu tür sitelerde internet üzerinden tanıtımın ötesine geçip, mal ve hizmetler hakkında detaylı bilgiler ve fiyat listesi verilebilir. Bir pazarlama sitesinin en önemli kısmı, sunulan mal ve hizmete ilişkin bilgidir. İşletme hakkında bilgi ve haber vermek yerine mal ve hizmetlerin listesi, ekipmanın özel fonksiyonu, sunulan hizmetin çözdüğü sorunu, ürün takip kodunu, stok numarasını, ölçülerini, konfigürasyon seçeneklerini vermek ve mal ve hizmetlerle ilgili bir fotoğrafın mutlaka siteye eklenmesi gerekmektedir. Sunulan mal ve hizmetin özellik ve avantajlarını anlatmak için niteliklerini ve kullanıcıların bu özelliklerin her birinden nasıl faydalanacağının anlatılması, sunulan mal ve hizmetin özellikleri ve hangi yönlerden rakiplerden üstün olduğu belirtilmelidir.

Satış Sitesi: Pazarlama sitesinin bir üst kademesi olan bu siteyi ziyaret edenler sunulan mal ve hizmeti satın alabilmelidir. Bir satış sitesi oluşturmak için çok sayıda seçenek bulunmaktadır; ama dikkate alınacak en önemli nokta alışverişte güvenlik olmalıdır. Satış sitesi oluşturmanın en kolay yolu siteyi barındıracak bir web hosting firmasıyla anlaşmaktır.

2.2. Web Sitesinin Kalitesi ve Web Sitesi Kullanıcılarını Etkileyen Faktörler

Web sitelerinin içerik ve tasarım açısından taşımaları gereken birtakım özellikler bulunmaktadır. Web sitesinin ne kadar kaliteli hazırlandığı tüketicilerin dikkatini çekmede son derece önemli rol oynamaktadır. Çok iyi hazırlanmış bir web sitesi, o sitede satılan ürünleri alacak olan tüketiciler için bir güven unsuru oluşturabilmektedir. Doğal olarak, web sitesinin kalitesi sitede satılan ürünlerin kalitesi ile doğru orantılı olmamaktadır. İyi hazırlanmış bir web sitesi; sade görünümlü, renk seçimleri ve yazı fontları göze hoş gelen, sitenin ismine ve içeriğine uygun bir şekilde hazırlanmaktadır. Web siteleri e-dükkanların adeta vitrinidir denilebilir. E-dükkanlar için hazırlanan web sitelerinde ürünlerin tanıtımı için ve genel amaçlı olarak yüksek kalitede görseller kullanılmalıdır; ancak yüksek kaliteli görseller hiçbir zaman yüksek hacimli olmamalıdır. Olabildiğince kaliteli; ancak az hacimli görseller olmalıdır. Benzer şekilde, web sayfalarına koyulan her türlü bilgi ve anlatımda kelime yanlışları ve anlatım bozuklukları olmamalıdır(www.ilkeratalay.com).

Katy Henning'e göre"açıklık" iyi bir web yazılımı için dikkate alınması gereken en önemli unsurdur (http://www.clickz.com). CRMDaily.com daha uzun ziyaretleri cesaretlendirmek için ispatlanmış metodlar olarak yedi adet "elektronik ticaret erdemi" ve daha önemlisi "kullanılabilirlik" in elektronik pazarlama üzerindeki etkisine tamamen uyan "uzun süreli sadakati" belirlemiştir (http://www.crmdaily.com). Jakob Nielson, içerik ile alakası olmayan başlıklar koymanın "Web Tasarımında En Önemli On Hata" arasında yer aldığını belirtmektedir (www.useit.com). Etkili bir web sitesi tasarımı için en önemli özellikler şu şekilde sıralanabilir (Kavak, 2005: 26):

I.*Hız:*Çelişkili görünmekle beraber uzmanlara göre uzun süreli müşteri sadakatinin temini için hız en temel kurallardan biridir. Eğer bir kullanıcı web sitesine ziyarette çok vakit harcarsa bu bir şeylerin ters gittiğine işaret etmektedir.

II. *Anlayış:* Tutarlı ve güvenilir olunmalıdır. İnsanları web sitesinde tutmanın anahtarı onların yanında olunduğunun hissini vermektir. Web sitesi, alışveriş yapanların sunulan mal ve hizmetler hakkındaki endişelerini gidermeli ve sorularını cevaplandırmalıdır.

III. *Açıklık:* Web sitesi tasarımcısı online kullanıcılar için hayatı kolay hale getirmelidir. Belirsizlik; duraksama ve endişe ve öfkeye neden olup; durup düşünmelerine yol açarak iletişime müdahale eder.

IV. *Bilgi:* Online kullanıcılar için hafıza yaratılmalıdır. Depolanmış bilgi kullanıcıya zaman kazandırarak internet ile tecrübesini kişiselleştirme imkanı sunar.

V.*Öncülük:* İlgili çapraz satış teknikleri kullanılmalıdır. Tüketicinin alışveriş sonrası ilgilenebileceği ek ürünler sunulmalıdır.

VI. *Samimiyet:* Web sitesine alışveriş sepeti konularak siteyi terk etmenin önüne geçilmesi gerekmektedir. Bir mağazadan diğer mağazaya gitmenin zaman ve maliyet yarattığı tuğla-kireç dünyasından farklı olarak web sitesinde başka bir siteye geçmek maliyet yaratmaz ya da çok az yaratır. Bu sebeple online kullanıcıların internet dışındaki dünyada bilmek isteyebileceği her şeyin etkileşimin başında söylenmesi gerekmektedir.

VII. *Duyarlılık:* Online kullanıcılardan gelen sorulara "*şimdi"* cevap verilmelidir. Alışverişin ortasında ortaya çıkabilecek sorulara anında elektronik posta merkezi veya telefon yardım hattı ile cevap verilerek kullanıcı tatmini arttırılmalıdır.

VIII.*Cömertlik:* Tüketicilerin alışverişe devam etmeleri için teşvikler yapılmalıdır. Tek seferde birden çok alışveriş yapmaları için (ulaşım için daha az ödeme vb...) cesaretlendirilmelidirler. Böylece tüketicinin tatmin seviyesi artar.

IX.*İlgi:* Online kullanıcılar alakalı online içerik görmek isterler. İlgili bir metin yazabilmek için, web sitesi tasarımcısı ziyaret edenin kafasından

geçenleri tahmin edebilmelidir. Web sitesi kullanıcılarla konuşmalı, kullanıcıları dahil etmelidir.

Web sitesi tasarlamak kolay ve eğlenceli gibi görünse de işletmelerin amaç ve hedeflerine ulaşabilmesi, web sitesi trafiğinin artırılması için web sitesi tasarımcılarının site kurulum aşamasında bu unsurları dikkate alması gerekmektedir. Bir web sitesinin tasarımının kalitesi online kullanıcıların sitede kalmasında veya siteyi terk etmesinde oldukça etkilidir. Web sitesi tasarımcısı bir web sitesi tasarımına başlamadan önce kendine şu soruları sormalıdır (http://www-3.ibm.com):

- Sitenin amacı nedir?
- Sitenin ne başarmasını, satmasını veya neyi desteklemesini istiyorum?
- Kullanıcılar kimler, ne isterler, neye ihtiyaç duyarlar?
- Site diğerlerine göre ne gibi bir rekabet avantajı sağlıyor?
- Web aracından nasıl yararlanırım?
- Proje çizelgesi yaratırken neyi dikkate almalıyım?

Web siteleri işletmelerin kendisini, mal ve hizmetlerini tanıttığı ortamlar olduğundan erişimi ve kullanımı kolay, görsel açıdan zengin; fakat göz yormayan bir biçimde tasarlanmalıdır. İnternette pazarlama açısından nitelikli bir web sitesinin hazırlanabilmesi için birtakım çalışmalar yapılması gerekmektedir (Kırçova, 2002: 78):

- Mevcut text dosyalarına web kodlarının eklenmesi
- Fotoğraf ve görsel malzemenin elektronik ortama yüklenmesi
- Kullanılacak grafiklerin uygun büyüklükler ve renklere dönüştürülmesi
- Sayfa içinde gerekli olabilecek teknik çizim, grafik gibi ek görsel malzemelerin yaratılması
- Başka belgelere bağlanmayı sağlayacak hipertext kodlarının yüklenmesi
- Dosyaların web sunucusuna yüklenmesi
- Dosya ve grafik bağlantılarının test edilmesi.

Web sitelerinin iletişim kurmaktan öte daha fazla şeyler yaptığını gösteren birtakım özellikler bulunmaktadır (Smith and Chaffey, 2002:161):

- *Satış (Sell):* Tekliflerin etkili iltişimi ve e-ticaret aktivitelerinin doğrudan yapılması aracılığıyla satışlarda artış ve büyüme sağlanabilir.
- *Hizmet (Serve):* Kullanımı kolay interaktif hizmetleri tasarlama müşterilerle daha iyi ilişkiler kurmaya değer katabilir.
- *Konuşma (Speak):* Bir site, isteğe özel içerik sağlamak, diyalog yaratma ve müşterilerin ihtiyaçlarını öğrenmeye yönelik interaktif

hizmetler tasarlamak yoluyla müşterilere yakınlaşmak ve değiş tokuş yapmak için kullanılabilir.

- *Tasarruf (Save):* Masraflar, online içerik ve hizmet sağlanarak azaltılabilir.
- *Sizzle:*Mükemmel bir site tasarımı marka yaratmaya yarayacağı gibi içerik tipi ve ilgili faaliyetler aracılığıyla marka değerlerini kuvvetlendirmektedir.

İşletmenin tüm faaliyet ve kararlarında olduğu gibi web sitelerinin yönetiminde de başarıya ulaşmak için tüketici odaklılık önemli bir unsurdur. Web siteleri tasarlanırken, temel hareket noktasını tüketici olarak kabul etmek ve tüketici bakış açısıyla yapılan değerlendirmelere önem vermek gerekmektedir (Wade and Eagles, 2003: 196-212).8600 Amerikalı tüketici arasında yapılan Forrester anketi dört faktörün web sitesi kullanıcılarının siteye dönmeleri için onları cesaretlendirdiğini göstermektedir (Smith, 2002: 226):

- *Yüksek Kaliteli İçerik:* Doğru bilgiyi, doğru zamanda, doğru yerde elde etmeye çalışır. Örneğin, online seyahat paketi siteleri artık ihtiyaç duyduğumuzdan daha fazla rakip otelleri, konuk yorumlarını, tatil rehberleri ve hatta videolarını içermektedir. Kaliteli içerik ziyaretçilere doğru karar vermeleri konusunda ve arama motoru optimizasyonu ile de siteye ziyaretçi çekmede yardımcı olmaktadır.
- *Kullanım Kolaylığı:* İyi navigasyon manasına gelmektedir. Sitenin form ve yapısı ne aşırı karmaşık, ne de çok büyük olmalıdır. İyi tasarlanmış bir sitede kullanıcı asla kaybolmaz. Satış ve sipariş sayfası kolayca bulunabilir olmalıdır. E-ticaret işlemleri yapmak, güvenlik ve gizlilik kolay olmalıdır.
- *Çabuk Yükleme:* İyi bir web sitesinde yükleme hızlı iken kötü olarak değerlendirilen web sitelerinde yükleme hantal ve yavaştır. Ziyaretçiler beklemez. *SciVisum veya Site Güven gibi hizmetlerle performansını değerlendirmek gerekmektedir.*
- *Sık sık Güncelleme:*iyi web siteleri taze kalmalıdırlar. Onlar kendi ziyaretçileri için alakalı ve zamanında yeni bilgiler koymalıdır. "Web sitesi tekrar ziyaretleri teşvik ediyor mu", "web sitesi ziyaretçilere geri dönmeleri için gerçekten iyi nedenler sunuyor mu" kontrol etmek gerekmektedir.

2.3. Web Sitesi Kalitesi ile İlgili Ölçekler

Literatür incelendiğinde web sitesi kalitesi ile ilgili çeşitli çalışmalara rastlamak mümkündür. Bunlar tüketici tarafından algılanan web kalitesinin değerlendirildiği çalışmalar ve içerik analizi ile araştırmacılar tarafından değerlendirilen web kalitesi çalışmaları şeklinde olduğu gibi bu ikisinin

kullanıldığı çalışmalar da mevcuttur. Tüketici tarafından algılanan web kalitesi konulu çalışmalar daha çok alan araştırmalarına dayanmakta olup farklı koşullarda algılanan kalitenin de farklılıklar gösterdiği görülmektedir (Bolton ve Drew, 1991:22).

- Hamill ve Gregory (1997) başarılı bir web sitesinde bulunması gereken özellikler olarak *bilgi zenginliği, düzenli güncelleme, yönlendirme, etkileşim* ve *geri dönüşümü* üzerinde durmuşlardır.
- Liu ve Arnett (2000: 29) tarafından e-ticaret web sitelerini değerlendirmek için geliştirilen bir modelde altı faktör önerilmiştir. Bunlar; *bilgi kalitesi, bilgi kapasitesi, sistem kullanımı, eğlendirebilirlik, sistem tasarım kalitesi* ve *hizmet kalitesidir*. Araştırma sonucunda; bilgi kalitesi, sistem kullanımı, eğlendirebilirlik ve sistem tasarım kalitesi web sitesinin başarılı olmasını etkileyen dört ana faktör olarak ortaya çıkmıştır.
- Grönross ve diğerlerine göre (2000:13) elektronik hizmet kalitesinde sağlanacak artış, web sitesini etkin ve çekici kılmanın ötesinde tüketici memnuniyetini en üst düzeye çıkarma ve o seviyede tutma konusunda da yöneticilere yardımcı olacaktır. Dijital pazarda faaliyet gösteren işletmelerin etkinliğinin artırılmasını sağlayacak faktörlerin belirlenmesi amacı ile ortaya çıkan web kalitesi çalışmaları gerek araştırma şirketleri gerekse akademisyenler tarafından farklı formatlarda sürdürülmektedir.
- WEBQUAL ölçeği, Barnes and Vidgen (2000) tarafından işletmenin e-ticaret çalışmalarını ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek web site kalitesinin içeriğini göstermektedir ve 5 boyuttan oluşmaktadır. Bunlar; *kullanılabilirlik, dizayn, bilgi, güven ve empatidir*.
- Cox ve Dale (2001:121-131) bir web sitesini değerlendirmede belirleyici faktörleri; *ulaşılabilirlik,iletişim, güvenilirlik, inanılırlık, kullanılabilirlik, fonksiyonellik ve bütünlük* olarak önermişlerdir.
- Yoo ve Donthu (2001: 31-46); internet alışveriş sitesinin algılanan kalitesini ölçmek için *kullanım kolaylığı,estetik tasarım,işletim hızı,güvenlik* boyutlarını içeren SITEQUALölçeğini geliştirmişlerdir.
- Araştırma şirketleri tarafından yürütülen ticari amaçlı araştırmalar, online isletmelerin hizmet kalitelerini değerlendirmeye yönelik belli başlı kalite kriterlerinin belirlenmesini hedeflerken; gerek ilgili değerlendirme kriterlerinin gerekse kullanılan sınıflandırma yöntemlerinin geçerliliği ve açıklığı akademik çevreler tarafından tartışma konusu olmuştur (Aladwani ve Palvia, 2002:51).

- Web sitesi kalitesinin gelişim ve geçerlilik sürecini anlatan WebQual Ölçeği Loiacono vd. (2002:433) tarafından geliştirilmiştir. Geliştirilen bu web sitesi kalitesi ölçeğinde 12 boyut ortaya çıkmaktadır. Bunlar; *amaca uygun bilgilendirme, istenilen biçimde iletişim kurabilme, güven, cevaplama süresi, anlama kolaylığı, sezgisel işlemler, görsel çekicilik, yenilikçilik, duygusal çekicilik, imaj tutarlılığı, çevrimiçi bütünlük ve göreceli avantajdır.*
- İşletmenin tüm faaliyet ve kararlarında olduğu gibi web sitelerinin yönetiminde de başarılı olmak için tüketici odaklılık oldukça önemlidir. Web siteleri tasarlanırken; temel hareket noktasını tüketici olarak kabul etmek ve tüketicilerin bakış açılarıyla yapılan değerlendirmelere önem vermek, web sitesi yönetimini daha başarılı hale getirebilir. Tüketici odaklı değerlendirmelerde, web sitesi kalite boyutlarının sadece tasarım açısından değil, önem açısından da değerlendirmelerini öğrenmek işletmeye ekstra faydalar sağlayabilir. Bu sayede, işletme kaynakları sınırlı olduğu için, web siteleriyle ilgili her faktöre tüketicinin verdiği kadar önem vererek, o oranda başarının yükseltilmeye çalışılması, hem kaynakların daha verimli kullanılmasını hem de müşterilerin olumlu bir şekilde değerlendirdiği bir web sitesine sahip olmayı kolaylaştırabilecektir (Wade ve Eagles, 2003: 197).
- E-TailQ ölçeği, Wolfinbarger ve Gilly (2003:193) tarafından online satın alma deneyimlerinde algılanan kaliteyi belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek için 3 çalışma yapılmıştır. Bunlar; 9 odak grup çalışması, 1 adet yapılandırılmış kavramsallaştırma uygulaması ve 1 online anket çalışmasıdır. Yapılan çalışmalar sonucunda 4 boyut ve 14 önermeden oluşan bir ölçek elde edilmiştir. Buna göre; algılanan kaliteyi belirleyen 4 boyut; yerine getirme/güvenilirlik, web sitesi dizaynı, gizlilik/güvenilirlik ve müşteri hizmetlerinden oluşmaktadır.
- Rosen ve Purinton (2004), internetin sunduğu avantajlardan faydalanmak isteyen işletme sayısının artmasıyla birlikte, hangi özelliklerin bir siteyi ön plana çıkaracağının anlaşılmasının önemli olduğunu vurgulayarak, ziyaretçileri siteye çekmekte *kaliteli içerik, kolay kullanım, hız ve sık güncelleme* olmak üzere dört önemli faktör olduğunu ortaya koymuşlardır.
- Webb ve Webb (2004:430)'e göre web sitelerinin kaliteleri ile ilgili pek çok yaklaşım geliştirilmeye çalışılmış olmasına rağmen, web sitelerinde sunulan hizmetin başarısını etkileyen faktör ve değişkenlerle ilgili kapsamlı bir yaklaşım üzerinde fikir birliği sağlanamamıştır.

- Park vd. (2007:15) web sitesi kalitesini, *bir web sitesinin diğer sitelerden üstünlüğünün değerlendirilmesi* olarak belirtmektedir.
- E-S-QUAL ölçeği, Yang ve Tsai (2007:121) tarafından, müşterilerin online alışveriş yaptığı web sitelerinin hizmet kalitesini ölçmek için oluşturulmuştur. E-hizmet kalitesini ölçmek için 2 farklı ölçeğin kullanılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bunlardan biri; E-S-QUAL ölçeği, 22 önerme ve *etkinlilik, sistem uygunluğu, tamamlayıcılık* ve *gizlilik* adı verilen 4 boyuttan oluşmaktadır. İkincisi ise; E-RecSQUAL ölçeği, 11 önerme ve *cevaplayıcılık, telafi* ve *iletişim* adı verilen 3 boyuttan oluşmaktadır.
- Bai, Law ve Wen (2008:399)'in web site kalitesinin, tüketici memnuniyeti ve satın alma davranışları üzerine etkisini inceledikleri çalışmalarında, web site kalitesinin tüketici memnuniyetine doğrudan ve olumlu bir etki oluşturduğunu, tüketici memnuniyetinin de satın alma davranışını doğrudan ve olumlu bir şekilde etkilediğini belirtmişlerdir.
- Poddar vd. (2009:444)' e göre web sitesi kalitesi bir web sitesinin tüketici bakış açısı ile değerlendirilmesidir.
- Udo vd. (2010:481) web sitesi kalitesini sanal bir ortamda elde edilen mal ve hizmetin kalitesinin tüketici tarafından algılanması ve değerlendirilmesi olarak tanımlamaktadır.
- Geleneksel pazarlama faaliyetlerine kıyasla oldukça yeni bir konu olan web siteleri aracığıyla pazarlama faaliyetlerinin yürütülmesi kapsamında, konaklama işletmelerinin web sitelerinde hangi faktörlere yer verilebileceği ilgili çalışmalarda, tüm araştırmacıların fikir birliği ettikleri bir sonuca henüz ulaşılamadığını belirtmektedir. Teknolojik gelişmeler, konaklama işletmelerinin web sitelerinde ye verilebilecek faktör sayısını ve çeşitliliğini gün geçtikçe artırmaktadır. Web sitelerinin tüketici beklentilerine cevap verememesi birtakım problemlere neden olmaktadır. Bu nedenle web sitelerinin tüketici odaklı olarak değerlendirilmesine yönelik çalışmaların, tüketicilere daha kullanılabilir ve faydalı web sitelerine ulaşabilme fırsatları sunabilmesi açısından önemli olduğu görülmektedir (Öz, 2010:117).

3. ONLINE SATIŞ YAPAN WEB SİTELERİNİN KALİTESİNE İLİŞKİN TUTUM DEĞERLENDİRMESİ: UŞAK ÖRNEĞİ

Bu bölümde, araştırmanın amacı, önemi, yöntemi, evren ve örneklemi açıklanarak; araştırma ile ilgili analiz sonuçları verilmiş, elde edilen bulgulardan hareketle çalışmanın sonucu açıklanmıştır.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Son yıllarda küreselleşmenin hızla artması, teknolojik ilerlemeler, bilgi-iletişim alanında yaşanan gelişmeler internet kullanımının yaygınlaşmasına olanak sağlamıştır. Bilgiye en hızlı biçimde ulaşmayı sağlayan internet tüketicilere ve işletmelere çeşitli olanaklar sunmaktadır. Tüketiciler zaman ve mekan sınırı olmadan istedikleri ürünü istedikleri web sitesinden karşılaştırmalar yaparak satın alabilirken; işletmeler de kendileri hakkında bilgi verebilmekte, mal ve hizmetlerini tanıtabilmekte, satış yapabilmekte, müşteri itirazlarına cevap verebilmekte kısacası pek çok pazarlama faaliyetini gerçekleştirebilmektedir. İşletmelerin hedef kitleleri ile internet üzerinden kurdukları iletişimde web sitelerinin tasarım kalitesi önemli bir yere sahiptir. Literatür incelendiğinde web sitesinin kalitesine ilişkin tutum değerlendirmesi ölçen araştırma sayısının yeterli sayıda olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu araştırmanın amacı işletmeler ve tüketiciler için büyük önem arz eden online satış yapan web sitelerinin kalitesine ilişkin tüketici tutumunun ölçülmesidir.

3.2. Araştırmanın Kapsamı

Araştırmanın kapsamı, yapılan literatür taramalarından elde edilen bulgular doğrultusunda online satış yapan web sitelerinin kalitesine ilişkin tüketici tutumunu ölçmek amacıyla Uşak il merkezinde yaşamakta olan, internet kullanıcıları üzerinde uygulanmıştır. Bu bağlamda gerekli verileri elde etmek üzere düzenlenmiş olan anket formu Uşak il merkezinde yaşayan, 500 tüketici üzerinde uygulanmış, herhangi bir web sitesi, marka, ürün kısıtlamasına gidilmeden, genel online satış yapan web sitelerinin kalite algısı üzerinde durulmuştur.

Bu araştırmada anakütle Uşak ili merkezde yaşayan tüm tüketicilerdir. Araştırmanın amacı online satış yapan web sitelerinin kalite algısını ölçmek olduğundan araştırmanın amacına uygun ana kütlenin özelliklerini taşıyan örneklere ulaşabilmek için yargısal örnekleme yöntemi izlenmiş ve Uşak ili merkezde yaşayan tüketiciler üzerinde yapılmıştır. Yargısal örnekleme yönteminde araştırmacı örnek birimlerini kendi kararına göre seçmekte; örnek büyüklüğün yeterli olup olmadığına veri toplama süreci içerisinde karar vermektedir (Yükselen, 2004:59). Anakütleden seçilecek gerekli örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde örneklem büyüklüğünü belirmeden kullanılan şu formül kullanılmıştır (Kurtuluş, 2004b:191):

$$n= p.(1-p) / (e/Z)^2$$

Bu formüldeki sembollerin anlamları şöyledir: **n**= örnek hacmi, **p**: incelenen olayın görüş sıklığı, **e**= hata payı oranı, **z**= güven aralığı. Çalışma %95 güven aralığında (Z), %5 hata payı (e) ile anketi cevaplayacak kişilerin %50 olasılıkla (p) doğru ya da yanlış cevap verecekleri göz önünde

bulundurularak belirlenen 500 alışveriş merkezi tüketicisi üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Verilerin elde edilmesinde yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formları 01 Ağustos 2016- 30 Ağustos 2016 tarihleri arasında Uşak'ta yaşamakta olan tüketiciler üzerinde uygulanmıştır. Anketlerin uygulanmasında 5 anketör kullanılmış olup; anketörler anketleri alışveriş merkezinden mal ve hizmet satın almış olan tüketiciler üzerinde uygulamışlardır. Bir anketin tamamlanma süresi ortalama 10 dakikadır.

3.3. Araştırmanın Kısıtları

Bu araştırmanın kısıtlarından biri tüketicilerin web sitesi özellikleri ile ilgili sorulara yanlı cevap verme ihtimalidir. Bazı tüketicilerin anketi cevaplamak istememesi de bir diğer önemli kısıttır. Araştırma sadece Uşak il merkezinde yaşayan tüketiciler üzerinde uygulandığından çıkan sonuçların Türkiye'nin diğer illerinde yaşamakta olan tüketiciler için genellenmesi doğru değildir. Ayrıca web sitesi, sektör, marka, ürün kısıtlaması yapılmayıp genel online alışveriş davranışı üzerinde durulduğundan herhangi bir kısıtlama yaparak yapıldığında farklı sonuçlar verebilir. Diğer yandan zaman ve maliyet kısıtları söz konusudur.

3.4. Araştırmanın Yöntemi

Bu bölümde araştırmanın dayandığı model ve hipotezler, anket sorularının oluşturulması, test edilmesi ve anket formunun tasarlanması, ana kitle örnek kitle seçimi ve veri toplama hakkında bilgilere yer verilecektir.

3.4.1. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

3.4.1.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada, "Tanımlayıcı (Betimsel) Araştırma Modeli" kullanılmıştır. Amacı; eldeki problemi, bu problemle ilgili durumları, değişkenleri, bu değişkenler arasındaki ilişkileri tanımlamak olan tanımlayıcı araştırma modelinde iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkinin derecesi belirlenebilmektedir (Kurtuluş, 2004: 252). Araştırmada kullanılan araştırma modeli aşağıda şekil 1'de gösterilmiştir.

3.4.1.2. Araştırmanın Hipotezleri

Literatür bölümünde de bahsedildiği üzere web sitesi kalitesi web sitesi kullanıcıları açısından oldukça önemlidir. Online alışverişlerde mal ve hizmet kalitesinin yanı sıra web sitesi kalitesi de tüketicilerin satın alma davranışını etkilemektedir. Araştırmanın amacı ve modeli doğrultusunda uygulamayla ilgili geliştirilen hipotezleri şu şekilde göstermek mümkündür:

H1: Araştırmaya katılan tüketiciler online alışverişlerde web sitesi kalitesinden etkilenmektedir.

H1a: Araştırmaya katılan tüketicilerin internet kullanmanın alışverişi kolaylaştırıcı bulmaya yönelik tutumları olumludur.

H1b: Araştırmaya katılan tüketicilerin sipariş vermenin kolay olmasını istemeye yönelik tutumları olumludur.

H1c: Araştırmaya katılan tüketicilerin sitenin yerleşiminin açık ve basit olmasını istemeye yönelik tutumları olumludur.

H1d: Araştırmaya katılan tüketicilerin satın alma sürecini birkaç linkle tamamlanabilir olmasını istemeye yönelik tutumları olumludur.

H1e: Araştırmaya katılan tüketicilerin web sitesinin yazı tipinin okunaklı olmasını istemeye yönelik tutumları olumludur.

H1f: Araştırmaya katılan tüketicilerin iyi organize edilmiş bir web sitesi istemeye yönelik tutumları olumludur.

H1g: Araştırmaya katılan tüketicilerin web sitesinde ürünlerle ilgili görseller bulunmasını istemeye yönelik tutumları olumludur.

H1h: Araştırmaya katılan tüketicilerin web sitelerinde ürünler hakkında ayrıntılı bilgi edinme istemelerine yönelik tutumları olumludur.

H1ı: Araştırmacıların web sitelerinden kolay ve anlaşılır bilgiler beklemeye ilişkin tutumları olumludur.

H1i: Araştırmaya katılan tüketicilerin web sitesinin tüketicinin izni olmadan başka bir şirkete bilgi vermemesini istemeye ilişkin tutumları olumludur.

H1j: Araştırmaya katılan tüketicilerin web sitesinden kişisel bilgilerini koruyacak bir güvenlik sistemi bulundurmalarını istemeye yönelik tutumları olumludur.

H1k: Araştırmaya katılan tüketicilerin web sitel

erinin hızlı yüklenmesini istemeye ilişkin tutumları olumludur.

H1l: Araştırmaya katılan tüketicilerin ürün iade politikasının kolay olmasını istemeye yönelik tutumları olumludur.

H1n:Araştırmaya katılan tüketicilerin web sitelerinde müşteri hizmetleri ile ilgili bilgi bulunması istemeye yönelik tutumları olumludur.

H1o: Araştırmaya katılan tüketicilerin web sitesinde iletişim bilgileri bulunmasını istemeye yönelik tutumları olumludur.

H1p: Araştırmaya katılan tüketicilerin web sitesini kullanmayı bir telefon, faks, e-maille iletişim kurmaktan kolay bulmaya yönelik tutumları olumludur.

H2: Web sitesi kullanılabilirlik kalitesine önem verme bakımından kadın tüketiciler ile erkek tüketiciler arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H3: Web sitesi güvenlik/gizlilik kalitesine önem verme bakımından kadın tüketiciler ile erkek tüketiciler arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H4: Web sitesi hız kalitesine önem verme bakımından kadın tüketiciler ile erkek tüketiciler arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

3.5. Anket Formunun Tasarımı

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi kullanılmış olup; anket formunun tasarlanmasında yerli ve yabancı literaür taraması yapılarak daha önce yapılan anket çalışmaları incelenmiştir. Konuyla ilgili araştırmalar neticesinde oluşturulan soruların bir kısmı olduğu gibi alınmış; bir kısmı içinde bulunulan zaman, anakitlenin özellikleri ve araştırmanın amacı gibi özellikler göz önünde bulundurularak yeniden şekillendirilmiştir. Anket formu onaltı bölümden oluşmaktadır. İlk yedi bölüm araştırmaya katılan tüketicilerin demografik özelliklerini ölçmeye yarayan sorulardan oluşmaktadır.

Web sitesi hizmet uygunluğu ve algılanan riski ölçmeye yarayan sekizinci bölümde yer alan sorular (Udo, Bagchi, Kirs;2010)'in araştırmasından uyarlanarak ankete adapte edilmiştir. Web sitesi kullanılabilirliğini ölçmeye yarayan dokuzuncu bölümde yer alan 1. ve 2. sorular soru (Barnes, Vidgen; 2000)'in araştırmasından; 3., 4., 5. sorular (Yoo, Donthu, 2001;17)'nun araştırmasından;6.soru (Loiacono, Watson, Goodhue; 2002)'nin araştırmasından; 7. soru (Celsi, Gilly,2003188-189); 8. Soru (Aladwani, Palvia, 2002;474)'nın araştırmasından; 9. ve 10. sorular **(**Hadrian, Trireksani, 2006; 13)' nin araştırmasından uyarlanarak ankete adapte edilmiştir. Web sitesi dizayn kalitesini ölçmeye yarayan onuncu bölümde yer alan 1.,2.,3. Sorular (Barnes, Vidgen; 2000)'in araştırmasından; 4. soru (Yoo, Donthu, 2001; 17)'nun araştırmasından; 5. ve 6. sorular (Loiacono, Watson,

Goodhue; 2002)'nin araştırmasından; 7., 8.,9. sorular (Aladwani, Palvia, 2002;474); 'nın araştırmasından uyarlanarak ankete adapte edilmiştir. Web sitesinin bilgi sunma kalitesini ölçmeye yarayan onbirinci bölümde yer alan 1.,2.,3.,4.,5., 6. sorular (Barnes, Vidgen; 2000)'in araştırmasından; 7. ve 8. soru (Yoo, Donthu, 2001; 17)'nun araştırmasından; 9. Soru (Celsi, Gilly, 2003; 188-189)' nin araştırmasından uyarlanarak ankete adapte edilmiştir. Web sitesinin güvenlik/gizlilik kalitesini ölçmeye yarayan onikinci bölümde yer alan 1. Soru (Aladwani, Palvia, 2002; 474)'nın araştırmasından; 2. soru (Yoo, Donthu, 2001; 17)'nun araştırmasından; 3. soru (Barnes, Vidgen; 2000)'in araştırmasından;4. soru (Yoo, Donthu, 200; 17)'nun araştırmasından; 5. soru (Loiacono, Watson, Goodhue; 2002)'nin araştırmasından; 6. soru (Celsi, Gilly, 2003; 188-189)'nin araştırmasından uyarlanarak ankete adapte edilmiştir. Web sitesinin empatik olma özelliğini ölçmeye yarayan onüçüncü bölümde yer alan 1. soru (Barnes, Vidgen; 2000)'in araştırmasından; 2. soru (Celsi, Gilly; 2003)'nin araştırmasından uyarlanarak ankete adapte edilmiştir. Web sitesinin hız kalitesini ölçmeye yarayan öndördüncü bölümde yer alan sorular (Yoo, Donthu, 2001; 17)'nun araştırmasından uyarlanarak ankete adapte edilmiştir. Web sitesinin müşteri hizmetleri kalitesini ölçmeye yarayan onbeşinci bölümde yer alan 1. ve 2. sorular (Aladwani, Palvia, 2002; 474)'nın araştırmasından; 3.,4.,5. sorular (Celsi, Gilly, 2003; 188-189)'nın araştırmasından; 6. Soru (Hadrian, Trireksani, 2006;13) 'nin araştırmasından uyarlanarak ankete adapte edilmiştir. Web sitesinin tamamlayıcı ilişki kalitesini ölçmeye yarayan onaltıncı bölümde yer alan sorular (Loiacono, Watson, Goodhue; 2002)'nin araştırmasından uyarlanarak ankete adapte edilmiştir. Web sitesinin hizmetleri yerine getirme kalitesini ölçmeye yarayan onaltıncı bölümde yer alan sorular (Yang & Tsai, 2007; 125-126)'nin araştırmasından uyarlanarak ankete adapte edilmiştir. Anket formu 5'li likert ölçeğinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Likert ölçeği adını geliştiricisi olan Rennis Liker'ten almıştır. Bu ölçekte katılımcıya çeşitli ifadeler yöneltilerek katılımcıdan bu ifadelere katılıp katılmama derecesini belirtmesi istenmektedir. Likert ölçeğinde yer alan ifadeler ayrı ayrı değerlendirilebilir, ifadeler arası korelasyon ya da ilişki incelenebilir (Altunışık ve diğerleri, 2010: 115-116).

3.6. Anakitle ve Örnek Kitlenin Seçimi

Bu araştırmada anakitle Uşak ili merkezde yaşayan online alışveriş yapan tüketicilerdir. Araştırmanın amacı online alışverişlerde web sitesi kalitesinin tüketici satın alma niyetine etkisini ölçmek olduğundan araştırmanın amacına uygun ve ana kitlenin özelliklerini taşıyan örneklere ulaşabilmek için yargısal örnekleme yöntemi izlenmiş ve Uşak ili merkezde yaşayan online alışveriş yapan tüketiciler üzerinde yapılmıştır. Yargısal örnekleme yönteminde araştırmacı örnek birimlerini kendi kararına göre

seçmekte; örnek büyüklüğün yeterli olup olmadığına veri toplama süreci içerisinde karar vermektedir (Yükselen, 2004: 59).

3.7. Güvenilirlik Analizi ve Sonuçları

Ölçüm aracının araştırma değişkenlerini istikrarlı ve tutarlı bir biçimde ölçe düzeyini ifade eden güvenilirlik; ölçümün kontrol edilemeyen test koşullarına ve deneklerin durumlarına rağmen zaman içinde dengeli olabilmesini, istikrarını ve durumlardaki değişmeler nedeniyle değişme özelliğinin az olmasını göstermektedir (Özdemir, 2010:74). Cronbach's Alpha katsayısına bağlı olarak ölçeğin güvenirliliği aşağıdaki gibi yorumlanmaktadır:

$0.00 \leq \alpha < 0.40$ olduğu durumda ölçek güvenilir değil,
$0.40 \leq \alpha < 0.60$ olduğu durumda ölçek güvenirliliği düşük,
$0.60 \leq \alpha < 0.80$ olduğu durumda ölçek güvenirliliği oldukça yüksek,
$0.80 \leq \alpha < 1.00$ olduğu durumda ölçek yüksek derecede güvenilir.

Yapılan güvenirlilik analizi sonucunda, güvenirlilik katsayısı (Cronbach's Alpha) ölçekteki 61 sorudan oluşan online alışverişlerde web sitesi kalitesinin tüketici satın alma niyetine etkisini ölçen bölüm için *0.983*(demografik verilerle ilgili ifadelerin bulunduğu bölüm hariç) gibi oldukça yüksek bir sonuç vermiştir.

Araştırma ölçeğine ilişkin güvenirlilik testi sonuçları ve hesaplanan alfa katsayıları aşağıda Tablo 3.1.' de verilmiştir:

Tablo 3.1. Güvenilirlik Analizi

Değişkenler	**Alfa Katsayıları**	**GüvenirlilikDüzeyi**
Uygunluk	72	OldukçaYüksek
Kullanılabilirlik	95,2	YüksekDerecedeGüvenilir
Dizayn	94,4	YüksekDerecedeGüvenilir
BilgiSunmaKalitesi	97,3	YüksekDerecedeGüvenilir
Güvenlik-Gizlilik	97,3	YüksekDerecedeGüvenilir
EmpatikOlma	71,5	OldukçaYüksek
HızKalitesi	91	YüksekDerecedeGüvenilir
MüşteriHizmetleri	96	YüksekDerecedeGüvenilir
TamamlayıcıİlişkiHizmetiYerineGetirme	87,1	YüksekDerecedeGüvenilir
TümÖlçek	96	YüksekDerecedeGüvenilir
	98,3	YüksekDerecedeGüvenilir

3.8. Verilerin Kodlanması, Düzenlenmesi ve Analizi

Araştırma sürecinde anket formlarında yer alan sorulara verilen cevaplar kodlanarak "SPSS (Statistical Package for Social Sciences- Sosyal Bilimler İçin İstatistik Paketi) For Windows SPSS 21 Sürümü" ile analize tabi tutulmuştur. Adını "Statistical Package for Social Sciences" (Sosyal Bilimler İçin İstatistik Paketi) ifadesinin ilk harflerinden alan SPSS; istatistiksel bir analiz programıdır ve işletme, ekonomi, sosyoloji, psikoloji ve pazarlama gibi birçok alanda çeşitli amaçlar için kullanılmaktadır (Altunışık ve diğerleri,2010: 352). Ayrıca verilerin analizinde Excel 2010'dan yararlanılmıştır.

3.9. Araştırmanın Bulguları

3.9.1. Demografik Özellikler

Araştırmaya katılan tüketicilerin demografik özelliklerine ait frekans analizleri ve ortalamalar aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir.

Tablo 3.2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet		
	Sayı	Yüzde
Kadın	250	50,0
Erkek	250	50,0
Toplam	500	100,0
Yaş		
		Yüzde
15-18	22	4,4
19-29	196	39,2
30-39	162	32,4
40-49	66	13,2
50-59	22	4,4
60+	32	6,4
Toplam	500	100,0
Medeni Durum		
		Yüzde
Bekar	278	55,6
Dul/Boşanmış	8	1,6
Evli	214	42,8
Toplam	500	100,0
Eğitim Durumu		
		Yüzde
İlköğretim	12	2,4
Lise	110	22,0
Ön lisans	72	14,4
Lisans	226	45,2
Lisansüstü	80	16,0
Toplam	500	100,0

Aylık Hane Geliri		
	Sayı	Yüzde
0-949 TL	52	10,4
1.000-1.500 TL	66	13,2
1.501- 2.000 TL	72	14,4
2.001 TL ve üzeri	310	62,0
Toplam	500	100,0
Aile Reisinin Mesleği		
	Sayı	Yüzde
Devlet Memuru	92	18,4
Diğer	50	10,0
Emekli	80	16,0
Esnaf	72	14,4
Ev Hanımı	8	1,6
İşçi	66	13,2
İşletme Sahibi	42	8,4
İşsiz	18	3,6
Kamu-Özel İdareci	20	4,0
Öğrenci	8	1,6
Serbest Meslek (Dr. Av. Müh.)	44	8,8
Toplam	500	100,0

Tablo 3.2.'den de görüleceği üzere kadınların oranı erkeklerin oranı ile eşit olup; kadın ve erkek sayılarının örneklem içindeki dağılımı birbirine eşittir. Araştırmaya katılan tüketiciler nispeten genç tüketicilerden oluşmaktadır. Tüketiciler içinde %39.2 oran ile 19-29 yaş grubu birinci sıradadır. %32.4 oran ile 30-39 yaş grubu ikinci sırada, %13.2 oran ile 40-49 yaş grubu üçüncü sırada yer almaktadır. %6.4 ile 60+ yaş grubu dördüncü sırada yer alırken; %4.4. oran ile 15-18 ve 50-59 yaş grubu beşinci ve son sırada yer almaktadır. Araştırmaya katılan tüketiciler içerisinde %55.6 oran ile bekarlar ilk sırada, %42.8 oran ile evliler ikinci sırada, %1.6 oran ile dul/boşanmış medeni duruma sahip olanlar üçüncü sırada yer almaktadır. Araştırmaya katılan tüketiciler içerisinde %45.2 oran ile lisans mezunları birinci sırada, %22.0 oran ile lise mezunları ikinci sırada, %16.0 oran ile lisansüstü mezunları üçüncü sırada, %14.4 oran ile ön lisans mezunları dördüncü sırada yer alırken; %2.4 ile ilköğretim mezunları beşinci sırada yer almaktadır. Araştırmaya katılanlar arasında en büyük kesimi %62.0 oran ile 2.001 TL ve üzeri gelire sahip tüketiciler oluştururken; ikinci sırada %14.4 oran ile 1.501-2.000 TL gelir düzeyine sahip tüketiciler yer almaktadır. Üçüncü sırada %13.2 oran ile 1.000-1.500 Tl gelir düzeyine sahip tüketiciler yer alırken, dördüncü ve son sırada %10.4 oran ile 0-949 TL gelir düzeyine sahip tüketiciler yer almaktadır. Araştırmaya katılanlar içerisinde %18.4 oran ile devlet memurları birinci sırada yer alırken; %16.0 oran ile emekliler ikinci sırada yer almaktadır. %14.4 oran ile esnaflar üçüncü sırada, %13.2 oran ile işletme sahipleri dördüncü sırada yer almaktadır. %10.0 kesim diğer seçeneğini işaretlemiştir. %8.8 oran ile serbest meslek sahipleri altıncı sırada, %8.4 oran işletme sahipleri yedinci sırada, %4.0 oran ile kamu-özel idareciler sekizinci sırada yer almaktadır. %3.6 oran ile işsiz kesim dokuzuncu sırada yer almaktadır.

3.9.2. Araştırmaya Katılan Tüketicilerin Her Bir Soruya Verdikleri Cevapların Ortalamaları

Tek grup T tesitinin amacı üzerinde çalışılan değişkenin öngörülen veya hipotez testinde öngörülen bir değerden farklı olup olmadığının araştırılmasıdır (Altunışık ve diğerleri, 2010:184). Araştırmaya katılan tüketicilerin web sitesi kalite boyutları ile ilgili ifadelerde her bir soruya verdikleri cevapların ortalamaları ve standart sapmaları aşağıda tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 3.3. Araştırmaya Katılan Tüketicilerin Web Sitesi Hizmet Uygunluğu ve Algılanan Risk Boyutu ile İlgili İfadelerde Her Bir Soruya Verdikleri Cevapların Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Tek Grup T Testi	**Sayı**	**Aritmetik Ortalama**	**Standart Sapma**
WEB SİTESİ HİZMET UYGUNLUĞU VE ALGILANAN RİSK			
9.1.) İnternet kullanmak alışveriş yapmamı kolaylaştırıyor.	500	3,89	,928
9.2.) Online alışveriş yapma, geleneksel mağazalara kıyasla zaman tasarrufu sağlar.	500	3,79	1,084
9.4.) İnternetteki ürün kalitesinden kaygı duyuyorum.	500	3,52	1,126
9.3.) Kredi kartı bilgisinin çalınmasından kaygı duyuyorum.	500	3,51	1,178
9.6.) Online satın aldığım zaman, kişisel bilgimin nasıl kullanılabileceği konusunda kaygı duyuyorum.	500	3,35	1,151
9.5.) Online güvenli işlem konusunda kaygı duyuyorum.	500	3,28	1,169

Tablo 3.3.'ten anlaşılacağı üzere kullanılan ölçeğe göre alınan cevaplar 5 üzerinden değerlendirilmiştir. 5'li likert ölçeğinin puanlarında; "5:Kesinlikle Katılıyorum", "4:Katılıyorum", "3: Kararsızım", "2:Katılmıyorum", "1:Kesinlikle Katılmıyorum" a karşılık gelmektedir. Buna göre ifadeler değerlendirildiğinde ölçekteki her bir ifadeye katılım derecesi ortalamasına bakılacak olursa;

"İnternet kullanmak alışveriş yapmamı kolaylaştırıyor." ifadesine katılım derecesi ortalaması 3.89 olup; "Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum" ile "Katılıyorum" arasında bir puana denk gelmektedir. Bu ifade "Katılıyorum" şeklinde yorumlanabilir. Bu bulgulardan hareketle; H1a Hipotezi kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan tüketicilerin internet kullanmanın alışverişi kolaylaştırıcı bulmaya yönelik tutumları olumludur.

Tablo 3.4. Araştırmaya Katılan Tüketicilerin Web Sitesi Kullanılabilirliği Boyutu ile İlgili İfadelerde Her Bir Soruya Verdikleri Cevapların Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Tek Grup T Testi	**Sayı**	**Aritmetik Ortalama**	**Standart Sapma**
WEB SİTESİ KULLANILABİLİRLİĞİ			
10.4.) Sipariş vermek kolay olmalıdır.	500	4,42	,648
10.10) Web siteleri üzerindeki arama fonksiyonları işe yarıyor olmalıdır.	500	4,42	,616
10.3.) Ürünleri bulmak kolay olmalıdır.	500	4,39	,619
10.7.) Sitenin yerleşimi açık ve basit olmalıdır.	500	4,35	,707

10.6.) Web sitesindeki ekran sayfalarının okunması kolay olmalıdır.	500	4,34	,688
10.2.) Siteyle etkileşimim açık ve anlaşılabilir olmalıdır.	500	4,33	,649
10.5.) Satın alma süreci birkaç linkle tamamlanabilmelidir.	500	4,27	,789
10.9.) Minimum sayıdaki tıklamayla istediğim şeyi bulabilmeliyim.	500	4,27	,737
10.8.) Web sitesinin linkleri/hiper linkler geçerli olmalıdır.	500	4,26	,739
10.1.) Sitenin kullanılmasını (işletilmesini) öğrenmek kolay olmalıdır.	500	4,22	,724

Tablo 3.4.'ten anlaşılacağı üzere kullanılan ölçeğe göre alınan cevaplar 5 üzerinden değerlendirilmiştir. 5'li likert ölçeğinin puanlarında; "5:Kesinlikle Katılıyorum", "4:Katılıyorum", "3: Kararsızım", "2:Katılmıyorum", "1:Kesinlikle Katılmıyorum" a karşılık gelmektedir. Buna göre ifadeler değerlendirildiğinde ölçekteki her bir ifadeye katılım derecesi ortalamasına bakılacak olursa;

"*Sipariş vermek kolay olmalıdır."* İfadesine katılım derecesi ortalaması 4.42 olup; "Katılıyorum" ile "Kesinlikle Katılıyorum" arasında bir puana denk gelmektedir. Bu ifade "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde yorumlanabilir. Bu bulgulardan hareketle H1b Hipotezi kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan tüketicilerin sipariş vermenin kolay olmasını istemeye yönelik tutumları olumludur.

"Sitenin yerleşimi açık ve basit olmalıdır." ifadesine katılım derecesi ortalaması 4.35 olup "Katılıyorum" ile "Kesinlikle Katılıyorum" arasında bir puana denk gelmektedir. Bu ifade "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde yorumlanabilir. Bu bulgulardan hareketle H1c Hipotezi kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan tüketicilerin sitenin yerleşiminin açık ve basit olmasını istemeye yönelik tutumları olumludur.

"Satın alma süreci birkaç linkle tamamlanabilmelidir." ifadesine katılım derecesi ortalaması 4.27 olup; "Katılıyorum" ile "Kesinlikle Katılıyorum" arasında bir puana denk gelmektedir. Bu ifade "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde yorumlanabilir. Bu bulgulardan hareketle H1d Hipotezi kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan tüketicilerin satın alma sürecini birkaç linkle tamamlanabilir olmasını istemeye yönelik tutumları olumludur.

Tablo 3.5. Araştırmaya Katılan Tüketicilerin Web Sitesi Dizaynı Boyutu ile İlgili İfadelerde Her Bir Soruya Verdikleri Cevapların Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Tek Grup T Testi	Sayı	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
WEB SİTESİ DİZAYNI			
11.7.) Web sitesi yazı tipi okunaklı olmalıdır.	500	4,31	,795
11.2.) Web sitesinin dizaynı sitenin amacına uygun olmalıdır.	500	4,22	,808
11.6.) Web sitesi yaratıcı olmalıdır.	500	4,11	,823
11.5.) Web sitesi tasarımı yenilikçi olmalıdır.	500	4,13	,832
11.8.) Web sitesi renkleri doğru kullanmalıdır.	500	4,12	,810
11.4.) Web sitesi iyi organize edilmiş olmalıdır.	500	4,25	,852
11.9.) Web sitesi multimedya özelliklerini doğru kullanmalıdır.	500	4,11	,900
11.3.) Web sitesi benim için olumlu bir deneyim yaratmalıdır.	500	4,22	,906
11.1.) Web sitesinin görünümü çekici olmalıdır.	500	4,03	,955

Tablo 3.5.'ten anlaşılacağı üzere kullanılan ölçeğe göre alınan cevaplar 5 üzerinden değerlendirilmiştir. 5'li likert ölçeğinin puanlarında; "5: Kesinlikle Katılıyorum", "4:Katılıyorum", "3: Kararsızım", "2:Katılmıyorum", "1:Kesinlikle Katılmıyorum" a karşılık gelmektedir. Buna göre ifadeler değerlendirildiğinde ölçekteki her bir ifadeye katılım derecesi ortalamasına bakılacak olursa;

"Web sitesi yazı tipi okunaklı olmalıdır." ifadesine katılım derecesi ortalaması 4.31 olup; "Katılıyorum" ile "Kesinlikle Katılıyorum" arasında bir puana denk gelmektedir. Bu ifade "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde yorumlanabilir. Bu bulgulardan hareketle H1e Hipotezi kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan tüketicilerin web sitesinin yazı tipinin okunaklı olmasını istemeye yönelik tutumları olumludur.

"Web sitesi iyi organize edilmiş olmalıdır." ifadesine katılım derecesi ortalaması 4.25 olup; "Katılıyorum" ile "Kesinlikle Katılıyorum" arasında bir puana denk gelmektedir. Bu ifade "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde yorumlanabilir. Bu bulgulardan hareketle H1f Hipotezi kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan tüketicilerin iyi organize edilmiş bir web sitesi istemeye yönelik tutumları olumludur.

Tablo 3.6. Araştırmaya Katılan Tüketicilerin Web Sitesinin Bilgi Sunma Kalitesi Boyutu ile İlgili İfadelerde Her Bir Soruya Verdikleri Cevapların Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Tek Grup T Testi	**Sayı**	**Aritmetik Ortalama**	**Standart Sapma**
WEB SİTESİNİN BİLGİ SUNMA KALİTESİ			
12.8.) Web sitesinde ürünlerle ilgili görseller bulunmalıdır.	500	4,46	,676
12.1.) Web siteleri doğru bilgi sunmalıdır.	500	4,45	,765
12.7.) Web sitelerinde ürünler hakkında ayrıntılı bilgi edinebilmeliyim.	500	4,40	,682
12.2.) Web siteleri inandırıcı bilgi sunmalıdır.	500	4,36	,885
12.4.) Web siteleri konuyla alakalı bilgi sunmalıdır.	500	4,34	,776
12.3.) Web siteleri zamanında bilgi sunmalıdır.	500	4,30	,879
12.5.) Web siteleri anlaşılması kolay bilgiler sunmalıdır.	500	4,30	,801
12.6.) Web siteleri bilgiyi uygun fomatta sunmalıdır.	500	4,29	,800

Tablo 3.6.'dan anlaşılacağı üzere kullanılan ölçeğe göre alınan cevaplar 5 üzerinden değerlendirilmiştir. 5'li likert ölçeğinin puanlarında; "5: Kesinlikle Katılıyorum", "4: Katılıyorum", "3: Kararsızım", "2:Katılmıyorum", "1:Kesinlikle Katılmıyorum" a karşılık gelmektedir. Buna göre ifadeler değerlendirildiğinde ölçekteki her bir ifadeye katılım derecesi ortalamasına bakılacak olursa;

"*Web sitesinde ürünlerle ilgili görseller bulunmalıdır."* ifadesine katılım derecesi ortalaması 4.47 olup; "Katılıyorum" ile "Kesinlikle Katılıyorum" arasında bir puana denk gelmektedir. Bu ifade "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde yorumlanabilir. Bu bulgulardan hareketle H1g Hipotezi kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan tüketicilerin web sitesinde ürünlerle ilgili görseller bulunmasını istemeye yönelik tutumları olumludur.

"Web sitelerinde ürünler hakkında ayrıntılı bilgi edinebilmeliyim." ifadesine katılım derecesi ortalaması 4.40 olup; "Katılıyorum" ile "Kesinlikle Katılıyorum" arasında bir puana denk gelmektedir. Bu ifade "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde yorumlanabilir. Bu bulgulardan hareketle H1h Hipotezi kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan tüketicilerin web sitelerinde ürünler hakkında ayrıntılı bilgi edinme isteği yüksektir.

"Web siteleri anlaşılması kolay bilgiler sunmalıdır." ifadesine katılım derecesi ortalaması 4.30 olup; "Katılıyorum" ile "Kesinlikle Katılıyorum" arasında bir puana denk gelmektedir. Bu ifade "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde yorumlanabilir. Bu bulgulardan hareketle H1ı Hipotezi kabul edilmiştir. Araştırmacıların web sitelerinden kolay ve anlaşılır bilgiler beklemeye yönelik tutumları olumludur.

Tablo 3.7. Araştırmaya Katılan Tüketicilerin Web Sitesi Güvenlik/Gizlilik Kalitesi Boyutu ile İlgili İfadelerde Her Bir Soruya Verdikleri Cevapların Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Tek Grup T Testi	Sayı	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
WEB SİTESİNİN GÜVENLİK/GİZLİLİK KALİTESİ			
13.6.) Web sitesi bilgim ve iznim olmadan başka bir şirkete hiçbir bilgi vermemelidir.	500	4,51	,766
13.3.) Hizmetlerin söz verildiği gibi verileceği konusunda güven duygusu hissetmeliyim.	500	4,51	,756
13.5.) Web sitesi yöneticileri kişisel bilgilerimi yanlış yolda kullanmayacaklarını tahaahhüt etmelidir.	500	4,50	,777
13.2.) Web sitesi kişisel bilgilerimi koruyacak bir güvenlik sistemi bulundurmalıdır.	500	4,49	,807
13.1.) Web sitesi işlemleri yapmak için güvenli olmalıdır. (örneğin SSL kullanımı, dijital sertifikalar, vb.)	500	4,46	,796
13.4.) Web sitesi makul miktarda kişisel bilgi istemelidir.	500	4,39	,704

Tablo 3.7.'den anlaşılacağı üzere kullanılan ölçeğe göre alınan cevaplar 5 üzerinden değerlendirilmiştir. 5'li likert ölçeğinin puanlarında; "5:Kesinlikle Katılıyorum", "4:Katılıyorum", "3: Kararsızım", "2:Katılmıyorum", "1:Kesinlikle Katılmıyorum" a karşılık gelmektedir. Buna göre ifadeler değerlendirildiğinde ölçekteki her bir ifadeye katılım derecesi ortalamasına bakılacak olursa;

"Web sitesi bilgim ve iznim olmadan başka bir şirkete hiçbir bilgi vermemelidir." İfadesine katılım derecesi ortalaması 4.51 olup; "Katılıyorum" ile "Kesinlikle Katılıyorum" arasında bir puana denk gelmektedir. Bu ifade "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde yorumlanabilir. Bu bulgulardan hareketle H1i Hipotezi kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan tüketicilerin web sitesinin tüketicinin izni olmadan başka bir şirkete bilgi vermemesini istemeye yönelik tutumları olumludur.

"Web sitesi kişisel bilgilerimi koruyacak bir güvenlik sistemi bulundurmalıdır." İfadesine katılım derecesi ortalaması 4.49 olup;

"Katılıyorum" ile "Kesinlikle Katılıyorum" arasında bir puana denk gelmektedir. Bu ifade "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde yorumlanabilir. Bu bulgulardan hareketle H1j Hipotezi kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan tüketicilerin web sitesinden kişisel bilgilerini koruyacak bir güvenlik sistemi bulundurmalarını istemeye yönelik tutumları olumludur.

Tablo 3.8. Araştırmaya Katılan Tüketicilerin Web Sitesinin Empatik Olma Kalite Boyutu ile İlgili İfadelerde Her Bir Soruya Verdikleri Cevapların Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Tek Grup T testi	**Sayı**	**Aritmetik Ortalama**	**Standart Sapma**
WEB SİTESİNİN EMPATİK OLMA ÖZELLİĞİ			
14.2.) Web sitesi, kullanıcının düşündüğü gibi, sezgisel bir şekilde organize edilmelidir.	500	3,98	,780
14.1.) Web sitesi bir kişiselleşme duygusu yaratmalıdır.	500	3,90	,992

Tablo 3.9. Araştırmaya Katılan Tüketicilerin Web Sitesi Hız Kalitesi Boyutu ile İlgili İfadelerde Her Bir Soruya Verdikleri Cevapların Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Tek Grup T testi	**Sayı**	**Aritmetik Ortalama**	**Standart Sapma**
WEB SİTESİNİN HIZ KALİTESİ			
15.2.)Web sitesinde hızlı alışveriş yapmak mümkün olmalıdır.	500	4,49	,671
15.1.) Web sitesi hızlı bir şekilde yüklenmelidir.	500	4,48	,797
15.3.) Eylemlerimle web sitesi [cevabı] arasında çok az bir süre olmalıdır.	500	4,48	,634
15.4.) Satın alma süreci birkaç tıklama ile sonlanmalıdır.	500	4,40	,682

Tablo 3.9.'dan anlaşılacağı üzere kullanılan ölçeğe göre alınan cevaplar 5 üzerinden değerlendirilmiştir. 5'li likert ölçeğinin puanlarında; "5:Kesinlikle Katılıyorum", "4:Katılıyorum", "3: Kararsızım", "2:Katılmıyorum", "1:Kesinlikle Katılmıyorum" a karşılık gelmektedir. Buna göre ifadeler değerlendirildiğinde ölçekteki her bir ifadeye katılım derecesi ortalamasına bakılacak olursa;

"Web sitesi hızlı bir şekilde yüklenmelidir." İfadesine katılım derecesi ortalaması 4.48 olup; ; "Katılıyorum" ile "Kesinlikle Katılıyorum" arasında bir puana denk gelmektedir. Bu ifade "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde yorumlanabilir. Bu bulgulardan hareketle H1k Hipotezi kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan tüketicilerin web sitelerinin hızlı yüklenmesini istemeye yönelik tutumları olumludur.

Tablo 3.10. Araştırmaya Katılan Tüketicilerin Web Sitesi Müşteri Hizmetleri Kalitesi Boyutu ile İlgili İfadelerde Her Bir Soruya Verdikleri Cevapların Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Tek Grup T testi	**Sayı**	**Aritmetik Ortalama**	**Standart Sapma**
WEB SİTESİNİN MÜŞTERİ HİZMETLERİ KALİTESİ			
16.5.) Ürünleri iade etme dolambaçsız olmalıdır.	500	4,54	,801
16.6.) Web sitesi müşteri ihtiyaçlarına cevap vermeye hazır ve istekli olmaldıır.	500	4,47	,887
16.4.) Müşteri hizmetleri personeli yardımcı olmada her zaman istekli olmalıdır.	500	4,44	,753
16.3.) Bir problem olduğu zaman, web sitesi onu çözümlemede samimi bir ilgi göstermelidir.	500	4,43	,834
16.1.) Web sitesinde, müşteri hizmetiyle ilgili bilgi bulunmalıdır.	500	4,40	,771
16.2.) Web sitesinde, temas (kontak) bilgisi (örneğin, e-mail adresi, telefon numarası) bulunmalıdır.	500	4,37	,841

Tablo 3.10.'dan anlaşılacağı üzere kullanılan ölçeğe göre alınan cevaplar 5 üzerinden değerlendirilmiştir. 5'li likert ölçeğinin puanlarında; "5:Kesinlikle Katılıyorum", "4:Katılıyorum", "3: Kararsızım", "2:Katılmıyorum", "1:Kesinlikle Katılmıyorum" a karşılık gelmektedir. Buna göre ifadeler değerlendirildiğinde ölçekteki her bir ifadeye katılım derecesi ortalamasına bakılacak olursa;

"Ürünleri iade etme dolambaçsız olmalıdır." İfadesine katılım derecesi ortalaması 4.54 olup; "Katılıyorum" ile "Kesinlikle Katılıyorum" arasında bir puana denk gelmektedir. Bu ifade "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde yorumlanabilir. Bu bulgulardan hareketle H1m Hipotezi kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan tüketicilerin ürün iade politikasının kolay olmasını istemeye yönelik tutumları olumludur.

"Web sitesinde, müşteri hizmetiyle ilgili bilgi bulunmalıdır." İfadesine katılım derecesi ortalaması 4.40 olup; "Katılıyorum" ile "Kesinlikle Katılıyorum" arasında bir puana denk gelmektedir. Bu ifade "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde yorumlanabilir. Bu bulgulardan hareketle H1l Hipotezi kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan tüketicilerin web sitelerinde müşteri hizmetleri ile ilgili bilgi bulunması istemeye yönelik tutumları olumludur.

"Web sitesinde, temas (kontak) bilgisi (örneğin, e-mail adresi, telefon numarası) bulunmalıdır." İfadesine katılım derecesi ortalaması 4.37 olup; "Katılıyorum" ile "Kesinlikle Katılıyorum" arasında bir puana denk

gelmektedir. Bu ifade "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde yorumlanabilir. Bu bulgulardan hareketle HXx Hipotezi kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan tüketicilerin web sitesinde iletişim bilgileri bulunmasını istemeye yönelik tutumları olumludur.

"İşletme ile işimi tamamlamak için, web sitesini kullanmak, bir temsilciyle telefon, faks, e-maille iletişim kurmaktan daha kolaydır." İfadesine katılım derecesi ortalaması 4.27 olup; "Katılıyorum" ile "Kesinlikle Katılıyorum" arasında bir puana denk gelmektedir. Bu ifade "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde yorumlanabilir. Bu bulgulardan hareketle H1m Hipotezi kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan tüketicilerin web sitesini kullanmayı bir telefon, faks, e-maille iletişim kurmaktan kolay bulmaları yönündeki tutumları olumludur.

Tablo 3.11. Araştırmaya Katılan Tüketicilerin Web Sitesinin Tamamlayıcı İlişki Kalitesi Boyutu ile İlgili İfadelerde Her Bir Soruya Verdikleri Cevapların Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Tek Grup T testi	**Sayı**	**Aritmetik Ortalama**	**Standart Sapma**
WEB SİTESİNİN TAMAMLAYICI İLİŞKİ KALİTESİ			
17.2.) Web sitesi online işlemleri mümkün kılmalıdır.	500	4,44	,710
17.1.) Web sitesinin imajı işletmenin imajıyla tutarlı olmalıdır.	500	4,35	,793
17.3.) İş süreçlerinin büyük bir kısmı web sitesinde tamamlanabilmedlidir.	500	4,30	,808
17.4.) İşletme ile işimi tamamlamak için, web sitesini kullanmak, bir temsilciyle telefon, faks, e-maille iletişim kurmaktan daha kolaydır.	500	4,22	,866

Tablo 3.12. Araştırmaya Katılan Tüketicilerin Web Sitesi Kalite Boyutları ile İlgili İfadelerde Her Bir Soruya Verdikleri Cevapların Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Tek Grup T testi	**Sayı**	**Aritmetik Ortalama**	**Standart Sapma**
WEB SİTESİNİN HİZMETLERİ YERİNE GETİRME KALİTESİ			
18.5.) Siparişleri konusunda güvenilir olmalıdır.	500	4,59	,641
18.3.) Sipariş edilen ürünler hızlı bir şekilde teslim edilmelidir.	500	4,57	,668
18.4.) Sipariş edilen ürünleri göndermelidir.	500	4,56	,662
18.2.) Ürün teslimi hakkında doğru vaatlerde bulunmalıdır.	500	4,54	,700
18.1.) Ürünler zamanında teslim edilmeye hazır olmalıdır.	500	4,51	,756

3.9.2. Independent Sample Test (Bağımsız Gruplar Testi)

Bağımsız iki grubun karşılaştırıldığı t testinin hesaplanmasında gruplar arasında varyans farkının olup olmadığına dikkat edilmelidir. Karşılaştırılan grupların varyanslarının eşit olup olmamasına bağlı olarak iki farklı hesaplama yapılmaktadır. Bu sebeple t testi hesaplamalarında öncelikle varyanslarının eşit olup olmadığının test edilmesi gerekmektedir.

Dolayısıyla t testi sonucunun yorumlanmasında iki aşamalı bir işlem söz konusu olmaktadır. Birinci aşamada Levene Testi yardımıyla varyanslarının eşit olup olmadığına bakılmaktadır. İkinci aşamada ise birinci aşama sonucuna göre "Equal variance assumed (varyansların eşit olma durumu)" veya "Equal Not Assumed (varyansların eşit olmaması durumu) satırlarındaki t değerine ait "Significance (2-tailed) değerine bakılarak yorum yapılmaktadır t testi sonuçlarının yorumlanmasında ise hesaplanan t değerine karşılık gelen anlamlılık seviyesi olan "Significance (2-tailed) değerinin %5 anlamlılık düzeyi için 0,05'ten küçük olması halinde karşılaştırılan iki grup arasında incelenen özellik açısından anlamlı fark vardır yorumu yapılır. Aksi durumda iki grup arasında anlamlı bir fark yoktur kanaatine varılır.

Tablo 3.13. H2: Web Sitesi Kullanılabilirlik Kalitesine Önem Verme

Bağımsız T Testi Analiz Sonuçları					
	Cinsiyet	**Frekans**	**Aritmetik Ortalama**	**İşaret Değeri**	**t**
KULLANILABILIRLIK	Kadın	250	4,2924	,031	-,06909
	Erkek	250	4,3615		-,06909
	Toplam	500			

Tablodan da görüldüğü gibi Levene test anlamlılık düzeyi işaret değeri Sig. (,031)<0,05 olduğundan, bu iki grubun varyanslarının farklı olduğu anlaşılmaktadır (Levene Testi satırında yer alan Sig.<0,05 olduğundan). Dolayısıyla, farklı varyansların olması durumunda dikkate alınacak olan Equal variances not assumed (varyansların eşit olmaması durumu) satırındaki t değerine (-1,336) bakılır. Bu değere karşılık gelen anlamlılık düzeyi 0,05'ten küçük olduğu için kadınlarla erkekler arasında web sitesinin kullanılabilirlik kalitesi boyutuna ilişkin tutumları arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Bu fark kadın tüketiciler lehinedir. Bu durumda H2 hipotezi kabul edilmiştir. Kadın tüketicilerin erkek tüketicilere göre web sitesi kullanılabilirlik kalitesine önem vermeleri daha yüksektir.

Tablo 3.14. H3: Web Sitesi Güvenlik/Gizlilik Kalitesine Önem Verme

Bağımsız T Testi Analiz Sonuçları					
	Cinsiyet	**Frekans**	**Aritmetik Ortalama**	**İşaret Değeri**	**t**
GUVENLIK_GIZLILIK	Kadın	250	4,3830	,024	,07700
	Erkek	250	4,3060		
	Toplam	500			

Tablodan da görüldüğü gibi Levene test anlamlılık düzeyi işaret değeri Sig. (,024)<0,05 olduğundan, bu iki grubun varyanslarının farklı olduğu anlaşılmaktadır (Levene Testi satırında yer alan Sig.<0,05 olduğundan). Dolayısıyla, farklı varyansların olması durumunda dikkate alınacak olan Equal variances not assumed (varyansların eşit olmaması durumu) satırındaki t değerine (,07700) bakılır. Bu değere karşılık gelen anlamlılık düzeyi 0,05'ten küçük olduğu için kadınlarla erkekler arasında web sitesinin güvenlik/gizlilik kalitesiboyutuna ilişkin tutumları arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Bu fark kadın tüketiciler lehinedir. Bu durumda H3 hipotezi kabul edilmiştir. Kadın tüketicilerin erkek tüketicilere göre web sitesi güvenlik/gizlilik kalitesine önem vermeleri daha yüksektir.

Tablo 3.15. H4: Web Sitesi Hız Kalitesine Önem Verme

Bağımsız T Testi Analiz Sonuçları					
	Cinsiyet	**Frekans**	**Aritmetik Ortalama**	**İşaret Değeri**	**t**
HIZ_KALITESI	Kadın	250	4,4640	0,032	,00200
	Erkek	250	4,4620		
	Toplam	500			

Tablodan da görüldüğü gibi Levene test anlamlılık düzeyi işaret değeri Sig. (,032)<0,05 olduğundan, bu iki grubun varyanslarının farklı olduğu anlaşılmaktadır (Levene Testi satırında yer alan Sig.<0,05 olduğundan). Dolayısıyla, farklı varyansların olması durumunda dikkate alınacak olan Equal variances not assumed (varyansların eşit olmaması durumu) satırındaki t değerine (,00200) bakılır. Bu değere karşılık gelen anlamlılık düzeyi 0,05'ten küçük olduğu için kadınlarla erkekler arasında web sitesinin hız kalitesi boyutuna ilişkin tutumları arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Bu fark kadın tüketiciler lehinedir. Bu durumda H3 hipotezi kabul edilmiştir. Kadın tüketicilerin erkek tüketicilere göre web sitesi hız kalitesine önem vermeleri daha yüksektir.

Tablo 3.16. H5: Web Sitesi Dizayn Kalitesine Önem Verme

Bağımsız T testi Analiz Sonuçları					
	Cinsiyet	**Frekans**	**Aritmetik Ortalama**	**İşaret Değeri**	**t**
DIZAYN	Kadın	250	4,1849	,011	,06367
	Erkek	250	4,1493		

Tablodan da görüldüğü gibi Levene test anlamlılık düzeyi işaret değeri Sig. (,011)<0,05 olduğundan, bu iki grubun varyanslarının farklı olduğu anlaşılmaktadır (Levene Testi satırında yer alan Sig.<0,05 olduğundan). Dolayısıyla, farklı varyansların olması durumunda dikkate alınacak olan Equal variances not assumed (varyansların eşit olmaması durumu) satırındaki t değerine (,06367) bakılır. Bu değere karşılık gelen anlamlılık düzeyi 0,05'ten büyük olduğu için kadınlarla erkekler arasında web sitesinin dizayn

kalitesi boyutuna ilişkin tutumları arasında anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Bu durumda H5 hipotezi reddedilmiştir.

SONUÇ

Bu araştırma ile online satış yapan web sitelerinin kalitesine ilişkin tüketici tutumlarını ölçmek amaçlanmıştır. Bu amaçla oluşturulan anket soruları yüz yüze anket yöntemi ile tüketicilere yöneltilmiştir. Araştırmanın ana kitlesini Uşak ili merkezinde yaşayan tüketiciler oluşturmaktadır. Örnek kitlesini ise Uşak ili merkezde yaşayan ana kitlenin özelliklerini yansıtabileceği düşünülen online alışveriş yapan 500 tüketici oluşturmaktadır.

Literatürde web sitesi kalitesini değerlendirirken; internet kullanıcılarının (tüketicilerin) hangi kriterleri dikkate aldıklarına ve internet siteleri ile satışa sunulan mal ve hizmet kalitesine ilişkin değerlendirmeyi nasıl yaptıklarına dair pek çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan bazıları; genellikle internet ortamında sunulan mal ve hizmet kalitesine odaklanırken; bazıları teknik kaliteye, bazıları müşteri hizmetleri kalitesine odaklanmıştır. Çalışmaların çoğu genellikle spesifik bir sektöre ilişkin –turizm, seyahat, sanal mağaza- markaların web sitelerinin kalitesini değerlendirme üzerine yapılmıştır. Genel anlamda internet kullanıcılarının (tüketicinin) web sitesinden ne beklediği üzerine tutum ölçmede yetersiz kalınmıştır. Literatürde bulunan çalışmalar web sitesi kalitesinin değerlendirilmesinde; WEBQUAL (Barner and Vidgen, 2000), SITEQUAL (Yoo and Donthu, 2001:31-46), WEBQUAL (Loiacono vd., 2002:433), E-TailQ (Celsi and Gilly, 2003:193) ölçeklerinden yararlanılabileceğinden bahsetmektedir. E-S-QUAL (Yang and Tsai, 2007:121) ise bu adı geçen ölçeklerden ikisinin (E-S-QUAL 22 Önerme 4 Boyut), (E-ResQUAL 11 Önerme 3 Boyut) kullanılmasının en doğru sonucu vereceğini düşünmektedir. Ancak; literatür incelendiğinde bu ölçeklerden sadece birini ya da ikisini kullanmanın da yeterli olmayacağı, kalite boyutlarında farklılaşmalar olduğu, ölçeklerin hiçbirinin web sitesi kalitesini ölçmede tek başına yeterli olmadığı görülecektir. Bu sebeple bu çalışmada adı geçen ölçeklerin hepsinden yararlanılmış; içinde bulunan bilişim çağı da dikkate alınarak, web tasarım sektöründe meydana gelen yenilikler göz önünde bulundurularak, bir web sitesinde olması gereken özelliklere odaklanılarak yeni bir ölçek oluşturulmuştur.

Bu araştırma ile elde edilen bulguları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

- Ankete katılan tüketicilerin demografik özellikleri dikkate alındığında araştırmaya katılan tüketicilerin erkeklerin oranı ile kadınların oranının eşit olduğu görülmektedir.

- Medeni durum açısından bakıldığında araştırmaya katılan tüketicilerin büyük çoğunluğunu bekarlar oluşturmaktadır.
- Yaş açısından bakıldığında araştırmaya katılan tüketicilerin büyük çoğunluğunu genç tüketiciler oluşturmaktadır.
- Eğitim durumu açısından bakıldığında araştırmaya katılan tüketicilerin büyük bir çoğunluğunu lisans mezunları oluşturmaktadır. İkinci sırada lise mezunları, üçüncü sırada lisansüstü mezunları, dördüncü sırada ilköğretim mezunları yer almaktadır.
- Aylık ortalama hane gelirleri açısından bakıldığında araştırmaya katılan tüketicilerin büyük bir çoğunluğunu yüksek gelirli tüketiciler oluşturmaktadır. İkinci sırada orta gelir düzeyine sahip tüketiciler yer almaktadır.
- Araştırmaya katılan tüketicilerin web sitesi kalitesi ile ilgili ifadelere verdikleri cevaplar incelendiğinde online alışveriş yapan tüketicilerin web sitelerinden birtakım özellikler bulundurmasını istedikleri görülmektedir şeklinde yorum yapılabilir. Bu özellikler literatürdeki araştırma sonuçları ile paralellik göstermektedir.
- Araştırmaya katılan tüketiciler interneti alışverişi kolaylaştırıcı bir unsur olarak görmektedir.
- Araştırmaya katılan tüketiciler online alışveriş yapmayı, geleneksel mağazalara kıyasla zaman tasarrufu sağlayan bir eylem olarak görmektedirler.
- Araştırmaya katılan tüketicilerin sipariş vermenin kolay olmasını istemektedirler.
- Araştırmaya katılan tüketicilerin sitenin yerleşiminin açık ve basit olmasını istemektedirler.
- Araştırmaya katılan tüketiciler satın alma sürecinin birkaç linkle tamamlanabilir olmasını istemektedirler.
- Araştırmaya katılan tüketiciler web sitesi yazı tipinin okunaklı olmasını istemektedirler.
- Araştırmaya katılan tüketiciler web sitesinin organize edilmiş olmasını istemektedirler.
- Araştırmaya katılan tüketiciler web sitelerinde ürünlerle ilgili görseller bulunmasını istemektedirler.
- Araştırmaya katılan tüketiciler web sitelerinde ürünler hakkında ayrıntılı bilgi bulunmasını istemektedirler.
- Araştırmaya katılan tüketiciler web sitelerin sunduğu bilgilerin anlaşılması kolay bilgiler olmasını istemektedirler.
- Araştırmaya katılan tüketiciler kendi izinleri olmadan web sitesinin başka bir şirkete bilgi vermemesini istemektedirler.

- Araştırmaya katılan tüketiciler web sitelerinde kişisel bilgilerin korunmasını sağlayacak bir güvenlik sistemi bulunmasını istemektedirler.
- Araştırmaya katılan tüketiciler web sitelerinin hızlı bir şekilde yüklenmesini istemektedirler.
- Araştırmaya katılan tüketiciler ürünleri iade etmenin dolambaçsız olmasını istemektedirler.
- Araştırmaya katılan tüketiciler web sitelerinde müşteri hizmetleri ile ilgili bilgi bulunmasını istemektedirler.
- Araştırmaya katılan tüketiciler web sitesinde temas (kontak) bilgisi bulunmasını istemektedirler.
- Araştırmaya katılan tüketiciler web sitesi kullanmayı bir temsilciyle telefon, faks, e-mailleiletişim kurmaktan kolay bulmaktadırlar.

Bu araştırmadan elde edilen bulgular ışığında işletmelere web sitesi hazırlama sürecinde şu önerilerde bulunulabilir:

İşletmeler sipariş verme sürecini daha kolay hale getirmelidir. Sipariş verme ne kadar kolay olursa tüketicinin satın alması o kadar kesin hale gelecektir. Web sitesi hazırlama aşamasında web sitesinin sade, açık ve anlaşılır olması sağlanmalıdır. Tüketicinin alışveriş esnasında satın almaktan vazgeçmesine neden olmamak için online satış yapan web sitelerinde satın alma süreci birkaç linkle tamamlanmalı, tüketiciyi yormamalıdır. Web sitesi hazırlama sürecinde web sitesinin yazı fontlarının okunaklı olmasına dikkat edilmelidir. İşletmeler doğru bir şekilde organize edilmiş bir web sitesi hazırlamalıdır. Online satış yapan web sitelerindeki sayfalar adeta bu sitelerin vitrini gibidir. Dolayısıyla web sitelerinde ürünlerle ilgili kaliteli, açıklayıcı görsellere yer verilmelidir. İşletmeler web sitelerinde ürünlerle ilgili ayrıntılı, açıklayıcı, tüketicinin zihnindeki tüm sorulara yanıt veren bilgilere yer vermelidir. İşletmeler web sitelerinde sunmuş oldukları bilgilerin açık ve anlaşılır olmasına özen göstermelidir. Online satış yapan web siteleri için güvenlik/gizlilik tüketiciler açısından oldukça önemli bir husustur. Tüketiciler alışveriş yaparken kredi kartı bilgilerinin çalınmayacağından, kişisel bilgilerinin paylaşılmasından endişe duymaktadır. Dolayısıyla işletmeler asla tüketicilerin izni ve bilgisi dahilinde olmadan tüketicilerin bilgilerini başka işletmelerle paylaşmamalıdır. İşletmeler kişisel bilgilerin korunmasını sağlayacak güvenlik sistemleri bulundurmalıdır. İşletmeler web sitelerinin yavaş yüklenmesine neden etkenleri ortadan kaldırmalı, web sitesinin mümkün olan en hızlı sürede yüklenmesini sağlamalıdır. Online satış yapan web sitelerinin ürün iade politikası o sitenin tercih edilmesinde önemli bir unsurdur. İşletmeler ürün iade politikalarının esnek olmasını sağlamalı, tüketicilerin satın almış oldukları ürünleri iade etmelerine yardımcı olmalıdır. Bu şekilde tüketiciler online alışverişe teşvik edilebilir. Yine online satış

yapan web sitelerinde tüketiciler herhangi bir sounla karşılaştığında ya da merak ettikleri bir konu olduğunda bir muhatap bulmak istemektedir. İşletmelerin mutlaka müşteri hizmetleri bulunmalı ve web sitesinde müşteri hizmetlerine nasıl ulaşılacağına dair bilgiye yer verilmelidir.

İşletmeler tüketicilerin kendilerine rahat ulaşabilmesi için web sitelerinde iletişim bilgilerine yer vermelidir.

Her ne kadar elektronik ticaret bir hayli gelişip online alışverişler artsa da literatürdeki araştırmalara bakıldığında tüketicilerin online satış yapan sitelerle ilgili olarak en başta güvenlikle ilgili çekinceleri olduğu, web sitelerinin kişisel bilgileri saklama konusunda ve ödeme aşamasında kredi kartı bilgilerinin başka taraflarca paylaşılmaması konusunda güvenilirlik ve gizlilik bekledikleri görülmektedir. Bu araştırmanın sonucunda da araştırmaya katılan kullanıcıların güvenlik/gizlilik boyutu ile ilgili ifadelere katılım dereceleri ortalamaları tüketicilerin web sitesinden güvenilir olmasını beklediğini göstermektedir.

Online satış yapan web siteleri kendilerini fiziksel mağazadn ayrı tutmayarak; tüketici istek, ihtiyaç ve beklentilerine uygun tasarımda bulunmalıdır. Web sitesi tasarım aşamasında amaçlar, misyon ve vizyonlar belirlenmeli; ürün gösteriminden siparişe, güvenli ödemeden güvenli teslimata kadar pek çok özellik tüketicinin aklında soru işareti bırakmayacak şekilde düzenlenmelidir.

Literatürdeki araştırmalarda kadın tüketicilerin web sitesi dizayn kalitesine erkek tüketicilere göre daha çok önem verdiği görülmektedir; ancak bu araştırmada kadınlarla erkekler arasında web sitesinin dizayn kalitesi boyutuna ilişkin tutumları arasında anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Bu araştırmanın yapıldığı ildeki kadın tüketici profili özellikleri ile açıklanabilir.

İnternette pazarlama sürecinde web sitesi tasarımının önemi, web sitesi hazırlama süreci, web sitesi kullanıcılarını etkileyen faktörler, iyi bir web sitesinin sahip olması gereken özelliklere çalışmanın teorik bölümünde yer verilmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Altunışık Remzi, Özdemir Şevki, Torlak Ömer (2002). *Modern Pazarlama.* İstanbul: Değişim Yayınları.

Altunışık, Remzi, Coşkun, Recai, Bayraktaroğlu, Serkan, Yıldırım, Engin (2010). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamaları. Adapazarı: Sakarya Kitabevi.

Canpolat, Önder (2001). *E-Ticaret ve Türkiye'deki Gelişmeler*. Ankara: Tüketicinin ve Rekabetin Korunması Genel Müdürlügü Yayınları. No: 89.

Chaffey, Dave Mayer, Richard, Johnston, Kevin, Chadwick Fiona Ellis (2000). *İnter Marketing:Strategy, Implementation and Practise*.ABD:Prentice Hall / Financial Times.

Civelek, Mustafa Emre, Sözer, Edin Güçlü (2003). *İnternet Ticareti.* İstanbul: Beta Yayınları.

Deniz, Recep Baki (2001). *İşletmeden Tüketiciye İnternette Pazarlama ve Türkiye'deki Boyutları".* İstanbul: Beta Yayınları.

Ekin, Nusret (1998). *Bilgi Ekonomisinde Elektronik Ticaret*,İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Akar, Ertan (2010). *Güncel Pazarlama Yaklaşımlarından Seçmeler*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Haşıloğlu, Selçuk Burak (2007). *Elektronik Posta ile Pazarlama.* İstanbul: Beta Basım Yayım.

Kırcova, İbrahim (2002). *İnternette Pazarlama.* İstanbul: Beta Yayınları.

Kırcova, İbrahim (2005). *İnternette Pazarlama.* İstanbul: Beta Yayınları.

Mucuk, İsmet (2006). *Pazarlama İlkeleri.15. Baskı.* İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Odabaşı, Yavuz, Oyman, Mine (2003). *Pazarlama İletişimi.* İstanbul: MediaCat Yayınları.

Özdemir, Ali (2010). Yönetim Biliminde İleri Araştırma Yöntemleri ve Uygulamalar. İstanbul: Beta Basım.

Özmen, Şule (2003). *Ağ Ekonomisinde Yeni Ticaret Yolu; E-Ticaret.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. No: 32.

Smith, P. Rosenfield, Chaffey, Dave (2002). *E- Marketing, E- Excellence.* Butterworth-Heinemann Publishing.

Strauss Judy & Frost Raymond D. (1999). *Marketing On The Internet: Principles Of Online Marketing.* Prentice Hall.

Kotler, philip, Armstrong, Garry (1999). *Principles of marketing. 8th Edition.* Prentice Hall.

Teker, Ulufer (2009). *Grafik Tasarım ve Reklam*. İstanbul: Yorum Sanat Yayınevi.

Dergiler

"A'dan Z'ye E-Ticaret Rehberi": Yeni Türkiye Ekonomi Kitaphğı. Power Ekonomi Eki: 2000

Aladwani, Adel M., Palvia, Prsahant C. (2002). Developing and Validating an Instrument for Measuring User-Perceived Web Quality. *Information management.* 39, 467-476.

Bai, Billy, Law, Rob, Wen, Iwan (2008). "The Impact of Website Quality on Customer Satisfaction and Purchase Intentions: Evidence From Chinese Online Visitors". *International Journal of Hospitality Management,* 27, 391–402.

Barnes, Stuart, Vidgen, Richard (2000). "WebQual: An Exploration of Web Site Quality". University of Bath, School of Management, Bath, United Kingdom.

Başaran, Bülent ve Çelik, Hakan (2008). E-hizmet Müşterileri Arasında E-hizmet Kalite Boyutlarını Algılamada Oluşan Farklılıkların İncelenmesi. Ç.Ü. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 17(3). ss. 47-62.

Bensghir, Türksel Kaya (1999). Web Sitesi Tasarımında ve Yönetiminde Etkililik.*Amme İdaresi Dergisi.* 32(4). ss.117-132.

Carroll, Amy, Stuart J. Barnes, Scornavacca,Eusebio, Fletcher,Keith (2007). "Consumer Perceptions and Attitudes Towards SMS Advertising: Recent Evidence from New Zealand". *International Journal of Advertising.* 26 (1), 79-98.

Cox, J., Dale, Barrie G. (2001). "Service Quality and E-Commerce: An Exploratory Analysis." *Managing Service Quality,* 11 (2), 121 – 131.

Çubukçu, M. İhsan. (2010) "Konaklama İşletmeleri Web Site İçeriklerinin Değerlendirilmesi", *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 1(1).ss. 39-59.

Deniz, R. Baki (2002). "Yeni Bir Pazarlama Yöntemi Olarak Elektronik Pazarlaması". *Journal of İstanbul Kültür Universty.*ss.1-10.

Dreze, Xavier, Zufryden, Fred (1997). Testing Web Site Design and Promotional Content, *Journal of Advertising Research.*

Gökalp Alp (Ekim 1999). İnternet 30 Yaşına Bastı. *PCNet.* s.122.

Grönroos, Christian (1991). The Marketing Strategy Continuum: Toward A Marketing Concept for The Service Marketing. *ServiceMarketing Management Decision,* 29(1), 10-20

Gül, Hasan, Boz, Mustafa (2012). İnternet OrtamındaPazarlama, Online Rzervasyon; Şehirlerarası Otobüs Firmaları Üzerinde Bir Araştırma. *IUYD.* 3(1).

Hamill, Jim, Gregory, Karl, (1997). "Internet Marketing in the Internationalisation of UK SMEs".*Journal of Marketing Management,* 13(1-3), 9-28.

Hadrian Djajadikerta, Terri Trireksani (2006). Measuring University Web Site Quality: A Development of a UserPerceived Instrument and its Initial Implementation to Web sites of Accounting Departments in New Zealand's Universities. *School of Accounting, Finance and Economics & FIMARC Working Paper Series Edith Cowan University.*

Helm, Sabrina (2000). Viral Marketing-Establishing Customer Relationship by 'Word of Mouse'. Electronic Markets 10 (3): 158-161.

Liu, Chang L., Arnett, Kirk P. (2000). "Exploring the Factors Associated with Website Success in the Context of Electronic Commerce". *Information and Management*. 38 (1), 23 – 33.

Loiacono, Eleanor T., Watson, Richard T., Dale L. Goodhue (2002). "WebQual: A Measure of Web Site Quality". In K. Evans & L. Scheer (Eds), *Marketing Educators' Conference: Marketing Theory and Applications*, 13, 432-437.

Mules, Rachel (Aug 2010). How Can A Business Use The Web In Marketing. *BusiDate*. Aug, 18 (4), 6-7.

Odabaşı, Yavuz (1998). Doğrudan Pazarlama. *Pazarlama Dünyası, 11, 21-22.*

Park, Y. A., Gretzel, U., Sırakaya, E. (2007). *"Measuring Web Site Quality for Online Travel Agencies". Journal of Travel & Tourism Marketing, 23(1), 15-30.*

Poddar, Amit, Donthu, Naveen, Wei, Yujie (2009). "Web Site Customer Orientations, Web Site Quality, and Purchase Intentions: The Role of Web Site Personality". *Journal of Business Research,* 62, 441-450.

Rosen, Deborah E., Purinton, Elizabeth (2004). "Website Design: Viewing The Web as a Cognitive Landscape". *Journal of Busines Research.* 57 (7), 787 – 794.

Udo, Godwin J., Bagchi, Kallol Kumar, Kirs, Peteer J. (2010). "An assessment of customers" e-service quality perception, satisfaction and intention". *International Journal of Information Management*, 30(6), 481-492.

Verhoef, P.C., Spring, P.N., Hoekstra, J.C., and Lang L. (2002). "The Commercial Use Of Segmentation And Predictive Modeling Techniques For Database Marketing In The Netherlands". Decision Support Systems, 34.

Wade, Derek. J., Eagles, Paul F. C. (2003) "The Use of Importance–Performance Analysis and Market Segmentation for Tourism Management in Parks and Protected Areas: An Application to Tanzania"s National Parks", *Journal of Ecotourism*, 2(3) ss. 196-212.

Webb, Harold. William, Webb, Linda A. (2004) “SiteQual: An Integrated Measure of Web Site Quality”.*The Journal of Enterprise Information Management*,17(6), 430–440.

Wolfinbarger, Mary, Gilly, Mary Celsi (2003). “eTailQ: Dimensionalizing, Measuring and Predicting Etail Quality”. *Journal of Retailing*, 79, 183-198.

Yang, Hao-erl, Tsai, Feng-Shii (2007). “General E-S-QUAL Scales Applied To Websites Satisfaction and Loyalty Model”, *Communications of the IIMA*, 7(2), 115-126.

Yoo, Boonghee, Donthu, Naveen (2001).Developing AScale to Measure the Perceived Quality of an Internet Shopping site (SITEQUAL).*Quarterly Journal of Electronic Commerce*,2(1), 31-47.

Tezler

Kavak, Eyyüp Bülent (2005). Hisse Senetleri Piyasasında Web Sitelerinin Kullanılabilirliği ve Gedik Yatırım Menkul Değerler Web Sitesi Üzerine İnceleme.Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öz, Mustafa (2010).Konaklama İşletmeleri Web Sitelerini Tüketici Odaklı Yaklaşımla Değerlendirmeye Yönelik Bir Araştırma.Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kayseri.

Yanık, Akan (2009). Web Sitesi ve İnternet Entegreli Veri Tabanlarının İlişkisel Pazarlama Üzerindeki Rolü: Türkiye’deki GSM Firmalarına Yönelik Karşılaştırmalı Bir Analiz.Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yeygel, Sinem (2008). Bir Reklam Ortamı Olarak Web Sitelerinin Müşteri Memnuniyetine Etkisi. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet Kaynakları

http://www.clickz.com/design/onl_edit/print.php/833861, E.T.: 15.06.2016.

http://www.crmdaily.com/perl/printer/14439, E.T.: 15.06.2016.

http://www.dijitalajanslar.com/internet-ve-sosyal-medya-kullanici-istatistikleri-2015/, E.T.: 14.06.2016.

http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/hizmetTicareti/eTicaret/eTicaret-Genel_Bilgi?_afrLoop=1260251085413181&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=null#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dnull%26_afrLoop%3D1260251085413181%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dusz1yr93v_55, E.T.: 14.06.2016.

http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/hizmetTicareti/eTicaret/eticaret-eTicarete_Baslarken?_afrLoop=1260486901808413&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=usz1yr93v_52#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dusz1yr93v_52%26_afrLoop%3D1260486901808413%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dusz1yr93v_106, E.T.: 14.06.2016.

http://www-3.ibm.com/ibm/easy/eou_ext.nsf/Publish/573, E.T.: 5.06.2016.

http://www.ilkeratalay.com/articles/eticaret.php, "Türkiye E-ticaretin Neresinde". E.T.: 15.06.2016.

https://www.theidm.com/search-results?searchtext=internet+marketing&searchmode=anyword,E.T.: 14.06.2016.

http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18660, E.T.: 14.06.2016.

www.useit.com/ alertbox/990530, E.T.: 16.06.2016.

Tonta, Yaşar, Bitirim Yıltan, Sever, Hayri (2002). Türkçe *Arama Motorlarında Performans Değerlendirme*. Ankara: Toplam Bilişim Ltd. Şti., http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/tonta-bitirim-sever-arama-motorlari.pdf, E.T.: 14.06.2016.

Kımberley A. Strassel (Şubat 1997). *Şirketinizin Web Adresi Kartvizitiniz Sayılır.*, Milliyet, The Wall Street Journal. gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/02/03. E.T.: 14.06.2016.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

POSTMODERN PAZARLAMA UNSURLARININ SANAL OYUNLAR ÜZERİNDEN TÜKETİCİDE BIRAKTIĞI ETKİ: POKEMON GO ÖRNEĞİ

Vildan GÜNEŞ[1]

ÖZET

Postmodern kültür, pazarlamayı kucaklayan dış çevreden başlayarak, bire bir pazarlama kavramına kadar evrensel ve yerel anlamda yeni sentez ve sunumlara neden olmuştur. İşletmeler ürünlerini pazarlamayabilmek için internetin sağladığı sanal iletişim olanaklarını daha etkin kullanmaya başlamışlardır. Bu çalışmanın amacı, Günümüz tüketicilerini etkileyen sanal oyunların tüketim üzerindeki etkilerini postmodern pazarlamanın unsurları bağlamında inceleyerek günümüzde büyük bir hasılat yapmakta olan pokemon go oyunun analizinin yapılmasıdır. Postmodern pazarlamanın pazarlama uygulamaları ve stratejileri çerçevesinde değerlendirmek ve postmodern temelli uygulamaları etik açıdan tartışmaktır. Bu amaç doğrultusunda şu temel soruya cevap aranmıştır: postmodern pazarlamanın unsurlarının pazarlama açısından anlamı, önemi nedir ve pazarlama uygulama ve stratejilerini ne şekilde etkilemektedir/etkileyecektir?

Araştırmanın Dizayn/metodoloji/yaklaşımı; araştırma sorusuna cevap bulmak amacıyla öncelikle postmodern pazarlamanın ne demek olduğu neden böyle bir kavramın ortaya atıldığı incelenmiştir. Ardından günlük hayattan postmodern pazarlama uygulamalarına örnekleri ele alınmıştır. Daha sonra bu örnekler ışığında pokemon go oyunun tüketici üzerinde bıraktığı etki ve firmaların bu oyun üzerinden uyguladıkları, pazarlama uygulamaları ve stratejilerine yansımaları tartışılmıştır. Son olarak da, oyun etik boyut açısından ele alınmıştır. Çalışma teorik bir çalışma olup, pokemon go oyunun tüketiciler üzerinde etkiler incelenmiştir. Postmodern pazarlama unsurlarının, uygulama ve stratejilerinin tüketiciyi simülasyon ve tematizasyon temelinde etkilediği ve pazarlama bağlamındaki uygulamaların teknolojinin gelişmişlik seviyesiyle yakından ilişkili olduğu, son olarak da sanal oyunların tüketiciyi "gerçeklik" ten uzaklaştırarak olumsuz yönde etkilediği ortaya çıkartılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Postmodernizm, postmodern pazarlama, sembolik tüketim, tüketici davranışları, sanal oyunlar*

[1] Doktora Öğrencisi, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bölümü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya Üniversitesi, Sakarya. Araştırma Görevlisi, Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Kırşehir. vildan_gunes@hotmail.com

1. POSTMODERNİZM

Postmodernizmin unsurları olan kavramların açıklanmasına geçmeden önce, "postmodern" kavramının ele alınması gerekmektedir. Odabaşı (2009:12), postmodernizmin doğası gereği kesin anlamlara ve kategorik yaklaşıma karşı olduğunu ve bu nedenle de net bir "postmodern" tanımı yapmanın bir çelişki meydana getireceğini belirtmiştir.

Jameson (2005:32) ise, postmodernizmi bir sorun olarak nitelendirmektedir; temel özelliklerinin nasıl tanımlanacağı, hatta her şeyden önce postmodernizmin var olup olmadığı, kavramın kendisinin bir yararının bulunup bulunmadığı ya da, tam tersine, bunun bir gizemleştirme olup olmadığı gibi sorunları içermektedir.

Esasında, "post-modern" ve "postmodern" kavramlarının ayrımını yapmak gerekmektedir. Post-modern, bir dönemi ifade ederken (modern sonrası), postmodern ise bir davranışlar setini veya karakteristik özellikleri ifade etmektedir. Bu anlamda post-modern dendiğinde, 3 dönem akla gelmektedir: "*modern öncesi", "modern" ve "post-modern"*. Toffler'in (2008) insanlık tarihini üç ana bölüme ayırdığı göz önüne alındığında modern öncesi toplumlar "tarım", modern toplumlar "endüstri" ve post-modern toplumlar ise "bilgi" dönemini temsil etmektedir. Bu dönemlerin ayırt edici özellikleri, ekonomilerinin dayandıkları temel ilkeler ile açıklanmaktadır. Bir fenomen olarak Postmodernlik, özellikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'ya ait kültürel bir tarihi kapsamaktadır. Savaş sonrası dönem, 1950-60'lı yıllarda tanımlandığı şekli ile kitlesel tüketimin artışı, postmodern döneme geçişin başlangıcı varsayılmaktadır. Postmodernizm; düzen, otorite, birlik, amaç, süreklilik, tutarlılık araştırmalarını bir kenara bırakarak bölümlenmişliğe, hipergerçekliğe, sürrealizme ve farklılaştırılmış yapılara odaklanmıştır (Hayta, 2014).

Diğer taraftan modern/postmodern kavramları ise dilbilgisi açısından birer sıfat olarak tanımlanabilir (Odabaşı, 2009) ve bu kavramların gerektirdiği özellikleri taşıyan dönem ya da kişilerle birlikte kullanılabilirler. Bu anlamda değerlendirildiğinde, modern-öncesi veya modern dönemlerde de postmodern özellikler, nitelikler veya kişilikler görülmesi mümkün olduğu gibi, bunun tam tersi de mümkündür. Bu dönemlerin ayırt edici özellikleri ise, insan kişilik, davranış ve yaklaşımlarında görülen farklılıklardır.

Kullanım alanı olarak postmodern deyimi tartışmalıdır: Edebiyat, mimarlık, resim, müzik, dans, moda, psikoanaliz, teoloji, tarih, felsefe gibi farklı alanlarda kullanılmaktadır. Aralarında bir uzlaşım yoktur. Yayılmacı bir karakter taşıdığı için virüs tabiriyle de bahsedilmektedir (Soykan, 1993, 117).

Postmodernizm, doğası gereği modern veya modern öncesi toplumlardan bazı farklılıklar getirmektedir. Fırat ve diğerleri (1995),

postmodernizmin öne çıkardığı temel durumları şu şekilde belirtmişlerdir: *üst gerçeklik, parçalanma, üretim ve tüketimin yer değiştirmesi, öznenin merkezde olmaması, zıtlıkların birlikteliği ve bağlılığın ortadan kalkmasıdır.* Bu çalışmada postmodernizmin unsurları olan kavramların ne ifade ettikleri ve günümüzde yaygın olarak kullanılan sanal oyunlar üzerinden tüketicide bıraktıkları etkiler incelenecek olup bu inceleme pokemon go oyunu üzerinden analiz edilecektir. Postmodernizm pazarlama ve tüketici davranışı alanlarında 1990'lı yıllarda tartışılmaya başlanmıştır. Postmodernizmin pazarlamayı ve tüketici davranışlarını etkisi altına alan altı temel durumdan söz edilmektedir. Bunlar: (fırat ve venkatesh;1995)

Üst gerçeklik

Üst gerçeklik kavramını, Fransız düşünür Jean Baudrillard ortaya atmıştır. Her ne kadar üst gerçeklik postmodern bir kavram ve Baudrillard da postmodern bir düşünür olarak değerlendirilse de, Baudrillard'ın (2010:11) postmodernizm hakkında düşünceleri ters yöndedir: *"Postmodernizm bir deyimdir, insanların kullandığı hiçbir şey ifade etmeyen bir deyim. Hatta o bir kavram bile değildir, hiçbir şey değildir"*. Düşünür her ne kadar postmodernizmi içi boş bir kavram olarak değerlendirse de, ortaya attığı "üst gerçeklik" ve "simülasyon" kavramları, postmodern araştırmacılar tarafından birer postmodern kavram olarak değerlendirilmektedir.

Üst gerçeklik, özellikle de teknolojinin gelişmiş olduğu postmodern toplumlarda, gerçekleri fantezilerden ayırt etmenin varsayımsal yetersizliğini vurgulayan, göstergebilim ve postmodern felsefede kullanılan bir kavramdır (wikipedia.org). Bu tanımda "teknolojik gelişme" ye vurgu yapılmasının nedeni, simüle etme eyleminin gerçekleştirilebilmesi için belli bir teknolojik altyapıya ihtiyaç duyuluyor olmasıdır.

Tematik parkların fantezi dünyalarının (Disney) yanı sıra, direkt medya ile alakalı örnekler de mevcuttur. Sanal gerçeklik (rol oynama MUDs, MOOs ve GMUKs), pembe diziler, filmler (kayıp dünya) ve bilgisayar oyunları üst gerçekliğe örnek olarak gösterilebilir (Berthon ve Katsikeas, 1998).

Berthon ve Katsikeas (1998), internetin ve web ortamının da bir üst gerçeklik taşıdığını ileri sürmüşlerdir. Web, insani varlıkların sanal varlıklarla yer değiştirdiği yeni bir platform sunmaktadır ve gerçekliğin yerine üst gerçeklik geçmektedir.

Postmodern tüketiciler birçok bakımdan modern tüketicilerden farklılık göstermektedirler. Üst gerçeklik olgusu da, postmodern tüketicilerin birtakım taleplerine cevap vermektedir. Dolayısıyla postmodernizm-tüketici davranışları-üst gerçeklik arasında güçlü bir ilişki vardır. Bu ilişkiyi Fırat ve Shultz (1997) şu şekilde açıklamaktadırlar:

"Modern öncesi kültürler geçmişe, modern kültürler geleceğe odaklanmaktadırlar. Postmodernizmin odak noktası ise şudur: hemen burada, hemen şimdi. Postmodern tüketiciler geçmiş ve geleceğe ilişkin çeşitli temaları birlikte tecrübe etmek istemektedirler, sadece bir tanesini değil. Üst gerçeklik de –simülasyona dayalı gerçeklik- bu dileğin gerçekleşmesini sağlamaktadır."

Odabaşı (2009:45), üst gerçeklik olgusu ile postmodernizmde özün olmadığı, yüzeyselliğin söz konusu olduğu asıl ile kopyanın arasındaki farkın eriyip ortadan kaybolduğu durumu bize gösterdiğini vurgulamıştır. Postmodern tüketici, farklı temaları, geçmişi ve geleceği, herhangi birine bağlanmadan yaşayarak deneyim sahibi olmayı arzu etmektedir (Kayaman ve Armutlu, 2003).

Parçalanma (fragmentation)

Toplumsal sınıfların parçalandığı ve farklı kimliklerin sergilendiği postmodern toplum, sürekli değişim göstermektedir. Özellikle son yıllarda teknolojinin hızlı gelişimi ile birlikte sosyal paylaşım alanlarının artması, bireylerin farklı kültürleri tanıma imkânı bulması, dünyanın diğer bir ucunda yaşanan gelişmelerden anında haberdar olunması değişimin hızını giderek arttırmakta ve daha farklı kimliklerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Tüketim ve üretimin birbirlerini etkileme güçleri düşünüldüğünde, tüketicilerin parçalanmış kimlikleri karşısında pazarın da parçalanması olağan görünmektedir. Tek tip ürünlerle farklı ihtiyaçları karşılamanın mümkün olmadığı bu ortamda çok çeşitli ürünlerle farklı kitlelere ulaşılmaya çalışılmaktadır. Örneğin; bir kahve markasının birbirinden farklı en az 10 çeşit ürünü raflarda sergilenmektedir. Vanilya aromalı, fındık aromalı, üçü bir arada paketleri, klasik kahve paketleri ve benzeri daha birçok ürünle farklı istekler içerisindeki tüketiciler aynı marka altında aslında birleştirilmeye çalışılmaktadır (Aydemir, 2007:39).

Günlük yaşam deneyimlerinde parçalanma ve adanmışlığın kaybı, brikolaj pazarların ortaya çıkmasına sebep olabilir. Brikolaj pazarlar, ben merkezli ve tercihleri benzerlik göstermeyen tüketicilerden oluşmaktadır. Pazarların çok küçük bölümlere parçalanması, postmodern pazarlamanın hızlı ve yaratıcı olmasını gerektirmektedir. Parçalanma, birçok farklı stil ve formun kullanılmasını gerektirmektedir. Bunlar aynı zamanda, postmodern tüketicilerin farklı yaşam stillerinin, davranışlarının ve ruh halinin yansımalarıdır. Ürünler hemen hemen aynı kalırlarken, taşıdıkları imajın ve iletişimin çeşitlenmesi ve gözden geçirilip yenilenmesi zorunluluğu doğmaktadır. Kısaca, imaj ürünü temsil etmemekte, imajı ürün temsil etmektedir (Berkdemir, 2009).

Üretim ve tüketimin yer değiştirmesi

Postmodernist bakış açısı, modernizmin ortaya koyduğu şekliyle tüketimin yok edici bir işleve sahip olmadığını ifade eder ve tüketimin kültürel ve sayısal bir faaliyet olarak üretilen işaret değerlerine sahip olduğunu savunur. Postmodernizm böylece hem üretimin hem de tüketimin birlikteliğine ve önemine vurgu yapar. Postmodern öneriye göre, tüketim olmadan üretim olmamakta, üretim olmadan da tüketim gerçekleşememektedir (Odabaşı, 2004). Kavramlar arasındaki bu karşılıklı var olma durumundan dolayı, her ikisinin de önemi kabullenilmektedir. Yanı sıra üretim ve tüketimin birbirinden ayrı olmadığı, tüketim sırasında üretimin yeniden gerçekleştiği, farkın sadece üretim biçiminden kaynaklandığı görülmektedir (Odabaşı, 2004). Bu bağlamda postmodernizmde tüketim kültürü ön plandadır. Tüketiciler de pazarlamacılar gibi tüketim sembolleri üretmekte, üretim ve tüketim bir bütünün iki parçası halinde görülmektedir.

Topluluk pazarlamasının kilit unsuru olan postmodern toplulukların, günümüzde ilgi alanları bağlamında biraya gelerek oluşturdukları deneyimler, ürünler/hizmetleri tüketen bir tüketici olmak dışında, gerçek anlamda bir üretici olarak da toplulukların işlev kazanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda şirketler tüketicilerin gerçek istekleri, beklentilerini karşılayacak ürün/hizmetleri üretebilmek için, seslendikleri hedef kitlelerinin dâhil olduğu topluluklarla birebir iletişim içine girerek, ürün ya da hizmetleri ile ilgili geribildirimleri almaya, yeni geliştirecekleri ürünleri denetmeye, hepsinden öte yeni geliştirecekleri ürünlerle ilgili alt yapıyı oluştururken postmodern toplukların görüşlerini almaktadırlar.

Öznenin merkezde olmaması

Aydınlanma düşüncesinden hareketle modern dönemde özne merkezli bir dünya görüşü oluşturulmuş ve her şeyin nedeni olarak özne görülmüştür. Postmodern bakış açısıyla birlikte özne merkezsizleştirilerek, özne üzerine geliştirilen kuramsal bakış açısından uzaklaşılmıştır. İçinde yaşadığı dünyayı kontrol etme, şekillendirme isteğini bir kenara bırakan, farklılıkları denemek isteyen özne kavramı ortaya çıkarılmaktadır (Şahin, 2009: 99).

Postmodernist anlayışa göre tüketicilerin nesnelerle olan ilişkilerini tüketici değil, nesneler, ürünler, anlamlar, imaj, sembol ve diğer göstergeler yönlendirmektedir. Örneğin, Pepsi, Coca-Cola, Arçelik, World Kart, Ülker Golf, Duracell gibi ürünlerin reklamlarında hayvanların, sanal yaratıkların, robotlar gibi aktif rol üstlenirken insanın pasif kalması, nesnenin öznenin önüne geçmesine örnek olarak verilebilir. Pazarlama yönetiminin hedef kitlesinin hareketli ve değişken olduğunu göz önünde bulundurarak onlarla iletişimde, özellikle imaj ve mesaj oluşturmada çok daha yaratıcı bir yaklaşım gerçekleştirebilir (Azabağaoğlu, 2009).

Zıtlıkların birlikteliği

Bunlar, hedeflenmesi ve ele geçirilmesi mümkün olmayan postmodern tüketicinin ilgisini çekmek amacıyla yapılan girişimlerdir. Pazarlama iletilerinde, açık tanımlanmayan, hedeflenmeyen, kesin olmayan bir yaklaşımla, iletiye tüketicinin katılımını sağlamaktır. Diğer bir ifadeyle, amacı veya niyeti açık olmayan reklamlar, hatta bazen ürünler/hizmetlere yer verilmesidir. Örneğin, bazı televizyon reklamlarında verilen mesajlar tüketicinin yorumuna bırakılmıştır. Son yıllarda bazı reklamlar, anlamı hakkında tüketicinin yaratıcı görüşler üretmesi, kendi deneyimleri ve arzuları çerçevesinde mesajları şekillendirmesi için merak edilecek tarzda hazırlanmaktadır (Azabağaoğlu, 2009).

Postmodern Tüketici ve Tüketim

Tüketim çağımızda en çok üzerinde tartışılan konulardan biridir. Tüketimi önemli kılan unsur onun geçmişte taşıdığı anlamla günümüzde ifade ettiği anlamın birbirinden farklı olmasıdır. Postmodern toplumlarda, tüketim ekonomik bir faaliyet olmanın ötesine geçmiş artık ihtiyaçlar tarafından değil, tüketicilerin yaşam tarzları tarafından gerçekleşmektedir. Modern dönemin rasyonel kararlar alan, beklentileri öngörülebilen, tek tip ürünlerle tatmin olan tüketici kimlikleri yerini duygusal yönü ağır basan, kendine saygınlık kazandıracak ürünleri tercih eden postmodern tüketici kimliklerine bırakmaktadır.

Postmodern tüketim kültürü içerisinde tüketiciler kendi kimliklerini oluşturacaklarına inanmakta ve sürekli yeni deneyimler peşinde koşmaktadırlar. Postmodern tüketicilerin tercih ettikleri ürün ve hizmetler imajın destekleyicisi, sürdürülen yaşam tarzının kanıtı ve dâhil olunan sosyal sınıfın göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Genel olarak postmodern dönemde yaygınlık kazanan tüketim şekillerine bakıldığında, ürünlerin fiziki olarak sağladığı yararın ikinci plana atıldığı açıkça görülmektedir. Bugünün tüketicisi, iletişimde bulundukları grup ya da kişiler arasında kendilerine saygınlık kazandıracak ve/veya yeni iletişim ortamları yaratacak ürünleri kullanmayı tercih etmektedirler. Hedonik tüketim, sembolik tüketim ve gösterişçi tüketim eğilimlerinin, duygusal deneyimlere önem veren ve ürünün fonksiyonel özelliklerinden ziyade sembolik anlamı ile ilgilenen postmodern tüketicinin tercihi olduğu anlaşılmaktadır. Güncel çalışmalar postmodern tüketicinin duygularıyla yönlenen, hazlarıyla ilerleyen ve sürekli değişim gösteren yapısını açıkça ortaya koymaktadır (Arnould ve Thompson, 2005:78).

Tüketim kültürü sonuçta postmodern bir kültürdür. Postmodern tüketim kültürü içerisinde birey, tüketerek kendi kimliğini oluşturacağına inanmakta ve sürekli yeni deneyimler peşinde koşmaktadır. Kazanılan yeni deneyimler aracılığıyla hayatın daha anlamlı hale geleceği düşünülmektedir.

Deneyimleme sürecinde tüketicinin karşılaştığı fantezi dünyalar, büyülü imajlar yaşanılan anları unutulmaz kılmaktadır. Farklı istek ve beklentilere sahip postmodern tüketici, her geçen gün değişen değerleriyle yeni görünümler sergilemekte, bu değişime paralel olarak sürekli yeni imajlar ve simülasyonlar üretilmektedir (Anderson, 2002:12). Yaratılan büyülü imajlar, postmodern toplumlarda birey için tüketimi en önemli amaç haline getirecek düzeyde bir etki gücüne sahiptir (Slater, 1997:207).

Postmodern dönem dünyada çarpıcı değişmelerin olduğu, üretim süreçlerinde teknolojilerin değiştiği, imajın ön plana çıkarıldığı, yeni arayışların olduğu, içerikten çok estetik görünüşün her zamankinden daha fazla vurgulandığı bir dönem olmasının yanı sıra yeni gruplaşmaların, yeni değerlerin ve ideolojilerin ortaya çıktığı bir dönemdir (Yanıklar,2006). Bu dönemde tüketim sembolik bir anlam kazanmaya başlamıştır. Ürünler sadece fonksiyonel olma özelliği ile değil, bunun dışında yeni anlamlarla tüketicinin karşısına çıkmaktadır. Ürünün imaj ve kimlik oluşturma özellikleri belirginleşmektedir. Tüketim ideolojisi insanların yaşamında söz sahibi olmaya başlamaktadır (Yanıklar, 2010:30). Sembolik, hedonik ve gösterişçi tüketim kalıpları postmodern dönemin ön plana çıkan tüketim kalıpları arasında yer almaktadır (Torlak, 2000:14).

Postmodern tüketici günlük mutluluk peşinde koşan, anında tatmin isteyen, ihtiyacının tatminini erteleyen ve gelecek için bugünü feda etmeyen, geçmiş geleceği içerecek biçimde denemeyi büyük bir arzuyla isteyen, içerik yerine biçime daha fazla ilgi duyabilen bireydir. Yaşantısını, tüketim kültürünü "*alışveriş yapıyorum, o halde varım*", "*daha fazla kazanmak, daha çok tüketmektir*", "*kullan at, yeniden al*" sözcükleri ışığında yönlendirir. Tüketim toplumunun egemen olduğu bugünün değerleri bireysel üstünlük, acımasız rekabet, daha çok kazanmak ve kazandığını harcamak üzerine kurulmuştur (Kellner, 2001:59).

Sanal Oyunlar ve Pokemon Go Örneği

Sanal gerçeklik, katılımcılarına gerçekmiş hissi veren, bilgisayarlar tarafından yaratılan dinamik bir ortamla karşılıklı iletişim olanağı tanıyan, bir benzetim modelidir (Pimental ve Teixeira, 1993). Sanal oyunlar, sanal gerçeklik temelli oluşumlardır.

Sanal oyunlar bugün söz konusu hazcı tüketimin önemli unsurlarından. Her birinin etkileri, popülerliği ve yaygınlığı oranında gösterge değerleri bulunmaktadır. Sanal oyunlar üzerinden gerçekleştirilen bir tüketici davranışının temeli, arzunun dışa vurumu ve ayırt edici göstergeler üzerinden kültürel değerler bütünün üretilmesidir. Sanal oyunlar bugünün tüketicileri için aynı zamanda bir arzu nesnesi durumundadır. Bu oyunları oynayan bireyler sürekli dolaşımda tutulmaktadır. Bireyleri devamlı dolaşımda tutmak için oyunlar sürekli yenilenip ve geliştirilmekteler. Aynı zamanda

çeşitlendirilmekte ve farklı türde oyunlar yapılmaktadır. Bu bağlamda pokemon go oyunu diğer sanal oyunlar arasında farklılık yaratmıştır. Oyunu oynayan tüketicilere farklı bir deneyim yaşatmakta, gerçek dünyanın içerisinde sanal bir deneyim tecrübe ettirmektedir. Sanal oyunlar bazen yerel bazda kullanılırken, küreselliklerini ise her zaman korumaktalar. Yine pokemon go oyunu örnek verilecek olursa oyun yerel bazda olup oyunu oynayan tüketiciler kendi bulundukları yerlerde diğer oyuncularla oynamakta ve oyun küresel boyutta ve her türden tüketiciye ulaşmaktadır. Ancak sonuç itibariyle, kendi gösterge değerleri üzerinden toplumsal değerleri üretmiş olmaktalar. Bu da bu oyunların tüketimi açısından bir sorun teşkil etmiyor, neticede, tüketimin kendisi de haz duyulacak bir şeydir. Bugün sanal oyunlar kurumsallaşmış bir haz sisteminin parçası durumundadır. Bu oyunların yarattığı her türlü duygu- mutluluk, heyecan, beklenti, yenilme, aidiyet, tatmin, değişim, vs. sisteminin bir parçası gibi görmekte. Bu oyunları tüketen bireyler için bu duyguları yaşamak, haz alma görevinin bir parçası haline gelmektedir (Batı, 2014).

Sanal oyunlar tüketimle alakalı olarak hedonik bir tüketim biçimi olma özelliği gösterir. Bu oyunları aracılığıyla gündelik hayatını zenginleştirmeye çalışan postmodern birey, nesnel olmaktan çok, öznel semboller aracılığıyla tatmin duygusuna ulaşır. Tüketici-birey, burada herhangi bir hazzı atlamama korkusuyla 'herşeyi deneyin, sakın kaçırmayın' mantığıyla yönlendirilir. Bu yapıda tüketici-birey, kendi yaşamlarında gerçekliği olsun ya da olmasın yaşanan acı ve nahoş olayları bile, fantezi ve duygusal uyarım yoluyla kendilerini tatmin için tüketmektedir. Bu oyunların tüketimi sırasında birey ciddi bir çaba içindeki gayet duygusal tepkiler vermektedir. Bu durumda oyunlar, tüketici için hazırlanan kusursuz tüketim deneyimi haline gelir ve bu geniş bir tüketim ağı aracılığıyla da desteklenir (Batı, 2014). Bu bağlamda pokemon go oyunun incelemesi yapılırsa; San Fransisco menşeli bir firma olan Niantic ile The Pokemon Company tarafından ortaklaşa hazırlanan ücretsiz, lokasyon temelli bir artırılmış gerçeklik oyunudur. 20 yıl önce, 1996'da, "cep canavarları" olarak Japonya'da; iki yıl sonra da ABD'de piyasaya sürülen oyun aradan geçen bunca yılı günün şartlarını, tüketicisinin alışkanlık ve beklentilerini doğru okuyarak geçirdikten sonra bugün hâlâ zirvededir. Pokémon hayranları bugün 20'li yaşlarının sonunda alım gücü olan bir tüketici kitlesini oluşturmaktadır. Oyun; 6 Temmuz 2016'da ABD, Avustralya ve Yeni Zelanda'da lanse edilmiş olup sadece bir günde, Tinder'ın dört yılda ulaştığı indirilme sayısını geride bıraktığını kaydedilmiştir. Pokémon GO' nun piyasaya çıkmasının ikinci günüde kullanıcıların oyunda geçirdikleri ortalama sürenin 43 dakika 23 saniye olduğunu ifade ediliyor. Bu süre kullanıcıların Facebook, Whatsapp, Instagram, Snapchat ve Messenger'da harcadıkları zamanın çok ötesinde.

Oyunu diğer oyunlardan ayıran en büyük özellik, oyunda yeni pokemonlar yakalayabilmek ve salon maçları (gym) yapabilmek için şehirde sürekli hareket etmeniz gerektiğidir. Parklar, binalar, camiler, caddeler, ara sokaklar kısacası şehrin her yeri, Pokemon avlayacağınız ve ikmal yapacağınız (PokeStop) yerlerdir. Salonlarda (Pokemon savaşlarının yapıldığı mekanlar) Pokemon savaşçıları tarafından üstünlük mücadelesi verilmektedir. Pokemon Go'yu bu denli bir salgına çeviren en önemli özellik artırılmış gerçeklik (augmented reality) dinamiklerini kullanıyor olmasıdır. Artırılmış gerçeklik sayesinde, oyuncular oyunu cihazlarıyla beraber şehrin içinde, gerçek mekanlarda oynamakta. Bu durum da pazarlama iletişimi yapmak isteyen markaların ilgisini bu oyuna çekmektedir.

Günümüz yaşanan kültürel değişimin en önemli boyutlarında biri, insanların mevcut gerçeklik yerine sanal gerçeklikte yaşama eğilimleridir. Şimdiki toplumu postmodernizm bakış açısı ile değerlendirdiğimiz de işlenen farklı temaların, şehir toplumlarının düş dünyaların yansıttığı düşünülmektedir. Toplumun nostalji eğilimi de bunun bir ifadesidir. Ancak, toplumdaki nostalji eğilimi geçmişi yaşama arzusu değil, geçmişi de gelecekle beraber şu anda yaşayabilme isteğidir. Bu bir anlamda hayal edilen geçmiş veya geleceğin bugünde yaratılacak gerçeğe dönüştürülmesidir. örneğin; tüketicilerin deneyimlerini gerçeğe en yakın biçimde yaşamalarına imkan veren üç ve dört boyutlu sinema sistemleri ve simülasyon oyunları da üst gerçekliğe olan eğilimi ifade etmektedir. Oyunu yükleyen tüketiciler gerçek dünyada telefonlarına yükledikleri uygulama ile pokemon yakalamaktadır. İkincisi ise, sadakattır. Oyuncuların, oyunun üç rakip kısmından birini seçip o kısmın galibiyet ya da mağlubiyetleriyle özdeşleşmesini sağlamaktır. Bu, oyuncuların spor taraftarlarının gösterdiği gibi davranışlar sergilemesine sebep olmakta ve oyun büyük bir kampanyaya ihtiyaç duymamaktadır.

Pokémon GO'nun başarısının bir diğer bileşeni de düşük öğrenme etkisidir. Resmî bir talimatnamesi olmasa da uygulamanın nasıl çalıştığını anlamak oldukça kolay olmaktadır. Oyunun dinamiklerini öğrenmek için derinlemesine çalışabilirsiniz elbette ama oynamak için telefonunuzun titreşimine dikkat kesilerek etrafta gezmeniz bu çılgınlığa dahil olmanız için yeterli olmakta.

Pazarlama dünyasının verdiği tepkilerin hepsi olumlu değildir. Oyunla ilgili çıkan haberlere bakıldığında ise oyunun etik açıdan sorunlar taşıdığı görülmektedir. Oyunun piyasa sürülmesiyle birlikte uygulamanın sebep olduğu kaza ve hatta ölüm haberleri gelmeye başladımıştır. Bazı kurumlar, örneğin ABD'de birkaç ulusal mezarlık ve Auschwitz, kullanıcılardan bu mekânlarda uygulamaya girmemelerini istedimiş. Buna karşılık The Pokémon ve Niantic ortak bir açıklama yayınlayarak oyun mekânı olmak istemeyen alanların kendileriyle temasa geçmesini istemişlerdir. Bütün

bu sorunların yanında uygulamayla birlikte telefonlara yüklenen virüs programlarıyla birçok kullanıcının kişisel bilgileri ele geçirilmiştir.

SONUÇ

Yaşadığımız dönemin kültürünü derinden etkileyen postmodern kavramı, 1960'lı yıllarda öncelikle sanatta ve mimaride yeni eğilimleri ifade edecek biçimde kullanılmaya başlanmış ve kavramsal olarak geniş bir alanı etkilemiştir.

Günümüz postmodern toplumlarında teknolojik gelişmelerinde etkisiyle soyut, yalnız ve gerek fiziksel gerekse sosyal etkileşimi azalmış bireylerden oluşan bir yapı gözlenmiştir. Bireylerin özgürleşmesiyle ortaya çıkan söz konusu sosyal çözülme devamlı alternatif bağlar kurma arayışıyla sonuçlanmıştır. Hepimiz birer tüketici olarak gelişim ve değişime, eğitim ve bilgi seviyesinin artmasına ve global etkilerin daha yoğun hissedilmesine bağlı olarak daha spesifik ve farklı ürün/hizmet beklentileri içerisine giriyoruz. Tüketiciler artık aynı değil farklı olmak istemektedir. İsteklerine anında ulaşabilmek; istediği an, istediği yerden ihtiyaçlarını karşılamak, bunu yaparken de teknolojiyi kullanmak istemekteler. Bu beklentiler karşılandığında ise tatmin olmaktalar. İşte bu sırada postmodern pazarlama anlayışını benimsemiş olan firmalar tüketicilerin imdadına yetişmektedir.

Postmodernist anlayış firmalara da rekabet ve maliyet avantajı sağlamakta. Merkezinde tüketiciyi tutan tüm firmalara kolaylık sağlıyor ve büyüme şansı veriyor.
Ayrıca postmodern anlayışta medya üretici ve tüketiciyi bir araya getiren çok güçlü bir etkiye sahip konumdadır. Kısaca artık geçmişte kalan tüm anlayışları yıkıp, bireyciliği ve tüketiciyi merkezde tutmak, daha heterojen ve değişken olabilmektir.

Tüketim ve medya, özellikle iletişim teknolojisi postmodernizmin en önemli iki kavramıdır. Bu kavramlar birlikte kullanılarak önemli bir sinerji yaratılmaktadır ve bu sinerji pazarlama stratejileri biçiminde tüketicilere yansıtılmaktadır. İnsan yaşamının bir tüketim deneyimi olarak algılanmasını ve kültür ile ticaretin iç içe girmesini öngören postmodern düşüncenin uygulamalarına günlük hayatımızda sıkça rastlanmaktadır.

Pazarlamanın postmodern değişimde itici motor güç olduğu öne sürülmekte ve pazarlama etkinliklerinin büyük bir kısmının postmodern göstergelere dayandırılarak ifade edildiği belirtilmektedir. Peki nedir bu postmodern göstergeler. (Odabaşı, 2004); En önemlilerinden birisi "bireycilik"tir. "Postmodern bireycilik" te, bireyin kendi farklılığını göstermesi, varoluşunu yaratabilmesi ve yansıtabilmesi olanağının olduğu belirtilir (Odabaşı, 2004). Bundan dolayı farklılığın ve çeşitliliğin vurgulanıp,

benimsenmesi önemlidir. Bireycilik toplumsal yapıda önemli bir dönüşüme neden olmuştur; modernizmin ortaya koyduğu "sosyal sınıflar" ın yerini ortak ilgi ve yaşam tarzları olan gruplar, cemaatler almıştır. Bu dönüşümün oluşmasında etkin olan ise kitlesel iletişimin gücünün inanılmaz artışıdır. Özellikle televizyonun icadı bu değişimin sürükleyicisi olmuştur. İletişim teknolojisi ve dolayısıyla "medya" postmodern göstergelerin ikincisidir. Medyayı tüketim ile birlikte anlamak postmodernizmi de anlamak anlamına gelmektedir. Birbirlerinden asla ayrı olamazlar ve öyle ki varlıklarını birlikteliklerine borçlu hale gelmişlerdir. Bu kuvvetli birliktelik farklı gruplara ait farklı tarzları, biçimleri ve stilleri birbirine karıştırmaya ve dolayısıyla da toplumdaki sosyal hiyerarşide de geçişkenliklerin mümkün olmasına neden olmuştur. "Tüketici" ile beraber "müşteri" de göstergenin üçüncü kavramı olarak ele alınabilir. Tüketici; günlük mutluluk peşinde koşan, anında tatmin isteyen, ihtiyacının tatminini ertelemeyen, gelecek için bugünü feda etmeyen, geçmiş ve geleceği içerecek biçimde denemeyi büyük bir arzuyla isteyen, içerik yerine biçime daha fazla ilgi duyabilen birey olarak tarif edilmektedir (Odabaşı, 2004). Postmodernizmi modernizmden ayıran özellikler sıralanırken, tüketicinin pasif konumdan çıkartılıp, aktif konuma getirilmesi de belirtilir. Bu durum postmodern tüketicinin özelliklerinin de farklılığını da vurgulamaktadır. Postmodern tüketicinin temel farklılığı, sembolleri ve imajları hem tüketen hem de üreten aktif durumudur (Odabaşı, 2004). Postmodern tüketicinin genel özellikleri alışverişçi, seçici, iletişimci, karakter keşfedicisi, haz arayıcısı, isyankâr, mağdur, eylemci, yurttaş olması olarak sıralanır.

Bütün bu açıklamalar doğrultusunda, postmodern pazarlama unsurlarının içesinde sanal oyunlar üzerinde en çok üstgerçeklik kavramı etkilemektedir. Üstgerçelik, Gerçek ile gerçek olmayan arasındaki farkın bulanıklaşması olarak ifade edilmektedir. Günümüz yaşanan kültürel değişimin en önemli boyutlarında biri, insanların mevcut gerçeklik yerine sanal gerçeklikte yaşama eğilimleridir. Şimdiki toplumu postmodernizm bakış açısı ile değerlendirdiğimiz de işlenen farklı temaların, şehir toplumlarının düş dünyaların yansıttığı düşünülmektedir. Toplumun nostalji eğilimi de bunun bir ifadesidir. Ancak, toplumdaki nostalji eğilimi geçmişi yaşama arzusu değil, geçmişi de gelecekle beraber şu anda yaşayabilme isteğidir. Bu bir anlamda hayal edilen geçmiş veya geleceğin bugünde yaratılacak gerçeğe dönüştürülmesidir. Örneğin turizm hareketine katılan tüketicilerin geçmişe ve geleceğe ilişkin pek çok deneyimi şimdiki zamanda yaşama istekleridir. Yine tüketicilerin deneyimlerini gerçeğe en yakın biçimde yaşamalarına imkan veren üç ve dört boyutlu sinema sistemleri ve simülasyon oyunları da üst gerçekliğe olan eğilimi ifade etmektedir. Son zamanlarda sanal oyunlarda artık yaşamın bir parçası olmuş ve gerçek hayatımıza girmiştir bunun en iyi örneği son zamanlarda dijital oyun hasılatını katlayan pokemon go oyunudur. Oyunu

yükleyen tüketiciler gerçek dünyada telefonlarına yükledikleri uygulama ile pokemon yakalamaktadır.

Üst-gerçekliğin bir diğer yönü de, "sanal gerçeklik" tir. Bilgisayar teknolojisi, aslında gerçek olmayan sanal olan deneyimleri, tüketicilere sunabilmektedir. Sanal gerçeklikteki büyük gelişmeler, postmodern tüketiciler tarafından beğeniyle karşılanmaktadır (Berkdemir, 2009). Daha sonra ki çalışmalarda yaşanan etikl sorunlar üzerinde daha genişletilmiş bir litratür çalışması yapılarak sanal gerçeklik oyunların tüketiciler üzerindeki etik sorunları incelenebilir.

KAYNAKÇA

Baudrillard, Jean (2010), *Simülkrlar ve Simülasyon*, Çev: Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, 5. Baskı, Ankara

Berthon, P. ve C. Katsikeas (1998), *Essai: Weawing Postmodernizm*, Internet Research: Electronic Networking Applications and Policy, Cilt:8, Sayı:2

Firat, A. Fuat ve C. J. Shultz (1997), *From Segmentation to Fragmentation,* European Journal of Marketing, Cilt:31, Sayı:3/4

Odabaşı, Yavuz (2009), *Postmodern Pazarlama*, MediaCat Kitapları, 3. Baskı, İstanbul

Kayaman, R. ve C. Erkin Armutlu (2003), *Postmodern Tüketici Davranışının Pazar Bölümleme Kavramına Etkileri: Postmodern Klanlar*, Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, Yıl:2003, Sayı:1

Jameson, Fredric (2005), *Kültürel Dönemeç*, çev. Kemal İnal, Dost Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Ankara

Soykan, Ömer Naci (2005), *"Küresel İnsan" Kimdir?*, Felsefe Dünyası, Sayı:41

Toffler, Alvin (2008), *Üçüncü Dalga*, Çev. Selim Yeniçeri, Koridor Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul

Şahin, E. (2009). Tüketim Toplumu: Mükemmele Evrilen Politika. (Çev.Banu- Erdal Dağtaş), Ankara: Ütopya Yayınları.

Aydemir, M.A. (2007). "Tüketim; Modern Dünyanın Kültürel Göstereni", Kültür Sosyolojisi, Ankara: Hece Yayınları.

Anderson, P. (2002). Postmodernitenin Kökenleri, (Çev. Elçin Gen). İstanbul: Varlık Yayınları.

Arnould, E.J., Thompson, C.T. (2005). "Consumer Culture Theory: Twenty Years of Research". Journal of Consumer Research. 31,868–882.

Slater, D. (1997). Consumer Culture and Modernity, Polity Press:Cambridge,.

Yanıklar, C. (2006). Tüketimin Sosyolojisi. İstanbul: Birey Yayınları,1.Baskı.

Yanıklar, C. (2010). "Tüketim Kültürü, Kapitalizm ve İnsan İhtiyaçları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Tartışma", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 34(1),30.

Torlak, Ö. (2000). Tüketim: Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü, İstanbul: İnkılap Yayınları.

Kellner, D. (2001). "Popüler Kültür ve Postmodern Kimliklerin İnşası", Popüler Kültür Tüketici Yazıları (IV) 31 Doğu Batı, 4(15),56-65.

Pimental, K. ve Teixeira, K. (1993): Virtual Reality Through the New Looking Glass, 2nd Ed., McGraw-Hill.

Hayta Bayazıt, A. "Postmodern Dönemin Tüketim İmajları: Postmodern Tüketim Kültürü, Tüketim Kalıpları Ve Postmodern Tüketici" *Tüketici* Yazıları (IV), Hacettepe Üniversitesi Tüketici-Pazarlama-Araştırma-Danışa Test Ve Eğitim Merkezi.

Berkdemir Göksel, Ö., (2009). Postmodern Pazarlama Sürecinin işleyişi ve Sistemin Yapılandırılması, Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

http://en.wikipedia.org/wiki/Hyperreality

TERMAL TURİZM İŞLETMELERİNDE MÜŞTERİ BEKLENTİLERİ VE MEMNUNİYETİNİN ÇEVREYE UYARLILIK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: AFYONKARAHİSAR İL MERKEZİNDEKİ TERMAL TURİZM İŞLETMELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Duygu SAV CANSEVEN[1]

ÖZET

Modern pazarlama anlayışı, firmaların müşterilerinin beklentilerini karşılayıp onları memnun etmesine dayanmaktadır. Firma başarısında, müşteri beklentilerinin karşılanıp müşteri memnuniyetinin sağlanması önemli rol oynamaktadır. Türkiye, termal sular açısından zengin bir ülkedir. Termal turizm işletmelerinin çevreye duyarlı olmalarının müşteri memnuniyet ve beklentileri açısından farklılığın ortaya konması, yeşil turizm için önem teşkil etmektedir. Termal turizm işletmelerinin çevreye duyarlı olmaları aynı zamanda onlara sürdürülebilir rekabet avantajı da sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Müşteri beklentisi, Müşteri memnuniyeti, Termal turizm işletmeleri, Yeşil Yıldız*

EVALUATION OF CUSTOMER EXPECTATIONS AND SATISFACTION IN THERMAL TOURISM ESTABLISHMENTS IN TERMS OF ENVIROMENTAL SENSITIVITY: A STUDY ON THERMAL TOURISM ESTABLISHMENTS IN AFYONKARAHISAR PROVINCE CENTRE

ABSTRACT

The modern marketing approach is based on meeting customers expectations and satisfying them. Meeting customer expectations and ensuring customer satisfaction are important in the company's success. Turkey is a country rich in thermal springs. Being environmentally sensitive of thermal tourism enterprises, revealing differences in terms of customer satisfaction and expectation, is important for green tourism. Sensitivity to the environment of

* Bu makale, "Müşteri Beklentileri ve Memnuniyetinin Stratejik Planlama Açısından Değerlendirilmesi: Afyonkarahisar İlindeki Termal Turizm İşletmeleri Üzerinde Bir Araştırma" isimli doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

[1] Dr. Duygu Sav Canseven, İstanbul Esenyurt Üniversitesi.

thermal tourism enterprises also provides them with a sustainable competitive advantage.

Keywords: *Customer expectation, Customer satisfaction, Thermal tourism establishment, Environmental Friendly*

GİRİŞ

Yirminci yüzyılda meydana gelen küreselleşme gibi önemli olayların etkisiyle, pazarlama anlayışında, tüketicinin odak noktasında olduğu bir yaklaşıma (modern pazarlama anlayışı) geçilmiştir. İşletmelerin, müşteri beklentilerinin karşılanması ile müşteri memnuniyetinin oluşturulmasına yönelik uygulamalar önem kazanmıştır. Termal turizm işletmelerinin hedef kitlesini, termal turizm kapsamında verilecek hizmetleri alacak tüm kesimler oluşturur. Yurt içinden ve yurt dışından gelecek müşterilerin çeşitli ihtiyaç ve beklentilerinin karşılanarak memnun edilmeleri işletmelerde önem taşır. Modern pazarlama anlayışı, müşterinin tatmin edilmesine dayanır. Termal turizm işletmelerinde algılanan müşteri memnuniyeti kavramı, müşterilerin aldıkları hizmetlerle ilgili beklentilerinin karşılanmasıyla hissettikleri memnuniyet hali olarak tanımlanabilmektedir. Termal turizm işletmelerinde müşteri memnuniyetini oluşturan etkenler içinde, genel algılanan kalite, verilen hizmetlerin algılanan kalitesi, algılanan değer ve hizmet değeri, müşteri hizmetlerinin iyiliği ve çeşitliliği, toplam kalite yönetimi uygulamaları sıralanabilmektedir.

Türkiye turizm destinasyonu olması açısından dünyada ilk altı ülke arasına girmektedir. Turizm gelirleri açısından ise dünyada ilk 12 ülke arasındadır (UNTWO, 2013). Avrupa'ya oranla yedi kat daha fazla olduğu bildirilen Jeotermal su kaynakları ile Türkiye bu alanda büyük gelişme potansiyeline sahiptir. Fakat gerek tesis sayısı gerekse yatak kapasitesi açısından termal turizmin ülke turizmindeki payının ancak yaklaşık %1 seviyesinde kaldığı bildirilmektedir (Hemidov, 2012, s.2). Termal turizm işletmeleri birçok farklı hizmet veren birimden oluşur. Türkiye'de zengin jeotermal kaynaklarıyla termal turizm yapılmaktadır ve bu alanda faaliyet gösteren işletmelerin sayısı artmaktadır. Termal turizmin Türkiye'de gelişmesi için Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından bir master plan hazırlanmıştır (http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/Eklenti/ 21666,ttmp.pdf?0). Afyonkarahisar ilinin de içinde bulunduğu bölge ile diğer belirlenen bölgeler termal turizm yatırımları için öncelikli olarak seçilmiştir. Bu kapsamda, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Çevreye Duyarlı Konaklama Tesisi (Yeşil Yıldız Simgesi) Belgesi ile tesislerin, çevrenin korunmasına katkıda bulunurken, aynı zamanda tanıtım ve pazarlamalarında bir ayrıcalık yaratabilecekleri, hizmet kalitelerinden ödün vermeden, işletmelerine ve ülke ekonomisine tasarruf yolu ile katkıda bulunabilecekleri, çevrenin korunmasında üstlenecekleri roller ile

yörelerinde örnek tesisler olabileceğini öngörmektedir (http://www.gazete3.com.tr/ index.php/ikbalthermal-hotel-artik-yesil-yildizli/).

Yeşil Yıldız, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın çevreye duyarlılık kampanyasıdır. Bakanlığın sürdürülebilir turizm kapsamındaki uygulamalarındandır. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın termal turizm işletmelerinin ülke ekonomisine tasarruf yolu ile katkı sağlamalarının yanı sıra, rekabet avantajı sağlamaları amaçlanmıştır. Yönetmelik gereği yeşil yıldız belgesi almak için yerine getirilmesi gereken bir takım kriterler vardır. Bu kriterlerin, işletmelerde maliyet avantajı sağlayacağı, işletmelerin verimlilikleri arttıracağı ve doğaya saygılı birer kurum haline gelecekleri ön görülmektedir.

Bu araştırmanın temel amacı, çevreye duyarlı termal turizm işletmelerinin "yeşil yıldız" belgelerine sahip olmalarının müşteri memnuniyeti ve beklentileri açısından farklılığın ortaya konmasıdır. Diğer bir amacı ise çevreye duyarlı olan işletmelerde konaklayan müşterilerin memnuniyet ve beklentilerinin cinsiyetlere göre farklılığın ortaya konmasıdır. Bu araştırma Afyonkarahisar il merkezindeki 5 yıldızlı oteller ile sınırlıdır.

Çalışmanın birinci bölümünde termal ve termal turizm konuları, termal turizm işletmelerinde müşteri memnuniyeti konularına açıklık getirilmiş, ikinci bölümde Yeşil Yıldız belgesinin kriterleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise araştırmanın yöntemi ve bulguları açıklanmıştır. Son bölümde ise araştırmanın sonuçlarına değinilerek konu ile ilgili öneriler getirilmiştir.

TERMAL TURİZM İŞLETMELERİNDE MÜŞTERİ BEKLENTİLERİ VE MEMNUNİYETİ

Termal turizm işletmeleri, müşterilerine çeşitli ürün ve hizmetlerini sunan işletmelerdir. Termal su kaynağı üründür. Termal su kaynağının etrafında işletmelerde çok çeşitli yan hizmetleri de müşterilerine sağladıkları görülür. Böylece termal turizm işletmeleri daha kapsamlı hizmet sunumlarıyla öne çıkmakta, müşteriler beklentilerinin karşılığında aldıkları hizmetlerin nitelik ve niceliği ile ilişkili memnuniyet algılamaları önem kazanmaktadır.

1.1. Termal ve Termal Turizm Kavramları

Termal turizm, dünyada sağlık turizmi içinde gelişmiştir. Sağlık turizmi, en sade haliyle tedavi amaçlı yapılan seyahatler şeklinde açıklanabilmektedir (Edinsel ve Adıgüzel, 2014, s. 170). Termal turizm de sağlık turizmi içerisinde değerlendirilen, sağlık durumunu koruma ve iyileştirmek için belirli bir süre içerisinde yer değiştiren insanların doğal

kaynaklara dayalı turistik bir tesise giderek kür uygulamalarından faydalanması, konaklama, yeme-içme, dinlenme ve eğlenme gereksinimlerini karşılaması olarak tanımlanabilmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı da termal turizmi "Termomineral su banyosu, içme, inhalasyon, çamur banyosu gibi çeşitli türdeki yöntemlerin yanında iklim kürü, fizik tedavi, iyileştirme, egzersiz, psikoterapi, diyet gibi destek tedavilerinin birleştirilmesi ile yapılan kür (tedavi) uygulamalarının yanı sıra termal suların eğlence ve rekreasyon amaçlı kullanımı ile meydana gelen turizm türü" olarak tanımlamaktadır (Aksu ve Aktuğ, 2011, s. 5).

Başta Almanya olmak üzere Macaristan, Yunanistan, Fransa, İsviçre, İspanya, İtalya, Avusturya, Rusya ve Çek Cumhuriyeti gibi ülkeler termal turizm uygulamaları ve çektikleri turist sayısı ile dikkat çekmektedir (Kozak, 2012, s. 28). Termal turizme talebi oluşturan unsurlar içinde sağlık (şifa) bulmak önemli yer tutar. Termal turizm hizmetleri, termal sularca zengin yerlerde kurulan tesislerde verilmektedir. İlk örnekleri kaplıcalar içeriğinde karşımıza çıkan bu tesisler zamanla günümüzdeki modern termal tesis- termal komplekslere dönüşmüştür. Bu modern tesislerde konaklama hizmetleri verilmekte ve jeotermal suyun kullanıldığı tedavi (kür) merkezleri faaliyet göstermekte, ihtiyaçlara göre çeşitli rekreatif (dinlendirici, eğlendirici) uygulamalar yapılmaktadır. Tesislerde konaklama, dinlenme ve eğlence hizmetleri müşterilere sağlanır (Özbek, 2011, s. 27-30). Dünyada termal turizme ve termal turizm alanında yatırımlara büyük önem verilir. Öyle ki termal turizmden sadece Avrupa ve Amerika'da 30 milyar dolara yakın gelir sağlanmaktadır (Aksu ve Aktuğ, 2011, s. 4). Gelişen tesis ve tedavilerle (balneoterapi, klimaterapi, çamur ve kneip uygulamaları) yaygınlaşarak ülke ekonomilerine etkin katkı sağlamaktadır (Özbek, 2011, s. 33). Önemine binaen Türkiye'de de Kültür ve Turizm Bakanlığı (KTB) termal turizm konusunda önemli çalışmalar yapmaktadır. Türkiye Turizm Stratejisi 2023 ve Eylem Planı (2007-2023) kapsamının birinci etabında dört bölge oluşturulmuştur (Hemidov, 2012, s. 116). Bu bölgeler; Güney Ege Termal Turizm Bölgesi (Aydın, Denizli, İzmir, Manisa illerini kapsamaktadır), Güney Marmara Termal Turizm Bölgesi (Balıkesir, Çanakkale, Yalova'yı kapsamaktadır), Frigya Termal Turizm Bölgesi (Afyonkarahisar, Ankara, Eskişehir, Kütahya ve Uşak illerini kapsamaktadır) ile Orta Anadolu Termal Turizm Bölgesi (Aksaray, Kırşehir, Nevşehir, Niğde ve Yozgat illerini kapsamaktadır) belirlenmiştir (KTB, 2016). Türkiye Turizm Stratejisi 2023 planlamasında, ülkede termal turizmin geliştirilmesi için kısa, orta ve uzun vadeli hedefler belirlenmiştir. Potansiyeli yeterince değerlendirilemese de, Tablo 1.'den de anlaşılacağı üzere, Türkiye'de termal turizm işletmelerinin ve tesislerinin sayısı giderek artmaktadır. (KTB, 2016).

Tablo.1 2006-2016 Termal Turizm Tesis Sayısı

Termal Turizm Tesisleri	2006		2010	
	Tesis Sayısı	Yatak Kapasitesi	Tesis Sayısı	Yatak Kapasitesi
Turizm İşletme Belgeli	37	9.736	50	15.796
Turizm Yatırım Belgeli	8	2.438	15	7.757
Belediye Belgeli	33	5.593	35	6.174
Toplam	78	17.767	100	29.727

Kaynak: KTB, http://www.saturk.gov.tr/images/pdf/tyst/07.pdf.

Bu, termal turizmin teşvik edilmesinin bir sonucudur. Termal turizm yatırımlarının teşvik edilmesi için, finans kredisi, ithalat kolaylığı, KDV iadesi gibi özel sektör teşviklerinin arttırılmasına karar verilmiştir. Araştırmanın yapıldığı Afyonkarahisar ilinde, 2000 yılında toplam 8 termal otel varken, 2010 yılında toplam tesis sayısı 37'ye yükselmiştir (http://www.saturk.gov.tr/images/pdf/tyst/07.pdf).

1.2. Termal Turizm İşletmelerinde Müşteri Beklentileri ve Memnuniyeti

İşletmelerin var oluş sebeplerinin bir tanesi de karlılıktır. İşletmeler yaptığı faaliyetleri müşterilerinin beklentilerini karşılayarak onları memnun etmek üzere kurmuştur. Müşteri memnuniyetini sağlamak modern pazarlama anlayışını benimsemiş işletmelerin en önemli amaçlarından bir tanesidir.

Tanımlara göre müşteri memnuniyeti; ürünün/hizmetin alınması ve kullanılması sonucu müşterinin geçtiği bütün bilişsel veya duygusal aşamaların bir sonucudur (Oliver, 1997: 20'den aktaran Sandıkçı, 2008, s.80). Oliver (1997)'e göre müşteri memnuniyeti, "bir hizmet veya ürünün müşteri tarafından algılanması ile o hizmet veya ürünün objektif unsurları arasındaki ilişkiye bağlı olarak müşterinin elde etmiş olduğu tüketim sonrası deneyiminin değerlendirilmesidir." Diğer bir tanımda Oliver, müşteri memnuniyetini "bir mal veya hizmetin bir özelliğinden veya hizmetin bir özelliğinden veya bütün olarak kendisinden, tüketimle ilgili keyif verici tatminkârlık yargısı" olarak ifade etmiştir. Nykiel (2005) de müşteri memnuniyetini şu şekilde ifade etmektedir:

Müşteri Memnuniyeti=Müşteri Beklentileri+Algılanan Değer (Bulut, 2011, s.390).

Müşteri beklentisi müşteri memnuniyetinin oluşmasında büyük rol oynar. Bir ürün ya da hizmetin müşterinin arzu ve ihtiyaçlarını tatmin etmesi, o ürün veya hizmet ile ilgili müşterinin olumlu ya da olumsuz duygularının şekillenmesinde rol oynar. Bu duygu, memnuniyet ya da memnuniyetsizliği oluşturur (Angelova, Zekiri, s.239). Termal turizme talebi oluşturan unsurlar içinde yer alan doktor denetiminde sağlık bulmak, zinde kalmak, dinlenmek

ve eğlenmek/spor yapmak amacıyla insanların termal işletmelere gelip burada ilgili hizmetlerinden yararlandıkları görülmektedir (Özbek, 2011, s. 32). İnsanlar bu tesislere sadece tedavi amaçlı değil, eğlence ve vakit geçirmek amacıyla da gelmektedirler (Sandıkçı ve Özgen, 2013, s. 53).

Termal işletmelerde çeşitli hizmetler; termal kür hizmetleri, konaklama, yiyecek-içecek, dinlenme, eğlence, sporun yanında kuaför, oto kiralama, alışveriş merkezi gibi ek hizmetler verilmektedir. Termal turizm işletmelerinde önemi artan müşteri memnuniyeti kavramı da, işletme müşterilerinin algıladıkları hizmet kaliteleri beklentilerinin karşılanma derecesidir (İSMMMO, s.82). Algılanan hizmet kalitesinin oluşumu Şekil 1.'de görülmektedir.

Şekil 1. Algılanan Hizmet Kalitesi

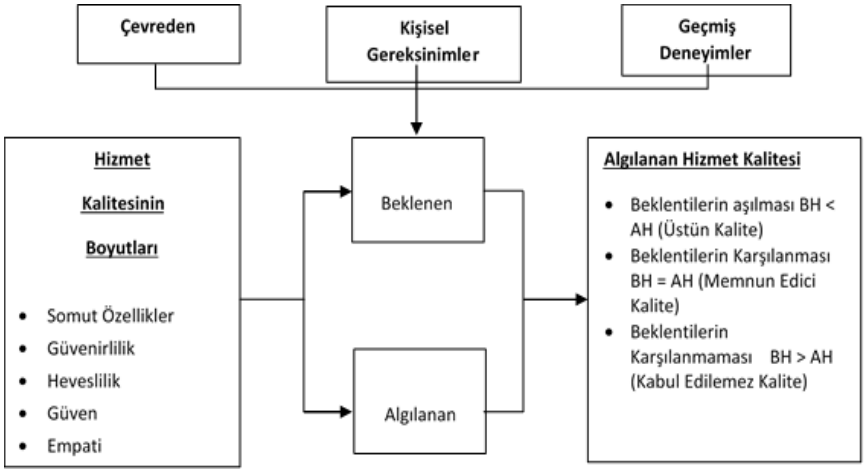

Kaynak: Burhan Kılıç ve Ali Eleren, Termal Otel İşletmelerinde Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.15, (3), 2010, 22 Mart 2016, http://dergipark.ulakbim.gov.tr/sduiibfd/article/download/5000122355/5000112660, s.126.

Şekil 1.'den de görüldüğü gibi, algılanan hizmet kalitesi üç halde karşımıza çıkar; birinci halde beklentiler aşılmıştır ve üstün kalite algılanır, ikinci halde beklentiler karşılanmıştır ve müşterileri memnun eden kalite algılamaları olur, üçüncü halde ise beklentiler karşılanamamıştır ve böylelikle kabul edilemez kalite algılamalarına yol açar ve memnuniyetsizlik ortaya çıkar. Hizmetlerinin kaliteli algılanması oranında müşteri memnuniyeti gerçekleşir. Bir termal turizm işletmesi için müşterileri o kuruluşun ürün/hizmetlerinden faydalanan kitlelerdir. Gelen müşteriler işletmede çeşitli hizmetler almakta, aldıkları bu hizmetlerin beklentilerini karşılamasıyla memnun olmakta, beklentilerini karşılamadığı durumda ise süreç memnuniyetsizlikle sonuçlanmaktadır. Termal turizm işletmeleri daha çok

hizmet sunumlarıyla öne çıkmakta, müşterilerin beklentilerinin karşılığında aldıkları hizmetlerin nitelik ve niceliği ile ilişkili memnuniyet algılamaları çok önem kazanmaktadır. Müşteriye sunulan hizmete ek olarak, müşteriye yönelik dışsal iletiler, müşterinin kişisel gereksinimleri ve geçmişte yaşadıkları ile deneyimleri hizmetle ilgili algılamalarının oluşmasını sağlamaktadır (Özmen, 2013, s. 57). Termal turizm işletmelerinde çeşitli hizmetleri almak için gelen müşteriler bu hizmetlerle ilişkili bazı beklentiler içindedirler. Örneğin hizmetlerin kalitesini değerlendirmektedirler ya da hizmetlerin çeşitliliği ön plana çıkmaktadır. Tesislerin temiz olması, odaların temizliği, yiyecek-içeceklerde hijyen şartları müşteri beklentileriyle önem kazanır. Tesislerde personelin müşterilerle iletişimleri/diyalogları, bu iletişimlerin niteliği de müşteri beklentileri içinde önemli yer tutar. Literatürde müşteri memnuniyetini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bunlar arasında; personel nezaketi, personel bilgisi, yardımseverliği, rekabetçi fiyatlar, servis hizmeti ve servis hızı sayılabilir (Hokanson, 1995, s.16).

Kılıç ve Eleren (2010) tarafından termal otel işletmelerinde hizmet kalitesinin ölçülmesine yönelik yaptıkları araştırmalarının sonucunda, genel olarak hizmet kalitesinin farklı tip otellerde uygulanmış olduğu fakat termal otel işletmelerinde eksikliği tespit edilmiştir (Kılıç ve Eleren, 2010, s.119). Termal turizm işletmelerinde müşteri memnuniyetini belirleyen ve etkileyen faktörler arasında, oda kat hizmetlerinin yeterliliği, odaların temizliği, yiyecek içecek hizmetlerinin nitelik, nicelik ve hijyen koşulları, spa hizmetleri ve diğer katma değerli hizmetleri, insan kaynaklarının yeterliliği ile personelin ve kurumun iletişimleri, etkileşimleri, bu kapsamda; "*misafiri tanımak ve anlamak, misafire yakın olmak, misafiri dinlemek, misafirden elde edilen geri bildirimi değerlendirmek, misafiri onurlandırmak ve ödüllendirmek, misafirlerin önemli olduğunu hissettirmek, misafirlerin istek ve beklentileri doğrultusunda üretim yapabilmek / hizmet sunabilmek*" olarak sayılabilmektedir (Ünal ve Demirel, 2011, s.109).

Belber ve Turan (2015) tarafından yapılan araştırmada turistik tüketicilerin termal tesisten tatmin olma düzeylerine; "süreç yönetimi", "çalışanların nitelikleri", "tesisin nitelikleri" ve "yeniden satın alma ve önerme" davranışlarının etki ettiği tespit edilmiştir (Belber ve Turan, s.474-476).

Müşteri memnuniyeti ve beklentileri genel olarak hizmet kalitesi ile ilişkilendirilir (Kılıç ve Eleren, 2010, s.119). Termal turizm işletmelerinde "Yeşil Yıldız" uygulama kriterleri işletmelerin verdikleri hizmetlerin kaliteleri ile doğrudan ilişkidir http://tuyup.turizm.gov.tr/Yayinlar/Ye%C5%9Fil%20Y%C4%B1ld%C4%B1z%20Bilgi%20Bro%C5%9F%C3%BCr%C3%BC.pdf, s.9-17).

TERMAL TURİZM İŞLETMELERİNDE ÇEVREYE DUYARLILIK KAPSAMINDA "YEŞİL YILDIZ" BELGESİ

Çevrenin korunmasına yönelik önlemler Türkiye'de giderek önem kazanmaktadır. Bu sebeple, çevreye duyarlı konaklama işletmeleri için uygulanmakta olan sınıflandırma formu, güncelleştirilmiş ve geliştirilmiş olup "Turizm İşletmesi Belgeli Konaklama Tesislerine Çevreye Duyarlı Konaklama Tesisi Belgesi Verilmesine Dair 2008/3 no'lu Tebliğ" ekinde, 22.09.2008 tarih ve 27005 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Tebliğin İkinci Bölümünde Çevreye Duyarlı Konaklama Tesisi Belgesi Başvurusu Sırasında İstenilen Belgelere İlişkin Usul ve Esaslar da 4 üncü maddesi ile belirlenmiştir (http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/09/20080922-3.htm). Yeşil Yıldız belgesini almak için Kültür ve Turizm Bakanlığı'na hazırlanan dosya sunulur. Sunulan bu dosya Bakanlık tarafından değerlendirilir. Başvuru dosyası uygun bulunmadığında gerekçeli olarak iade edilmektedir. Uygun bulunduğu durumda denetim için gün belirlenmektedir. Denetimde tebliğ kapsamı, kriterler ve puanlama esasları kontrol edilmektedir. Tür ve sınıfına ilişkin belirlenen asgari puanı aşan tesislerden, simgesi yıldız olan konaklama tesislerinin plaketlerinde sınıflarını gösteren yıldızlar yeşil renkli düzenlenir. Ayrıca plaket üzerinde Çevreye Duyarlı Tesis ibaresi yer alır (http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,11596/cevreye-duyarlilik-kampanyasi-yesil-yildiz.html).

Yeşil Yıldız belgesini alan işletmelerin hem çevreye duyarlı olmaları hem de sürdürülebilir rekabet üstünlüğü kazanmaları amaçlanmıştır. Çevreyle ilişkili ve Yeşil Yıldız belgesini alan işletmelerde şu faydaları sağladığı görülür; enerji verimliliğinin arttırılmasını, enerji teşvik ve desteklerinden yararlanmayı, doğal kaynakların tasarruflu kullanımını, işgücünün en verimli şekilde kullanılmasını, çevreye zarar veren atıkların önlenmesi konusunda faydalar sağlamaktadır. (http://tuyup.turizm.gov.tr/Yayinlar/Ye%C5%9Fil%20Y%C4%B1ld%C4%B1z%20Bilgi%20Bro%C5%9F%C3%BCr%C3%BC.pdf). İşletmelerin Yeşil Yıldız belgesini almak istemelerinin altında yatan ekonomik nedenler şunlardır; maliyet avantajı, Yeşil Yıldız alan işletmelere maliyet avantajı yaşatır; sürdürülebilirlik, sürdürülebilirliğe bir katkı olduğu gibi işletmenin sürekliliğine de hizmet eder; müşteri talebi, giderek bilinçlenen tüketici kitle, işletmelerden çevreye duyarlı faaliyette bulunmalarını artık beklemekte ve "Yeşil Yıldız" gibi etiketlere işletmelerin sahip olup olmadığına bakmaktadır; karlılık, çevreye karşı bilincin artmasıyla, verimlilikle birlikte işletme karlılığını da arttırır ve rekabette avantaj elde etmeyi işletmelere sağlar. Pazarda artan rekabet koşullarında bir rekabet avantajı üstünlüğüne sahip olmak işletmeler için önem taşır.

Yeşil Yıldız belgesine sahip olmak için işletmelere getirilen kriterlerin bazıları şunlardır; odalarda ısıtma ve soğutmanın kontrollü olması, merkezi kontrollü sistem, duş başlıkları ve musluklarda, akan suyun tasarrufuna yönelik özel armatürlerin kullanılması, çevre koruma organizasyonlarına düzenli olarak katkıda bulunulması, aynı misafir için yastık kılıfı, çarşaf, nevresim ve havluların misafir isteği ile değiştirilecek olması, misafirleri konaklama işletmesine ve diğer turistik yerlere toplu taşıma araçları ile en kolay nasıl ulaşabilecekleri konusunda bilgilendirilmeleri, peyzaj düzenlemesi ve ağaçlandırma, tesisin çevrede bulunan tarihi ve doğal değerlerin korunmasına yönelik katkıda bulunmaları, çevrede bulunan vahşi veya evcil havanların korunmasına yönelik çalışmalar, bütün odalarda çift cam, tesisin ısıtma ve soğuta sisteminde yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlanması bu kriterlerden bazılarıdır(http://tuyup.turizm.gov.tr/Yayinlar/Ye%C5%9Fil%20Y%C4%B1ld%C4%B1z%20Bilgi%20Bro%C5%9F%C3%BCr%C3%BC.pdf). Getirilen bu kriterlerin müşteriye sunulan hizmet kaliteleri ile ilişkili olduğu ve bu durumun müşterilerin beklentileri ve memnuniyetlerini etkileyeceği düşünülmektedir.

METODOLOJİ

Araştırma, çevreye duyarlı olan otel müşterilerinin, müşteri memnuniyeti ve beklentileri noktasında çevreye duyarlı olmayan oteller ile karşılaştırılması ve cinsiyet yönünden farklılaşmasını ortaya koyan nicel bir araştırmadır. Araştırma yöntemi; araştırma modeli, veri seti, kullanılan ölçekler ve güvenirlik, son olarak da bulgular şeklinde ele alınmıştır.

1.3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, termal turizm işletmelerinde müşteri beklenti ve memnuniyet düzeylerine dikkat çekmek ve termal turizm işletmelerinde çevreye duyarlılığın müşteri memnuniyet ve beklentileri ile ilgili farklılıkları ortaya konarak önerilerde bulunmaktır.

1.4. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın modeli Şekil 2.'de görülmektedir.

Şekil 2. Araştırma Modeli

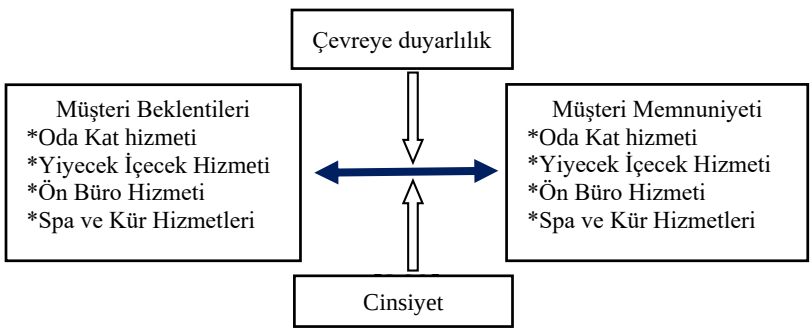

Araştırma modeli, müşteri beklentileri ve memnuniyetinin çevreye duyarlılık ve cinsiyet ile ilgili farklılık yaratıp yaratmadığı çerçevesinde ele alınmıştır. Termal turizm işletmelerinde çevre ile ilgili politikalar, stratejiler ve düzenlemeler son yıllarda daha da önem kazanmıştır. Termal turizm işletmelerinin verdikleri ve araştırma modelinde de görülen hizmetler çevreye duyarlılık kapsamında su, enerji, yenilenebilir enerji kaynağı, ekolojik mimari, tesisin çevreye uyumu, tesisin odalarındaki düzenlemeler, eğitim, genel yönetim alanları ile ilişkilidir. Bu alanlarda yapılan çevreye duyarlılık kapsamındaki iyileştirmeler müşteri memnuniyet ve beklentileri üzerinde bir farklılık ortaya koyuyor mu sorusu araştırma problemini oluşturmaktadır. Araştırma modelinde yer alan müşteri memnuniyet ve beklentilerinin incelendiği alt boyutlarda yer alan hizmetlere ilişkin olarak, işletmelerin verdikleri konaklama hizmetlerinden yönetmelik gereği bazı beklentiler şunlardır: Ziyaretçilerin çevreye duyarlılık çalışmaları hakkında bilgilendirilmesi ve görüşlerinin alınması; iyi planlama ile tesisin alt yapısının yeterli olması; Çevreyle entegre tasarım (bahçe, peyzaj düzenlemeleri, ağaçlandırma); yeşil alanın iyi bakılarak yaşatılması; çevreyle ilişkili olarak sağlık (kür) hizmetlerinden tesislerde genel olarak beklentileri; doktor kontrolünde hizmetlerin verilmesi; uzman personel; kaliteli hizmet; yeterli mekan (hizmetin verildiği yerin yeterince büyük olması); çevreyle ilişkili olarak işletmelerde yiyecek-içecek hizmetlerinden beklentiler genel olarak şunlardır; taze yiyecek ve içecekler; yiyecekler ve içeceklerde temizlik kuralları; yiyecek ve içeceklerde çeşitlilik; yerel yemeklerin de menüde olması; menüde olan yemek ve içeceklerin organik tarım metotlarıyla üretilen ürünlerden hazırlanması olanağı; mutfağın temizliği ve düzeni http://tuyup.turizm.gov.tr/Yayinlar/Ye%C5%9Fil%20Y%C4%B1ld%C4%B1z%20Bilgi%20Bro%C5%9F%C3%BCr%C3%BC.pdf.

Araştırma problemi doğrultusunda hipotezler şu şekilde ortaya konmuştur:

H_1:Termal turizm işletmelerinde konaklayan müşterilerin memnuniyetleri ile termal turizm işletmelerinin çevreye duyarlılığı farklılık göstermektedir.

H_2:Termal turizm işletmelerinde konaklayan müşterilerin beklentileri ile termal turizm işletmelerinin çevreye duyarlılığı farklılık göstermektedir.

H_3:Çevreye duyarlı termal turizm işletmelerinde konaklayan müşterilerin memnuniyetleri ve beklentileri cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.

H_4:Çevreye duyarlı olmayan termal turizm işletmelerinde konaklayan müşterilerin memnuniyetleri ve beklentileri cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.

Veri Seti

Araştırma, Afyonkarahisar il merkezinde faaliyet gösteren 5 yıldızlı termal otel işletmelerinde yapılmıştır. Araştırmanın ana kütlesi il merkezindeki Turizm İşletme Belgeli tesislerden 5 yıldıza sahip olanları oluşturmaktadır. Toplam tesis sayısı Tablo 2.'de verilmiştir.

Tablo.2. Afyonkarahisar İl Merkezi Turizm İşletme Belgeli Tesisler

TESİSİN ADI	TÜRÜ SINIFI	ODA S.	SUİT ODA S.	YATAK SAYISI
İKBAL THERMAL HOTEL&SPA Çevreye duyarlı tesis	Termal			572
	Otel	270	12	
	5 Yıldız	4		
KOREL TERMAL RESORT CLINIC&SPA Çevreye duyarlı tesis	Termal			668
	Otel	263	61	
	5 yıldız	5		
NG AFYON WELLNESS& CONVENTION Çevreye Duyarlı Tesis	Termal	335	52	950
	Otel	8	4	
	5 Yıldız			
THERMAL RESORT ORUÇOĞLU OTELİ	Termal			624
	Otel	292	12	
	5 yıldız	2		
ANEMON AFYON OTELİ	Otel			390
	5 yıldız	193	1	
		1		
BUDAN THERMAL SPA HOTEL&CONVENTION CENTER	Termal Otel	153	2	
	5 Yıldız	2		314
TOPLAM		1.528	144	3.518

Kaynak: http://www.afyonkulturturizm.gov.tr/TR,158749/kultur-turizm-istatistikleri.html

Araştırma önceden belirlenen 6 adet termal otel işletmesinden, 2'sinin çıkarılarak (yeterli veriye ulaşılamayacağının anlaşılması nedeniyle), 4 adet termal otel işletmesinde (bunlardan 2'si Yeşil Yıldız belgeli) gelen yerli müşterilere yapılmıştır. Araştırmaya ait veriler 2013 yılında ve 2016 yılında olmak üzere toplanmıştır. 2013 yılında anketlerin uygulandığı müşterilerin konakladığı otellerde "Yeşil Yıldız" belgesi mevcut değildi. 2016 yılında araştırmaya katılan otellerden ikisi 2014 ve 2015 yılında çevreye duyarlı tesis kapsamına girmişlerdir.

Tablo 3. Afyonkarahisar Konaklama Tesisleri İstatistikleri

	Belediye Belgeli Tesisler		Turizm İşletme Belgeli Tesisler	
Yıllar	Yerli	Yabancı	Yerli	Yabancı
2000	146.755	267	281.722	1.560
2001	132.553	356	121.606	1.218

2002	144.305	385	164.385	2.219
2003	128.925	369	175.720	978
2004	167.963	364	138.361	1.441
2005	158.891	494	110.836	680
2006	166.397	425	136.861	602
2007	197.285	590	144.398	3.634
2008	190.977	776	175.856	4.576
2009	228.480	3.256	199.921	7.098
2010	224.084	727	231.166	9.013
2011	206.795	613	241.541	6.491
2012	264.833	782	237.538	7.155
2013	288.182	1.407	353.104	14.198
2014	289.743	4.267	353.731	15.336
2015	230.107	2.402	438.211	14.749
Toplam	3.166.275	17.480	3.504.957	90.948

Kaynak:http://www.afyonkulturturizm.gov.tr/TR,158749/kultur-turizm-istatistikleri.html

Her ne kadar Tablo 3.'ten Ayonkarahisar ilinde yıl bazında konaklayan müşteri sayılarına ulaşılsa dahi, rakamlar tüm ilçe ve beldeleri kapsamaktadır. Araştırma sadece il merkezindeki 5 yıldızlı oteller ile sınırlıdır. Otellerden ilgili yıllar için konaklayan müşteri sayıları istenmişse de gerekli bilgilere ulaşılamamıştır. Araştırma yapılan müşterilerin konakladığı otellerden otel 1 ve otel 2 çevreye duyarlı otel, otel 3 ve otel 4 çevreye duyarlı olmayan yani Yeşil Yıldız belgeli otellerdir.

En uygun örneklem büyüklüğünün saptanması, araştırmanın amaçlarına ve mevcut sınırlandırıcı faktörlere göre değişmektedir (Arıkan, 2004, s.152). Örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde, bazı formüller geliştirilmiştir. Araştırmacı, örneklemin alınacağı evreni, ilgili özelliğin standart sapmasını kestirecek kadar tanıyorsa, kabul edilebilir hata payını kararlaştırabiliyorsa ve sonucun öngörülen hata aralığı içine düşme olasılığını veren güven düzeyini seçebiliyorsa, örneklem büyüklüğünü sayısal olarak saptayabilir (Sencer, 1989, s.401). Çalışma evreninin son derece dinamik olması, örneklem büyüklüğünün tam olarak saptanmasını engelleyebilir. Evren büyüklüğünün bilinmediği bu durumlarda, örneklem büyüklüğünü saptamak için aşağıdaki formül kullanılmaktadır (Özdamar, 2003, s.116-118).

$$n = \frac{(t_{1-\square})^2 \, (p.q)^2}{S^2}$$

$t_{1-\square}$: Belirli güven düzeyinde (Genellikle %95) t tablosundan en büyük serbestlik derecesi için (Sonsuz) bulunacak değer (Yanılma payı için t değeri). Bu değerin her yanılma payı için sabit bir değeri vardır. Örneğin %5 yanılma payı ile çalışılıyorsa bu değer 1.96'dır.

S^2: Araştırmada belirlenecek oranın standart hatası

P: Araştırılan olayın evrendeki prevalansı (Görülme sıklığı)
q: Görülmeme sıklığı (1-p)
n: Örnekte en az bulunması gereken kişi sayısı, hesaplanacak minimum örnek büyüklüğü

P : %10 = 0.5
q : 1-p = 1-0.5 = 0.5
s : %5 = 0.05
t_{1-95} = 1.96

$$n = \frac{(1.96)^2 \; (0.5x0.5)}{(0.05)^2} = 384 \text{ kişi}$$

Ölçeğin uygulanacağı en az sayıdaki katılımcıyı belirten örneklem büyüklüğü, 384 kişi olarak saptanmıştır. Çalışmada; 800 otel müşterisine anket uygulanmıştır. 2013 yılı itibari ile her otelden 100 müşteri olması ile 400, 2016 yılında aynı otellerden 100 müşteri olması ile 400 müşteriye anket uygulanmıştır. Örneklem tesadüfi yöntemle seçilmiştir.

Kullanılan Ölçekler Ve Güvenirlik

Araştırmada müşteri beklentileri ve memnuniyetini ölçmek için Sandıkçı (2008)'nın çalışmasında kullandığı ölçek kullanılmıştır. Müşteri beklentileri ve memnuniyeti, modelde kullanılan dört farklı alt boyutu belirlenerek ölçülmeye çalışılmıştır. Alt boyutları; ön büro hizmetleri, oda-kat hizmetleri, yiyecek-içecek hizmetleri ve sağlık hizmetleri olarak belirlenmiştir. Bu hizmetler Yeşil Yıldız belgesine sahip olmak için belirlenen kritlerdeki hizmetleri ilgilendirmektedir.

Kullanılan ölçeklerde, katılımcıların ifadelere cevap verebilmeleri amacıyla maddeler, 5'li Likert tipi şeklinde derecelendirilmiştir. Ölçeklerden elde edilen değerlerin düşüklüğü gruptaki düzey düşüklüğünü, değerlerin yüksekliği ise gruptaki düzey yüksekliğini vermektedir. Seçeneklere ilişkin değerlendirmede kullanılan puan aralığı Tablo 4 ile gösterilmektedir.

Tablo 4. Ölçeklere İlişkin Değerlendirme Kriteri

Seçenek	Puan Aralığı	Değerlendirme
Önemiz / Memnun Değilim / Hiç Katılmıyorum	1.00 – 1.99	Düşük / Alt Düzey
Az Önemli / Az Memnunum / Pek Katılmıyorum	2.00 – 2.99	
Önemli / Memnunum / Biraz Katılıyorum	3.00 – 3.99	Orta Düzey
Çok Önemli / Çok Memnunum / Çok Katılıyorum	4.00 – 4.99	Yüksek / Üst Düzey
Favkalade Önemli / Fevkalade Memnunum / Tamamen Katılıyorum	4.01 – 5.00	

Araştırma konu olarak;

- Coğrafi olarak Afyonkarahisar ilinde faaliyet gösteren (yeşil yıldız belgeli- 2 adet termal otel işletmesi ve yeşil yıldız belgesiz- 2 adet termal otel işletmesi) turizm yatırım belgesine sahip 5 yıldızlı termal otel işletmelerini içermesiyle sınırlandırılmıştır.
- Bu dört işletmede sadece yurt içinden konaklayanların araştırmaya katılması ile sınırlandırılmıştır.
- Her işletmede 2013 ve 2016 yılları ayrı ayrı olmak üzere 200'er müşteriye, toplamda 800 müşteriye anket uygulanmıştır.

Araştırma bulguları, kuruluşlardan elde edilen veriler üzerinde SPSS 23.0 paket programı kullanılarak gerçekleştirilen analizlerin sonucunda elde edilmiştir.

Çalışmada parametrik yöntemler kullanılmıştır. Veri seti normal dağılım analizine tabi tutulmuştur ve verilerin normal dağıldığı tespit edilmiştir. Çalışma sürecinde ise frekans ve yüzde dağılımları, aritmetik ortalama ve standart sapma, bağımsız t gruplar testi, tek yönlü ANOVA, grup varyanslarının homojenlik analizi için Levene Testi ve grupların birbirlerinden istatistiki olarak farklı olduklarını belirlemek için ikili karşılaştırma testlerinden Tamhane T2 Testi ve Tukey Testinden faydalanılmıştır.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin ayrı ayrı güvenilirlik analizleri de yapılarak bir bilimsel çalışmada olması gereken güvenilirlik değerlerinde ortaya çıkmıştır (Tablo 5).

Tablo 5. Güvenilirlik Analizi

Ölçek	Soru Sayısı	Güvenilirlik Katsayısı
Müşteri Beklenti Ölçeği	20	0.948
Müşteri Memnuniyet Ölçeği	20	0.941

Müşteri Beklenti ve Müşteri memnuniyet ayrı ayrı ölçülmüştür. Müşterilere önce beklentileri sorulmuş ve hizmet aldıktan sonra aynı müşterilere memnuniyet dereceleri sorulmuştur.

BULGULAR

Müşterilere ait araştırmada incelenen oteller ve konaklama zamanları eşit ağırlıkta seçilmiştir. Araştırmaya katılan oteller konaklama yılı olarak eşit ağırlıktadır.

Tablo 6. Otel – Konaklama Yılı (n=800)

Konaklama Yılı		**Otel**				**Toplam**
		Otel 1	**Otel 2**	**Otel 3**	**Otel 4**	
2013	Frekans	100	100	100	100	400
	Yüzde	12,5	12,5	12,5	12,5	50,0
2016	Frekans	100	100	100	100	400
	Yüzde	12,5	12,5	12,5	12,5	50,0
Toplam	Frekans	200	200	200	200	800
	Yüzde	25,0	25,0	25,0	25,0	100,0

Tablo 7. Otel – Cinsiyet (n=800)

Cinsiyet		**Otel**				**Toplam**
		Otel 1	**Otel 2**	**Otel 3**	**Otel 4**	
Kadın	Frekans	89	103	81	111	384
	Yüzde	11,1	12,9	10,1	13,9	48,0
Erkek	Frekans	111	97	119	89	416
	Yüzde	13,9	12,1	14,9	11,1	52,0
Toplam	Frekans	200	200	200	200	800
	Yüzde	25,0	25,0	25,0	25,0	100,0

Araştırmaya katılan otellerde konaklayanların cinsiyeti itibariyle iki otelde kadınlar fazla, iki otelde de erkekler daha fazla olmuştur.

Tablo 8. Otel – Yaş (n=800)

Yaş		**Otel**				**Toplam**
		Otel 1	**Otel 2**	**Otel 3**	**Otel 4**	
16 – 25	Frekans	21	23	13	14	71
	Yüzde	2,6	2,9	1,6	1,8	8,9
26 – 35	Frekans	25	63	44	18	150
	Yüzde	3,1	7,9	5,5	2,3	18,8
36 – 45	Frekans	82	58	73	43	256
	Yüzde	10,3	7,2	9,1	5,4	32,0
46 – 55	Frekans	46	42	38	40	166
	Yüzde	5,8	5,3	4,8	5,0	20,8
55 Yaş ve Üzeri	Frekans	26	14	32	85	157
	Yüzde	3,3	1,8	4,0	10,6	19,6
Toplam	Frekans	200	200	200	200	800
	Yüzde	25,0	25,0	25,0	25,0	100,0

Araştırmaya katılan otellerde konaklayanlar en fazla 36 ile 45 yaş arasında olmuştur. Bu yaş aralığını birbirine yakın yüzde oranlarıyla 55 yaş ve üzeri ile 26-35 yaş aralığındaki insanlar izlemiştir.

Tablo 9. Otel – Tesise Geliş Amacı (n=800)

Tesise Geliş Amacı		Otel				Toplam
		Otel 1	**Otel 2**	**Otel 3**	**Otel 4**	
Tedavi	Frekans	18	22	9	25	74
	Yüzde	24.3	29.7	12.2	33.8	100.0
Dinlenme	Frekans	139	146	123	158	566
	Yüzde	24.6	25.8	21.7	27.9	100.0
İş	Frekans	50	23	60	14	147
	Yüzde	34.0	15.6	40.8	9.5	100.0
Merak	Frekans	6	7	6	16	35
	Yüzde	17.1	20.0	17.1	45.7	100.0
Diğer	Frekans	2	9	3	8	22
	Yüzde	9.1	40.9	13.6	36.4	100.0

Araştırmaya katılan otel müşterileri tedavi amaçlı, dinlenmek amaçlı, merakla ya da iş amaçlı tercih etmişlerdir.

Tablo 10. Müşteri Beklentisi Görüşlerine İlişkin Bulgular (N=800)

İfadeler	***Cevapsız***		***Önemsiz***		***Az Önemli***		***Önemli***		***Çok Önemli***		***Fevkalade Önemli***	
	N	***%***	***N***	***%***	***N***	***%***	***N***	***%***	***N***	***%***	***N***	***%***
Karşılama ve Bilgilendirme	21	2.6	7	0.9	21	2.6	236	29.5	308	38.5	207	25.9
Konaklama Esnasında İlgi ve Nezaket	27	3.4	7	0.9	27	3.4	207	25.9	292	36.5	240	30.0

İfadeler	*Cevapsız*		*Önemsiz*		*Az Önemli*		*Önemli*		*Çok Önemli*		*Fevkalade Önemli*	
	N	*%*	*N*	*%*	*N*	*%*	*N*	*%*	*N*	*%*	*N*	*%*
Personelin Tecrübesi	26	3.3	6	0.8	24	3.0	212	26.5	331	41.4	201	25.1
Odanın Konforu	32	4.0	6	0.8	23	2.9	171	21.4	293	36.6	275	34.4
Mefruşatın Kalitesi	43	5.4	7	0.9	36	4.5	187	23.4	309	38.9	218	27.3
Odanın Temizliği	32	4.0	4	0.5	17	2.1	133	16.6	272	34.0	342	42.8
Ünitelerin Temizliği	23	2.9	3	0.4	26	3.3	148	18.5	275	34.4	325	40.6
Yiyecek-İçeceklerin Çeşit ve Kalitesi	22	2.8	3	0.4	17	2.1	152	19.0	308	38.5	298	37.3
Diyet Yiyecek-İçecek Yeterliliği	51	6.4	26	3.3	64	8.0	218	27.3	257	32.1	184	23.0
Personelin Tecrübesi	23	2.9	10	1.3	21	2.6	183	22.9	302	37.8	261	32.6
Personelin İlgi ve Nezaketi	24	3.0	6	0.8	19	2.4	157	19.6	297	37.1	297	37.1
Termal Havuz	32	4.0	9	1.1	20	2.5	123	15.4	290	36.3	326	40.8
Küvetli Termal Banyo Odası	95	11.9	34	4.3	39	4.9	163	20.4	255	31.9	214	26.8
Fizik-Tedavi Ünitesi	140	17.5	40	5.0	41	5.1	168	21.0	204	25.5	207	25.9
Jimnastik Salonu	156	19.5	26	3.3	64	8.0	194	24.3	201	25.1	159	19.9
Masaj Ünitesi	98	12.3	24	3.0	36	4.5	179	22.4	232	29.0	231	28.9
Cilt Bakım Ünitesi	151	18.9	46	5.8	51	6.4	165	20.6	190	23.8	197	24.6
Ünitelerin Temizliği ve Hijyen	135	16.9	8	1.0	29	3.6	101	12.6	206	25.8	321	40.1
Personelin Tecrübesi	89	11.1	5	0.6	23	2.9	154	19.3	248	31.0	281	35.1
Yeterli Sağlık Personeli	87	10.9	8	1.0	34	4.3	161	20.1	229	28.6	281	35.1

Müşterilerin beklentilerine yönelik ifadelere verilen cevaplara göre öne çıkanlar; odanın temizliği, termal havuz, ünitelerin temizliği, onları takip eden ünitelerin temizliği ve hijyen, yiyecek-içeceklerin çeşit ve kalitesi,

personelin ilgi ve nezaketi, personelin tecrübesi, yeterli sağlık personeli, odanın konforu vd. olmuştur.

Tablo 11. Müşteri Memnuniyeti Görüşlerine İlişkin Bulgular (N=800)

İfadeler	***Cevapsız***		***Memnun Değilim***		***Az Memnunum***		***Memnunum***		***Çok Memnunum***		***Fevkalade Memnunum***	
	N	*%*	*N*	*%*	*N*	*%*	*N*	*%*	*N*	*%*	*N*	*%*
Karşılama ve Bilgilendirme	15	1.9	20	2.5	38	4.8	268	33.5	328	41.0	131	16.4
Konaklama Esnasında İlgi ve Nezaket	20	2.5	11	1.4	48	6.0	253	31.6	319	39.9	149	18.6
Personelin Tecrübesi	20	2.5	12	1.5	57	7.1	276	34.5	301	37.6	134	16.8
Odanın Konforu	26	3.3	11	1.4	55	6.9	261	32.6	302	37.8	145	18.1
Mefruşatın Kalitesi	37	4.6	15	1.9	54	6.8	292	36.5	277	34.6	125	15.6
Odanın Temizliği	24	3.0	9	1.1	39	4.9	249	31.1	319	39.9	160	20.0
Ünitelerin Temizliği	23	2.9	13	1.6	47	5.9	235	29.4	331	41.4	151	18.9
Yiyecek-İçeceklerin Çeşit ve Kalitesi	22	2.8	14	1.8	50	6.3	222	27.8	347	43.4	145	18.1
Diyet Yiyecek-İçecek Yeterliliği	54	6.8	11	1.4	53	6.6	292	36.5	277	34.6	113	14.1
Personelin Tecrübesi	24	3.0	16	2.0	40	5.0	275	34.4	323	40.4	122	15.3
Personelin İlgi ve Nezaketi	30	3.8	12	1.5	60	7.5	232	29.0	301	37.6	165	20.6
Termal Havuz	32	4.0	12	1.5	41	5.1	238	29.8	298	37.3	179	22.4
Küvetli Termal Banyo Odası	107	13.4	28	3.5	55	6.9	248	31.0	259	32.4	103	12.9
Fizik-Tedavi Ünitesi	155	19.4	17	2.1	36	4.5	279	34.9	211	26.4	102	12.8

İfadeler	*Cevapsız*		*Memnun Değilim*		*Az Memnunum*		*Memnunum*		*Çok Memnunum*		*Fevkalade Memnunum*	
	N	*%*	*N*	*%*	*N*	*%*	*N*	*%*	*N*	*%*	*N*	*%*
Jimnastik Salonu	163	20.4	26	3.3	64	8.0	257	32.1	204	25.5	86	10.8
Masaj Ünitesi	104	13.0	24	3.0	59	7.4	249	31.1	241	30.1	123	15.4
Cilt Bakım Ünitesi	153	19.1	27	3.4	62	7.8	240	30.0	221	27.6	97	12.1
Ünitelerin Temizliği ve Hijyen	135	16.9	17	2.1	48	6.0	232	29.0	254	31.8	114	14.2
Personelin Tecrübesi	90	11.3	10	1.3	56	7.0	254	31.8	271	33.9	119	14.9
Yeterli Sağlık Personeli	92	11.5	16	2.0	69	8.6	268	33.5	242	30.3	113	14.1

Müşterilerin memnuniyetlerine yönelik ifadelere verilen cevaplara göre öne çıkanlar; termal havuz, personelin ilgi ve nezaketi, odanın temizliği, ünitelerin temizliği, konaklama esnasında ilgi ve nezaket, yiyecek-içeceklerin çeşit ve kalitesi, odanın konforu vd. olmuştur.

Otellerin çevreye duyarlı olmaları ile ilgili olarak, araştırma kapsamında yapılan analizlerin sonuçları ile 2013 yılında müşteri beklentisi ve memnuniyeti otellerin çevreye duyarlı olmasına göre 0.05 anlamlılık düzeyinde istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık göstermiştir. (Tablo 12) Çevreye duyarlı olmayan otellerde konaklayan müşterilerin beklentisi ve müşteri memnuniyeti, çevreye duyarlı olan otellerde konaklayan müşterilere göre daha yüksek çıkmıştır.

Tablo 12. Otellerin Çevreye Duyarlı Olmasına Göre Farklılık Analizi – 2013 Yılı (N=400)

Değişkenler	Duyarlılık	N	$\overline{X}$	Std. Sp.	F	t	P
Müşteri Beklentisi	Duyarlı Olan	200	3.65	1.04	15.331	-3.444	0.001
	Duyarlı Olmayan	200	3.96	0.68			
Müşteri Memnuniyeti	Duyarlı Olan	200	3.18	0.92	2.415	-3.052	0.002
	Duyarlı Olmayan	200	3.44	0.76			

Analizlerin sonuçları ile 2016 yılında da müşteri beklentisi ve memnuniyeti otellerin çevreye duyarlı olmasına göre 0.05 anlamlılık düzeyinde istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık göstermiştir. Yine çevreye

duyarlı olmayan otellerde konaklayan müşterilerin beklentisi ve müşteri memnuniyeti duyarlı olan otellerde konaklayan müşterilere göre daha yüksek çıkmıştır. (Tablo 13)

Tablo 13. Otellerin Çevreye Duyarlı Olmasına Göre Farklılık Analizi – 2016 Yılı (N=400)

Değişkenler	Duyarlılık	N	$\overline{X}$	Std. Sp.	F	t	P
Müşteri Beklentisi	Duyarlı Olan	200	3.00	0.95	10.447	-7.421	0.000
	Duyarlı Olmayan	200	3.64	0.77			
Müşteri Memnuniyeti	Duyarlı Olan	200	3.16	1.14	21.481	-6.356	0.000
	Duyarlı Olmayan	200	3.78	0.80			

Çevreye duyarlı otellerde ilgili yönetmelik gereğince "Yeşil Yıldız" belgesi almak için çeşitli uygulamalar yapılması gerekmektedir. Bu uygulamalarda enerji tasarrufu, su ve kaynak tasarrufları da ön plana çıkmaktadır. Çevreye duyarlı otellerde, uygulama gereğince fazla su kullanımı, enerji kullanımı, yemek atıkları mümkün olduğunca istenmemektedir ve bu konuda tasarruf için bir dizi uygulamalar bulunmaktadır. Uygulamalardan bir tanesi de çevreye duyarlı otellerde tek kullanımlık eşyalara mümkün olduğunca yer verilmemesidir. Tek kullanımlık havlular, tek kullanımlık şampuanlar, sabunlar gibi eşyalar müşteriye sunulmamaktadır. Yine öne çıkan bir uygulama da odada bulunan mefruşatın her gün değiştirilmesi yerine, müşteri isteğine göre değiştirilmesidir. Bu uygulamalar hizmet kalitesi ile de ilgilidir. Analiz sonuçlarında çıkan bu veriyi çevreye duyarlı olmanın getirdiği bir takım disiplinlerden müşterilerin uygulamaya alışık olmamasına ile açıklanabilir. Klimaların pencere açıldığında direkt olarak kapanması, duş başlıkların su tasarrufuna uygun şekilde dizayn edilmesi gibi uygulamaların getirdiği disiplin müşterileri psikolojik olarak olumsuz etkileyebilmektedir. Çevreye duyarlı olmanın "farklılık" olduğu bilinci çeşitli görsellerle ve tanıtımlarla müşterilere yeteri kadar algılatılamamış olabilir. Termal turizm işletmelerinde konaklayan müşterilerin memnuniyetleri ile termal turizm işletmelerinin çevreye duyarlılığının farklılık gösterdiği (H_1), aynı şekilde termal turizm işletmelerinde konaklayan müşterilerin beklentileri ile termal turizm işletmelerinin çevreye duyarlılığı da farklılık gösterdiği (H_2) hipotezleri analiz sonuçlarına göre desteklenmektedir.

Yorum yapabilme kabiliyetinin gelişmesi açısından Tablo 14.'de 2013 ve 2016 yıllarında araştırma yapılan 4 otelde konaklayan müşterilerin memnuniyet ve beklentilerinin ortalamalarına bakılmıştır. Ana sebebi bu olmamakla birlikte, çevreye duyarlı olan otellerde Yeşil Yıldız belgesine sahip

olmadıkları yıl olan 2013 yılına bakıldığında müşteri memnuniyet ve beklenti ortalamaları, 2016 yılı itibari ile yani Yeşil Yıldız belgesine sahip olduktan sonra düşme eğilimi göstermiştir.

Tablo 14. Değişkenlerin Otel ve Yıla Göre Betimsel Bulguları

	Otel 1		**Otel 2**		**Otel 3**		**Otel 4**	
	Ort.	**Std.Sp.**	**Ort.**	**Std.Sp.**	**Ort.**	**Std.Sp.**	**Ort.**	**Std.Sp.**
2013 Yılı Müşteri Beklentisi	3.87	0.57	3.44	1.32	3.91	0.55	4.01	0.80
2016 Yılı Müşteri Beklentisi	3.30	1.09	3.02	1.17	3.56	0.65	4.01	0.87
2013 Yılı Müşteri Memnuniyeti	3.36	0.51	3.01	1.18	3.17	0.61	3.72	0.81
2016 Yılı Müşteri Memnuniyeti	3.06	0.98	2.93	0.92	3.51	0.68	3.77	0.84

Araştırma yapılan dört oteldeki müşteri beklenti ve memnuniyetin cinsiyet faktörüne göre farklılaşma durumu incelendiğinde, yapılan analizler neticesinde, çevreye duyarlı olan otellerde konaklayan müşterilerin beklentisi ve memnuniyeti cinsiyetlerine göre 0.05 anlamlılık düzeyinde istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık göstermiştir. (Tablo 15)

Tablo 15. Cinsiyete Göre Farklılık Analizi – Çevreye Duyarlı Olan Oteller (N=400)

Değişkenler	Cinsiyet	N	$\overline{X}$	Std. Sp.	F	t	P
Müşteri Beklentisi	Kadın	192	3.29	1.16	2.532	-2.056	0.040
	Erkek	208	3.52	1.07			
Müşteri Memnuniyeti	Kadın	192	2.98	0.98	2.278	-2.274	0.023
	Erkek	208	3.19	0.89			

Çevreye duyarlı olmayan otellerde ise konaklayan müşterilerin beklentisi ve memnuniyetinin cinsiyetlerine göre 0.05 anlamlılık düzeyinde istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. (Tablo 16)

Tablo 16. Cinsiyete Göre Farklılık Analizi – Çevreye Duyarlı Olmayan Oteller (N=400)

Değişkenler	**Cinsiyet**	**N**	$\overline{X}$	**Std. Sp.**	**F**	**t**	**P**

Müşteri Beklentisi	Kadın	192	3.86	0.82	3.224	-0.214	0.831
	Erkek	208	3.88	0.67			
Müşteri Memnuniyeti	Kadın	192	3.59	0.83	0.766	1.181	0.238
	Erkek	208	3.50	0.72			

Bu sonuçlarla birlikte çevreye duyarlı olan otellerde konaklayan erkek müşterilerin beklentisi ve memnuniyeti kadın müşterilere göre daha yüksek çıkmıştır. Yapılan analiz neticesinde araştırma yapılan oteller sınırlı kalmak koşulu ile H_3: "Çevreye duyarlı olan termal turizm işletmelerinde konaklayan müşterilerin memnuniyetleri ve beklentileri cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir" hipotezi desteklenmiş olup, H_4 hipotezi olan "Çevreye duyarlı olmayan termal turizm işletmelerinde konaklayan müşterilerin memnuniyetleri ve beklentileri cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir" desteklenmemiştir.

Psikolojik etkenler bu sonucun açıklanmasına yardımcı olmaktadır. Sonucu açıklamada diğer faktörlerin olduğu düşünülse de, kadınları memnun etmek erkeklere göre daha zordur. Ayrıca genel olarak erkeklerin kadınlardan daha tasarruflu olduğunu da söylenebilir. Çevreye duyarlı otellerde yapılan tasarruflar stratejilerin erkekler tarafından daha iyi algılandığı sonucuna ulaşılabilir. Psikolojik etkenlerin yanı sıra hizmet kalitesi memnuniyetinin ve beklentilerinin farklılıklarının cinsiyete göre değiştiğine ait çalışmalar da bulunmaktadır. Emir ve Kılıç (2011) tarafından yapılan bir araştırmaya göre müşterilerin memnuniyetleri ve beklentileri cinsiyetlerine göre 5 yıldızlı otellerde hizmet boyutlarına göre farklılık göstermektedir. Yapılan çalışmada kat hizmetlerinde kadınların memnuniyeti erkeklere göre daha yüksek iken, yiyecek-içecek ve işgörenlerin verdiği hizmette ise bayların memnuniyeti daha yüksektir (Emir, Kılıç, 2011, s.3609-3610). Çevreye duyarlı otellerden olan otel 1 ve otel 2'de bu anlamda hizmet boyutlarına göre erkeklerin beklentilerinin daha fazla karşılandığını, dolayısıyla memnuniyetlerinin daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Yeşil yıldız belgesine sahip olan otellerdeki hizmet kalitesi ile yeşil yıldız belgesine sahip olmayan otellerdeki hizmet kalitesinin ölçümüne ve nedenlerine yönelik çalışma bu anlamda yeni bir araştırma konusu oluşturmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDIRME

Termal turizm genel olarak termal su kaynaklarınca zengin bölgeler ve yerlerde kurulan tesislerde yapılmaktadır. Yeşil turizm, turizm endüstrisinde en hızlı büyüyen sektörlerden biridir.

Yeşil Turizmi tercih eden turistlerin yıllık seyahat harcamalarının geleneksel bir turistten 2000 dolar daha fazladır. Yeşil turizmi tercih eden her dört turistten birinin yıllık gelir seviyesinin 90 bin lira üstü olduğu bilinmektedir. İş için seyahat edenlerin %95'i otellerin "yeşil" olması

gerektiğine inanmaktadır (http://tuyup.turizm.gov.tr/Yayinlar/Ye%C5%9Fil%20Y%C4%B1ld%C4%B1z%20Bilgi%20Bro%C5%9F%C3%BCr%C3%BC.pdf). Türkiye'de özellikle öz kaynak bakımından zengin olan termal turizmde, yerli müşterilerin beklenti ve memnuniyetleri tesisin çevreye duyarlı olmasından sonra düşme eğiliminde olduğu görülmektedir. Termal otel işletmelerinde müşterileri kendilerine gerçek fayda sunulduğunu gördüklerinde, bunu algılamalarıyla memnuniyetleri artmaktadır. Müşteri değeri algılamaları böylelikle şekillenmektedir. Yeşil yıldız belgesi almış otellerin bu anlamda farklılık yaratabilmeleri ve rekabette üstünlük sağlayabilmeleri gerekir. Ancak yapılan çalışmada müşteri memnuniyet ve beklentileri çevreye duyarlı otellerde daha düşük seviyede gözlemlenmiştir.

Özet olarak Afyon ilinde termal turizm işletmelerinde yapılan araştırma neticesinde şu sonuçlar çıkarılmaktadır:

- Araştırma yapılan yeşil yıldız belgesine sahip otellerde, müşteri memnuniyeti ve beklentileri çevreye duyarlı olmayan otellere göre daha düşüktür.
- Bölgedeki termal turizm işletmelerinin kendi aralarında rekabet oluşturamadıkları ve farklı yönleri ile üstünlük sağlayamadığı söylenebilir. Otellerde kalan müşterilerin memnuniyet ve beklentilerinde çok büyük farklar görülmemiştir.
- Çevreye duyarlı olan otellerde erkeklerin otel hizmetlerinden beklenti ve memnuniyetleri kadınlardan daha fazla olmuştur.

Araştırma kapsamında Afyonkarahisar'da faaliyet gösteren ikisi çevreye duyarlı belgeli ve ikisi çevreye duyarlı belgesiz dört adet termal otel işletmesinde yapılan alan çalışmasından, müşterilerinin işletmelerden beklenti ve memnuniyeti ile ilişkili önemli bulgular ortaya çıkmıştır. Yapılan kapsamlı araştırma ve anketlerden elde edilen bulgular doğrultusunda Türkiye'de termal turizm ve termal turizm işletmeleri için önerilenler şunlar olmuştur;

- Çevreye duyarlı olma konusunda çalışanlar düzenli olarak eğitilmelidirler ve bu konu kurum içinde ortak değerler olarak ele alınmalı ve kurum kültürü olarak benimsenmelidir. Çevreye duyarlı olma konusundaki farklılıklarını ortaya koyacak uygulamaları müşteri ilişkileri yönetimi kapsamında müşterilere çeşitli yollarla anlatmak suretiyle stratejiler belirlemeliler ve çevreye duyarlı otellerde konaklamanın "farklı" olduğu hissiyatını müşterilerine ve paydaşlarına yaşatmalıdırlar. Çevreye duyarlı olma kriterlerini yerine getirmek zaten başlı başlına bir maliyette rekabet üstünlüğü yaratmaktadır. Çevreye duyarlı olan termal işletmeleri diğer termal işletmelerden ayıran, farklı kılan bu özelliği farklılaşma stratejisi olarak benimseyip, paydaşlarına müşteri ilişkileri yönetimi konusu altında anlatma

yolları geliştirmelidirler. Böylece rakiplerine göre farklılık yaratmış olacaklardır.

- Türkiye'de yeşil turizmin olduğu yabancı turistlere reklam, tanıtım ve fuar yolu ile anlatılmalıdır. Tatil planlayan turistlerin %56'sının tesislerin "yeşil" olup olmadığını sorguladığı bilinmektedir (http://tuyup.turizm.gov.tr/Yayinlar/Ye%C5%9Fil%20Y%C4%B1ld%C4%B1z%20Bilgi%20Bro%C5%9F%C3%BCr%C3%BC.pdf).

- Akademik ve sektörel düzeyde termal turizm ile ilgili daha fazla araştırma yapılmasına Türkiye'de ihtiyaç vardır. Bu alanda yapılan kapsamlı araştırmaların sayısı oldukça sınırlıdır.

- Yapılacak sektör araştırmaları ve analizleri sonucunda alınacak önlemlerle ve uygulanacak teşvikler termal turizme ilgiyi, termal turizm işletmelerinde verimlilikleri ve çevreye duyarlı uygulamalarındaki başarıları geliştirilebilir.

- Kültür ve Turizm Bakanlığı çevreye duyarlılık bilincini kamu spotu şeklinde reklamlar ile anlatmalı ve bu konuda farkındalık yaratmalıdır.

KAYNAKÇA

AKSU, Ceren ve AKTUĞ, Emine (2011). Güney Ege Kalkınma Ajansı, Güney Ege Bölgesi Termal Turizm Araştırması.

ANGELOVA, B., ZEKİRİ, J., "Measuruing Customer Satisfaction with Service Quality Using American Customer Satisfaction Model, JJABRS, 2011 s.239.

BELBER, B.G. ve TURAN, A. (2015).Termal Turizm İşletmelerinde, Turistik Tüketicilerin Tatmin Düzeylerine Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi: Kırşehir İli Üzerine Bir Uygulama, Journal of Business Research Turk, 7/3, 457-481, 22 Mart 2016, http://isarder.org/2015/vol.7_issue.3_ article021_full_text.pdf.

BULUT, Y. (2011). Otellerde Müşteri Memnuniyeti ve Bir Uygulama (Samsun Örneği). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 18, Yaz, ss.389-403, http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt4/sayi18_pdf/5_ sosyoloji_psikoloji_felsefe/5_bulut_yetkin.pdf.

EDİNSEL, S. ve ADIGÜZEL, O. (2014). Türkiye'nin Sağlık Turizmi Açısından Son Beş Yıldaki Dünya Ülkeleri İçindeki Konumu ve Gelişmeleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, ss.167-190,

http://iibfdergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/ 1467873052_JFEAS_4_2_9.pdf.

HEMİDOV, G. Y. (2012). Avrupa'nın Termal Turizme Olan Talep Analizi ve Türkiye'nin Pazardaki Payı: Haymana ve Balçova Örneği, Uzmanlık Tezi, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, http://aregem.kulturturizm.gov.tr /Eklenti/31257,gulden-hemidov-uzmanlik-tezipdf.pdf?0.

HOKANSON, S., "The deeper You Analyze The More You Satisfy Customers", Marketing News, 1995.

İSMMMO, Hizmetin Değeri ve Hizmet Kalitesi, 6.Bölüm, 22 Mart 2016, http://archive.ismmmo.org.tr/docs/YAYINLAR/kitaplar/pazarlama/6_b%C3%B6l%C3%BCm_6.pdf.

KILIÇ, B. ELEREN, A. Termal Otel İşletmelerinde Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.15, (3), 2010, 22 Mart 2016, http://dergipark.ulakbim.gov.tr /sduiibfd/article/ download/ 5000122355/5000112660.

KOZAK, N. (2012). Turizm Faaliyetlerinin Sınıflandırılması. Ünite 2, *Genel Turizm Bilgisi* (E-kitap) içinde, 1. Baskı, (Edit.: Meryem Akoğlan Kozak), Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2472.

KOZAK, N. (2012). Turizm Endüstrisi. Ünite 4, *Genel Turizm Bilgisi* (E-kitap) içinde, 1. Baskı, (Edit.: Meryem Akoğlan Kozak), Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2472.

OLİVER, R.L. (1977). Effect of expectation and disconfirmation on postexposure product evaluations: An alternative interpretation, Journal of Applied Psychology, 62(4), 480–486.

ÖZBEK, T. (2011). Jeotermal Kaynakların Sağlık ve Termal Turizmde Değerlendirilmesi. *Jeofizik Bülteni*, Eylül-Aralık, ss.27-37, http://www.jeofizik.org.tr/resimler/ekler/01f0f79a74755e9_ek.pdf?dergi=31

ÖZMEN, M. (2013). Hizmetlerde Müşteri Bağlılığı ve Kalite. Ünite 3, *Müşteri İlişkileri Yönetimi* (e-kitap) içinde, (Editörler: Necdet Timur ve Gülfidan Barış), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3001, 1.Baskı, http://azanadolu.edu.az/images/Dersler/PDF/E-KITAP/Acik_oyretim_fakultesi/Bankaciliq_ce_sigortaciliq_onlisans_programi/4_yariyil_dersleri/mushteri%20iliskileri%20yonetimi.pdf.

SANDIKÇI, M. (2008). Termal Turizm İşletmelerinde Sağlık Beklentileri ve Müşteri Memnuniyeti, Yayımlanmamış Doktora Tezi,

Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SANDIKÇI, M. ve ÖZGEN, Ü. (2013). Afyonkarahisar İlinin Termal Turizm Açısından SWOT Analizi ile Değerlendirilmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/3, ss.51-79, http://dergipark.ulakbim.gov.tr/usaksosbil /article/viewFile/5000035777/5000034699.

UNWTO, World Tourism Organization, Tourism Highlights, 2013.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Termal Turizm Master Planı, 2016, http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/Eklenti/21666,ttmp.pdf?0.

Kamu Kuruluşları İçin Stratejik Planlama Kılavuzu, Mayıs 2003, http://www.dpt.gov.tr.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE VERGİ ALGISI

Altuğ Murat KÖKTAŞ[1]
Ali Gökhan GÖLÇEK[2]

ÖZET

Kamu kesimi tarafından sunulan hizmetlerin en önemli finansman kaynağı olarak görülen vergi, toplumsal hayatta yer almanın bir bedeli olarak düşünülmekle birlikte esas olarak bireysel karşılığı bulunmayan bir mali yükümlülük biçimimde değerlendirilmektedir. Bu özelliğiyle vergi, devletin egemenlik hakkına dayalı olarak toplanan ve ödeyen tarafa bu yönde bir inisiyatif tanımayan genel bir finansman kaynağıdır. Daha önceleri taşıdığı egemenlik hakkı nedeniyle "algı" olarak da anılan vergi, toplumsal hafızada esas olarak olumsuz izler bırakmış ve toplumda vergiye gönüllü uyumu zorlaştırmıştır. Nitekim yapılan çeşitli ampirik analizlerde verginin; gasp, haraç, el koyma veya çalma biçiminde tanımlandığı da görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de tarihsel süreç kapsamında ortaya çıkan vergi algısı, çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Çalışmada, kamu hizmetlerinin finansmanı adına katlanılan bir mali yükümlülük olarak vergiye toplum tarafından nasıl bakıldığı, toplumsal hafızayı en iyi biçimde yansıtan türkü, şiir ve atasözleri gibi folklorik argümanlar kullanılarak incelenmiştir. Betimleyici yöntemin kullanıldığı analizde, genel olarak vergiye gönüllü uyumun, yaşanan olumsuz vergi uygulamaları nedeniyle bozulduğu ve vergi algısının toplumda olumsuz cümleler çağrıştırdığı tespit edilmiştir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşanan ağır mali bunalım, kaybedilen savaşların hazine üzerinde meydana getirdiği yük ve gaza malının sona ermesi sonucu ortaya çıkan finansman sıkıntısının beraberinde daha ağır vergileri getirmesinin, toplum nezdinde vergiye olan bakışı bozduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Vergi Algısı, Vergi Bilinci, Vergiden Kaçınma*

TAX PERCEPTION IN TURKEY FROM PAST TO PRESENT

ABSTRACT

The most important financing source of public services is seen as the tax which is thought as a cost of being existence in social life while considered

[1] Yrd. Doç. Dr. Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Maliye Teorisi ABD, altugmuratkoktas@nigde.edu.tr
2 Arş. Gör. Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Mali İktisat ABD, aligokhangolcek@nigde.edu.tr

qua/as a financial obligation is individually unrequited. From this aspect, the tax is a general financial source which is collected based upon sovereign right of the state and does not give an initiative to payer thataway. The tax that is aforesaid before as 'perception' because of the indepedence right it has left negative marks indeed in collective memory and complicated the voluntary adaptation for tax in society also. Thusly, it is seen in some empirical analyses that the tax is defined as seizure, tribute, confiscation or stealing. Within this context, the tax perception that revealed in historical process generates the focal point of the study. It is evaluated in study about how to look at the tax as a financial commitment putting up with in the name for public services by using folkloric arguments like ballad, poem and proverbs ideally reflected the collective memory. There is determined that the voluntary adaptation for tax was destroyed by the reasons of negative tax applications and evoke negative sentences in society. There is seen that especially the financial problems in the last period of Ottoman Empire that is caused by strong financial crisis, the load in exchequer by wars lost and finishing the holy war booties and overtaxes that were applied as result of these destroyed the view of society for tax.

Keywords: *Tax Perception, Tax Consciousness, Evasion of Taxes*

1. GİRİŞ

Toplumsal hayata geçiş ile birlikte devlet mefhumunun gerekliliği ön plana çıkmıştır. Toplumsal ihtiyaçların doğuşu ki bunlar; güvenlik, adalet ve diplomasi olarak bilinmektedir, toplumsal mutabakat ile devlet olgusunun ortaya çıkışını sağlamıştır. Devletin ortaya çıkışıyla, kamu harcamaları ve dolayısıyla finansmanı önemli bir hal almıştır. Devlet-maliye ilişkisinin ortaya çıktığı andan beri bireyler, kendilerinden kamu finansmanı için alınan vergiler ile karşı karşıya kalmaktadır.

Verginin çeşitli tanımları olmakla birlikte en bilindik tanımı; bireylerden kamu harcamalarını karşılamak amacıyla cebri, kesin ve karşılıksız olarak istenen parasal bir mali yükümlülüktür. Verginin gelişimi İngiltere'de parlamenter kurumların gelişmesi ile hız kazanmıştır (Türk, 2002: 112). Öncesinde 1215 yılında kralın yetkilerinin kısıtlandığı bir belge olan Magna Carta ile "*temsilsiz vergi olmaz*" anlayışı ortaya çıkmış ve verginin kanuniliği ilkesi benimsenmiştir (Scutt, 2016: 87).

Anayasa madde 73'te "*Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür*" ifadesi ile vatandaşların vergi ödevi tanımlanmıştır. Adam Smith, Ulusların Zenginliği adlı eserinde vergi ödevine şöyle değinmiştir: "*...hükümetin masrafını karşılamak için, her devletin uyrukları, kendi güçlerine imkân ölçüsünde en yakın oranda, yani*

devletin koruyuculuğunda her birinin yararlandığı gelir oranında katkıda bulunmalıdır" (Smith, 1776).

Çalışmada bireyler tarafından verginin nasıl algılandığı üzerinde durulup, vergiye karşı gösterilen tepkilerin, Osmanlı halk ozanlarından günümüze gelene dek nasıl değişiklik gösterdiği incelenecektir.

2. VERGİ ALGISI VE MÜKELLEFLERİN VERGİ ALGISINI ETKİLEYEN NEDENLER

Vergi, kamu harcamalarının finansmanını sağlayan devletin en önemli gelir kalemlerinin başında gelmektedir. Bireylerin toplum olarak bir araya gelerek devleti kurmasıyla; verginin ortaya çıkışı paralellik göstermektedir (Erdem vd., 1998: 84).

Vergi, kelime manası olarak "*vermek*" fiilinden türemiştir ve sözlük anlamı "*kamu hizmetlerine harcanmak için hükûmetin, yerel yönetimlerin yasalara göre doğrudan doğruya veya bazı malların fiyatlarının üstüne koyarak dolaylı yoldan herkesten topladığı para*" olarak tanımlanmıştır. İkinci anlamı ise, "*bir kimsenin doğuştan sahip olduğu iyi nitelik*" olarak bilinmektedir (TDK, 2016). İkinci anlam bireylerin vergiye olan algısının bir yansıması olarak da görülebilir. Şöyle ki, devlet iyi niyetle vatandaşlarına yönelik yaptığı harcamaların finansmanını, yine hizmet sunduğu vatandaşlarından; devlet olmasının gücünü kullanarak, doğuştan gelen bir nitelikmişçesine, vergi alarak sağlamaya çalışır. Bu noktada verginin devlet tarafından meşrulaştırılıp, vergi veren bireyler açısından ise vergi algısının nasıl oluştuğu önem kazanmaktadır.

Algı kelimesi özünde "*bir şeye dikkati yönelterek o şeyin bilincine varma, idrak etme*" olarak bilinse de, bir başka anlamı da "*vergi* "dir (TDK, 2016). Dolayısıyla vergi ile aynı anlama gelen algı kelimelerinin bir araya gelerek "*vergi algısı"* kavramını oluşturması tesadüf değildir. Vergi algısı, vergi veren veya verecek olan bireylerin, iç ve dış uyarıcıların da etkisiyle vergi hakkında zihinlerinde oluşturdukları yargı veya fikirler bütünü olarak tanımlanabilir (Sağlam, 2013: 319).

Vergi algısı toplumdan topluma, bölgeden bölgeye değişiklik göstermekte ve bu durum ülkelerin vergi kavramına yükledikleri anlamları da değiştirmektedir. Örneğin, vergi kavramı için İspanya'da "*impuesto*", İtalya'da "*imposto*", Fransa'da "*impot*" kelimeleri kullanılmakta ve "*rahatsız eden bir yükü yüklenmek*" anlamını ifade etmektedir. Bunun aksine devlet bilinci sağlam olan Anglosakson kültürüne sahip olan örneğin, İngiltere, Almanya ve İsveç gibi ülkelerde; ödev, harç, yardım anlamına gelen "*tax*", "*abgabe*" ve "*skat*" kelimeleri kullanılmaktadır (Schmölders, 1976: 113).

Bireylerin vergiye karşı algılarını ve tutumlarını etkileyen bir takım iç ve dış uyarıcılar bulunmaktadır. Bunlar genel itibariyle bireyin kişisel nedenleri ve toplumun vergi ahlakı düzeyi, devlete olan bağlılığı ile ilgilidir. Vergi ile karşı karşıya olan bireylerin meslek, yaş, eğitim düzeyi, gelir seviyesi, cinsiyet gibi faktörleri onların vergiye olan algılarını doğrudan etkilemektedir. Bununla beraber, bireylerin yaşadığı toplumun vergi ahlakı, diğer bireylerin vergiye karşı tutumu, devlete duyulan bağlılık da vergi algısını doğrudan etkileyen faktörler arasında sayılabilir.

Vergi Usul Kanunu madde 8'e göre; vergi kanunlarına göre kendisine vergi borcu terettüp eden gerçek veya tüzel kişiler, mükellef olarak adlandırılmıştır. Mükelleflerin eğitim düzeyleri, verginin kabullenilmesi hususunda son derece önemli bir faktördür. Yüksek eğitim seviyesine sahip mükelleflerin, vergi kaçırma veyahut vergiden kaçınma gibi yollara başvurmadığı, vergi ahlakının yüksek düzeyde olduğu yapılan araştırmalarda görülmektedir (Fallan, 1999: 173). Bununla beraber Türkiye'de yapılan ampirik çalışmalar göz önüne alındığında; örneğin Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde 330 öğrencinin katıldığı anket uygulamasında, öğrencilerin çoğunun verginin bir vatandaşlık görevi olduğu, vergi kaçırmanın ahlaksızlık olduğu görüşü hakimken, aynı kişiler vergi sisteminin adaletsiz ve vergi yükünün yüksek olduğu yönünde kanaat belirtmişlerdir (Sağlam, 2013). Vergi algısının eğitim düzeyi ile doğrudan bir bağının olduğu verilen çalışmalarda görüldüğü üzere sarih bir haldedir.

Bireylerin cinsiyetleri ve medeni halleri de vergi algılarını doğrudan etkilemektedir. Yapılan çalışmalar neticesinde kadınların erkeklere oranla vergi vermeye daha gönüllü olduğu ve vergi kaçırma düşüncesini uygun olmayan eylem olarak nitelendirdikleri görülmüştür (Tuay ve Güvenç, 2007: 23).

Mükelleflerin vergi algısını etkileyen bir diğer önemli faktör, gelir düzeyidir. Yüksek gelir düzeyine sahip bireylerin, vergi kaçırma eğilimlerinin daha yüksek olduğu yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur (Andreoni vd., 1998: 834). Benzer şekilde, toplumda gelir dağılımında adaletsizlikler söz konusu olduğunda da vergi algısı bozulmakta ve gönüllülük esası yıpranmaktadır. Dolayısıyla vergi sisteminin, ülkedeki gelir dağılımını düzeltici şekilde dizayn edilmesi ve tarifelerin ona göre yeniden şekillendirilmesi, vergi algısını iyileştirici etki yapacaktır.

Vergi algısını etkileyen dış uyarıcılar ise kişisel olmayan faktörler olarak gruplandırılabilir. Bunlar arasında; vergi afları, vergi adaleti, vergi oranları, vergi sayısı, vergi cezaları ve vergi sisteminin açık olup olmaması yer almaktadır.

Vergi afları, mükellefler noktasında iki farklı şekilde vergi algısını değiştirebilir. Vergi affıyla beraber, kayıt-dışı ekonomide faaliyet gösteren

mükellefler, sistem içine çekilerek onların vergilendirilmesi söz konusu olabilir. Bu durum, vergi hasılatını arttıracağı gibi vergiye karşı gönüllülük esasını da pekiştirebilir. Aksi durumda ise, vergi aflarının çok sık gerçekleştiği ülkelerde, mükellefler, vergi affından yararlanıp, cari yıldaki vergi borcunu ödememeyi seçebilmektedirler. Bu durum ise, hem vergi hasılatını doğrudan etkilemekte, hem de mükelleflerin vergi algısını olumsuz şekilde olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, vergi aflarının toplum üzerinde bir beklenti yaratmaması ve çok sık vergi aflarına başvurulmaması durumunda; vergi hasılatı artacak ve mükelleflerin vergiye karşı gösterdiği direncin önüne geçilecektir.

Ülkedeki vergi sisteminin adaletli bir yapıya sahip olması, mükelleflerin vergiye karşı olan algılarını etkileyen diğer bir dışsal faktördür. Vergi sisteminin adaletsiz olması durumunda, mükellefler gönüllü uyum içerisinde olmadığı, vergiden kaçınma ve hatta vergi kaçırma yollarını deneme eğilimlerinin arttığı bilinmektedir. Örneğin, muafiyet veya istisna gibi durumlarda belli çıkar grupları gözetilip, adaletli bir kapsam belirlenmediği hallerde; mükellefler vergi sisteminin adil olmadığına kanaat getirip, vergiye karşı direnç göstermeye başlayabilmektedir.

Vergi sayılarının çok, oranlarının yüksek olduğu bir vergi sisteminde mükelleflerin vergi algısı olumsuz olarak şekillenecektir. Mükelleflerin ödemek zorunda oldukları vergi sayısı fazla olduğunda, vergi yükünün çok olduğunu iddia edip, vergiye karşı direnç göstermeye başlayabilmektedir (Tuay ve Güvenç, 2007: 30). Ayrıca, daha önce belirtildiği gibi vergi sisteminin açık ve anlaşılır olması mükelleflerin vergiye bakışını doğrudan etkilemektedir. Vergilerin sayı olarak fazla olduğu ülkelerde, vergi sistemi mükellefler açısından karmaşık ve anlaşılmaz olarak nitelendirilebilir. Bununla birlikte vergi oranlarının, vergiye gönüllü uyum noktasında hayati bir rol oynadığı, tarihsel süreç içerinde belirginleşmiştir.

14. yüzyıl filozoflarından İbn-i Haldun'un temellerini attığı ve Arthur Laffer'in geliştirdiği "*Laffer Eğrisi*", vergi oranları ile vergi hasılatı arasındaki bağı ve dolayısıyla mükelleflerin vergiye olan algılarını gösteren bir grafik olarak okunabilir (Köktaş ve Gölçek, 2016: 55). Söz konusu grafiğe göre, vergi oranları bir orandan sonra vergi hasılatını düşürmekte ve vergi gelirleri azalmaya başlamaktadır. Optimal vergi oranını geçen durumlarda; yüksek vergi oranlarına maruz kalan mükellefler, çalışmaktan vazgeçip vergi vermemeyi tercih edeceklerdir. Literatürde "*ikame etkisi*" olarak adlandırılan bu evrede, bireylerin vergiye karşı direnç gösterdiği görülmektedir. Bu nedenle Avrupa'da son zamanlarda vergi oranlarını düşürmek suretiyle mükelleflerin vergiye gönüllü uyumu sağlanmaya çalışılmaktadır (Owen, 2002).

3. TÜRKİYE'DE VERGİ ALGISI

Maliye, devletin gelir ve giderleriyle ve bunları arasındaki dengeleri yansıtan ve bizatihi devlete ait olan bir alan olarak tanımlanabilir. Bu anlamda maliyenin güçlü olması, devletin gelirlerinin giderleri karşılayabilmesi anlamına gelmektedir (Pamuk, 1900: 35). Bu minvalde, devletin giderlerini karşılama noktasında kullanabileceği en önemli kalem vergi olmuştur. Vergi, maliye ve aslında devletin güçlü olmasını doğrudan etkileyen bir olgu olarak görülmektedir. Bununla birlikte, tarihte birçok isyan ve savaş, vergilendirme gücünün sorgulanması neticesinde patlak vermiştir. 1215 Magna Carta, 1688 Haklar Bildirgesi, 1789 Fransız İhtilali, 16.-17. yüzyılda patlak veren Celali isyanları, 19. Yüzyıldaki Patrona Halil İsyanı, 1908 Devrimi vs. gibi birçok önemli olayın arkasında vergilendirme yetkisinin meşruluğu söz konusudur.

Geçmişten günümüze gelene dek, mükellefler vergiye karşı çeşitli dirençler göstermiş ve bu tepkilerini türlü yollarla vergilendirme yetkisini elinde bulunduran otoriteye iletmiştir. Bazen isyan ederek, bazen şiirler, türküler söyleyerek, bazen de sessiz kalarak… Anonim olan şu dörtlükte olduğu gibi (Bayrak, 1985: 4);

"Şalvarı şaltak Osmanlı,
Eğeri kaltak Osmanlı,
Ekende yok, biçende yok…
Yiyende ortak Osmanlı."

Osmanlı Devleti'nde toprak düzeni ve vergilendirme ölçütleri, adalet gözetilerek yönetilmeye çalışılsa da, bu işleri yürüten memurların kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri sonucu toprak düzeni bozulmuş, keyfi ve ağır vergilere karşı halkın haklı tepkisiyle karşılaşmışlardır. Örneğin, Celali isyanlarının başlangıcı 1517 yılında, Yozgat çevresindeki Türkmenlerin Şeyh Celal önderliğinde ağır vergilere ve zulme karşı ayaklanmasıdır. Stefanos Yerasimos,

"yoksul halkın, topraksız olan köylülerin, ağır vergi yükü altında ezilenlerin hayatını düzeltmek ve bu haksızlıklara son verebilmek için yaklaşık 20 bin kişi toplanmıştır. Bu ayaklanmaya katılanlara Osmanlı yöneticileri tarafından 'Celali' adı verilmiş ve bu tarihten sonra da Osmanlılar, bu terimi ne türden olursa olsun bütün ayaklanmalar için kullanmışlardır" (Yerasimos, 2000: 437)

şeklinde Celali İsyanlarının neden vuku ettiğini ve tarihte niçin önem arz ettiğini kitabında açıklamıştır. Aynı şekilde; Patrona Halil İsyanı, Atçalı Kel Mehmet Efe İsyanı, Akdağ İsyanı, Tokat ve Çarşamba olaylarının çıkış nedeni de ağır vergi yükü ve otorite adına vergi toplayan memurların halka dayattıkları keyfi uygulamalar olmuştur (İpek, 2010: 53-56).

Keyfi alınan vergiler, toplumdaki ve toprak düzenindeki yozlaşma, halk türkülerinde kendine sıkça yer bulmuştur. Örneğin toplumdaki bu yozlaşma, anonim olan şu dörtlüklerde kendini göstermiştir (Atalay, 1982: 124):

"Ki beyler başladı zulme,
Ve rağbet kalmadı ilme.
Gözüm ağla, hiç gülme
Zaman ahir zaman oldu.

...

Alırlar kadılar rüşvet,
Edip müminlere himmet.
Fakire yoktur şefkat
Zaman ahir zaman oldu."

Benzer şekilde toplumdaki ahlaki yozlaşma ve rüşvet olaylarının artması sonucu Seyrani, şu dizeleri yazarak tepkisini ortaya koymuştur (Uyguner, 1991: 117):

" *...*

Rüşvet ile yazar hakim hücceti
Hüccet ile alır kadı rüşveti
Kimse bilmez oldu sözü sohbeti
Bozuldu sikkenin tucuna kaldık.

...

Sene bin iki yüz altmış beş tamam
Okunur ezanlar boş bekler imam
Seyrani bu nutkun sonu vesselam
İnanın dünyanın ucuna kaldık."

Bununla beraber ağır vergiler karşısında halkın tepkilerinin gösterildiği deyişler ve türküler de çokça kültür tarihimizde yer almaktadır. Özellikle, mültezimlere olan isyanlar ve aşar vergisinin uygulanmasında ortaya çıkan sorunlar nedeniyle birçok türkü ve manide bu konular işlenmiştir.

Örneğin, anonim olan şu deyişte vergi memurlarına olan tepki gösterilmiştir (İpek, 2010: 112):

"Tahsildar bey niye güldün kuzuya
Hele bir bak ağzındaki azıya
Razıyım ben yazacağın cezaya
Saymışsın tahsildar devlet sağ olsun."

Devlete olan bağlılık ve vergi algısının olumlu olduğu görülen yukarıdaki deyişte; tepki, vergi toplayan tahsildara yönelik olmuştur. Bazı türküler de ise, tepki bizatihi vergiye karşı gösterilmiştir. Bu durum örneğin (Bayrak, 1985: 9), Âşık Tâlibî'nin dörtlüğünde görülmektedir:

"Dağa çıksam ayısı var kurdu var
Düze insem sıtması var derdi var
Köye isem tahsildar var vergi var
Şaştım anam bu salgının elinden"

Benzer şekilde, yine Âşık Tâlibî bir başka deyişinde aşar vergisindeki uygulamaları ve yanlışlıkları dile getirmiştir (İpek, 2010: 119):

"Tâlibî'yim kurtulmadım çileden
Mültezimler öşür alır kileden
En doğrusu kaçmak imiş Zile'den
Hiç gelmemek nurun âlâ nur imiş"

Osmanlı Devleti'nde yaşayan halk ozanlarının toplumda zamanla meydana gelen yozlaşmayı ve düzensizlikleri dile getirdikleri bu türkü ve manilerde, halkın otoriteye olan bağlılığı ancak ona rağmen alınan ağır vergilere olan tepkileri yansıtılmıştır. Bununla beraber, vergi toplayan mültezim ve tahsildarların keyfi uygulamaları ve şiddet odaklı çözüm mekanizmaları halkın onlara karşı tepki göstermelerine yol açmıştır. Dönem itibariyle vergi algısının çok da iyi olmadığı ancak zor ve baskı ile söz konusu vergiden kaçılamaması nedeniyle, vergiye gösterilen tepki ya ilk aşamada kalmış ya da eşkıyalık haline gelip, otoriteye karşı ayaklanmaya yol açmıştır.

Günümüz Türkiye'sinde vergi algısı, geçmişte olduğu gibi oluşmamıştır. Milli Mücadele Dönemi'nde alınan bir takım vergiler, halkın üzerinde yoğun bir yük bırakmış olsa da zamanla vergi sisteminin düzenlenmesi ve modern hale gelmesiyle bu sorun kısmen de olsa aşılmaya çalışılmıştır.

Vergi vermenin bir ödev olarak görüldüğü günümüzde, bireylerin vergi algıları düzeltilmesi amacıyla "Vergi Haftası" etkinlikleri düzenlenmekte ve vergi ile ilgili şiir, makale ve özlü söz yarışmaları tertip edilmektedir.

Vergi Haftası etkinliklerinde yer alan vergiyle alakalı özlü sözlere birkaç örnek verilmesi gerekirse; örneğin, *"İstiyorsan hakkını almak, vereceksin vergini muhakkak! Elbette olmaz, vermeden almak!"*, "*Ödemezseniz verginizi, biz çekeriz derdinizi!*", "*Verginin kökleri acı, meyvesi tatlıdır*.", "*Ne ekersen onu biçersin! Ne diye vergini vermezsin?*" vs. gibi. Yine bir vergi haftası etkinliğinde birinci olan şu şiir de günümüz bireylerinin vergi algısını yansıtmaktadır:

"Yurdunu seven her kişi,
Vergisini ödemeli…
Kazananın en ilk işi,
Vergisini ödemeli…

Vergi bir devlete direk,
Vergi her devlete gerek,
Her kazanan gidip tek tek,
Vergisini ödemeli..."

SONUÇ

Vergi, geçmişten günümüze gelene dek toplumlar için hep bir külfet veya yük olarak görülmüştür. Bu nedenle toplumda var olan bireyler, vergiye karşı mekanizmalar geliştirmiş ve tepkilerini göstermeye çalışmışlardır. Önceleri vergi ödememek için ayaklanan halk, süreç ilerledikçe vergi konusunda uyum yakalamış ve tepkilerini daha makul seviyelere indirgemişlerdir.

Çalışmada vergi algısının, vergi verme konusunda mükellefler üzerinde ne ölçüde etkili olduğu ampirik çalışmalardan örnekler verilerek gösterilmeye çalışılmış ve geçmişte vergiye karşı gösterilen tepkilerin yer aldığı türkü, mani ve deyişlere yer verilerek vergi algısının geçmişte nasıl olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Daha önceleri vergi sisteminin anlaşılır olmaması, karmaşık bir düzen içinde ilerlemesi, çağa ayak uyduramaması gibi nedenlerden ötürü, mükelleflerin vergi algısı olumsuz olarak şekillenmiştir. Mükelleflerin vergi vermeye gönüllü uyum sağlamaları ve bu işlemi bir vatandaşlık görevi olarak kabul etmeleri, ancak vergi sisteminin adil olması ve iyi bir şekilde oluşturulmasıyla mümkün olmuştur. Devletin egemenlik gücünü kullanarak cebri ve yasal bir şekilde mükelleflerden almış olduğu vergi, halk nezdinde olumlu olarak yer alabilmesinin bir takım koşullara bağlı olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, mükelleflerin vergi algılarının ve bilinçlerinin olumlu anlamda gelişmesi, ülkede var olan vergi sisteminin adaletli bir şekilde uygulanmasıyla mümkün olacaktır. Bu cihetle, vergilendirme yapılırken ve sistem şekillendirilirken; geçmişten bugüne kadar halkın vergiye gösterdiği toplumsal, sosyolojik ve psikolojik tepkiler göz önüne alınmalı ve bu doğrultuda çalışmalar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

Andreoni, J., Erard, B., Feinstein, J. (1998). "Tax Compliance". Journal of Economic Literature, 36(2), 818-860.

Atalay, D. (1982). *Destanlarımız (Sadık-Ahir Zaman Destanı)*. Mut.

Bayrak, M. (1985). *Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri*. Ankara: Yorum Yayınları.

Erdem, M., Şenyüz, D., Tatlıoğlu, İ. (1998). *Kamu Maliyesi*. Bursa: Ekim Kitabevi.

Schölders, G. (1976). Genel Vergi Teorisi. (çev. Salih Turhan). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Fakülteler Matbaası.

Fallan, L. (1999). "Gender, Exposure to Tax Knowledge, and Attitudes Towards Taxation; An Experimental Approach". *Journal of Business Ethics*, 18(2), 173-184.

İpek, S. (2010). *Anadolu Halk Türkülerinde Vergi İsyanı*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Köktaş, A. M., Gölçek, A. G. (2016). "İbn-i Haldun ve Kamu Maliyesi". *III. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Tam Metin Kitabı*. Cilt 4, 53-58.

Owen, J. (2002). "Taxation in a Global Environment". *OECD Observer*, 230, 15-16.

Pamuk, Ş. (1990). *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Sağlam, M. (2013). "Vergi Algısı ve Vergi Bilinci Üzerine Bir Araştırma: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinde Vergi Algısı Bilinci". *Sosyoekonomi Dergisi*, 315-334.

Scutt, J. A. (2016). *Women and Magna Carta: A Treaty for Rights or Wrongs?*. UK: Palgrave Macmillan.

Tuay, E., Güvenç, İ. (2007). Türkiye'de Mükelleflerin Vergiye Bakışı. *Ankara: GİB Mükellef Hizmetleri Daire Başkanlığı*. Yayın No: 51.

Türk, İ. (2002). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Yerasimos, S. (2000). Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye- Bizans'tan Tanzimat'a. İstanbul: Belge Yayınları.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

TERÖR HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİNİN ARAŞTIRILMASI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Alper GÖKSU[1]
Muhammet Mustafa KÜÇÜK[2]
Gonca GÜNGÖR GÖKSU[3]

ÖZET

Terörist eylemlerin gerek küresel boyutta gerekse ülkeler bazında kaçınılmaz olumsuz sonuçları mevcuttur. Özellikle uzun yıllardan beri terörle mücadele eden Türkiye gibi ülkelerin ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan kalkınmaları ve gelişimleri sık sık sekteye uğramakta ve kimi zaman ise duraksayabilmektedir. Çalışmada terörle mücadeleye ayrılan kaynakların en büyük maliyet kalemi olan güvenlik harcamaları ile büyüme verileri yıllık olarak ele alınmıştır. Çalışma kapsamında kullanılan veri setinde her iki değişkenin durağanlığını test etmek amacıyla Augmented Dickey - Fuller (ADF) birim kök testi kullanılmış, ayrıca iki makro büyüklük arasındaki uzun dönemli ilişkiyi analiz etmek için de Johansen eş bütünleşme testi tercih edilmiştir. Uzun ve kısa dönemli ilişkiye yönelik katsayıların tahmininde ise Dynamic Ordinary Least Squares (DOLS) yöntemi kullanılmıştır. Böylece hem uzun hem de kısa dönemde iki değişken karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak güvenlik harcamaları ile ekonomik büyüme arasında kısa dönemli sapmalar olsa bile bu sapmalar bir süre sonra ortadan kalkmakta ve uzun dönemde değişkenler arasında pozitif bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, 1973-2015 yılları arasında terörle mücadeleye yönelik ayrılan kaynakların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ekonometrik açıdan analiz edilmesi ve incelenmesidir.

Anahtar Kelimeler: *Terör Harcamaları, Güvenlik Harcamaları, Ekonomik Büyüme, Johansen Eşbütünleşme Testi*

1. GİRİŞ

Ülkeleri bölmeyi amaçlayan yıkıcı ve şiddet içeren faaliyetler olarak nitelendirilen terör eylemlerinin hem siyasi, hem ekonomik hem de sosyal

[1]Yrd. Doç.Dr. Sakarya Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, agoksu@sakarya.edu.tr
[2]Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Finansal Ekonometri Bölümü, muhammet.kucuk1@ogr.sakarya.edu.tr
[3] Arş. Gör. Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, ggungor@sakarya.edu.tr

düzen gibi birçok unsurun üzerinde olumsuz etkisi olduğu bilinmekte ve toplumsal ile bireysel negatif dışsallık yaydığı kabul edilmektedir. Olumlu bir bakış açısı ile değerlendirilmesi pek de mümkün olmayan terörist eylemleri savmak amacıyla, birçok ülkede güvenlik ve savunma hizmetlerine devlet tarafından önemli düzeyde kaynak transferi sağlanmaktadır (Güngör Göksu, 2015:215).

Keynesyen ekonomik görüşe göre kamu harcamaları yoluyla toplam talebin canlanması ve böylece ekonomik büyümenin kamu harcama kalemini kullanarak gerçekleşmesi umulmaktadır. Keynes, kamu harcamalarının iktisadi büyümeyi etkilediğini ve kamu harcamalarının kısa dönem dalgalanmaları ortadan kaldırabilecek bir politika aracı olarak görmektedir. Kamu harcamalarının artması da ekonomik büyümenin bir sonucu olarak değil, nedeni olarak görülmektedir (Gül ve Yavuz, 2008:75). Güvenlik harcamaları da Keynes hipotezi kapsamında araştırılabilir. Çünkü literatürde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında birçok çalışma olmasına rağmen, güvenlik harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki ilişkiyi ölçen çalışma mevcut değildir.

Bu kapsamda çalışmada 1973-2015 yılları arasında güvenlik harcamaları ve büyüme verileri karşılaştırılmakta ve aralarındaki ilişki araştırılmaktadır. Çalışmanın ana konusu terörle mücadeleye tahsis edilen harcamalar olup, terör harcamalarının dolaylı ve doğrudan olmak üzere iki farklı maliyeti söz konusudur. İncelenen yıllar kapsamında dolaylı maliyetlere ulaşmak mümkün değildir. Bu sebeple doğrudan maliyetler göz önünde tutulmuştur. Doğrudan maliyetler de kendi içerisinde güvenlik harcamaları, mal ve cana verilen hasarlar ve kayıplar, kırsal kesimde terör sebebiyle yapılan göç sonucu oluşan üretim kaybı ve göç edenlerin yeniden iskân masraflarından oluşmaktadır. Bu noktada güvenlik harcamaları hariç toplam doğrudan maliyetlere ulaşmada yaşanan sorunlardan dolayı çalışma kapsamında yalnızca güvenlik harcamaları esas alınarak analiz yapılmıştır. Çalışmada öncelikle terör ve terörizm kavramlarına değinilmekte ve terör ekonomisi hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde ise konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmalara atıfta bulunulmaktadır. Son kısımda ise güvenlik harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ekonometrik açıdan analiz edilmektedir. Böylece çalışmada Keynesyen ekonomik model esas alınarak güvenlik harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ortaya çıkartılması hedeflenmektedir.

2. TERÖR VE TERÖRİZM KAVRAMLARI İLE TERÖR EKONOMİSİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ

Terör kelimesi, korku, tedhiş, dehşet, şiddet, ürkütme, şaşırtma anlamında kullanılmaktadır. Terörizm ise teröristlerin amaç ve ihtiyaçlarına

yönelik sistemden memnun edici bir cevap alabilmek maksadıyla ulusal ve sisteme karşı yapılan saldırıdır (Aydın, 2014:142). Kısaca terör, korku ve dehşet durumunu için ifade edilirken, terörizm bu terör durumunun ortaya çıkarılmasında kullanılan strateji ve yöntemi ifade etmektedir (Öztürk ve Çelik, 2009:87). Terörizmin temel amacı, bir davaya veya siyasal anlaşmazlığa dikkat çekilmesidir. Bu "dikkat çekme" şiddet eylemleri neticesinde toplumda oluşturulan korku ve dehşet havası ile sağlanmaktadır. Terörizmin benimsediği diğer amaçlar ise kargaşa yaratarak toplumun direnme gücünü kırmak, yerleşik sosyal ve siyasal düzenin arkasındaki halk desteğini şiddet yoluyla zayıflatmak, baş eğdirmek ve itaat ettirmektir (Hatay Emniyet Müdürlüğü, 2015).

Terör faaliyetlerinin bir ülkeye sınırları içerisinde hatta küresel boyutta bir takım olumsuz etkileri bulunmaktadır. Özellikle ülkelerin büyüme ve kalkınma yolunda kat ettikleri mesafelerin önüne ciddi engeller koymakta ve özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmasında bir takım sorunlar yaratmaktadır. Terörizm mali kaynakları, güvenliği tehdit etmenin yanında ekonomik sistemlerin istikrarını, şeffaflığı ve etkinliği olumsuz yönde etkileyerek ekonomik kalkınmayı zayıflatan bir sorundur (Aydın, 2014:143–151). Genel olarak terörist faaliyetlerin ülkeler kapsamında yapmış oldukları tahribatlar ilgili ülkenin yatırımları, dış ticareti, tüketici davranışları, tüketim ile tasarruf eğilimleri, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, turizm faaliyetleri, finansal piyasaları ve gelir dağılımı üzerine etki etmektedir (Ağırman, Özcan ve Yılmaz, 2013:103–105). Teröre karşı başarılı ve yerinde mücadele politikasının en önemli şartını terör faaliyetlerinin nitelik ve yapısının belirlenmesi ve ekonomik anlamda ülkeye maliyetinin doğru bir şekilde anlaşılması oluşturmaktadır. Böylece terörün turizm, yabancı sermaye yatırımları, tasarruf ve tüketim, yatırım, menkul kıymet piyasası, dış ticaret, yerel ekonomi ve ekonomik gelişme üzerindeki etkileri ortaya çıkartılabilsin (Gür, 2014:47).

Terör eylemlerinin maliyetleri doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Doğrudan (ekonomik) maliyetler, terör olmasaydı toplumun katlanmak zorunda olmayacağı maliyet toplamından oluşmaktadır. Bu maliyet türleri, güvenlik harcamaları, mal ve cana verilen hasarlar ve kayıplar, kırsal kesimde terör sebebiyle yapılan göç sonucu oluşan üretim kaybı ve göç edenlerin yeniden iskan masraflarından oluşmaktadır (Mutlu, 2008:64). Örneğin 11 Eylül 2001 saldırılarının Amerika Birleşik Devletleri'ne doğrudan toplam maliyeti kapsamında sırf New York şehrine yapmış olduğu tahribat 21,8 milyar dolar olup, bu miktar o yılki ülkenin GSMH hasılasının 0,2'dine denktir (Gökbunar ve Gökbunar, 2010:152). Terörün ekonomik maliyetinin Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise 1986–2012 yılları arasında savunma ve güvenlik harcamaları toplamı 162 milyar liradır. Bu rakam TÜFE oranları kullanılarak 2012 değerine getirildiğinde 495 milyar lira

olarak hesaplanmıştır. Terör olmasaydı ve savunma harcamaları yüzde 50 daha az gerçekleşseydi, bu tasarrufun 2012 değeri 247.6 milyar liradır (129 milyar dolar). Terör olmasaydı, savunma harcamalarının yüzde 50'sinin faiz giderinin 2012 değeri 110 milyar liradır (58 milyar dolar) (Yılmaz, 2013).

Terörün dolaylı maliyetler ise artan risk nedeniyle bölgeden ve ülkeden kaçan sermaye, kalifiyeli emek göçü ve teröre ayrılan kaynakların terör harici kullanılsaydı sağlayacakları getirilerden oluşmaktadır (Mutlu, 2008:64). Terör faaliyetlerinin ekonomik maliyeti hesaplanırken şu unsurlar dikkate alınmaktadır (I) Güvenlik harcamaları (ii) Göç nedeniyle kırsal maliyet, (iii) Göç edenlerin iskân maliyeti, (iv) Köye geri dönüş maliyeti ve (v) Tahrip edilen köylerin maliyetidir (Gökbunar ve Gökbunar, 2010:159). Terörün niceliksel olarak hesap edilebilecek en büyük maliyeti güvenlik harcamalarında yaşanan artıştır. Güvenlik harcamalarını hesaplarken de Milli Savunma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Genel Komutanlığı'na tahsis edilen kaynaklar dikkate alınmaktadır (Mutlu, 2008:65). Türkiye açısından değerlendirildiğinde madde (I) hariç, diğer maddelerdeki güncel tutarlar mevcut olmadığı için sadece güvenlik harcamalarına yönelik tutarlar esas alınarak bir bilgiye ulaşılmaktadır.

3. DAHA ÖNCE YAPILMIŞ ÇALIŞMALARIN İNCELENMESİ

Çalışmanın bu alt başlığı altında konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmalar incelenmektedir. Önceki çalışmalara değinmeden önce açıklanması gereken bir husus söz konusudur. Literatür taraması sonucu savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştıran yeterli düzeyde örneğe rastlanmış, ancak güvenlik harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini esas alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak savunma harcamaları iç ve dış güvenliği sağlamaya yönelik harcamalar olup, güvenlik harcamaları da savunma harcama kaleminin hesaplanmasına dahil edilmektedir. Bu sebeple burada savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi hakkında önceden yapılmış araştırma sonuçlarından bazı örnekler verilmektedir.

Tablo 1. Savunma Harcamaların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisini Esas Alan Çalışmalar

Araştırmacılar	**Uygulanan Model**	**Bulgular**
Biswas ve Ram (1993)	Geleneksel ve Feder Tipi 2 sektörlü modelleri, 74 GOU, 1981-1989	Savunma harcamalarının büyüme üzerine etkisi pozitif ve anlamlı
Sezgin (1997)	Feder Tipi Arz Yanlı Model, 1950-1993	Savunma harcamalarının büyüme üzerine etkisi pozitif ve anlamlı

Sezgin (2001)	Zaman Serisi Analizi	Savunma harcamalarından teçhizat harcamalarının büyümeye etkisi kısa ve uzun dönemde pozitif
Benoit (1978)	Geleneksel model, Türkiye' nin de içinde bulunduğu 44 GOÜ, 1950-1965	Savunma harcamalarının büyüme üzerine etkisi pozitif ve anlamlıdır.
Dakurah vd. (2001)	Nedensellik analizi	Savunma harcamalarından büyümeye doğru tek yönlü nedensellik vardır.
Yılancı ve Özcan (2010)	Nedensellik analizi 1950-2006 dönemi	Savunma harcamalarından büyümeye doğru tek yönlü nedensellik vardır.
Gökbunar ve Yanıkkaya (2004)	Panel veri analizi, 1980-1997	Gelişmiş ülkelerde savunma harcamalarının yatırımları attırmasından dolayı büyüme üzerinde pozitif etkiye sahiptir.
Özmucur (1995)	Panel data, 1981-1991	Savunma harcamalarının büyüme üzerine etkisi negatiftir.

Kaynak: Başar ve Künü (2012:10-11)

Tablodan da anlaşılacağı üzere savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştıranlar, genel olarak savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkisinin pozitif olduğu sonucuna varmışlardır. Ancak bazı çalışmalarda bu durumun tersi de mevcuttur. Başar ve Künü (2012:12) göre; savunma harcamalarının toplam çıktı ve büyüme üzerindeki olumlu etkisi iki yolla gerçekleşmektedir. Birincisi savunma sektörünün ekonominin geri kalanı üzerindeki marjinal dışsallık etkisinin pozitif olması, ikincisi ise savunma sektöründe daha yüksek girdi verimliliğinin varlığı ve böylece kaynaklar, girdi olarak kullanılmak üzere daha verimli olan savunma sektörüne yönlendirilmesi, sonuç olarak da toplam çıktıda bir artış yaşanmasıdır.

4. EKONOMETRİK METODOLOJİ VE UYGULAMA SONUÇLARI

Çalışmanın bu başlığı altında güvenlik harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi incelenmekte ve çeşitli ekonometrik analizler yapılmaktadır.

4.1. Veriler ve Model

Çalışmada 1973-2015 yılları arası yıllık Bin TL cinsinden GSYH ve Güvenlik Harcamaları verileri Kalkınma Bakanlığı ve Bütçe ve Mali Kontrol Müdürlüğü'nün resmi internet sitesinden derlenerek analize dahil edilmiştir. Bin TL cinsinden GSYH ve Güvenlik harcamaları verileri, $\frac{X_t - X_{t-1}}{X_{t-1}} * 100$ formülüyle bir dönem önceki değerlerine göre değişim oranı alınarak analize hazır hale getirilmiştir. Bu çalışmada, güvenlik harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı ve güvenlik

harcamalarının GSYH üzerindeki etkisi araştırılmakta ve böylece Keynes Hipotezi' nin geçerliliği incelenmektedir.

4.2. Birim Kök Testi

Birim kök testi yapmadan önce iki serinin zaman içerisindeki durumu incelenmiş ve her iki serinin de aynı yönde seyrettiği gözlemlenmiştir.

Grafik 1: Büyüme

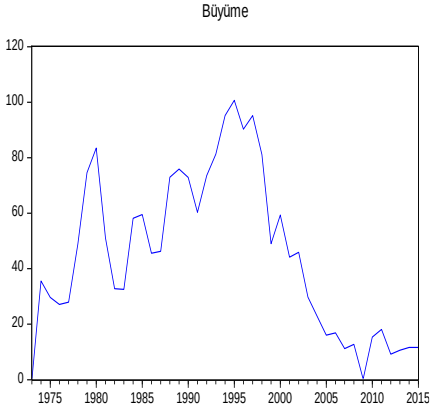

Grafik 2: Güvenlik Harcamaları

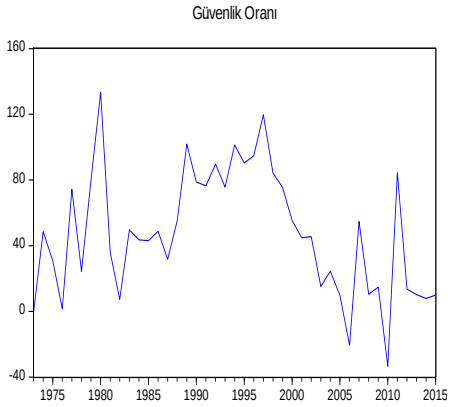

İki zaman serisi arasında bir ilişki incelenmek isteniyor ve bu iki seri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki elde ediliyorsa, mevcut ilişkinin gerçek mi, yoksa sahte mi olduğunu belirlemek amacıyla birim kök testi yapılır ve serilerin kaçıncı dereceden durağan olduklarına bakılır. Eğer her iki seri aynı dereceden durağansa, bu ilişki gerçek olup, iki seri arasında gerçek bir regresyon mevcuttur denilir (Arısoy, 2005:7-8). Bu sebeple öncelikle güvenlik harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmeden önce serilere ADF birim kök testi uygulanmıştır.

Tablo 2. Augmented Dickey – Fuller (ADF) Birim Kök Testi Sonuçları

DEĞİŞKENLER	**ADF Test İstatistiği**	**Kritik Değerler**		
		%1	%5	%10
Büyüme	-2.558 [0]	-4.192	-3.520	-3.191
D(Büyüme)	-4.822* [2]	-3.610	-2.938	-2.607
Güvenlik Harcamaları	-1.560 [2]	-3.605	-2.936	-2.606
D(Güvenlik Harcamaları)	-7.686* [1]	-3.605	-2.936	-2.606

Not: Büyüme serisi düzey değerlerinde trend etkisi görüldüğü için düzey değerlerine sabit terim ve trendli, birinci farkında ise trend etkisi bozulduğu için sabit terimli model kullanılmıştır. Güvenlik harcamaları serisinde ise belli bir trend etkisi görülmediği için hem düzey değerlerinde

hem de birinci farkında sabit terimli model kullanılmıştır. Uygun gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriterine (AIC) seçilmiş olup köşeli parantez içerisinde belirtilmiştir. * , %1 anlamlılık düzeyinde ilgili serinin durağanlaştığını ifade etmektedir.

Tablo 2' deki sonuçlara göre; incelediğimiz her iki serinin de düzey değerlerinde durağan olamadığı, Birinci farklarında %1 anlamlılık derecesinde durağan hale geldiğini yani I(1) olduğu tespit edilmiştir.

4.3. Johansen Eşbütünleşme Analizi

Johansen (1988) tarafından geliştirilen eş-bütünleşme testine göre modele dahil tüm değişkenlerin içsel olarak kabul edildikleri VAR modelinden hareket edilmekte ve vektörlerin tahmininde maksimum olabilirlik yöntemi kullanılmaktadır. Ayrıca katsayı matrisine ilişkin rankın belirlenmesi çalışılmaktadır (Saatci ve Dumrul, 2013:16). Çalışmanın bu alt başlığında ilk olarak Johansen eş bütünleşme analizi yapılmıştır. Böylece Keynesyen büyüme modeline göre güvenlik harcamaları ile GSYH arasındaki ilişki araştırılmıştır. Her iki seride birinci farklarında durağan olmasından dolayı VAR tahmini yapılmış ve optimum gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Öncelikle modelin hipotezi şöyle kurulmuştur:

H0: Güvenlik harcamaları ile GSYH arasında eşbütünleşme yoktur.

H1: Güvenlik harcamaları ile GSYH arasında eşbütünleşme vardır.

Tablo 3. Optimum Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-373.2011	NA	481337.6	18.76006	18.84450	18.79059
1	-338.0326	65.06187*	101360.5*	17.20163*	17.45496*	17.29323*
2	-334.2414	6.634616	102635.9	17.21207	17.63429	17.36473
3	-333.1438	1.811010	119218.7	17.35719	17.94830	17.57091

Not: Uygun gecikme uzunluğu * ile belirtilmiş olup; sıralı değiştirilmiş LR test istatistiği (LR), Final öngörü hatası (FPE), Akaike Bilgi Kriteri, Schwarz Bilgi kriteri ve Hannan – Quinn Bilgi Kriterlerine göre 1 olarak seçilmiştir.

Tablo 3'e göre optimum gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir. Böylece uygun modelin belirlenmesi için ikinci aşamaya geçilmiştir. Tablo 4'e göre de uygun model 1 numaralı modeldir.

Tablo 4. Optimum Gecikme Uzunluğuna Göre Uygun Modelin Belirlenmesi

Data Trend:	None	None	Linear	Linear	Quadratic
Rank or	No Intercept	Intercept	Intercept	Intercept	Intercept
No. of CEs	No Trend	No Trend	No Trend	Trend	Trend
	Log Likelihood by Rank (rows) and Model (columns)				
0	-359.9135	-359.9135	-359.8625	-359.8625	-359.4638
1	-343.2964	-343.2917	-343.2596	-342.9419	-342.5676
2	-342.8233	-342.1246	-342.1246	-340.5245	-340.5245
	Akaike Information Criteria by Rank (rows) and Model (columns)				
0	17.75188	17.75188	17.84695	17.84695	17.92507
1	17.13641*	17.18496	17.23218	17.26546	17.29598
2	17.30846	17.37193	17.37193	17.39144	17.39144
	Schwarz Criteria by Rank (rows) and Model (columns)				
0	17.91906	17.91906	18.09772	18.09772	18.25942
1	17.47076*	17.56111	17.65012	17.72520	17.79751
2	17.80999	17.95705	17.95705	18.06015	18.06015

Not: * ile işaretli olan model bizim için uygun model olacaktır. Buradan da görüleceği üzere Akaike ve Schwarz Bilgi Kriterlerine göre uygun model olarak birinci sütunda bulunan model seçilmiştir.

Tablo 5. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Hipotez	**Trace (İz) İstatistiği**	**Kritik Değer (%5)**	**Max-Eigen (Öz Değer) İstatistiği**	**Kritik Değer (%5)**
$H_0: \tau=0$, $H_1: \tau=1$	34.180	12.320	33.234	11.224
$H_0: \tau \leq 1$, $H_1: \tau=2$	0.946	4.129	0.946	4.129

Tablo 5'e göre %5 anlamlılık düzeyinde hem iz istatistiğine hem de en-büyük öz-değer istatistiğine göre bir eş-bütünleşik vektör tespit edilmiştir. Birinci denklemde hesaplanmış olan test istatistikleri, belirlenen kritik değerlerden büyük olduğu için; H_0 hipotezi reddedilir ve bu iki seri arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşılır. Bu sonuca göre; ilgili serilerin düzey değerleriyle yapılacak analizler sahte regresyon problemi içermeyecektir.

4.4. Uzun Dönem ve Kısa Dönem Analizi: Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini

Aralarında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilen seriler arasındaki uzun dönem dinamiklerini tespit etmek için Dinamik En Küçük Kareler (Dynamic Ordinary Least Squares:DOLS) geliştirilmiştir (Göçer, 2016:315). DOLS testi bütün değişkenlerin I(1) olduğu yani birim kök içerdiği ve değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi olduğu varsayımı altında geçerli olmaktadır.

Çalışmanın bu kısmında DOLS Yöntemi ile uzun dönem ve kısa dönem analizi yapılmaktadır.

Tablo 7. Uzun Dönem ve Kısa Dönem Analiz Sonuçları (DOLS)

UZUN DÖNEM			
Değişken	**Katsayı**	**t-istatistiği**	**Olasılık Değeri**
Güvenlik Harcamaları	0.910	15.132	0.00
Sabit Terim	1.971	0.512	0.61
R^2= 0.91	$\bar{R}^2$=0.89	SSR=2884.210	JB=0.87
Not: Uygun gecikme ve öncül değerleri 1 olarak alınmıştır. SSR; Sum Squared Residual (Kalıntı Kareler Toplamı) olup, JB; Jarque – Bera normallik testi olasılık değeridir. Modelde değişen varyans ve otokorelasyon sorunları Newey- West yöntemiyle giderilmeye çalışılmış, bu işlemde band genişliği 4 olarak alınmıştır.			
KISA DÖNEM			
Değişken	**Katsayı**	**t-istatistiği**	**Olasılık Değeri**
ΔGüvenlik Harcamaları	0.804	6.741	0.00
ECT_{t-1}	-0.613	-5.611	0.00
Sabit Terim	-0.148	-0.110	0.91
R^2= 0.67	$\bar{R}^2$=0.62	SSR=2409.533	JB=0.96
Not: Uygun gecikme ve öncül değerleri 1 olarak alınmıştır. SSR; Sum Squared Residual (Kalıntı Kareler Toplamı), JB; Jarque – Bera normallik testi olasılık değeridir. Modelde değişen varyans ve otokorelasyon sorunları Newey- West yöntemiyle giderilmeye çalışılmış, bu işlemde band genişliği 4 olarak alınmıştır**.**			

Tablo 7' deki sonuçlara bakarak hata düzeltme terimi (ECT_{t-1}) katsayısı negatif olup, istatistiksel olarak ise anlamlı olarak tahmin edilmiştir. Bu durum uzun dönemde eş hareket sergileyen seriler arasında kısa dönemde meydana gelen sapmaların tekrar ortadan kalktığının ve serilerin uzun dönemde denge değerlerine tekrar yakınsadığı ifade edilebilir. Yani kurulan bu modelde hata düzeltme mekanizması çalışmakta olup, yapılan uzun dönem analizlerinin güvenilir olduğunu kanıtlar niteliktedir. Katsayıları yorumlandığında uzun dönemde güvenlik harcamalarındaki bir puanlık artış büyümeyi 0.91 puan artırdığı gözlemlenmiştir. Kısa dönem için katsayılar incelendiğinde güvenlik harcamalarındaki bir puanlık artış büyümeyi 0.80 puan artırdığı gözlemlenmiştir. Bunun yanında hata düzeltme katsayısı aynı zamanda denge değerine yakınsama hızını ifade ettiğinden 1/0.613≅2 dönem sonra meydana gelen sapmaların ortadan kalktığını göstermektedir. Ayrıca kısa dönemde güvenlik harcamaları büyümeye uzun döneme nispeten daha az etkilemektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1973-2015 yılları arasında terörle mücadeleye yönelik ayrılan kaynakların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ekonometrik yöntemlerle analiz edildiği bu çalışmadan elde edilen bulgulara göre; terörle mücadeleye ayrılan kaynakların büyümeye pozitif etki ettiği gözlemlenmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde de bahsedildiği üzere Keynes ekonomik model, kamu harcamalarının ekonomik büyümenin ivmesi olduğuna vurgu yapmaktaydı. Bu noktadan hareketle güvenlik harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin olumlu olduğu sonucuna ulaşılmış ve Keynesyen görüş bu bağlamda doğrulanmıştır.

Terörle mücadele kapsamında tahsis edilen en büyük harcama kalemini oluşturan güvenlik harcamalarının ekonomik büyümeye nasıl olumlu etkisi olduğu sorusuna gelinirse; öncelikle bu alanda yapılan yatırımların büyüklüğü ve istihdam edilen personel sayısı göz önünde bulundurulmalıdır. Esasında negatif dışsallık yayan terörist faaliyetleri engellemeye yönelik ayrılan kaynakların ekonominin geri kalanı üzerindeki etkisini pozitif meydana getirmesi de önemli bir husustur. İlgili alanda daha yüksek girdi verimliliğinin varlığı sonucu kaynakların girdi olarak kullanılmak üzere bu alana yönlendirilmesi toplam çıktıda da artışa neden olabilmektedir.

Türkiye'de terörle mücadele ayrılan kaynakların bu amaçta etkin kullanıldığını ve sonuç olarak terör ve terörizmin ülkemizdeki olumsuz etkilerini ortadan kaldırmada olumlu etkileri neticesinde Türkiye ekonomisinin büyümesine pozitif olarak katkı sağladığı görülmüştür. Tüm bu bulgu ve sonuçlar neticesinde genel bir değerlendirme yapılacak olursa; Türkiye ekonomisi açısından terör ve terörizm faaliyetlerinin ülkemizin özellikle ekonomik anlamda büyümesinin ve gelişmesinin önünde önemli bir engel teşkil ettiği bir kez daha kanıtlanmıştır. Ayrıca terör ve terörizmle mücadele adına uygulanacak politika ve alınacak etkin önlemlerin ekonomik büyümeye katkı sağlayacağı sonucu ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

AĞIRMAN, E., ÖZCAN, M. ve YILMAZ, Ö. (2013) "Terörizmin Finansal Piyasalar Üzerine Etkisi: Ampirik Bir Çalışma", BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 2, ss.99–117.

ARISOY, İ. (2005) "Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi(1950-2003)", Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2005/15.

AYDIN, S. (2014) "Terörün Makroekonomik Etkileri: Türkiye'de PKK Örneği", Akademik Araştırmalar Dergisi, Yıl:15, Sayı:60, ss.137–170.

BAŞAR, S. ve KÜNÜ, S. (2012) "Savunma Harcamalarının İktisadi Büyümeye Etkisi", Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:10, ss.1-30.

BENOIT, E. (1978) "Growth and Defense in Developing Countries", Economic Development and Cultural Change, Sayı:26, ss.271-280.

BISWAS, B. and RAM, R. (1986) "Military Expenditures and Economic Growth in Less Developed Countries: An Augmented Model and Further Evidenee", Economic Development and Cultural Change, Volume:34.

DAKURAH, A. H., DAVIES, P. S., and SAMPATH, R. K. (2001) "Defense Spending and Economic Growth in Developing Countries: A Causality Analysis", Journal of Policy Modeling, Volume:23, pp.651-658.

Hatay Emniyet Müdürlüğü (2015) "Terör", http://www.hatay.pol.tr/Sayfalar/TemTeror-Nedir-Terorizm-Nedir.aspx, 05.05.2016.

GÖÇER, İ. (2016) "Eviews ile Uygulamaları Ekonometri", Sakarya Ekonometri Semirnerleri Ders Notu, Sakarya Üniversitesi.

GÖKBUNAR, R. ve GÖKBUNAR, A. (2010) "Terör Ekonomisi", Beta Yayınları.

GÖKBUNAR, R. ve YANIKKAYA H. (2004) "Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler ve Ekonomik Büyümeye Etkileri", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:59, Sayı:01, ss.159-179.

GÜL, E. ve YAVUZ H. (2008), "AB'nin Yeni Üyeleri ile Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1996-2008 Dönemi", Maliye Dergisi, Sayı:158, ss.164-178, Ocak-Haziran.

GÜNGÖR GÖKSU, G. (2015) "Terör Ekonomisinin İncelenmesi ve Seçilmiş Ülkelerde Eğitim Ekonomisi ile Karşılaştırılması", International Journal of Social Sciences and Education Research, Cilt:1, Sayı:1, ss. 214-229.

GÜR, L. (2014) "Terörün Ekonomiye ve Ekonomik Büyümeye Etkisi", Yayınlanmamış Yükseklisans Tezi, T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Güvenlik Yönetimi Ana Bilim Dalı, Ankara.

MUTLU, S. (2008) "Ayrılıkçı PKK Terörünün Ekonomik Maliyeti", 21. Yüzyıl Dergisi, Sayı:5, ss.63–86.

ÖZMUCUR, S. (1996) "The Economics of Defense and The Peace Dividend in Turkey", Boğaziçi Üniversitesi Basımevi, İstanbul.

ÖZTÜRK, S. ve ÇELİK, K. (2009) "Terörizmin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkisi", Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, Sayı:1, Cilt: 2, ss.85–106

SAATÇİ, M. ve DUMRUL, Y. (2013) "Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Dinamik Bir Analizi: Türkiye Örneği", Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:XXXII, Sayı: 2, 2013, ss. 1-24.

SEZGIN, S. (2001) "An Empirical Analysis of Turkey's Defence-Growth Relationships with A Multi-Equation Model (1956-1994)", Defence and Peace Economics, Volume 12, Issue 1.

SEZGIN, S. (1997) "Country Survey X: Defence Spending in Turkey", Defence and Peace Economics, Issue 4, pp. 381-409.

YILANCI, V. ve ÖZCAN, B. (2010) "Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye için Savunma Harcamaları ile GSMH arasındaki İlişkinin Analizi", Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:11, Sayı:1, ss.21-33.

YILMAZ, T. (2013). "Kurtulmuş: Terörün 28 Yıllık Maliyeti 2,3 Trilyon Lira", http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25163610.asp, 05.05.2016.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

KAMU İDARELERİNDE CİNSİYETE DUYARLI STRATEJİK PLANLAMA VE BÜTÇELEME: ISPARTA İL ÖZEL İDARESİ ÖRNEĞİ

Düriye TOPRAK[1]

ÖZET

Türkiye'de 2003 yılında kabul edilen 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile kamu mali yönetim alanında önemli bir reform gerçekleştirilmiştir. 5018 sayılı Kanun'da belirtildiği üzere kamu idarelerinin ve yerel yönetimlerin bütçe süreçlerinde stratejik plan, performans programı ve yatırım programlarındaki hedef ve ilkelerin göz önünde bulundurulması benimsenmiştir. Bu yenilik ile bütçeleme sürecinin daha katılımcı kılınması, hesap verebilirlik ve mali saydamlığın arttırılması böylelikle kamu kaynaklarının daha etkin kullanılması hedeflenmiştir. Tüm kamu idarelerinde stratejik plan hazırlama gerekliliğinin getirdiği en önemli yenilik, plana temel oluşturacak durum analizi ve paydaş analizi yapılmasıdır. Mevzuata ilişkin bu gelişmeler, toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme uygulamaları için de zemin oluşturmaktadır.

Çalışmada, kamusal alanda kadın erkek eşitliğinin gerçekleştirilmesinde kamusal otoritenin elinde önemli bir işlevsel araç olan cinsiyete duyarlı stratejik planlama ve bütçeleme olgusu, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun getirmiş olduğu yenilikler çerçevesinde ele alınacaktır. Bu doğrultuda, Isparta örneğinde Isparta İl Özel İdaresi Stratejik Planı, toplumsal cinsiyete duyarlılık ve bütçeleme açılarından incelenerek mevcut çalışma ve uygulamalara değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: *5018 Sayılı Kanun, Performans Yönetimi, Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme, Stratejik Plan, Isparta İl Özel İdaresi*

GENDER SENSITIVE STRATEGIC PLANNING AND BUDGETING IN PUBLIC ADMINISTRATIONS: THE CASE ISPARTA PROVINCIAL SPECIAL ADMINISTRATION

ABSTRACT

A crucial reform has been made in the field of public finance management in Turkey with the enactment of Public Finance Management and Control Law no. 5018 in 2003. As it is mentioned in the Law no. 5018, it is

[1]Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, duriyetoprak@sdu.edu.tr

adopted that in the budget processes of public and local administrations, the goals and principles of the strategic plans, performance programs and investment programs are to be taken into consideration. Together with this reform, it is aimed to make budgeting process more collaborative, to increase accountability and fiscal transparency and hence to use public funding more efficiently. The most important reform of the obligation of the preparation of strategic plans by all the public administrations is the execution of situation analysis and stakeholder analysis that would be a basis for the plan. These regulatory developments provide a basis for the gender sensitive budgeting applications.

In the study, the concept of gender sensitive strategic planning and budgeting, which is an important operational instrument of public authority in the realisation of the equality of women and men in the public arena, is examined in the context of the reforms made by Public Finance Management and Control Law no. 5018. Accordingly, in the case of Isparta, by examining the Strategic Plan of Isparta Provincial Special Administration in terms of gender sensitivity and budgeting, ongoing exercises and applications are determined.

Keywords: *The Law No. 5018, Performance management, Gender sensitive budgeting, Strategic plan, Isparta Provincial Special Administration*

1. GİRİŞ

Ülkemizde kamu mali yönetim alanında yeniden yapılanma çalışmaları kapsamında çağdaş uygulamalara ve Avrupa Birliği müktesebatına uyum sağlamak üzere 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu hazırlanmış ve 2003 yılı sonunda yasalaşmıştır. Kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli kullanılmasını amaç edinen bu Kanun ile 1050 sayılı Kanun'a göre yürütülmekte olan mali sistem yeniden yapılandırılarak performans odaklı stratejik yönetim anlayışı önemli hale getirilmiştir. Yeni kamu mali yönetim anlayışı ile saydamlık, hesap verme sorumluluğu, stratejik planlama, performans yönetimi, performansa dayalı çok yıllı bütçeleme, tahakkuk esaslı muhasebe, iç kontrol, iç denetim ve dış denetim gibi kavramlar yaygınlık kazanmıştır.

Performansa dayalı mali yönetim, kaynakların dağıtımı ve kullanımında etkinliği ve verimliliği arttırmanın yanında mali disiplinin sağlanmasını da amaçlamaktadır. Mali disiplinin sağlanması ise orta ve uzun vadeli bir yaklaşımı gerektirmekte ve bu konuda stratejik planlama önemli araç olmaktadır. Ülkemizde 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile birlikte yerel yönetim kanunları gibi düzenlemelerde stratejik planlamanın temel araçlardan biri olarak yer aldığı görülmektedir.

Çalışmada; 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu çerçevesinde performansa dayalı mali yönetim incelenmiş, performansa dayalı mali yönetimin aşamaları irdelenerek özellikle stratejik planlama anlayışı üzerinde durulmuştur. Daha sonra, kamusal alanda kadın erkek eşitliğinin gerçekleştirilmesinde kamusal otoritenin elinde önemli bir işlevsel araç olan cinsiyete duyarlı stratejik planlama ve bütçeleme olgusu, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun getirmiş olduğu yenilikler çerçevesinde ele alınmış ve örnek olarak Isparta İl Özel İdaresi Stratejik Planı (2015-2019), toplumsal cinsiyete duyarlılık ve bütçeleme açılarından incelenerek mevcut çalışma ve uygulamalara değinilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında ise, konuyla ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

2. 5018 SAYILI KAMU MALİ YÖNETİM VE KONTROL KANUNU ÇERÇEVESİNDE PERFORMANSA DAYALI MALİ YÖNETİM VE STRATEJİK PLANLAMA

Ülkemizde 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, mali sistemi köklü bir şekilde değiştirmiştir. Getirilen en önemli değişiklik performansa dayalı mali yapı olmuştur.[2] 5018 sayılı Kanun ile kamu mali yönetiminde mali disiplin, hesap verebilirlik ve mali saydamlık hedeflenerek kamu kaynaklarının etkili, verimli ve tutumlu kullanılmasını sağlamak üzere çıktı-sonuç odaklı performans esaslı bütçelemeye geçiş öngörülmüştür.[3]

Buna göre Kanunda kamu mali yönetimi, "kamu kaynaklarının tanımlanmış standartlara uygun olarak etkili, ekonomik ve verimli kullanılmasını sağlayacak yasal ve yönetsel sistem ve süreçlerden oluşan bütündür"[4] şeklinde ifade edilmiştir. Burada, ifade edilen etkinlik, verimlilik ve ekonomiklik terimleri performans yönetiminin alt açılımlarıdır. Dolayısıyla mali yönetimin performansa dayalı olacağı yasal hüküm altına alınmıştır.

Stratejik planlamaya ilişkin hükümler de 5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun'da stratejik plan, "kamu idarelerinin orta ve uzun vadeli amaçlarını, temel ilke ve politikalarını, hedef ve önceliklerini, performans ölçütlerini, bunlara ulaşmak için izlenecek yöntemler ile kaynak dağılımlarını içeren plan" olarak tanımlanmakta ve ilgili Kanun'un 9 uncu Maddesi'nde kamu idarelerinin; kalkınma planları, programlar, ilgili mevzuat ve benimsedikleri temel ilkeler çerçevesinde geleceğe ilişkin misyon ve vizyonlarını oluşturmak, stratejik

[2] Ersan ÖZ ve Ersin KAPLAN, "Türk Mali Sisteminin Yeniden Yapılandırılması", *Türk İdare Dergisi*, sayı:446, Mart, 2005, s.245.
[3] Ertan ERÜZ, "Yeni Mali Yönetim Yapısında Performans Esaslı Bütçeleme", *20.Türkiye Maliye Sempozyumu*, Pamukkale, 23-27 Mayıs, 2005, ss.61-73, s.61.
[4] 5018 SAYILI KAMU MALİ YÖNETİMİ VE KONTROL KANUNU, md.3, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5018.pdf, (Erişim Tarihi: 21.07.2016).

amaçlar ve ölçülebilir hedefler saptamak, önceden belirlenmiş göstergeler doğrultusunda performanslarını ölçmek ve bu sürecin izleme ve değerlendirmesini yapmak amacıyla stratejik plan hazırlayacakları belirtilmektedir.[5] Öte yandan kamu idarelerinin, kamu hizmetlerinde istenilen düzey ve kaliteye ulaşılabilmesi için bütçelerini stratejik planlarına, yıllık amaç ve hedefleri ile performans göstergelerine dayandırmaları zorunluluğu getirilmiş; performans göstergelerinin performans denetimlerine temel oluşturacağı belirtilmiştir.[6] Bu sayede Kanunla mali yönetimde performans odaklılık ve stratejik planlama önemli hale getirilmiştir. Mahalli idarelerde ise, üst yönetici olarak belirlenen il özel idarelerinde vali, belediyelerde belediye başkanı söz konusu sistemin işleyişinin gözetilmesi, izlenmesinden sorumlu tutulmuşlar; bu sorumluluklarını yerine getirmelerinde harcama yetkilileri, mali hizmetler birimi ve iç denetçiler yardımcı birimler olarak görülmüştür.[7]

5018 sayılı Kanunun yanı sıra ülkemizde yerel yönetimlerin bu sorumlulukları 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu ile de yükümlülük haline getirilmiştir. İl özel idareleri ile nüfusu 50 binin üzerindeki belediyeler stratejik plan hazırlamak zorunda bulunmaktadırlar. Buna göre il özel idareleri ve belediyeler kalkınma plan ve programları ve varsa bölge planına uygun olarak stratejik plan ve performans programını hazırlamakla yükümlüdürler. Stratejik plan ve performans programları bütçelerinin oluşturulmasına esas teşkil etmektedir.[8] Söz konusu Kanun hükümlerine göre iç denetim ise 5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nda belirtilen hükümlere göre yerine getirilir.

2.1. Performansa Dayalı Mali Yönetim ve Stratejik Planlama

1980'li yıllardan bu tarafa kamu hizmetlerinin kalitesinin arttırılması, kaynak kullanımında etkililik, verimlilik ve tutumluluğun sağlanması, hesap verme mekanizmalarının güçlendirilmesi ve mali saydamlığın sağlanmasına yönelik olarak kamu mali yönetim alanında yaşanan önemli değişimlerden birisi, çıktı-sonuç odaklı performans esaslı bütçeleme anlayışının ortaya çıkmasıdır.[9] Performans esaslı bütçeleme kamu hizmetlerine ödenek tahsisi yapılmadan önce yürütülecek her faaliyet ve projenin maliyetlendirilmesini ve ayrıca yürütülecek her faaliyet ve proje için performans hedefleri (etkinlik,

[5] 5018 sayılı KMYKK; md.9.
[6] 5018 sayılı KMYKK, md. 9.
[7] 5018 sayılı KMYKK, md. 11.
[8] 5302 SAYILI İL ÖZEL İDARESİ KANUNU, md. 31; http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.5302&sourceXmlSearch=&MevzuatIliski=0, (Erişim Tarihi: 21.07.2016); 5393 SAYILI BELEDİYE KANUNU, md. 41, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf, (Erişim Tarihi: 21.07.2016).
[9] Ertan ERÜZ, "5018 Sayılı Kanuna Göre Performans Esaslı Bütçeleme", İçinde *Kamu Mali Yönetiminde Stratejik Planlama ve Performans Esaslı Bütçeleme* (Ed. Coşkun Can AKTAN), Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006, ss.217-235, s.217.

verimlilik, kalite, çıktı, sonuç vs.) oluşturulmasını öngören bir bütçe yönetim sistemidir.[10] Diğer bir tanımla, performans bütçeleme sistemini, kamu hizmetlerine ödenek tahsisinin çıktılar ve özellikle sonuçlarla ilişkilendirilmesi esasına dayanan bir bütçe sistemi olarak ifade etmek mümkündür.[11]

Performansa dayalı mali yönetimin temel aşamalarını ise; performansın planlanması (stratejik planlama); stratejik plan-bütçe ilişkisinin kurulması; bütçenin uygulanması ile uygulamaların değerlendirilmesi ve denetlenmesi oluşturmaktadır.

Şekil 1: Performansa Dayalı Mali Yönetim Döngüsü

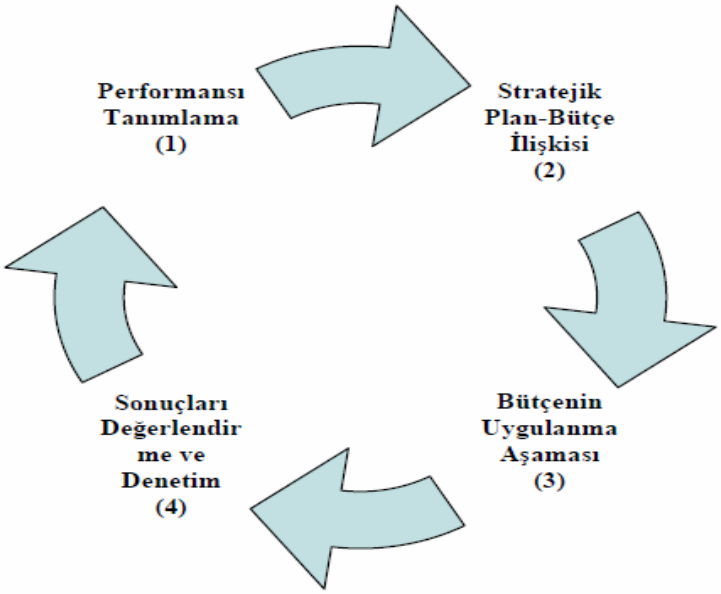

Kaynak: İbrahim A. ACAR ve Elif A. ŞAHİN, "Yerel yönetimlerde Mali Yönetim: İç Denetimden Stratejik Plana Yeni Arayışlar", 1.*Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* 23-24 Ekim, Sakarya, 2008, ss.85-103, s.89.

Şekil 1'de görüldüğü gibi, performans yönetiminin ilk aşamasını performansın planlanması oluşturmakta ve performansın planlanması günümüzde stratejik planlama kavramı ile ifade edilmektedir. Performans yönetiminin ikinci aşamasını stratejik plan-bütçe ilişkisi kurulması

[10] Dilanthi AMARATUNGA and David BALDRY, "Moving From Performance Measurement to Performance Management", *Facilities,* Vol.20, No.5/6., 2002, p.218; Hamza ATEŞ ve Dilek ÇETİN, "Kamuda Performans Yönetimi ve Performansa Dayalı Bütçe", İçinde *Çağdaş Kamu Yönetimi II* (Ed. Muhittin ACAR, Hüseyin ÖZGÜR), Nobel Yayıncılık, Ankara, 2004, ss.255-285, s.255.

[11] Coşkun Can AKTAN ve Kamil TÜĞEN, "Performans Esaslı Bütçeleme Sistemi", İçinde *Kamu Mali Yönetiminde Stratejik Planlama ve Performans Esaslı Bütçeleme* (Ed. Coşkun Can AKTAN), Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006, ss.205-215, s.206.

oluşturmaktadır. Bu aşamada, stratejik planlama ile belirlenen uzun vadeli performansın daha kısa vadeli dönemler itibariyle programlandırılması ve maliyet- kaynak yapısının ortaya konulması söz konusu olmaktadır. Rasyonel bir temelle hazırlanan bütçelerin uygulamasından sonra gelen dördüncü aşama ise performansın değerlendirilmesi ve denetlenmesi aşamasıdır. Bu son aşama gerçekleştirilen faaliyetler sonucunda stratejik planlarla belirlenen nihai amaçlara ne kadar ulaşıldığını, ulaşılamadıysa bunun sebeplerinin belirlenmesini ve raporlanmasını içermektedir. Böylelikle kurumların hesap verme sorumluluğunu yerine getirmeleri ve gerekli görüldüğü takdirde planlarını yeniden şekillendirebilmeleri mümkün olmaktadır.

2.1.1. Performansın Tanımlanması: Stratejik Planlama

Performansa dayalı mali yönetimin ilk aşamasını oluşturan performansın tanımlanması süreci stratejik planlamayı gerekli kılmaktadır. Strateji, bir organizasyonun amacına ulaşmak için izleyeceği yollar anlamına gelmektedir.[12] Stratejik planlama ise, örgütün ne olduğu, ne yaptığı ve neyi yaptığına şekil veren ve yol gösteren temel kararları ve eylemleri üretmek için disipline edilmiş bir çaba olarak karşımıza çıkmaktadır.[13] Daha başka bir ifade ile stratejik planlama, kuruluşun bulunduğu nokta (durum analizi) ile ulaşmayı arzu ettiği durum (stratejik amaç ve hedefler) arasındaki yolu tarif etmektedir.[14]

Stratejik planlama kavramı bugünkü modern stratejik yönetim anlayışı içerisinde stratejik yönetimin uygulama ve kontrol aşamalarından önce gelen ilk aşamasıdır.[15] Stratejik planlama klasik planlamadan sürekli yenilenme ve çok uzun vadeli bakış açısı özellikleriyle ayrılmaktadır. Buna göre stratejik planlama salt uzun vadeli planlamanın yapılmasını değil, aynı zamanda stratejik düşünme kabiliyetinin sürekli geliştirilmesine olanak veren bir araç olarak düşünülmelidir.

Stratejik planlama, şu ana göre değil uzun geleceğe göre ve stratejik yönetimin üç temel aşamasından birisi olarak yapılır. Stratejik planlama en iyi ve optimal stratejik kararları yapmaya odaklanırken, stratejik yönetim stratejik sonuçların üretilmesine odaklanmaktadır.[16] Bu çerçevede stratejik yönetim, örgütün başarılı olması için çevresel değişimler dikkate alınarak, örgütün amaçları doğrultusunda planlanan ve geliştirilen stratejilerin örgüt içinde her

---

[12] Coşkun Can AKTAN, *Değişim Çağında Yönetim*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.69.
[13] John M. BRYSON, *Strategic Planning for Public and Nonprofit Organizations*, A Guide To Strengthening and Sustaining Organizational Achievement, Jossey-Bass, San Francisco, 1995, p.4.
[14] DPT, *Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzu*, 2. Sürüm, Haziran, 2006, s.7.
[15] Fatih YÜKSEL, "Sürekli Değişen Kentsel Faktörler Karşısında Yerel Yönetimlerde Stratejik Planlama Gereği", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 11 (1) Ocak, 31-41, 2002, s.32.
[16] Hüseyin ÖZGÜR, "Kamu Örgütlerinde Stratejik Yönetim", İçinde *Çağdaş Kamu Yönetimi II* (Ed. Muhittin ACAR, Hüseyin ÖZGÜR), Nobel Yayıncılık, Ankara, ss.207-252, 2004, s.209-212.

türlü önlem alınarak uygulanması ve kontrol edilmesi sürecidir.[17] Kısaca ifade etmek gerekirse, stratejik yönetim stratejik planların hazırlanması, uygulanması ve izlenip değerlendirilmesini kapsamaktadır.[18]

Tablo 1: Stratejik Yönetim Süreci

Soru	**Yöntem**	**Cevap**
Neredeyiz?	• Plan ve programlar • SWOT analizi • Paydaş analizi • Hedef kitle\ilgili tarafların belirlenmesi	Durum analizi
Nereye ulaşmak istiyoruz?	• Kuruluşun var oluş gerekçesi • Temel ilkeler	Misyon ve ilkeler
	• Arzu edilen gelecek	Vizyon
	• Orta vadede ulaşılacak amaçlar • Spesifik, somut ve ölçülebilen hedefler	Amaçlar ve hedefler
Gitmek istediğimiz yere nasıl ulaşabiliriz?	• Amaç ve hedeflere ulaşma yöntemleri	Stratejiler
	• Detaylı iş planları • Maliyetlendirme • Performans programı • Bütçeleme	Faaliyetler ve projeler
Başarımızı nasıl takip eder ve değerlendiririz?	• Raporlama • Karşılaştırma	İzleme
	• Geri besleme • Ölçme yöntemlerinin belirlenmesi • Performans göstergeleri • Uygulamaya yönelik ilerleme ve sonuçların değerlendirilmesi	Performans ölçme ve değerlendirme

Kaynak: DPT, *Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzu*, 2. Sürüm, Haziran, 2006, s.5.

Yukarıdaki Tablo 1'de görüleceği gibi stratejik planlama sürecinin ilk adımı "Neredeyiz?" sorusunu kuruluşun kendisine sorması ile başlamaktadır. Bu soru, kuruluşun faaliyetlerini yürüttüğü ve içinde bulunduğu iç ve dış ortamın ayrıntılı bir şekilde incelenmesini, irdelenmesini ve değerlendirilmesini içeren "durum analizi" yapılarak cevaplandırılır. Durum analizinde kuruluşun yasal yükümlülükler çerçevesinde yürüttüğü faaliyetler

[17] Ömer DİNÇER, *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, Beşinci Baskı, Beta Basım-Dağıtım, İstanbul, 1998, s.35.
[18] Osman YILMAZ, "Stratejik Planlama ve Kamusal Örgütlerde Esneklik Arayışları", İçinde *Kamu Maliyesine Yeni Bakış-Teori ve Uygulama* (Ed. Nihat FALAY, Mehmet ŞAHİN, Ahmet KESİK), Seçkin Yayıncılık, Ankara, ss.143-157, 2006, s.147.

ve sunduğu hizmetler ortaya konulur. Kuruluşun, kalkınma planları, sektörel ve bölgesel plan ve programlar ile kuruluş kanunundan kaynaklanan yetki, görev ve sorumlulukları ifade edilir.

Kuruluş tarafından sunulan hizmetlerin genel hedef ve politikalara uygunluğu, hizmet sunum süreçleri ve hizmet kalitesi, bu alanda benimsenen genel stratejiler, kuruluşun hangi kurum ve kuruluşlarla koordinasyon içinde çalıştığı/ çalışması gerektiği gibi hususlar değerlendirilir. Kuruluşun faaliyet gösterdiği alanlarda ülkemizde ve dünyadaki genel eğilimler tartışılır. Bu sebeplerle durum analizinde kuruluşun tarihi gelişimi; yasal yükümlülükleri ve mevzuat analizi; faaliyet alanları ile ürün ve hizmetlerinin belirlenmesi; paydaş analizi; kuruluşun genel yapısı hakkında bilgi içeren kuruluş içi analizi; son olarak faaliyet gösterdiği ortamı ve dış koşulları analiz eden çevre analizine yer verilir.[19] Kalkınma Bakanlığı tarafından kamu kurumlarında hazırlanacak stratejik planlarda bir şablon olarak önerilen bu model, SWOT[20] (zayıflıklar-üstünlükler-fırsatlar-tehditler) yaklaşımını temel almaktadır. Buna göre, örgütler yasal düzenlemeler, uluslararası gelişmeler, ekonomik, sosyolojik, siyasal ve teknolojik yapılar, paydaşlar gibi dış çevre unsurlarının sunduğu fırsat ve tehditlerle; kuruluşun yapısı, insan kaynakları, kültürü, teknolojik ve mali durumu, çalışanları gibi iç çevre unsurlarından oluşan zayıf ve güçlü yanlarını analiz ederek geliştirecekleri stratejilerle etkin, verimli ve kaliteli mal ve hizmet üretebileceklerdir.[21]

"Nereye ulaşmak istiyoruz?" sorusunun yanıtı ise kuruluşun varolma gerekçesinin özlü bir şekilde ifade edilmesi anlamına gelen "misyon"un, ulaşılması istenilen ve hedeflenen geleceğin kavramsal, gerçekçi ve öz bir ifadesi olan "vizyon"un, kuruluşun faaliyetlerine yön veren "ilkeler"in, elde edilmesi için gayret ve çabaların yönlendirileceği genel kavramsal sonuçlar olarak belirtilebilecek "stratejik amaçlar"ın ve amaçların elde edilebilmesi için ulaşılması gereken spesifik-ölçülebilir sonuçlar anlamına gelen "hedefler"in ortaya konulmasını içerir.[22] Bu aşamada istenilen, örgütün amaçlarını örgütün tüm elemanlarına benimseterek ve alt sistemlere yayarak bireysel amaçlarla örgütsel amaçları uyumlaştırmak, yani örgütsel amaçlara daha etkin bir şekilde

[19] DPT, a.g.e., s.15.
[20] SWOT analizi, bir organizasyonun iç ve dış çevresinin değerlendirilmesine imkan sağlayan bir analiz tekniğidir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: AKTAN, a.g.e., s.80-86.
[21] Ahmet NOHUTÇU, "Yerel Yönetimlerde Stratejik Plan Uygulama Girişimleri: Kuramsal Çerçeve ve Kocaeli Büyükşehir Belediyesi 2007–2011 Dönemi Stratejik Planı Örneği",1.*Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* 23-24 Ekim, Sakarya, ss.105-121, 2008, s.108.
[22] Hüseyin Cesurhan TAŞ, "5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu Bağlamında Stratejik Planlama", *Türk İdare Dergisi*, yıl:77, sayı:449, Aralık, ss.101-111, 2005, s.105.

ulaşabilmek için gerekli stratejileri ve geleceğe yönelik hedefleri belirlemektir.[23]

"Gitmek istediğimiz yere nasıl ulaşabiliriz?" sorusunun cevabı, amaçlar ve hedeflere ulaşmak için takip edilecek yollar ve kullanılacak yöntemler olan stratejilerle verilir. Son olarak, yönetsel bilgilerin derlenmesi ve plan uygulamasının raporlanması anlamındaki "izleme" ve alınan sonuçların daha önce ortaya konulan misyon, vizyon, temel değerler, amaçlar ve hedeflerle ne ölçüde uyumlu olduğunun, kısaca performansın değerlendirilmesi ve buradan elde edilecek sonuçlarla planın gözden geçirilmesini ifade eden "değerlendirme" süreci ise "Başarımızı nasıl takip eder ve değerlendiririz?" sorusunu cevaplandırır.[24]

2.1.2. Stratejik Plan- Bütçe İlişkisi

Her bir hedefe yönelik faaliyet ve projelerin belirlenmesinin ardından bunların bütçe ile ilişkisinin kurulması gerekmektedir. Bunun için idarelerin performans programı hazırlığına geçerek performans hedefleri ile uyumlu faaliyet ve projelerini, bunların kaynak ve ihtiyacını belirlemeleri gerekir. Performans programları, stratejik planların yıllık uygulama dilimlerini oluştururlar. Stratejik planlar ve bütçeler arasındaki ilişki performans programları aracılığı ile daha ayrıntılı olarak kurulur. Stratejik planın amaç ve hedeflerini gerçekleştirmeye dönük faaliyet ve projeler ile bunların bütçelendirilmesi performans programında yer alır.[25]

Bu aşamada bütçenin hazırlanması sürecinde kaynak ve maliyet yapıları ortaya konularak, her bir politikanın maliyetini ölçebilmenin yanında, harcamaların önceliklendirilmesi de söz konusu olabilmektedir.[26] Çünkü; bütçeleme ile birlikte stratejik planlama aşamasında belirlenen amaç ve hedefler sayısallaştırılmakta, sahip olunan kaynakların bu alanlara tahsis edilmesi gerekmektedir.[27]

Bu amaçla önce her bir hedef için gerekli faaliyet ve projelerin maliyet tahminleri yapılarak bir hedefin yaklaşık maliyetine ulaşılacaktır. Hedeflerin maliyet tahminleri toplamından her bir amacın tahmini maliyetine, amaç maliyetleri toplamından ise planın toplam maliyetine ulaşılacaktır.[28] Kuruluş

---

[23] Muhsin HALİS ve Mehmet TEKİNKUŞ, "Kamuda Performans Yönetimi", İçinde *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar*, (Ed. Asım BALCI, Ahmet NOHUTÇU, N.Kemal ÖZTÜRK, Bayram COŞKUN), Seçkin Yayıncılık, Ankara, ss.169-201, 2003, s.172.
[24] DPT, a.g.e., s.8,9.
[25] DPT, a.g.e., s.44.
[26] İbrahim A ACAR ve Elif A. ŞAHİN, "Yerel yönetimlerde Mali Yönetim: İç Denetimden Stratejik Plana Yeni Arayışlar", 1.*Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* 23-24 Ekim, Sakarya, ss.85-103, 2008, s.93.
[27], Emine KIZILTAŞ, Kamu Harcamalarında Etkinlik Arayışları Açısından Günümüz Bütçeleme Sistemlerindeki Yeni Kavramlar (1)", *Bütçe Dünyası,*S.22, İlkbahar, 2005, s.4
[28] ACAR ve ŞAHİN, a.g.e., s. 93

toplam maliyetlerini elde edeceği kaynaklarla karşılaştırmak durumundadır. Bu karşılaştırmayı yapabilmek için yıllar itibariyle hangi kaynaklardan hangi gelirlerin elde edileceği tahmin edilmelidir. İlk üç yıl için bütçeden tahsis edilecek kaynaklar Orta Vadeli Mali Planda yer alır. Bütçe dışı kaynaklar ile ilk üç yıldan sonraki kaynaklar ise kuruluş tarafından tahmin edilmelidir.[29]

Sonuç itibariyle bu aşamada ortaya çıkan stratejik yönetim kavramı, mali kaynakların stratejik tarzda yönetimini içeren bir kavram olarak, yalnızca etkin kaynak kullanımına değil aynı zamanda etkili, sonuca odaklı ve sonuçlarla bağlantılı, ölçülebilen, izlenebilen kaynak yönetimine ve bu amaca uygun olarak tasarlanan ve yürütülen bütçe sürecine dayanmaktadır.[30]

2.1.3. Performansın İzlenmesi ve Değerlendirilmesi

Kurumun stratejik amaç ve hedeflerin maliyet ve kaynak yapılarının belirlenmesi, bir başka deyişle bütçeleştirilmesinin ardından uygulama başarısının gerçekleştirilebilmesi için performansın izlenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Performansın "izlenmesi" kurum tarafından ortaya koyulan stratejik planın uygulamasının sistematik olarak takip edilmesini ve raporlanmasını gerektirirken, performansın "değerlendirilmesi" ise uygulama sonuçlarının amaç ve hedeflere ulaşma derecesinin ölçülmesi ve sapmaların sebeplerinin analiz edilmesini gerektirmektedir. Performans izleme ve değerlendirme sonucunda elde edilen bulgular, kurumun kendisini daha iyi tanımasına yardımcı olacak kurumsal kapasitenin arttırılmasında bir dayanak oluşturmasının yanı sıra faaliyet raporlarının hazırlanmasına da esas teşkil edecektir.[31]

Performans değerleme esas olarak işteki başarıyı yani çalışma sonuçlarını ölçmeye yönelik olarak kullanılır. Performans değerlemede kullanılabilecek pek çok kriter vardır. Bu kriterler, yapılan görevin niteliğine, değerlemede kullanılan yönteme ve değerleme sonuçlarının kullanılacağı alana göre farklılık gösterirler.[32] Söz konusu izleme ve değerlendirme faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi uygun performans göstergelerinin belirlenmesi ve performans ölçümü ile mümkün olmaktadır.[33]

Yukarıda bahsedilen performans yönetimi aşamalarının her birinde, cinsiyeti sürece dahil etmek için farklı imkanlar ve enstrümanlar bulunmaktadır. Cinsiyete duyarlı bütçeleme amaçlı girişimlerde bulunurken bütçeleme ve planlama sürecinin her bir aşamasında ilgili aktörlerin rolü,

---

[29] DPT, a.g.e., s.42.
[30] Birol AYDEMİR, "Stratejik Yönetim ve Bütçe", *20.Türkiye Maliye Sempozyumu*, Pamukkale, 23-27 Mayıs, ss.24-32, 2005, s.27.
[31] ACAR ve ŞAHİN, a.g.e., s. 96
[32] HALİS ve TEKİNKUŞ, a.g.m., s.180.
[33] ERÜZ, 5018 Sayılı Kanuna Göre.., s.228; MALİYE BAKANLIĞI, *Performans Esaslı Bütçeleme Rehberi* (Pilot Kurumlar İçin Taslak), 2004, s.45-52.

stratejilerin ve yaklaşımların tespiti önem kazanmaktadır. Stratejik plan ve performans programı bütçenin hazırlanmasında temel işlevi üstlenmektedir. Dolayısıyla, planlama ve bütçe düzenleme aşamalarında cinsiyete duyarlı bütçeleme yapılırken her ikisinin de hesaba katılması ve stratejik planlama ile bütçe taslağının hazırlanması faaliyetlerinin bu şekilde yürütülmesi önemli olmaktadır.

3. CİNSİYETE DUYARLI BÜTÇELEME

Devlet bütçesi, hükümetlerin en önemli politika aracıdır.[34] Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme (TCDB) yaklaşımı, merkezi yönetim veya yerel yönetimlerin bütçe süreçlerinin tüm aşamalarına[35] ve düzeylerine toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısının kazandırılmasına odaklanmaktadır.[36] Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme (CDB), cinsiyet eşitliğine ve kadınların güçlendirilmesine yönelik politikaların, politika belirleme faaliyetinin özünü oluşturan bütçeleme ve planlama alanlarının merkezine taşınmasını amaçlayan bir stratejidir. Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme esasına uygun olarak yapılan çalışmalar, planlama ve bütçeleme faaliyetlerinin, kadınların durumunun iyileştirilmesi ve cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi çabalarının önünü açmak amacıyla kullanılmasını hedeflemektedir.[37] Bu yaklaşım daha geniş bir çerçeve içinde ele alındığında, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana plan, program ve politikalara yerleştirilmesi yaklaşımının bütçe sürecinde uygulanması olarak tanımlanmaktadır.[38]

Toplum içinde kadınların ve erkeklerin ekonomik ve sosyal konumları farklı olup, devletin yahut yerel yönetimlerin iktisadi faaliyetleri, kadınları ve erkekleri değişik şekillerde etkilemektedir.[39] Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme (TCDB) yaklaşımı, mevcut bütçelerin, kadınların ve erkeklerin yaşam koşullarındaki eşitsizliklere, farklı rol ve sorumluluklarına, farklı ihtiyaç ve önceliklerine duyarsız kaldığını ileri sürülmekte ve bu durumu toplumsal cinsiyet körlüğü kavramıyla nitelendirmektedir.[40]

---

[34] Elisabeth KLATZER, *Yerelde Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Kılavuzu*, (Çeviri: Fethi Keleş ve Orhan Bilgin), TESEV Yayınları, Ağustos 2011, s.7.

[35] Bütçe sürecinin aşamaları; stratejik planlama ve bütçenin hazırlanması, bütçenin kabulü, bütçenin uygulanması ile bütçenin incelenmesi ve değerlendirilmesinden oluşur.

[36] TBMM, *Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Komisyon Raporu*, Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu Yayınları No: 14, Ankara 2014, s.1

[37] KLATZER, a.g.e., s.7

[38] TBMM, a.g.e., s.1; ; COUNCIL OF EUROPE, Council of Europe Equality Division Directorate General of Human Rights – DG, (2005), *Final report of the Group of Specialists on Gender Budgeting* (EG-S-GB), Strasbourg

[39] KLATZER, a.g.e., s.8

[40] TBMM, a.g.e., s.1. Toplumsal cinsiyet körlüğü ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Diane ELSON, "Gender-neutral, Gender-blind, or Gender-sensitive Budgets? Changing the Conceptual Framework to

Toplumsal cinsiyet körlüğünün anlaşılabilmesi için toplumsal cinsiyet kavramının öncelikle ele alınması gerekir. Biyolojik cinsiyet doğal, anatomik özellikleri işaret ederken, toplumsal cinsiyet kadınlara ve erkeklere toplumsal ve kültürel süreçlerde yüklenen anlamlar bütünü olarak tanımlanmaktadır. Bu kabullere göre, günümüzde kısmen zayıflama eğiliminde olsa da erkeğin ailesinin geçimini ve güvenliğini sağlama sorumluluğu, kadınların da eş, çocuk ve diğer aile üyelerinin bakımları ve gereksinimlerini karşılama sorumluluğu bulunmaktadır. Kadınlar ev ve aile alanının sınırları içinde, erkekler ise kamusal alanda konumlanmaktadır. Toplumsal cinsiyete dayalı bu iş bölümünün sonucunda kadınlar vatandaşlar olarak sivil, ekonomik, sosyal ve siyasal haklarının kullanımında erkeklerin çok gerisinde kalabilmektedir.[41]

Toplumsal cinsiyet kavramı, kadın ve erkek tanımlamasını biyolojik cinsiyet üzerinden değil toplumun onlara atfettiği değer ile yüklediği sorumluluklar üzerinden yapmaktadır. Dolayısıyla ülkeden ülkeye cinsiyet tanımı değişmezken, toplumsal cinsiyet kavramı değişkenlik göstermektedir. Örneğin, Türkiye'de kadına aile ile ilgili işler, çocuk bakmak ve yetiştirmek gibi sorumluluklar yüklenmişken, İsveç'te çocuk bakma sorumluluğu her iki cinse de yüklenmiştir. Niteliği yüksek bir çocuk bakımının sağlanması için gerekli şartları hazırlamanın siyasi bir zorunluluk olduğu İsveç'te, kendi tercihlerine bağlı olarak çocuğa her kim bakacak ise ona bir bakım ücreti ödenir. Bir yılda, çocuk bakımına yönelik olarak ödenen ücretler toplamı için bütçeden ayrılan kaynak, gayrı safi yurt içi hasılanın (GSYİH) neredeyse % 2'si dolaylarındadır. Bu duruma benzer kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik teşviklerin kamu tarafından yürütülmesi sebebiyle İsveç, Avrupa'da en yüksek kadın istihdam oranına sahip olan ülkedir.[42]

Toplumsal cinsiyet körlüğüne karşı geliştirilen toplumsal cinsiyet bakış açısının en temel özelliği, kadınlara ve erkeklere yönelik genellemeler yerine kadınlar ve erkekler arasında olduğu kadar kadınların ve erkeklerin kendi aralarındaki farklılıkları da göz önünde bulundurmasıdır.[43]

3.1. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri

Toplumsal cinsiyet körlüğünün yol açtığı toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri kamu hizmetleri, kamu harcamaları ve kamu gelirleri alanlarında çeşitli şekillerde açığa çıkabilmektedir:

Include Women's Empowerment and the Economy of Care", *Commonwealth Secretariat,* London, 1999.

[41] TBMM, a.g.e., s.1-2

[42] EUROPEN WOMEN'S LOBBY, "Gender Budgeting", Brüksel, Şubat, 2004, s.6'dan aktaran Murat GENÇ, "Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme ve Kamu Hizmetlerinde Etkinlik", *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 77, 2010, s.33-61, s.38.

[43] TBMM, a.g.e., s.2

- Toplum içinde erkeklerin ve kadınların rollerine bakıldığında büyük farklar görülmektedir. Kadınlar ev içinde daha fazla sorumluluk üstlenmekte, çocukların ve yaşlıların bakımıyla ve ücretsiz diğer faaliyetlerle meşgul olurken, erkekler ekonomik ve kamusal hayatta daha fazla temsil edilmektedir.[44] Kadınlar evde yoğun çalışmaları nedeniyle kamu hizmetlerinden yararlanamadıkları gibi kamu hizmetlerindeki yetersizlikler de kadınların iş yüklerini artırmaktadır. Özellikle çocuk, hasta, yaşlı veya engelli bakımını üstlenen kadınların ev dışı faaliyetlere katılımları çok sınırlı kalmaktadır. Bu kapsamda, kreş, huzurevi, engelli rehabilitasyon merkezleri gibi kamu sosyal hizmet kuruluşlarının yetersizliği, kadınların emeğinin yoğunlaşmasına yol açmaktadır. Buna karşın, bazı toplumlarda geçerli olan kültürel kabuller aile üyeleri için bu türden kuruluşlardan yararlanmayı da engelleyebilmektedir.[45]
- Kamu sosyal hizmetleri kadar kamu altyapı yatırımlarının da kadınlar ve kız çocuklarının yaşamları üzerinde erkeklere göre daha belirgin refah etkileri vardır. Ayrıca, kamunun bu türden altyapı yatırımları, yoksulluğu azaltıcı, ailelerin eğitim (kız çocuklarının okullaşması gibi) ve sağlık durumunu iyileştirici etkilerde de bulunmaktadır.[46]
- Kadın ve kız çocukları kamu hizmetlerinden uzaklık, zaman ve güvenlik sorunları nedeniyle yararlanmayabilmektedir. Meslek edindirme kursu, halk kütüphanesi ve okul gibi kamu hizmet binalarının evden çok uzak olması, buralardaki faaliyetlerin zamanlarının uygunsuz olması (akşam saatlerinde tiyatro gösterimi, halk konseri gibi) ve eve gidiş ve gelişlerde güvenlik sorunları nedenleriyle kadın ve kız çocuklarının çeşitli kamu hizmetlerine erişimleri sınırlı kalmaktadır. Bu bağlamda, kadınlar ve kız çocukları açısından eğitim kurumlarının ve diğer eğitsel-sosyal-kültürel hizmetlerin yaygınlığı, toplu ulaşım hizmetleri, kolluk faaliyetleri daha fazla önem taşımaktadır.[47]
- Kamu hizmetlerinden yararlanma karşılığında, harcanan miktarlardan kesinti yapılmasının yahut bu hizmetler karşılığında ücret alınmaya başlanmasının genel olarak kadınlar ve kız çocukları üzerinde olumsuz sonuçlara yol açtığı, özellikle düşük ve orta gelir düzeyine sahip ailelerde kadınların gereksinimlerinin

[44] KLATZER, a.g.e., s.58.
[45] TBMM, a.g.e., s.3.
[46] TBMM, a.g.e., s.3. Bu konuda bir çalışma için Bkz. Lekha S. CHAKRABORTY, "Public Investment and Unpaid Work in India: Selective Evidence from Time-Use Data", in *Unpaid Work and the Economy: Gender, Time-Use and Poverty in Developing Countries*, (ed.) R., ANTONOPOULOS and I. HİRWAY, Palgrave Macmillan, 2010.
[47] TBMM, a.g.e., s.3-4.

ikincilleştiği ve baskılandığı görülebilmektedir. Eğitim ve sağlık hizmetleri ile sosyal hizmetlerde harç, ücret, katılma payı gibi uygulamalarda bu duruma rastlanabilmektedir. Örneğin, eğitim aileler için masraflı bir iş haline geldiğinde çoğunlukla ilk olarak kız çocukları okuldan alınmaktadır.[48]

- Güvenlikle ilgili konuların dahi kadınlar ve erkekler açısından farklı yönleri bulunmaktadır. Kişisel güvenlik meselesi, örneğin kamusal alanlarda kendini güvende hissetmek ya da cinsel şiddetten korunabilmek kadınlar açısından çok daha önemli bir konudur.[49] Kamu hizmetlerinin uygulanmasında görülebilen bazı cinsiyetçi uygulamalar, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini teşvik edebilmektedir. Örneğin, kadına yönelik şiddetle mücadelede toplumsal cinsiyete duyarlı bir kamu hizmeti örgütlenmesi sağlanamaması (güvenlik görevlilerinin cinsiyetçi gerekçelerle duyarsızlık göstermeleri, sığınma evleri yetersizlikleri gibi), kadınlara yönelik şiddeti artırıcı etkide bulunabilmektedir. Yine güçlü bir ataerkil ideolojinin benimsetildiği eğitim hizmetleri, yeni kuşakların toplumsal cinsiyet önyargılarına sahip olmalarına yol açabilmektedir.[50]
- Dünya'da son dönemde kamu sosyal güvenlik sistemlerine transferler, bütçelerin en önemli kalemlerinden biri haline gelmiştir. Sosyal güvenlik hizmetleri alanında cinsiyet bazında ayrıştırılmış verilerin görece fazla olması, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin belirgin bir biçimde görülebilmesini mümkün kılmaktadır. Sosyal risklerine karşı asgari bakım ve gelir güvencesine sahip olamayan kadınların (eşlerine veya babalarına) bağımlı konumda yaşamak zorunda kaldıkları görülmektedir. Sosyal güvenlik sistemlerinin kapsamı, yararlanma koşulları, koruma düzeyi, tanımlı sosyal riskleri ve yükümlülük biçimleri toplumsal cinsiyet perspektifinden tetkik edildiğinde, özellikle sosyal sigorta sistemlerinin "ekmek kazanan" erkeği merkez alan ve kadınları ve çocukları erkeğin bakmakla yükümlü olduğu kişiler olarak gören bir yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir.[51]

---

[48] TBMM, a.g.e., s.4. KLATZER, a.g.e., s.14.
[49] KLATZER, a.g.e., s.58.
[50] TBMM, a.g.e., s.4.
[51] TBMM, a.g.e., s.5. Toplumsal cinsiyet bakış açısıyla refah rejimlerinin ve özellikle sosyal güvenlik sistemlerinin eleştirel analizi için Bkz. Jane LEWIS, "Gender and Welfare Regimes: Further Thoughts", *Social Politics*, Summer, 1997; Julia S. O'CONNOR, "Gender, Class and Citizenship in the Comparative Analysis of Welfare State Regimes: Theorethical and Methodological Issues", *British Journal of Sociology*, 44, 1993; Ann Shola ORLOFF, "Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States", *American Sociological Review*, Vol.58, June, 1993.

- Kadınlar kamu hizmetlerine erişimleri ve hakları hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olmayabilmektedir. Kadınların kamusal alanla iletişiminin ve bilgilenme kanallarının erkeklere göre çok daha yetersiz olması, kamu hizmetlerine erişimlerini olumsuz etkilemektedir.[52]
- Dünyada bütçelerin yüzde 20'si ila yüzde 50'si oranında değişen düzeylerde kaynağın ayrıldığı kamu istihdam alanında da toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri bir çok konuda görülebilmektedir.[53] İstihdam, sağlık, eğitim, ticari teşvik politikaları gibi farklı politika alanlarına cinsiyet objektifinden baktığımızda kadınların ve erkeklerin durumlarındaki farklılıklardan dolayı bu politikalardan değişik şekillerde etkilendikleri görülmektedir. Kadınlar ve erkekler işgücü piyasasında eşit şekilde temsil edilmemektedir ve çoğu kez kadınların işgücü piyasasına girip iyi ücretli bir iş bulması daha zor olmaktadır. Kazanç açısından ise cinsiyetler arasında hala büyük bir fark söz konudur; ortalamada kadınlar erkeklerden daha az kazanç elde etmektedir.[54]
- Vergi yükü önemli ölçüde erkekler tarafından ödenmektedir. Bu bağlamda, kadınların vergilenebilir kapasitesinin düşük olması bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır.[55] Kadınların vergilenebilir kapasitesinin düşük olmasının temel nedeni ise kadınların gelir ve servet düzeylerinin erkeklerden çok düşük olmasıdır. Kadınların gelir getirici istihdam dışında kalmaları, çalışma yaşamında düşük gelir elde etmeleri ve giderek zayıflamakla birlikte mirastan eşitsiz yararlandırılmaları bu sonuca etki eden tarihsel faktörleri oluşturmaktadır. Bununla birlikte, son dönemde görüldüğü üzere vergilerin gelir ve servet yerine, harcamalar üzerine kaydırılması kadınların vergi yükünü artırmaktadır. Vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin payına bağlı olarak kadınlara yönelik regresif sonuçlar açığa çıkabilmektedir[56].

---

[52] TBMM, a.g.e., s.5.
[53] TBMM, a.g.e., s.5.
[54] KLATZER, a.g.e., s.57-58.
[55] Gülay GÜNLÜK-ŞENESEN, "Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme: Kapsam, Örnekler ve Türkiye İçin Öneriler", *Kamu Maliyesinde Yeni Yaklaşımlar*, (Ed. Murat ŞEKER, Ahmet KESIK, Figen ALTUĞ), İstanbul: Seçkin Yayınları, 2013, ss. 97-128.
[56] TBMM, a.g.e., s.5-6. Gelir vergisinin toplumsal cinsiyet perspektifinden analizinde aile beyannamesi uygulaması yaygın olarak kullanılan açıklayıcı bir örnektir. Vergi biriminin kişi yerine aile olarak tanımlanması çeşitli eşitsizlikler yaratabilmektedir. Bu uygulamada eşlerin çalışmalarından elde ettikleri gelirlerin birlikte beyanı ve vergilendirilmesi esastır. Gelir vergisinin artan oranlı yapısı nedeniyle kadınların çalışması vergi ödenecek dilimi ve oranı yukarı çekmektedir. Bu durumda kadınların çalışması aile için ilave vergi yükü artışını doğurmakta, alternatif maliyeti yükselterek aile için caydırıcı özellikler kazanmasına yol açmaktadır. Gelir vergisi, kurumlar vergisi ve servet vergilerinde ekonomik ve sosyal amaçlar doğrultusunda vergi teşviklerinin (oranlarda, matrahtan indirilecek giderler, istisnalar ve muafiyetlerin) toplumsal cinsiyetler arasında farklı etkileri

3.2. Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçelemeye Yönelik Farkındalık Oluşturulması ve Kurumsal Kapasitenin Sağlanması

Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme yaklaşımının temel amacı, yaşamın her alanında toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına bütçe zemininden katkı sunmaktır. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet eşitliği kadınların ve erkeklerin eşit haklar, sorumluluklar ve fırsatlara sahip olmalarını işaret etmektedir. Kadınlar ve erkeklerin ekonomik bağımsızlıklarını eşit koşullarda kazanmaları, karar alma süreçlerinde eşit temsil edilmeleri, toplumsal cinsiyete dayalı her türlü şiddetin ortadan kaldırılması, toplumsal cinsiyet ön yargılarının yok edilmesi ile iş ve aile yaşamının uzlaştırılmasına yönelik eşit rol ve sorumlulukların üstlenilmesi ortaya çıkan temel amaçlar olmaktadır. Ancak bu amaçlar, her ülkenin özgün politik ve sosyal bağlamına göre şekil almaktadır.[57]

Cinsiyete duyarlı bütçeleme yaklaşımının mevcut merkezi yönetim ve yerel yönetim bütçe süreçlerine kazandırılmasına yönelik çalışmalar iki alanda yoğunlaşmaktadır. Birincisi; bütçe kapsamında uygulanan politikaların kadınlar ve erkekler üzerindeki etkilerini görünür kılmaya ve paydaşlar arasında farkındalık oluşturmaya yönelik çalışmaların yürütülmesidir. İkincisi ise kurumsal kapasitenin oluşturulmasına yönelik iş bölümünün geliştirilmesi, iş birliği ve koordinasyonun sağlanmasıdır.[58]

Kadınların ve erkeklerin yeterli düzeyde bilgilendirilmelerinin sağlanması, politika yapım süreçlerinde danışma mekanizmalarının kurulması, kadın örgütleri ile doğrudan beraber çalışmanın benimsenmesi, iş birliği ve güçlendirme süreçlerinde karar verme gücünün tanınması katılımcılığı olanaklı kılabilecek bazı yöntemler olabilir. Parlamentodaki kadın milletvekili oranı, bütçe sürecinde rol alan bakanlık ve kamu idarelerinin

---

olabilmektedir. Hemen her ülkenin vergi sisteminde çeşitli sosyal sektörlere (eğitim, sağlık, sosyal hizmetler, spor vb.) vergi teşvikleri yer almaktadır. Bu kapsamda örneğin, futbol kulüplerine yapılan yardımlara sağlanan vergi teşviklerinin erkekler lehine etkisi görünür bir tercih olurken benzer biçimde, kadın sığınma evlerine yapılacak yardımlara sağlanacak vergi teşvikleri kadınların lehine bir tercih olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda teşvik düzeyleri de dolaylı olarak kadınlar veya erkekler lehine farklılaştırılabilmekte ve bu farklılaştırmalar mükellefleri yönlendirmektedir. Aynı zamanda, bu farklılaştırmalar vergi politikasının sosyal önceliğini göstermektedir. Aynı düzey ve tek tip vergi teşviklerinin, sonuçları itibarıyla toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin azaltma yeteneğinin daha sınırlı olduğu görülmektedir. TBMM, a.g.e., s.6; Ayrıca, akraba ve komşuluk dayanışması içinde kadınlarca yapılan iş ve hizmetlerin, hayırsever faaliyetlerin, gönüllü çalışmaların devasa büyüklüğe sahip bir bakım ekonomisi oluşturduğu ve toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme yaklaşımı açısından kadınların sarf ettikleri bu emeğin görünürlüğünün önemi hakkında Bkz. Lourdes BENERIA, "Accounting for Women's Work: The Progress of Two Decades", *World Development, No.* 20/11, 1992; Nancy FOLBRE, *Who Pays for the Kids? Gender and Structures of Constraints*, New York: Routledge, 1994; Duncan IRONMONGER, "Household Production and the Household Economy," Department of Economics - *Working Papers Series* 759, The University of Melbourne, 2000; Rania ANTONOPOULOS, "The Unpaid Care Work-Paid Work Connection", *Working Paper* No. 541. New York: The Levy Economics Institute of Bard College, 2008.

[57] TBMM, a.g.e., s.10-11.

[58] TBMM, a.g.e., s.11.

yönetici pozisyonlarındaki kadınların oranı, kadınların karar alma süreçlerinde temsil edilmelerini ve konumlanmalarını engelleyen koşulların tespiti bu alanda iyileştirilmesi gereken önemli alanlardır.[59]

Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme anlayışının gerek akademik ve ekonomik çevreler gerekse Birleşmiş Milletler Kadın Fonu (UNIFEM) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından kabul edilen yararları/avantajları şunlardır:[60]

- Cinsiyet eşitliğinin sağlanması
- Kadın haklarının kazanılmasına doğru yol alınması
- Kadınları ekonomik olarak görünür kılması
- Kadınlara ayrılan kaynakların nasıl harcandığını göstermesi
- Karar vericilere, kadınların ve erkeklerin ihtiyaçlarını gösterirken yapılacak kamu harcamalarında da bir öncelik sıralaması yapılmasını sağlaması
- Verimliliği ve milli geliri artırması
- Vatandaşların kamusal karar alma süreçlerine katılımı için zemin oluşturması
- Bütçenin kamuoyu nazarında güvenilirliğini arttırması
- Performans ve program bütçelerdeki uygulanabilirliği nedeniyle sonuç odaklılığı getirmesi
- Kamu gelirlerinin toplanmasının ve vergi yapısındaki değişikliklerin, kadınlar üzerindeki etkilerini göstermesi,
- Fakirliğin daha etkili biçimde azaltılması
- Ekonomik üretkenliğin arttırılması
- Hesap verebilirliğin ve şeffaflığın arttırılması
- Politika hedeflerinin tutturulmasının takibi
- Cinsiyete duyarlı katılımcı yaklaşımların geliştirilmesi
- İyi ve demokratik yönetişimin sağlanması

Amaçlar ve yararların teorideki genişliğine rağmen toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme anlayışının uygulamaya geçirilmesi, söz konusu yararların pratikte de elde edilmesi bakımından gereklidir. Ancak bu anlayış, beraberinde bir değişimi de zorunlu kıldığından, tatbiki hem uzun uğraşları hem de uzun bir süreci gerektirmektedir. Dolayısıyla, toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme anlayışı için gerekli araçları ve aktörleri belirlemek, bütçesel süreçlerde gerekli aşamaların ve metotların tanımını yapmak, ayrıca

[59] TBMM, a.g.e., s.10.
[60] KLATZER, a.g.e., s.10-12; GENÇ, a.g.m., s.45-46.

karşılaşılması muhtemel zorlukları ve engelleri ortaya koymak, bu anlayışın uygulanabilmesi açısından önemli olmaktadır.[61]

3.3. Türkiye'de Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Yaklaşımına Yönelik Gelişmeler

Türk eğitim sistemindeki eşitsizlikler genel olarak; zengin yoksul eşitsizliği, bölgelerarası eşitsizlikler, köy-kent eşitsizliği ve cinsiyete dayalı eşitsizlikler şeklinde tezahür etmektedir.[62] Cinsiyete dayalı eşitsizlik daha çok, kız ve erkek çocuklarının okullaşma oranlarını ve eğitim imkân ve fırsatlarını yakalama düzeyleri arasındaki farklılıkları ortaya koymaktadır. Türk eğitim sisteminde cinsiyete dayalı eşitsizlik sorunu, eğitimin tüm kademelerinde varlığını göstermektedir. Bu nedenle, sistemin geneli içinde en yaygın ve belirgin olarak görülen, sonuçları açısından da en etkili olan eşitsizlik türü olduğu söylenebilir.[63]

Son dönemin eğitimde cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik politikaları ise, küresel politikalara paralel biçimde kızların okullaşma oranının yükseltilmesine, okul terklerinin azaltılmasına ve kadın okuryazarlığının artırılmasına odaklanmıştır. Bu alanda sivil toplum örgütleri ve UNICEF işbirliği ile çeşitli kampanyalar yürütülmekte;[64] eğitimde cinsiyet eşitliğinin sağlanması konusu, küresel bir sosyal adalet sorunu olarak uluslararası toplantılarda ve yasal düzenlemelerde ön plana çıkmaktadır.[65]

Tablo 2'de Türkiye'de cinsiyete göre seçilmiş göstergeler yer almaktadır. Tablo 2'deki verilere göre, kadınların erkeklere göre daha dezavantajlı konumda oldukları ve cinsiyet eşitliği temelinde katedilmesi gereken mesafeler olduğu daha somut olarak görülebilmektedir. Türkiye'de 2014 yılında 25 ve daha yukarı yaşta olan ve okuma yazma bilmeyen toplam nüfus oranı %5,6 iken bu oran erkeklerde %1,8, kadınlarda %9,2'dir.[66] Dolayısıyla okuma yazma bilmeyen kadın nüfus oranı erkeklerden beş kat

---

[61] GENÇ, a.g.m., s.46.

[62] İlknur MAYA, "Türk Eğitim Sistemindeki Cinsiyet Eşitsizliklerinin AB Ülkeleri ile Karşılaştırılması", *Eğitim ve Bilim*, Cilt 38, Sayı 168, 2013, ss.69-84.; Ruhi SARPKAYA, "Türk Eğitim Sisteminin Amaçları ve Temel İlkeleri", *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi* (Edt. Ruhi Sarpkaya), Ankara: Anı Yayıncılık, 2008; Mahmut ADEM, *Demokratik, Laik, Çağdaş, Eğitim Politikası*, Ankara: Şafak Matbaacılık, 1995.

[63] MAYA, a.g.m., s.71.

[64] Fevziye SAYILAN, *Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim, Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim-Olanaklar ve Sınırlar*, Der. Fevziye Sayılan, Ankara, 2012, s. 32.

[65] MAYA, a.g.m., s.71; Yüksel KAVAK, "Temel Bir İnsan Hakkı Olarak "Eğitim Hakkı": Uluslararası Ve Ulusal Belgeler", *İçinde Dünyada İlköğretimin Genel Görünüşü. Türkiye'de Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Sistemi: Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri,* (Edt: Özdemir, S., Bacanlı H. ve Sözer M.), Ankara: TED Yayınları, 2009, http://portal.ted.org.tr/yayinlar/Turkiyede_Okul_Oncesi.pdf, (Erişim Tarihi: 22.07.2016); Elaine UNTERHALTER, "Cosmopolitanism, Global Social Justice and Gender Equality in Education", *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, *38*(5), 2008, 539-553.

[66] TÜİK, *İstatistiklerle Kadın 2015*, Haber Bülteni, Sayı: 21519, Mart, 2016.

fazladır ve kadın ve erkek nüfusun okuryazarlık durumu arasında ciddi fark devam etmektedir.

Tablo 2. Türkiye'de Cinsiyete Göre Seçilmiş Göstergeler, 2014

Seçilmiş göstergeler	*Erkek*	*Kadın*
İlk evlenme yaşı	27	24
Okur-yazar olmayan nüfus oranı(%)	1,8	9,2
Yüksekokul veya fakülteden mezun nüfus oranı(%)	16,2	11,7
İstihdam oranı(%)	64,8	26,7
İşgücüne katılım oranı(%)	71,3	30,3
Genç işsizlik oranı(%)	16,6	20,4

Kaynak: TÜİK, *İstatistiklerle Kadın 2015*, Haber Bülteni, Sayı: 21519, Mart, 2016.

Toplumsal cinsiyet eşitliği açısından, işgücüne katılım ve istihdam oranları önemli bir göstergedir. Avrupa Birliği üye ülkelerinin istihdam oranı incelendiğinde; 2013 yılında kadın istihdam oranının en yüksek olduğu ülke %72,5 ile İsveç iken en düşük olduğu ülke %39,9 ile Yunanistan'dır. Avrupa Birliği üye ülkelerinin (28 ülke) ortalama kadın istihdam oranı %58,8'dir. Avrupa Birliği üye ülkelerinin (28 ülke) ortalama erkek istihdam oranı ise %69,4'tür.[67]

Ülkemizde 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus içerisinde işgücüne katılma oranı 2014 yılında %50,5 olup, bu oran erkeklerde %71,3, kadınlarda ise %30,3'dir. Eğitim durumuna göre işgücüne katılım oranı incelendiğinde, kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe işgücüne daha fazla katıldıkları görülmektedir. Okur-yazar olmayan kadınların işgücüne katılım oranı %16, lise altı eğitimli kadınların işgücüne katılım oranı %25,8, lise mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %31,9, mesleki veya teknik lise mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %39,8 iken yükseköğretim mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %71,3 olmuştur.[68]

Toplumsal değer ve dinamiklerin dönüşümünü sağlamak üzere devlet politikalarıyla müdahale edilebilecek en temel alanlardan biri eğitim sistemidir. Konuyla ilgili bazı temel göstergeler, ülkemizdeki eğitimin bu dönüştürücü potansiyeli sınırlı bir düzeyde harekete geçirebildiğini göstermektedir. Örneğin, toplumsal cinsiyet eşitliğiyle ilgili temel bir gösterge olan aile içi şiddet rakamlarına bakıldığında, lise mezunu her üç erkekten birinin en az bir kere eşine fiziksel şiddet uyguladığı görülmektedir. Bu

[67] TÜİK, *İstatistiklerle Kadın 2014*, Haber Bülteni, Sayı: 18619, Mart, 2015.
[68] TÜİK, *İstatistiklerle Kadın 2015.*

bağlamda, lise mezunu erkekler ile ilkokul mezunu erkekler arasında kayda değer bir fark olmadığı görülür.[69]

Kadına yönelik şiddet ve işgücüne katılımla ilgili bu veriler, eğitim sürecinin bireylerin toplumsal cinsiyetle ilgili değer, tutum ve davranışlarında yeterli bir dönüşüm sağlayamadığına işaret etmektedir. Sonuç olarak, toplumda genel olarak kadının aile içindeki rolü ön planda kalmaya devam etmekte, eğitim ise kadının annelik rolünü daha başarılı oynaması için bir araç olarak görülmektedir. Buna bağlı olarak, daha yüksek oranda kadının daha uzun süre eğitim alır hale gelmesine rağmen, toplumsal cinsiyet rolleri açısından köklü bir dönüşüm gerçekleşmemektedir.[70] Nitekim 2014 yılı Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi'ne göre Türkiye, cinsiyete dayalı farklılıklar konusunda, 148 ülke arasında 71'inci sırada yer almıştır.[71]

Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme konusu ilk kez Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı "Toplumda Kadın Katılımı" Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda ele alınmıştır. Konunun kalkınma planlarına yansıması ise ilk kez 10. Kalkınma Planı'nda olmuştur. Kalkınma Planı'nda "Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme konusunda farkındalık oluşturulacak ve örnek uygulamalar geliştirilecektir" ifadesine yer verilmiştir.[72]

Ülkemizde Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme yaklaşımının uygulanması kapsamında Şartlı Nakit Transferi uygulaması olumlu etkilerinin tespit edilmiş olması nedeniyle dikkat çekmektedir. 2001 yılında Dünya Bankası aracılığıyla yürütülen Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP) ile başlayan ve 2003 yılı itibariyle ülke genelinde yaygınlaştırılan Şartlı Nakit Transferi uygulamasına göre; nüfusun en yoksul yüzde 6'lık kesiminin eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanabilmesi için belirli miktarda ödeme yapılmaktadır. Ödemeler Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Özellikle SNT kapsamında gelir durumu düşük kadın ve kız çocuklar ele alınmaktadır.[73]

Türkiye'de Cumhuriyet döneminin başlangıcından beri, uluslararası anlayış doğrultusunda kadın ve erkek herkes için eğitim sağlamaya yönelik hem uluslararası belgeler imzalanmış, hem de yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle, T.C. Anayasası ile "Kimse eğitim-öğretim

---

[69] ERG (Eğitim Reformu Girişimi), "Eğitimde ve Eğitimle Toplumsal Cinsiyet Eşitliği", 2008, http://www.egitimreformugirisimi.org/tr/egitimdeveegitimletoplumsalcinsiyetesitligiraporu, (Erişim Tarihi: 22.07.2016).

[70] ERG, a.g.m.

[71] UNDP, *İnsani Gelişme Raporu 2015, İnsani Gelişme için Çalışma-2015 İnsani Gelişme Raporu'ndaki Ülkelerle İlgili Açıklama Notu-Türkiye Açıklama Notu*, 2015, s.10, http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/human-development-report-2015.html, (Erişim Tarihi: 01.07.2016).

[72] TBMM, a.g.e., s.25.

[73] EİR, Eğitim İzleme Raporu 2007, *Eğitim Reformu Girişimi, Mart 2008, s.*35; Ömer DİNÇER, MEB, *2013 Yılı Bütçe Sunuşu*, TBMM Genel Kurulu, 16 Aralık 2012; TBMM, a.g.e., s.24.

hakkından yoksun bırakılamaz." hükmü ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ile "genellik ve eşitlik" ve "fırsat ve imkân eşitliği" ilkeleri kabul edilmiştir. Bundan başka eğitimde cinsiyete dayalı eşitsizlik sorunu birçok hükümet programına, birçok kalkınma planına ve MEB şûralarına konu olmuş ve çözümü için öneriler getirilmiştir. Bununla ilişkili olarak, 1996 yılında yürütülen "Kızların Eğitimi Projesi", 1997-1998 eğitim yılında uygulamaya konan sekiz yıllık kesintisiz zorunlu ilköğretim uygulaması, son yıllarda yürütülen "Haydi Kızlar Okula!", "Baba Beni Okula Gönder", "Ana Kız Okuldayız", "Kız Çocuklarının Okullaşması ve Okul Öncesi Eğitimin Yaygınlaştırılması" gibi kampanyalar ile "Şartlı Nakit Transferi" ve "Eğitime % 100 Destek" programları, taşımalı eğitim ve yatılı bölge okulları uygulaması kızların okullaşması adına olumlu olarak değerlendirilebilecek gelişmelerdir.[74]

Milli Eğitim Bakanlığı'nın eğitimde fırsat eşitliği politikası her iki cins için eşit fırsatlar tanıma temelinde işlemektedir. Aynı zamanda eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliği yasal ve anayasal güvence altındadır.[75] Günümüzde bu yasal çerçevenin yanısıra, kimi uluslararası taahhütler ve kazanımlar da eğitim hakkını genişletmiştir. Türkiye BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ni (CEDAW), Pekin Deklarasyonu'nu, Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni imzalamış ve AB Ulusal Rapor çerçevesinde eğitimde cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik önlemler almayı taahhüt etmiştir.[76]

Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme yaklaşımına yönelik ülkemizde atılan diğer adımlar aşağıdaki gibi belirtilebilir[77]:

---

[74] MAYA, a.g.m., s.71.

[75] Eğitimde fırsat eşitliği anayasal ve yasal güvence altındadır. Anayasanın 42.maddesine göre "ilköğretim kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve devlet okullarında parasızdır." 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'na göre, genellik ve eşitlik ilkesi uyarınca "Eğitim kurumları dil, ırk, cinsiyet ve din ayrımı gözetilmeksizin herkese açıktır. Eğitimde hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz" (madde 4). Fırsat ve imkan eşitliği ilkesi uyarınca, "Eğitimde kadın, erkek herkese fırsat ve imkan eşitliği sağlanır." (Madde 8) Karma eğitim ilkesi uyarınca, "Okullarda kız ve erkek karma eğitim yapılması esastır. Ancak eğitimin türüne, imkan ve zorunluluklara göre bazı okullar yalnızca kız veya yalnızca erkek öğrencilere ayrılabilir." (Madde 15). T.C. ANAYASASI (1982), https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm, (Erişim Tarihi: 22.07.2016).

[76] SAYILAN, a.g.e., s.34. Türkiye Pekin konferansında 2000 yılına kadar zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılmasını (1997'de uygulamaya geçilmiştir) ve kadın okumaz yazmazlığını ortadan kaldırmayı taahhüt etmiştir. Bu hedeflere ulaşmak için oluşturulan eylem planında eğitimin bütün düzeylerinde toplumsal cinsiyet farklılıklarını ortadan kaldırmak için kız çocuklarının temel eğitimine erişimini sağlamak, kızların ve kadınların eğitim ve öğrenimine daha çok kaynak ayırmak; gerektiğinde olumlu ayrımcılık politikaları geliştirmek, okuma yazma eğitimi konusunda ise, dezavantajlı (yoksul, göçmen, engelli gibi) kadınlara öncelik tanımak ve cinse dayalı meslekleşmeye karşı önlemler almak; kadınların temsil edilmedikleri teknik ve bilimsel alanlarda katılımını ve ulaşılabilirliği sağlamak; kadınların bütün çıraklık programlarını katılmasını teşvik etmek gibi hedefler belirlenmiştir. KSGM, *Eylem Platformu ve Pekin Deklarasyonu*, No Name Ofset, Ankara: Dördüncü Dünya Kadın Konferansı, Pekin, 4-15 Eylül 1995, s.42-57'den aktaran SAYILAN, a.g.e., s.34-35.

[77] TBMM, a.g.e., s.25-28.

- 4 Temmuz 2006 tarihli 26218 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren "Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler" ile ilgili 2006/17 sayılı Başbakanlık Genelgesi yayınlanmıştır.
- Kadın istihdamının artırılmasına yönelik 25 Mayıs 2010 tarihli 2010/14 sayılı Başbakanlık Genelgesi yayınlanmıştır.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM) tarafından kamu politikalarına temel teşkil etmek üzere tüm tarafların katılımı ile Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı hazırlanmıştır.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı KSGM tarafından Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı (2007-2010) hazırlanmıştır.
- Birleşmiş Milletler Kadınların İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Ortak Programı kapsamında İçişleri Bakanlığı, Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve İsveç Uluslararası Kalkınma İşbirliği Ajansı (SIDA) iş birliğiyle Kadın Dostu Kentler Projesi gerçekleştirilmiştir.
- BM Kadınların İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Ortak Programı kapsamında, BM Kadın Birimi (UN Women) ve BM Kalkınma Programı (UNDP) tarafından Eylül 2012 ve Eylül 2015 arasında yerel düzeyde toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin taahhütlerin uygulanmasının hızlandırılması ve kadın haklarının korunması, geliştirilmesi ve kadınların haklarından yararlanmalarının sağlanması için sürdürülebilir kapasiteler oluşturulmasına katkı sağlanması ve hayatın çeşitli alanlarında toplumsal cinsiyet eşitliğine katkı verilmesi amacıyla proje yürütülmektedir. Proje hedefleri arasında Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme sistemleri oluşturulmasına yönelik yerel çalışmalar yapılması ve bu çalışmalar sonucunda, yerel yönetimlerin bütçelerinin toplumsal cinsiyet eşitliğine uygun bir hale gelmesi de yer almaktadır.
- Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi (KEİG) Platformu tarafından 3 Kasım 2008 tarihinde Friedrich Ebert Stiftung (FES) Türkiye Temsilciliği'nin desteği ile "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme: Dersler, Sorunlar, Öneriler" konulu bir çalıştay gerçekleştirilmiştir.
- Türk Demokrasi Vakfı ve İstanbul Kadın Araştırmaları Merkezi tarafından yürütülen ve Marmara Boğazları ve Belediyeler Birliği'nin iştirakçisi olduğu "Yerel Yönetimlerde Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Marmara Modeli" eğitim projesi ile Marmara

Bölgesi'nde toplumsal cinsiyet eşitliğinin yaygınlaştırılması hedeflenmiştir.

- Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı tarafından AB desteğiyle yürütülen "Toplumsal Cinsiyet Temelli Yerel Bütçe Analizi" başlıklı proje ile yerel yönetimler açısından konu ele alınmıştır.
- Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) tarafından iyi yönetişim programı kapsamında "Yerelde Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Kılavuzu" yayımlanmıştır.
- Haklı Kadın Platformu tarafından 12-13 Ekim 2012 tarihlerinde "Eşitlikçi Bütçe Çalıştayı" gerçekleştirilmiş ve katılımcıların katkılarıyla konu tartışılmıştır.
- İstanbul Üniversitesi Küresel Siyaset ve Yönetim Uygulama ve Araştırma Merkezi, FES, SİDA ve KEİG Platformu ortaklığıyla "Dirlik Temelli Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme" (DTCDB) çalışmalarını, dünyadaki ilk uygulamaların sonuçlarını tartışmak ve kamuoyu ile paylaşmak üzere İstanbul'da 10 Mayıs 2013 tarihinde uluslararası bir toplantı gerçekleştirilmiştir.

4. CİNSİYETE DUYARLI STRATEJİK PLANLAMA VE BÜTÇELEME ÇERÇEVESİNDE ISPARTA İL ÖZEL İDARESİ STRATEJİK PLANI (2015-2019)

Cinsiyete duyarlı bütçeleme ve cinsiyete duyarlı diğer politika yaklaşımları, kadınların ve erkeklerin gerçek durumuna, mevcut eşitsizliklere, farklı olabilecek ihtiyaçlara ve tercihlere yakından bakmakta ve bu farkların politikalar ve bütçeler belirlenirken dikkate alınmasını temin etmekte ve spesifik yöntemler önerebilmektedir.

Cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında yerel idareler ana aktör konumundadır, zira, hizmetler ve kaynaklar yerel idare düzeyinde verilmekte ve kadınların ekonomik haklarında ve ekonomiye katılımlarında bu düzeyde gerçekleşen iyileştirmeler gerek kadınların gerekse toplumdaki herkesin hayatı üzerinde doğrudan sonuç vermektedir. Katılımcı nitelikteki ve kadınların ve dezavantajlı kesimlerin seslerinin duyulmasını sağlamayı amaçlayan planlama ve bütçeleme yaklaşımları yerel düzeyde özellikle sonuç verici ve etkili olmaktadır.[78]

Cinsiyete duyarlı bütçeleme çalışmasının yerel idarelere dahil edilmesi konusunda yaklaşımlar söz konusudur. Bu yaklaşımlar şu üç ana grupta toplanabilir:[79]

[78] KLATZER, a.g.e., s.9.
[79] KLATZER, a.g.e., s.47.

- Cinsiyet konusunun olağan bütçe süreçlerinde gündem konusu haline getirilmesi,
- Farklı politika alanlarında ve programlarında pilot cinsiyet bütçesi analizlerinin yapılması, ayrıca
- Stratejik projelerle birlikte çalışılması ve cinsiyet göstergelerinin oluşturulması.

Isparta İl Özel İdaresi'nin 2015 - 2019 Dönemi Stratejik Plan Hazırlama çalışmaları kapsamında benimsenen stratejik yönetim anlayışı ise;[80]

- Örgütsel düzendeki ve işleyişteki "temel sorun ve eksikliklere çok boyutlu" bakabilen,
- Var olan/edinilebilecek kaynaklar doğrultusunda "ulaşılabilecek başarıyı" doğru olarak tanımlayabilen,
- Başarıya ulaşmak için "en etkili yolları" belirleyebilen,
- Zaman içinde gerektiğinde bu yolları hedefe göre yenileyebilen geleceğe dönük, bütünleşik bir yönetim yaklaşımı olarak belirlenmiştir.

Bu anlayışla yürütülen stratejik plan hazırlama çalışmaları, Isparta İl Özel İdaresi'nin sistemli ve disiplinli bir şekilde; kendisini nasıl tanımladığını, neler yaptığını, gerçekleştirdiği faaliyetlerini neden yaptığını, ulaşmayı arzu ettiği durumu ve bu durumu değerlendirmesi, planlanması, bunlara rehberlik eden temel kavramları ve eylemleri üretmesi şeklinde uygulanmıştır.[81]

5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu çerçevesinde bir "yönetim aracı" olarak tanımlanan stratejik plan Isparta İl Özel İdaresi için 2015-2019 dönemini kapsayan bir yol haritası olmak üzere hazırlanmıştır.[82] Bu yaklaşım çerçevesinde çalışmalar;[83]

1. Stratejik Planlama Eğitimleri
2. Durum Analizleri (Mevcut Durum Üzerinde Yoğunlaşma)
3. Stratejik Analizler (Gelecek Beklentileri, Eğilimler)
4. Stratejik Yön Tayini ve Stratejik Tasarım (Geleceğe Bakış, Çalışma Felsefesi ve Stratejik Yönelimler)
5. Stratejik Uygulama (Stratejik Amaçlar, Stratejik Hedefler, Performans Göstergeleri, Proje ve Faaliyetler)
6. Bütçe (Stratejik Plan Bütçesi)

[80] T.C. ISPARTA İL ÖZEL İDARESİ, *2015 - 2019 Dönemi Stratejik Planı,* 2014, s.16.
[81] T.C. ISPARTA İL ÖZEL İDARESİ, a.g.e., s.17.
[82] T.C. ISPARTA İL ÖZEL İDARESİ, a.g.e., s.18.
[83] T.C. ISPARTA İL ÖZEL İDARESİ, a.g.e., s.21.

7. Stratejik Kontrol (İzleme ve Değerlendirme) olmak üzere önceden belirlenen bir zaman planına uygun aşamalarla gerçekleştirilmiştir.

Isparta İl Özel İdaresi'nin kurumsal düzeyde stratejik analizin yapılması, amaç ve hedeflerin belirlenmesi ve performansının ölçülmesinin dışında, yöntem olarak, belirlenen hedeflerin nasıl hayata geçirilmesi gerektiğine cevap oluşturan proje ve faaliyetlere de stratejik plan içerisinde yer verilmiştir.[84] Isparta İl Özel İdaresi Stratejik Planı hazırlanırken, dikkate alınması gereken kalkınma planı[85], orta vadeli program ve faaliyet alanı ile ilgili diğer plan ve programlar incelenmiştir. Bu kapsamda 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, Orta Vadeli Mali Plan (2014-2016), Orta Vadeli Program (2014-2016), 2014 Yılı Programı, BAKA TR61 Düzey 2 Bölgesi 2014-2023 Dönemi Taslak Bölge Planı, Türkiye 2023 Turizm Stratejisi, KENTGES 2023 belgeleri dikkate alınmıştır.[86]

Özellikle, cinsiyete duyarlı stratejik planlama açısından Isparta İl Özel İdaresi Stratejik Planı(2015-2019)'nda, 2014 Programı kapsamında; aile destek hizmeti sunan aile danışma merkezi gibi kurum ve kuruluşların etkinliğinin artırılması ve koordinasyonunun sağlanmasına, kadınların toplumsal konumlarının güçlendirilmesi ve eşit fırsatlardan yararlanmaları için ekonomik, sosyal ve kültürel etkinlik alanlarının genişletilmesine, kalkınma sürecine, iş hayatına ve karar alma mekanizmalarına daha fazla katılımlarının sağlanmasına ve kadınlara karşı şiddetin önlenmesine dair çalışmalara destek verileceğine yer verilmiştir.[87]

Isparta İl Özel İdaresi 2015-2019 Dönemi Stratejik Plan hazırlama çalışmaları kapsamında "Bölgeler Arası Gelişmişlik Farklarının Azaltılması ve Yaşam Kalitesinin Artırılması", "Kırsal Kalkınmanın Güçlendirilmesi", "Sosyal Dayanışmanın İl Genelinde Artırılması", "Yenilikçiliğin Desteklenmesi" ve "Kurumsal Yeteneklerin Geliştirilmesi" olmak üzere beş stratejik alan belirlenmiştir.[88] Bu stratejik alanlar stratejik amaçlar ve hedeflerden oluşmaktadır. Özellikle, aşağıda Tablo 3 ve Tablo 4'de belirtilen stratejik amaçlar ve hedefler cinsiyete duyarlı stratejik planlama açısından önem arz etmektedir.

[84] T.C. ISPARTA İL ÖZEL İDARESİ, a.g.e., s.22.
[85] Kalkınma Planında yer verilen amaç, hedef, politika ve eylemlerin stratejik planda içerilmemiş olması durumunda yenileme kararı verileceğine dair tebliğ için Bkz. RESMİ GAZETE, *Kamu İdarelerince Hazırlanacak Stratejik Planlara Dair Tebliğ*, Sayı 29342, 30 Nisan 2015, (Erişim Tarihi: 30.08.2016).
[86] T.C. ISPARTA İL ÖZEL İDARESİ, a.g.e., s.22.
[87] T.C. ISPARTA İL ÖZEL İDARESİ, a.g.e., s.37.
[88] T.C. ISPARTA İL ÖZEL İDARESİ, a.g.e., s.12.

Tablo:3. Isparta İl Özel İdaresi Stratejik Planı (2015-2019)'nda Cinsiyete Duyarlılık

STRATEJİK ALAN 1: BÖLGELER ARASI GELİŞMİŞLİK FARKLARININ AZALTILMASI ve YAŞAM KALİTESİNİN ARTIRILMASI						
STRATEJİK AMAÇ 1.6: Kültür ve sanat faaliyetlerinin desteklenmesi ve turizmin yaygınlaştırılmasına katkı sağlanması						
STRATEJİK HEDEF 1.6.1.	**PERFORMANS GÖSTERGELERİ**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**
Kültür varlıklarının gelecek nesillere aktarılabilmesi için İl'in sahip olduğu kültür ve sanat değerlerine olan farkındalığı yükseltmek ve kültür endüstrisini desteklemek	Kültür Varlıklarını koruma amaçlı gerçekleştirilen imar planı sayısı	1	1	1	-	-
	Tamamlanacak restorasyon, restitüsyon, rölöve, vb. çalışmaları sayısı (katkı payı dahil)	3	3	3	3	3
	Geleneksel el sanatlarını (halıcılık, yöresel ürünler, vb.) yaşatma faaliyetleri sayısı	1	1	1	1	1
	Desteklenen tiyatro, konser, sergi, vb. etkinlik sayısı	1	1	1	1	1
PROJE ve FAALİYETLER						
• Kültür Varlıklarını koruma amaçlı gerçekleştirilen imar planlarının etkenliği artırılacaktır. • Tescilli yapıların restorasyonu ile ilgili proje sayısı artırılacaktır. • Restorasyon, restitüsyon, rölöve, vb. faaliyetler ile ilgili projeler hazırlanarak, uygulamaya geçirilecektir. • Yöreye özgü geleneksel el sanatlarının yaşatılması için gerçekleştirilen faaliyetler desteklenecektir. • İl genelinde gerçekleştirilecek tiyatro, konser, sergi, vb. kültürel ve sanatsal etkinlikler desteklenecektir. • Desteklenen kültürel değerlerin bölgede yarattığı ekonomik hareketliliği ölçme sistemi oluşturulacaktır.						

Kaynak: T.C. ISPARTA İL ÖZEL İDARESİ, a.g.e., s.70.

Isparta İl Özel İdaresi Stratejik Planı(2015-2019)'na bakıldığında Tablo 3'de görüldüğü üzere, 1.6.1 nolu ve "Kültür varlıklarının gelecek nesillere aktarılabilmesi için İl'in sahip olduğu kültür ve sanat değerlerine olan farkındalığı yükseltmek ve kültür endüstrisini desteklemek" başlıklı stratejik hedef kapsamında gerçekleştirilen "yöreye özgü geleneksel el sanatlarının (halıcılık, yöresel ürünler, vb.) yaşatılması için gerçekleştirilen faaliyetlerin desteklenmesi çalışmaları" özellikle kadınların desteklenmesi ve güçlendirilmesini hedefleyen cinsiyete duyarlı bir yaklaşımdır.

Aynı şekilde Tablo 4'de görüldüğü gibi cinsiyete duyarlı stratejik planlama açısından Isparta İl Özel İdaresi Stratejik Planı(2015-2019)'nda**,**

"Kadının sosyal ve ekonomik açıdan güçlendirilmesi için yapılan çalışmaların desteklenmesi" stratejik amaç olarak belirlenmiş, bu kapsamda "Kadın işgücü ve el emeğini desteklemek" stratejik hedefi çerçevesinde proje ve faaliyetler ile performans göstergeleri oluşturulmuştur.

Tablo:4. Isparta İl Özel İdaresi Stratejik Planı (2015-2019)'nda Cinsiyete Duyarlılık

STRATEJİK ALAN 3: SOSYAL DAYANIŞMANIN İL GENELİNDE ARTIRILMASI						
STRATEJİK AMAÇ 3.2: Kadının sosyal ve ekonomik açıdan güçlendirilmesi için yapılan çalışmaların desteklenmesi						
STRATEJİK HEDEF 3.2.1.	**PERFORMANS GÖSTERGELERİ**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**
Kadın işgücü ve el emeğini desteklemek	Kadın farkındalığının artırılması ile ilgili projelere verilen destek/proje sayısı	-	1	1	1	1
	Desteklenen meslek edindirme kurs sayısı	1	1	1	1	1
	Desteklenen/gerçekleştirilen projelerle kadın istihdamında sağlanan artış oranı	%2	%2	%4	%5	%5
PROJE ve FAALİYETLER						
Isparta Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü ile Milli Eğitim İl Müdürlüğü'nce, kadının el sanatlarını geliştirmesine yönelik hazırlanacak projeler kapsamında işbirliği ve yardımlaşma mekanizmaları oluşturulacaktır.						

Kaynak: T.C. ISPARTA İL ÖZEL İDARESİ, a.g.e., s.76.

Kamu idarelerinde cinsiyete duyarlı stratejik planlama ve bütçeleme çerçevesinde; spesifik olarak kadınların desteklenmesi ve güçlendirilmesini hedefleyen bir politika yer alıyorsa, bu faaliyetin bütçede ne şekilde yer aldığının belirlenmesi ve bütçeleme sürecinin incelenmesi önemli olmaktadır.[89]

Aşağıdaki Tablo 5'de, yukarıda Tablo 3 ve Tablo 4'de belirtilen ve toplumsal cinsiyet meselesine işaret eden amaç ve hedeflerin maliyet tablosu görülmektedir. Yerel yönetim bütçelerinde kadın erkek eşitliğini sağlamaya yönelik somut harcama kalemleri belirlenmiş olsa da, bu rakamların gerçekçi ve yeterli bir ihtiyaç tespitine dayalı gerçekleşmediği gözlenmektedir.[90] Öyle ki, Isparta İl Özel İdaresi Stratejik Planı örneğinde; yöreye özgü geleneksel el sanatlarının yaşatılması için gerçekleştirilen faaliyetlere ve il genelinde gerçekleştirilecek tiyatro, konser, sergi, vb. kültürel ve sanatsal etkinliklerin desteklenmesine ayrılan kaynak toplamda 15000 TL olup başlangıç

[89] Özgün AKDURAN, "5018 Sayılı Kanun ve Kamu İdarelerinde Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme", içinde *Kamu Bütçesinde Yeni Yaklaşımlar*, (Ed. Figen Altuğ, Ahmet Kesik, Murat Şeker), Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013, s.32.
[90] AKDURAN, a.g.m., s.33.

ödeneğinin binde 2'sini oluşturmaktadır. Aynı şekilde "Kadın işgücü ve el emeğini desteklemek" stratejik hedefine ayrılan kaynak 1000 TL olup il özel idare bütçesi içindeki payı çok düşük düzeyde kalmaktadır. Dolayısıyla, Isparta İl Özel İdaresi kapsamında toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik daha fazla stratejik amaç ve hedefin oluşturulması ve bunlara daha fazla kaynak ayrılması kadınların desteklenmesi ve güçlendirilmesi açısından gerekli ve önemlidir.

Tablo:5. Isparta İl Özel İdaresi Stratejik Planı (2015-2019)'nda Cinsiyet Eşitliği Çerçevesinde 2015 Yılı Stratejik Hedefler Maliyet Tablosu

Performans Hedefi	**TL**	**Pay (%)**
1.6.1.2. (Faaliyet1) Yöreye özgü geleneksel el sanatlarının yaşatılması için gerçekleştirilen faaliyetler desteklenecektir.	7500	0,01
1.6.1.2. (Faaliyet2) İl genelinde gerçekleştirilecek tiyatro, konser, sergi, vb. kültürel ve sanatsal etkinlikler desteklenecektir.	7500	0,01
3.2.1. Kadın işgücü ve el emeğini desteklemek	1000	0,002
Performans Hedefleri Maliyetleri Toplamı	12.122.166	23,3
Genel Yönetim Giderleri	38.677.834	74,38
Diğer İdarelere Transfer Edilecek Kaynaklar Toplamı	1.200.000	2,31
Genel Toplam (Başlangıç Ödeneği)	**52.000.000**	**100**

Kaynak: T.C. ISPARTA İL ÖZEL İDARESİ, *2015 Yılı Performans Programı*, http://www.ispartaozelidare.gov.tr/Editor/Dokumanlar/raporlar/2015%20PERFORMANS%20PROGRAMI.pdf, (Erişim Tarihi: 30.08.2016).

Kamu idarelerinde cinsiyete duyarlı stratejik planlama ve bütçeleme çerçevesinde açıklanan rakamların birçok olumlu etkileri olmaktadır. Bütçelerde ve stratejik planlarda yer alan ve toplumsal cinsiyet analizini kolaylaştıran bu rakamlar, bütçenin seyrini yıllar boyunca izlemek ve kadınlara yönelik faaliyetlere ayrılan miktarın artıp artmadığını görmek amacıyla kullanılabilir. Kadınlara yönelik faaliyetler, yerel yönetim bütçesinde yer alan diğer harcamalarla karşılaştırılarak yerel yönetimlerin öncelikleri ve farklı ihtiyaçlara verilen değer konusunda fikir verebilir. Bütçede yer alan faaliyetlere ek olarak, sivil toplum kuruluşları, cinsiyet eşitsizliklerini ve kadınların ihtiyaçlarını ele almak için gerek duyulan öncelikli adımlar konusunda bilgi toplayabilir. Dolayısıyla, kamu idarelerinde cinsiyete duyarlı stratejik planlama ve bütçeleme çerçevesinde oluşturulan stratejik amaçlar, hedefler, proje ve faaliyetler ile bunlara ayrılacak kaynakların belirlenmesi, sürecin geliştirilmesi, izlenmesi ve değerlendirilmesinde önemli olmaktadır.

SONUÇ

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu bütçeme süreçlerine getirdiği yeniliklerle cinsiyete duyarlı bütçeleme uygulamalarının hayata geçirilmesi için de bir potansiyel oluşturmuştur. Cinsiyete eşitliğine duyarlı bütçeleme her şeyden önce bir yaklaşım ve algı değişimi gerektirmektedir. Cinsiyete duyarlı bütçe girişimleri uzun vadeli süreçlerdir ve birer amaç olarak değil strateji olarak görülmelidir. Cinsiyete duyarlı bütçe çalışmalarıyla farklı sonuçlar elde edilebilir. İdarelerin kadın hakları konusunda daha fazla hesap verebilir hale gelmesi, bütçe süreçleri konusunda şeffaflığın, katılımın ve toplumsal kontrolün artması, politikalarda verimlilik, masrafların azaltılması, kadınların güçlendirilmesi ve politika tartışmalarına nitelikli katılımda bulunulması bu sonuçlar arasında sayılabilir. Ayrıca, Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme anlayışının geliştirilmesi, kadın hakları gündemi ile demokratik yönetişim arasında köprüler kurulmasına yardımcı olabilir.

Bu açılardan, toplumsal cinsiyete duyarlı bütçelemeye yönelik farkındalık oluşturulması ve kurumsal kapasitenin sağlanması ayrıca önemlidir. Politika yapım süreçlerinde danışma mekanizmalarının kurulması, kadın örgütleri ile doğrudan beraber çalışmanın benimsenmesi, iş birliği ve güçlendirme süreçlerinde karar verme gücünün tanınması katılımcılığı arttıracak unsurlardır.

Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme perspektifinin yerleştirilebilmesi için; siyasi ve bürokratik iradenin oluşması, üst politika belgelerinde toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik politika ve programlara yer verilmesi, kamu idarelerince hazırlanan stratejik plan, performans programı gibi belgelerde kadınlara ve kız çocuklarına yönelik stratejik amaç ve bu doğrultuda hedef ve göstergelerin belirlenmesi, kamu idarelerinin kadınlara veya kız çocuklarına yönelik yürüttükleri hizmetlere ilişkin veri setleri oluşturması, bütçelerde toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik politika ve programlara daha fazla kaynak ayrılması ayrıca gerekli ve önemli hususlardır.

Yerel yönetim bütçelerinde kadın erkek eşitliğini sağlamaya yönelik somut harcama kalemleri belirlenmiş olsa da, bu rakamların gerçekçi ve yeterli bir ihtiyaç tespitine dayalı gerçekleşmediği görülmektedir Öyle ki, Isparta İl Özel İdaresi Stratejik Planı'nda, kadınlara yönelik fazla stratejik amaç, hedef, faaliyet ve projenin oluşturulamadığı ve bütçe içerisinde özellikle kadınlara yönelik ayrılan kaynakların toplam giderlere oranla çok az gerçekleştiği gözlenmiştir. Isparta İl Özel İdaresi örneğinde görüldüğü gibi, kamu idarelerinin stratejik planlarında toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik daha fazla stratejik amaç ve hedeflerin üretilmesi ve buna yönelik daha fazla kaynak aktarılması gerekliliği önem arz etmektedir. Bu durum kamu idarelerinde toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik politikaların yapılması ve

uygulanmasının yanısıra kadınların desteklenmesi ve güçlendirilmesi açısından da gerekli ve önemlidir.

Bu kapsamda, kamu idarelerinde stratejik planlama ve bütçeleme süreçlerinde, politika yapıcıların dikkatini cinsiyet eşitliği politikalarına daha fazla çekmeye ve yeterli mekanizmaların oluşturulmasına yönelik çabalar mutlaka devam etmelidir.

KAYNAKÇA

018 SAYILI KAMU MALİ YÖNETİMİ VE KONTROL KANUNU, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5018.pdf, (Erişim Tarihi: 21.07.2016).

5302 SAYILI İL ÖZEL İDARESİ KANUNU, http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.5302&sourceXmlSearch=&MevzuatIliski=0, (Erişim Tarihi: 21.07.2016).

5393 SAYILI BELEDİYE KANUNU, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf, (Erişim Tarihi: 21.07.2016).

ACAR, İbrahim A. ve Elif A. ŞAHİN (2008), "Yerel yönetimlerde Mali Yönetim: İç Denetimden Stratejik Plana Yeni Arayışlar", 1.*Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* 23-24 Ekim, Sakarya, ss.85-103.

ADEM, Mahmut (1995), *Demokratik, Laik, Çağdaş, Eğitim Politikası*, Ankara: Şafak Matbaacılık.

AKDURAN, Özgün (2013), "5018 Sayılı Kanun ve Kamu İdarelerinde Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme", içinde *Kamu Bütçesinde Yeni Yaklaşımlar*, (Ed. Figen Altuğ, Ahmet Kesik, Murat Şeker), Seçkin Yayıncılık, Ankara.

AKTAN, Coşkun Can (2003), *Değişim Çağında Yönetim*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

AKTAN, Coşkun Can ve Kamil TÜĞEN (2006), "Performans Esaslı Bütçeleme Sistemi", İçinde *Kamu Mali Yönetiminde Stratejik Planlama ve Performans Esaslı Bütçeleme* (Ed. Coşkun Can AKTAN), Seçkin Yayıncılık, Ankara, ss.205-215.

AMARATUNGA, Dilanthi and David BALDRY, (2002); "Moving From Performance Measurement to Performance Management", *Facilities*, Vol.20, No.5/6.

ANTONOPOULOS, Rania (2008) "The Unpaid Care Work-Paid Work Connection", *Working Paper* No. 541. New York: The Levy Economics Institute of Bard College.

ATEŞ, Hamza ve Dilek ÇETİN (2004), "Kamuda Performans Yönetimi ve Performansa Dayalı Bütçe", İçinde *Çağdaş Kamu Yönetimi II* (Ed. Muhittin ACAR, Hüseyin ÖZGÜR), Nobel Yayıncılık, Ankara, ss.255-285.

AYDEMİR, Birol (2005), "Stratejik Yönetim ve Bütçe", *20.Türkiye Maliye Sempozyumu,* Pamukkale, 23-27 Mayıs, ss.24-32.

BENERIA, Lourdes (1992), "Accounting for Women's Work: The Progress of Two Decades*", World Development, No.* 20/11.

BRYSON, John M. (1995), *Strategic Planning for Public and Nonprofit Organizations,* A Guide To Strengthening and Sustaining Organizational Achievement, Jossey-Bass, San Francisco.

CHAKRABORTY, Lekha S. (2010), "Public Investment and Unpaid Work in India: Selective Evidence from Time-Use Data", in *Unpaid Work and the Economy: Gender, Time-Use and Poverty in Developing Countries,* (ed.) R., ANTONOPOULOS and I. HİRWAY, Palgrave Macmillan.

COUNCIL OF EUROPE (2005), Council of Europe Equality Division Directorate General of Human Rights – DG, *Final report of the Group of Specialists on Gender Budgeting* (EG-S-GB), Strasbourg.

DİNÇER, Ömer (1998), *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, Beşinci Baskı, Beta Basım-Dağıtım, İstanbul.

DİNÇER, Ömer (2012), MEB, *2013 Yılı Bütçe Sunuşu*, TBMM Genel Kurulu, 16 Aralık 2012.

DPT (2006); *Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzu*, 2. Sürüm, Haziran.

EİR (2008), " Eğitim İzleme Raporu 2007", *Eğitim Reformu Girişimi, Mart 2008.*

ELSON, Diane (1999), "Gender-neutral, Gender-blind, or Gender-sensitive Budgets? Changing the Conceptual Framework to Include Women's Empowerment and the Economy of Care," *Commonwealth Secretariat,* London.

ERG (Eğitim Reformu Girişimi)(2008), "Eğitimde ve Eğitimle Toplumsal Cinsiyet Eşitliği", http://www.egitimreformugirisimi.org/tr/egitimdeveegitimletoplumsalcinsiyetesitligiraporu, (Erişim Tarihi: 22.07.2016).

ERÜZ, Ertan (2005), "Yeni Mali Yönetim Yapısında Performans Esaslı Bütçeleme", *20.Türkiye Maliye Sempozyumu,* Pamukkale, 23-27 Mayıs, ss.61-73.

ERÜZ, Ertan (2006), "5018 Sayılı Kanuna Göre Performans Esaslı Bütçeleme", İçinde *Kamu Mali Yönetiminde Stratejik Planlama ve Performans Esaslı Bütçeleme* (Ed. Coşkun Can AKTAN), Seçkin Yayıncılık, Ankara, ss.217-235.

EUROPEN WOMEN'S LOBBY (2004), "Gender Budgeting", Brüksel, Şubat.

FOLBRE, Nancy (1994), *Who Pays for the Kids? Gender and Structures of Constraints,* New York: Routledge.

GENÇ, Murat (2010), "Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme ve Kamu Hizmetlerinde Etkinlik", *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 77, 2010, s.33-61.

GÜNLÜK-ŞENESEN, Gülay (2013), "Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme: Kapsam, Örnekler ve Türkiye İçin Öneriler", *Kamu Maliyesinde Yeni Yaklaşımlar*, (Ed. Murat ŞEKER, Ahmet KESIK, Figen ALTUĞ), İstanbul: Seçkin Yayınları, ss. 97-128.

HALİS, Muhsin ve Mehmet TEKİNKUŞ (2003), "Kamuda Performans Yönetimi", İçinde *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar,* (Ed. Asım BALCI, Ahmet NOHUTÇU, N.Kemal ÖZTÜRK, Bayram COŞKUN), Seçkin Yayıncılık, Ankara, ss.169-201.

IRONMONGER**,** Duncan (2000), "Household Production and the Household Economy", Department of Economics - *Working Papers Series* 759, The University of Melbourne.

KAVAK, Yüksel (2009). "Temel Bir İnsan Hakkı Olarak "Eğitim Hakkı": Uluslararası Ve Ulusal Belgeler"*, İçinde Dünyada İlköğretimin Genel Görünüşü. Türkiye'de Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Sistemi: Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri.* (Edt: Özdemir, S., Bacanlı H. ve Sözer M.), Ankara: TED Yayınları; http://portal.ted.org.tr/yayinlar/Turkiyede_Okul_Oncesi.pdf, (Erişim Tarihi: 22.07.2016).

KIZILTAŞ, Emine, (2005); Kamu Harcamalarında Etkinlik Arayışları Açısından Günümüz Bütçeleme Sistemlerindeki Yeni Kavramlar (1)", *Bütçe Dünyası,*S.22, İlkbahar.

KLATZER, Elisabeth (2011), *Yerelde Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Kılavuzu,* (Çeviri: Fethi Keleş ve Orhan Bilgin), TESEV Yayınları, Ağustos.

KSGM (1995), *Eylem Platformu ve Pekin Deklarasyonu,* No Name Ofset, Ankara: Dördüncü Dünya Kadın Konferansı, Pekin, 4-15 Eylül 1995.

LEWIS, Jane (1997), "Gender and Welfare Regimes: Further Thoughts", *Social Politics,* Summer.

MALİYE BAKANLIĞI (2004), *Performans Esaslı Bütçeleme Rehberi* (Pilot Kurumlar İçin Taslak).

MAYA, İlknur (2013), "Türk Eğitim Sistemindeki Cinsiyet Eşitsizliklerinin AB Ülkeleri ile Karşılaştırılması", *Eğitim ve Bilim*, Cilt 38, Sayı 168, ss.69-84.

NOHUTÇU, Ahmet (2008), "Yerel Yönetimlerde Stratejik Plan Uygulama Girişimleri: Kuramsal Çerçeve ve Kocaeli Büyükşehir Belediyesi 2007–2011 Dönemi Stratejik Planı Örneği",1.*Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* 23-24 Ekim, Sakarya, ss.105-121.

O'CONNOR, Julia S. (1993), "Gender, Class and Citizenship in the Comparative Analysis of Welfare State Regimes: Theorethical and Methodological Issues", *British Journal of Sociology,* 44.

ORLOFF, Ann Shola (1993), "Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States", *American Sociological Review,* Vol.58, June.

ÖZ, Ersan ve Ersin KAPLAN (2005) "Türk Mali Sisteminin Yeniden Yapılandırılması", *Türk İdare Dergisi*, sayı:446, Mart.

ÖZGÜR, Hüseyin (2004), "Kamu Örgütlerinde Stratejik Yönetim", İçinde *Çağdaş Kamu Yönetimi II* (Ed. Muhittin ACAR, Hüseyin ÖZGÜR), Nobel Yayıncılık, Ankara, ss.207-252.

RESMİ GAZETE (2015), *Kamu İdarelerince Hazırlanacak Stratejik Planlara Dair Tebliğ*, Sayı 29342, 30 Nisan 2015, (Erişim Tarihi: 30.08.2016).

SARPKAYA, Ruhi (2008), "Türk Eğitim Sisteminin Amaçları ve Temel İlkeleri", *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi* (Edt. Ruhi Sarpkaya), Ankara: Anı Yayıncılık.

SAYILAN, Fevziye (2012), *Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim, Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim-Olanaklar ve Sınırlar*, Der. Fevziye Sayılan, Ankara.

T.C. ANAYASASI (1982), https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm, (Erişim Tarihi: 22.07.2016).

T.C. ISPARTA İL ÖZEL İDARESİ (2015), *2015 Yılı Performans Programı*, http://www.ispartaozelidare.gov.tr/Editor/Dokumanlar/raporlar/2015%20PERFORMANS%20PROGRAMI.pdf, (Erişim Tarihi: 30.08.2016).

T.C. ISPARTA İL ÖZEL İDARESİ (2014), *2015 - 2019 Dönemi Stratejik Planı*.

TAŞ, Hüseyin Cesurhan (2005), "5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu Bağlamında Stratejik Planlama", *Türk İdare Dergisi*, yıl:77, sayı:449, Aralık, ss.101-111.

TBMM (2014), *Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Komisyon Raporu*, Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu Yayınları No: 14, Ankara.

TÜİK (2015), *İstatistiklerle Kadın 2014*, Haber Bülteni, Sayı: 18619, Mart.

TÜİK (2016), *İstatistiklerle Kadın 2015*, Haber Bülteni, Sayı: 21519, Mart.

UNDP (2015), *İnsani Gelişme Raporu 2015, İnsani Gelişme için Çalışma-2015 İnsani Gelişme Raporu'ndaki Ülkelerle İlgili Açıklama Notu-Türkiye Açıklama Notu*, s.10, http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/human-development-report-2015.html, (Erişim Tarihi: 01.07.2016).

UNTERHALTER, Elaine (2008), "Cosmopolitanism, Global Social Justice and Gender Equality in Education", *Compare: A Journal of Comparative and International Education, 38*(5), 539-553.

YILMAZ, Osman (2006), "Stratejik Planlama ve Kamusal Örgütlerde Esneklik Arayışları", İçinde *Kamu Maliyesine Yeni Bakış-Teori ve Uygulama* (Ed. Nihat FALAY, Mehmet ŞAHİN, Ahmet KESİK), Seçkin Yayıncılık, Ankara, ss.143-157.

YÜKSEL, Fatih (2002), "Sürekli Değişen Kentsel Faktörler Karşısında Yerel Yönetimlerde Stratejik Planlama Gereği", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 11 (1) Ocak, 31-41.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

YÜKSEKÖĞRETİM BAĞLAMINDA PERFORMANS ESASLI FİNANSMAN MEKANİZMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Mehmet Emin ALTUNDEMİR[1]
Gonca GÜNGÖR GÖKSU[2]

ÖZET

Birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede performans esaslı finansman sistemi geniş uygulama alanı bulmaktadır. Özellikle Ar&Ge ile inovasyon çalışmalarının hızlanmasına ve beşeri sermayenin gelişimine katkı sağlamak amacıyla performans esaslı finansman kavramının yükseköğretim kapsamında önemi giderek artmaktadır. Uluslararası literatür incelendiğinde yükseköğretimde performans esaslı finansmana yönelik her birinin kendine özgü fonksiyonu olan dört farklı tahsis mekanizması olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle performans esaslı finansman kavramı ile yükseköğretim kapsamındaki işlevi tanımlanmaktadır. Devamında ise bu çalışmanın ana konusunu oluşturan farklı finansman tahsis mekanizmalarının teorik çerçeveleri araştırılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, performans esaslı finansman mekanizmalarının yükseköğretim bağlamında incelenip, farklı ülkelerde vuku bulan uygulamalar somutlaştırarak genel bir resminin çizilmesidir.

Anahtar Kelimeler: *Yükseköğretim, Yükseköğretim Finansmanı, Performans Esaslı Finansman*

1. GİRİŞ

Daha fazla performans gösteren kurumların daha az performans gösterenlerden yüksek düzeyde ödenek elde etmesine dayanan performans esaslı finansman yöntemi, birçok alanda uygulama alanı bulmuş ve özünde kurumlar arası rekabeti geliştirerek kurumları teşvik edip canlandırmak yer almaktadır. Yükseköğretimde performans esaslı finansman kavramı ise dışsal paydaşlar ile sürekli etkileşim halinde bulunularak araştırma, eğitim ve öğretim sürecinin farklı aşamalarında çıktıların ölçüldüğü göstergelere bağlı olarak yapılan finansman tahsisini ifade etmektedir. Böylece yükseköğretime

[1]Doç.Dr. Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, altundemir@sakarya.edu.tr
[2]Arş. Gör. Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, ggungor@sakarya.edu.tr

katılımı arttırmak, bilgi transferini hızlandırmak, üniversite-sanayi işbirliğini geliştirmek vb. durumlar hedeflenmektedir.

Çalışma kapsamında önce yükseköğretimde performans esaslı finansman hakkında teorik bilgi verilmektedir. Akabinde ise kamu kaynaklarının tahsisinde birçok ülke tarafından tercih edilen performans esaslı finansman mekanizmaları açıklanmaktadır. Ayrıca çalışma kapsamında performans esaslı finansman mekanizmalarının farklı ülkelerdeki uygulama örnekleri ile de desteklenmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, performans esaslı finansman mekanizmalarının yükseköğretim bağlamında incelenip, farklı ülkelerde vuku bulan uygulamaların somut bir resminin çizilmesidir.

2. PERFORMANS ESASLI FİNANSMANIN TEORİK AÇIDAN İNCELENMESİ

Kurumsal yönetim alanında Yeni Kamu Yönetimi uygulamalarının etkisiyle çok çeşitli değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler arasında çıktılar ile sözleşmeler tarafından yönlendirilen karar vermenin adem-i merkeziyetçiliği, insan kaynakları, stratejik yönetim gibi özel sektör yönetim enstrümanları ve piyasa tipi mekanizmaların uygulanışı yer almaktadır. Yükseköğretimde yeni kamu yönetimi "*Hizmet Maliyeti*" ve "*amaçlara göre yönetim*" ve özellikle finansmana yönelik performans vurgulama ile sözleşmelerin kullanımı ilkelerini beraberinde getirmiştir (Schmidt, 2011:303). Üniversiteler için hızlanan kurumsal özerklik ve performans vurgulama; sorumluluğun ileri düzeyini, aynı zamanda daha yüksek kalite güvencesi için ayrıntılı prosedürler anlamına gelmektedir (Jongbloed, 2008b:7). Böylece performans esaslı finansman yeni kamu yönetimi anlayışının benimsenmesi sonucu geniş bir uygulama alanı bulmuştur.

Performans esaslı finansman, ilk defa Avustralya ile Yeni Zelanda'da uygulanmış olup, kamu yönetiminde performans temelli reformlar, yöneticilere yaptıkları işlemlerinde etkinliği ve verimliliği arttırmak amacıyla daha fazla özerklik ve esneklik yetkisi tanımayı hedeflemektedir. Çünkü bu durum yöneticilere karar vermede daha çok güç imkanı sağlarken, bu gücün uygulamanması, kontrolü ve dengelenmesi sürecinde yapılacak reformlar sorumluluk üzerinde daha yüksek önemi içermektedir (Alkarann ve Jaba, 2011:1136). Performans esaslı finansmanın mantığı ise daha fazla performans gösteren kurumların daha az performans gösterenlerden daha fazla ödenek elde etmesine dayanmaktadır. Bu noktada eğitim ve araştırmada rekabetin uygulanmasının amacı, daha az performans gösteren kurumları teşvik etmek ve canlandırmaktır (Ecker, Leither ve Frolich, 2011:2). Performans esaslı finansmandan hükümetlerin politik hedefleri ile yükseköğretim kurumlarının stratejik amaçlarını karşılaştırarak mevcut ve potansiyel hedef çatışmasının azalması beklenmektedir (Kivistö ve Kohtamaki, 2015:5).

Eğitim ve öğretimde performans esaslı finansmanın amacı, mükemmelliği destekleyecek teşvikler oluşturmaktadır (Ahmad, Saripuden ve Soon, 2014:8). Yükseköğretimde performans esaslı finansman kavramı, dışsal paydaşlar ile sürekli etkileşim halinde bulunularak araştırma, eğitim ve öğretim sürecinin farklı aşamalarında çıktıların ölçüldüğü göstergelere bağlı olarak yapılan finansman tahsisini ifade etmektedir (Estermann ve Kulik, 2016:32). Öğrenci sayısı esaslı geleneksel finansman uygulamaları, olması gerekenden daha fazla öğrenci kabul edilmesine neden olmakta, böylece kalitenin düşmesine, popülaritesi ile maliyeti düşük programlarının ön plana çıkmasına ve okuldan terk oranlarının yükselmesine zemin hazırlamasından dolayı yükseköğretimde performans esaslı finansman uygulamaları geliştirilmiştir (İlyas, 2012:22). Yükseköğretim için sürdürebilir bir performans finansman politikaları çoğunlukla güçlü stratejik hedeflere ve önceliklere sahip olup, bu önceliklere yönelik farkındalık yaratmak amacıyla kullanılan birçok araç ve mekanizma ile bütünleşmiş haldedir (HCM Strategistis, 2011:1). Performans esaslı finansman sistemleri eğitim-öğretim ve araştırma açısından üniversitelerin çıktıları üzerine odaklanırken, tahsis edilecek finansman miktarına karar vermede performans göstergeleri kullanılmaktadır. Kısacası bu yöntem kurumların gerçek performansları üzerinde odaklanmakta (Ahmad, Farley ve Naidoo, 2012:566) ve kurumların önceliklerini belirleyerek etkinliği arttırmakta ve gelişimi teşvik etmektedir (HCM Strategistis, 2011:1). Performans esaslı finansmandan beklenen dikkatlerin miktardan kaliteye doğru yöneltmesidir. Aynı zamanda hükümet ile yükseköğretim kurumları arasındaki bağların kuvvetlendirilmesi umulmaktadır.

Performans esaslı finansman aracılığıyla tahsis edilen ödenekler, üniversitelerin önceki yılda sergiledikleri performansa dayalıdır. Finansman miktarını hesaplamak amacıyla uygulanan formül mezun sayısı gibi performans göstergelerine bağlı olup (Orr, 2005:37), asıl hedef ise yükseköğretime katılımı arttırmak, bilgi transferini hızlandırmak, üniversite-sanayi işbirliğini geliştirmek gibi üniversitelerin özellikli politik amaçları ile bağlantılı performanslarını arttırmaktır (Estermann ve Kulik, 2016:32). Model, doğrudan devlet müdahalesinde bir kesintiyi içermesinden dolayı genellikle kurum içi kullanımda çok az bir kısıtlama ya da hiçbir kısıtlama olmaksızın blok hibe (torba bütçe)[3] olarak ayrılan nihai tutar tarafından tamamlanmaktadır (Orr, 2005:37).

[3] Torba bütçe (Block Grants) olarak verilen fonlar, üniversitelerin misyonları ve vizyonları ile öncelikleri doğrultusunca kullanabilmesine dayanmaktadır (ODTÜ Raporu, 2011:24). Bu yönteme göre üniversiteler tahsis ettikleri bütçelerini kendi önceliklerine göre harcama esnekliğine sahiplerdir. Fakat harcama konusunda genel usullerin belirlenmesi aşaması, ilgili bütçenin etkinliğinin arttırılması açısından önem arz etmektedir (İlyas, 2012:19).

Yükseköğretimde performans esaslı finansman örneğinde, sınavlarını geçen öğrenciler açısından başarılı olanlar dikkate alınarak yükseköğretim kurumları için finans kaynakların oluşturulması gibi formüller kullanılmaktadır. Öğrenciler tarafından biriktirilen kredilerin (derslerini geçen sayının ağırlığı vb.) sayısına bağlı olan ve ders kategorileri ile ilişkili bir finansman, yükseköğretim kurumlarına aktarılmaktadır (Jongbloed ve Koelman, 2000:8). Yükseköğretime yönelik performans esaslı finansman aktarımı 3 ana bileşene sahiptir. Bunlardan birincisi hedeftir, ikincisi ölçümlerdir ve sonuncusu ise teşviklerdir. Hedefler genellikle kurumsal ve devlet önceliklerinden oluşmaktadır. Örneğin; fakülte mezun sayısının artışı ya da düşük gelirli öğrenci çıktılarının geliştirilmesi hedefi gibidir. Ölçümler ise hedeflere yönelik kampüs çıktıları ile süreçlerini izlemektedir ve genel çıktı göstergeleri, alt grup çıktı göstergeleri, yüksek öncelikli ihtiyaç konulu çıktı göstergeleri ile süreç göstergelerinden oluşmaktadır. Son kısım teşvikleri ise hedefleri gerçekleştiren yükseköğretim kurumlarına yönelik yapılan ödemeleri kapsamaktadır (Harnisch, 2011:2).

Yükseköğretimde performans esaslı finansman kapsamında yükseköğretim kurumları yıllık performans raporları hazırlamaktadır. Bu finansman türü, yükseköğretim kurumlarının daha etkin yönetilebilmesine imkân sağlayarak, bir sözleşme aracılığıyla da hizmet ifasına zemin hazırlamaktadır (Sporn, 2003:50). Yükseköğretim kurumları önceden belirlenmiş hedefleri başarmak için kendi kararlarını etkili bir şekilde almakta özerktir. Böylece üniversiteler daha fazla sorumluluk üstlenmekte ve yapacakları gelişmeler için teşvik elde etmektedirler. Ayrıca belirlenen bir kritere göre yükseköğretim kurumlarına tahsil edilen kamu kaynakları, harcamaların tarafsızlığını geliştirmeyi desteklemektedir (Alshamy, 2011:55).

3. KAMU KAYNAKLARININ PERFORMANS ESASLI FİNANSMAN MEKANİZMALARI İLE TAHSİSİ

Uluslararası literatürde performans esaslı finansman ile ilişkili farklı mekanizmalarının var olduğu görülmektedir. İncelenen mekanizmalarının hepsi performansa dayalı ödemeler ile ilişkili olup, her birinin ödenek aktarım şekli birbirinden farklıdır. Ancak hepsinin özünde performansı arttırmak ve geliştirmek yer almaktadır. Tablo 1'de hem geleneksel hem de performans esaslı finansman ile ilgili tahsis mekanizmaları gösterimi mevcuttur.

Tablo 1. Performans Esaslı Finansman Mekanizmaları

Performans Esaslı Finansman Mekanizmaları
Performans Sözleşmeleri Performans Göstergelerine Dayalı Finansman Rekabetçi Finansman Sonuçlar İçin Ödemeler[4]

Kaynak: Salmi ve Hauptman (2006:17)

3.1. Performans Sözleşmeleri

Çalışmanın ana konusu olan performans esaslı finansman mekanizmaları incelendiğinde ise karşımıza öncelikle performans anlaşmaları/sözleşmeleri, geliştirme sözleşmeleri ya da diğer bir deyişle performans kompaktları (performance agreements or performance compacts) çıkmaktadır. Jongbloed (2011) çalışmasına göre *performans sözleşmeleri,* farklılaştırılmış kurumsal misyona büyük önem veren ve yasal olmayan dokümanlar olup, bir bağlayıcılığı yoktur. Ancak bu mekanizmaya göre yükseköğretim kurumuna aktarılacak finansmanın bir kısmı ya da tamamı bütçe kuruluşu ile yükseköğretim kuruluşu arasında imzalanan sözleşmelere bağlıdır. Sözleşmelerde yer alan gereklilikler karşılandığı sürece yükseköğretim kurumu üzerinde anlaşılan finansman miktarını alabilmektedir.

Başka bir tanımla performans anlaşmaları, kurumsal finansman ile bağlantılı olabilen (her zaman zorunluluk yoktur) ve belirli bir zaman diliminde yükseköğretim kurumu tarafından başarılması istenen özel niceliksel ve niteliksel hedefleri olan yükseköğretim kurumu ile hükümet arasında imzalanan sözleşmeler ya da kompaktlardır (European Commission, 2014:3). Bir anlamda iyi niyet anlaşması özelliği taşımaktadır. Bu sözleşmeler 3 ya da 5 yıl gibi çok yıllı bir zaman dilimini kapsamaktadır. Ulaşılması istenen hedefler kurumun misyonu ve vizyonunu yansıtmalıdır. (The World bank, 2010:153).

Performans sözleşmeleri ceza vermek maksadıyla da tercih edilebilmekte ve istenilen performans ilerlemesi yerine getirilmediği takdirde bir sonraki dönem bütçesinde kesintiler yapılabilmektedir (İlyas, 2012:23). Performans anlaşmaları daha çok Avrupa ülkelerinde tercih edilmektedir. Ancak Amerika Birleşik Devletleri'nde de bazı eyaletlerde uygulanmaktadır. Mesela Louisiana eyaletinde yükseköğretim kurumlarının bütçesinin %25'i performans anlaşmalarına bağlıdır. Bu kapsamda dört ana hedef belirlenmiştir. Bu hedeflerin birincisi öğrenci başarısına, ikincisi toplanan ve transfer edilen

[4] Miao (2012:7) çalışmasında "Sonuçlar için ödemeler" mekanizmasına yönelik "Çıktı esaslı finansman formülleri" (output-based funding formulas) kavramını kullanmıştır.

kredi sayısına, üçüncüsü ise ekonomiyi ve işgücü geliştirmeye ve sonuncusu da kurumsal etkinlik ve hesap verilebilirliğe bağlıdır (Harnisch, 2011:4).

Performans sözleşmelerine dayanarak finansman aktarım mekanizması üç kanal aracılığıyla gerçekleşmektedir. Birincisi, kamu finansman oranının belirgin bir tutarının müzakeresi olarak kullanımıdır. Avusturya'da kullanılmakta olup, ülkede üç yıllık sözleşmeler yapılmaktadır. İkincisi, çıktı esaslı formül finansman kullanılarak tahsis edilen kamu finansmanın bir oranı olup, performans sistemi ve performans finansmanının bir parçasıdır. Finlandiya'da tercih edilmektedir. Anlaşmalar öncelikle finansman aracı değil, belirli göstergeler için planlanan stratejik bir plan kapsamında hazırlanmaktadır. Son olarak da hem anlaşmalarda sabit olan hedeflere ulaşılması için hem de performans anlaşmalarının sonuçları ile bağlantılı olan açık mali sonuçlardır. Hollanda'da ve İrlanda'da uygulanmakta olup, Hollanda'da kurumlar tarafından hazırlanan geliştirme planlarının kalitesinin ödüllendirildiği kamu yükseköğretim bütçesinin %2'si için rekabete girmektedirler (European Commission, 2014:3-4). Ayrıca yükseköğretim kurumlarına verilen ödenek tutarları kimi zaman önceden finanse edilirken, kimi zaman ise üzerinde anlaşılan tüm koşullar sağlandığında tahsis edilmektedir (İlyas, 2012:23).

3.2. Performans Göstergelerine Dayalı Finansman

Performans esaslı finansman ile ilişkili diğer bir finansman mekanizması performans göstergelerine dayalı finansman (performance set asides) yöntemidir. Performans göstergelerine dayalı finansman, fazladan performansa veya özel bir amaca yönelik ayrılan finansmanının bir kısmı ile ilişkili olup (Ahmad, Saripuden ve Soon, 2014:8), yükseköğretim devlet tahsisinin bir yüzdesini kapsamaktadır. Kurumlar belirli hedefleri aşan ya da karşılayan sonuçları üreterek performans payı elde etmek için rekabete girmektedirler (Salmi ve Huptman, 2006:19). Bu finansman mekanizması yükseköğretim kurumlarına yönelik ya sabit kamu kaynak tahsilatının bir kısmını ya da bir bonus ödemesini ifade etmektedir. Böylece yükseköğretim kurumları finansman elde edebilmek amacıyla rekabet etmektedirler (Harnisch, 2011:2).

Amerika Birleşik Devletleri'nde Pennsylvania, Tennessee, Güney Carolina, Indiana, Washington eyaletlerinde ve Güney Afrika'da bu mekanizma tercih edilmektedir (Miao, 2012:8). Performans göstergelerine dayalı finansman yönteminde mevcut harcamalar finansmanın bir oranının performans ölçümlerinin bir dizi temelinde tahsis edilmesine dayanmakta ve gösterge sayısı az da çok da (12 veya daha fazlası gibi) olabilmektedir. Ödenecek tutar toplam bütçenin %5'inden daha az olabileceği gibi %100'ü tutarında da olabilmektedir. Performans ölçütleri hükümet ve yükseköğretim

kurumu arasında belirlenmektedir. Finansmanın tahsisi genellikle bir formüle bağlı değildir (Salmi ve Hauptman, 2011:19).

A.B.D. kapsamında bu yöntemin uygulandığı eyaletlerde üniversiteler yıllık performans hedeflerine ulaşarak birbirleriyle yarış halindedirler (Friedel ve diğerleri, 2013:4). Tennessee eyaletinde performans 2.0 modeli uygulanmakta olup, yükseköğretim kurumlarına aktarılan kamu finansmanının tamamı performans esaslıdır. Eyalet kapsamında 10 performans göstergesi yer almaktadır ve yükseköğretim kurumları üstün başarı gösterdikleri takdirde % 5,45 oranında ekstra bonus kazanmaktadır (Boer ve diğerleri, 2015:11). Belirlenen performans göstergeleri, 24, 48 ve 72 kredi saatini dolduran öğrenci sayısı, araştırma ve hizmet harcamaları, ödüllendirilen lisans ve lisansüstü derece sayısı, tam zamanlı öğrenci sayısı, en az 12 kredi saati ve 6 yılda mezun olma oranından oluşmaktadır (Dougherty ve Reddy, 2013:28).

Pennsylvania eyaletinde ise performans finansmanı toplam yükseköğretim kurumu bütçesinin %8'ini oluşturmaktadır. Her üniversite için 10 performans göstergesi belirlenmiştir ve her kurum tarafından seçilen 5 gösterge ile tüm kurumlara yönelik 5 göstergeden oluşmaktadır. 5 ortak göstergenin 2 tanesi hizmet erişimi ve 1 tanesi yöneticilik ile ilgili olup, son 2 tanesi de öğrenci başarısı ile ilgilidir (Dougherty ve Reddy, 2013:28). Washington eyaletinde ise Öğrenci Başarı Programı adı altında performans göstergelerine dayalı finansman uygulanmakta olup, bu kapsamda başarı puanlaması aşağıda yer alan göstergelere bağlıdır (Harnisch, 2011:6):

i. Üniversite düzeyinde yeteneklere yönelik temel ilkeler (Temel beceri kazanımları, üniversite öncesi yazma veya matematik sınavlarından geçme),
ii. İlk yıl üniversiteye devam etme (15 veya 30 üniversite kredisi kazanma),
iii. Üniversite düzeyinde matematik ağırlıklı dersleri tamamlama (zorunlu fakülte matematik derslerini geçme),
iv. Mezun olmadır (önlisans veya staj mezuniyet sertifikası kazanma).

Performans göstergelerine dayalı finansman yöntemi tasarlanırken bazı hususlara dikkat edilmelidir. Çünkü performans göstergelerine dayalı finansmanın değeri, kurumsal başarıyı değerlendirmek amacıyla göstergelere ve oranlara bağlıdır. Güney Carolina eyaletinde yükseköğretim bütçesinin tamamı bu mekanizma esaslı olduğu için uygulama başarısız olmuştur. Çünkü birçok göstergeler ile standartlar oluşturulmuş ve kurumlar açık bir başarı vizyonu sergileyememişlerdir (The World Bank, 2011:120). Bu kapsamda toplamda 9 ana kategori ve 37 performans göstergesi belirlenmiştir. Göstergelerin çoğu gerçekte çıktı göstergeleri esaslı olmayıp daha ziyade

süreç göstergelerine dayanmaktadır. Sadece tek bir gösterge öğrenci çıktı esaslıdır (Dougherty ve Reddy, 2013:29).

Indiana eyaletinde toplam yükseköğretim bütçesinin %5'i performans göstergelerine dayalı finansman mekanizması aracılığıyla belirlenmektedir. Buna göre toplam lisans başarı geliştirme ana göstergesi %60' lık paya sahiptir. Bu %60'lık payın %30'u genel düzeyde başarı değişim derecesine , %15'i zamanında elde edilmiş başarı değişimine ve %15'si ise düşük gelirli öğrenciler düzeyinde başarı değişikliğine bağlıdır. Geri kalan %25 oran toplam kredi tamamlama geliştirmeye (% 18,7'si başarılı bir şekilde kredi saati tamamlamaya, % 5,5'i başarılı bir şekilde çifte kredi tamamlamaya ve % 8'i başarılı bir şekilde erkenden kredi tamamlamaya tabidir) ve son %15'lik oran ise üniversite kapsamında toplam araştırma geliştirmeye bağlıdır (Harnisch, 2011:4).

3.3. Rekabetçi Finansman

Performans esaslı finansman ile ilgili üçüncü mekanizma ise rekabetçi finansmandır (competitive funds). Rekabetçi finansman; projeler, programlar ve birimler için finansmanın ayrı bir şeklidir. Rekabetçi finansman belirlenirken rekabet, belirli bir amaç, özerklik ve sorumluluğun dağıtılması, politikaların devamında tutarlılık, aşamalı rekabet, hedef seçim süreci, değerlendirme ve izleme ile teşvik eden ve engelleyici unsurlar göz önünde bulundurulmaktadır (Tadjudin, 200?:2). Rekabetçi finansman, kategorik finansman yaklaşımına bir alternatif olup, yükseköğretim kurumları ve/veya bireysel bölümler, kriterlere ve prosedürlere göre hakem komitesi taraflıdan seçilen ve değerlendirilen proje amaçlarını kesin ve açık bir şekilde ifade etmek amacıyla davet edilmektedirler. Bu finansman şekli, kategorik ve formül finansman yöntemi ile başarılması zor olan amaçları daha iyi yönetmek, inovasyonu teşvik etmek, kalite ve uygunluğu geliştirmek için kurulmuştur (Salmi ve Hauptman, 2006:20).

Bu yaklaşım planlanan değişimleri uygulamak için maliyet etkin bir yaklaşımdır, çünkü rekabete katılmak amacıyla soyut teşvik sağlarken, ödüllendirilen finansman kurumun cari bütçesine ek gelir sağlamaktadır. Fakat bir rekabetçi fonu uygulamak amacıyla ihtiyaç duyulan finansmanın miktarı göreceli olarak oldukça küçüktür. Genellikle sistemin tüm mevcut bütçesinin %5'sinden daha fazla değildir (The World Bank, 2010:126). Rekabetçi finansmanı tercih eden ülkeler arasında uygulama farklılıkları görülmektedir. Kimi ülkelerde sadece üniversite bünyesinde proje teklifleri hazırlanırken, kimi ülkelerde ise fakülteler ve bölümler bazında da proje teklifleri sunulmaktadır. Ayrıca başka ülkelerde sadece devlet üniversiteleri proje teklifi sunarken, Şili gibi diğer ülkelerde ise hem özel hem de devlet üniversiteleri proje teklifi edebilmektedir (İlyas, 2012:24).

Rekabetçi finansmanda bağımsız bir komite tarafından belirlenen ve açık kriterler ile prosedürleri oluşturmak önemli olup, şeffaflık ön plandadır. Ana amaç yükseköğretim kapsamında performansı hızlandırmak ve geliştirmektir. Yöntemin önemli taraflarından bir diğeri, projelerin yönetim ve tasarımında kurumsal kapasiteyi desteklemesidir. Estermann ve diğerlerine (2013) göre rekabetçi finansman, bir rekabet seçim sürecine yönelik sunulan uygulamaları (amaçları) izleyerek yarışmalar aracılığıyla tahsis edilmektedir. Bu fonlar genellikle bir proje ile bağlantılıdır ve finansman sağlayıcı tarafından tanımlanan öncelikler ile belirli amaçların başarılması hedeflenmektedir. Rekabetçi finansman geleneksel bütçelerle kıyaslandığında kalite geliştirme sürecinde daha etkilidir.

3.4. Sonuçlar İçin Ödemeler

Performans esaslı finansman ile ilgili son tahsis mekanizması ise sonuçlar için ödemelerdir (payments for results). Bu finansman türüne göre, gelecek faaliyetlere yönelik finansmandan ziyade, önceden üzerinde anlaşılan sonuçların başarılmasına göre ödeme yapılması söz konusudur (DFID, 2014:1). İlgili mekanizmanının diğer bir ismi ise sonuçlar tarafından yapılan ödemelerdir (payments by results). Bu noktada yöntem, hedeflenen sonuçlara yönelik teşvikleri göz önünde bulundurarak daha fazla ödenek elde etmek amacıyla birçok hükümet tarafından önerilmektedir (Ahmad, Saripuden ve Soon, 2014:9). Performans esaslı finansman formülünün bir kısmını ya da tamamını belirlemek amacıyla çıktı ve sonuç göstergeleri kullanılmaktadır. Örneğin; üniversiteler mezun sayısına göre ödeme almaktadır, ya da belirli bir zaman diliminde belli çalışma alanlarından mezun olan üstün yeteneğe sahip öğrencilere göre ödemeler yapılmaktadır (The World Bank, 2011:119).

Bu yöntemde ödemeler için hükümetin iki yolu bulunmaktadır. Birincisi mevcut harcamaların bir kısmı ya da tamamı için kurumsal uygunluğu hesaplamak amacıyla performans ölçütlerinin bir kümesi kullanılmasıdır. Bu noktada performans ölçütleri finansman formüllerine dayanmaktadır ve kurumsal tahsisler öğrenci giriş sayısından ziyade bir yılını tamamlamış öğrenci sayısı ya da mezun esaslıdır. Örneğin Danimarka' da uygulanan taksimetre uygulaması, Hollanda'da mezun sayısına göre yapılan ödemeler veya İngiltere'de ise her bir ders dönemini tamamlayan öğrenci esaslı mevcut harcama formülü örnek gösterilebilinir. İkinci yöntem ise hükümetler ya da özel girişimciler, belirli yeteneklere sahip olan ve belli çalışma alanlarında mezun olan veya bir yılını tamamlamış her öğrenci için yükseköğretim kurumuna ödeme yapmak için anlaşmışlardır. Bu yöntem *hizmetler için ödemeler* tanımıyla da bilinmektedir. Bu aktarım mekanizmasında yükseköğretim kurumları, belirli mezun sayısına ulaşmak amacıyla hükümetle arasında sözleşmeler yapmaktadırlar. Ödemeler sözleşme gerekliliklerinin karşılanıp karşılanmadığına bağlıdır. Colorado, Ohio eyaletlerinde, Kanada'da bahsedilen yöntem tercih edilmektedir. Hükümet ve

özel firma yetkilileri arasında çalışanların eğitilmesi amacıyla sözleşmeler yapılmaktadır (Salmi ve Hauptman, 2006:22).

Ohio eyaletinde yükseköğretim kurumları için devletin 10 yıllık stratejik planlarında ilgili mekanizma geliştirilmiş ve çıktı esaslı tüm ödeneklerin tahsisinin gerçekleşmesine vurgu yapılmıştır. Programlar, kurum çeşidi tarafından ayrılmaktadır ve riskli öğrenci topluluğu için de belirli ağırlıklandırmalar yapılmıştır. Öncelikle ana kampüsler için kurs ve lisans tamamlama, kampüse/misyona özgü katkılar ve tıp mezunları için de finansman içermektedir. Üniversitelerin bölgesel kampüsleri için de kurs ve lisans tamamlama ile kampüse/misyona özgü katkılar önemlidir. Son olarak meslek yüksekokulları için kayıtlar %95, başarı puanları da %5 orana sahiptir (Harnisch, 2011:5).

Bu finansman şeklinin diğer bir adı ise çıktı esaslı sistemdir. Finansman ödemeleri, üst paragrafta bahsedildiği gibi toplam ders kredilerini tamamlayan öğrenci sayısı veya mezun sayısı gibi göstergelere bağlıdır. Ayrıca formül düşük ve risk grubunda yer alan öğrenciler için yapılan tercihler ile kampüs misyonuna göre ağırlıklandırılır. Bu yaklaşım, ek devlet finansmanı oluşturmak amacıyla anahtar metriklere bağlı olarak yükseköğretim kurumlarının daha iyi performans sergilenmesini amaçlamaktadır (Harnisch, 2011:2). Birçok ülke zayıf başarı gösteren yükseköğretim kurumlarını aynı zamanda cezalandırsa bile kurumsal açıdan etkinliği, kalite ile eşitliği sağlamak ve geliştirmek amacıyla performans sözleşmelerini ya da sonuçlar için ödemeler mekanizmasını tercih etmektedir (The World Bank, 2011:119).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yükseköğretim finansmanına yönelik kamu tahsisinde performans esaslı finansman mekanizmalarının incelendiği bu çalışmanın sonucuna göre özellikle Avrupa Birliği ve A.B.D. gibi farklı ülkelerde uygulanan dört adet farklı finansman mekanizması olduğu anlaşılmıştır. Sözü geçen mekanizmalar performans sözleşmeleri, performans göstergelerine dayalı finansman, rekabetçi fonlar ve sonuçlar için ödemelerdir. Bu dört mekanizmanın uygulama şekli birbirinden farklı olup, hepsinin özünde yükseköğretimde performansı arttırmak ve canlandırmak yer almaktadır.

Performans sözleşmeleri özünde yükseköğretim kurumuna aktarılacak finansmanın bir kısmı ya da tamamı için bütçe kuruluşu ile yükseköğretim kuruluşu arasında imzalanan sözleşmelere bağlı olmasına dayanmaktadır. Böylece sözleşmelerde yer alan gereklilikler karşılandığı sürece yükseköğretim kurumu önceden taahhüt edilen finansman miktarını alabilmektedir. Performans anlaşmaları daha çok Avrupa ülkelerinde tercih

edilmektedir. Ancak Amerika Birleşik Devletleri'nde de bazı eyaletlerde uygulanmaktadır. Performans göstergelerine dayalı finansman ise artı performansa veya özel bir amaca yönelik ayrılan finansmanının bir kısmı ile ilişkili olup, yükseköğretim devlet tahsisinin bir yüzdesini kapsamaktadır. Bu yönteme göre kurumlar belirli hedefleri aşan ya da karşılayan sonuçlar üreterek performans payı elde etmek için rekabete girmektedirler. Daha çok A.B.D. kapsamındaki eyaletlerde tercih edilmektedir. En yaygın uygulama şekli ise bonus ödemesidir.

Rekabetçi finansman, projeler, programlar ve birimler için finansmanın ayrı bir şekli olup, özünde proje esaslı olarak ödeneklerin dağıtılması amaçlanmaktadır. Ancak yöntemin dezavantajı yükseköğretim kurumunun bütçesinin %5'ini geçmemektedir. Çalışmada son incelenen mekanizma ise sonuçlar için ödemelerdir. Gelecek faaliyetlere yönelik finansmandan ziyade, önceden anlaşılan sonuçların başarılmasına göre ödeme yapıldığı yöntemde üniversiteler mezun sayısına göre ödeme almaktadır ya da belirli bir zaman diliminde belli çalışma alanlarından mezun olan üstün yeteneğe sahip öğrencilere göre ödemeler yapılmaktadır. Danimarka'da, Hollanda'da ya da Ohio eyaletinde bu yöntem tercih edilmektedir. Sonuç olarak ülke ihtiyaçları ve yükseköğretim politikaları doğrultusunca her ülke kendine uyan bir yöntemi tercih etmektedir. Ancak hangi yöntem uygulanırsa uygulansın asıl hedef, yükseköğretim kapsamında performans ile araştırma & geliştirme kapasitesini arttırmaktır.

KAYNAKÇA

AHMAD, A. R., S. Saripuden ve N. K. Soon (2014), "Analysis of the Higher Education Funding Systems", Crafting Global Competitive Economies: 2020 Vision Strategic Planning & Smart Implementation, Italy.

AHMAD, A. R., A. Farley ve M. Naidoo (2012), "Funding Crisis in Higher Education Institutions: Rationale for Change", Asian Economic and Financial Review, Volume:2, No:4, pp.562-576.

ALKARAAN, F. ve A. JABA (2011), "Higher Education Budgeting Reform: Towards Efficiency, Effectiveness and Economy", International Higher Education Congress: New Trends and Issues, Volume:2, No. 5, pp.1135–1141.

ALSHAMY ALSAEED, A. S. (2011), Funding Mechanism and Quality Assurance Systems in Higher Education in Egypt in Comparative Perspective, Phd. Thesis, the Degree of Doctor of Philosophy, Department of Professional Education School of Education College of Social Sciences, The University of Birmingham.

BOER De H., JONGBLOED, B., A. Kottmann, P. Benneworth, L. Cremonini, R. Kolster, K. Lemmens-Krug ve H. Vossensteyn (2015), Performance Based Funding and Performance Agreements in Fourteen Higher Education Systems, Report for the Ministry of Education, Culture and Science, Report for the Ministry of Education, Culture and Science, Center for Higher Education Policy Studies Universiteit Twente, Reference: C15HdB014.

Development For International Department (DFID) (2014), Payment by Results Strategy: Sharpening Incentives to Perform, Policy Report, https://www.gov.uk/government/publications/dfids-strategy-for-payment-by-results-sharpening-incentives-to-perform/payment-by-results-strategy-sharpening-incentives-to-perform, Erişim Tarihi: 25.07.2014.

DOUGHERTY, K. ve V. Reddy (2013), Performance Funding for Higher Education. What are the Mechanisms? What are the Impacts? ASHE Higher Education Report, Volume:39, Issue:2, pp.1-134.

ECKER, B., K-H. LEITHER ve C. FROLICH (2011), "Funding Formulas for Teaching in Public Universities: International Experiences and Lessons Drawn from a Science PolicyView", http://www.eua.be/Libraries/Funding_Forum/EUA_Ecker_article_web.sflb.ashx, Erişim Tarihi: 21.08.2014.

ESTERMANN, T. ve Cleys-Kulik, A. L. (2016), "Performance-Based Funding of Universities in Europe", International Higher Education, Number:85, pp. 31-33, Spring.

ESTERMANN, T., E. B. PRUVOT ve A.L. KULIK-CLAEYS (2013), Designing Strategies for Efficient Funding of Higher Education in Europe, Define Interim Report, European University Association, Brusels, Belgium.

European Commission (2014b), Performance Agreement and Their Relationship to Funding in Higher Education, ET2020 Workshop, The Hague, 25-26 September, 2014.

FRIEDEL, J. N., Z. M. Thornton ve M. M. D'Amico (2013), "Performance-Based Funding: The National Landscape", Educayion Policy Center, the University of Alabama, U.S.A.

HARNISCH, T. L. (2011), Performance-Based Funding: A Re- Emerging Strategy in Public Higher Education Financing: A Higher Education Policy Brief, (Washington: American Association of State Colleges and Universities,2011),http://www.aascu.org/uploadedFiles/AASCU/Content/Root/PolicyAndAdvocacy/PolicyPublications/Performance_Funding_AASCU_June2011.pdf, Erişim Tarihi: 06.05.2016.

HCM Strategistis (2011), Performance Funding in Indiana: An Analysis of Lessons from the Research and Other State Models, Working Draft.

İLYAS, E. İbrahim (2012), Yükseköğretim Finansmanı: Türkiye için Bir Model Önerisi, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Yayın No:2338, Mart.

JONGBLOED, B. (2011), "Funding Through Contracts: European and Institutional Perspectives", J. Enders et al. (eds), Reform of Higher Education in Europe, Sense Publishers, pp.173–191.

JONGBLOED, B. (2008), "Funding Higher Education: A Review from Europe", Center for Higher Education Policy Studies (CHEPS), http://www.utwente.nl/bms/cheps/summer_school/Literature/Brazil%20funding%20vs2.pdf, Erişim Tarihi: 12.08.2014.

JONGBLOED, B. ve J. KOELMAN (2000), "Vouchers for Higher Education: A Survey of the Literature Commissioned by the Hong Kong University Grants Committee", Center for Higher Education Policy Studies, http://doc.utwente.nl/7824/1/engart00vouchers.pdf, Erişim Tarihi:21.08.2014.

KIVISTÖ J. ve V. KOHRAMAKI (2015), "Impacts of Performance-Based Funding on Higher Education Institutions: A Literature Review", EAIR 37th Annual Forum in Krems, Austria.

MIAO, K. (2012), "Performance-Based Funding of Higher Education: A Detailed Look at Best Practices in 6 States", Center for American Progress.

ORR, D. (2005) "Can Performance-Based Funding and Quality Assurance Solve vs Market Conundrum?", Higher Education Policy,Volume:18,No:1,pp.31-50.

ODTÜ (Orta Doğu Teknik Üniversitesi) (2011), Yükseköğretimin Yeniden Yapılandırılması: Görüş ve Öneriler, Komisyon Raporu, Ankara.

SALMI J. ve M. A. HAUPTMAN (2006), Inovations in Tertiary Education Financing: A Comparative Evaluation of Allocation Mechanism, Education Working Paper Series, No:4. The World Bank.

SCHMIDT E. K. (2011), "University Funding Reforms in the Nordic Countries", In University Reform and Consequences in Finland and Japan, Dobson, I. and Maruyama, F. (eds). Anthology. Centre for National University Finance and Management, Tokyo, Japan.

SPORN, B. (2003b) "Convergence or Divergence in International Higher Education Policy: Lessons from Europe", Forum for The Future of Higher Education, http://www.educause.edu/ir/library/pdf/FFPFP0305.pdf, Erişim Tarihi:09.12.2014.

TADJUDIN, M. K. (200?), Competitive Funding as a Tool of Improving Higher Education Management, http://portal.unesco.org/education/es/files/53952/11864784495M_K_Tadjudin.pdf/M_K_Tadjudin.pdf, Erişim Tarihi: 15.03.2016.

The World Bank (2011), "Financing Higher Education", Putting Higher Education to Work: Skills and Research for Growth in East Asia, World Bank East Asia and Pacific Regional Report, Washington D.C.

The World Bank (2010), "Main Features of Current Funding Policies and Practices", Financing Higher Education in Africa, Washington D.C.

3. BASAMAK BİR HASTANENİN ECZANESİNDE YALIN TEDARİK ZİNCİRİ UYGULAMASI

Burcu ASLANTAŞ ATEŞ[1]
Aynur TORAMAN[2]

ÖZET

Sade, gösterişsiz anlamında kullanılan "yalın" kelimesi, küreselleşmenin ilk adımlarıyla ortaya çıkan stratejik yönetim, stratejik üretim, stratejik maliyet kavramlarından biri olarak kullanılmaya başlanmıştır. Her türlü israfın önlenmesi temeline dayanan "yalın düşünce", yalın üretim, yalın yönetim, yalın muhasebe ve yalın tedarik zinciri şekillerinde uygulamada yer bulmaktadır. Yalın tedarik zinciri, üreticiden nihai tüketiciye kadar olan sürecin maliyetlerini azaltmak, etkin, sürekli ve verimli bir akış sağlamak amacıyla tedarik zincirini sadeleştirmek üzerine odaklanan bir yönetim felsefesidir. Tedarik zincirini yalınlaştırmanın değer yaratmayan faaliyetlerin elimine edilmesi sayesinde işletmenin tüm süreçlerine katkısı olduğu yapılan çalışmalarda ortaya konmaktadır.

Bu çalışma, 3. basamak bir üniversite hastanesinin eczanesindeki yalın uygulamalara ve bu uygulamaların faydalarına değinmek, yatan hastalara ilaçları ulaştırmada kullanılan tedarik zincirinin bu yalın uygulamalarla nasıl iyileştirildiğini ortaya koymak üzere yapılmıştır. Bu amaçla 3. basamak üniversite hastanesinin eczanesindeki süreçlerin gözlenmesi ve yalın üretime geçilmeden önceki süreçlerle sonraki süreçlerin karşılaştırılması planlanmıştır.

Bu çalışma ile hastanenin sadece eczane bölümünde iş yükü, zaman, maliyet, israf konularında olumlu sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Yalın tekniklerin hastanenin tüm bölümlerine uygulanmasıyla hastanenin tümünde bu olumlu sonuçların elde edileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Yalın Üretim, Yalın Eczane, Sağlık Sektöründe Tedarik Zinciri*

[1]Yrd. Doç.Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, burcuates@sdu.edu.tr
[2]Doktora Öğrencisi, SDÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Bölümü, aynurtoraman@sdu.edu.tr

LEAN SUPPLY CHAIN MANAGEMENT PRACTICE IN A TERTIARY CARE HOSPITAL PHARMACY

ABSTRACT

The word “lean”, in the meaning of bare, plain, simple, has begun to use as one of the strategic planning, strategic manufactuıring, strategic cost concepts which emerged with the first stages of globalization. “Lean thinking”, based on the waste elimination, has been used as lean manufacturing, lean management, lean accounting and lean supply chain in practice. Lean supply chain management is a management philosophy which focuses on simplifying supply chain to reduce the costs of the manufacturer - end user process and maintain an active, continuous and efficient flow. Its revealed in studies that simplifying of supply chain makes a positive effect on all processes of a business with elimination of non value creating activities.

This study aims to mention lean practices and benefits of these practices in a tertiary care hospital pharmacy and reveal how these lean practice improves the supply chain being used to transporting medicine to inpatient. For that purpose its planned that observing processes in tertiary care hospital pharmacy and comparing processes after and before lean manufacturing.

With this study it’s shown that, only at pharmacy section of hospital, acquired positive outcomes about workload, time, cost and waste. It’s been considered that realizing these positive outcomes in all sections of hospital may possible using lean techniques at all departments of hospital.

Keywords: *Lean Manufacturing, Lean Pharmacy, Supply Chain in Health Sector*

1. GİRİŞ

Tüm bilimsel alanlarda kendine yer bulan “yalın düşünce” popüler bir kavram olmakla birlikte, bu popülaritesinin altında mantıklı, sağlam temellere oturmuş bir israfı önleme prensibi yatmaktadır. Gerçekten bazı alanlarda adı bilinmeyerek de olsa uygulanan, değer odaklı, incelenip önem verilmesi gereken bir kavramdır. Dolayısıyla örgüt yaşam biçimi olması gerektiği düşünülmektedir. Sağlık sektöründe de israf konusuna odaklanmak hem kaynakların etkin kullanımı hem de özellikle son yıllarda zorunluluk haline gelen kalite standartlarına uyum açısından oldukça önemlidir.

Tüm süreçlerde israfın önlenmesi ve sürecin yalınlaştırılması değere odaklanarak mümkün olmaktadır. Yalın düşünce ile ortaya çıkan tüm yalın teknikler değer yaratan ve yaratmayan faaliyetleri birbirinden ayırarak değer ve değer yaratan faaliyete odaklanmak gerektiğini savunmaktadır.

Değer, müşterinin istediği ve ödemeye razı olduğu ürün ya da hizmet özelliklerinin toplamı olarak tanımlanabilir[3]. Sağlık sektöründe ise değer; hasta, hasta yakını ve sağlık çalışanının tedavi süresi boyunca geçirdiği süreçlerdir. Sağlık sektöründe yalın teknikler kullanıldığında hastaların ihtiyaç ve taleplerine kısa sürede cevap verilebilir, hasta ve çalışanların güvenliği ve memnuniyeti konularında olumlu gelişmeler sağlanabilir, tahlil ve tetkik sonuçlarının kısa sürede ve hatasız olarak sonuçlanması, israfların önüne geçilmesi şeklinde olumlu sonuçlar alınabilir.

Neredeyse Türkiye'deki tüm hastanelerin ortak sorunu sağlık hizmeti yöneticilerinin maliyet ve süreç yönetimi konusuna yeterince önem vermemesi ya da bu konuda yeterince bilgi sahibi olmamalarıdır. Bunun bir sonucu olarak da hastanelerde birbirinden bağımsız süreçler ve değer katmayan faaliyetler ortaya çıkmaktadır. Hastanelerde etkin ve yalın bir süreç oluşturmak, maliyetlerin yönetilebilmesi ile yakından ilişkilidir [4].

2. YALIN TEDARİK ZİNCİRİ

1990 yılında James P. Womack, Daniel T. Jones, Daniel Roos tarafından yazılan "Dünyayı Değiştiren Makine" adlı kitapla otomotiv sektöründe Toyota' nın üstünlüğü herkese isim belirtilmeden de olsa kanıtlanmıştır. Toyota' nın bu başarısının altında yatan nedenler ise 1996 yılında Womack ve Jones tarafından yazılan "Yalın Düşünce" adlı kitapla mümkün olmuştur. Yalın Enstitü tarafından Türkçe' ye çevrilen bu kitabın tanıtımında ise yalın düşüncenin örgüt açısından önemini çarpıcı bir şekilde ortaya koyan şu cümle yer almaktadır: "yalın düşünce, bir dakikalık yöneticilere yeni bir "program" sunmaz; tam tersine, ciddi yöneticilere, dünyayı değiştirecek yöneticilere düşünmenin, var olmanın ve yapmanın yeni bir yolunu göstermektedir". "Yalın Düşünce"; ilaç, alüminyum, demir çelik dahil her tür üretim sektöründe; hastaneler, sigorta şirketleri, bankalar, eğitim kurumları dahil hizmet sektöründe; sivil toplum örgütleri; ister özel ister kamu kuruluşu olsun her türlü şirket, kurum, kuruluş ve organizasyonun başarısının, etkinliğinin artırılmasında benimseyebileceği ve uygulayabileceği temel prensipleri içermektedir. Kullanılan teknik ve araçlar kurumdan kuruma farklılık gösterse de yalın düşüncenin prensipleri evrenseldir ve dünyada geçerliliği ve başarısı kanıtlanmış uygulamalara dayanılarak geliştirilmiştir [5].

---

[3] Okan Özkan, Gamze Bayın, Gözde Yeşilaydın, "Sağlık Sektöründe Yalın Tedarik Zinciri Yönetimi" http://www.ajit---e.org/?menu=pages&p=details_of_article&id=128

4 İrfan Özen, "Yalın Düşünce Uygulaması: Hastanelerde Değer Katmayan Faaliyetlerin Ortadan Kaldırılması", Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi • Cilt 11, Sayı 44, Temmuz 2015, ISSN 1300-0845, ss. 205-219, s.211.

[5] Yalın düşünce, Anahtar, Şubat 2012, s. 6-11, s. 7.

Yalın düşüncenin temel amacı, değerin hammaddeden başlayarak değer yaratma süreci boyunca kesintisiz aktarılması ve hızla nihai tüketiciye ulaştırılmasıdır. Bunu başarabilmek için tüm değer zincirine bir bütün olarak bakmak, israfları yok etmek ve tüm faaliyetleri nihai tüketici için mükemmel değer oluşturmak amacına yönlendirmek gerekir. Yalın düşüncede israf, ürün veya hizmetin kullanıcısına herhangi bir fayda sunmayan, müşterinin fazladan bedel ödemeyi kabul etmeyeceği her şeydir. Bu nedenle, her türlü israfın (stoklar, beklemeler, gereksiz işler, hatalar, aşırı üretim,….vb.) yok edilmesi gerekir. Yalın düşünce uygulamalarıyla sistemdeki israflar sürekli olarak azaltılıp, kaynaklar daha fazla değer yaratmaya yönlendirildiğinden, sadece maliyetler düşmez, müşteriler kendilerine daha uygun, daha kaliteli, daha ucuz ürün ve hizmetleri temin edebileceğinden müşteri memnuniyeti artar, piyasa koşullarına uyum esnekliği sağlanır, firmaların kârlılığı ve rekabet gücü artar. Bu durum tüm sektörlere yayıldığında toplumsal zenginliğin artmasına, ülke kalkınmasına katkıda bulunur [6].

Womack ve Jones 1994 yılında yine ilk kez yalın girişim kavramını kullanmışlardır. Toyota nın öncülüğünde üretimde yalın üretim şeklinde yer bulan yalın düşünce kavramının organizasyona uyarlanmış halinin de yalın girişim olduğunu belirtmişler ve bu kavramı bireylerin, fonksiyonların ve yasal olarak ayrılmış fakat operasyonel anlamda birbiriyle senkronize olmuş şirketlerin bir bütünü şeklinde tanımlamışlardır [7]. Buna göre yalın girişimi oluşturan grup, bir malı ya da hizmeti müşteriye en fazla değeri sağlayacak şekilde sunmalı, değer akışını doğru analiz etmelidir. Yalın girişime sahip olmayı arzu eden bir yönetici bireylerin, işlevlerin ve şirketlerin çatışan gereksinimlerini anlamalıdır. Ama aynı zamanda da toplam olarak girişimin performansına odaklanmalıdır. Dolayısıyla da yalın girişimi yönetmek zor iştir[8].

Günümüzde tüm organizasyonlar yalın girişime dönüşmek için yalın düşünce prensipleri, yalın üretim teknikleri kullanmayı arzu etmekte olabilirler, çoğunu uyguluyor da olabilirler. Yalın üretim amaçları doğrultusunda boşa harcanan tüm unsurlar en aza indirgenerek üretim süreçleri yeniden yapılandırılmış olabilir. Ancak, unutulmamalıdır ki yalın üretim yalın tedarikle mümkündür. Bilindiği üzere Toyota üretim sisteminde sıfır stokla çalışılarak tam zamanında üretim yapılmaktadır. Başka bir ifadeyle depoda stok tutulmamakta ihtiyaç olduğunda tedarik edilerek üretimde

[6] Serpil Erol, "Yalın Yaklaşım ve Yalın Üretim", Anahtar, Şubat 20120, ss. 18-23, s. 19.
[7] James P. Womack and Daniel T. Jones,"From Lean Production to the Lean Enterprise", Harvard Business Review, 72(2), 1994, ss.93-103, sf. 93.
[8] J.Womack, D.T.Jones, "Değer Zincirini Yönetmek", Harvard Business Review Dergisinden Seçmeler, Çeviri İlker Gülfidan, Mess YayınlarıNo:538, 2000, Makale: Yalın Üretimden Yalın Girişime, sf.219.

kullanılmaktadır. Bu sistemin başarısı için de tedarikçilerin sisteme adapte edilmiş olmaları gerekmektedir.

Başka bir açıdan bakıldığında; tedarik zinciri yönetiminin gelişmesi ve bu konuya verilen önemin artmasıyla birlikte işletmeler arasındaki rekabet işletmelerin tedarik zincirleri arasındaki rekabete dönüşmüştür[9]. Dolayısıyla yalın düşüncenin tedarik zinciri açısından da hayata geçirilmesi şarttır. Tedarik zinciri yönetimine verilen önemle birlikte işletmenin maliyetleri de azalabilir, verimliliği de artabilir. Tedarik zinciri içinde sağlanacak uzmanlaşmayla birlikte zamandan da tasarruf edilmiş olur.

Tedarik zinciri, hammaddeden başlayan ve ürünün nihai tüketiciye ulaştırılmasından sonraki satış sonrası hizmetleri de kapsayan bir sistemdir. Yani, tedarik, depolama, taşıma, üretim, talep tahmini, malzeme yönetimi, müşteri hizmetleri gibi tüm süreçleri içerir.

Bahsedilen bu tedarik süreçlerinde israfı en aza indirmeye yönelik stratejileri içeren yaklaşıma ise yalın tedarik zinciri denir. Yalın tedarikte yedi temel israf kaynağı vardır. Bunlar; fazla üretim, bekleme, taşıma, uygunsuz işleme, gereksiz envanter, gereksiz faaliyetler ve arızalar-hatalar. Bu israf faktörlerinin elimine edilememesi verimliliği ve kaliteyi düşürmekte, maliyetleri ve zaman kaybını artırmaktadır[10]. Yalın tedarik zincirinin amacı, bu israf kaynaklarını ortadan kaldırarak ya da en aza indirilmesini sağlamak ve dolayısıyla değer yaratan süreçleri geliştirmektir. İyi bir yalın tedarik zinciri örgütün temel yetenekleri dikkate alınarak oluşturulmuş, nitelikli tedarikçiler tarafından desteklenen ve müşteri ihtiyaçları doğrultusunda yönetilen bir zincirdir. Bu doğrultuda örgütler yalın tedarik zincirinin önemini, uzmanlık alanlarını üretim hattından çok dağıtım hattı olarak belirleyerek, yeni teknolojiye ve tedarik zincirindeki anahtar faktörlere önem vererek vurgular[11].

3. SAĞLIK SEKTÖRÜNDE YALIN TEDARİK ZİNCİRİ

Yüksek teknoloji ürünlerinin sağlık hizmetlerinde yoğun olarak kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, hizmetlerin sınırlarında, kalitesinde ve buna bağlı olarak hizmeti talep edenlerin beklentilerinde önemli artışlar olmaktadır. Buna bağlı olarak da sağlık hizmetlerinde yapılan harcamalar giderek yükselmektedir. Bu durum, ülkeleri kendi sağlık sistemlerini gözden geçirmek ve hizmetleri her açıdan daha ekonomik olarak gerçekleştirmek ve

[9] Hasan Kürşat Güleş, Turan Paksoy, Hasan Bülbül, Eren Özceylan, Tedarik Zinciri Yönetimi, Gazi Kitabevi, Ankara, 2010, s. 13.
[10] Ruhet Genç, Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetiminin Yöntem ve Kavramları, Detay Yayıncılık, 2009, sf. 283-285.
[11] Ilyas Mohammad, Ravi Shankar, D.V. Banwet, "Creating Flex-Lean-Agile Value Chain by Outsourcing an İSM-Based Inventional Roadmap", Business Process Management Journal, Vol:1, No:3, 2008, ss. 338-389, Sf. 342-347.

sunmanın yollarını aramak zorunda bırakmıştır [12]. Bu noktada 2001 yılında İngiltere'de ve 2002 yılında ABD'de "yalın düşünce" sağlığa adapte edilerek "yalın sağlık" uygulamaya konmuştur. Günümüzde Amerika, İngiltere, Kanada, Japonya, İspanya ve Brezilya basta olmak üzere pek çok ülkede yaygın olarak uygulanan yalın sağlık uygulamaları Türkiye' de de Yalın Enstitü' nün girişimleriyle tanıtılmakta ve bu enstitü tarafından yalın sağlık eğitimleri verilmektedir[13].

Sağlık kuruluşları, özellikle de tam donanımlı hastaneler, son derece kompleks yapılar olduğundan israf, hata ve dolayısıyla iş gücü kaybı oldukça fazla olmaktadır. Hastanelerin yalınlaştırılmasının temel amacı, tedavi sürecine hastanın gözünden bakarak hasta açısından 'gerçek değer' i tespit edip buna odaklanmak ve süreçlerdeki israfları yok ederek toplam tedavi süresini ve maliyetleri azaltmak ve hizmet kalitesini arttırmaktır [14]. Başka bir ifadeyle, sağlık sektöründe yalın düşünce ilkelerinin uygulanması ile birlikte sağlık sektöründeki süreçlerin etkinliği ve kalitesi yükseltilebilirken hastanelerin yaşadıkları finansal sorunlar da azaltılabilecektir[15].

Hastaneler hâlihazırda kurulu bir düzene sahip olduklarından içine yalın sağlık uygulamalarını adapte etmek zor olabilmektedir. Fabrikalarda inşaat tamamlandıktan sonra ortaya çıkan ihtiyaca göre makinaların yerlerinin değiştirmek mümkün olabilmektedir. Ancak hastaneler inşaat sırasında yalnız makro seviyede değil orta seviyedeki operasyonları da sabitlemektedir. Bu ortamda hastane faaliyete geçtikten sonra mekanları ve hizmet alanlarını değiştirmekte büyük sıkıntılar ve maliyetler olmaktadır. Ameliyat odalarının yerleri ve miktarları, hasta odaları, hastaların teşhis ve tedavi sırasında diğer katlar ve binalar arasında nakilleri ve bekleme alanları önceden belirlenmektedir. Alt seviyede ise her bir sağlık araç ve gerecinin yerlerinin tespiti, odaların tanzimi gerekmektedir. Hastane binasının tasarımı ve inşaat sırasında üst ve orta seviyedeki düzenlemeler yapılmakta ve bunları sonradan değiştirmek büyük masraflara, kayıplara sebep olmaktadır. Tasarım ve inşaat sırasındaki yanlış ve uygunsuz düzenlemeler hastanenin işleyişini, hasta güvenliğini ve verimliliğini olumsuz yönde etkilemektedir [16].

Buradan hareketle yalın sağlık uygulamalarının başarısının faaliyette olan bir sağlık kurumundan ziyade yeni tesis edilecek bir sağlık kurumunda

[12] Selami Yıldız, Fuat Yalman, "Sağlık işletmelerinde Yalın Uygulamalar Üzerine Genel bir Literatür Taraması", Uluslararası Sağlık yönetimi ve stratejileri araştırma dergisi, cilt.1, sayı 1, yıl 2015, ss. 5-20, sf, 6.
[13] http://lean.org.tr/yalin-saglik-yaklasimimiz/; Erişim tarihi: 20.09.2016.
[14] http://lean.org.tr/yalin-saglik-yaklasimimiz/; Erişim tarihi: 20.09.2016.
[15] Hilmi Yüksel, Yalın Sağlık, Nobel Yayıncılık, 1.Baskı, Kasım 2012, Ankara.
[16] Peter Willats, "Neden Yalın Hastaneler Kurmalıyız?" Yalın Zirve Kongresi, 7-8 Aralık 2015, İstanbul.

daha fazla olacağı söylenebilir. Yine de mevcut sağlık kurumlarında yapılan yalın uygulamaların başarısının da gayet iyi oranlarda olduğu söylenebilir.

Örneğin, Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesinde yalın sağlık uygulaması sonucunda hasta bekleme sürelerinin %46 azaldığı, çalışan memnuniyetinin %9 arttığı tespit edilmiş; özellikle eczane bölümünde ilaç hazırlama sürelerinin kısaldığı ve ilaç teslimlerinin daha erken yapıldığı görülmüştür. Başka bir çalışmada ise eczane süreçleri belirlenmiş ve yalınlaştırılarak yeni bir süreç oluşturulmuş ve bu sayede ilaç kayıp oranlarının %40 azaltıldığı tespit edilmiştir.[17]

Amerika' daki Thedacare' de yalın sağlık uygulamaları sonucunda hasta memnuniyetinin %68' den %91,4' e yükseldiği, koroner bypass ameliyatı maliyetinin % 22 azaldığı tespit edilmiştir. Bursa Özel Medikabil Hastanesinde bu uygulamalar sonucunda ameliyat öncesi malzeme sayılarında %33, ameliyat sonrasında %52 tasarruf sağlanmıştır. İzzet Baysal Eğitim ve Araştırma Hastanesi' nde ise ilaç odalarında bulundurulan ilaç sayısı 67' den 24' e, raf ömrü kontrolleri için harcanan süre de 75 dakikadan 15 dakikaya düşürülmüştür. Çalışan memnuniyeti ise %57' den %97' ye çıkmıştır [18].

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere hastanelerde malzeme yönetimi büyük önem taşımaktadır. Uygulamalardan sağlanan faydalar genellikle malzeme ve ilaç açısından tespit edilmiştir. Hastanelerin toplumsal fayda sağlama ve bunu ekonomik bir şekilde yaparak aynı zamanda faaliyetlerini sürekli kılma amaçlarına giden yolda etkin malzeme yönetiminin payı büyüktür [19]. Malzeme yönetiminin de tedarik zincirinin bir parçası olması sebebiyle çalışmanın uygulama kısmındaki eczanede tedarik zincirine yalın tekniklerin uygulanması yoluna gidilmiştir.

Bu araştırma, Nisan 2016 tarihinde vaka analizi yöntemi ile Süleyman Demirel Üniversite Hastanesinin eczanesindeki süreçlerin gözlenmesi ve yalın üretime geçilmeden önceki süreçlerle sonraki süreçlerin karşılaştırılması ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma ile hastanenin eczane bölümünde iş yükü, zaman, maliyet, israf konularında olumlu sonuçlar elde edildiği görülmektedir.

4. UYGULAMA

Sağlık Bakanlığı Kalite Performans Daire Başkanlığı tarafından 2005 yılında başlatılan sağlık kurumlarında kalite çalışmaları, sağlık hizmeti sunan

[17] Sobek, D. K., & Jimmerson, C. Applying the toyota production system to a hospital pharmacy. The New England Journal of Medicine, 2006, 340, 70-76.
[18] Yalın Enstitü Derneği Yalın Sağlık Tanıtım Sunumu, http://lean.org.tr/yalin-saglik-yaklasimimiz/, Erişim Tarihi: 20.09.2016.
[19] Dilaver Tengilimoğlu, Vahit Yiğit, Sağlık İşletmelerinde Tedarik Zinciri ve Malzeme Yönetimi, Nobel Yayın, 2013, Ankara, sf. 69.

tüm kurumları kapsamaktadır. Bu alanda her türlü rehberliği içinde barındıran "Sağlık Hizmet Kalite Standartları" aynı zamanda "yalın" tekniklere de vurgu yapmaktadır. Kalite standartları yıllar itibariyle güncellenerek 2015' de Versiyon 5 yayımlanmıştır. Bu standartları tüm sağlık kurumları uygulamak zorundadır. Ancak halen bu standartları tam olarak uygulamaya koyamamış sağlık kurumları mevcuttur.

Versiyon 5 kapsamında "İlaç Yönetimi" başlığı altında sağlık kurumundaki tüm ilaç sürecine ilişkin standartlar belirlenmiştir. Bu standartlar, hastane eczanesinin yalınlaşması ve süreçlerin etkili ve verimli hale getirilmesi konusuna odaklanmıştır.

Hasta odaklı ve zamanında hizmet üretimini gerçekleştirmek için bu standartlara uymak önem kazanmaktadır. Bu çalışmada ele alınan hastanede de bu standartların uygulandığı görülmüş olup yalın tedarik zinciri kapsamında iş akışının öncesi ve sonrası karşılaştırılmış; sağlanan faydalar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın uygulaması 3. Basamak bir üniversite hastanesinin eczanesinde yapılmıştır. Bu hastanenin eczanesinden çalışmanın ilerleyen kısımlarında "eczane" şeklinde bahsedilecektir. Bu eczaneden, günlük ortalama 600 hasta için ortalama 6.650 kalem ilaç çıkışı yapılmaktadır.

Eczane yeni sistem uygulamaya konmadan önce tek bir alandan oluşmaktaydı. Bu alanda açık raflar ve ilaç hazırlama masası bulunmaktaydı. İlaçların ve çalışanların güvenliği konularına dikkat edilmemişti. Çünkü ilaçların bulunduğu alana herkes girebiliyor ve ilaçlara ulaşabiliyordu. Ve ilaçlar raflara gelişigüzel bir şekilde yerleştirilmişti. Yalın tedarik zinciri uygulamasından sonra eczane iki kısma ayrılmıştır. Tamamen ilaçlara ayrılan ve raf sistemi ile düzenlenen ilaç hazırlama ünitesi, eczanenin koridoruna bir pencere ile açılmaktadır. Bu alan ilaçlar için gerekli ısı koşullarını sağlamaktadır. Yeni sistemle ortam sıcaklık takibi yapılmaya başlanmıştır. İlaç hazırlama ünitesinde 7 tane ilaç hazırlama elemanı nöbet usulü çalışmaktadır. Bu elemanlar dışında ilaç hazırlama bölümüne girmek yasaklanmıştır. Bu da ilaçların ve çalışanların güvenliği için önemli bir gelişmedir. Eczane koridorunda ilaç hazırlama bölümü dışında iki oda daha mevcuttur. Bu odalardan birinde eczacı, diğerinde ise resmi prosedürler için yazışmaları yapan iki personel bulunmaktadır.

Eczanede eski sistemde ilaçlar gelişigüzel yerleştirilmişken yeni sistem uygulaya konduktan sonra sistematik bir şekilde düzenlenmiştir. Aynı tür ilaçların aynı rafta olacak şekilde yerleştirilmesi sağlanmıştır. Özellikle pediatrik ilaçlar diğer ilaçlarla karışma riskini en aza indirmek için ayrı bir rafa yerleştirilmiştir. Bu raf düzenlemesinin akabinde, hangi ilacın hangi rafta olduğunu gösteren eczane krokisi oluşturulmuştur. Bu kroki ve yerleşim

sayesinde çalışanların iş için harcadıkları zaman kısalmıştır ve dolayısıyla çalışan memnuniyeti artmıştır.

Sadece yatan hastaların ilaçlarının teminini sağlayan bu eczanedeki eski iş akışı şu şekildedir.; Kliniklerde yatan hastaların tedavisi için günlük olarak ve gün içinde çeşitli sıklıklarda eczaneden ilaç talep edilmektedir. İlaçlar her sabah ve akşam yatan hasta ziyaretleri sırasında güncellenmekte ve günde en az iki kere eczaneden istenmektedir. Bu ilaçlar, doktorlar tarafından her gün tedavi planına yazılmaktadır. Tedavi planı, sorumlu hemşire tarafından eczane otomasyon programına olarak girilmektedir. Bu programa hemşirenin girdiği bilgi eczane otomasyon programına düşmektedir. Bahsi geçen ilaçlar eczane personeli tarafından hazırlanmaktadır. Eczanede tüm klinik hastalarının ilaçları toplu bir şekilde klinik personeli tarafından alınarak kliniğe götürülmektedir. Örneğin klinikte yatan 20 hastanın ilaçları bir tek kutuda kliniğe götürülmektedir. Bu kutuda o klinik için istenen ilaçlar kalem kalem ayrı taşınmakla birlikte hasta bazlı bir ayrım yapılmamaktadır. Klinikteki hemşireler toplu halde gelen bu ilaçları tedavi planına göre ayrıştırmaktadır.

Yalın tedarik zinciri uygulamasıyla birlikte eczane otomasyon sistemine ilaçlar hemşire tarafından değil hekim tarafından girilmektedir. Böylelikle hasta güvenliği için hatalar önlenmiş ve klinik sorumlu hemşiresinin bu konudaki işi yükü azaltılmıştır. Hem de hekimin önceki uygulamada kullandığı tedavi planına gerek kalmamaktadır.

Eski uygulamaya (Eczane Süreç Haritası I) göre eczanede ilaçlar toplu halde hazırlanırken, yalın tedarik zinciriyle birlikte hasta bazlı hazırlanmaktadır (Eczane Süreç Haritası II). 20 hastanın ilaçlarının bir tek kutuda kliniğe iletilmesi yerine hasta bazlı tek tek kilitli poşetlere konulmaktadır. Kilitli poşet sistemi poşet içerisinde ilaçlarla birlikte bu ilaçların isimlerinin ve son kullanma tarihi takiplerinin olduğu etiketi de içermektedir. Bu etiket sayesinde ilaç isimleri ve son kullanma tarihleri net olarak bilindiğinden dolayı iade işlemleri daha sağlıklı ve daha kısa sürede yürütülebilmektedir. Böylelikle ilaç ve zaman israfının önüne geçilmektedir. Bu etiketin olmadığı eski sistemde kliniklerden gelen iade ilaçların ne oldukları ve son kullanma tarihleri bilinmediğinden bu ilaçlar imha edilmekteydi.

Bu sistemde yine ilaçlar eczane personeli tarafından hazırlanmakta ve kliniğe bu ilaçları yine eczane personeli götürmektedir. Bu süreçte klinik personelinin elimine edilmesi ilacın doğru yere doğru zamanda ve güvenli bir şekilde ulaştırılmasını sağlamıştır. Bu da ilaç hatalarını minimuma indirerek maliyetlerin azalmasını sağlamaktadır.

Eczane Süreç Haritası I

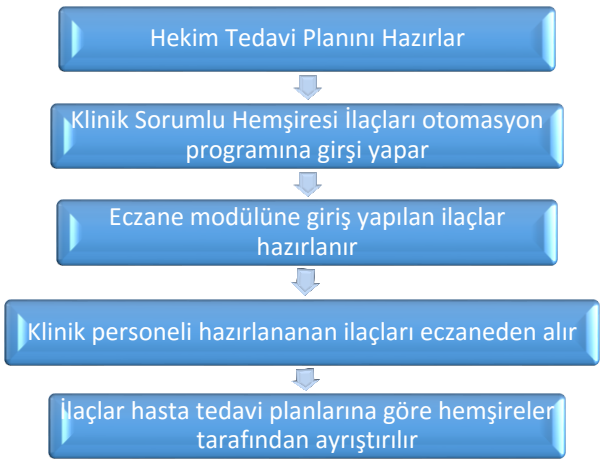

Eczane Süreç Haritası II

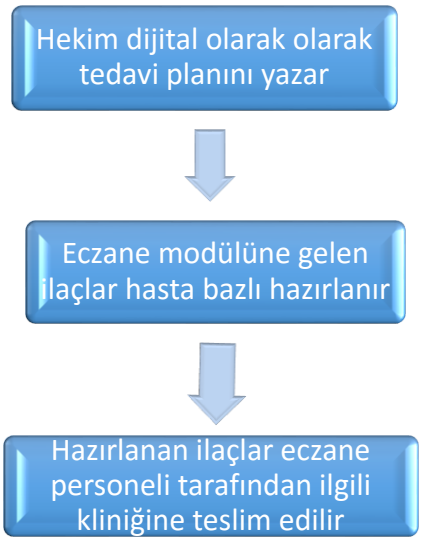

Ayrıca, kliniklerde "cep depo" adı verilen acil durumda kullanılabilecek ilaçların bulunduğu bir dolap bulunmaktadır. Bu dolaptaki ilaçlar, o kliniği ilgilendiren ve daha önce eczaneden istenmiş; kullanılmadığı

takdirde son kullanma tarihlerine kadar burada bekleyen ilaçlardır. Cep depodaki ilaçlar yeni sistemle birlikte eczane otomasyon sistemine kaydedilmektedir. Böylece, hem ilaçların son kullanma tarihlerinin kontrolü yapılabilmekte hem de herhangi bir kliniğe acil ilaç gerektiğinde hangi kliniğin cep deposunda bu ilacın var olduğu tespit edilip ilgili kliniğe yönlendirilebilmektedir.

Bilindiği üzere fazla stok bulundurmanın da az stokla çalışmanın da işletmeye yüklediği bir maliyet bulunmaktadır. Bu nedenle stok kontrolü önem taşıyan bir konudur. Üretim işletmelerinde üretimin kesintisiz sürmesi amacıyla stokun zamanında ve yeterli miktarda bulunması istenirken hastanelerde insan sağlığı odaklı bir stok politikası bulunmaktadır. Bu doğrultuda yalın tedarik zincirinin eczanede kurulması çalışmaları sırasında hastaların ihtiyacı olan ilaçların yıllık istatistiki verileri çıkarılarak eczanedeki stok seviyelerinin tespiti yapılmıştır. Ortalama ve kritik stok seviyeleri tespit edilerek siparişler bu doğrultuda verilmeye başlanmıştır. Böylece istatistiki verilerin düzenli ve tam tutulması sağlanarak bir sonraki yılın çalışma ve ihalelerine doğru yön verilmesi sağlanmıştır.

İlaçlar eski sistemde isimlerine göre girilmektedir. Hasta için doktor bir ilaç isteminde bulunduğunda ilacın ismi sistemde gözükmüyorsa, o ilaç ecza deposundan talep edilmektedir. Yeni yapı ile birlikte ilaçlar etken maddeye göre sisteme girilmektedir. Yeni sistemle birlikte hekim ilaç istemini ilaç ismiyle değil ilacın etken maddesiyle yapacaktır. Böylece ilaç isminden ziyade etken madde sayesinde fazla ve gereksiz stokun önüne geçilebilir.

Doktorun yatan hasta için talep ettiği ilaç hastanenin eczanesinde yoksa dışarıdan temin yoluna gidilir. Buna dış reçete adı verilir. Hastane ürettiği hizmet karşılığında her ay SGK' ya fatura kesmektedir. SGK, hastane faturalarından hastanenin dış reçete bedeli kadar kesinti yapmaktadır. Bu yüzden hastane dış reçete sayısını azaltmak istemektedir. Eski sistemde eczaneden ilaç adıyla istemde bulunulduğu için eczanede olmayan ilaçların hepsi dış reçeteye çıkılıyordu. Yukarıda belirtildiği gibi yeni sistemle ilaçların etken maddesi sisteme girildiği için dışarıya reçete edilen ilaçların sayısı azaltılarak kesintilerin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

3. basamak hastanenin eczanesinde yapılan bu uygulama ile aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

- Eczanenin fiziksel koşullarının iyileştirilmesi, ilaçlara sadece sorumlu personelin ulaşmasını sağlamış; böylece hem personellerin hem de ilaçların güvenliğini tesis edilmiştir.

- Eczanenin ısı koşulları düzenlenmiş; ilaçların bozulmasının önüne geçilerek bu israf unsuru önlenmiştir.
- Raflarla ilgili kroki hazırlanması zaman tasarrufu sağlamıştır.
- Klinik hemşiresinden sisteme ilaç girme işinin alınması iş yükünü azaltmış ve hasta adına yanlış ilaç girme riskini ortadan kaldırmıştır.
- Klinikteki hasta bakıcı yerine eczane personelinin ilaçları ilgili kliniğe teslim etmesi, ilacın tüm tedarik zinciri boyunca emin ellerde olmasını sağlamıştır. Hasta bakıcının iş yükü azalmıştır.
- İlaçların hasta bazlı olarak hazırlanması klinik hemşirelerinin ilaçları tek tek ayrıştırmasını dolayısıyla iş yükünü, zaman kaybını ortadan kaldırmıştır.
- İlaçların etiketli olarak gönderilmesi son kullanma tarihi geçmiş ilaçların tespitini sağlamış; klinikte kalan ilaçların tümünün otomatik imhasını önlemiştir.
- Cep depodaki ilaçların sisteme kaydediliyor olması son kullanma tarihleri yakın ürünlerin değiştirilmesini ve(hangi kliniğe ihtiyaç olduğu farketmeden) acil ilaç durumunda hastane içinden tedarik edilmesini sağlamıştır.
- Stok kontrolü yapılmaya başlanmış ve gelecek dönemlerde ne kadar hangi ilaç gerektiği tespit edilebilir duruma gelmiştir.
- İlaç etken maddenin sisteme girilmesi sonucunda hastanenin gelirini azaltacak olan dış reçete daha az kullanılmaya başlanmıştır.

Özetle, hastane eczanesinin tedarik zincirinde yalın tekniklerin kullanılması yatan hastaya ilaç tedariki konusunda hataya yer bırakmayacak şekilde düzenlenmiştir. Hintzen ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada da benzer sonuçlar tespit edilmiştir[20].

Ayrıca Sağlık Bakanlığı Sağlıkta Kalite Standartları Hastane ve Türkiye Sağlık Enstitüsü Sağlıkta Akreditasyon Standartları Hastane Seti içerisinde yer alan ilaç yönetimi standartları ile ilacın dahil olduğu tüm süreçlerde hasta ve çalışan güvenliğinin ön planda tutulduğu görülmektedir. Bu bağlamda eczane süreçleri, ilaç yönetimi, ilaçların temini, ilaçların muhafazası, istemleri, transferi, hazırlanması, uygulanması ve kontrolü izlenebilir süreçler haline getirilmiştir.

Bu çalışma ile hastanenin eczane bölümünde iş yükü, zaman, maliyet, israf konularında olumlu sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Yalın tekniklerin hastanenin tüm bölümlerine uygulanmasıyla hastanenin tümünde

[20] Hintzen, B. L., Knoer, S. J., Van Dyke, C. J., & Milavitz, B. S. "Effect of lean process improvement techniques on a university hospital inpatient pharmacy", American Journal of Health-System Pharmacy, 2009 15; 66 (22): 2042-7

bu olumlu sonuçlar elde edilebilir. Dolayısıyla bu çalışmanın diğer akademik çalışmalara ışık tutması amaçlanmaktadır. Sağlık kurumlarında yalın tekniklerin en kısa zamanda uygulamaya konmasının, sağlık hizmetinin güvenli, kesintisiz ve zamanında sunulmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

EROL S., (2012), Yalın Yaklaşım ve Yalın Üretim, Anahtar, Şubat, ss. 18-23.

GENÇ R., (2009), Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetiminin Yöntem ve Kavramları, Detay Yayıncılık.

GÜLEŞ H.K., PAKSOY T., BÜLBÜL H., ÖZCEYLAN E.,(2010), Tedarik Zinciri Yönetimi, Gazi Kitabevi, Ankara.

HİNTZEN, B. L., KNOER, S. J., VAN DYKE, C. J., MİLAVİTZ, B. S. (2009)"Effect of lean process improvement techniques on a university hospital inpatient pharmacy", American Journal of Health-System Pharmacy, 15; 66 (22): 2042-7

http://lean.org.tr/yalin-saglik-yaklasimimiz/; Erişim tarihi: 20.09.2016.

MOHAMMAD I., SHANKAR R., BANWET D.V., (2008), "Creating Flex-Lean-Agile Value Chain by Outsourcing an İSM-Based Inventional Roadmap", Business Process Management Journal, Vol:1, No:3, ss. 338-389.

ÖZEN İ., (2015), "Yalın Düşünce Uygulaması: Hastanelerde Değer Katmayan Faaliyetlerin Ortadan Kaldırılması", Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi" Cilt 11, Sayı 44.

ÖZKAN O., BAYIN G., YEŞİLAYDIN G., (2015), "Sağlık Sektöründe Yalın Tedarik Zinciri Yönetimi" http://www.ajit---e.org/?menu=pages&p=details_of_article&id=128.

SOBEK D. K., & JİMMERSON C., (2006). Applying the toyota production system to a hospital pharmacy, The New England Journal of Medicine, 340, 70-76.

TENGİLİMOĞLU D., YİĞİT V., (2013), Sağlık İşletmelerinde Tedarik Zinciri ve Malzeme Yönetimi, Nobel Yayın, Ankara.

WİLLATS P.,(2015), "Neden Yalın Hastaneler Kurmalıyız?" Yalın Zirve Kongresi, 7-8 Aralık, İstanbul.

WOMACK J., JONES D.T, (2000), Değer Zincirini Yönetmek, Makale: Yalın Üretimden Yalın Girişime Harvard Business Review Dergisinden Seçmeler, Çeviri İlker Gülfidan, Mess YayınlarıNo:538.

WOMACK J., JONES D.T., (1994), ”From Lean Production to the Lean Enterprise”, Harvard Business Review, 72(2), ss.93-103.

YALIN Düşüncenin Gelişimi, Kalkınmada Anahtar Verimlilik Dergisi, https://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/News/yalin-dusuncenin-gelisimi/143; Erişim Tarihi: 20.09.2016

YALIN Enstitü Derneği Yalın Sağlık Tanıtım Sunumu, http://lean.org.tr/yalin-saglik-yaklasimimiz/, Erişim Tarihi: 20.09.2016.

YILDIZ S., YALMAN F., (2015), “Sağlık İşletmelerinde Yalın Uygulamalar Üzerine Genel Bir Literatür Taraması”, Uluslararası Sağlık Yönetimi Ve Stratejileri Araştırma Dergisi, Cilt.1, Sayı 1, ss. 5-20.

YÜKSEL H., (2012), Yalın Sağlık, Nobel Yayıncılık, 1.Baskı, Kasım, Ankara.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

AZERBAYCAN-TÜRKİYE SAĞLIK SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Kevser SEZER KORUCU[1]
Aygen OKSAY[2]
Gaye ATİLLA GÖK[3]

ÖZET

Sağlık sistemleri, toplum sağlığını yakından etkilemektedir. Sağlık sistemlerinin uluslararası olarak karşılaştırılması ise karşılaştırılan ülkeler için hem yeniliklerin ortaya çıkmasında, hem de daha az maliyet anlamında önem arz etmektedir. Sağlık sistemlerini karşılaştırmanın üzerinde önemle durulması gereken bir diğer nedeni ise, sağlık sistemlerinin toplumun sağlık statüsü üzerindeki etkisinin tespitidir. Bu çalışmada Türkiye ve Azerbaycan'da uygulanan sağlık sistemlerinin olumlu ve olumsuz yönleri ele alınarak, diğer bir ülkeye örnek teşkil edecek durumların ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Azerbaycan, serbest piyasa tipi; Türkiye ise refah yönelimli tipteki sağlık sistemine sahiptir. Uluslararası karşılaştırmalarda mevcut veriler kullanılarak politika ve sistemlerin karşılaştırılması yöntemi seçilmektedir. Bu bağlamda ülkelerin sağlık harcamaları ve finansman kaynakları ile sağlık hizmeti sunum sistemi, finansal kaynak tahsisi ve yapılan ödemeler hakkında detaylı bilgiler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Azerbaycan, Türkiye, Sağlık yönetimi, Sağlık sistemi.*

AN ANALYSIS ON THE COMPARISON OF AZERBAIJAN-TURKEY HEALTH SYSTEMS

ABSTRACT

Health systems are closely affecting community health. International comparison of health systems is important both for the emergence of innovations and for less cost for comparative countries. Another reason for comparing health systems is the determination of the effect of health systems on the health status of the community. In this study, the positive and negative aspects of the health systems applied in Turkey and Azerbaijan were discussed and it was aimed to reveal the situations that would constitute an example for another country. Azerbaijan, free market type; Turkey has a welfare-oriented

[1]Arş. Gör. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, kevser_sezerrr@hotmail.com
[2] Yrd. Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, aygenoksay@sdu.edu.tr
[3] Yrd. Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, İşletme Bölümü, gayeatilla@sdu.edu.tr

type of health system. In international comparisons, the method of comparing policies and systems is selected using existing data. In this context, detailed information about countries' health expenditures, funding sources, health service delivery system, financial resource budget and structured payments are presented.

Keywords: *Azerbaijan, Turkey, Health management, Health system.*

1. GİRİŞ

Her sağlık sisteminin doğası ve kapsamı ağırlıklı olarak hizmetinde olduğu toplumun tercihlerine, şartlarına, araçlarına bağlı olarak şekillenmektedir (Smith 2002). Bu çalışmada Azerbaycan ve Türk sağlık sistemi karşılaştırılarak, toplumun tercih ve şartlarına ne derece etki ettiği, ülkelerin sağlık biçimlerinin nasıl şekillendiği ortaya çıkarılacaktır. Dünya'da tüm ülkeler vatandaşlarına kaliteli bir yaşam sunmayı, ekonomik, sağlık, sosyokültürel alanlarda düzenlemeler yapmayı hedefler. Sağlık alanında yapılan yeniliklerden birini de sağlık sistemi oluşturmaktadır.

Sağlık sistemlerinin uluslararası olarak karşılaştırılması, yeniliklerin ortaya çıkmasında, mevcut sorunları çözmede, araştırma maliyetlerinin yüksek olmasından dolayı uluslararası politikaların da daha az maliyetle çözüm aranmasında önem teşkil etmektedir (Block, 1997). Sağlık sistemlerini karşılaştırmanın üzerinde önemle durulması gereken bir diğer nedeni ise, sağlık sistemlerinin toplumun sağlık statüsü üzerinde nasıl bir etki yarattığını incelemektir. Toplum sağlığı sağlık sistemlerinin özelliklerinde oldukça etkilenmektedir (Roemer, 1991, 1993).

Sağlık sektörü; dünyada hızla büyüyen bir sektör olup, ülke ekonomilerinin önemli bir parçası olmuştur ve büyük bir hizmet endüstrisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Kocaoğlu, 2014, Tutar ve Kılınç, 2007). Günümüzde ise; sağlığa erişim ekonomik gelişmelerdeki iyileşmelere bağlı olarak satın alma gücünün de artmasıyla kolaylaşmıştır. Sağlık sektörüne ilişkin performans kriterleri vatandaşlar tarafından olumlu karşılanmaktadır. TUIK tarafından yapılan çalışmaya göre sağlıkta dönüşüm programı çerçevesinde kamu sağlık hizmetlerindeki memnuniyetin önemli ölçüde arttığı tespit edilmiştir. Ancak sağlık hizmetlerinin kullanımının artması sağlık sektörü finansmanını güçleştirmektedir. Dolayısıyla maliyetlerin artması, teknolojik gelişmeler ve genel sağlık sigortasında yapılan reformlar neticesinde kamu finansmanının sağlanması ve sürdürülebilir kaliteli bir hizmet verilmesi zorlaşmaktadır. Sonuç odaklı bir planlama yapılmaması ve fiyat düşürme odaklı politikalar geliştirilmesi bunun başlıca nedenlerindendir (Deloitte, 2012).

Ülkelerin demografik özellikleri, sosyo-ekonomik durumları, siyasi-idari yapıları ve sağlık olgusuna verdikleri değer, kurulmuş ya da kurulacak sağlık sisteminin temel özellikleri üzerinde belirgin etkiler oluşturmaktadır. Özellikle devletin sisteme müdahale edip etmeyeceği ve özel sektörün faaliyet alanı sözü edilen temel değişkenler çerçevesinde netlik kazanmaktadır (Musgrove, Zeramdini ve Carrin, 2002).

Sağlık sistemlerinin kaliteli bir biçimde sunulabilmesi için, ekonomik olarak gerekli finansman kaynaklarını sağlaması gerekmektedir. Ülke içindeki yasal düzenlemelerle sağlık sistemi finansmanına destek sağlanması ve yeterli teknik, personel unsurlarını bir arada bulundurarak gerekli alt yapıyı sağlaması gerekmektedir.

Block (1997)'a göre; sağlık sistemlerinin karşılaştırılmasında dört yaklaşım ortaya konmuştur. Tarihsel yaklaşım; sağlık sistemleri tarihsel olarak bir analiz sürecinden geçerek uzun dönemde meydana gelen değişimlerin nasıl şekillendiğini ortaya koyar. Kısmi yaklaşım; belli bir grup ülkenin sağlık sistemlerinin sağlık boyutlarının belli bir kısmı analiz ederek karşılaştırma yapar. İdeal tip yaklaşım; reform girişimlerini sistemlerini ve politikalarını karakteristikleri ve etkileşimleri açık bir şekilde tanımlanmış olan aktörlerden oluşan sağlık sistemi yapısı ile karşılaştırır. Modelleme yaklaşımı ise; bir ülke sağlık sistemi model olarak seçilerek diğer ülkelerin bu modele karşılık bir analizi yapılır. Uluslararası karşılaştırmalarda mevcut veriler kullanılarak politika ve sistemlerin karşılaştırılması yoluna gidilmektedir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, Türkiye ve Azerbaycan sağlık sistemlerinin yapısal özellikleri, finansman kaynakları, sağlık sistemleri üzerindeki devlet katkıları literatüre ve (WHO) Dünya Sağlık Örgütü 2014, Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK) 2014, (DEİK) Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu 2014 verilerine bağlı olarak incelenerek karşılaştırılmıştır.

3. BULGULAR

Ülkeler her alanda birbirlerinden etkilenirken sağlık alanının, sağlık politikaları ve sistemlerinin etkileşimden kaçınması imkânsızdır.

Roemer (1993), sağlık sistemlerini sağlık hizmetleri piyasasına devletin müdahale sınırlamasının en az olanından, en çok olanına göre, serbest piyasa tipi özellikli sağlık sistemi, refah yönelimli tipteki sağlık sistemleri, kapsayıcı tipteki sağlık sistemleri ve sosyalist tipteki sağlık sistemleri olmak üzere dört sınıfta toplamaktadır. Tablo 1'de ülkelerin arz- talep unsurları göz önüne alınarak sağlık sistemlerine göre sıralanışına yer verilmiştir.

Tablo 1: Ülkelerin Sağlık Sistemleri Sınıflandırılması

Arz ve Talepte Kamu Özel Unsurların Durumu				**Gelişmişlik ve gelir**
1. Özel Teşebbüs/serbest pazar	**2. Refah Yönelimli**	**3.Kapsayıcı/ bütüncül hizmet**	**4.Sosyalist/ Merkezi Planlama**	**Gelişmişlik ve kişi başına gayri safi yurt içi hâsıla düzeyleri (ABD $)**
1.1 ABD	2.1. Almanya, Avusturya, Belçika, Fransa	3.1. Avusturalya, İsveç	4.1. Eski S.B.	Çok gelişmiş, sanayileşmiş, 20.001 ve üstü ülkeler.
1.2.Güney Afrika	2.2. Arjantin, Çek, Güney Kore	3.2.Slovekya, Slovenya.	4.2. Eski Doğu Avrupa Ülkeleri	Gelişmiş ve Yüksek Gelirli Ülkeler, (10.001-20.000)
1.3.Brezilya, Çin, Cezayir, Tayland.	2.3.**Türkiye,** Bosna Hersek, Bulgaristan, Rusya Federasyonu, Tunus.	3.3. Beyaz Rusya, İran, KKTC, Polonya.	4.3. Küba, Kuzey Kore.	Gelişmekte olan ve Orta Gelirli Ülkeler, (4.001-10.000)
1.4. **Azerbaycan,** Bangladeş, Suriye, Pakistan.	2.4. Arnavutluk, Gürcistan, Macaristan.	3.4. Ermenistan, Sri-lanka.	4.4. Vietnam Kamboçya.	Gelişmemiş ve Yoksul (4.000 ve altı Ülkeler)

Azerbaycan, serbest piyasa tipi özellikli sağlık sistemi, Türkiye ise refah yönelimli tipteki sağlık sistemine sahiptir. Serbest piyasa tipi özellikli sağlık sisteminin önemli bir özelliği, sağlık hizmetlerinin arz ve talebinin serbest şartlar altında meydana geldiği, kamu sektörünün yetersiz olduğu durumlarda temel olarak özel sağlık hizmetleri arzının ve kişisel talebin yaygın olduğu durumlarda kullanılmaktadır. Yani sağlık güvencesi imkânı, maddi olanağı olanların gönüllü olarak sağlık sigortasına katılması ile başlar. Bundan dolayı ülkenin sadece maddi imkânı olanların sağlık hizmeti güvencesi olabilir. Sağlık hizmeti arz harcamalarının büyük bir kısmını özel sektör karşılamaktadır, hastane yataklarının büyük bir bölümü özel sektörün elindedir(Sargutan 2004). Sağlık hizmetinin özel sektörün elinde olması nedeniyle, hizmet talep edenlerin yeterli bilgiye sahip olmamaları sebebiyle, arzın kontrolünde olması sağlanmaktadır. Bu yüzden hizmetin kalitesi, ücreti, sunduğu imkânlar, gibi faktörleri denetleme ve değerlendirme yetersiz kalmaktadır.

Türkiye'nin içinde bulunduğu refah yönelimli tipteki sağlık sisteminde ise, "hastalık hallerini kapsayan zorunlu, çalışan ve işveren (ayrıca ilke olarak devlet tarafından ek) prim ödemeli hastalık sosyal sigortası ağırlıklı sağlık hizmeti talebi" olarak özetlenebilir. Bu sağlık sistemi modelinde, sosyal

devlet anlayışıyla sağlık hizmetleri bir kamu görevi sayılmış, yurttaşların ödeme yapmadan yararlandıkları bir kısım kamu kaynaklı sağlık hizmetlerinin yanında, zorunlu ve birbirine benzer nitelikteki primler karşılığında, tedavi ağırlıklı belli hizmetlerinden mutlaka yararlanmaları esas alınmıştır (Yıldırım ve Yıldırım, 2011).

"Refah Yönelimli Sağlık Sistemi" adlandırması ise, devletin, bir sosyal refah projesi olarak kabul ettiği sağlık hizmetlerini, kamu adına / yararına niteliğinde düzenlediği zorunlu ve primli sağlık sigortası yoluyla kişilere sağlamayı esas aldığı sağlık sistemlerini vurgulamaktadır. Refah Yönelimli uygulamalarda çevreye ve topluma yönelik temel koruyucu sağlık hizmetleri ile zorunlu sigorta kapsamı dışında kalan hizmetlerin tümü veya bir kısmı kamu görevi olarak verilebileceği gibi, bunların finansmanının tamamı veya bir kısmı da kamu kaynaklarından karşılanabilir; diğer hizmetler, özel kesim arz ve talebi olarak yürütülebilir. Bunlar, hizmeti vermede önemli farklılıklardır. Hastalık halinde hizmet veren zorunlu hastalık sigortası hizmetlerine ek olarak, kişiye yönelik koruyucu ve geliştirici sağlık hizmetlerinin de zorunlu sigorta kapsamına alındığı farklı uygulamalar görülebilmektedir(Sargutan, 2005).Sağlık hizmetlerinin arzında kamu ve özel sektör bir arada hizmet sunumu yapabilir. Hizmet sunumunda özel sektör ek imkânlar sağlayarak, hizmet sunumunda yaşanan maddi eksiklikler kapatılabilmektedir.

Refah Yönelimli uygulamalarda çevreye ve topluma yönelik temel koruyucu sağlık hizmetleri ile, zorunlu sigorta kapsamı dışında kalan hizmetlerin tümü veya bir kısmı kamu görevi olarak verilebileceği gibi, bunların finansmanının tamamı veya bir kısmı da kamu kaynaklarından karşılanabilir; diğer hizmetler, özel kesim arz ve talebi olarak yürütülebilir. Bunlar, hizmeti vermede önemli farklılıklardır. Hastalık halinde hizmet veren zorunlu hastalık sigortası hizmetlerine ek olarak, kişiye yönelik koruyucu ve geliştirici sağlık hizmetlerinin de zorunlu sigorta kapsamına alındığı farklı uygulamalar görülebilmektedir. Refah Yönelimli modelin uygulandığı ülkelerde genellikle nispi bir kalkınmışlık ve şehirleşme görülür. Geleneksel tedavi biçimlerinden batılı anlamda tıp uygulamalarına geçilmiş veya geçilmektedir. Sağlık kuruluşlarının ve sağlık personelinin önemli bir bölümü sağlık sigortasına hizmet verir. Sistemde görev alan sağlık personeli, kamu ve özel sektörde aynı zamanda çalışabilir. Uygulamanın başarısına ve imkânlara bağlı olarak, kaynaklarda yetersizlikler ve dağılımında dengesizlikler görülebilir(Sargutan, 2004). Devletin sağlık hizmetleri piyasasında söz sahibi olması sağlık hizmetleri piyasasında ortaya çıkan piyasa aksaklıkları gidermesi açısından önem taşımaktadır. Ülkenin gelir dağılımındaki dengesizlikten dolayı, sağlık hizmetleri sunumunu yapması ve herkese eşit bir şekilde hizmet vermesi, sistemin finansman kaynaklarını sağlayarak denetleyici bir rol üstlenmesi gerekmektedir.

Özellikle sağlık hizmetlerinin finansmanı için gerçekleştirilen harcamaların büyüklüğü ve bu harcamaların karşılanacağı kaynakların tespiti ekonomiyi makro düzeyde etkilemektedir. Tahsis edilen kaynakların hizmet sunucularınca etkin ve verimli alanlarda kullanılarak, arzu edilen ölçüde hizmet sunumunun gerçekleştirilebilirliği ise mikro temelli konular olarak ele alınabilmektedir (Aktan, 2001).

Azerbaycan 1992 yılından itibaren, sosyal sigorta primleri emeğin ödenişi fonuyla %40 oranında belirlenerek, bu oranın % 85'i emeklilik fonuna % 15'i de Sosyal Sigorta Fonuna ayrılmıştır. Azerbaycan'ın sosyal sigorta fonuna az miktarda fon ayırdığı gözlemlenmektedir. Türkiye'nin 2009 yılı toplam sağlık harcamalarının GSMYİH'ya oranı %5 ve toplam sağlık harcamaları içinde kamu sağlık harcamalarının payı % 69 olmuştur. Türkiye'de 2006 yılında, Sağlıkta Dönüşüm Programıyla ortaya çıkan, SGK ve GSS Kanunları ile sağlık finansman kurumları tek çatı altında toplanmıştır. Tıp fakülteleri ve üniversite hastaneleri de en önemli sağlık sunucuları arasındadır. Ülkenin ihtiyaç duyduğu sağlık personeli Yükseköğretim kurumuna bağlı üniversiteler de ya da Bakanlık ve üniversite hastanelerinde gerçekleşmektedir.

Türk sağlık sisteminde tamamlayıcı finansman kaynakları, cepten yapılan ödemeler, Dünya Bankası gibi dışsal kaynaklardan sağlanan fonlardan oluşmaktadır. Cepten yapılan ödemeler, özel hekimlere ve kuruluşlara direkt yapılan ödemeler, gönüllü sağlık sigortasına ödenen primler ve ilaç hizmetleri için yapılan ortak ödemeler şeklinde olabilmektedir. Sağlık hizmetleri finansmanı kamu kaynakları, işçi işveren primleriyle, sosyal sigortalar yanında kişisel doğrudan ödemelerle ve bazı küçük özel sektör kaynakları ile karşılanmaktadır.

DSÖ'nün Avrupa sağlık veri tabanlarına göre 1998 yılında toplam sağlık harcamasının %28,1'i özel harcamalar oluşturmaktadır. 2005 yılına kadar Sağlık Bakanlığı, SSK, Savunma Bakanlığı, Üniversiteler ve diğer Bakanlıklar, belediyeler kamu adına sağlık hizmeti sunan kuruluşlar arasında yer almıştır. 2005 yılında SSK ve bazı kurumların hastaneleri Sağlık Bakanlığına devredilmiştir. Kamu sektöründe en büyük hizmeti sunan Sağlık Bakanlığıdır. Sağlık bakanlığı bu sunum görevini koruyucu sağlık hizmetlerinde tekel olarak, tedavi edici sağlık hizmetlerinde kurum ağırlığı itibariyle üçte ikisine sahip olarak yerine getirmektedir. Özel sektör de ise sağlık hizmet sunucuları olarak, özel hekimler, diş hekimleri, vakıflar, özel hastaneler, eczacılar, özel klinikler sayılabilir.

Türkiye'de sağlık hizmetleri kaynak tahsisi genellikle genel bütçe kuralları çerçevesinde gerçekleştirilmekte ve karma ödeme yöntemleri kullanılmaktadır. Sağlık Bakanlığına bütçeden ayrılan kaynaklar hastanelere global bütçe olarak tahsis edilmektedir. Hekimlere ödemeler maaş şeklindedir.

Aile hekimlerine kişi başına ödeme yöntemine göre ödeme yapılmaktadır. İlaç ödemeleri geriye dönük olarak gerçekleştirilirken, jenerik ilaç uygulaması da yapılmaktadır (Yıldırım, 2011).

Azerbaycan'da sağlık hizmetlerinin sunumu büyük oranda Sağlık Bakanlığı ve yerel idareler arasında paylaşılmıştır. Sağlık bakanlığının kendine ait merkez kuruluşları, cumhuriyet hastaneleri, araştırma enstitüleri ve salgın hastalıkları tedavi eden kuruluşları vardır. Tıp fakültesi Sağlık Bakanlığına bağlıdır. Ancak zaman içinde kendi özerkliğini kazanmıştır. Sağlık sisteminin mali yapısı Sovyetler dönemindeki gibidir. Devlet hem hizmet sunumunu sağlamakta hem de hizmeti satın almaktadır. Finansman kaynakları vergilerdir. Hastanelerin büyük bir kısmı Sovyet döneminden miras kalan sağlık hizmetleri ağı, bağımsız binalar da yer alan ayrıca, ayaktan tedavi hizmeti veren kuruluşlarla birlikte, 2350 tesisle hizmet vermektedir.

Türkiye'de sağlık hizmetleri Sağlık Bakanlığı'na bağlıdır. Her ilde İl Sağlık Müdürlükleri yer almaktadır. Azerbaycan'da merkezi bir yapılanma söz konusudur. Sağlık sisteminin başında Sağlık Bakanlığı yer almaktadır. Sağlık Bakanlığı hizmetleri yürütürken yerel idarelerden yardım almaktadır.

Tablo 2: Türkiye ve Azerbaycan'a Ait Bazı Göstergeler

	AZERBAYCAN	**TÜRKİYE**
Kişi başına GSYİH (ABD Doları)	7,49	10,576
Toplam Sağlık Harcamasının %'si Olarak Genel Devlet Sağlık Harcaması	71,9	78,5
Toplam Sağlık Harcamasının GSYİH oranı (%)	1,8	5,4
Kişi Başına Sağlık Harcaması (ABD Doları)	32	37
Erkek Nüfusu	4 648 800	38 984 302
Kadın Nüfusu	4 707 700	38 711 602
Nüfus Büyüme Oranı(%)	10,9	13,7
Doğum Oranı (1000 Kişide)	17,2	16,9
Ölüm Oranı (1000 Kişide)	6,2	6,5
Bebek Ölüm Hızı	11,1	10,8
Toplam Doğurganlık Oranı	1.94	2.7
Çocuk Ölüm Oranı(100 Canlı doğumda)	10,8	3,7
Kişi Başına Düşen Hekim Sayısı	294,9	573

Kaynak: World Health Organization (WHO) 2014 Staticsbyregionorcountry s.10 Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK) 2014 Staitstics, (DEİK) Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu 2014.

Tablo 2'de gösterilen Dünya Sağlık Örgütünün istatistiklerine göre; Azerbaycan'da sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı oldukça düşüktür. Azerbaycan'da sağlık harcamalarının büyük bir kısmını kişilerin yapmış olduğu ödemeler oluşturmaktadır. Ayrıca göze çarpan önemli farklardan biri de Türkiye'de kişi başına düşen GSYİH daha fazladır. GSYH'nin yüksek olması Türkiye'nin sağlık harcamalarına da daha fazla pay ayırdığını ortaya koymaktadır. Türkiye'de ve Azerbaycan ölüm oranı birbirine yakın olduğu

görülmektedir. Bin canlı doğumdan 170'i ölümle sonuçlanıyorsa bu değer çok yüksektir 96-169 değerleri arasında ise yüksek, 26-94 ise orta, daha az ise düşük kabul edilmektedir. Bu değerler dışında ortalama olarak diğer değerlerin hemen hemen birbirine yakın olduğu görülmektedir. İki ülke arasında sağlık sistemlerinin finansman kaynakları olarak farklılaştığı görülmektedir. Çocuk ölüm oranı Azerbaycan'da çok fazla olduğu görülmektedir. Azerbaycan'ın sağlık hizmetlerine ayırdığı payı arttırması, sağlık hizmetlerini geliştirmesi ve sağlık hizmetlerine daha çok özen göstermesi gerekmektedir.

Bebek ölüm hızı ülkenin sağlığı hakkında bilgi edinilecek önemli kriterlerden biridir. Bebek ölüm hızına bakıldığında Türkiye ile Azerbaycan'ın birbirine çok yakın orana sahip olduğu gözükmektedir. Bebek ölüm hızının Türkiye'nin sağlık sektörüne ayırdığı pay ve politikalar düşünüldüğünde daha az olması beklenebilir. Ancak durum aksini göstermektedir. Bu da Türkiye'nin bu yönde politikalara dikkat ederek ölüm hızını düşürmesi gerekmektedir.

SONUÇ

8,5 milyonluk bir nüfusa sahip olmasına rağmen, Azerbaycan'ın sağlık durumu hakkında bilgiye ulaşmada sıkıntı yaşanmıştır. Resmi kurumların istatistik bilgileri içeriğinde detaylı bilgiye ulaşılamamıştır.

Türkiye, Azerbaycan'a göre daha fazla nüfusa sahiptir. Toplam sağlık harcamasının GSYH'nin yüzdelik oranına bakıldığında Azerbaycan %1,8 iken Türkiye %5,4'lük bir orana sahiptir. Türkiye sağlık harcamalarına daha fazla pay ayırdığını söylemek mümkündür. Azerbaycan sağlık sektörüne ayırdığı payı arttırmalı sağlığı geliştirici politikalar üzerinde durması gerekmektedir.

Türkiye'de hizmet sunumunun büyük bir kısmı bakanlığa ait sağlık kurumlarınca sağlanırken, Azerbaycan'da ise sağlık hizmeti sunumunda ağırlıklı olarak özel sektör yer almaktadır. Azerbaycan sağlık hizmetlerinin sunumunda özel sektörün ağırlıklı olması, sağlık hizmetleri için hükümet tarafından üstlenilen ekonomik yükü hafifletmekte ve bununla birlikte hükümetin sağlık hizmetlerine ayırmış olduğu bütçenin daha çok sağlığı geliştirmeye yönelik olarak kullanılabilmesine olanak vermektedir. Son yıllarda Türkiye'de de özel sektörün faaliyet alanı genişletilerek devlet tarafından üstlenilen sağlık giderlerinin azaltılması politikaları dikkat çekmektedir. Bu kapsamdaki politikalarda halkın ödeme gücü, sağlık hizmeti kullanımı açısından önemli bir rol oynamaktadır.

KAYNAKÇA

Aktan, H.T. (2001),"Sağlık Hizmetleri Finansmanı ve Türkiye ve Dünyadaki Uygulamaları", Yeni Türkiye, 40, s.1557-1569.

Block, M.A.G., (1997),“ComperativeResearchand Analysis MethodsForShared Learning FromHealthySystemReforms”HealthPolicy, 42, p. 187-209.

Deloitte, (2012), “Türkiye Sağlık Sektörü Raporu”, Uluslararası Yatırım Derneği.

Kocaoğlu, S. Ü., (2014), “Sağlık İşletmelerinde Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yöntemi ve Ağız Diş Sağlığı Polikliniğinde Örnek Uygulama”

Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı

Musgrove, P.,Zeramdini, R. ve Carrin, G. (2002),“Basic Patterns in NationalHealthExpenditure, Bulletin of the World HealthOrganization”, 80(2), s.134-146.

Roomer M.I., (1991), “ NationalHealthSystem of The World”, Oxford UniversityPress, New York.

Roemer M.I., (1993), “ NationalHealthSystemThroughoutthe World”, AnnualReview of PublicHealth, 14, p. 335-353.

Sargutan, A. E., (2004), “Karşılaştırmalı Sağlık Sistemleri”, Başaran Teknik, Ankara.

Sargutan A.E., (2005), “Sağlık Sektörü ve Sağlık Sistemlerinin Yapısı”, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 8(3), s. 418.

Savaş, S., (2002), “Healthcare System in Transition: Turkey, EuropeanObservatory on HealthCareSystems”, Burssels, p.214.

Smith, P.C., (2002), “MeasuringHealthSystemPerformance”, EuropeanJournalof HealthEconomics, 3, p.145

Türkiye İstatistik Kurumu (2014), “TUIK StatisticIndıcators” . s. 15-35.

Tutar, F. ve Kılınç, N., (2007), "Türkiye’nin Sağlık Sektöründeki Ekonomik Gelişmişlik Potansiyeli ve Farklı Ülke Örnekleriyle Mukayesesi", Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, 9(1), s. 31-51.

Yıldırım H.H., Yıldırım T., (2011), “Avrupa Birliği Sağlık Politikaları ve Türkiye”, İmaj Yayınevi, Ankara, s. 312.

World HealthStatistics(2002), StatisticsbyRegionor Country Azarbajian http://www.who.int/whr/2002/en/whr02_en.pdf?ua=1 (Erişim Tarihi: 1.09.2016)

World HealthStatistics (2002), StatisticsbyRegionor Country http://www.who.int/gho/en/(Erişim Tarihi:1.09.2016) http://www.stat.gov.az/source/healthcare/(Erişim Tarihi:1.09.2016)

https://www.deik.org.tr/KonseyIcerik/3604/Resmi_Kurumlar.html (Erişim Tarihi:1.09.2016)

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

SAĞLIK SİSTEMİNDE DESANTRALİZASYON: TÜRKİYE VE AZERBAYCAN SAĞLIK SİSTEMLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ali ÜNAL[1]
Ravil TAGİYEV[2]

ÖZET

Desantralizasyon kavramı karar mekanizmasının, hizmet ve uygulamaların gerçekleştirileceği en yakın merkeze devredilmesini, kamu yönetiminde ise sorumluluk, otorite ve yetki devrini ifade etmektedir.

Türkiye sağlık sistemi merkeziyetçi yapının hâkim olduğu, yetkilerin ve karar mekanizmasının merkezde toplandığı yapıya sahiptir. Bu yapının kontrol açısından kolaylık sağlayıp sağlamadığı tartışılmakla birlikte sağlık tesislerinin nicelik ve nitelik açısından gelişmesi ve hizmetlere duyulan ihtiyacın artması desantralizasyon konusunda çalışmalar yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Sağlıkta Dönüşüm Programı kapsamında çalışmalar başlatılmış ve yapıda önemli değişiklikler hayata geçirilmiştir. Bu konuda aile hekimliği uygulaması, Sağlık Bakanlığı Teşkilat Yasası ile organizasyon yapısındaki değişiklikler bu amacı destekleyen uygulamaların başında gelmektedir. Azerbaycan sağlık sisteminde ise merkeziyetçi yapının hâkim olmasının yanı sıra il idarelerinin sağlık hizmeti sunumu ve planlama sürecinde yer alması bu yapıyı farklılaştırmaktadır. Sovyet yönetiminden kalan sağlık hizmetleri de dâhil tüm sektörlerin merkeziyetçi yapısı mevcut sistem üzerinde varlığını devam ettirmektedir.

Azerbaycan sağlık sisteminde otoritenin merkezi yönetimde olmasının yanı sıra il idareleri tarafından hastaneler işletilmekte ve sağlık hizmeti sunulmaktadır. Bu kurumlar makro düzeyde politika yapma ve karar alma sürecinde yer almamalarına rağmen faaliyetleri gereği hizmet sunumunda kısmi özerkliğe sahiptirler. Bu durum sistemin işleyişinde açıklığa engel olmakla birlikte merkezden yönetilen, otoriter ve kontrolün yüksek olabileceği bir sağlık sistemini ortaya çıkarmaktadır. Türkiye sağlık sisteminde ise Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri süregelen merkeziyetçi yapı değiştirilerek hizmetin sunulduğu bölgelerde, hizmeti bizzat sunanların lehine bir yetki devri yani desantrilizasyon söz konusudur. Bu değişim hem sağlık kurumlarının işleyişinde hem de Sağlık Bakanlığı Merkez Teşkilatı ile sağlık tesislerinin organizasyon şeklinde kendini göstermektedir.

[1]Yrd. Doç. Dr. Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Çorum – Türkiye, aliunal@hitit.edu.tr
[2] Uzm.Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Kurumları Yönetimi Doktora Programı, Bakü – Azerbaycan, tagiyev.ravil@gmail.com

Çalışmanın amacı, desantralizasyonun sağlık sistemi, sistemin mali durumu ve halkın yararlanımı üzerindeki etkilerini değerlendirmektir. Bu amaçla Türkiye ve Azerbaycan sağlık kurumlarının organizasyon yapısı, mali tabloları ve sağlık göstergeleri incelenerek karşılaştırmalar yapılmıştır.

Çalışma sonucunda, yetkinin ve karar alma mekanizmasının merkezden uzaklaşması, yerel düzeyde özerkliğin artması ile sağlık politikalarında etkinliğin arttığı, daha iyi ulaşım ve yararlanım sağlandığı, bölge ihtiyaçlarına daha uygun uygulamaların geliştirilebildiği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra desantralizasyonun yarattığı olumlu katkılarla birlikte sistem üzerinde kontrolün azalması, bölgesel düzeyde farklılıkların oluşması gibi olumsuz etkilere de sebep olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Desantralizasyon, sağlık sistemi, sağlık yönetimi.*

1. GİRİŞ

Desantralizasyon (yerinden yönetim), hükümetlerin yönetim mekanizmasında etkinlik sağlama çabaları içinde ilgilendiği önemli bir konu haline gelmiştir. Devletler, üzerindeki yetkinin paylaşılması ve sorumluluğun azaltılması bunun yanı sıra yerel düzeyde hizmet sunumundaki aksaklıkların giderilmesi amaçlarıyla devletin küçültülmesini, desantralizasyonu plan ve programlarına dahil etmişlerdir. Başta belediyecilik ve yerel yönetimler olmak üzere birçok sektörde desantralizasyon yapılması hedeflenmiştir.

Devletin küçültülmesi ve özel sektör ve sivil toplumla işbirliğinin gelişmesi, katılımcı ve yurttaş odaklı yönetimin güçlendirilmesi, merkeziyetçiliğin ve bürokrasinin azaltılması için desentralizasyonun geliştirilmesi, yerel yönetimlerin saydam, esnek, denetlenebilir ve hesap verebilir örgüt yapılanması anlamında yeniden örgütlenmesi ve kamu yönetiminin bir bütün olarak yeniden yapılandırılması (Özel, 2015) desantralizasyon çalışmalarının özünü oluşturmuştur. Kamu hizmetlerinin sunumunda zorluklar yaşayan merkezi yönetimler, kamu hizmetlerinin merkezi yönetimden yerel yönetimlere, sivil toplum kuruluşlarına ve özel sektöre gördürülmeye başlandığı bir döneme girmişlerdir. 1980'li yıllardan sonra liberalizasyon politikaları ile birlikte gündeme gelen devletin küçültülmesi ve etkinleştirilmesi tartışmalarının yanı sıra desantralizasyon politikaları da kamu yönetimi reformlarının belirleyici unsurlarından biri olmuştur. Bu politikaların en önemli yapı taşlarından birisini ise merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki yetki ve görev paylaşımı konusundaki tartışmalar oluşturmaktadır (Sezer ve Vural, 2010:204).

Desantralizasyon, politika ve programların merkezi yönetim tarafından kararlaştırıldığı, günlük eylemlere uygulanmasının yerinden yönetim modeli ve planlama ve işi başlatma görevinin astlara devredildiği, fikirlerin aşağıdan yukarıya doğru aktığı bir yerinden yönetim modeli ile ifade edilebilmektedir. İlkinde üst yönetimin daha çok yetkiye sahip olduğu,

ikincide ise yönetim kademesinin tamamına planlama yetkisi verildiği bir durum ortaya çıkmaktadır (Can ve Güney, 2015). Merkezi yönetim ile yerel yönetimlerin sunduğu hizmetler ulusal düzeyde farklılıklar göstermektedir. Yerel düzeyde yerel halkı doğrudan ilgilendiren uygulamalar öne çıkarken merkezi yönetimde ulusal ölçekli uygulamalar ön planda yer almaktadır (Sezer ve Vural, 2010). Desantralizasyonun, politik, idari, mali ve piyasa desantralizasyonu olmak üzere dört tipi vardır. Politik desantralizasyon, vatandaşlara ya da seçilmiş yetkililere daha fazla güç aktarılmasını ifade etmektedir. İdari desantralizasyon, kamu hizmetleri sunmak için otorite, sorumluluk ve finansal kaynakların hükümetten kamunun yerel birimlerine aktarılmasını içermektedir. Finansal desantralizasyon, temel bileşen olan finansal sorumluluğu içermektedir ve alt düzeydeki kamu kurumlarının etkili desantralizasyon için kamu gelirine sahip olmalarını gerektirmektedir. Piyasa desantralizasyonu ise, sorumlulukların kamudan özel sektöre ve kamuya ait olmayan kuruluşlara aktarılmasını ifade etmektedir (World Health Organization, http://www.who.int/health-laws/topics/governance-decentralisation/en/).

Desantralizasyon konusu sağlık reformu çalışmalarında politikacılar, sağlık çalışanları ve bilimsel çevreler tarafından sıkça tartışılan bir konudur. Sağlık sistemi üzerindeki kontrolün azalması endişesi ve merkezi otorite üzerindeki yükü azaltıp yerel kuruluşların yetkilerini artırmak düşüncesi ise tartışmaları yaratan iki farklı uçtaki fikirleri ifade etmektedir. Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren sağlık hizmetlerinin ülke genelinde yaygınlaştırılması düşüncesi hayata geçirilmeye çalışılmış hatta hastane hizmetlerinin yerel yönetimler tarafından sunulması sağlanarak hem Sağlık Bakanlığı üzerindeki bütçe ve yönetim sorunları giderilmeye çalışılmış hem de yerel düzeyde sağlık hizmetlerinin etkinleştirilmesi hedeflenmiştir. Yerel düzeyde bölgeler arasında imkânların eşitsizliği sebebiyle bu amaç yeterince başarılamamış olsa da bir desenralizasyon çalışması olarak yerini almaktadır.

Sağlık hizmetlerinin devlet tarafından sunumu, ülkelerin siyasal sitemine bağlı olmakla birlikte, temelde iki kategoriye ayrılmaktadır. Sağlık hizmetlerinde devletin müdahalesinin sonucu olan merkeziyetçi yönetim ile globalleşme ve teknolojik değişme ile beraber ortaya çıkan yerelleştirme yöntemi, sağlık hizmetlerinin devlet tarafından sunumuna ilişkin temel yöntemleri oluşturmaktadırlar. Merkeziyetçi yöntem, sorumlulukların merkezi bir otorite tarafından yürütüldüğü bir süreci ifade etmektedir (Çoban, 2009). Desantralizasyon ise sorumluluğun yerel kuruluşlara bırakıldığı ancak merkezi otoritenin kontrol ve üst düzey kararlarda varlığının devam ettiği bir yapıyı ifade etmektedir. Burada yerel kuruluşlar ve taşra teşkilatları merkezi otoritenin hizmet sunum sorumluluğunu ve yetkilerinin bir kısmını devralmaktadır.

2. SAĞLIK HİZMETLERİ VE DESANTRALİZASYON

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre sağlık sisteminde desantralizasyon, karar verme yapısının merkezi kontrolden sağlık hizmeti kullanıcılarına aktarılması olarak ifade edilmektedir. Birçok ülke uyum ve performanslarını artırmak için sağlık sistemlerini desantralize etmeye yönelmişlerdir. Uygulamada desantralizasyon, otorite ve gücün üst seviyelerden alt seviyelere ya da ulusal seviyeden bölgesel seviyeye, hükümetten resmi bağımsız özerk kuruluşlara ve kar amacı olan veya kar amaçsız özel sektör kuruluşlarına aktarılmasını içermektedir (World Health Organization, http://www.who.int/health-laws/topics/governance-decentralisation/en/). Desantralizasyon, uygulamada, yerel sağlık planlamasını ağır olarak etkilemektedir. Bu durum, gücün, yetkinin, etkinin ve sorumluluğun yerel makamlara aktarılmasını ifade etmektedir (Rohrer, 2016).

Ülkelerin sağlık harcamalarının sürekli olarak artmasıyla birlikte, harcamaların kamu bütçelerinde baskı oluşturması sağlık harcamalarının kontrol edilmesi üzerine politika önerilerinin doğmasına neden olmuştur. Sağlık reformu olarak isimlendirilen söz konusu politika değişiklikleri, temel olarak sağlık harcamalarının kısılması veya kontrol altına alınması ile sağlık hizmetlerinden elde edilen gelirlerin artırılmasına odaklanmaktadır (Bahçe ve diğerleri, 2013). Birçok hükümet sağlık sisteminde özerkleşme, merkezden yerel otoritelere yetki devri ve desantralizasyon konularını programlarına dahil etmişlerdir. Sağlık tesislerinin nicelik ve nitelik açısından gelişmesi ve hizmetlere duyulan ihtiyacın artması desantralizasyon konusunda çalışmalar yapılmasını zorunlu hale getirmiştir.

Sağlık sektörü özellikle sosyal devlet ilkesinin uygulandığı ülkeler olmak üzere hemen bütün ülkelerde kamu payının oldukça yüksek olduğu bir sektördür. Ülkeler, sosyal güvenlik sistemlerinin gelişmişliği ve yaygınlığına paralel olarak kamu kaynaklarının önemli bir kısmını gittikçe artan oranda sağlık harcamaları için ayırmaktadırlar. Kamu yönetim sistemlerinde yerini bulan merkezi yönetim ve yerel yönetimlerin sağlık yatırımlarında alması gereken pay ya da üstlenmesi gereken roller de sağlık sistemi yöneticilerinin ilgisi dahilindedir (Kök ve Sayım, 2009).

Sağlık hizmetlerinin sunum şekli devlet üzerindeki sorumluluğu, hizmet maliyetlerini ve ülke genelinde tesis edilmesini etkilemektedir. Hizmet sunumunda devletin yoğun olarak yer aldığı bir sosyal yapı söz konusu olduğunda ağırlık devlette olacak, sosyal devlet anlayışının daha zayıf olduğu yapılanmada ise hizmet sunum yükü ve sorumluluğu devletin dışındaki kuruluşlarda olacaktır. Sağlık hizmetlerinin sunumuna ilişkin olarak yöntemi belirleyen temel etmen sunulacak olan sağlık hizmetinin hangi sınıflandırmaya dahil olduğudur. Koruyucu sağlık hizmetlerinde, devlet tarafından sağlık hizmetlerinin sunumu ön plana çıkarken, tedavi edici ve

rehabilite edici sağlık hizmetlerinde piyasa tarafından hizmetin sunumu belirginleşmektedir (Çoban, 2009). Burada bir özelleştirme anlayışı ortaya çıkmaktadır. Desantralizasyon uygulamasında ise hizmet sunumunda kamusal sağlık hizmetlerinin sunumunun koruyucu, tedavi edici ve rehabilite edici sağlık hizmetlerinin özel sektör tarafından sunumunun yanı sıra ağırlıklı olarak kamunun yerel kuruluşları tarafından gerçekleştirilip merkezi otoritenin sorumluluklarının azaltılması hedeflenmektedir. Bu durum merkezi yönetimin sorumluluklarını azaltmakla birlikte otoriteyi merkezde yine bırakmakta ancak yerel kuruluşlarla görev ve yetki paylaşımını doğurmaktadır.

Sağlık hizmetindeki desantralizasyon, yetki genişliği şeklinde yapılmaktadır. Merkezi otorite, merkezden uzakta bulunan bir alt kuruluşa belli faaliyetler için kendi adına kullanması için yetkisini devretmekte ve merkezi kuruluş, bazı faaliyetlerini taşrada veya merkezden uzak noktalardaki alt kuruluşları eliyle yürütmektedir.

Merkezden yönetim, politika ve faaliyetlerde tektiplik doğurmaktadır. Bilgi ve becerisi eksik alt yöneticilerin riske girme ve hata yapmalarını azaltmakta, merkezdeki uzmanların bilgisinden yararlanma olanağı sunmakta ve faaliyetlerin daha sıkı şekilde kontrol edilmesini sağlamaktadır. Kurumların yerinden yönetildiği desantralizasyon ise konuyla doğrudan muhatap olanların karar verme ve harekete geçmelerine olanak tanımakta ve çabukluk sağlamaktadır. Bunun yanı sıra yerel koşullara daha uygun kararların verilmesine ve alt kademedeki çalışanların ilgi ve şevklerinin artmasına, bilgi edinmelerine sebep olmaktadır. Üst kademeler açısından ise ayrıntılarla uğraşmadan temel konulara odaklanma imkânı yaratmaktadır (Can ve Güney, 2015:196).

Yerel ve toplum düzeyinde süreçlere daha iyi katılım, devlet ve toplum uyumunun artması, verimli hizmet sunumu, kaynak kullanımında ve hizmet sunumunda etkinlik, demokratik ve gelişmiş kurumsal yapı, bürokrasinin azalması, merkezdeki yığılmanın ve yükün azalması, yerel topluluklarla işbirliği, dayanışma ve topluma kendi sorununu çözme yetisi kazandırılması desantralizasyonun olumlu yönleri olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra, merkezi koordinasyonun azalması ya da yok olması, ekonomik istikrarsızlık, hizmet sunumunda kalitenin düşmesi, yerel kaynakların amaç dışı kullanımı, yerel otoritenin istismar edilmesi, bölge şartlarından ve bölgeler arası farklılıklardan kaynaklanan eşitsizlikler ise olumsuz yanları olarak ifade edilmektedir.

3. TÜRKİYE SAĞLIK SİSTEMİNDE YENİDEN YAPILANMA VE DESANTRALİZASYON

Türkiye'de desantralizasyon sağlık hizmetlerinin yerel düzeyde yaygınlaştırılmaya çalışılması ile birlikte uzun zamandır tartışılan ve

gerçekleştirilmesi hedeflenen bir konu haline gelmiştir. Özellikle 1990 ve sonrasında ortaya koyulan sağlık politikalarında "hastanelerin özerk sağlık işletmelerine dönüştürülmesi ve Sağlık Bakanlığının koruyucu sağlık hizmetlerine öncelik veren sağlık hizmetlerini planlayıp denetleyen bir yapıya kavuşturulması" ifadeleri yer almıştır (Akdağ, 2008). Bu ifadeler kendi kendine karar alabilen, yetkileri artırılmış hastaneleri ve hizmetlerin sunumundan ziyade yönetim süreci ile meşgul olan Sağlık Bakanlığı'nı işaret etmektedir. Sağlıkta Dönüşüm Programı kapsamında da, hastanelerin yetki devri, yönetim esnekliği, kaynak kullanma serbestisi verilmesi planlanmıştır. Sağlık hizmetlerinde bölgesel planlama yapılarak şehir hastaneleri / sağlık kampüsleri oluşturularak yerel düzeyde referans merkezi olan sağlık kuruluşları oluşturulmaya ve bölgesel gelişimin sağlık alanında tamamlanmasına çalışılmıştır (Akdağ, 2008). Bununla birlikte Sağlık Bakanlığı'nın yeniden yapılandırılması, bağlı kuruluşların yerinden yönetim ilkesine göre hizmet sunan, merkez teşkilatının ise strateji belirleyici, kural koyucu, rehberlik edici, denetleyici bir üst kuruluş olarak sistemde yer almasına çalışılmıştır. Sağlık Bakanlığı, kamu sektörünün, istenilen düzeyde hizmet verememesi, kurumların halk tarafından sorgulanır olması, memnuniyetsizlik gibi sorunların kamu hizmet sunumunda reforma yapılması zorunlu hale getirdiğini belirtmektedir (Akdağ, 2012).

Sağlık Bakanlığı desantralizsyonun gerekçesi olarak kurumların merkezi yönetimin oluşturduğu hantal yapıdan kurtarılmasını, değişip gelişen şartlara ve çağdaş anlayışa uygun olarak yerinden yönetimin hayata geçirilmesi, idari ve mali yönden özerk işletmelerin hızlı karar mekanizmalarına sahip olacağı ve kaynakları daha verimli kullanabileceği düşüncesini belirtmektedir (Akdağ, 2012).

Tablo 1. Yıllara Göre Türkiye Sağlık ve Nüfus Göstergeleri (Kaynak: Akdağ, 2012)

Göstergeler	**1990**	**2000**	**2010**	**2011**
Toplam Nüfus	56.473.035	67.803.927	73.722.988	74.724.269
Kırsal Nüfus Oranı (%)	48,7	40,8	29,0	28,2
Kentsel Nüfus Oranı (%)	51,3	59,2	71,0	71,8
0-14 Yaş Nüfus Oranı(%)	35,0	29,8	25,6	25,3
65 Yaş ve Üzeri Nüfus Oranı (%)	4,3	5,7	7,2	7,3
Genç Bağımlılık Oranı(0-14 Yaş)	57,6	46,3	38,1	37,5
Yaşlı Bağımlılık Oranı (65+ Yaş)	7,0	8,8	10,8	10,9
Toplam Yaş Bağımlılık Oranı	64,7	55,1	48,9	48,4
Yıllık Nüfus Artış Hızı (‰)	17,0	13,8	13,0	12,8
Kaba Doğum Hızı (‰)	24,1	20,3	17,5	17,3
Kaba Ölüm Hızı (‰)	7,1	6,6	6,3	6,3
Toplam Doğurganlık Hızı (Kadın Başına)	2,9	2,4	2,1	2,1

Türkiye'de sağlık ve nüfus göstergeleri incelendiğinde, nüfus artış hızının düşmekle birlikte nüfusunun arttığı, toplam nüfus içerisinde 0-14 yaş arası genç nüfus oranının ve 65 yaş üzeri yaşlı nüfus oranının arttığı

görülmektedir. Bununla birlikte kırsal nüfusun azaldığı kentsel nüfus oranın arttığı görülmektedir. Bu durum sağlık hizmetine olan ihtiyacın ve sağlık harcamalarının arttığı ve özellikle kentlerdeki sağlık hizmeti talebinin yükseldiği şeklinde yorumlanmalıdır. Sağlık göstergeleri açısından doğum ve ölüm oranlarında olumlu yönde değişim olduğu, yaşam süresinin arttığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2. Sağlık Hizmetlerine Yapılan Kamu Harcamalarının Dağılımı-2000 yılı.

Sağlık Hizmeti Türü	Toplam Sağlık Harcaması içindeki oran (%)
Yardımcı sağlık hizmetleri	1.3
Rehabilitasyon hizmetleri	1.4
Sağlık yönetimi ve sigortası	1.4
Koruyucu sağlık hizmetleri	4.7
Sınıflanamayan diğer	10.4
Ayakta tedavi edilen hastalara verilen tıbbî malzemeler	27.1
Tedavi hizmetleri	53.7

Kaynak: OECD ve Dünya Bankası, 2008.

Sağlık harcamalarının yüksek olması ülkelere ağır bir ekonomik yük getirmekte, sosyal güvenlik kurumlarına geri ödeme konusunda ciddi sorunlar yaşatmaktadır (Dikmetaş Yardan ve diğerleri, 2016). Sağlık hizmetlerine yapılan harcamalar dikkate alındığında (Tablo 2) harcamaların büyük kısmının tedavi edici sağlık hizmetlerine ayrıldığı, ikinci olarak ayakta tedavide kullanılan malzemelerin önemli yer tuttuğu görülmektedir. Desantralizasyon çalışmalarının nedenleri arasında sağlık harcamalarının artışı da yer almaktadır. Türkiye'de artan sağlık maliyetlerinin de etkisiyle özellikle özel sektör kuruluşlarının da içinde yer aldığı yerel kuruluşlara hizmet sunma yetkisi verilmesi, karar alma sürecine dahil edilmesi ve kısmen de olsa bağımsız hareket etme imkanı sunulması Sağlık Bakanlığı'nın üzerindeki yükü azaltmak için bir yol olarak desantralizasyonun önemini artırmıştır.

Türkiye'de sağlık harcamaları, 2000 yılında toplam sağlık harcaması 8.248 Milyon TL'dir. Bu sayı, 2013 yılına kadar istikrarlı olarak artışını sürdürmüştür. 2013 yılı itibariyle toplam sağlık harcaması 84.390 Milyon TL'dir ve 2000 yılına göre %923 artış göstermiştir (Dikmetaş Yardan ve diğerleri, 2016).

Türkiye'de sağlık hizmeti sunumunda kamu sektöründe yer alan farklı kuruluşlar ve özel sektör kuruluşları yer almaktadır. Bu yapılanma içerisinde farklı nitelikte hizmet sunan kuruluşlar ortaya çıkmaktadır. Sağlıkta Dönüşüm Programı kapsamında bu yapı değiştirilmiş, Sağlık Bakanlığı dışındaki kamu kuruluşları sağlık hizmeti sunumundan çıkarılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak Sosyal Sigortalar Kurumu tarafından işletilen hastaneler Sağlık Bakanlığı'na devredilmiştir. En son Askeri Hastanelerin devredilmesi ile sağlık hizmeti sunan kamu kuruluşları Sağlık Bakanlığı ve kamu üniversite hastaneleri

şeklinde yapılandırılmıştır. Bunu yanı sıra özel sektör sağlık hizmeti sunumundaki varlığını devam ettirmektedir. Bu yapılanma ile birlikte hizmet sunumunda Sağlık Bakanlığı'nın sorumlulukları, yetki alanı ve harcamaları artmıştır.

Tablo 3. Sağlık Bakanlığı Teşkilatı, I Sayılı Cetvel (Kaynak: Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat Ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, Karar Sayısı: KHK/663).

Müsteşar	**Sağlık Politikaları Kurulu**	**Müsteşar Yrd.**	**Sağlık Hizmetleri Genel Müd.**
		Müsteşar Yrd.	Acil Sağlık Hizmetleri Genel Müd.
		Müsteşar Yrd.	Sağlığın Geliştirilmesi Genel Müd.
		Müsteşar Yrd.	Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müd.
		Müsteşar Yrd.	Sağlık Araştırmaları Genel Müd.
		Müsteşar Yrd.	Sağlık Yatırımları Genel Müd.
		Müsteşar Yrd.	Dış İlişkiler ve A.Bi. Genel Müd.
			Hukuk Müşavirliği
			Denetim Hizmetleri Başkanlığı
			Strateji Geliştirme Başkanlığı
			Yönetim Hizmetleri Genel Müd.
			Özel Kalem Müd.

Ülke geneline yayılan, sosyal devlet anlayışı ile sunulan sağlık hizmetlerinde sorumluluk ve yetki alanlarının fazla olması yönetim zorluklarını da ortaya çıkarmıştır. Sağlıkta Dönüşüm Programının önemli bir adımı olan desantralizasyon kavramı da burada ön plana çıkarılmıştır. Ancak Sağlık Bakanlığı'nın yerel düzeyde hizmet sunumundan çekilmesi zor bir süreci gerektirdiğinden desantralizasyon aşaması teşkilat yapısında değişim, yeni kuruluşların kurulması ve aile hekimliği sistemi ile yerel düzeyde hizmet sunan alt kuruluşların yetkilerinin ve sorumluluklarının artırılması, kısmen bağımsız karar alabilir hale getirilmesi ile sağlanmaya çalışılmıştır. Teşkilat yasası ile yeni bağlı kuruluşlar oluşturularak merkez teşkilatı üzerinde yeni yapılanma sağlanmış ve yetki düzenlemesi yapılmıştır. Bununla beraber kurulan yeni kurumlar ile merkez teşkilat üzerindeki yetki ve sorumluluk yerel kuruluşlarla daha koordineli çalışan alt kurumlara aktarılmıştır (Tablo 3).

Sağlık Bakanlığı, 663 sayılı "Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ile Bakanlığa bağlı ikinci ve üçüncü basamak sağlık kuruluşlarını, "Kamu Hastane Birlikleri" adıyla, ayrı tüzel kişiliğe sahip ve idari yönden özerk kuruluşlar olarak sağlık işletmesi modeline göre yeniden yapılandırmıştır (Erol ve Özdemir, 2014).

Şekil 1. Sağlık Bakanlığı Teşkilat Şeması (Kaynak: Sağlık Bakanlığı, Merkez Teşkilatı ve Bağlı Kuruluşlar Tanıtım Kitapçığı, 2012)

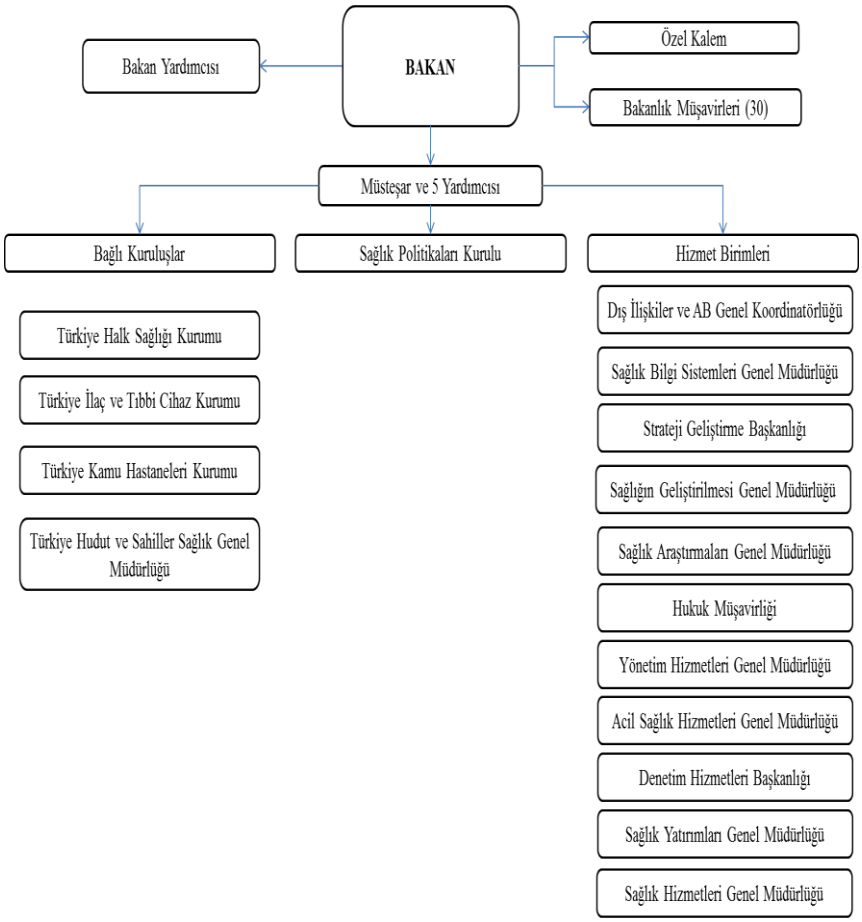

Sağlıkta Dönüşüm Programı öncesinde Sağlık Bakanlığı Merkez Teşkilatı otoritenin tam anlamıyla tek merkezde toplandığı bir yapıya sahiptir. Bu dönemde taşra teşkilatları İl Sağlık Müdürlükleri ve bağlı kuruluşlar şeklinde organize edilmiştir.

Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu ve Türkiye Halk Sağlığı Kurumu Sağlık Bakanlığı'nın taşra teşkilatı ile doğrudan bağlantılı olarak çalışmaktadır. Bu kurumlara bağlı olan Kamu Hastane Birlikleri Genel Sekreterlikleri ve İl Halk Sağlığı Müdürlükleri Sağlık Bakanlığı'nın diğer taşra teşkilatı olan İl Sağlık Müdürlükleri ile taşrada hizmet sununa kuruluşların yönetiminden sorumlu yerel kuruluşları oluşturmaktadır. Bu şekildeki bir organizasyon yapısı özellikle büyük şehirlerde iş yükünün artmasına ve aksaklıklara sebep olmuştur. Sağlıkta Dönüşüm Programı

sonrasında taşra teşkilatının bu şekilde yapılandırılmış olması tek kurum üzerindeki yığılmalardan kaynaklanan sorunların azaltılmasında etkili olmuştur. Kamu Hastaneleri Kurumu bu yapılanmanın en göze çarpan örneği olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yapılanmayla hastanelerin kaynak kullanımı, ekonomik değerlendirme ve karar almada merkeze bağlılığı yerine Kamu Hastaneleri Kurumu'na bağlanarak merkezi otoritenin etkisi azaltılmıştır.

Tablo 4. Yıllara Göre Türkiye Sağlık Kuruluşu Sayıları (Kaynak: Akdağ, 2012)

Kuruluş	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Sağlık Ocağı	69,1	79,2	82,2	105,5	121,1	146,1	121,4	123,9	84,6	-
Aile Hekimliği	-	-	-	-	-	-	45,1	65,7	109,0	240,3
Verem Savaş Dispanseri	2,0	2,3	2,4	3,1	3,0	2,8	2,8	2,6	2,4	2,2
AÇS/AP Merkezi	3,0	3,5	4,2	5,3	4,6	6,0	5,8	5,7	3,8	0,9
Özel Poliklinikler	0,7	0,9	0,9	1,3	1,4	1,8	2,1	2,4	2,5	0,9
Birinci Basamak Toplamı	74,8	85,8	89,6	115,1	130,2	156,8	177,3	200,2	202,3	244,3
Özel Tıp ve Dal Merkezleri	9,8	11,5	12,0	16,8	19,3	24,3	27,9	32,1	33,8	29,0
Hastaneler	124,3	129,6	152,8	187,2	217,5	249,1	273,7	295,3	303,0	337,9
2. ve 3. Basamak Toplamı	134,1	141,2	164,9	204,0	236,9	273,4	301,6	327,3	336,8	366,9
Genel Toplam	209,0	227,0	254,5	319,2	367,0	430,2	478,9	527,6	539,1	611,2

Kamu Hastane Birlikleri yapılanmasının getirdiği bir değişim de hastane yönetim modelinde görülmektedir. Yeni oluşturulan hastane yönetim modeli profesyonel yönetim anlayışının hayata geçirilmesini sağlayamamış olsa da teorik açıdan tıbbi ve idari işlerin birbirinden ayrıldığı ve ildeki Kamu Hastane Birlikleri Genel Sekreterlikleri ile daha koordineli çalışan, yerel kararların etkinleştirildiği bir yapıyı ortaya çıkarmıştır.

Tablo 5. Yıllara Göre Türkiye Sağlık Yatırımları (Kaynak: Akdağ, 2012)

Yatırımlar	1994-2002	2003-2011
Hastane ve Bina	291	554
Birinci Basamak Sağlık Tesisi	647	1467
Toplam	938	2021

Yapılan çalışmalarla sağlık ocağı sisteminden aile hekimliği sistemine geçilmiş, özellikle yerel düzeyde artan aile hekimliği birimleri ile hizmet sunumu artırılmıştır. Sağlık kuruluşlarının sayısında artış özellikle birinci basamak sağlık kuruluşlarının sayısının artırıldığı görülmektedir. Bu durum aile hekimliği birimlerinin sayınısın artırılması ile doğrudan ilişkilidir.

4. AZERBAYCAN SAĞLIK SİSTEMİ VE DESANTRALİZASYON

Azerbaycan'da ekonomik gelişmelere rağmen yoksulluk, halkın sağlığını yoğun şekilde etkilemektedir. Sovyetler Birliği döneminde sağlık gelirleri Batı Avrupa ülkelerinden daha düşüktür. 1980'lerin ortalarında halkın sağlık seviyesi bozulmaya başlamış ve 1990'ların başında belirgin olarak kötüleşmiştir. Azerbaycan Hükümeti, 1990'lardan beri sağlık göstergelerinin iyileştiğini ve benzer kişi başı gelire sahip ülkelerden daha iyi olduğunu ifade etmektedir (World Bank, 2005).

Azerbaycan sağlık sisteminde beş faktör makro düzeyde sağlık sisteminin yönetimini etkilemektedir. Bunlardan ilki, ülke genelinde çoğulculuğun ve politikalarda ve karar vermede şeffaflığın sınırlı düzeyde olmasıdır. İkinci faktör, piyasa ekonomisine yönelik stratejik kararlardır. Özellikle piyasa ekonomisine geçişten sonra özel sektörün sağlık sisteminde sınırlı olması öne çıkmaktadır. Üçüncü faktör, artan petrol gelirleri bağlamında makroekonomik yönetimdir. Diğer faktör, hükümetin Devlet Yoksulluğu Azaltma ve Ekonomik Gelişme Programı ve Devlet Sosyo-Ekonomik Gelişme Programına bağlılığıdır. Son faktör ise, sağlık sektörüne ve sağlık işgücüne önemli etkileri olan toplumsal hizmet reformudur (World Bank, 2005).

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından önceki süreçte, Sağlık Bakanlığı merkezi bir teşkilat içinde Sovyetler Birliği tarafından belirlenmiş politikalar doğrultusunda yönetilmiştir. Sovyet sağlık sistemi tamamıyla devlete ait ve merkezi bir şekilde planlanıp yönetilmiştir. Hizmetler tamamen ücretsiz ve tüm nüfusun erişimine açık olacak şekilde düzenlenmiştir. Sovyet sağlık sisteminin güçlü yapısı, nüfusun büyük bir kesimini kapsamasından, geniş çaplı aşılama programlarından, en küçük köylerde ve uzak alanlarda bile sağlık tesislerinin bulunmasından, ilaçların yüksek devlet sübvansiyonları sayesinde neredeyse ücretsiz olarak alınabilmesinden, yüksek ihtisas kuruluşlarının oldukça gelişmiş olmasından ve akademik eğitim veren tıp kuruluşlarının kurulmasının ve geliştirilmesinin teşvik edilmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu sistemin de bazı zayıf noktaları ortaya çıkmıştır. Temel sağlık hizmetleri yaygın bir şekilde sunulurken, 1960'lı yılların ortasından itibaren artış gösteren yeni tedavi şekillerine uzak kalmış, eczacılık

sektörü gelişiminde geri kalmış, ilaçların birçoğu Avrupa ve Hindistan'dan ithal edilir hale gelmiştir (Sargutan, 2010).

Azerbaycan sağlık sisteminde merkeziyetçi yapının hâkim olmasının yanı sıra il idarelerinin sağlık hizmeti sunumu ve planlama sürecinde yer alması bu yapıyı farklılaştırmaktadır. Sovyet yönetiminden kalan sağlık hizmetleri de dahil tüm sektörlerin merkeziyetçi yapısı mevcut sistem üzerinde varlığını devam ettirmektedir. İl idareleri tarafından hastaneler işletilmekte ve sağlık hizmeti sunulmaktadır. Bu kurumlar makro düzeyde politika yapma ve karar alma sürecinde yer almamalarına rağmen faaliyetleri gereği hizmet sunumunda kısmi özerkliğe sahiptirler. Merkezden yönetilen, otoriter ve kontrolün yüksek olabileceği bir sağlık sistemi ortaya çıkmaktadır.

Tablo 6. Yıllara Göre Azerbaycan Nüfus Göstergeleri (Kaynak: Azerbaycan İstatistik Kurumu, 2016)

Göstergeler	2000	2005	2010	2015
Toplam Nüfus	8.032.800	8.447.400	8.997.600	9.593.000
Kentsel	4.107.300	4.423.400	4.774.900	5.098.300
Kırsal	3.925.500	4.024.000	4.222.700	4.494.700
Kentsel (%)	51,1	52,4	53,1	53,1
Kırsal (%)	48,9	47,6	46,9	46,9
Erkek	3.927.000	4.156.200	4.455.500	4.775.800
Kadın	4.105.800	4.291.200	4.542.100	4.817.200
Erkek (%)	48,9	49,2	49,5	49,8
Kadın (%)	51,1	50,8	50,5	50,2

Sovyetler Birliği döneminde sağlık hizmetlerinin her bölgeye eşit oranda götürülmesi konusunda yapılan çalışmalar sonucunda Azerbaycan'da, nüfusa oranla oldukça fazla sayıda sağlık tesisi kurulmuştur. Ancak bazı bölgelerde, yeterli personel bulunmamaktadır. Birinci basamakta sevk oranı yüksek olduğundan hastalar bu birimleri atlayarak doğrudan hastanelere başvurmaktadır. Birinci, ikinci ve üçüncü basamak sağlık hizmetleri, halk sağlığı hizmetleri Bakanlık tarafından organize edilmiş kurumlar tarafından sunulmaktadır. Hizmetlerin finansmanı devlet hazinesinden Sağlık Bakanlığı'na ayrılan paydan sağlanır. Ancak yerel yönetimler de bölgelerindeki hastanelere, kliniklere, dispanserlere mali açıdan kaynak aktarmaktadırlar (Sargutan, 2010)

Tablo 7. Temel Sağlık Göstergeleri (Kaynak: Azerbaycan İstatistik Kurumu, 2016)

Göstergeler	2014	2015
Toplam Doktor Sayısı	32.400	32.800
10.000 kişi başına (Doktor)	34,7	34,6
Hemşire Sayısı	56,900	56,100
10.000 kişi başına (Hemşire)	6,9	59,3
Hastane Sayısı	553	566
Yatak Sayısı (100 kişiye)	44,1	46,4

Sovyet sağlık sistemi tamamıyla devlete ait, merkezi bir şekilde planlanıp yönetilen bir yapıda olmuştur. Bu dönemde, sağlık sistemi mali açıdan katı bir hiyerarşi içinde, yerel ihtiyaçlardan ziyade ulusal şartlara göre oluşturulmuştur. Bu şartlar yaygın ama zayıf donanımlı bir hastane sektörü yaratmış, işgücünün ucuz ve teknolojinin pahalı olmasından dolayı sistem aşırı şekilde işgücü yoğunluğu içinde kalmıştır. Bütçenin yaklaşık %70'lik kısmı hastane hizmetlerine ayrılarak kırsal alanlardaki tesislerin yoğunluğuna rağmen en yüksek kalitede hizmetler şehirlerde sağlanabilmiştir. Hizmetler tamamen ücretsiz ve tüm nüfusun erişimine açık olması, nüfusun büyük bir kesimini kapsaması, geniş çaplı aşılama programları, köylerde ve uzak alanlarda bile sağlık tesislerinin bulunması, ilaçların yüksek devlet sübvansiyonları sayesinde neredeyse ücretsiz olarak alınabilmesi, yüksek ihtisas kuruluşlarının oldukça gelişmiş olması ve akademik eğitim veren tıp kuruluşlarının kurulması ve geliştirilmesinin teşvik edilmesi gibi yönler öne çıkmaktadır (Sargutan, 2010).

Tablo 8. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Bütçesinden 2015 Yılında Sağlık Ve Sosyal Güvenlik İçin Ayrılan Bütçe (Kaynak: Azerbaycan İstatistik Kurumu, 2016)

Giderler	Milyon Manat
Toplam Gider	17.784,5
Sağlık	708,2
%	4,0
Sosyal Güvenlik	1.829,6
%	10,3

Şekil 2. Azerbaycan Hükümet Yapısı (Kaynak: Holley, J., Akhundov, O., Nolte, E. (2004) Health Care Systems In Transition, Azerbaijan, Editör: Nolte, E. Maclehose, L., McKee, M., s. 14.)

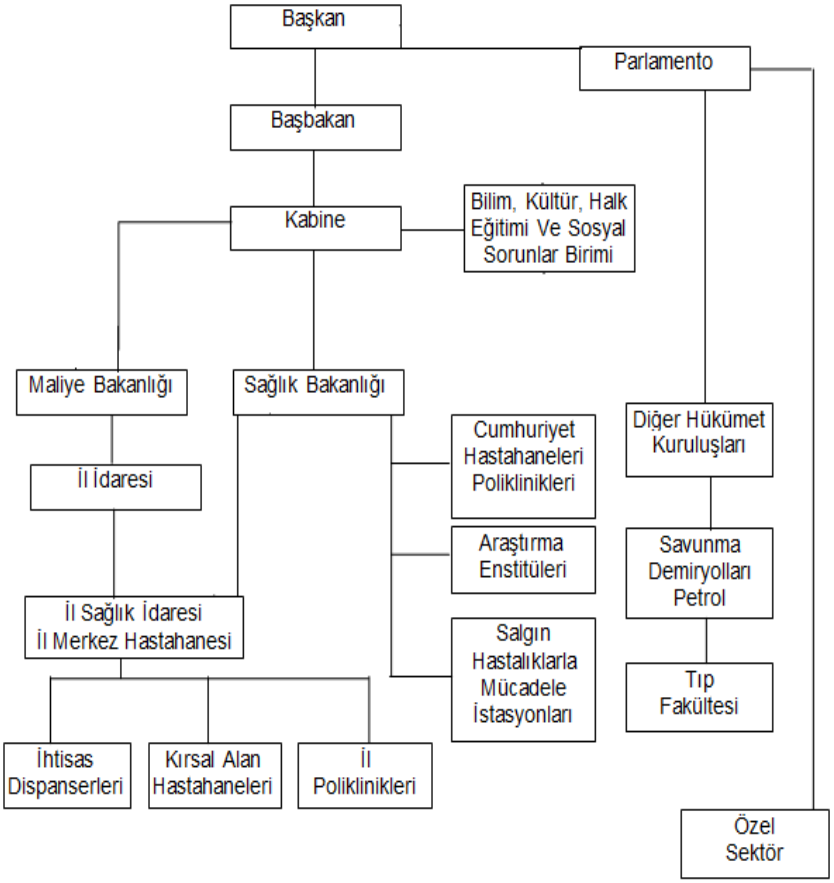

Azerbaycan sağlık sisteminin başında Sağlık Bakanlığı yer almaktadır. Bakanlık ülkedeki hastanelerin büyük bir kısmına sahiptir ve sağlık hizmetlerinin bir kısmını yerel idareler aracılığıyla yürütmektedir. Maliye ve sağlık politikaları açısından karmaşık bir yapı mevcuttur. İl sağlık idareleri sağlık hizmetinin sunumunda Sağlık Bakanlığı'nın direktifleri doğrultusunda hareket ederler, ancak mali açıdan il idareleri tarafından ayrılan bütçelere bağlıdırlar (Sargutan, 2006).

Şekil 3. Azerbaycan Sağlık Bakanlığı Teşkilat Yapısı

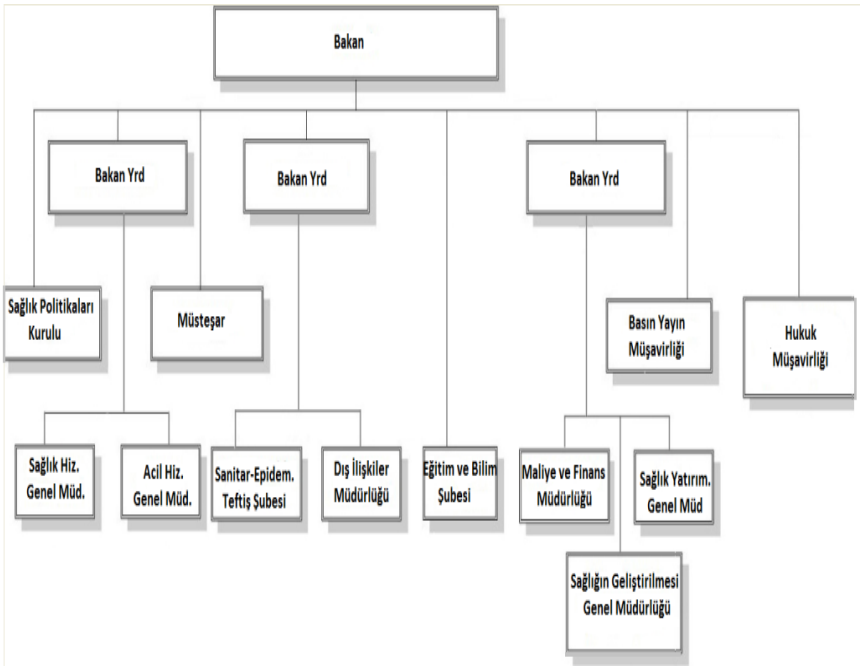

Kaynak: http://sehiyye.gov.az/files/stuktur.jpg

Sovyetler Birliği sonrası dönemde, hükümet bazı pilot sağlık reform projeleri uygulayarak birincil sağlık hizmetlerini geliştirmek ve kaynakları daha iyi kullanmaya odaklanmıştır. Bazı sağlık tesisleri özelleştirilmiş, sağlık hizmetlerinin sunumu büyük oranda Sağlık Bakanlığı ve yerel idareler arasında paylaştırılmıştır. Sağlık Bakanlığı'nın kendine ait merkez kuruluşları ve cumhuriyet hastaneleri, araştırma enstitüleri ve salgın hastalıklarla mücadele sistemleri gibi diğer tesisleri vardır. İl idareleri ve şehirlerin ise kendi yerel hastaneleri, il poliklinikleri ve uzmanlaşmış dispanserleri bulunmaktadır. Demiryolları, Savunma ve Petrol Bakanlıkları gibi diğer bakanlıklar kendi sağlık tesislerini işletmektedirler. Sistem maliye ve sağlık politikaları açısından karmaşık bir yapı göstermektedir. İl sağlık idareleri sağlık hizmetlerinin sunumunda Sağlık Bakanlığı'nın direktifleri doğrultusunda hareket etmektedirler ancak mali açıdan il idareleri tarafından ayrılan bütçelere bağlıdırlar. Hükümet dışı ve çok ortaklı kuruluşlar sağlık hizmetlerinin sunumunda ve yeni politikalar geliştirilmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Sağlık reformu süreci içinde, planlama işlevinin merkeziyetçilikten uzak bir yapıya kavuşturulması hedeflenmektedir. Sağlık Bakanlığı'nın kendi tesisleri dışında sağlık hizmetlerini dağıtmak konusunda oldukça kısıtlı bir vizyonu olsa da, tüm sağlık sistemi üzerinde planlama, yasal düzenleme ve idari anlamda Nahcivan Özerk Cumhuriyeti de dahil olmak

üzere büyük bir resmi sorumluluğu vardır. İl sağlık idareleri kendi illeri içindeki sağlık hizmetlerinin dağıtımından ve planlanmasından sorumludurlar. Sağlık Bakanlığı il sağlık idarelerine çeşitli konularda danışmanlık yapmaktadır. . Bu karmaşık idari yapı, yerel sağlık yöneticilerinin görevlerini güçleştirmekte, Sağlık Bakanlığı'nın ülkedeki sağlık tesislerinde neler olup bittiğini anlamasını da zorlaştırmaktadır (Sargutan, 2010). Azerbaycan sağlık sisteminde oluşturulan bu çok taraflı yapı hizmetin desantralize edilmekte olduğunu göstermektedir. Ancak buna rağmen hükümetin politika yapma, karar verme, hizmet sunumu ve mali konularda sistem üzerindeki baskın rolü devam etmektedir.

Azerbaycan'da yapılması planlanan sağlık reformu ile, sağlık hizmetleri dağıtım ağının, finansman mekanizmalarının, personelin ve diğer kaynakların rasyonel kullanımı, sistemin yasal zeminin yeniden oluşturulması, kamu sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesi, sağlık kuruluşlarının, personelin, ilaçların ve gıda maddelerinin lisans ve sertifika sistemlerinin yeniden yapılandırılması amaçlanmaktadır.

Azerbaycan'da planlanmış olan reformun önemli amaçları arasında yönetim sisteminde reform ve sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesi yer almaktadır (World Bank, 2005). Bu amaçlar hizmet sunum yapısının değiştirilmesini ve Sovyetler Birliği etkisi ile oluşturulmuş devletin hizmet sunumunda yoğun şekilde yer aldığı sistemin ideolojik bir yapıya da dayanarak değişimini ifade etmektedir. Yönetim yapısının değişimi içerisinde merkezi yönetimin yetki ve sorumluluklarının değişimini içeren desantralizasyonu kapsamaktadır.

SONUÇ

Merkezden ve yerinden yönetim arasında yetki, coğrafi ya da işlevsel temele göre devredilmekte ve özerklik sağlama yoluna gidilmektedir. Burada karar vermenin yapısı ve yeri önemlidir. Merkezi yönetimde yerel yöneticilerin karar ve hareket alanları oldukça dardır. Desantralizasyon ile ifade edilen yerinden yönetim uygulamasında ise yerel yöneticilere çok daha geniş bir alan tanınmaktadır (Can ve Güney, 2015:196).

Azerbaycan sağlık sisteminde, mevcut olan ikili sistem ile sağlık hizmetlerinde etkinliğin yeterince sağlanamadığı, karar verme süreçlerinde yetki karmaşası yaşandığı, hizmet bölgeleri arasında farklılık olduğu, il idarelerinin hizmet standartlarında farklılıklar olduğu, bütçe kullanımında denetim sorunları olduğu ortaya çıkmıştır.

Türkiye sağlık sisteminde merkezî otoritenin baskın yapısının devam etmesi sonucu desantralizasyonun yeterince uygulanamadığı, özellikle satın alma ve bütçe konularında merkeze bağlılığın devam ettiği, kamu hastane

birliklerinin merkezi bir kuruluş olmasının il genel sekreterliklerinin yetkisini kısıtladığı ve merkeze bağlılığı zorunlu kıldığı, personel alımındaki merkeziliğin zorlayıcı yapısı, bölgeler arası sosyal ve ekonomik farklılıklar, dış kaynak kullanımına ve özelleştirmeye ilişkin sınırlamaların veya düzenlemelerin yetersiz olması desantralizasyonun yeterince uygulanamamasına sebep olmaktadır.

Yetkinin ve karar alma mekanizmasının merkezden uzaklaşması yerel düzeyde özerkliğin artması, sağlık politikalarında etkinliğin artması, bölgesel daha iyi ulaşım ve yararlanım, bölge ihtiyaçlarına daha uygun uygulamaların geliştirilmesi şeklinde olumlu katkılar sunmaktadır.

Sistem üzerinde kontrolün azalması, bölgesel düzeyde farklılıkların oluşması, yönetim ve kontrol zorlukları, merkezden bölgeye ulaşım sorunları, bölgesel gelişmişlikten kaynaklanan istihdam zorlukları, yerel ve merkezi otorite arasında uyuşmazlık olasılığı ise olumsuz sonuçlara yol açmaktadır.

Desantralizasyon uygulamalarında kaynak kullanımında etkinlik ve halkın katılımı ölçütleri öne çıkmaktadır ve bu iki ölçüt arasında dengeli bir iş bölümü oluşturulması gerekmektedir (Sezer ve Vural, 2010:208). Desantralizasyon ve merkezi yönetim arasında karar verilirken veya uygulamalardaki yetki dağılımı planlanırken yerel halka en uygun ve kaynakların en iyi kullanıldığı yol bulunmalıdır.

Desantralizasyonun başarıyla uygulanması için, yasal altyapının geliştirilmesi, etkili denetim ağının kurulması, merkezi yapının denetleme yeteneğinin geliştirilmesi, bütçe kullanımında standartların ve sınırların oluşturulması, diğer bakanlıklarla, kamu kuruluşları ile yetki paylaşımı, bölgesel farklılıkların giderilmesi, gereken bölgelerde destek sağlanması ve personelin teşvik edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akdağ, R., (2008), "Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı ve Temel Sağlık Hizmetleri", T.C. Sağlık Bakanlığı Yayın No: 770.

Akdağ, R., (2012), "Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı Değerlendirme Raporu (2003-2011)", T.C. Sağlık Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Azerbaijan Republic Ministry Of Health (http://sehiyye.gov.az/files/stuktur.jpg)

Bahçe, S., Köktaş, A. M., Abukan, D., (2013), "Sağlık Hizmetleri Reformu ve Hane Halkı Refahı: Türkiye'de Sağlıkta Dönüşüm Programı", International Conference On Eurasian Economies 2013.

Can, H., Güney, S., (2015), "Genel İşletme", 3. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Çoban, H., (2009), "Sağlık Ekonomisi ve Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Yeniden Yapılandırılması", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, İzmir.

Dikmetaş Yardan, E., Demirkıran, M., Yabana Kiremit, B., (2016), "Türkiye Sağlık Harcamaları Trendi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 9, Sayı 1, Haziran 2016, ss. 157-176.

Erol, H., Özdemir, A., (2014), "Türkiye'de Sağlık Reformları ve Sağlık Harcamalarının Değerlendirilmesi", Sosyal Güvenlik Dergisi, Ocak 2014, Cilt 4, Sayı 1, Sayfa 9-34.

Holley J, Akhundov O, Nolte E. (2004), Health care systems in transition: Azerbaijan. WHO Regional Office for Europe on behalf of the European Observatory on Health Systems and Policies, Copenhagen.

Ibrahimov F, Ibrahimova A, Kehler J, Richardson E. (2010),Azerbaijan: Health system review. Health Systems in Transition, 12(3):1–117.

Kök, M., Sayım, F., (2009), "Sağlık Hizmetlerinde Yerel Yönetim Yatırımları", Uluslararası Sağlıkta Performans ve Kalite Kongresi Bildiriler Kitabı, Cilt:3, ss:276-292.

OECD ve Dünya Bankası, (2008), "OECD Sağlık Sistemi İncelemeleri Türkiye", OECD VE IBRD/Dünya Bankası.

Özel, M, (2015), "Modern Desentralizasyon Düşüncesinin Temel Dinamikleri ve Yerelleşme Üzerine Etkileri", Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt-Sayı: 8 (1) ss: 99-116, 1308-4216.

Rohrer K. (2016), "Strategizing for health at sub-national level", Chapter 11, Strategizing national health in the 21st century: a handbook, Editörler: Schmets G, Rajan D, Kadandale S, World Health Organization, Geneva.

Sargutan, A. E., (2006), "Karşılaştırmalı Sağlık Sistemleri", Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Sargutan, A., E., (2010), "84 Ülke ve Türkiye'nin Karşılaştırmalı Sağlık Sistemleri – Kavram Metot ve Uygulamalar, Sağlık Sektörlerinin Genel Sistam ve Mali Yapıları, Sağlık Sistemi Tipleri ve Özellikleri, 84 Ülkenin Sağlık Sektörleri Sağlık Sistemleri ve Mali Yapıları, Türkiye Sağlık Sektörü Sağlık Sistem ve Mali Yapıları, Erişim: www.sargutan.com, 5 Aralık 2016.

Sezer Ö., Vural, T., (2010), "Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Devletin Değişen Rolü ve Merkezi Yönetim ile Yerel Yönetimler Arasında Yetki ve Görev Paylaşımı", Maliye Dergisi, Sayı 159, ss:203-219.

World Health Organization, http://www.who.int/health-laws/topics/governance-decentralisation/en/, 5 Aralık 2016.

World Bank (2005). Azerbaijan: Health Sector Review Note, Volume 2, Background papers. Washington, DC. World Bank. https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/8691, 5 Aralık 2016.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

SAĞLIKTA ZORU BAŞARMAK: SAĞLIK SEKTÖRÜNDE AKREDİTASYON

Canan HOŞ[1]

ÖZET

Sağlık hizmeti sunumunda temel amaç hastanın hiçbir şekilde zarar görmemesi, hayatı, hakları ve güvenliğinin güvence altına alınması olmalıdır. Uluslararası platformda sağlık sektöründe kaliteyi iyileştirme çalışmaları 1980'li yıllardan itibaren gündeme gelmiş, ülkemizde ise ancak 2000'li yıllarda sağlıkta kalitenin iyileştirilmesi çalışmalarına başlanmış ve ardından uygulanmaya geçilmiştir. Sağlık sektöründe kalite iyileştirme ve geliştirme çalışmaları beraberinde akreditasyon kavramını getirmiştir. Akreditasyon standartları uygulaması, ilgili kurum veya kuruluşun kendini geliştirmesi ve bünyesinde kalite standartlarını yükseltmesi için çok önemli bir süreçtir. Kurum veya kuruluşların akreditasyonundan sonra her şey bitmiş değildir, aksine her şey daha yeni başlamıştır. Kurum veya kuruluşlar akreditasyon standartlarının gereklerini yerine getirmezlerse ve gelişmeyi sağlamazlarsa akreditasyonları askıya alınır ya da iptali söz konusu olabilir. Akredite olan kuruluşların belli aralıklarla denetlemelerinin yapılması bu konu kapsamındadır. Sağlık sektöründe akreditasyon 2002 yılında ilk Türk hastanesinin JCI tarafından akredite edilmesiyle ülke gündemine gelmiş, sağlık hizmetleri kalitesinin artırılması, uluslararası standartlara uyum ve akredite olmak bir kuruluşun imajı için çok önemli olmaya başlamıştır. Akreditasyon; sağlık kuruluşunda tüm çalışanların katkısı ile kalite, hasta güvenliği ve sürekli gelişim anlayışının örgüt kültürü haline getirildiği bir süreçtir.

Bu çalışmada akreditasyon kavramı genel anlamda tanıtılmış, sağlık sektöründe JCI hastane akreditasyonu ve standartları hakkında bilgi verilmiş, Türkiye'de sağlıkta akreditasyon çalışmaları anlatılmış, bu çerçevede Türk Akreditasyon Kurumu'nun kuruluş, görev ve sorumluluklarına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Sağlık Hizmeti, Sağlıkta Kalite, Sağlıkta Akreditasyon, JCI*

[1] Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Hemşire, 06340 Altındağ/Ankara; Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Doktora Öğrencisi; Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans (Mezun) Öğrenci, Çünür Doğu Kampusu İstanbul Yolu 12 Km 32260 Isparta e-posta. cananhos@mynet.com

1. GİRİŞ

Teknolojinin hızla değiştiği ve geliştiği günümüz dünyasında sağlık hizmetleri sektörünün de bu değişimden etkilenmemesi mümkün değildir. İnsanların artık serbestçe seyahat etmeleri çok kolaylaştığından alternatifleri artmış ve standartları yükselmiştir. Hizmet kalitesinin artırılması ve geliştirilmesi bir zorunluluk olmuş, her ülke kendine göre standart belirlemesine gitmiştir. Devletler, insan sağlık ve emniyetinin korunması için uyulması gereken koşulları bağımsız çalışan standart hazırlayıcı kuruluşların yardımıyla belirlemiş ve koşulların yerine gerekliliklerinin yerine getirilip getirilmediğinin kontrolü için belgelendirilmeye gereksinim duyulmuştur. Akreditasyon oluşturulan bu standartlara uyumun bağımsız bir kuruluş tarafından onaylanması, belgelendirilmesi ve devamının sağlanması faaliyetidir.

Sağlık sektöründe akreditasyon 2002 yılında ilk Türk hastanesinin JCI tarafından akredite edilmesiyle ülke gündemine gelmiş, sağlık hizmetleri kalitesinin artırılması, uluslararası standartlara uyum ve akredite olmak bir kuruluşun imajı için çok önemli olmaya başlamıştır. Akreditasyon; sağlık kuruluşunda tüm çalışanların katkısı ile kalite, hasta güvenliği ve sürekli gelişim anlayışının örgüt kültürü haline getirildiği bir süreçtir. Akreditasyon sürecinin kurum, kurum çalışanı, hasta ve yakınlarına katkıları oldukça fazladır. Bu süreçte ekipteki tüm sağlık personelinin iş birliği artmakta, kalite çalışmalarına hız verilmekte, öz değerlendirmeler sayesinde uygun olmayan durumların tespiti ve düzeltilmesi çalışmaları yapılmakta, sağlık kuruluşunun ülke içindeki ve uluslararası platformdaki imajı artmakta, hastaların ve çalışanların kuruluşa güvenleri tazelenmektedir.

Akreditasyon süreci gönüllülük esasına göre sürdürüldüğüne göre talep eden sağlık kuruluşu bu yolculukta gerekli olan nitelikleri yerine getirmeyi, yolculuğun devamını sağlamak amacıyla sürekli değişim ve gelişimi baştan kabul etmiş demektir. Hasta bakım kalitesini iyileştirmek, güvenli bir çevre sağlamak, çalışan ve hastalara yönelik riskleri azaltmak için sürekli iyileşmeyi sağlamalıdır. Bu bağlamda Sağlık Bakanlığı ve JCI arasında 2001 yılında bir memorandum imzalanmış ve Sağlık Bakanlığı sistemin yapılandırılması, geliştirilmesi, denetçi eğitimi ve veritabanı oluşumu için çalışılacağını taahhüt etmiştir.

2. AKREDİTASYON NEDİR?

Akreditasyon kelime olarak bir organizasyonun, programın veya grubun standartlar veya kriterler ile uyumunun yetkili bir kuruluş tarafından incelenmesi ve onaylanmasını içeren resmi işlemler sürecidir. Sağlık kurumlarında akreditasyon ise hasta bakım kalitesini arttırmak için ihtiyaç

duyulan standartların sağlık kurumlarındaki uygulama yeterliliğinin bir kuruluş tarafından onaylanmasıdır. Sağlıkta akreditasyon en fazla hastanelerde uygulanmaktadır.

Akreditasyon bir organizasyonun (örneğin bir hastanenin), programın veya grubun standart ve kriterlere uyumunun yetkili bir kuruluş tarafından incelenmesi ve onaylanmasını içeren resmi bir işlemdir (Bohigas, 1996:583-589).

Akreditasyon için Türkçede henüz üzerinde tam olarak uzlaşılmış bir kelime yoktur. Sözcüğün temeli inanmak, güvenmek, itibar etmekten gelmektedir (Bakioğlu, 2010: 41-42). TDK' ya göre akreditasyon; doğrulamak, güven belgesi vermek anlamına geldiği için "denklik" karşılığı uygundur (TDK, Büyük Türkçe Sözlük, 2009). Başta da söylendiği gibi akreditasyonu Türkçede tam olarak tanımlandığı söylenemez.

Akreditasyon, bir sağlık kuruluşunun, önceden belirlenmiş ve yayınlanmış standartlara uygunluğunun, genel olarak kabul görülen bir tüzel kişilik tarafından değerlendirilip onaylandığı resmi bir süreçtir. Akredite olan kuruluşların iyileşme çabalarını teşvik etmek, periyodik olarak yerinde değerlendirilmesidir. Gönüllülük esasına dayalı olarak yapılır (Rooney & Ostenberg, 1999).

Akreditasyon, hizmet kalitesini korumak ve geliştirmek amacıyla belirli standartlara sağlık kurumlarındaki uygulamaların ne derece uygun olduğunun bağımsız ve kar amacı gütmeyen bir kuruluş tarafından belgelenmesidir(Sur, 2005: 15).

Akreditasyon, kurum tarafından (Türk Akreditasyon Kurumu), laboratuarların, muayene ve belgelendirme kuruluşlarının ulusal ve uluslararası kabul görmüş teknik kriterlere göre değerlendirilmesi, yeterliliğinin onaylanması ve düzenli aralıklarla denetlenmesidir (Türk Akreditasyon Kurumu, madde 2, 1999).

Akreditasyon risklerin yönetilmesi ve azaltılmasıdır, sağlık hizmetlerindeki risk yönetimidir. Sağlık kuruluşlarında tüm çalışanların katılımı ile birlikte,"kalite", "hasta güvenliği", "sürekli gelişim" anlayışının kurum kültürü haline getirildiği bir süreçtir.

Akreditasyon, hastanın hayatı, hakları ve güvenliğinin koruma altına alınmasını, kalitenin sürekli olarak artırılmasını ve verimliliğin korunmasını hedefleyen bir sistemdir. Sağlık uygulamalarının etkin, doğru ve zamanında yapılmasının esaslarını belirleyen, belgeleyen, alt yapı, teknolojik donanım, mimari ve fizik mekân, işleyiş, yönetim felsefesini ve organizasyonun esaslarını, tıbbi uygulamaları kanıtlara dayalı olarak denetleyen ve belgeleyen bir süreçtir.

Hastanelerde akreditasyon hizmet sunumu ile ilgili belirlenmiş olan standartlara uyguluğun, konularında uzman dış denetçiler tarafından incelenip değerlendirilmesidir.

- Sağlık sektöründe akreditasyon kavramı farklı anlamlarda kullanılabilmektedir;
- Bir sağlık kuruluşunun belirlenmiş standartlarda hizmet sunması,
- Belirli bir sağlık kuruluşunun veya sağlık kurulu bölümünün eğitim amacına uygun hizmet sunması,
- Kişilerin belirli mesleki becerilere sahip olması,

Akreditasyon sisteminin gelişim başlangıcında gönüllü olarak meslek uzmanlarının bir araya gelerek mesleğin en iyi şekilde uygulanabilmesi için bir dizi standartları hazırlamaları yer almaktadır.

3. AKREDİTASYONUN TARİHSEL GELİŞİMİ NEDİR?

Hastanelerin hasta bakımı kalitesinin ve güvenliğinin izlenmesi ve denetlenmesi amacını taşıyan ilk standartlar 1913 yılında American College of Surgeons (ACS) tarafından geliştirilmiştir. 1917 yılından itibaren oluşturulan "Hastaneler için Standartlar Programı" resmen uygulanmaya başlanmıştır (Roberts, 1987: 936; Aktaran; Karabulut, F, 2009 : 113).

Ernest Codman, 1914 yılında Massachusset General Hospital'ın tıbbi kayıtlarını inceleyerek tedavi sonuçlarını değerlendirmesi ile hastane standardizasyonunda sonuçlara dayalı bir sistemin ilk adımları atılmış, sağlıkta kalite kontrol yaklaşımı uygulamaya başlanmıştır. Codman'ın değerlendirdiği 'mortalite oranı' karşılaştırmaları gerek doktorların performanslarının kontrolü gerekse hastaneler ile ilgili kalite değerlendirmelerinin önemli bir kriteri olarak günümüzde de kullanılmaktadır.

American College of Surgeons, 1950'li yıllara kadar, oluşturduğu standartlarla denetimlerini sürdürmüştür. Hastane denetimi taleplerindeki artışlar nedeniyle 1951 yılında; American College of Surgeons (ACS), American Hospital Association (AHA), American Medical Association (AMA) ve Canadian Medical Association'ın katılımıyla Hastanelerin Akreditasyonu için Birleşik Komisyon (Joint Commission on Accreditation of Hospitals (JCAH)'ı oluşturmuşlardır. 1959'da Canadian Medical Association, bu oluşumdan ayrılarak kendi ulusal programlarını başlatmışlardır.

1960'lı yıllarda, akreditasyon uygulamaları yaygınlık kazanmış ve yaşam güvenliği, tıbbi kadro ve kalite güvencesine odaklanmış yaklaşımlar ağırlık kazanmıştır.

1966'da sağlıkta kalite güvence yaklaşımının öncüsü olan Avodis Donabedian'ın hastane kalitesinin değerlendirilmesi kapsamında getirdiği yeni yaklaşım, sistemli olarak uygulanmaya başlanmıştır.

1970'li yıllarda özel tanıların ve prosedürleri zaman sınırlı denetimi kavramı geliştirildi. Bununla birlikte akreditasyon denetimleri üç yılda bir yenilenen, uzun zaman alan ve masraflı bir süreç halini almıştır.

1980'lerden itibaren ulusal hükümetin sağlık harcamalarındaki hızlı artışları kontrol altına almaya yönelik düzenlemelerinin de etkisi ile hastanelerin kalite standartlarını düşürmeden maliyetleri düşürme konusuna odaklandıkları görülmüştür. Bu dönemde toplam kalite yönetimi ve sürekli iyileştirme programları yoğun bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır.

1987'de Harvard Üniversitesi'nden Prof. Dr. Berwick'in öncülüğünü yaptığı ve Hartfort Vakfı işbirliği ile başlatılan toplam kalite yönetimi uygulayan endüstri kuruluşlarının da katılımının sağlandığı kalite geliştirme proje uygulamalarında elde edilen olumlu sonuçlar toplam kalite yönetiminin sağlık sektöründe yaygın olarak uygulama alanı bulmasını sağlamıştır.

1987 yılında Birleşik Komisyon uyguladığı hastane denetim metotlarının pahalı ve külfetli bulunduğunu ve sağlık kuruluşlarınca gündem dışına alındığını gözlemleyerek "Agenda for Change" isimli reform niteliğindeki yönetmeliğini yayınlayarak sağlık hizmetlerindeki yönetsel ve kalite odaklı değişikliklerle adapte olma sürecini başlatmıştır.

1988'de yayınlanan "Organizasyon ve yönetim verimliliği prensipleri" adlı yönetmelik ile akreditasyon standartlarını toplam kalite yönetimi felsefesine göre yeniden düzenlenmesi de toplam kalite yönetimi uygulamalarının sağlık sektöründe yaygınlaşması sağlanmıştır.

1989'da hastaneler dışındaki sağlık kuruluşları için de akreditasyon programları geliştirilip daha geniş bir alana hizmet sunabilmek amacıyla kurumun adı Sağlık Kuruluşlarının Akreditasyonu İçin Birleşik Komisyon (Joint Commission on Accreditation of Healthcare Organizations) (JCAHO) olarak değiştirilmiştir.

JCAHO, kâr amacı gütmeyen, devletten bağımsız fakat devlet ile işbirliği içerisinde olan bir kuruluştur. Misyonu, hastanelerde veya diğer sağlık kuruluşlarında hizmet kalitesi standartlarının oluşturulması izlenmesi ve denetlenmesi olarak revize edilen JCAHO'un sağladığı başarı akreditasyon uygulamalarının ülke çapında yaygınlaşmasını sağlamıştır.

JCAHO 1994 yılında akredite olan kuruluşlara yönelik 45 adet performans alanını (Hasta hakları, anestezi, beslenme ve diyetetik, rehabilitasyon, hasta aile eğitimleri, stratejik planlama, personel yetkinliğinin değerlendirilmesi vb.) kapsayan ve akredite olan benzer kuruluşlarla

karşılaştırılmalı analizleri içeren bir performans raporu hazırlamıştır. Yine bu yıl içersinde yeniden yapılanmasını tamamlamıştır.

Komisyonun yeni kalite değerlendirme yaklaşımı akredite ettiği kuruluşlara daha çok eğitim ve danışmalık ağırlıklı programlar uygulamaktır. Akreditasyon formatı, sağlık kuruluşlarını belirli kriterler bazında tutmanın yanında hastaya odaklı ve daha çok performans yönünden organizasyonu değerlendirmeye yöneliktir.

Avrupa'da akreditasyon konusunda ilk adımı İngiltere atmıştır. 1989 yılında bugünkü adıyla Health Quality Service (HQS) kurulmuştur.

İspanya'da Avedis Donabedian Vakfı ve JCAHO, Katalan bölgesinde bir akreditasyon programı uygulamaktadır.

2000 yılında Fransa ve İtalya, akreditasyon kurumlarını oluşturmuşlardır. Bu iki ülke ABD'den farklı olarak tüm hastanelere 5 yıl içerisinde akredite olma zorunluluğunu getirmişlerdir.

JCAHO, akreditasyon hizmetini standart geliştirerek ve organizasyonların söz konusu standartlara uygunluğunu denetleyerek gerçekleştirmektedir.

JCAHO, akreditasyon hizmetlerinin yanında, sağlık hizmetlerinde kalitenin geliştirilmesine yönelik eğitim programları düzenlenmekte ve yayınlar çıkarmaktadır(Karabulut, 2009:113-115).

4. AKREDİTASYONUN AMACI NEDİR?

Tarafsız ve bağımsız bir dış kaynak tarafından hastanenin incelenmesi ve bu şekilde sağlık hizmetlerinde yüksek standartlara ulaşma ile birlikte organizasyonun ve bireylerin kalite iyileştirme konusu üzerine odaklanmalarını sağlamaktır (İnceboz, 2009: 40)

Öncelikle bir akreditasyon sistemine neden gereksinim duyulmuştur ona bir bakalım. Bu sorunun yanıtı hem küreselleşme hem de bölgesel bütünleşme hareketlerinde yatmaktadır. Küreselleşmede yatmaktadır çünkü ülkeler arasındaki sınırlar etkisini kaybetmeye başlamıştır, ticaret serbestleşmiş, üretici ve tüketici arasındaki mesafe artmış dolayısıyla güvence unsurunun bir belgesine ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Belgelendirmeyi yapan kuruluşların, belgeleme işleminin tarafsız ve doğruluğuna tüketiciyi inandırması, "belgelendirenin belgelendirilmesi" akreditasyonu ortaya çıkarmıştır. Akreditasyon, belgelendirme işlemlerinin denetim altında yürütülmesini, test ve belgelendirme kuruluşlarına duyulan güvenin oluşmasını sağlar. Güvenin oluşması için akreditasyon işleminin uluslar arası kriterlere uygun olarak yapılması gerekmektedir. Bölgesel bütünleşme

hareketinde yatmaktadır çünkü günümüzün en başarılı bütünleşme hareketi olan AB'ne bakıldığında AB'nin çok gelişmiş bir belgelendirme ve akreditasyon sistemine sahip olduğu görülmektedir. Henüz kendi içinde tam homojen bir yapı olmamakla birlikte diğer ülkelere göre daha ileri bir belgelendirme ve akreditasyon sistemleri vardır. Sistemin amacı AB üyesi ülkeler arasındaki test ve belgelendirme alanındaki teknik engellerin kaldırılmasıdır. Ancak diğer ülkeler açısından bu durum AB pazarına girişlerde zorluklar yaşanmasına neden olmaktadır. Bu sistem AB ülkelerinin birbirlerine karşı teknik engel yaratmalarını önler, gerektiğinde de diğer ülkelere teknik ve yasal engel sağlamış olur.

Akreditasyon teknik engeller koymak amacında değildir aksine ülkeler arası teknik engelleri azaltmaktır. İşte bu yüzden benzer akreditasyon ve belgelendirme sistemlerinin tüm ülkelerde bir an önce kurulmalı, ticaret gerçek anlamda serbestleşmelidir (Bektaş, 1999: 17-18)

Akreditasyonun amacı; hasta bakım süreçlerindeki ve sonuçlarındaki sürekli gelişimi uyarmak, halkın güvenini güçlendirmek, etkinliğini ve etkililiğini arttırmak, maliyeti düşürmek, sağlık hizmetleri yönetimini geliştirmek, daha iyi uygulamalarla eğitim sağlamak, bir kalite ölçüm sistemi oluşturmak, kuruluşları sektördeki rakipleriyle karşılaştırma imkânı sağlamak ve hasta memnuniyetini arttırmak için bir sistem yerleştirmeye çalışmaktır. Akreditasyon, dıştan, objektif bir değerlendirme sağlamakta, kuruluştaki kalite kültürünü geliştirmekte ve canlandırmaktadır (Yetginoğlu, 2009: 82).

Sağlık kuruluşun yeterliliğinin ve güvenirliğinin göstergesi ve hem ulusal hem de uluslar arası düzeyde saygınlık elde etmesidir.

Seçilmiş yapı, süreç ve sonuç standartlarını veya kriterlerini karşılayabilmek için sağlık hizmetleri kuruluşlarının karşılaştırmalı veri tabanını oluşturmak,

Sağlık hizmetlerinin yönetim yapısını geliştirmek,

Hizmetlerin artın verimliliği ve etkinliği üzerine odaklanarak sağlık hizmetleri maliyetlerini azaltmak,

Sağlık kuruluşlarına, yöneticilerine ve çalışanlarına, sağlık hizmetlerinde kalite geliştirme stratejileri ve "en iyi uygulamalar" konusunda eğitim ve danışmalık sağlamak,

Halkın sağlık hizmetlerinin kalitesine olan güvenini sağlamaktır (İnceboz,2009: 40).

5. AKREDİTASYONUN ÖZELLİKLERİ NELERDİR?

Akreditasyon, söz konusu kuruluşlarda güvenilirliğin sağlanması ve sürekliliği için önemli bir araçtır. Akreditasyon, girdiler ve fiziki altyapı üzerine odaklanmaktadır. Akreditasyonda, akredite eden kuruluş standartları oluşturmakta ve akredite edilecek olan kuruluşun bu standartları minimum düzeyde de olsa yerine getirdiğini onaylamaktadır. Akreditasyon sistemlerinin temelinde üç ana unsur yer almaktadır. Bu unsurlar;

Akreditasyon kurulu; devlet ve özel sektör sağlık yöneticilerinden oluşan temsilciler grubudur. Standartlar dizisi ve bunlara bağlı olan dokümanların oluşturulmasıdır. Yapılan çalışmaların standartlarla uygunluğunu belirlemek üzere seçilmiş ve eğitilmiş denetçi kurum ve kişilerdir.

Akreditasyon olgusunun temel aldığı bu üç ana unsur, çeşitli ülkeler ve bu ülkelerin tarihsel süreçleri içersinde değişen yasa ve yönetmeliklere göre çok değişkenlik göstermektedir. Yasal kısıtlamaların artması, tüketici hakları kavramının ortaya çıkması, özel sağlık sigorta kurumlarının sistem üzerindeki etkileri uygulamaların daha farklı ve karmaşık olmasına neden olmaktadır (İnceboz, 2009: 41).

6. ETKİLİ BİR AKREDİTASYON SİSTEMİNDE OLMASI GEREKEN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLER

Son yıllarda akreditasyon konusunun çok tartışıldığı ülkemizde bize yol gösterici olması bakımından akreditasyon sisteminin karakteristik özelliklerine bakmakta yarar vardır. Özellikler şu şekildedir;

Devletten, hizmeti sunanlardan ve satın alanlardan bağımsızdırlar,

Sistem, hizmet verilen kuruluşların isteklerine cevap verebilecek düzeyde esnek olmalıdır,

Katılım gönüllülük esasına dayanır, bununla beraber özendirici uygulamalar yoluyla doğrudan veya dolaylı olarak sağlık organizasyonları yönlendirilebilmektedir (Shaw, 1998: 15-20),

Sistem, son teknoloji ve bilgiyi içinde bulundurmalı, gelişmeleri yakından takip etmelidir.

Akreditasyon sürecinde fikirlere önem verilmeli ve herkesin katılımıyla standartların geliştirilmesi sağlanmalıdır,

Akreditasyonu yapan ekip çoğunlukla bir doktor, bir hemşire ve bir yöneticiden oluşmaktadır. Ekip üyeleri gönüllü veya yarı zamanlı çalışırlar, istisna olarak JCAHO tam zamanlı elemanlar bulundurmaktadır,

Akredite olmak isteyen sağlık kuruluşu durumlarını duyuru yoluyla ilan etmek zorundadır,

Denetçilerin konularında uzman olmaları ve eğitimlerinin sürekli olması sağlanmalıdır. Sistematik araştırma ve değerlendirme izleği oluşturulmalıdır,

Akreditasyon sistemi pahalı ve bürokratik olmamalıdır,

Kuruluşları motive ve teşvik edici bir sistem oluşturulmalıdır,

Etkin bir sistem oluşturulursa istenilen sonuca varılacağından sistem kurulurken buna dikkat edilmelidir,

Akredite olacak kuruluşla sürekli işbirliği içinde olunmalı, verim alınabilmesi için bilgi alış verişi ve geri dönüşlere önem verilmelidir,

Akreditasyon kuruluşları standartlarını belli aralıklarla günceller ve yayınlar,

Akreditasyon kuruluşlarının ana gelir kaynağı akreditasyon servisi için alınan ücretlerdir. Danışmanlık, eğitim ve yayınlardan da gelir sağlarlar,

Akreditasyon kuruluşlarını genellikle tıp çalışanları ve sağlık kuruluşları oluşturur. ABD' de JCAHO' nun halk arasından seçilmiş üyeleri, Yeni Zelanda ve Avustralya'da sağlık bakanlığından üyeler vardır,

Tam akreditasyon üç yıl, koşullu akreditasyon bir yıl sürelidir. Kanada'da yeniden ziyaret ve iki yıl sürelidir, Avustralya'da çok iyi hastaneler için akreditasyon süresi beş yıldır,

Program çoğunlukla hastaneler ile başlayıp sonra diğer sağlık kurumları (poliklinikler, bakım evleri, aile hekimlikleri) için program geliştirilmektedir.

7. AKREDİTASYONUN SAĞLADIĞI YARARLAR NELERDİR?

Akreditasyon hizmetini sunan kurum ve hizmeti almak için gönüllü sağlık kuruluşlarının yapmış olduğu çalışmalara yönelik literatürde inceleme yapıldığında, farklı ülkelerdeki farklı sağlık kuruluşlarında (ayakta tedavi hizmeti, 1., 2., 3. basamak hastaneleri, eğitim hastaneleri v.b) algılanan faydalar açısından benzerlik gösterdiği gözlenmiştir. Akreditasyon işleminin faydaları ile ilgili yapılmış bilimsel çalışmalara bakıldığında sağlık kurumu ve hasta açısından yararları ayrı ayrı değerlendirilmiştir (Akyurt,2007: 22).

Akreditasyon; sağlık kuruluşu, tıbbi personel, hastane çalışanları, hasta ve yakınları açısından birçok yarar sağlamaktadır. Öncelikle akreditasyonun sağlık kurumu açısından yararlarına bir bakmakta fayda var;

- Tam ekip çalışması ve ekip içi tutarlılık; Yöneticiler, uzmanlık birimleri, profesyonel gruplar, klinisyenler, klinik ve destek hizmetleri arasında daha fazla işbirliği,
- Politikaların yenilenmesi; Örgütün belirlemiş olduğu politikaların standardizasyonu ve geliştirilen klinik, idari prosedürlerle ilgili iç bilgi alış verişi,
- Standartların başarılması; Akreditasyona uygun olmayan durumların ne olduğunun belirlenip öz değerlendirme yapılması,
- Sürekli kalite geliştirmenin kuruma uyumu; Sürekli kalite gelişimi için çalışmalar yapmak ve bu nedenle çalışanlara eğitim verip işbirliğinde olmak,
- Dış ağ; Rekabet edilen diğer hastanelerdeki profesyonel ekiple istişarede bulunmak, akreditasyon belgesi almış olan kuruluşlarla görüşülerek denetimde ne gibi uygulamalar yapıldığını öğrenmek, bilgi alış verişi sağlamak,
- Pazarlama ve reklam; Sağlık kuruluşunun toplumdaki imajını artırmak ve yetkin personeli PR çalışmaları ile kuruma çekmek

Akreditasyonun hasta ve yakınları açısından yararları;

- Hasta haklarına saygı gösterilmesi ve haklarının korunması sağlanır,
- Hastanın ve yakınlarının bakım kararlarına ve bakım sürecine katılması sağlanır,
- Hastaya uygulanan teşhis ve tedavi yöntemlerinin en iyi teknik donanım, profesyonel ekiple yapılmasını sağlar,
- Hastaya yapılacak uygulamaların uygulayan dışında uzman biri tarafından kontrolünün sağlanması,
- Hastaya hastalığı ile ilgili yapılacak tüm işlemlerde bilgi verme ve onam alma zorunluluğu getirmesi,
- Hastaya hekim seçme ve değiştirme hakkını tanıması,
- Hastaya saygı görme, bilgi edinme, mahremiyet ve rıza alma hakkı vermesi,
- Hasta hakları birimi oluşturup şikayet, dilek ve önerilerin dikkate alınması,
- Teşhis, tedavi amacı ile kullanılan araç gereçlerin bakım ve kontrollerinin düzenli aralıklarla yapılması,
- Hastaya müdahale edecek ekibin uzman olması, kontrolünün sağlanması,

Akreditasyonun Sağlık Kurumu ve çalışan açısından yararları;

- Hastane içi bölümler arası yatay, yöneticiler ile çalışanlar arası dikey iletişim önemli oranda artar,
- Kaliteyi güvence altına alır,
- Tıbbi kayıtların kalitesi yükselir,
- Çalışanların kuruluşa karşı tutumları değişir,
- Çalışanlarda kuruluşa karşı bir sorumluluk duygusu gelişir
- Başvuru ve hazırlık sürecindeki eğitimler sonucu, kuruluş kendi kendini denetlemeye başlar,
- Tıbbi disiplin konularında ilerleme kaydedilmiş, hastane, çalışanların performanslarını değerlendirmeye önem vermiş ve karşılaşılan sorunlar konusunda tedbirler alınmıştır,
- Yöneticiler günlük problemlerle daha az uğraşacaklarından, zaman ve emeklerini daha çok kurumsal gelişmeye ayırabilmelerini sağlar,
- Güçlü – destekleyici yöneticilik anlayışının yerleşmesine katkıda bulunur
- Personelin çalıştığı kurumla gurur duyması sağlanır, personelin katılımı desteklenir,
- Personelin mesleki gelişimi ve güveni sağlanır
- Çalışan memnuniyetine önem verildiği için iş tatmin düzeyleri artar,
- Çalışan güvenliği ve emniyeti artar,
- Yapılan işlemlerde yeterliliğin arttırılması sağlanır,
- Çalışan tüm personelin kalite gelişimine katılımını sağlar,
- Akreditasyon hedeflendiği için faaliyetlerin gelişimini sağlar,
- Daha iyi hizmet için gerekli önlemlerin alınmasını sağlar,
- İşletme politikalarının denetlendiği için her an gözden geçirilmesini ve düzenlenmesini sağlar,
- Kamuoyunda kurumun güven kazanmasını sağlar.

8. AKREDİTASYONUN İLKELERİ NELERDİR?

Sürekli gelişme ve iyileştirme, hasta odaklılık, kültürel uyumluluk akreditasyonun esasını kapsamaktadır. İlkelerin önceliği hasta ve hasta bakımına yönelik işlemlerdir. Değerlendirme sürecinde sağlık kurumuna gelmiş olan hasta ve hasta yakınlarının görüşleri alınır, almış oldukları hizmetten memnun olup olmadıkları sorgulanır. Sağlık kuruluşu akredite olmak istiyorsa hasta bakım ve emniyetini geliştirmeli, emniyet tedbirlerini almalı, uygulamaları iyileştirmeli, değerlendirme sistemi kurmalı, kalitesini sürekli geliştirmelidir. Bütün bunlar duruma sistematik yaklaşımı ve hataları

en aza indirmeyi gerektirmektedir. Durumu sağlıklı olarak ortaya koymak ve prensiplere uygun hareket etmek gerekmektedir (Güngör v.d 2004:140).

Sağlık kuruluşu çalışanlarına sürekli eğitim vermeli ve bu sürece dâhil etmelidir. Kalite gelişimi sürecinde personelin eğitim alması sağlanmalı, iş tatminini artırıcı önlemler alınmalı, personelin değişimi kabul etmesi ve benimsemesi sağlanmalıdır. Akreditasyonu yapacak mercii açıklama, bilgilendirme, iletişim sağlamak durumundadır. Akreditasyon ilkelerini şu şekilde açıklamak mümkündür (Akyurt, 2007:28);

- Devam Eden Bir Süreç Olması: Akreditasyon süreci sağlık örgütünü sürekli kaliteyi geliştirmeye itmeli, tavsiyeler sonucunda bunu pekiştirmelidir,
- Tarafsızlık İhtiyacı Olması: Akreditasyon işlemi sağlık kuruluşunun kesin bir kıstas karşısındaki durumunu teşhis etmesini kolaylaştırmalıdır,
- Kesintisiz Değerlendirme ve Akreditasyon Sürecinin Geliştirilmesi: Kaliteyi sürekli geliştirme ve değerlendirme prosedürleri akreditasyon ilkeleri ile aynıdır,
- Gelecekteki Gelişmeleri Dikkate Alması: Sağlık kuruluşu özel ya da kamu teşekkülü olduğuna bakmaksızın gelecek gelişmeler için eylem planı oluşturmalıdır,
- Kapsamının Kademeli Olarak Genişletilmesi: Kalite ve güvenlik sisteminin gerekliliği, mevcut bulunan standartlar yeni gelişmelere cevap vermesi açısından değiştirilip düzenlenir. Kalite gelişimini gösterecek yeni göstergeler ortaya konmalıdır,
- Sahanın Genişletilmesi: Akreditasyon standartları ve bu standartların kullanılabilmesi için geliştirilen kıstaslar aşama aşama klinik göstergelere indirgenmekte dolayısıyla daha doğru değerlendirme yapılabilmektedir,
- Karar Mekanizmasının Değerlendirilmesi: Akreditasyon prosedürü yeniden değerlendirilerek gözden geçirilir böylece mekanizmanın ilerleme kaydettiği teminat altına alınır. Araştırma sonucunda elde edilen verilerle gelişme planı oluşturulur,
- Hasta Bakımı ve Güvenliğinin Sağlanabilmesi: Hasta bakımı ve güvenliği için yüksek standartlar oluşturulmalıdır, akreditasyon standartları ülkelerin dini, kültürel, yasal faktörlerine göre değişiklik göstermektedir.

Tüm bu ilkeler bize gösteriyor ki sağlık kuruluşu akreditasyon sürecine girdiğinde sürekli kendini geliştirmek, iyileştirmek durumundadır aksi takdirde akredite olamaz.

9. AKREDİTASYON SİSTEMİNİN OLUŞTURULMASI

Sağlık kuruluşlarının kalite standartlarını oluşturması, izlenmesi, denetlenmesi ve standartların geliştirmesini sağlamak amacıyla akreditasyon sistemi oluşturmak durumundadır. ABD' de hastane organizasyonlarında sağlık standartlarını gözden geçirme komiteleri bulunmaktadır. Bu komiteler verilen hizmetlerin standartlara uygunluğunu denetlemektedirler. Yapılan denetlemelerde kullanılan kabul görmüş standartlar şunlardır;

1. Hastanelerde Ortalama Kalış Süresi (kısa süreli): Ortalama kalış süresi 6-10 gün arasında, yatak işgali oranı %80-85 arasında olmalıdır,
2. Kaba Ölüm Oranı ve Net Ölüm Oranı: Kaba ölüm oranı %3'ü, net ölüm oranı %2,5'i geçmemelidir,
3. Enfeksiyon Oranı: %1-2'yi geçmemelidir,
4. Anestezi Ölüm Oranı: 1/5000'i geçmemelidir,
5. Gereksiz Ameliyat Oranı: %3-4'ü geçmemelidir,
6. Otopsi Oranı: En az %25 olmalıdır,
7. Ameliyat Sonrası Ölüm Oranı: %1'den az olmalıdır,
8. Anne Ölüm Oranı: %0,25'den az olmalıdır,
9. Bebek Ölüm Oranı: %2'yi geçmemelidir (Sümbüloğlu, 1994, aktaran; Karabulut, F, 2009).

10. HASTANE AKREDİTASYONU

10.1 Joint Commission İnternational (JCI) Hastane Akreditasyonu

10.1.1 Joint Commission İnternational (JCI)

Uluslararası Birleşik Komisyon (JCI), Sağlık Kuruluşlarının Akreditasyonu Birleşik Komisyonu (JCAHO)'nun alt kuruluşu ve bölümü olarak kurulmuş, 120 JCI, Joint Commission Resources Inc.'nin bir koludur. JCHAO'nun ABD dışında akreditasyon hizmetlerini sunmak amacıyla kurulmuştur. JCI'nın misyonu; dünya çapında akreditasyon hizmeti sağlayarak uluslararası düzeyde sağlık hizmetlerinin kalitesini iyileştirmektir. JCAHO ve alt kuruluşları ABD'de sağlık kuruluşlarının en büyük akreditörüdür ve gönüllü bir akreditasyon süreciyle 20 binin üzerinde sağlık hizmeti programını denetlemektedirler. JCI Akreditasyonu dünya çapında sağlık hizmetlerinde standartlara dayalı değerlendirme yapmak amacıyla devamlı büyüyen bir talebe yanıt vermek için oluşturulmuştur. Amaçları uluslararası düzeyde sağlık kuruluşlarının standartlara uygunluğunun değerlendirilmesi ve objektif bir süreçte izlenmesidir. Hedefleri uluslararası standartları uygulayarak sağlık kuruluşlarında kalıcı ve sürekli iyileştirme sağlamaktır. Akreditasyon hizmetleri, yerel ihtiyaçlara uyarlanabilir

uluslararası bir standartlar çerçevesine dayalıdır. JCI tarafından Akredite olmayı arzulayan sağlık kuruluşları aşağıdaki koşulları karşılamak zorundadır (Joint Commission International, 2003).

10.1.1.a Akreditasyon Araştırması İçin Genel Liyakat Koşulları

JCI Akreditasyonuna bir sağlık kuruluşunun başvurabilmesi için aşağıdaki koşulları karşılıyor olması gerekir:

- Kuruluş halen ülkede bir sağlık hizmeti yürütücüsü olarak faaliyettedir ve lisanslıdır
- Kuruluş, bakım ve hizmetlerinin kalitesini iyileştirmek için sorumluluğu kabul etmektedir veya kabul etmeyi istemektedir,
- Kuruluş JCI standartlarında yer alan hizmetleri sunmaktadır.

10.1.1.b Akreditasyon Araştırmasının Kapsamı

Akreditasyon denetiminin ana amacı, kurumda aksayan problemli ve iyileştirmeye açık alanların belirlenebilmesi, hasta bakım ve hizmet kalitesini iyileştirerek sağlık hizmeti alanların zarar görme olasılığını azaltma konusunda kurumlara yardımcı olmaktır. Denetim aynı zamanda danışmanlık ve bir eğitim sürecidir.

Denetimler sırasında denetçiler (gerek JCI gerekse kuruluşun iç denetçileri) Kuruluştaki tüm hasta bakım alanları, depolar, idari bölümler, eczane, arşiv, ameliyathaneler ve teknik birimleri standart başlıkları altında yer alan gereklilikler doğrultusunda hem kuruluş çalışanları hem de rızaları alınmak koşuluyla hastalarla konuşarak değerlendirir.

Başvuran sağlık kuruluşunun standartlarla ilgili tüm fonksiyonlarını ve hastaya hizmet sunulan ortamlarının tamamını kapsar. Akreditasyon için başvuran kuruluş tarafından sunulan hizmetlerin kapsamına bağlı olarak, uygulanabilir standartlar JCI tarafından belirlenir. Yerinde yapılan araştırma, kuruluşta hizmet sunumu, politika ve prosedürler hakkında kararı etkileyecek veya şekillendirecek özel kültürel ve yasal faktörleri göz önünde bulundurmaktadır.

10.1.1.c Akreditasyon Araştırması

Akreditasyon araştırması, bir kuruluşun JCI standartlarına ve bunların amaçlarına uygunluğunun değerlendirilmesidir. Araştırmada aşağıdaki uygunluklar aranır;

- Çalışan personel ve hastalarla yapılan görüşmeler ve sözel bilgiler
- Araştırmacılar tarafından hasta hizmet süreçlerinin gözlenmesi
- Kuruluş tarafından sunulan belgeler, prosedür ve politikalar
- Akreditasyon sürecinin bir parçasıyken yapılan öz değerlendirme sonuçları

10.1.1.d Akreditasyon Araştırmasının Sonuçları

JCI Akreditasyon Komitesi araştırmasının sonuçlarına istinaden kararını verir. Kuruluş ya akredite olur ya da reddedilir. Akredite olma durumunda kuruluş tüm alanlarda çekirdek olan ve çekirdek olmayan JCI standartları ile kabul edilebilir uygunluk gösteriyor demektir. Akreditenin reddi durumunda ise kuruluş JCI standartları ile uyumlu değildir veya JCI başka nedenlerle akreditasyon kararını geri çekmiştir ya da kuruluş gönüllü olarak süreçten ayrılmıştır. JCI Akreditasyon Komitesinin kararı akredite olmak isteyen kuruluşun başvuruda belirtilen baş idari yetkilisine iletilir.

10.1.1.e Akreditasyonun Verilmesi

Akredite olabilmek için kuruluşlar çekirdek olan ve olmayan standartlarda uygunluk göstermelidirler ve asgari ölçüde sayısal skora ulaşmak durumundadırlar. Temel düzeyde standart uygunluğunun üzerinde kuruluşun sayısal skoru genel standarda erişim düzeyini belirlemektedir. Akredite olan kuruluşlar akreditasyon raporu ve sertifikası alırlar. Rapor kuruluşun ulaştığı JCI uyum standardını göstermektedir.

10.1.1.f Akreditasyonun Geçerliliği

Akreditasyon kararı JCI tarafından feshedilmedikçe 3 yıl geçerlidir. Akreditasyon kararı araştırmanın tamamlandığı ilk günden itibaren veya takip gerekliyse herhangi bir araştırmanın tamamlanmasıyla geriye dönük olarak yürürlüğe girer. Geçerlilik süresi olan 3 yılın sonunda kuruluş akreditasyon belgesinin yenilenmesi için tekrar değerlendirilir. Akreditasyon sırasında kuruluşta olan herhangi bir değişiklik (kuruluş yapısı, mülkiyet veya hizmetteki değişiklikler) durumunda JCI'yı bilgilendirmek durumundadırlar. JCI bu durumda kuruluşun yeniden araştırılmasını ve yeni bir akreditasyon kararının gerekliliğini isteyebilir. Akreditasyon süresi sırasında kuruluşun mevcut standartları ile JCI standartları arasında uyumsuzluk olduğu bilgisini alırsa JCI kuruluşun tekrar araştırılmasını ve yani bir sürecin başlamasını isteyebilir.

10.1.1.g Bilgi Kesinliği ve Doğruluğu

Akreditasyon süreci boyunca kuruluş doğru ve kesin bilgi vermek durumundadır. Kuruluş akreditasyonla ilgili herhangi bir bilgiyi kasıtlı veya ihmal ederek saklar ya da çarpıtırsa akreditasyon belgesi derhal belgesi derhal feshedilir ve 1 yıl süreyle yeni bir başvuruda bulunamaz.

10.1.2 JCI, Hastaneler İçin Akreditasyon Standartları

JIC'nın hastaneler için akreditasyon standartları iki ana başlık ve onların alt başlıkları şeklindedir.

Hasta Odaklı Standartlar

- Uluslararası Hasta Güvenliği Hedefleri (UHGH)
- Bakıma Ulaşım ve Bakımın Sürekliliği (BUS)
- Hasta ve Ailesinin Hakları (HAH)
- Hastaların Değerlendirilmesi- klinik ve laboratuvar (HD)
- Hasta Bakımı (HB)
- Anestezi ve Cerrahi Bakım (ACB)
- İlaç Yönetimi ve Kullanımı (İYK)
- Hasta ve Ailesinin Eğitimi (HAE)

Kurumsal ve İdari Standartlar

- Kalite İyileştirme ve Hasta Güvenliği (KIG)
- Enfeksiyon Kontrolü ve Önlenmesi (EKÖ)
- Çalışanların Niteliği ve Eğitimi (ÇNE)
- Tesis Yönetimi ve Güvenlik (TYG)
- Bilgi ve İletişim Yönetimi (BIY)
- Liderlik- Yönetim (LY)

Akademik Tıp Merkezli Standartlar

- Tıp Mesleği Eğitimi (TME)
- İnsan Odaklı Araştırma Programları (IOP)

10.1.2.1 Hasta odaklı Standartlar

10.1.2.1.a Uluslararası Hasta Güvenliği Hedefleri (UHGH)

Uluslararası hasta güvenliği hedeflerinin amacı, hasta güvenliği konusunda spesifik iyileştirmelere yardımcı olmaktır. Bu hedefler sağlık bakımındaki sorunlu alanlara vurgu yapmakta ve bu sorunlara yönelik kanıta ve uzman görüşüne dayalı çözümleri anlatmaktadır. Güvenli ve kaliteli bir sağlık hizmeti sunabilmek için sağlam bir sistem tasarımının zorunlu olmasından yola çıkan hedefler genel olarak mümkün olan her durumda sistem çapında çözümlere odaklanmaktadır.

Hedefler diğer standartlarla aynı formata sahiptir; bir standart (hedefin açıklaması), bir maksat/amaç ve ölçülebilir elementler. Hedefler şunlardır;

- Hasta kimliğinin doğru şekilde belirlenmesi,
- Etkili iletişimin iyileştirilmesi,
- Yüksek riskli ilaçların güvenliğinin iyileştirilmesi,
- Doğru taraf, doğru işlem, doğru hasta cerrahisinin sağlanması,

- Sağlık bakımıyla ilişkili (nozokomiyal) enfeksiyon riskinin azaltılması,
- Hastaların düşme neticesinde zarar görme riskinin azaltılması.

10.1.2.1.b Bakıma Ulaşım ve Bakımın Sürekliliği (BUS)

Sağlık kuruluşuna gelen hastalar başvuru esnasında ihtiyaç duydukları hizmet ve bakım açısından değerlendirilmelidir. Hastanın sağlık kuruluşuna kabulü için gereksinim duyduğu hizmetin kuruluş tarafından sunuluyor olması gerekmektedir. Acil hastalar, acil müdahaleye gereksinim duyan yüksek riskli hastalar hem muayene, bakım ve değerlendirme hem de hastaneye yatış açısından önceliklidir. Hastanın sağlık kuruluşuna kabulünden itibaren kesintisiz hizmet alabilmesini sağlamak amacıyla hizmet sürecinin tüm evrelerinde tek bir doktorun sorumluluğu altında olması gerekir, gerekli hallerde bu sorumluluk başka bir doktora devredilebilir. Hizmetin hiçbir aşamasında bu sorumluluk kesintiye uğramamalı hasta doktorsuz kalmamalıdır. Bakımın sürekliliği sağlamak amacıyla nöbet ve vardiya değişimlerinde, hastanın başka bir ünite veya servise naklinde hastanın bakımından sorumlu sağlık çalışanı yeni ekibe hastanın durumunu, uygulanan tedavi ve incelemeleri, tedavi planını ve ileriye dönük izlemi konusunda bilgi vermek zorundadır. Devir sırasında mutlaka kabul ve devir notu yazılmalıdır. Hastanın bilgilerinin ve tedavi esaslarının bulunduğu dosyası tedavisi süresince bakımını üstlenen hekim, hemşire, diyetisyen, fizyoterapist v.b çalışanlar tarafından ulaşılabilir olmalıdır, hasta dosyaları hasta bakım alanı dışında olmamalıdır. Hasta bilgilerinin mahremiyeti ve bütünlüğü, kayıtların güvenliği açısından dosyalar ulu orta açık bırakılmamalıdır. Taburcu olan hastalara çıkış özeti hazırlanır. Hasta başka bir merkeze nakledilecekse eğer ilgili merkezle görüşülüp hasta ile ilgili tüm bilgiler verildikten sonra gerek varsa bir sağlık personeli refakatinde nakli sağlanmalıdır.

10.1.2.1.c Hasta ve Ailesinin Hakları (HAH)

Sağlık kuruluşuna başvurmuş her hasta kendi değer yargıları, inançları, ihtiyaçları ile bir bütün halinde değerlendirilmelidir. Sağlık kuruluşu hastanın sosyo- kültürel seviyesini, inanç ve değerlerini, ruhsal durumunu anlamak, korumak, açık bir iletişim ortamı sağlamak ve güven ortamı oluşturmak için vardır. Hastalar ve ailelerini hasta bakım sürecine dâhil etmek, görüşlerini almak ve bilgilendirmek karşılıklı güveni pekiştirir. Sağlık kuruluşunda hasta ve yakınları hasta hakları konusunda bilgilendirilmeli ve bu konu ile ilgili sağlık çalışanları da eğitim almalıdır.

Hastaların mahremiyetine özen gösterilmeli bununla ilgili nakli sırasında üzeri örtülmeli, odasına girmeden önce kapıya vurulmasına özen gösterilmeli, bakım ve tedavi sırasında oda kapısı veya perde kapalı tutulmalı, hasta ile ilgili bilgileri halka açık alanda paylaşmamalı, hastanın tedavi ve

bakımı konusunda yalnızca hastanın yanında ya da kendisinin en yakınının yanında konuşulmalıdır.

Hedeflerimiz şunlar olmalıdır;

- Hasta haklarını tanımlamak, korumak ve geliştirmek,
- Hastaları hakları konusunda bilgilendirmek,
- Uygun olduğunda, hastanın ailesini, hastanın bakımıyla ilgili kararlara dâhil etmek,
- Hastanın bilgi sahibi olarak bakımı konusundaki uygulamalara rıza göstermesi,
- Personeli hasta hakları konusunda eğitmek,
- Kurumun etik değerler çerçevesini oluşturmak (Sungur Ergenoğlu, 2006: 95).

10.1.2.1.d Hastaların Değerlendirilmesi- Klinik ve Laboratuvar (HD)

Sağlık kuruluşuna kabul edilen tüm hastalar (ayaktan veya yatarak) ilk değerlendirme olarak anamnez (öykü), fizik muayene, fonksiyonel değerlendirme, psikolojik, sosyal ve ekonomik değerlendirme, ağrı, beslenme durumunun değerlendirilmesini içerir. İlk değerlendirmeyi hastadan sorumlu hekim ve hemşire yapmalıdır. Değerlendirilmenin yapıldığı tarih ve saat mutlaka not düşülmelidir. Diyetisyen, fizyoterapist v.b sağlık çalışanlarının yaptığı değerlendirilmeler de hasta dosyasına kaydedilmelidir. Hastanın izlem notlarının altında mutlaka izlemi yapan hekimin kimlik bilgisi kaydedilmelidir. Hasta ameliyattan çıktığında ameliyat planı, ameliyat notu ve anestezi notları eksiksiz olarak doldurulmak zorundadır. Hasta veya yakınının imzaladığı onam formları eksiksiz olarak dosyada tutulmalıdır. Hemşire ve hekim tarafından hastaya önerilen bakım planı, verilen eğitim imzalı bir şekilde dosyalanmalıdır.

Hastadan laboratuvara gönderilmek üzere alınan herhangi bir numunenin (kan, idrar v.b) üzerinde hastanın kimlik bilgileri olmalı, gönderilme sürecine dikkat edilmelidir. Laboratuvar sonuçları hasta dosyasında tutulmalı, gerektiğinde hasta bilgilendirilmelidir.

JCI'nın "hasta değerlendirmesi" konusunda akredite olmak isteyen hastaneler için getirdiği standart şudur;" **Kurumun, tüm hastalara verilecek bakım için uygulanmakta olan ve onların ihtiyaçlarına göre hazırlanmış ve ölçüleri önceden belirlenmiş bir değerlendirme süreci olmalıdır"**(JCI, 2003: 42, aktaran; Yıldırım, 2011: 70).

10.1.2.1.e Hasta Bakımı (HB)

Sağlık kuruluşuna kabul edilen her hastanın gereksinimine uygun bakım planı oluşturmak kuruluşun ana amacıdır. Birincil prensip hastaya zarar

vermemektir. Her hasta için uygun bakım planı hazırlanmalı ve hastanın bakımıyla yükümlü tüm sağlık çalışanları tarafından eksiksiz uygulanmalıdır. Bakım süreci boyunca hastanın izlemi yapılmalı, gerekli durumlarda bakım değiştirilmeli, sonuçlara göre bakım tekrar planlanmalıdır, bakım planı dinamik ve birçok sunucuyu içinde barındırır.

Klinik izlem yolları mevcut olduğunda ve kuruluş tarafından benimsendiğinde, hastanın klinik bakım süreçlerinin yönlendirilmesi için kullanılır. Hasta bakım planının hazırlanması, sunulması ve bakım planı sonuçlarının izlenmesi, yüksek riskli hastaların bakımı ve yüksek riskli hizmetin sağlanması, anestezi bakımı, cerrahi bakımı, ilaç kullanımı, besin ve beslenme tedavisi, ağrı tedavisi ve yaşam sonu bakımı gibi başlıklar klinik izlem yoludur (Etöz, 2008: 64).

JCI örgütünün hastanelerde ”hastaların bakımı” ile ilgili geliştirdiği standardının kalite konseyince ölçülebilir bileşenleri şunlardır;

- Gönüllü olarak bütün hastalar için ayrı bakım planlaması,
- Güvenli anestezinin sağlanması,
- Güvenli cerrahi bakımın sağlanması,
- İlaçların güvenli bir şekilde kullanılması,
- Hastaların beslenme ihtiyaçlarının desteklenmesi,
- Verimli bir ağrı yönetimi sisteminin kurulması,
- Rahat ve huzurlu yaşam sonu bakımının sağlanması.

JCI örgütünün “hastaların bakımı” ile ilgili akredite olmak isteyen hastanelere getirdiği standardı olup; **“ Politika ve prosedürler ile kanun ve yönetmelikler tüm hastaların aynı tipte bakım almasını sağlamalıdır”** şeklinde ifade edilmiştir. Aynı sağlık sorunları ve bakım gereksinimleri ile başvuran hastalar hastanenin tüm bölümlerinde aynı kalitede bakım alma hakkına sahiptirler (Akyurt, 2007: 130).

10.1.2.1.f Anestezi ve Cerrahi Bakım (ACB)

Cerrahi müdahale ve anestezi (sedasyon) kullanımı herhangi bir sağlık kuruluşunda yaygın olarak görülen bir süreçtir. Cerrahi müdahale ve anestezi kullanımı hasta değerlendirilmesini, bakım planlanmasını, hastanın izlenmesini ve bakımın sürekliliğini gerektirir. Cerrahi müdahale planlanan hastaya izlenecek operasyon planı hakkında mutlaka bilgi verilmeli ve hasta yakınları ile ayrıca görüşüp onayları alınmalıdır. Anestezi uygulayacak hekim hastayı muayene etmeli hangi sedasyon çeşidinin hastaya uygulanacağına karar vermelidir. Uygulanacak sedasyonla ilgili hasta ve yakınları bilgilendirilmeli ve onam formları doldurulmalıdır. Cerrahi müdahale ve anestezi sonrası gelişebilecek tüm komplikasyonlar için gerekli tedbirler alınmış olmalı, bakım planı ve sürekliliği sağlanmalıdır.

10.1.2.1.g İlaç Yönetimi ve Kullanımı (İYK)

İlaç yönetimi, bir kuruluşun hastalarına farmakoterapi sunmak için kullandığı sistemi ve süreçleri kapsar. Genellikle böylesi bir ilaç yönetimi sağlık kuruluşunun multidisipliner ve koordineli bir çaba göstermesini, bu çabayı gösterirken ilaç seçme, tedarik etme, depolama, ilaç istem ve reçeteleme, birimlere dağıtma, hazırlama, ilacı hastalara dağıtma, ilacı hastaya uygulama ile ilaç terapilerini belgelendirme ve izleme alanında etkili süreç tasarımı, uygulama ve iyileştirme prensiplerini uygulamayı içerir. Sağlıklı bakım hizmeti sunanların ilaç yönetimindeki rolü ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte hasta güvenliği açısından sağlam ilaç yönetim süreçlerinin tesis edilmesi evrenseldir (Yıldız, 2010: 66).

10.1.2.1.h Hasta ve Ailesinin Eğitimi (HAE)

Hastanın sağlık kuruluşuna kabulünden sonra ilk değerlendirme esnasında gereksinim duyduğu eğitime karar verilir, hastanın bakımı süresince eğitim ihtiyacı değişebilir bu yüzden tıbbi ekip buna göre tavır almalıdır. Hastaya eğitim verdikten sonra eğitimin ne kadar faydalı olduğu gözlemlenir gerektiğinde sorular sorularak geri dönüşüm sağlanır. Hastanın taburcu olurkenki eğitim gereksinimi yattığı andan itibaren belirlenmeli, sorumlu hekim, hemşire, diyetisyen ve fizyoterapistler tarafından eğitimi verilmelidir.

Hastaya doğru ve etkili eğitimi vermek için uygun ortamın yaratılması, fizik şartların ayarlanması, görsel ve işitsel yöntemler kullanılması gerekmektedir. Hasta ve ailesine verilecek eğitimler şu başlıkları kapsar;

- Tetkik ve girişim (cerrahi v.b) öncesi bilgilendirme,
- Hastanın yattığı süre içinde devam eden tedavi ve bakımı ile ilgili tıbbi ve mali bilgiler,
- Hasta hakları,
- İlaçların güvenli kullanımı ve yan etkileri, olası ilaç-besin etkileşimleri,
- Hastanın diyet ve beslenmesi ile ilgili bilgiler,
- Rehabilitasyon teknikleri,
- Hastaya kullanılacak cihazların güvenli kullanımına ve etkin uygulanmasına ilişkin bilgiler,
- Hastanın soruyucu tıp ve sağlıklı yaşam gereksinimlerini karşılayacak bilgiler,
- Hasta taburcu olduktan sonra evdeki bakımına yönelik bilgiler.

10.1.2.2 Kurumsal ve İdari Standartlar

10.1.2.2.a Kalite İyileştirme ve Hasta Güvenliği (KIG)

Kalitenin iyileştirilmesi çalışanlara ve hastalara yönelik risklerin iyileştirilmesi ve sürekli azaltılması demektir. Riskler klinik süreçlerin yanı sıra fiziksel çevrede de bulunabilir. Kalitenin iyileştirilmesi şu süreçleri içerir;

- Klinik ve idari süreçleri iyi tasarlamak,
- Gösterge verilerinin toplanması aracılığıyla süreçlerin ne derecede iyi çalıştığını izlemek,
- Verileri analiz etmek,
- İyileştirme ile sonuçlanan değişiklikleri yürütmek ve sürdürmektir.

Kaliteyi iyileştirme ve hasta güvenliği programları liderlikle yönlendirilir, kuruluşun kültürünü değiştirir, risk faktörünü önceden belirler ve azaltır, öncelikli konulara odaklanmak için verileri kullanır, sürdürülebilir iyileştirmeleri ararlar. Kalite ve hasta güvenliği sağlık çalışanlarının ve diğer personelin günlük çalışmalarının içerisinde bulunmalıdır. Hastaya bakmakla yükümlü hekim ve hemşireler hastalarının gereksinimlerini değerlendirdiklerinde ve bakım hizmetini sunduklarında hastalara nasıl yardımcı olacaklarını ve riskleri nasıl azaltacaklarını belirlemelidirler. Yöneticiler, destek personeli ve diğerleri süreçlerin nasıl daha verimli olabileceğini, kaynakların nasıl daha akılcı kullanılabileceğini ve fiziksel risklerin nasıl azaltılabileceğini anlamak için standartları günlük çalışmalarına uygulayabilirler. Klinik bakım süreçleri birden fazla departmanı ve birimi içermektedir. Kalite iyileştirme ve hasta güvenliği süreçleri kuruluştaki kalite yönetiminin ve iyileştirme faaliyetlerinin genel çerçevesi tarafından yönlendirilmelidir. Standartlarda sunulan çerçeve kalite iyileştirme ve hasta güvenliğine yönelik çeşitli yapılandırılmış programlar ve biçimsel yaklaşımlar için uygundur. Bu çerçeve beklenmedik olaylarla ve kaynak kullanımı ile ilgili olanlar gibi geleneksel izleme programlarını da içine alabilir. Bu standartlar ışığında akredite olmak isteyen sağlık kuruluşu programın gelişmesi için liderlik desteği geliştirir, bünyesinde çalışan personelini eğitir ve oluşumun içine dahil eder, önceliklerini belirler, kararlarını verilere dayandırır, ulusal ve uluslar arası diğer kuruluşlara kıyasla iyileştirmeler gerçekleştirir (Karabulut, 2009: 128).

10.1.2.2.b Enfeksiyon Kontrolü ve Önlenmesi (EKÖ)

Sağlık kuruluşunun enfeksiyon kontrolü ve önlenmesindeki amacı hastalar, sağlık çalışanları, öğrenciler, destek personeli ve ziyaretçiler arasında oluşabilecek enfeksiyon kapma ve bulaşma risklerini azaltmaktır. Enfeksiyon riskine ilişkin program ve prosedürler oluşturulmalıdır. Sağlık kuruluşu uygun kaynakları kullanarak, bilgi yönetim sistemlerini ve çalışanları kapsayan bir

kontrol programı oluşturmalıdır. Tek kullanımlık cihazların temizliğini, tıbbi atıkların doğru toplanmasını, kesici ve delici aletlerin atıklarının uygun toplanmasını, yemek servisi, mekanik ve mühendislik kontrollerini, bina tesisatı ve yenilenmesi ile ilgili değişiklikleri, izolasyon yöntemlerinin uygulanmasını, el hijyeni eğitimini sağlamalı ve bunun için çalışanlara, hasta ve hasta yakınlarına eğitim vermelidir.

10.1.2.2.c Çalışanların Niteliği ve Eğitimi (ÇNE)

Sağlık kuruluşunun kalitesi çalışanlarının ne ölçüde bilgili, verimli ve nitelikli olduğu ile ölçülür. Sağlık çalışanı dışındaki personelin (temizlik, yemek servisi, teknik elemanlar) uygun eğitimi almaları sağlanmalıdır. Sağlık kuruluşunun hizmet içi eğitimine tüm personelin katılımı sağlanmalıdır. Kuruluşa yeni atanan personelin eğitimi sağlanmalı ve belgelendirilmelidir. Sağlık kuruluşu çalıştırdığı personelin kalifiye olduğu sorumluluğunu almalıdır. Çalışanı eğitimi anlamında desteklemeli ve bunun için uygun koşulları oluşturmak durumundadır. Hekimlerin performansları periyodik olarak gözden geçirilmelidir. Sonuç olarak sağlık kuruluşu bünyesinde çalıştırdığı tüm personelin eğitimine önem ve destek vermelidir.

10.1.2.2.d Tesis Yönetimi ve Güvenlik (TYG)

Sağlık kuruluşu çalışanı, hasta ve yakınları, ziyaretçileri için uygun ve güvenli ortamı sağlamak için çalışmalıdır. Güveli ortamı sağlamak için gerekli fiziki ortam, tıbbi ve teknik donanım doğru bir şekilde yönetilmelidir. Sağlık kuruluşu kazaları önleme, güvenli koşulları sağlama, tehlike ve riskleri azaltma yönünde çalışmalıdır. Kuruluşun yöneticileri faaliyetleri ile ilgili oldukları ölçüde şunları içeren yazılı planlar geliştirmelidir;

- Güvenlik ve Gizlilik; Kuruluşun binalarının, alanlarının ve ekipmanlarının hastalar, çalışanlar ve ziyaretçiler için ne ölçüde tehlike veya risk oluşturduğu, kayba, tahribata, kurcalamaya veya yetkisiz erişim ve kullanıma karşı koruma,
- Zararlı materyaller; Radyoaktif diğer maddelerin kullanılması, depolanması ve manipülasyonu kontrol edilmeli ve tehlikeli atıklar güvenli bir şekilde bertaraf edilmelidir,
- Acil Yönetim; Herhangi bir acil durum karşısında ne yapılacağı planlanmalı ve etkili olmalıdır,
- Yangın Güvenliği; Binalar ve sakinleri yangın ve dumana karşı korunmalıdır,
- Medikal Ekipman; Ekipman riskleri azaltacak şekilde seçilmeli, bakımları yapılmalı ve kullanılmalıdır,
- Fayda Sistemleri; Elektrik, su ve diğer altyapı sistemlerinin/tesisatların bakımı, işletim hata riskini asgari düzeye indirecek şekilde yapılmalıdır.

Kuruluş tüm personelini tesis güvenliği konusunda eğitmeli ve görevlendirmelidir. Bina güvenliği bilgisini test etmek amacıyla periyodik olarak tatbikat ve kurgulanmış olaylar düzenlenmelidir.

10.1.2.2.e Bilgi ve İletişim Yönetimi (BIY)

Bakım hizmetleri, bilgi alışverişine bağımlı karmaşık bir süreçtir. Burada toplumla, hastalar ve yakınlarıyla, diğer sağlık çalışanlarıyla bir iletişim söz konusudur. İletişim kopukluğu, hasta güvenliğiyle ilgili meydana gelen olayların en sık kök nedenlerinden biridir.

Hizmetlerin sunulması, entegre edilmesi için sağlık kuruluşları, bilimsel bakım prensipleri, bireysel hastalar, sunulan bakım, bakımın sonuçları ve kendi performanslarıyla ilgili bilgilere güvenmek durumundadır. Mali kaynaklar, insan kaynakları ve materyallerde olduğu gibi bilgi de kuruluşun liderleri tarafından etkin bir şekilde yönetilmesi gereken bir diğer kaynaktır. Kuruluşun amacı hem hasta çıktılarının hem de bireysel ve genel kurumsal performansın iyileştirilmesi için bilgi edinmek, bilgiyi yönetmek ve kullanmak olmalıdır. Bilgisayar sistemleri ve diğer teknolojiler verimliliği artırsa da iyi bir bilgi yönetiminin prensipleri, ister kâğıt ister elektronik olsun her türlü yönteme uyarlanabilmektedir (Tengilimoğlu v.d, 2013: 192).

Hasta ve yakınları ile anlayabilecekleri dilde iletişim kurulur, bakım ve hizmetler konusunda ve bu hizmetlere nasıl ulaşacakları konusunda bilgi verilir. Kuruluş iç ve dış bilgi taleplerini karşılamak için bilgi yönetim süreci planlamalı ve tasarlamalıdır. Bilgi gizliliği ve güvenliği yönetilmelidir, veri bütünlüğünü içeren bilgi güvenliği uygulanmalıdır. Kayıtlar ve bilgiler, kayıp, çalınma, hasar görme ve yetkisiz kişilerin eline geçmesine karşı koruma altında tutulmalıdır. Kuruluş hastanın kimli kayıtlarına giriş yapmaya yetkili kişileri ve kayıtların içeriğini, formatını politikasında belirlemelidir.

10.1.2.2.f Liderlik- Yönetim (LY)

Sağlık kuruluşlarında multidisipliner bir anlayışla çalışılır. Mükemmel bakımı sağlamak ve geliştirmek için etkin bir liderlik anlayışı da gerekmektedir. Liderlik tepe noktadan başlayıp birçok kaynaktan sağlanabilir ve gerekli olan sorumluluk, güvendir. Liderler kuruluşun misyonunu tanımlamalı ve misyonu gerçekleştirmek için gerekli kaynakları tahsis etmelidirler. Kuruluş yöneticileri idari personel ve diğer çalışanlarla işbirliği halinde olmalıdır. Kalite ve hasta güvenlik planlarını düzenli olarak incelemeli ve sorumluluğunu almalıdır. Liderler toplumsal araştırma yapmalı, toplum eğitimi, toplum sağlığı faaliyetleri, hastalık önleme ile ilgili organizasyonlara katılmalıdırlar.

JCI örgütünün "yönetim ve liderlik" standardı ile ilgili kalite konseyi tarafından ölçülebilir bileşenleri şunlardır;

- Yönetim yapısı ve sorumluluğunun aydınlatılması
- Üst yöneticiler tarafından etkili bir muhasebe sisteminin sağlanması,
- Bütün organizasyon içinde liderliğin sağlanması,
- Departman ve servis bazında sorumlu liderliğin sağlanması,
- Tıbbi personel ve hemşirelerin alt yapısının sağlanmasıdır.

JCI örgütünün" yönetim ve liderlik" ile ilgili standardını akredite olmak isteyen tüm hastanelerin yerine getirmesi zorunludur. Bu standart;**" Üst yönetimin sorumlulukları ve zorlukları ile bunların nasıl yerine getirileceği, kanunlar, yönetmelikler, prosedürler ve benzer dokümanlarla tanımlanmalıdır"** şeklindedir (Akyurt, 2007: 110).

10.1.2.3 Akademik Tıp Merkezli Standartlar

10.1.2.3.a Tıp Mesleği Eğitimi (TME)

JCI örgütünün Tıp mesleği ile ilgili standartları şunlardır;

- Tıp eğitimi veren hastaneler öğrencilerin katılımını izlemek ve denetiminden sorumludurlar,
- Tıp eğitim programının amaç ve hedefleri, hastane klinik personeli, hasta populasyonu, hastane olanakları ve teknoloji ile uyumlu olmalıdır,
- Klinik öğretim elemanları tespit edilir ve her üyenin rolü, ilişkisi akademik kuruma tanımlanır,
- Hastane stajyer öğrenci düzeyini, öğrenciler için gerekli denetim sıklığını düzenler,
- Hastanede verilen sağlık eğitimi belirli bir çalışma mekanizması ve yönetim yapısı ile idare ve koordine edilir,
- Tıp Öğrencileri ve stajyerler hastane politika ve prosedürleri ile uyumlu olmalıdır, hastanenin hasta bakım ve hasta güvenlik parametreleri kaliteli koşullarda sağlanmalıdır,
- Hastane içinde sağlık hizmeti sunan tıbbi stajyerlere akademik programın parametreleri dışında verilen ayrıcalıklar, hastanenin akreditasyon servisi yoluyla izin, iş şartnamesi veya hizmet sunumu ile ilgili süreçler düzenlenir.

10.1.2.3.b İnsan Odaklı Araştırma Programları (IOP)

JCI örgütünün İnsan Odaklı Araştırma Programları standartları şu şekildedir;

- Hastane yönetimi insan araştırmaları konularının korunmasından sorumludur,

- Hastane yönetimi araştırma programının etkin çalışması için yeterli kaynak sağlamalıdır, yönetim bu araştırmalar için tüm mevzuat ve mesleki gereksinimlere uyumlu çalışmalıdır,
- Hastane yönetimi araştırma faaliyetlerinin kapsamını belirlemelidir,
- Hastane yönetimi etik araştırmaların yürütülmesi konusundaki kararlılıkları sağlamak amacıyla araştırma sponsorlarına gereksinimlerini belirlemelidir,
- Bir veya daha fazla miktardaki araştırmalar için hastane dışından ticari veya akademik sözleşmeli araştırma kuruluşları ile çalışıldığında sözleşmede sorumluluklar açıkça belirlenmelidir,
- Hastane yönetimi insan denekli araştırmaların gözden geçirilmesi ve devamlılığı için yazılı anlaşmalar oluşturmalı ve yapmalıdır,
- Hastane yönetimi hastanede yapılan araştırmalarda çıkar çatışmalarını tanımlar ve önler,
- Hastane hasta güvenliği ve insan odaklı araştırma programını kalite çerçevesinde bütünleştirir,
- Hastane klinik çalışmalar, klinik araştırmalar ve klinik araştırmaya katılanlar hakkında serbest kararlar alır ve hastaların araştırmalar öncesinde rıza alınımı için onam formu imzalatır,
- Hastane nüfuzu kötüye kullanma veya savunmasız nüfuzun potansiyel zorlamasını en aza indirmek için klinik çalışmalar ve araştırmalara nasıl erişileceği ile ilgili hasta ve ailelerini bilgilendirmelidir.

Tablo 1. Hastane Programı ile Akredite Olan Kuruluşlar

Kuruluş Adı	**Akreditasyon Tarihi**	**Program Adı**	**Kuruluşun Yeri**
Acıbadem Hastanesi	25.09.2010	Hastane Programı	Adana
Acıbadem Bakırköy Hastanesi	10.08.2014' de süre dolmuş	Hastane Programı	İstanbul
Acıbadem Fulya Hastanesi	10.80.2012	Hastane Programı	İstanbul
Acıbadem İnternational Hastanesi	10.08.2014' de süre dolmuş	Hastane Programı	İstanbul
Acıbadem Kadıköy hastanesi	05.08.2014' de süre dolmuş	Hastane Programı	İstanbul
Acıbadem Kozyatağı Hastanesi	05.08.2014' de süre dolmuş	Hastane Programı	İstanbul
Acıbadem Maslak Hastanesi	02.10.2010	Hastane Programı	İstanbul
Amerikan Hastanesi	15.12.2002	Hastane Programı	İstanbul

Kuruluş Adı	Akreditasyon Tarihi	Program Adı	Kuruluşun Yeri
Anadolu Sağlık Merkezi	17.02.2007	Hastane Programı	Kocaeli
Güven Hastanesi	01.03.2008	Hastane Programı	Ankara
Medikal Park Sağlık Grubu Antalya Hastanesi	06.12.2008	Hastane Programı	Antalya
Medikal Park Bahçelievler	14.11.2008	Hastane Programı	İstanbul
Bayındır Hastanesi	15.07.2006	Hastane Programı	Ankara
Çağın Göz Hastanesi	22.02.2013	Hastane Programı	İzmit
Dünya Göz Hastanesi	19.07.2006	Hastane Programı	İstanbul
Emsey Hastanesi	30.08.2014	Hastane Programı	İstanbul
Fatih Üniversitesi Sema Tedavi ve Araştırma Merkezi	19.12.2008	Hastane Programı	İstanbul
Gayrettepe Florence Nightingale Hastanesi	26.06.2003	Hastane Programı	İstanbul
Medikal Park Sağlık Grubu Göztepe Hastanesi	22.11.2008	Hastane Programı	İstanbul
Hacettepe Üniversitesi Hastanesi	14.09.2007	Hastane Programı	İstanbul
Hisar İncontinental Hospital	20.01.2007	Hastane Programı	İstanbul
HRS Ankara Kadın Hastanesi	23.10.2010	Hastane Programı	Ankara
İstanbul Florence Nightingale Hastanesi A.Ş	23.08.2013	Hastane Programı	İstanbul
Kadıköy Florence Nightingale Hospital	12.06.2009	Hastane Programı	İstanbul
Kent Hospital	10.06.2006	Hastane Programı	İzmir
Liv Hospital Ulus	03.08.2013	Hastane Programı	İstanbul
Medicabil Hospital	29.05.2013	Hastane Programı	Bursa
Medikal Park İzmir Hastanesi	25.01.2014	Hastane Programı	İzmir
Medicana İnternational İstanbul Hospital	20.02.2010	Hastane Programı	İstanbul
Memorial Antalya Hospital	31.12.2011	Hastane Programı	Antalya
Memorial Ataşehir Hospital	22.09.2012	Hastane Programı	İstanbul

Kuruluş Adı	Akreditasyon Tarihi	Program Adı	Kuruluşun Yeri
Memorial Şişli Hospital	29.03.2002	Hastane Programı	İstanbul
Npistanbul Nöropsikiyatri Hastanesi	20.01.2012	Hastane Programı	İstanbul
Özel Medline Adana Hastanesi	05.03.2013	Hastane Programı	Adana
Özel Pendik Bölge Hastanesi	10.06.2011	Hastane Programı	İstanbul
Özel Çankaya Hastanesi	27.09.2013	Hastane Programı	Ankara
Özel Konak Hastanesi	22.06.2012	Hastane Programı	İzmit
Özel Tobb-Etü Hastanesi	01.06.2006	Hastane Programı	Ankara
Şifa Üniv. Bornova Sağ. Uyg. ve Arş.Hast.	25.03.2011	Hastane Programı	İzmir
Şişli Florence Nightingale Hastanesi	17.04.2004	Hastane Programı	İstanbul
Uludağ Üniversitesi Sağlık Kuruluşları	08.09.2012	Hastane Programı	Bursa

Tablo 2. Klinik Laboratuvar Programı ile Akredite Olan Kuruluşlar

Kuruluşun Adı	Akreditasyon Tarihi	Programın Adı	Kuruluşun Yeri
Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Merkez Laboratuvarı	20.10.2006	Klinik Laboratuvar Programı	Adana
Türk Kızılayı Ege Bölge Kan Merkezi	20.01.2011	Klinik Laboratuvar Programı	İzmir
Türk Kızılayı Orta Anadolu Kan Merkezi	29.06.2007	Klinik Laboratuvar Programı	Ankara
Türk Kızılayı Kuzey Marmara Kan Merkezi	21.11.2013	Klinik Laboratuvar Programı	İstanbul

Tablo 3. Akademik Tıp Merkezi Hastanesi Programı ile Akredite Olan Kuruluşlar

Kuruluşun Adı	Akreditasyon Tarihi	Programın Adı	Kuruluşun Yeri
Medipol Mega Hastaneler Kompleksi	01.03.2014	Akademik Tıp Merkezi Hastanesi Programı	İstanbul
Yeditepe Üniversitesi Hastanesi	02.11.2007	Akademik Tıp Merkezi Hastanesi Programı	İstanbul

Tablo 4. Ambulatuar Bakım Programı ile Akredite Olan Kuruluşlar

Kuruluşun Adı	Akreditasyon Tarihi	Programın Adı	Kuruluşun Yeri
Neolife Tıp Merkezi	28.09.2013	Ambulatuar Bakım	İstanbul
Yeditepe Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi	30.05.2009	Ambulatuar Bakım	İstanbul

Kaynak: Joint Commission İnternational Web Sitesi, (Erişim Tarihi 20.10.2014)

11. TÜRKİYE'DE AKREDİTASYON

11.1 Türkiye'de Hastane Hizmet Kalitesinin Değerlendirilmesi

Sağlık Bakanlığı tarafından 2003 yılında ortaya konulan "Sağlıkta Dönüşüm Programı" çerçevesinde ülkemizde kalite ve akreditasyon faaliyetleri konusundaki çalışmalar hız kazanmıştır. Sağlıkta dönüşüm programının temel ilkelerinden biri "Sürekli Kalite Gelişimi" olup programın 6. bileşeni ise, "Nitelikli ve Etkili Sağlık Hizmetleri İçin Kalite ve Akreditasyon" başlığında sunulmuştur.

Sağlık Bakanlığı, JCI ile 2001 yılında aralarında memorandum (bir anlaşma, sözleşme ya da uzlaşmanın resmi belgesi) imzalamıştır. Sağlık Bakanlığı JCI ile işbirliği yapılarak;

- ulusal sağlık akreditasyon sisteminin yapılandırılması,
- standart geliştirme,
- kalite izleme ve ölçme sistemlerinin geliştirilmesi,
- denetçilerin eğitimi,
- veritabanı oluşturulması için çaba harcanacağını taahhüt etmiştir.

Kalite ve akreditasyon faaliyetlerini yürütmek ve planlamak amacıyla Sağlık Bakanlığı tarafından 2004 yılında Kalite Koordinatörlüğü kurulmuş ve tüm çalışmalar bu koordinatörlük çatısı altında bir araya getirilmiştir. Sağlık hizmetlerinin her açıdan daha iyi bir noktaya taşınması için her ülke uluslararası tecrübeleri de dikkate alarak kendine özgü uygulamalar geliştirmektedir. Bundan hareketle Sağlık Bakanlı da hizmet kalitesinin geliştirilmesi amacıyla bir dizi çalışmalar başlatmış ve bu kapsamda dönemsel olarak kurumların değerlendirilmesine esas bir dizi standartlar belirlemiştir. Belirlenen bu standartlar zaman içinde gelişerek tüm kurumlarda hizmet sunum şartlarında yönelimi belirlemeye başlamıştır.

2005 yılında kamu hastanelerinde hayata geçirilen Kurumsal Performans ve Kaliteyi Geliştirme çalışmasının en önemli parametresini 100 sorudan oluşan kalite kriterleri oluşturmaktadır. Belirlenen kriterler incelendiğinde daha çok JCI tarafından yayınlanmış olan hastane akreditasyon standartlarının 2003 versiyonu hedef alınarak hazırlanmış olduğu görülmektedir.

Kalite kriterleri 2007 yılında yapılan revizyonla 150 sorudan oluşan bir soru seti ile bir süre devam etmiştir. 2008 yılında yapılan revizyonda ise 150 soruluk set, hem yapısal, hem dizayn hem de metodolojik açıdan yeniden düzenlenmiştir. Kalite kriterleri "Hizmet Kalite Standartları" adını alarak toplam 354 standart ve yaklaşık 900 alt bileşenden oluşan bir set halini almıştır. 2009 yılında özel hastane ve üniversite hastanelerine yönelik olarak toplam 388 standart ve 1450 alt bileşenden oluşan "Özel Hastaneler Hizmet Kalite Standartları" hazırlanarak yayınlanmıştır.

Dünyada çeşitli ülke örnekleri incelendiğinde, sağlık hizmetlerinin kalitesinin artırılmasına yönelik yapılan çalışmaların artık daha çok ulusal kalite ve akreditasyon sistemleri üzerinden yürütülmekte olduğu düşünülerek Sağlık Bakanlığı tarafından ülkemizde de "Sağlıkta Ulusal Kalite Sistemi" oluşturulması çalışmaları başlatılmıştır. Bu amaçla, kamu ve özel hastanelerin iki farklı standart seti ile değerlendirilmesi uygulamasına son verilmesi sağlanmış ve tüm kurumları kapsayacak şekilde "Hastane Hizmet Kalite Standartları" hazırlanmıştır.

Bilimsel bir metodoloji izlenerek, standartlar dikey ve yatay olmak üzere 5 boyuttan oluşan bir model üzerine yerleştirilmiş ve kurumun tüm bölümlerini içine alacak şekilde dizayn edilmiştir. Dikey boyutlarda, Kurumsal Hizmet Yönetimi, Sağlık Hizmet Yönetimi, Destek Hizmet Yönetimi, İndikatör Yönetimi yer alırken yatay boyutta ise Hasta ve Çalışan Güvenliği bulunmaktadır. Bu şekilde bütüncül ve ülkemize özgü bir boyutlandırma yapısı geliştirilmiş ve Sağlık Bakanlığı tarafından 01.03 2011 tarihinde "Sağlıkta Performans ve Kalite Yönergesi" yayınlanmıştır.

Sağlık Bakanlığı'nın 2010-2014 stratejik planı incelendiğinde, geçen bu süreçte kalite faaliyetlerinin daha da belirgin bir stratejik amaç haline geldiği görülmektedir. Sağlık Bakanlığı'nın amacı halkın sağlık düzeyini yükseltmek ve geliştirmektir. Stratejik amaçları; sağlığa yönelik risklerden toplumu korumak, ihtiyaç duyulan sağlık hizmetinin güvenli ve kaliteli olarak sunulmasını sağlamak, sağlık hizmetlerinde insan odaklı yaklaşımı esas alarak hakkaniyeti gözetmek, ihtiyaçlara ve beklentilere cevap verebilirliği sağlamaktır.

Stratejik planla da bağlantılı olarak 663 sayılı Kanun Hükmünde kararname ile birlikte Sağlık Bakanlığı için yeni bir teşkilatlanma yapısı öngörülmüş olup, bu süreçte Performans Yönetimi ve Kalite Geliştirme Daire

Başkanlığı bünyesinde yürütülen görevler için farklı bir organizasyon yapısı öngörülmüştür. 19.03.2012 tarihinden itibaren "Sağlıkta Kalite ve Akreditasyon Daire Başkanlığı" kurulmuş olup, merkez teşkilat bünyesindeki Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü çatısı altında faaliyetlerini sürdürmektedir. Başkanlıkça belirlenen usul ve esaslar uyarınca gerekli şartları karşılayan kamu, üniversite ve özel sağlık kurumlarına "Hizmet Kalite Belgesi" verilebileceği hükmü de Sağlıkta Performans ve Kalite Yönergesinin dikkat çekici maddelerinden biridir (14. madde) (Tengilimoğlu v.d, 2013: 192).

Kurumsal performans 2005 yılında Sağlık Bakanlığı Yataklı Tedavi Kurumları Kaliteyi Geliştirme ve Performans Yönergesi ile başlamıştır. Hastaneler için gerekçesi kaliteyi geliştirmek olan performans değerlendirme yönergesi ise 01.01.2006 tarihinde uygulanmaya başlanmıştır. Kurumsal kalitede, poliklinik hizmetleri, hastane kalite kriterleri, hasta memnuniyetinin ölçümü ve hastane alt yapısının ve bazı süreçlerin denetimi gibi ölçütlerle kurumsal performans belirlenmektedir.

Hasta ve yakınları memnuniyet anketi (poliklinik ve yatan hasta) hastanelerde doldurması ve ulaşılması gereken kitle olan hasta ve yakınları tarafından doldurulmamaktadır. Yeterli sayıya ulaşamayan anket sayısı dönem sonunda çeşitli kimselerce doldurulmakta ve yanlış sonuçlar alınmaktadır. Kurum performans ve kalite birimi bu sürecin kurumdaki uygulayıcısıdır. Denetimi İl Sağlık Müdürlüğü İl Performans ve Kalite Koordinatörlüğü tarafından yapılmaktadır. Koordinatörlük, anketlerin yapılaması, doğru doldurulması, çıkarılan katsayı değeri ve yeni uygulanmaya başlanan akreditasyon ölçütlerinin hastanede yapılıp yapılmadığını kontrol etmektedir. Buradan çıkan değer 0-1 arasına değişmektedir. Kurum çalışmalarıyla aldığı bu katsayı çalışanlarına kurumun kazancından %0-40 arasında değişen ek ödeme yapılamasını sağlamaktadır. Geriye kalan %40-80 arasında değişen oran işletme payına ayrılmaktadır. %20 ise zorunlu kesinti olarak hazineye gitmektedir.

11.2 Türk Akreditasyon Kurumu (TÜRKAK)

Laboratuvar, belgelendirme ve muayene hizmetlerini yürütecek yurt içi ve yurt dışındaki kuruluşları akredite etmek, bu kuruluşların belirlenen ulusal ve uluslararası standartlara göre faaliyetlerde bulunmalarını ve bu suretle ürün/hizmet, sistem, personel ve laboratuvar belgelerinin ulusal ve uluslararası alanda kabulünü temin etmek amacıyla 27.10.1999 günlü ve 4457 sayılı yasayla Türk Akreditasyon Kurumu kurulmuştur (Ceylan, 2009: 47).

TÜRKAK'ın başlıca görev ve yetkileri unlardır;

- Akreditasyon ile ilgili kriter ve önlemleri belirlemek, bunları uygulamak ve gerektiğinde değiştirmek,

- Akredite edilmek üzere başvuruda bulunan laboratuvar, ürün/hizmet, sistem, personel v.b belgelendirme kuruluşlarının değerlendirilmesini yapmak ve akredite edilip edilmemesine karar vermek, akredite edilen kuruluşları izlemeye almak ve gerektiğinde geçici veya devamlı akreditasyon kararını kaldırmak,
- Akredite edilmiş kuruluşlarca düzenlenen işaret ve belgelerin kullanımını özendirici düzenlemeler yapmak,
- Uluslararası akreditasyon kuruluşları ile ilişkiler kurmak,
- Akreditasyon amacıyla başvuruda bulunan kuruluşların başvuruları, değerlendirilmesi ve akredite edilmesi ile ilgili olarak elde edilmiş bilgilerin gizliliğini sağlamak,
- Görev alanına giren konularda eğitim ve araştırma çalışmaları yapmak.

TÜRKAK'ın Orta Asya Ülkeleri ve Balkan Ülkelerinin yanı sıra Körfez Ülkeleri ile sağladığı etkin diyalog sayesinde bu ülkelere akreditasyon alanında eğitim desteği vermektedir. Bu ülkelerden akreditasyon başvuruları almaktadır. Gelen talepler doğrultusunda bu ülkelerin kendi akreditasyon kuruluşlarını kurmaları konusunda teknik destek verilmektedir. Son yıllarda akreditasyon ve destek taleplerindeki artış kurumun faaliyetlerinde başarılı olduğunun ve uluslararası tanınırlığının arttığının önemli bir göstergesidir (Ceylan, 2009: 50).

TÜRKAK tarafından akredite edilecek konular uygunluk değerlendirmesi kavramı içinde yer almaktadır. Buna göre deney, analiz ve kalibrasyon konusunda rapor ve sertifika veren laboratuvarlar, çeşitli standart ve teknik düzenlemeler temelinde ürün belgelendirmesi yapan kuruluşlar, kalite, çevre ve diğer yönetim sistemlerini belgelendiren kuruluşlar ile personel belgelendirmesi yapan kuruluşlar akredite edilecek kuruluşlardır. Belgelendirme işlemleri dört ana grupta toplanmaktadır;

1. Kalibrasyon, analiz ve test hizmeti veren kuruluşlar,
2. Ürün ve hizmet sertifikası veren kuruluşlar,
3. Sistem bilgilendirmesi yapan kuruluşlar,
4. Personel belgelendirmesi yapan kuruluşlar (Tengilimoğlu v.d, 2013: 194).

TÜRKAK'ın gerçekleştirdiği akreditasyon işlemleri uluslararası standartlar esas alınarak gerçekleştirilmektedir. Bu standartlar şunlardır;

Laboratuar Hizmeti Veren Kuruluşlar için: TS EN ISO/IEC 17025,

Kalite Yönetim Sistemi Belgelendirmesi Yapan Kuruluşlar için: TS EN 45012,

Çevre Yönetim Sistemi Belgelendirmesi Yapan Kuruluşlar için: ISO/GUIDE 66,

Ürün Belgelendirme Kuruluşları için: TS EN 45011,

Muayene Kuruluşları için: TS EN 45004,

Personel Belgelendirme Kuruluşları için: TS EN 45013'tür.

TÜRKAK tarafından akredite olan kuruluşlar;

20 adet Tıbbi Laboratuvar akredite olmuş içlerinden 1 tanesi Lübnan' dan, 546 adet Deney Laboratuarı akredite olmuş içlerinden 12 tanesi İran,5 tanesi Azerbaycan, 1 tanesi ise KKTC' den, 126 adet Muayene Kuruluşu akredite olmuş içlerinden 1 tanesi Romanya' dan, 99 adet Kalibrasyon Laboratuarı akredite olmuş, 74 adet Kalite Belgelendirme Kuruluşu akredite olmuş içlerinden 1 tanesi Azerbaycan ve 1 tane de Suudi Arabistan' dan, 54 adet Çevre Yönetim Sistemi, 26 adet Gıda Güvenliği YS Belgelendirme Kuruluşu, 8 adet Medikal Cihazlar YS Belgelendirme Kuruluşu, 13 adet Bilgi Güvenliği YS Belgelendirme Kuruluşu, 48 adet Ürün Belgelendirme Kuruluşu akredite olmuş içlerinde 1 tanesi Özbekistan' dan, 53 adet Personel Belgelendirme Kuruluşu akredite olmuş içlerinden 1 tanesi Azerbaycan' dan, 4 adet Yeterlilik Deneyi Sağlayıcıları akredite olmuş 1 tanesi İran'dan olmak üzere 1071 kuruluş akredite edilmiştir. (TÜRKAK web sitesi, erişim tarihi 11.10.14)

11.2.1 Akreditasyon Sisteminin Neden Gereklidir?

- Üretilen mal ve hizmetlerin değerlendirilme gerekleri,
- Üretim işletmelerinin, hizmetlerin standartlara ve teknik düzenlemelere uygunluğunu belgelendiren çalışmaların yaygınlaşması,
- Hizmetlerin ve üretilen malların kalitesine dair piyasa beklentilerinin yükselmesi,
- Dünya Ticaret Örgütü'nün "Ticarette Teknik Engellerin" kaldırılmasına dair düzenlemeleri,
- Avrupa Birliği ile Türkiye arasında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşmasının 8. maddesi,
- Ülkemizde faaliyette bulunan belgelendirme çalışmaları ve laboratuvar niteliklerinin yükseltilmesi ihtiyacı arttığı için sistemin kurulmasına gereksinim duyulmuştur (Ceylan, 2009: 47-48).

11.2.2 Türkiye'de Akreditasyonun Yapılanma Süreci

TÜRKAK örgütlenmesi çalışmaları 01.07.2000 tarihinde başlamıştır. Akreditasyon hizmetine ilişkin teknik şartlar ve kurallar 30.05.2001 tarihi itibarıyla tespit edilmiştir. TÜRKAK iletişim kurmak be başvuruları almak amacıyla web sitesini kurmuştur (15.06.2001) ve başvuruları almaya başlamıştır. Akreditasyon denetçilerinin ve sektör komitesinin belirlenmesi

için Eylül 2001'de çalışmalara başlamıştır. TÜRKAK Avrupa Akreditasyon Birliği (EA)'ne Kasım 2002'de üye olunmuştur, Uluslararası Laboratuvar Akreditasyon Birliği (ILAC)'ne Aralık 2002'de gözlemci üye olmuştur. TÜRKAK 2001 yılında akreditasyon hizmeti vermeye başlamış ve 2008 yılı itibarıyla karşılıklı tanınma anlaşmalarına konu olan tüm akreditasyon alanlarında Avrupa Akreditasyon Birliği ile karşılıklı tanınma anlaşması imzalamıştır. TÜRKAK Avrupa Akreditasyon Birliği (EA), Uluslararası Akreditasyon Forumu (IAF) ve Uluslararası Laboratuvar Akreditasyon Birliği (ILAC) 'nin tam üyesi konumundadır (TÜRKAK web sitesi).

11.2.3 TÜRKAK' IN Faydaları

Ülkemizde uygulanan belgelendirme faaliyetlerinin güveninin ve saygınlığının artmasını sağlamış ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)' nün düzenlemelerine uygun bir değerlendirme alt yapısı oluşturmuştur. Mal ve hizmetlerin kalitesi hakkında düzenlenen belgelerin, muayene ve deney raporlarının tüketicinin daha doğru ve yeterli bilgilendirmesini sağlayan dokümanlar haline getirmiştir. Avrupa Birliği' ne ihraç edilen malların kalite ve teknik emniyetine dair belgelerin yurt içinden alınabilmesini sağlamıştır. Ülkemizde bulunan uygunluk değerlendirme kuruluşlarının, Avrupa Birliği' ne mal ihraç etmek isteyen Avrupa Birliği dışındaki diğer ülkelerin üreticilerine gereksinim duydukları belgelendirme hizmetini sağlayarak kazanç elde etmektedirler. Rekabete açık ve şeffaf bir şekilde çalışan uygunluk değerlendirme sektörünün oluşması ve bu sahada yatırımın cazip hale gelmesini sağlamıştır (Ceylan, 2009: 50).

SONUÇ

Akreditasyon çalışmalarına başlayan ve akredite olan sağlık kuruluşlarında tüm çalışmalar standartlara uygun ilerlemekte ve her geçen gün yenilenmektedir. Akreditasyon sadece bir belge değil aynı zamanda bir yaşam felsefesidir. Açık, güvenilir bir yönetim, sürekli gelişme ve eğitim, çalışan ve müşteri memnuniyeti, yeni araştırma ve uygulamalara öncülük gibi özellikleri bünyesinde barındıran sağlık kuruluşu akredite olmaya hak kazanmış demektir. Akredite olan bir sağlık kuruluşunun çalışmaları her geçen gün ilerleme kaydetmek zorundadır, yapılan denetlemelerde standartlarda bir düşüş tespit edilirse akreditasyon askıya alınmakta veya iptal edilmektedir.

Sağlık Bakanlığı kalite ve akreditasyon için 2003 yılından itibaren bünyesindeki sağlık kurum ve kuruluşlarını kapsayan "Sağlıkta Dönüşüm Projesi" kapsamında çalışmalarına hız vermiştir. Dönüşüm projesinde sunulan hizmetin kalitesinin artırılması amaçlanmıştır. Sağlık Bakanlığı bünyesinde bulunan kuruluşlarda sağlık hizmet sunumunu daha iyiye götürmek için Kalite Yönetimi Birimi'nin kurulması sağlanmıştır. Akreditasyon sistemi gönüllülük

esasına dayanmakla birlikte kamu hastanelerinde bu sürece hazırlık için çalışmalar hızla devam etmektedir. Hastane akreditasyonu alanında dünyaca otorite olan JCI tarafından ülkemizde daha çok özel hastaneler olmak üzere, üç adet üniversite hastanesi (hastane programı ile) akredite olmuştur, henüz Sağlık Bakanlığı'na bağlı bir hastane akredite olmamıştır. Akreditasyon süreci zor ama bir o kadar da geliştirici bir süreçtir. Hizmet sunum kalitesinin artırılması hedef olduğundan tüm hastanelerin akredite olması istenen bir durum olmakla birlikte ipi göğüsleyen özel hastaneler olmaktadır. Sağlık turizmindeki artış rekabeti hızlandırdığından özel hastaneler akredite olmak için neredeyse yarış halindedirler, bu sayede yurt içi ve yurt dışı hasta sayıları artacak, dolayısıyla daha fazla kazanacaklardır.

Akreditasyon sürecini tamamlamış bir sağlık kuruluşu hem çalışanını hem de hizmet alan hastalarını korumuş olmaktadır. Akredite olan bir sağlık kuruluşundan hizmet alan bir hasta, hastaneye girişinden çıkışına kadar koruma altındadır, aynı şekilde akredite olan bir sağlık kuruluşunda çalışan personel haklarının korunduğunu, sürekli iyileşme ve eğitim için yol alındığını, iş tatmininin en üst seviyede olduğunu bilmektedir. Bu durumda akredite olmuş bir kuruluşta çalışmak veya sağlık hizmeti almak herkesin isteği olmaktadır.

Günümüz gelişmelerine paralel olarak küreselleşmenin etkisiyle dünyada olacak herhangi bir değişim ülkemizi de etkilemektedir. Akreditasyon sistemi ülkemiz sağlık kuruluşları için artık uzak bir durum değil tersine bir amaç olmalıdır. Sağlık kuruluşları, yöneticilerinin öncülüğünde akreditasyonun gelecek için vazgeçilmez olduğunun bilincinde olup hizmet sunumlarını bu sürece dahil etmelidirler. Kaliteli hizmet herkesin hakkı olduğundan, sağlık kuruluşlarında hizmet kalitesini artıran akreditasyon sürecine tüm sağlık kuruluşlarının katılımı için gerekli koşullar sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

AKYURT, N, Hastanelerde Akreditasyon Standartları: İstanbul'daki Özel Hastanelerin Radyoloji Yöneticilerinin Standartları Ne Ölçüde Yerine Getirildiği Konusundaki Görüşlerine İlişkin Bir Araştırma, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

BAKİOĞLU, N& BALTACI, R, Akreditasyon Eğitiminde Kalite, Nobel Yayınları, 2010.

BEKTAŞ, M.A, AB' de akreditasyona ilişkin uygulamalar ve Türkiye'de akreditasyon sisteminin oluşturulmasına yönelik çalışmalar, Ankara, 1999.

BOHİGAS, L, SMİTH, D, BROOKS, T, Accreditation Programs for Hospitals: Funding and Operation, İnternational Journal for Quality in Care 8: 583-589, 1996.

CEYLAN, M, Türkiye'de Kalite Akreditasyonu ve TÜRKAK, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Muğla, 2009.

ERGENOĞLU, A.S, Sağlık Kurumlarının İyileştiren Hastane Anlayışı ve Akreditasyon Bağlamında Tasarımı ve Değerlendirilmesi, Basılmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2006.

ETÖZ, S.D, Sağlık Hizmetlerinde Kalite Belgelendirme Sistemleri ve Akreditasyon, Diss, Sosyal Bilimler, 2008.

GÜNGÖR, H.S, Küçükerenköy, F, Yıldırım, Ö, Hasta Güvenliği ve Beklenmedik Olaylar, Sözlü Bildiri, II. Ulusal Sağlık Kuruluşları Yönetimi Kongresi, 04-07 Mart, Bildiri Özet Kitabı, Pamukkale-Denizli, 2004: 140

İNCEBOZ, T, Sağlıkta Kalite Uygulamaları ve ISO 15189:2007 (Tıbbi Laboratuarların Akreditasyonu) Akreditasyon Uygulamalarının Öncesi ve Sonrası Karşılaştırılması, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009.

JCI Türkiye Web Sitesi (tr.jointcommissioninternational.org)

KARABULUT, F, Sağlık İşletmelerinde Kalite ve Akreditasyon ISO/IEC 15189:2003 Uygulaması, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Toplam Kalite ABD, İzmir, 2009.

RESMİ GAZETE, Türk Akreditasyon Kurumu Hakkında Kanun, madde 2, 1999.

ROONEY, A.L, R.N., M.S., M.P.H., Van Ostenberg, P.R, D.D.S., M.S, Licensure, Accreditation and Certification: Approaches to Health Services Quality, April, 1999.

SHAW, C, Hospital Accreditation in Europe World Hospitals and Health Services, 34(1): 15-20, 1998

SUR, H, Sağlık Yönetimi Gündeminin Yeni Gözdesi Akreditasyon, SB Diyalog, Eylül 2005.

TDK, Büyük Türkçe Sözlük, 2009.

TENGİLİMOĞLU, D, Kaya, S, Işık, O, Akbolat, M, Yılmaz, A, Sağlık Kurumlarında Kalite Yönetimi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2013.

TÜRKAK Web Sitesi (www.turkak.org.tr).

YETGİNOĞLU, Ö, Hasta Güvenliğinin Sağlanmasında Kalite ve Akreditasyon Çalışmalarının Önemi, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2009.

YILDIRIM, B, Sağlık Hizmetlerinde Akreditasyon, Diss, Sosyal Bilimler, 2011.

YILDIZ, A, Akreditasyon Belgesine Sahip Bir Hastanede Çalışan Hemşirelerin Akreditasyonun Hizmet Kalitesine Etkisi Hakkındaki Algıları, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2010.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

KIRSAL TURIZME KAVRAMSAL YAKLAŞIM,KIRSAL TURIZMIN ÖNEMI VE ETKILERI: TÜRKIYE ÖRNEĞI

Əvəz BABAYEV[1]

ÖZET

Araştırmamın kapsamı ve esas amacları son yıllarda Türkiye'deki kırsal turizmine artan büyük talep ve bu talebin nasıl karşılandığını, ülkede bu alanda neler yapıldığını ve kırsal turizminin gelişme düzeyini tespit etmektir.Kırsal turizm, gerek kırsal yerleşmelerle doğrudan bağlı olan, gerekse doğal kaynaklara dayalı bir turizm türüdür.Birçok olumlu etkilerinden dolayı,turizmde gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde,varolan turizm türlerinin alternatifi ya da tamamlayıcısı olarak,önemi her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır.Kültürel değerleriyle de kırsal turizm faaliyetinin tamamlayıcısı olup,gelen yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekmektedir. Türkiye'de de kırsal turizm,sayısız yararları göz önüne alındığında ülke turizmine büyük destek verebilir. Öncelikle, turizmin yıl içinde belirli aylardaki yoğunluğunun azaltılmasında etkisi olabilir ve turizmin ülke coğrafyasındakı eşitsiz dağılışını gidermeye katkısı bulunabilir. Kırsal turizm,sürdürülebilir turizm anlayışı ile en uyumlu bir turizm türüdür.Kırsal turizmin doğal ve kültürel mirasımızın korunmasında ve dünyaya tanıtılmasında müstesna bir hizmeti vardır.

Çalışmamda Füsun Soykanın "Kırsal Turizm ve Türkiye Turizmi için önemi", Gülizar Cengiz ve Çetin Akkuşun birlikte yazdıkları "Kırsal Turizm Kapsamında Yöre Halkının kalkındırılması: Erzurum Örneği", Ehlinaz Torunun "Kırsal Turizmin bölge insanına Katkıları" kitaplarından kaynaklanmışım.

Anahtar Kelimeler: *Alternatif Turizm,Kırsal turizm,sosyo-ekonomik yapı,bölgesel ve kırsal kalkınma,ekonomik fayda, Sürdürülebilir turizm.*

ABSTRACT

The scope of my research and the main purpose in recent years, increasing the demand for large rural tourism in Turkey and how this demand is met, how in this field in the country are carried out to determine the level of development of the rural tourism.Rural tourism,which ended with the settle-

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Turizm ve Otelcilik Programı, babayevevez453@gmail.com

ment,as well as tourism based on natural resources is a kind of tourism.A very positive impact in the tourism sector in developed or developing countries,other form of tourism as an alternative,important with each passing day,becomes more evident.Cultural values being a complement to the rural tourism is attracting the attention of local and foreing tourists.If Turkey gave in majer support to the rural tourism it would take amount of benefits.To the tourism in the country.In addition,it can reduce the intensity of tourism in some seasons of the year and it can make sense to eliminate the stable destribution of tourism in the country. Tourism is one of the most compatible with the concept of rural tourism.There is an exceptional contribution to the proception of natural and cultural heritage of rural tourism. I Dr. Füsun Soykan the "Rural Tourism and Turkey is important for tourism", Gulizar Cengiz and Cetin Akkuşu's written with the "development of the Local Community Context Rural Tourism Erzurum Case", Ehlinaz Torun "Rural people in the region Contribution to Tourism" I arise from the book.

Keywords:*Alternative tourism;rural tourism;socio-economik structure;regional and rural develop-ment;economic benefits;sustainable torism.*

1. GİRİŞ

Kırsal turizm-kırsal kültür,doğal çevre ve tarımla bütünleşen,ayrıca diger turizm türleriyle de son derece kolay entegre olabilen bir turizm türüdür.O yüzden çeşitli yerel,ulusal ve uluslararası girişimlerle içeriği zenginleştirilen kırsal turizm,dünyanın pek çok ülkesinde insanları tatil için kır-sal alanlara çekebilmektedir. Kırsal alanlar,doğal ve kültürel yapılarıyla,özellikle kent insanının giderek artan tatil gereksinimine geçmişten günümüze cevap vermeye çalışmak-tadır.Kırsal turizm kavramında kırsalın içerdigi anlam, ülkemizde dogrudan “kırsal alanlar” olarak algılandığından, yayla turizmi, av turizmi, mağara turizmi,ekoturizm ve açıkhava doğa sporları kırsal turizm ile aynı tutulmaktadır.

Doğal güzelliklerini,kıyılarını,denizlerini,tarihsel ve kültürel değerlerini ,hatta kentelrini bile turizmde pazarlayan ülkeler,kırsal coğrafi ortamların ayrılmaz birer parçası olan kırsal yerleşme-lerini de turizmde değerlendirmeye çalışmaktadırlar.Kırsal turizm gerçeğini çiftlikte ve ya köyde tatil geçirme,diğer bir anlamda kırsal alanda dinlenme ve eğlenme oluşturmaktadır.

Köy turizmi,çiftlik turizm,yeşil turizm,tarımsal turizm vb. hepsi kırsal mekanların turizm türüdür ve ortak bir ad olarak kırsal turizm denilebilir.

Kırsal turizm,özellikle nüfusun az olduğu,ekonomik sıkıntıların yaşandığı dağlık-tepelik iç bölgelerde devreye sokulan bir turizm

türüdür.Başlanğıç noktasını köy veya çiftlik gibi herhangi bir kırsal yerleşim birimi oluşturmaktadır.

Kent insanları, kırsal alanlara çoğunlukla; tatil amaçlı günübirlik ya da akraba-tanıdık ziya-retleri için gitmektedir.Özellikle kırsal yaşam biçiminin çekiciliği, stres ve baskı yaratacak sınırla-maların ve zorunlulukların olmayışı, buna karşın, kişilerin kendilerini özgür hissetmesini sağlaya-cak olanakların varlığı, günümüzde gerek hafta sonları,gerekse mevsimlik (yıllık) tatillerde bu or-tamlara yoğun ziyaretleri beraberinde getirmiş, böylece "Kırsal Turizm" denilen bir turizm türü doğmuştur. Yanlış olmamakla birlikte, kırsal turizmde esas amaç bir köyde, bir çiftlikte, bir dag evinde vb.de konaklayarak, kırsal kültürle tanısarak ve kaynasarak bir tatil geçirmek oldugundan, aralarında amaç ve etkinlikler bakımından bazı farkların oldugu da bir gerçektir. Türkiye'de son yıllarda turistik kıyı merkezleri ve büyük kentlerin çevresindeki köyler, antik kentlerin yakınlarındaki kırsal yerlesmeler, yol kenarlarındaki köyler, kasabalar, turizme artık yabancı degillerdir. Kır lokantaları ve alısveris sergileri, hatta balık çiftlikleri ve kırsal yollar, turistlerle veya günübir-likçilerle tanısmıslardır.Bireysel geziler yanında, bu tür yerlere ya da onların içinde bulundugu kırsal alanlara seyahat acentaları tarafından günlük geziler düzenlenmektedir.[2]

Öte yandan ciddi projelerle (örnegin Kayaköy/Fethiye) eski köy kalıntılarının canlandırılma-sına gidilmekte, Sirince köyü (Selçuk/Izmir) gibi bazı köylerde ise konaklama, kültür mirası evler-de gerçeklestirilmektedir .Bütün bu gelisimler, ülkemizde kırsal yerlesmelerin turizm amaçlı kul-lanımının son yıllarda yaygınlık kazandıgına isaret etmektedir. Bugün için az sayıdaki köyümüzün gerçek anlamda kırsal turizme açıldıgını görürken, büyük bir potansiyelin varlıgını da bilmekte-yiz. Hatta bu potansiyelin ; kırsal peyzaj ve kırsal kültür açısından birbirinden farklı özellikler sunan cografi bölgelerimizden baslayarak, yörelerimize, beldelerimize ve köylerimize inen bir ayrıntıda saptanması oldukça güçtür. Çünkü potansiyel saptama, yalnızca bir yerin kırsal turizme uygunlugunun ölçülmesi ile sınırlı degildir, birçok faktörün bir arada degerlendirilmesi gereken disiplinlerarası komplike bir çalısmadır . Ayrıca, potansiyeli saptamak kadar önemli olan iki konuya daha dikkatler çekilebilir : Türkiye turizminde kırsal turizme ihtiyaç var mıdır ? Kırsal turizm, Türkiye turizmine nasıl katkıda bulunabilir ? Iste bu makalede, köy turizmi, çiftlik turizmi, yesil turizm ve tarımsal turizmin hepsini kucaklayan bir kavram olarak, kırsal turizmin önemini ortaya koymak ve de yukarıdaki iki soruya yanıt bulmak amaçlanmıstır. Böylece, kırsal turizmin pek çok islevi ve etkilerinden turizm sektörüyle ile ilgili olanları baslıklar

[2]https://www.google.az/search?q=f%C3%BCsun+soykan+k%C4%B1rsal+turizm&rlz=1C1GKLA_enAZ663AZ663&oq=f%C3%BCsun+Soykan+&aqs=chrome.2.69i57j0l3.9688j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8

haline getirilerek, ülkemiz turizmi açısından degerlendirmesi yapılmıstır. Kırsal turizm de turistlerin, doğal ortamlarda tatillerini geçirmek ve değişik kültürlerle bir arada olmak amacıyla kırsal bir yerleşmeye giderek, konaklamaları ve o kırsal yerleşmeye özgü etkinlikleri izlemeleri ya da katılmalarıyla gerçekleşen bir turizm türüdür. Kırsal turizm; genellikle boş vakit geçirme, rekreasyon ve çok az iş amaçlı, aynı ülke ya da farklı ülkelerin kentli insanlarının kırsal alanları kullanımını içermektedir.

2. DÜNYADA KIRSAL TURİZM

Kırsal turizm tamamıyla yeni bir kavram değildir. 19. yüzyılda gelişen ve büyüyen endüstri kentlerinin stresine ve bakımsızlığına tepki olarak kırsal alanda turizm etkinlikleri gelişmeye başlamıştır. Hatta bazı yazarlar kırsal alanın romantikliğini eserlerine yansıtmıştır. Bu dönemlerde bazı demiryolu şirketleri de yatırımlar yaparak bu gelişmekte olan turizm çeşidine hizmet vermiş ve kentsel alanlarda yaşayanların kırsal alana daha rahat ulaşabilmelerini sağlamayı amaçlamışlardır. Özellikle Alpler ve. Amerikan ve Kanada Rockies dağları yapılan demiryolu yatırımları ile kırsal turizmin ilk öncüleri sayılabilir[3].

Dünyada birçok ülkenin ulusal turizm yönetimi kırsal turizmin önemli ve gelişen bir sektör olduğunu kabul etmesine karşın özellikle kırsal turizmle ilgili istatistiki bilgi toplayan ülkelerin sayısının azlığından dolayı kırsal turizmin rakamsal boyutları ile ilgili bilgilere ulaşmak oldukça zordur.

a) Kırsal turizm her mevsim yapılabilen bir turizm türüdür.

Turizmin yıl içindeki dagılısını ve turizm sezonunun süresini belirleyen bazı faktörler vardır. Bu faktörler, ülkenin cografi kosullarına, turistik talebe, turizm türüne, turizm politikasına, dünya genelinde zaman zaman yasanan olaylara sıkı sıkıya baglıdır. Belirli birkaç aya ya da sadece bir mevsime sıkısan turizm, birçok çevresel, sosyo-kültürel sorunlara yol açmakta, ekonomik beklentiler yerine gelmemektedir. Kırsal turizm iklimle yüzde yüz baglantılı olmayan bir turizm türüdür. Bu nedenle mevsimlik olma özelliği yoktur.

b) Kırsal turizm birçok turizm türüne entegre olabilir.

Kırsal turizmde konaklama, Avrupa örneklerinde gördügümüz üzere, bu isle ilgili bir dernek, büro ya da seyahat acentasından yapılan rezervasyonla gerçeklestirilmektedir . Bir köy pansiyonu veya bir çiftlik evinde baslayan kırsal turizm, yine burada sona ermektedir. Kalınan süre içinde, yakın çevrede baska turizm türlerine ait yerlerin ziyareti ile onların etkinliklerinden de yararlanmak mümkündür. Böylece merkezde kırsal turizmin oldugu bir

[3]https://en.wikipedia.org/wiki/Rural_tourism, Observatoıre Europeen Leader, 1997, OECD,2008

tatilde, istenildigi taktirde birçok turizm türüne entegrasyon söz konusu olabilmektedir. Ülkemizde dıs turizm, son yıllarda Akdeniz Bölgesi'nde odaklanmıs bulunmaktadır. Ege Bölgesi gibi, belirgin bir duraklama, hatta gerileme yasayan Izmir turizmini harekete geçirmede kongre turizmi, kültür turizmi, inanç turizmi ve termal turizmin önemli rol oynayacagı ileri sürülürken, biz de kırsal turizmin muhakkak onların arasına girmesi gerektigine dikkatleri çekmek istiyoruz. Sözgelimi Izmir-Bozdaglarda gelistirilecek kırsal turizm ile yakın çevredeki Sardes ören yeri, tarihi Birgi kasabası ve Tire ilçe merkezi ile kültür turizmi, Kursunlu kaplıcası (Salihli) ile termal turizm, Bozdag kayak merkezi ile dag ve kıs sporları turizminin kombinasyonu zor degildir. Dört mevsim farklı temalarla, farklı paket programlarla Bozdagların degisik kesimleri kırsal turizme ev sahipligi yapabilir.[4]

c) Kırsal turizmde rekreasyonel etkinlikler çok çeşitli ve özgündür.

Kırsal turizmde kırsal dünya tüm kesitleriyle turiste sunulmaktadır. Turistin kaldıgı süre içinde dinlenmesi yanında, çesitli etkinlikleri izlemesi, katılması, ögrenmesi ve spor yapması mümkün olabilmektedir. Bir kere kırsal turizmin dört mevsimde uygulanabilirligi, etkinliklerin çesidini arttırmaktadır. Ayrıca, kırsal cografi ortam, açık havaya dayalı birçok rekrasyonel etkinligin yapılabilecegi essiz bir mekandır. Kırsal kültür ise bambaska etkinlikleri içinde barındırır ve hepsi o yöreye özgüdür, benzerlikler yakalansa bile baska bir yerde aynısına rastlamak zordur. Zaten deniz turizminin turistleri, tüm kıyılardaki aynı mimariye sahip tesislerden, ayni animasyon-lardan bıkmıs olarak, gittikleri ülkelerde en azından yemek ve müzikte yöreselligi aramaktadırlar. Iste onlara asıl otantikligi sunacak kırsal turizmdir.

d) Kırsal turizmin turist profili farklıdır.

Uluslararası turizm pazarında, turistlerin turizm anlayısları ve beklentileri gittikçe degismektedir. Ufkunu genisletmek, kendini tanımak ve diger insanlarla iletisim kurmak, yasamı sadelestirmek ve dogaya dönmek, yeni deneyimlere açık olmak amacıyla turizme katılan turistlerin toplam talep içindeki oranının 1980 lerde % 20 civarında olmasına karsılık, 2000 lerin basında % 45 lere yükselmesi beklenmekte, bu yeni tip turistlerin çevre bilinci yüksek, iyi egitim görmüs ve

kaliteye önem veren kisilerden olusacagı ileri sürülmektedir. Bu yöndeki bir gelisimle kitle turizminden bireysel turizme geçilecegine isaret edilmektedir (Özhan, 1990). Zaten günümüzde kıyı turizmiyle özdeslesmis kitle turizminin karsısında alternatifleri giderek çogalmaya baslamıstır.

[4]http://www.tarim.gov.tr/ABDGM/Belgeler/%C4%B0DAR%C4%B0%20%C4%B0%C5%9ELER/uzmanl%C4%B1k%20Tezleri/SEREFOGLUCoskun.pdf

e) Kırsal turizm, doğal çevrenin ve kültürel mirasın korunmasına katkıda bulunur.

Turizm, çevrenin sundugu degerler üzerinde sekillenen ekonomik bir sektördür. Bu yüzden çevre ve turizm birbiriyle yasamsal bir iliski içindedir. Günümüzde çevresel sorunlar bir yandan tehlikeli boyutlara ulasırken, öte yandan çevreyi korumaya yönelik duyarlılıgın da gelistigini görmekteyiz. Yerel bir zenginligin evrensel bir deger oldugu bilincinin gelismesine turizmin katkısının büyük oldugu artık kabul edilmistir (Köfteoglu,1999). Turizmin dogal ve sosyo-kültürel çevre üzerinde olumlu veya olumsuz etkilerde bulundugu bir gerçektir. Turizm türleri arasında korumacılıga en fazla özen gösterenlerden biri olan kırsal turizm, tüm çevreyi otantik haliyle kullanmak zorundadır.[5]

O yüzden her türlü yapaylıgın köylere sokulmaması gerekir. Diger taraftan dogal akısı içinde kaybolacak, unutulacak degerlerin yasatılmasında kırsal turizm önemli bir görev üstlenmistir.

f) Kırsal turizm, sürdürülebilir turizm anlayışına hizmet eder.

Günümüzde turizm-çevre iliskileri hakkında en çok konusulan konulardan biri de "sürdürüle-bilirlik" üzerinedir. Sürdürülebilir turizmin klasik turizm anlayısından farkı, gidilen yerin insanları ile onların yasam ortamlarında beraber olmak, kültürü oldugu gibi kabul etmek ve doga içinde konfor yerine, doganın verdikleriyle yetinmektir. Bir ziyaret yerinin sürdürülebilirlik niteligini tasıyabilmesi;çevrenin kalitesine, çevrenin tüm kaynaklarından "koruma-kulanma dengesi" nin saglanarak yararlanılmasına ve turisti o yeri ziyaret etmeye motive eden tüm değerlerin devamlı bir süreç halinde korunmasına baglıdır (Köfteoglu, 1999).

3. TÜRKİYE' DE KIRSAL TURİZM

Türkiye'de kırsal turizm denildiğinde çoğunlukla doğa yürüyüşleri ve doğa sporlarını içeren açık hava ve rekreasyon etkinlikleri, alışveriş ve günübirlik yeme içmeyi kapsayan günübirlik köy ziyaretleri anlaşılmaktadır. İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerin çevresinde, Muğla ve Antalya gibi turistik merkezlerde, Bursa ve Kastamonu (Safranbolu) gibi tarihi ve kültürel zenginliklere sahip yerleşim yerlerinin çevresinde, antik kentlerin yakınlarındaki köylerde bu yönlü bir kırsal turizmin geliştiği görülmektedir (Akça,2004).

[5]https://www.google.az/search?q=f%C3%BCsun+soykan+k%C4%B1rsal+turizm&rlz=1C1GKLA_enAZ663AZ663&oq=f%C3%BCsun+Soykan+&aqs=chrome.2.69i57j0l3.9688j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8

Bu konuda ilk örnekler 1980'li yıllarda görülmüştür. İskandinav pazarına egemen olan Tursem Seyahat Acentesi kitle turizminin yanı sıra uzman tur operatörlüğü etkinliklerine de girişmiş ve Karadeniz Bölgesinde Ordu ılının çeşitli köylerinde bulunan köylüler ile anlaşarak konukların bir haftadan üç haftaya kadar değişen süreler içerisinde köy evlerinde ailelerin birer bireyi olarak kalmalarını sağlamıştır. Bu kapsamda gelecek olan turistlere kendi ülkelerinde kış ayları boyunca Türkçe dersleri de verilmiştir. TURSEM'm (1997) iflasından sonra uzun süre bu konuda çalışan başka bir seyahat acentesi olmamıştır (Ahipaşaoğlu ve ark,2006).

Türkiye'de kırsal turizm, yayla turizmi, eko turizm ve macera turizmi başlıklarında kamu ve özel sektör tarafından geliştirilmektedir. Ancak, kırsal turizm denilince ülkemizce öncelikle yaylalar gelmektedir.[6]

Kültür ve Turizm Bakanlığınca dünyadaki turizm tercihlerinde meydana gelen değişime koşut olarak 1990 yılında "Yayla Turizmi Projesi" başlatmıştır. Proje kapsamında Karadeniz Bölgesi ve Toroslar'da 26 adet yayla belirlenerek turizm merkezi kapsamına alınmıştır. Çalışmalar halen ülke genelinde devam etmektedir. Bakanlık, yayla turizminde, ülkemizin kendine özgü doğal ve kültürel değerleri olan yaylaların ve yayla yaşamının, koruma ve kullanma dengesi dikkate alınarak turizm etkinlikleri içinde değerlendirilmesini amaçlamıştır.

Türkiyede, son yıllarda yerel yönetimler ve sivil toplum örgütleri de kırsal bölgelerin tarihi, doğal ve kültürel değerlerini yerli ve yabancı turistlerin ilgisine sunarak kırsal turizmden yararlanma çabaları içerisindedirler. Bunlardan birkaçını aşağıda özetleyebiliriz:

-Ürgüp Belediyesi Kapadokya yöresinin kırsal yaşamını tanıtmak amacıyla 50 milyon dolar bütçeli bir projeyi gerçekleştirmeye karar vermiştir. Bu proje kapsamında yerli ve yabancı turistler köy düğünlerine katılacak, geleneksel köy yemeklerini pişirecekler, inek ve koyun sağarak kırsal yaşamın içerisinde yer alacaklardır. Ortahisar Belediyesi Kızılçukur Vadisinde güneşin doğuş ve batışını turistlere izletmek amacıyla turlar düzenlemektedir. Her yıl bu turlara yaklaşık 30.000 kişi katılmaktadır.

- Kış döneminde Akdeniz, Marmara ve Ege Bölgelerindeki köylerde geleneksel deve güreşleri düzenlenmektedir.

- Son yıllarda bazı turizm acenteleri İpek Yolu güzergahında turlar düzenlemektedir.

[6] http://avekon.org/papers/486.pdf
http://www.academia.edu/6194809/K%C4%B1rsal_Turizm_Kavram%C4%B1na_Evrensel_Bak%C4%B1%C5%9F_D%C3%BCnyada_K%C4%B1rsal_Turizm_Faaliyetleri

SONUÇ

Kırsal turizm, doğal çevrede, yapılaşmanın az, açık alan aktivitelerinin ve bireysel aktivitelerin yoğun görüldüğü, yerel ve küçük işletmelerden oluşan, tatil süresi genelde kısa olan, çiftliklerin ve ormanların yoğunlaştığı yerlerde gelişen, yerel mimarinin, geleneksel binaların ve yerel atmosferin yoğun olduğu, bireysel turist ilişkilerinden oluşan ve genellikle mevsimsel faktörlerden etkilenen bir turizm türüdür (Ahipaşaoğlu ve ark. 2006). Amatör bir turizm yönetimi anlayışı ile genelde yerel halkın istihdam edildiği kırsal turizmde, yine yerel işletme sahipleri vardır. Bu yönüyle bakıldığında kırsal turizm kırsal alanların bir kalkınma aracı olarak görülmektedir.[7]

Türkiye'de turizm etkinliklerinin en yoğun yaşandığı yerdir. Bilinen turizm faaliyetlerinin yanında kırsal turizm, yörenin doğal, kültürel ve tarihsel değerlerinin geleneksel doku içinde ve yine geleneksel yaşam biçimi bozulmadan turizme kazandırılmasında önemli bir yol olmaktadır.

Doğal güzellikler, akarsular, göller, bitki toplulukları, mağaralar, yöresel mimari, tarihsel değerler, kültürel farklılıklar, yerel organizasyonlar, köy yaşamı, el sanatları, geleneksel mutfak kültürü, tarımsal faaliyetler, yöresel lezzetler daha birçoğu marka olarak tanıtılmalı ve kırsal turizme kazandırılmalıdır. Özellikle internet ortamında farklı dillerde tanıtım yapılarak daha geniş kitlelere ulaşması sağlanmalıdır.

Kırsal turizmin başlatıldığı yerleşmelerde veya yörelerde,eskiden var olan tarım,hayvancılık,ormancılık,el sanatları kimi etkinlikler kesinlikle bir tarafa itİlmemektedir.Çünkü kırsal turizmin onlara,onların da kırsal turizme ihtiyacı var.

Bazı uygulamalarda tarımın ve hayvancılığın kırsal turizm sayesinde canlandığı,verimli hale geldiği ortadadır.Kırsal el sanatları,mutfak,mimari gibi geleneksel kültür mirasının ögeleri ise ge- leceğe aktarılmalarını büyük ölçüde kırsal turizme borçlu olmaktadırlar.

Kırsal turizmin en önemli işlevlerinden birisi de kırsal göçü önlemedeki etkinliğidir.Ekonomisi zayıf yörelerde nüfusun göçü kaçınılmaz bir olgudur.Göçü engellemenin başlıca yolu ise,geçim kaynaklarını iyileştirmek veya çeşitlendirmek,sosyal refahı artırmaktır.Bu nedenle turizm,kırsal alanlar için kurtarıcı görevi üstlenmektedir.Kırsal turizmde konaklama ve diğer hizmetler çoğunlukla küçük aile işletmelerinde veya kır

[7] http://nedir.ileilgili.org/k%C4%B1rsal+turizm-nedirnedemek-ileilgili-bilgiler.html
https://mehmeterdalodabas.wordpress.com/tag/kirsal-kalkinma-nedir

otellerinde gerçekleşdiğine göre,aile bireylerinin hepsine iş olanağı doğmaktadır.[8]

KAYNAKÇA

http://avekon.org/papers/486.pdf

http://dergi.kmu.edu.tr/userfiles/file/haziran2013/31-37.pdf

http://nedir.ileilgili.org/k%C4%B1rsal+turizm-nedirnedemek-ileilgili-bilgiler.html

http://www.academia.edu/6194809/K%C4%B1rsal_Turizm_Kavram%C4%B1na_Evrensel_Bak%C4%B1%C5%9F_D%C3%BCnyada_K%C4%B1rsal_Turizm_Faaliyetle

http://www.tarim.gov.tr/ABDGM/Belgeler/%C4%B0DAR%C4%B0%20%C4%B0%C5%9ELER/uzmanl%C4%B1k%20Tezleri/SEREFOGLUCoskun.pdf

https://en.wikipedia.org/wiki/Rural_tourism

https://mehmeterdalodabas.wordpress.com/tag/kirsal-kalkinma-nedir

https://www.google.az/search?q=f%C3%BCsun+soykan+k%C4%B1rsal+turizm&rlz=1C1GKLA_enAZ663AZ663&oq=f%C3%BCsun+Soykan+&aqs=chrome.2.69i57j0l3.9688j0j7&sourceid=chrome&ie

https://www.google.az/search?q=f%C3%BCsun+soykan+k%C4%B1rsal+turizm&rlz=1C1GKLA_enAZ663AZ663&oq=f%C3%BCsun+Soykan+&aqs=chrome.2.69i57j0l3.9688j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8

[8] http://dergi.kmu.edu.tr/userfiles/file/haziran2013/31-37.pdf

ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNDE EKOTURİZM

Gadir BAYRAMLI[1]

ÖZET

Çevreyi koruyan, yerel halkın refahını gözeten ve doğal alanlara karşı duyarlı seyahat olarak tanımlanan ekoturizm gittikçe yaygın hale gelmektedir. Ziyaret edilen alanda en alt düzeyde fiziksel ve sosyal etkileri, turistlerin ekoloji yönden eğitimini ve yerel halkların ekonomik kazançlarını artırmayı hedef olarak alan ekoturizmi geliştirme açısından Orta Asya Türk Cumhuriyetleri (Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan) büyük potansiyele sahipler. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki millî korular, doğal ve tarihi arkeolojik anıtlar gibi objelerin mevcutluğu, ekoturizmi geliştirme açısından önemli avantaj olarak değerlendirilebilir. Son yıllarda ekotorizmle ilgili çalışmaların artması, konu ile ilgili düzenlenen kongreler, bölgesel turizm programlarında ekoturizme özel bir önem verilmesi, turizm sorunlarının çözümüne yönelik çalışmalar, bölge ülkelerinin ekoturizmin geliştirilmesinde istekli olduklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ekoturizm, Turizm Potansiyeli, Millî Korular, Doğal ve Tarihi Anıtlar.*

1. GİRİŞ

İlmi literatüre yakın zamanlarda dahil edilen ekoturizm çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Doğanın korunmasını ve yerel halkın ekonomik kalkınmasını hedefleyen ekoturizm, sürdürülebilir turizmin bir biçimi olarak görülmektedir. Zengin doğal ve kültürel çekiciliklere sahip olan ülkeler ekoturizmi geliştirme açısından önemli potansiyele sahipler. Birçok doğa harikalarının ve eski kültür abidelerinin bulunduğu Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, 1991'de bağımsızlıklarını kazandıktan sonra turizmi geliştirilme açısından büyük avantaj elde etmişlerdir. Sovyet Döneminde turizm güzergâhları Moskova tarafından belirlenmiş ve turizm faaliyetleri yalnızca belirli bölgelerde geliştirilmiş, birçok doğal ve tarihi çekiciliği turizme kazandırmak mümkün olmamıştır.

1990 sonlarından itibaren ekonomik istikrara kavuşmuş bölge ülkelerinde turizmin önemi daha fazla anlaşılmaya başlanmış, turizmin

[1] Doç.Dr.Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi, kadirbayramli@gmail.com

geliştirilmesine dair Devlet Programlarının ve diğer yeni projelerin düzenlenmesine start verilmiş, ekoturizm de öncelikli alanlar sırasına dahil edilmiştir. Turizmin diğer alanları gibi, ekoturizmin de geliştirilmesi için, konu ile araştırmaların yapılması, mevcut durumun analizi büyük önem arzetmektedir. İş bu makalemizde Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde ekoturizmin durumu ele alınmış, sorunlar irdelenmiş ve çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

2. KAZAKİSTAN'DA EKOTURİZM

Yüzölçümüne göre dünyanın 9.ülkesi olan Kazakistan, ekoturizmi geliştirme açısından önemli olanaklara sahiptir. Son dönemlerde Kazakistan Turizm Kurumunun ve IPK şirketi eksperlerinin yaptıkları araştırmalarına göre, ülkenin dokunulmamış zengin doğası, milli parkları, ormanları, koruları ve zengin kültür mirası büyük potansiyel oluşturmaktadır.[2]

Kazakistan'ın dörtte birden fazlası geniş bozkırlarla, dörtte biri dağ, deniz, göl ve nehirlerle kaplı olup, geriye kalan arazinin büyük kısmı çöldür. Arazi rölyefi, deniz seviyesinden 132 m. aşağı olan geniş çukurluklardan (Mangghystau Bölgesi'ndeki Karagiye çukuru) 7,000 metreye varan yüksek dağlara kadar yükseltmektedir. Ülkede, irili ufaklı 8,522 akarsu, 48,262'den fazla göl ve baraj gölleri yer almakta; 6,000 çeşit bitki türü bulunmaktadır. Hayvanlar âlemi de çok zengindir.[3]

Yukarıda belirtilen doğal kaynakların birçoğunun korunması amacıyla ülkede milli parklar ve doğal koruma alanları düzenlenmiştir. Böyle ki, ülkede halen faaliyette olan 9 koruma alanı dışında 18 koruma alanı da planlanmıştır. Ülkede 4 mevcut ve 12 yapılması planlanan milli park, 66 mevcut ve 58 yapılması düşünülen özel doğal yaşam koruma yerleri bulunmaktadır. Özellikle ormanlar ve adalar gibi faaliyetlere açık 24 ve geleceğe yönelik planlar içinde 69 doğal eser mevcuttur. Faaliyette olan 6 ulusal botanik bahçesi, 4 ulusal zooloji parkı, 3 dinlenme parkı, 81 göl ve baraj özel statüye sahiptir.[4]

Kazakistan tarihi eserlerle zengin ülkelerden birisidir. Taraz'da Ayse Bibi, Karahan, Babazade Hatun, Sıpatay Batır, Türkistan'da Hoca Ahmet Yesevi türbeleri; Almatı'daki Semireçiye höyüğü, Çarın kanyonundaki 'Kaleler Vadisi', Milli Müzik Aletleri Müzesi turistler tarafından en fazla

[2] Raşida Şaykenova, Klara Mamutova, Kazakistan'da ekoturizmin mevcut durumu. http://www.almaty-info.net/762, Erişim tarihi: 20.08.2016.
[3] Aizhan Mukhitdinova, Turizmin Kazakistan Ekonomisindeki Yeri Ve Önemi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009. S.4.
[4] Doğal Koruma Fonu Objelerinin Listesi, http://tourkz.com/tourism/kaz_map/list.html, 22 Ocak 2009

tercih edilen tarihi-kültürel çekiciliklerdir. Bunların yanısıra Baykonur uzay üssü özel bir öneme sahiptir.

Kazakistan'da kurulması öngörülen 5 turizm merkezinin (Astana, Almatı, Doğu Kazakistan, Güney Kazakistan, Batı Kazakistan) hepsinde ekoturizmi geliştirme açısından önemli potansiyel bulunmaktadır.

Astana Özel Turizm Bölgesinde Kokçetau, Burabay, Buyratau, Karkaralin, Bayanul Milli Parklarına gezilerin düzenlenmesi mümkündir. Almatı Turizm Bölgesi, Altın Emel ve İli-Alatau Milli Parkları, Çarın Kanyonu, Kapçakay Barajı, Jana İİi turizm merkezini tanıtma açısından önemli merkez olarak görülmektedir. Doğu Kazakistan Turizm Bölgesinde Buhtarma barajı, Ertış nehri ve Zaysan gölü, Katon-Karagay milli parkı, Kalcir Kanyonu, Ridder Anatau Dağları, Alakol gölü gibi çekicilikler bulunmaktadır. Güney Kazakistan Turizm Bölgesinde Hazret Sultan müzesi, Otrar vadisi, Sauran arkeoloji kompleksi, Karatu Devlet Doğa Müzesi, Baykonu Uzay Üssü gibi turizm çekicilikleri bulunmaktadır. Batı Kazakistan Turizm Bölgesinde Beket-Ata, Şopan-Ata ve Karaman-Ata Yeraltı Cameleri, Ömer ve Tur mozoleleri, Mankışlak yarımadası nekropolleri, Karagşye-Karakol milli parkları, Kenderli Sayfiye merkezi bulunmaktadır.[5]

Kazakistan'ın zengin doğal çekicilikleri ekoturizme önemli avantaj sağlamaktadır. Ama daha fazla turist gönderen gelişmiş ülkelerin Kazakistan'ın ekoturizm olanakları hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları bu ülkeye turist akınını sınırlamaktadır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içerisinde Kazakistan Ekoturizm Bilgi Kaynak Merkezini kurmuş ilk devlettir. 2005 yılında Avrasya Fonunun yardımı ile Almatı şehrinde kurulmuş bu Merkez ekoturizmi geliştirme amacıyla bir takım projeler gerçekleştirmiştir.

3. ÖZBEKİSTAN'DA EKOTURİZM

Özbekistan'ın çeşitli iklim tipleri, dağlık alanlardaki mağaralar, Taşkent vilayeti ve Ferkane vadisindeki buzul ve göller, Navai ve Buhara bölgelerindeki stepler, çöller ve vahalar, Kaşkaderya ve Surhanderya'da dağ manzaraları, Kızılkum'da kum çölleri, Karakalpakistan, Cizak ve Sırderya vilayetlerinde ornitofaunalı büyük su havzaları ekoturizm için büyük potansiyel oluşturmaktadır.[6]

---

[5] 2020 Yılına Kadar Kazakistan Cumhuriyetinde Turizmi Geliştirme Konsepti, http://www.turakmo.kz/ ?c=160, Erişim tarihi: 14.8.2016

[6] Özbekistan ekoturizm ülkesidir, http://narodnoeslovo.uz/index.php/homepage/zhamiyat/item/6218-uzbekistan-strana-ekoturizma, Erişim tarihi:20.08.2016

Bunların yanısıra Ugam-Çatkal Devlet Doğal Milli Parkı, Amuderya nehrinin deltasındaki tugay ormanları, Aral Gölü çevresindeki "Ekoloji Felaket Bölgesi", Kızılkum'da stepler ve çöller, Nuratin dağları, Aydarkul gölü ve diğer doğal çekicilikler ekotorizmi gerçekleştirme açısından müsait alanlar olarak görülmektedir.[7]

Ülkenin tur operatörleri genellikle "klassik" (tarihi-kültürel) gezilerle ekoturları (köy gezileri dahil) birleştirerek kombine turlar düzenlemektedirler. Kızılkum çölünde dört adet "Yurt Kampları" (en büyüğü Nuratin bölgesindedir) kurulmuştur. "Yurt Kamplarında turistlere çeşitli hizmetler sunulmaktadır. Bunların arasında su kenarında piknik, Aydarkul gölünde küçük gemi gezileri, dağlık alanlarda geziler, teleskoplar gökyüzünü gözlemleme, barhanlarda (kum tepelerinde) geziler, develerle seyahat, "Mutluluk Ağacında" dilek tutma daha cazip gözükmektedir. Özbekistan'da devlet tarafından korunması sağlanmış doğal alanların mevcutluğu ekoturizm açısından büyük önem arz etmektedir.

Koruma altına alınmış olan alanlar ülke yüzölçümünün %5.57'i oluşturmakta olup, 9 devlet koruluğu, 2 milli park, 9 doğal parktan oluşmaktadır.[8]

Son dönemlerde ekoturizmin geliştirilmesi için bir takım projler geliştirilmektedir. Ülkede "Ekoturizm Harekatı"nın girişimleri ve hayata geçirdikleri projeler, "Rodniçok" kuruluşunun Taşkent vilayetinin dağlık bölgelerinde gençlik ekoturizminin geliştirilmesine yönelik faaliyetleri, "Logos" kuruluşu tarafından ülkenin ekoloji haritasının hazırlanması, Kaşkaderya vilayetinde öğrenciler için ekoturların düzenlenmesi ülkede ekoturizmi geliştirme yönünde önemli girişimler olarak değerlendirilmektedir.

Özbekistan'da çeştli dönemlere ait 7 binin üzerinde tarihi eserin bulunması ve Buhara, Hive, Smarkand ve Şehrisebz givi tarihimerkezlerin UNESKO'nın dünya kültür mirası listesine dahil edilmesi ülkenin turizm olanaklarının zenginliğini kanıtlamaktadır.[9]

Ama hizmet kalitesinin düşüklüğü, ekoturizme yararlı alanlarda konaklama tesislerinin yetersizliği, rehber sayısının az olması ekoturizmin gelişmesini olumsuz etkilemektedir. Bunların yanısıra ekoturizm bilgi merkezlerinin ve özel yayınların yetersizliği gibi sorunlar da ekoturizmin geliştirilmesini kısıtlamaktadır.

[7] Ekoloji Turizm, http://welcomeuzbekistan.uz/ru/vidi-turisma/eco-tur.html, Erişim: 22.08.2016
[8] Özbekistan'ın Ekoturizm Potansiyeli, http://eco.uz/ru/biblioteka/publikatsii-v-smi/166-potentsial-ekoturizma-v-uzbekistane, Erişim tarihi:14.08.2016
[9] Özbekistan'da Turizmin Gelişimi, https://www.un.int/uzbekistan/news/, Erişim tarihi:15.10.2015

4.TÜRKMENİSTAN'DA EKOTURİZM

Türkmenistan'ın büyük kısmını çöllerin kaplamasına rağmen ülkenin Hazar Denizi kıyıları ve güney dağlık kısmı ekoturizm açısından çeşitliliğe neden olmaktadır. Ülkenin coğrafi yapısının büyük bölümünü çöller oluşturduğundan bitki örtüsü genellikle endemik sınıfındandır.

Petrol ve doğal gaz üretimi ağırlıkta olan ülkede, yetersiz su kaynakları ve çevre kirliliği gibi etkenlerden koruma amacıyla doğal çekicilikler hükümet tarafından koruma altına alınmıştır. Ülkede 8 tane Milli Park mevcut olup toplam yüzölçümü 760 bin km2'ye yakındır. Parklarda 3000'e yakın bitki çeşidi, 50'ye yakın balık türü ve 279 hayvan türü ile 3 milyon hektarlık orman koruma altındadır. [10]

Ülkede olan tarihi eserler hem yakın, tarih hem de eski tarih ile ilgilidir ve en önemli eserlerden biri de eski Merv nehrindeki Sancar Sultân mozolesidir. Diğer önemli sanat eserleri ise Eski Nisa – M.Ö. I-III yy. tarihli Prafyan hükümdarlığının tapınağı, Gök Tepe kalesi, Parau- XII yy. tarihli Parau – Ata mozolesi, Dehistan – ülkenin batısında bulunan bölgede Missirian şehir kalıntıları ve XV yy. İslam tarihinin önemli eseri sayılan Seyitcemaleddin Camisi, Enev Camii, XV. yy., Abiverd X.-XVII. yy. kale, camii ve bina kalıntıları bulunan ortaçağ şehri, Sebu Mozolesi Sait Mithene, Meon köyü yakınında, XI.-XV. yy., Eski Merv (Büyük Selçuklu Devleti'nin Başkenti) Orta Asya'nın en önemli arkeolojik eserlerinden sayılır.

Yakın zamanlarda ülkenin ekoturizminde Hazar kıyılarında yenikurulmuş olan Avaza Turizm Bölgesinin liderlik edeceği beklenmektedir. Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbangulı Berdimuhammedov tarafından Hazar Denizi kıyısında Avaza Turizm Bölgesinin geliştirilmesine yönelik 2007 yılında ilan edilen kalkınma programı kapsamında 23 lüks otel ve kaplıca turizm tesisleri inşa edilmiş ve hizmete sunulmuştu.[11]

Avaza Milli Turizm Komitesi'ne göre, 3 ayrı aşamadan oluşan Avaza projesi için Hazar Denizi kıyısındaki 26 kilometre uzayan sahilde 5 bin hektar alan ayrıldı. Proje kapsamında modern otellerin yanı sıra sağlık merkezleri, spor tesisleri, villalar, pansiyonlar, iş merkezleri, çocuk dinlenme kampları, dinlenme tesisleri ve kültürel merkezler kurulacak. Türkmenistan hükümetinin şu ana kadar 1 milyar doların üzerinde yatırım yaptığı proje

[10] http://www.orexca.com/ (03. 04. 2013).

[11] Türkmenistan Avaza Milli Turizm Bölgesindeki Işbaşi Eğitimleri Tamamlandı. http://www.milliyet.com.tr/ turkmenistan-avaza-milli-turizm-bolgesindeki-ankara-yerelhaber-298656/, 17.07.2014.

kapsamında, bölgede oteller, çocuk dinlenme kampları, 7 kilometrelik suni kanal, elektrik santrali ve su arıtma tesisi inşa edildi.[12]

Ekoturizmi geliştirme açısndam Türkmenistan'ın diğer önemli bölgeleri Kopetdağ, Koytendağ ve Büyük Balhan sırdağlarıdır. Nohur, Sünt-Hasardağ, Sumbar ve Çandır vadileri, Duşak dağı gelecek ekoturizm merkezleri olarak görülmektedir.[13]

Ülkenin güneyindeki sıradağlarda göller, mağaralar, kanyonlar, orman ve dağ manzaraları ekoturizmle ilgilenenleri bu bölgeye çekebilir. Yaşam için ülkenin en müsait iklimi de bu bökgede görülmektedir.

Türkmenistan'ın çöllerinde (özellikle Karakum) ekoturistlereb çeşitli sesenekler sunula bilir. Develerle geziler, çöl ortasında tarihi mekanlar, eski Türkmen köyleri turistleri bölgeye çekmekte önemli rol oynayabilir.

Ekoturizm Türkmenistan için yenidir ve diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi altyapı yetersizliği, tecribenin azlığı, zayıf tanıtım gibi nedenler ekoturizmin gelişimini olumsuz etkilemektedir.

5. KIRGIZİSTAN'DA EKOTURİZM

Kırgızistan, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içerisinde ekotorizmi geliştirme açısından en büyük avantajlara sahip ülkedir. Bölgenin en yüksek dağları bu ülkede yer almaktadır.

Cumhuriyetin topraklarının yüzde 90'ından fazlası deniz seviyesinden 1000 m yükseklikte yer almaktadır. Doğal çekicilikler arasında dağ göllerinin özel bir yere sahipler. Kırgızistan'da bulunan irili ufaklı 2000 göl arasında Sıcak-Göl manasına gelen ve dünyanın en büyük doğal havuzlarından biri olan Issık-Göl, "Asya'nın incisi" olarak kabul ediliyor. Bu göl kuzeyden Kungey Ala-Tau ve güneyden Terskey Ala-Too sıradağlarıyla çevrilmiştir. Dağ ve deniz ikliminin karışımı olan Issık-Göl iklimi, şifalı çamur ve mineralleriyle çok meşhur bir sağlık merkezidir. Yaz mevsimlerinde, bu bölgede kurulan 111 sanatoryum on binlerce turisti ağırlama kapasitesine sahiptir. Kırgız Denizi sayılan Issık-Göl kışın dahi buz tutmadığı için yüzme sezonu ekim ayının başlarına kadar devam ediyor.[14]

Dağlarda karlı sırtın görkemli sessizliği, çiçeklenen bahçelerin ve üzüm bağlarının yemyeşilliği, köknar ağaçları ve ardıçların yeşil piramiti, Tien Shan ladin ağaçlarından ince gölgeli ormanlar, köpüklü şelaleler, ülkenin

[12] Avaza Milli Turizm Bölgesi, http://www.turkiye-turkmenistan.com/is-birligi-firsatlari/turkmenistan/avaza-milli-turizm-bolgesi/, Erişim Tarihi: 15.08.2016
[13] Ekoturister külübü, http://ashgabad.net/clubs/17, Erişim tarihi:22.08.2016
[14] Kırgızistan'da Turizm. http://batubatu1903.tr.gg/, Erişim tarihi:20.08.2016.

güneyinde uzanan Arstanbap'ın fındık ormanları, yeşil manzara bulunan Suusamyr Vadisi'nin seçkin yurdu turist çekiminde önemli rol oynayabilir.

Nehirler Kırgızistan'ın içinde 3500 den fazla küçük büyük nehirler var. Bunların bazılarının uzunluğu 10 km'yi aşmaktadır. Toplam uzunlukları ise 35000 km dir. Kırgızistanda bitki örtüsünü şu şekilde tarif etmek mümkündür: çöl, yüksek yayla, bozkır, çayır, çalı kümeleri, orman, kaya ve taş bitki gruplarıdır. Ülkenin bitkileri ise genelde ilkbahar-sonbahar otlağı olarak kullanılmaktadır.

Çöllerin büyük kısmı çifçilik ve tarım için ayırt edilmiştir. Bozkırlar fıstık, badem, yabangülü vs bitkilerle doludur. Ayrıca Kırgızistanda köknar, ardıç, geniş yapraklı, fındıkmeyva ormanları bulunmaktadır. Bitki örtüsünde görülen başlıca türler ise çam, ceviz, fıstık, huş ağacı, akağaç ve kavaktır. Güneybatı Tien - Shan'da bulunan ceviz ormanı özel bir öneme sahiptir.[15] Kırgızistan'ın doğal çekicilikleri arasında buzullar, dağ mağaraları, kanyonlar, şelaleler ekoturizm açısından büyük öneme sahipler.

Tarihi eserler, Kırgız yurtları, milli yemekleri turizm kaynakları arasında yer almakta olup, iyi tanıtıldıkları takdirde turizme önemli katkı sağlayabilirler.

Ülkenin dağlık alanlardan oluşması ulaşımda bir takım zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Altyapı ve nitelikli eleman ve sermaye yetersizliği, sık sık rastlanan ekonomik istikrarsızlık, etkin turizm projelerinin azlığı, kurumsal gelişmedeki aksaklıklar diğer turizm türleri gibi ekoturizmin de gelişmesini olumsuz etkilemektedir.

Diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Kırgızistan'da da turizm için büyük önem arzeden bölgeler tarım ve sanayi faaliyetleri sonucu kirlenmiş durumdalar. Son dönemlerde koturizmin de gelişmesi ile çevre durumunda iyileşmeler görülmektedir.

SONUÇ

Zengin doğal ve tarihi çekiciliklere sahip olan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ekoturizmi geliştirme açısından büyük avantajlara sahipler.

1991'de bağımsızlıklarını kazanmaları ile beraber bölge ülkeleri, milli servetlerinin sahibi olmuş ve bağımsız turizm politikaları yürütme olanağı elde etmişler. Ekoturizm adı geçen ülkeler için yeni olmasına rağmen son dönemlerde bu konuda önemli gelişmeler görülmektedir. Özellikle Kazakistan'da Ekoturizm Bilgi Kaynak Merkezinin kurulması, yapılan kongreler, araştırmalar, yeni turizm projelerinin uygulamaya konulması,

[15] http://www.nas.aknet.kg/

koturizmin öneminin anlaşıldığını göstermektedir. Ekonomileri genellikle hammadde satışına bağlı bölge ülkeleri için turizmin geliştirilmesi büyük önem arzetmektedir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde ekoturizim önünü açmak için aşağıdakiler faaliyetlerin hayata geçirilmesi önemli katkı sağlayabilir:

- Ekoturizmle ilgili kurumların düzenlenmesi ve bu alandaki yasal mevzuatın geliştirilmesi
- Turizm altyapısının (özellikle konaklama ve ulaştırma alanlarında) geliştirilmesi,
- Turizm alanında hizmet kalitesisin yükseltilmesi.
- Ekoturizmle ilgili tanıtım faaliyetlerinin artırılması,
- Ekoturizm alanında bilimsel çalışmaların artırılması,
- Ekoturizme sermaye yatırımının artırılması,
- Ekoturizm alanında gelişmiş ülkelerin tecrübelerinin değerlendirilmesi,
- Ekoturizm alanında çalışan elemanların gelişmiş turizm ülkelerinde staj geçmesinin sağlanması,
- Vize prosedürlerinin sadeleştirilmesi,
- Çevre koruma tedbirlerinin artırılması,
- Ekoturizm konusunda yerel halkın bilinçlendirilmesi.
- Ekoturizm alanında bölge ülkeleri arasında etkin işbirliğinin sağlanması.

KAYNAKÇA

2020 Yılına Kadar Kazakistan Cumhuriyetinde Turizmi Geliştirme Konsepti, http://www.turakmo.kz/ ?c=160, Erişim tarihi: 14.8.2016

Aizhan Mukhitdinova, Turizmin Kazakistan Ekonomisindeki Yeri Ve Önemi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009. S.4.

Avaza Milli Turizm Bölgesi, http://www.turkiye-turkmenistan.com/is-birligi-firsatlari/turkmenistan/avaza-milli-turizm-bolgesi/, Erişim Tarihi: 15.08.2016

Doğal Koruma Fonu Objelerinin Listesi, http://tourkz.com/tourism/kaz_map/list.html, 22 Ocak 2009

Ekoloji Turizm, http://welcomeuzbekistan.uz/ru/vidi-turisma/eco-tur.html, Erişim: 22.08.2016

Ekoturister külübü, http://ashgabad.net/clubs/17, Erişim tarihi:22.08.2016

http://www.nas.aknet.kg/

http://www.orexca.com/ (03. 04. 2013).

Kırgızistan'da Turizm. http://batubatu1903.tr.gg/, Erişim tarihi:20.08.2016.

Özbekistan ekoturizm ülkesidir, http://narodnoeslovo.uz/index.php/homepage/zhamiyat/item/6218-uzbekistan-strana-ekoturizma, Erişim tarihi:20.08.2016

Özbekistan'da Turizmin Gelişimi, https://www.un.int/uzbekistan/news/, Erişim tarihi:15.10.2015

Özbekistan'ın Ekoturizm Potansiyeli, http://eco.uz/ru/biblioteka/publikatsii-v-smi/166-potentsial-ekoturizma-v-uzbekistane, Erişim tarihi:14.08.2016

Raşida Şaykenova, Klara Mamutova, Kazakistan'da ekoturizmin mevcut durumu. http://www.almaty-info.net/762, Erişim tarihi: 20.08.2016.

Türkmenistan Avaza Milli Turizm Bölgesindeki Işbaşi Eğitimleri Tamamlandı. http://www.milliyet.com.tr/ turkmenistan-avaza-milli-turizm-bolgesindeki-ankara-yerelhaber-298656/, 17.07.2014.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

SOSYAL MEDYA TEMELİNDE BİLGİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN TURİZMDEKİ YERİ

Ümmühan KAYGISIZ[1]
Gülay BULGAN[2]

ÖZET

Sosyal medya, insanların birbirleriyle ve şirketler ile iletişim biçimlerine yeni bir boyut kazandırmaktadır. Turistik ürünün soyut özellikte oluşu nedeniyle turizm sektöründe tüketicilerin satın alma kararı vermesinde sosyal medyanın yeri ve önemi büyüktür. Bu özellik nedeniyle seyahat planlamalarının farklı aşamalarında turistlerin bilgi alma hususunda sosyal medyadan aktif olarak yararlandıkları bilinmektedir. Ayrıca sosyal medya sayesinde turistik tüketim kararı alıcılarının soyut olan turistik ürünü somutlaştırmalarına imkan tanınmaktadır. Sosyal medya ortamında paylaşılmakta olan görsel ve yazılı bilgiler turistik ürünün ya da hizmetin satın alınmasında çok önemli bir etkiye sahiptir. Bu doğrultuda yapılan bu çalışmanın amacı, sosyal medyanın turizm faaliyetlerindeki yerini ortaya koymak suretiyle turizm sektörü açısından sosyal medya etkilerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Bu çalışmada kapsamlı literatür taraması yapılarak, sosyal medyanın turizm sektörü açısından yeri ve önemi vurgulanmaktadır. Elde edilen sonuçlara göre turizm sektörü açısından, sosyal medya kullanımı oldukça elverişli ve yaygındır. Bunun yanı sıra diğer sektörlere oranla tüketimi arttırıcı bir etki de yaratmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Turizm, Sosyal Medya, İletişim, Bilgi İletişim Teknolojileri.*

ABSTRACT

Social media gives people a new dimension to communication with each other and form companies. The place of social media is great importance of making the purchasing decisions of consumers in the tourism industry because it is the intangibles quality of the tourism product. This feature is known as active as tourists can benefit from social media to get information due to travel issues at different stages of planning. Also recognized tourist product which allowed them to embodied the intangible social media

[1] Yrd. Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, ummuhankaygisiz@sdu.edu.tr
[2] Yrd. Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Turizm İşletmeciliği Bölümü, gulaybulgan@sdu.edu.tr

consumption through tourist decision of buy. Visual and written information is being shared on social media that is purchasing tourist product or service has a very significant impact. In this direction the aim of this study, to determine the place of social media in terms of tourism activity by the tourism sector is to provide a better understanding of the impact of social media. In this study, with a comprehensive review of the literature, the place of social media in the tourism sector and its importance is emphasized. According to the results obtained use of social media is very convenient and widespread in terms of tourism. Social media is as well as increasing consumption than other sectors to create the effect.

Keywords: *Tourism, Social Media, Communication, Information and Communication Technology*

1. GİRİŞ

Sosyal medya olarak bilinen olgunun ortaya çıkması ile müşteriler ve diğer paydaşlar ile iletişim kurmak için iş stratejileri, taktikler, cihazlar ve diğer paydaşlar, önemli ölçüde dönüşüme uğramıştır. Yeni online bilgi kaynakları, özellikle müşteri temellidir, ancak belli bir ölçüde de firma odaklıdır. Son dönemde sosyal medya araştırmaları gelişmekte olan bir araştırma alanını oluşturmaktadır. Kurumsal iletişim, turistlerin davranışları ve karar verme gibi konuları anlamak için çeşitli disiplinlerden bilim adamları dikkatlerini bu alana kaydırmıştır.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) ilerlemesi 1970'lerde turizm sektörüne endüstriyel bir boyut katmıştır. Endüstriyel yapının yanı sıra iş stratejileri ve uygulamaları da yeni bir yapıya bürünmüştür. Daha fazla insan, çoklu dijital medya formları özellikle bilgisayarlar, tabletler, akıllı telefonlar, televizyonlar, oyun platformları ve gelişmekte olan cihazlar aracılığıyla uzun bir süre için internete bağlanır hale gelmiştir. Bilgi iletişim teknolojilerinin gelişimi birden fazla sektörü etkilemektedir. Ancak, son araştırmalar, özellikle hizmet sektörlerinde turizm ve bilgi iletişim teknolojileri arasında sıkı bir ilişki olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Bilgi iletişim teknolojileri turizm organizasyonları geliştirmek için yeni fırsatlar ve kaynakları aynı zamanda da gelecekteki rekabet ve karlılık hedeflerini sunmaktadır. Ortaya çıkan elektronik turizm eğilimleri, müşteri odaklı bir yaklaşım benimsemek suretiyle şirketler için giderek artan bir fırsat oluşturmaktadır.

Bu doğrultuda çalışma, kapsamlı literatür taraması ile, sosyal medyanın turizm sektörü açısından önemini vurgulamayı amaçlamaktadır. Farklı sosyal medya kullanıcılarının turistik faaliyetler için sosyal medya kullanımları incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre turizm sektörü

açısından, sosyal medya kullanımı oldukça elverişli ve yaygındır. Özellikle özendirici ve rekabet oluşturucu özellikleri sayesinde sosyal medya turizm müşterilerini belli destinasyonlara yöneltebilmektedir. Sonuç olarak turizmde sosyal medya kullanımı diğer sektörlere oranla tüketimi arttırıcı bir etki de yaratmaktadır.

2. TURİZMDE BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ (BİT) VE GELİŞMELER

Yeni teknolojilerin ortaya çıkması, mevcut pazarlama paradigmalarına meydan okumaktadır. Bu pazarlama fırsatlarından yararlanmak için yenilikçi yaklaşımlarla hareket etmek gerekmektedir. Öncelikle teknolojik yeniliklerden dolayı meydana gelen tüketici davranışlarındaki değişiklikler ele alınmalıdır. Aynı zamanda kısa vadeli düzeltmeler ve parça parça yaklaşımlar yerine bütüncül ve stratejik düşünme önem arz etmektedir.

Pazarlamacılar için, bu tür geçişler kolay değildir. Özellikle 1990'ların sonlarında İnternet kullanımı artmış ve daha fazla sayıda kurum bir Web varlığı kurmak için çalışmıştır. Dolayısıyla yeni gerçekliklere uyum pazarlamacıları zorlamıştır.

Stratejik pazarlama faaliyetleri ile ilgili olarak teknolojik değişimin etkilerini düşünmek gereklidir. Tüketiciler ve kuruluşlar açısından Web teknolojilerindeki geniş kabul ile teknoloji odaklı olmak önemli avantajlar sağlamıştır.

1970'lerde bilgi ve iletişim teknolojilerinin ilerlemesi iş stratejileri ve uygulamalarının yanı sıra endüstriyel yapı açısından da turizm sektörünü de etkilemiştir.[3]

1970'lerde Bilgisayar Rezervasyon Sistemlerinin gelişmesi (Computer Reservation Systems/CRS) ve 1980'lerde Küresel Dağıtım Sistemlerindeki (Global Distribution Systems/ GDS) gelişmeler, turizm dağıtım yapısını değiştirmiştir. Aynı zamanda, Web'teki son gelişmeler ve internet ile (1990'larda) müşteriler arasında ve müşteriler ve tedarikçiler arasındaki ilişkiler de etkilenmiştir. Daha fazla insan çoklu dijital medya formları bilgisayarlar, tabletler, akıllı telefonlar, televizyonlar, oyun

[3] Buhalis D, O'Connor P, Information communication technology revolutionizing tourism. Tour Recreat Res 30(3), 2005, 7–16; Buhalis D, Law R, Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the internet—the state of eTourism research. Tour Manag 29(4), 2008, pp.609–623.

platformları ve gelişmekte olan cihazlar gibi araçlar vasıtasıyla uzun bir süre için internete bağlı hale gelmişlerdir.[4]

BİT gelişimi çok farklı sektörleri etkilemektedir. Ancak, son araştırmalar, BİT'in hizmet sektörleri ile özellikle de turizm ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Aslında, seyahat planlama sürecinde bireyler; çoğunlukla online seyahat acenteleri, seyahat sağlayıcı siteler, arkadaşlar ve akrabalar ile seyahat yorumu sitelerinden etkilenmektedir.[5]

Google tarafından yapılan bir "Think Insight" çalışması hem eğlence hem de iş seyahati yapan turistlerin diğer turistlerin görüşleri için (%42 eğlence; %55 iş), online arama yaptıklarını göstermektedir. Öte yandan ilham bulmak için (%42 eğlence, %48 iş) ve arkadaş ya da ailelerin seyahat içerik veya yorumlarına bakmak için sosyal medya kullanımı da yoğundur. İstatistiklerin de gösterdiği gibi, karar verme sürecinde seyahat edenler tarafından sosyal medya kullanımı artmaktadır.

BİT turizm organizasyonlarını geliştirmek için yeni fırsatlar ve kaynaklar ile gelecekteki rekabet ve karlılık hedeflerini sunmaktadır.[6] Yükselen BİT araçları da turizm organizasyonlarında karlılığı artırmak için yardımcı olabilmektedir. BİT araçları, müşterileri ile doğrudan bir ilişki geliştirme, satışları artırma ve online seyahat acentaları ve diğer dağıtım kanallarına ödenecek komisyon miktarını azaltma fırsatı sağlamaktadır. Ayrıca BİT araçlarının, web itibar yönetme yeteneği kuruluşlara kurumsal imajlarını geliştirmek ve turizm hizmetlerinde gelir yönetimi faaliyetlerinin etkinliğini artırmak imkanı da verebilmektedir. Bu özellikle gelir yönetimi sürecinin pazar bölünmesi ve fiyatlandırması rehberi, talep tahmini, stok tahsisi ve fiyat optimizasyonu, rezervasyon ve satış gibi tüm aşamaları için geçerlidir.[7]

Turizm ürünleri doğası gereği heterojendir. Müşterilere yüksek bir değer sunmak amacıyla turizm şirketleri arasında işbirliği (otel işletmeleri-seyahat acenteleri veya otel işletmeleri-diğer turizm hizmet sağlayıcıları arasında) önemlidir. Bu noktada devreye giren BİT turizm işletmelerinin soyut

[4]Nielsen, State of the media: the social media report 2012, http://www.nielsen.com/us/en/reports/2012/state-of-the-media-the-social-media-report-2012.html. Accessed Aug 2013; PhocusWright (2013b) Travel and technology survey 2013. http://www.phocuswright.com/ products/4276. Accessed March 2014; ComScore—Expedia Media Solutions (2013) Travel content Journey. http://attraction.ttracanada.ca/travel-content-journey/#.U4USI0CjJdo. Accessed Feb 2014.

[5] TripAdvisor / TripBarometer 2013.

[6] Buhalis D, Strategic use of information technologies in the tourism industry. Tour Manag. 19(5), pp.409–421; O'Connor P (1999) Electronic information distribution in tourism & hospitality. CAB, Oxford; Buhalis D, O'Connor P (2005) Information communication technology revolutionizing tourism, pp.7–16.

[7] Mauri AG, Hotel revenue management. Principles and practices, Pearson, Milan, 2012.

olan mal ve hizmetlerini adeta somutlaştırarak satış hacimlerinin büyümesine yol açan önemli bir gelişme aracıdır.

3. TURİZMDE SOSYAL MEDYANIN YERİ

Tarihsel süreç olarak sosyal medyanın ortaya çıkışı 1979 yılında Jim Ellis ve Tom Truscott tarafından kurulan Usenet ile başlamaktadır. Usenet; dünya genelindeki internet kullanıcılarına mesaj atma imkânı sunan bir tartışma platformudur. Günümüzdeki kullanımı açısından sosyal medyanın ortaya çıkışı ise 1989 yılında Bruce ve Susan Abelson tarafından kurulan ve çevrimiçi günlük yazan kişileri bir toplulukta toplayan Open Diary Web sitesi ile gerçekleşmiştir.[8]

Sosyal medya; topluluk merkezli Web sitelerinde bilgi, tecrübe ve bakış açılarının paylaşılması ile ilgili bir alandır. Sosyal medya; Web 2.0 teknolojilerinin ve kullanıcı tabanlı içeriğin doğal bir sonucudur.[9]

Şekil 1: Sosyal Medya Performans Çerçevesi[10]

Kaynak: Hamill and Stevenson 2010.

[8] Kaplan AM, Haenlein M, Users of the world, unite! the challenges and opportunities of social media. Bus Horiz , 2010, 53(1) p.60.
[9] Bozarth, J., Social *Media For Trainers.* San Francisco: Pfeiffer Publish, 2010, p.11.
[10] Hamill, J. and Stevenson, A. 2010. Step 3: *Key Performance Indicators (Post 1)*. Available at: www.energise2-0.com/2010/06/27/step-3-key-performanceindicators- post-1/ [accessed: 12.08.2016].

Şekil 1'de "*Sosyal Medya Performans Çerçevesi"* görülmektedir. Buna göre, ilgi/katılım sosyal medyada örneğin YouTube gibi çeşitli kanallarla müşteri katılım düzeyi, harcanan zamanı,

- Etkileşim, yorum, eleştiri, tavsiye gibi eylemleri,
- Samimiyet markaya gösterilen sevgi ya da kaçınma düzeyi; duygular vb görüşleri,
- Etki, savunma, tavsiyeler ve öneriler, retweets vb. ifade eder.
- Sosyal medya çok sayıda yaklaşım, araç ve teknik içeren karmaşık bir konu olduğu için, ana kategorilerini belirlemek yararlı olabilir.[11] Bu doğrultuda sosyal medya aşağıdaki türlerde tespit edilebilir:
- **Ortak projeler;** bu web sitelerinde kullanıcı eklemek, çıkarmak ve metin tabanlı içerikler gerçekleştirilebilir (Vikipedi gibi).
- **Sanal topluluklar;** bu platformlarda insanlar bilgi (metin, ses, video), içerik (Twitter) ve belirli bir konuyla ilgili görüşleri (Tripadvisor, Sanal Turist vb), ayrıca yazılı yorumları ya da günlükleri (bloglar içeren kişisel seyahat günlükleri) paylaşabilir.
- **İçerik toplulukları**; bu web sitelerinin kullanıcıları metinler, videolar, fotoğraflar gibi medya içeriklerini paylaşabilir (Youtube, Flickr, Pinterest, Instagram, vb.)
- **Sosyal ağ siteleri;** web sitelerinde insanların kişisel bilgileri ile profiller oluşturarak izin verdikleri arkadaşları ve meslektaşları ile içerik paylaşmalarıdır. Bu tür faaliyetlerde e-posta ve anlık mesajlaşma (Facebook, Linkedin vb) vasıtasıyla iletişim söz konusudur.
- **Sanal oyunlar/sosyal dünyalar platformları;** kullanıcılar bir avatar şeklinde görünebilir ve gerçek hayattaki gibi diğer kullanıcılarla etkileşim kurabilirler (Microsoft X-box veya Sony Playstation gibi web sitelerinde online oyunlar). [12]

[11] Mangold WG, Faulds DJ, Social media: the new hybrid element of the promotion mix. Bus Horiz, 2009, 52(4), pp.357–365; Kaplan AM, Haenlein M, Users of the world, unite! the challenges and opportunities of social media. Bus Horiz, 2010, 53(1), pp.59–68; Heinonen K, Consumer activity in social media: managerial approaches to consumers' social media behavior. J Consum Behav, 2011, 10(6), pp.356–364.

[12] Roberta Minazzi, Social Media Marketing in Tourism and Hospitality, Springer Cham Heidelberg New York Dordrecht London, 2015, pp.5-6.

Tablo 1: Sosyal Medya Sınıflandırması

Yüksek		Sosyal ağlar (Facebook, Twitter, Instagram) Sanal topluluklar (Bloglar, mikroblog)	Sanal sosyal dünyalar
Orta	Sanal topluluklar (Ticari yorum web siteleri) (TripAdvisor)	İçerik toplulukları (Youtube, pinterest)	
Düşük	Ortak projeler (Wikipedia)		Sanal oyunlar (Xbox, Playstation)
Düşük	**Orta**		**Yüksek**

Kaynak: Minazzi, 2015:6.

Seyahat blogları ve sosyal medya siteleri uzun süredir insanların bilgiyi üreten değil tüketen olduğunu fark etmişlerdir. Örneğin; YouTube'da 2005 yılındaki kuruluşundan bu yana yüklenen 2 milyar video ve ses parçalarına günlük 10 milyondan fazla tekil ziyaretçi tarafından erişilmektedir.

Global Web Index (2009) bu olguyu izlemiş ve sosyal medya kullanıcılarının dört ana grupta olduğunu belirlemiştir.[13] Bunlar:

- ***Gözlemciler,*** sadece içerik tüketmek için değil karar vermelerine yardımcı olmak için (sosyal medya kullanıcılarının %79.8);
- ***Paylaşımcılar,*** başkalarına yardımcı olmak ve bilgiyi göstermek amacıyla bilgi paylaşanlar (%61.2);
- ***Yorumcular,*** ürünlere yorumlar yaparak katkıda bulunmak için çaba harcayanlar (%36.2);
- ***Üreticiler,*** kendi çabasıyla içerik oluşturmaya çalışanlar (%24.2).[14]

Sosyal medyada "arabulucu" kategoriler seyahat önerileri yapan web siteleri (TripAdvisor) ve sanal topluluklardır. Bu sitelerde şirket ya da bir hedefi karşılaştırmak için kullanılabilecek kullanıcı tarafından oluşturulan içerik ve seyahat hakkındaki sıralamalar ve derecelendirmeler bulunmaktadır.

Skyscanner, Trivago, Kayak gibi meta/bilgi arama siteleri, online seyahat acenteleri ve seyahat tedarikçileri tarafından havayolları, uçuşlar, oteller, araç kiralama vb. sağlanan çeşitli turizm hizmetlerini karşılaştırmak

[13] Li, C. *Open Leadership: How Social Technology Can Transform the Way You Lead*. San Francisco, CA: Jossey-Bass; TrendsStream Limited 2010.
[14] Sigala Marianna, Evangelos, Christou, Ulrike Gretzel, Social Media in Travel, Tourism and Hospitality Theory, Practice and Cases, 2012, p.78.

için yolculara olanaklar tanımaktadır.[15] Ayrıca bu sitelerde derecelendirme, sıralamaları incelemek, Web' de yayınlanan yorumlar, kullanıcı tarafından oluşturulan içerik ve en uygun fiyatlar görülebilmektedir. Bu adım net ve kesin kararlara ulaşmak isteyen tüketiciler açısından alternatiflerin sayısını azaltmak için çok yararlıdır.

Twitter karşılıklı etki gerektirmeyen kullanıcılar arasındaki ilişkileri ilgilendiren bir sosyal ağdan farklıdır**.** Aslında, kullanıcı hiçbir takip zorunluluğu olmadan diğer kullanıcıları takip edebilmektedir. Takipçiler takip ettikleri kullanıcıların (tweet) mesajlarını almaktadır. Kullanıcılar Tweetin çok ilginç ve paylaşım için değerli olduğuna karar verirse retweet yapılabilmektedir. Bu şirketler için büyük bir potansiyel sağlar, elektronik ağızdan ağıza iletişimi artırabilir, atılan tweetler ile müşterilerin ilgisi çekilebilmektedir**.** Örneğin; konukseverlik alanında, bir otel konuk yorumu ekleyerek "retweet" yapabilmektedir.

Şekil 2: Otel İşletmelerinin Sosyal Medyada Twitter Vasıtasıyla Attığı Bir Retweet

Kaynak: https://twitter.com/rixostekirova, 2016.

Böylelikle "karşılıklı iletişim" kombinasyonu, özel bir migro blog şeklinde "takipçilerden takipçilere ve dış alıcılardan onların takipçilerine gönderilen belirli bir özellik olarak" tespit edilebilmektedir.[16] Geçmişten günümüze kadar yapılmış olan hemen hemen tüm turizm araştırmalarında

[15] Kracht J, Wang Y, Examining the tourism distribution channel: evolution and transformation. Int J Contemp Hosp Manag, 2010, 22(5), pp.736–757

[16] Kaplan AM, Haenlein M, The early bird catches the news: nine things you should know about micro-blogging. Bus Horiz, 2011, 54(1), pp.55–113

tüketicilerin seyahat kararı vermelerinde etkili ve en sık elde edilen bilgi kaynağı olarak arkadaş ve akraba tavsiyesinden faydalanmakta oldukları görülmüştür. Dolayısıyla satın alma kararı verecek olan potansiyel turistlerin arkadaş ve akrabalar tarafından iletilen bilgileri, pazarlamacılar tarafından üretilenden daha inandırıcı, daha güvenilir ve dürüst bulduğu anlaşılmaktadır. İnternet ve Web teknolojilerindeki gelişmeler artık tüketicilerin sadece arkadaş ve akrabalarına değil, aynı zamanda popülaritesi artmaya devam eden seyahat bloglarında yabancılardan gelen kişisel olarak anlamlı eleştirilere erişmelerine de izin vermektedir.

Dünya çapında bir örnek olarak TripAdvisor 50 milyonun üzerinde benzersiz kullanıcıya sahiptir.[17] TripAdvisor seyahatle ilgili içerik değerlendirmeleri sağlayan bir Amerikan seyahat sitesi şirketidir. Aynı zamanda interaktif seyahat forumlarını da içermektedir. TripAdvisor kullanıcı tarafından oluşturulan içeriklere sahiptir ve web sitesi içerik hizmetinin çoğu kullanıcılara ücretsizdir ve web sitesi bir reklam iş modeli tarafından desteklenmektedir. TripAdvisor Media Group, 25 seyahat markası ile çalışmaktadır. TripAdvisor, İngiltere, ABD, Danimarka, Fransa, Almanya, Yunanistan, Hindistan, Endonezya, İrlanda, İtalya, Japonya, Avusturya, Avustralya, Brezilya, Kanada, Çin Meksika, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Rusya, Sırbistan, Singapur, İspanya, İsveç, Tayland ve Türkiye'de uluslararası web siteleri üzerinden çalışmaktadır.

Öte yandan seyahat blogları ve sosyal medya siteleri uzun süredir ürettikleri bilgi sayesinde daha fazla insanın tüketime yöneldiğinin farkındadır. Özellikle turizm sektörü açısından son derece önemli bir yeri olan seyahat blogları sayesinde, artık tüketiciler bir bilinmeze yolculuk yapmak yerine hemen hemen tüm özelliklerine hakim oldukları bir turistik tüketim içine girmeye başlamıştır.

4. TURİZMDE TÜKETİCİ DAVRANIŞLARI

Turizm sektöründe oldukça geniş bir alanda internet kullanımı yaygınlaşmıştır. E-posta, web sayfası, haber grupları, tartışma grupları, chat odaları, Messenger, internete dayalı telefon, internet ortamında canlı yayın, online toplantılar, telekonferans, vido konferans, webcasting, link verme uygulamaları, arama motorları, online reklamlar ve e-posta imzaları en sık kullanılan uygulamalar arasında yer almaktadır.[18]

---

[17] Dépêches, *TripAdvisor Becomes the First Travel Brand to Break the 40 Million Unique Monthly Visitors Barrier* [online, 1 November]. Available at: http://www. aeroweb-fr.net/depeches/2010/09/tripadvisor-becomes-the-first-travel-brand-tobreak- the-40-million-unique-monthly-visitors-barrier [accessed: 01.08.2016].

[18] Kozak, N. *Turizm Pazarlaması.* Ankara: Detay Yayıncılık, 2010, s.288.

Şekil 3:Turizmde Tüketici Davranışları Sürecinin Aşamaları

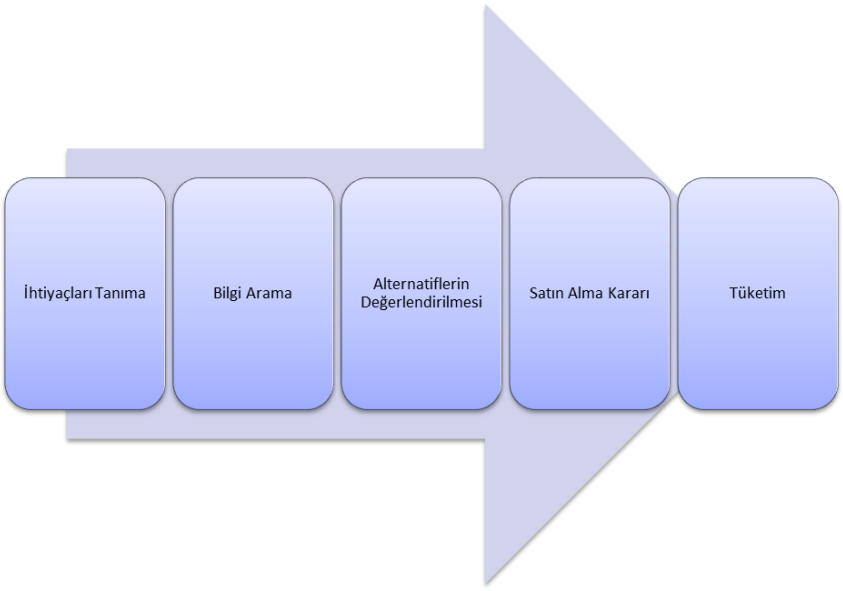

Kaynak: Minazzi, 2015:51

Yapılan karar verme araştırmalarına göre, Şekil 3'de görüldüğü gibi, seyahat satın alma süreci beş aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalar: İhtiyaçları tanıma, bilgi arama, alternatiflerin değerlendirilmesi, satın alma kararı, tüketimdir.[19] Seyahat hizmetleri çoğunlukla tecrübe ürünleri[20] olarak kabul edilir; esas olarak maddi olmayan/soyut[21] kaliteyi, tüketimde değerlendirmek

[19] Kotler P, Bowen JT, Makens JC, Marketing for hospitality and tourism, 5th edn. Pearson, Upper Saddle River, 2010; Zeithaml VA, Bitner MJ, Gremler DD, Services marketing: integrating customer focus across the firm, 6th edn. McGraw-Hill, New York, 2012.

[20] Cohen E A, phenomenology of tourist experiences. Sociology, 1979, 13, pp.179–201; Uriely N, The tourist experience: conceptual developments. Ann Tour Res, 2005, 32(1), pp.199–216; Moscardo GM, The shaping of tourist experience. The importance of stories and themes. In: Morgan M, Lugosi P, Ritchie JRB (eds) The tourism and leisure experience. Consumer and managerial perspectives. Channel View Publications, Bristol, 2010; Sundbo J, Sørensen F, Handbook on the experience economy. Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2013.

[21]Murray KB, Schlacter JL, The impact of services versus goods on consumers' assessment of perceived risk and variability. J Acad Mark Sci, 1990, 18(1), pp.51–65; Gremler DD, Gwinner KP, Brown SW, Generating positive word-of-mouth communication through customer–employee relationships. Int J Serv Ind Manage, 1994, 12(1), pp.44–59

zordur.[22] Dahası, seyahat hizmetleri alımları daha çok tüketici davranışlarının belirli özelliklere sahip olduğu online ortamda[23] gerçekleşecektir.

Seyahat dağıtım sistemi, bilgi teknolojisindeki gelişmelerden dolayı özellikle son yıllarda gelişmiştir. Bu değişiklikler, tedarikçiler ve tüketiciler arasındaki farklı bağlantı yolları geliştirilmesi, operatörlerin bazı geleneksel türlerinin azalması ve yeni iletişimsel ve satış araçlarının kullanımı ile ilgilidir. Sonuç olarak, sektörel görünüm daha karmaşık ve yeni dinamikler ile karakterize olmuştur.

Tablo 2: Seyahat Planlama Sürecinde Online Bilgi Kaynakları

Tüketici	Sosyal ağ profilleri Kişisel bloglar İçerik toplulukları Profiller	Kurumsal internet sitesi Kurumsal blog Sosyal ağ sayfaları İçerik toplulukları sayfaları	Meta/bilgi arama Seyahat yorum siteleri Seyahat blogları Vikiler
Firma/Üretici	Sosyal medyada online bilgiler/uyarılar	Kurumsal internet sitesi Kurumsal blog Sosyal ağ sayfaları İçerik toplulukları sayfaları	Online reklamlar Seyahat yorum siteleri Seyahat blogları Seyahat dağıtım kanalları
Üçüncü Taraflar			Değerlendirme toplulukları (Forbes seyahat rehberi) Online turist rehberleri Online reklamlar
	Tüketici	**Firma/Üretici**	**Üçüncü Taraflar**

5. TURİZMDE TÜKETİCİ DAVRANIŞLARINA İLİŞKİN LİTERATÜR İNCELEMESİ

Türkiye'de sosyal medyanın, turizm pazarlamasındaki önemini tespit etmek için yapılan tezler mevcuttur. 2011 ve 2015 yıllarında Ulusal Tez Merkezi'ndeki tezler incelendiğinde turizm pazarlamasında sosyal medyanın rolü, sosyal medya kullanımının müşteri tercihleri üzerindeki etkileri, turizm sektöründe sosyal medya planlaması gibi konularda hazırlanmış olan tezler dikkat çekicidir. Sosyal medyanın en çok genç kitle tarafından kullanılması

[22] Zeithaml VA, Bitner MJ, Gremler DD, Services marketing: integrating customer focus across the firm, 6th edn. McGraw-Hill, November–December 2012, pp.139–146; Rosen E, The anatomy of buzz: how to create word-of-mouth marketing. Doubleday, New York 2000.
[23] Viglia G, Behavioral pricing, online marketing behavior, and analytics. Palgrave Macmillan, New York 2014.

sebebiyle üniversite öğrencileri üzerinde yapılan anket çalışmaları mevcuttur. Bu tezler genel olarak turizm sektöründe sosyal medyanın rolünü ölçmeyi amaçlamaktadır. Sosyal medya günümüzde etki alanını giderek arttırmakta, bu etki turizm pazarını da önemli ölçüde etkilemektedir. Anket sonuçları göz önüne alındığında genç kitlenin turizm tercihlerinde sosyal medyadaki yorumlardan etkilendiği ve paylaşımda bulunması bakımından sosyal medyanın turizm pazarını olumlu ve olumsuz olarak etkilediği açıktır.

İlgili uluslararası literatüre bakıldığında dikkat çeken çalışmalar şunlardır; Atadil, Bereniza, Yılmaz ve Çobanoğlu (2010)'nun yaptıkları çalışmada sosyal medyanın turizm işletmeleri açısından başarılı bir pazarlama kampanyası yürütmelerinde önemli bir fırsat olduğu belirtilmiştir. Sosyal iletişim sitelerinin turistlerin otellere yönelik tutundurma ve bilgi toplama alışkanlıklarına etkilerini değerlendirmek amacıyla yaptıkları çalışmalarda; katılımcıların %70'nin oteller ile ilgili bilgi toplarken sosyal iletişim sitelerine başvurduklarını ve bu sitelerde yer alan katılımcıların %64'ünün otel seçiminde bu sitelerden etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. [24]

Pan, Maclaurin ve Crotis (2007) yaptıkları çalışmada gezginlerin Charleston ve Güney Carolina hakkında bloglarda paylaşılmış olan seyahat deneyimlerini analiz etmişlerdir. Bloglar semantik ağ analizi ve içerik analizi yardımları ile analiz edilmiştir. Bu çalışma sonucunda seyahat bloglarının müşteri görüşlerini toplamak için maliyeti düşük ve kolay bir yöntem olması bakımından önemli bir yere sahip olduğu belirlenmiştir. Sosyal medyanın, pazarlamacılar tarafından turistlerin seyahat deneyimleri hakkında bilgi almak için önemli bir yere sahip olduğu belirlenmiştir. Bilgi teknolojilerinin gelişimi ile bunun destinasyon pazarlamasında önemli bir yöntem olduğunu belirtmişlerdir.[25]

Schmallegger ve Carson (2008) ise yaptıkları çalışmada seyahat bloglarının sayısının giderek arttığının ve bunun destinasyon pazarlamasında önemli bir yere sahip olduğunu ve diğer destinasyon pazarlaması stratejilerinden daha etkili olduğu sonucuna varmışlardır.[26]

Litvin, Goldsmit ve Pan (2008) yapmış oldukları araştırmada özellikle konaklama ve turizm sektöründe ağızdan ağıza pazarlamanın etkisinin çok fazla olduğunu belirtikten sonra, ağızdan ağıza pazarlamanın sosyal medya

[24] Atadil, H. A., Bereniza, K., Yılmaz, B. S. ve Çobanoğlu, C. An analysis of the usage of facebook and twitter as a marketing tool in hotels. *İşletme Fakültesi Dergisi,* 2010, *11*(2), pp.119-125.
[25] Pan, B., Maclaurin, T. ve Crotis, J. C. Travel blogs and implications for destination marketing. *Journal of Travel Research,* 2007, *46*(35), pp. 35-45.
[26] Schmallegger, D. ve Carson, D. Blogs in tourism: Changing approaches to information exchange. *Journal of Vacation Marketing,* 2008, *14*(2), pp.99-109.

gibi ortamlara geçmesi ile birlikte turistin satın alma karar sürecinde önemli bir bilgi kaynağı olarak tanımlamışlardır. [27]

Miguéns, Baggio ve Costa (2008) yaptıkları çalışmada, kullanıcının oluşturduğu içerik konusu üzerinde durmuşlardır. Kullanıcının oluşturduğu içerik, insanların sosyal medya üzerinden bilgi paylaşımı ile ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada TripAdvisor adındaki site, forum yazarları ve site yöneticileri üzerinden örnek olay çalışması ile inceleme altına alınmıştır.[28]

Lopez, Gidumal, Tano ve Armas (2011) yaptıkları çalışmada tatil planı yapan insanların sosyal medya kullanım eğilimlerine ilişkin teorik bir model denemişlerdir. Bu modelde sosyal medya kullanım eğilimlerini algılanan fayda ve teşvikler ile açıklamaya çalışmışlardır. Uygulamasında algılanan fayda ve teşviklerin sosyal medya kullanım eğilimlerini doğrudan etkilediği ancak maliyetin önemli bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Organizasyon yöneticileri ve destinasyon yöneticilerinin, turistlerin geçmiş deneyimlerini sosyal medyada paylaşmalarının dikkate aldıkları sonucuna ulaşılmıştır. [29]

Lo, McKercher, Cheung ve Law (2011) turizm ve sosyal ağlar üzerinden fotoğraf paylaşımını inceleyerek katılımcılar üzerine çalışmışlardır. Paylaşımcıların sosyal medya kullanım özellikleri, demografik profilleri ve seyahat güdüleri belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın dikkat çeken sonuçları arasında, sosyal ağ yapı sitelerinin anında mesajlaşma, çevrimiçi fotoğraf albümleri ve kişisel blogların popüler medya araçları olması ve paylaşımcıların genç, eğitimli ve yüksek gelir düzeyine sahip olduğu bilgisi yer almaktadır.[30]

Mansson (2011) teorik çalışmasında turistlerin sosyal medya aracılığıyla destinasyon pazarlaması sürecinin bir parçası olduğunu tartışmıştır. Bu yaklaşıma göre turistler sosyal medya gibi online kanallar yoluyla medya ürünü ve imajı yaratırlar. Bu ürünler daha sonra diğer turistlerce kullanılabilir ürünler haline gelir. Bu kullanımda yeni medya ürünü oluşumunu etkiler. Bunların hepsi destinasyon pazarlaması sürecinin bir parçasını oluşturduğu belirtilmiştir.[31]

Hays, Page ve Buhalis (2012), yabancı turistlerce en çok ziyaret edilen 10 ülkenin destinasyon pazarlamasında sosyal medyanın yerini ortaya

---

[27] Litvin, S. W., Goldsmith, R. E. ve Pan, B. Electronic word-of-mouth in hospitality and tourism management. *Tourism Management,* 2008, (29), pp.458–468.
[28] Miguéns, J., Baggio, R.ve Costa, C. Social media and tourism destinations: TripAdvisor case study. *Advances in Tourism Research*, Portekiz, 2008, s. 1-6
[29] Lopez, E. P., Gidumal, J. B., Tano, D. G. ve Armas, R. D. Intentions to use social media in organizing and taking vacation trips. *Computers in Human Behavior,* 2011, (27), pp.640-654
[30] Lo, I. S., McKercher, B., Cheung, C. ve Law, R. Tourism and online photography. *Tourism Management,* 2011, *32*, pp.725-731.
[31] Mansson, M. Mediatized tourism. *Annals of Tourism Research,* 2011, *38*(4), pp.1634-1652.

çıkarmak amacıyla bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada sosyal medya pazarlama stratejilerini belirlemek için içerik analizinden ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniklerinden yararlanılmıştır. Yapılan bu çalışmada Facebook'un diğer sosyal medya sitelerine göre daha etkin bir şekilde kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Gelecekte başarılı bir destinasyon yönetimi için sosyal medyanın kullanımının ve sosyal medya stratejilerinin geliştirilmesinin önemli olduğu vurgulanmıştır.[32]

Sigala (2012), operasyonel ve stratejik iş modelleri odaklı olarak Web teknolojilerini incelemiştir. Özellikle seyehat edenlerin karar verme süreçlerini etkileyen bir faktör olarak Web uygulamalarını ve sosyal medya pazarlamasını vaka çalışmaları üzerinden ele almıştır.[33]

Minazzi (2015), bilgi iletişim teknolojilerinin turizm pazarlamasındaki rolünü incelemiş, özellikle 1970'lerde bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte her sektörde olduğu gibi turizm sektöründeki iş stratejileri ve uygulamalarının nasıl değiştiğini etraflıca ortaya koymuştur. Özellikle sosyal medyadaki gelişmelerin ve farklı uygulamaların turizm sektörünü nasıl canlandırdığını vurgulamıştır.[34]

Yukarıdaki ilgili literatür örneklerinden de görüldüğü üzere, turizm sektöründeki tüm tüketici davranışı aşamalarında sosyal medya etkisi yoğun şekilde görülmektedir. Öncelikle yaklaşan seyahat hakkında araştırma yapmak, diğer gezginlerin değerlendirmelerini okumak, online bir reklam gördükten sonra uçuş, otel veya tatil araştırması yapmak, seyahat hakkında düşünmeye başlamak, seyahat videosu izlemek, yaklaşan seyahat hakkında daha fazla bilgi talep etmek, arkadaş ya da aile ile birlikte seyahat içerik veya değerlendirmelerini incelemek ya da diğer aktiviteleri sosyal medya üzerinden yapmak mümkündür.

6. TURİZM BLOKLARININ DOĞASI

Bireysel online günlükler, turizm blogları şeklinde aşağıdaki temel türlerde[35] gelişmiştir:

- ***Tüketiciden Tüketiciye (C2C***): Bu bloglar "elektronik ağızdan ağıza" turizm deneyimlerini paylaşmak, aile ve arkadaşlarla iletişim kurmak için yaygın olarak kullanılmaktadır.

[32] Hays, S., Page, S. J. ve Buhalis, D. Social media as a destination marketing tool: its use by national tourism organisations. *Current Issues in Tourism*, 2012, 1-29.
[33] Sigala, Marianna, Evangelos, Christou, Ulrike Gretzel, Social Media in Travel, Tourism and Hospitality Theory, Practice and Cases, 2012, p.78.
[34] Roberta, Minazzi, Social Media Marketing in Tourism and Hospitality, Springer Cham Heidelberg New York Dordrecht London, 2015, p.1.
[35]Schmallegger, D. and Carson, D. Blogs in tourism: Changing approaches to information exchange. *Journal of Vacation Marketing*, 2008, 14(2), pp.99-108.

- ***İşletmeden İşletmeye (B2B)***: Bu bloglar turizm işletmeleri (kamu ve özel, kâr gözeten ve gözetmeyen işletmeleri /sivil toplum kuruluşlarını kapsar) için sanayi eğilimleri, teknolojik gelişmeler, araştırma bulguları veya pazarlama ipuçları konularında paydaşlarla iletişim kurabilmede "ağ fırsatı" sunmaktadır.
- ***İşletmeden Tüketiciye (B2C***): Kurumsal bloglar olarak da adlandırılan iletişim şirketlerinin amacı müşterilerle ilişkileri geliştirmek ve profesyonel bloggerlar tarafından oluşturulan içerikleri sunmaktır.
- ***Hükümetten Tüketiciye (G2C***): Kurumsal bloglara benzer şekilde içerik oluşturma sürecidir. Bu bloglar hedef pazarlarla ile iletişim kurmak için hedef pazarlama kuruluşları tarafından oluşturulmaktadır.[36]

Bu bloglar müşteri ilişkilerini geliştirmek için oldukça kullanışlıdır. Özellikle de kullanıcı tarafından oluşturulan içeriği kontrol (örneğin, bilgi edinme, aidiyet eğlence ve keyif, maliyet ve zaman tasarrufu duygusu), kullanıcıların ihtiyaçlarına derhal cevap verme, toplumsal faaliyetleri gerçekleştirme, içeriği kullanarak hizmetler ve ürünler geliştirilmesi, belirlenmesi ve kullanıcıların arama faydalarına odaklanma konularında elverişlidir.[37]

Meydana gelen bütün bu gelişmelerin yanı sıra sosyal medyadaki turizm şirketleri ve destinasyonlarında blogların iyileştirilmesine büyük ihtiyaç vardır ve şu kritik önerileri kullanmak blogların stratejik uygulama ve deneyimlerini arttırabilir:

- Güvenilir olmak,
- Gerçek bilgi sağlamak,
- Uygun hedef pazarlara farklı kategorilerde bloglar kullanmak,
- Değişen iletişim paradigması ile yüzleşmek,
- Müşterileri dinlemek,
- Gerçek hikayeleri paylaşmak,
- Güncel trendleri paylaşmak,
- Müşterilerin ilgisini, anlatıların gücünü kullanmak,
- Tutkulu müşterileri belirlemek,
- Diğer sosyal medya iletişim araçlarını bu alana entegre etmek.

---

[36] Sigala, M. Measuring customer value in online collaborative trip planning processes. *Marketing Intelligence and Planning*, 2010, 28(4), pp.418-443.

[37]Parra-López, E., Bulchand-Gidumal, J., Gutiérrez-Taño, D. and Díaz-Armas, R. Intentions to use social media in organizing and taking vacation trips. *Computers in Human Behavior*, 2011, 27(2), pp.640-654; Sigala, M. Measuring customer value in online collaborative trip planning processes. *Marketing Intelligence and Planning*, 2010, 28(4), pp.418-443.

Turizmin deneyimsel doğası, dijital teknolojinin olağanüstü evrimi ve bu teknoloji ile bilgi paylaşımı yapan gezginlerin istekliliği, sanal turist topluluklarının farklı/çoklu oluşumlarına yol açmıştır. Web 2.0 teknolojilerindeki ve uygulamalarındaki hızlı büyüme ve böylelikle daha zengin, kişiselleştirilmiş ve katılımcı bilgi, sanal toplulukta tüm aktörler arasında kolayca paylaşılmaya başlamıştır.[38] Bu yeni teknolojik düzende, turist sadece deneyimsel ham verinin ana kaynağı ve deneyimsel veriyi bilişsel süreç içerisinde anlamlı hale getiren değil, aynı zamanda dağıtım ve kullanım için kontrol merkezidir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Son birkaç yıldır sosyal medyanın iletişimsel ve ticari uygulamaları kullanıcı ve akademisyenlerin ilgisini çekerek popülaritesini arttırmıştır. Seyahat dağıtım sistemi açısından daha kalabalık ve rekabetçi bir ortam meydana gelmiştir. Böylelikle firmalar, özellikle müşteri ile iletişim kurmak, onların beklentilerini karşılamak ve satışlarını artırmak için sosyal medya kullanımını optimize etmeye başlamışlardır.

BİT'teki ilerlemeler ve sosyal medya kesinlikle tüketicilerin birbirleriyle ve firmalarla olan iletişim yöntemini değiştirmiştir. Sosyal medya, kullanıcı tarafından oluşturulan kişisel fotoğrafların, videoların, içeriklerin paylaşımı ve bilgi gönderme gibi konularda oldukça yoğun kullanılmaktadır. Ayrıca, bireyler Foursquare gibi belirli bir anda konumlarını paylaşmak, konum tabanlı hizmetler için mobil uygulamalar benimsemeye başlamışlardır. Bu bağlamda sosyal medya üzerinden seyahat hizmetlerinden yararlanmak da son dönemde oldukça popüler hale gelen bir konu olmuştur.

Firmalar ve sosyal medya iş için yararlı tüm verileri toplamaktadır. Hizmet sağlamak, iletişim faaliyetleri ve müşterilerle ilişkileri kişiselleştirmek için bu bilgileri kullanmakta ve stratejik ortaklıklar kurmaktadırlar. Özellikle, otel işletmeleri arasında müşteri ilişkileri yönetimi kapsamında yatırım ve rezervasyon sistemlerini müşterilere/potansiyel müşterilere doğrudan ulaştırmak için stratejik ittifaklar gerçekleştirilmektedir. Hatta çok büyük marka gruplar arasında (Hilton, InterContinental gibi) müşteri ilişkileri yönetimi uygulamaları için, teşvik edici ve doğrudan rezervasyonu kolaylaştırıcı programlar (önceden havayolları tarafından yapılanlar gibi)

[38] Pudliner, B.A. Alternative literature and tourist experience: Travel and tourists weblogs. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 2007, 5(1), pp.46-59; Tussyadiah, I.P. and Fesenmaier, D.R. Mediating tourist experiences: Access to places via shared videos. *Annals of Tourism Research*, 2009, 36(1), pp.24-40.

entegre edilmiştir. Öte yandan, kullanıcılar kişiselleştirilmiş hizmetler alabilmekte, firmalar ve arkadaşlarla kolayca, doğrudan etkileşim kurabilmektedirler.

Bunların yanı sıra sosyal medya seyahat acentelerini ve tur operatörlerini de etkileyebilmektedir. Bu gibi durumlarda, sosyal medya hem bir tehdidi hem de bir fırsatı temsil etmektedir. Sosyal medya bir tehdit olabilir çünkü tedarikçilere seyahat satın alma işleminde (kurumsal web sitesi, sosyal medya sayfası, vs.) arabuluculuk yapabilmektedir. Aynı zamanda, sosyal medya yolculara, seyahat edenlere önemli bilgiler ve görseller sunması nedeniyle bir fırsat olabilmektedir.

Yapılan araştırmalarda potansiyel turistlerin herhangi bir turizm destinasyonu ile ilgili imajlarının oluşmasında ve turizm destinasyonu hakkında bilgi sahibi olmak için kullanılan kaynaklar arasında en önemli bilgi kaynağı ilk olarak aile-arkadaş-akraba-meslektaş tavsiyesi, ikinci olarak zorunlu nedenlerle ziyaret (örneğin sağlık maksatlı seyahatlerde konaklama alternatifi olmayan destinasyonlardaki otel işletmesi) ve son olarak da internet ve sosyal medya olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bazı durumlarda bilgi kaynağı olarak öncelik sırası bireyden bireye göre değişiklik gösterebilmektedir.

Sonuç olarak, turizm faaliyetlerinin her aşaması için sosyal medya kullanımı son derece önemli bir avantajdır. Bu doğrultuda turizmde sosyal medya kullanımını daha faydalı ve verimli hale getirebilmek adına şu tavsiyeler öngörülebilir:

- Stratejik düşünmek (iş faydaları ve bu alandaki faaliyetleri geliştirilecek iyi tanımlanmış bir sosyal medya stratejisi);
- Faaliyet odaklı bakış;
- Performans çerçevesi (medya performans ölçümü, iş etki değerlendirmesi, sağlam performans ölçüm çerçevesi);
- Planlama;
- Kaynakları etkin kullanma ve
- Sosyal medya konusunda uzmanlık istenilen hedeflere ulaşılmasını kolaylaştıracaktır.

KAYNAKÇA

Atadil, H. A., Bereniza, K., Yılmaz, B. S. ve Çobanoğlu, C. (2010). An analysis of the usage of facebook and twitter as a marketing tool in hotels. *İşletme Fakültesi Dergisi, 11*(2), 119-125.

Bozarth, J. (2010). *Social Media For Trainers.* San Francisco: Pfeiffer Publish.

Buhalis D (1998) Strategic use of information technologies in the tourism industry. Tour Manag 19(5), pp.409–421

Buhalis D (2003) eTourism: information technology for strategic tourism management. Pearson Education, Harlow

Buhalis D, Law R (2008) Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the internet—the state of eTourism research. Tour Manag 29(4), pp.609–623

Buhalis D, O'Connor P (2005) Information communication technology revolutionizing tourism. Tour Recreat Res 30(3), pp.7–16

Cohen E (1979) A phenomenology of tourist experiences. Sociology 13, pp.179–201

ComScore—Expedia Media Solutions (2013) Travel content Journey. http://attraction.ttracanada.ca/travel-content-journey/#.U4USI0CjJdo. Accessed Feb 2014

Dépêches 2010. *TripAdvisor Becomes the First Travel Brand to Break the 40 Million Unique Monthly Visitors Barrier* [online, 1 November]. Available at: http://www. aeroweb-fr.net/depeches/2010/09/tripadvisor-becomes-the-first-travel-brand-tobreak- the-40-million-unique-monthly-visitors-barrier [accessed: 1 December 2010].

Dye R (2000) The buzz on buzz. Harv Bus Rev November–December, pp.139–146

Gremler DD, Gwinner KP, Brown SW (1994) Generating positive word-of-mouth communication through customer–employee relationships. Int J Serv Ind Manage 12(1), pp.44–59

Hamill, J. and Stevenson, A. 2010. Step 3: *Key Performance Indicators (Post 1)*. Available at: www.energise2-0.com/2010/06/27/step-3-key-performanceindicators- post-1/ [accessed: 12 February 2011].

Hays, S., Page, S. J. ve Buhalis, D. (2012). Social media as a destination marketing tool: its use by national tourism organisations. *Current Issues in Tourism*, 1-29.

Heinonen K (2011) Consumer activity in social media: managerial approaches to consumers' social media behavior. J Consum Behav 10(6), pp.356–364

Kaplan AM, Haenlein M (2010) Users of the world, unite! the challenges and opportunities of social media. Bus Horiz 53(1), pp.59–68

Kaplan AM, Haenlein M (2011) The early bird catches the news: nine things you should know about micro-blogging. Bus Horiz 54(1), pp.55–113

Kotler P, Bowen JT, Makens JC (2010) Marketing for hospitality and tourism, 5th edn. Pearson, Upper Saddle River

Kozak, N. *Turizm Pazarlaması.* Ankara: Detay Yayıncılık, 2010, s.288.

Li, C. 2010. *Open Leadership: How Social Technology Can Transform the Way You Lead*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Litvin, S. W., Goldsmith, R. E. ve Pan, B. (2008). Electronic word-of-mouth in hospitality and tourism management. *Tourism Management*(29), 458–468.

Lo, I. S., McKercher, B., Cheung, C. ve Law, R. (2011). Tourism and online photography. *Tourism Management, 32*, 725-731.

Lopez, E. P., Gidumal, J. B., Tano, D. G. ve Armas, R. D. (2011). Intentions to use social media in organizing and taking vacation trips. *Computers in Human Behavior*(27), 640-654

Mangold WG, Faulds DJ (2009) Social media: the new hybrid element of the promotion mix. Bus Horiz 52(4), pp.357–365

Mansson, M. (2011). Mediatized tourism. *Annals of Tourism Research, 38*(4), 1634-1652.

Mauri AG (2012) Hotel revenue management. Principles and practices, Pearson, Milan

Miguéns, J., Baggio, R.ve Costa, C. (2008). Social media and tourism destinations: TripAdvisor case study. *Advances in Tourism Research*, (s. 1-6). Portekiz

Minazzi, Roberta, Social Media Marketing in Tourism and Hospitality, Springer Cham Heidelberg New York Dordrecht London, 2015, pp.5-6.

Moscardo GM (2010) The shaping of tourist experience. The importance of stories and themes. In: Morgan M, Lugosi P, Ritchie JRB (eds) The tourism and leisure experience. Consumer and managerial perspectives. Channel View Publications, Bristol

Murray KB, Schlacter JL (1990) The impact of services versus goods on consumers' assessment of perceived risk and variability. J Acad Mark Sci 18(1), pp.51–65

Nielsen (2012b) State of the media: the social media report 2012. http://www.nielsen.com/us/en/reports/2012/state-of-the-media-the-social-media-report-2012.html. Accessed Aug 2013

O'Connor P (1999) Electronic information distribution in tourism & hospitality. CAB, Oxford

Pan, B., Maclaurin, T. ve Crotis, J. C. (2007). Travel blogs and implications for destination marketing. *Journal of Travel Research, 46*(35), 35-45.

Parra-López, E., Bulchand-Gidumal, J., Gutiérrez-Taño, D. and Díaz-Armas, R. 2011. Intentions to use social media in organizing and taking vacation trips. *Computers in Human Behavior*, 27(2), pp.640-654.

PhocusWright (2013b) Travel and technology survey 2013. http://www.phocuswright.com/ products/4276. Accessed March 2014

Pudliner, B.A. 2007. Alternative literature and tourist experience: Travel and tourists weblogs. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 5(1), pp.46-59.

Rixos Tekirova Twitter Hesabı, https://twitter.com/rixostekirova Erişim Tarihi:15.08.2016

Rosen E (2000) The anatomy of buzz: how to create word-of-mouth marketing. Doubleday, New York

Schmallegger, D. and Carson, D. 2008. Blogs in tourism: Changing approaches to information exchange. *Journal of Vacation Marketing*, 14(2), pp.99-108.

Sigala, M. (2010). Measuring customer value in online collaborative trip planning processes. *Marketing Intelligence and Planning*, 28(4), pp.418-443.

Sigala, Marianna, Evangelos, Christou, Ulrike Gretzel, (2012), Social Media in Travel, Tourism and Hospitality Theory, Practice and Cases, p.78.

Sundbo J, Sørensen F (2013) Handbook on the experience economy. Edward Elgar Publishing, Cheltenham

TrendsStream Limited 2010. *Global Web Index* [online, 1 March]. Available at: http://globalwebindex.net/ [accessed: 1 November 2010].

Tussyadiah, I.P. and Fesenmaier, D.R. 2009. Mediating tourist experiences: Access to places via shared videos. *Annals of Tourism Research*, 36(1), pp.24-40.

Uriely N (2005) The tourist experience: conceptual developments. Ann Tour Res 32(1), pp.199–216

Viglia G (2014) Behavioral pricing, online marketing behavior, and analytics. Palgrave Macmillan, New York

Zeithaml VA, Bitner MJ, Gremler DD (2012) Services marketing: integrating customer focus across the firm, 6th edn. McGraw-Hill, New York

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

VAN İLİNİN TURİZM POTANSİYELİ ve BÖLGESEL ENTEGRASYON (YABANCI SERMAYE POLİTİKASI) KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

İbrahim ÇETİN[1]

ÖZET

Bu çalışmanın konusu bölgelerin kalkındırılması ve kalkınmışlık farklılıklarının azaltılmasında önemli rolü bulunan turizmin Türkiye'nin en doğusunda İran sınırında bulunan Van ilinin kalkınma, gelişme ve bölgesel cazibe merkezi olmasında nasıl bir rol ve katkı sunabileceğini analiz etmektir. Türkiye'nin Avrupa Birliği uyum programları içerisinde ve Türkiye'nin Kalkınmada Öncelikli Yöreler içerisinde bulunan Van'ın ekonomik, sosyal, kültürel alanda gelişmesinde öncelikli sektörlerin vurgulanmasına ek olarak turizm alanındaki potansiyelinin tespit edilmesi ve bu sektörün neden ve nasıl geliştirilmesine ek olarak turizm yatırımlarının bölgeye çekilmesinin önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda Türkiye'nin yabancı sermaye yatırım politika, program ve teşviklerini turizm açısından değerlendirmek ve Van'ın turizm alanında kaliteli üst yapının meydana getirilmesinde yabancı sermayenin teşvik edilmesinin yararına dikkat çekilmektedir. Bu kapsamda bölgenin üst düzey kamu yönetimi ve ticari kuruluşları temsilcilerinin Azerbaycan ve Van arasında turizm alanında meydana getirilebilecek ortaklık ve yabancı sermaye yatırımları hakkındaki görüş, düşünce ve önerileri değerlendirilecektir. Ayrıca, ülke, bölge ve yerel kaynaklara ilişkin ikincil verilerden de yararlanılacaktır. Sonuç olarak coğrafi ve iklimi, doğal güzellikleri ve tarihi vb. yönü ile bölge ve bölge ülkeleri için de bir çekim merkezi olma potansiyelinde olan Van ve bölgesinin kültür, tarih, coğrafya ve kardeşlik bağları olan Azerbaycan ve ilgili diğer yatırımcılar için sunduğu imkânlar vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Turizm, Van, Yabancı Sermaye, Bölgesel Kalkınma.*

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze ekonomik gelişme ve kalkınma sürecinde klasik üretim faktörlerinin rolünün önemli olduğu inkâr edilemez. Ancak günümüz koşulları, gelişme ve kalkınma özellikle bazı coğrafi mekânlar için

[1] Yrd. Doç.Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Turizm ve Otel İşl. Yüksekokulu, ibrahimcetin01@yahoo.com

klasik üretim faktörlerinin mahrumiyeti dolayısı ile gelişememe kaderini değiştirebilecek özelliğe kavuştuğu görülmektedir. Bunun en temel nedeni sanayi ve diğer sektörler açısından gelişmesini tamamlamış ve üretim fazlası meydana getirmeyi başarmış ülkelerde bu duruma ek olarak ekonomik, sosyal ve kültürel düzeyin artması nedeniyle turistik olarak güdülenmiş ve bu güdü içerisinde olanları ekonomik olarak destekleyebilecek koşulların gerçekleşmesi turizm hareketi sayesinde bu servet paylaşımının dünya coğrafyasının diğer bölgelerine transferi ya da bu bölgelerin diğer yerlerin gelişiminden yararlanma sonucunu eskisine nazaran daha belirgin bir biçimde ortaya çıkardığı görülmektedir. Bu bakımdan turizm ekonomide daha önceleri kullanılması pek mümkün olmayan doğal, kültürel vb. kaynakların kullanılmasına fırsat vermektedir. Bu durum ise klasik gelişme kaynakları ile gelişme olasılığı bulunmayan coğrafi mekânların, turizm aracılığı ile ekonomik, sosyal ve kültürel hedeflere ulaşmasının yolunu açmaktadır. Bu anlamda ülke, bölge ve hatta şehirlerin ekonomik sosyal-kültürel alandaki gelişme hedeflerine ulaşmalarını sağlayan iyi yönetildiğinde bir kurtarıcı olan turizm endüstrisinin geliştirilmesi olmaktadır. Hatta diğer ekonomik faaliyetlere bağlı olarak çarpan etkisinden yararlanmak için ve ekonominin çeşitlendirilmesi, tanıtım, yatırım çekme, hayat ve çevre kalitesini ve turizmin diğer katkılarından yararlanmak için ülke bölge ve şehirler için yine turizm endüstrisinin geliştirilmeye çalışıldığına tanık olunmaktadır. Sonuç olarak, bu gelişmeden yararlanmak için sadece gelişmiş ülkelerde değil, gelişmekte olan ülkelerde de turizm önemli olmaktadır (Giritlioğlu ve Avcıkurt, 2010). Bu bakımdan turizm ister gelişmekte, ister gelişmesini tamamlayan ülkeler, bölgeler olsun coğrafi mekânların geliştirilmesi için günümüzde öncelikle başvurulan önemli bir ekonomik araç konumundadır.

Ekonomik ve sosyal yararlarından dolayı bölgesel sorunların giderilmesi için önemli araçlardan biri turizm görülmektedir. Turizm ekonomik ve sosyal bir olay olmasının yanında psikolojik bir tatmin, kültürel ve çeşitli alanda birçok etkinlik sağlayan bir özelliğe sahiptir(Hayta, 2008; 39). Turizm yaptığı ekonomik, sosyal ve kültürel etkisi ile sadece ülkelerin kalkınmasında değil bir ülke sınırları içinde gelişmişlik özellikleri birbirinden farklı yerler arasındaki gelişmişlik farklılıklarını azaltarak dengeleyici bir özellik göstermektedir. Ülkeler için özellikle ödemeler dengesi üzerine etkisi ve yöre ve bölge hatta mikro turistik destinasyonlar için istihdam kaynağı ve gelir getirici etkisinin keşfedilmesi turizmin günümüzün en önemli ekonomik sosyal ve kültürel gelişim aracı olmasını sağlamıştır. Bir yörenin ekonomik ve diğer yönlerden gelişebilmesi, o bölgede yatırım yapılması için gerekli olan üretim faktörleri; hammadde (doğal kaynaklar), sermaye, insan kaynakları, teknoloji, girişim ve altyapı gibi unsurların olması gerekmektedir. Bahsedilen üretim faktörlerine sahip olamayan ülkelerin, yöre ya da şehir ve kırsal alanların kalkınma ve ekonomik gelişme için kullanabileceği birçok turistik ürün ve bileşenleri turizm endüstrisinin gelişimini sağlayabilir ve bu sayede

oluşturulan ikame sektör etkisi ile coğrafi mekânlar hedeflerine ulaşabilir. Veya bölgelerarası dengesizlikler turizm sayesinde meydana getirilen ekonomik çeşitlilikle azaltılabilir ya da ortadan kaldırılabilir.

Bu çalışmada, Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinde bulunan ve kırsal bir özellik göstermekle birlikte iklim, doğal güzellikler, coğrafi konum, coğrafi özellikler, doğal ve jeolojik özellikli yer şekilleri ile başta Van gölü ve diğer gölleri sınırları içerisinde barındıran Van'ın bu turistik ürün potansiyelinin kullanılması ve değerlendirilmesi sonucunda kırsal kabul edilen bu bölgenin ekonomik ve sosyal gelişmeyi çok çabuk ve hızlı başarabileceği öngörülmektedir. Van ve bölgesi genel özellikleri itibari ile kırsal değer özelliklerini korumuş bölgesel özellikler göstermektedir. Sanayi ve diğer endüstriler sınırlı gelişim göstermiştir. Göç alıp göç veren bir yer durumdadır. Bunun yanında bölgede bulunan illerin nüfusunda sürekli azalma yaşanırken Van'da ise artış gözlemlenmektedir(TÜİK, 2007).Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre Van'da işsizlik oranı (%10,3)Türkiye'nin diğer illerine kıyasla yüksek orandadır (TUİK, 2013). Kentsel bölgelerin çekiciliği, istihdam ve eğitim imkânlarının fırsatlar sunmasından kaynaklanmaktadır (Güreşci, 2010; 78). Bu bakımdan AB hibe projelerinin "coğrafi odaklanma" koşulu ve DPT'nin "Stratejik Çerçeve Uyum Belgesi" kapsamında Doğu Anadolu Bölgesindeki çekim merkezi ilan edilen Van'ın üretim yapısını çeşitlendirilmesi, işsizlerin iş olanaklarının artırılması amaçlanmaktadır (Gündüz, 2013; 71).

Bölgede genç nüfus yoğunluğu yüksek olduğu gibi işsizliğin de yüksek düzeyde olduğu çok açık olarak gözlenmektedir. Genel olarak kırsal alanlarda yaşayanların bölgelerini terk etmelerinin de nedeni olarak ifade edilebilecek sorunlar;

- İş olanaklarının yetersizliği, olmaması,
- Sosyal güvence olmadan çalışmak zorunda olunması,
- Yetersiz ve kalitesiz eğitim biçimi,
- Yetersiz, kötü sağlık koşulları ya da sağlık olanaklarının olmayışı, uzaklığı ya da eksikliği,
- Geleneksel tarım ya da kırsal iş tipi meşguliyetin emeklilik hakkı sunmaması,
- Sosyal ve kültürel gelişime uzaklık,
- Gelecek endişesi oluşturması olarak sayılabilir.

Dünyadaki artan şehirleşme ve gelişmiş ülke vatandaşlarının sahip olduğu harcanabilir gelir miktarı ve artan tasarrufları iki şekilde de gerek turistik talep ve gerek bölgeye zarar vermeyecek biçimde işbirliği ile kırsal alanlara yönlendirilebilir. Bu konuda günümüzdeki turizm talebindeki gelişmeler turistik talebin kıyılardan farklı olarak ülkelerin iç ve kırsal yerlerine doğru yöneldiği görülmektedir. Kırsal alanlar, turistik arz

bakımından oldukça zengin ve çekicilik barındırdığı ve klasik turizm talebinin alternatif aradığı günümüzde genel olarak kırsal alanlar ve Van bölgesi yeni bir turistik destinasyon oluşturmaya aday görünmektedir. Kırsaldaki her bir yörenin, köyün doğası, farklı bir kültürü, yaşam biçimi, üretim şekli, folkloru, vb. yönleri bir yörenin turistik gelişimindeki en önemli çekicilik unsurları olarak algılanmalıdır. Turizm sektörü, birçok kırsal bölge ve yörenin çok yönlü gelişimi için öncelikli başvurulan araç olma özelliğindedir. Bunun için sürdürülebilir planlana yaklaşımı önemlidir. Van'ın ekonomik sosyal ve kültürel yapısındaki darboğazların aşılmasında ve ilin yörenin geliştirilmesinde turizmin tüm bu etkilerinden yararlanmak gerekmektedir. Bunun için ise bölgenin turizm planlaması, bölgesel turizm alt ve üst yapının geliştirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada Van'ın ekonomik ve sosyal yapısı, turizm endüstrisinin durumu, bölgenin planlamaya olan ihtiyacı ve üst yapının geliştirilmesi konusunda bölgesel entegrasyonun (Kardeş ve Komşu ülkelerden Sermaye çekimi-Yabancı sermaye) önemi incelenmekte ve öneriler sunulmaktadır.

2. VAN İLİNİN EKONOMİK VE SOSYAL YAPISI

Van Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde ve İran Devleti ile sınır konumundadır. Türkiye'nin altıncı büyük ili durumunda ve yeryüzü şekillerinin dağılımı bakımından dağlık bir yapıdadır (%54) (Barlas, 2010; 53). Ekonomisi günümüze kadar ve eskiden olduğu kadar olmasa da halen büyük oranda tarım ve hayvancılığa bağlıdır. Günümüzde aktif nüfusun % 77'si tarım alanında çalışmakta, geniş mera ve çayırlık alanlara sahip olması günümüzde Konya'dan sonra en çok hayvan besleyen(%5,5) illerinden biri durumundadır. (http://www.cografya.gen.tr/tr/van/ekonomi.html, erişim:09.08.2016).

Devlet, kamu yatırımlarının öncelikli yörelere kaydırılması ve bazı özendirici teşviklerin uygulanması için Türkiye'yi, "gelişmiş", "normal" ve "kalkınmada öncelikli" yöreler ya da bölgeler (KÖY), olarak üç ayrı bölgeye ayırmıştır. Kalkınmada öncelikli yöreler de yine kendi içinde birinci ve ikinci derecede öncelikli yöreler olarak ayrılmaktadır. Burada dikkati çeken Doğu Anadolu'daki illerin ve dolayısı ile Van'ın öncelikle geliştirilmesi iller kapsamında olmasıdır. Bu kapsamda çeşitli yazarlarca (Gündüz, 2013; 72) vurgulandığı gibi; yatırım indirimi, enerji maliyetlerinin düşük olması, arsa tahsisi, KDV istisnası, vergi, resim ve harç istisnası, KOSGEB destekleri, özel sektöre verilen "Yatırım Teşvik Belgeli" işletmelerin artırılması, kamu yatırımının bu illere daha fazla yapılması vb. teşvikler arz meydana getirmek ve ekonomik gelişme için şüphesiz önemli olmaktadır.

Genel olarak diğer ülkeler ile sınır konumunda bulunan iller bu ülkeler ile çeşitli ekonomik ve sosyal çabalar içinde bulunmaktadır. Bunlardan geçmişten günümüze gelen bir ekonomik faaliyet olarak sınır ticareti gelmektedir. Van ili için İran ile Kapıköy ve Esendere sınır kapıları üzerinden bu ticaret biçimini görmek mümkündür. Sınır ticareti, iki komşu ülke arasında yapılan özel bir dış ticaret rejimidir. Sınır ticareti, sınır ve kıyı illeri ile bunlara komşu ilçelerin ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla karşılıklı olarak yapılan bir ticaret biçimi ve işlemleridir (Ertürk vd. 2013, s.80). Sınır ticaretinin yasal düzenlemelerle düzenlenerek desteklenmesinin amacı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden yapılacak ihracat sayesinde bu illerde ekonomik gelişmenin sağlanması, sınır illerinin ihtiyaçlarının bir bölümünün ithalat yoluyla daha düşük maliyetle karşılanması ve bu bölgelere ekonomik canlılık getirilmesi amaçlanmaktadır (Tan ve Altundal, 2008, akt. Ertürk vd. 2013, s.80).

Tablo 1: Ülkemizde Sınır Ticareti Yapılan İller

SINIR KAPISI	BULUNDUĞU İL	ÜLKELER
Gürbulak	Ağrı	İran
Türkgözü(Posof)	Ardahan	Gürcistan ve Diğer B.D.T.
Sarp	Artvin	Gürcistan ve Diğer B.D.T. Ülkeleri
Karkamış	Gaziantep	Suriye
Esendere	Hakkâri	İran
Cilvegözü	Hatay	Suriye
Dilucu	Iğdır	Nahçıvan
Öncüpınar	Kilis	Suriye
Nusaybin	Mardin	Suriye
Akçakale	Şanlıurfa	Suriye
Habur	Şırnak	Irak
Kapıköy	Van	İran

Kaynak: Ertürk, Y.E. vd.(2013), s.81.

Tablo 1'de Ülkemizde sınır ticareti yapılan İller ile sınır kapıları ve ilgili ülkeler görülmektedir. Diğer ülkeler ile komşu olma durumu bu yerler için sınır ticaretinin yapılmasını çeşitli nedenlerden dolayı desteklemektedir. Sınır ticaretinin amaçları aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Kökçe, 2005; Tan ve Altundal, 2008, akt. Ertürk vd. 2013, s.80):

- Bölge halkının ihtiyaçlarının mahallinde sınır bölgelerinden kısa sürede temin ve tedarik edilerek bölge ekonomisine canlılık getirmek,
- Ülkenin iç bölgelerine oranla nakliyat ve fiyat farkları gibi nedenlerle bölge insanının daha ucuza mal temin etmesini sağlamak,
- Dış ticarette formalitelerin basitleştirilmesi ve bürokratik işlemlerin azaltılması yoluyla ticaret hacmini genişletmek,
- Bir takım avantajlar sağlayarak kaçakçılığın önüne geçmek,
- Dış ticaret formalitelerini azaltmak,

- Bölge insanının refah düzeyini yükseltmek,
- İstihdamı artırmak,
- Sınır iki ülkenin o bölgelerinde yaşayan halkın müteşebbis ruhunun oluşumuna katkıda bulunmak,
- Bölgeler arası gelişmişlik farkını en aza indirmek.

3. VAN TURİZM SEKTÖRÜNÜN YAPISAL ANALİZİ

Ülkelerin sınır komşusu ülkeler ile iyi ilişkiler içinde olması o yerin ekonomisi açısından ve diğer açılardan önemli yararı olmaktadır. Bu anlamda coğrafi ve kültürel yakınlık, alış veriş olanaklarının çokluğu, avm vb. satış mağazalarının ve ürünlerin çeşitli ve kaliteli olması sınrı ticareti için önemlidir. Buna ek olarak bölgenin turistik ürün arz kapasitesinin geliştirilmesi, çeşitlendirilmesi ve kalitesinin yükseltilmesi sınır ticaretini destekleyerek bölge ekonomisi ve halkı için önemli yararlar sağlayabilir.

Van sınır ticareti bakımından özellikle İranlı turistleri çekmektedir. Van İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verilerine göre Van'a gelen yabancı turist sayısı 2015 yılı itibari ile 202,868, 2016 yılı ilk dört ayına göre ise sadece 109,301'dir(Van İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2016). Van Türkiye'nin turistik çekim merkezlerinin en uzağında Türkiye ve uluslararası turizm hareketlerinde yaşanan gelişmelerden çekicilikleri olsa da Antalya, Muğla, İstanbul ve Eskişehir, Nevşehir vb. iller gibi bugüne kadar yararlanamayan bir il konumundadır. Özellikle terör ve buna bağlı güvenlik sorunu ve yatırımcı ve turistik talep üzerindeki olumsuz imajı bölgenin bugünlere kadar uzanan az gelişmişliği ya da potansiyeli olduğu halde yetersiz gelişmesinin nedeni olarak görüldüğü herkesçe tahmin edilmektedir. Buna karşın turizm endüstrisi nitelikli (kalitatif) ve nicelikli (kantitatif) gelişmeden uzaktır. Şu özelliklerdedir. Dünya turizmindeki gelişmeler ve Türkiye'nin diğer illeri dikkate alındığında ve Van ili turizm kaynak değerleri birlikte değerlendirildiğinde turizmin bu bölge için öncelikli geliştirilmesi gereken sektörlerden olduğu görülmektedir.

Turizm işletmeleri, bireylerin sürekli yaşadıkları yerden belirli bir süre için ayrılıp tekrar dönünceye kadar olan geçici süre içinde yapılan yer değiştirme olayının meydana getirdiği seyahat ve konaklama gereksinimlerinin yerine getirilmesini, turistik ürün ve hizmetlerin üretilmesini ve turistik tüketiciye ulaştırılmasını ya da pazarlanmasını sağlayan, diğer işletmelerde olduğu gibi kar hedefi olan ekonomik birimlerdir (Oral,2005, s.15-16). Turizm işletmeleri yörenin turizm ürününü destekleyen diğer olanaklardır. Bu olanaklar tek başına turizm talebi meydana getirmemekle birlikte turistik çekim bölgesinde olmaması ya da yetersiz olması durumunda turistik talebin bölgeden uzaklaşmasına etki edebilmektedir (Collier, 2006, s.25).

Tablo 2:Van İli Turizm İşletme Belgeli Oteller

Sınıfı	Otel sayısı	Oda sayısı	Yatak sayısı
5 Yıldızlı	2	326	650
4 yıldızlı	5	325	656
3Yıldızlı	5	243	517
2 yıldız	1	52	108
Butik	1	35	87
Genel Toplam	14	979	2018

Kaynak: Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü, Van, 2016 Ağustos verileridir.

Tablo 2'de görüldüğü üzere turizm üstyapısı için önemli olan konaklama işletmelerinin sayısı oldukça sınırlı durumdadır. Turizmin tanımından da anlaşıldığı üzere, turizm olayının gerçekleşmesinin en temel koşullarından biri gecelemedir. Söz konusu geceleme, modern anlamda konaklama işletmelerinin önemli bir unsurunu oluşturan otel işletmelerinde meydana gelmektedir. Otel işletmeleri, sadece istihdam kaynağı olarak değil gelir elde edilmesi ve dolayısı ile turizmin, ülkelerin ödemeler dengesine yaptığı pozitif etkiden dolayı özellikle uluslararası turizm hareketinden istenilen düzeyde yararlanılabilmesindeki etkisi büyüktür (Çetin, 2009, s.12). Bu nedenle otel işletmeleri, endüstrileşmeyi sağlayan endüstrileşme özelliğindeki turizm endüstrisinin temel unsurunu oluşturmaktadırlar(Usta, 2001, s.9). Bu bakımdan bölgedeki otel işletmelerinin kantitatif ve kalitatif yönden turistik talebi çekebilecek duruma getirilmesi bölgenin turizmden elde edeceği yarara katkı sunabilir.

Tablo 3: Turizm İşletme Belgeli Otellerin Dışındaki Konaklama Üniteleri

Tesisin Sınıfı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
Belediye Belgeli Oteller	729	1500
İşletme Belgeli Oteller	979	2018
Şişli Öğretmen Evi	74	154
İskele Öğretmen Evi	37	76
Polis Evi	36	87
Genel Toplam	1855	3835

Kaynak: Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü, Van, 2016 Ağustos verileridir.

Tablo 3'te turizm işletme belgeli otellerin dışındaki konaklama üniteleri görülmektedir. Bölgede otel işletmelerine ek olarak gelenlerin konaklama gereksinimi karşılamaya katkı sunan çeşitli işletmeler bulunmaktadır. Bu işletmelerin kapasitesi Turizm Bakanlığı belgeli olanların yaklaşık iki katı durumdadır. Bu sonuç bölgenin turizme yönelik değil çeşitli maksatlı seyahat hareketlerine hizmet verir durumda olduğu algısını güçlendirmektedir.

Tablo 4: Acente Sayıları

Acente Sınıfı	Sayısı
A grubu	62
B Grubu	2
Genel Toplam	64

Kaynak: Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü, Van, 2016 Ağustos verileridir.

Turizm endüstrisinde ürünlerin tüketici ile buluşturulması diğer endüstrilerden farklı biçimde oluşmakta ve diğer endüstrilerin tersine ürün değil tüketici turistik ürünün bulunduğu yere ulaşmasını gerektirmektedir. Turizmde dağıtım ya da Usal ve Oral'ın (2001, s.26) ifadesi ile dağılım tur operatörleri ve seyahat acenteleri aracılığı ile doğrudan ya da dolaylı olarak gerçekleştirilmektedir. Doğrudan dağıtım sisteminde turistik ürün ve hizmetler ürün üreticisi ile nihai tüketici turist arasında hiçbir aracı bulunmamaktadır. Dolaylı dağıtımda ise turistik ürünler turistlere çeşitli aracılar yolu ile ulaştırılmaktadır. Van ilindeki dağıtım işletmelerinin sayısı ve nitelik ve fonksiyonları itibari ile etkili olduğu ifade etmek oldukça güçtür.

Tablo 5: Yıllara Göre Van'a Gelen Turist Sayısı

YILLAR	YERLİ	YABANCI	TOPLAM
2008	283.542	43.908	327.450
2009	475.041	75.951	515.403
2010	583.697	83.219	666.916
2011	431.622	93.795	525.514
2012	179.312	25.945	205.257
2013	545.677	65.345	611.022
2014	660,394	186,981	847,375
2015	709,742	202,868	912,610

Kaynak: Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü,(2016), Van.

Tablo 5 dikkatlice incelendiğinde 2008 yılından itibaren bölgeye ve dolayısı ile Van'a yapılan turistik amaçlı ziyaretlerde sürekli artış gözlendiği ve sadece 2011 ve 2012 yılları arasında azalma meydana geldiği görülmektedir. Bu olumlu yükselişin temel nedeni bölgenin çeşitli konulardan istikrara olan ihtiyacının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Zira yıllardır görülen terör tehdidi bölgenin gelişmesine olumsuz etki ettiği gibi turistik talebin bölgeye yönelmesinde de olumsuz etki etmektedir. Bu durum, turistik yörenin, yerin, bölge ya da ilin turizm açısından olumsuz imaj ile anılması gibi olumsuz bir sonuç doğurmaktadır. Turizm talebi destinasyon (turistik yer) imajından etkilenmektedir. Rızaoğlu (2003: 160) bu hususu turist davranışları ile çekim yerinin özellikleri arasında bir nedensellik ilişkisi olduğunu ve çekim yerinin tarihi, doğası, kültürü alış veriş olanakları vb yönleri arasında bağ kurmaktadır. Sevim vd. (2013: 116) de, destinasyon imajının turistlerin tavsiye etme davranışı üzerinde etkisi bulunduğunu ifade etmektedir. İyi bir destinasyon imajı oluşturma ve turistlerin ziyaret edilen yere uygun tavsiye davranışı geliştirilmesi, destinasyon pazarlamasında yüksek doluluk oranı ve

düşük maliyet ile etkin bir pazarlama sağlanmasına fırsat sunmaktadır. Bu anlamda bilişsel (cognitive) imaj ziyaret edilen yerin kültürü ve alt yapısından etkilenmekte ve turistik yerin genel imajı üzerinde etkili olduğu vurgulanmıştır (İnan, Akıncı, vd., 2011;494).

4. TURİSTİK ARZIN GELİŞTİRİLMESİ SORUNU (TURİZMDE BÖLGESEL PLANLAMA VE YABANCI SERMAYE)

Yukarıdaki Tablo 2,4 ve 5 birlikte değerlendirildiğinde bu durumun tek nedeni önemli olmakla birlikte doğaldır ki sadece imaja bağlanmamalıdır. Bölgenin turistik alt ve üst yapısı, turistik ürünlerin turistin kullanımına sunulması, kalitesi, pazarlanması ve daha diğer birçok faktör ile ilişkisi olduğunu söylemek mümkündür. Van ve çevresi bir çekim merkezi olarak ele alındığında bölgenin turizm gelişiminin sağlanması için öncelikli olarak bölgesel turizm planlamasına gereksinim bulunduğunu söylemek mümkündür.

Genel anlamı itibari ile planlama; neyin, ne zaman, nasıl, nerede ve kim tarafından yapılacağını önceden kararlaştırma sürecidir. Bu günden yarın nerede olacağımızı görebilmek demektir. Bir başka ifade ile planlama, bir amacı gerçekleştirmek için en iyi hareket şeklini seçme ve geliştirme niteliği taşıyan bilinçli bir süreçtir (Efil, 1996:76). Turizm planlaması ise bir dönemde turizm sektöründe ulaşılmak istenilen hedefleri, bu hedeflere varabilmek için yararlanılabilecek araçları, yapılacak işleri, zamanlamayı ve işleri kimlerin yapacağını belirleyen disiplinli bir düzenlemedir (Olalı,1990:25). Bölgesel turizm planlaması, bölgesel kalkınmaya giden yolda bir araç "sosyal karlılık ilkesi, kalkınma kutbu ilkesi, halkın katılımı ilkesi" politikaları uygulanabilir. Sosyal karlılık ilkesi bölgede alt yapı yatırımlarının yapılmasını ifade ederken kalkınma kutbu ilkesi ise, yatırım çabalarının tüm sektörlere aynı anda değil, bölgenin mevcut yapısına göre daha hızlı gelişme şansı alanlara yönlendirilmesi olarak değerlendirilebilir. Örneğin Kış turizmi potansiyeline yönelik arz kaynaklarının teşviki ile göl turizmine yönelik teşvikler bu konuda sürükleyici olabilir. Bir bölgede turizm planlanırken ekonomik refaha odaklanmanın yanında insanın refahı ve mutluluğunu amaçlayan planlar ihmal edilmemesi gerek konu olarak ortaya çıkmaktadır(McIntosh ve Goeldner,190:305). Bu kapsamda Van, bazı yönleri itibari ile bir kırsal bölge özelliği taşıması dolayısı ile turizm amaçlı gelişme ve kullanımında sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir turizm anlayışıyla değerlendirilmesi ve korunması ve kırsal yerel turizm kalkınma modelinin geliştirilmesine ve planlanmasına gereksinim duymaktadır.

Genel olarak bölgesel turizm planlaması ile sağlanan yararlardan bazıları şu şekildedir(İçöz, 2002, s.68-69);

a) Bölgesel planlama Ulusal kalkınmaya katkıda bulunur. Bölgesel planlama sayesinde, kaynakların dengeli kullanımı yolu ile bölge insanlarına yaşadıktan yerde istihdam olanakları sağlayarak işsizliğin azaltılması, işgücü verimliliğinin artırılması ve yerel girişimcilerin geliştirilmesi ve desteklenmesi sağlanabilir.

b) Bölgesel, planlama ile bölgenin koşulları dikkate alınarak planlama yapılması gerektiğinden dolayı bu şekilde kalkınma ve gelişme sağlanması olasılığı yüksektir. Bölge koşullarından ayrılarak hazırlanmış bir planlama etkin olmayabilir. Gelişme politikası bölgesel dengesizliklerini azaltacak bazda bölgesel ekonomik, sosyal kültürel ve coğrafi koşulların analiz edilerek yapılmasını sağladığı için etkinlik elde edilebilir.

c) Ülkenin ekonomik ve toplumsal bütünleşmesine katkı sunulabilir. Bölgelerin dengesiz gelişimi; bölgeler arasında yaşam standardı, kültür ve sosyal yapıda eşitsizlikler ortaya çıkarmaktadır. Bir ülkenin çeşitli bölgeleri arasındaki dengesizliklerin giderilmesi, aynı zamanda o ülkenin ekonomik ve sosyal yönden bütünleşmesini de sağlayacaktır.

d) Bölgedeki doğal ve kültürel, iklim odaklı kaynaklar ile doğal güzellik ve çekicilikler ekonomik bir değere dönüşebilir.

Kırsal alanlarda turizmin arzulanan yararları sağlayabilmesi için bir strateji olarak benimsenmesi gerekmektedir. Strateji (Eren, 1990, s.6), uzun dönem itibari le temel hedeflerin belirlenmesi ve belirlenen bu hedeflere ulaşabilmek için de gerekli kaynakların uygun dağıtılması ve kullanılmasıdır. Turizmin gelişiminin birden fazla amacının olabileceği ve bu amaçlar arasında denge sağlanmasının turizm stratejileri ile ortaya konulabileceği vurgulanmaktadır (İçöz, Var ve İlhan, 2001, s.195). Bir bölgede çekicilikler ve diğer turizm kaynaklarından farklı olabileceği için her bir yerin kendi turizm gelişme stratejilerini belirleyerek bu stratejilerdeki hedeflerini önem sırasına göre belirleyebilir.

5. TURİZMİN ARZININ GELİŞTİRİLMESİ VE DOLAYSIZ YABANCI SERMAYE (KARDEŞ VE KOMŞU ÜLKE SERMAYESİ)

Çalışmanın temel hipotezi olarak "bölgenin ekonomik ve sosyal gelişiminde turizm bir araç olabilir". Çalışmanın ikinci hipotezi; "turistik otel işletmelerinin geliştirilmesi çeşitli alternatif tasarrufların bölgeye çekilmesi ile sağlanabilir". Çalışmanın üçüncü hipotezi; "otel işletmelerinin geliştirilmesinde yabancı sermayesinden (kardeş ve komşu ülke sermayesi) yararlanılabilir" şeklinde kurgulanmıştır.

Yatırımların ortaya çıkması sermaye birikimi ile ilgilidir ve sermaye birikimi ise gönüllü ve zorunlu tasarruflar yolu ile mümkün olmaktadır (Öçal,

1190, s.209). Otel işletmeleri de bir yatırım türü olarak fazlası ile risk barındıran bir yatırım türüdür. Genel özellikleri itibari ile turizm yatırımları diğer sektör yatırımlarından farklılık göstermektedir. Bu özellikler şu şekilde sıralanmaktadır(Kahraman, 1997,18-29):

- Sabit Sermaye yoğundur.
- Emek yoğunluğu yüksek düzeydedir.
- Sabit giderlerin yüksektir.
- Alt- yapı tesis ilişkisi çok önemlidir.
- Dolaylı karlılık (Endirekt rantabilite) meydana getirir.
- Turizm talebinin yatırıma etkisi tetikleyici bir durum oluşturur.
- Fiziksel planlamanın önemlidir.
- Turizmde sürdürülebilirlik ilkesi önemlidir.

Sadece otel işletmeciliği değil turizm endüstrisi genel olarak risk taşımakta ve diğer birçok özellikle de birleştiğinde yatırımcılar için cazibeden uzak bir durum gösterebilmektedir. Cazip olsa da büyük miktardaki sabit sermaye yoğunluğu yatırımcılar bu kaynakları bulmasını zorlaştırabilmektedir. Ayrıca ülke içindeki çeşitli güçlükler kaynaklarının dağıtımında turizm sektörüne istenilen miktarda aktarılmasının önüne geçebilir. Kaynak aktarım sürecinde sorunlar yaşandığında seçenek olarak dış tasarruflar finansman olarak kullanılabilir. Ayrıca dış finansmanın talep oluşturma, riskleri azaltma, bölgesel gelişme ve bölgesel istikrara katkı sunma ile krizlerin daha kolay atlatılması gibi konularda etkili olacağı öngörüldüğünde bölgesel anlamdaki yabancı sermaye örnek işletmeler şeklinde değerlendirilebilir.

Van bölgesi konum itibari ile itibari, İran'dan Azerbaycan kökenli birçok insanın önceden göç ederek yerleştiği ve yaşadığı, İran Azerileri ve Azerbaycanlı Türkler'in kültürel, tarihi, dil ve dini açılardan bu bölge ile çok yakın benzerlikleri ve bağlarının olması bu bölgelerden meydana getirilecek turizm yatırımları için büyük bir potansiyel olarak değerlendirilebilir. Bu bir bakımdan bölgesel ekonomik ortaklık sağlamak için yabancı sermayeden ziyade kardeş ve komşu ülke kaynağı olarak da görülebilir.

6. TÜRKİYE'DE YABANCI SERMAYE POLİTİKASININ ESASLARI VE ETKİLERİ

Ülkeler iç tasarrufların yetersiz olduğu durumlarda ya da başka diğer durumlar nedeni ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülke için yararlı görebilir. Yabancı sermayenin bölge ve ülke ekonomisini sömürme tehdidi olmadığı durumlarda katkısının fazla olacağı düşünülebilir. Çoğu zaman birçok ülke yabancı sermaye yatırımlarını çekmek için etkili politikalar geliştirmektedir. Kısaca doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmekte

etkili politikalar ise teşvik tedbirleri, etkin idari prosedürler ve kurallar, minimum bürokratik işlemler, yabancıların çalışmasında kolaylık, vergileme politikası, ekonomik entegrasyonlara üyelik, rekabet politikası, özelleştirme politikası, çalışma barışının oluşturulması şeklindedir (dpt.gov.tr).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı, bir şirketin üretimini, kurulu bulunduğu ülkenin sınırlarının ötesine yaymak üzere ana merkezin dışındaki ülkelerde üretim tesisi kurması veya mevcut üretim tesislerini satın alması bir dolaysız yabancı sermaye yatırımıdır (Seyidoğlu, 2003, s.718). Ülkede bir firmayı satın almak, yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesini sağlamak veya mevcut bir firmanın sermayesini artırmak yoluyla o ülkede bulunan firmalar tarafından diğer bir ülkede bulunan firmalara yapılan ve kendisi ile birlikte teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini de beraberinde getiren yatırımdır (Seyidoğlu, 2003, s.718). Dolaysız yabancı sermaye yatırımı, ülkeye teşebbüs, teknoloji, risk taşıma ve organizasyon aktarımı da sağlamakta, işletmecilik ve teknoloji bilgisi ile birlikte rekabet faktörünü de sokmaktadır(Karluk, 1999, s.399). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ülkeye üretim için gelir ve uzun vadeli kalır (Tunca, 2002, s.26).

18 Ocak 1954 tarihinde yürürlüğe giren 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, günümüze kadar geçen sürede yaşananlar ve uluslararası tanımlamalara da uygun olarak yeni yasanın ismi "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu" olarak belirlenmiştir. Yeni kanun ile yabancı işletmelerin işlemleri tamamen yerli sermayeli şirketlerde olduğu gibi gerçekleştirilmektedir. Türkiye'de kurulan yabancı sermayeli şirketler Türk Şirketi sayıldığından bu şirketlerin hak ve yükümlülükleri de Türk Ticaret Kanunu ve diğer mevzuatla Türk şirketleri için belirlenen hak ve yükümlülükler çerçevesindedir. Türkiye'de yabancı sermaye ile ilgili politikaların esasları şunlardır (Karluk, 1999, s.551):

- Her türlü mal ve hizmet üretimine yönelik yabancı sermaye yatırım ve faaliyetleri, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunması, yatırım ve faaliyetin Türk özel müteşebbisine açık olan bir sahada olması, tekel veya özel imtiyaz oluşturmaması, kaydıyla serbesttir.
- Yabancı sermaye teşebbüsü, aynı alanda faaliyette bulunan yerli teşebbüslerle her bakımdan eşittir.
- Yabancı sermayeli teşebbüsün ve işletme aşamasında ihtiyaç duyacağı yabancı personelin istihdamı serbesttir.
- Yabancı sermayeli teşebbüsün tasfiyesi ve yabancı ortak hisselerinin satışı durumunda yabancı ortağa isabet eden net gelirin transferi bankalarca bekletilmeksizin yapılmaktadır.

7. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARININ ETKİSİ

Yabancı sermaye yatırımları yatırımın yapıldığı ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde çeşitli ekonomik etkiler yaratır. Bunlar, üretim, istihdam, gelir, fiyat, ödemeler dengesi, ekonomik gelişme ve genel refah gibi, teknoloji gibi etkilerdir. Bu etkilerden bazıları ülke ekonomisine katkı sağlarken, bazılarının da etkisi uzun yıllar sonra ortaya çıkmaktadır(Karluk, 1999, s.399-400). Bu bakımdan yatırım izin ve teşviklerinin ülke çıkarları doğrultusunda fizibilitesinin çok iyi yapılmasını gerektirmektedir.

Bu konudaki en önemli eleştiri yabancı sermayenin başka ülkenin kaynaklarını sömürmesi ve turizm aracılığı ile kolonileştirmeye neden olması gösterilmektedir. Genel olarak yabancı sermaye kaynaklı işletmeler kar elde etmek güdüsü ile hareket etmekte ve bu güdü şirketlerin ev sahibi ülkenin çevre ve sosyal durumu ile zaman zaman çıkar çatışması gibi olumsuz sonuçlar meydana getirebilmektedir. Bu firmaların amacı düşük maliyet ve yüksek kar olduğu için üretim faktörlerinin ucuz ve elverişli olduğu ülkeleri her zaman tercih etmişlerdir. Bu firmalar çoğu zaman kendi çıkarları için çeşitli baskılar yapmakta ve sosyal duyarlılık ve çevresel duyarlılık kavramlarını önemsemez görünmektedirler (Karluk, 1999, s.403).

Yabancı işletmeler daha çok iç pazarlara dönük üretim yaptıklarından, ihracat yoluyla önemli bir döviz geliri de sağlamamaktadırlar. Yabancı firmalara sağlanan vergi indirimleri, enerji indirimi, gümrük muafiyeti, yabancı personel çalıştırmada sağlanan yüksek düzeyli imtiyazlar bu firmalardan sağlanacak gelirleri azaltması (Alpar, 1978, s.66-70) konusu günümüzde tekrar ciddi şekilde ele alınmasını da beraberinde getirmektedir. Bu çalışmadaki temel amaç ise bölgesel entegrasyon şeklindeki bir kardeş ve komşu sermayesi olarak düşünülmekte ve önerilmektedir. Şüphesiz çeşitli fizibilite çalışmaları gerektirmektedir. Arz ve talebin uygun, rasyonel ve rantabl olacağı varsayılmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkenin ekonomik ve sosyal gelişimini sağlamak ve bölgelerarası dengesizlikleri azaltmak amacıyla kullanılan bölgesel kalkınma politikalarının en önemli araçlarından birisi turizm olarak görülmektedir. AB tarafından onaylanan yapısal fonların içinde turizmi kapsayanların sayısının artması ve OECD Bölgesel Kalkınma Servi'since yapılan ekonomik çalışmalarda turizmi bir kalkınma stratejisi olarak bu durumu kanıtlamaktadır ve ayrıca ortaya çıkan birçok yeni turistik destinasyonlardan açıkça görülmektedir. Kalkınmadaki

dengesizlikleri azaltmak ve geri kalmış bölgeleri kalkındırmak için sürdürülebilir bölgesel turizm planlaması öncelikli konu olmalıdır.

Bir bölgenin turizmde gelişmesi ve turizmin sağladığı fırsatlardan yararlanabilmesi için turistik ürün potansiyeline sahip olmasının yanında turizm için gerekli alt yapı ve üst yapının meydana getirilmesi gerekmektedir. Bunun için de özellikle turizmde yeni Van gibi yeni geliştirilecek alanlarda iyi bir bölgesel turizm planlamasına gereksinim bulunmaktadır. Bu planlama da, yapılan çalışmanın konusu olarak turizm yatırımlarının geliştirilmesi, bölgenin gelişmeye olan ihtiyacında daha fazla beklemenin turizm kaynaklarına zarar verebileceği noktasında birçok uzman görüşü ile uygun bir turizm planlamasına gereksinim duyulmaktadır. Sektörün gelişmesine öncülük etmesi bakımından ve bölgesel işbirliğine katkı bakımından turistik arz yapısının geliştirilmesi için bölgesel entegrasyonlu sınırlı sayıda örnek yabancı sermaye kaynaklı otel girişimleri, yerel yatırımcıların ilgisini çekmesini sağlayabilir. Bu konuda teşviklerin uygulanması destekleyici olarak önemlidir.

Bölgenin turizm alt yapısının geliştirilmesi ve sürdürülebilir turizm planlaması ve doğal çevre kaynakları ile turizm kaynak değerlerinin etkin korunması konusunda çabalar yararlı olabilir. Ayrıca her kesime turizm bilincin verilmesi gerektiği görülmektedir.

Van doğal çevresi, yeryüzü şekilleri, folklor, kültür, arkeolojik kaynakları ve çeşitli habitat bakımından yüksek kaynak değerleri ile turistik çeşitlilik için ender yerde bulunan bir özellik göstermektedir. Turistik ürün bileşenlerinden yararlanabilmek için yatırımcıların öncelikli olarak üst yapının geliştirilmesinde bu potansiyeli iyi analiz etmeleri yararlı olabilir. Bu durum gelecek için yatırımcılara fırsat sunabilir görülmektedir. Şüphesiz bölge imajı turistik talep için itici değil gerçekte olduğu gibi çekici niteliğine dönüştürülmesini gerektirmektedir.

Van Gölü kapalı bir havza gölü olarak Türkiye'nin en büyük gölü olması ve bunun yanında kapalı göller sıralamasında 3.713 km²'lik yüzölçümü ile 13'üncü sırada dünyanın sodalı en büyük gölü konumunda (Barlas, 2010, s. 52-53) olmasına karşın turistik kullanım için iyi şekilde değerlendirilemediği ortaya çıkmaktadır. Bölgenin turistik kaynaklarının iyi planlanmadığı, iyi yönetilmediği gibi yanlış yönetildiği ve bilinçsiz kullanıldığı gibi bir noktada olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bakımdan bölgenin turistik kaynaklarının, alt yapı ve turistik üst yapının sürdürülebilir bir yaklaşım içinde turizm amaçlı planlanmasını, yönetilmesini ve pazarlanmasının gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Van gölü ve çevresinin sürdürülebilir yaklaşımla turistik amaçlı planlanması, atık yönetimi ve kıyı yönetiminin oluşturulması ile bu bölgelerin kış ve yaz ayları için çeşitli

eğlenme/dinlenme (rekreatif) etkinliklere zemin sunacak hale getirilmesi gerekmektedir.

Turizm politikalarının en önemli hedeflerinden birisi bölgeleye olan gecelemelerin artırılması ve kalış süreleri ile turistlerin harcama miktarlarının artırılmasıdır. Bu da kaliteli ve tüketici beklentilerini karşılayan nitelikteki otel işletmelerinin yanında turistik ürün bileşenlerinin çok olması ve kaliteli olmasına bağlıdır. Bu bir açıdan konaklama işletmelerinin çeşitliliği, sunduğu olanaklar ve işletmelerin kalitesi ile ilgili olduğu gibi bölgedeki etkinliklere fırsat sunan olanakların artırılmasıdır.

Sonuç olarak Van'ın bölgesel turizm gelişimi bir turizm planlamasını gerektirmektedir. Otel işletmelerinin kantitatif olarak artırılması bölgesel entegrasyon kapsamında bölge ülkelerden sağlanacak yatırımlar ile örnek olabilecek ve sınırlı sayıda yatırım ile turizmin gelişimine öncülük etmesi sağlanabilir. Bu sayede turizmin ekonomik, sosyal, kültürel ve bölgesel kalkınmaya katkısından yararlanmak mümkün olabilir. Bu sayede yerel girişimcilerin de tereddüt etmeden sektöre yatırım yapmaları sağlanmış ve bölge cazibe merkezi olma hedefine ulaşabilir.

KAYNAKÇA

Barlas, E.E. (2010). Türkiye'deki AVM'lerin İncelenmesi ve Van İli'nde AVM Projesi Geliştirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Haziran.

Borluk, S.(2003). Kaynak Aktarımında Yaşanan Sorunların Yatırımlar Üzerindeki Etkisi, M.P.M.Verimlilik Dergisi,1.

Çeken, H.(2003). Küreselleşme yabancı sermaye ve Türkiye Turizmi, Değişim Yayınları.

Çetin, İ. (2010). Otel İşletmelerinde Marka Değeri ve Turistik Tüketici Satınalma Davranışlarına Etkisi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı Doktora Tezi*, İzmir.

Collier, A. (2006).Principles of Tourism, 7th Edition, New Zealand.

Alpar, C.(1978). Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını.

Doğan, H., Üngüren, E ve Yelgen E. (2010). Alanya Turist Profiline Yönelik Bir Araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Y.2010, C.15, S.3 s.79-100.

Efil, İ.(1996). *İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon,* Bursa.

Eren, E. Ertürk, Y.E., Deniz, A., Ağırkaya, M.B. (2013). Bölgeler Arasındaki Dengesizliklerin Giderilmesinde Güçlü Bir Dış Ticaret Aracı: Sınır Ticareti, Iğdır Üni. Fen Bilimleri Enst. Der. / Iğdır Univ. J. Inst. Sci. & Tech. 3(4): 79-88.

Giritlioğlu, İ. ve Avcıkurt, C. (2010). Şehirlerin Turistik Bir Ürün Olarak Pazarlanması, Örnek Şehirler Ve Türkiye'deki Şehirler Üzerine Öneriler (Derlemeden Oluşmuş Bir Uygulama), Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,Yıl : 3 Sayı : 4, Haziran.

Gündüz, A.Y. (2013). Türkiye'de Azgelişmiş Bölgelerin Kalkındırılmasında Bölgesel Kalkınma Ajansları ve TRB1 Bölgesi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* Cilt: 27, Sayı: 2.

Güreşci, E. (2010). Türkiye'de Kentten - Köye Göç Olgusu, Doğuş Üniversitesi Dergisi, 11 (1)77-86.

Hayta, A.B. (2008). Turizm Pazarlamasında Tüketici Satın Alma Süreci ve Karşılaşılan Sorunlar, Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt:16 No:1 31-48.

İçöz, O., Var, T. ve İlhan, İ. (2002). Turizm Planlaması, Turhan Kitabevi, Ankara.

İnan, E., A., Akıncı, S., Kıymalıoğlu, A. ve Akyürek, S. (2011). Kruvaziyer Turizminde Turistlerin Tavsiye Niyetlerinde Destinasyon İmajının Etkisi, Ege Akademik Bakış, Cilt:1, Sayı:3,Temmuz, ss. 487-497.

Karluk, R.(1999). *Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim,* 6. Baskı,Beta Basım, İstanbul.

Kottler, P., Bowen, J. ve Makens, J.C. (2003). Marketing For Hospitality,And Tourism, Prentice Hall, New Jersey.

McIntosh, R.W. , Goeldner, C. R.(1990). Tourism, Principles, Practices, Philosophies, Amerika.

Oral,S.(2005). *Otel İşletmeciliği ve Verimlilik Analizleri,* Detay Yayıncılık, Ankara.

Öçal T.81990). *İktisat,* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara.

Sevim, B., Seçilmiş, C. ve Görkem, O. (2013). Algılanan Destinasyon İmajının Tavsiye davranışı Üzerine Etkisi: Safranbolu'da bir araştırma, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 9, Sayı 20.

Seyidoğlu, H.(2003). Uluslararası İktisat Teori Politika Ve Uygulama, İstanbul.

Usta, Ö.(2001).. *Genel Turizm,* İzmir.

Usal, A. ve Oral, S.(2001).

Tunca, Z.(2002). Uluslararası Doğrudan Yatırımlar, Küreselleşme ve Türkiye, İSO Dergisi, Mart 2002.

http://www.cografya.gen.tr/tr/van/ekonomi.html, erişim:09.08.2016).

TUİK, (2013). İl bazında temel işgücü göstergeleri.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

AB UYUM SÜRECİNDE TÜRKİYE'NİN ÇEVRE POLİTİKASINA İLİŞKİN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Aziz BELLİ[1]
Abdullah AYDIN[2]

ÖZET

Küreselleşme ve yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal değişimler her ülkeyi olduğu gibi Avrupa Birliği ülkelerini de etkilemiştir. 2004 yılında AB çok önemli bir genişleme politikası kararı alarak 10 yeni ülkeye tam üye statüsü kazandırmıştır. Bu genişleme politikasına rağmen 1987'de AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunan Türkiye ile müzakere süreci ancak 3 Ekim 2005 tarihinde başlamıştır. 3 Ekim 2005 tarihinden itibaren "Katılımcı Ülke" statüsüne sahip olan Türkiye, Katılım Ortaklığına uyum sağlamak için çevre uygulamalarında kısa, orta ve uzun vadeli hedefler koymak zorunda kalmıştır. Bu anlamda"Müzakere Çerçeve Belgesi, Katılım Ortaklığı Belgesi, İlerleme Raporları". AB uyum sürecinde Türk Çevre Politikası'na yön veren AB ile ilişkilerin sürdürülmesi adına değerlendirilen temel belgeler olmuştur. Uzun yıllardır AB'ye tam üye olmaya çalışan Türkiye'nin Çevre Faslı 21 Aralık 2009 tarihinde Brüksel'de gerçekleştirilen Hükümetler arası Katılım Konferansının 8. Toplantısında açılmıştır. Ancak 2009'dan günümüze önemli bir gelişme olmamıştır. Çevrenin önemi AB uyum sürecinden kaynaklanmamaktadır. Sürdürülebilir kalkınma gelecek nesillere de yaşayabilecekleri temiz bir çevre bırakmayı vurgulamaktadır. Bu kapsamda ülkemiz üzerine düşen görevleri yapmak üzere çeşitli uluslararası sözleşmelere imza atmıştır. Çevre koruma maliyetlidir ve her gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye açısından da zorlu bir süreçtir. Ancak sağlıklı bir çevreyi ve insanı temel almayan bir kalkınmanın kimseye bir katkısı olmayacaktır. Bu kapsamda araştırmanın amacı; Türkiye'nin AB çevre politikasına uyumu konusunda karşılaştığı sorunları tespit ederek bu sorunlara çözüm önerileri sunmakla birlikte Türkiye'ye etkin bir çevre politikası oluşturmak için neler yapılabileceğini tartışmaktır. Araştırmanın teorik çerçevesi oluşturulurken ikincil veri türlerinden olan dokümantasyonel kaynaklardan, çok kaynaklı raporlardan faydalanılmıştır. Bunun yanında, Müzakere Çerçeve Belgesi, Katılım Ortalığı Belgesi ve İlerleme Raporları AB

[1] Arş. Gör. Dr. [1]Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü, azizdarende@hotmail.com
[2]Arş.Gör.Mustafa Kemal Üniversitesi, İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü, abdullahaydin01@hotmail.com

uyumu ve AB'nin Türkiye'den beklentileri açısından incelenmiştir. Özellikle Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin AB uyum sürecine katkısının ne olduğu, bu sözleşmelerin AB çevre politikaları ile karşılaştırılması ile tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda Türkiye'nin çevre politikası konusunda karşılaştığı sorunlar tespit edilerek bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri sunulmuştur. Ayrıca Türkiye'nin çevre politikasının AB uyum süreci kapsamında gelişimi son yıllardaki temel belgeler incelenerek ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Çevre, Çevre Politikası, AB, Türkiye, Müzakere*

1. GİRİŞ

Sanayi devrimi ile başlayan süreçle çevre kirliliğinin görünür hale ge1mesi modern dünyanın bu meseleye çözüm bulma arayışlarını arttırmıştır. Çevre sorunlarının sadece şehirleri bölgeler ve ülkeleri ilgilendirmediği yaşanan birçok çevre faciası ile iyice tecrübe edilmiştir. Çevre sorunlarının küresel bir sorun olması çözüm oluşturma konusundan Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği vb. gibi uluslararası kuruluşları ön plana çıkartmıştır. Nitekim dünyanın en büyük organizasyonu olan Birleşmiş Milletler Teşkilatı 2. Dünya Savaşı sonrasında yeni yapılanması ile birlikte çevre konusunda daha etkin bir rol alacak çalışmalara önem göstermiştir. 1972 yılında düzenlenen Stockholm Konferansı sonrasında dünya üzerinde çevre anlayışı değişmiş olup, çevreyi kalkınma önünde engel olarak gören ve çevreyi yok sayan ülkeler yeni bir çevre anlayışı benimsemiştir. Bu konferansın her ülkede olduğu gibi Türkiye'ye de yansımaları olmuştur. Türkiye sosyal, siyasal, ekonomik ve yönetsel yapısına uygun çevre politikası oluşturmaya başlamış ve özellikle kalkınma planlarında çevre konusuna yer vermeye başlamıştır. Bununla birlikte ülkemiz çevre politikası konusunda gelişmiş ülkelerden çok fazla uzaklaşmamaya çalışmıştır. Ortak ilkeler etrafında politika oluşturarak çevre sorunlarına çözüm bulmaya çalışmıştır. Son yıllarda Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecine girmesi ile birlikte çevre politikası AB ile uyumlu olmaya başlamıştır.

Araştırmamızın ilk bölümü çevre politikası kavramı ve araçları teşkil ediyor. İkinci bölüm de Türkiye'deki çevre politikaları kalkınma planları ve çevre politikasını oluşturan temel yasal mevzuat incelenmiştir. Üçüncü bölümde AB uyum sürecinde Türk çevre politikasının nasıl şekillendiği temel belgeler bağlamında incelenerek çalışma sonuç bölümü ile tamamlanmıştır.

2.ÇEVRE POLİTİKASI

Çevre sorunlarının ortaya çıkardığı zararları en aza indirmek veya bu sorunlar ortaya çıkmadan önce müdahale etmek için hükümetler çeşitli çevre politikaları geliştirirler. Geliştirilen bu çevre politikaları yazılı literatürde dar ve geniş anlamda olmak üzere iki farklı şekilde tanımlanmaktadır. Bu tanımlara göre dar anlamda çevre politikası, çevre konularında kamu yönetiminin eylem ve işlemleri sonucunda, oluşturulan kurumsal yapı ve kullanılan yöntemler ile ilgilidir. Geniş anlamda çevre politikası ise toplumun çevreyle olan ilişkisini düzenlemek için belirlenen amaçlar, hedefler, faaliyetler, ilke ve prensipler ve son olarak tercihler ile çevrenin korunması ve geliştirilmesine ilişkin alınan tedbirlerin bütününü anlatır.[3] Çevre konusuna ilişkin politikalarda temel amaç, çevrenin korunması, geliştirilmesi, kırsal ve kentsel alanlarda doğal kaynakların sürdürülebilirlik ilkesi kapsamında en uygun şekilde kullanılması, su, toprak ve hava kirlenmesinin önlenmesi, ülkenin biyolojik çeşitliliğini ile doğal, tarihi ve kültürel zenginliklerinin korunmasıdır.[4] Her ülkenin siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı ile ilgili olmak üzere çevre politikası konusunda farklı hedefleri ve bu hedefleri gerçekleştirecek farklı araçları bulunmaktadır. Bununla birlikte tüm ülkeler için ortak olan üç hedefin olduğunu söylenebilir. Birincisi bireylerin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının sağlanmasıdır. İkincisi, sosyal, kültürel ve ekonomik çevre değerlerinin korunması ve geliştirilmesidir. Üçüncüsü ise, uygulanan politikanın adalet ve insan hakları ilkelerine uygun olmasıdır.[5] Çevre politikasının uygulanması konusunda ülkeden ülkeye ve bölgeden bölgeye farklılıkların olduğu gibi çevreci örgütleri arasında fikir ayrılıkları olabilmektedir. Bu ayrılıklar sonucunda çeşitli ve politikası modelleri ortaya çıkmıştır. Bu modellere kısaca değinmek gerekirse;

Çevre politikaları içerik yönünden köktenci yaklaşıma dayananlar ve sorun çözme anlayışına dayanalar olarak ikiye ayrılabilir. Köktenci politikaları savunanlar, gerek nedenlerinin, gerek çözümlerinin toplumsal düzenle olan ilişkisini vurgularlar. İnsan merkezci yaklaşıma karşı çıkarak toplum ve doğa üzerinde egemenlik kurmaya dönük ilişki biçimlerini, sorunun nedeni olduğu kadar, çözümün önünde engel olarak görürler. Sorun çözmeyi amaçlayan politika yaklaşımlarında, çevre sorunlarının toplumsal düzeni belirleyen yapısal ilişkilerden arındırılmış biçimde ele alınabileceği düşünülür.[6]

---

[3] Ruşen Keleş, Can Hamamcı ve Aykut Çoban, Çevre Politikası, İmge Kitabevi, Ankara, 2009, s.335-336.

[4] Gürgün Derillioğlu, Avrupa Birliği Çevre Mevzuatı İle Türkiye'deki Mevcut Durumun Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Çevre Mühendisliği Anabilim Dalı, Adana, 2007, yayımlanmamış, s. 14.

[5] Hasan Ertürk, Çevre Bilimleri, Ekin Yayınevi, Bursa, 2009, s. 377.

[6] Keleş v.d., a.g.e., s. 339-344.

Yöntem açısında çevre politikaları ise; onarıcı ve önleyici çevre politikaları olarak ikiye ayrılmaktadır. Onarıcı çevre politikaları var olan bir çevre sorununun etkisini ortadan kaldırmaya çalışırken, önleyici çevre politikalar, çevre politikasının ortaya çıkması öncesinde soruna engel olabilecek yöntemlere dayanır. Onarıcı çevre politikasında çevre sorunu ortaya çıktıktan sonra bir müdahale gerekir ve genellikle kirleten öder ilkesi ile bu politika hayata geçirilir. Ancak günümüzde çevre sorunlarının çözümünde onarıcı politikalar yerine önleyici çevre politikaları tercih edilmektedir. Bunun nedeni çevre sorunları ortaya çıktıktan sonra yüksek maliyetlere sebep olması ve çoğu zaman onarıcı politikaların yetersiz kalmasıdır. Önleyici çevre politikalarının en önemli silahı çevresel etki değerlendirmeleridir (ÇED). Çevresel etki değerlendirmeleri ile oluşacak çevre sorunu kaynağından önlenerek ileride ortaya çıkabilecek muhtemel etkileri bertaraf edilmiş olacaktır.[7] ÇED'in amacı gerçekleştirilmek istenen ve çevre üzerinde olumsuz etkileri olabileceği düşünülen ekonomik bir faaliyet ile ilgili olarak çevresel etkilerin araştırılarak faaliyet izni verilmesi veya verilmemesinin belirlenmesidir.[8]

Çevre politikası modellerinin hayat bulması için bazı araç ve gereçler geliştirilmiştir. Bunları sıralayacak olursak, hukuki araçlar; standart sınır değerler getirme, kirletme yasakları, bildirme yükümlülüğü getirme, işaretleme yükümlülüğü getirme, ruhsata bağlama ve ÇED iken, mali araçlar; kirletme harçları, kirletme sertifikaları, çevre vergileri, sübvansiyonlar ve fonlar, vergi indirimleri, zorunlu depozito ödemeleri olarak sayılmaktadır. Destekleyici araçlar ise kirleticiler, kirliliğe maruz kalanlar ve kamu idareleri arasında bir uzlaşma noktasının bulunmasına, tüketicilerin çevre konusunda bilinçlendirilmesine ve kamuoyunun bilgilendirilmesine hizmet etmektedir.[9]

3. TÜRKİYE'DE ÇEVRE POLİTİKASI VE YÖNETİMİ

Türkiye'de çevre yönetimi ve politikasının tarihsel süreci ve temellerini anlayabilmek için Dünyada çevre politikalarının önem kazandığı 1970'li yıllar sonrasını incelemek gerekmektedir. Bu noktada çevre politikasının belirlenmesinde önemli bir görevi olan kalkınma planları, çevre alanına ilişkin yasal mevzuat ve Ulusal Çevre Stratejisi Eylem Planı (UÇEP) incelenmiştir.

3.1. Kalkınma Planlarında Çevre Politikası

Cumhuriyet dönemde imar, kentlerin ağaçlandırılması, hayvanların korunması, genel temizlik, sıtma, verem gibi hastalıklarla mücadele vb.

[7] Keleş v.d., a.g.e., s. 347-348.
[8] Nükhet Yılmaz Turgut, Çevre Politikası ve Hukuku, İmaj Yayınevi, Ankara, 2012, s. 211.
[9] Sevim Budak, AB ve Türk Çevre Politikası, Büke Yayınları, İstanbul, 2000, s. 51-60.

hususlar 1923-1963 arası hükümet programlarında yer almıştır. 1983 yılın da kabul edilen Çevre Kanunu'na kadar, Köy Kanunu'ndaki temizlik, sağlık ve koruların korunması; Limanlar Kanunu'ndaki denizlerin korunması ile Medeni Kanun'daki çeşitli çevre düzenlemeleri geçerli olmuştur. Belediye Kanunu (1930), Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (1950), Kara Avcılığı Kanunu (1937), "Bataklıkların Kurutulması ve Bundan Elde Edilecek Topraklar Hakkında Kanun" (1950), "Orman Kanunu" (1956), "Zirai Mücadele ve Zirai Karantina Kanunu" (1957), "Yer altı Suları Hakkında Kanun" (1960), "Gecekondu Kanunu" (1966) ve "Su Ürünleri Kanunu" (1971). Görüldüğü üzere çevre ile ilgili çeşitli düzenlemeler olduğu halde bütünleşik bir çevre politikasının bulunmamasından dolayı hem kavram karmaşası hem de yetki karmaşası oluşmuştur.[10] Çevre kavramı 20. yüzyılın son çeyreğinde dünya gündeminde tartışılmaya başlandığından ülkemizde de son 30 yıldır bütünleşik bir politika güdülmeye çalışılmıştır.[11] Ancak kalkınma planlarında çevre ile ilgili plan ve programlara yer verilmiştir.

Ekonomik sosyal ve kültürel kalkınmayı, sanayi ve tarımın yurt düzeyinde dengeli, uyumlu ve hızlı bir biçimde gelişmesini, ülke kaynaklarının etkin ve verimli şekilde kullanılmasını amaçlayan bu planlar, kalkınmayı yakından ilgilendiren yerleşme, kentleşme ve çevrenin sağlıklı yapıya kavuşturulması konusunda öneriler getirirler ve bu konuların kalkınma stratejileri ile bütünleşmesi için çerçeve sunarlar.[12] Nitekim 1970'li yılların sonuna doğru uluslararası düzeyde üzerinde önemle durulmaya başlanan sürdürülebilir kalkınma ve çevre ilişkisi, Türkiye'de de planlı döneme geçişle birlikte kamu yönetimi politikalarında etkisini hissettirmeye başlamıştır.[13] Bu kapsamda hazırlanan ilk kalkınma planı 1963-1972 yılları arasını kapsamaktadır. Ancak ilk iki kalkınma planında çevre ile ilgili özel bölümler bulunmadığı ve bu konuda ayrıntılı politikalar düzenlenmediği görülmektedir.

Çevre sorunları ilk kez 1973-1977 yıllarını kapsayan 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer almıştır. Bu metin aynı zamanda Türkiye'deki ilk ulusal ölçekli çevre politikası metni olma özelliğine de sahiptir. Plandaki bu bölüm hazırlanırken, hazırlayanların hem 1972 yılında düzenlenen Stockholm Çevre Konferansı'ndan hem de Avrupa Birliği Çevre Eylem Programları'ndan etkilenmiş oldukları anlaşılmaktadır.[14] Bununla birlikte planda çevre politikalarının belirlenmesinde sanayi ve kalkınmanın etkisi bulunmaktadır.

---

[10]Pınar Kılıçoğlu, Türkiye'nin Çevre Politikalarında Sürdürülebilir Gelişme, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 61-63.

[11]Namık Ceyhan, http://www.pusulahaber.com.tr/cumhuriyet-doneminde-cevre-birimleri-3843yy.htm, 10.08.2016.

[12] İ. Bakır Kanlı-Yücel Ünal, "Üst Düzey Planlama Sistemi ve Afet Yönetimi İlişkileri", İTÜ dergisi Mimarlık, Planlama, Tasarım, Cilt:3, Sayı:1, 2014, s.107.

[13] Ceren Aksu, Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre, Güney Ege Kalkınma Ajansı, 2011, s. 4.

[14] Filiz Tutar, "Türkiye'de Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Çevre, Kalkınma ve Ticaret", Mevzuat Dergisi, Sayı: 166, 2011.

Nitekim AB ve Stockholm'un etkisi olsa da bu dönemde çevre politikalarını belirleyen temel yaklaşım; Türkiye'deki çevre sorunlarına gelir yetersizliği ve mevcut kaynakların yeterince kullanılmamasının sebep olduğu varsayımıyla, çevre politikalarının sanayileşmeye ve kalkınmaya zarar vermeyecek bir şekilde düzenlenmesidir.[15]

1979-1983 yıllarını kapsayan 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, çevre sorunlarına "Toplumdaki Gelişmeler ve Temel Politikalar" bölümünde yer verilmiştir. Bu bölümde üzerinde önemle durulan ilkeler üç noktada toplanmaktadır:[16]

- Çevre, sanayileşme, tarımda modernleşme ve kentleşme sürecinde önemli bir öğe ve etken olarak dikkate alınmalıdır.
- Çevre sorunlarının ortaya çıkmadan önce önlenmelerine öncelik verilmelidir.
- Kirliliğin yaygın olduğu yörelerde çevre temizleme ve arıtma projelerine öncelik verilmelidir. Çevre konusuna ilişkin kararların yerel yönetimlere bırakılması ve çevreyle ilgili sivil toplum örgütlerinin etkinliklerinin değerlendirilmesi bu planın önerileri arasındadır.

4. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda önleyici ve onarımcı çevre politikalarına yer verildiği göze çarpmaktadır. Bu dönemde belirlenen politikalar kapsamında düzenlenen yasa ve yönetmelikler taraf olunan uluslararası antlaşmalar ile ortak bir nitelik taşımaktadır. Bu plan döneminde Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı kurulmuş, 1983 yılında sürdürülebilir kalkınma ilkesi ile özdeş bir çevre koruma politikası geliştirilmesi adına "Çevre Kanunu" kabul edilmiştir.[17]

1985-1989 yıllarını kapsayan 5. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, çevre sorunları, planın "Sosyal Hedef ve Politikalar" adlı IV. Bölümünde ele alınmıştır. V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndaki temel ilke; sadece mevcut kirliliğin ortadan kaldırılması ve muhtemel kirlenmelerin engellenmesi değil, kaynakların sürdürülebilir kalkınma anlayışı kapsamında gelecek nesillerin de yararlanabilmesi için muhafazası ve geliştirilmesidir.[18] Planda dikkat çeken diğer bir nokta ülkenin kentleşme (özellikle Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük kentler), erozyon, doğal afetler, hızlı sanayileşme ve tarımda

[15] Nesrin Algan, "Türkiye'de Devlet Politikaları Bağlamında Çevre ve Çevre Korumanın Tarihine Kısa Bir Bakış",Türkiye'de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu, İTÜ, 7-8 Nisan 2000, s.227.
[16] Keleş v.d., a.g.e., s.508.
[17] Aksu, a.g.m., 20.
[18] Algan, a.g.m., s.228.

modernleşmenin ortaya çıkardığı çevre sorunları ile karşı karşıya bulunduğudur.[19]

1990-1994 yıllarını kapsayan 6. Beş Yıllık Kalkınma Planının diğer planlardan ayıran en önemli ve temel özellik "sürdürülebilir kalkınma" kavramının Türkiye kamuoyu tarafından tartışılmaya başlaması ile bu ilkeyi hayata geçirmeye yönelik politika ve stratejilerin ortaya konmasıdır (Bozkurt, 2010:53). 90'lı yıllarda çevre uluslararası ve ulusal düzeyde tartışılır bir duruma gelmiştir. Birleşmiş Milletler Teşkilâtı Dünya Kalkınma ve Çevre Komisyonu tarafından Gro Harlem Bruntland başkanlığında hazırlanan "Ortak Geleceğimiz" veya "Bruntland Raporu" olarak adlandırılan raporum izlerini 6. Kalkınma planında görmek mümkündür. Planın, "Çevre ve Yerleşme" bölümünün 19. sıradaki "Çevre Sorunları" alt başlığındaki temel ilke "İnsan sağlığı ve tabiî dengeyi koruyarak, sürekli bir ekonomik kalkınmaya imkan verecek şekilde tabiî kaynakların yönetimini sağlamak ve gelecek nesillere, insana yakışır bir tabiî, fiziki-sosyal çevre bırakmak" temel ilkedir denilmektedir."[20] 6. Kalkınma Planı Çevre ile enerji arasındaki ilişkiyi vurgulayan ve ön plana çıkartan bir plan olması açısından önemlidir. Çevrede veri eksikliği, bir denetim- izleme sisteminin kurulması gerektiği bu planda değinilen önemli noktalardandır.[21]

1996-2000 yıllarını kapsayan 7. Beş Yıllık Kalkınma Planında öncelikle önceki plan dönemindeki eksikliklerden söz edilmiştir. Özellikle sürdürülebilir kalkınma kavramının planda yer almasına rağmen bir yandan tüm ekonomik ve sosyal kararlarda çevre boyutunun göz ardı edildiği, öte yandan fonksiyonel ve dinamik bir çevre yönetimi oluşturacak örgütsel ve hukuksal düzenlemelerin yetersiz kaldığı belirtilmiştir.[22] Planda sürdürülebilir kalkınma temel ilke olarak benimsemekte ve çevre konusundaki temel meseleyi bir "yönetim sorunu" olarak ele almaktadır. Bu planın diğer önemli özellikleri ise, ilk kez uluslararası antlaşma ve sözleşmelerden kaynaklı yükümlülüklere çok geniş bir şekilde yer vermiş olması ve yine ilk kez ulusal gelir hesaplarına çevre harcamalarının da dâhil edilmesi gerektiğini vurgulamasıdır. Nitekim bu amaçlar doğrultusunda 7. Plan döneminde DPT Müsteşarlığı'nın koordinatörlüğünde, Çevre Bakanlığının teknik desteğiyle ve Dünya Bankası'nın finansmanıyla hazırlanarak 1998 yılında yayınlanan

[19] Yavuz Bozkurt, Avrupa Birliğe uyum Sürecinde Türkiye'de Çevre Politikalarının Dönüşümü, Ekin Yayınevi, Bursa, 2010, s. 50.
[20] Cahid Doğan, "Çevre Sorunlarının Tespitinde Ortaya Çıkan Kirliliklerin Mahalli İdarelerce Temizlenmesi;İlgili Hareket Alanını Belirleyen Normatif Pozitif Hukuk Kuralları", http://82.222.182.101/Ayim/Makale/MakaleDetay?id=54733214d83cff1a504d92c1, 11.08.2016.
[21] Çağatay Güler-Zakir Çobanoğlu, Kalkınma Planlarında Çevre Sağlığı, Çevre Sağlığı Temel Kaynak Dizisi: 38, 1997, s. 46.
[22] Ertürk, a.g.e., s.410.

“Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı(UÇEP) çevreye bütüncül bir açıdan bakma amacı taşımaktadır.[23]

2001-2005 yıllarını kapsayan Sekizinci Kalkınma Planında mevcut durum ortaya konulurken bir önceki plan döneminde başarıya ulaşmayan stratejilere yer verilmiş olmakla birlikte bazı ilerlemeler kaydedildiği belirtilmiştir.[24] Planda ayrıca sürdürülebilir kalkınma yönünde istenen ölçüde bir başarı elde edilmediğini, çevre yönetimine de etkinlik kazandırılmadığı belirtilmektedir.[25] Bu plan döneminde de temel referans sürdürülebilir kalkınma olarak temel amaç ve ilkeler benimsenmiştir.[26] Çevre politikası açısından 8. Kalkınma Planı ile 7. Kalkınma Planı benzerlik göstermektedir.

2007-2013 yıllarını kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı AB’ye üyelik sürecine katkı sağlamak üzere temel strateji belgesi olarak hazırlanmış olup, AB mali takvimi dikkate alınarak ve diğer planlardan farklı olarak yedi yıllık bir süre için hazırlanmıştır. Planın çevreye verdiği önem, “doğal ve kültürel varlıklar ile çevrenin gelecek nesilleri de dikkate alan bir anlayış içinde korunması esastır” ilkesinin 10 temel ilke içerisinde sayılmasından anlaşılmaktadır.[27] Plan’da sürdürülebilir kalkınma kavramına da yer verilmekte ve çevrenin korunması ile AB’ye üyelik ilişkisi değerlendirilmektedir. Buna göre atık yönetimi, doğa koruma, gürültü ve çevresel etki değerlendirmesi gibi konularda ilerleme sağlandığı ancak çevre alanında mevzuat uyumunun yeterli seviyede olmadığı belirtilmiştir.[28]

2014-2018 yıllarını kapsayan 10. Kalkınma Planında çevre konusuna yaşanabilir mekânlar, sürdürülebilir çevre başlığı altında geniş bir yer ayrılmıştır. Bu başlık altında bölgesel gelişme ve bölgesel rekabet edebilirlik, mekânsal gelişme ve planlama, kentsel dönüşüm ve konut, kentsel altyapı, mahalli idareler, kırsal kalkınma, çevrenin korunması, toprak ve su kaynakları yönetimi, afet yönetimi konularına değinilmiştir (10. Kalkınma Planı). “Plana göre, çevre yönetiminde görev, yetki ve sorumluluklardaki belirsizlik ve yetersizlikler giderilecek, denetim mekanizmaları güçlendirilecek, özel sektörün, yerel yönetimlerin ve STK'ların rolü artırılacak, ekonomik ve sosyal gelişme sağlanırken, toplumun çevre duyarlılığı ve bilincinin artırılmasının, bugünün ve gelecek nesillerin kısıtlı doğal kaynaklardan faydalanmasını güvence altına alacak şekilde çevrenin korunmasının ve kalitesinin yükseltilmesinin temel amaç olduğu vurgulanan planda, enerji, sanayi, tarım, ulaştırma, inşaat, hizmetler ve şehirleşme gibi alanlarda çevre dostu yaklaşımların barındırdığı yeni iş imkânları, gelir kaynakları, ürün ve

[23] Algan, a.g.m., s.228-229.
[24] Ertürk, a.g.e., s.420.
[25] Keleş v.d., a.g.e., s.540.
[26] Ertürk, a.g.e., s.420.
[27] Ertürk, a.g.e., s.422-423.
[28] Keleş v.d., a.g.e., s.512.

teknolojilerin geliştirilmesine yönelik fırsatlar değerlendirilerek, yeşil büyümenin sağlanmasının hedeflendiği ifade edildi".[29]

3.2. Temel Yasal Düzenlemeler Bağlamında Çevre Politikası

1983 yılında çıkarılan Çevre Kanunu, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Milli Parklar Kanunu ve Bogaziçi Kanunu, 1984 yılında çıkarılan Kıyı Kanunu, 1985 yılında çıkarılan İmar Kanunu ile 1989 yılında Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı'nın kurulması, Çevresel Etki Değerlendirmesi ve çevre ile ilgili birçok yönetmeliğin çıkarılması gibi düzenlemeler son dönemde çevre politikasını düzenleyen temel mevzuattır. Ancak bu çalışmada sadece 1982 Anayasası ve Çevre Kanunundan söz edilecektir.

1982 Anayasası'nın çevre hakkı ile ilgili getirdiği doğrudan düzenleme Anayasa'nın 56. Maddesidir: "Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek, devletin ve vatandaşların ödevidir."

1982 Anayasası'nın "Sosyal ve Ekonomik Haklar" bölümünde yer alan 56. Maddesi ile devlete önemli bir görev yüklenmiştir. Ancak yine aynı bölümdeki 65. Madde ile bu konuya önemli bir sınırlama getirilmektedir. Anayasanın 65. Maddesi uyarınca "Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek, mali kaynakların yeterliliği ölçüsünde yerine getirir."

1982 Anayasası'nda çevre ile ilgili dolaylı maddeler şunlardır: Devletin temel amaç ve görevlerini belirleyen 5.madde, temel hak ve hürriyetlerle ilgili 12 ve 13.madde, yaşama, maddi ve manevi varlığı koruma ve geliştirme ile ilgili hükümler içeren 17.madde, yerleşme ve seyahat hürriyeti ile ilgili 23.madde, mülkiyet ve mirasla ilgili 35.madde, kıyılarla ilgili 43.madde, toprak, tarım alanları ve taşınmaz mallarla ilgili 44, 45 ve 46.maddeler, şehir planlaması ile ilgili 57.madde, tarihi ve tabiat varlıklarının korunmasına ilişkin 63.madde, afetler ve olağanüstü hal durumlarına açıklık getiren 119 ve 121.maddeler, tabii kaynakların aranma ve işletilmesine ilişkin 168.madde ile ormanların korunması, genişletilmesi ile ilgili hükümler içeren 169 ve 170. maddeleri.

1982 Anayasası'nın 56. Maddesine dayanılarak çıkarılan 1983 tarih ve 2872 sayılı Çevre Kanunu, Türk Çevre Politikasının da temel niteliğindedir. Bu kanunla birlikte Türk Çevre Politikasının temel ilkeleri belirlenmiştir. Bunlar, yapılan değişikliklerle genişletilmiş olarak 3. Maddede sayılmıştır;

a) Çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi herkesin görevidir.
b) Çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesinde işbirliği esastır.

[29] http://www.haberler.com/turkiye-nin-10-kalkinma-plani-nda-cevre-4749018-haberi/, 16.08.2016.

c) Sürdürülebilir kalkınma ilkesi, her türlü çevresel kararda temel dayanak noktasıdır.
d) Çevre politikalarının oluşmasında katılım hakkı esastır.
e) Her türlü faaliyet sırasında çevre ile uyumlu teknolojilerin kullanılması esastır.
f) Kirlenme ve bozulmanın önlenmesi için yapılan harcamalar kirleten veya bozulmaya neden olan tarafından karşılanır.(kirleten öder ilkesi)
g) Çevrenin korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi ve giderilmesi için uyulması zorunlu standartlar vergi, harç, enerji kaynaklarının ve temiz teknolojilerin teşviki vb. gibi piyasaya dayalı mekanizmalar ile ekonomik araçlar ve teşvikler kullanılır.
h) Çevre sorunlarının çözümüne yönelik olarak taraf olduğumuz uluslararası anlaşmalar sonucu ortaya çıkan ulusal hak ve yükümlülüklerin yerine getirilmesi için gerekli tüm düzenlemeler Bakanlığın koordinasyonunda yapılır.

2872 Sayılı Çevre Kanunu, 1984, 1986, 1988 ve 2006 yıllarında değişikliğe uğramıştır. En geniş ve etkili değişiklikler 5491 Sayılı Yasa ile 2006 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu değişiklik ile "sürdürülebilir çevre" ve "sürdürülebilir kalkınma" kavramları yasaya eklenmiştir. "Sürdürülebilir çevre gelecek kuşakların gereksinme duyacağı kaynakların varlığını ve kalitesini tehlikeye atmadan hem bugünün hem de gelecek kuşakların çevresini oluşturan tüm çevresel değerlerin her alanda iyileştirilmesi, korunması ve geliştirilmesi" olarak ifade edilirken; sürdürülebilir kalkınma ise, "bugünün ve gelecek kuşakların sağlıklı bir çevrede yaşamasını güvence altına alan çevresel, ekonomik ve toplumsal amaçlar arasında denge kurulması temeline dayalı gelişme" olarak ifade edilmektedir.[30]

2006 yılında 5491 Sayılı Yasa ile 2872 Sayılı Çevre Kanunu'na yeni konulan ya da daha iyi açıklanmasına çalışılan iki kavram daha vardır. Bunlar "çevresel etki değerlendirmesi" ve "stratejik çevresel değerlendirme" kavramlarıdır. 2872 Sayılı Çevre Kanunu'nda, stratejik çevresel değerlendirme, onaya tâbi plân ya da programın onayından önce plânlama veya programlama sürecinin başlangıcından itibaren, çevresel değerlerin plân ve programa entegre edilmesini sağlamak, plân ya da programın olası çevresel etkilerini en aza indirmek ve karar vericilere yardımcı olmak üzere katılımcı bir yaklaşımla sürdürülen ve yazılı bir raporu da içeren çevresel değerlendirme çalışmalarını ifade etmektedir.[31]

Çevresel Etki Değerlendirmesi en genel tanımıyla gerçekleştirilmesi düşünülen bir faaliyetin ileride ortaya çıkaracağı çevresel sorunların etkilerini,

[30] Keleş v.d. a.g.e., s.518.
[31] 2872 sayılı Çevre Kanunu Md. 2.

henüz ortaya çıkmadan önce öngörerek o faaliyete ilişkin gerekli iznin verilip verilmeyeceği konusunda yapılacak değerlendirmedir.[32] 2872 sayılı Çevre Kanunu ise ÇED'i şu şekilde tanımlamıştır: Gerçekleştirilmesi planlanan projelerin çevreye olabilecek olumlu ve olumsuz etkilerinin belirlenmesinde, olumsuz yöndeki etkilerinin önlenmesi ya da çevreye zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için alınacak önlemlerin, seçilen yer ile teknoloji alternatiflerinin belirlenerek değerlendirilmesinde ve projelerin uygulanmasının izlenmesi ve kontrolünde sürdürülecek çalışmaları ifade etmektedir[33]

Türkiye'de ÇED ilk olarak 1983 yılında yürürlüğe giren 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 10.maddesiyle çevre sorunlarının ortaya çıkmasına yol açabilecek kamu kuruluş ve işletmelerinin "çevresel etki değerlendirme raporu" hazırlamak zorunda tutmuştur[34] Çevre Kanunu'nun, çevre koruma işlevini gerçekleştirebilmesi için bazı yönetmelikler çıkarılmıştır. Bu yönetmeliklerden özellikle ÇED Yönetmeliği, yeni kurulacak işletmelerin çevreye vereceği zararın öngörülen standartlara uygun olmasını ister ve bu standartları aşan işletmelere kuruluş izni vermez[35] ÇED'in amacı , işletme faaliyetlerinin gelecekte ortaya çıkarabileceği olası olumsuz çevresel etkilerin önceden hesaba katılması suretiyle, çevre sorunlarının çözümünde ve çevre hukukunda en temel ilke olan önleyicilik ilkesinin gerçekleşmesi sağlanmasıdır.[36] ÇED çevresel sorunların arttığı günümüzde Türkiye açısından son derece faydalı sonuçlar gerçekleştirebilecek bir uygulamadır. Ancak her ülkede olduğu gibi ülkemizde de ÇED'in uygulanmasında çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Özellikle işletmeler ÇED'in ortaya çıkardığı yüksek maliyetleri karşılamakta sıkıntılar çıkarmaktadır.[37]

Konumuzun dağılmaması amacıyla çevre ile ilgili diğer mevzuat açıklanmadan sadece adları sayılmıştır. Bunlar[38];

- 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (1983)
- 2960 Sayılı Boğaziçi Kanunu (1983)
- 2873 Sayılı Milli Parklar Kanunu (1983)
- 3194 Sayılı İmar Kanunu (1985)
- 3213 Sayılı Maden Kanunu (1985)
- 3621 Sayılı Kıyı Kanunu (1990)
- 4342 Sayılı Mera Kanunu (1998)

[32] Barker ve Wood'den akt. Bozkurt, a.g.e., s. 28
[33] 2872 sayılı Çevre Kanunu Md. 2.
[34] Keleş v.d. a.g.e., s.535.
[35] İrfan Çağlar, "İşletmelerde Çevre Yönetimi ve Çevre Yönetiminin Yaygınlaştıran Dinamiklerin Belirlenmesi", Standart Ekonomik ve Teknik Dergi, Sayı: 419, Ankara, 1996, s.92.
[36] Yılmaz Turgut, a.g.e., s. 211.
[37] Kemal Görmez, Çevre Sorunları, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2010, s.173.
[38] http://www.mevzuat.gov.tr, 20.08.2016.

- 4856 Sayılı Çevre ve Orman Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun (2003)
- 4999 Sayılı Orman Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2003)
- 4915 Sayılı Kara Avcılığı Kanunu (2003)
- 5199 Sayılı Hayvanları Koruma Kanunu (2004)
- 5192 Sayılı Orman Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2004)
- 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004)
- 5302 İl Özel İdaresi Kanunu (2005)
- 5304 Sayılı Kadastro Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2005)
- 5393 Sayılı Belediye Kanunu (2005)
- 5400 Sayılı Milli Parklar Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2005)
- 5366 Sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun (2005)
- 5403 Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu (2005)
- 5491 Sayılı Çevre Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2006)

3.3.Ulusal Çevre Stratejisi Eylem Planı (UÇEP)

20 yılı kapsayan uzun vadeli bir strateji olarak hazırlanan UÇEP, bugüne kadar çevre konusunda hazırlanmış Türkiye'deki en kapsamlı politika belgesidir. UÇEP 1992 Rio bildirgesine ve aynı konferansın çıktılarından olan Gündem 21'e dayandığından Türkiye'nin çevresel alandaki uluslar arası yükümlülüklerini dikkate alan ve bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi için bir dizi politika içeren ancak bağlayıcılığı bulunmayan bir belgedir. Bağlayıcılığı olmamasının etkisiyle UÇEP'de yer alan eylemlerin hayata geçirilmesi ve uygulanmanın değerlendirilmesine yönelik etkin bir izleme mekanizmasından bahsetmek de son derece güçtür.[39]

Türkiye'nin çevre politikası ve yönetimindeki en önemli araçlardan biri 1998 yılında tamamlanan UÇEP'dir. UÇEP, Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı desteği ile hazırlanmış olan bir belge olup Ulusal Gündem 21 için stratejik bir rehberdir. UÇEP'in hazırlanması Çevre Bakanlığı'nın teknik desteği ve Dünya Bankasının finansmanı ile Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yürütülmüştür. UÇEP süreci Türkiye'nin temel çevre sorun ve endişelerini belirleyerek ve ulusal çapta etkili bir çevre politikası ve yönetimi

[39]Yasemin Kaya, "Çok Taraflı Çevre Anlaşmalarına Uyum Sorunu ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.16, S.2, 2011, s.452.

ve buna ilişkin araçlar geliştirmek için bir takım yeni önlemler ortaya koyarak geniş çapta kamu ve özel sektör katılımı ve ortaklığı sağlamayı hedeflemektedir.[40]

UÇEP'i önemli kılan noktalardan birisi mevcut kaynakları olabildiğince verimli kullanmayı önermesidir. Bu da UÇEP'in özellikle "bütçe zarfı" dahilinde çevre sorunlarının çözümüne ilişkin neler yapılabileceği konusunda, gerçekçi politikalara ve uygulama ihtiyaçlarına işaret ettiğini göstermektedir.[41] Nitekim UÇEP, diğer çalışmalardan farklı olarak kalkınma ile çevre arasındaki ilişkiye dikkat ederek kalkınmanın çevre odaklı olarak gerçekleşmesine ilişkin somut girişimler önermektedir.[42]

UÇEP'in belli başlı stratejik amaçları, sürdürülebilir kaynak kullanımının teşvik edilmesi, kirliliğin azaltılması veya önlenmesi, temel çevresel altyapı ve hizmetlere erişimin artırılması, sürdürülebilir çevresel uygulamaların desteklenmesi ve çevre tehlikelerine duyarlılığın en aza indirgenmesidir.[43] Avrupa Birliği'nin çevre ile ilgili müktesebatının makul bir hızla benimsenmesine yönelik bazı önemli adımlar atılmasını öngören UÇEP' in 5 temel hedefi aşağıda sırlanmıştır:[44]

1. Kirliliğin önlenmesi ve azaltılması
2. Bütün bireylerin çevre altyapı ve hizmetlerine erişiminin kolaylaştırılması,
3. Yenilenebilir kaynakların sürdürülebilir kullanımının teşvik edilmesi,
4. Çevre ile ekonominin birlikte sürdürülebilir kılacak politika, proje ve program önerilerinin geliştirilmesi,
5. Gerek insanların gerek çevrenin doğal ve insanların sebep olduğu risklere maruz kalma oranının mümkün olduğu ölçüde azaltılması'dır.

4. AB UYUM SÜRECİNDE TÜRK ÇEVRE POLİTİKASI

Türkiye'nin AB'ye tam üyelik hedefi 3 Ekim 2005'te tam üyelik müzakerelerinin başlaması bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. 3 Ekim 2005 tarihinden itibaren "Katılımcı Ülke" statüsüne sahip olan Türkiye'nin, AB müktesebatına uyum sağlamak için çevre alanında kısa, orta ve uzun

[40]Merih Kerestecioğlu, https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-9.pdf, 21.08.2016.
[41]Nuran Talu, Yerel Çevre Eylem Planları Türkiye Strateji Raporu, Bölgesel Çevre Merkezi, Ankara, 2006, s. 19.
[42]Tülin N. Yoğurtçuoğlu, "Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı", http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/11290.pdf, 21.08.2016.
[43]Düriye Toprak, "Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları ve Mali Araçlar", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 4, 2006, s. 163.
[44]Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de Çevre Mevzuatı, 2001: 107'den akt. Bozkurt, a.g.e., 66-67.

vadeli amaçlar ve hedefler koymuştur. Bu doğrultuda "Müzakere Çerçeve Belgesi", "Katılım Ortaklığı Belgesi", "İlerleme Raporları", "AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi" AB uyum sürecinde Türk Çevre Yönetimi ve Politikası'na yön veren ve AB ile ilişkilerin devam ettirilmesi ve sürecin sağlıklı bir şekilde incelenmesi adına değerlendirilen temel belgeler olmuştur.

4.1.Katılım Ortaklığı Belgesi

Türkiye'nin AB çevre müktesebatına uyum konusundaki yükümlülükleri ile ilgili en önemli gelişmeler ilki Kasım 2001, gözden geçirilmiş halleri de 2003, 2006, 2008 tarihlerinde Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) ile ortaya koyulmuştur. 2001 yılındaki KOB'da; müktesebatın uyumu için ayrıntılı bir programın kabul edilmesi, ÇED direktifinin üstlenilmesi ve çevre yatırımlarını finanse edecek kamu ve özel mali kaynak tahminleri için gerçekçi bir plan oluşturulması çevre başlığı altında öngörülmüştür.[45]

Nisan 2003'te açıklanan gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesine göre Avrupa Birliği Ortak Çevre Politikasına uyum konusundaki yükümlülükleri kısa ve orta vadede olmak üzere iki farklı şekilde ortaya konmuştur. Ayrıca Türkiye, Ocak 2003'te Avrupa Çevre Ajansına üye olmuştur.[46] Kısa vadede, ilk iki madde 2001 yılındaki KOB ile örtüşmektedir. Bu KOB'da 2001 yılındakinden farklı olarak, çerçeve mevzuata, çevre alanındaki uluslararası sözleşmelere ve doğa koruma, su kalitesi, entegre kirlilik önleme-kontrol ve atık yönetimi konusundaki düzenlemelere ilişkin müktesebatın iç hukuka aktarılmasına ve uygulanmasına başlanması, Çevresel Etki Değerlendirilmesi direktifinin etkili biçimde uygulanması, sınıraşan sulara ilişkin işbirliğinin, su çerçeve direktifi ve AB'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelere uygun olarak geliştirilmesine devam edilmesi amaçlanmıştır.[47] Orta vadede ise, çevre korunması için müktesebatın iç hukuka aktarılmasının tamamlanması, veri toplanması dâhil olmak üzere kurumsal, idari ve izleme kapasitelerinin güçlendirilmesi, sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin diğer tüm sektörel politika ve bu politikaların uygulama yöntemleriyle birleştirilmesi olarak belirlenmiştir.[48]

2006 yılında yayınlanan gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesinde sıralanan öncelikler, ülkenin birkaç yıl içerisinde tamamlayabileceği beklentinin gerçekçi olması temelinde seçilmiştir. Katılım Ortaklığı Belgesinin bölgesel meseleler ve uluslararası yükümlülükler başlığı altında çevre ile ilgili kısa vadeli yükümlülüklerden bahsedilmiştir. Yine aynı belgede uzun vadeli öncelikler başlığı altında üyelik yükümlülüklerini

[45]2001 yılı KOB, s. 6.
[46]2003 yılı KOB, s. 3.
[47]2003 yılı KOB, s. 15.
[48] 2003 yılı KOB, s. 19.

üstlenme yeteneği altında çevre konusuna ilişkin öncelikler belirtilmiştir.[49] Kısa vadeli öncelikler bir önceki KOB ile benzerlik göstermekle birlikte çevre mevzuatının uyumlaştırılması konusunda ilerlemeler kaydedildiği göze çarpmaktadır. Özellikle çevre mevzuatının iç hukuka aktarılmasının yanında idari kapasitenin de güçlendirilmesi amaçlanmıştır.[50] Uzun vadeli öncelikler ile kurumsal, idari ve izleme kapasitesinin güçlendirilmesi ve müktesebat uyumunun devam ettirilmesi, sürdürülebilir kalkınma ilkesinin sektörel politikaların tanımlanması ve uygulanmasına entegre edilmesi, tadil edilmiş şekliyle stratejik çevresel değerlendirme direktifinin tamamıyla aktarılmasının sağlanması ve aşamalı olarak icrası ve infazı, ulusal bir atık yönetimi planının kabul edilmesi ve uygulanması amaçlanmıştır.[51]

En son ve güncel Katılım Ortaklığı Belgesi olan 2008'deki KOB'da uzun ve kısa vadeli öncelikler başlığı altında belirtilen 27. Fasıl ile ifade edilen çevre konusuna dair beklentiler de şunlardır :

Kısa Vadeli öncelikler[52];

- Müktesebatın kademeli olarak iç hukuka aktarılması, uygulanması ve yürürlüğe girmesi için, kilometre taşlarının ve takvimin belirlendiği ve ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerde gerekli kurumsal kapasitenin ve mali kaynakların oluşturulmasına yönelik planları da içeren kapsamlı bir stratejinin kabul edilmesi.
- İdari kapasitenin güçlendirilmesinin yanı sıra, özellikle, sınır aşan durumları da içeren çevresel etki değerlendirmesi gibi yatay ve çerçeve mevzuatın iç hukuka aktarılması, uygulanması ve yürürlüğe konmasına devam edilmesi.
- Ulusal Atık Yönetimi Planının kabul edilmesi

Orta Vadeli Öncelikler[53];

- Çerçeve mevzuat, uluslararası çevre sözleşmeleri ile doğa koruma, su kalitesi, kimyasallar, endüstriyel kirlilik, risk yönetimi ve atık yönetimi ile ilgili müktesebatın iç hukuka aktarılmasına ve uygulanmasına devam edilmesi.
- Çevresel gereksinimlerin diğer sektörel politikalara entegre edilmesinin takibidir.

Görüldüğü üzere 2001 yılından itibaren yayınlanan katılım ortaklığı belgeleri benzerlik göstermektedir. Bu noktada Türkiye'nin AB üyeliği konusunda istekli olduğu ancak uygulamalarda sorun yaşadığı söylenebilir.

[49] 2006 yılı KOB, s. 4.
[50] 2006 yılı KOB, s. 17-18.
[51] 2006 yılı KOB, s. 25.
[52] 2008 yılı KOB, s. 15.
[53] 2008 yılı KOB, s. 19.

KOB'larda özellikle idari kapasitenin güçlendirilmesi, sürdürülebilir kalkınma ilkesi, ÇED direktifi ve atık yönetimi konuları üzerinde durulmuştur.

4.2.Avrupa Birliği Müktesebatına Uyum için Ulusal Program

Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde mevzuatın uyumlaştırılması için gerekli yasal ve yapısal değişiklikler ve düzenlemeler ve bunun için gerekli olan beşeri ve mali kaynakların, KOB'lardaki önceliklerin ve bunun yanı sıra Türkiye'nin uyum için kendi önceliklerinin, AB müktesebatına uyum için gerekli olan idari kapasitenin geliştirilmesinin ve kısa ve orta vadeli öncelikler takviminin yer aldığı AB Müktesebatının üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı 19 Mart 2001 tarihinde Bakanlar Kurulunda kabul edilerek 24 Mart 2001 tarih ve 24352 sayılı mükerrer resmi Gazetede yayımlanmıştır.[54] Daha sonra 2003 ve 2008 yıllarında olmak üzere iki adet ulusal program yayımlanmıştır.

Bu programdaki çevreyle ilgili konuları özetleyecek olursak şunları söyleyebiliriz; ÇED sürecinin etkinliğinin artırılması ve AB müktesebatına uygun teknik altyapının hazırlanması ve ÇED Yönetmeliğine ilişkin değişikliklerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Aarhus Sözleşmesi'ne katılım stratejisi belirlenecek, Avrupa Çevre Ajansı ve EIONET'e (European Environment Information and Observation Network) uyumun hızlandırılması gibi çevresel bilgiye erişimin önündeki engeller kaldırılmalıdır. Katı, tehlikeli ve tıbbi atıkların kontrolü yönetmeliklerinde AB uyumu için gerekli değişiklikler yapılmalıdır. Doğanın korunmasına ilişkin çerçeve yasa hazırlanarak, yürürlükteki mevzuattaki AB direktifi ile çelişki oluşturan maddeler çıkarılacak ve uyum sağlanacaktır.[55]

25 Temmuz 2003 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Türkiye'nin AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Gözden Geçirilmiş Ulusal Programın'da öncelikle çevre alanında gerçekleştirilenlere daha sonra ise önceliklere yer verilmiştir. Ulusal Programa göre, çevre yatırımlarını finanse etmek üzere her yıl için kamu ve özel sektör finansman kaynaklarına ve uyumlaştırma maliyeti tahminlerine ilişkin planın oluşturulması kapsamında MEDA Fonundan desteklenen Türkiye Çevre Mevzuatının İncelenmesi Projesi (MEDA/TUR/ENLARG/D4-01) 2002 yılında tamamlanmıştır. Sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin, tüm diğer sektörel politikaların tanımlarına ve uygulamalarına entegrasyonu için proje fişi hazırlanmış olup, uygun bir zamanlama ile Mali İşbirliği Programlamasına sunulması öngörülmüştür. Bununla birlikte çevresel bilgiye erişim konusunda AB mevzuatına uyum için çalışmalar yapılacağı öngörülmüştür. Bununla birlikte Ulusal Programda su kalitesinin iyileştirilmesi, atık yönetiminin etkinleştirilmesi, hava kalitesinin iyileştirilmesi, doğanın korunması,

[54] Bozkurt, a.g.e., s. 146.
[55] 2001 yılı Ulusal Program.

endüstriyel kirlilik ve risk yönetimi, Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) Sürecinin Güçlendirilerek Etkinleştirilmesi ve Stratejik Çevresel Değerlendirme (SÇD) Direktifine Uyum Sağlanması, çevresel gürültü yönetimi, kimyasallar yönetimi, genetik olarak yapısı değiştirilmiş organizmalar, radyasyon güvenliği ve radyasyondan korunması öncelikler arasında sayılmıştır.[56]

Tam üyelik müzakereleri sonrasında yayımlanan Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin 2008 Yılı Türkiye Ulusal Programının hazırlık döneminde, çevre faslı açılış kriterinin karşılanması amacıyla hazırlanan strateji belgesi çalışmaları devam ettiğinden her iki çalışma arasında paralellik sağlanmıştır. Çevre faslı birinci açılış kriteri kapsamlı bir strateji belgesi hazırlanmasını gerektirmektedir. Anılan strateji, yatay ve çerçeve müktesebat ile Topluluğun taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin de uyumlaştırılıp uygulanmasını kapsayacaktır ve stratejide yer alan ana bölümler; "kurumlar", "müktesebatın uyumu ve uygulanması", "idari kapasitenin güçlendirilmesi" ve "mali kaynaklar" olacaktır. Kurumlar bölümünde, çevre alanında ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde yetki ve sorumluluk sahibi olan kurumlar, yetki ve sorumluluklar, denetim yetkisi olan birimler yer almaktadır. Müktesebatın uyumu ve uygulanması bölümünde, tarama raporundaki konu sıralaması dikkate alınmaktadır ve hedef takvimler verilmektedir. İdari kapasitenin güçlendirilmesi bölümü, ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde geleceğe yönelik planlamaları kapsamaktadır. Mali kaynaklar bölümünde, AB'nin tüm çevre müktesebatının üstlenilip uygulanmasının doğuracağı tahmini mali yük ortaya konulmuştur.[57]

2008 yılında yayımlanan Ulusal Program'ın Çevre faslı bölümünde de Ulusal Program'ın genelinde karşılaşılan bütüncül yaklaşım eksikliğinin ve reformları içselleştirememe sorunun yaşandığı görülmektedir. Nitekim Türkiye'nin iklim değişikliği ile ilgili Kyoto Protokolü'ne taraf olma yönünde siyasi taahhüt gösterdiği bir dönemde hazırlanan Ulusal Programda buna ilişkin herhangi bir politikanın yer almaması bütüncül bir çevre politikası açısından bir eksikliktir.[58]

4.3.Türkiye için AB İlerleme Raporları ve Çevre

Avrupa Birliği'ne aday her ülke için her yıl düzenli olarak hazırlanan ve aday ülkelerin Avrupa Birliği müktesebatına uyum çalışmalarının ne düzeyde olduğunu gösteren ilerleme raporu, Türkiye için 1998 yılından itibaren düzenlenmekte olup bunlardan sonuncusu 2015 İlerleme Raporudur. Türkiye'nin çevre politikasının AB'ye uyumunu incelemek açısından ilerleme

[56] 2003 yılı Ulusal Program.
[57] 2008 yılı Ulusal Program
[58] TEPAV, AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı – 2008, Tepav Görüşü, s. 23.

raporları önemli bir göstergedir.[59] Bu kapsamda 1998 yılından itibaren yayınlanan tüm ilerleme raporları incelenecektir.

1998 yılında yayınlanan ilk rapora göre Türkiye'nin çevre mevzuatı standartlar, izleme gerekleri ve ölçüm yöntemleri bakımından, Topluluk mevzuatından çok farklıdır. Endüstriyel kirlenme, tehlikeli maddeler, genetik olarak değiştirilmiş organizmalar, nükleer güvenlik ve çevre hakkında bilgiye erişim alanlarında önemli eksiklikler olduğu belirtilmiştir. Bununla beraber, atıklar, havanın ve suyun korunması, doğa koruma ve çevresel etki değerlendirmeleri ile ilgili olarak AB'ye uyum açısından ilerleme kaydedildiği belirtilmiştir. Müktesebatın uyumu açısından büyük ölçekli yatırımlara ve örgütlenme, donanım ve vasıflı personel bakımından ulusal ve yerel yapıların kapsamlı modernleşmeye ihtiyacı duyulduğu ortaya konulmuştur [60].

1999, 2000, 2001 İlerleme Raporları, ne yatay mevzuata ilişkin ne de hava ve su kalitesi, atık yönetimi, doğanın korunması, endüstriyel kirliliğin kontrol edilmesi, kimyasal maddeler, ozon tabakasına zarar veren maddeler, nükleer güvenlik, radyasyondan korunma, izleme gerekleri, ölçüm yöntemleri ve mevzuatın uygulanması gibi konularda kayda değer bir ilerlemenin sağlanamamış olduğu ifade edilmektedir.[61] 2002 yılında ise yatay mevzuat ve doğa koruma alanlarında ve idari kapasiteye ilişkin adımlar atılarak ilerleme kaydedildiği belirtilmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'nin, su kalitesi, endüstriyel kirlilik ve risk yönetimi, hava kalitesi, gürültü ve nükleer güvenlik alanında, genetik olarak değiştirilmiş organizmalar, atık yönetimi ve radyasyondan korunma alanlarında ilerleme kaydedilmemiştir. Bunun yanında Türkiye'nin halen Kyoto Protokolünü imzalamadığı belirtilmiştir. 1998 yılı İlerleme Raporundan bu yana, Türkiye, çevre alanındaki AB müktesebatını iç hukuka aktarma konusunda çok fazla bir ilerleme kaydedememiştir. Çevre Bakanlığı teşkilat yapısının tekrar düzenlemesi idari kapasitenin geliştirilmesi açısından önemli görülmektedir. Ancak Türkiye'nin, özellikle hava kalitesi, atık yönetimi, su kalitesi, endüstriyel kirlilik, doğa koruma ve yatay mevzuat alanlarında AB çevre müktesebatının iç hukuka aktarılması ve uygulanması konusunda daha fazla gelişme göstermesi gerekmektedir.[62]

2003 yılı İlerleme Raporu'nda yapılan genel değerlendirmeye göre; 2002 yılındaki İlerleme Raporundan bu yana, Türkiye, çevre alanındaki müktesebatın iç hukuka aktarılması ve idari kapasitenin geliştirilmesi konularında, hava kalitesi, atık yönetimi, doğa koruma, genetik olarak değiştirilmiş organizmalar, kimyasallar, gürültü ve nükleer güvenlik gibi bazı alanlarda bazı sınırlı ilerlemeler kaydetmiştir. Bununla birlikte, Türkiye, bu başlık altındaki bütün alt sektörlerde mevzuat uyumu ve uygulama için daha

[59] Bozkurt, a.g.e., 148.
[60] 1998 yılı İlerleme Raporu.
[61] Bozkurt, a.g.e., 149.
[62] 2002 yılı İlerleme Raporu, s. 98-99.

fazla çaba sarf etmelidir. Çevre ve Orman Bakanlığının yeniden yapılandırılması, bir gelişme olarak görülmüştür. Müktesebatın İç hukuka aktarılması çoğu sektörde düşük düzeydedir. Yatay mevzuat, hava kalitesi, atık yönetimi, su kalitesi, doğa koruma, endüstriyel kirlilik ve risk yönetimi ile veri toplama sistemi de dâhil olmak üzere, Avrupa Çevre Ajansının üyelik şartlarının yerine getirilmesi alanlarında daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir.[63]

2004 yılına ait raporda ise yapılan değerlendirmelere göre, yeni ÇED Yönetmeliği AB müktesebatı için daha uygundur. Bunun yanında sınır ötesi etki değerlendirmesi ve halka danışma için ayrılan süre gibi konular üzerinde çalışılması gerekmektedir. Yatay mevzuatın uygulanması konusundaki ilerleme yeterli düzeyde olmadığı ve bu konuda daha fazla çaba gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. İdari kapasitenin geliştirilmesi konusunda Çevre ve Orman Bakanlığının birleşmesi olumlu bir gelişme olarak görülürken uygulamada aynı izlenimler yer almamaktadır. Özellikle bakanlıklar arası yetki karmaşasının önüne geçilmelidir. Örgütlenme ile ilgili olarak uzman personelin işe alınması, eğitimine ve araç gereç alımı başta olmak üzere, çevre mevzuatının etkili uygulanmasına yönelik önemli çaba gösterilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin Kyoto Sözleşmesini onaylamaması halen eleştirilmektedir. Ayrıca bütün yeni yatırımların AB çevre müktesebatına uygun olması gerektiği belirtilmiştir.[64]

2005 yılında yayımlanan İlerleme raporunun sonuç bölümünde, "sadece atık yönetimi, doğanın korunması ve gürültü alanlarında bazı ilerlemeler gerçekleştirilmiştir. Çevreyle ilgili müktesebatın iç hukuka aktarım genel düzeyi düşüktür, ancak atık yönetimi ve gürültü alanlarındaki uyum düzeyi ileridir. Çevreye ilişkin müktesebatın uygulanması ve uygulatılması alanlarındaki zayıflık halen önemli bir endişe kaynağıdır. Çevreyle ilgili müktesebatta ve Birliğin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde belirtilen sınır aşan sorunlara özel önem verilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin çevrenin korunması gereksinimlerini tüm diğer politikaların tanımlanmaları ve uygulanmaları ile bütünleştirmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın teşvik edilmesi için adımlar atması gerekmektedir. İdari kapasiteyle çevre politikalarının uygulanmasına müdahil kurumlar arasında eşgüdümü sağlayan mekanizmaların güçlendirilmesine özel önem verilmesi gerekmektedir. Çevre müktesebatının uygulanmasının temini için önemli ölçüde yatırım yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda, bütün yeni yatırım projelerinin AB çevre müktesebatı ile uyumlu olması gerektiğinin altının çizilmelidir." İfadesi bulunmaktadır.[65]

[63] 2003 yılı İlerleme Raporu, s. 102-103.
[64] 2004 yılı İlerleme Raporu, s. 116-117.
[65] 2005 yılı İlerleme Raporu, s. 141.

2006 yılının sonlarında açıklanan İlerleme Raporuna göre, yatay mevzuata ilişkin önemli bir ilerleme kaydedilmemiştir. Bu konuda AB'ye uyum açısından önemli sorunlar bulunmaktadır. Bununla birlikte atık yönetimi ve gürültü kirliliği dışında çevre alanında müktesebat uyum açısından sıkıntılar bulunmaktadır. Ayrıca hava kalitesi, doğanın korunması ve su kalitesi alanlarındaki müktesebatın uyumu noktasında sınırlı ilerleme kaydedildiği belirtilmiştir. Raporda Türkiye'nin Espoo ve Aarhus Sözleşmelerine taraf olmaması eleştirilmiş ve Kyoto Protokol'unu onaylamadığı ve Emisyon Ticaret Direktifini ve ilgili kararları iç hukuka aktarmadığı üzerinde durulmuştur.[66]

2007 yılı İlerleme Raporunda Ulusal Çevre Uyum Stratejisinin yayınlandığına dikkat edildikten sonra yatay mevzuat alanında sınırlı bir ilerleme olduğu belirtilmiştir. Türkiye merkezi yönetimin idari kapasitenin artırılması alanında önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Özellikle Çevresel Etki Analizi Direktifi büyük oranda aktarılmış ancak halka danışma noktasında sıkıntılar olduğu belirtilmiştir. Hava kalitesi, kimyasallar, gürültü ve atıklara ilişkin ilerleme sınırlı bir ilerleme gerçekleşmiştir. Bununla birlikte endüstriyel kirlenme ve risk yönetimi konusunda ilerleme kaydedilmemesi eleştirilmiştir. Çevre konusunda uyumun genel olarak düşük düzeyde olduğu belirtilmiştir.[67] 2008 yılı İlerleme Raporu bir önceki rapor ile benzerlik göstermektedir. Ancak bu raporda hava kalitesi konusunda ilerleme kaydedildiği belirtilmiştir. Bununla birlikte GDO'lar konusunda hiçbir ilerleme olmadığı ve Çevresel Etki Analizi'nin yapılmasında yaşanan gecikmeler, uygulama ve uygulatmada ilave iyileşme sağlanmasına engel olduğu belirtilmiştir.[68]

2009 İlerleme Raporundaki önemli gelişmelerden birisi Türkiye'nin Kyoto Protokolünü imzalamasıdır. Bu kapsamda protokolün imzalanması ile yatay mevzuat alanında kısmi ilerleme kaydedilmiştir. Ancak Türkiye'nin Espoo Ve Aarhus Sözleşmelerine taraf olmaması eleştirilmiştir. Rapora göre; atıklar, hava kalitesi, endüstriyel kirlilik ve risk yönetimi ve kimyasallar konusunda kısmi bir ilerleme kaydedilmiş ancak su kalitesi, doğa koruma ve GDO'lar konularında ilerleme kaydedilmemiştir. ÇED prosedürlerinin tam olarak oluşturulmaması, ÇED Direktifinin uygulanmasında sorunlara sebep olmakta ve Direktifin iyileştirilmesini engellemektedir.[69]

2010 yılı İlerleme raporunda çevre alanında AB'ye uyum açısından ilerleme düzeyinin iyi durumda olduğu belirtilmiştir. Rapora göre; Türkiye, yatay mevzuat, hava ve su kalitesi, endüstriyel kirlilik, kimyasallar ve idari kapasite konularında bazı ilerlemeler kaydetmesine karşılık, atık yönetimi ve

[66] 2006 yılı İlerleme Raporu, s. 66-67.
[67] 2007 yılı İlerleme Raporu, s. 69-71.
[68] 2008 yılı İlerleme Raporu, s. 78-80.
[69] 2009 yılı İlerleme Raporu, s. 80-82.

gürültü konusunda iyi düzeyde ilerleme sağlamıştır. Türkiye, iklim değişikliği konusunda çok sınırlı ilerleme kaydetmiş ve doğa koruması konusunda ilerleme kaydetmemiştir. Çevre yatırımlarının artırılması gerektiği raporun sonuç bölümünde belirtilen önemli eleştirilerden birisidir.[70]

2011 İlerleme Raporu ile 2010 yılı ilerleme raporu benzerlik göstermektedir. İlerleme noktasında benzer alanlarda ilerleme kaydedildiği belirtilmiştir. Her iki raporda da doğa koruması alanında ilerleme kaydedilmediği belirtilmiştir. Rapora göre iklim değişikliği alanında sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. İklim değişikliği konusunda uyum için hem yurt içinde hem de uluslararası düzeyde hâlâ daha iddialı bir iklim politikası oluşturulması gerekmektedir. Rapora göre su kalitesi, kimyasallar ve idari kapasite konularında çok sınırlı ilerleme kaydedilmiştir.[71]

2012 yılı ilerleme raporunda 2011 ilerleme raporundaki konulara benzer konulardan söz etmişlerdir. Bu ilerleme raporunda çevre faslı başlığı altında iklim değişikliği ve çevre olarak iki ayrı konu üzerinde durulmuştur. Son yıllarda çevre konusunda yeterli ilerleme kaydedilmediği ve çevre faslının tıkanmayla karşı karşıya kaldığını bu ilerleme raporunda görmekteyiz. Nitekim çevre alanında yatay mevzuatta hemen hemen hiç ilerleme kaydedilmediği belirtilmiştir. Çevre ve iklim değişikliği alanında uyum açısından düzensiz ilerlemeler kaydedilmiştir. Mevcut korunan alanların ve potansiyel Natura 2000 alanlarının sürdürülebilirliğine özel önem verilmelidir. Hem yurt içinde hem de uluslararası düzeyde daha iddialı ve koordineli bir iklim politikasının oluşturulması gerekmektedir. İdari kapasite konusunda ilerleme kaydedilmemiştir. Çevre konusunda ilgili idari birimler arasında koordinasyon ve işbirliğinin yanı sıra, Çevre ve Şehircilik Bakanlığının çevre konusunda daha fazla ağırlık vermesi gerekmektedir.[72]

2013 yılı İlerleme Raporunda ÇED'e getirilen muafiyetler açısından eleştirilmiştir. AB uyum sürecinde çevre ve iklim değişikliği alanlarında sınırlı düzeyde ilerleme kaydedildiği belirtilmiştir. İklim değişikliği politikası eleştirilmekle birlikte Türkiye'nin ulusal iklim değişikliği eylem planında genel bir ulusal sera gazı emisyon hedefi yer almadığı üzerinde durulmuştur. Su kalitesi konusunda bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Mevcut korunan alanların ve potansiyel Natura 2000 alanlarının sürdürülebilirliği konusunda özellikle çalışılması gerekmektedir. İdari kapasitenin geliştirilmesi konusunda ciddi eleştiriler bulunmaktadır.[73]

2014 İlerleme Raporunda ÇED ile ilgili eleştiriler devam etmektedir. Bununla birlikte çevre sorunlarına sivil toplumun ve halkın katılımına ilişkin

[70] 2010 yılı İlerleme Raporu, s. 89-90.
[71] 2011 yılı İlerleme Raporu, s. 100-102.
[72] 2012 yılı İlerleme Raporu, s. 82-84.
[73] 2013 yılı İlerleme Raporu, s. 71-73.

eleştirilerde bulunmaktadır. Özellikle Aarhus Sözleşmesininde bir gereği olarak yargıya erişim konularındaki AB müktesebatı ile uyum sağlanmalıdır. Türkiye, çevre ve iklim değişikliği konusunda mevzuat uyumu konusunda ilerleme kaydedilirken uygulamada aynı şekilde bir ilerleme gerçekleşmemiştir. Raporda çevre ve iklim değişikliği konusunda yeni bir politika süreci başlatılması gerektiği üzerinde durulmaktadır.[74]

Şu anda kadar yayımlanan son ilerleme raporu olan 2015 yılı İlerleme Raporuna göre Türkiye, çevre ve iklim değişikliği alanında kısmen hazırlıklıdır. Geçtiğimiz yıl özellikle çevre mevzuatının uyumlaştırılması ile ilgili olarak bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Mevzuat uyumuna rağmen özellikle atık yönetimi ve endüstriyel kirlenmeye ilişkin olmak üzere uygulamada yetersizlikler görülmektedir. Ulusal hava kalitesi mevzuatının, dış ortam hava kalitesi, ulusal emisyon tavanları ve uçucu organik bileşikler konularındaki mevcut AB direktifleri ile uyumlu bir şekilde kabul edilmesi gerekmektedir. Yatay mevzuatın uygulanma şeklini iyileştirmeye yönelik çalışmaların yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Doğa koruma alanında halen eksiklikler olduğu belirtilmektedir. Endüstriyel kirlenmenin kontrolü ve risk yönetimi konusunda, Endüstriyel Emisyonlar Direktifi'nin uygulanmasına yönelik mevzuatın kabul edilmemesi eleştirilmiştir. Kimyasallar konusunda uyumunun sınırlı düzeyde olduğu görülmektedir. Gürültü alanında çok iyi düzeyde bir uyum bulunduğu belirtilmiştir. Rapora göre; iklim değişikliği ile ilgili olarak, Türkiye'nin karbon piyasası mekanizmalarını daha fazla geliştirmesi gerekmektedir. Öncelikli olarak Türkiye'nin, AB İzleme Mekanizması Tüzüğü ile uyum sağlaması ve beklenen 2015 Paris İklim Anlaşması'nı uygulama kapasitesini artırması gerekmektedir. İklim ile ilgili eylemlere ihtiyaç duyulduğuna ilişkin farkındalık yaratma çalışmalarının önemli ölçüde geliştirilmesi gerekmektedir.[75]

İlerleme raporları ekseninde 1998 yılından günümüze kadar Türkiye'nin AB çevre mevzuatına uyumu konusunda ilerleme kaydettiği görülmektedir. İlk yıllarda mevzuat uyumu açısından önemli sıkıntılar olduğu tespit edilmiştir. Ancak 2002 yılından itibaren mevzuat uyumu ve uluslararası sözleşmelere katılım noktasında ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak son dönemde özellikle ÇED ile ilgili düzenlemeler eleştiriliyor. Bununla birlikte mevzuat uyumunun sağlandığı alanlarda uygulama sıkıntıları olduğu görülmektedir. Bu kapsamda Türkiye AB'ye uyum sürecinde çevre politikası ve mevzuatını AB ile uyumlaştırabilmekte ancak uygulamada bunu gerçekleştirememektedir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi çevre konusunun büyük yatırımlar ve maliyetler içermesidir. Nitekim Aralık 2009'da çevre faslının açılmasına rağmen Türkiye'nin üyelik perspektifi netleşmediği için çevre faslının maliyetinin kamu ve özel sektör tarafından

[74] 2014 yılı İlerleme Raporu, s. 68-70.
[75] 2015 yılı İlerleme Raporu, s. 81-83.

üstlenilmesini zorlaştırıyor. Son yıllarda ise özellikle enerji altyapı projelerinin çevresel sürdürülebilirliğe olumsuz etkileri raporlara konu oluyor. İklim değişikliği konusuna ilk ilerleme raporlarında değinilmezken son raporlarda çevre başlığına eklenerek değinilmektedir. Genel olarak bakıldığında çevre ve iklim değişikliği alanında ilerlemeler kaydedilmektedir. Ancak bu ilerlemelerin düzensiz bir şekilde gerçekleşmesi ve çevre alanında bir politika birliği olmaması müzakereleri zorlaştırmaktadır.[76] Görüldüğü üzere çevre faslının en önemli sorunlarından birisi yüksek maliyettir. Bu kapsamda yüksek maliyetli çevre projelerinin ve uygulamalarının AB fonları tarafından desteklenmesi çevre faslının kapatılmasını kolaylaştıracaktır.

4.4.AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (UÇES)

AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (UÇES) (2007-2023) Türkiye'nin AB üyeliği kapsamında AB çevre müktesebatına uyumun sağlanması ve mevzuatın etkin bir şekilde uygulanması amacıyla ihtiyaç duyulacak teknik ve kurumsal altyapı, gerçekleştirilmesi zorunlu çevresel iyileştirmeler ve düzenlemelerin neler olacağına ilişkin detaylı bilgileri içeren bir strateji belgesidir (AB Bakanlığı, http://www.ab.gov.tr/index.php?p=92&l=1). UÇES'in temel amacı, ülkemizde ekonomik ve sosyal şartları da dikkate alarak sağlıklı yaşanabilir bir çevre oluşturmak ve bu doğrultuda ulusal çevre mevzuatımızın AB çevre müktesebatı ile uyumlaştırılarak uygulanması ile uygulamanın izlenmesi ve denetlenmesini sağlamaktır.[77]

UÇES kapsamında, Türkiye'de başta su, atık, hava, endüstriyel kirliliğin kontrolü, gürültü kirliliği, Kimyasallar ve Genetik Olarak Değiştirilmiş Organizmalar, doğa koruma ve yatay sektörler olmak üzere çevre konusunda öncelik verilen alanlara yönelik amaç, hedef, strateji ve gerçekleştirilmesi planlanan faaliyetler ve bu faaliyetlere ilişkin maliyetler ortaya konulmuştur. Bu çerçevede AB müktesebatına uyum için ihtiyaç duyulan çevresel yatırımların maliyeti (kimyasallar ve gürültü sektörleri hariç) yaklaşık 59 milyar Avro olarak belirlenmiştir. Çevre alanında ihtiyaç duyulan söz konusu yatırımların yüzde 80'nin kamu sektörü, yüzde 20'sinin ise özel sektör tarafından karşılanması beklenmektedir.[78]

UÇES'in hazırlanmasında aşağıdaki temel ilkeler dikkate alınmıştır;[79]

- Sağlıklı ve Dengeli bir Çevrede Yaşama Hakkı,
- Sektörler Arası Entegrasyon,
- Kullanan-Kirleten Öder,
- Kirliliği Önleyici Tedbirlerin Alınması,

[76]Barış Gençer Baykan, Türkiye'nin AB Çevre Mevzuatı'na uyumu: 15 yılda neredeyiz?, Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi, 2012, s. 6.
[77] AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (UÇES) 2007-2023, Çevre ve Orman Bakanlığı, 2006, s. 7.
[78] AB Bakanlığı, http://www.ab.gov.tr/index.php?p=92&l=1, 21.08.2016.
[79] UÇES, a.g.e., 7.

- Doğal Kaynakların Korunması,
- Sürdürülebilir Kalkınma,
- Kamu-Özel Sektör İşbirliği,
- Kamuoyunda Çevre Bilincinin Artırılması ve Halkın Katılımı.

5.SONUÇ VE ÖNERİ

Her ne kadar Cumhuriyet dönemi öncesi yüzeysel yada spesifik örneklere rastlama mümkünse de Türkiye'de Çevre yönetimi ve politikası cumhuriyetin kuruluşu ile hız kazanmıştır. Bu yönetim ve politikalar Cumhuriyetin ilk yıllarında sadece genel sağlık sorunları üzerine olmuştur. Sonraki dönemlerde sanayileşme üzerine yapılacak yatırım ve kalkınma hamleleri kapsamında çevre sorunları değerlendirilmiş ancak çevre kalkınmanın önünde engel olarak algılanmıştır. 1972 yılında dünyada değişen çevre anlayışı Türkiye'de de etkisini göstermiş bu dönemden sonra Türkiye, çevre yönetimi ve politikasını AB ile uyum süreci kapsamında belirlemeye çalışmıştır.

Türk çevre politikası kapsamında AB uyum süreci incelendiğinde görülüyor ki AB ile olan çevre faslı açılabilmiş ancak kapatılması yüksek maliyetli yatırımlardan dolayı olanaklı görülmemektedir. Bu konuda uygulamanın yeterli olmadığı eleştirisi getirilebilir ancak yasal mevzuatında AB ile yeteri derece de uyumlu olduğu söylenemez. Bunun yanında Türkiye'nin son iki yıldır ilerleme raporlarına göre ilerlemeyi durdurduğu; son üç ilerleme raporunun benzerlik taşımasından anlaşılabilir. Bu noktada bir tıkanmadan söz edilebilir. Öncelikle sorunun neden kaynaklandığı konusunda tüm AB belgeleri incelenmelidir. Bu çalışma kapsamında incelenen belgelere göre fasıl açılması önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Ancak tam uyum için gereken kriterlerin yerine getirilmesi açısından önemli engellerin olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle mevzuat uyumunun olduğu alanlarda uygulamaya ilişkin sorunlar olması çevre açısından uyumu zorlaştırmaktadır. Uygulama dışında bazı alanlarda halen mevzuat uyumu gerçekleşmemiştir. Bu kapsamda öncelikle mevzuat uyumu konusundaki engeller ortadan kaldırılmalıdır. Sonrasında ise uygulamada ortaya çıkan maliyet problemine çözüm olması açısından AB hibe ve fonlarından yararlanılmalıdır.

Sonuç olarak Türkiye AB'ye tam üyelik için 2002 yılından 2010'lu yıllara kadar hızlı bir şekilde reformlar yapmış, ancak özellikle son üç yıldır Kamuoyu ve Devlet nezdinde AB hakkındaki düşünceler değiştiğinden reformlar ve yasal mevzuat konusunda yeterli ilerleme kaydedilememiştir. Bu anlamda üç yıl öncesi için Türkiye'nin AB'ye uygun bir çevre politikası üretmeye çalıştığını söylemek mümkünken, son süreçte Türkiye'nin AB perspektifinde tutarlı bir çevre politikası olduğunu söyleyemeyiz. Böyle olmakla birlikte Türkiye dünyadaki değişimleri yakından takip etmeye

çalışmış ve birçok uluslararası sözleşmeye imza atmıştır. Buradan şöyle bir sonuç çıkabiliriz; Türkiye iyi niyetli bir şekilde dünya çevre politikasına uygun hareket etmek istemiştir. Ancak çevre sorunlarının yüksek maliyetler içermesi bu iyi niyeti gölgelemiştir.

KAYNAKÇA

AB Bakanlığı, http://www.ab.gov.tr/index.php?p=92&l=1, 21.08.2016.

AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (UÇES) 2007-2023, (2006), Çevre ve Orman Bakanlığı, Ankara.

Aksu, Ceren, (2011), Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre, Güney Ege Kalkınma Ajansı.

Algan, Nesrin, (2000), "Türkiye'de Devlet Politikaları Bağlamında Çevre ve Çevre Korumanın Tarihine Kısa Bir Bakış",Türkiye'de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu ,7-8 Nisan 2000 İTÜ.

Baykan, Barış Gençer, (2012), Türkiye'nin AB Çevre Mevzuatı'na uyumu: 15 yılda neredeyiz?, Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi: İstanbul.

Bozkurt, Yavuz, (2010), Avrupa Birliğe uyum Sürecinde Türkiye'de Çevre Politikalarının Dönüşümü, Ekin Yayınevi, Bursa.

Budak, Sevim, (2000), AB ve Türk Çevre Politikası, Büke Yayınları, İstanbul.

Ceyhan, Namık, (2016), "Cumhuriyet Döneminde Çevre Birimleri", http://www.pusulahaber.com.tr/cumhuriyet-doneminde-cevre-birimleri-3843yy.htm, 10.08.2016.

Çağlar, İrfan, (1996), "İşletmelerde Çevre Yönetimi ve Çevre Yönetiminin Yaygınlaştıran Dinamiklerin Belirlenmesi", Standart Ekonomik ve Teknik Dergi, Sayı: 419, s.86-95.

Derillioğlu, Gürgün, (2007), "Avrupa Birliği Çevre Mevzuatı İle Türkiye'deki Mevcut Durumun Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Çevre Mühendisliği Anabilim Dalı, Adana.

Doğan, Cahid, "Çevre Sorunlarının Tespitinde Ortaya Çıkan Kirliliklerin Mahalli İdarelerce Temizlenmesi;İlgili Hareket Alanını Belirleyen Normatif Pozitif Hukuk Kuralları", http://82.222.182.101/Ayim/Makale/MakaleDetay?id=54733214d83cff1a504d92c1, 11.08.2016.

Ertürk, Hasan, (2009), Çevre Bilimleri, Ekin Yayınevi, Bursa.

Görmez, Kemal, (2010), Çevre Sorunları, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Güler, Çağatay ve Çobanoğlu, Zakir, (1997), Kalkınma Planlarında Çevre Sağlığı, Çevre Sağlığı Temel Kaynak Dizisi: 38.

http://www.haberler.com/turkiye-nin-10-kalkinma-plani-nda-cevre-4749018-haberi/, 16.08.2016.

http://www.mevzuat.gov.tr, 20.08.2016.

Kanlı, İ. Bakır ve Ünal, Yücel, (2004), "Üst Düzey Planlama Sistemi ve Afet Yönetimi İlişkileri", İTÜDergisi/a Mimarlık, Planlama, Tasarım Cilt:3, Sayı:1, s.103-112.

Kaya, Yasemin, (2011), "Çok Taraflı Çevre Anlaşmalarına Uyum Sorunu ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:16, Sayı:2. s.439-462.

Keleş, Ruşen, Hamamcı, Can ve Çoban, Aykut, (2009), Çevre Politikası, İmge Kitabevi, Ankara.

Kerestecioğlu, Merih, (2016), https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-9.pdf, 21.08.2016.

Kılıçoğlu, Pınar, (2005), Türkiye'nin Çevre Politikalarında Sürdürülebilir Gelişme, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.

Talu, Nuran, (2006), Yerel Çevre Eylem Planları Türkiye Strateji Raporu, Bölgesel Çevre Merkezi, Ankara.

TEPAV, (2008), AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı – 2008, TEPAV Görüşü.

Toprak, Düriye, (2006), "Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları ve Mali Araçlar", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 2, Sayı:4, s.146-169.

Tutar, Filiz, (2011), "Türkiye'de Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Çevre, Kalkınma ve Ticaret", Mevzuat Dergisi, Sayı: 166.

Yılmaz, Turgut, (2012), Çevre Politikası ve Hukuku, İmaj Yayınevi, Ankara.

Yoğurtçuoğlu, Tülin N., (2016), "Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı", http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/11290.pdf, 21.08.2016.

1982 Anayasası.

1998 Yılı İlerleme Raporu.

1999 Yılı İlerleme Raporu.

2000 Yılı İlerleme Raporu.

2001 Katılım Ortaklığı Belgesi.

2001 Yılı İlerleme Raporu.
2001 Yılı Ulusal Program.
2002 Yılı İlerleme Raporu.
2003 Katılım Ortaklığı Belgesi.
2003 Yılı İlerleme Raporu.
2003 Yılı Ulusal Program.
2004 Yılı İlerleme Raporu.
2005 Yılı İlerleme Raporu.
2006 Katılım Ortaklığı Belgesi.
2006 Yılı İlerleme Raporu.
2007 Yılı İlerleme Raporu.
2008 Katılım Ortaklığı Belgesi.
2008 Yılı İlerleme Raporu.
2008 Yılı Ulusal Program.
2009 Yılı İlerleme Raporu.
2010 Yılı İlerleme Raporu.
2011 Yılı İlerleme Raporu.
2012 Yılı İlerleme Raporu.
2013 Yılı İlerleme Raporu.
2014 Yılı İlerleme Raporu.
2015 Yılı İlerleme Raporu.
2872 Sayılı Çevre Kanunu

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

ALTERNATİF UYUŞMAZLIK ÇÖZÜM YOLLARININ YARGILAMA SÜRECİNE ETKİSİ VE İDARİ YARGI SİSTEMİNDE İŞLERLİĞİ

Ahmet ÖZKAN[1]

ÖZET

Bu çalışmada alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının yargılama sürecine etkisi ve idari yargı sistemindeki işleyişi ele alınmıştır. Bu noktada alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının nasıl bir öneme sahip olduğu ve ne şekilde anlaşılması gerektiği, buna müteakip ayrıntılı ve kapsamlı bir şekilde okuyucuya verilerek konunun daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır. Keza, alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının yargılama sürecine etkisi ve idari yargı sistemindeki işlerliği ele alınırken bu çözüm yollarının ele alınmamasının makaleyi anlaşılırlıktan uzak kılacağı muhakkaktır. Bu sebeple çalışmamızın çok yönlü olması ve bu kavramların ayrıntılı olarak ele alınması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Alternatif Uyuşmazlık, Çözüm Yolları, Yargılama Süreci, İdari Yargı Sistemi, İşlerlik.*

THE EFFECT OF ALTERNATIVE CONFLICT SOLUTION METHODS ON TRIAL DURATION AND ITS OPERATIONALITY ON ADMINISTRATOR COURT SYSTEM

ABSTRACT

In this study, the effect of alternative conflict solution methods on trial duration and it's operationally on administrative court system is investigated. The purpose of the study is to show the importance of alternative conflict solution methods and how should it be understood by authors. It is stressed that the concepts should be explained in detail in order to understand the proposed study. All the alternative solution methods are outlined in detail.

Keywords: *Alternative Conflict, Solution Methods, Trial Duration, Administrator Court System, Operationally.*

[1] Öğr. Gör. Dumlupınar Üniversitesi Hisarcık MYO, ozkan_a6@hotmail.com

1. GİRİŞ

Kamu idarelerinin denetime tabi tutulması, hukuk devleti anlayışının zorunlu bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamu idarelerinin faaliyetlerinin yargısal denetime tabi tutulması, idarenin hukuka bağlılığının sağlanması ve bireylerin hak ve menfaatlerinin ve hukukî güvenilirliklerinin korunması, ayrıca kamu düzenin sağlanması açısından çok büyük öneme haizdir. İdarenin yargısal yollarla denetimi en etkin yol olmasına karşın, mahkemelerin iş yükünün artması, davaların makul sürede sonuçlandırılamaması, ekonomik ve teknolojik gelişmeler, uyuşmazlıkların niteliğinin değişmesi, klasik yargılama yöntemlerinin ihtiyaca cevap vermemesi, ülkeleri farklı ve alternatif çözüm arayışlarına itmiştir ki bu durum oldukça normaldir.

Tüm dünyada uyuşmazlıkların çözümünde devlet yargısı asıl yol olmakla birlikte, mahkemelere yardımcı ve mahkemelerin yükünü hafifletici bir yol olarak alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri de uygulanmaktadır. Alternatif çözüm yöntemleri, karşılaştırmalı hukukta uzun yıllardan beri uygulanan ve tarafların karşılıklı olarak anlaşmaya varmak suretiyle uyuşmazlığı sona erdirmeleri temel anlayışına dayanan yöntemlerdir. Birçok hukuk düzeninde "alternatif uyuşmazlık çözümü" olarak adlandırılan bu yöntemler, geniş bir uygulama alanına sahip olan ve değişik şekillerde uygulanan yöntemler bütünüdür. Bu tip alternatif uygulamalar yargılama süreçlerini olumlu olarak etkileyeceği ve idari yargı sisteminde işlerliğini sağlayabileceği muhakkaktır. Alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının yargılama süreci neticesinde zarar mevcut ise, ilk bakışta çok belirgin ve kolay saptanabilecek bir durum gibi görünmekte ise de, tayin ve tespit edilmeye çalışıldığında çok yönlü bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten de zarar, hukuki olarak ne ifade etmektedir ve bu hangi yolarla karşılanabilmektedir. Hangi zararlar tazmini gereken zarar kapsamındadır? Aynı eylem veya işlem nedeniyle kimler zarara uğramıştır? Geleceğe dönük gerçek zararların tespitinde hangi hesaplama yöntemi en sağlıklı sonucu verir? Tazmini gerektiren zarar, hangi nitelikleri taşımalıdır? İşte bu tip sorunlar da idari yargı sisteminde işlerlik noktasında önem arz etmektedir(Akkoca, 2008:1-3)

Bu ortak sorunlar üzerinde, gerek karşılaştırmalı hukukta ve gerekse Türk hukukunda bilim adamları, uygulayıcılar ve yöneticiler tarafından uyuşmazlıkların alternatif yöntemlerle çözüme kavuşturulması ve adalet hizmetlerinin etkin, verimli ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi amacıyla çeşitli yöntemler üzerinde çalışmaktadır. Bu yöntemlerin bir bölümünde idarî uyuşmazlıklar yargıya götürülmeden çözülürken, bir bölümünde yargı yoluyla veya alternatif yöntemlerle çözülmektedir. Ayrıca bu yöntemlerin bir bölümü idarenin faaliyetlerinin etkin bir şekilde denetlenmesini sağladığından uyuşmazlığın doğmasına da engel olmaktadır. Ayrıca uyuşmazlık türlerinden

olan iş uyuşmazlıklarına baktığımızda bunda da yargı dışında çözümü için düşünülmesi gereken hakem uygulamasının olabilirliği değerlendirilirken tüketici sorunlarının çözümünde uygulanan 'Tüketici Sorunları Hakem Heyetleri' tecrübesinden de yararlanılmalıdır. Sanayi ve Ticaret Bakanlığının tüketici sorunlarına ilişkin şikâyetlere muhatap olduğu; hakem heyetlerinin oluşması sonucu, sorunla karşılaşan tüketicilerin hakem heyetlerine yönlendirildiği hakem heyetlerinin tüketici sorunlarının çözümlenmesinde önemli katkılar sağladığı gözlemlenmektedir. Tüketici sorunlarının çözümlenmesinde yararlı olduğu düşünülen hakemlik müessesinin, bireysel hak ve alacak uyuşmazlılarının çözümlenmesinde de, değerlendirilmelidir(Çukur ve Koç, 2010:19).

Çalışmamızda, alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının yargılama sürecine etkisi ve idari yargı sürecine etkisi ve idari yargı sistemindeki işlerliği ele alınacaktır.

2. ALTERNATİF UYUŞMAZLIK ÇÖZÜMÜ KAVRAMI

2.1. Genel Olarak Alternatif Uyuşmazlık Çözümü Terim ve Kavramı

Alternatif uyuşmazlık çözümü kavramı, meydana gelmiş olan bir uyuşmazlığın yargı organına götürülmeden veya yargı safhasındayken çözümlenmesini ifade etmektedir. İdare hukuku açısından alternatif çözüm yöntemleri, İdare ile birey arasında ortaya çıkan anlaşmazlığın, uyuşmazlığa ve bir davaya dönüşmeden sona erdirilmesine de hizmet ettiğinden, alternatif uyuşmazlık çözümü kavramı yetersiz kalmaktadır. İdare hukukunda uygulanan alternatif çözüm yöntemlerine baktığımızda bu yöntemlerin bir bölümünün idarenin etkin bir şekilde denetlenmesinde kullanıldığını ve uyuşmazlıkların doğmasını önlediklerini görmekteyiz. Bu açıdan, Türk hukuk sistemi ve de özellikle İdare hukuku açısından, "alternatif uyuşmazlık çözümü", kavramı yerine "alternatif çözüm yöntemleri" kavramının kullanılması daha uygundur. Bu sebeplerle çalışmamızda "alternatif çözüm yöntemleri" kavramı kullanılacaktır(Can, 2009:2).

Alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının içerisinde bulunan 'alternatif' kavramı, dava yoluna seçimlik olan yollar anlaşılmaktadır(Özbek, 2004: 90). Alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının içerisinde bulunan 'uyuşmazlık' kavramına baktığımızda ise, kişiler arasındaki bir anlaşmazlığın ortaya çıkarılarak anlatılması açıklanması olarak tanımlanmaktadır(Özbek,2004: 113). Ayrıca uyuşmazlık, dava, niza ve ihtilaf terimleri ile eşanlamlı olarak da kullanılmaktadır(Yılmaz, 2005:1282). Genel olarak uyuşmazlık, aralarında hukuki ilişki bulunan taraflardan birinin, diğerini hukuka aykırı davranmakla, hak ve menfaatini ihlal etmekle suçladığı bir süreci ifade eder (Darendeli,

2004: 118). Alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının içerisindeki son kavram olan çözüm kavramını ele aldığımızda da sözlük anlamı ile "çözüm", "Bir sorunun çözülmesinden alınan sonuç, hal" olarak tanımlanmaktadır(TDK Sözlüğü).

Nihayetinde, "Alternatif Uyuşmazlık Çözümü", tarafların bir uyuşmazlığı, dava yoluna başvurmadan çözmelerini sağlayan yöntem ve usullerin genel bir ifadesidir. Bu noktada alternatif uyuşmazlık çözümü, devlet yargısına başvurulması halinde mahkemelerde yapılan yargılama yöntemine alternatif teşkil eder(Ildır, 2003: 31).

Bir başka tanıma baktığımızda 'alternatif uyuşmazlık çözümü' şu şekilde verilmektedir: Alternatif uyuşmazlık çözümü genel olarak mahkemelerdeki yargılamaya alternatif uyuşmazlık çözümlerini ifade etmektedir. Yine genel olarak yapılan bir tanımlamada bu kavram, "tahkim, uzlaştırma ve müzakere gibi geleneksel mahkeme yargılamasına duyulan ihtiyacı azaltma ortak amacında olan uyuşmazlık çözümü uygulamalarını ifade etmek için kullanılan genel kavram şeklinde tanımlanmaktadır(Ertike, 2007: 17).

2.2. Alternatif Uyuşmazlık Çözümünün Tarihsel Gelişimi

Alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının kökeni Amerika Birleşik Devletleri'ne dayanmaktadır. Arabululuculuk gibi alternatif uyuşmazlık yöntemlerinin geçmişi ise 1960'lı yıllara kadar gider. 1947 yılında Federal hükümetin himayesinde kurulan "Arabuluculuk ve Uzlaşma Kurulu" iş hukukundan doğan ihtilafların çözümlenmesini amaçlamıştır. İş hukukundan doğan bu tip uyuşmazlıkların alternatif yollarla çözülmesi bu yöntemlerin tanınmasında etkili olmuştur. Ancak bu yöntemler sınırlı bir alanda ve az sayıdaki bağımsız arabulucular tarafından uygulanmaktaydı.1964 tarihli Yurttaşlık Hakları Yasası uyarınca Adalet Bakanlığına bağlı "halkla ilişkiler servisi" kurulmuştur. Bu kurum, kişilerin hukuk sistemine başvurmak yerine müzakereler ya da arabuluculuk vasıtasıyla sorunlarını çözüme kavuşturmaya yardımcı olmaktadır. Federal hükümet, arabuluculuk alanında yaşanan gelişimin ilk yıllarında halka düşük ücretle ya da ücretsiz olarak arabuluculuk hizmetleri veren merkezleri finanse ederek arabuluculuğun yaygınlaşmasını sağlamıştır(Doğar, 2008:21).

Alternatif Uyuşmazlık Çözüm yollarının çıkışı her ne kadar Amerikan hukuk sistemine ait olsa da bu sistem, İngiltere, Kanada, Avustralya gibi Anglo-Sakson hukukunu benimseyen diğer ülkeler tarafından da uygulanıp geliştirilmiştir. Alternatif Uyuşmazlık Çözüm yöntemlerinin Avrupa'da en yaygın kullanıldığı İngiltere'de Alternatif Uyuşmazlık Çözüm yöntemleri zaman içerisinde hızlı bir şekilde gelişme göstermiştir(Doğar, 2008: 24).

2.3. İdari Uyuşmazlıklar ve Çözüm Yolları

İdarenin eylem, işlem ve faaliyetlerinin denetlenmesi, idarî uyuşmazlıkların ortaya çıkması ve çözüm süreci bakımından da önem arz etmektedir. İdarî uyuşmazlıklar çeşitli nedenlerle oluşabilmektedir. İdarenin işlem ve eylemlerinin yetki, sebep, şekil, konu ve maksat unsurlarından biri nedeniyle hukuka aykırı olması, idare ile bireyi karşı karşıya getirebilir. Bazı uyuşmazlıklar ise, bireylerin idarenin eylem ve işlemlerinden dolayı hak ve menfaatlerinin ihlâl edildiğini öne sürmeleriyle ortaya çıkabilir. Ayrıca, idarenin genel hizmetlerin yürütülmesi için yaptığı idarî sözleşmelerden dolayı da taraflar arasında uyuşmazlıklar çıkabilmektedir. Bu ayrımlar, idarî davalar için de geçerlidir. İptal davaları, tam yargı davaları ve idarî sözleşmeden doğan davalar, yukarıda açıklanan uyuşmazlık türleri neticesinde açılan davalardır. İdarenin etkin bir şekilde denetlenmesi, idarî eylem ve işlemlerin hukuka uygun olmasını, idarenin faaliyetlerini yürütürken bireylerin hak ve menfaatlerine özen göstermesini ve sözleşmelerden doğan yükümlülüklerini yerine getirmesini sağlayacaktır. Bu yönde davranan idare ile bireyler arasında çıkması olası uyuşmazlıklar da azalacaktır(Çolak, İnt.).

Uyuşmazlıkların çözümünde izlenecek yol açısından yapılan bir diğer ayrım ise, devlet yargısı ve devlet yargısına seçimlik olarak uygulanan diğer çözüm yöntemleri ayrımıdır. Bu ayrımda öne çıkan devlet yargısının asıl yol olduğu diğer uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin ise ikincil bir yolu ifade ettiğidir. Devlet yargısının idarenin denetim yolları içinde en etkili yol olduğu gerçeği, uyuşmazlıkları çözme konusunda da asıl yol olarak kabul edilmesini kolaylaştırmaktadır(Can, 2009:5-7).

3. ALTERNATİF UYUŞMAZLIK ÇÖZÜM YOLLARI

Uyuşmazlıkların alternatif yoldan çözümünde kullanılan yöntemler çeşitli şekillerde isimlendirilmektedir. Alternatif uyuşmazlık çözümünü dava yoluna bir alternatif olarak gören tanımlamaya göre tahkim usulü de alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerine dahildir. Ancak alternatif uyuşmazlık çözümünü geleneksel usullere alternatif olarak gören basit, ucuz ve süratli bir çözüm olarak tanımlarsak tahkim yargılaması Alternatif Uyuşmazlık Çözümü (Alternative Dispute Resolution) usulleri içine dahil edilmeyecektir(Ildır, 2003:27) Bizce de alternatif çözüm yolları sadece mahkemelerin yaptığı yargılamanın dışındaki usulleri değil, geleneksel olarak uygulanan usullere olan alternatif usulleri içerir. Bu nedenle burada klasik tahkim dışındaki alternatif uyuşmazlık çözüm yollarından bahsedilecektir. Uygulamada sık görülen Alternatfi uyuşmazlık çözüm yollarına baktığımızda nelerin karşımıza çıktığını incelemeye çalışacağız.

3.1.Müzakereye Dayalı Anlaşma

Müzakere usülünde çoğu zaman 'tarafsız bir üçüncü kişi' bulunmaz(Soysal, 2005:10). Zaman zaman müzakere esnasında 'tarafsız bir üçüncü kişi'nin görüşüne başvurulabilir. Müzakere tarihsel süreç içerisinde diplomatik ilişkilerde devletler arası anlaşmazlıkların çözümünde gayet başarılı şekilde uygulanmıştır. Müzakere usulü karşılıklı konuşma ve fikir alışverişine dayanan bir yöntemdir ve ABD'de gayet sık olarak uygulanmaktadır(Özbek, 2004:73).

Müzakereye dayalı anlaşma, tarafların aralarındaki uyuşmazlığı karşılıklı anlaşmaya varmak suretiyle barışçı bir şekilde bitirerek bir sözleşme yapmaları yöntemidir. Bu niteliğiyle müzakereye dayalı anlaşma, genellikle uzlaştırma ve arabuluculuk sürecinin bir sonucudur ve idarî uyuşmazlıkların çözümü kadar önlenmesine de hizmet eder. Müzakere, iki ya da daha fazla tarafın kendi çıkarları doğrultusunda ortak bir kararalmaya yönelik yaptıkları iletişim toplantılarıdır. Bir başka tanıma göre müzakere,tarafların aralarındaki uyuşmazlığı bir anlaşma veya çözüme ulaştırmak içinyaptıkları görüşmeler olarak da adlandırılır. Temel müzakere, uzlaşmacı müzakere ve rekabetçi müzakere olmak üzere üç çeşit müzakre tanımı mevcuttur(Doğar, 2008:34-37).

Tarafların karşılıklı olarak anlaşmak suretiyle aralarındaki uyuşmazlığı sona erdirdikleri idarî inceleme, uzlaştırma ve arabuluculuk gibi yöntemlerin sonunda yapılan bir anlaşma olan müzakereye dayalı anlaşma diğer alternatif çözüm yöntemlerinden farklıdır.

3.2. Arabuluculuk

Arabuluculuk usulü tahkim yargılamasından (arbitration) sonra en bilinen mahkeme dışı çözüm yöntemidir. Arabuluculuk usulünde taraflar, tarafsız bir üçüncü kişi olan arabulucu (mediator) yardımına başvurarak aralarındaki ihtilafı çözmeye çalışırlar. Arabuluculuk yönteminde adında anlaşılacağı üzere taraflar direkt olarak çözüme ulaşmaya ve aralarındaki ihtilafa son vermeye çalışırlar. Arabuluculuk yönteminde müzakere de önemli bir yer tutar. Taraflar müzakere sürecinde arabulucunun yönlendirmesine ihtiyaç duyarlar. Arabuluculuk çoğu zaman taraflar arasında var olan ilişkileri sürdürme (on-going) isteğinin baskın olduğu durumlarda ortaya çıkar(Ildır, 2003: 89). Arabulucunun görevi taraflar arasındaki uyuşmazlığı çözecek bir hüküm vermek değil, uyuşmazlığa düşen tarafların ortak bir noktada buluşmaları zeminlerini hazırlamak ve taraflara yol göstericilik yapmaktır. Arabuluculuk yöntemine dava açılmadan önce başvurulabileceği gibi dava açıldıktan sonra da başvurulabilir. Taraflar önce bir arabulucuya başvurma konusunda anlaşırlar daha sonra ön hazırlıklar yapılır ve 'arabuluculuk oturumu' başlar. Bu aşamada bir çözüme ulaşılmaya çalışılır ve bir karar oluşturulur. Arabulucunun tarafları bağlayıcı bir karar verme yetkisi

yoktur(Özbek, 2004: 210). Taraflar arabulucunun seçiminde özgür olabilir veya yargısal faaliyetin bir parçası olarak 'zorunlu arabuluculuk' olabilir. Ancak yine de taraflar arabuluculuk faaliyeti sonunda uzlaşmaya mecbur değildir(Özbek, 2004: 200-344).

Müzakere ve tahkimden farklı olarak cebir, kendi kendine sorun çözme ve dava yolunun bir alternatifi olan arabuluculuk (mediation), "katılımcıların, tarafsız bir ya da daha fazla kişinin yardımıyla, gereksinimlerine uygun seçenekler geliştirmek, alternatifler üretmek ve karşılıklı mutabakata dayalı bir anlaşmaya varmak amacıyla, ihtilaflı konuları sistematik olarak birbirinden ayırdıkları bir usûl" şeklinde tanımlanmaktadır. Arabuluculuk bazen "özel müzakerelerin yönetilmesi" olarak da adlandırılır. Arabuluculuğun genel kabul gören bu tanımından, bu yöntemin, katılımcıların hayatlarını etkileyecek kararları vermede kendi sorumluluklarını öne çıkardığı ve bu nedenle kontrol yetkisini taraflara bıraktığı anlaşılmaktadır(Özbek, 2008:5).

Ayrıca alternatif uyuşmazlık çözümü olarak mediasyon (arabuluculuk), aslında yargı sistemi ile rekabet içinde olmadığı gibi, amaç yargıyı ortadan kaldırmak da değildir. Devlete ait olan yargı yetkisinin mutlak egemenliğine zarar vermeden uyuşmazlıkların daha basit ve kolay çözümü amaçlanmaktadır. Arabulucunun bağlayıcı bir karar verme yetkisi yoktur, arabuluculuğun sonunda verilen karar, tarafların iradesi ile bağlayıcı olabilir. Bu nedenle, hazırlanan Kanun Tasarısı, sadece tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri işlerden kaynaklanan hukuk uyuşmazlıklarında ihtiyari olarak uygulanacaktır(Şıpka, 2007:166).

Arabuluculuk, tarafsız ve bağımsız bir üçüncü kişinin katılımıyla ve ihtiyarî olarak yürütülen tarafları çözümlerini kendilerinin üretmesini sağlamak için görüşmek ve müzakerelerde bulunmak amacıyla bir araya getiren uyuşmazlık çözüm yöntemidir. Gönüllü bir çözüm yöntemi olması, tarafların kendi çözümlerini kendilerinin üretmesi, görüşme ve müzakere esasına dayanan ve bir iletişim sürecini içeren, taraflardan bağımsız ve tarafsız üçüncü bir kişinin kolaylaştırıcı olarak rol alması arabuluculuğun temel özelliklerini oluşturur. Arabuluculuğun temel amaçları, adaletin gerçekleşmesi, uyuşmazlıkların çözümünde etkinlik ve kalitenin yanında adalete daha iyi erişimin sağlanması olarak sayılabilir. Arabuluculuk vasıtasıyla adalet, etkinlik, erişim ve kalitenin sağlanması ve bu amaçlar arasındaki görünen çelişkinin iyi analiz edilmesi, hukuk sistemi içerisinde iyi bir arabuluculuk müessesi oluşturulması açısından çok önemlidir(Yakut, 2010:1).

Ayrıca alternatif uyuşmazlık çözüm yollarından olan hukuk uyuşmazlıklarında arabuluculukla alakalı kanun tasarısını değerlendiren

Şıpka, şu eleştirileri ve nasıl olması gerektiği konusunda değerlendirmesini de şu şekilde vermiştir.

-Arabulucunun ücret ve masraf isteme hakkını düzenleyen Tasarı m.7, ara-bulucunun, ücrete hangi aşamada hak kazanabileceği ya da bunun için, faa-liyet sonucunda tarafların uzlaşmalarının şart olup olmadığı sorusuna cevap vermemektedir. Bu nedenle, söz konusu madde uzlaşma belgesinin icrası-nın, bu ücrete dâhil edilip edilmemesi hususu da karanlıkta kalmıştır. Bu konuların da madde içerisinde aydınlatılması daha isabetli olacaktır.

-Tasarının 7. maddesinin ikinci fıkrasının son cümlesinde kullanılan "…karşılanır." sözcüğünden sonra gelmek üzere, "ve bu ücret arabuluculuk sürecinin sonunda varılan anlaşmanın uygulanmasında yapılacak görevi de kapsar." şeklindeki ibare eklenmelidir. Aynı maddenin üçüncü fıkrasının ilk yarısında kullanılan "…belirli kişiler için arabuluculuk yapma veya" şeklindeki ibare, fıkra metninden çıkarılmalıdır. Çünkü söz konusu ibarenin konuluş amacı, fıkra gerekçesinden anlaşılamadığı gibi, arabuluculuk faali-yetinin belirli kişiler için yürütülmesi de işin niteliği gereğidir.

-Arabulucular siciline kayıt olma konusunda, Tasarının 19. maddesinin ikin-ci fıkrasının (a) bendi, fıkra metninden çıkarılmalı ve diğer bentlerin har-flerinde de buna uygun değişiklik yapılmalıdır. Çünkü, arabuluculuk faali-yetinin sadece Türk vatandaşları tarafından sürdürülmesinde kamu yararı olduğu söylenemez., Taraflarla sağlıklı bir iletişim kurabilen bir yabancı da arabuluculuk yapabilmelidir. Buna bağlı olarak, arabulucular siciline, Türk vatandaşı olmayan kişiler de kaydedilebilmelidir. Ayrıca, aynı maddenin ikinci fıkrasında kullanılan "Arabuluculuk sicili" şeklindeki ibare, Tasa-rının Beşinci Bölümünün ve 19. maddesinin kenar başlığına uygun olarak "Arabulucular sicili" şeklinde düzeltilmelidir.

3.3. Uzlaşma-Uzlaştırma

Karşılıklı anlaşma, uyuşma ve sulh gibi kavramlarla da ifade edilen uzlaşma, ortaya çıkan uyuşmazlıkların barış içinde çözümlenmesi anlamına gelmektedir. Sulh, iki tarafın karşılıklı iradeleriyle aralarındaki uyuşmazlığı ortadan kaldırmak ya da uyuşmazlığın ortaya çıkmasına engel olmak için yaptıkları bir sözleşme olarak tanımlanmaktadır. Yani sulh olmak ya da sulhen uzlaşmak kavramları benzer kavramlar olarak ifade edilmektedir(Yılmaz, 2005: 799).

Uzlaştırma alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinden arabuluculuğa benzer. Kelime latince 'conciliare' kökünden gelen ve "düşüncede birleştirme (to unit in tough)" anlamına gelen ingilizce 'conciliation' kelimesinin karşılığıdır. Uzlaştırma geniş anlamda 'arabuluculuk' kavramına dahildir. Çünkü uzlaştırma sırasında da 'tarafsız bir

üçüncü kişi'nin aracılığına ihtiyaç duyulur ve uyuşmazlık bu şekilde sona erdirilmeye çalışılır. Ancak tarafsız üçüncü kişinin durumu uzlaştırma ve arabuluculuk da farklıdır. Arabuluculuk latince 'mediare' kökünden gelen ve "araya girme (go between)" anlamına gelen ingilizce 'mediation' karşılığıdır. Arabulucu (mediator) uyuşmazlığı çözmek için daha aktif rol oynar(Ildır, 2003:78).

3.4. İtiraf Pazarlığı

Alternatif uyuşmazlık çözüm usullerinden olmamakla birlikte konumuz özelinde Birleşik Devletler de ceza yargılaması alanında uygulanmakta olan alternatif bir yargılama usulü olan itiraf pazarlığına dikkat çekmekte fayda vardır. İtiraf pazarlığı temel olarak 'savcı-sanık (prosecutor-defendant)' uzlaşmasına dayanır. Sanık mahkemeye çıkmadan önce suçunu itiraf eder ve karşılığında cezasında yumuşama yapılır. Bu pazarlık geniş bir alanı kapsar. Bazen sanık başka bazı suçlarla ilgili bilgi verebilir veya çalınan eşyaların yerini gösterebilir. Savcı anlaşma olması halinde bir yargıç gibi hareket ederek ceza tayin eder. Bu pazarlıkta sanığın avantajı mahkeme önüne çıkarılmaması ve cezasının hafifletilmesidir. Mahkemelerin bu yolla iş yükünün azaltılması ve uyuşmazlığın hızlı bir şekilde çözümünü sağlaması ise sistemin en önemli avantajıdır. Savcının verdiği karar temyize tabidir. Bu yöntemde 'tarafsız üçüncü kişi' kullanılmaz(Soysal, 2005:13).

3.5. Kısa Jüri Yargılaması

ABD'de uygulanır. Bu yöntemde taraflar iddialarını ve uyuşmazlık konusu noktaları jüriye sunurlar. Jürinin kararı bağlayıcı değildir ancak taraflar için bir yol gösterici niteliği vardır. Ayrıca taraflar isterlerse jüri kararını bağlayıcı hale getirebilirler. Anlaşmaya varılamaması durumunda her iki taraf da başka yollara veya dava yoluna gidebilir(Soysal, 2005:12).

3.6. İdari İnceleme

Birçok ülkenin hukuk sisteminde yer alan idarî inceleme çözüm yöntemi ülkemizde ise idarî başvuru adıyla uygulanmaktadır. İdarî inceleme, idarî uyuşmazlık konusunda dava açmadan önce idareye başvurarak, uyuşmazlığa konu olan idarî işlem ile ilgili inceleme yapılmasını istemektir. Bu yöntemle bir idarî işlemin düzeltilmesi, geri alınması, iptali veya belli bir miktar tazminat ödenmesi için idareye karşı yapılan bir talebin incelenmesi sağlanmaktadır. İdarî inceleme başvurusu, uyuşmazlık konusu işlemi yapan kuruma veya idarî hiyerarşi içinde yer alan daha üst bir kuruma yapılır(Can, 2009:65)

İdarî incelemeler, idarî mercilerin yapmış oldukları işlemleri hukuka uygunluk ve yerindelik yönünden yeniden inceleyebilmelerini sağlamaktadır. Uygulamada, idarî incelemeler her türlü idarî işlem için kullanılabilmekte ve

bazı idarî işlemler hakkında dava açılabilmesi için önceden başvurulması gereken zorunlu bir ön aşama olarak kabul edilmektedir(Can, 2009: 66-67).

3.7. Ombudsmanlık

Ombudsmanlık kurumunun diğer denetim sistemleriyle birlikte uygulanabilmesinin ve onların varlığına rağmen kabul görmesinin nedeni, bu kurumun diğer denetim biçimlerinin her birinden birtakım öğeler içeriyor olmasıyla açıklanmaktadır. Ombudsmanın ulaştığı sonuç ve vermiş olduğu kararlarının hukukî olarak bağlayıcılığı olmamakla birlikte geniş halk yığınlarını harekete geçirebilme etkisinde olduğu söylenebilir. Bu açıdan kamuoyu denetimi ile bir benzerliği bulunmaktadır. Ombudsman denetiminin arkasında meclis desteği bulunduğu ve meclis adına denetim faaliyetini yaptığından meclis denetimi ile de benzerliği bulunmaktadır. Hukukî uyuşmazlıkları araştırıp, incelemek ve bir sonuca ulaşmak olarak özetlenebilecek bir faaliyet yürüttüğü için yargısal denetimle benzerliği bulunmaktadır. Son olarak, her türlü bilgi ve belgeyi incelemesi, personeli dinleyebilmesi ve idarenin yapmış olduğu işlemlerde haklılık olduğunu tespit ettiğinde idareyi savunmasıyla da idarî denetime benzemektedir. Bütün bunlardan hareketle ombudsman denetiminin karma bir denetim olduğu ve belirli usulî ilkelere bağlı olmayan bir hakem rolünde bulunduğu söylenebilir(Abdioğlu, 2007:85). Ombudsman, idare üzerinde denetim uygulamakla birlikte asıl işlevi daha önce de ifade olunduğu üzere, vatandaşı idare karşısında korumaktır(Uler, 1990:1027).

3.8. Tahkim

Karşılaştırmalı hukukta tahkimin uygulama alanına baktığımızda İdare hukuku alanında tahkimin alternatif bir yargısal yöntem olarak yaygın bir kullanım alanı olduğunu görmekteyiz. Ancak, idarî uyuşmazlıkların tümü için tahkim yönteminin uygulanabileceğini söylemek güçtür. Her ülkede farklı uygulama alanı bulan tahkim, bazı idarî uyuşmalıklar için uygun bir çözüm yöntemi değildir. İdarî bir işlemin hukuka aykırılığı nedeniyle iptali isteminin tahkim yöntemiyle çözüme kavuşturulamayacağı gibi idarenin kamu düzeni, kamu güvenliği ve kamu sağlığı gerekçeleriyle yapmış olduğu işlemlerin hukuka uygunluğunun tahkim yöntemiyle sorgulanamayacağı açıktır(Akıncı, 2007:395).

3.9. Vakıaların Saptanması Yöntemi

Vakıaların saptanması yönteminde tarafsız bir üçüncü kişi (fact finder) yardımıyla taraflar uyuşmazlığa konu olaylar hakkında bilgi sahibi olmaya çalışırlar. Vakıa saptayıcıyı taraflar daha önceden bir anlaşma ile veya sonradan belirleyebilirler. Vakıaların saptanması yöntemi tarafsız ön değerlendirme yöntemine benzer ancak ondan farklıdır. Tarafsız ön değerlendirme henüz uyuşmazlığın ilk aşamasında yapılırken vakıaların

saptanması daha sonraki süreçte yapılır. Ayrıca vakıaların saptanması yöntemi tarafsız ön değerlendirme yönteminden daha kapsamlı ve derinlemesine bir araştırmayı gerektirir(Soysal, 2005:12).

4. ALTERNATİF UYUŞMAZLIK ÇÖZÜM YOLLARININ YARGILAMA SÜRECİNE ETKİSİ VE İŞLERLİĞİ

4.1. Genel Olarak

Yargılama sürecinde 'yargılama' kavramını terminolojik açıdan incelediğimizde Türk Dil Kurumu Tarafından; "Birbirine karşı olan iki tarafı dinleyerek bir yargıya varma, muhakeme" olarak tanımlandığını görmekteyiz. Yargılama sürecinde ele alınan 'süreç' kavramını ele aldığımızda ise gene Türk Dil Kurumu tarafından "Aralarında birlik olan veya belli bir düzen veya zaman içinde tekrarlanan, ilerleyen, gelişen olay ve hareketler dizisi" olarak tanımlandığını görmekteyiz.

Adalet anlayışının egemen kılınabilmesi için, hukuk yargılamasındaki hız temel bir rol oynayacaktır. Çünkü hukuk yargılaması yavaş olduğunda insanların haklarını dava açarak değil, nısfet ve merhamet dilenerek ya da başka yollara saparak alma eğilimleri yükselebilecektir. Bir tapu tescil davası ile elde edilecek ekip biçme hakkının çok geç kazanılması, parasal bir alacağın çok geç elde edilmesi, bir taşınmaza müdahalenin çok geç yasaklanması, paydaşlığın çok geç giderilmesi ve sonuç olarak bu tür hakların dava yoluyla çok geç elde edilmesi, hukuksal olmayan, ancak daha hızlı olan hak elde etme yöntemlerine yönelik arayışları pekiştirici niteliktedir. Böyle durumlarda adalet yetersizliğine işaret edilerek adalet mekanizmasının toplumdan uzaklaştığı söylenebilmektedir(Yaşar, 1997:15-58).

Hukuk ya da ceza yargılaması hızlı olduğunda adalet de hızlı gerçekleşmiş olur. Acaba adaletin hızlı gerçekleştirilmesi denildiğinde anlatılmak istenen nedir? Bu sorunun yanıtı, adalet sözcüğüne yüklenen anlama bağlıdır. Hugo Grotius adaleti şöyle tanımlamaktadır: «i) Hakka saygı; ii) Kusurlu olanın zararı ödemesi; iii) Başkasına ait olanın verilmesi; iv) Her insana hak ettiği cezanın çektirilmesi; v) Söze bağlılık» (Öktem, 1994). Bu adalet tanımı benimsenecek olursa, hukuk yargılaması hızlı olduğunda kusurlu olanın zararı ödemesinin ve başkasının mülkiyetindeki bir malın kime ait ise ona verilmesinin; ceza yargılaması hızlı olduğunda da her insana hak ettiği cezanın çektirilmesinin çabuklaşacağı söylenebilir (Korkmaz ve Günay, 2001: 67). Bu noktada alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının da idari yargılama sürecine pozitif katkı yapması adaletin daha çabuk bir sürede sağlanabilmesi adına önemlidir.

Uyuşmazlık aşamasına baktığımızda, sorunun kamu alanına taşınması suretiyle, çatışmanın yeni bir biçime dönüşmesidir. Bu süreç en azından

‘üçlü’dür. Üçüncü kişi, taraflardan birinin, her ikisinin veya yardımcılarının isteğiyle ya da kendi insiyatifiyle, sürece müdahalede bulunmaktadır. Bu kişi, uyuşmazlığı çözme yetkisiyle donatılmış bir yargıç, tarafların iletişimini kolaylaştırıp yol gösteren bir arabulucu, temsilci veya izleyici olabilir. Önemli olan kim olduğu ve hangi yetkilerle donatıldığı değil, bir şekilde sürece katılarak çatışmanın uyuşmazlığa dönüşmesini sağlamış olmasıdır (Ceylan, 2007:86).

Uyuşmazlığın ortaya çıkışı ile çözümü arasındaki evre iki aşamada ele alınabilir. İlki, bir anlaşmazlığın şikayetle başlayıp uyuşmazlığa taşınması; ikincisi, uyuşmazlık ve çözümü arasındaki evredir. Bu ikinci aşamada uyuşmazlık, çeşitli dönüşümler geçirerek, yeni bir forma bürünmektedir. Uyuşmazlığın dönüşümü, anlamını daha açık hale getirmek için başka türlü ifade etme, daraltma ve genişletme yoluyla olmaktadır (Ceylan, 2007:80-82).

Uyuşmazlık sürecinin nasıl bir zamanlama dahilinde olduğuna bakacak olursak; uyuşmazlık öncesi, uyuşmazlık aşaması, uyuşmazlık ve öncesinin değişkenlik özelliği ve uyuşmazlığın ortaya çıkışı ile çözümü arasındaki evre olmak üzere dört aşamada gerçekleştiğini söylememiz mümkün olmaktadır.

Uyuşmazlık öncesi sürece baktığımızda, şikayet aşaması ve çatışma aşaması olarak iki farklı süreç karşımıza çıkmaktadır. Şikayetin ortaya çıkması aşamasında kişiler, kendilerine yöneldiğine inandıkları herhangi bir eylemden ötürü sıkıntı, kırgınlık veya adaletsizlik hissetmektedirler. Önemli olan, herhangi bir kötülüğün yapılmış olması değil, zarar gören tarafın kendisini haksızlığa uğramış ve incitilmiş hissetmesidir. Şikayetin sona ermesi aşamasında ise uyuşmazlığın temelleri atılmakta ya da şikayet konusu ortadan kalkmaktadır. Çoğunlukla ‘tekli’ bir aşamadır ve sürecin akışını, incitilmiş taraf belirlemektedir. Rahatsızlığı ve dolayısıyla şikayeti, diğer tarafın meydan okumasıyla artabileceği gibi, karşılık vermemesiyle sona erebilir; çatışma aşamasına baktığımızda ise Kimilerinin ‘talep’ olarak nitelendirdikleri bu aşamada, herhangi bir şikayetin varlığı, uyuşmazlığın ortaya çıkması için tek başına yeterli değildir. Karşı tarafa yönelik bir talepte bulunulmadığı sürece, uyuşmazlık ihtimali doğmamaktadır. Aldığı fırından şikayetçi olan ve değiştirilmesini, tamir edilmesini ya da parasının iadesini talep eden bir müşteriyle satıcının ilişkisinde, eğer satıcı bu talebi olağan bir biçimde tamamen kabul ederse herhangi bir uyuşmazlık ihtimalinden bahsedilemez. Talebi reddeder ve aksaklığın müşterinin hatasından kaynaklandığını ileri sürerse, çarpışan iki talep ve dolayısıyla uyuşmazlık ihtimali söz konusudur. Uyuşmazlık aşamasına baktığımızda, sorunun kamu alanına taşınması suretiyle, çatışmanın yeni bir biçime dönüşmesidir. Bu süreç en azından ‘üçlü’dür. Üçüncü kişi, taraflardan birinin, her ikisinin veya yardımcılarının isteğiyle ya da kendi insiyatifiyle, sürece müdahalede bulunmaktadır. Bu kişi, uyuşmazlığı çözme yetkisiyle donatılmış bir yargıç, tarafların iletişimini

kolaylaştırıp yol gösteren bir arabulucu, temsilci veya izleyici olabilir. Önemli olan kim olduğu ve hangi yetkilerle donatıldığı değil, bir şekilde sürece katılarak çatışmanın uyuşmazlığa dönüşmesini sağlamış olmasıdır(Ceylan, 2007:80-86).

Yani uyuşmazlığın ortaya çıkışı ile çözümü arasındaki bu evreleri yahut zamanların tarafları müşkül duruma düşürmeyecek bir zaman diliminde çözüme kavuşturulması büyük önem arz etmektedir.

4.2. Yargılama Sürecinin ve Uyuşmazlık Sürecinin Etkinliği

Alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının yargılama sürecine etkisini incelediğimiz bu başlık altında yargıya varma işinin ilerleyen ve devingen haraketler dizisi içinde ne şekilde sonuçlanacağı noktasındaki geçen zaman dilimidir. Bu kavramı sağlıklı olarak anlamak ve özümsemek adına yargı sistemi içerisindeki işlerliği büyük önem arz etmektedir.

Düzgün yargılanma hakkı bir bakıma idari yargılama süreci bağlamında makul bir sürede yargılanma hakkının geçerli olduğurudur, yani; doğal bir mahkemede, suçluluğu saptanıncaya dek masum kabul edilerek, kamuya açık bir biçimde ve makul bir sürede yargılanma hakkıdır. Burada söz konusu edilen makul sürenin ölçüsü çeşitli devlerde farklılıklar göstermektedir (Bök, 1998). Türkiye'nin de kabul ettiği bu ilke, tıpkı Anayasa gibi, Themis'ten terazisini hızlı kullanmasını istemektedir. Ne var ki, dava dosyasının az kapsamlı gelişi, kanıtların toplanmasında ortaya çıkan engeller, sanığın kaçması, suçtan zarar gören kişilerin mahkemeye uzak durmaları, kararın birçok oturumdan sonra gelmesine sebep olmaktadır. Themis terazisini hızlı kullanamamaktadır. Yargılamanın çok geç tamamlandığı, adaletin çok geç gerçekleştiği, suçların önlenmesinde hukukun etkinlikten uzaklaştığı konularında yakınmalar olmaktadır(Korkmaz ve Günay, 2001:67). Bu sebepten ötürü alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının etkin olarak kullanılması bu tıkanıklığı çözebilecek nitelik taşımaktadır.

Öyleyse uyuşmazlık, üçüncü kişi tarafından çözülebilir ya da en azından değerlendirilebilir nitelikteki bir anlaşmazlık durumunu ifade etmekle, çatışmadan ayrılmaktadır. Gerçekten de çatışma, tarafların, şikayetlerini özel ya da genel biçimde dile getirmeleri; uyuşmazlık, üçüncü kişilerin destekleme veya sonlandırma amacıyla sürece dahil olmaları ve sorunun bu şekilde, ikili ilişkinin dışına taşırılması durumudur(Ceylan, 2007:86).

Uyuşmazlığın ortaya çıkışı ile çözümü arasındaki evreyi daha önce değindiğimiz üzere, uyuşmazlığın dönüşümsel bir süreç oluşu, iki aşamada ele alınabilir. İlki, bir anlaşmazlığın şikayetle başlayıp uyuşmazlığa taşınması; ikincisi, uyuşmazlık ve çözümü arasındaki evredir. Bu ikinci aşamada uyuşmazlık, çeşitli dönüşümler geçirerek, yeni bir forma bürünmektedir.

Uyuşmazlığın dönüşümü, anlamını daha açık hale getirmek için başka türlü ifade etme, daraltma ve genişletme yoluyla olur. Daraltma yoluna baktığımızda, olguları ya da ilişkileri sınıflandırmak için oluşturulmuş kıstasların, bir olay veya olaylar dizisine uyarlanması ve alışılmış yönetim usullerinin uygulanabileceği hale getirilmesidir. Söz konusu kıstaslar, genelde yerel bir kuruluşun ve bunun parçası olan üçüncü kişinin menfaatlerine bağlı sınırlandırmaları ifade etmektedir. Uyuşmazlık dönüşümünün en yaygın süreci olan daraltma, çoğunlukla bir uyuşmazlık, mahkeme gibi belirli bir kurumun memurları tarafından alışılmış yöntemlerle ele alındığında kullanılır. Yerel kültürün kıstasları ile resmi yasal kıstasların birbirlerine uygun olma veya olmama ihtimali her zaman vardır. Hatta bir düzeyde oluşturulmuş kıstas, bir başkasına uyarlanamayabilir. Daraltma, uyuşmazlığın basitçe indirgenmesi veya sorun sayısının sınırlandırılması değil, uyuşmazlığın yeniden tanımlanmasıdır. Bu tanımlamanın da süreci ne ölçüde etkileyeceği önem taşımaktadır. Genişleme yoluna baktığımızda ise Daraltmanın aksine, uyuşmazlığın, üçüncü kişilerce önceden belirlenmemiş bir biçimde, yeniden ifade edilmesidir. Bağımsız konu ve meselelerin birbirlerine bağlanması, olaylar ve ilişkilerin sınıflandırılmasına karşı çıkılması, gerçekliğe ilişkin genel (önceden kabul edilmiş) çerçevelerin, değiştirilip esnetilmesi anlamına gelir(Bulur, 2007:30-46).

Uyuşmazlığın temelindeki sorunun başka türlü ve yeniden ifade edilmesi, somut olayın sınırlarının, önceden oluşturulmuş kalıplara göre çizilmesi ve her tekil olayın özelliklerinden yola çıkılarak yeni kurallaştırmalara ulaşılması yöntemleri, birbirlerinden çok kolay ayırt edilememektedir. Bunlar, uyuşmazlığın çözüme doğru evrilme sürecinde, gündelik yaşam bilgisini normatif sahaya taşıyan aşamalardır. Hangi olayda, hangisinin ne kadar etkin rol aldığı, tamamen koşullara bağlı olarak değişmekte, hatta çoğu zaman hepsi birlikte kullanılmaktadır (Ceylan, 2007:88-91).

4.3. Çözüm Yollarının Süreçteki İşlerliği ve Türkiye'deki Durum Analizi

Ombudsman'lık, Halk Denetçiliği yani Kamu Denetçiliği, idari yargıya gerçek bir alternatif niteliği taşımamakla birlikte bireyle idarenin karşı karşıya geldiği durumlarda uzlaşmaya dayalı bir çözüm bulma işlevini yerine getirmeye yönelik olduğundan yargının yükünün azaltılması çabasına mütevazi bir ölçüde katkıda bulunabilir. Bu kurum günümüzde birçok hukuk sisteminde yer almasına karşılık Türkiye'de böyle bir kurumun kurulmasına iki kez teşebbüs edilmiş, fakat iki kez de başarısızlıkla karşılaşılmıştır (Azrak, 2009:1). Son olarak yapılan girişimde 2010 yılındaki halk referandumuyla Ombudsman'lık anayasamıza girmiştir. Henüz tam anlamıyla işlerlik kazandığı söylenemese de Başdenetçi seçilmesiyle ve personel alımlarıyla Ombudsman'lık kurumu tam anlamıyla aktif bir hale gelmiştir. İstenilen

seviyede olmasa da kurumun kurulup çalışmalarına başlaması kökleşmesi açısından mühimdir. Ayrıca Türkiye' de alternatif uyuşmazlık yöntemlerinin aktif olarak düzenlenmesiyle yargılama sürecine olumlu etki edebileceği düşünülen Genel idari usulün yasalaştırılmasının idari yargıya alternatif olma bakımından önemi ve sağlayacağı yararlara gelince; her şeyden önce bunun da kamu denetçiliğinde gördüğümüz gibi, idari yargıya gerçek bir alternatif oluşturamayacağının belirtilmesi gerekmektedir (Azrak, 209:4).

Kısacası genel idari usulün yasalaştırılması, idari yargıya her durumda gerçek bir alternatif oluşturabilecek uyuşmazlık çözüm modeli yaratmasa da, eğer idarenin ilgilinin itirazı üzerine vereceği karar uyuşmazlığın çözümü ya da ilgiliyi kararın hukuken doğruluğu hususunda tatmin ederse, olayın idari yargıya götürülmesi gereği kalmayabilir. Böylece idari yargının giderek artan dava yükünden bir ölçüde kurtarılması gibi önemli bir fayda sağlanmış olur(Alan, 2008:40-41). Bu şekilde süreç içerisindeki işlerliği önemli bir ölçüde sağlanmış olur.

Özellikle Türk idare hukuku uygulamalarına hâlâ bir ölçüde örnek olma özelliğini taşıyan Fransa'daki médiateur (arabulucu), bir çeşit yargıcın ya da bir yöneticinin misyonundan ziyade bir uzlaştırıcının (negociateur) misyonuna benzer bir misyona sahiptir. Dolaylı olarak yönetimde saydamlığın gerçekleştirilmesine önemli bir katkıda bulunmaktadır. Uzlaştırıcının, kesin hükmün idare makamınca yerine getirilmemesi karşısında bu idare makamına uygulama emri verme yetkisi öngörülmüştür ve bu durum etkili bir yetkidir. Çünkü hem bu emir, hem de idare makamının bu emre uymadığı takdirde, emre uymadığı Resmi Gazetede özel bir rapor olarak yayımlanır. Fransa'da uzlaştırıcılık kurumunun kabul edilmesi bizdeki gibi bir anayasal problem yaratmamıştır. Çünkü médiateur'ü Parlamentonun değil, hükümetin seçmesi kabul edilmiştir. Bize gelince daha önceki düzenleme girişimlerinde olduğu gibi Anayasaya aykırılıktan kaçınmak için, güçler ayrılığı rejimini zedelemeyecek çözümler bulmamız ve Anayasada bu doğrultuda değişiklik yapmamız gerektiği düşünülmektedir (Azrak, 2009:2). Böyle bir düzenlemeyle alternatif çözüm yollarının süreçteki etkisi kendini belli edecektir. Türkiye açısından işlerliği mümkün olmakla birlikte benimsenmesinin zaman alacağı muhakkaktır.

Bu alternatif çözüm yollarından olan tahkimin süreç içerisindeki etkinliğine bakmadan önce, Türkiye'de 13 Ağustos 1999'da da Anayasanın 125. maddesinde yapılan değişiklikle mevzuata girdiğini söyleyebiliriz.. Bu sürecin ortaya çıkması özellikle enerji üretimine ilişkin sözleşmelerle ilgili olmuştur. Türkiye'de elektrik üretiminin, özellikle elektrik santrallerinin yapımının neden olduğu mali yükün devlet tarafından karşılanmasının güçlüğü bu alanda özel sektörle işbirliği yapılması zorunluğunu doğurmuştur. Etkinliği kısmen de olsa mevcuttur (Azrak, 2009:5). Bu çözüm yolunun süreç içerisindeki işlerliği diğerlerinde olduğu gibi oldukça zayıftır.

İdarî yargının en önemli misyonu da kamu yararını korumak ve aynı zamanda kamu yararıyla kişilerin hak ve menfaatleri arasında denge kurmaktır. Esasen idarî yargı ile adlî yargı ve dolayısıyla uyuşmazlıkların tahkim yoluyla çözülmesi süreci arasındaki temel fark da kendisini burada göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, "idarî faaliyetlerin hangi yargı yerinde daha etkin denetleneceğine ilişkin kesin bir yargıya varmanın güç olduğu, ancak idarenin taraf olduğu sözleşmelerden doğan davaların ve tazminat davalarının idarî yargının uzmanlaştığı alanlar olduğunu söylemenin mümkün olmadığı" yolundaki değerlendirmelerin doğru ve gerçekçi olmadığını belirtmekte fayda vardır (Azrak, 2009:8).

Çözüm yollarının süreçteki İşlerliği ve Türkiye'deki durum analizi'nde yargının bağımsızlığı, işlerliği, zamanlama ve sürecin akışı gibi kavramlar önem arz etmektedir. Bu noktada da "Yargı bağımsız mıdır?" gibi bir soru ile başlayan bir çalışma, yargıcın, olayı çözümleyip bir karar verirken, sanığın toplumsal durumundan ya da başka özelliklerinden etkilenip etkilenmediği ile, kısaca Themis'in gözlerindeki bandaj ile ilgileniyor demektir. Yargıç, sanığın toplumsal durumundan ya da başka özelliklerinden etkileniyorsa, araştırmacı, Themis'in gözlerindeki bandajın açılmış olduğunu söyleyebilecektir(Korkmaz ve Günay, 2001:63). Bu da, elbette, yargının bağımlı olduğu konusundaki kanının bir anlatımı olacaktır. Ele aldığımız bu süreç yargılamanın sağlıklı yapılıp yapılmadığı noktasıdır. Nitekim yukarda verilen örnek alternatif uyuşmazlık çözüm yolları içinde geçerli olacaktır ve işlerliği ve süreci hakkında bizlere ışık tutacaktır.

SONUÇ

Kamu idarelerinin denetime tabi tutulması, hukuk devleti anlayışının zorunlu bir unsuru olarak karşımıza çıktığını gördük. Dolayısıyla kamu idarelerinin faaliyetlerinin yargısal denetime tabi tutulması, idarenin hukuka bağlılığının sağlanması, bireylerin hak ve menfaatlerinin hukukî güvenceye alınması, ayrıca kamu düzenin sağlanması açısından çok büyük öneme haiz olduğunu söyleyebiliriz.

İdarenin yargısal yollarla denetimi en etkin yol olmasına karşın, mahkemelerin iş yükünün artması, davaların makul sürede sonuçlandırılamaması, ekonomik ve teknolojik gelişmeler, uyuşmazlıkların niteliğinin değişmesi, klasik yargılama yöntemlerinin ihtiyaca cevap vermemesi, ülkeleri farklı ve alternatif çözüm arayışlarına yönlendirmiştir ki bu durum oldukça normaldir. Alternatif çözüm yöntemleri, karşılaştırmalı hukukta uzun yıllardan beri uygulanan ve tarafların karşılıklı olarak anlaşmaya varmak suretiyle uyuşmazlığı sona erdirmeleri temel anlayışına dayanan yöntemlerdir. Birçok hukuk düzeninde "alternatif uyuşmazlık çözümü" olarak adlandırılan bu yöntemler, geniş bir uygulama alanına sahip olan ve değişik

şekillerde uygulanan yöntemler bütünüdür. Bu tip alternatif uygulamalar yargılama süreçlerini olumlu olarak etkileyeceği ve idari yargı sisteminde işlerliğini sağlayabileceği muhakkaktır. Bu sebeptendir ki alternatif uyumazlık çözüm yolarının geliştirilmesi ve etkin yani işlevsel hale getirilmesi hem idari yargıda mevcut bulunan zaman sorununu ortadan kaldıracak hem de etkin bir yargı sistemine kavuşulması hasebiyle önem arz edecektir (Özbek, 2013:1065)

Makaleyi anlaşılabilir kılmak adına alternatif uyuşmazlık çözüm kavramı analiz edilmiş ve tarihsel gelişim itibariyle ayrıntılı olarak verilmiştir. Bunun akabinde alternatif uyuşmazlık çözüm yolları verilerek makalenin sacayakları sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının yargılama sürecine etkisi verilerek makale sonuç kısmına taşınmıştır. Bu bağlamda alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının yargılama sürecine etkisi ve idari yargı sisteminde işlerliği ana hatlarıyla ele alınması bu açıdan önem arz etmiştir.

KAYNAKÇA

ABDİOĞLU, Hasan (2007). "Yönetişim İlkelerinin Uygulanmasında Kamu Denetçiliği(Ombudsman) Kurumu ve Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye Açısından Önemi", İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 11, Bahar 2007/2, İstanbul, ss. 79-102.

AKILLIOĞLU, T. (1994). "Adalet Kavramı ve İnsan Hakları", Adalet Kavramı içinde, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, ss. 35-40.

AKKOCA, Ahmet (2008). "Türk İdari Yargı Sisteminde Maddi ve Manevi Tazminat", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

AKINCI, Ziya (2007). Milletlerarası Tahkim, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

ALAN, Nuri (2008). "İdari Usul İle İdari Yargı Arasındaki İlişkiler, in "İdarenin Demokratikleştirilmesi Süreci Olarak Saydamlık" Maltepe Üniversitesi Yayınları – Özel Sayı, İstanbul.

AZRAK, A. Ülkü (2009). İdari Yargı Dışı Alternatif Uyuşmazlık Çözme Usulleri, Danıştay, İdari Yarı Sempozyumu, Ankara.

BÖK, S. (1998). "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesiyle Koruma Altına Alınan Başlıca İnsan Hakları", İnsan Hakları ve Yargı içinde, TC Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı, Ankara, ss. 39.

BULUR, Alper (2007). "Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları ve Arabuluculuk Yöntemi", Ankara Barosu Dergisi, Yıl:65, Sayı:4, Güz 2007, ss.30-46, Ankara.

CAN, Emre (2009). “Karşılaştırmalı ve Türk İdare Hukukunda Uyuşmazlıkların Alternatif Çözüm Yöntemleri”, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.

CEYLAN, Şule Şahin (2007). “Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Alternatif Uyuşmazlık Çözümü”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ÇUKUR, Mürsel, KOÇ, Muzaffer (2010). “Ülkemizde Bireyse İş Uyuşmazlıklarının Çözümünde Özel Hakem”, Çimento İşveren Dergisi, Sayı:5, Cilt:24, Eylül, ss. 1-29.

DARENDELİ, Vahap (2004). “Yargıtay, Danıştay ve Uyuşmazlık Mahkemesi İçtihatları Işığında Adli Yargı Yerlerinde Görülen İdarî Uyuşmazlıklar ve Davalar”, Ankara.

DOĞAR, Mehmet (2008). “Alternatif Uyuşmazlık Çözümü Sözleşmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul.

ERTİKE, Tolga (2007). “Uluslar arası Ticarette Tahkim ve Diğer Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ILDIR, Gülgün (2003). Alternatif Uyuşmazlık Çözümü, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

KORKMAZ, Adil, GÜNAY, Süleyman (2001). “Ceza Yargılama Sürecinde Son Soruşturma Döneminin İncelenmesi”, Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi(1), Antalya, ss. 58-82.

ÖKTEM, N. (1994). "Adalet Kavramı ve Sosyal Realite", Adalet Kavramı içinde, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, ss. 39-48.

ÖZBEK, Mustafa (2004). Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yollarına Genel Bir Bakış, 2004/1 s.261-292, Ankara.

ÖZBEK, M. Serdar (2013). “Alternatif Uyuşmazlık Çözümü”, Yetkin Yayınevi, Ankara.

ÖZBEK, Mustafa, Serdar (2008). “Avrupa Konseyi Arabuluculuk Yönergesi Önerisi”, (http://www.turkhukuksitesi.com), Türk Hukuk Sitesi Kütüphanesi.

SOYSAL, Tamer (2005). “Türk Ceza Hukukunda Uzlaşma”, Bahçeşehir Üniversitesi, IGUL Yayınları, No:9, Ağustos, İstanbul.

ŞIPKA, Şükran (2007). “Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanun Tasarısının Değerlendirilmesi”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:6 Sayı:12, Güz 2007/2, İstanbul, ss. 163-175.

ULER, Yıldırım (1990). Ombudsman (Kamu Denetçisi), I. Ulusal İdare Hukuku Kongresi, 3. Kitap, Çeşitli İdare Hukuku Konuları, 1-4 Mayıs, Ankara.

YAKUT, Bahadır (2010). "Arabuluculuğun Kanunla Düzenlenmesi Bakımından Amerika Birleşik Devletleri Örneği", Türkiye Adalet Akademisi Dergisi(TAAD), Nisan, Sayı:1, Ankara, ss. 29-80.

YAŞAR, S. (1997). Yargı Reformu Gerçekleşmeli, Gazete Ege Tesisleri, İzmir.

YILMAZ, Ejder (2005). Hukuk Sözlüğü, 9.Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara.

İlker ÇOLAK, http://www.ilkercolak.com.tr/idari-uyusmazliklarda-alternatif-cozum-yollari/

http://tdkterim.gov.tr/bts/ (20.04.2012) Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük.

Türk Hukuk Sitesi, http://www.turkhukuksitesi.com (21.04.2012) Türk Hukuk Sitesi Kütüphanesi.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

DEMOKRASİ KÜLTÜRÜNDE SİVİL TOPLUMUN ROLÜ

Şafak KAYPAK[1]

ÖZET

Bu çalışma, demokrasi kültürünün oluşum ve gelişiminde sivil toplumun rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Demokrasi, özgürlük ve eşitlik rejimi olarak insanlığın ürettiği en iyi rejim vasfını korumaktadır. Sadece bir siyasal yönetim şekli değil; bir yaşam tarzı, bir düşünce biçimi olarak da görülebilir. Demokrasi ile yönetilen ülkeler, demokratik yaşam biçimleriyle uygar ülke sayılmaktadır. Demokrasi, kendine ait bir kültüre dayanmakta; toplumsal farklılıklar kültürel zenginlik olarak görülmektedir. Demokrasi ve sivil toplum arasında yadsınamaz bir ilişki vardır. Toplumun demokratik kültürünün en açık tezahür ettiği alanların başında sivil toplum gelmektedir. Çağdaş demokrasinin önemli özelliklerinden çoğulculuk ve katılımcılık, daha çok örgütlenme ile gerçekleşebilmektedir. Sivil toplum örgütlü toplum olduğundan, örgütler de demokratik ortamlarda varlığını sürdürebilecektir. Sivil toplumun sistemin demokratik yönde gelişiminde olumlu rol oynadığı bir gerçektir. Demokrasinin işleyişinde sivil toplumun katkısı büyüktür. Demokrasi kültürünün olmadığı bir yerde, bir sivil toplumdan da bahsedilemeyecek; sivil toplumun bulunmadığı bir yerde de gerçek anlamda bir demokrasi olmayacaktır.

Mustafa Kemal Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, Hatay, skaypak@gmail.

Anahtar Kelimeler: *Demokrasi, kültür, demokrasi kültürü, farklılık, sivil toplum*

ROLE OF CİVİL SOCİETY IN DEMOCRACY CULTURE

ABSTRACT

This study aims to examine the role of the civil society at the constitution and development of democracy culture. Democracy, as regime of freedom and equality remains the best regime produced by mankind. It's not just a political form of government; it can be seen as a way of life and a way of thinking. Countries governed by democracy are considered as civilized countries with a democratic way of life. Democracy is based on a culture; social diversities are seen as cultural richness. There is an undeniable relationship between democracy and civil society. Civil society comes at the

[1] Doç. Dr.Mustafa Kemal Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, Hatay, skaypak@gmail.

beginning of the area where the society's democratic culture most clearly manifested. Pluralism and participatory which the important features of modern democracy can be realized with more organization. Since civil society is organized society; organizations will be able to survive their existence in democratic environments. It is a reality that civil society plays a positive role at the democratic development of system. The contribution of civil society in the functioning of democracy is great. Indeed it can't be claimed that there exists a civil society if there is not a democracy culture; also be a democracy in real sense the in the absence civil society.

Keywords: *Democracy, culture, democracy culture, diversity, civil society.*

1. GİRİŞ

Batı kaynaklı bir kavram olarak demokrasi, çıktığı yerde kalmamış, bütün dünyaya yayılmıştır. İlkçağ'dan bugüne içeriğini zenginleştirerek gelmiştir. Demokrasi, özgürlük, eşitlik, insan hakları, çoğulculuk, temsil-katılım gibi temel ilkelere dayalı bir yönetim tarzıdır. Evrensel bir nitelik kazanmıştır. Demokratik toplumlarda demokrasi, yeni gelişmelerle daha güçlenmekte, toplumsal altyapısını sağlamlaştırmaktadır. Demokrasinin toplumsal yaşamda yerleşik hale gelmesi; toplumsal bilinç düzeyinde belirleyici ölçüt olması ve demokratik işleyişin toplumsal altyapı kurumlarında kendine yer edinmesiyle mümkün olabilmektedir. Demokrasi, 'halkın kendi kendini yönetmesi' olduğuna göre, politika belirlemede vatandaşların yetkinlikleri ve katılımları çerçevesinde yetkinleşecektir. Toplumsal kurumların, demokrasiyi hazmetme düzeyleri, verdikleri demokratik işleyişin topluma yansımalarında netleşmektedir. Bir ülkede demokrasi varsa, uygar ülke kategorisine sokulmakta ve demokratik yaşam biçimleri oluşmaktadır. Ayrıca, demokrasi, sadece uygar ülkelerin yönetim biçimi olarak demokratik bir siyasal modelin değil, toplumsal barışın da bir ön koşulu sayılmaktadır.

Demokrasinin onu kullananların seviyesine göre şekilleneceği bir gerçektir. Yaşamsallığı halk tarafından özümsenmesine bağlı olduğu için, demokrasi ile yönetilen ülkelerde, bir demokrasi kültürünün varlığından söz edilmektedir. Demokrasi kültürünün kullanımı sivil toplumla gerçekleşir. Sivil toplum düşünceleri özgürleştirir. Demokratik yaşam, insanın özgürleşmesini sağlar. Özgür bir toplumda yurttaşlar kendi isteklerinin peşinden koşarlar, haklarını kullanırlar ve kendi yaşamlarını yürütme sorumluluğunu üstlenirler. Demokratik bir toplumsal yapının olmasıyla birlikte, var olma ve gelişme olanağı elde eden sivil toplumun, sistemin demokratik yönde gelişimine önemli katkılar sunduğu bir gerçektir. Demokratik ülkelerde sivil toplum, demokrasinin işleyişinde iktidarının sınırlanması, tarafsızlığının sağlanması

ve devletle toplum arasındaki ilişkinin güçlendirmesi, çoğulculuk, katılım ve özgür ifadeyi sağlama gibi bir takım işlevler üstlenmektedir. Sivil toplum örgütlerinin varlığının, devlet, özel sektör, aile yanında dördüncü güç olarak devletin baskıcı müdahalelerini engelleyerek iktidarın sınırlandırılmasını sağlayabildiği belirtilmektedir. Ancak demokrasi ile yönetilen ülkelerde, devlet veya sivil toplum tarafından demokrasinin tam anlamıyla içselleştirilememesinden ve toplumda yerleşik olan siyasal kültürden kaynaklanan sorunlar yaşanabilmektedir. Devlete bağımlılığı olmayan gerçek anlamda bir sivil toplumun varlığı, demokrasinin korunması, yaşatılması ve altyapısı sağlam bir demokrasi kültürünün yaygınlaşması bakımından son derece önemlidir.

Bu çalışmada, demokrasi kültürünün oluşum ve gelişiminin sivil toplum temelinde topluma yansıma şekli incelenmektedir. Çalışma, ilgili kaynakların taranması yöntemine dayanmaktadır. Çalışmada, ilk önce, demokrasi kavramı ve anlamı ortaya konulmaktadır. Ardından demokrasinin siyasal ve sosyal bir kültürü olduğuna değinilmektedir. Bunu demokrasi kültürünün kullanımını sağlayan sivil toplum takip etmektedir. Daha sonra, demokrasi kültüründe sivil toplumun yeri incelenmektedir. Çalışma, sonuç ve değerlendirmeyle bitmektedir.

2. DEMOKRASİ KAVRAMI VE ANLAMI

Demokrasi, Yunanca "democrasy" sözcüğünden gelmektedir. İki ayrı sözcüğün birleşmesinden oluşmaktadır. Yunanca'da halk veya yurttaşlık anlamında bir sözcük olan 'demos' ile egemen olmak veya iktidar kullanmak gibi anlamlara gelen 'kratein' sözcüklerinin birleşimidir.[2] Sözcük anlamından da anlaşılacağı gibi, halk yönetimi demektir. Ancak, Atina sitesinde demos tüm halk sayılmazdı. Demos'u yerli hür erkekler oluşturmaktaydı. Kadınlar, köleler, yabancılar, çocuklar, hizmetçiler temel siyasal kararları alma sürecine katılamamaktaydılar.[3] Demokrasinin siyasal iktidarın örgütlenme biçimi olarak bir sosyo-politik ideal haline dönüşmesi için yüzyıllar geçmesi gerekmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde genel oy ilkesinin yaygınlaşmasıyla, halkın kapsamı genişlemiş ve bugünkü en geniş anlamına kavuşmuştur. Bu nedenle, demokrasiyi "halkın egemenliği, halk egemenliği veya çoğunluğun egemenliği şeklinde kullanabiliriz[4].

Halkın yönetimde söz sahibi olması anlamına gelen demokrasi kavramına, farklı tarihsel ve toplumsal aşamalarda farklı anlamlar yüklenmiş

[2] Manfred G. Schmidt, Demokrasi Kuramlarına Giriş, Çev. M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara, 2002, s.13.
[3] Davut Dursun, Siyaset Bilimi, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2008, s.161-162
[4] Dursun, a.g.e., s. 163-164.

ve farklı biçimlerde uygulanabilmiştir.[5] Demokrasi, ilk çıktığından günümüze olgunlaşarak ve içeriğini zenginleştirerek gelmiştir. M.Ö. 5. yüzyılın ortalarında, eski Yunanlılar oluşturdukları kent-devletlerinin siyasal sistemini tanımlamak üzere bu sözcüğü kullanmışlardır. Demokrasi kentte ortaya çıkmıştır. Atina site devletinde Sokrates, toplumun soylular tarafından değil, bilgili kişilerce yönetilmesi gerektiğini savunarak, demokratik düşüncenin evrimine katkıda bulunmuştur[6]. Yine de eski Yunan demokrasileri ile günümüzün demokrasileri arasında oldukça önemli bir özgürlük ve gerçeklik farkı vardır. Giovanni Sartori, onlarda var olan özgürlüğün, bireysel değil, topluluğun özgürlüğü olduğunu vurgulamaktadır.[7]

Demokrasi ideali, demokrasi gerçeğini tanımlamaz; gerçek demokrasi ile ideal demokrasi bir ve aynı şey değildir. Demokrasi, onun idealleri ile gerçeği arasındaki etkileşimden, olanla olması gerekenin çelişmesinden doğar ve bunlar tarafından şekillendirilir.[8] Bu doğrultuda, genel olarak iki değişik demokrasi kuramından söz edilebilir. Bunlardan biri 'normatif', diğeri ise 'ampirik' demokrasi kuramlarıdır. "Olması gereken demokrasi"nin karşılığı olarak Normatif Demokrasi Kuramı, demokrasiyi sözlük anlamından hareket ederek tanımlar. Kökleri eski Yunan'a uzanan, "halkın yönetimi", ya da halk tarafından yönetim anlamını kapsayan Antik demokrasi veya klasik demokrasidir. İdeal olması gereken demokrasi şeklinde ortaya konulan kuramdır.[9] Bu anlamda, bir rejimin demokratik olabilmesi için, halkın eğilimlerine tam olarak uyması gerekir. Böyle bir yönetim, hiç olmamıştır.[10] "Realist demokrasi" olarak yer alan, Ampirik Demokrasi Kuramı, birinci tanımdakinin aksine, ideal demokrasiye asgari yaklaşım sergileyen, yurttaşların uzun süreli arzularına karşılık veren, gerçekte olan veya poliarşi (polyarchy) şeklinde de belirtilen modern demokrasidir.[11]

Tek bir demokrasi kuramından söz etmek, demokrasiyi açıklamada yetersiz kalabilmektedir. Farklı siyasal aşamalara denk düşen birçok demokrasi yaklaşımından söz edilir. Demokrasi tarihsel gelişimi içinde uygulamada farklı şekillerde karşımıza çıkar: Eski Yunan kent devletlerine dayanan *klasik demokrasi;* İktidarın bireysel özgürlüklerle sınırlandığı *liberal demokrasi;* Siyasi eşitliğin yanında sosyal bir anlayış ile ekonomik eşitlik isteyen *sosyal demokrasi;* Bireyin ve toplumun birlikte gelişimini esas alan

[5] Niyazi Kahveci, Demokrasi ve İslam, Demokrasi ve İnsan Hakları Yayınları, Ankara, 1999, s.10.
[6] Kahveci, a.g.e., s.10.
[7] Giovanni Sartori, Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev. Tuncer Karamustafaoğlu- Mehmet Turhan, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara, 1993, s. 310.
[8] Sartori, a.g.e., s. 309.
[9] Schmidt, a.g.e., s. 21.
[10] Mustafa Erdoğan, Anayasal Demokrasi, Siyasal Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 1999, s. 205.
[11] Robert A. Dahl, Demokrasi Üstüne, Çev. Betül Kadıoğlu, Phoneix Yayınevi: Ankara, 2001, s.9.

kalkınmacı demokrasi anlayışı bulunmaktadır.[12] Demokrasi, giysi değiştirir gibi şekil değiştirmiştir.

Egemenliğin kullanılmasıyla ilgili olarak, demokrasinin gelişimi doğrudan demokrasiden dolaylı demokrasiye doğru olmuştur. Nüfus artışıyla birlikte başvurulan dolaylı yönetim, 'temsil' kavramını ortaya çıkarmıştır. Temsil şekline bağlı olarak; liberal, ekonomik, sosyal, çağdaş demokrasi nitelemeleriyle karşımıza gelir. Uygulamada yaşanan demokrasi şeklinden, ideal olan demokrasiye doğru yaklaşım derecesi çerçevesinde üç modern demokrasi boyutu gündeme gelmiştir: 'temsilci, çoğulcu ve katılımcı demokrasi'.[13] Bunlara son yıllarda, bir yönetim biçiminde karar alma süreçlerini meşruiyete ve ussallığa ulaşmanın gerekli koşulu sayan Müzakereci Demokrasi Kuramı[14] eklenmiştir. Farklı kültür ve kimliklerin bir arada yaşadığı toplumlarda sıkça adından söz edilmeye başlanmıştır.

Demokrasiyi demokrasi yapan özellikler; etkin katılım, oy kullanma eşitliği, bilgi edinebilme, gündem üzerinde söz söyleme hakkı, siyasal makamların seçimle iş başına gelmesi, düzenli aralıklarla seçimlerin tekrarlanması, seçimlerin serbest oy ve açık sayımla yapılması, birden çok siyasi partinin var olması, muhalefetin iktidar olma şansının bulunması, temel kamu haklarının tanınmış ve güvence altına alınmış olmasıdır.[15] Bu özelliklerin gerçekleşmesine bakarak, bir yönetimin demokratik olup olmadığına karar verilebilir. Bunlar aynı zamanda, Ampirik Demokrasinin gerçekleşmesi için minimum şartlardır. Demokrasinin ilkeleri; milli egemenlik, seçme seçilme hakkı, katılım, özgürlük, eşitlik, çoğulculuk, çoğunluk, çeşitlilik, hoşgörü, hukuk devleti, güçler ayrılığı, demokratik yönetim, birlik ve bütünleşmenin uyuşma çabası olarak sıralanabilir.

3. DEMOKRASİ KÜLTÜRÜ

Kültür, tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünüdür.[16] Kültür, sosyolojik anlamıyla bir toplumun ortak yaşama biçimidir. İnsan olmadan kültürün olmayacağı bir gerçektir. Kültür insan yapısıdır ve insanı da insan yapan yine kültürüdür. İnsanın zekâsı

[12] Schmidt, a.g.e., s. 187.
[13] Şafak Kaypak, "Yerel Yönetimlerde Katılımcı/Müzakereci Demokrasi Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Önemi", Bülent Ecevit Üniversitesi Uluslararası Yönetim, İktisat ve İşletme Dergisi, 8 (17), 2012a, s.132-133.
[14] Seyla Benhabıb (1996), "Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru", Demokrasi ve Farklılık, Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması, Ed. Seyla Benhabib, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, s.102-103.
[15] Dahl, a.g.e., s. 9.
[16] TDK, www.tdk.gov.tr, 2016.

ile yarattığı her şey kültürünün bir parçasını oluşturur. Kültür, nesilden nesile aktarılan, toplumdan bireye kazandırılan öğrenilmiş davranış kalıpları ile şekillenir.[17] Hiçbir kültür hazır olarak bulunmaz. Kültür zaman içinde oluşur, önceki nesillerden devralınır ve yeni ek ve katkılarla gelişir. Demokrasi ile kültür öğeleri birleşince "demokrasi kültürü" oluşur. *Demokrasi kültürü,* demokrasiyi hayata geçiren normlar ve davranış kalıplarını ifade eder. Kültür buradaki anlamda, toplumun görsel sanatları, edebiyatı, müziği değil; bir halkın kendi kendisini yönetme becerisini anlatan davranış biçimleri, kurumları, kurallarıdır. Kastedilen sosyal ve siyasal kültürdür.

Demokrasi, halkın egemenliğine dayalı yönetim biçimidir. Ancak, halkın ister doğrudan, isterse dolaylı yönetimi şeklinde olsun bir sürece dayanır. Bu süreç içinde, demokrasiyi yerleşik bir geleneğe dönüştürecek 'kurumlar' oluşur. Toplumun siyasi hayatını düzenleyen kurallar topluluğu ortaya çıkar. Ancak demokrasi, sadece biçimsel kurumlar ve kurallar sistemi değildir; kendini oluşturan kurumların toplamından daha fazlasıdır. Onun kendisiyle uyumlu bir kültürel altyapısı vardır. Bu altyapı oluştuğunda; bir demokrasi kültürünün varlığından söz edilebilir. Bu kültür, siyasal açıdan yurttaşların devlet yönetimine ilgi duymaları, her düzeydeki yönetim işlerine katılmaları şeklinde kendisini gösterir.[18] Demokrasiyi, siyasal sisteme ve toplumsal işleyişe egemen kılma söylemi oldukça geniş bir tarihi birikime sahiptir. Bir süreç ve kurumlar bütünü olarak halk yönetiminin kurumsallaşması, demokrasinin toplumsal bir değerinin de olmasını öngörür. Demokrasilerde, devlet-toplum ilişkisi, devlet yerine, toplum merkezli olarak tanımlanır.[19] Demokraside egemenliğin kaynağı ulustur.

Demokrasi, temel hak ve özgürlüklerin güvencede olduğu bir çoğunluk yönetimidir. Temel hak ve özgürlükler anlayışı ve demokratik yönetim, Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan kavramlar olduklarından, demokratik rejimler, 'bir kültür ürünü olarak' sanayi toplumunun sonuçlarıdır. Demokrasi kültürüne ilişkin sorunlar, sanayileşmelerini henüz tamamlayamamış ülkelerde daha yoğun olarak göze çarpar.[20] Çağdaş toplumların en belirgin göstergeleri demokrasi kültürüdür. Çağdaş toplum, demokrasi ve cumhuriyet ilkelerine uyan, temel düşünce ve inançlarını bu iki kaynaktan alan, insanca yaşamı ve gelişimi hedefleyen, bilinçli vatandaş yetiştirmeyi öngören, paylaşan, toplumsal bütünleşmeyi arzu eden toplumdur. Demokratik değerlerin yaygınlaşması üzerine dayanan siyasal ve sosyo-

[17] Şafak Kaypak, Yerel Yönetimler ve Sivil Toplum, Basılmış Ders Notu, Mustafa Kemal Üniversitesi, Antakya- Hatay, 2015, s. 92.
[18] İhsan D. Dağı – Necati Polat, Demokrasi ve İnsan Hakları El Kitabı, Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitim Projesi, 1999, s.11.
[19] Kaypak, a.g.e., s. 93.
[20] Emre Kongar, "Demokrasi Kültürü Sorunları", Kültürel Açıdan Avrupa Birliği'ne Yaklaşım Sempozyumu (22-24 Kasım 2001), www.kongar.org/makaleler/Demokrasi_Sorunlari.php.

kültürel bir ortamın var olması halinde gerçek anlamda gelişip pekişir. Yurttaşların özgür iradesi doğrultusunda işler.

Demokrasi kültürünün en temel öğeleri, özgürlük, eşitlik, insan hak ve özgürlüklerine saygı, sosyal adalet düşüncesidir. Demokrasinin dayandığı özgürlük, eşitlik, dayanışma ve kendini gerçekleştirme gibi değerler, ancak demokrasinin temellerinin sağlam olduğu toplumlarda güçlenebilir ve demokrasiyi yaşanılır kılar.[21] 'Özgürlük', düşüncelerin açıkça ifade edilmesini; 'eşitlik', ayrım gözetilmeksizin herkesin aynı haklara sahip olmasını ifade eder. Bunlar katılımcılık ve çoğulculuk ile hayata ile geçer. 'Katılımcılık', herkesin sisteme katılmasını; 'çoğulculuk', farklılıklara hoşgörü ile yaklaşılmasını anlatır. Ayrıca, ulusal demokrasiden ayrı bir 'yerel demokrasi'den de söz edilemez. Demokratik bir yerel yönetim, ancak demokratik bir toplum içinde gelişebilir.[22] Demokrasinin yaşanılır kılınması, kentsel siyasetin demokratik temelinin iyi oturtulmasına bağlıdır. Kent yaşanılır değilse, ülke de yaşanılır değildir. Katılımcı yönetim, yurttaşların yönetime yabancılaşmasını önleyerek; demokratik yöntemlerle çatışma yerine, toplumsal kalkınmayı ve gelişmeyi koyar. Öncelikle, yöneticilerin ve yurttaşların böyle etkileşim sürecinin yararlarına gerçekten inanmaları gerekir.[23]

İlk ortaya çıktığından bugüne kadar demokrasi, insanı temel almış ve onu toplumun bir parçası olarak görmüştür. Demokraside egemenliğin gerçek sahibi birey ve bir devletin sınırları içinde yaşayan halktır. Demokrasi, ancak onu kullananlarca özümsenirse, yaşar ve uzun ömürlü olur. Özgür iradeli ve özgür ifadeli bireylerden oluşan toplumda demokrasi kültürü gelişir. Demokratik ilerleme, en başta zihniyet değişikliği ve ifade özgürlüğü ile mümkün olacaktır. Öğrenmeye açık toplumlar eğitimli, kültürlü, geniş görüşlü nesil yetiştirirler. Demokrasi kültürünün yerleşmesi, demokrasiye olan inancın artmasını gerektirir. İnsanlar, demokrasinin güzellik ve getirileri konularında bilinçlenirlerse, demokrasi hayata yerleşir ve demokrasi kültürü gelişir.[24] Halkın kendi kendisini yönetebilmesi için bazı haklarının da bulunması gerekir. Bu gereklilik, 'insan hakları' kavramını ortaya çıkarmıştır. Çağdan çağa insan hakları farklılaşmış, çeşitlenmiş; toplumların ve insanların gelişimleriyle evrilmiştir.

Demokrasilerin itici gücü, özgür birey ve aktif yurttaş anlayışıdır. Demokrasi bireyin etik bir değer taşıdığı ve bu niteliğinin özgürlüğü gerekli ve kaçınılmaz kıldığı düşüncesine dayanır. Demokrasilerde insanların

[21] M.Akif Çukurçayır, Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi. Çizgi Kitapevi. Konya, 2002, s. 4.
[22] M. Dilys Hill, Democratic Theory and Local Government, Routledge Ltd., New York, 1974, s. 201–202.
[23] Çukurçayır, a.g.e., s. 4-5.
[24] Deniz Sütel, Demokrasi Kültürü, Eğitişim Dergisi, Sayı: 25, Ocak 2010, https://site/arsiv/59-25/447-demokrasi-kulturu.html.

kültürel, sosyal, ırksal, dilsel, dinsel, ekonomik farklılıklarına saygı gösterilmesi esastır. Yurttaşlık, diğer yurttaşların özgürlüğünü ve özerkliğini tanıma bilincidir. Bireyin özgürlüğü, toplumun temel yapıcı birimi olan bireyin yaşam alanını, toplumsal/siyasal müdahalelerden bağımsızlaştırırken; aktif yurttaşlık, bireysel olan ile toplumsal olan arasında bir bağlantı noktası teşkil eder ve bu niteliğiyle de bireyi toplumsallaştırır. Demokrasilerin çoğulculuğu bu bilinç üzerine kurulur.[25]

Toplumsallaşan birey, demokrasilerin ana aktörlerindendir. Bu, hem siyasal katılımın bütün biçimsel/biçimsel olmayan süreçleri; hem de sivil toplumun siyaset üzerindeki denetleyici işlevi için gerekli bir niteliktir. Demokrasi sadece seçme ve seçilme rejimi olmakla kalmamış, yönetime katılma ve işbirliği rejimine dönüşmüştür. Sağlıklı bir demokrasi, büyük çapta demokratik bir yurttaşlık (vatandaşlık) kültürünün gelişmesine bağlıdır. Bu kültür, yurttaşların devlet yönetimine ilgi duymaları, her düzeydeki yönetim işlerine katılmaları, başkalarının fikirlerine saygı duymaları şeklinde kendisini gösterir. Demokratik bir toplumun yurttaşlık kültürü, bireyler ve grupların özgür eylemleriyle biçimlenir.

Demokrasinin bir tercih ve yaşam biçimi olarak hayata geçmesi, oluşturduğu kültür kalıpları içinde topluma yansır. Demokrasi, hukuk kurallarına, insan haklarına saygılı, özgürlükçü, eşitlikçi, katılımcı, sosyal adaletçi, uzlaşmacı olma özellikleriyle; farklı kişilik ve kültürel özelliklere sahip birey, grup ve toplulukların birlikte yaşamalarına ortam hazırlar. Eğer bir yerde, çoğunluğun yönetimine ve azınlıkların haklarına saygı duyulmuyorsa, orada demokrasi, adı olsa bile yok demektir. Demokrasi, toplumun, bugünün çoğunluğunun yarın azınlığa dönüşebileceği ve azınlığın temel haklarını koruyacağı konusunda düzenlenmiş yasalarca yönetileceği kabul edilen bir yönetim biçimidir. Demokrasi, bireysel ve ortak özgürlüğün toplumsal kurumlarca tanınmasına dayanır.[26]

Demokratik düşünce, hukukun biçimsel yapısı ve iktidarın kullandığı dilin ardında gizlenmiş tercihler ve toplumsal anlaşmazlıkları bulgulama çabasındadır. Yani demokrasinin var olma koşulu içinde bulunduğu eşitsizlikli bir düzene karşı siyasal eşitlik, tüm yurttaşlara aynı hakların verilmesi olarak anlaşılmamalıdır. Demokrasi aynı zamanda toplumsal eşitsizlikleri etik haklar adına dengelemek üzere bir araçtır. Öyle ki, demokratik devlet, savunmasız durumda olan yurttaşlarına yasaların belirleyeceği sınırlar çerçevesinde, devletin kendisinin de içinde bulunduğu eşitsizlik durumunda, bu düzene karşı gelme hakkını tanımalıdır.[27] Anlamı ve biçimi ne olursa olsun, pratikte demokrasi, halkın büyük çoğunluğunun temsilciliğini yapan yönetim olarak

[25] İhsan D. Dağı – Necati Polat, a.g.e., s. 14-15.
[26] Alaın Touraine, Demokrasi nedir? Çev. Olcay Kunal, 3.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 30.
[27] Touraine, a.g.e., s. 37.

anlaşılmaktadır.[28] Düzgün işleyen bir demokrasinin dört temel unsuru bulunur; özgür ve adil seçimler, sorumlu bir hükümet, sivil ve siyasi haklar ve demokratik sivil toplum.[29]

4. SİVİL TOPLUM

Sivil toplum, gönüllü ve hiçbir zorlama olmaksızın bir araya gelen, kendi desteklerine sahip, devletten bağımsız, özel alan ile devlet arasında aracı niteliğinde olan örgütlü bir sosyal yapılanmadır.[30] Sivil toplum, toplumun sivil olma niteliğini vurgulayan sosyolojik bir kavramdır. Sivil toplum, bireylerin, grupların ve çeşitli kurumların düşünce, inanç, kanaat, çıkar ve yaşayış tarzlarını koruyarak birlikte var olabildikleri toplumsal yapılanmadır. Sivil toplumu, toplulukların devletin hukuki, ticari, idari ve kültürel organlarının dışındaki alanda meydana getirdikleri dernek, vakıf, sivil girişim, platform, ilişki ağı ve benzerlerinden oluşan yapıları ve etkinlikleri olarak da tanımlayabiliriz.[31]

Latince "civilis" sözcüğünden türeyen, "sivil" kavramı ilk anlamıyla yurttaşın yaşamını ve haklarını vurgulamak için kullanılmaktadır. Sivil sözcüğü kavram içinde ele alındığı zaman, asker sınıfından olmayan, üniforma giymemiş olan kimseleri ifade etmektedir. Yönetenlerin dışında kalanları, yani sıradan vatandaşı anlatmaktaydı. Ancak bu sözcüğün "toplum" sözcüğü ile birleşerek "sivil toplum" şeklinde kavrama dönüşmesi bazı toplumsal ve siyasal hareketlere bağlı olarak gerçekleşmiştir.[32] Sivil toplum sözcüğü, "doğa durumu"ndan "uygarlık durumu"na geçme ve bir kentli gereksinimi olarak hürriyet, hak ve yükümlülükleri ifade eden bir kavram olarak da kullanılmıştır. Sivil toplum, bir anlamda kent toplumunu anlatmaktadır denebilir.[33] Bugün artık, "sivil toplum" kavramı 'askeri yönetimden arınmış toplum' veya 'asker olmayan toplum' anlamlarına gelmemektedir.[34] "Sivilleştirmek", bir topluluğu geliştirmeyi; "sivilizasyon" kavramı ise maddi, sosyal ve kültürel gelişmeyi açıklamaktadır.[35]

Sivil toplum kavramı, günümüzde oldukça sık kullandığımız bir kavram olmakla birlikte; asıl içeriğini Batı siyasi düşünce tarihindeki

---

[28] Anthony Arblaster, Demokrasi, Çev. Nilüfer Yılmaz, Doruk Yayınları, Ankara, 1999, s. 28.
[29] David Beetham -Kevin Boyle, Demokrasinin Temelleri, Liberte Yayınları, Ankara, 2005, s. 29.
[30] A. Yaşar Sarıbay, Kamusal Alan Diyalojik Demokrasi ve Sivil İtiraz, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 58.
[31] Fatih Duman, Sivil Toplum, Siyaset, Lotus Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 365.
[32] Ali Rıza, Abay, "Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri", http://iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/06-04.pdf, 2004, s. 272
[33] Şafak Kaypak, "Devletten Yerel Yönetime Değişim Sürecinde Sivil Toplumun Yeni Yüzü", Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (1), 2012b, s. 36.
[34] Abay, a.g.m., s. 272
[35] İbrahim Yıldırım, Demokrasi Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 46.

tartışmalar ve kendi yaşam pratiklerine bağlı olarak oluşan evrim sonucunda kazanmıştır.[36] Sivil toplum kavramı, kapitalizmin doğuşu ile birlikte Batı'da gelişmiştir. Ülkemizde bazı yanlış kullanımlarda olduğu gibi asker ve devlet karşıtı değildir. Şerif Mardin'e göre, bu kavramın ortaya çıkışı: medenilik anlayışı ve Batı Avrupa'nın tarihindeki önemli bir aşama ile ilgilidir.[37] Esasında Ortaçağ'ın sonlarında biçimlenmeye başlayan sivil toplum kavramı, Batı'da orta sınıfa kentsel yaşamda sağlanan birtakım sivil özgürlükler temelinde ortaya çıkan, merkezi otoriteden bağımsız ve özerk kurumların şahsında gelişme olanağı bulan toplumsal alanı belirlemekteydi.[38] Bu alan, ticaret gelişmesiyle birlikte, yeni kentsoylu tüccar sınıfa, kentsel yerleşimlerde isteklerini feodal beylere iletme zemini oluşturuyordu.[39]

Sivil toplumun ilk klasik versiyonu Aristoteles tarafından siyasal toplumu belirtmek için kullanılan "politike koinonia", Marcus Ciçero tarafından kullanılan "societas civilis" sözcükleriyle aktarılmıştır. Aristoteles'e göre politike koinonia yasalarla belirlenmiş kurallar sistemi içerisindeki özgür ve eşit yurttaşların siyasal toplumu olarak tanımlanır. Sivil toplum, devletten ayrı veya ona karşıt bir alanı tanımlamamaktadır.[40] 18. yüzyıl ortalarına kadar tüm Avrupalı siyasal düşünürler sivil toplum terimini ve mensuplarını kendi yasalarının nüfuzu altına sokan, böylece barışçı düzeni ve iyi yönetimi sağlama bağlayan bir siyasal birliktelik tipi anlamında kullanmışlardır.[41] Sivil toplum devletle aynı anlamda kullanılmış ve buna karşı da çıkılmamıştır. David Hume, "özgürlük sivil toplumun mükemmelleşmesidir, ama yine de otoriteyi tam da bu toplumun var olabilmesinin esası olarak anlamak gerekmektedir"[42] derken bu durumun bir açıklamasını yapıyordu. Sivil toplum ve devlet aynılığının bir çerçevesi olduğu gibi, devleti üst yapısal bir konuma getirmektedir. Ancak bu konum, sivil toplum karşısında değil de onu koruyan niteliktedir. Avrupa geleneğinde birbirlerine bağlanmış olan devlet ve sivil toplum 19. yüzyıldan itibaren farklı varlıklar olarak görülmüştür. Sivil toplum ve devlet yan yana duran iki ayrı hareket alanı kabul edilmiştir.

Sivil toplumu günümüzde tanımlanan anlamlarına en yakın kullanan ilk filozoflardan biri, siyasal toplum ile sivil toplumu birbirinden ayıran Friedrich Hegel'dir. Hegel'e kadar, sivil toplum kavramının siyasi toplum

---

[36] Gülgün Tosun, Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 27.
[37] Şerif Mardin, "Sivil Toplum", Makaleler:1 Türkiye'de Toplum ve Siyaset, İletişim Yayını, 4. Baskı, İstanbul, 1994, s. 10.
[38] Tosun, a.g.e., s. 31.
[39] Kaypak, "Yerel Yönetimler ve Sivil Toplum... s. 65.
[40] Tosun, a.g.e., s. 30-31.
[41] John Keane, "Despotizm ve Demokrasi: Sivil Toplum İle Devlet Arasındaki Ayrımın Kökenleri ve Gelişimi 1750-1850", Sivil Toplum ve Devlet, Der. John Keane, Çev. Levent Köker, Ayrıntı Yayını, İstanbul, 1993, s. 47.
[42] Keane, a.g.e., s. 47-48.

dediğimiz devleti kapsayacak anlamda bir tanım yapıldığını görmekteyiz.[43] Hegel ise, sivil toplumu, devlet ve aile ile ilgili olmayan bütün toplumsal yapılar, kurumlar ve değerler olarak tanımlar.[44] Ona göre, hem vatandaşın özgürlüğünü, hem de devletin evrensel değerlerini korumak gerekmektedir. Devlet sivil toplumu dışlamadan, kendi özgürlüğünü koruyarak, kavramı da olduğu gibi kabul ederek devlet-sivil toplum karşıtlığını giderebilecektir.[45] Devlet-sivil toplum düalizmi (ikiliği) oluşmuştur. Sivil toplum, çağımızda, siyasi iktidarın otoritesinden kurtulabilmiş ve kendi kurumlarını, kendi amaçları doğrultusunda oluşturabilmiş toplum anlamında kullanılmaktadır. Bunu örgütleri aracılığı ile hayata geçirecektir.

5. DEMOKRASİ KÜLTÜRÜNDE SİVİL TOPLUMUN ROLÜ

Dünya üzerindeki bütün toplumlar demokrasi ile yönetilmek istemekte ve bunu bir uygarlık aşaması olarak görmektedirler. Demokrasi, bir yönetim biçimi olarak toplumun gelişmişlik düzeyi doğrultusunda olgunlaşır. Günümüzde demokrasi olgusu, uygarlık, hoşgörü ve halk katılımıyla bütünleşmiştir. Demokrasi, kamusal alana ait halkı ilgilendiren kararların, halkın katılımıyla alınması gereği üzerine kuruludur. Bu biçimiyle demokrasi bir karar alma tekniğidir ve sadece siyaset değil, kolektif kararların alındığı bütün birimler tarafından kullanılabilir. Demokrasi kültürü, yalnızca devlet yönetimine özgü bir olgu değildir. Demokratik ülkelerde bu kültür, toplumsal yaşamın her alanında kendisini hissettirir. Evde, okulda, işyerinde karar alınırken katılmayı sağlama, demokrasi kültürünün varlığını gösterir. Sosyal ilişkilerde demokrasi kültürü zayıfsa, bu zayıflık devlet yönetimine de yansıyacaktır.[46] Çünkü kurumlar toplumların bir yansımasıdır.

Demokrasi, bir kültür olarak yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya yerleşir. Demokrasi kültürü, önce toplumun en küçük birimi olan ailede, sonra okulda, sırasıyla işyerinde ve diğer sosyal örgütlerde kazanılır. Kentler ise, demokrasinin ortaya çıktığı ve insanın özgürleştiği mekânlar olarak değerlendirilir. Kırsal alanlara göre hareket serbestliğinin daha fazla olduğu yerlerdir. Ancak, kentsel alanlarda, evde yalnızca babanın sözünün geçerli olduğu, anneye söz hakkı tanınmadığı, çocukların dikkate alınmadığı bir ortam varsa; böyle bir yaşam biçimi, katılımcı, demokratik bir kültürel birikim yaratmayacaktır. Okulda, işyerinde, kamu veya özel kurumlarda, öğretmenler, yöneticiler tek söz sahibi kendileri iseler ve diğer kişilere yalnızca mutlak itaat etmek düşüyorsa, böyle ortamlarda yetişen insanlar devlet yönetimi konusunda da aynı alışkanlıklarını sürdürecekler ve bu

[43] Atilla Yayla, Siyaset Teorisine Giriş, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998, s. 124-125.
[44] A. Yaşar Sarıbay, - Süleyman S. Öğün, Politik Bilim, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998, s. 58.
[45] Cevizci, Ahmet, Felsefe Sözlüğü, Ekin Yayınları, Ankara, 1987, s. 616.
[46] Oktay Uygun, Türkiye'de Demokrasi ve İnsan Hakları, TODAİE Yayını, Ankara, 1996, s. 48.

alışkanlıkları yaşamları boyunca taşıyacaklardır.[47] Yaşamın bütün alanlarına yönelen merkeziyetçi, otoriter anlayış biçimi kentlerden başlamak üzere diğer yaşam ortamlarına da yansıyacaktır. Demokrasinin okuryazarı bol, kültürü ileri ülkelerde gelişme ortamları buluyor olması tesadüf değildir. Bu ortamın gerçekleşebilmesi için eğitim gereklidir. Demokrasilerde amaç kişidir. Ancak, kişi temel alınıp toplum bir tarafa itilmez. Kişisel çıkarlara karşı toplumsal çıkar, bencilliğe karşı dürüstlük ve yardımseverlik, istismara karşı özveri, kültürsüzlüğe ve bilgisizliğe karşı kültür ve eğitim, şiddete karşı insan sevgisi, tahammülsüzlüğe karşı hoşgörü çağdaş demokratik kültürlerin vazgeçilmez unsurlarıdır.

Demokrasi değişmez bir gerçekler kümesi değildir. Çağdaş liberal demokrasiler, "çoğunluk" yönetimlerinden çok, "çoğulluklu" yönetimlerdir. Görüş, çıkar ve yaşam biçimlerinin bir arada barışçıl ilişkisini resmederler. Tek bir gerçek değil, gerçekler vardır. Her birey değerlidir. Nezaket ve görgü kuralları insanların değerli hissetme ihtiyacından doğmuştur. Fikir, birey ve kurumların çarpışması ve ödünleşmesi aracılığıyla, insanların ne denli mükemmellikten yoksun olursa olsun gerçeğe uzanabilmelerine olanak veren bir mekanizmadır. Sorunlara getirilen çözümler, üzerinde tartışılabilen, gerektiğinde değiştirilebilen bir esnekliğe sahiptirler. Yanlışlar tartışılıp hoşgörü ve saygı ortamında düzeltilir. Tek bir bakış açısının, tek bir çözüm biçiminin olmadığı biçimde bir dünya görüşü demokratik çoğulculuğun esasını oluşturur. Demokrasi, bir yarışma ortamı içermektedir. İyi olanlar kazanır, kaybedenler daha iyi hazırlanarak kazanmayı öğrenirler. Demokratik bir toplum, hoşgörünün gerekli olduğu kadar çatışmanın kaçınılmazlığını da kabul eden yurttaşlara ihtiyaç duyar. Çatışma rekabetin doğasında vardır. Ancak, belli sınırlar içinde kalması ve oydaşma (konsensüs) ile sonuçlanması gerekir. Çatışma karşıdakini yok etmekle bitiyorsa, bu demokrasi sayılmaz. Çatışma ve rekabette asgari anlaşma temeli, toplumsal barış ve düzendir. Bu uyumu, uzlaşmayı içerir. Kamplaşma, gruplaşma ve sert eleştirileri dışlar. Gruplar demokrasiyi kendi taleplerini dayatabilecekleri bir güç alanından ibaret sayarlarsa, toplum içeriden çatırdayabilir. Kendi düşünce ve ideolojisi dışındakileri tehlike addedip "öteki"leştiren bir anlayış demokratik değildir.[48] Farklı kişilerle ortak çalışabilmenin ilk koşulu, başkalarına duyulacak güvendir.[49] Başkalarına güven duyulmayan ortamlarda, birlikte hareket etmeyi sağlayan dürtü oluşmayacak ve demokrasinin örgütleri yaşamsallık kazanamayacaktır.

Günümüzde demokrasinin iki özelliği önem kazanmıştır: İlki, halkın devlet yönetimine katılımı ve demokratik kurumların önem kazanmasıdır. Bu,

[47] Uygun, a.g.e., s. 49.
[48] Muhittin Bilge, "Türkiye'de Demokrasi Kültürü: Siyaset ve Toplum", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 15 (3), 2011, s. 58.
[49] Kahveci, a.g.e., s. 12.

biçimsel demokrasi dediğimiz devletin yönetimi ile ilgili, parlamentonun, siyasal partilerin, anayasanın vb. unsurların önem kazandığı devletin demokratik karakterinin vazgeçilmez önkoşuludur".[50] İkincisi ise, devletten ziyade toplumda demokrasinin kültürel değerlere karışması sürecidir. Sivil toplum, modern anlamını demokrasi ile kazanırken demokrasi de katılım sorunlarının çözümünü sivil toplum ile sağlamıştır. Sivil toplumun bulunduğu ve güçlü olduğu toplumlarda demokratikleşme sürecinin daha sağlam temellere oturduğu tarihi bir gerçektir. Sivil toplumun bulunmadığı veya devlet müdahalelerine açık olduğu demokratikleşme hareketlerinin zamanla otoriter bir yapıya dönüştükleri de tarihi bir gerçektir. Bu nedenle, güçlü bir sivil toplum, demokrasiler için bir zorunluluk olmuştur.[51] Güçlü bir sivil toplum, devlet gücünü elinde bulunduran yöneticilerin iradelerini sınırlandırmada ve bunların birer tirana dönüşmesinde önemli bir engel teşkil ederken, canlı, dinamik, renkli, katılımcı, araştırıcı ve politik mekanizmayı etkileyici bir sivil toplum bugün artık demokrasinin olmazsa olmaz koşulunu oluşturmaktadır.[52] Sivil toplumun eylem gücü olan sivil toplum örgütleri yapılanmaları bakımından demokratik olmayabilirler. Fakat demokrasi siyasi alanın dışında kültürel temelde düşünüldüğünde demokrasi kültürünün bu örgütlenmelerdeki tezahürü siyasi alana katkı olarak yansıyacaktır.

Modern çağda toplumların yönetim şekli demokrasi ve bu yönetim içinde de toplumun farklılıklarının alanı sivil toplum olmuştur. Bu açıdan, bir çoğulluk olarak sivil toplum demokrasi kültürünün yerleşip gelişmesinde çok önemli bir rol oynar. Sivil toplumun tekil varlığı birey bu kültürün temelini oluşturur. Günümüzde sivil toplum, gelişmiş toplumlarda "liberal" temele dayanan bir söylemle anılmaktadır. 'Devlet, özel sektör ve sivil toplum' şeklinde üçüncü kuvvet olarak yönetişim anlayışı doğrultusunda partner olarak görülmektedir. Bu yaklaşıma göre, sivil toplum, devlete ait yönetsel alan dışında kalan, ekonomik, siyasal ve kültürel örgütlenmesinde bağımsız hareket edebilen, gönüllü ve rızaya dayalı ilişkilerin olduğu toplumsal alanlardır. Sivil toplum, toplulukların zorlanmaksızın içinde hareket edebilecekleri, sınırlarını kendileri belirleyebilecekleri bir alanda çıkar, inanç ve ideoloji adına kurulan karmaşık ilişkiler sistemi olarak algılanmaktadır. Batıda sivil toplum, ulus-devlet olma sürecine paralel geliştiğinden, özellikle parlamenter sistemlerde siyasi partiler devlete karşı sivil toplumları koruyucu bir görev üstlenmişlerdir.[53]

18.-19. yüzyıl mülk devletinden 20. yüzyıl refah devletine dönüşümün sonucunda sivil özgürlüklerin (örneğin genel oy hakkı) toplumun

[50] Keane, "Despotizm ve Demokrasi: Sivil Toplum… s. 149.
[51] Abay, a.g.m., s. 275.
[52] Ömer, Çaha, "1980 Sonrası Türkiye'sinde Sivil Toplum Arayışları", Yeni Türkiye Dergisi, Kasım-Aralık 1997, s. 31.
[53] Sarıbay, "Kamusal Alan Diyalojik Demokrasi… s. 70

tüm üyelerine yaygınlaştırılması ve ulus-devlet sürecinin bir sonucu olarak yurttaşlık düşüncesinin gelişimi, modern sivil toplumun olmazsa olmaz koşullarından sayılmaktadır; *Sivil bir unsur olarak yurttaş,* bireysel özgürlük ve kişi hakları için zorunlu olan konuşma, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülkiyete sahip olma hakkı, sözleşme yapma hakkı, adalet ve başkalarına karşı kendi haklarını savunma hakkı gibi diğerleriyle eşit bir şekilde kullandığı yasalara uygun hakların bir unsurudur. *Siyasal bir unsur olarak yurttaş,* toplumun bir üyesi olması nedeniyle, siyasal otorite ile birlikte siyasal iktidarın kullanımına katılma hakkına sahiptir. *Sosyal bir unsur olarak,* ekonomik kalkınma ve güvenlik hakkı ile toplumda yerleşmiş standartlara uygun olarak uygar bir şekilde yaşamını sürdürme hakkına sahiptir. 1980'lerin sonunda, sivil toplumu yeniden canlandırmaya yönelik hareketlerin aslında yurttaşlığın siyasal ve sivil yani demokratik modellerinin yerleştirilerek, evrensel yurttaşlık ilkelerine ulaşma isteği taşıdığı ileri sürülebilir. Aynı şekilde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sivil topluma ilginin, yurttaşlık terminolojisi çerçevesindeki tartışmalarda karşımıza çıktığı söylenebilir.[54]

Ülkemizde, sivil toplum tartışmaları, 1980'lerden itibaren küreselleşmeye paralel olarak geleneksel siyasi parti yönetim tarzlarının ciddi bir temsil ve meşruiyet krizine uğraması nedeniyle ortaya çıkmıştır. 1980 darbesinin toplum üzerinde yarattığı etkinin büyüklüğü nedeniyle, toplumda ortaya çıkan sivil toplumların varlığı, ister 'sağcı', ister 'solcu' tüm toplumsal kesimlerde olsun 'askeri toplumun' bir karşıtı örgütlenme olarak kabul edilmiştir.[55] Bu süreçte, sivil toplum örgütlenmesinin önemi daha çok artmış, yeni yetki ve görevlerle işlevsel kılınmaya çalışılmıştır. Bu dönemde, sivil toplum kuruluşları, toplumsal yaşamın bir parçası haline gelmeye başlamış olsalar da, aslında 1990 sonrasında örgütlenme özgürlüğünün önündeki hukuki engellerin azaltılmasıyla, sivil toplum kuruluşları çok hızlı şekilde yaygınlaşmış; toplumsal ve siyasal yaşamın etkin bir unsuru haline gelmişlerdir.[56] Sivil toplumun korkulacak bir şey olmadığı, tam tersi destek alınacak bir topluluk türü olduğu anlaşılmaya başlamıştır.

Sivil toplum, bireysel özgürlüğün en üst düzeyde hedeflendiği, katılımın yaygınlaştığı, bireylerin kendi kaderlerini tayin edebildiği demokratik bir toplum alanıdır. Sayılan nitelikte bir sivil toplum, ancak demokratik devletlerde görülebilir. Devletteki mevcut yapının hem kurumları hem de kuralları itibariyle demokratik olması, ideal anlamda sivil toplum oluşumu için şarttır[57]. Sivil toplumun kendine yetebilirliği önemlidir. Çünkü bugün, devlet hizmetlerinin biçimi ve bu hizmetlerin tüketici, müşteri ve

[54] Tosun, a.g.e., s. 50-51.
[55] Sarıbay, "Kamusal Alan Diyalojik Demokrasi… s. 63
[56]M. Halis Özer, "Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi ve Sosyal Fonksiyonları", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 2008, s. 87
[57] Çaha, "1980 Sonrası Türkiye'sinde… s. 34.

üreticilerine sunulması konularındaki kamusal duyarlılık artmıştır. Meşru devlet, toplumun ortak yararı için verilen bir iktidar yetkisinden öte bir şey değildir. Aslında, sivil toplumun kendi kendini yönetme yeteneğine olan güveni ne kadar artarsa, devlet kurumlarına ve yasalarına olan ihtiyaç da o ölçüde azalmaktadır. Sivil toplum kusursuzlaştıkça, kendi işlerini daha çok kendisi düzenler ve hükümete daha az gerek duyar. Bu da, kendine güvenen, kendi kendini düzenleyen bir sivil toplumun, siyasi mekanizmaların bürokratik yapıları içinde massedilmekten kurtulması demektir.[58]

Demokrasi kültürünün toplumda yerleşebilmesi için kilit konumda olan sivil toplumun oluşması için de, hem devletin, hem de toplumun taşıması gereken birtakım özellikler vardır. Sivil toplumun Batı'daki şekliyle gelişebilmesi için *devletin taşıması gereken* iki temel özellikten biri hukuk devleti, diğeri de faaliyetleri sınırlı bir devlet olmasıdır. Hukuk devleti özelliği devletin, tüm vatandaşları eşit statüde kabul etmesini, suç işlemedikçe tüm vatandaşların masum olduklarını, temel haklarının hiçbir şekilde kısıtlanamayacağını ve yöneticilerin keyfi tutumlardan sakınmalarını gerektirir. Bundan da önemlisi toplumsal yaşamın kültürel, siyasal ve iktisadi alanlarında sivil toplum örgütleri arasında gelişecek olan rekabette taraf olmaması devletin ancak bir hukuk devleti olmasıyla mümkündür. Devlet taraf olunca, sivil toplum örgütleri arasındaki dengeyi bozmaktadır. Bu nedenle, sağlıklı, hakkaniyete dayalı bir sivil toplumun gelişmesi devletin ideolojik değil, hukuk nitelikli bir devlet olmasına bağlıdır.[59]

Sivil toplumun gelişebilmesi için devletin yanı sıra, toplumsal yaşamın da bazı özellikleri taşıması gerekir. Bunlar şu şekilde yer alır: *Toplumsal farklılaşma:* Toplum yaşamındaki etnik, kültürel, dinsel, ideolojik, siyasal, ekonomik veya cinsiyet bazındaki farklılaşmalar sivil toplum gelişimi için zorunludur. Farklılaşma aynı zamanda demokrasinin olmazsa olmaz koşulunu teşkil etmektedir. Tek-tip vatandaş, din, kültür, görüş veya anlayışın baskın olduğu yerlerde başta siyasal partiler olmak üzere siyasal gruplar için bir sosyal taban oluşamaz. Farklı demokratik talepler, programlar ve alternatif görüşler söz konusu olamaz. *Toplumsal örgütlenme:* Örgütlülük sivil toplumun varlığı açısından kaçınılmaz bir zorunluluktur. Sivil toplum örgütlü olan toplumdur. Sivil toplum unsurlarının herhangi bir sınırlamaya maruz kalmaksızın dernek, sendika, vakıf veya siyasal partiler bazında örgütlenerek seslerini duyurabilmeleri gerekir. *Gönüllü birliktelik:* Bireyin kendi rızasıyla meşru bir hak olarak gördüğü her türlü örgütlülük bir sivil toplum oluşumudur. Örgütlenmenin gönüllü olması gerekmektedir.[60] İradi bir tasarrufunun

[58] John Keane, Demokrasi ve Sivil Toplum, Çev. Necmi Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 27, 72.
[59] Ömer Çaha, Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 71-93.
[60] A. Yaşar Sarıbay, "Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum", Liberal Düşünce Dergisi, Bahar, 2 (6), Liberte Yayınları, 1997, s. 32-43.

bulunmadığı örgütler şekil itibarıyla bir sivil toplum örgütü gibi görünse de, gönüllü birlikteliğe dayanmadığından sivil toplum unsuru olarak kabul edilemez. Rızaya dayalı olmayan bir birliktelik bireyin iradi seçimini engelleyici olacağı için sivil toplum unsuru oluşturmaktan uzaktır. *Toplumsal düzeyde özerklik:* Bu durum ancak demokratik bir toplumda söz konusu olabilir. Sosyal bağımsızlık sağlayamayan, devlete göbek bağıyla bağlı olan grupların devletin resmi ideolojisinin dışına çıkması, dolayısıyla alternatif söylemler üretmesi söz konusu olamaz. Bu nedenle, sosyal örgütlerin sivil toplum niteliği taşımaları için devletten bağımsız, otonom bir varlık geliştirmeleri gerekir. Devletten ayrışmayan bir düşünce biçiminin sivil sayılması için onun sivil hayatın içinde olması yeterli değildir. Onun gerçekte resmi değil, sivil olması gerekir. *Baskı mekanizması oluşturma:* buradaki baskının hukuk ve siyaset kuralları çerçevesinde şiddetten uzak bir şekilde seyretmesi gerekir. Sivil toplum örgütlerinin baskı mekanizmaları, lobicilik, sokak gösterileri, protesto, miting, grev, dilekçe veya oy gibi siyasal faaliyetlerden oluşur. Sivil toplum örgütlerinin baskı mekanizması yoluyla üyelerinin çıkar, hak ve özgürlüklerini koruması bu örgütlerin temel amacı olmalıdır. Bunun sağlanması ancak, hukuksal normlara göre işleyen, herkese aynı mesafede bulunan bir hukuk devleti ile mümkündür.[61]*Katılım;* Grupların sivil toplum unsuru olarak nitelendirilmesinde en önemli ölçüt katılım şeklidir. Bireysel iradeye dayalı bir katılıma sahip tüm örgütlü topluluklar birer sivil toplum unsurudur. Bu toplulukların, geleneksel, modern, dinsel, kültürel, etnik, ekonomik veya cinsiyet temelli olması önemli değildir. *Demokrasi kültürü;* Demokrasinin kurum ve kurallarının toplumsal altyapıda yerleşikleşmiş ve düşünce olarak toplumsal üstyapıda demokrasi ile yönetilmenin gerekliliği konusundaki inancın karşılık bulmuş olması gerekir. *Hoşgörü;* kişinin kendisininkinden farklı inanç, ahlaki değer, dünya görüşü ve davranışlara sahip başka insanlara müdahale etmekten bilerek veya isteyerek kaçınması eylemidir. Başkalarına değişik gelen aykırı bir fikre tahammül etmek ve saygı göstermek gerekir. Bu toplumsal hoşgörü olarak ifade edilmektedir. Hoşgörü, demokrasinin ilk temel kültürel öğesidir. Demokrasi hoşgörü ortamında yaşam bulur. Hoşgörünün beraberinde getirdiği diğer bir öğe, başkalarıyla birlikte hareket edebilme yeteneğidir.[62]

Ülkemizde, demokrasi kültürünün yeterince gelişmediği alanlardan biri sosyal ilişkilerdir. Demokratikleşme girişimleri tarihine bakıldığında, tam

[61]A.Tarık Gümüş, "Demokrasilerde Sivil Toplum ve Devlet–Sivil Toplum İlişkisinde Karşılaşılabilecek Sorunlar", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XVIII, (3-4), 2014, s. 535-536

[62] Şafak Kaypak, "Demokrasi Kültürü ve Hoşgörü: Hatay Örneğinde", 2. Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi (5-7 Mayıs 2016) Kongre Kitabı, Uluslararası İlişkiler - Kamu Yönetimi -Hukuk Özel Sayısı, Ed. Ragıp Pehlivanlı- Selçuk Demirkılınç, İKSAD Yayını, Adıyaman, 2016, s.150.

bir demokratikleşmenin henüz sağlanamadığı belirtilmektedir.[63] Kuşkusuz bunda, hem devleti kutsallaştıran ve bireyleri devlete hizmet ettiği ölçüde önemseyen hâkim paradigmanın hem de demokrasiyi içselleştirmemiş ve kendi ideolojik politik beklentileri ölçüsünde bir demokratik algıya sahip olmuş toplumun büyük payı vardır.[64] Yabancı ülkelerde yüzyıllar boyunca yerine oturan demokrasi kültürü, bizde yeni yeni yerleşmektedir. Nitekim toplumumuzda, kan bağına, akrabalığa, kirveliğe, hemşehriliğe ve geleneksel bağlara dayalı olarak ortaklık kurmak, tanımadığına güvenmemek anlayışı son derece yaygındır. Hoşgörüsüzlüğe paralel olarak ortaya çıkan düşük güvensizlik, gönüllü örgütlenmeyi de düşürmekte, demokrasiye katılımı zorlaştırmakta ve gelişmesini engellemektedir.[65]

Bizde hâkim olan demokrasi algı ve anlayışı, özgürlükçü içerikten yoksun bir mahiyet arz etmektedir. Türkiye'de demokrasi kültürü ya da anlayışı, antik demokrasinin saflığı düzeyinde kalmıştır. Demokrasiden anlaşılan kuru bir eşitlikçiliktir. Bu anlamda, Türk demokrasisi bütün modern donanımına rağmen, dünyanın en arkaik demokrasilerinden birisidir.[66] Bu nedenle de, bırakınız demokrasinin anlam dünyası, vaat ettikleri üzerinden eleştirel bir tartışma yapmayı, maalesef, kendi demokrasi sürecimizi bile kritik edebilecek bir siyasal bilince ulaşabilmiş değiliz. Bunda elbette, başlangıcından bugüne kadar, hukuktan siyasete, inançtan kültüre, eğitimden ekonomiye kadar hayatın tüm alanlarında yurttaşlarına, kendilerini özgür ve güvende hissedecekleri bir demokrasi pratiği sunamamış siyasi sistemimizin de büyük etkisi vardır. Dolayısıyla, böyle bir siyasal yapı ve kültürden temel alan sivil toplum anlayışı/örgütlenişi de bu olumsuzlukları bünyesinde barındırarak, hem devletten kaynaklanan sınırlamalar hem de gerçek anlamda sivil olamamanın getirdiği handikaplardan dolayı arzu edilen düzeye ulaşamamıştır.[67] Demokrasinin kurum ve kuralları vardır, ama içeriği henüz dolmamış, ne birey, ne toplum, ne de sivil toplum düzeyinde içersenmemiştir. Herkes kendi için demokrasi istemektedir. Hâlbuki demokrasi eşit olarak herkes için gerekli bir olgudur. Birey, kurum ve toplum olarak bu olgunluğa ulaştığımız zaman biz de uygar toplumlar arasında yer almış olacağız.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Demokrasinin yerleşmesi ve düzenli bir biçimde işleyebilmesi için, sadece rejim düzenlemeleri yeterli olmamaktadır. Demokrasinin içinde

[63] Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi- Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s.23.
[64] Bilge, a.g.m., s. 53.
[65] Ersin Kalaycıoğu, "Türkiye'de Siyasal Kültür ve Demokrasi", Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür, Der. Ergun Özbudun vd., Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara, 1995, s. 55–57.
[66] Seyfi Öğün, Türk Politik Kültürü, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 84.
[67] Bilge, a.g.m., s.54.

gelişeceği kültür ortamı belirleyici etkeni oluşturmaktadır. Siyasal elitler ve toplumsal grupların inanç, değer, tutum ve davranışları demokrasiyi şekillendirmektedir. Mevcut kültür ortamının demokratik değerlerle uyumluluğu önemlidir. Uyumluluğun olmadığı anti-demokratik siyasal-sosyal kültüre sahip olan ülkelerde, demokratik kurum ve kuralların meşruluk kazanması ve gelişebilmesi güçlüklerle karşılaşmaktadır. Demokrasi, ancak demokratik bir siyasal, sosyal ve kültürel ortam var olduğunda 'gerçek anlamda demokrasi' olur. Demokratik değerlerin tüm toplumsal yaşamda yerleşik hale gelmesi ve kurumlar düzeyinde hâkim ölçüt olması, demokratik işleyişin birçok toplumsal altyapı kurumunda kendine yer edinmesiyle mümkündür. Toplumsal altyapıda kendine yer bulamamış bir demokratikleşme anlayış ve işleyiş biçimi, doğaldır ki üstyapıda gerçek anlamıyla yaşama şansına sahip olamayacaktır. Demokrasinin bir kültür olarak işlerlik kazanması ve sürdürülmesi, sivil toplum katılımı ile mümkün olabilmektedir.

Devlete karşı bağımsız bir sivil toplum, toplumun devletten özerkliğinin sağlanabilmesi ve devletin baskıcı müdahalelerine karşı demokratik sistemin korunmasına katkı sağlayacaktır. Sivil toplum olgusu ile birey ve topluluklar, duyumsadıkları baskıyı hafifletmek ve daha iyi yaşam koşullarına kavuşmak adına örgütlenerek, siyasi otorite karşısında taleplerini dile getirirler. Bunun sağlanması, gerçekleştireceği hukuki düzenlemelerle devletin görevi olduğu kadar, hak arayışı içinde bulunan kişi ya da grupların, başka insanların haklarını gözetecek bir hakkaniyet duygusu ve demokrasi kültürüne sahip olmalarıyla da yakından ilgilidir. Ancak, sivil toplum etkinliklerinin başkalarının özgürlüğünü kısıtlayıcı bir söylem ve pratiğe dönüşmemesi gerekir. Aksi durumda sivil toplum örgütleri kendi somut sorunlarının giderilmesi ve kendilerini ifade etmelerinin önündeki engellerin kaldırılması gibi arayışlar içinde olmak yerine, birçok "öteki" üzerinde baskı oluşturma yönünde kullanacaklardır. Bunun sivil toplum kategorisi içinde ele alınamayacak kadar antidemokratik bir tutum olacağı çok açıktır.

Sivil toplumun 1980'li yıllardan itibaren demokrasi ile birlikte Türkiye'nin gündeminde yer almaya başlaması liberal politikaların yükselişine paralel olmuştur. Sosyal-siyasal dinsel ve etnik vb. bir takım haklarla, buyurgan devlet geleneğine karşı pragmatik bir kaygı ile sivil toplum olgusuna yaklaşıldığı görülür. Bu tür bir anlayış, demokratik bir içerik taşımamaktadır. Demokrasinin asgari müşterekleri üzerinde uzlaşma yoktur. 'Herkesin kendine demokrasi' anlayışı istenilen düzeyde bir demokrasi değildir. Türkiye'de demokrasinin yerleşmesi, demokratik kurum ve değerlerin gelişmesi; demokrasinin ülkemiz insanlarının da dünya görüşü ve yaşam biçimi haline gelmesiyle mümkündür. İnsanların özgürce yaşadıkları, değer yargılarını, onurlarını, kişiliklerini koruyabildikleri, temel insan haklarını kullanabildikleri bir düzen için birlikte çaba göstermek gerekir. Bunu

bir yaşam felsefesi olarak algılamak gerekir. Ancak o zaman, demokrasi ideali, demokratik değer ve kurumları ile uygarlık eşliğinde kökleşebilir.

KAYNAKÇA

ABAY, A. Rıza (2004), "Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri", *3.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi,* (24-26 Kasım 2004), s. 271-281, http://iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/06-04.pdf., Erişim: 16.05. 2016.

ARBLESTER, A. (1999), *Demokrasi,* Çev. Nilüfer Yılmaz, Doruk Yayınları, Ankara.

BENHABIB, S. (1996), "Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru", *Demokrasi ve Farklılık, Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması,* Ed. Seyla Benhabib, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, s. 101-139.

BEETHAM, D. - BOYLE, K. (2005), *Demokrasinin Temelleri,* Liberte Yayınları, Ankara.

BİLGE, M. (2011), "Türkiye'de Demokrasi Kültürü: Siyaset ve Toplum", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 15 (3), s. 49-60.

DAĞI, İhsan D. - POLAT N. (1999), *Demokrasi ve İnsan Hakları El Kitabı,* Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitim Projesi, Ankara.

DAHL, R. (2001), *Demokrasi Üstüne,* Çev. Betül Kadıoğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara.

DUMAN, F. (2003), *Sivil Toplum,* Siyaset, Lotus Yayınevi, İstanbul.

DURSUN, D. (2008), *Siyaset Bilimi,* Beta Basım Yayım, İstanbul.

CEVİZCİ, A. (1987), *Felsefe Sözlüğü,* Ekin Yayınları, Ankara.

ÇAHA, Ö. (1997), "1980 Sonrası Türkiye'sinde Sivil Toplum Arayışları", *Yeni Türkiye Dergisi,* Sivil Toplum Özel Sayısı, Kasım-Aralık 1997, s. 28-64.

ÇAHA, Ö. (1999), *Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi,* İz Yayıncılık, İstanbul.

ÇUKURÇAYIR, M. Akif (2002), *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi*, Çizgi Kitapevi, Konya.

ERDOĞAN, M. (1999), *Anayasal Demokrasi,* Siyasal Kitabevi, 2. Baskı, Ankara.

GÜMÜŞ, A.Tarık (2014), "Demokrasilerde Sivil Toplum ve Devlet–Sivil Toplum İlişkisinde Karşılaşılabilecek Sorunlar", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XVIII (3-4), s. 529-572.

KAHVECİ, N. (1999), *Demokrasi ve İslam,* Demokrasi ve İnsan Hakları Yayınları, Ankara.

HILL, Dilys M. (1974), *Democratic Theory and Local Government,* Routledge Ltd, New York.

KALAYCIOĞLU, E. (1995), "Türkiye'de Siyasal Kültür ve Demokrasi" *Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür,* Der. Ergun Özbudun-Ersin Kalaycıoğlu-Levent Köker, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara, s. 43-69.

KARPAT, Kemal H. (1996), *Türk Demokrasi Tarihi- Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller,* Afa Yayınları, İstanbul.

KAYPAK, Ş. (2012a), "Yerel Yönetimlerde Katılımcı/Müzakereci Demokrasi Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Önemi", *Bülent Ecevit Üniversitesi Uluslararası Yönetim, İktisat ve İşletme Dergisi,* 8 (17), s.171-196.

KAYPAK, Ş. (2012b*), "*Devletten Yerel Yönetime Değişim Sürecinde Sivil Toplumun Yeni Yüzü*", Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), s. 34-57.

KAYPAK, Ş. (2015), Yerel Yönetimler ve Sivil Toplum, Basılmış Ders Notu, Mustafa Kemal Üniversitesi, Antakya/Hatay.

KAYPAK, Ş. (2016), "Demokrasi Kültürü ve Hoşgörü: Hatay Örneğinde", *2. Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi* (5-7 Mayıs 2016) Kongre Kitabı, Uluslararası İlişkiler - Kamu Yönetimi – Hukuk Özel Sayısı, Ed. Ragıp Pehlivanlı vd., İKSAD Yayını, Adıyaman s. 147-160.

KEANE, J. (1993), "Despotizm ve Demokrasi: Sivil Toplum İle Devlet Arasındaki Ayrımın Kökenleri ve Gelişimi 1750-1850", *Sivil Toplum ve Devlet,* Der. John Keane, Çev. Levent Köker, Ayrıntı Yayını, İstanbul, s.47-90.

KEANE, J. (1994), *Demokrasi ve Sivil Toplum,* Çev. Necmi Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

KONGAR, E. (2001), "Demokrasi Kültürü Sorunları", *Kültürel Açıdan Avrupa Birliği'ne Yaklaşım Sempozyumu* (22-24 Kasım 2001) www.kongar.org/makaleler/Demokrasi_Sorunlari.php, Erişim: 12.05. 2016.

MARDİN, Ş. (1994), "Sivil Toplum", *Makaleler:1, Türkiye'de Toplum ve Siyaset,* 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 9-33.

ÖĞÜN, Süleyman S. (2004), *Türk Politik Kültürü,* Alfa Yayınları İstanbul.

ÖZER, M. H. (2008), "Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi ve Sosyal Fonksiyonları", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 7 (26), s. 86-97.

SARIBAY, Ali Y. (1997), "Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum", *Liberal Düşünce Dergisi,* Liberte Yayınları, Bahar 2 (6), s. 32-43.

SARIBAY, Ali Y. (2000), *Kamusal Alan Diyalojik Demokrasi ve Sivil İtiraz,* Alfa Yayınları, İstanbul.

SARIBAY, Ali Y. – ÖĞÜN, S. Seyfi (1998), Politik Bilim, Alfa Yayın, İstanbul.

SARTORİ, G. (1993), *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş,* Çev. Tuncer Karamustafaoğlu -Mehmet Turhan, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara.

SCHMİDT, Manfred G. (2002), *Demokrasi Kuramlarına Giriş,* Çev. M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara.

SÜTEL, D. (2010), "Demokrasi Kültürü", Ocak, Sayı: 25, *Eğitişim Dergisi,* https://site/arsiv/59-25/447-demokrasi-kulturu.html, Erişim: 14.05. 2016.

TDK (Türk Dil Kurumu) (2016), www.tdk.gov.tr, Erişim: 10.04.2016.

TOSUN, G. (2001), *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi,* İstanbul, Alfa Yayınları.

TOURAİNE, A. (2002), *Demokrasi Nedir?* Çev. Olcay Kunal, 3.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

UYGUN, O. (1996), *Türkiye'de Demokrasi ve İnsan Hakları,* TODAİE Yayını, Ankara.

YAYLA, A. (1998), *Siyaset Teorisine Giriş,* Siyasal Kitabevi, Ankara.

YILDIRIM, İ. (2004), *Demokrasi Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim,* Seçkin Yayınları, Ankara.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

GÜÇ İSTEMİ VE İHTİŞAM ARZUSU: SEMBOLİK KENTLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Hasan TUTAR
Ferruh TUZCUOĞLU

ÖZET

Güç iradesinin insanın tüm tutum ve davranışlarda etkisinin olduğu söylenebilir mi? Bu soruya verilecek olumlu bir cevap, insanın tüm yapıp etmelerinde güç iradesinin somut izlerinin olduğu sonucuna götürür. Güç iradesi madem ihtişam, kudret, azamet ve görkem gibi gücün yoğunlaşmasını çağrıştırmaktadır, söz konusu irade özel olarak mimari yapılara ve genel olarak kentin fiziksel dokusuna nasıl yansır? Ne tür göstergelerle kendisini somutlaştırır. Kısaca "güç iradesinin ve ihtişam arzusunun sembolik kentlerde somutlaşması nasıl ve hangi yolla olmaktadır?" sorusunu cevaplandırmak bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu araştırmada güç iradesi olgusunun kent üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla tarihten günümüze kadar söz konusu irade ve arzunun yansımasına örneklik teşkil eden kentler ve mimari yapılar üzerinden analizler yapmak suretiyle araştırma sorusu cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Güç iradesi, ihtişam arzusu kentleşme, sembolik kentler.*

ABSTRACT

Could one assert that "the will to power" influence all the behaviors and attitudes of humans? A positive answer to this question leads us to the conclusion that the will to power has tangible traces in all the things human beings do and realize. Since the will to power reminds us glory, potency, overbearance and magnificence, which are indicators of the concentration of power, how does this will show itself in the constructed space, in general, and architectural style, in specific, of cities? How does it represent itself with concrete signs? In short, answering the question of "how and by which means do the will to power and the desire for glory show itself in symboloic cities?" is the main aim of this study. The paper attemts to answer this research question by analyzing physical space and the architectural style of buildings demonstrating the will to power and the desire for glory, and tries to demonstrate the impact of power will on cities in retrospect.

Keywords: *The will to power, the desire for glory, urbanization, symbolic cities.*

1. GİRİŞ

Zihinsel analizler sürecinde mevcut kavramların bazen belli bir durumu açıklamada yetersiz olduğu sık rastlanan bir durumdur. Bu gibi durumlarda kavram üretme kaçınılmaz olmaktadır. Nietzsche İyinin ve Kötünün Ötesinde adlı yapıtında kendi felsefe anlayışını, Çekiçle Felsefe Yapmak olarak tanımlamaktadır. Çekiçle felsefe yapmak bir bakıma bizim burada ifade ettiğimiz yeni kavram üretme etkinliğinden başka bir şey değildir. Gerçeklikle ilgili analizler yaparken söz konusu gerçekliği açıklamada ve tanımlamada yeterli kavram yoksa veya mevcut kavramlar durumu, olayı veya olguyu tam olarak açıklamada yeterli değil ise yeni kavramlar üretmek gerekli olmaktadır. Bunun için hayata dokunan kavramlar üretmek olayın daha iyi kavranmasına katkı sağlamaktadır. Burada "ihtişam arzusu", "kentlerde semiyotik çözümlemeler", "sembolik kentler" bu çerçevede üretilmiş kavramlardır. Ancak belirtmek gerekir ki kavram üretimi rastgele veya keyfi bir işlem değildir. Aksine hayatı bizzat yaşayarak ve birebir onunla yüzleşerek yapılır ve bunun temel amacı kavramlar arası sıkışmışlıktan kurtularak olayın veya olgunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Ancak bu sayede hayata nesnel bakılabilir, olayların kökenine inilerek analizi yapılabilir. Bu bir bakıma radikal biçimde sorgulama yapma çabasının kaçınılmaz sonucudur. Sorgulamak, her şeyden önce bir şey hakkında şüphe duymak, soru sormak bir şeyi olduğu gibi kabul etmemek, olduğundan başka türlü de olabileceğini düşünmektir. Sorgulamak yaratmanın, inşa etmenin, gelişmenin ve ilerlemenin kategorik imperatifidir. Bu nedenle bir olayın başka türlü de olabileceğini veya olanın başka bir analizinin de yapılabileceğini düşünmektir. Kentlerdeki görkemli yapıları güç iradesi bağlamında analiz ederken bazı örnek kentlerin "Sembolik Kentler" olarak adlandırılması ve üretilmiş yeni bir kavramla ele alınması bu bakımdan gerekli olmaktadır.

Güç iradesi ve ihtişam arzusu aslında Nietzsche'nin özellikle Schopenhauer'den esinlenerek, gücü isteme, güçlü olma ve güç arzusunun bütün insanların temel eğilimi olduğu varsayımını ifade etmektedir. Nietzsche'ye göre evrendeki su içmek de dahil olmak üzere canlılığın işareti sayılabilecek her devinim, her büyüme, her gelişme ve her eylem güç isteminin farklı formlarını yansıtır ve aslında güç istemenin farklı görünümleridir.1 Nihayet yaşam bir belirme, ortaya çıkma, değişme farklılaşma ve ilerlemedir. Bu ilerleme kendini mimari yapılarda, sanat alanında kısaca yaşamın her alanında, insanın tüm yapıp etmelerinde gösterir. Nietzsche'ye göre yaşamın belirlemediği her durum yaşama zarar verir. Zira "kişisel güç" sahip olunan bir şey değil, yaşanan bir şeydir ve insanın doğal yapısının bir parçasıdır. Yaşam eğer "devinim ve dönüş" içinde değilse "yozlaşma" (dekadans) kaçınılmaz olur. Bu nedenle güç istenci ihtişamda, azametinte, gösterişte, büyüklük hissi uyandıran her ne var ise onda kendini

[1] F. Nietzsche, (2008a), Ahlakın Soykütüğü Üzerine, (Çev: A. İnam), Say Yayınları, İstanbul, s. 8.

somutlaştırır. Fizikte enerjinin korunumu yasasında olduğu gibi güç el değiştirmiş olsa da, farklı zamanlarda güç olgusunu farklı odaklar kullanmış olsa da, güç arzusu her zaman korunmakta ancak onu başkaları temsil etmektedir.2 Değişim, ilerleme ve nihayet güç istemi tüm canlıların davranışlarını yönlendiren temel motivasyondur. Güç isteminin ve ihtişam arzusunun olmadığı yerde yaşamın hiçbir değeri ve anlamı olmayacaktır ve bu durumda "dekadans" kaçınılmaz olacaktır. Güç istencinin olmaması insanı nihilizme götürür ancak güç istencinin aşırı olmasıdır ki insanda ihtişam, azamet, debdebe ve görkem arzusunu ortaya çıkarır. Bu arzu onda görkemli yapıtların, sanat eserlerinin ortaya çıkmasına neden olur.

2. GÜÇ İSTENCİ VE İHTİŞAM ARZUSU NEDİR?

Güç, eylemde bulunma, yapıp etme yetisi, belli bir işi başarma, ortaya bir takım etkiler ya da sonuçlar çıkarabilme yeteneğidir.[3] Eylemi gerçekleştirme veya olası eylemlerin önüne geçme kapasitesidir. Yönetme yetisi, yönetenlerin fonksiyonellik kazanmış iradeleridir. Burada güç kavramıyla zaman zaman aynı anlamda kullanılan iktidar ve otorite kavramlarının "güç"ten farklı anlamlara geldiğini, güç kavramıyla kastedilen ile söz konusu kavramlar arasında önemli anlam farklılıklarının olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin "iktidar" fiziksel güçten ayrı olarak, bedensel, ruhsal veya tinsel yönden etkileyici olan ve başkalarını egemenliği altına alma yetisi anlamına gelir.[4] Nietzsche iktidarı "başkalarının iradelerini kendi doğrultusuna çeken irade" olarak tanımlamaktadır. Başitçe, güç, "bir amaca varmayı sağlayan özellik" olarak ele alınırken, iktidar "bu özelliği elinde tutma durumu"dur. İktidar da güç gibi varolabilmek için ilişki temelli olmak durumundadır. İlişki, en az iki öznenin birbirleriyle etkileşimde bulunmasını gerektirdiği için, her ilişkide "güç" belirleyici olarak ortaya çıkar, gücün ve kudretin birey üzerinde somutlaşmasını sağlar.

Yukarıda güç kavramı üzerine kısa bir açıklamadan sonra güç istemi kavramının ne anlama geldiği üzerinde durmak yararlı olacaktır. *İyinin ve Kötünün Ötesinde* adlı eserinde Nietzsche güç istemini yaşamın özü olarak formüle eder. Ona göre canlı olan her şey kuvvetini dışarı salmak ister. Bu yüzden yaşam güç istemidir. Yaşamı ayakta ve diri tutan güç istemidir. Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt'*te "nerede canlılık varsa orada güç istemi vardır" demektedir. *Ahlakın Soykütüğü Üstüne'de* bunu "her hayvan, içgüdüsel olarak, kuvvetini tamamen yayabileceği ve güç duygusunu en fazla

[2] R. Strensud, (1979), "Personal Power: a Taoist perspective", Journal of Humanistic Psychology, 19, s. 31-41; Akt. A. Horner, (1997), Güç Sahibi Olma İsteği ve Güce Sahip Olmaktan Korkma, HYB Yayıncılık, Ankara.
[3] B. Akarsu, (1998), "Felsefe Terimleri Sözlüğü", İnkılap Yayınları, Yedinci Baskı, İstanbul; O. Hançerlioğlu, (2000), "Felsefe Ansiklopedisi", Cilt 2, Remzi Kitabevi.
[4] O. Hançerlioğlu, (2000), "Felsefe Ansiklopedisi", Cilt 2, Remzi Kitabevi.

hissedebileceği uygun durumların en iyisine erişmeye çalışır" diyerek canlılığın güç istemiyle aynı anlama geldiğini belirtir. O, evrenin, yaşamın ve nihayet insanın özünün güç istemi olarak tasarlandığı sonucuna ulaşır. Bu tarz özcü yorumlar, perspektivist bilgi anlayışıyla "doğrudan olgular yoktur sadece yorumlar " sonucuna götürse de, bilinen tam olarak bilininceye kadar nihayet her şey bir yorum meselesidir. Dünyanın arkasında bir anlamı yoktur, sadece sayısız anlamlar daha doğrusu yorumlar vardır. Eğer durum buysa güç istenci de dahil olmak üzere hiçbir hakikatten bahsedilmez ve sadece yorumu yapanın gücü ölçüsünde sunulmuş yorumlar vardır.

Güç istencini yansıtmanın kendine has stratejileri vardır; ihtişamlı yapılar, sembolik kentler ve azamet ve ihtişam yansıtan her tür eserde güç istenci kendini belli eder. Güç Taktikleri dediğimiz bu semiyotikler güçlü olanın iradesini yansıtmak amacıyla kullanılan manevralardır.[5] İnsan kendisinde, kendi benliğinin dış dünyada aradığı güçten farklı ve üstün olmasını istiyor ve kendinde bir üstün yeterlilik duygusuna sahip olduğunu düşünüyor ise buna neden olan "iç güç" algısıdır. Bu onda güç istencini çeşitli sembollerle görünür kılar. Kişi sahip olamayacağı şeyleri istememeye kendisini çoğu zaman ikna eder; ancak bu halde bile içsel bir güç istencinin etkisi altındadır. Bu durum kişinin iç güç sahibi olarak karşılığı olsun veya olmasın kişiye dışarıdan bir güç kazandırır ki buna "atfedilmiş güç" denir. İnsanların ihtişam arzusu atfedilmiş bir güce sahip olma isteğinden kaynaklanır. Görkemli yapılar, önemli sanat eserleri atfedilmiş güce sahip olma arzusuyla ilişkilidir. Güç istenci kişinin kendini güçlü kılma çabası iken, atfedilen güç başkalarının kişiyi güçlü kılması durumudur. İnsan için güç isteği, diğer canlılardan farklı olarak bilincin ekseninde sürekli değişen bir ihtiyaç eğrisine göre değişir. Nietzsche'nin belirttiği gibi güç istenci, korkusuzluk ve mutluluğun da ötesinde doyuma, hazza ve şehvete ulaşma, kendini aşma, diğerlerini aşma, iktidar ya da otorite sahibi olabilme yolunda önemli bir yer tutar. İnsan dışındaki tüm canlıların tercihlerini belirleyen güdünün yalnızca "hayatta kalma arzusu"dur. Güç istenci insanın kendini koruma ve etkin kılma içgüdüşünden ileri gelmektedir. Bu noktada güç istencinin temelinde iktidar ve otorite arzusundan önce insani bir motivasyonun yattığını belirtmek gerekir.

3. İNSAN NEDEN GÜCÜ ARZULAR?

Herkeste güç istenci var mıdır? Herkes güç, ihtişam ve azamet arzusu içinde midir? Adler'e göre, herkes içindeki aşağılık duygusuna karşı mücadele eder ve bu duyguyu yenmek için diğerlerinden üstün olmaya çalışır. İnsanlarda güç istenci farklı biçimlerde ortaya çıkar. Örneğin yamyamlığın çeşitli

[5] A. Horner, (1997), Güç Sahibi Olma İsteği ve Güce Sahip Olmaktan Korkma, HYB Yayıncılık, Ankara, s. 15-17.

biçimlerinde, bir insanı yemekle onun güçlerinin kendilerine geçeceğine dair bir inanış olduğu Fromm tarafından aktarılmıştır. İnanışa göre bir insanın yüreğini yiyen kişi cesaret bulur. Bir totem hayvanı yenilince onun sembolize ettiği tanrısal güce ortak olunur, hatta kişi tanrısal güçle "bir" olur.[6] Fromm'a göre yamyamlığın ortaya çıkışındaki temel faktörlerden biri de söz konusu güç isteğidir. Güçlü olmaya çalışırken bunu gücünü yansıtan somut göstergelerle ortaya koyar. Bu maksatla kullanılan her gösterge veya semiyotik olarak kullanılan her işaret gücü temsil eder ve görünen anlamının dışında asıl anlamına kavuşur. Bütün varlığın temelinde daha güçlü olmaya yönelmiş bir istek, bir irade vardır. Nietzsche canlı olanın bulunduğu her yerde güçlü olma isteğinin, gücünü pekiştirme arzusunun olduğunu belirtir. Ona göre yaşamın temelinde ve hareket isteğinin özünde güçlü olma arzusu vardır. İnsanoğlu yalnızca kendini korumak ve yaşamak istemez; asıl istediği daha güçlü olmaktır. Nihayet bu evren güçlü olma isteğinin hüküm sürdüğü bir evrendir. Güç, insanın kendi kendisinin efendisi olabilmesi için, korkusuz ve mutlu olabilmesi için gereklidir. Bu yolda güç istemi, insanın kendisini aşmasını, üstün bir düzeye gelmesini sağlayacaktır.

Nietzsche'ye göre canlı olan, kuvvetini göstermek, üzerinden atmak ve boşaltmak ister, nihayet yaşamın kendisi gücü isteme, kendini korumak temeline dayalıdır. Türün devamı ancak bu yolla sağlanabilir. Ona göre "dünyanın kavranabilir karakterine göre tanımlanmış dünyanın gücü istemeden başka bir şey olmadığı açıktır"[7]. Her canlı kendi gücünü çogaltmaya, kendi dışındakilere gücünü dayatmaya çalışır. Çocuk sahibi olmak da aslında insanın kendisini çogaltma arzusundan başka birşey değildir. Beslenme de son tahlilde güçlenme istencinin bir sonucudur; güç istenci, içten dışa doğru yaşanan bir değişimdir. Güçlü varlık, kendine engel oluşturduğunu düşündügü zayıfı ele geçirir ve onu kendinin kılar. Bu dünya başı sonu olmayan bir enerji canavarıdır ve gücü istemeden başka bir şey değildir[8]. Nietzsche'ye göre "iyi" denilen şey güç duygusu, gücü isteme, gücün kendisi, kısaca insanı güçlü kılan her şeydir. Hayat olan yerde isteme vardır. Kant'ın etik görüşünün temel kavramlarından biri olan "iyiyi isteme" Nietzsche'ye göre çöküşü istemedir. Zayıfların korunmasını isteme, güçlü olanların zayıf olanın hizmetine girmesi demektir ki bu kaçınılmaz olarak yozlaşmayı (dekadans) getirir. İnsan dünyasında başarı olarak ortaya çıkan bütün insansal etkinlikler gücü, güçlü olmayı, yapabilmeyi, muktedir olmayı istemedir[9].

Nietzsche'ye göre yaşam beslenme gibi temel ihtiyaçların karşılanmasının yanında, duyguların ve düşüncelerin katıldığı bir güçler çeşitliliğidir. Dünya "başlangıcı ve sonu olmayan içten bir canavardır". Hiçbir

[6] E. Fromm, (1990), Sahip Olmak ya da Olmak, Arıtan Yayınevi, İstanbul, s. 40.
[7] F. Nietzsche, (2009), İyinin ve Kötünün Ötesinde, (Çev: A. İnam), Say Yayınları, İstanbul, s. 22, 52.
[8] F. Nietzsche, (2002), Güç İstenci, (Çev. S.Umran), Birey Yayıncılık, s. 1067.
[9] İktidar belirli bir merkeze ait değildir, hayatın bütün alanlarında karşımıza çıkar.

doyum, hiçbir bıkkınlık, hiçbir yorgunluk tanımayan bir oluştur. Bu dünya için bir isim duymak ister misiniz? Bu dünya gücü istemedir" diyerek insanın farklı görülse bile tüm yapıp etmelerinin arkasında güç istenci olduğunu kesin bir dille ifade etmektedir. Organizmaların eylemlerinde, tüm devinimlerinde esas olan gücü isteme güdüsü, dünyadaki değişimin de nedenidir. Bazı insanlar yaşamı geliştirebilecek, zenginlestirebilecek güce, ruh gücüne sahiptir; bazıları böyle bir güce sahip olmadıklarından kendi varlıklarını sürdürebilme olanağını, oluşu tıkamakta, durdurmakta bulur. Gücü isteme canlı varlıkların kendilerini ve çevrelerini değerlendirmelerinde belirleyicidir; "gücü isteme"de bir azalmanın olması başlı başına bir dekadans nedenidir. Nietzsche yozlaşma kavramına dayanarak iki tür ahlak olduğunu ileri sürer. Bunlardan ilki "sağlıklı içgüdünün kendini ortaya çıkarmasıyla birlikte ortaya çıkan "efendi ahlakı", ikincisi ise yozlaşmaya neden olan, insanın kendini batışa götüren "köle ahlakı"dır"[10]. Nietzsche okumalarına genel olarak bakıldığında köle ahlakına sahip olanlarda güç istencinin de zayıf olduğu görülür, sürü insanı ile üst insan arasındaki farklılığın temel nedeni de aslında güç istencinden başka bir şey değilidir.

Nietzsche insanı değerlendirme biçimine göre üç tür insandan bahseder; bunlardan *ilki* köle ahlakını benimseyen, varolan değer yargılarına göre değerlendirmede bulunan ve bunlarla yaşamakla mutlu olan "sürü insanı"dır. *İkincisi* varolan değer yargılarına "hayır" diyen, değerlere "hayır" demekle mevcut yaşam biçimine de "hayır" diyen "özgür insan"dır. Nietzsche'nin *üçüncü* insan tipi ise, geçerlikte olan değerler sistemine karşı çıkan ama aynı zamanda yaşamı olduğu gibi kabul edip, ona "evet" diyen "trajik insan"dır. Trajik insan Nietzsche'de "üst insan"dır ve gücü isteyen, güç istencinin yönlendirdiği kişidir. Gücü isteyen söz konusu istenci güçlü olan kişinin yaşadığı çağda yeni değerler ortaya koyma gücü vardır. Aslında "modern toplum"da ortaya çıkan "modern insan" (ne yaptığını bilmeyen insan) Nietzsche kategorisinde "sürü insanı"na tekabül eder. Modern toplumun sürü insanı olan "modern insan", yaşamı "kendisine sunulan hakikatler"e göre değerlendirmede bulunan insandır. Modern insan veya sürü insanın aslında yaşam gücünü isteme iradesinde düşüş olan az gelişmiş insandır. Gücü istemedeki düşüşün kaçınılmaz sonucu Nietzsche'ye göre "nihilizm"dir. Nietzsche bu konuda şunları söyler: Yaşamın kendisiydi benim için büyümenin, dayanıklılığın, kuvvetlerin birikmesinin içgüdüsü, gücün içgüdüsü: gücü istemenin eksik olduğu yerde, düşüş vardır. …İnsanlığın bütün en üst değerlerinde bu istemenin eksik olduğu yerde "nihilistik değerler" vardır[11]

Nietzsche dünyanın özüne güç istemini yerlestirdiği için, ahlak sorunun temeline "kimseyi incitme!" buyruğunu yerleştirmiş olan

[10] F. Nietzsche, (2002), Zerdüşt Böyle Diyordu, (Çev: O. Derinsu), Varlık Yayınları, İstanbul, s. 96.
[11] F. Nietzsche, (2008b), Deccal, (Çev: O. Aruoba), İthaki Yayınları, İstanbul, s. 12-13.

ahlakçılardan farklı düşünür. Çünkü ona göre güçlü olan gücünün gerektirdiğini yapmalıdır ve dünya güçlülerindir.[12] Bu nedenle güç mücadelesi hiçbir zaman bitmeyen bir şeydir, daha önce de ifade edildiği gibi, güç mücadelesi içerisinde olmayan bir güç odağından, yani bir varlıktan söz edilemez. İster organik isterse inorganik olsun varolan her şey güç istenci arzusu içindedir; aralarındaki tek fark güç miktarıdır. Nietzsche'ye göre güç sahip olunan bir şey değildir; bir nesne ya da güç miktarı derecesidir. Olgular dünyasında sadece ve sadece güç istenci vardır. Her bir güç odağı, bir güç istenci arzusuyla gücünü artırmaya çalışır. Ancak diğer güç odakları aynı şekilde güçlerini artırmaya çalıştıkları ve güç artışı da diğer güç odaklarının güçleri pahasına gerçekleştiği için, olgular dünyasında sürekli bir güç mücadelesi vardır. Dünya bir varlıklar dünyası değil, bir oluş dünyasıdır.[13] İnsan da olduğu şey değil olmak istediği şeydir, insan şimdiki kendisi değili arzuladığı şeydir. Dünya güç istenci mücadelesinden kaynaklı sürekli bir devinim ve değişim içerisinde olduğu için, değişmeyen, sabit ve hareketsiz kalan bir şey var olamaz.[14] Yaşamak, olduğundan başka bir şey olmayı istemektir. Yaşamak, değerlendirmeyi, seçim yapmayı, sınırlı olmayı, farklı olmayı istemektir.[15]

4. GÜÇ İSTENCİNİN DOĞASI

Güç istemi bazı yerde canlı cansız bütün varlıkların kendi enerjilerini boşaltma ve güç alanlarını genişletme eğilimi, canlı organizmalara ait bir dürtü, istemeye veya irade yetisine sahip bir varlığın, yani insanın sahip olduğu hakimiyet güdüsüdür. Bu betimlemelerden hareketle güç istemi, kimi zaman evreni ve yaşamı anlamaya ve yorumlama yarayan bir varsayım, kimi zaman canlı cansız tüm evrenin metafizik-kozmolojik temeli, kimi yerde canlı yaşamın organik yasası, kimi yerde sadece insana ait psikolojik bir güdü olarak tanımlanır. Kavram özel olarak psikolojik düzlemde ele alındığında ise bir yandan insanın gücünü yayma güdüsü, başka bir deyişle doğal dünya ve diğer insanlar üzerinde hakimiyet kurma eğilimi olarak açıklanır, öte yandan kişinin kendi kendini alt etme, kendinin hakimi olma yeteneği veya bir öz-disiplin olarak tanımlanır. İnsanın bütün eylemlerinin, yapıp etmelerinin ardında yatan esas itici etken güç istemidir. Kültürlerin ve toplumların doğuşları ve çöküşleri güç ve tahakküm terimleriyle açıklanabilir; güç istemi tarihi biçimlendiren bir yaşam ilkesidir.[16]

---

[12] F. Nietzsche, (2003), Tan Kızıllığı, Say Yayınları, s. 20.
[13] F. Nietzsche, The Will to Power, s. 634.
[14] F. Nietzsche, (1967), On the Genealogy of Morals, (Trans. W. Kaufmann), Vintage Books, New York, I, 13.
[15] F. Nietzsche, (1989), İyinin ve Kötünün Ötesinde, (Çev. A. İnam). Ara Yayıncılık, s. 15.
[16] Jenseits Gut und Böse , Cilt V, s. 9-244, (JGB)'dan aktaran H. Çörekçioğlu, (2014), Nietzsche'de Güç İstemi Kavramı, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar, Sayı: 17, s. 35-46 .

Toffler[17] gücün genel olarak kötüye eğilimli olduğunu ileri sürer. Dalberg "Güç, aldatmaya meyillidir, mutlak güç mutlaka aldatır" demek suretiyle gücün belli bir kişide veya örgütte temerküz etmesinin sonuçta onda kötücül duyguların ve eylemlerin ortaya çıkmasına neden olabileceğini belirtmektedir. Burke'ye göre "güç arttıkça onu kötüye kullanılma riski artar". Gücün doğasında var olan kötüye eğilim tüm canlılarda kendini gösterir. Güç istencinin insancıl duyguları ve insanda adalet algısını zedeleyen bir yanı vardır. Trasimakus'a göre "adalet güçlü olanın yanındadır". Platon ise *Devlet* adlı eserinde "adalet güçlünün işine gelendir" demek suretiyle güçlü olmanın adaletsizlikle, hatta zalimlikle aynı anlama geldiğini belirtmektedir.[18] Gücün kötücül doğası, onun insanın değişen arzularına göre hem amaç hem de araç olabilme özelliğinden kaynaklanır. Kişi güç kaybedebilir, güçsüzleşebilir ya da sahip olduğu güçle yetinebilir ancak insanın güç eğilimi doyumsuzdur. Zira gereğinden fazla almasına izin verilen, verilenden fazlasını ister. İnsan yaşamı boyunca gücünü artırma arzusuyla yaşar. Bu ihtiyacı doğrultusunda harekete geçsin ya da geçmesin o hep güç istenci içindedir. Maddi olarak, zihinsel olarak ve manevi olarak hep kendini daha güçlü kılmak ister. Güce sahip olma arzusu çoğu kez belirli bir doyuma ulaşmayla sonlanmaz; ulaşılan her sonuç daha üst nitelikler taşıyan yeni güç arzusunun doğmasına neden olur. Bu birbirini tekrarlayan ve öncekini aşan yepyeni bir güç arayışıdır.

Güçsüzler yetersiz ve zayıf olduklarından mücadele edemezler; tek yapabildikleri kendilerini bu mücadele alanından korumak, süren mücadeleyi durdurmaya çalışmaktır. Bu nedenle "farklı" olana, kendisi olmayana "hayır" der… Bu durum, eylem ilkelerini yaşamdan türeten güçlü insanların oluşturdugu değerleri değersizlestirir. Kendilerinden eylem ilkesi türetemeyen, yaşamı onaylayıp ona katılamayan bu insanlar, kendilerini ezen güçlü insanların eylemlerini "değersiz" olarak nitelendirirler. Bu aslında 'kötü'nün ortaya çıkışı, hıncın bir başka adıdır.[19] Nietzsche, bu konuda şunları söyler; "nerede adalet uygulanıyor ve savunuluyorsa orada daha kuvvetli bir gücün kendi altında bulunan daha zayıf güçler arasındaki anlamsız hınç kaynaklı kavgalarına son vermek için bir araç aradığını görürüz… İnsan, bir yarı-hayvandır. Bu yarı-hayvanın insanlaşması, uysallaşması, uygarlaşması, evcilleşmesi efendilerin onları tahakküm altına almasıyla ortaya çıkar. Bu durum, bu varlığı, temelde "gücünü boşaltmak" üzerine kurulu doğasından uzaklaştırmış, kendine yabancı bir varlık haline getirmiştir. Köle ahlakı, kölece düşünme, kölece zayıflık en üst değer olarak sunulmuştur. Efendiler alt edilmiş, böylece oluş durmuş, nihilizm evresi başlamıştır. Çünkü insan yönünü ve amacını yitirmiştir. Bu yüzden dünyaya yeni bir anlam ve değer

[17] A. Toffler, (1992), Yeni Güçler, Yeni Şoklar, Altın Kitaplar, İstanbul, s. 17.
[18] B. Magee, (2000), Büyük Filozoflar – Platondan Wittgenstein'a Batı Felsefesi, Paradigma Yayınları, İstanbul.
[19] F. Nietzsche, (2001), Ahlakın Soykütügü Üstüne. (Çev. A. İnam), Yorum Yayınevi, s. 36-39.

dizgesi gerekiyor. Ancak gücü elinde bulunduran, değerlere yeni bir anlam katar. [20]

Nietzsche iki tür değer biçen kuvvetten söz eder. Bunlardan ilki "etkin kuvvet", diğeri "tepkisel kuvvet"tir. *Nietzsche'de, etkin kuvvet, olumlayıcı bir istençten, yani soylu ve efendi istencinden kaynaklanan kuvvettir. Tepkisel kuvvet ise olumsuz istenç, köle istencidir. Bir bedende, üstün ya da yöneten kuvvet etkin, aşağı ya da yönetilen kuvvetler tepkiseldir*." Burada etkin olan istencin efendi ve soylu oluşu önemlidir. Tarih-dışı olmanın en güzel örneğini hayvanlar sergiler. İnsan ise tarih yapan varlıktır. Hayvanlar*, geçmişin unut-kanlığında mutlu bir hayat sürerler; ancak insan geçmişe bağlı kaldığı için dünün acılarını bugüne taşır. Tarih dışı bir varlık olmaya çalışmak kölece bir davranıştır. İnsan tarih dışı olmak için ne kadar ileri ve hızlı koşabilirse, zinciri ile birlikte koşar*. Bu bağlamda "hatırlama" insanı geçmişe bağlayan bir zincir olmaktadır. Kant ahlak yasası "her zaman öyle davran ki eylemine ölçü olarak aldığın ilkeyi, herkes için genel bir yasa olarak isteyebilesin" şeklinde iken Nietzsche'nin evrensel yaşam ilkesi "*tekrar yaşamak istemeyi isteyecek şekilde yaşamak" şeklindedir*. O "*istediğin şeyi, onun ebedi dönüşünü isteyecek şekilde iste"*[21] şeklinde yaşam ilkesini belirler.

5. SEMBOLİK KENTLERDE GÜÇ İSTENCİNİN SEMİYOTİK ÇÖZÜMLEMESİ

Semiotic ve semiology göstergeleri inceleyen bilim dalıdır.[22] Ünlü dilbilimci Saussure göstergebilimi, göstergelerin (simge, sembol) toplum içindeki yaşamını inceleyen bilim dalı olarak tanımlar.[23] Coquet, göstergebilimin konusunu toplumsal ve bireysel söylemi biçimlendiren anlamsal yapıların açıklanması şeklinde tanımlamıştır. Semiyotik terimi antik Yunancada "semeion" (gösterge) kelimesinden gelmektedir.[24] Semiyotik ya da semiyoloji, simge, sembol ve işaretlerin yorumlanmasını, işaretleri anlama süreçlerini içerir. Semiyotik disiplinlerarası bir yaklaşımdır; farklı işaret sistemlerine dayanan anlam ve bildirişim konularını inceler. Kavram belirtke, belirti, görüntüsel gösterge, simge, alegori, gösterge kavramı ile benzer anlamda kullanılmaktadır. Belirtke ve belirti ruhsal tasarımdan yoksun bağlantısal öğeler bütününü oluşturmakta iken, simge ve gösterge kavramları ruhsal tasarımdan yoksun değillerdir. Bu bağlamda Barthes mimari, sanat gibi

[20] G. Deleuze, (2010), Nietzsche ve Felsefe, (Çev: F. Taylan), Norgunk Yayıncılık, İstanbul, s. 94.
[21] G. Deleuze, (2010), Nietzsche ve Felsefe, (Çev: F. Taylan), Norgunk Yayıncılık, İstanbul, s. 94.
[22] F. Erkman, (1987), Göstergebilime Giriş, Alan Yayıncılık, İstanbul, s. 8.
[23] P. Guiraud, (1994), Göstergebilim, (Çev: M. Yalçın), İmge, Ankara, s. 17.
[24] N. M. Seel, (1999), "Semiotics and Structural Learning Theory", Journal of Structural Learning & Intel. System, Cilt 14, Sayı 1, s. 2.

dil dışı göstergeleri açıklamak için semiyotikten yararlanılır.[25] Saussure'a göre ise gösterge, temelde, bir temsil etme, yerini tutma işlemini gerçekleştirir. Gösterge, bir kavramla onun dışa vurum biçiminden oluşur.[26] Dil dışı nesnelerin semiyotik çözümlemesi yapılırken artık göstergeden değil anlamdan söz edilmektedir.[27] Semiyolojiye (göstergebilime) göre insanın yarattığı her nesne bir anlam taşır ve bu anlam kendi içinde eklemlenir[28]. Göstergebilimin temel amacı, bütün anlamlama dizgelerini çözümlemektir. Metinlerin, görsel imgelerin veya mimari yapıların, kent tasarımının tümünün bir semiyotik çözümlemesi yapılabilir. Anlamlama, ne gerçeğin basit bir ifadesi ne de yalnızca iletişim kurmadır. İleti bazen mimari bir yapıt, bazen ihtişamlı bir mabed, saray, kale, kule veya bizzat St Petersburg örneğinde olduğu gibi kentin kendisidir. Bir mimari yapıtın tanıtımı söz konusu olduğunda her zaman görsel göstergeler kullanılır. Bu göstergelerde güç istencinin ve ihtişam arzusunun bütün izlerini görmek mümkündür. Mimari yapıtlarda olduğu gibi görsel her unsur saklı yapılış amacının yanında gücü yansıtacak tarzda mesajlar taşır.

Dünyada tüm canlıların diğer canlılarla yapıtlar, işaretler, hareketler, sesler gibi bir takım sembollerden oluşan çok çesitli sistemleri kullanarak mesaj iletirler.[29] İhtişam çağrıştıran ve insanın güç istencini açığa çıkaran devasa yapıtlar ve mimari eserlerin tümü mesaj iletme çabasındadır. İnsanoğlu güç istencini ve ihtişam arzusunu, çeşitli görseller kullanarak yansıtır. Yazının bulunmadığı çağlarda bile insanlar mesajlarını şekil çizme yoluyla anlatmaya çalışmışlardır. Güç istenci ilkel insanlar da dahil olmak üzere her zaman ve herkeste var olan temel güdüdür. Örneğin M.Ö. 15.000 Altamira (İspanya) ve M.Ö. 25.000 Lascaux (Fransa) mağaralarında bulunan hayvan ve insan figürlerinde, günlük yaşamın bir kesiti anlatılmaya çalışmış[30] mesajlarını diğerlerine iletmeye çalışmışlardır. Mağaralarda ve dıştaki kaya yüzeyleri üzerindeki resimler ve çizgiler, homo sapiens dediğimiz modern insanın henüz ortaya çıktığı dönemlerinde bile fikirlerini ifade etmek için kalıcı izler bırakmayı amaçlamışlardır[31]. Görsellik iletişim kurmanın en kısa ve en etkili yoludur. İnsanoğlu tarihin bütün zamanlarında bazen devasa şatolar, bazen kaleler, bazen kuleler, bazen mabetler ve saraylar yapmak suretiyle ve bunları

[25] R. Barthes, (2005), Göstergebilimsel Serüven, (Çev. M. Rifat - S. Rifat), Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., İstanbul, s. 44-46.
[26] F. E. Akerson, (2005), Göstergebilime GiriŞ, Multilingual Yayınevi, İstanbul, s. 93.
[27] D. Bertrand, (2000), Précis de sémiotique littéraire. Nathan, Paris, s. 10. Aktaran Ahmet Güneş, (2012), "Çağdaş Bir Çözümleme Yöntemi: Göstergebilim", e -Journal of New World Sciences Academy, Volume: 7, Number: 2, Article, Number: 4 C 0132, NWSA, -HUMANITIES.
[28] J. Fontanille, (1999), Sémiotique et littérature. PUF, Paris, s. 1. Aktaran A. Güneş (2012), "Çağdaş Bir Çözümleme Yöntemi: Göstergebilim", e -Journal of New World Sciences Academy, Volume: 7, Number: 2, Article Number: 4 C 0132, NWSA, HUMANITIES.
[29] M. Elden, (2009), Reklamcılık İletisim Dizisi 1: Reklam ve Reklamcılık, Say Yayınları, İstanbul, 21.
[30] A. Tepecik, (2002), Grafik Sanatlar, Detay Yayıncılık, Ankara, s. 18.
[31] S. Tansuğ, (1993), Çağdas Türk Sanatı, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 20.

gösterge olarak kullanarak güç istencini, ihtişam ve azamet arzusunu yansıtmıştır.

Göstergeler, çesitli anlamlara gönderme yapar; statü göstergeleri kişinin prestij ve konumu hakkında bilgi verir. İnsanlar güçlerini çevrelerindekilere bu statü göstergeleri ile yansıtırlar. Kişinin statüsünü belirleyen birçok gösterge vardır. Oturduğu ev, çalıştığı iş yeri, işyerindeki konumu, bindiği araba vb. Güç istenci peşinde olanlar mimari yapıtlarla, ihtişamlı sanat eserleriyle, büyüklük, güç ve kudtret yansıtan büyük yapılarla gösterilmeye çalışılır. İktidar sahipleri güç istencini devasa yapıtlarla, zenginlik çağrıştıran sanat eserleriyle ve korku salan kalalerle göstermek isterler. Hukuk devletleri hukukun gücünü ve üstünlüğünü yansıtmak için çok büyük adalet sarayları yapmak suretiyle adaletin gücünü göstermeye çalışırlar. Güç istenci ve ihtişam arzusu her durumda kendini göstergelerle ortaya koyar ve görünür kılar. Bu yapıtlarda gösterilmek istenen her zaman ihtişam, azamet, kudret ve görkemdir. Gücü başkasına göstermenin en basit yolu, nesnenin kendisini görme, duyma, dokunma duyular aracılığıyla algılanmasını sağlamaktır.[32] Semboller kullanılarak yapılan iletişim, diğer doğrudan iletişim biçimlerine göre çok daha farklı, derin ve algılama seviyelerine göre şekillenen zengin bir boyutta gerçekleşir. Semboller işaretlere göre çok daha yoğun ve derin anlam zenginliğine sahiptir.

6. KENTLER VE GÜCÜN DEĞİŞEN ANLAMLARI

Konuya kentler açısından bakıldığında güç istencinin kentlerdeki görünümü farklı bir karakter kazanır. Kent ve güç olgusunu yanyana düşünebilmek için kentlerin güç unsurlarını anlamada ne gibi simgeler, semboller ve göstergeler kullanıldığına bakmak gerekir. Kentlerdeki görkemli yapıtlar güç ilişkilerini kavramada büyük önem taşır. Gücün ve güç istencinin insanın yerleşik hayata geçişiyle birlikte mekana yansıdığını belirtmek gerekir. Kentler tarih boyunca gücün yansımalarının okunabildiği yegane mekanı ifade etse de, günümüzde gelinen nokta, kentlerin eskiye göre çok daha derin ve hızlı bir biçimde güç unsurlarının çeşitliliğinden doğan kaotik anlamlar içermektedir. Bu durum yaşamın karmaşasının kentlere yansımasından kaynaklanan bir durumdur. İnsanoğlunun güç istencinden kaynaklanan biçimlendirme isteği, bilincin ve bilinçaltının derinliklerinden mimari yapılarda kendini görünür kılar. Antik çağdan günümüze kalan menhirler 10-12 metre yüksekliğinde dev dikili taşlardır. Menhirlerin çoğunun mezar taşı olduğu ispatlanmıştır. Büyüklükleri mezardaki kişinin önemine göre değişir. İnsanoğlunun doğaya egemenliğinin ilk simgeleri olarak kabul

[32] S. Gürsözlü, (2006), Reklam Sektöründe İllüstrasyon ve Fotoğraf Kullanımının Tasarım Çözümlemelerinde Gerekliliği, (Yayımlanmamıs Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Grafik Sanatlar Enstitüsü, İstanbul, s. 15.

edilebilir. Bunlar ne kadar büyük ise insanın güç istencinin o ölçüde fazla olduğundan söz edilebilir.

Eski Mısır'da yükseklikleri 148 m.'ye kadar çıkabilen piramitler ihtişamın arzusunun ve güç istencinin en sıra dışı örnekleridir.

Sümerler'in Ziggurat'ları, MÖ 3000-2300 yılları arasının güç gösterisinin en muhteşem yapıları arasındadır.

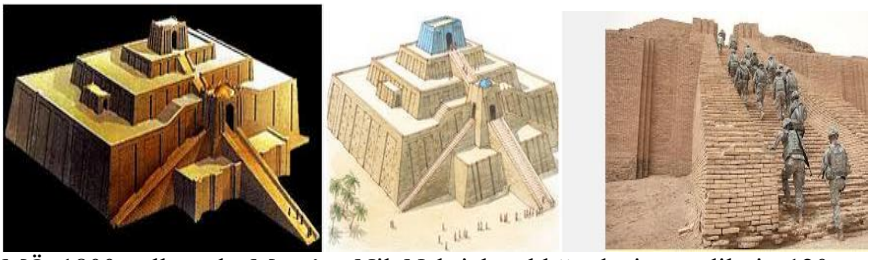

MÖ 1800 yılarında Mısır'ın Nil Nehri bataklığında inşa edilmiş 120 m. yüksekliğindeki Faros Feneri de Akdeniz'in gücü simgeleyen yüksek yapıları arasındadır.[33]

Gücün görsel simgelerini mekana yansıtan iktidarlar bu amaçla devasa kuleler ve kaleler inşa etmişlerdir. Bunlar sadece korunmak amacıyla değil, aynı

[33] H. C. Çalışlar, (1999), Mimaride Güç ve İktidarın Kullanımı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, s. 25.

zamanda karşı tarafa güç, ihtişam ve görkeme dair mesaj iletmek amacıyla yapılmış yapıtlardır.

Gücün kentlerdeki simgelerinin yaratıcılarının sıra dışı örnekleri Barok yapılarda ve kentlerde kendisini iyiden iyiye gösterir.

Mutlak Monarşi dönemlerinde gösterişli siyasi iktidarın güç simgelerini kentlerde görkemli manastrılar güç istencinin simgeleri olarak işlev görür.

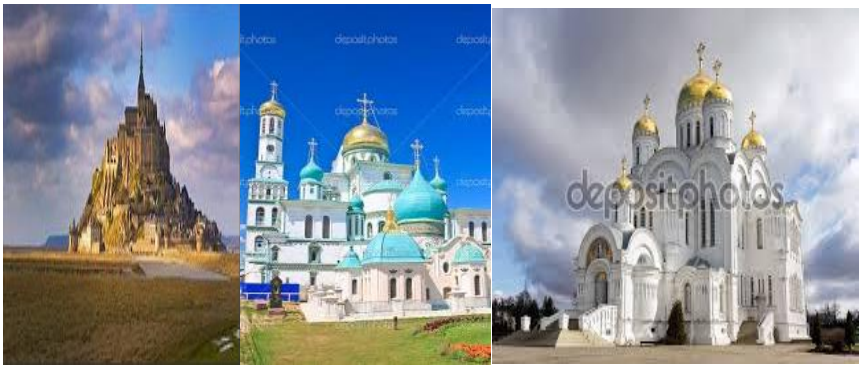

Zamanla Roma İmparatorluğu'nun birleştirici gücünü kilisenin yüklenmesi nedeniyle bu kez devasa ve görkemli kiliseler gücün ve ihtişamın temsilcisi olarak kullanılmıştır. Bunlar dinsel işlevlerinden ziyade kilise egemenliğini toplumlar üzerindeki gücünü göstermek amacıyla yapılmış yapıtlardır, Üstelik bu egemenliği Foucault'ya göre toplumların ruhuna işleyerek, onlara tanrı korkusu sayesinde iktidarını gönüllü bir şekilde kabul ettirerek göstermeye çalışmıştır.

Ortaçağ kentleri, toplumsal hiyerarşinin mekana direk yansımasıyla ilgili mesaj vermek amacıyla tasarlanmıştır. Hiyerarşinin üst tabakasıyla alt tabakasının toplumsal konumlarını kent bütün açıklığıyla ortaya koyar. Özelikle tepelerde kurulan kale kentleri ele alındığında, kentin merkezinde her şeye hakim bir gücün simgesi olan kilişeyi, hemen çevresinde asilleri, zamanla sur içine alınan çeperlerde tüccarlar ve zanaatkarları, sur dışında ise toplumsal hiyerarşi içinde bir sınıf olarak bile sayılmayan, kırsal alana dağılmış bir şekilde yaşayan 'serf (köylü)'leri görmek mümkündür.

Bu dönemde güç istenci kentler arasında kiliselerin büyüklüğü, mimari estetiği, gösterişliliği ve saygınlığı açısından gösterilmeye çalışılmıştır. Kilise egemenliğini göstermek, iktidar gücünü göstermek amacıyla kent içerisindeki hakim konumunun yansıtan bir mimari yapıya sahiptir.

Ortaçağ kentlerindeki kilisenin yanında başka güç simgeleri de kullanılmıştır. İtalya'da birbirleriyle yarışan asiller derebeylik yapılarına uzun kuleler ekleyerek birbirlerine karşı üstünlüklerini göstermeye çalışmışlardır.[34]

Rönesans'ta kentler bilinçli bir düzen yaratma ve belli bir estetik anlayışa ulaşma çabası ile inşa edilmiştir. Bu çerçevede ideal kent şemaları ortaya çıkarılmış, bu şemalara Leon Batista Alberti'nin çalışmaları temel oluşturmuştur. Alberti'ye göre bir Rönesans kenti şu özellikleri taşımalıdır:

- Kentler muntazam, rasyonel bir plana ve mimariye sahip olmalı,
- Kent çevresi dairesel formda olmalı,
- Işınsal yol sistemi olmalı (Meydanlardan çıkan ışınsal yollar),
- Bina yüksekliklerinde eşitlik gözetilmeli,
- Yollar düz bir aks halinde uzanmalı ve önemli bir yapı ile sonlanmalıdır.

Rönesans dönemi kentleri, gücün tanrısal öğelerden merkezi otoriteye geçiş aşamasını ifade etmektedir.

[34] H. C. Çalışlar, (1999), Mimaride Güç ve İktidarın Kullanımı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Kentlerin görkemli kapıları da güç istencinden ve ihtişam arzusundan kaynaklanmaktadır. Örneğin yakın bir zamanda inşa edilen Ankara kapıları için başkan Gökçek; "Görkemli Kapılar, Ankara'nın Sembolleri Arasında Yer Almaktadır, Görüntüsü, ihtişamı, mimarisi ve işlemeleriyle ayrı ayrı özellik ve güzellikteki kapılar, özellikle Ankara'ya girişlerde şehrin 20 yıldır değişen, gelişen, güzelleşen, modernleşen ve örnek olan estetiğiyle bütünlük sağlayacak şekilde inşa ediliyor" şeklinde ifade etmiştir.

Barok Kentler. 17. yy.la birlikte gelişmekte olan tüm ulus devletler için ticaret önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir. Bu dönemde merkezi otorite güçlenirken, feodal beyler önemini tamamen yitirmiştir. Bu dönemde iktidarın merkezileşmesi sarayların gelişmesini sağlamıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kentler güç istencinin semiyotik örnekleridir. Onları dramatik, abartılı, tiyatrovari bir yaşamın geçtiği sahne olarak görmek gerekir. Barok dönemi kentlerinde akla, aklın gücüne önem veren, her şeyi sistematize edip rasyonelleştiren ve oldukça naif olan Rönesans tutumu yerine; duyuların bilinçli olarak uyarıldığı, duygulara hitap eden şaşaalı bir yaklaşım kendisini göstermiştir. Bunlar daha çok gösterişli yaşam biçiminin somut göstergeleridir. Zamanın değişmesiyle birlikte kent mimamrilerinde farklı yapıların önemi ve önceliği değişmektedir. Örneğin ortaçağın kilisesi yerine kentte odak yapı saraydır. Ayrıca sarayın dışında mutlakiyetçi Barok rejimlerin ekonomik, politik ve toplumsal yapısının sonucu olarak ve gelişen kültür ortamında yeni işlevler yerine getiren yapı tipleri ortaya çıkmaktadır. Bu yapılar tiyatrolar, yönetim yapıları, konser salonları, sanat galerileri, kütüphaneler, müzeler, askeri kışlalar gibi yapılardır. Bunların hepsi anıtsal tasarımlardır. Özellikle büyük Avrupa kentlerinin merkezlerinde, saray ve çevresinde gerçekleştirilen yenileme (kentsel dönüşüm) çalışmaları kentlerin çehresini kökten değiştirmiştir.

Kentler Barok dönemin güç unsuru olan merkezi otoritenin gücünü ifade edecek şekilde tasarlanmıştır. Zamanla üretim biçiminin değişmesiyle yaşam biçimleri ve kentlerin karmaşık olmayan yapısı da değişmiştir. Kentsel mekanın fabrikaların yer seçtikleri alanlar etrafında bulunduğu yerlerde konumlanan, özel sektör tarafından acil ve sağlıksız şartlarda üretilen işçi konutlarıyla yer değiştirmiştir. Sanayi döneminde gücün ve güçsüzlüğün biraradalığının yansıtan kent mimarileri söz konusu olmuştur. Sanayi Devrimi döneminde fabrika gücü yansıtırken, işçi konutlarıyla sembolize edilen gettolar ve gecekondu semtleri güçsüzlüğün sembolü olmuştur.[35] Bilgi çağında ise sanallaşma ve sanal ekonomiler ile bilginin güç olarak algılandığı bir dönem söz konusu olmuştur. Sanallaşan dünya ne yazık ki tüm görünürlüğünü kaybederek mimari yapılarda kendini görünür kılan güç kendini ancak borsada, IMF ve Dünya Bankasının raporlarında ve değerlendirme kurumlarının ekranlarında görünür kılmaktadır.

[35] J. S. Nye Jr., (2003), Amerikan Gücünün Paradoksu, Literatür Yayınları, İstanbul, s. 53.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

GÜNCEL SİYASİ SORUNLAR BAĞLAMINDA TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNE SOSYO-POLİTİK BİR BAKIŞ

Hüsamettin İNAÇ[1]

ÖZET

Türkiye-AB ilişkileri yarım yüz yıllık bir maziye sahiptir. İnişli çıkışlı bir seyir izleyen karmaşık ilişkiler yumağını çözmek için bu süreçte yer alan temel saikları, önemli tarihsel dönüm noktalarını, bu ilişkilerin gelişim seyri içinde rol alan aktörleri bilmek gerekir. Öte yandan söz konusu ilişkilerin üzerine inşa edildiği müzakere esaslarıyla birlikte bu müzakerelerin günümüzde geldiği nihai noktayı tespit etmek ve diğer üye ülkelerin vaktiyle yaşadıkları uzun ve ince adaylık ve müzakere tecrübesi hakkında fikir sahibi olmak lazımdır. Bu çalışma, Avrupa Birliği'nin kurumsal ve yapısal problemlerinden hareketle, Türkiye-AB ilişkilerinin yaşadığı çıkmazlara dikkat çekmek amacıyla kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye-AB İlişkileri, yapısal-kurumsal problemler, kimlik, genişleme ve derinleşme perspektifi*

A SOCIO-POLITICAL CONSIDERATION ON THE EU-TURKEY RELATIONS WITHIN THE EXTENT OF THE CURRENT POLITICAL PROBLEMS

ABSTRACT

EU-Turkey relations have fifty years past. In order to comprehend these complex and complicated relations, we have to know the essential motives, the important turning points, the actors taking part in this evolution process of these relations. On the other hand, it is really necessary to determine the recent point of these negotiations together with the negotiation principles built on these relations and the experience of the candidacy and integration process of the existing member-states. This study has elaborated the deadlocks of the EU-Turkey relations in respect of the institutional and structural problems of the EU.

Keywords: *Turkey-EU relations, structural-institutional problems, identity, widening and enlargement perspective*

[1] Prof. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

1. GİRİŞ

Yarım yüzyılı bulan bir tarihsel arka plana sahip Türkiye-AB ilişkileri, farklı boyutlarıyla akademik tartışmaların merkezinde yer alagelmiştir. Zira AB ile ilişkilerimiz sıradan vatandaşın gündelik hayatından en kritik dış politika kararlarına kadar geniş bir yelpazede tutum ve yaklaşımlarımızı etkilemektedir ve ileride daha da fazla etkileyecektir. Bu yaygın ve etkin nüfuz alanından dolayı AB ve Türkiye-AB ilişkileri daima Türk okuyucusunun ve akademi dünyasının ilgisini çekmiştir. Ne var ki bu ilgi, siyasi konjonktüre paralel bir seyir izlemiş, ilişkilerin donma noktasına geldiği dönemlerde bu konuda yayımlanan eser sayısı da dramatik bir biçimde azalmıştır. Türkiye'nin resmen aday ilan edildiği 1999 Helsinki Anlaşmasından itibaren peyderpey ve göreli olarak ilişkilerin en sıcak olduğu ve Türkiye'nin müzakerecilik statüsü kazandığı 2002-2006 yılları arasında ortaya pek çok akademik eser konulmuştur. Ancak bu eserler ya sadece AB'nin kendi iç dinamiklerini, kurumsal işleyişini, tarihsel gelişim seyrini betimlemekle sınırlı kalmışlar ya da tamamen Türkiye'nin iç kamuoyuna seslenen ve çoğunca hamasi unsurları ön plana çıkaran destansı metinler kategorisine dâhil olmuşlardır. Müzakere esnasında ele alınan ve alınacak olan fasıllara ilgili teknik ve aydınlatıcı çalışmalar ise, oldukça yetersiz kalmış, var olan kaynaklar da 'müzakere yorgunu' bir ülkenin okuyucunun ilgisini çekmeyi pek de başaramamıştır.

Hâlbuki üç yıllık bir inkıtadan sonra yeniden hız kazanan Türkiye'nin müzakereci olarak içinde bulunduğu AB'ye katılım ve üyelik perspektifinin hem iki tarafın karşılıklı etkileşimi esas alınarak ve güncel gelişmeler ışığında yeniden değerlendirilmeye ihtiyacı vardır. Zira AB ne elli yıl önceki AB'dir, ne de Türkiye adaylık için başvurduğu dönemin Soğuk Savaş şartlarını yaşamaktadır. Bu bağlamda, bu çalışma; tarihi, kültürü, ekonomisi, nüfusu ve dünya politikasında sahip olduğu pozisyonuyla Türkiye'nin bir aday, bir müzakereci ve de müstakbel bir üye ülke olarak AB'yi dönüştürdüğü ve dönüştüreceği varsayımından hareket etmektedir. Literatürde yer alan kendi kategorisindeki eserlerden farklı olarak, sözünü ettiğimizi bu dönüşümü geçmişten bugüne, örnek olaylar ve tarihler kapsamında ve farklı sosyo-politik ve kültürel parametreler bağlamında ele almaktadır.

2. AB'Yİ ORTAYA ÇIKARTAN SOSYO-POLİTİK KONJONKTÜR

AB, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Birinci ve ikinci dünya savaşlarının yarattığı milyonları bulan insan kaybını ve maddi zararı göz önünde bulundurarak, kurucu 6 üye olan Almanya, İtalya, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un bir araya gelerek, Avrupa kıtasında savaşı imkânsız kılacak bir siyasal sistem kurmak üzere bir araya geldiler. Kıta'da

savaşı imkânsız kılmanın en önemli yolu olarak, hem birinci ve hem de ikinci dünya savaşlarının patlamasına neden olan Almanya'nın kuşatılmasıydı. Bu kuşatmanın gerçekleştirilebilmesi için Almanya ile Fransa arasında geçmişten beri sınır problemleri olan Alsace Lorraine ve Ruhr bölgelerindeki kömür ve çeliğin denetim altına alınmasıydı. Malum olduğu üzere, silahı üretmede kullanılan iki materyal, kömür ve çelik idi. Hatta bu anlayışla, önce Almanya bu yapıya dâhil edilmek istenmemiş ama daha sonra uluslararası toplumun dışına itilen bir Almanya'nın denetimden uzak ve daha tehlikeli olacağı göz önünde bulundurarak uluslararası sisteme tedricen entegre edildi. Öte yandan, ikinci Dünya savaşının akabinde Yalta'da bir araya gelen Stalin, Roosevelt ve Churchill sonradan "yüzdeler anlaşması" adıyla anılacak ve savaşı sona erdirecek bir Antlaşma 'ya imza atarak dünyayı kendi aralarında paylaşacaklardı.

İşte bu paylaşımın demokratik, kapitalist ve liberal bloğun Avrupa'daki özünü oluşturacak olan kesim, yukarıda sözünü ettiğimiz ülkeler olacaktı. Bu ülkeler daha sonra Avrupa'nın kendi içerisinde ve kendine özgü bir güvenlik organı olan Batı Avrupa Birliği'ni ve Avrupa Savunma İşbirliği İnisiyatifi'ni kurmaya çalıştılar ama bu yapı, ABD'nin onayı olmadığından ve özellikle Fransa'nın savunma harcamalarına katılmak istememesinden dolayı akamete uğradı. Bu defa oluşmakta olan SSCB ve onun peyki konumunda olan Doğu Avrupa ülkelerinden müteşekkil olan Doğu Blok'undan, başka bir ifadeyle Varşova Paktı'ndan gelebilecek tehditlere karşı bir güvenlik mimarisinin kuruluşu gündeme geldi. Artık Monroe Doktrini olarak bilinen, ABD'nin içine kapanması olarak ifade edilen yüz yıllık politika sona ermekte, ABD'yi içerde, SSCB'yi dışarıda ve Almanya'yı yerinde (denetim altında) tutacak güvenlik örgütü olarak NATO kurulacaktı. Dolayısıyla, AB'nin öncüsü olan AET öncelikle ikinci dünya savaşında sonra oluşmakta olan iki kutuplu dünyada Avrupa'nın güvenlik ihtiyacını karşılamak üzere AKÇT ve Atom Enerjisi (EURATOM) kurumunu oluşturdu (Çakır 2015: 65-67) 1957 yılında imzalanan ve 1959'da yürürlüğe giren ve AET'nin kurucu anlaşması olan Roma Anlaşması, fonksiyonalist teoriden ilhamla ve bütünleşmenin ilk ayağının ekonomik entegrasyon olduğundan hareketle ekonomik bütünleşmeyi adım adım beraberinde getirecek olan kurum ve kuruluşları tüm enstrümanlarıyla oluşturmaya başladı. Bundan sonraki safha artık, daha sonra Avrupa Tek Pazarı olarak anılacak olan ve AB üyesi ülkelerde paranın, malların, sermayenin, hizmetlerin ve insanların kıta çapında hiçbir bariyere takılmaksızın dolaşımını öngören bir entegrasyon modeli esas alınacaktı.

3. AB'NİN SİYASAL BİR BİRLİĞE DÖNÜŞÜM ÇABALARI VE ENGELLER

1992 yılı AET açısından en önemli dönüşüm olacaktı. Zira Maastricht Anlaşması olarak bilinen ve AB Kurucu Anlaşması adıyla 1993 yılında

resmiyet ve yürürlük kazanan bu anlaşma, Avrupa'nın artık sadece bir ekonomik bir birlik olmakla sınırlı kalmaması, aynı zamanda siyasi bir birlik olması fikrini ön plana çıkarıyordu. Aslında bu fikir bir boyutuyla AB'nin bu tarihe kadar oldukça başarılı bir ekonomik uyum sağlaması ve Kıta Avrupa'sında bir refah kalesi oluşturmanın verdiği haklı gururdan kaynaklansa da, öte yandan dönemin getirdiği siyasi konjonktür de adeta böyle bir siyasi birliği zorunlu hale getirmekteydi (Delanty 2012: 27). Şöyle ki, NATO'nun kurulmasına ve iki kutuplu dünyanın oluşmasına neden olan komünist tehdidi artık kalmamış, Doğu Avrupa'da 1989'da başlayan ulusalcı ihtilal, Sovyet Rusya'ya sıçramış ve Komünist Parti'nin parçalanmasıyla nihayetlenen süreç, SSCB bünyesinde yer alan pek çok ülkenin bağımsızlığına yol açmıştır.

Ancak gelişmeler bu fragmantasyonla sınırlı kalmamış, Doğu Avrupa ülkeleri başta olmak üzere, bağımsızlığına kavuşan eski Varşova Paktı üyesi ülkeler AB'ye üye olmak üzere birbiri ardınca resmi başvuru süreçleri başlatmışlardır. Bu başvurular, AB'nin kendi yapısını, temel niteliklerini yeniden tanımlamasına ve bu tanıma bağlı olarak kendi coğrafi, kültürel ve siyasi sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiğini sorgulamaya itti. Bu sorgulama sonucunda, Kopenhag siyasi kriterleri olarak bilinen üyelik kriterleri ortaya çıkmıştır. Bu kriterlere göre, artık Birliğe üye olmak için başvuruda bulunan aday ülkelerin, işleyen bir açık pazar ekonomisine, 120 bin sayfayı aşan AB müktesebatını (acqui communiter) hazmedebilecek ve kendisine uyarlanabilecek bir hukuk sistemine ve AB'nin kendi değerleri olarak gördüğü ve evrensel nitelik taşıdığı iddiasında bulunduğu demokrasi, hukukun üstünlüğü, azınlık haklarının korunması, çokkültürlülük ve kültürel çoğulculuk kavram ve olgularını yaşatabilecek bir kurumsal yapıya sahip olması gerekecekti.

AB artık kendisini bir uygarlık projesi olarak tanımlamakta ve dünyanın diğer kısmından ayıran değerlerini benimsemekteydi. Bu düşüncenin temelleri aslında çok eskilere, Aydınlanma, Rönesans ve Reformasyon'un yaşandığı ve Modernizmin doğduğu 15 ve 16. yüzyıllara dayanmaktaydı (Berting 2010: 147-148). Bu yüzyıllarda Avrupa, kendi yaratmaya başladığı kültürün, doğaya hâkim olmanın ve teknolojiyi kullanmanın getirdiği özgüven, Kartezyen felsefeyi kullanarak gözlem, deney ve somuta yönelen modern bilim anlayışının doğuşu, batının Batılılaştırılması (westernization of West) denen bir süreci ve bu süreçle birlikte Portekiz, Hollanda ve İspanya gibi deniz gücü olan ülkelerin kolonileştirme faaliyetlerine başlamaları, ulaştıkları topraklarda kendine özgü kültürlerini evrenselleştirerek uygarlık nosyonunun içini doldurmaya çalışmaları ve nihayetinde dünyayı batı ve diğerleri (west and the rest) olarak kategorik bir ayrışmaya gitmelerini beraberinde getirmiştir.

Bu sürecin sonucunda oryantalist bir düşünce sistematiği batıya hâkim olmuş, doğunun kaynaklarına hâkim olarak insanlığın hizmeti sunmak olarak tanımlanabilecek kültür bağımlı (culture-bound) bir dünya algısı hızla yerleşmeye başlamıştır. Özü itibarıyla tamamen dışlayıcı, kategorik ve patolojik bir kimlik algısının doğmasına yol açan bu tarihsel tecrübe, günümüz Avrupa kimliğinin de temellerini oluşturmuştur. Kültürel evrim basamakları olarak ifade edilen ve Batı'nın daima diğer toplumlardan en azından bir üst aşamada olduğunu varsayan tarım toplumundan, sanayi toplumuna, sanayi toplumundan post-endüstriyel topluma oradan enformasyon toplumu ve uzay çağına doğru evrilen toplum basamaklarının daima en üstüne kendini yakıştıran kibirli bir yaklaşım benimsemiştir. Bu anlayışı besleyen zihni altyapıyı oryantalizm oluşturmaktaydı.

4. AB'NİN KURUMSAL VE YAPISAL PROBLEMLERİ

AB'nin siyasi bir birlik olmasının önündeki en büyük engellerden birisi de şu anda sahip olduğu kurumsal yapısıdır. Kurucu 6 üyeye göre tasarlanmış olan Konsey, Komisyon ve Parlamento yapısı artık hem üye ülkeleri temsiliyetten ve hem de karar alma mekanizmalarının demokratik işleyişi açısından yetersizlik içermektedir. Açıklık, şeffaflık ve politik hesap sorulabilirlik ilkeleri, modern bir demokrasinin olmazsa olmaz şartları olmasına rağmen AB içerisinde tüm kararlar bu üç organın kapalı kapıları ardında alınmaktadır (Cıngı 2007: 44-45). Burada seçilmişlerden ziyade halklara karşı hiçbir sorumluluğu olmayan ve Eurocrat diye ifade edilen atanmış bürokratlar söz sahibidir. Kararların hantal bir sürecin sonucunda alındığı, 11 farklı resmi dile çevrildiği, halkların birbirini anlamada zorlandığı ve sık sık tercüme kazalarının yol açtığı krizleri yaratmaktadır. Halk bu mekanizmanın içerisinde kendine yer bulamadığından dolayı "no-demos" krizi olarak adlandırılan bir aidiyet sorunu yaşamaktadır (İnaç ve Güner 2007: 41). Öyle ki, kararların kendilerine sorulmadan ve realist politikanın "yüksek politika" kategorisinde yürütülen anlayışı, zaman zaman yapılan referandumlarda Birlik politikalarına ters ve karşıt kararlar alarak protesto edebilmektedirler. Örneğin en yakın zamanda Slovakya, özellikle Yunanistan ve İtalya'yı kurtarmak için tasarlanan İstikrar Fonunu yapılan halk oylamasında reddederek orta çaplı bir krize neden olmuştur.

Bu aynı zamanda küçük ülkelerle büyük ülkeler arasında makul bir temsiliyet mekanizmasının olmayışından da kaynaklanan bir problemdir. Öyle ki, son zamanlarda dış politik saiklar nedeniyle de olsa, Almanya ve Fransa AB'nin 'doğal' liderliğini üstlenmiş, Doğu Avrupa ve Baltık ülkeleri başta olmak üzere, Birliğe sonradan katılan ve küçük ülkeler karar alma mekanizmalarından hızla dışlanmakta ve birbirinden farklı Avrupalar oluşmaktadır. Tüm ülkeler Avrupa birliğinin tüm entegrasyon parametrelerine

ortak bir şekilde katılmamakta, 'çok viteslilik' adı verilen esnek bir entegrasyon modeli işletilmekte, ortak savunma ve dış politika, adalet ve içişlerinde işbirliği, ortak para ve vize uygulaması gibi ortaklık enstrümanları üyeler arasında uçurumu artırır bir biçimde farklılıkların doğmasına yol açmaktadır. Özellikle Birliğin Transatlantik bağını kuran İngiltere, çok zayıf bağlarla AB içerisinde yer almakta, Birlik içerisinde 'ABD'nin Truva atı' görüntüsü vererek Amerikan çıkarlarını birincil öncelik olarak algılamaktadır.

5. AB'NİN KİMLİK VE ANAYASA ARAYIŞI

Hatta entegrasyonun farklı boyutlarının ulusal egemenlik ayağı bağlamında yarattığı tartışma, beceriksiz politikacıların kendi hatalarını Birliğe yansıtmaları imkânını vermiş, halklar nezdinde Birlik kısıtlayıcı, ulusal politikaları sabote eden ve egemenlik haklarını ihlal eden sevimsiz bir mekanizma halini almıştır. Bu bakımdan halkların aidiyet ve kimlik sorunlarını gidermek amacıyla 2004 yılından itibaren bir Anayasa oluşturma süreci başlatılmıştır. Eski Fransa Devlet Başkanı Valery Giscard d'Estaing başkanlığında Anayasa Konvansiyonu üye ve aday ülkelerden de temsilciler eşliğinde bir araya gelerek, halkı karar alma sürecine daha fazla angaje eden, kurumsal yapıyı daha geniş bir temsiliyet imkânı verecek şekilde genişletmeye çalışan ve ortak bir Avrupa kimliği yaratmak amacıyla ortak bir marş, bayrak, tarih gibi parametreler etrafında bütünleştirmeyi amaçlayan Avrupa Anayasası'nı şekillendirmeye çalıştı (İnaç 2007: 77-78). Ne var ki bu hamle daha teşebbüs halindeyken Mayıs 2005'te Hollanda ve Fransa'daki referandumlarda reddedilerek akamete uğratıldı. Bu durum bir yandan AB'nin dışarıya karşı tek yumruk olamadığını ve hem de büyük güçlere karşı prestijini azaltarak AB'nin küresel bir aktör olma iddiasını zayıflatmıştır. Aslında Avrupa'nın en büyük sorunları genişlemenin sınırları ve derinleşmenin aşamaları arasındaki tercihte gizlidir.

Haddi zatında ortak bir Avrupa kimliğinden söz etmek pek de mümkün değildir. Zira Avrupa kültürel kimliğinin tarihsel mirası olarak Rönesans, Reformasyon, Aydınlanma, modernizm ve rasyonalizm gibi tarihsel tecrübeler Avrupa'nın bütününde yaşanmamış ve her bir toplumu aynı derecede etkilememiştir. Ulus-inşa stratejileri olarak da ifade edebileceğimiz süreçler sonucunda bayrak, marş, Anayasa, pasaport, ortak para gibi parametrelerin hayata taşınması bile ortak bir Avrupa kimliği ve vatandaşlığı bilincini yeterince şekillendirememiştir. AB'nin resmi istatistik kurumu olan EUROSTAT, AB halkları içerisinde kendisini 'Avrupalı' olarak tanımlayanların oranının % 5'i geçmediğini, önce ulusal kimlik ve daha sonra Avrupa kimliğini benimseyenlerin oranının ise % 45 olarak gerçekleştiğini belirtmiştir (Cıngı Ibid: 67). Bu bağlamda nihai metin olarak ortaya konulması gereken Anayasa çalışmaları daha önce belirttiğimiz üzere hep akamete

uğramış, Anayasa yerine ikame edilmeye çalışılan ve 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Anlaşması da beklenen sonuçları vermekten uzak bir uzlaşı metninden ibaret kalmıştır.

AB temel itibarıyla henüz sınırlarının nerede başladığı ve nerede biteceğini hususunda henüz bir uzlaşama sağlayamamıştır. Kaldı ki, ortaya koyduğu kimlik kapsayıcı olmaktan ziyade dışlayıcı unsurlar içermekte, özellikle Habermas'ın ortaya koyduğu 'ulus-ötesi anayasal vatandaşlık' konsepti (İnaç 2004: 189) kısmen kabul edilse bile, resmi belgelerde hak ettiği desteği bulamamıştır. Bu belirsizlik en çok Türkiye'nin üyelik sürecini etkilemekte ve maalesef en haksız ve en anti-demokratik tartışmalar Türkiye'nin konumu ve misyonu üzerinden sürdürülmektedir. Şöyle ki, Anadolu toprakları Avrupa medeniyetinin oluştuğu ve şekillendiği en önemli coğrafya olmasına rağmen Türkiye'nin ne kadar ve ne kapsamda olduğu ısrarla speküle edilmektedir. Bunun en önemli nedeninin, son yıllarda etkisi ve yaygınlığı gittikçe artan İslam korkusu (İslamophobia) olduğu söylenebilir. Hâlbuki Türkiye, halkın büyük çoğunluğu Müslüman olan 57 ülke içerisinde laik, demokratik ve batılı değerlerle mücehhez yegâne ülkedir. Bu bakımdan Türkiye'nin diğer Müslüman coğrafya için bir rol-model olması hususu çokça dillendirilmiş, Türkiye'nin izlediği yörüngenin bir modalite oluşturduğu fikri, pek çok Avrupalı lider tarafından da farklı vesilelerle ifade edilmiştir. Ayrıca Doğu-Batı ve İslam-Hıristiyanlık arasında inşa ettiği sentez üzerinden Türkiye, dikkat çeken ekonomik büyüme ve kalkınmayı da sağlayabilmiştir. Bu bakımdan AB'nin Müslüman coğrafya ile doğru bir zemin üzerinde ve etkili iletişime geçebilmesi için yegâne köprü yine Türkiye'dir.

Ne var ki, tüm bu gerçeklerin bilinmesine ve zımnen kabul edilmesine rağmen Türkiye'nin tam üyeliği hususundaki tereddüt ve gönülsüzlüğün nedenlerinden birisi, Avrupa'daki güçlü liderlik zaafıdır. Avrupa Kalesi (Fortress of Europe) olarak ifade edilen ve AB'nin kendisini dar bir alana hapsederek demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi normları sadece kendi vatandaşlarına hasretmesi ve özgülemesi bu liderlik zaafının en bariz tezahürüdür (İnaç ve Güner 2006: 77-79). Öte yandan maalesef bugünün AB'si jeopolitik ufuk açısından da eleştirilmeyi hak etmektedir. Şöyle ki, Türkiye'nin komşuları dünyanın belki de en sorunlu ve en kronik çatışmalara sahne olan bölgesidir. İkinci Dünya savaşı yıllarında dile getirilen hâkimiyet teorilerinden mülhem olarak ifade edersek, enerji koridorlarının ve havzalarının da içinde bulunduğu bu coğrafyaya hâkim ya da komşu olmak aynı zamanda dünya yönetiminde güçlü bir blok olmak anlamına da gelecektir. Dolayısıyla AB genişleme tarihinde belki de ilk defa bir ülkeyi içine olarak bölgesel bir güç olmaktan çıkıp küresel bir aktör haline dönüşebilir.

Ancak ne acıdır ki, günümüz Avrupalı liderleri bu yeni misyonu yüklenecek birikim ve kararlılığa sahip bir profil çizmekten uzaktırlar. Benzer bir düşünüşle bir uygarlık projesi olarak AB'nin genişlemesi perspektifinin

meşruiyetini saplayan çokkültürlülük ilkesi ancak Türkiye gibi farklı bir dine ve geçmişe sahip bir ülkenin tam üyeliğiyle inandırıcılık kazanabilir. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu geçmişi dikkate alındığında çokkültürlü bir yapıyı yönetme konusunda Türkiye'nin Avrupa'dan yüzyıllar önce, farklı boyut ve muhtevada da olsa, ciddi tecrübelerinin olduğu unutulmamalıdır.

Ayrıca Şah Deniz 2 ve TANAP gibi projelerin gerçekleşmesiyle Avrupa'ya enerji sağlayan en önemli koridorlardan birisi olmaya aday konumundaki Türkiye'nin istikrar ve güvenliği, ancak tam üyelik perspektifinin garantilenmesiyle mümkün olabilecektir. Zira kendi bünyesinde Akdeniz, Karadeniz, Balkan, Ortadoğu, Asya ve Avrupa kimliklerini barından emperyal geçmişe ve ufka sahip olan Türkiye, farklı yönelimler içerisine girebilecek ve kendine farklı ortaklar bularak yoluna devam edebilecek kapasite ve imkâna da sahiptir. Bu bağlamda son günlerde Türkiye küresel güçlerle uyumlu risksiz bir dış politika uygulamak yerine Türkiye'yi merkeze alan bölgesel politikalar izlediği ve bölgesel bir aktör olma iddiasını pratiğe aktardığı gerekçesiyle farklı mahfiller tarafından eleştirilmektedir: Suriye'deki iç savaş, Filistin-İsrail çatışması, Mısır'daki siyasi kriz gibi Ortadoğu'ya müteallik konulara çok fazla angaje olması ve bu meselelerde uluslararası camiada baskın olan görüşlerin dışında çözüm arayışları içerisine girmesi, İran'la yakınlaşıp İsrail'le arasına mesafe koyması ve en önemli ve artık uluslararası bir nitelik kazanmış sorunu olan Kürt meselesini hiçbir uluslararası aktör ve inisiyatifine bırakmaksızın tek başına çözme iradesi göstermesi dış dünyada rahatsız yaratmaktadır. Bunun ötesinde AB başta olmak üzere BM ve NATO gibi uluslararası siyasi örgütleri eleştirerek bu yapıların revize ve reforme edilmesi ihtiyacını en üst düzeyde, etkili ve ısrarlı bir üslupla dile getirmesi hışımla ve öfkeyle karşılanmaktadır.

6. GENİŞLEME VE ENTEGRASYON KISKACINDA AB

Tam da bu noktada belirleyici olan faktör, AB'nin birbiriyle çelişiyormuş gibi görünen ama değişik konjonktürlerde farklı uygulama alanları bulan iki politikasıdır: Genişleme (widening) ve derinleşme (deepening) (Yiğit, İnaç ve Güner 2007: 14-15). AB kendi iç sorunlarını çözdüğü, mali krizleri aştığı ve kendine duyduğu güveni diri tutabilmeyi başarabildiği dönemlerde genişleme perspektifini yitirmemekte, ancak günümüzde olduğu gibi ciddi mali krizler yaşadığı ve kurumsal ve yapısal problemlerle yüzleştiği dönemlerde içine kapanarak kapılarını dış dünyaya sımsıkı kapatabilmektedir. Bu sıkıntılı dönemlerde sıklıkla AB'nin yakın zamanda sona ereceği kaygısı gündeme taşınmaktadır. Kanımızca dünyada dolaşan küresel sermayenin dörtte üçünü elinde tutabilen cazip bir ekonomik bloğun bu özelliğini yitirmeden önce yok olması ya da kendini feshetmesi mümkün değildir. Zira hiçbir AB üyesi ülke, üyelikten ayrıldığı takdirde bir

öncekine nispetle daha iyi bir ekonomik refahı yakalayabileceği ümidini henüz taşımamaktadır.

Diğer yandan Türkiye-AB ilişkilerinin önemli bir tarihi dönüm noktası olarak müzakerelerin başladığı 2005 yılından itibaren, söz konusu ilişkiler daha yavaş bir ivmeyle ilerlemektedir. Aslında bu durum kısmen eşyanın tabiatına uygun ve anlaşılabilir bir durumdur. Zira AB Komisyonu'nun Katılım Ortaklığı Belgesini (KOB) hazırlaması ve buna mukabil Türk Parlamentosu'nun Ulusal Program'la (UP) hangi yapısal reform ve düzenlemeyi hangi vadede ve ne tür yöntemler izleyerek yapacağını tespit ettiği andan itibaren bu ilişkiler artık daha teknik bir alanda ilerlemektedir. Bu süreçte çeşitli teknik problemlerin ortaya çıkması ve fasılların açılıp kapanmasındaki gecikmeler kamuoyunu olumsuz etkilemektedir. Bu durum konumuz olan Türk tarafında Avrupa yorgunluğu (fatique of Europe), AB düzeyinde ise genişleme yorgunluğu (fatique of enlargement) olarak algılanabilir (Yiğit, İnaç ve Güner Ibid.: 11). Nitekim müzakerelerin başladığı tarihte Türkiye toplumunun üyelik sürecine destek % 75 ve muhalefet % 25 oranında iken bu oran bugün tam tersine dönmüştür. Bu kısmen anlaşılabilir. Ancak anlaşılamayacak ve izahı yapılamayacak olan olgu ise, Türkiye ile aynı anda müzakerelere başlayan Hırvatistan'ın Haziran 2013'te tüm fasılları tamamlayarak AB'nin 28. üyesi olabilmesidir.

7. SONUÇ

Zira iki ülkenin müzakere süreçlerinde hiçbir paralellik kurulmasına müsaade etmeyecek kadar açılan bir makas ve derin bir uçurum mevcuttur. Öyle ki Türkiye bu zaman diliminde sadece 14 fasıl açabilmiş ve bunlardan sadece birini kapatmayı başarabilmiştir-Bunun başlıca üç nedeni olabilir. Bunlardan birincisi; Türkiye'nin kolay hazmedilemeyecek kadar demografik, coğrafi ve siyasi büyüklüğü iken, bir diğeri de aslında doğrudan AB'nin Kopenhag kriterlerinde yer almayan siyasi konuların müzakere sürecine angaje edilmesidir. Bu siyasi konuların başında yaklaşık yarım asırdır nihai çözüme kavuşturulamayan Kıbrıs meselesi gelmektedir. Bir diğer gerekçe ise, Türkiye'ye sunulan Müzakere Çerçeve Belgesi'nin adaylık ve müzakere aşamalarından geçen diğer ülkelerle mukayese edildiğinde taşıdığı çifte standarttır. Bunlara ilaveten Türkiye'nin AB'ye tam üye olmadan Gümrük Birliği'ne dâhil olan ve ticari ve mali ilişkilerinde üçüncü taraflara karşı kendini sınırlandıran ilk ve tek ülke olduğunu hatırlatmamız gerekmektir. Çok yakın tarihlerde bu haksızlık Türkiye'nin en üst siyasi otoriteleri tarafından dile getirilmiş, Gümrük Birliği'ndeki dengenin Türkiye aleyhine değiştiği belge ve bilgileriyle ortaya konulmuş ve AB'nin ABD ile Serbest Ticaret Anlaşması (STA) imzalamasına yönelik müzakerelerin yürütüldüğü hali hazır

konjonktürde Türkiye'nin üyeliğinin daha fazla aciliyet kesp ettiği ifade edilmiştir.

KAYNAKÇA

E2. İnaç, H., AB'ye Entegrasyon Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri, MKM Kitabevi, Bursa, 2010

E3. İnaç, H. (Çevirmen), G. Delanty, Avrupa'nın İcadı, Adres Yayınları, Ankara, 2004.

E14.İnaç, H., (Çeviri), A. Emre Çakır, Fifty Years of EU-TurKey Relations [AB-Türkiye ilişkilerinin 50 Yılı], Bigbang

E6. İnaç, H. (Çeviri ve Editöryel), M. Cıngı, AB'nin Demokratik Eksiklikleri, Alfa Aktüel Yayınları, 2007.

E8. İnaç, H., (Çevirmen), Jan Berting, Avrupa: Miras, Meydan Okuma, Vaat, MKM Yayınları, Bursa, 2010

D21. İnaç, H. ve Ü. Güner, "AB'nin Kurumsal Kısıtları bağlamında Zayıf Parlamento Argümanının Sosyo-politik Analizi", Joepolitik, Yıl: 6 Sayı: 37, 89-99 (2007).

D20. Mehmet YIĞIT, Hüsamettin İNAÇ ve Ümit GÜNER, "Genişleme, Mali Yardım Ve Ekonomik Büyüme Perspektiflerinden AB'nin İlk Dört Genişlemesinin Analizi", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 8, Sayı 2, 2007(81-96)

A 6. İnaç, H., "Rethinking Democracy and Governance in the EU", Journal of Academic Studies: Vol. 9, No. 32, 1-31, Febrary- April 2007

A1. İnaç, H., "Identity Problems of Turkey during the European Union Integration Process," Journal of Economic and Social Research, 6 (2), 33-62 (2004).

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

GÜVENLİK, MAHREMİYET VE ÖZGÜRLÜK BAĞLAMINDA İNTERNET KULLANIMI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ARAŞTIRMA: AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ VE GÜNEY FLORİDA ÜNİVERSİTESİ ÖRNEKLERİ*

Hüseyin KOÇAK[1]

ÖZET

Güvenlik, mahremiyet ve özgürlük kavramları bireyler açısından olduğu kadar, toplumlar ve ülkeler açısından da büyük önem taşımaktadır. Bir yanda mahremiyet ve özgürlük düşüncesi, diğer yanda ise güvenlik endişesi bulunmaktadır. Özellikle internet ve bilişim teknolojilerinin hayatımıza daha çok girdiği günümüzde bu kavramların önemi daha da artmıştır. İnsanlar için güvenlik içinde yaşamak en temel ihtiyaçlar arasındadır. Diğer yandan da mahremiyet ve özgürlük konularına önem verilmesi gerekmektedir. Bu konularda iki temel yaklaşım vardır. Bunlardan ilki, güvenlikçi politikaları öne çıkararak, özel yaşamın gizliliği ve kişisel özgürlükleri ihlal eden uygulama ve yaklaşımlardır. Diğeri ise, salt kişi özgürlüğü ve özel yaşamın gizliliğine vurgu yaparak güvenlikçi yaklaşımları eleştirenlerdir. Oysa, özgürlük ve özel yaşamın gizliliğinin önemini vurgulamakla birlikte, güvenlik ihtiyacının çok daha önemli olduğunu belirtmek gerekir. Konu salt güvenlik mi? Özgürlük mü? İkileminde ele alınmamalı, güvenli ve özgür bir özel yaşam nasıl sağlanabilir? Şeklinde irdelenmelidir. Konu bütüncül bir biçimde değerlendirilmeli, güvenli olmayan birey, toplum ve ülkelerin özgür olamayacağı göz ardı edilmemelidir. İnternet kullanımının kişisel özgürlükleri ve mahremiyeti tehdit edecek şekilde güvenlik sorunları oluşturması kabul edilemez. Bu çerçevede ülkeler gerekli önlemleri almaktadırlar. Bu bildiride, öncelikle kavramsal düzeyde güvenlik, özgürlük ve mahremiyet konuları değerlendirilmekte, ardından iki farklı ülkeden (Türkiye-Afyon Kocatepe Üniversitesi, ABD-Güney Florida Üniversitesi) öğrencilerine yöneltilen güvenlik, mahremiyet ve özgürlük temalı sorulara verilen cevapların karşılaştırmalı analizi yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İnternet Kullanımı, Güvenlik, Mahremiyet, Özgürlük*

[1] Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, kocak@aku.edu.tr

1. GİRİŞ

Her geçen gün ağ üzerindeki kullanıcı sayısı artmaktadır. Yeryüzünü küresel bir köye dönüştüren 21. Yüzyılın bu sınır tanımayan teknolojisi herkesin hayatına bir şekilde girmeye başlamıştır. Eğitimden sağlığa, eğlenceden istihbarata kadar pek çok alanda kullanılmakta, ağ üzerinde her saniye sonsuz sayıda bilgi ve görüntü paylaşılmaktadır(Tarcan, 2005:iii).

Bu bağlamda internet kullanımıyla ilgili çeşitli kavramlar gündeme gelmektedir. Günümüzde birbirine karıştırılan en temel kavramlar arasında olan, güvenlik, mahremiyet ve özgürlük kavramları, özellikle internetin yaşamımıza daha çok girmesiyle daha karmaşık bir hal almaya başlamıştır. Öyle ki, bir tarafta toplumların güven içinde yaşama istekleri, öte yanda ise mahremiyet sınırlarının ve özgürlüğün korunması gerekliliği bulunmaktadır. İşte tam bu noktada tartışma büyümekte, internetin güvenliğimizi, özel yaşamımızı ve özgürlüğümüzü kısıtlayıcı özellikleri ön plana çıkmaktadır.

Sanayi devrimiyle buharlı makinelerin yol açtığı sosyo-ekonomik değişimin benzerini, bugün de "internet" sergilemekte ve 'bilgi parmaklarınızın ucunda' sloganıyla yepyeni bir dönem başlatmaktadır. Artık gündelik yaşamdaki her şey, -ekonomi, çalışma hayatı, toplumsal ve idari hizmetler, eğitim, vs. gibi- sanal bir ortama taşınırken, insanlar internete girdikleri anda ucu bucağı olmayan bir dünyaya açılmaktadırlar. Modern toplumlarda bireyler, dünyaya geldikleri andan itibaren toplumsal yaşamın her aşamasında sistematik şekilde kayıt altına alınmaktadırlar. Günümüzde bilişim teknolojileri de, cep telefonlarının dinlenmesi, akıllı kartlar yoluyla ekonomik işlemlerin denetim altına alınması ve bu yolla çıkarılan tüketim/tüketici profillerinin veri bankalarında depolanması, şehirlerin ya da en azından işlek alanların kameralarla donatılması, internette ziyaret edilen web sitelerinin izlenmesi ve elektronik postaların okunması gibi çeşitli yöntemlerle iktidarların toplumsal denetim ve gözetim güçlerini en üst noktalara taşımaktadır(Dolgun, 2004:1).

Günümüzde bilişim teknolojilerini üretme gücüne sahip olan gelişmiş ülkeler, bir yandan bu teknolojileri ihraç ederek ekonomilerinde büyük atılımlar gerçekleştirirken, diğer yandan da bu teknolojilere dayalı gözetim sistemleri aracılığıyla küresel liderliğe oynamaktadırlar. Bu teknolojileri tasarlayan ve üreten toplumlar her zaman diğerlerine göre bir adım önde olmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: GÜVENLİK, MAHREMİYET, ÖZGÜRLÜK VE İNTERNET KULLANIMI

2.1. Güvenlik

Güvenlik ve tehdit kavramı insanlık tarihinin her döneminde çok önem verilmektedir. Geçmişte bu iki kavram uğruna savaşlar bile yapılmıştır. İnsanlar güvende olmadığı dönemlerde kendisini tehdit altında hissetmiş ve insanlar güvenliğini yeniden tesis edebilmek için tarih boyunca elinden gelen gayreti göstermiştir. Bu denli önemli olan bu iki kavramın daha iyi anlaşılabilmesi için ilk olarak güvenlik ve tehdit kavramlarını etimolojik olarak irdelemek, daha sonrasında tarihsel arka planında da bazı önemli düşünürlerin bu kavram üzerindeki görüşlerine değinmek gerekmektedir.

İlk olarak "güvenlik, kelimesi Latince 'se' (olmaksızın) ve 'cura' (endişe) kelimelerinin birleşmesinden oluşan "securitas" kelimesinden türemektedir" Dikkatli bir biçimde tercüme edildiğinde, "securitas", "endişeden uzak olma ve sükûnet" anlamına gelmektedir. "Endişeden uzak olma", objektif bir temele dayanmak zorunda değildir. Bu temel mevcut olduğunda, "securitas", eski Romalılarca "tehlikeden uzak olma, emniyet ve güvenlik" olarak anlaşılmıştır. Bu temelin yokluğu durumundaysa, "dikkatsizlik, gaflet ve ihmal" anlamlarına gelmiştir. Bu durum, "securitas" kavramının, Avrupa geleneğinin başlangıcından itibaren hem olumlu hem de olumsuz biçimlerde anlaşıldığını göstermektedir. Securitas, "korku", "ölüm korkusu" ve bunların tamamlayıcısı olan "güven" gibi bir dizi duyguya ve ilişkili kelimeye karşılık gelir. Securitas kavramını ilk kez kullanan, Romalı devlet adamı ve filozof Cicero (MÖ 106-143) ile bağdaştırılması olağandır (Arends, 2009:5).

Güvenlik kavramını, hukuk ve siyaset felsefesinin merkezine oturtan Hobbes'a göre; "bir devlet yapılanmasının en önemli meşruluk kaynağı, devletin, insanların acil gereksinimlerini karşılayabilmesidir." Hobbes'a göre; "ivedi olan ve öncelikle giderilmesi gereken ihtiyaç ise, sivil barış"tır. Bu durumda, sivil barışı kurup devam etmesini sağladığı ve böylelikle insanların "güvenlik" ihtiyaçlarını temin ettiği oranda bir devletin meşru olduğu kabul edilmektedir(http://www.dicle.edu.tr/Contents/47b05d3a-c668-447c-9f1e-b6f6d2dfe3b4.pdf). Hobbes'un yaptığı açıklamaya göre devletin varlığını sürdürebilmesi için kendisine yönelen tehditlerin yok olması gerekmektedir.

İnsanın en temel gereksinimlerinden biri olarak güvenlik; "bireysel ve kolektif, gerçek veya algısal olarak suç tehditlerinden uzak olmak" şeklinde tanımlanabilir (USAK, 2012:13). Güvenlik duygusunun insan yaşamındaki yeri ve önemine işaret eden Maslow, ihtiyaçlar hiyerarşisi piramidinde güvenlik unsuruna fizyolojik ve biyolojik gereksinmeler gibi temel gereksinmelerden hemen sonra yer vermiştir (psychclassic.yorku.ca/Maslow/motivation.htm, 2016).

Ortaçağın etrafı yüksek duvarlarla sınırlandırılmış çoğunlukla adlarını "bourg" denilen kale burçlarından alan, "kuleli ve kaleli kentleri", herhalde güvenliğin kentler için önemini en iyi biçimde sembolize etmektedir. Geçmişten beri güvenlik kentin gelişimi için yaşamsal bir öneme sahiptir. Öte yandan kent güvenliği, bireylerin yaşam kalitesi göstergelerinin başında gelmektedir. Güvenli bir kentte insanlar, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamlarını korkusuzca sürdürürler.

Teknoloji güvenilmek ve itaat edilmek isteyen bir dosttur; ki bu yüzden bir çok insan teknolojiye güvenmektedir ve boyun eğmektedir. Zira teknoloji gerçekten çok cömerttir. Ancak teknolojinin kontrol dışı büyümesi insanlığı tehdit etmektedir. Öte yandan internet teknolojileri ahlaki temelden yoksun bir kültür oluşturmaktadır(Postman:2006:239).

2.2. Mahremiyet

Mahremiyet kavramı, ilk kez 1890 yılında Amerikalı yargıç Brandeis tarafından "bireyin yalnız bırakılma hakkı" olarak tanımlanmıştır. Mahremiyet bireylerin, devletin ve diğer kişilerin müdahalesinden muaf olarak hareket edebileceği, yaşamsal faaliyetlerini sürdürebileceği bir alanın ve kişilik haklarına bağlı olan tüm unsurların bütününe verilen ad olarak açıklanmıştır(Beceni, 2004:1).

Günümüzde önem arz eden bir başka konu ise gizliliktir. Bu sorun sıradan vatandaştan, büyük örgütlere kadar herkesin sorunu haline gelmiştir. İnternet ise bazı hak ve özgürlüklerin ihlalini beraberinde taşımaktadır ki, bunlardan biri de toplumlarda kutsal ve dokunulmaz kabul edilen bireysel mahremiyettir.

"Bireysel mahremiyet bu toplumların ahlaki, manevi, sosyal, ekonomik ve hukuki kurallarının ayrılmaz bir parçası olup mahremiyetin ihlali bu kurallardan sapma sayılır ve suç oluşturur"(Tanılır, http://www.olympos.net/belgeler/bilisim-suclari/internet-suclari-ile-mucadele-ederken-bireysel-mahremiyetin-korunmasi-hukum#axzz4Nc9vCLow).

Mahremiyet kavramı hukuk düzenlerini sürekli meşgul etmiş, mahremiyetin korunması ve mahremiyete saygı gösterilmesi usulleri ve koşulları üzerinde yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Mahremiyet, uluslararası insan hakları hukukunda '*korunması gereken temel bir hak*' olarak görülmüş; Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 17. maddesinde de, '*Hiç kimsenin mahremiyeti, ailesi, evi veya haberleşmesi keyfi ya da hukuk dışı müdahalelere konu olamaz ve şeref ile itibarına hukuk dışı saldırı yapılamaz*' hükmü yer almıştır. Bu arada 'birey olma bilinci' ve 'gizliliğin' yaşamsal bir anlam ifade ettiği gelişmiş ülkelerde, kamuoyunun zorlaması ile çıkarılan yasalarla bireylerin koruma altına alınması hedeflenmiştir.

Mahremiyet, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde temel bir insan hakkı olarak nitelendirilmiş ve birçok Avrupa ülkesinde koruma altına alınmıştır. Ülkemizde ise anayasanın 20. Maddesi, herkesin özel hayatına ve aile haklarına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahip olduğunu ve özel hayatın gizliliğine dokunulmayacağını belirtmektedir. Diğer taraftan, Türk Ceza Kanununun " Özel Hayata ve Hayatın Gizli Alanına Karşı Suçlar " başlığını taşıyan bölümü bu hakkın korunması ile ilgili hükümler getirmiştir (Cerrah, 2008).

2.3. Özgürlük

İnsan doğası itibariyle özgür bir varlıktır. Ama insan, eylemlerinde ve davranışlarında sınırsız bir özgürlüğe sahip değildir. Başkalarının özgürlük alanlarını ihlal ettiği anda kendi özgürlüğü de sona erer. Devletin varoluş nedenlerinden birisi de, insan hak ve özgürlüklerinin korunmasıdır. Devletin en temel görevi, güvenlik ve adalet ölçütleri içerisinde özgürlükleri sağlamak ve korumaktır.

Özgürlük ve güvenlik kavramı bazı düşünürlerin fikirlerine göre birbiriyle zıt iki kavram iken bazı düşünürlere göre de birbirini tamamlayan iki kavramdır. Bu iki kavram bir biriyle zıttır. Çünkü insanlar güvende olabilmesi için kendisinden bazı haklardan feragat etmesi gerekir. Mesela; eski insanlar doğa durumunda kendisini güvende hissetmediği için toplum sözleşmesi vasıtası ile devlet olgusunu açığa çıkmasını sağlamaktadır. Bu iki kavram bazı yönleri itibariyle birbirleriyle tamamlarlar. Çünkü insanlar güvende hissettiği zaman özgür olabileceğini düşünür. Yani devletin varlığı özgürlüğü meşrulaştırıcı bir araç olarak görülmektedir. Özgürlük ve güvenlik kavramları arasındaki ilişki özleri itibari ile tartışmalı yani bir başka deyişle yoruma açık bir konudur. Bu konuda önemli olana özgürlük ve güvenlik kavramına hangi yönden bakıldığıdır. Özgürlük ve güvenlik kavramları arasındaki ilişkiyi daha iyi analiz edebilmek ve bu iki olgu içindeki çıkmazları daha iyi anlayabilmek için öncelikle özgürlük kavramının ne ifade ettiği ve tarihsel süreç içinde kendisini nasıl gösterdiğine bakmak gerekmektedir.

Özgürlük kavramı en başta insanın içgüdüsel olarak içinde taşıdığı bir duygudur. Bu duygu insanın varoluşundan beri vardır. Tam bu noktada E. Fromm'a değinmek gerekmektedir. E. Fromm'a göre;"İnsan varoluşu ve özgürlüğü, daha baştan ayrılmaz iki öge"dir. Burada "özgürlük, 'bir şey yapma' şeklinde olumlu anlamda değil, 'bir şey yapmama' yani edimlerin içgüdüsel düşkünlükler sonucu geçekleşmemesi anlamda özgürlüktür. Yani özgürlük; iki anlamlı, belirsiz bir yetidir"(Fromm, 2011:42).

John Locke'un düşüncesine göre özgürlük, kişinin kendi istediği ile alakalı bir durum değildir. Özgürlük, "kişinin isteğine bağlı olmayıp, aklın seçtiklerini yapmama erkine sahip olma" ile alakalıdır. Yani özgürlük,

“insanın isteğine değil, insanın eylem gücüne ait bir kavramdır” (Eroğlu, 2010:2).

Hobbes da ünlü eseri Leviathan’da özgürlüğü “tam olarak engelleme olmaması” şeklinde nitelemektedir. Hobbes, “Engelleme kelimesiyle de, hareketin önündeki dışsal engelleri kastettiğini belirtmektedir. Yine aynı eserinde, özgür bireyi gücü ve zekâsıyla yapmaya muktedir olduğu şeylerde, istediği şeyi yapması engellenmemiş kimse” olarak tanımlamaktadır. Yani Hobbes’a göre özgürlük, dış engellerin yokluğudur(Dursun, 2009:3).

“Kişilerin iletişim ya da eylemlerinin sistematik olarak araştırılması ya da izlenmesine gözetim denilmektedir. Bilgi teknolojisindeki gelişmeler gözetimciler tarafından kişileri görünmeksizin ya da bilinmeksizin izlenebilir hale getirmiştir”(Akt. Ercan, http://www.mevzuatdergisi.com/2009/09a/01.htm). “Örneğin, kredi kartları ile yapılan alışverişler, internet üzerinden gerçekleştirilen ticari işlemler, internette ziyaret edilen web siteleri”, alışveriş alışkanlıkları hatta mesajları takip edilebilmektedir(Bozkurt, http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2499/gozetim-ve-internet-ozel-yasamin-sonu-mu#.WAiFJ-CLTIX).

İnternet bir özgürlük alanıdır ancak internet kullanan insanların, tıpkı yüz yüze iletişimde olduğu gibi internet üzerindeki davranışlarının da sorumluluğunun bilincinde olmalıdır.

2.4. İnternet ve Kullanımı

İnternet, dünya üzerinde mevcut milyonlarca bilgisayarın ortak bir protokol çerçevesinde birbirleriyle iletişim kurmalarını ve kaynaklarını paylaşmasını sağlayan büyük bir ağdır (Akın, 1996:34).

İnternet, bilgisayarınızın, dünya üzerindeki birbiriyle bağlantılı milyonlarca bilgisayardan herhangi birisiyle veri, ileti ve dosya alış verişi yapmanıza olanak sağlayan, bilgisayarlar sistemidir. Kısaca dünya üzerindeki bilgisayar ağı olarak tanımlanmaktadır. Bir taraftan, sıcak evinizden çıkmadan birçok işinizi yapan bir araç, diğer yandan ise evinizin bir köşesinde canavarları barındıran tehlikeli bir silah konumundadır. Burada önemli olan kullanım biçimi ve bağımlı olup olmama durumudur. İnternet bağımlısı ve yanlış kullanım içinde olan bireyler mutlaka zarar görmektedir. İnternet giderek yaygınlaşarak ve hayatın her alanına girerek insanlara yeni fırsatlar sunmaktadır. Ancak internetin sunduğu bu fırsatlar her zaman iyi yönde kullanılmamaktadır. Kötü niyetli insanların varlığı bu ortamın ihlal edilmesine ve farklı amaçlar için kullanılmasına neden olmaktadır(Akın, 1996:34).

İnternetin kullanımı küresel boyutta olduğundan kontrol edilmesi çok zordur. Bundan dolayı kişi internet kullanırken kendi vicdanıyla baş başa kalmaktadır. Ancak kötü niyetli insanların varlığı bu ortamın ihlal edilmesine ve farklı amaçlar için kullanılmasına neden olmaktadır. İnternetin bu şekilde

kullanımı bazı etik kaygıları da beraberinde getirmektedir(Dede, 2004). Bilişim teknolojilerinin sunduğu olanaklar kişileri izleme ve onların mahremiyetini ihlal etme olanağını sadece devletin güvenlik birimlerine vermiyor.

Başta bilişim teknolojilerini üreten ve pazarlayan şirketler ve bunların ülkeleri olmak üzere, birçok resmi ve özel kurumlar tarafından kişilerin haberleşmeleri izlenmektedir. Özellikle bu teknolojileri üreten ülkeler izleme üstünlüklerini her zaman ellerinde bulundurmaktadırlar(Cerrah, 2008).

Söz konusu ülkeler bu avantajları kullanarak diğer ülkelerin iletişimlerini de izlemektedirler. Buna " Echelon " sistemini örnek olarak verebiliriz. Echelon sistemi, Amerika Birleşik Devletleri öncülüğünde beş ülkenin (Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda) ortaklaşa çalışması sonucu kurulmuş olup, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu dünyanın çeşitli ülkelerine yerleştirilen gelişmiş antenler aracılığıyla dünyadaki tüm internet ve telefon iletişimini izlemektedir. Bu sistem, güvenliği sağlamak amacıyla kurulmuş olmasına rağmen, son zamanlarda elde edilen bilgilerin ticari amaçlarla kullanıldığı ortaya çıkmıştır(Kırlıdağ, 2005:2).

3. ALAN ARAŞTIRMASI (Amaç, önem, yöntem, evren, sınırlılıklar, veri toplama ve hipotezler)

3.1. Amaç

Bu çalışmanın amacı, internet kullanımı bağlamında (AKÜ)Afyon Kocatepe Üniversitesi ve (USF)Güney Florida Üniversiteleri öğrencilerinin güvenlik, mahremiyet ve özgürlük kavramlarına ilişkin yaklaşımlarını anlamaya çalışmaktır. Bu kapsamda söz konusu üniversite öğrencileri ile belli sayıda yüz yüze anket yapılmış bulgular değerlendirilmiştir. Çalışma evreni, yalnızca bu üniversite öğrencileri ile sınırlıdır ve anketler 2014-2015 yılında gerçekleştirilmiştir.

3.2. Temel Hipotezler

Çalışmanın temel hipotezleri şunlardır:

1. Katılımcılar genellikle internet bağlantısını Laptop ile yapmaktadır.
2. Katılımcılar internet teknolojilerindeki yenilikleri yetersiz görmektedir.
3. Katılımcılara göre internet ile ilgili en önemli sorun bağlantı kalitesidir.
4. Son yıllarda iletişim ve internet teknolojilerinde yaşanan gelişmeler kişiler arası güveni azaltmaktadır.

5. İnternette hiç bir içerik ve siteye yasak konulamaz.
6. Katılımcı karşılığında daha fazla ücret ödeyerek daha güvenli iletişim ve internet hizmeti almak istemektedir.
7. Devlet, toplum güvenliğini sağlayabilmek adına kişilerin özel bilgi ve iletişimlerini takip etmelidir.

4. BULGULAR

Tablo 1. Cinsiyet

ÜNİVERSİTE		Frekans	Yüzde
USF	Erkek	56	49,6
	Kadın	57	50,4
	Toplam	**113**	100,0
AKÜ	Erkek	68	54,4
	Kadın	57	45,6
	Toplam	**125**	100,0

Tablo 1'de görüldüğü gibi, katılımcıların cinsiyet dağılımlarına bakıldığında erkek ve kadın oranlarında belli bir denge olduğu görülmektedir. University of South Florida(USF) için bu oran %49.6 erkek, %50.4 kadın şeklinde iken, Afyon Kocatepe Üniversitesi(AKÜ) için %54.4 erkek, %45.6 kadın şeklindedir. Sosyal bilim araştırmalarında mutlaka sorulan cinsiyet sorusu, aynı zamanda kişilerin sosyal hayatlarında, alışkanlıklarında ve kararlarında belirleyici bir rol oynamaktadır.

Tablo 2. Genellikle İnternet bağlantınızı en çok hangisi ile yapıyorsunuz?

ÜNİVERSİTE		Frekans	Yüzde
USF	Desktop	10	8,8
	Laptop	77	68,1
	Tablet	5	4,4
	Akıllı Telefon	21	18,6
	Toplam	113	100,0
AKÜ	Desktop	4	3,2
	Laptop	61	48,8
	Tablet	11	8,8
	Akıllı Telefon	49	39,2
	Toplam	125	100,0

"**Genellikle İnternet bağlantınızı en çok hangisi ile yapıyorsunuz?**" şeklinde formüle edilen soruya verilen katılımcı yanıtları incelendiğinde, genel tahminlere paralel bir biçimde en çok kullanılan cihazın laptop olduğu görülmektedir. Katılımcılardan 77 kişinin (%68.1) internet bağlantısını laptop ile yaptığı görülmektedir. İnternet bağlantısı yapılan diğer önemli aygıt ise (%18.6) akıllı telefondur. İnternet alanında yaşanan gelişmeler ve çeşitli uygulamaların yaygınlaşması akıllı telefonlara ilgiyi

artırmıştır. Gençler internet bağlantılarının büyük çoğunluğunu hala laptop üzerinden yapmaktalar. Tabletler henüz sanıldığı kadar yaygın değil veya yaygın olsalar da insanlar henüz bazı alışkanlıklarını terk edememiştir. Laptop kullanmak gibi, Desktop'la internet erişimi büyük olasılıkla ofis kullanımında vardır ve toplam kullanımın az bir kısmını kaplamaktadır. İnsanlar tablet kullanımını daha çok uygulama tabanlı yapmakta ve doğrudan web tarayıcı açmadıkları için internete girmediklerini sanmaktadırlar. Ya da tablet uygulamaların çoğunun yine internete bağlı olduğunun çok farkında değildir.

Katılımcıların cevaplarına bakıldığında dizüstü bilgisayardan internet erişimi diğer (akıllı telefon, tablet ve masaüstü bilgisayar) alternatiflere göre daha çok tercih edildiği görülmektedir. Bunun nedeni olarak dizüstü bilgisayarlar günümüzde taşınabilirlik kolaylığı nedeniyle daha sık olarak kullanılmaktadır. Bu bilgisayarlar da taşındıkları her yerde WiFi ya da telefon ağları üzerinden internete girebildikleri için kişilerin daha sıklıkla kullandıkları izlenimi verebilmektedir. Ayrıca bu bilgisayarlar açık oldukları sürece internet ağı üzerindeki oturumları açık bulunmaktadır. Dizüstü bilgisayarların bu avantajlarının yanı sıra gündelik işlerde (TV izleme, radyo dinleme, alışveriş, vb.) akıllı telefonlara kıyasla daha yoğun olarak kullanıldığı açıkça bilinmektedir. Bunun asıl nedeninin dizüstü bilgisayarların hem çok daha gelişmiş hem de büyük ekranlara sahip olması olduğu düşünülmektedir. Aslına bakılırsa, insanlar cep telefonlarını internete bağlanmak için gün içerisinde daha sık kullanmaktadırlar. Bireyler veri hattı üzerinden internete girmekte ve en sık olarak mesajlaşma uygulamalarını kullanmaktadırlar. Dizüstü bilgisayarlarla karşılaştırıldığında akıllı telefonlardan internet üzerinde açılan oturum sayısı dizüstü bilgisayara göre çok daha fazla olabilmekte fakat çoğu zaman oturum süresinin dizüstü bilgisayara göre çok daha kısa olduğu bilinmektedir. Akıllı telefonların ekranları büyüdükçe, kullanımı daha da kolaylaştıkça ve daha yüksek hızlarda internet erişimi imkanı sağlandıkça, bu kullanımın belirli uygulamalar için çok daha fazla artacağı düşünülmektedir. Aynı şekilde bu artışın tablet bilgisayarlarda da görülmesi beklenmektedir. Öte yandan, tablet ve dizüstü bilgisayar arasındaki fark da zaman içerisinde kalkacağı düşünülebilir.

Tablo 3. Şu anki internet teknolojilerindeki yenilikler (cihaz, hız, bağlantı kalitesi vb açılardan) isteklerinizi karşılıyor mu?

ÜNİVERSİTE		Frekans	Yüzde
USF	Evet karşılıyor	88	77,9
	Hayır karşılamıyor	22	19,5
	Fikrim yok	3	2,7
	Toplam	113	100,0
AKÜ	Evet karşılıyor	71	56,8
	Hayır karşılamıyor	46	36,8
	Fikrim yok	8	6,4
	Toplam	125	100,0

Araştırmanın en temel sorularından birisi de **"Şu anki internet teknolojilerindeki yenilikler (cihaz, hız, bağlantı kalitesi vb açılardan) isteklerinizi karşılıyor mu?"** şeklindeki sorudur. İlginç bir biçimde USF katılımcılarının büyük çoğunluğu %77.9 mevcut teknolojik yeniliklerin isteklerini karşıladığını belirtmektedir. Katılımcıların %19.5'i (22) kişi ise isteklerinin karşılanmadığını belirtmektedir. Bu oran AKÜ için %56.8 ve %36.8 şeklinde olmuştur. Bu oranlar Türkiye'de kullanıcıların isteklerinin karşılanması noktası eksikliklere işaret etmektedir. Ama anlaşılan o ki, teknolojinin geldiği nokta itibariyle insanların çoğunun istekleri karşılanmaktadır. İnternet üzerinden video izlemek, oyun oynamak, bir web sitesine bir şey yüklemek (*upload*), bir şey indirmek (*download*) gibi konularda istenen şeyler yapılabilmektedir. Bir sonraki soru buna yönelik bir soru gibi duruyor ama esas olarak neden hızı yetersiz gördüklerini anlamak gerekmektedir. Videoyu (hem de HD videoyu) takılmadan izleyebilmek önemli bir aşama olarak görülmemektedir. Burada belki olumsuz cevabı vermiş olan insanların, gelişme ve yenilik alanlarında neler beklediğini öğrenmek gerekmektedir. Acaba bu hız konusunda bir doyumsuzluk mu söz konusu olmaktadır?

Tablo 4. Cevabınız hayır ise hangi konularda eksikler görüyorsunuz?

ÜNİVERSİTE		Frekans	Yüzde
USF	Bağlantı kalitesi düşük	80	70,8
	Ücreti yüksek	14	12,4
	Erişim Sorunu var	16	14,2
	Yaygınlık	3	2,7
	Toplam	113	100,0
AKÜ	Bağlantı kalitesi düşük	79	63,2
	Ücreti yüksek	28	22,4
	Erişim Sorunu var	17	13,6
	Yaygınlık	1	,8
	Toplam	125	100,0

Tablo 4'de katılımcı yanıtları sunulan ve "**Cevabınız hayır ise hangi konularda eksikler görüyorsunuz?**" şeklinde formüle edilen soruda gelişme ve yenilikler isteklerimizi karşılamıyor diyen USF öğrencilerinin büyük çoğunluğu %70.8'i, sorun olarak bağlantı kalitesinin düşüklüğünden söz etmişlerdir. %14.2'lik kullanıcı erişim problemlerini dile getirmiş, %12.4'lük bir kesim de internet ücretlerinin yüksekliğini bir sorun olarak görmüşlerdir. Benzer oranlar AKÜ öğrencileri için de geçerli olmaktadır. Buradan anlaşılan en büyük sorun, bağlantı kalitesinin düşük olmasıdır. Katılımcıların en büyük beklentisi bağlantı hızındadır. Zayıf halka bağlantı hızı olarak görülmektedir. Bağlantı hızının artırılması yönünde yapılacak çalışmaların internet problemlerini çözme açısından katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Tablo 5. İletişim ve internet teknolojilerinde son yıllarda yaşanan gelişmeler kişilerin birbirine güvenini azaltmıştır.

ÜNİVERSİTE		Frekans	Yüzde
USF	Kesinlikle katılıyorum	23	20,4
	Katılıyorum	50	44,2
	Fikrim yok	24	21,2
	Katılmıyorum	8	7,1
	Kesinlikle katılmıyorum	8	7,1
	Toplam	113	100,0
AKÜ	Kesinlikle katılıyorum	8	6,4
	Katılıyorum	10	8,0
	Fikrim yok	10	8,0
	Katılmıyorum	70	56,0
	Kesinlikle katılmıyorum	27	21,6
	Toplam	125	100,0

Tablo 5'de katılımcı yanıtları sunulan ifade, iletişim ve internet teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin sosyal ilişkileri ne düzeyde etkilediğini öğrenmek amacıyla oluşturulmuştur. Katılımcılara, **"İletişim ve internet teknolojilerinde son yıllarda yaşanan gelişmeler kişilerin birbirine güvenini azaltmıştır"** olarak bir yargı cümlesi şeklinde kurgulanan ifade hakkında görüşleri sorulmuştur. USF öğrencilerinin çoğunluğu (73) kişi %64.6 kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum şeklinde görüş bildirmiştir. Katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum diyenlerin toplamı ise 16 kişi, %14.2'dir. Bu konu hakkında AKÜ öğrencileri ise farklı bir görüş ortaya koyarak %77.6 oranında bu yargıya katılmadığını belirtmiştir. Bu sonuçlar aslında Türkiye'de son zamanlarda yaşanan hukuk dışı dinleme ve gözetlemeler dikkate alındığında oldukça şaşırtıcıdır. İletişim ve internet teknolojileri alanında yaşanan gelişmeler toplumsal yaşamda çok çeşitli alanlarda kolaylıklar sağlarken, kişiler arası güvenin azalması noktasında olumsuz bir etki yapmaktadır. İnsanlar her an bir şekilde izlendiği, dinlendiği ve kayıt altına alındığı endişesini taşımaktadırlar. Hedef kitle AKÜ öğrencileri olunca özellikle yöneticiler ve bürokratlar arasında yaşanan dinleme olaylarından pek fazla etkilenmemiş görünmektedir. Teknoloji kötü insanların elinde ve amaçlar için kullanıldığı zaman toplumsal ilişkileri bozmakta, güvenlik ve mahremiyet sorunları ortaya çıkmaktadır. Toplumsal yaşamımıza kolaylıklar katan teknoloji bir anda toplumsal yaşamımızı ve ilişkilerimizi zorlaştıran bir araca dönüşebilmektedir. Kanımızca burada teknolojiyi suçlamak yerine kullanıcı boyutuyla bakıp değerlendirmek daha doğru bir yaklaşımdır.

Tablo 6. İnternette bazı siteler ve içerikler(sanal kumar, porno, vs) tamamen yasaklanmalıdır.

ÜNİVERSİTE		Frekans	Yüzde
USF	Kesinlikle katılıyorum	13	11,5
	Katılıyorum	23	20,4
	Fikrim yok	31	27,4
	Katılmıyorum	25	22,1
	Kesinlikle katılmıyorum	21	18,6
	Toplam	**113**	100,0
AKÜ	Kesinlikle katılıyorum	19	15,2
	Katılıyorum	20	16,0
	Fikrim yok	17	13,6
	Katılmıyorum	14	11,2
	Kesinlikle katılmıyorum	55	44,0
	Toplam	**125**	100,0

Tablo 6'da katılımcı yanıtları sunulan **"İnternette bazı siteler ve içerikler(sanal kumar, porno, vs) tamamen yasaklanmalıdır"** şeklinde verilen yargı cümlesine farklı cevaplar verilmiştir. Burada katılımcıların internet kullanımı konusundaki yasakçı ve özgürlükçü düşünceleri anlaşılmak istenmiştir. USF öğrencileri arasında 46 kişi (%40.7) hiçbir şekilde yasakları kabul etmemektedir. Evet, bazı siteler ve içerikler yasaklanabilir diyenlerin oranı %31.9'dur. Bu konuda fikir bildirmeyenlerin oranı %27.4'dür. AKÜ öğrencileri arasında yasaklardan yana olmayanların toplam oranı %55.2'dir. Daha geleneksel ve devletçi bir yaklaşıma sahip olan katılımcılardan böyle bir sonucun çıkması şaşırtıcı gibi görünse de, üniversite gençliğinin özellikle böyle bir konuda daha özgürlükçü bir düşünceye sahip olması normal olarak değerlendirilmektedir. Aynı soru geleneksel kesimlere sorulmuş olsaydı büyük olasılıkla yasaklardan yana bir sonuç çıkabilirdi.

Tablo 7. Karşılığında daha fazla ücret ödeyerek kişisel iletişimimin(mail, sosyal ağlar vb.) daha güvenli olmasını isterim.

ÜNİVERSİTE		Frekans	Yüzde
USF	Kesinlikle katılıyorum	28	24,8
	Katılıyorum	46	40,7
	Fikrim yok	26	23,0
	Katılmıyorum	12	10,6
	Kesinlikle katılmıyorum	1	,9
	Toplam	**113**	100,0
AKÜ	Kesinlikle katılıyorum	12	9,6
	Katılıyorum	17	13,6
	Fikrim yok	29	23,2
	Katılmıyorum	42	33,6
	Kesinlikle katılmıyorum	25	20,0
	Toplam	**125**	100,0

Karşılığında daha fazla ücret ödeyerek daha güvenli iletişim kurmayı isteyenlerin oranı yaklaşık %65.5 gibi önemli bir orandır. Bu konu hakkında fikir belirtmeyenlerin oranı %23, hayır diyenlerin oranı ise %10.6'dır. Bu sonuçlardan da anlaşılacağı gibi insanlar daha güvenli iletişim kurabilmek için daha fazla ücret ödemeyi göze almaktadırlar. Ücret önemli değil yeter ki güvenli iletişim kurabileyim. Burada ileride yapılacak araştırmalarda şöyle bir soru eklenebilir. Daha güvenli bir iletişim yapmanız için bağlantı hızınızın düşmesine razı olur musunuz?

Halihazırda internet teknolojisi için kullanılan çeşitli güvenlik teknikleri var. Bunlar uygulama alanına göre farklı seviyelerde olmaktadır. Bankacılık uygulaması için yüksek seviyede bir güvenlik gerekirken, e-mail gibi uygulamalarda bu biraz düşük olabilmektedir. Buradan maliyeti yüksek bile olsa daha fazla güvenlik isterim demeleri, kişilerin bir noktada mahremiyete ne kadar önem verdiklerini göstermektedir.

Tablo 8'de katılımcı yanıtları sunulan **"Toplum güvenliğini sağlamak amacıyla kişilerin özel bilgileri ve görüşmelerinin devlet tarafından izlenmesi doğrudur"** şeklindeki yargı bildiren bir cümle hakkında net görüşler göze çarpmaktadır. İnternetin tüm dünyada gelişmesi, her alanda izleme ve gözetlemeyi daha da kolaylaştırmıştır. Toplanan verilerin kolayca saklanması ve işlenmesi sayesinde gözetim toplumu mümkün hale gelmektedir. Katılımcılardan USF öğrencilerinin yalnızca 24'ü (%21.2) bu düşünceye kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum biçiminde cevap vermiştir. Büyük çoğunluk (%66.4) ise tercihini özgürlüklerden yana yapmış, özel bilgi ve görüşmelerin toplum güvenliği amacıyla bile olsa devlet tarafından izlenmesini istememiştir. AKÜ öğrencileri ise konuya daha geleneksel bir bakış açısıyla yaklaşmış (%60) oranında devletin kişilerin özel bilgileri ve görüşmelerini izleyebileceğini belirtmiştir.

Tablo 8. Toplum güvenliğini sağlamak amacıyla kişilerin özel bilgileri ve görüşmelerinin devlet tarafından izlenmesi doğrudur.

ÜNİVERSİTE		Frekans	Yüzde
USF	Kesinlikle katılıyorum	7	6,2
	Katılıyorum	17	15,0
	Fikrim yok	14	12,4
	Katılmıyorum	28	24,8
	Kesinlikle katılmıyorum	47	41,6
	Toplam	**113**	100,0
AKÜ	Kesinlikle katılıyorum	62	49,6
	Katılıyorum	13	10,4
	Fikrim yok	21	16,8
	Katılmıyorum	23	18,4
	Kesinlikle katılmıyorum	6	4,8
	Toplam	**125**	100,0

Bu soru başka sorular çerçevesinde de değerlendirilerek biraz daha açıklığa kavuşturulabilir. Risklerin arttığı bir ortamda devletler, güvenlik politikalarını belirlerken, toplum güvenliği ve özgürlükler ikilemi arası sıkışmış bulunmaktadır. Güvenlikçi politikalar bazı kısıtlamaları da beraberinde getirmektedir. Bilgi güçtür ilkesi gereğince iktidarlar, yönetimleri altında toplumlar hakkında bilgi sahibi olmak istemekte ve bu yönde uygulamalar yapmaktadırlar. Modern dünyada, toplumsal hayatın düzenlenmesi ve suçla etkin mücadelenin sağlanabilmesi için, gözetim ve izleme yapılması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bunun da devlet(otorite) tarafından yapılması doğal karşılanmaktadır. Doğal olmayan ise resmi otoriteler dışında kişi ve örgütlerce izleme ve dinleme yapılmasıdır.

Öte yandan güvenlik ve özgürlük bağlamında konuya yaklaşıldığında, bu konuda belli bir denge gözetilmeli devletler güvenlik için kişilerin özgürlüklerden, özgürlük için de, güvenlikten ödün vermemelidir. Acaba insanlar artık devlete güvenmiyorlar ve o yüzden mi hiçbir gözetim ve takip istemiyorlar, yoksa özel hayatlarına çok mu önem vermektedirler? Bu noktada şunlar söylenebilir; resmi ve yasal otoritenin dışında bir izleme ve gözetleme kabul edilemez. Bu otoriteler, kişilerin mahrem/özel hayatlarını ihlal etmeden, özgürlüklerini kısıtlamadan güvenliği sağlamak için kamusal alanda izlemeler yapabilmeli ve bundan da rahatsızlık duyulmamalıdır.

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Son yüzyılda iletişim olgusuna verilen önemin ve iletişim araçlarının kullanımının artması, iletişim alanındaki teorik ve pratik araştırmalara hız verilmesine yol açmıştır. Enformasyon toplumu tartışmalarında da bu araştırmaların önemli bir yeri vardır(Avcıoğlu, 2011:54).

Büyük kolaylıklar sağlamalarının yanında bir tehlike olarak da beliren internet teknolojileri; küresel anlamda, egemen kesimlerin insanlığı tarihte görülmemiş biçimde kontrol altına almasını sağlayan gizli silahlardır. Bunların başında, kişisel bilgisayar-televizyon-telefon ve faks gibi teknolojileri tek bir cihaz içinde bir araya getiren, çok işlevli 'tümleşik sistemler' gelmektedir. Bu sistemler sayesinde, insanların evden çıkmasına gerek kalmadan, tüm işlemler birkaç tuşa basarak tek bir araç yoluyla evden yapılabilmektedir. Böylece bireyler bilgisayarda televizyon seyredebilir ve radyo dinleyebilir, telefon görüşmeleri ile posta hizmetlerini internet üzerinden gerçekleştirebilir, bankacılık işlemlerini ve her çeşit ödemeyi evden yapabilir hale gelmişlerdir.

Risklerin arttığı bir ortamda devletler, güvenlik politikalarını belirlerken, toplum güvenliği ve özgürlükler ikilemi arası sıkışmış bulunmaktadır. Güvenlikçi politikalar beraberinde bazı kısıtlamaları da

getirmektedir. Bilgi güçtür ilkesi gereğince iktidarlar, yönetimleri altında toplumlar hakkında bilgi sahibi olmak istemekte ve bu yönde uygulamalar yapmaktadırlar.

Güvenlik ve özgürlük bağlamında konuya yaklaşıldığında, bu konuda belli bir denge gözetilmeli devletler güvenlik için kişilerin özgürlüklerden, özgürlük için de güvenlikten ödün vermemelidir. Acaba insanlar artık devlete güvenmiyorlar ve o yüzden mi hiçbir gözetim ve takip istemiyorlar, yoksa özel hayatlarına çok mu önem veriyorlar?

Modern dünyada, toplumsal hayatın düzenlenmesi ve suçla etkin mücadelenin sağlanabilmesi için, gözetim ve izleme yapılması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bunun da devlet(otorite) tarafından yapılması doğal karşılanmaktadır. Doğal olmayan ise, resmi otoriteler dışında kişi ve örgütlerce yasadışı izleme ve dinleme yapılmasıdır. Teknoloji kötü insanların elinde ve amaçlar için kullanıldığı zaman toplumsal ilişkileri bozmakta, güvenlik ve mahremiyet sorunları ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, toplumsal yaşamımıza kolaylıklar katan teknoloji bir anda toplumsal yaşamımızı ve ilişkilerimizi zorlaştıran bir araca dönüşebilmektedir. Kanımızca burada teknolojiyi suçlamak yerine kullanıcı boyutuyla bakıp değerlendirmek daha doğru bir yaklaşımdır. Üniversite öğrencilerinin de genel kanaatleri, özel yaşamlarına dokunulmaması ama güvenli bir ortamda yaşayabilme istekleri şeklindedir. Toplumsal yaşamımızı kolaylaştıran araçlar, bunu yaparken, güvenliğimizi ve özel yaşantılarımızı tehlikeye atmamalıdır. Toplumsal duyarlılığın bu alanda geliştirilmesi zorunludur.

KAYNAKÇA

AKIN, Cahit (1996). *Her Yönüyle İnternet,* 1.Baskı, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, ss.34.

ARENDS, J. Frederik M.(2009). *Homeros'dan Hobbes Ve Ötesine: Güvenlik Kavramının Avrupa Geleneğindeki Boyutları*. Uluslararası İlişkiler Dergisi,6(22), 3-33.

AVCIOĞLU, Gürcan Şevket (2011). Küresel Bilgi Teknolojileri ve Toplumsal Değerler, Çizgi Kitabevi, Konya.

BECENİ, Yasin (2004). Siber uzayda Mahremiyet, Türkiye Bilişim Şurası Hukuk Çalışma Grubu, Erişim Tarihi: 19.06.2004.

BOZKURT, Veysel (2000). Gözetim ve İnternet: Özel Yaşamın Sonu mu? (Çevrimiçi) http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2499/gozetim-ve-internet-ozel-yasamin-sonu-mu#.WAiFJ-CLTIX Erişim: 20.10.2016.

CERRAH, İbrahim, *Bilişim Teknolojileri ve Etik,* Erişim Tarihi: 28.10.2008.

DEDE, Melih Bayram (2004). *İnternet*, 1.Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul.

DOLGUN, Uğur (2004). **"**Gözetim Toplumunun Yükselişi: Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna", Yönetim Bilimleri Dergisi (1: 3).

DURSUN, İ.(2009). *Devletin Faaliyet Alanını Belirleyen Temel Özgürlükler: Negatif Ve Pozitif Özgürlükler*. Akademik İncelemeler Dergisi, Sayı.4(1),1-19.

ERCAN, Cuma (2009). İnternet Kullanımında Etik Kaygılar ve Etik Kaygıların Giderilmesi Yönünde Organizasyonların Sorumlulukları, (Çevrimiçi) http://www.mevzuatdergisi.com/2009/09a/01.htm Erişim: 20.10.2016.

EROĞLU, M.(Temmuz-Ağustos-Eylül, 2010). *John Locke'un Devlet Teorisi*, Akademik Bakış Dergisi Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı.21,1-15,06.07.2015, http://www.akademikbakis.org/eskisite/21/07.pdf.

FROMM, E.(2011). *Özgürlükten Kaçış*, (Ş. Yeğin çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.

http://www.dicle.edu.tr/Contents/47b05d3a-c668-447c-9f1e-b6f6d2dfe3b4.pdf(15.05.2015).

KIRLIDAĞ, Melih (2005). Bilişimin Aydınlık ve Karanlık Yüzü, Akademik Bilişim Konferansı Bildirisi, 2-4 Şubat 2005, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, ss.2.

POSTMAN, Neil (2006). Teknopoli, Çev;Mustafa Emre Yılmaz, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.

TANILIR, Mehmet Niyazi (2000). Internet Suçları İle Mücadele Ederken Bireysel Mahremiyetin Korunması: Hükümetlerin İkilemi (Çevrimiçi) http://www.olympos.net/belgeler/bilisim-suclari/internet-suclari-ile-mucadele-ederken-bireysel-mahremiyetin-korunmasi-hukum#axzz4Nc9vCLow Erişim: 20.10.2016.

TARCAN, Ahmet (2005). İnternet ve Toplum, (editör), Anı Yayıncılık, Ankara.

USAK (2012). Dünya Ticaret ve Finansman Merkezine Doğru, İstanbul Kent Güvenliği, (Proje Yürütücüsü; İhsan Bal), İstanbul.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN İYİMSERLİK VE KARİYER YÖNETİMİ TUTUMLARINA İLİŞKİN ÖĞRETİM ÜYESİ ALGISI: NİTEL BİR ÇALIŞMA*

Emine ŞENER[1]
Mustafa KOCAOĞLU[2]

ÖZET

Bu araştırma, üniversite öğrencilerinin kariyer kararı ve mesleki sonuç beklentileri ile iyimserliklerinin öğretim elemanı perspektifinden ele alınarak belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma, Haziran-Temmuz 2016'da bir iktisadi ve idari bilimler fakültesinde, nitel araştırma deseni ile yürütülmüştür. Nitel araştırmalarda görüşme sayısı belirtmek çok gerçekçi olmasa da bu araştırmada her bölümü temsil edecek 1 öğretim elemanı ile görüşülmüştür. Görüşme sırasında kullanılan formda toplam 13 adet soru yer almaktadır. Ayrıca görüşme formunda görüşmeyi zenginleştirecek sondaj sorulara da yer verilmiştir. Öğretim elemanı seçiminde gönüllülük ilkesi dikkate alınmıştır. Görüşmeler, ortalama 40-50 dakika sürecek şekilde, öğretim elemanlarının kendilerini rahat ifade edebileceği mekânlarda, izin alınmak kaydıyla ses kayıt cihazı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Elde edilen nitel veriler içerik analizi ve betimsel analiz kullanılarak sunulmuştur. Öğretim elemanlarının ifadeleri zaman zaman doğrudan alıntılanarak araştırmayı zenginleştirmeleri sağlanmıştır. Edilen sonuçlardan örneklem grubuna ve alana katkı sağlayacağı düşünülen öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kariyer Yönetimi, İyimserlik, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Nitel Araştırma*

[1] Yrd. Doç. Dr. Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi esener@ahievran.edu.tr
[2] Yrd. Doç. Dr. Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi m_kocaoglu@hotmail.com

A QUALITATIVE STUDY INTO THE INSTRUCTOR PERCEPTIONS OF STUDENTS IN THE FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES AS REGARDS THEIR OPTIMISM AND CAREER MANAGEMENT ATTITUDES

ABSTRACT

This study has been carried out so as to determine the career decisions, vocational outcome expectations and optimism levels of university students from the point of view of instructors. The study was conducted in the months of June and July in 2016 in the Faculty of Economics and Administrative Sciences using qualitative research pattern. Although it is not quite realistic to mention the number of interviews in qualitative research, an interview has been conducted with at least one instructor representing each and every department There are 13 questions on the survey form that was used in interviews. Furthermore, probing questions have been included into the survey form to enrich the ambience of the interview. Instructors have carefully been selected on a voluntary basis. Interviews have been carried out in places where instructors could comfortably express themselves and average interview duration was 40 to 50 minutes. Special permission was taken from instructors prior to the interview and interviews have been recorded via tape recorders. Using the qualitative data that have been obtained, models have been established through content and descriptive analysis. Certain statements of instructors have occasionally been quoted directly to enrich the study. From the results that have been obtained, certain suggestions have been made, considering that they will contribute to the sample group and domain.

Keywords: *Optimism, Career Management, Faculty of Economics and Administrative Sciences,* qualitative *research*

1. GİRİŞ

"Öğrenim bizler için bir kıvanç, ruh güzelliği, yetenek kaynağıdır. Kıvancı, bir köşeye çekilip yalnız kalmaktır, ruha kattığı güzellik konuşmada belli olur, kazandırdığı yeteneklerin ise yargılar vermemizde, işlerimizi düzenlememizde yararı dokunur."[3]

İçinde bulunduğumuz yüzyıl hızlı değişen küresel ekonomi ile karakterizedir. Böylesine bir küreselleşme, uluslararasılaşma ve teknolojikleşme insanların hayatlarını ve iş arama ve bulma süreçlerini etkilemektedir.4 Gelişen bu teknoloji karşısında bireylerde kendilerini

[3] Francis Bacon, Denemeler, Yapı Kredi Yayınları, 2011, s.193.

[4] Sara Santilli, Jenny Marcionetti, She´kina Rochat, Je´ro^me Rossier, and Laura Nota, Career Adaptability, Hope, Optimism, and Life Satisfaction in Italian and Swiss Adolescents, Journal of

geliştirmek ve dönüştürmek zorunda kalmaktadır. Aksi takdirde ciddi istihdam sorunun yaşandığı sistemde işsizlikle karşı karşıya kalabilmektedir. Özellikle son yıllarda genç işsizliğindeki artış, genel işsizlik oranlarının çok üzerindedir. Bu nedenle birçok ülke, genç işsizliği sorununu ivedilikli olarak çözülmesi gereken bir sorun olarak değerlendirmektedir. Sorunun çözümünde (işsizliğin azaltılmasında), iktisadi kalkınma ve sürdürülebilir büyüme önemli birer faktör olmasına karşın gençlerin işgücü piyasasına entegre olmasında yeterli değildir. Çünkü sorunu çözmek için işgücü piyasası ile genç işsizlerin özelliklerinin bilinmesi ve mevcut duruma uygun politikaların üretilmesi gerekmektedir. Bu nedenle genç işsizliği sorunu karşısında kimi ülkeler, genç işsizliğini azaltmaya ve gençlerin istihdamını artırmaya yönelik önlemler almak yerine geçici çözümleri tercih etmektedir. Ancak kimi ülkeler ise genç işsizliğini mücadele edilecek ciddi bir sorun olarak görmekte; işgücü piyasası eğitim programları, doğrudan iş oluşturma programları, bilgilendirme ve işe yerleştirme hizmetleri gibi doğrudan önlemleri içeren aktif istihdam politikaları tercih etmektedir.5

Türkiye'de genç yaş nüfusun (15-24 yaş arası) sadece %30'u istihdam edilebilmektedir. Genç kadınlardaki istihdam edilme oranı genç erkeklere göre daha düşük olup 2006 yılında %20'ler düzeyindedir. Dünya Bankası Raporlarında da dile getirilen gençlik katılım ve istihdam oranları Avrupa Birliği'nin oldukça altındadır. Enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler soruna katkı sağlamakta başarısız kalmakta, tam tersine talep ettiği işgücü niteliklerine ulaşılmaması nedeniyle belki de sorunu artırmaktadır. Gençlerin özellikle ilk kez iş arayan gençlerin istihdamının Türkiye'nin öncelikli toplumsal sorunu olacağı düşünülmektedir.6 Genç işsizler ele alındığında bunların % 18.5'nin üniversite mezunu olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle Türkiye'de, bir yandan üniversite eğitimi olan işgücü oranı artarken diğer yandan genç (20-24) işgücü içinde üniversite mezunu olanların işsizlik oranı yüksektir.7 Bu oranın yüksek çıkması bu guruba ait bir takım sorunların yaşandığını göstermektedir. Bu sorunlardan bazıları, yüksek ücret talebi, deneyimsizlik ve elbette kariyer planlama ve iş arama süreçlerinde bilgilendirilme eksikliğidir. Bu çalışmada bu sorunun varlığını gençlerin öğrenim gördükleri fakülteler düzeyinde ele almayı amaçlamaktadır. İktisadi

---

Career Development, 2016, pp.1-15 sagepub.com/journalsPermissions.nav,DOI: 10.1177/0894845316633793

[5] Sevgi Işık Erol, Gençlere Yönelik Aktif İstihdam Politikaları: Japonya, Kore, Çin Ve Türkiye Örnekleri, TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi Cilt: 24 Sayı: 6 / Cilt: 25 Sayı: 1-2 Mayıs -Ağustos - Kasım 2013.

[6] Hakan Ercan, Türkiye'de Gençlerin İstihdamı, Uluslarası Çalışma Ofisi Yyaınları, Ankara, 2007, Akataran: Kadri Yamaç, Bilgi Toplumu ve Üniversiteler, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, s.71.

[7] Nurhan Yentürk, Cem Başlevent, Türkiye'de Genç İşsizliği, Gençlik Çalışmaları Birimi Araştırma Raporu No 2 – Eylül 2007,
Erişim: http://proje.akdenizbelbir.gov.tr/Dosyalar/genclikissizligiraporu_1.pdf

ve idari bilimler fakültesi özelinde gençlerin kariyer yönetim yeterliklerinin, öğretim üyeleri tarafından nasıl algılandığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. KARİYER KAVRAMI VE KARİYER YÖNETİMİ

Kariyer kavramı, kişinin sadece işini değil, boş zaman uğraşlarını ve toplumsal etkinliklerini de kapsayan biçimde algılanabilir. Stoner, örgütte toplumsallaşma, eğitim ve yeniliğin tümüyle kariyer olarak düşünülebileceğini belirtmektedir.[8] Kariyer yönetimi bireysel ve örgütsel düzeyi olan bir süreçtir. Bu çalışmada kariyer yönetimi bireysel düzeyde ele alınmıştır. Bireysel kariyer yönetimi, *kişinin iş hayatı boyunca amaçlarını gerçekleştirmesi için bilgi, beceri ve duygularını etkin olarak kullanması* olarak ifade edilebilir. Bireyin kariyer aşamaları Daniel Levinson tarafından aşağıdaki gibi özetlenmektedir.[9]

1. Aşama: Aileden ayrılma (yaş 17-22); Kişinin ailesinden uzak kendi kendine yetebilmeyi ve tek başına kalabilmeyi öğrendiği dönemdir.

2. Aşama: Reşit dünyaya giriş (yaş 22-23); Eğitim tamamlanır ve geleceğe dönük bağlantılarda bulunulur. Bir meslek seçilir.

3. Aşama: 30 yaş değişimi (yaş 28-33); Birey kişisel mesleki amaçlara doğru gelişimini analiz eder.

4. Aşama: Yerleşme (yaş 33-40); Sosyal ilişkiler asgariye indirilir, bütün güç işe verilerek üstlerin takdiri alınmaya çalışılır.

5. Aşama: Orta ömre geçiş (yaş 40-45); "Orta ömür krizi" yaşanır. Dikkat olunmaz ise kriz, bireyin örgütsel kariyerini alt üst edebilir.

6. Aşama: Orta erişkinliğe giriş (yaş 45-50); Kariyerleri konusunda kişiler yeni görüş ve düşüncelere sahip olurlar.

7. Aşama: 50 yaş değişimi (yaş 50-55); Yine bunalım ve krizin başlayabileceği bir dönemdir.

8. Aşama: Orta erişkinliğin sonu (yaş 55-60); Bireyler artık kariyerlerinde bir sona yaklaştıklarını zor da olsa kabul ederler ve emekliliğe hazırlanırlar.

9. Aşama: Son erişkinliğe geçiş (yaş 60-65); Emekli olma dönemidir.

10. Aşama: Son Erişkinlik (65 yaş ve sonrası); Değerlendirme dönemidir. Finansal ve sağlık problemlerinin sıkça yaşandığı bir dönemdir.

---

[8]Şerif Şimşek, Adnan Çelik, Çağdaş Yönetim ve Örgütsel Başarı, Eğitim Kitabevi, 2008, s. 261.
[9]Üter Akat, Gönül Budak, Gülay Budak, İşletme Yönetimi, İstanbul, 1994, s. 408, Aktaran: Süleyman Eryiğit, Kariyer Yönetimi, Kamu-iş; C: 6 S:1/2000,

Kariyer kararı bakımından özellikle üniversite yılları, gençlerin gelecekteki kariyerlerine ilişkin önemli kararları aldıkları kritik bir dönemdir. Kariyer kararı yetkinlik kişinin kendine olan güveniyle doğru orantılı olarak kendi yetenekleri ile ilgili meslek seçiminde bulunmasıdır[10]. Bu dönemde kariyere ilişkin alınan kararların gençlerin mesleki geleceğini, psikolojik ve fiziksel iyilik halini, sosyal kabulünü dolayısıyla genel yaşam kalitesini etkilemesi, bu kararları zor ve karmaşık bir hale getirmektedir, Bu nedenle, kariyer kararsızlığı üniversitelerin psikolojik danışma merkezlerine başvuran öğrencilerin sıklıkla belirttikleri problemlerden birisi olarak ortaya çıkmakta ve üniversite öğrencilerinin % 20 ile % 60 arasında değişen oranlarda kariyer kararsızlığı yaşadığı rapor edilmektedir.[11] Yükseköğretimin amaçlarından biri; öğrencileri, ilgi ve yetenekleri yönünde yurt kalkınmasına ve ihtiyaçlarına cevap verecek, aynı zamanda kendi geçim ve mutluluğunu sağlayacak bir mesleğin bilgi, beceri, davranış ve genel kültürüne sahip, vatandaşlar olarak yetiştirmektir. Bu amaç, yetkinlikleri işaret etmektedir. Yetkinlik, "üstün performans için gerekli olan bilgi, beceri ve tutumların toplamı" şeklinde tanımlanmaktadır.[12] Ancak Özden (2007)'in "Üniversite Okurken Kariyer" kitabında; *"Eğer bir insan üniversiteden çıktıktan sonra, daha öğreneceği çok şeyi olduğunu öğrenebilirse, yükseköğrenim yapmanın bir zararı yoktur."* (W. V. Loon) [13] diyerek belirttiği gibi üniversite eğitimi kariyer yönetiminde bir yol gösterici nitelik de taşımaktadır.

3. KARİYER YÖNETİMİ VE İYİMSERLİK

"Örgütsel kariyer öldü, bireysel çok yönlü kariyer yaşıyor ve gelişiyor" derken Hall (1996), 21 yüzyılda bireyin ölünceye dek kendi kariyerini geliştirmesini ve öğrenmesini kastetmektedir. Bugünün çalkantılı iş ve ekonomi dünyasında bireyin kendi kariyerini yönetmesi önem taşımaktadır.[14] Daha da önemlisi bireyin kariyer iyimserliğine sahip olmasıdır. Zira kariyer iyimserliği kariyer başarısını da etkileyecektir. Bireyin tüm hayatı boyunca elde ettiği başarı birikimleri kariyer başarısı olarak tanımlanmaktadır. Kariyer başarısının değerlendirilmesinde objektif göstergeler kadar sübjektif

10 Uçkun, C. Gazi, Uçkun, Üzüm, Seher, Büro Yönetimi Ve Yönetici Asistanlığı Öğrencilerinin Kariyer Kararı Yetkinlik İle Mesleki Sonuç Beklentisi İlişkisi: (KMYO Örneği), Electronic Journal of Vocational Colleges, Kasım 2015 14. BÜROKON Özel Sayısı, ss.181-190.

[11] Kavas Ayşenur Büyükgöze (2012), Kariyer Karar Ölçeği'nin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 4 (38), 159-168.

[12]Çınar Orhan, Aslan İmran, Erzincan Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinin Yetkinliklerinin İncelenmesi, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 12, Sayı 2, 2011, ss.21-37, s.34

[13]Mehmet Özden, Üniversitede Okurken Kariyer, İstanbul, Hiperlink, Hiperkitap (eBook Collection), 2007, s.44.

[14] Patrick Raymund James M. Garcia, Simon Lloyd D. Restubog, Prashant Bordia, Sarbari Bordia, Rachel Edita O. Roxas, Career optimism: The roles of contextual support and career decision-making self-efficacy, Journal of Vocational Behavior 88 (2015) 10–18.

tepkiler de kullanılmaktadır. Bir kişinin kariyerinde garantilenmiş bir başarı mümkün değildir. Ancak daha yüksek performans, know-how, tecrübe, eğitim ve biraz da şans kariyerde başarı sağlamada önemli rol oynar. Sadece şansa güvenmek, bir kişinin kariyerde başarılı olmasına yetmeyecektir.[15] Kariyer başarısında rol oynayan değişkenlerden biri olan iyimserlik; olumlu duygu, yüksek moral ve motivasyon, azim ve etkili problem çözme, akademik, askeri, mesleki başarı, popülerlik, sağlıklı uzun yaşam ve travmalardan kurtulmak için önemli bir yoldur.[16] Bu anlamda üniversite öğrencilerinin yaşamlarında önemli değişkenlerden biri olan iyimserlik pek çok değişkenle pozitif ilişki içindedir. Örneğin, yüksek iyimserlik, düşük psikolojik uyumsuzluğun, saldırganlık, ve daha yüksek atılganlık, yaşam doyumu, benlik saygısı, olumlu mizah ile, ve hatta daha güçlü bir bağışıklık sistemi ile ilişkilidir. Patton, Bartrum ve Creed (2004) bir grup üniversite öğrencisi ile yaptıkları çalışmada kariyer planlama ve iyimserlik arasında ilişki tespit etmişlerdir aynı şekilde Rottinghaus, Day ve Borgen (2005), iyimserlik ve kariyer uyumu arasında pozitif ilişki bulmuşlardır. Yüksek iyimserlik düzeyine sahip öğrencilerin kariyer planlama ve eğitimlerine yüksek uyum göstermektedir.[17] İyimserlik ile kariyer gelişimsel ağ ile pozitif ilişkinin varlığından söz edilmektedir.[18] Benzer şekilde Şener ve Kocaoğlu (2016) tarafından bir iktisadi ve idari bilimler fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin kariyer kararı yetkinlik ve mesleki sonuç beklentisi ile iyimserlik düzeyi arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Araştırmada iyimserlik düzeyinin kariyer kararına ve meslek sonuç beklentisine etkisini belirlemek için yapılan regresyon analizi sonucunda; kariyer kararı yetkinliğindeki %9'luk bir değişimin iyimserlik düzeyi tarafından açıklandığı tespit edilmiştir.[19] Bireyin psikolojik, dayanıklılığı, umut var olması, iyimserlik düzeyi gibi pozitif psikolojik değişkenlerin sadece günlük yaşantısında değil iş yaşantısında etkin bir rol oynadığı artık bilinmektedir. Özellikle duygusal zekâ çalışmalarının yaygınlaşması sonrası duyguların iş ve özel yaşamdaki etkisi üzerine yapılan çalışmaları artırmıştır. Bu çalışmada da pozitif bir tutum olan iyimserlik ve kariyer yönetimi ilişkisine değinilmiştir.

---

[15] Şerif Şimşek, Adnan Çelik, Çağdaş Yönetim ve Örgütsel Başarı, Eğitim Kitabevi, 2008, s. 237.

[16] Cem Gençoğlu, Erkan Alkan, Melike Koçyiğit, Bir Mit Olarak İyimserlik; Kızlar Mı Erkekler Mi Daha iyimser?, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Yaz-2014 Cilt:13 Sayı:50 (129-138) www.esosder.org , s. 130.

[17] Sara Santilli, Jenny Marcionetti, She´kina Rochat, Je´roˆme Rossier, and Laura Nota, Career Adaptability, Hope, Optimism, and Life Satisfaction in Italian and Swiss Adolescents, Journal of Career Development, 2016, pp.1-15 sagepub.com/journalsPermissions.nav,DOI: 10.1177/0894845316633793, p.4.

[18] Higgins Monica, Dobrow , Roloff Kathryn S. (2010), Optimism and the boundaryless career: The role of developmental relationships, Journal of Organizational Behavior, 31, 749–769.

[19] Emine Şener, Mustafa Kocaoğlu, The Effect of Optimism Level' on Career Decision-Making Competence and Professional Results Expect. 2 nd International Conference on Lifelong Education and Leadership for ALL-ICLEL 2016. ISBN 978-605-318-510-9. p. 40.

4. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Araştırma grubu olarak seçilen İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin gerek kamu gerekse özel sektöre önemli ölçüde farklı alanlarda nitelikli profesyonel yetiştirmeyi amaçlayan bir yapıya sahip olduğu bir gerçektir. ILO Ankara Ofisi'nin öncülüğünde yapılmış olan, önümüzdeki on yıl için (2020) 27 temel meslek grubundaki istihdam tahminlerini içeren Türkiye için ilk mesleki kestirim çalışmasında[20] zamanla artma eğilimi göstereceği belirtilen üç mesleğin (kanun yapıcılar ve üst düzey memurlar, şirket yöneticileri, sağlık profesyonelleri) hâkim konumları, kestirimlerle yeniden tescil edilmiştir ki bu kestirimde kanun yapıcı ve üst düzey memur ve şirket yöneticisi yetiştirme misyonunu üstlenmiş olan İktisadi ve İdari Bilimler Fakülteleri önemini korumaktadır. Bu nedenle bu fakültelerde öğrenim gören gençlerin kariyer kararı ve mesleki sonuç beklentisi bağlamında yetkin bireyler olarak yetiştirilmesi ülkenin ihtiyaç duyduğu işgücünü yetiştirmek adına önem taşımaktadır. Bu çalışma ile öğretim üyelerinin öğrencilerin kariyer yönetim süreçlerine ilişkin algıları ve onların kariyer iyimserliği düzeylerinin ortaya konulması, mevcut sorunlar için öneriler geliştirilmesi amaçlanmıştır.

5. YÖNTEM

Araştırma, Haziran-Temmuz 2016'da bir devlet üniversitesinde nitel araştırma deseni ile yürütülmüştür. Nitel araştırmaların doğası gereği görüşme sayısı belirtmek çok gerçekçi olmasa da bu araştırmada her bölümü temsil edecek 1 öğretim elemanı (4 yardımcı doçent) ile araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Görüşme formunda toplam 13 adet soru yer almaktadır. Ayrıca görüşme formunda görüşmeyi zenginleştirecek sondaj sorulara da yer verilmiştir. Öğretim elemanı seçiminde *gönüllülük ilkesi* dikkate alınmıştır. Görüşmeler, ortalama 40-50 dakika sürecek şekilde, öğretim elemanlarının kendilerini rahat ifade edebileceği mekânlarda, izin alınmak kaydıyla ses kayıt cihazı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen nitel veriler (ses kayıtlarının deşifre edilmesi) içerik analizi ve betimsel analiz sunulmuştur. Öğretim elemanlarının ifadeleri zaman zaman doğrudan alıntılanarak araştırmayı zenginleştirmeleri sağlanmıştır.

6. BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde öğretim üyeleriyle yapılan görüşmeler deşifre edilerek üç başlık altında sunulmuştur. Zaman öğretim elemanlarının ifadeleri doğrudan alıntılanarak bulgu zenginleştirilmiştir.

[20] Hakan Ercan, Türkiye'de Mesleki Görünüm, Uluslararası Çalışma Ofisi, 2011, Ankara.

6.1. Öğretim Üyelerinin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerine İlişkin Algısı

Araştırma kapsamında öğretim üyelerine iktisadi ve idari bilimler fakültelerini diğer fakültelerden farklılaştıran bir özellik olup olmadığı sorulmuştur. Öğretim üyeleri gerek yapı gerekse amaç olarak diğer fakültelerden önemli ölçüde farklılık gösteren fakültelerin önemlerini kendi ifadeleri şu şekilde belirtmişlerdir:

> *"İktisadi ve idari bilimler fakülteleri, Özelliklidirler. Ülkenin sektörel olarak ihtiyaç duyduğu fakültelerdir." (Yrd. Doç. Dr., İktisat)*

> *"İktisadi ve idari bilimler fakülteleri, Türkiye'nin ekonomik yapısının dinamosudur. Ekonomik ve temel yapıyı dönüştüren bir birimdir." (Yrd. Doç. Dr., İşletme)*

> *"İktisadi ve idari bilimler fakülteleri, doğrudan bir meslek sahibi yapmayan fakültelerdedir. Eğitim fakültesi tıp fakültesi ya da hukuk fakültesi gibi değildir. Ancak bir ayrıcalık yaratır. (Yrd. Doç. Dr., Uluslararası İlişkiler)*

Öğretim üyeleri bu fakültelerin kamu ve özel sektörde üst düzey yönetici/bürokrat yetiştirdiği ve bu niteliğini koruduğu görüşünde hemfikirler. Ancak öğrencilerin fakülteye gelirken bunun farkında olmadan geldiklerini, tercihlerini bilinçli olarak yapmadıklarını belirtmişlerdir.

> *Kamu bürokrasi ve ekonomi bürokrasininim de yetiştirmekle sorumlu bir fakülte. (Yrd. Doç. Dr., İşletme)*

> *"İİBF mezunu olmaktan hep mutluluk duyuyorum. İİBF mezunları Türkiye'deki pek çok konumdaki sıkıntıları bilerek mezun oluyorlar. Türkiye'nin gelişimi için önemli fakülteler olarak düşünüyorum. Öğrenciye bir misyon yüklüyor. ... Burada öğrencilerin ilk hedefi idareciliktir. (Yrd. Doç. Dr., Uluslararası İlişkiler)*

> *"Tarım toplumunda ihtiyaç duyulamayan ancak sanayileşen toplumlarda ihtiyaç duyulan bir fakülte. Ama yönetici olarak kastetmiyorum, ara eleman olarak kast ediyorum. Öğrencilerin algısı farklı. Kamu yönetimi okuyan kaymakam olacağım zannediyor. İktisat okuyan çocuk banka müdürü olacağını zannediyor. İİBF hocalarını biraz daha vizyoner buluyorum. Ama gene de bu şekilde olmaları gerektiğini düşünüyorum. Öğrenciler geldiklerini ne olacaklarını bilmeden geliyor. Ancak diğer fakültelerde ne olacakları bellidir. Hukuk okuyan avukat olacağını biliyor*

ancak İİBF okuyan bunu bilmeden geliyor. Siz her şey olabilirsiniz denildiği için öğrenciler banka müdürü, ekonomist yönetici olacağını düşünüyor." (Yrd. Doç. Dr., İktisat)

Öğrenciler ne olacaklarının çok farkında değiller, kolay ulaşılabilen bir fakülte olduğu için tercih ediliyor. Çok bilinçli gelmiyorlar. (Yrd. Doç. Dr., İşletme)

Öğretim üyelerinin ifadeleri dikkate alındığında bölümlere gelen öğrenci profilleri arasında farklılıklar mevcuttur. Tercih puanları ve şekillerinin bu farkı doğurduğu düşünülmektedir. İşletme bölümü öğrencilerinin en umutsuz grubu, uluslararası ilişkiler bölümünün ise daha vizyoner olduğu söylenebilir. Ayrıca sınıflar arasındaki farklılıkların olduğu belirtilmiştir.

Bölümler arasında fark var. uluslarası ilişkiler farklılık gösteriyor. Ancak gene de son sınıflar KPSS ye hazırlanıyor. (Yrd. Doç. Dr., Uluslararası İlişkiler)

"Yavaş yavaş öğrenciler bilinçleniyor. Ama bu oran %30 ları geçmez. 4. Sınıfta aile ve yakınlarının sorusu ile telaş başlıyor." (Yrd. Doç. Dr. Uluslararası İlişkiler)

Öğretim üyelerinin algısı ile Ercan (2011) tarafından yapılan Türkiye'nin 2020 yılı mesleki kestirim çalışması benzerlik göstermektedir. İlgili çalışmada iktisadi ve idari bilimler fakültelerinin önemlerini koruyarak zamanla duyulan ihtiyaçta da artma olacağı belirlenmiştir. Taşlıyan ve arkadaşları tarafından (2011) iktisadi ve idari bilimler fakültelerinde öğrenim gören öğrenciler üzerinde yapılan kariyer planlamasına ilişkin bir çalışmada, *öğrencilerin kariyerleri için neler yaptıkları incelenmiştir. Katılımcıların sınıf dereceleri arttıkça hedeflerine ulaşmak için kariyer yapma fikri giderek azalırken rahat bir hayat için para kazanmak seçeneğinin giderek artış göstermiş olmasıdır.*[21]

6.2. Öğretim Üyelerinin Öğrencilerin Kariyer Yönetimi Sürecine İlişkin Algısı

Öğretim üyelerine öğrencilerin mesleki gelişim ve kariyer planlamasına ilişkin araştırma yapıp yapmadıkları ve bunların düzeyi sorulmuştur. Öğretim üyeleri, yüksek bir oran olmasa da öğrencilerin böylesi bir çaba içinde oldukları ancak yeterli olmadığını belirtmişlerdir. Öğrencilerin özellikle KPPS ile ilgili sorular sorduğu ve yetersiz olan yabancı dillerini nasıl geliştirebileceklerine yardım talep ettiklerini belirten öğretim üyeleri

[21] Mustafa Taşlıyan, Nazmiye Ülkü Arı, Burak Duzman, İnsan Kaynakları Yönetiminde Kariyer Planlama Ve Kariyer Yönetimi: İİBF Öğrencileri Üzerinde Bir Alan Araştırması, *Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2011 ISSN: 1309 -8039 (Online). s. 240

mezuniyet sonrası öğrencilerin öncelikli hedeflerinin fakültenin amaçlarıyla doğrudan örtüşmediğini de ifade etmişlerdir.

> *"Öğrenciler kendilerine yakın bir hocayı kariyer planlamasında yardımcı olarak görüyor. Hoca olarak başka bölümlerden de gelen öğrencilere destek oluyorum hoca olarak bunu işimin parçası olarak görüyorum. Ama danışmaların bu konuda daha yeterli olması gerekiyor. Zamanımı çok rahat şekilde öğrencilerle paylaşıyorum. Ama tek başına ben yeterli değilim… bölümlerde buna benzer kariyer planlama çalışmaları yok. Mezuniyet takip sistemi yok." (Yrd. Doç. Dr. İktisat)*

> *"En çok KPSS ile ilgili gelip soru soruyorlar, KPPS de nasıl başarılı olacaklarını araştırıyorlar." (Yrd. Doç. Dr. İktisat)*

> *"Yabancı dil öğrenmeye ilişkin sorular çok ağırlıklı. Elbette üniversite evrensel bilgi üretir ancak bazı gerçekler de var ve KPSS'yi bu yüzden görmezden gelemeyiz. Derslerimizde KPSS ile de bilgi veriyoruz." (Yrd. Doç. Dr. Uluslararası İlişkiler)*

> *Geleceğe yönelik iki beklentisi var ya polis olmak ya da KPSS… İnanmıyor kendine, yönetici olma şansım var ama ve olabileceğime inanmıyorum algısı var. Dördüncü sınıfla geldiğinde KPPS ile memur olmayı istiyor. Kendinin bir ayrıcalığa sahip olduğununum farkında değil. İnanmıyor. (Yrd. Doç. Dr., İşletme)*

> *"Bilinçli öğrenciler buradan mezun olduklarında yabancı dil bilgisi ile farklı birimlerde çalışacaklarını biliyor. Son 2 iki yıldır dünyada yaşanan tablodan da yeni kariyer planları yapabiliyorlar. Uluslararası örgütler gibi. %20nin üzerinde kariyer planı ile ilgili sorularla geliyor öğrenciler. Kendilerinin farkına varmalarına yardımcı olmaya çalışıyorum." (Yrd. Doç. Dr. Uluslararası İlişkiler)*

> *Önlerinde rol modelleri yok. Genelde subay oldum, polis oldum, işsizim gibi mezunlardan dönüş olunca çok iyimser değiller. Meslekleri ile ilgili çevrelerinde örnek göremiyorlar. Farkındalık yok maalesef. (Yrd. Doç. Dr., İşletme)*

Öğretim üyeleri öğrencilerin sadece mesleki sonuç beklentisinin değil aynı zamanda kendi yetenek ve ilgilerinin de farkında olmadıklarını

belirtmiştir. Ancak buna rağmen zaman zaman aşırı özgüven belirtileri de gösterdiklerini ve iyimser olduklarını da ifade etmişlerdir.

> *"Öğrenciler kendilerinin farkında değiller." (Yrd. Doç. Dr. İktisat)*
>
> *Kendi yeteneklerinin farkında değiller. (Yrd. Doç. Dr., İşletme)*
>
> *"Çok ciddi bir özgüven var. Yetenekle doğru orantılı olduğunu düşünüyorum ama benim şüphelerim var." (Yrd. Doç. Dr. Uluslararası İlişkiler)*
>
> *Öğrencilerin kariyer yönetim sürecinde etkin olmadıklarını düşünen öğretim üyeleri genelde toplumsal ve ailesel bir takım unsurların öğrencileri olumsuz etkilediklerini düşünmektedirler.*
>
> *"Kariyer planlarını yaparken kendileri değil toplumsal olayların etkisi altındalar." (Yrd. Doç. Dr. İktisat)*
>
> *Ailelerin sosyo-ekonomik düzeyi çok düşük. Bunların tek kaygısı memur olmak. Bizim öğrencilerin önemli bir kısmını ciddi ekonomik desteğe ihtiyacı var … Ailelerinin kariyer desteği sağladığını düşünmüyorum. (Yrd. Doç. Dr., İşletme)*

Lise ve üniversite öğrencilerinin kariyer karar verme güçlüklerini sınıf düzeyine veya yaşa göre inceleyen araştırmaların sonuçları genel olarak sınıf düzeyi yükseldikçe kariyer karar verme güçlüklerinin azaldığını göstermektedir. Creed ve Yin (2005) kariyer karar verme güçlüklerinin sosyo-ekonomik düzeye göre farklılaşmadığını bulduklarını, ancak benzeri araştırmaların yapılmasını önermektedirler.[22] Soysal ve Söylemez (2014) tarafından İİBF öğrencilerinin gelecekle ilgili yapmış oldukları bireysel kariyer planlamalarına ilişkin yaptıkları çalışmada; aile fertlerinin, sosyal çevremizdeki insanların, çalışılacak olan meslek ile ilgili gerekli olan eğitimin ve mesleğin zorluk derecesinin de bireysel kariyer planlamasına etki eden faktörler arasında olduğu sonucuna ulaşılmıştır.[23] Öğretim üyeleri kariyer yönetimi konusundan kendilerine düşen sorunluluğun farkında olduklarını ve üniversite öğrencisi iken kendilerinin de hocaları tarafından bilgilendirildikleri için yeteneklerinin farkına vardıklarını aşağıdaki ifadeleriyle dile getirmişlerdir.

---

[22]Feride Bacanlı, Hasan Eşici ve M. Berkay Özünlü, Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi / 2013, 5 (40), 198-211.

[23] Abdullah Soysal, Cevat Söylemez, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinin Bireysel Kariyer Planlamalarına Etki Eden Faktörler: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Örneği, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Yıl:6 Sayı:12, Kış 2014 ISSN 1307-9832, s.35.

"Ben hocalarımla sürekli görüşürdüm ve hocalarım bana bunu inandırdı. Senin dokun uygun akademisyen olmaya uygun demesi beni olumlu olarak etkilemişti. Sonradan kendimde gözlemledim ve farkına vardım. Kariyer kararı vermeme sebep olan hocayı rol model olarak aldığım söylenebilir. Öğrencilere olan bakış açımı değiştirdi. Hiçbir hocam vaktim yok çık odadan demedi bana. Bugün gördüklerimi uyguluyorum." (Yrd. Doç. Dr. İktisat)

Fakülte son sınıfta hazırladığım bir çalışma ile bir hocamın dikkatini çekmiştim ve benimle ilgilenmişti. O hocanın beni fark etmesi ve ailem kariyer planlamamda etkili olmuştu. Köklü bir üniversitede eğitim gördüm ve kurumsal yapının kariyer planlamada etkili olduğunu düşünüyorum. İktisadi idari bilimlerin fazla olması bu kurumsal yapıdan yoksun olması etkiliyor kariyer yönetimini. (Yrd. Doç. Dr., İşletme)

Öğretim üyeleri öğrencilerinin kariyer başarına doğrudan etki edecek faktörlerin en başında yabancı dil bilgisini görmektedir. Ancak buna rağmen vizyoner ve samimi bir eğitim-öğretim ortamının onları avantajı olacağını da ifade etmişlerdir.

Yabancı dil açısından eksikleri var. Bazı öğrenciler bunu dikkate alıp gerekli hazırlıkları yapıyor. Bazıları ise bunun farkında değiller. (Yrd. Doç. Dr. Uluslararası İlişkiler)

Bürokrasiye uyum süreci yaşayacaklarını düşünüyorum. Özellikle işletme de protokol bilgisi eksik. Eğer memur olursa biraz zaman alır.(Yrd. Doç. Dr., İşletme)

"Daha vizyoner daha geniş bakış açısına sahip bireyler yetiştirmeliyiz. Uzmanlaşmaya sıcak bakmıyorum. İş içi eğitimler esas piyasada. Dolayısıyla burada aşırı uzmanlaşmaya gerek yok. Ekonomik anlamda yorum yapabilmeleri için çalışıyorum." (Yrd. Doç. Dr. İktisat)

Hocalarıyla oluşturdukları samimi ilişkinin onları iletişim olarak güçlendirdiklerini düşünüyorum. .(Yrd. Doç. Dr., İşletme)

6.3. Öğretim Üyelerinin Öğrencilerin Kariyer İyimserliklerine İlişkin Algısı

Öğretim üyeleri genel olarak öğrencileri iyimser ve özgüvenli bulurken bir öğretim üyesi sosyo-demografik bir takım nedenlerden dolayı özellikle işletme bölümü öğrencilerinin kötümser olduğunu belirtmiştir.

"Ancak oldukça iyimserler. Bence çok iyi araştırmadıkları için fazla iyimserler. Müfettiş olabileceğini düşünüyor ama sınav sürecini bilmiyor. Genelde birinci sınıf öğrencileri. Farklı bir şekilde özgüvenleri çok fazla. Kendisinin farkında olduğu için bir özgüven değil bu." (Yrd. Doç. Dr. İktisat)

"Sosyo-ekonomik düzeyleri yüksek değil bunun psikolojik dayanıklılarına yansıdığını düşünüyorum. Öğrencilerimizin desteğe ihtiyacı var." (Yrd. Doç. Dr., İşletme)

Kariyer planlamaları anlamında çok iyimser olduklarını düşünmüyorum. (Yrd. Doç. Dr., İşletme)

"Çok ciddi bir özgüven var. Yetenekle doğru orantılı olduğunu düşünüyorum ama benim şüphelerim var." (Yrd. Doç. Dr. Uluslararası İlişkiler)

"Kötümser olduklarını düşünüyorum….Öğrenmek mukayesedir aynı zamanda… Bu yüzden öğrencilerin görmesi, gezmesi lazım." (Yrd. Doç. Dr., İşletme)

Daha önce de değinildiği gibi, gençler arasında 20-24 yaş grubunun işsizlik oranının en yüksek çıkmasının nedeni olarak okuldan henüz mezun olmuş, yeni iş arayanların deneyimsizlikleri, uygun iş bulmalarının süre alması, üniversiteden yeni mezun olanların ücret beklentilerinin yüksek olması gibi faktörler belirtilebilir.[24] Burada öğrencilerin yüksek maaş beklentisi ile kendi niteliklerinin rakında olmama ve iyimserliği etkili olabilir. İyimserlik eğilimi sonradan kazanılan bir özellik[25] olması nedeniyle bu özelliğin gerçekçi bir takım faktörler üzerine yapılandırılması gerekmektedir.

[24] Nurhan Yentürk, Cem Başlevent, Türkiye'de Genç İşsizliği, Gençlik Çalışmaları Birimi Araştırma Raporu No 2 – Eylül 2007,
Erişim: http://proje.akdenizbelbir.gov.tr/Dosyalar/genclikissizligiraporu_1.pdf

[25] Cem Gençoğlu, Erkan Alkan, Melike Koçyiğit, Bir Mit Olarak İyimserlik; Kızlar Mı Erkekler Mi Daha iyimser?, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Yaz-2014 Cilt:13 Sayı:50 (129-138) www.esosder.org , s. 136.

SONUÇ VE ÖNERİLER

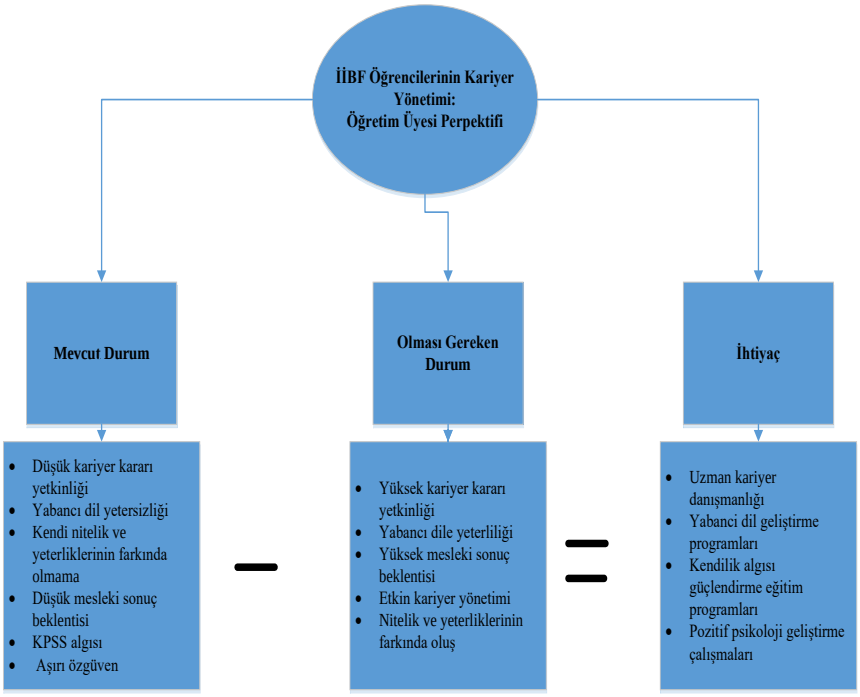

Şekil 1: İİBF Öğrencilerinin Kariyer Yönetimi Sorunu: Öğretim Üyesi Algısı

Araştırma bulguları sonucunda öğretim üyelerinin görüşleri dikkate alınarak Şekil 1. oluşturulmuştur. Aynı zamanda araştırmanın da özeti niteliği taşıyan şekilde görüldüğü gibi öğretim üyeleri öğrencilerin kariyer kararı ve mesleki sonuç beklentisinin düşük olduğunu, kendi niteliklerinin ve mevcut durumlarının farkında olmadıklarını, kariyer olarak sadece KPSS düşüncesine sahip olduklarını ancak buna rağmen aşırı özgüven ve iyimserlik hali sergilediklerini belirtmişlerdir. Bu doğrultuda şekilde görüldüğü gibi öğrencilerinin mevcut durumlarının istenilen niteliğe kavuşması ve öğretim üyelerinin ve diğer çalışmaların da ifade ettiği gibi Türkiye'nin kamu ve özel sektör eleman ihtiyacını önemli ölçüde karşılayacak yetkin bireyler yetiştirmeyi hedefleyen iktisadi ve idari bilimler fakültesinin; uzman kariyer danışmanlığı hizmeti sunması, yabancı dil/ler geliştirme programlarına ağırlık vermesi önerilebilir. Ayrıca öğrencilerin pozitif psikoloji destek programları ile kendilik algılarının güçlendirilmesi ve farkındalık oluşturulması, tüm öğretim üyelerinin kariyer planlama ve geliştirme hususunda bilgilendirilmeleri ve mezunlarının istihdamlarını sağlamak amacıyla mezuniyet öncesi "okul ve özel sektör" arasında iletişim sağlanması gerekliliği araştırma sonucunda önerilmektedir. Bu çalışma nitel desende planlandığı için

genelleme yapma özelliği taşımamaktadır. Bu nedenle diğer iktisadi ve idari bilimler fakültelerinde de benzer çalışmalarla programların entegrasyonunu sağlayacak başka çalışmalar yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

AKAT, Ü., Budak, G., Budak, G., (1994), İşletme Yönetimi, İstanbul.

Aktaran: Süleyman Eryiğit, Kariyer Yönetimi, Kamu-iş; C: 6 S:1/2000. http://www.kamu-is.org.tr/pdf/616.pdf

BACANLI, F, Eşici H, Özünlü, M. B., (2013), Kariyer Karar Verme Güçlüklerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi, Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, Cilt 5, Sayı 40, ss.198-211.

BACON, F., (2011), Denemeler, Yapı Kredi Yayınları.

ÇINAR, O, ASLAN, İ., (2011), Erzincan Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinin Yetkinliklerinin İncelenmesi, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 12, Sayı 2, 2011, ss.21-37

ERCAN, H., (2011), Türkiye'de Mesleki Görünüm, Uluslararası Çalışma Ofisi, Ankara.

HIGGINS, M., Dobrow, Roloff K.S.. (2010), Optimism and the boundaryless career: The role of developmental relationships, Journal of Organizational Behavior, Vol. 31, pp.749–769.

GENÇOĞLU, C., Alkan, E., Koçyiğit, M., (2014), Bir Mit Olarak İyimserlik; Kızlar Mı Erkekler Mi Daha iyimser?, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:13 Sayı:50, ss. 129-138.

KAVAS A.B., (2012), Kariyer Karar Ölçeği'nin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, Cilt 4, Sayı 38, ss. 159-168.

ÖZDEN, M., (2007), Üniversitede Okurken Kariyer. İstanbul.

RAYMUND, P., vd. (2015), Career optimism: The roles of contextual support and career decision-making self-efficacy, Journal of Vocational Behavior, Vol. 88, pp. 10–18.

SANTILLI, S., vd., (2016), Career Adaptability, Hope, Optimism, and Life Satisfaction in Italian and Swiss Adolescents, Journal of Career Development, pp.1-15 sagepub.com/journalsPermissions.nav.

SOYSAL, A., Söylemez, C., (2014), İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinin Bireysel Kariyer Planlamalarına Etki Eden Faktörler: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Örneği, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Yıl:6 Sayı:12, Kış 2014 ISSN 1307-9832.

ŞİMŞEK, Ş., Çelik, A., (2008), Çağdaş Yönetim ve Örgütsel Başarı, Eğitim Kitabevi.

ŞENER, E., Kocaoğlu, M., (2016), The Effect of Optimism Level' on Career Decision-Making Competence and Professional Results Expect. 2 nd International Conference on Lifelong Education and Leadership for ALL-ICLEL 2016. ISBN 978-605-318-510-9. p. 40.

TAŞLIYAN, M., Arı, N.Ü., Duzman, B., (2011), İnsan Kaynakları Yönetiminde Kariyer Planlama Ve Kariyer Yönetimi: İİBF Öğrencileri Üzerinde Bir Alan Araştırması, Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, 2011 ISSN: 1309 -8039 (Online).

UÇKUN, C., Gazi, Uçkun, Üzüm, Seher, (2015), Büro Yönetimi Ve Yönetici Asistanlığı Öğrencilerinin Kariyer Kararı Yetkinlik İle Mesleki Sonuç Beklentisi İlişkisi: (KMYO Örneği), Electronic Journal of Vocational Colleges, Kasım 2015 14. BÜROKON Özel Sayısı, ss.181-190.

YAMAÇ, K., (2009), Bilgi Toplumu ve Üniversiteler, Eflatun Yayınevi, Ankara.

YENTÜRK, N., Başlevent, C., (2007), Türkiye'de Genç İşsizliği, Gençlik Çalışmaları Birimi Araştırma Raporu No 2 – Eylül 2007.

Erişim:http://proje.akdenizbelbir.gov.tr/Dosyalar/genclikissizligiraporu_1.pdf

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TOPLUMSAL HAREKETLER VE KENTE YANSIMASI

Şafak KAYPAK[1]
Meltem HAYTOĞLU[2]

ÖZET

Bu çalışma, köklerini 1789 Fransız İhtilali'nden alan toplumsal hareketlerin küreselleşme süreciyle birlikte yenilenerek nasıl evrildiğini ve kente nasıl yansıdığını anlatmayı amaçlamaktadır. Toplumsal hareketler, gerçekleştiği zamanın ruhuna uygun şekilde örgütlenmiş ve dünya çapında yayılmıştır. Birbirleriyle etkileşim halinde olan küresel ölçekteki toplumsal hareketler, yeni iletişim olanaklarıyla 20. yüzyılda kitlesel anlamda etkili bir güce dönüşmüştür. Bu dönüşüme neden olan küreselleşme, uluslararası politikalar ve ilişkilerin yürütülmesinde önemli bir etkendir. Bu nedenle, küreselleşme olgusu, toplumsal hareketler alanında 'yeni belirleyici' etken haline gelmiş ve bu hareketler, yeni düzenin getirdiklerine muhalefet ettiği için 'küreselleşme karşıtı hareketler' olarak adlandırılmışlardır. Toplumsal hareketlerin hareket alanını kentler oluşturmaktadır. Kentlerde yeni yaşam tarzları kuran insanlar, çevre kirliliği, kadına yönelik şiddet veya hak gaspı gibi konularda artan oranda duyarlılık geliştirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: *Küreselleşme, toplumsal hareketler, yeni toplumsal hareketler, kent*

SOCIAL MOVEMENTS AND REFLECTION TO THE CITY ON PROCESS OF GLOBALIZATION

ABSTRACT

This study, aims to explain the 1789 French Revolution based social movements which have been evolved and renovated through the globalization process and their reflection upon the city. Social movements have been organized matching with the spirit of the time and expanded throughout the world politics. Social movements on a global scale, which interact with each other, with their new communication opportunities has become a powerful force in the sense of mass in the 20st century. Globalization causing this

[1] Doç. Dr. Mustafa Kemal Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, Hatay, skaypak@gmail.
[2] Arş. Gör. Mustafa Kemal Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü,meltem _amber@hotmail.com

transformation is an important factor in the conduct of international politics and relations. Therefore, phenomenon of globalization has become the new 'determinant' factor for the social movements and these movements are classified as 'movements against globalization'. Cities are the movement areas of social movements. People establishing new life styles in urban areas, environmental pollution, have developed increasingly more sensitivity on issues such as violence against women or usurping rights.

Keywords: *Globalization, social movements, new social movements, city*

1. GİRİŞ

Son yılların en çok konuşulan ve yazılan konusu haline gelen küreselleşme olgusu, gerek sözcük anlamı, gerekse ihtiva ettiği alan açısından birçok tartışmaya konu olmuştur. Herkesin aynı paydada buluştuğu nokta ise, küreselleşmenin uluslararası politikalar ve ilişkilerin yürütülmesinde önemli bir etken olmasıdır. Küreselleşme, birbirinden uzak yerler ve toplumlar arasında artan ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel ilişkileri ve bütünleşmeyi ifade etmektedir. Küreselleşme, 20. yüzyılın sonlarında dünya genelinde pek çok şeyi etkilediği gibi toplumsal hareketler alanında da 'yeni belirleyici' etken haline gelmiş ve kimi akademik çevrelerce bu yeni hareketler, 'küreselleşme karşıtı hareketler' olarak adlandırılmıştır. Küreselleşmenin toplumsal hareketlerin benzeşmesi üzerinde dolaylı da olsa etkilerde bulunduğu bir gerçektir. Küreselleşme çağındaki toplumsal hareketleri önceki dönemlerden ayıran en önemli özellik, iletişim teknolojilerindeki hızlı ilerlemenin yol açtığı dönüşümdür. Ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki baş döndüren gelişmeler, insanların zihinlerindeki zaman ve uzam algısını kısaltmıştır. Herhangi bir ülkede ortaya çıkmış bir hareketin dünya çapında hızla yayılmasını ve destek bulmasını sağlayan şey budur.

Bu durum 18. yüzyıldan günümüze pek çok değişimden geçmiş olan toplumsal hareketler ekseninde ele alındığında küresel ölçekte kitlelerin ortak bir konu etrafında birleşip kısa zamanda seslerini duyurup genellikle sonuç almalarını sağlayan bir baskı aracına dönüşmüştür. Toplumsal hareketler, bir dizi farklı örgütün, kamusal yaşama dâhil olan bir konuyla ilgili beraberlik içinde çalışmak üzere bir araya gelmelerini ifade etmektedir. Ekonomik ve sosyal koşulların kötüleşmesi, feminist siyaset ve milliyetçi hareketler kitlelerin örgütlenerek farklı şekillerde tepkilerini ortaya koymalarına neden olmuş, toplumsal hareketler küreselleşmenin hızlanmasıyla birlikte sadece ulusal ölçekte kalmayıp uluslararası boyuta taşınmıştır. Küreselleşme süreci, gerek yerel, gerekse ulus-ötesi aktivist hareketleri şekillendirmekte; farklı coğrafyalarda farklı kültürden insanların gerçekleştirdiği toplumsal hareketleri benzeştirmektedir. Toplumsal hareketler, küreselleşmenin neden olduğu ortak

fırsat ve tehditlere karşı benzer çözümler geliştirmiş, benzer işleyiş şekillerini benimsemişlerdir. Bu hareketler, gösteri yürüyüşleri, oturma eylemleri, boykotlar ve siyasi grevler şeklinde kendini göstermektedir. Karşılıklı etkileşimin örgütlendiği, küresel ölçekteki ilişkilere ve toplumsal pratiklere olanak tanıyan kentler, yeni toplumsal hareketlere tanıklık eden ve onların varlık sebeplerinden biri olan mekânlardır. Kentleşme sürecine paralel olarak mega-kentlerin ortaya çıkması, küreselleşme sürecinin yarattığı eşitsizliklerin gözle görülür biçim aldığının en büyük göstergesidir.

Bu çalışma, küreselleşme süreciyle birlikte toplumsal hareketlerde yaşanan dönüşüm ve bu dönüşümün kente yansımasını irdelemektedir. Kaynak taraması yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın ilk iki bölümünde küreselleşme ve toplumsal hareket kavramları açıklanmış, daha sonraki iki bölümde ise küreselleşme sürecinin toplumsal hareketler üzerindeki etkileri ve bunun kente yansıması ortaya konulmuştur. Çalışma, sonuç ve değerlendirme bölümüyle sona ermiştir.

2. KÜRESELLEŞME KAVRAMI VE ANLAMI

Küreselleşme kavramı, temelde yerkürenin bütünlüğüyle bağlantılı olan bir süreci ifade etmektedir. Küreselleşme, ya da "globalleşme", İngilizce "globalization" sözcüğünün karşılığıdır. "Global"; küresel olma, küreyi kapsar hale gelme anlamındadır. Kavram ilk olarak 1970'li yılların ortasında Amerikan Ekspres reklamında kullanılmıştır. Küreselleşme kavramının tanımı ve kapsamı konusunda birçok farklı görüş ve tez bulunsa da herkesin ortak olduğu nokta, küreselleşmenin mekânlar, şeyler ve insanlar arasındaki karşılıklı etkileşimi ve bağlılığı arttırdığıdır. Genel olarak küreselleşme, "mal ve hizmet ticareti, insanların göç etmesi, teknik bilginin değiş tokuş edilmesi, doğrudan yabancı yatırım ya da yurtdışında fabrika ve şirket kurmak ya da satın almak ve hisse senedi, bono gibi finansal varlıklara sınır ötesi yatırım yapmak" şeklinde tanımlanabilir.[3]

Küreselleşme, ilk başlarda ekonomiyle ilgili bağlantılar şeklinde "dünyanın bütünleşmiş tek bir pazar durumuna gelmesi" olarak algılanmıştır. Ama sadece ekonomi alanı ile sınırlı kalmamış, zamanla kavrama yüklenen etkileşimlerle diğer alanları da kapsamaya başlamıştır. "Ülkelerin ekonomik açıdan birbirlerine bağımlılıkları" anlamını büyük bir hızla aşarak, zamanın ve mekânın dönüşümüyle ilgili bir kavram haline gelmiştir.[4] Küreselleşmeye, artık, dünyadaki ülkesel ve mekânsal sınırların önemini kaybederek,

[3] Tim Harford, Görünmeyen Ekonomist, Çev. Sibel Demirel, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2008, s. 241.
[4] Antony Giddens, "Modernitenin Küreselleşmesi", Çev. – Ed. Kudret Bülbül, Küreselleşme Okumaları, Kadim Yayınları, Ankara, 2006, s. 204.

toplumların bütünleşmesi ve dünyanın tek bir yer olarak algılanması gibi simgesel bir anlam yüklenmektedir.[5]

Küreselleşme kavramına ait tanımlamalar beş temel ortak özellik barındırmaktadır. Bunlar: bağlantılılık, mekânın küçülmesi, zamanın hızlanması, teknoloji ve sermaye başlıkları altında toplanmaktadır. Bağlantılılık, birbirlerinden uzak yerlerde varlığını sürdüren farklı kültürlere ait insanların birbirleriyle bağlantılı hale geldiğini anlatır. Uzak yerlerin kolay ulaşılabilir olması mesafelerin kısalmasına, para, bilgi ve fikir akışının hızlanması zamanın hızlanmasına işaret etmektedir. Dünyanın dört bir yanından gelen para ve yatırım döngüsü ve en önemli etken olan küreselleşmeyi olanaklı hale getiren teknolojik gelişmeler küreselleşme olgusundan bahsederken kullanılan ortak özelliklerdir.[6]

Aslında insanlığın ilk ortaya çıkışıyla başlayan süreç, göçebe toplumların dünyanın farklı yerlerine dağılmaları ve zamanla aralarında farklı şekillerde bağ kurmalarıyla günümüze kadar ulaşmıştır. 20. yüzyılın sonlarında sosyalist sistemin çöküşüyle birlikte kapitalist ilişkilerin derinleşmesinin sonucu olarak uluslararası ve ulus-üstü akışlar büyük bir hız kazanmıştır. Taşımacılık ve iletişim alanlarındaki gelişmelerle küreselleşmenin belirleyeni olan insanların, malların, sermayenin ve bilginin dolaşım hızı bu dönemde önemli bir ivme yakalamıştır.[7]

Ticaret, yatırım, finans, göç ve kültür akışlarının artmasına yol açarak insanların birbirine olan bağımlılığını arttırıp vazgeçilmez kılan küreselleşme dünyanın belli başlı bölgeleri ve çok çeşitli etkinlik alanları arasındaki bağlardan oluşmaktadır. Küreselleşme tek bir süreç değildir, dört farklı değişim tipini içermektedir:[8] Toplumsal, siyasal ve ekonomik etkinlikleri siyasal sınırların ötesine farklı bölgelere ve kıtalara yaymakta; Ticaret, yatırım, finans, göç ve kültür akışlarının artmasını sağlayıp bağlılıkları güçlendirmekte; Dünyayı hızlandırmakta, taşıma ve iletişim sistemlerindeki yenilikler, düşüncelerin, malların, bilginin, sermayenin ve insanların daha çabuk hareket etmesi anlamına gelmekte; En yerel gelişmeler bile büyük küresel sonuçlara yol açabilmektedir. Ülke sorunlarıyla küresel olaylar arasındaki sınırlar gittikçe belirsizleşmektedir.

Küreselleşme, tüm bu özelliklerinden dolayı, 20. yüzyılın sonlarında toplumsal hareketler alanında 'yeni belirleyici' etken haline gelmiştir. Radyo,

---

[5] Şafak Kaypak, "Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre", Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 13 (20), 2011, s. 20.

[6] Rob Bowden, Globalization: The Impact On Our Lives, Raintree, Chicago, 2004, s. 6.

[7] Cemil Yıldızcan- Özgür Adadağ, "Küreselleşmenin Yüzleri" Küreselleşme ve Demokrasi, Ed. Özgür Adadağ- Cemil Yıldızcan, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011, s. 25-29.

[8] David Held-Antony Mcgrew-David *Goldblatt*-Jonathon *Perraton,*"Küreselleşme", Sosyoloji-Başlangıç Okumaları, Ed. Anthony Giddens, Çev: Günseli Altaylar, Say Yayın, İstanbul, 2009, s.71.

televizyon, sinema ve internet kanalıyla insanlar her yerde daha önce hiç olmadıkları kadar farklı kültürlerin değerleriyle karşılaşmaktadırlar.

Küreselleşme; ekonomik, siyasal, sosyo-kültürel olarak üç boyutlu açılımı olan bir kavramdır. Ekonomik boyutu; sermaye akışının sağlanmasıyla, iletişim ve taşımacılıktaki gelişmelerle bir dünya pazarının gelişmesine yol açmıştır. Birkaç ülkede üretim ve pazarlama olanaklarına, dünya çapında dağıtım kanalları ve küresel girişimlere sahip çok uluslu ya da ulus-aşırı şirketler ortaya çıkmıştır.[9] Ekonomik küreselleşmenin belirtileri; teknik yayılma, azalan masraflar, artan ulaşım hızı, bilgi yayılımı ve ticaretin önündeki engellerin kalkması, uluslararası bütünleşmiş ekonomik işbirliği olarak sıralanabilir. Küreselleşmenin siyasal boyutu; siyasi alanda oluşan güçler birliğinin yoğunlaşması sonucunda oluşan grupların şekillendirdiği örgütlenmelerin kurumlaşarak otorite ve diplomasiye yansıması şeklinde yer almaktadır. Dünya ekonomisinde söz sahibi olmaya başlayan çok uluslu şirketler, "yenidünya düzeni" kavramı etrafında tek kutuplu bir dünya oluşturmuşlardır. Küreselleşmenin sosyo-kültürel boyutu; ekonomik ve siyasal boyutta yaşananların kültüre yansımasıdır. Ekonomik faaliyetlerin küreselleşmesi, sosyo-kültürel dönüşüm ve kültürel küreselleşme ile ilintilidir[10] Dünyanın kültürel bütünleşmesi, yaşam biçimlerini, kültürleri ve tüketici davranışlarını birbirine benzer hale getirmekte ve standartlaştırmaktadır.[11]

3. TOPLUMSAL HAREKETLER

Toplumsal hareketler, kurumsal ya da örgütsel kanalların dışında ve belirli bir örgütlenme düzeyinde meydana gelen, dünya düzeni, toplum, grup ya da örgütte var olan yapıya karşı geliştirilen hareketlerdir.[12] Birden fazla kişinin, eylemsel nitelikle bir araya gelmesini ifade eder. Sözlük anlamıyla, bir toplumsal hareket; "dikkate değer sayıdaki insanın, toplumun başlıca özelliklerinden birini, ya da birkaçını değiştirmek (ya da değiştirilmesine karşı direnmek) için örgütlü çaba harcamalarını gösteren bir terim" olarak tanımlanmaktadır.[13]

Toplumsal hareketler, kolektif davranışın daha gelişmiş şeklidir. *Kolektif davranış,* toplumda egemen olan norm ve değerleri zorlayan, sayısal

[9] Stuart Hall- Martin Jacques, Yeni Zamanlar, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 35.
[10] *J.* Rennie *Short*- Carrie *Breitbach*, Steven *Buckman* - Jamey Essex, "From World Cities to Gateway Cities: Extendind the Boundiries of Globalization Theory", City, 4 (3), 2000, s. 321-323.
[11] Kaypak, a.g.e., s. 21.
[12] Snow, David A., "Framing Processes, Ideology and Discursive Fields" s. 380 -412, The Blackwell Companion to Social Movements, Ed. David A. Snow- Sarah A. Soule-Hanspeter Kriesi, Blackwell Publishing, Oxford, 2004, s.381.
[13] Gordon Marshall, Sosyoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s.746.

olarak birçok insanın katıldığı, gönüllü ve genellikle planlanmadan, birden bire ortaya çıkan eylemlerdir. Kolektif davranış çok geniş kapsamlıdır, karmaşıktır, süreksizdir, kısa süreli ve geçici, gelişigüzel ve kaotiktir. Kolektif (ortak) davranışlar, toplumsal nitelikli hareketlerin altında yatan temel eylem biçimidir. Kolektif davranış biçimlerinin arasına şunlar girer; Panik, kitlesel histeri, kalabalıklar, moda, geçici heves ve çılgınlıklar, dedikodu, kamuoyu ve sosyal davranışlar.[14]

Toplumsal hareketler, bir toplumun belirli bir kesiminin sivil haklarını genişletmeyi, kamusal sorunlar bağlamında değişim gerçekleştirmeyi hedefler. Toplumsal hareketler, siyasi kanalların dışında var olurlar, bir siyasi parti olmasalar da, siyasi nitelikli sayılırlar ve bir değişimi ve değişime direnmeyi hedef alırlar[15] Toplumsal hareketler, bir anlamda mevcut sisteme bir karşı duruştur. Toplumsal hareketler, toplum içinden doğup siyasal düzene meydan okumak için bir araya gelen gevşek örgütlenmelerdir. Genelde tek bir konuya odaklanmaktadırlar. İktidara gelmeyi amaç edinmemekle birlikte, seslerine daha önce kulak verilmediği iddiasıyla siyasal gündemi etkilemeyi hedeflemektedirler.[16]

Toplumsal hareketlerin kökleri 17. yüzyıla kadar dayansa da, esas kırılma noktası Fransız İhtilali olduğu için 1789 tarihi başlangıç olarak alınmıştır. Fransız Devrimi aydınlanmayı, devrimci ve laik bir burjuvazi tarafından feodal düzenin yıkılmasını, halk kitlelerinin dünya sahnesine çıkmasını ve modern ulus-devletle vatandaşlarının hâkimiyetini savunmuştur. Fransız Devrimi, kraliyete karşı halk yönetimini ve yurttaşlık haklarını talep eden ilk kitle hareketidir.[17] En bilinen toplumsal hareket örneği, 19. yüzyılda işçi sınıfı çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyla pek çok ülkede kurulan işçi sınıfı koalisyonudur.

Bu hareketler, daha önceleri sosyal grupların eylemleri olduğu için, sosyal hareket olarak nitelendirilmekteydi, daha sonraları hareketlerin çapı küçük grup boyutunu aşmaya, toplum düzeyinde farklı grupları ve yapıları kapsamaya başlayınca 'toplumsal hareketler' şeklinde nitelendirilmeye başlanmışlardır. Bir hareketin toplumsal hareket sayılabilmesi için *sahip olması gereken koşullar şunlardır*; Hareketin ortak kimliği (kurumsal kolektif davranış), bir ideolojik düşünce temeli, değişimi sağlamaya ya da engellemeye dönük ortak bir toplumsal amaç-hedef, belli bir düzeyde örgütlenme, geniş

[14] Henry Tischler, Introduction to Sociology, Thomson Wadsworth, 9th Edition, California, 2007, s. 484.
[15] Şafak Kaypak, Toplumbilim, Basılı Ders Notları, MKÜ, Antakya/Hatay, 2015, s.195.
[16] Rod Hague - Martin Harrop, Siyaset Bilimi Karşılaştırmalı Bir Giriş, Çev. İbrahim Yıldız- Soner Torlak- İdil Çetin, Dipnot Yayınları, Ankara, 2014, s. 163.
[17] Tuba Ağartan- Caleb Bush- Woo-Young Choi - Tu Huynh, Kapitalist Dünyanın Dönüşümü, Ed.. William G. Martin, Toplumsal Hareketler 1750- 2005, Çev. Deniz Keskin, Versus Kitap, İstanbul, 2008, s. 30-31.

ölçekte insan sayısı, ortak eylem, belirli bir düzeyde liderlik, göreli olarak kalıcılık ve süreklilik.[18]

Toplumsal sistemlerin geçirdiği her aşamada toplumsal hareketler de çeşitli dönüşümler geçirmiş, bu durum farklı toplumsal hareket kuramlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. *Toplumsal hareket kuramları,* sosyal hareketi ortaya çıkaran kitle ya da toplumsal grupların hangi nedenler etrafında bir araya gelerek mücadelelerinin amacını ve doğurduğu sonuçları açıklamaya çalışan kuramlardır. Toplumsal hareket kuramları, 1930'lu yıllardan itibaren yükselmeye başlayan işçi hareketlerinin sosyal bir olgu olarak kabul görüp araştırılmaya başlanmasıyla 'Toplumsal Hareketler Sosyolojisi' adıyla akademik literatürde yerini almıştır.

Toplumsal hareketlerin diğer birçok olgu gibi, zaman ve mekândan bağımsız ele alınamayacakları bir gerçektir. Ama günümüzde ortaya çıkan hareketlerin kökenleri, tanımladığı sorun alanları ve talep ettikleri şeyler açısından 18. yüzyıla kadar uzanmaktadırlar. İlk dönem kuramcıları, hareketlerin 'aşırıcılık, yoksunluk ve şiddet' boyutuna odaklanmıştır.[19] Emile Durkheim'ın öncülük ettiği 19. yüzyıl sosyologları ise, toplumsal hareketleri, 'anomi' ve 'toplumsal çözülme'nin sonucu olarak değerlendirmişlerdir. Bu dönemde 'çılgın kalabalıklar' tanımlaması yaygındır.[20] Toplumsal ölçekteki hareketlere ilişkin ilk sistematik yaklaşım, Kalabalıklar Kuramı'dır. Gustave Le Bon'un temsilcisi olduğu bu bakış açısında kitleler ve kalabalıkların yıkıcı rolü vurgulanmıştır.[21]

Toplumsal hareket kavramı, içinden geçilen tarihsel dönemin özelliklerine bağlı olarak farklı süreçlerde farklı yaklaşımlarla açıklanmaktadır. 19. yüzyılın kölelik karşıtı, Çartist ve kadınların oy hakkını savunan hareketlerini 1950'lerde İngiltere'deki Nükleer Silahsızlanma Kampanyası izlemiştir. Geçmiş ve çağdaş hareketler arasında politik açıdan önemli bir devamlılık ve gelenek söz konusudur.[22] 1950'lerde 'kitle hareketleri' olarak adlandırılan etken-edilgen kalabalık hareketleri liberal demokrasinin istikrarına tehdit olarak algılanmaktadır. Toplumsal hareketler, kötü işleyen bir kitle toplumunun işareti olarak değerlendirilip bu hareketlerin marjinal, birbirinden kopuk gruplar tarafından desteklendiği kuramlar gündeme getirilmiştir. 1960'lar ve 19. yüzyılda işçi hareketleriyle özdeşleşen toplumsal hareketler, 1968'de yaşanan öğrenci hareketleri ve savaş karşıtı aktivistlerin ortaya çıkmasıyla bambaşka bir mecraya kaymıştır. Klasik işçi

[18] Jon M. Shepard, Sociology, Cengage Learning Inc. USA, 2009, s. 539.
[19] Sidney Tarrow, Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics, Cambridge University Press, 1998, s. 4.
[20] Tarrow, a.g.e., s. 4.
[21] Doğan Çetinkaya, "Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler", Ed. Doğan Çetinkaya, Toplumsal Hareketler- Tarih, Teori ve Deneyim, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.18-20.
[22] Çetinkaya, a.g.e., s. 38.

hareketlerinin örgütlenme biçimlerinden ayrılmak isteyen öğrenci, kadın, çevre hareketleri ile savaş ve ırkçılık karşıtı evrensel içerikli hareketler, yeni bir toplumsal teorinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Öğrenci hareketleri, Alain Touraine'in öncülük ettiği 'Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi'nin ortaya çıkmasında önemli bir etkendir. Touraine'e göre, sınıfsal ideolojilerin yerini, kültürel içerikli toplumsal hareketler almıştır. Devlet iktidarı yeni hareketler için önem taşımamakta, onlar daha çok sivil topluma ve örgütlerine yönelmektedirler. Ayrıca eski sınıf ilişkilerinin pozisyonları temelden değişmiştir.[23] 1970'lerde ise, çevre, barış, kadın hakları, nükleer enerji ve silahlar, azınlık hakları, hayvan hakları ve ırkçılık konularına odaklanan yeni toplumsal hareketler dalgası ile birlikte aydınların toplumsal hareketlere bakışı olumluya dönüşmeye başlamıştır. Yeni toplumsal hareketlere örnek olarak, ABD'deki Dünya'nın Dostları ve Greenpeace, Siyah Güç Hareketi; Güney Afrika'daki köylü ve toprak reformu hareketleri, Avrupa'daki ırkçı gruplar gösterilebilmektedir.[24]

Toplumsal yaşamda ortaya çıkan herhangi bir değişim doğrudan ya da dolaylı olarak diğer dinamikleri de etkilemektedir. Ortaya çıkan yeni bir olgunun tek başına ve tek bir değişken ile açıklanması olası değildir. Toplumsal hareketler, başlangıç noktaları, temsil ettikleri toplum kesimleri, değiştirmek veya ortadan kaldırılmak istenen nosyon ve özellikleri ve mücadelede kullanılan araç ve yöntemler itibariyle farklılaşırlar.[25] David Aberle'den aktaran Antony Giddens, toplumsal hareketleri; 'dönüştürücü, reformcu, kurtarıcı ve değiştirici' olmak üzere dörde ayırır. Bunlardan ilk ikisi genel (toplumsal) son ikisi ise özel (bireysel) karakterdedir.[26] Toplumsal hareketlerin, en basit ve yalın biçiminin 'sivil itaatsizlik eylemleri'; ama en karmaşık ve zor olanının 'devrimler' olduğu belirtilmektedir.[27] Her toplumsal hareket, uygulamaya geçtiği andan itibaren, başka bir 'karşıt' toplumsal hareketi doğurabilmektedir. Diana Kendall'a göre ise, toplumsal hareketlerin beş türü bulunmaktadır: "Reform hareketleri, Devrimci hareketler, Dinsel hareketler, Alternatif hareketler ve Direniş hareketleri."[28]

---

[23] Alain Touraine, Modernliğin Eleştirisi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 274.
[24] Kenneth Newton, - Jan W. Van Deth, Karşılaştırmalı Siyasetin Temelleri, Çev. Esin Saraçoğlu, Phoenix Yayınları, Ankara, 2014, s. 204.
[25] Füsun Kökalan Çımrın, "Yeni Toplumsal Hareketler ve Kentsel Yaşam", Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Sayı 2, 2010, s. 46-48.
[26] Davıd F. Aberle, "A Classification of Social Movements", Chap. 19, The Peyote Religion Among the Navaho, Aldine, Chicago,1966; Anthony Giddens, Sosyoloji, Ayraç Yayınları, Ankara, 2000, s. 541.
[27] Giddens, Sosyoloji, … s. 533.
[28] Diana Kendall, Sociology in Our Times: The Essentials, Wadsworth Publishing, 2008, s. 554.

4. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TOPLUMSAL HAREKETLER

Toplumsal hareketler 18. yüzyıldan itibaren uluslararası bağlantılar kurmuştur. Örneğin, İngilizlerin köleliğe karşı başlattıkları seferberlik çok geçmeden okyanusun her iki yakasında birçok ülkeye uzanan kollarıyla Atlantik ötesi bir hareket haline gelmiştir.[29] Ancak teknolojinin ve iletişim olanaklarının günümüzde ulaştığı nokta sayesinde uluslararası alanda sürekli bağlantıyı sağlayan haberleşme ağları yeni yüzyılda meydana gelen hareketlerde belli başlı bir takım değişikliklere neden olmuştur. Küresel ölçekte toplumsal hareketler ağlarının gelişimi de bu bağlamda açıklanmaktadır.[30] Kitle iletişim araçları sayesinde, radyo, televizyon, sinema ve internet kanalıyla insanlar her yerde daha önce hiç olmadıkları kadar farklı kültür değerleriyle karşılaşmaktadırlar.

Dünya çapında çeşitli aktivist gruplar internet aracılığıyla kısa bir sürede sanal ortamda bir araya gelip örgütlenebilmekte ve küresel bir muhalefet yaratabilmektedirler.[31] 2011 yılında meydana gelen 'Wall Street'i İşgal Et' hareketi son dönem toplumsal hareketleri konusunda önemli bir örnektir. Giderek artan gelir eşitsizlikleri konusundaki hoşnutsuzlarını dile getirmek için protestocular New York City'nin finans bölgesi olan Zuccoti Parkı işgal etmişlerdir. Bunu yaparken slogan olarak 'Biz %99'uz' sloganını kullanmışlar ve bu slogan hızla sadece ülke çapında değil, uluslararası ölçekte bir fenomen haline gelmiştir. Diğer birçok ülkede de çadır kamp kuran toplumsal hareketler ortaya çıkmıştır.[32]

Küreselleşme, farklı coğrafyalardaki farklı toplumsal hareketler arasında benzerlikler oluşmasına sebep olan bir kaynaktır. Bir taraftan, ulus ötesi fırsatların ortaya çıkmasını ve yapısal yakınlaşmaların oluşmasını sağlarken; diğer taraftan da herhangi bir ülkede ortaya çıkmış bir sosyal hareketin dünya çapında hızla yayılmasına ve destek bulmasına yardımcı olmaktadır. Geniş kitlelere ve coğrafyaya yayılan küresel hareketlerin daha doğru analiz edilebilmesi için; yeni toplumsal hareketler kuramlarını dikkate alarak yeni ve eski hareketlerin farklılıklarını, benzerliklerini ve küresel hareketlerin kesişen noktalarını tarihsel bir süreç içinde ele almak gerekmektedir. Modern sosyal hareketlerin tarihine bakıldığında genel anlamda iki tür hareket tarzının gerçekleşmiş olduğu söylenebilmektedir. Bu hareketler; birinci ve ikinci dalga, eski-yeni, klasik ve yeni sosyal hareketler

[29] Charles Tilly, "Toplumsal Hareketler 21. Yüzyıla Giriyor", Ed. Doğan Çetinkaya, Toplumsal Hareketler- Tarih, Teori ve Deneyim, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.173.
[30] Gülçin E. Lelandais, "Sosyal Hareketler Teorileri ve Küreselleşme", Ed. Barış Çoban, Yeni Toplumsal Hareketler, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 81.
[31] Lelandais, a.g.e., s. 81.
[32] Rod Hague, - Martin Harrop, Siyaset Bilimi Karşılaştırmalı Bir Giriş, Çev. İbrahim Yıldız- Soner Torlak- İdil Çetin, Dipnot Yayınları, Ankara, 2014, s.162.

ayrımlaşmasıyla adlandırılabilmektedir. İşçi sınıfı hareketleri, ulusal kurtuluş mücadeleleri, 'klasik (eski) sosyal hareketler' olarak; feminist, çevreci, savaş karşıtı hareketler ise 'yeni sosyal hareketler'den sayılmaktadır.[33] Genelde kabul gören ayrım, eski ve yeni sosyal hareketler ayrımıdır.

1960'lardan itibaren ortaya çıkan toplumsal hareketleri kavramsallaştıran iki temel yaklaşım söz konusudur: Amerika merkezli 'Kaynak Hareketliliği' ve Avrupa merkezli 'Yeni Toplumsal Hareketler' kuramları. Yeni toplumsal hareket kuramcıları, kaynak hareketliliğinden ziyade kolektif kimlikleri/tutumları ve sosyal çatışmaları, toplumsal hareketliliği oluşturan aktörler olarak görmekte ve hareketleri incelerken aktörlerin oluşum süreçlerine odaklanmaktadır.[34]

Eski sosyal hareketler, 19. yüzyıldan itibaren sanayi kapitalizminin ve üretim biçiminin taşıdığı toplumsal ilişki ve çelişkilerin dünya ölçeğinde kendisini göstermesine paralel olarak ortaya çıkan "sınıf" ve "ulusalcı" hareketlerden oluşmaktadır.[35] Sanayi toplumunun üretimi olan eski sosyal hareketlere karşın yeni toplumsal hareketler bilgi toplumunun üretimidir. Küreselleşme çağındaki hareketler, kendilerinden önceki döneme ait protesto hareketlerinin çeşitli siyasal taktiklerini transfer edip uygularken, eski hareketlerin ahlaki ve demokratik tartışmalarını da hareketleri açısından model olarak kullanmaktadırlar.

Küreselleşme sürecinde toplumsal hareketlerin *arasındaki benzerlikler* şu şekilde açıklanabilmektedir: Sorunsal ve işledikleri tema açısından benzer hedefler koyabilmektedirler. Aynı hareket farklı ülkelerde aynı şekilde ortaya çıkabilmekte; kendi aralarında benzer seviyede gösteri ve katılımcı olmasını sağlayan benzer mobilizasyona sahip olabilmektedir. Strateji, taktik ve eylem tipleri benzeşebilmektedir. Kaynak ve örgütsel özellikler bağlamında, benzer örgütsel yapılar oluşabilmektedir. Toplumsal hareketlerin ideolojik ve sembolik içerikleri benzer modellere işaret edebilmektedir. Eylemlerin düzenlenme tarihleri arasında paralellikler gözlenebilmektedir. Küresel toplumsal hareketler, medya sayesinde kolektif eylemlerin ulusal hareketler içinde benzerlikler göstermesine neden olmuştur. Charles Tilly bu durumu "benzerlik", "birleşme" ve "erişilebilirlik" olarak belirlediği üç kavram ile test edebileceğimizi söylemektedir.[36] Toplumsal hareketler bu kıstaslar ile değerlendirildiğinde; eylem biçimlerinde benzerlikler bulunduğu ve kullandıkları iletişim araçları (internet, sosyal ağlar

[33] Çımrın, a.g.m., s. 50.
[34] Elif T. Demiroğlu, "Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması", Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 2014, 2 (1), s.135, 138.
[35] Çımrın, a.g.m., s. 51.
[36] Tilly, a.g.e., s. 172.

vb.) sayesinde daha kısa sürede etkin birleşmeler oluşturabildikleri görülmektedir.[37]

Küreselleşme sürecinde ortaya çıkan toplumsal hareketlerin önceki dönem hareketlerinden *farklılık,* iletişim olanakları sayesinde ortaya çıkmıştır. İletişim teknolojilerindeki hızlı ilerlemelerle toplumsal hareketlerin kampanyaları ve gösteri tarzları daha önce olmadığı kadar çarpıcı bir biçimde karakter değiştirmiştir. Yerel kökleri de olsa küresel ölçekteki sorunlarla ilgilidir. Çok taraflı yatırım anlaşmalarıyla mücadele, yoksul ülkelerin borçlarının silinmesini talep eden kampanyalar, küresel eylem günleri bunlardan bazılarıdır.

Yeni toplumsal hareketler, küreselleşme karşıtlığının gerçekleşmesinde bağlantı işlevi görmüştür. Genellikle "azınlık" hareketi olarak tanımlanan kadın, çevre, cins ayrımcılığına karşı yürütülen muhalefet, günümüzde çok geniş kitleleri bir araya getirebilmektedir. Bu bağlamda, yeni toplumsal hareket olarak görülen 'küreselleşme karşıtı hareket', küreselleşmenin ortaya çıkardığı sorunlar üzerinde uzlaşan ve sorunları ortaklaştıranların ya da toplumsal örgütlenmelerin oluşturduğu, kendine özgü örgütlenme yapısı geliştiren, eylem modelleri olan ve üye profili farklılıklar taşıyan toplumsal bir karşı çıkış olarak tanımlanabilir.[38] Immanuel Wallerstein, küreselleşme karşıtı hareketleri sistem karşıtı bir hareket olarak değerlendirmektedir. Bu hareketler; çoklu yapıları, entelektüel birikimleri, militan tarzdaki eylemleri ve uzun vadede olabilecek değişimleri arzulamalarıyla genel anlamda büyük önem taşımakta ve küresel ölçekte var olmaktadır.[39]

Zapatistaların, 1994 yılında Meksika'nın Chiapas eyaletinde başlattıkları isyan, küreselleşme karşıtı hareketin oluşmasındaki ilk adım olarak kabul edilir. İlerleyen süreçte, 1997 yılında İspanya'da gerçekleştirilen toplantının ardından PGA (People Global Action- Halkların Küresel Hareketi) düşüncesi ortaya çıkmış; 1998 yılında, hareketin doğuşu gerçekleşmiş ve 'küreselleşme karşıtı hareket' adı altında küreselleşme karşıtı eylemler gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 1998 yılında İngiltere'de düzenlenen G8 ve Dünya Ticaret Örgütü Bakanlar Zirvesi esnasında yapılan protesto eylemleriyle eş zamanlı olarak dünyanın çeşitli yerlerinde küreselleşme karşıtı eylemler ortaya çıkmıştır. 1999 yılında ABD'de Seattle'da düzenlenen Dünya Ticaret Örgütü toplantısının yapılan eylemlerle engellenmesinin ve toplantının

[37] Mert Gökırmak, "Siyasal Yabancılaşma ve Yeni Toplumsal Hareketler", Siyasal Sosyoloji, Ünite 8, Ed. A. Yaşar Sarıbay, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2014, s.177.

[38] Y.Cemalettin Çopuroğlu- Beyzade N. Çetin, "Yeni Sosyal Hareketler Paradigması Bağlamında Türkiye'deki Küreselleşme Karşıtı Grupların Birbirleriyle ve Dünyadaki Karşıtlarla Karşılaştırılması", Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 13(1), 2010, s. 74,78.

[39] Immanuel Wallerstein, Amerikan Gücünün Gerileyişi Kaotik Bir Dünyada ABD, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2004, s. 223; Çopuroğlu- Çetin, a.g.m., s. 75.

sürdürülememesinin ardından küreselleşme karşıtı eylemler bir muhalefet geleneği olarak görülmeye ve yayılmaya başlamıştır.[40] Seattle'dan sonra örneğin;[41] Şubat 2000'de Davos-İsviçre'de Dünya Ekonomik Forumuna karşı gösteri düzenlenmiştir. Nisan 2000'de Washington'da Dünya Bankası ve IMF görüşmeleri sırasında göstericiler alanı ablukaya almışlardır. Melbourne'de Eylül 2000'de aktivistler dünya ekonomik forumu delegelerini barikatlarla kuşatmışlardır. Nice'te Aralık 2000'de gösteriler bir Avrupa zirvesinin dağılmasına yol açmıştır. Günümüzde küreselleşme karşıtı hareket içinde sayılabilecek başlıca oluşumlar şöyle sayılabilir; emek hareketleri, topraksız köylü hareketleri, yoksulluk karşıtı hareketler, çevre, kadın, etnik, cins ayrımcılığı sorunları üzerinden yürütülen muhalif hareketler.[42] Bunların hepsinin hareket alanları kentlerdir.

5. TOPLUMSAL HAREKETLERİN KENTE YANSIMASI

Kent, fiziksel, ekonomik, siyasal, sosyo-kültürel ve yönetsel olarak insan yaşamını kuşatan toplumsal bir gerçekliktir. Kent coğrafyada bir yerdir; ama aynı zamanda, salt bir mekân değil, bir yaşam biçimi ve sosyal donatı alanıdır. Kentler, toplumların ekonomik, sosyo-kültürel ve teknolojik birikimlerini en iyi yansıtan mekânlardır. *Kentleşme,* kentlerin ve kentlerde yaşayan insan sayısının artması sürecidir. Bu süreç, sanayileşme ve ekonomik gelişmelerle elde edilen refah düzeyinin topluma yansıması, örgütlenme, uzmanlaşma ve işbölümünün insan davranışlarında oluşturduğu etkilerle gerçekleşir. *Kentli,* kentte yaşayan, kentsel yaşam biçimine uyum sağlamış kişi olarak adlandırılır. Kent, ekonomik ve sosyal gelişmenin odağında yer alan bir olgu olarak küreselleşme sürecinin hayata geçtiği yerdir. Küreselleşme, dünya genelinde 'küresel kentler', 'mega kentler' doğurmuş ve kentleri birbirleriyle yarışır hale getirmiştir. Sanayi toplumu, getirdiği fabrikaları ile kentler üzerine kurulmuştu; bilgi toplumu ise, bilgi-iletişim teknolojisi ve sanal ağlarla kentleri büyütmüştür. Bilgi toplumunun etkilerinin, her türlü hareketliliğin en yoğun gözlemlendiği mekânlar kentsel mekânlardır.

Toplumsal hareketleri, eski (klasik) sosyal hareketler ve yeni (kentsel) sosyal hareketler olarak iki türe ayrımlandırmaya çalışırken, bu hareketlerin nerede ve ne şekillerde ortaya çıktığına bakılmaktadır. Eski toplumsal hareketler daha çok fabrikalarda, parti ve sendikalar aracılığıyla örgütlenirken; yeni-kentsel sosyal hareketler kent merkezlerinde, meydanlarda ve orta sınıf çalışanları tarafından mobilize olmuşlardır. 1950'li yıllardan sonra tüm

[40] Mesut Mahmutoğulları, "Küreselleşme Karşıtı Hareketler 'Nasıl Bir Dünya' Sorusuna Yanıt Verebilecek mi?", http://www.antimai.org/gr/mmodtu.htm, Temmuz 2002, s. 2.
[41] Fouad Kalouche- Eric Mielants, "Dünya Sisteminin ve Sistem Karşıtı Hareketlerin Dönüşümü: 1968-2005", Der. G. William Martin, Toplumsal Hareketler 1750-2005, Çev. Deniz Keskin, Versus Kitap, İstanbul, 2008, s. 265.
[42] Mahmutoğulları, a.g.m. s. 5-7; Çopuroğlu- Çetin, a.g.m., s. 76.

dünyada hız kazanan göç ve kentleşme olgusu, toplumsal hareketlerin hem ortaya çıkış nedenlerinde, hem de görünümlerinde farklılaşmalar yaratmıştır. Göç ve hızlı kentleşme beraberinde "kentlileşme" olgusunu da getirmiştir. Bu anlamda, kentlerde yeni yaşam tarzları kuran insanlar, farklı eşitlik ve paylaşım taleplerini dile getirmeye başlamışlardır.[43] Kendileri için yeni yaşam alanları oluşturma arayışına yönelmişlerdir.

Yeni toplumsal hareketlerin kentleşme ve kentsel dönüşümler ile de yakın ilişkisi vardır. Oluşan yeni kentsel yapı ve kültür hareketleri, yeni toplumsal hareketleri etkileyerek dönüştürmüştür. "Kentsel toplumsal hareketler" olarak da adlandırılabilecek bu yeni olgular, daha çok kent merkezlerinde ve yeni kentliler tarafından üretilmiş olmaları nedeniyle ayrıcalıklı bir öneme sahiptir. Kentsel toplumsal hareketlerin ele aldığı konular daha çok kent yaşamı ve üretimi ile ilgilidir. Katılımcılarının daha çok kentlilerden ve orta sınıf çalışanlardan oluşması, bu hareketi geçmişteki klasik hareketlerden ayırmaktadır.[44] 'Yeni kentsel toplumsal hareketler' kavramı, 1960'lı yılların sonundan itibaren ortaya çıkan ekoloji, feminist, savaş karşıtı, cinsiyet hakları ve azınlık hareketlerini ifade etmek üzere kullanılmaya başlanmıştır. Aslında bakıldığında, normal olarak hem eski, hem de yeni toplumsal hareketlerin aynı yerde, yani kentte hayata geçtiği görülmektedir. O zaman yeni olan nedir diye sorulmaktadır. Toplumsal hareketlerin tarihi açısından "yeni" ifadesinin kullanılması, eski hareketlerden farklı olan bir hareket türünün gerçekleştiğini ifade etmektedir. Her iki hareket türü de, amaçları, konuları, örgütlenme yapıları, meydana geldiği sosyal ve politik ortamları, katılımcılarının nitelikleri (sınıf yapısı) vb. özellikler dikkate alındığında birbirlerinden oldukça farklıdır. Bu bağlamda, bu hareketler için kullanılan 'yeni' vurgusunun tanımlayıcı olmasının ötesinde, bu hareketlerin amaçlarına ulaşmak için izledikleri yola ilişkin anlamlar da içerdiği söylenebilir. 20. yüzyıl sonunda hız kazanan bu tür hareketleri "yeni" kılan en temel özelliklerden biri de, çatışma alanının ekonomik - endüstriyel alandan kültürel alana kaymasıdır. Bu hareketler, devlet iktidarını amaçlamadığı gibi, eski toplumsal hareketlerden farklı olarak ekonomik unsurlardan daha çok kültürel alanlarda mücadele etmenin gerekliliğini savunurlar.[45]

Manuel Castells, kent kapitalizminin çelişkilerinin yeni kentsel hareketlere zemin oluşturduğunu belirtir.[46] Kapitalist sistem içerisinde yaşanan toplumsal hareketler de kentsel düzenin bir parçası olma özelliğine

[43] Çımrın, a.g.m., s. 56.
[44] Çımrın, a.g.m., s. 52.
[45] Çımrın, a.g.m., s.53.
[46] Manuel Castells, Kent Sınıf İktidar, Çev. Asuman Erendil, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1997, s. 14.

sahiptirler.[47] Toplumsal çıkarlarda yaşanan uyumsuzluklar, alternatif siyasal yapılar ve kültürler kent yapısı içerisinde görünür hale gelir.[48] Tüm bu hareketlere bakıldığında da, hareketlerin çıkış noktalarının kent yaşamının dinamikleri ile yakından ilişkili olduğu görülür. Dolayısıyla, bu hareketlerle birlikte 'sivil toplum' kavramının da gündeme gelmiş olduğu bilinmektedir. Eski toplumsal hareketler, daha çok bunalım ve kriz dönemleri ile açıklanırken; yeni-kentsel hareketler sivil toplum, küreselleşme, demokrasi ve çoğulculuk anlayışı çerçevesinde açıklanmaktadır. Kent yaşamının beraberinde getirmiş olduğu sivil toplum, yeni hareketlerin içinde yeşermeye başladığı yegâne alan olarak kabul edilmektedir. İleri sanayi toplumunun çatışmaları artık, devletçilik, siyasal düzenleme ve bürokratik otoritelerle anlamlı bir şekilde çözülemez hale gelmiştir. Bu anlamda, yeni toplumsal hareketlerin politikaları, sivil toplumun kurumlarını temsili- bürokratik siyasal kurumlarla sınırlandırılamayacak bir şekilde politize etmeye başlamıştır.[49]

Sivil toplum ve onun getirmiş olduğu olanaklar, yeni-kentsel hareketlerin hayat bulmasında öne çıkmıştır. Yeni toplumsal hareketlerin takınmış olduğu bu tavırla birlikte, ilginin sosyo-kültürel alanlara kaydığı söylenebilir. Bu yeni mücadele türü, kimliğin günlük hayattaki zaman ve mekânını, bireysel hareketin işlevselliğini ve kültür kalıplarını etkilemektedir. Bu hareketler, sadece maddi hedefler için mücadele etmekle kalmayıp sembolik ve kültürel çıkarlar için de mücadele etmeye başlamışlardır. Bu yeni kültürel ve sivil alanda mücadele etme anlayışı kent yaşamında işlerlik bulmaktadır. Çünkü kentleşmenin tüm dünyada hız kazanması ile yeni-kentsel hareketlerin meydana gelme süreçleri eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir. Kişiler, toplumdaki daha genel değişimler, örneğin hayvan, çocuk, engelli, çevre, kadın hakları vb. için savaşırken, kendileri için de savaşmaktadırlar. Bir şekilde, kendi hayatlarını da yeni bir boyut katarak değiştirmektedirler. Bu boyut, kentli kimliğinin değiştirilip dönüştürülmesini getirmektedir. Kentli kimliğin oluşma süreçleri arasında sayılabilecek bu önemli fenomen, sosyal hareketlerin tarihçesi açısından ayrıcalıklı bir önem taşımaktadır.[50]

Gündeme gelen bu yeni hareketlerin Batı toplumları için anlamı, günlük hayatın "demokratikleştirilme dinamiğini" ve toplumun siyasala karşı sivil boyutlarının genişlemesini temsil etmesidir. Bu yönü ile yeni-kentsel sosyal hareketlerin insan hayatının kişisel ve sivil yönlerini yansıttığı söylenebilir. Sosyal hareketlerin böylesi bir özellik kazanması ise, kent yaşamı ve sivil toplum anlayışı ile açıklanmaktadır. Bu anlamda Alberto Melucci, yeni sosyal hareketler için sanayi toplumunu karakterize eden 'sahip olma'

[47] Songül Sallan Gül- Merve Sezer- Özlem K. Nizam, "Eylemcilerin Gözünden Bir Sosyal Hareket ve Kent Hakkı Talebi Olarak Taksim Gezi Parkı Eylemleri", SDÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2 (22), 2015, s. 5.
[48] Yavuz Yıldırım, Sosyal Forumdan Öfkelilere, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 58-59.
[49] Çayır, a.g.e., s. 55.
[50] Çımrın, a.g.m., s. 53.

özgürlüğünün yerini, 'var olma' özgürlüğünün almış olduğunu ifade etmektedir.[51] Farklılıkların tanınması ve yaşam hakkı bağlamında sosyal hareketlerin oluşması, gündelik yaşam pratikleri açısından yeni olanakların doğmasına, yeni alanlar açılmasına yol açmıştır.

Büyük ölçüde büyük kent eksenli olarak etkinlik gösteren yeni toplumsal hareketler, toplu yürüyüşler ve sokak gösterileri hareketlerin eylemlilik süreçlerini meydana getirmişlerdir. Anılan eylemlilik süreçleri, "kent hakkı" kavramının bir parçası olarak gerçekleşmiştir.[52] İlk defa Henri Lefevre tarafından dile getirilen kent hakkı, 1968 Hareketi ile birlikte siyasal bir proje ve politika platformu olarak ortaya çıkmıştır. 1980 sonrası süreçte ise kent hakkı, neo-liberal ekonomi politikaları nedeniyle kent politikalarında yaşanan tahribata karşı bir alternatif olarak yükselmiştir. Kent hakkı; eşitsizliğe ve dışlanmaya neden olan süreçlerin ortadan kaldırılmasını hedefleyen politika önerilerini içermektedir. Yeni toplumsal hareketler için toplumsal muhalefetin mekânını oluşturan kentlerin bu rolü, 1990'lı yılların sonundan itibaren, Seattle, Prag, Cenova, Porto Alegre gibi örneklerle dikkat çekmiştir. Kentlerin kamuya açık alanları, benzer şekillerde neo-liberal küreselleşme karşıtı hareketin ortak eylem alanı olmuştur. Benzer şekilde, Atina'da Sintagma Meydanı, Kahire'de Tahrir Meydanı, İspanya'da Plaza de Katalunya ve New York'ta Zucotti Parkı da insanların görüşlerini ve taleplerini dile getirmek için kullandıkları birer ortak toplantı alanı halini almıştır.[53]

Küreselleşme sürecinde yeni toplumsal hareketlere, ülkemizden 27 Mayıs 2013 tarihinde İstanbul'da yaşanmaya başlayan "Taksim Gezi Parkı" eylemleri örnek olarak gösterilebilir. Bu hareket çevre koruma endişesine dayalı olarak ortaya çıkmıştır. İstanbul Taksim alanındaki Gezi Parkı'nın yerine AVM (alışveriş merkezi) yapılması düşüncesine karşı başlatılmış, toplumsal katılımla sürmüştür. Merkezi alan olarak meydanlar, kentlilere ortak yaşam alanı sunmaktadır. Toplumsal hareketler nasıl ki modern devlet döneminde ortaya çıktıysa, toplumsal hareketlerin mekânı olan meydanlar da modern kentlerde ortaya çıkmıştır. Meydanlar, yakın geçmişe dair bir toplumsal tarihin üretildiği kamusal alanlardır. Sosyal ve siyasal pratikler ile mekânlar arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Taksim meydanı,

[51] Alberto Melucci, "Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması", Yeni Sosyal Hareketler: Teorik Açılımlar, Yay. Haz. Kenan Çayır, Kaknüs Yayını, İstanbul, 1999, s.83; Çayır, a.g.e., s.138.
[52] Mike Haynes, "21.Yüzyılda Küresel Şehirler, Küresel İşçiler", Marx 21 Kitap Dizisi, No.4, Yön Matbaacılık, İstanbul, 2012, s.35.
[53] David Harvey, Asi Şehirler, Çev. Ayşe D. Temiz, Metis Yayınları, İstanbul, 2013, s.124-125; Mehmet A. Güler, "Kriz ve Yeni Toplumsal Hareketler: "İşgal Et" Örneği, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17 (3), 2015, s. 342.

Türkiye'nin toplumsal ve siyasal hayatında merkez noktadır; toplumsal hareketler açısından her zaman önemli olmuş mekânlardandır.[54]

Gezi Parkı'nda başlayan eylemler, çevreci bir duruşla ve kamusal bir kent mekânının özelleştirilmemesi ve ticarileştirilmemesi isteğiyle bir kentsel protesto, bir meydan hareketi olarak başlamıştır. Ancak daha sonra, sermayeye ve iktidara karşı duran yeni bir sosyal hareket biçimine bürünmüştür. 'Kent hakkı'na sahip çıkmaya yönelik bir başkaldırıdır. Gezi'nin aktörleri, demokratik katılım taleplerini yüksek sesle dile getirmişlerdir. Bu eylemler, tüm yeni sosyal hareketlerin yaşandığı ülkelerde olduğu gibi, ülkemizde de yeni bir kamusal alan ve yurttaşlık anlayışının doğduğuna işaret etmektedir. Gezi hareketi ve eylemleri, demokrasinin sadece sandığa oy atmak olmadığını, meydanlarda, kentsel aidiyet temelinde yeni boyutlarla yeni anlamlar kazandığını ortaya koymaktadır. Nüfusun büyük bir kısmının kentlerde yaşadığı göz önüne alındığında, Gezi hareketinin vurguladığı değerlerin önemi daha da artmaktadır.[55] Kentsel karar süreçlerine katılımın zorlaşması ve kentsel mekânın ötesinde tüm ilin yapılaşmaya, ranta ve çevresel bozulmaya daha açık hale getirilmesi, bilinçlenmenin gerekli olduğunu göstermektedir. Her kenttaşın kentini yönetme ve temel kentsel hizmetlere ulaşma, yani kent hakkı olduğu gibi; yerel otoritelerin de, kenti şeffaf ve hesap verebilir bir biçimde yönetme sorumluluğu vardır.[56] Sınıf analizi ya da sınıf çatışmasına dayanmayan bu hareket çok farklı toplumsal kesimleri ve taleplerini bir araya getirebilmiştir. İnternet üzerinden oluşturulan iletişim ağları ile dünya çapında yaygınlık ve destek kazanmıştır. Küreselleşme karşıtı bir harekettir. Yeni toplumsal hareketlerin tipik özelliklerini taşımaktadır. Eski toplumsal hareketlerden birçok noktada farklılıklar sergilemekte, ancak en az eski toplumsal hareketler kadar siyasal nitelik taşımaktadır. İster yeni, ister eski olsun, toplumsal yapıdaki bir olguyu protesto etmesi bakımından siyasaldır ve sivil alanda olması siyasal olmayacağı anlamına gelmemektedir.[57] Toplumsal hareketin dramatik görünümü ve kentlerdeki rant sorununa meydan okuyor olmaları, onları, sosyolojik açıdan ilginç ve önemli kılmaktadır. Toplumsal değişmenin önemli kaynaklarından biri olarak görülen yeni tür bir toplumsal hareket olarak; kişilerin olağan koşullarda tek başlarına elde edemeyecekleri kazanımlara yol açmış ve siyasal katılım için gerekli zemini sağlayan ilk 'kült' hareket niteliği ile tarihe geçmiştir.[58]

[54]Ayşe Çolpan Kavuncu, "Sivil" Değil "Sivil Görünümlü Siyasal" Gezi Parkı, Birey ve Toplum, Bahar, 4 (7), 2014, s.116.
[55] Songül Sallan Gül vd., a.g.m., s. 1.
[56] Songül Sallan Gül vd., a.g.m., s. 23.
[57] Kavuncu, a.g.m., s. 107.
[58] Kaypak, Toplumbilim… s. 220.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küreselleşme olarak adlandırılan süreç, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel boyutları ile dünya genelinde toplumsal yapılar, örgütler ve ilişkilerin benzeşmesini sağlarken; küresel ölçekte yeni gereksinimler ve sorunlar ortaya çıkarmıştır. Küreselleşmenin ağırlığını gittikçe daha çok hissettirdiği günümüzde, karşıtını da doğurmuş; toplumsal yaşam ve kültür üzerindeki etkilerine karşı duran yeni mücadeleler baş göstermiştir. Toplumsal hareketler, bireyin hak isteme mücadelesi sonucunda ortaya çıkmış; küreselleşme ve bilgi toplumu ile birlikte yaygınlaşmıştır. 'Küreselleşme karşıtı hareketler', 'yeni toplumsal hareketler' olarak, küresel ölçekte var olmakta, geniş kitlelere ve coğrafyalara yayılmaktadır. Uluslararası protestolar yeni bir olgu değildir. Toplumsal yapıdaki değişim ve dönüşümün toplumsal olanla sınırlı kalmadığı, ekonomik ve siyasal dönüşümü de etkilediği bilinmektedir. Ancak, toplumsal hareketlerin, ulusal hükümetlerin çözmekte başarısız kaldığı sorunları çözüme kavuşturmayı gerçekleştirebilmek için, yeni küresel bir katılım biçimi sağladığı da bir gerçektir.

Yeni toplumsal hareketler, toplumsal özne farklılığı, maddi talepler yerine değer ve kimlik yönelimli taleplerin siyasallaştırılması; taleplerin sınıfsal aidiyet ve gruplar yerine, benzer görüşlere sahip ortak bir güç birliği tarafından dile getirilmesi ile kendini göstermektedir. Toplumsal hareketler, merkezi bir örgüt ve lidere gerek olmadan gerçekleşmektedir. Taleplerin siyasal alana yansıtılmasında kullanılan yöntem, kurumsal politikanın dışındaki her türlü kanaldır. Toplumsal hareketler, ağlar, sosyal medya, forumlar, platformlar gibi zayıf bağlarla birbirine bağlanmakta ve mücadelesini sosyal ağlarla sürdürmektedir. Hareketlerin gelecek perspektifinin olmayışı, anlık ve parçalı bir yapı sergilemesi, bütünü görmeyi zorlaştırsa da, yaşamı hızlandırdığı bir gerçektir. Kitle iletişim araçları, dünyadaki her şeyi anında kitlelere aktarmaktadır. Bilgi-iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, bir ülkede yaşanan toplumsal bir konunun veya olayın ve buna karşı gelişen tepkilerin, hızlı bir şekilde başka ülkelerdeki insanlar tarafından öğrenilmesini ve küresel çapta örgütsel bir tepki geliştirilmesini sağlamaktadır.

Bu hareketlerle birlikte, 'sivil toplum' kavramı yeniden gündeme gelmiş ve sivil toplumun getirmiş olduğu olanaklar yeni-kentsel hareketlere zemin oluşturmuştur. Bu anlamda, insan hakları, kadın, çocuk, hayvan hakları ve çevre hareketleri gündeme gelmiştir. Savaş karşıtlığı, çevrenin korunması ve siyasi demokrasiyi savunarak sınırları aşıp seslerini yükselten toplumsal hareketler, yeni iletişim araçlarını bilgi yaymak, örgütlenmek ve harekete geçmek için temel araç olarak görmektedirler. Hareketlerin amaçları, aktörleri, örgüt yapıları, sosyal mekân ve eylem biçimleriyle bu yeni kültürel/sivil alanda mücadele etme anlayışı, kent yaşamının dinamiklerinde hayat bulmuştur. Eski sosyal hareketler çerçevesinde başka bir dünya kurmayı

planlayan bireyler, yeni kentsel hareketler çerçevesinde kente katılabilecekleri yeni eşitlik alanları istemektedir. Kentliler yeni yaşam alanları isteklerini dile getirmektedir. Bu bağlamda, ülkemizde 'Gezi hareketleri' de, kent hakkını istemek doğrultusunda yeni toplumsal hareket grubu içinde yer almış, 'katılım' kavramının 'siyasal' içeriğini doldurmuştur.

KAYNAKÇA

ABERLE, Davıd F. (1966), "A Classification of Social Movements", Chapter 19, *The Peyote Religion Among the Navaho*, Aldine, Chicago.

AĞARTAN, T.- BUSH, C.- CHOİ, W.Young - HUYNH, T. (2008), "Kapitalist Dünyanın Dönüşümü", *Toplumsal Hareketler 1750- 2005*, Ed. William G. Martın, Çev. Deniz Keskin, Versus Kitap, İstanbul, s. 21-85.

BOWDEN, R. (2004), *Globalization: The Impact On Our Lives,* Raintree, Chicago.

CASTELLS, M. (1997) *Kent Sınıf İktidar*, Çev. Asuman Erendil, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

ÇAYIR, K. (1999), *Yeni Sosyal Hareketler-Teorik Açılımlar,* Kaknüs Yayınları, İstanbul.

ÇETİNKAYA, D. (2008), "Tarih ve Kuram Arsında Toplumsal Hareketler", *Toplumsal Hareketler- Tarih, Teori ve Deneyim,* Ed. Doğan Çetinkaya, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 15- 61.

ÇIMRIN KÖKALAN, F. (2010). "Yeni Toplumsal Hareketler ve Kentsel Yaşam", Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, 1(2), s. 45-58.

ÇOPUROĞLU, Y. Cemalettin- ÇETİN, Beyzade N. (2010), "Yeni Sosyal Hareketler Paradigması Bağlamında Türkiye'deki Küreselleşme Karşıtı Grupların Birbirleriyle ve Dünyadaki Karşıtlarla Karşılaştırılması", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi,* 13(1), s. 66-100.

DEMİROĞLU, Elif T. (2014), "Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması" *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi,* 2 (1), s.133-144.

GiDDENS, A. (2000), *Sosyoloji*, Ayraç Yayınları, Ankara.

GIDDENS, A. (2006), "Modernitenin Küreselleşmesi", Çev. - Ed. Kudret Bülbül, *Küreselleşme Okumaları,* Kadim Yayınları, Ankara, s.203–214.

GÖKIRMAK, M. (2014), "Siyasal Yabancılaşma ve Yeni Toplumsal Hareketler" *Siyasal Sosyoloji,* Ed. A. Yaşar Sarıbay, AÜ Yayını, Eskişehir, s. 162-185.

GÜLER, Mehmet A. (2015), "Kriz ve Yeni Toplumsal Hareketler: "İşgal Et" Örneği, Yeni Toplumsal Hareketler: "İşgal Et" Örneği, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17 (3), s. 330-362

HAGUE, R.- HARROP, M. (2014), *Siyaset Bilimi Karşılaştırmalı Bir Giriş,* Çev. İbrahim Yıldız-Soner Torlak- İdil Çetin, Dipnot Yayınları, Ankara.

HALL, S. - JACQUES, M. (1995), *Yeni Zamanlar,* Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

HARFORD, T. (2008), *Görünmeyen Ekonomist,* Çev. Sibel Demirel, Pegasus Yayınları, İstanbul.

HAYNES, M. (2012), "21.Yüzyılda Küresel Şehirler, Küresel İşçiler", *Marx 21 Kitap Dizisi,* No.4, Yön Matbaacılık, İstanbul, s. 19-44.

HELD, D.- McGREW, A. -GOLDBLATT, D.- PERRATON, J. (2009), "Küreselleşme", *Sosyoloji - Başlangıç Okumaları,* Ed. Anthony Giddens, Çev. Günseli Altaylar, Say Yayınları, İstanbul, s.71-75.

KALOUCHE, F.- MİELANTS, E. (2008), "Dünya Sisteminin ve Sistem Karşıtı Hareketlerin Dönüşümü: 1968-2005", *Toplumsal Hareketler 1750-2005,* Der: William Martin, Çev. Deniz Keskin, Versus Kitap, İstanbul, s.219- 282.

KAVUNCU, A. Çolpan (2014), "Sivil" Değil, "Sivil Görünümlü Siyasal" Gezi Parkı, *Birey ve Toplum,* Bahar, 4 (7), s.107-134.

KAYPAK, Ş. (2011), "Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre", *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 13 (20), s. 19-33.

KAYPAK, Ş. (2015), *Toplumbilim,* Basılı Ders Notları, MKÜ, Antakya/Hatay.

KENDALL, D. (2008), *Sociology in Our Times: The Essentials*, Eighth Edition, Wadsworth Publishing.

LELANDAIS, Gülçin E. (2009), "Sosyal Hareketler Teorileri ve Küreselleşme", *Yeni Toplumsal Hareketler,* Ed. Barış Çoban, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, s. 63-89.

MAHMUTOĞULLARI, M. (2002), "Küreselleşme Karşıtı Hareketler 'Nasıl Bir Dünya' Sorusuna Yanıt Verebilecek Mi?", http://www.antimai.org/gr/mmodtu. 4. , s.1-8.

MARSHALL, G. (1999), *Sosyoloji Sözlüğü,* Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

MELUCCI, A. (1999), "Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması", *Yeni Sosyal Hareketler:Teorik Açılımlar.* Yay. Haz. Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul, s. 81-108.

NEWTON, K.- DETH, Jan, W. Van (2014), *Karşılaştırmalı Siyasetin Temelleri,* Çev. Esin Saraçoğlu, Phoenix Yayınları, Ankara.

SALLAN GÜL, S.– SEZER, M.- NİZAM, Ö. Kâhya (2015),"Eylemcilerin Gözünden Bir Sosyal Hareket ve Kent Hakkı Talebi Olarak Taksim Gezi Parkı Eylemleri", *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 2, (22), s. 1-28.

SHEPARD, Jon M. (2009), *Sociology.* Cengage Learning, Inc. USA.

SHORT, John R.- Breitbach, C.- Buckman, S.- Essex, J. (2000), "From Worl Cities To Gateway Cities: Extendind The Boundiries Of Globalization Theory", *City*, 4 (3), s. 317-340.

SNOW, David A. (2004), "Framing Processes, Ideology and Discursive Fields", Ed. David A. Snow- Sarah A. Soule -Hanspeter Kriesi, *The Blackwell Companion to Social Movements*, Blackwell Publishing, Oxford, s.380-412.

TARROW, S. (1998), *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, Cambridge University Pres, Cambridge.

TILLY, C. (2008), "Toplumsal Hareketler 21. Yüzyıla Giriyor", *Toplumsal Hareketler- Tarih, Teori ve Deneyim,* Ed. Doğan Çetinkaya, İletişim Yayınları, İstanbul, s.143-187.

TİSCHLER, H. (2007), *Introduction to Sociology,* Ninth Edition, Thomson Wadsworth, California.

TOURAINE, A. (2002), *Modernliğin Eleştirisi,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

YILDIRIM, Y. (2013), *Sosyal Forumdan Öfkelilere,* İletişim Yayınları, İstanbul, s. 58-59.

YILDIZCAN, C.- ADADAĞ, Ö. (2011), "Küreselleşmenin Yüzleri", *Küreselleşme ve Demokrasi,* Ed. Özgür Adadağ,-Cemil Yıldızcan, Dipnot Yayınları, Ankara, s. 5-37.

WALLERSTEIN, I. (2004), *Amerikan Gücünün Gerileyişi Kaotik Bir Dünyada ABD,* Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

MUSLIM IMMIGRANTS' FOOD CULTURE AND ITS EFFECT ON LOCATION PREFERENCE*

Albeniz Tuğçe EZME[1]

ABSTRACT

In the US, number of Muslim people increased 2.6 million to 6.2 million in 2010 where 64.5% were born abroad. In Great Cincinnati region, more than 15,000 Muslims live; and they face several problems due to different culture, religion and life style. There is a mutual sharing of perceptions and values between Muslim groups and other strata of society but the main difference exists in their food culture because of their habitual food taste and religious principles. They do not eat all or any kind of food available in markets, and prefer to do shopping from international markets which sell food close to their own countries' food culture. For this reason, you can find many different kinds of international restaurants and markets in the USA; generally not only Muslim immigrants but also Americans use these. But the basic question of this study, how these preferences change for Muslim people? Do they use the other international markets or not? How they chose their location, according to Muslim markets or not?

The vision of this study is to explore the food choice behavior of Muslim immigrants. It will evaluate the extent to which food choice behavior is influenced by the food store location or residence location. The central question is "How food choice decisions play a significant role in Muslim people's lifestyle, especially in foreign countries?" This paper aims to summarize the Muslim Immigrants' food culture and its effect on location preference in the city of Cincinnati, USA. It focuses on Cincinnati, studying and understanding the status quo of the Muslim communities in the society.

Keywords: *Muslim immigrants, food culture, international markets, location preference, urban clustering.*

ÖZET

2010 yılında, ABD'deki Müslüman nüfus 2.6 milyondan 6.2 milyona yükselmiştir. Bu nüfusun %64.5'i ülke dışında doğmuştur. ABD'nin Ohio Eyaletinde yer alan Cincinnati il sınırları içinde, 15,000'den daha fazla

[1] Research Assistant, Political Science & Public Administration Department, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Ahi Evran University, Kirsehir, Turkey. Email: albenizezme@yahoo.com

Müslüman yaşamakta olup; bu nüfus farklı kültür, dil, din ve yaşam tarzından doğan çeşitli problemler ile yüzleşmek durumunda kalmaktadır. Müslüman nüfus ile diğer farklı etnik ve dini gruplar arasında karşılıklı bir kültürel alışveriş ve paylaşım süreci yaşanırken; yemek kültüründe tüm farklılıklara rağmen tek taraflı bir etkileşimin olduğunu gözlemlemek mümkündür. Müslümanlar, marketlerde kolay erişilebilir olan yiyeceklere karşı seçici davranmakta ve çoğunlukla kendi mutfak kültürlerine benzer ülkelerin yiyeceklerini satan "international marketlerden (yabancı market)" alışveriş yapmaktadırlar. Bu nedenle, ABD'nin hemen hemen tüm şehirlerinde farklı yiyecekleri bulma olanağına sahip yabancı market ve restorantlarla karşılaşmak mümkündür. Özellikle, Asya, Hindistan ve Orta Doğu marketleri Müslümanlar tarafından yoğun bir şekilde kullanılmakta fakat Amerikalıların da bu marketlere olan ilgisinin gün geçtikçe artmakttığı bilinmektedir. Bu çalışmanın temel sorunsalını oluşturan Müslüman ailelerin yabancı market seçimlerinin neye göre değiştiğidir. Müslümanlar kendi ülkelerinin dışındaki yabancı marketleri kullanıyorlar mı? Kullanıyorlarsa bu seçim neye göre şekilleniyor? Ve özellikle bu seçim oturacakları mahalleyi seçerken belirleyici bir faktör olarak karşımıza çıkıyor mu?

Bu makale, Müslüman göçmenlerin yemek seçimi davranışlarını ve bu seçimin mekan (şehir, mahalle, semt, vs.) seçimindeki etkisini araştırmaktadır. Çalışmanın temel sorusu: Yemek seçimi, özellikle yurt dışında yaşayan Müslümanların yaşamında nasıl bir etkisi vardır ve nasıl bir rol oynar?

Bu çalışma, Müslüman göçmenlerin yemek kültürünü ve onun yerleşim alanı seçimindeki etkisini Cincinnati (ABD) örneği üzerinden incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Muslüman göçmenler, yemek kültürü, yabancı marketler, yerleşim seçimi, kentsel kümelenme.*

1. INTRODUCTION

Statistics on the Muslim population in the USA vary widely. In the US, number of Muslim people increased 2.6 million to 6.2 million in 2010 where 64.5% were born abroad. Islamic Center of Greater Cincinnati indicates there are more than 7 million Muslims in the United States and more than 15,000 in Greater Cincinnati. The Muslim immigrants are mainly from South Asia, the Middle East and Africa especially from Iran, Iraq, Bangladesh, India, Turkey, Saudi Arabia, and Palestine. These immigrants face several problems due to different culture, religious principles and values, language, life style, etc. With the passing time, through shared working, studying or living environment, they adopt different cultures and life styles. For example, there

is a mutual sharing of perceptions and values between Muslim groups and other strata of society but the main difference exists in their food culture because of their habitual food taste. Especially in the Muslim community, due to the religion, this difference in food culture is very visible. They do not eat all or any kind of food available in markets. Muslim food culture is the reflection of Islam culture which is linked with religious believes, values, and ethics on food. People who are religiously conservative are very careful, especially while they buy meat because of the Islamic rules. This behavior is also influenced by the availability of their preferred food in nearest location. This distance factor influences their willingness to adapt.

In the USA, you can find many different kinds of international restaurants and markets such as Mexican, Asian, Arabic, Middle Eastern and etc. Generally, not only Muslim immigrants but also Americans use these markets and restaurants. But the basic question, how these preferences change for Muslim people? Do they use the other international markets or not? How they chose their location, according to Muslim markets or not? The vision of this study is to explore the food choice behavior of Muslim immigrants. It will evaluate the extent to which food choice behavior is influenced by the food store location or residence location. And finally it will provide evidence from different literature the role of host country in influencing immigrant food choice behaviors. The central question is "How food choice decisions play a significant role in Muslim people's lifestyle, especially in foreign countries?"

This paper aims to summarize the Muslim Immigrants' food culture and its effect on location preference in the city of Cincinnati, USA. It focuses on Cincinnati, studying and understanding the status quo of the Muslim communities in the society. Generally, European experiences indicate the presence of a large number of segregated Muslim communities, especially in Germany, England, and Netherland because of different cultural values such as relationship within families, friendships, and food culture. The same factors are taken into consideration while scrutinizing the situation of segregated Muslim communities of City of Cincinnati.

The paper comprises of five parts. First, evaluation of the research is explained. Second, in the literature review part, better understanding of Muslim culture and relative importance of food to the specific society is gained. Therefore, Muslims' relationship is analyzed based on family interactions and friendships; and its effects on location preferences is described. In the third part, the paper discusses on how was the field research; problems faced; solutions; observations on the research; and the final recommendations and reflections to the research. Fourth, it focuses on results of the research. The proposal or the hypotheses is compared with the real results obtained. Thereafter, results is delivered with an appropriate designation of "right" and "wrong" with accompanying reasons, like a current

situation can be attributed to the chosen location and Muslim groups. In the last part, the paper shows conclusion and general implications on the research.

2. EVALUTION OF THE RESEARCH

In this part, how the research was determined, what were promotive effects for this research, what the problem was, how the researcher determined the research questions and what they were, how the researcher determined the methodology, and how was the research planned and strategized will be explained. This part depicts the work undertaken by the researcher before the field work.

2.1. Background

Worldwide Muslim population has been projected to increase from 1.7 billion people in 2015 to 2.2 billion in 2030[2]. Statistics on the Muslim population in the United States vary widely. According to Grossman, in USA, number of Muslim people increased 2.6 million to 6.2 million in 2010 where 64.5% were born abroad. Islamic Center of Greater Cincinnati indicates there are more than 7 million Muslims in the United States and more than 15,000 in Greater Cincinnati[3].The Muslim immigrants are mainly from South Asia, the Middle East and Africa especially from Iran, Iraq, Pakistan, Bangladesh, India, Turkey, Saudi Arabia, and Palestine.

These immigrants face several problems due to different culture, religious principles and values, language, life style, etc. With the passing time, through shared working, studying or living environment, they adopt different cultures and life styles. For example, there is a mutual sharing of perceptions and values between Muslim groups and other strata of society. But, the main difference exists in their food culture because of their habitual food taste. Especially in the Muslim community, due to the religion, this difference in food culture is very visible. They do not buy and eat all or any kind of food available in markets. Muslim food culture is the reflection of Islam culture which is linked with religious believes, values, and ethics on food. People who are religiously conservative are very careful, especially while they buy meat because of the Islamic rules. This behavior is also influenced by the

[2] Cathy L. GROSSMANN, "Number of U.S. Muslims to double", USA Today, 2011. Updated 1/27/2011. As online available at: http://www.usatoday.com/news/religion/2011-01-27-1Amuslim27_ST_N.htm

[3] Mark HANSEL, NKY to get Islamic Center: Mosque planned near Mall Road in Florence, 2010.This article first appeared in The Enquirer on July 25, 2010. As online: http://nky.cincinnati.com/apps/pbcs.dll/article?AID=/AB/20100726/NEWS0103/7250384/

availability of their preferred food in nearest location. This distance factor influences their willingness to adapt.

2.2. Statement

In the USA, you can find many different kinds of international restaurants and markets; generally, not only Muslim immigrants but also Americans use these markets and restaurants. But the basic question, how these preferences change for Muslim people? Do they use the other international markets or not? How they chose their location, according to Muslim markets or not?

Halal meat which is cut according to religious rules can be seen as a reason for these preferences. In this research, you will see some terms such as "Muslim Market" or "Halal Market." Both of these terms refer to halal product especially meats. "Helal market" term is used for markets where you can find halal products/foods/meals.

"*Muslim Halal (similar to Kosher) meals should be provided, if available. It had to have some processes. Pork, ham, lard, bacon, and alcohol are strictly prohibited. If Halal meals are not available, Jewish Kosher meals or vegetarian meals are acceptable. Allow patients to bring food from home if there are no dietary restrictions*" [4]. Despite of this moral code, some of the Muslim groups who have been brought up in various countries are not conservative on Halal meals; but some Muslim groups are really conservative about these kinds of foods.

The vision of this study is to explore the food choice behavior of Muslim immigrants. It will evaluate the extent to which food choice behavior is influenced by the food store location or residence location. And finally it will provide evidence from different literature the role of host country in influencing immigrant food choice behaviors.

The central question is *"How food choice decisions play a significant role in Muslim people's lifestyle, especially in foreign countries?"* This paper will focus on Muslim groups in Cincinnati into three groups: Bangladeshi, Turkish and Syrian. The paper will not only explain food tradition in Muslims life but also impacts of this tradition in their life.

2.3. Problem

By looking at various researches conducted on segregated communities, segregated communities create not only economic but also social problems in the cities. Generally these communities are created by

[4] METROPOLITAN CHICAGO HEALTHCARE COUNCIL **(MCHC)**, "Guidelines for health care providers interacting with Muslim patients and their families", Council for a Parliament of the World's Religions, Council, 1999.

immigrants, different race groups, different economic groups or different ethnicities. As planners, we should think about these communities while they are being created. It is easier to confront issues and find solutions in an old setting than a new setting. Thus, after final transformation of an area due to spatial segregation, it is harder to address the development of new issues after first evaluation period.

Of course, everyone prefers living and spending time with people they like; and people have freedom to select whether they would live with their ethnic groups or their countries' people. However, the issue of concern is people confining themselves in four walls due to the psychological borders, other than physical borders. And, these borders can create a social conflict. As a planner who specialized on community planning, I wanted to study Muslim groups and their cultural adaptation on food culture because of the aforementioned reasons. There is a need to better understand and educate ourselves about the circumstances and conditions which either force people to congregate into a separate community or willingly create spatially segregated communities. Although, while conducting this research, there was no evidence found supporting existence of segregated communities at present; this study can aid in examining and gaining insight on the future development of such neighborhoods. Consequently, we will look at the Muslim communities in Cincinnati; and the relationship between food cultural challenge and location preferences.

2.4. Methodology

The study targets the importance of foods in the life of Muslim people. It acts as the main factor affecting the decision of neighborhood selection for settling down and raising a family. Furthermore, it is one of the main reasons which lead to creation of segregated communities. There are two parts in the study: *literature review* and *case study*.

Literature review comprises of two important terms: *residential location preference and Islamic food tradition.* First, residential location preferences of Muslims in various parts of the world would be surveyed, which would be substantiated with the help of scholarly and journal articles. Then, Islamic food tradition will be elaborated upon as a reason of residential location preference.

In the *case of Muslim Communities in Cincinnati,* there are various kinds of Muslim groups based on nationality. Although, the former plan was to study groups from Saudi Arabia, India, Turkey, Bangladesh, and Syria, due to difficulty in contacting people from Saudi Arabia and India, the decision was reconsidered and refocused on only three countries viz. Turkey, Bangladesh, and Syria. As research methods, interviews and survey will be used.

The city of Cincinnati does not have any Muslim segregated community because there is not a large Muslim population from a specific Islamic country. But, we can see that families which are from same country prefer to live together in the same or close neighborhoods. This study argues that Cincinnati could have had a Muslim segregated area if there was a large Muslim group from only one specific country. The surveys and interviews would further help establish the truth of these hypotheses.

In the Literature Review part, written sources, newspapers, and researches conducted earlier were used to create an image of Muslim life and their traditions/ cultures in general. The second part consists of case studies on the Muslim population of Cincinnati. For the case study, some planned interviews have been done with members of different Muslim groups and some international shop's owners/managements and Muslim Leaders.

2.5. Research Questions

This study analyzes the reasons behind the choices made by Muslims for various housing locations. Furthermore, does a relationship exist between housing location and international/Muslim markets? How the food preferences play a role in their life? Does the manner in which people from Muslim countries shop differ from other nationalities? As a summary, the study will try to explain relationship between Muslims, cuisine culture, and residential locations. On the other hand, the study would also scan the differences between various countries' Muslim groups. According to many researchers, Muslims prefer to live together in segregated areas. Hopefully, this study would help us better understand the reasons behind such location allocations.

Following questions would form a part of the questionnaire being distributed to subjects of the study: (1) Where do you live in Cincinnati? Why? (2) Generally, who cooks at home? Female or male or both? (3) For your family, what are the biggest obstacles obtaining necessary foods here in Cincinnati? (4) Is having a special Muslim market close by important for you, why? (5) Have you changed your food style after you came to USA? (6) How many Muslim markets do you know? (7) What percentage of your shopping is from Muslim markets?

3. LITERATURE REVIEW

Literature review comprises of two important terms: residential location preference and Islamic food tradition. For residential location preference, we will look at the Muslim Clustering.

3.1. Muslim Clustering

In this part of literature review, the paper will try to explain Muslim clustering and spatially segregated communities in Europe due to the higher presence of such communities in European countries over USA.

European Cities, especially Holland, Great Britain, Germany, and France have many Muslim immigrants. In particular, Germany and Holland have a large number of Turkish immigrants. "Although European cities do not have racial ghettos comparable to the USA, the growing Muslim concentrations and the persistently high segregation levels are a mounting source of concern for politicians and policy makers."[5]

According to David Varady, individual household choices and processes that produce segregation are explained as causes of Muslim segregation in Europe. Varady categorizes the consequences of Muslim ethnic clustering into four groups: *service accessibility, political power, socio-economic outcomes, and cultural integration*. In the past, Muslim immigrants were not able to attain many services such as mosque, food, etc. However, at present in Germany, Turkish Muslim Immigrants are able to fulfill all religious and cultural necessities similar to their native country. They have mosques, television channels, newspapers, and cultural services.

Today, approximately 4.0 to 4.5 million Muslims live in Germany and 70% of them are of Turkish origin. The steady population growth and networking with the people with influence lends them a substantial political power in Germany. The formation of clusters into residential areas was an important effect of this situation. Cultural integration was likewise a result of same factors. There is a close relation between cultural and spatial assimilation. If the spatial integration cannot occur because of clustering, cultural assimilation may not be realized.

In European cities where the Muslim immigrant population rate is high, Muslims in Germany especially from Turkey were not able to adapt the language, life style, or culture for many years. This can be attributed to cluster of immigrants living together in the same neighborhoods, speaking only in their native languages, and working only with each other. In addition, their preference towards "cluster living" is seen as the consequence of having an outlook which prevents their children from assimilating into the culture and religion of the adopted country. In this age and century too, families can be found with the same viewpoints and attitude.

[5] D. P. VARADY, "Muslim Residential Clustering and Political Radicalism", *Housing Studies*, 23:1, pp: 45-66, 2008.

As a result, researchers, experts, and academicians suggest “mixing method” as a solution to spatial segregation. Ethnic mixing through housing allocation can be a solution to cultural problems. Income mixing can lead to immobilization of economic segregation. Hence, community development can be more successfully and efficiently implemented with the application of above mentioned methods together in various combinations as per the context.

3.2. Muslim Food Culture

Islamic food tradition forms another important aspect of this research. Islam dictates certain religious principles with respect to food. For instance, most of the Muslims, along with Jewish, do not eat food prepared with or constituting pork. Similarly, most of the conservative Muslims are sensitive to alcohol and food constituting use of any kind of alcoholic beverage. These codes affect their life in foreign countries too where most of the population is Christian. The food without the use of alcohol and pork meat is known as "*Halal*”. *Halal* in Arabic means “something that is good and permissible”. Though, *halal* in day-to-day term is used to refer food; in general, *halal* is considered good, or permissible, according to Islam.” [6]

In the days of Ramadan, the holy festival celebrated worldwide by Muslims, tradition dictates to consume and enjoy special dishes made with meat, in particular lamb and beef. Though, these traditional food tend to differ from country to country, there is a basic similarity between all of them. The days of Ramadan held a high significance in a Muslim’s life and it is natural for a person to miss his/her native country.

On the other hand, there is a noteworthy difference between Muslim and non-Muslim countries’ food cultures. When we compare cuisine culture of Muslim countries, we can see some similarities. For example, some of Arabic foods and Bangladeshi foods are very similar. Or, some of the Turkish and Syrian foods are similar, too.

Generally, in Muslim culture lamb, beef, and chicken are considered under red meat. Fish in several forms and varieties is a favorite delicacy with people. Bread is an integral part of meals, in comparison with the non-Muslim countries. Likewise, home-made pastries are a way of leading a luxurious life. It is interesting to note that unlike their western counterparts, there is a high preference for organic, home-grown, and fresh produce over canned and ready made products sold in supermarkets. Thus, a significant variance in lifestyles, relationships, and food cultures lead to a longer adjustment and adaptation period for people from Muslim countries. In this research, we aim to show these cultural differences all together in the case of Cincinnati Muslim communities.

[6] www.muslimculture.com

4. FIELD WORK EXPERIENCES

For field work, the study focused on three Muslim groups: Syrians, Turks, and Bangladeshis. After determining contacts from these Muslim groups, the meetings were organized. While some of the meetings were conducted with only one family member, others occurred as a family. An opportunity was also presented in the form of conducting a focus group with 3 Syrian females together from different family backgrounds. The field work is further divide under following subsections: what are the researcher's observations; which problems happened and how the researcher solves them; some reflections of the researcher and recommendations from researcher.

4.1. Observations

During the research period, researcher made observations on Muslim culture as a whole and variations between groups from various countries. This sub section further enunciates the same. First and foremost, we can say that Muslim families are not able to adapt to the US culture easily although residing and being a part of the US for a long time. Most of the families in the research have strong opinions on the cultural differences between their countries and the US.

Especially, they argue that relationships are very different in the US from their countries. Also, people's lifestyle and priorities are different. For example, Muslim people do not use shoes at home. They usually do not prefer to eat out. They prefer meeting at home with the other families with no defined time period. Most of the conservative Muslim people do not use alcohol and do not prefer to be in a place where people drink alcohol. They usually have a close relationship with their relatives and friends. Visiting friends and family on religious and special days is of great importance in Islamic culture. For example, all younger people visit their older relatives during Ramadan

If we compare all these with the US culture, we can see that two cultures are very different. In the field work, the researcher observed that most of the subjects complain about different lifestyles. On the other hand, even though facing several issues with food adaptation, there is a sense of joy due to an opportunity to enjoy food from a variety of cultures and nationalities.

In this field work, most of the interviewees are conservative Muslim families. Because of this, we can look at the research's results as a conservative Muslim families' food culture and its challenges. As a researcher from Turkey, I can say that these Turkish Muslim group can not represent all Turkish Muslim families but they represent conservative Turkish Muslim families very well.

4.2. Problems

Due to resource limitations, especially time, this study only surveyed 30 interviewees from Bangladesh, Syria, and Turkey. Though, people from other Muslim countries are also present in Cincinnati such as India, Pakistan etc. It was also not possible to incorporate larger sample size due to time constraints, and transportation to name a few. Another problem was that people were not comfortable in responding to religion related questions.

Conversation between researcher and interviewee was hindered due to language constraint and thus, affected understanding of their cultural and religion perspective properly. “Dish” name also varies from religion to religion and it was difficult to relate it with their religion and cultural belief.

As some of the surveys were conducted through email and phone, interviewees did not respond to all the questions. This survey was not included in the survey result and therefore, narrows the sample size. During focus group discussion, there answers and opinion were influenced by one another and thus did not reveal their actual experience.

To do interviews with international markets, transportation was a problem because Halal Market and Jungle Jim’s are far from the city centre. With respect to certain questions, the answers obtained were extremely ubiquitous. For instance, the question pertaining to the peak sales days, market owners have same answers and stories like “every day we are so busy”. But, we can see that especially for Jungle Jim’s and Findley Market; weekends are busier than week days. We can understand that they were thinking about their markets’ prestige.

4.3. Recommendations

To do a research in an international community as in this research, the researcher should have really good language understanding and sometimes there is a need to translation. The researchers should have a really good link to contact with people. Before starting the field work, the researcher should have significant knowledge about food and culture of the interviewees’ nationality and ethnicity.

Timing and research plan are really basic point in the kinds of research. Transportation is really big problem in the USA. Having possession of a private vehicle aids in the cause.

For this research, focus group and phone interviews were only helpful for establishing the main framework of the research. Interviews and surveys should be done personally with people. Non-structured interviews and semi-structured survey could be more helpful to understand the communities; but

the structured interviews and surveys were done because of the time problem; and to make it easier during analysis.

5. RESULTS OF THE RESEARCH

This part analyzes the data which was collected by surveys and interviews. The survey was done with 30 people from three countries. Eventually 10 people were chosen from each country for survey: Syria, Turkey, and Bangladesh. To interview, six international markets were visited. In five of them, the interview questions were asked to the owners; and in Jungle Jim's, the research questions were asked to the worker in the Customer Service.

This part analyzes the data which was collected in the field work and compares three Muslim Groups: Syrian, Turkish, and Bangladeshi. In addition, differences between Muslim's cultures have been identified. Therefore, this part describes the detailed analysis of results of the survey. Socio-economic conditions together with their demographic pattern are evaluated in this section.

5.1. Demographic Composition

In this section, the demographic composition of the sample surveyed has been described. From the following tables, you can see the age and gender distribution of the interviewees.

Figure-1: Gender Composition

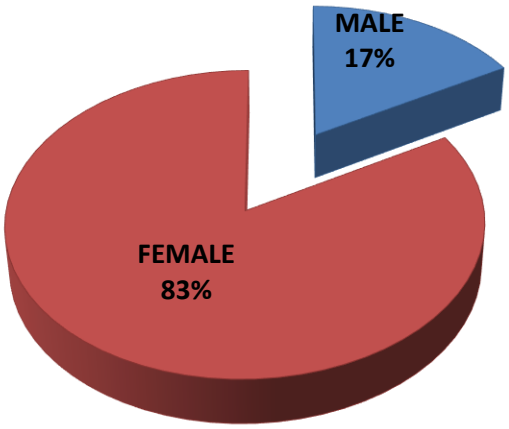

The study revealed 83% was female and 17% was male. First, the research was structured on married Muslim female women; but in the field work, some of the females were not available to ask questions because of the language barrier. Because of this reason, some of the surveys were done with their husbands of the females.

Figure-2: Age Distribution

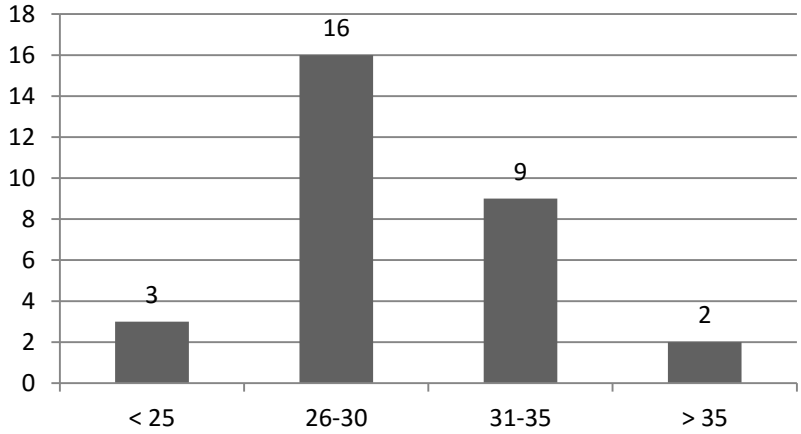

The study's average age is 29.3. When we look at the Figure-2 above, it is seen that the most of the surveyed women were between 26 and 30 years old.

5.2. Family Composition

In the study, there are eleven families who do not have children. Twelve families have only one child. 60% of Turkish families have only one child in the research. Only one Syrian family does not have a child. Syrians' children average is highest rate in the study by 2.1 averages. Bangladeshi and Turkish families' children rates are almost same.

As seen in the Figure-3, the average living in the US is 5.5 years in the families attended to the research. When we compare three countries' average living in the USA, Syrian people have the highest average by 9.9 years average. Bangladeshis' average of living in the USA is 3.6; and Turkish people have 3 years average as living in the USA. 19 families in the research have not changed their city in the USA. 11 families moved from the other city to Cincinnati because of their jobs, schools, relative ships and tax rate of the state.

Figure-3: Living Years in the USA

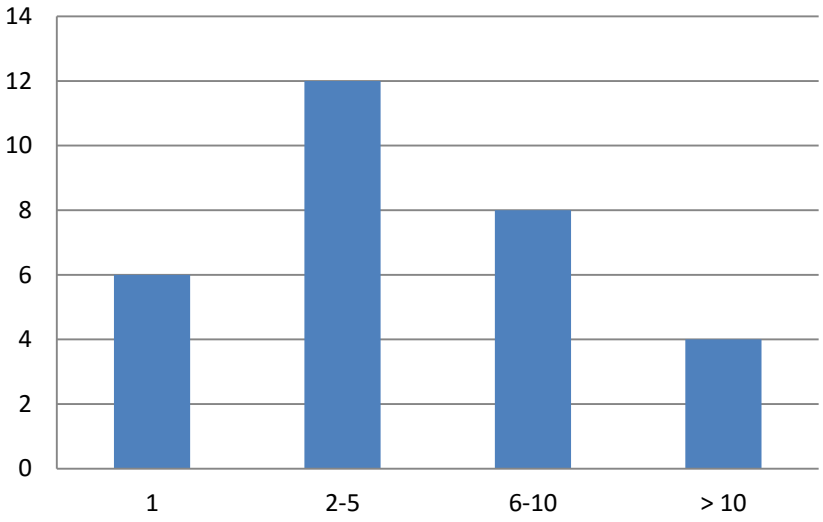

5.3. Neighborhood Preference

Most of the Bangladeshi people in the research live in the Clifton area especially on the Riddle Road and Marshall Avenue because of their schools, jobs and friendship. Some of the families which do not have a car prefer Clifton area because of the Muslim markets which are on the Vine Street and Calhoun Streets in Clifton area. But, these families are not dominant in the Bangladeshi families.

Most of the Syrian families in the research live in the area of Florence and West Cincinnati. They prefer these areas to live because their friends live in the same area and their children's schools are close to these areas. On the other hand, most of these families add that the areas are safety.

Most of the Turkish families in the research live in the Westwood district. They prefer this neighborhood because the area is safety; they have many friends in the same area, their jobs are close to this area and they like the area.

Figure-4: The Areas Where Muslim Groups Prefer to Live

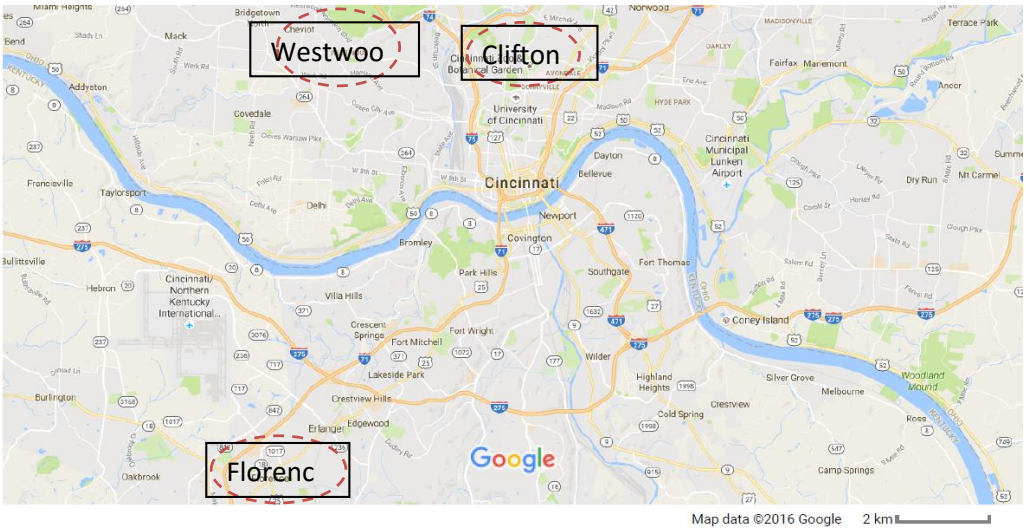

Only two families in the research do not know any family from their country in the same neighborhood. All the other families in the research know at least one family in their neighborhood.

5.4. Cultural Adaptation and Challenges

Figure-5: Who cooks at home?

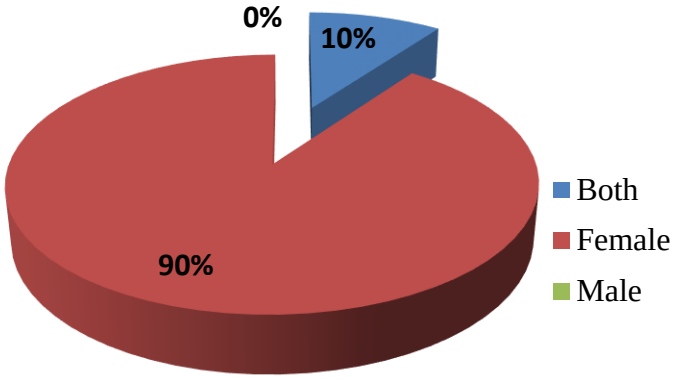

When we look how cooks at home, it is seen that the Muslim culture in house did not change, yet. In Islamic tradition, generally females cook at home and males pay out. These two principles can not change easily. We can see that some of the immigrant families could change this situation at their

houses in the foreign counties; but in our research, only three of the families have changed this tradation. All the other families continue the same tradition. This question was one of the key questions in the research to look the families' challenge on the food culture.

Eating out is not common in Islamic Culture. Generally, people prefer to eat at home by cooking themselves. When we look at this cultural habit, we can see that the families still continue to this tradition. When we compare with American culture, this numbers are very small to eat out in a month. But if we think on Muslim traditions, we can say that 27% of families in the research directly changed this situation and 31% of the families are on the point of changing. The other families still continue eating out for celebration, meeting with the other families, etc. In the survey, there was not a question about eating luch at the work, but the families which were asked by doing survey answered that they bring some foods from home to job for lunch.

Figure-6: Eating out in a month?

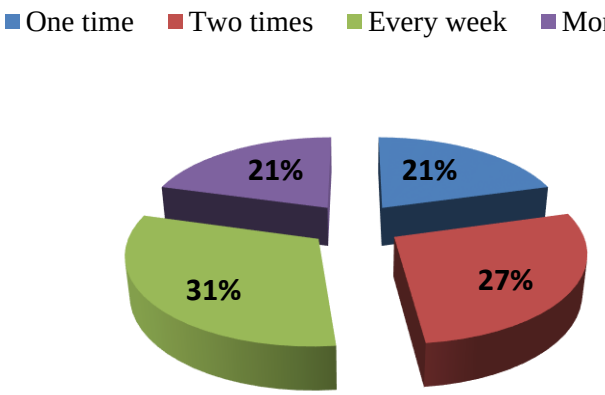

Another question asked was: who goes to shopping? By doing surveys, most of the females say that males usually do food shopping and they join their husbands maybe two-three times in a month. Because of these, they could not directly answer the market's name in this question: Generally, which muslim market do you go? This is the another common point in the Islamic culture; males go to shopping and females prepare a list to shopping. And, we can see that they did not change this situation, too. On the other hand, women add that they go to shopping centers in the US more than in their countries because they do not have close relationship like in their countries; and they do not have very much options to do here.

In the survey, there was a question on which restaurants they prefer to go. Generally, Syrian families prefer to go Turkish restaurant because its foods

are very similar to their country. Of course, there are many similarities between Syrian and Turkish cuisine cultures because they are neighboring countries. But the other answer was interesting, most of the Syrian females' second option is Italian restaurants because they like Italian foods. In the Italian restaurants, they prefer to eat vegetables because they do not prefer to eat meat in the restaurant without Muslim countries' restaurants.

The survey has a question on online shopping. In the world, most of the countries where online shopping are common are developed countries. We know that there should be common internet use for online shopping. And most of the developing and undeveloped countries do not have a strong internet links. Because of these, we can say that most of the Muslim contries could not join the online shooping culture yet.

Figure-7: Usage Level of Online Shopping

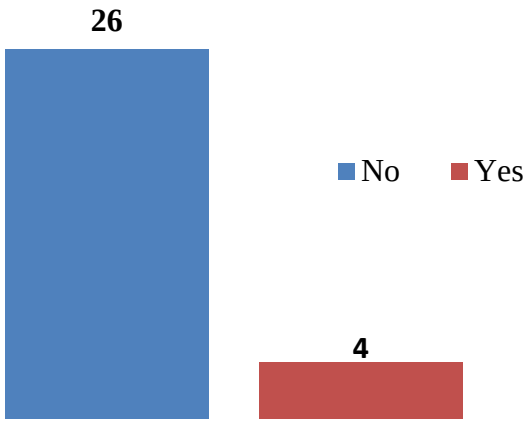

When we look at the survey, the last question was: do you use online shopping for food. Although researced muslim groups live in the USA and have internet at their homes, they do not use online shopping. Only four of the interviees use online shopping.

5.5. Food Culture and Adaptation

On food culture, there are several questions in the survey. In this part, the paper analyzes: how the Muslim families' food culture changed or not after they came to the USA; how they created some solutions themselves to solve their food finding problems; what the differences are between three Muslim groups; how their religious culture affects their foods and life; how many international markets they use; for which foods, they prefer to go Muslim markets; what percentage of their food shoppings are from Muslim markets; how many times they go to Muslim markests in a month, etc.

Figure-8: Problems on Having Some Foods

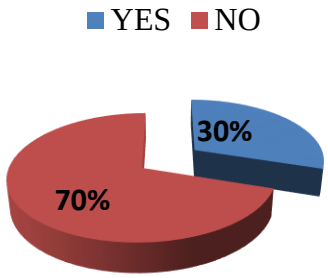

As it seen in the Figure-7, 70% of the families in the research does not have any problem on having their tradational/religious foods. They say that "yes it is not easy but we can find all food which we want." They use several Muslim international markets to have all their needs such as Arabic, Indian or Turkish markets. As it seen in the Figure-8, for the families in the research the most important kind of foods is traditional and religious foods which means non-included alcohol and without pork productions.

Figure-9: Most Important Food for The Families

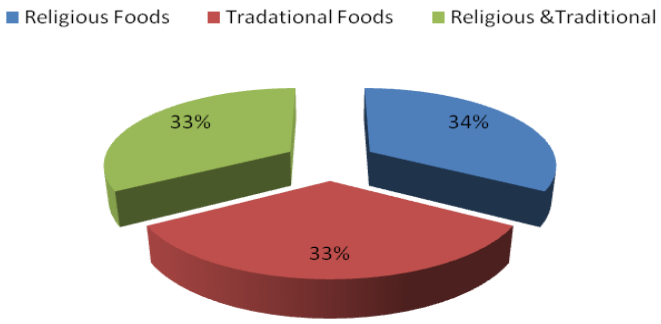

For most of the families these two point is really important as seeing in the following table. Their other problems on food are availibility to some foods and distance of the international markets. Actually, distance of the internatioanl markets were problem for this research too because the researcher did not have a car. Many of the international markets are far from the central city.

Figure-10: Problems on Foods in the USA

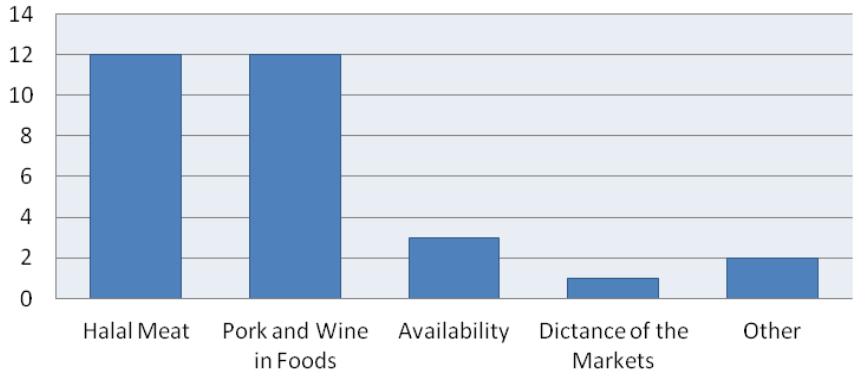

Half of the families in the research have special foods for celebration and only 30% of the families have some special foods for holidays. Many of the families do have religious food for Ramadan and the other religious days. They cook halva in the religious nights and they cook rice-meat in the Ramadan's days. In these days, families usually visit their friends and relevant if they have around their neighborhood.

Figure-11: Celebration Foods & Special Holiday Foods

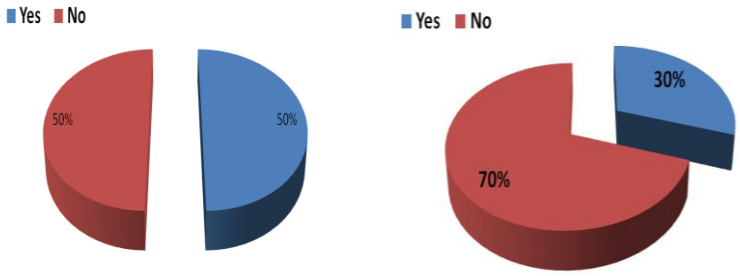

Figure-12: Special Religious Foods

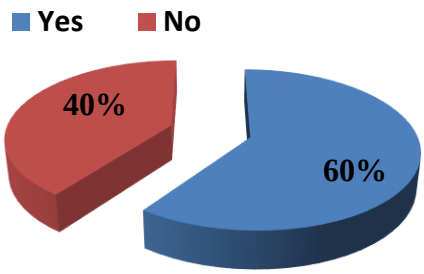

Figure-13: How many times do you go to Muslim markets in a month?

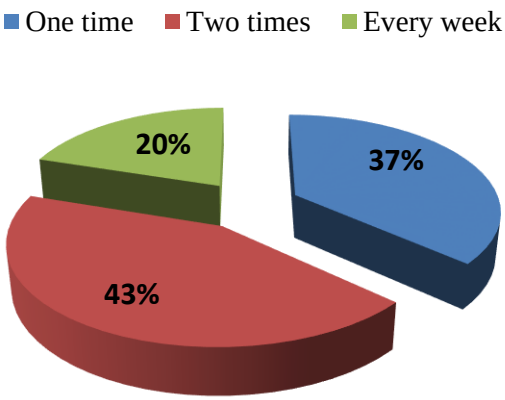

All families go to Muslim markets at least one time in a month. 43% of the families goes two times in a month and 37% of the families goes to Muslim markest every week. Thirteen of thirty families in the research buy less than %21 of their foods from Muslim markets. Almost 30% of the families buy 30-50% of their foods from Muslim products. And, only three of thirty families buy more than 70% of their foods from the Muslim market.

Figure-14: What Percentage of Your Food Shopping is From Muslim Markets?

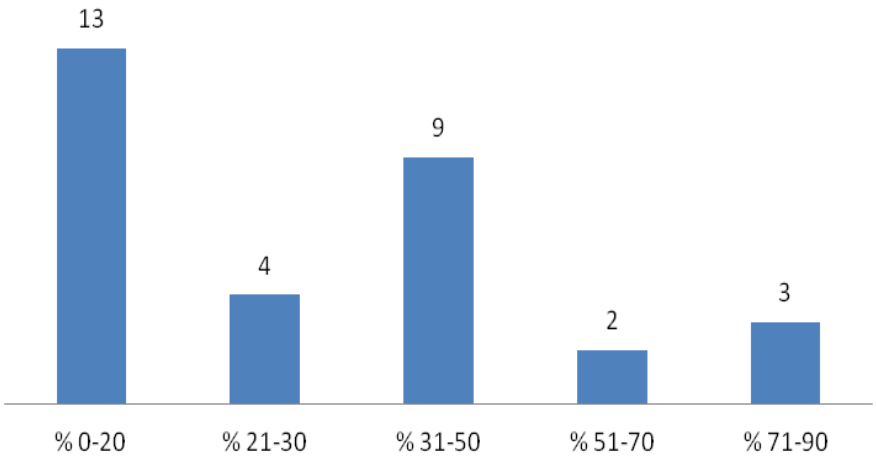

5.6. Spatial Preferences

Figure-15: Car Ownership

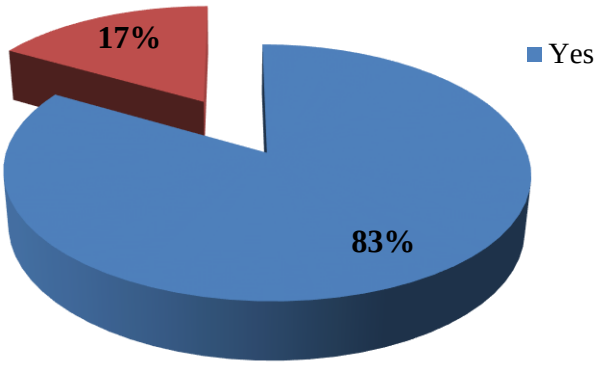

83% of the families in the research have their own car. Only three of the families do not have a car because they do not have driver license but they have a plan to get it and buy a car.

Figure-16: Having Countryman in the Same Neighborhood

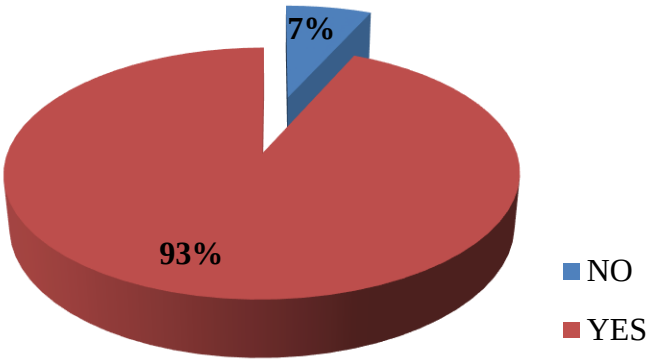

Figure-17: Reason to Chose the Neighborhood

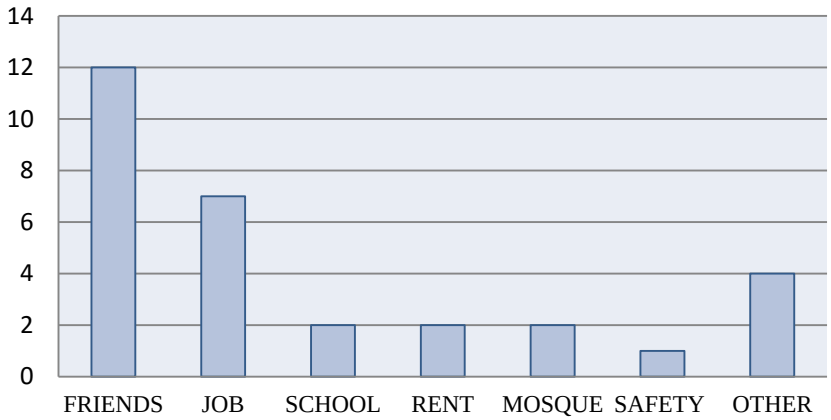

There are several reasons to prefer the neighborhood where the families in the research live: safety, friendship, children's school, rent, tax, job, etc. Most of the families chose their neighborhoods because friendship.

6. CONCLUSION

This research aimed to show what cultural differences are between the US and Muslim countries on Muslims' food culture and its challenges; and relationship in Muslim tradition. The study tried to show how these cultural differences affected Muslims' housing preferences in the USA. Thus, their will on a Muslim clustering were showed in the research.

By looking at the field work and its results, we can see that there are not big challenges in the Muslim families' habits. Muslim Markets in the USA has been created because Muslims could adapt to the USA life by using these markets. In the research, it is seen that these markets take a really important place in Muslims' life. Especially conservative Muslim families use these markets more than the other available markets. Also, it is understood that these Muslim markets are used by conservative Muslim families more than the other Muslims.

In the study, several interviews were done with owners of the International markets: Halal Market, Jungle Jim's, Findley Market, Dean's Mediterranean Market and Al Medina. For Findley Market and Jungle Jim's, we can say that most of the users are from US citizens but immigrant families use them, too. High rate of the customers of the Dean's Mediterranean Market is UC citizens, too because of its location in the Findley Market's area. But, in the other two international market which sell Halal products, the high rate of

the users is created by Muslims. In the survey's results, we can see that most of the Muslim families in the research prefer to go Halal market and Al Medina to shopping. They usually go to these markets two times in a month. They buy almost %50 of their foods from these markets. As the customer of the market said, in these markets, workers, customers and owners have a close relationship. The customers of the Al Medina and Halal Market tell that they know where their almost all customers are from.

Figure-16: Have You Changed Your Food Style After You Came to the US?

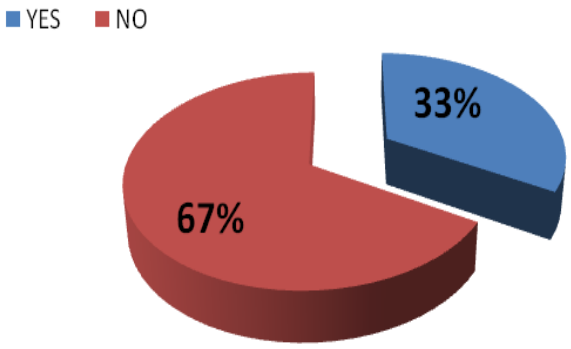

When we look at the Table-16, we can see that %67 of the families in the research did not change their food style after they came to the USA. For this situation, international markets and Muslim markets play a significantly important role. Also they can be seen as an adaptation tool for Muslim people. But, in the field work, when we asked the question; Did you change your lifestyle here in the US? All families answered as "yes" because of: the different relationship culture in the USA; destination of the housing areas and cities' centres (suburban culture); cars silmbilasing a certein lifestyle.

As general implication of this research, cultures play a significantly important role in human life. Changing a place especially from one country to another one as an immigrant makes harder our life. If people pass to the adaptation period to a new place easily, there should be some helper factors such as friendship or family. In the Muslim culture, this period occurs harder than normal; because of the cultural and religious differences, especially for housewife. Because they spend all their time at home and there is not a close neighborhoodship in the USA. Their cultural values are totally different. Food plays another important role in this adaptation period. International markets decrease these adaptation problems.

On the other hand, in this research, we can see that Muslims do not want to change their lifestyle very much. They try to save their cultural values

and food culture in foreign countries, too. They try to have close relationship with the other families from their country. They have periodically meetings together.

As most important implication on this research, as a international non-conservative Muslim student, the researcher can say that there is a big difference between Muslim students and families in Cincinnati. All these conservative features are not very common in Muslim student lives. They can adapt to the USA culture and relations easier than families. The school environment can be seen as a reason for this situation. Thus, there is a quick adaptation on foods because they cannot go to Muslim markets without car; and most of the Muslim students do not have a car.

In this research, we can see that how the cultural values can be changed or not; this difference according to what? And, we can see that how is the religious values change from one Muslim country to another one.

We should see that different cultures play an important role in creation of spatial segregated communities. We should not forget that, if there is not an adaptation, there will be more spatial segregated areas which affect whole city.

REFERENCES

CASLEY, D.J. and LURY D.A. [1981]. *Data Collection in Developing Countries.* Clarendon Press Oxford.

DEVEREUX S. and HODDINOTT J. [1993]. *Fieldwork in Developing Countries.* Lynne Rienner Publishers.

FIFE, Wayne [2005]. *Doing Fieldwork: Ethnographic Methods for Research in Developing Countries and Beyond.* Palgrave Macmillan, New York.

GROSSMANN, Cathy L. [2011]. "Number of U.S. Muslims to double". USA Today. Updated 1/27/2011. As online available at: http://www.usatoday.com/news/religion/2011-01-27-1Amuslim27_ST_N.htm

HANSEL, Mark [2010]. NKY to get Islamic Center: Mosque planned near Mall Road in Florence. This article first appeared in The Enquirer on July 25, 2010. As online:

http://nky.cincinnati.com/apps/pbcs.dll/article?AID=/AB/20100726/NEWS0103/7250384/

METROPOLITAN CHICAGO HEALTHCARE COUNCIL **(MCHC)** [1999], "Guidelines for health care providers interacting with Muslim

patients and their families", Council for a Parliament of the World's Religions, Council.

PIPES, D. and DURAN, Khadil [August, 2002]. "Muslim Immigrants in the United States". Backgrounder, Center for Immigrant Studies. Washington DC.

As PDF file available at: http://www.cis.org/articles/2002/back802.pdf

VARADY, D. P. [2008] "Muslim Residential Clustering and Political Radicalism", *Housing Studies*, 23:1, pp: 45-66.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

TÜRKİYE'DE BİR YEREL SİYASET AKTÖRÜ OLARAK İL GENEL MECLİSLERİ: ISPARTA ÖRNEĞİ

Niran CANSEVER[1]
Seda EFE[2]

ÖZET

Türkiye'de yerel siyasi aktörler; mahalli ihtiyar heyetinden, muhtarlara, il genel meclisi ve belediye meclis üyelerinden, belediye başkanına, sivil toplum örgütlerine, bağımsız siyasi mücadele sergileyenlere ve siyasi partilerin yereldeki yapılanmalarına kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Bu çalışma, yerel demokrasi ve katılım açısından kritik bir önem taşıyan, yerel siyasal aktörlerden il genel meclisini konu almaktadır. Bu çerçevede il genel meclisinin tarihi oluşumları, nitelikleri, yerel aktör olarak etkililikleri, etkileşimleri ve gelecekleri tartışmaya açılmıştır. Bunu yaparken; 2009 yerel seçimleri sonrasında Gül, Kiriş ve Negiz'in Isparta İl Genel Meclisi üzerinde nitelik araştırması kapsamında yaptıkları çalışma geliştirilerek, 2014 yerel seçimleri sonrasında güncel gelişmeler etrafında yeniden ele alınıp Isparta İl Genel Meclisi'nin nitelik gelişimi açısından karşılaştırma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *yerel siyaset, yerel yönetimler, il özel idaresi, il genel meclisi*

Jel Kodları: *Y90, Z18, Z19, Z10*

PROVINCIAL COUNCIL AS A LOCAL POLITICAL ACTOR: THE CASE OF ISPARTA

ABSTRACT

In Turkey, we have lots of different local politic actors. For example; mukhtar, provincial council, municipal council, non govermental organizations, independent political will, local political party representatives etc. But this paper about provincial council which has critical importance for local democracy and participation. In this context at the first we mentioned provincial councils history and importance of local democracy and participation. After that we discussed their future and last changes. When we did that, we used the previous study which Gül, Kiriş and Negiz do on Isparta

[1]Süleyman Demirel Üniversitesi, SBKY Bölümü, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, niran_ozalp@hotmail.com
[2]Süleyman Demirel Üniversitesi, SBKY Bölümü, Kent, Çevre ve Yerel Yönetim Politikaları Anabilim Dalı, sedabtmn@gmail.com

Provincial Council for measure of quality of this council in 2009 and we try to improve this study. So, we applied similar survey in 2014 after the local election and made comparison the quality of this two different year council.

Keywords: *local politics, local politic councils, Turkish local governments, provincial councils.*

1. GİRİŞ

Günümüzde yerel yönetim sistemlerinin sürekli değiştiği gözden kaçamayacak kadar önemli bir konudur. Özellikle de il özel idareleri yapılarının 1947 yılından başlayarak sürekli gerileme gösterdiği görülmektedir (Ayman Güler, 2006: 7-8). Bu yerel birim, Türkiye'de devlet yönetimi ve işleyişi hakkında yaşanan ve yaşanması istenen dönüşümün üzerinden incelenebileceği önemli yerel birimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyleki yerel yönetimlerin özerkliği, yerinden yönetim gibi kavramlar üzerinde yapılan tartışmalar, reformlar en çok da il özel idarelerinde bir değişikliği öngörmektedir. Bu sebeple bu birimlerin yönetsel, siyasi vb. pek çok açıdan farklı boyutlarıyla incelenmesi ve tartışmaya açılması önemlidir.

Aslında merkezi yönetimin taşra örgütü olan il ile yerel yönetim birimi olan il özel idaresi aynı ölçekte (il ölçeğinde) hizmet sunmaları ve atama ile gelen valinin; hem devletin, merkezi yönetimin yani il genel yönetiminin başı olması, hem de il özel idaresinin yürütme organı ve tüzel kişiliğinin temsilcisi olması sebebiyle kamu yönetimi ve yerel yönetim birimlerinin gelişimi açısından özel konumda olan bir birimdir (Gül, Kiriş, Negiz ve Gökdayı, 2014: 206-207). 2005 yılında 5302 sayılı yasal değişiklikle günümüz koşullarına daha uygun, daha özerk bir yerel yönetim birimine dönüştürüldüğü kabul edilse de yakın zamanda büyük şehirlerde kapatılan birimler olarak, gündemdeki tartışmalı konumu devam etmektedir.

2012 yılında Büyükşehir Belediyesi Kanununda yapılan bir değişiklikle toplamda 30 büyükşehir sınırlarındaki il özel idareleri kaldırılmıştır. Büyükşehir belediyesi olan iller dışındaki 51 ilde bulunan il özel idareleri ise, il örgütünden ayrı olarak kendi karar organı, bütçesi ve tüzel kişiliği ile il sınırları dâhilindeki yerel hizmetleri görmek için görevlerine devam etmektedir. Çalışmamız açısından önem arzeden, yakın bir gelecekte büyükşehir sayısının arttırılması düşünceleri kapsamında sayıca azalması beklenen il özel idarelerinin yerel siyasi aktör olma ve katılımı sağlama işlevlerinden dolayı önemli birimi olan il genel meclisleridir.

Bu çalışmada; yerel bir siyaset aktörü olarak il genel meclislerinin oluşumları, nitelikleri, tarihi önemleri ve gelecekleri üzerine kısa bir tartışma yapılmıştır. Ancak çalışmanın uygulama kısmında, 2009 yerel seçimleri

sonrasında Gül, Kiriş ve Negiz'in Isparta İl Genel Meclisi üzerinde nitelik araştırması kapsamında yaptıkları çalışma geliştirilerek, 2014 yerel seçimleri sonrasında güncel gelişmeler etrafında yeniden ele alınmış ve önceki çıktılarla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu sayede (Isparta) il genel meclisi yapısının niteliksel anlamda bir dönüşüm geçirip geçirmediği incelenebilmiştir. Ayrıca yine bu karşılaştırmadan yola çıkılarak yerel demokrasi açısından önemli yapılardan biri olan il genel meclislerinin varlığının yerelde kaldırılmasının yerel demokrasi ve katılıma etkisi tartışılmıştır. Bu durumun henüz varlığını devam ettiren il genel meclislerin niteliksel açıdan geliştirilmesinin önemi üzerinden, Isparta özelinde yapılmış olan karşılaştırmalı çalışma verileri doğrultusunda elde edilen bulgular yardımıyla da nasıl geliştirilebileceğine ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır.

2. YEREL DEMOKRASİ VE KATILIM

Demokrasinin başlangıcı M.Ö. 4.yy'da, Antik Yunan'da yetişkinlerin, mülk sahiplerinin ve erkek vatandaşların kanun yapımına doğrudan katıldığı bir doğrudan demokrasi sistemine dayanmaktadır. Grekçe "demos" (Grekçe'de halk, halk kitlesi veya yurttaş topluluğu) ve "kratein" (egemen olmak, iktidar kullanmak, yönetmek) kelimesinden türetilen bu kavramın çeşitli tanımlamaları olduğu gibi Türkçe'de en yaygın tanımı "halk tarafından yönetim" dir (Dursun, 2010:165). Çağımızda doğrudan demokrasinin devlet yönetiminde uygulanması zor olduğu gerçeğinden hareketle 18. yy'dan itibaren düşünürler temsili demokrasi üzerine yoğunlaşmışlardır (Görmez, 1997: 60-61).

Temsil ve katılımın gerçekleşme ihtimalinin daha yüksek olacağı düşüncesiyle, demokrasinin küçük gruplara, küçük yönetim birimlerine uygulanmasının daha kolay olacağına dair yaygın bir görüş vardır (Görmez, 1997: 59). Bu açıdan yerel yönetim birimleri ve demokrasi arasında yakın ilişki kurulabilir. Yerel yönetimler, katılma ve temsil gibi çağdaş demokrasinin niteliklerini yaşatabilmeleri, insanların demokratik eğitim kazanmalarında birincil kuruluş olmaları bakımından önemli kuruluşlardır. Ayrıca, yerel yönetimler, temsili demokrasinin geliştirilmesi ve ideal bir demokrasi modeline ulaşılabilmesinin yollarından olan, gerçek bir halk katılımı sağlamaya daha elverişli olması, yurttaş katılımı, çoğunluk ilkesi ve yönetenlerin hem danışmaya önem vermeleri hem de seçmene karşı hesap verme sorumluluğu gibi demokrasinin temel ilkelerini daha kolay gerçekleştirmeye elverişli yapılar olarak görülmektedir (Pustu ve Yaylı, 2008: 135). Bu nedenle de günümüzde artık ulusal düzeyde gelişmiş bir demokrasi için, yerel yönetimler demokrasinin uygulama bulduğu kurumların başında gelmektedir.

Demokrasi kavramının tek bir açıklaması olmadığı gibi yerel demokrasi kavramı üzerinde de uzlaşılmış tek bir tanım mevcut değildir. Yerel demokrasi en net "doğrudan demokrasinin uygulama araç ve değerlerinin yerel yönetimler için geçerli kılınması, halkın karar alma süreçlerine sürekli katılımın sağlanması ve bu katılımı ya doğrudan ya da temsilcileri eliyle kullanması" şeklinde de tanımlanabilir (Belli ve Aydın, 2012: 137). Yerel demokrasi anlayışında en temel konu, halkın yaşamlarını ilgilendiren konulara, yerel halkın karar alma süreçlerine katılabilmeleridir (Gül vd., 2014: 57).

Üzerinde sıkça tartışılan yerel demokrasinin etkinliğinin en önemli göstergelerinden birisi ise katılımdır. Demokrasi, yerel siyaset kavramlarınının içinde gizli bir katılım süreci vardır. Katılım, hayatımızı şekillendiren yön veren karar ve eylemlere doğrudan ya da temsilciler aracılığıyla dâhil olmaktır. Yerel katılım; yerelin ihtiyaçlarının ve taleplerinin iyi saptanmasına, yerel sorunlar karşısında etkili çözümler üretilebilmesine, problemler karşısında daha sağlıklı geri bildirimler alınmasına, yönetim ile vatandaş ilişkilerinin düzenlenmesine ve demokrasi kültürünün yerleşmesine katkı sağlar (Gül vd., 2014: 57). Yerel siyasi yapılanmada katılanlar, bunların kullandıkları katılım araçları ve bu araçların nasıl işlediği yerel demokrasi hakkında yapılacak değerlendirmeler hakkında önemli bir noktadır. Bu noktada yerel siyasete katılanlar; partilerin şehir düzeyindeki teşkilat ve temsilcilikleri, il genel meclisi ve belediye meclisi üyeleri, ulusal ölçekli sivil toplum kuruluşlarının yerel temsilcilikleri ve yerel düzeyli sivil örgütler, medya kuruluşlarının temsilcilikleri ve yerel medya grupları, yerelde bulunan kanaat önderleri, sermaye ve sendika mensupları, eşraf, esnaf ve vatandaşları olarak sıralanabilir (Akdoğan, 2008: 26). Bahsedilen bu aktörlerin katılma araçları olarak ise; geleneksel anlamda oy vermek dışında, meclis üyesi seçimleri, meclis toplantılarına katılmak, kent konseyleri, gelecek atölyeleri, yurttaş girişimleri, belediye kent planlaması, halk oylaması, e-demokrasi yolları gibi birçok farklı katılım aracı sayılabilir.

Türkiye'de yerel düzeyde halkın katılım olanakları özellikle 2002 sonrası artırılmaya başlanmış ve yerel demokrasiye dolayısıyla yerel siyasete işlerlik kazandırabilmek için çeşitli yasal düzenlemelere gidilmiştir. Son dönemde yerel yönetimleri ilgilendiren pek çok yasal değişiklik yapılmıştır.

Yerelde halkın katılımı sağlayan siyasal aktörler olarak yerel meclisler, yerel demokrasi ve katılım açısından önem taşımaktadır. Bu çalışma açısından İl genel meclislerinin yerel demokrasi ve katılım açısından önemli siyasi aktörler önem taşımasının pek çok farklı sebeple açıklanabilir. Ancak en önemli sebeplerinden biri, tarihsel kökenin güçlü olması ve günümüzde halk tarafından doğrudan seçilmiş köy milletvekilliği olarak görülmesidir. Özellikle 6360 sayılı yasal düzenleme sonrasında 30 büyükşehir yönetimi dâhilinde kapatılan il özel idareleri doğrultusunda yerelde varlığı son bulan il

genel meclislerinin; yerel katılım, demokrasi açısından taşıdığı nitelik eskiden olduğundan daha önemli bir konuma gelmiştir.

6360 sayılı yasa, büyükşehirlere dönüştürdüğü 30 ilde hizmet veren il özel idarelerini kapatıp, bu illerde il özel idaresinin görev, yetki ve borçlarını ilgisine göre bakanlıklar, bakanlıklara bağlı ve ilgili kuruluşlar ve bunların taşra teşkilatlarına, büyükşehir belediyelerine ve valiliklere devretmiştir. Ancak geri kalan 51 ilde il özel idareleri mali kaynakları ciddi bir biçimde kısılmış olarak hizmet vermeye devam etmektedir. Yani sayıları azaltılarak etkisi ve önemi azaltılan bu birimlerin, aynı zamanda güçlü birer yerel birim olarak devam etmelerinin de önü kapatılmış görünmektedir. Ancak hem yerel bir birim olarak içinde bulunduğu durum, hem de kamu yönetimi açısından merkez ve yerel yönetim tartışmaları açısından ayrıcalıklı yapısı sebebiyle il özel idaresi yapısını etkileyecek değişikliklerin daha ayrıntılı incelenmesi, kamu yönetiminde yapılması planlanan değişiklikler açısından da önemlidir. Ancak bu çalışma bu tartışmayı kapsamayıp, örnek olarak alınan Isparta İl Genel Meclisininin yapısı üzerinden yerel katılım, yerel demokrasi ve yerelleşme niteliği hakkında değerlendirmeler yapmaktadır.

3. YEREL SİYASAL AKTÖR OLARAK İL GENEL MECLİSİ

3.1. İl Genel Meclisinin Dünü

Yerel siyasal aktörler kavramı geniş olarak algılanmalıdır, mahalli ihtiyar heyetinden, muhtarlara, il genel meclisi ve belediye meclisi üyelerinden belediye başkanına, sivil toplum örgütlerine, bağımsız siyasi mücadele sergileyenlere ve siyasi partilerin yereldeki yapılanmalarına kadar herkes yerel siyasi aktör olarak kabul edilmektedir (Kar, 2006: 35). İl genel meclisi, ili oluşturan her ilçeden nüfusuna göre, doğrudan halkın seçtiği üyelerden oluşmaktadır. Ancak buradan, yerel halkın adayları bilerek adaylara oy verdiği anlaşılmamalıdır. Seçmenler çoğu kez adayların isimlerini bile bilmeden partilerin listelerine oy vermektedir. Ancak tartışmalarda yine de yerel yönetimler düzeyindeki temsilcilerle seçmenler arasındaki coğrafi ve toplumsal uzaklığın, ulusal düzeye oranla daha az olması etkin bir seçme sürecini hem de etkili bir halk denetimini sağlaması sebebiyle (Kaya, 2008: 19) meclisteki isimlerin sanki yerel isteklere göre belirlendiği izlenmi oluşmaktadır. Bu anlamda ulusal yönetimce atanan ve il özel idaresinin başında bulunan valinin karşısında; karar yetkisine sahip bir organ olarak il genel meclislerinin halk tarafından seçilen temsilcilerden oluşması sebebiyle de yerel bir birim olduğu vurgulanmaktadır.

İl genel meclisi yapılanmasının tarihi en çok Osmanlı Tanzimat dönemine kadar geriye götürülebilmektedir, zira daha önceki dönemde yerel yönetim birimlerine yer verilmemiştir. Ancak bu dönemle birlikte köy ve

mahalle yapılanmalarında yerel temsilcilerin oluşturduğu kurullar görülmeye başlanmıştır. Ancak bu yapıların kentlerde ortaya çıkışı önce muhassıllık meclisleri, sonra vilayet idare meclisleri ve daha sonrada belediye meclisleri yapılarıyla olmuştur.

Kökeni 1840'a dayanan, il genel meclisinin temeli olan Muhassıllık Meclisleri ile halk; seçim, meclis, müzakere usullerini tanımaya başlamış ve günümüze gelen süreçte alt yapı oluşturmuştur (Ortaylı, 2012: 408). Osmanlı devletinde Tanzimat döneminde yapılan bu reformun asıl amacı mali reformlar sırasında iltizam sistemi yerine yeni bir vergilendirme sistemi kurmaktır. Bunun için merkezden taşraya vali yetkisinde ve ondan bağımsız geniş yetkilerle donatılmış Muhassıl-ı Emsal unvanına sahip memurlar gönderilmiş ve daha sonra bu muhassıllara yardımcı olmak için muhassıllık meclisleri oluşturulmuştur. Bu meclis üyeleri hem kamu görevlilerinden hem de seçilmiş temsilcilerden oluşmaktaydı (Oktay, 2010: 24). Bu sayede seçim ve temsil konusu gündeme gelmiştir.

İstenen sonuç elde edilemeyince muhassıllık kaldırılmış, meclis ise, Memleket Meclislerine dönüştülmüştür (Ökmen ve Parlak, 2013: 158). Muhassılların başkanlığında kurulan bu meclisler artık valilerin başkanlığında görevlerine devam etmeye başlamışlardır. Söz konusu bu meclisler vilayet idare meclisleri olarak kendini devam ettirmiştir.

İl yönetimindeki yeni düzenlemeler ve özellikle Paris Kongresi ilkelerine uyularak ilan edilen Islahat Fermanı, yerel yönetimlerle ilgili yeni gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuştur. İmparotorluktaki etnik azınlıkların uluslaşma çabaları bu gelişmelerde "merkeziyetçilik ilkesinin" egemen olmasına sebep olmuştur. Yani yerel meclisler daha sıkı denetim altında ve güçlü yetkilere sahip merkez valisi denetiminde işleyen yapılar olarak ortaya çıkmıştır. Bu da halkın katılımını ve temsilini sağlayabilecek meclis yapısından uzaklaşılmasına sebep olmuştur.

1849 yılında memleket meclisleri de kaldırılarak yerine Eyalet Meclisleri oluşturulmuştur. 1864 yılında ise, eyalet meclisleri kaldırılmış, Tuna Vilayet Nizamnamesiyle vilayet umum meclisi yönetim sistemimize dâhil edilmiştir. Osmanlı döneminde merkezi yönetimin taşra örgütlenmesinin bir uzantısı ve aracı olarak düzenlenen yerel temsil; hem yasal çerçeve hem de uygulama açısından sınırlılık taşısa da yerelleşme, yerel demokrasi ve katılımın önemli bir aşamasını temsil etmektedir. Ayrıca vilayet umum meclisleri her ne kadar danışma özelliği gösteren organlar olarak doğmuş ve gelişmiş olasa da ardılı olarak il özel idarelerini ve onun bir organı olarak il genel meclislerini miras bırakmıştır (Ortaylı, 2012: 431). 2. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1913 yılında toplam 149 maddeden oluşan, oldukça ayrıntılı olan "İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu Muvakkat-ı" adlı geçici bir kanunla yeniden düzenlenen bu organlar; Osmanlı döneminde iki ayrı Nizamname ile

yapılmış olan düzenlemeleri (1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri) tek bir kanun içerisinde ele almıştır. Daha sonra genel idare ve hususi idareye ilişkin hükümler ayrı kanunlar altında düzenlenerek; bunlardan genel idareye ait olanı 1929 yılında ayrılmıştır. Hususi idare ile ilgili kısım ise, 1929'dan itibaren en kapsamlısı 1987 yılında olmak üzere çeşitli değişikliklerle beraber 2005 yılına kadar Türkiye'deki il özel idarelerinin temel kanununu oluşturmuştur (Oktay, 2010: 35-79).

Cumhuriyet dönemine her ne kadar sınırlı bir yerel yönetim ve temsil anlayışı ile geçilmiş olsa da, 1930 yılında belediye meclislerine koşut olarak il genel meclisleri için de; tek dereceli seçim sistemiyle, diğer seçme ve seçilme koşullarına sahip tüm kadın ve erkeklerin oy kullanıp, temsilci olabildiği uygulamaya geçildiği ve zaman içerisinde geliştirilmeye çalışıldığı inkâr edilemez.

3.2. İl Genel Meclisinin Bugünü

İl genel meclislerinin hukuki olarak kurulmasını ve çalışmasını sağlayan son yasal düzenleme yukarıda belirtildiği gibi 2005 yılında yürürlüğe giren 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu ile olmuştur. Söz konusu kanuna göre; il genel meclisi yine il özel idarelerinin karar organıdır ancak, artık meclis başkanı da seçilmiş bir üyedir. İl genel meclisi üyeleri, ilçeler adına tek dereceli, nispi temsil yöntemiyle, serbest, eşit, gizli oy açık sayım ve döküm esasına göre beş yılda bir yapılırken (Beyhan, 2008: 21), il genel meclis başkanı ise, meclis üyeleri arasından gizli oyla iki yıl görev süresi için seçilir (Gül vd., 2014: 213) denilerek meclis yapısı daha demokratik ve yerel demokrasinin işleyebileceği bir mekanizmaya doğru geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu kanunla birlikte il genel meclisi kararlarının vali onayından geçme zorunluluğunun kaldırılması da yerel bir birim hatta aktör olarak özerkliğini güçlendirmek adına olumlu bir adım olarak değerlendirilmektedir. Bu zorunluluğun kalkmasıyla meclis aldığı kararları sadece bilgilendirme amacıyla valiye göndermek zorundadır. Bu sayede seçilmiş bir karar organı üzerindeki atanmış olan valinin denetimini yumuşatmış ve bu durum meclisin özerkliğini sağlamıştır. Ancak yinede il genel meclisi tarafından alınan kararların on beş gün içinde valiye gönderilmesi zorunludur. Valiye gönderilmemiş karar yürürlüğe girmemektedir. Vali hukuka aykırı bir durum gördüğünde yedi gün içerisinde tekrar görüşmek üzere kararı il genel meclisine iade etmektedir. Yeniden görüşülerek il genel meclisinin üye tam sayısının salt çoğunluğuyla ısrar edilen kararların kesinleşeceğine ilişkin bir karar vardı ancak, bu konudaki ilgili madde Anayasa Mahkemesi tarafından reddedilmiş yeni bir düzenleme yapılması için 2 yıl süre vermilştir. Bu süre Mart 2009'da sona ermesine rağmen yerine bir düzenleme yapılmadığı için valinin meclis kararlarını onama yetkisi eski kanundaki haliyle korunmuştur (Bayraktar ve Kurt, 2010: 49). Dolayısıyla il özel idareleri üzerindeki tipik bir idari vesayet uygulamasına kısmen son verilmiş olsa da, merkezi yönetimin

özel idare üzerindeki vesayet yetkisi önemli ölçüde korunduğu da dile getirilmektedir (Ökmen ve Parlak, 2010: 171).

İl genel meclisi yerel seçimlerde seçimlerle oluşturulan siyasal bir organ olarak düşünüldüğünde ise, merkezi yönetimin yerel yönetim üzerindeki özellikle il genel meclisi üzerindeki vesayet yetkisinin tartışılması daha anlamlı olmaktadır. Atanmış görevli olan bir valinin il genel meclisi gibi seçimle iş başına gelmiş bir yerel yönetim organının başı ve onay merci olması, özerkliğe gölge düşüren en belirgin uygulamadır. İl genel meclisi kararlarının vali onayıyla yürürlüğe girmesi, mali yönden merkezi idareye bağımlı bulunması bu yerel yönetim biriminin özerkliğini ciddi anlamda zedelemektedir. Bu açıdan 5302 sayılı kanunun getirdiği birçok değişikliğin, il özel idaresinin ve onun seçilmiş organının özerkliği için önemli olduğu söylenebilse de yeterli olduğunu söylemek zordur. Bayraktar ve Kurt'un (2010: 31) da reformun yerel siyaset bağlamındaki değişikliğini incelediği çalışmasında Mersin üzerinden vardığı sonuca paralel olarak, güçlendiği söylenen il genel meclislerinin siyasal karakterinde radikal değişiklikler olmadığı gibi, bu yetkilerin kullanımında hala bürokrasinin ağırlığını taşıdığını söylemek yanlış olmaz. Bu anlamda üzerinde yapılan iyileştirmelere rağmen yerel yönetim olma özelliği taşımasında sıkıntılar olan böyle bir birimin gelecekte yerel özerklik, yerel demokrasi, yerindelik kavramlarının gelişiminde engel olarak görülerek önemli değişiklikler yapılması gerektiği göze çarpmaktadır. Nitekim şu an hali hazırda 51 il artık bu yerel birim olmadan da hayatına devam etmekte ve bazı tartışanlar tarafından bu durumun sıkıntı yaratmadığı belirtilmektedir.

Yerel siyasi bir aktör olarak il genel meclisinin önemi nerden kaynaklanıyor ya da neden bir aktör olarak ele alıyoruz sorusunun cevabının önemli bir kısmı da, meclisin yetkilerinin neler olduğu incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. Zira yerel bir aktör olarak halkın seçtiği bu aktörlerin yetkileri ne kadar önemli ise, yerel siyaseti etkileme ve iş yapabilme başarısı o oranda farklılaşacaktır.

İl genel meclisinin akla gelen ilk yetkilerine bakıldığında; stratejik plan ile yatırım ve çalışma programlarını yapması, il özel idaresi faaliyetlerini ve personelinin performans ölçütlerini görüşerek karara bağlaması, bütçe ve kesin hesabı kabul etmesi, bütçede kurumsal kodlama yapılan birimler ile fonksiyonel sınıflandırmanın birinci düzeyleri arasında aktarma yapması gibi yetkileri olduğu görülür (Aydın, 2008: 6).

4. ISPARTA İL GENEL MECLİSİ ÖRNEĞİ

Isparta ilinde toplamda 13 ilçe bulunmaktadır. Isparta İl Genel Meclisinde temsil edilen bu ilçelerden toplam 34 temsilci bulunmaktadır.

Ancak yapılan çalışma kapsamında 3 meclis üyesi çalışmaya katılmak istememiştir. Ancak bu üç üye yine de sosyoekonomik verilerin değerlendirildiği kısımda değerlendirmelere dâhil edilebilmiştir. Bu nedenle araştırma verileri üyelerin sosyoekonomik verileri bakımından 34 üyeyi kapsarken, diğer sorular 31 üyenin katılımıyla gerçekleşmiştir. Çalışmadaki bir diğer kısıt ise ankete katılan diğer üyelerin bazı sorulara yanıt vermemesidir. Üyelerinin özellikle yerel demokrasi, karar alma ve işbirliği süreçleri vb. konularda görüş bildirmekten kaçındığı görülmüştür. Bunun yanında il genel meclisinin önemli demokratik aktörleri olan üyelere anket sorularının yanında, açık uçlu sorular yöneltilerek il genel meclisi yapısı geleceğini nasıl gördükleri ve demokrasiyi nasıl tanımladıkları sorulup, söylem analizi ile değerlendirilmiştir.

Genel özellikleri yukarıda bahsedilenler gibi olan çalışma temel olarak, Isparta İl Genel Meclisinin niteliği üzerine araştırma yapmayı hedeflemiştir. Bu noktada çalışmanın özellikle 2010 yılında yayınlanmış olan 29 Mart 2009 yılında yapılan yerel seçimlerinden sonra oluşan Isparta İl Genel Meclisi üzerinde yapılan nitelik araştırmasının güncellenmiş ve karşılaştırmalı halidir (Gül, Kiriş, Negiz, 2010).

Çalışma temel verilerini anlamlı kılabilmek adına İl genel meclisi üyelikleri için son nüfus sayımına göre nüfusu 25.000'e kadar olan ilçelerde iki, 25.001'den 50.000'e kadar olan ilçelerde üç, 50.001'den 75.000'e kadar olan ilçelerde dört, 75,001'den 100.000'e kadar olan ilçelerde 5 asıl üyelik ve yedek üyelik şeklinde hesaplandığı bilgisi önem taşımaktadır. Ayrıca Nüfusu 100.000'den yukarı olan ilçelerde fazla her 100.000 nüfus için bir asıl, bir yedek üye ilave olunur denilmektedir (Bayraktar, Kurt ve Yılmaz, 2010: 40; 5302 Sayılı Kanun). Bu doğrultuda; Isparta İl Genel Meclisi Üyelerinin partilere ve seçim bölgelerine göre dağılımı aşağıda paylaşıldığı şekildedir:

Tablo1: 2009-20014 Isparta il genel meclisi üye sayısıve partilere göre dağılımı

İlçesi	**Toplam üye sayısı**		**AK Parti**		**MHP**		**CHP**	
	2009[3]	**2014**	**2009**	**2014**	**2009**	**2014**	**2009**	**2014**
Aksu	2	2	2	2	-	-	-	-
Atabey	2	2	1	1	1	1	-	
Eğirdir	3	3	2	2	1	1	-	-
Gelendost	2	2	-	1	-	1	1	-
Gönen	2	2	1	1	-	-	-	1
Keçiborlu	2	2	1	1	1	1	-	-
Merkez	6	6	3	3	3	3	-	-
Senirkent	2	2	1	1	1	1	-	-
Sütçüler	2	2	2	2	-	-	-	-
Şarkîkaraağaç	3	3	2	2	1	1	-	-

[3] 2009 yılında Gelendost ve Gönen ilçelerinden Demokrat Partiden birer aday çıkmıştır.

Uluborlu	2	2	2	1	-	1	-	-
Yalvaç	4	4	3	2	1	2	-	-
Yenişarbademli	2	2	1	1	-	-	1	1
Toplam	34	34	21	20	9	12	2	2

29 Mart 2009 yerel seçimlerinde de 34 üyesi bulunan Isparta İl Genel Meclisinin 21'i AK Parti, 9'u MHP, 2'si CHP, 2'si DP üyesidir. 2009 ve 2014 yerel seçimlerinde Isparta İl Genel Meclisinde AK Parti'li üyeler çoğunluktadır, ikinci büyük çoğunluğu ise MHP oluşturmaktadır. 2009 yerel seçimlerine kıyasla 2014 seçimlerinde MHP'nin il genel meclis üyeliklerini arttırdığı görülmektedir (Tablo 1). Her iki dönemde de belediye seçimlerini MHP'nin kazanmasına rağmen, il genel meclisinde AK Parti'nin daha fazla koltuk sahibi olması seçmenlerde il genel meclisinin yerel bir aktör olarak kent siyasetini dengede tutmak istemesi olabilir.

4.1. Isparta İl Genel Meclisi Üyelerinin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Tablo 2: 2009 ve 2014 Yerel Seçimleri Sonrası Oluşan Isparta İl Genel Meclisi'nde Üyelerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

	2009		**2014**	
Yaş Grubu	**Sayı**	**Yüzde**	**Sayı**	**Yüzde**
25 - 30 Yaş	0	0	1	2,9
31 - 40 Yaş	6	17,6	8	23,5
41 - 50 Yaş	18	52,9	4	11,75
51 - 60 Yaş	10	29,4	15	44,10
61 ve üstü			6	17,6

25-40 yaş aralığını genç[4], 51 ve üstünü de yaşlı nüfus olarak değerlenirecek olursak; 2009'dan 2014'e az sayıda genç nüfus artarken ciddi oranda meclisin yaşlandığı görülür. Bu noktada orta yaş olarak kabul edebileceğimiz 41-50 yaş aralığındadır. Bu noktada meclisin 2014 yılında daha yaşlı ve en verimli grup olarak değerlendirilebilecek orta yaş grubundan eksildiği söylenebilir. Bunun yanında kentte etkili bir aktör olması istenen il genel meclisinin daha fazla genç nüfusa yer vermesi gerektiği de net bir şekilde görülmektedir. 25-30 yaş aralığındaki genç nüfusun 2009 yılında hiç olmaması ve ancak 2014'te bir üye çıkarılmış olması bu sorunun giderildiğini göstermediği gibi önemli bir adım olarak da okunabilir. Ancak mecliste genç üye sayısının arttırılmasına bakışları sorulduğunda ortaya aşağıdaki tablodaki

[4] UNESCO tarafından genç nüfus 15-25 yaş aralığı olarak kabul edilirken, Birleşmiş Milletler Örgütü (BM) 12-24 yaş aralığını, TUİK ise 15-24 yaş aralığını genç nüfus olarak kabul etmektedir. Bu çalışmada seçilme yaşını (25) temel alınarak, 25-40 yaş aralığı meclis üyeliği için "genç yaş" aralığı olarak kabul edilmiştir.

gibi bir durum çıkmıştır. Bu tablo da değerlendirmeye dâhil edildiğinde her ne kadar meclis 2014 yılında 1 genç üye çıkarmış olsa da mecliste genç üyenin yer alması olayına eskisine nazaran daha olumlu bakmamakta ve hatta çok daha olumsuz baktığı görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 3: Mecliste Genç Üye Sayısının Arttırılması Gerekir

	2009		2014	
	Sayı	**Yüzde**	**Sayı**[5]	**Yüzde**
Kesinlikle Katılıyorum	16	46,9	10	33,3
Katılıyorum	13	37,5	9	30
Kısmen Katılıyorum	3	9,4	8	26,6
Katılmıyorum	2	6,3	3	10
Kesinlikle Katılmıyorum	-	-	-	-

Bu konuda Isparta İl Genel Meclisi üyelerine değerlendirmeleri için sorulan soru tam olarak "İl Genel Meclisinde genç üye sayısı yeterli değildir. İl genel meclisinde kadın üyelerin de bulunması meclisin çesitliliğini ve zenginliğini arttıracak bir gelişme olur." şeklindedir. Aynı soruya 2009 seçimlerinden sonra oluşan İl Genel Meclisinde ise üyelerin tamamına yakını (%84,4) bu varsayımı doğrulamış ve mecliste genç üye sayısının az olmasının önemli bir eksiklik olduğunu vurgulamıştır. Sadece 2 üye bu duruma katılmamıştır. 2014 seçimlerinden sonra oluşan İl Genel Meclisinde üyelerinin ise, %63,3'e karşılık gelen 19 üye mecliste genç üye olması durumuna katılmıştır (Tablo 3).

4.2. Isparta İl Genel Meclisi Üyelerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Tablo 4: 2009 ve 2014 Yerel Seçimleri Sonrası Oluşan Isparta İl Genel Meclisi'nde Üyelerin Cinsiyet Durumu

	2009		2014	
	Sayı	**Yüzde**	**Sayı**	**Yüzde**
Kadın	1	2,9	0	0
Erkek	33	97	34	100

Isparta İl Genel Meclisi üyelerinin tamamı erkektir. Isparta'da toplam 303,069 seçmenin 154,668'ini kadın seçmenler oluşturmasına rağmen il genel meclisi içerisinde hiç kadın seçmen üye bulunmamaktadır (tuik.gov.tr). 2009 yerel seçimleriyle oluşan il genel meclisi içerisinde ise bir kadın üye bulunduğu görülmüştür. Başkanı ile birlikte 34 üyeden oluşan il genel meclisinde bir tek kadın üyenin olması çağdaş demokratik standartlar

[5] Bu soruya 4 üye yanıt vermemiştir.

bakımından oldukça olumsuz bir göstergedir (Gül, Kiriş, Negiz, 2010: 78). 2009 yılında da erkek egemen olan meclisin 2014 seçimleriyle tamamen bir erkekler meclisi haline geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Tablo 4). Aynı şekilde genç üye sayılarının arttırılmasını nasıl gördüklerine dair sorudaki gibi kadın üye sayısının arttırılmasına bakış açılarını görmek için sorulan; "*İl Genel Meclisinde kadın üye sayısı yeterli değildir. İl genel meclisinde kadın üyelerin de bulunması, meclisin çeşitliliğini ve zenginliğini arttıracak bir gelişme olur."* sorusuna verilen yanıtlarda 2009 verilerine nazaran yüzdelik olarak %96,9 gibi bir olumlu görüşten, %79.99'a, %16.91'lik bir düşüş görünmüştür. Bu durum meclis üyelerinin sadece cinsiyet olarak erkek meclisi haline gelmediğini, hegemonik olarak da erkek egemen düşünce biçiminin mecliste baskısının da arttığını göstermektedir. 2009 yılına göre 2014 yerel seçimleri sonrası oluşan melis kadın temsili bakımından daha olumsuz bir noktadadır.

Tablo 5: Kadın Üye Sayısının Arttırılması Olumlu Olur mu?

	2009		**2014**	
	Sayı	**Yüzde**	**Sayı**[6]	**Yüzde**
Kesinlikle Katılıyorum	18	59,4	14	46,66
Katılıyorum	13	37,5	10	33,33
Kısmen Katılıyorum	1	3,1	4	13,33
Katılmıyorum	-	-	2	6,66
Kesinlikle Katılmıyorum	-	-	-	-

2009 seçimlerinden sonra oluşan İl Genel Meclisinde üyelerinin tamamına yakını İl Genel Meclisinde kadın üyelerin bulunmasının meclisin çeşitliliğini ve zenginliğini arttıracak bir gelişme olduğunu doğrulamış ve mecliste kadın üye sayısının az olmasının bir eksiklik olduğunu vurgulamıştır. 2014 seçimlerinden sonra oluşan İl Genel Meclisinde üyelerin 79,99'u yani 24 üye İl Genel Meclisinde kadın üyelerin bulunmasının meclisin çeşitliliğini ve zenginliğini arttıracak bir gelişme olduğunu belirtmiş ancak 13,33'üne karşılık gelen 4 üye bu duruma kısmen katılırken, 2 üye bu durmuma katılmamıştır (Tablo 5). Kadın seçmen sayısının fazla olduğu Isparta'da, seçimle gelmiş bir il genel meclisi üyesinin kadınların mecliste olmasına gerek olmadığını düşünmesi üzücü olduğu kadar düşündürücüdür de. Bu anlamda güncel olarak TBMM meclis üyeliğinde olması tartışılan ve siyasi partilerin tutumuna göre şekillenen kadın kotası uygulaması en azında yerel meclisler için daha net bir şekilde uygulanması gerekliliği hissedilmiştir.

Kadınların yerelde temsiline yönelik sorulan sorular ışığında 2009 İl Genel Meclisine nazaran 2014 yerel seçimleri sonrası oluşan İl Genel Meclisinde eğitim durumu yükselirken tersine kadın temsiline yönelik daha

[6] Bu soruya 4 üye yanıt vermemiştir.

olumsuz tutumda olduğunu ve bu konuda daha dirençli olduğunu söylemek mümkündür.

4.3. Isparta İl Genel Meclisi Üyelerinin Eğitim Durumu

Tablo 6: 2009 ve 2014 Yerel Seçimleri Sonrası Oluşan Isparta İl Genel Meclisi'nde Üyelerin Eğitim Gruplarına Göre Dağılımı

	2009		**2014**	
Eğitim Grubu	**Sayı**	**Yüzde**	**Sayı**	**Yüzde**
İlkokul	3	8,8	4	11,7
Ortaokul	5	14,7	1	2,9
Lise	13	38,2	9	26,4
Yüksekokul	3	8,8	-	-
Üniversite	10	29,4	-	-
Yüksekokul ve Üniversite	-	-	18	52,9
Lisansüstü	-	-	2	5,9

Isparta İl Genel Meclisi 2014 seçimleri sonrası eğitim bakımından incelendiğinde yüksekokul ve üniversite mezunu oranında % 20,6'lık bir artış olduğu görülür. Mecliste 18 yüksekokul ve üniversite mezunu, 9 lise mezunu, 4 ilkokul, 2 lisansüstü ve 1 ortaokul mezunu bulunmaktadır. 2014 seçimleri ile oluşan İl Genel Meclisini, 2009 seçimlerinde oluşan İl Genel Meclisi ile kıyasladığımızda; 2009 yılında mecliste lise mezunları büyük çoğunluğu oluştururken 2014 yılında yüksekokul ve üniversite mezunları büyük çoğunluğu oluşturmaktadır. Ayrıca 2009'daki durumdan farklı olarak 2014 yılında lisansüstü eğitim görmüş iki aday mecliste yer almaktadır (Tablo 6).

Ancak meclisin eğitim profilinde gözlenen bu artış genç ve kadın üye sayısına bakışı olumlu yönde etkileyememiştir. Ayrıca bir başka dikkat çeken durum ise, meclisin eğitim profilinde artış gözlenmesine rağmen açık uçlu anket sorularına verilen cevapların niteliğinde çok da fazla bir değişme olmadığı, İl Genel Meclisi üyelerinin sorulan sorulara yerel güçlü bir siyasi aktör rolünü üstlenerek cevap vermediği ya da vermeyi tercih etmediği gözlenmiştir. Bu noktada yerelde önemli ve güçlü bir aktör olarak çıkması beklenen meclis üyelerini yakından ilgilendirmesi gerektiği düşünülen konulara daha az duyarlı olduğu ve daha çok da kendi seçim bölgeleri ile ilgili sıkıntılarla ilgilendikleri ve dolayısıyla da il düzeyinde ya da ulusal düzydeki daha kapsamlı sıkıntılara karşı duyarsızlaştıkları söylenebilir.

4.4. Isparta İl Genel Meclisi Üyelerinin Hemşehrilik Durumu

Tablo 7: 2009 ve 2014 Yerel Seçimleri Sonrası Oluşan Isparta İl Genel Meclisi'nde Üyelerin Hemşehrilik Durumu

	2009		2014	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Ispartalı Olanlar	32	94,1	32	94,1
Ispartalı Olmayanlar	2	5,9	2	5,9

Hem 2009 seçimleri hem de 2014 seçimlerinde oluşan Isparta İl Genel Meclisi üyelerinin tamamına yakını Ispartalı'dır. Üyeler Isparta merkez ya da ilçeleriyle hemşehrilik bağına sahiptir. Sadece yüzde 5,9 oranındaki 2 üye Ispartalı değildir (Tablo 7). Bu üyeler de 2009 seçimleri ile oluşan mecliste Burdur ve Afyon gibi yakın çevreden iken, 2014 seçimleriyle oluşan Isparta İl Genel Meclisinde Ispartalı olamayan iki kişi (daha uzak illerden) ise Uşak ve Rize'dendir. Bu durum yine belediye meclisindeki benzer tabloyu desteklemekte ve yerel meclislerde temsilci olabilmeyi o yörenin hemşehrisi olmak teamülüne bağlamaktadır (Gül, Kiriş, Negiz, 2010). Aslında bu durum yerel meclislerde olması istenen ve uygulamada daha faydalı olması beklenen o yerin eski yerleşiklerinin yerel siyasette aktif olması görüşünün bu il için de geçerli olduğunu göstermektedir.

4.5. Isparta İl Genel Meclisi Üyelerinin Meslek Grupları

Tablo 8: 2009 ve 2014 Yerel Seçimleri Sonrası Oluşan Isparta İl Genel Meclisi'nde Üyelerin Meslek Durumu

	2009		**2014**	
	Sayı	**Yüzde**	**Sayı**	**Yüzde**[7]
İşçi	-	-	1	2,6
Çiftçi	2	5,9	2	5,6
Esnaf	9	26,5	9	23,6
Emekli	17	50	17	44,73
Avukat	1	2,9	1	2,6
Mühendis	3	8,8	5	13,15
Müteahhit	-	-	2	5,6
Diğer	2	5,9	1	2,6

[7] Toplam oranın yüzde elliyi geçiyor olmasının sebebi, bazı üyelerin hem esnaf hem emekli ya da emekli oldugu halde bir işle uğraşıyor olmasıdır.

Hem 2009 seçimleri hem de 2014 seçimleri ile oluşan Isparta İl Genel Meclisi üyeleri'nin yarısını emekliler oluşturmaktadır. Meclisteki emekli sayısı 17'dir. Emeklilerden sonra en büyük grubu esnaflar oluşturmaktadır. Meclisteki esnaf sayısı 9'dur. Emekli ve esnaf sayıları 2009 seçimleri ile oluşan meclisten farklı değildir. Ayrıca 2009 seçimleri ile oluşan mecliste 3 üye mühendis, 2 üye çiftçi, bir üye avukat iken, 2014 seçimleri ile oluşan mecliste avukat ve çiftçi sayıları değişmezken mühendis sayısı 5'e çıkmıştır. 2009'dan farklı olarak da 2 müteahhit üye bulunmaktadır (Tablo 8). Isparta İl Genel Meclisi bu profili ile her iki dönemde de *esnaf-emekli meclisi* görünümü vermektedir (Gül, Kiriş, Negiz, 2010: 76).

4.6. İl Genel Meclisi Üyelerinin Üyelik Dönemleri

Tablo 9: 2014 Isparta İl Genel Meclisi üyelerinin dönemleri

1. Dönemi	27
2. Dönemi	5
3. Dönemi	2

2010 yılında yapılan çalışmadan farklı olarak bu çalışmada üyelere kaçıncı dönemde oldukları sorusu da sorulmuştur. Üyelerin büyük çoğunluğunun birinci döneminde olduğu görülmüştür. Üyerden 27'sinin mecliste birinci dönemiyken, 5'inin ikinci dönemi ve 2'sinin de üçüncü dönemidir. Bu durum meclis üyelerinin değişken bir yapısı olduğunu ve mecliste bir yenilenme olduğunu göstermektedir (Tablo 9). Bu durumda siyasal partilerin meclis üyeliği adaylığını neye göre belirledikleri ve eskileri tercih etmeme nedenleri önemli bir bilinmeyen olarak karşımıza çıkmaktadır. Yerel seçmenlerin partilerinden gösteren adayların kimliğini bilme, öğrenme, hizmetlerini görebilme hususundaki duyarsızlığı partilere bu konuda daha keyfi davranma şansını vermekle birlikte; yerel meclis üyesi seçimlerini birer ulusal seçim rengine büründürebilmektedir.

4.7. Ulusal ve Yerel Siyaset İlişkisi

Burada yerel siyaset, ülke genelinde yürütülen siyasetten etkilenmektedir ve yerel siyaseti ülke siyasetinden ayırmak mümkün değildir, varsayımından yola çıkılmıştır. Dolayısıyla burada il genel meclisi üyelerine "*Türkiye'de yerel siyaset büyük ölçüde ülke çapında yürütülen siyasetten etkilenmektedir. Ülke gündemini meşgul eden konular ve söylemler (ekonomik kriz, terör, liderler ve partiler arası kutuplaşmalar gibi) yerel siyasette de ağırlıklı yer kaplamaktadır. Dolayısıyla yerel siyaseti, ülke genelinde yürütülen siyasetten ayırmak mümkün değildir.*" varsayımı sorulmuştur (Tablo 10).

Tablo 10: Yerel Siyaset Ulusal Düzeyde Yürütülen Siyasetten Etkileniyor mu? Sorusuna verilen yanıtlar

	2009		**2014**	
	Sayı	**Yüzde**	**Sayı[8]**	**Yüzde**
Kesinlikle Katılıyorum	10	28,1	6	20
Katılıyorum	18	53,1	8	26,6
Kısmen Katılıyorum	3	9,4	11	36,6
Katılmıyorum	2	6,3	2	6,6
Kesinlikle Katılmıyorum	1	3,1	3	10

2014 seçimleri ile oluşan Isparta İl Genel Meclisi üyelerinin 25'i bu varsayıma katılarak ülke siyasetinin, yerel siyaset üzerinde etkili olduğunu onaylamaktadırlar. 2009 seçimleri ile oluşan meclis üyelerinin 31'i ise bu duruma katılmaktadırlar. Tablodan yola çıkarak 2014 seçimleri ile oluşan Isparta İl Genel Meclisinin daha müstakil eğilimli olduğunu söylemek mümkündür (Tablo 10).

Bu durum *ülke genelinde özellikle partiler ve liderler arasındaki ayrışmaların ve kutuplaşmaların yerel düzeyde de geçerlilik kazandığını ve yerel hizmetlerin sunumunu etkilediğini* ortaya çıkarmakla birlikte (Gül, Kiriş, Negiz, 2010: 76), Isparta İl Genel Meclis üyelerinin kendileri tam anlamda yerel aktör olarak görmekten çok ulusal siyasetin bir uzantısı olarak görme eğilimlerinin yüksek olduğu şeklinde de yorumlanabilir.

Burada Isparta İl Genel Meclisi üyelerine değerlendirmeleri için "*Yerel meclislere aday gösterme sürecinde halkın eğilim ve tercihleri siyasal partiler tarafından dikkate alınmamaktadır. Partinin genel merkezi, il – ilçe merkezi veya Isparta milletvekilleri aday göstermede ağırlıklı bir yere sahiptirler."* sorusu sorulmuştur (Tablo 11).

Tablo 11: Yerel Meclislere Aday Gösterme Süresinde Siyasal Partiler Tek Başına mı Karar Verir

	2009		2014	
	Sayı	Yüzde	Sayı[9]	Yüzde
Kesinlikle Katılıyorum	10	28,1	7	22,5
Katılıyorum	12	34,4	11	35,48
Kısmen Katılıyorum	6	18,8	10	32,25
Katılmıyorum	5	15,6	3	9,67
Kesinlikle Katılmıyorum	1	3,1	-	-

[8] Bu soruya 4 kişi yanıt vermemiştir.
[9] Bu soruya 3 kişi yanıt vermemiştir.

İl Genel Meclisi üyelerinin 18'i bu duruma katılırken, 10 üye kısmen katılmış, 3 üye ise bu durumun geçerli olmadığını belirtmiştir. 2009 seçimleri ile oluşan mecliste ise bu varsayımın geçerli olduğunu doğrulayan üye sayısı 22'dir. Yani bu durum seçim bölgelerinde bazı istisnalar olsada, yerel meclislere aday gösterme sürecinin parti teşkilatlarının yürüttüğü bir faaliyet olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca çalışmada bazı üyeler il genel meclisinin hür çalışmadığını üyelerin parti il başkanlarının güdümünde olduklarını belirtmişlerdir (Tablo 11).

Bu durum daha önce de belirtilen, meclis üyelerinin kendini yerel siyasetin önemli bir unsuru görmelerinden daha çok genel siyasetin birer unsuru olarak görmelerine sebep olabileceği yorumunu güçlendirmekte ve yerel seçilmiş bir meclisin yerellik özelliğine gölge düşürmektedir. Zira parti il teşkilatlarının, parti genel teşkilatının çıkar ve önceliklerine göre kararlar vermesi daha olasıdır.

Bunun yanında yerel meclislerin daha genç, eğitimli ve kadın-erkek dengesine daha yakın bir görünüm kazanması da sıkı sıkıya parti teşkilatlarının tutumu ve özverilerine göre şekillenmekte olduğunun da önemli bir göstergesi kabul edilebilir.

4.8. Isparta İl Genel Meclisinin Niteliği

Burada Isparta İl Genel Meclisi üyelerine değerlendirmeleri için "*Yerel yönetimler reformu ile il genel meclisinin, valinin vesayetinden alınıp ayrı bir organ haline getirilmesi, meclisi temsilen bir il genel meclisi başkanlığının oluşturulması yerel demokrasinin olumlu bir adımı olmuştur.*" varsayımı sorulmuştur (Tablo 12).

Tablo 12: Yerel Yönetimler Reformu İle İl Genel Meclisi Başkanlığının Kurulması Olumludur

	2009		**2014**	
	Sayı	**Yüzde**	**Sayı[10]**	**Yüzde**
Kesinlikle Katılıyorum	14	40,6	12	38,70
Katılıyorum	18	53,1	14	45,16
Kısmen Katılıyorum	2	6,3	3	9,67
Katılmıyorum	-	-	1	3,22
Kesinlikle Katılmıyorum	-	-	1	3,22

İl genel meclisi başkanlığının kurulması ve meclisin kendisini temsil edecek bir başkanı kendi içlerinden seçmeleri üyelerin 26'sı tarafından olumlu karşılanmış, bu duruma 3 üye kısmen katılmış, 2 üye ise bu durumun olumsuz

[10] Bu soruya 3 üye yanıt vermemiştir.

olduğunu söylemiştir. 2009 seçimleri ile oluşan il genel meclisi üyelerinin de büyük çoğunluğu bu durumu desteklemiştir. 32 üye bu durumun olumlu olduğuna katılırken 2 üye kısmen katılmıştır (Tablo 12). 2009 yılında, 2014'ten farklı olarak bu durumu olumsuz karşılayan üye yoktur. Her ne kadar 2014 yılında iki üye bu durumun olumsuz olduğunu söylese de, sonuçlar seçilmiş bir mecliste atanmış bir bürokratın başkanlık yapması demokrasinin ilkelerine ters düşen durumu yansıtmaktadır.

Valinin meclise başkanlık etme sıfatı kaldırılmış olsa bile bazı üyeler tarafından atanmışların seçilmişlere karşı üstünlüğünün devam ettiği vurgulanmıştır. Bu kapsamda meclisin yetkilerinin arttırılması meclis üyeleri tarafından vurgulanmıştır.

Valinin il genel meclisinin doğal başkanı olma uygulamasının reform kapsamında kaldırılmasını olumlu gören üyelerin büyük çoğunluğu, seçilmiş bir kuruma atanmış bir kişinin başkanlık yapmasını uygun görmediğini belirtmiştir. Ayrıca üyeler, meclisin bağımsız bir karar organı olması ve daha iyi hizmet için, genç dinamik ve vakti daha müsait olan bir adayın il genel meclisine başkan olmasının daha uygun olduğunu belirtmişlerdir.

Burada Isparta İl Genel Meclisi üyelerine değerlendirmeleri için "*Isparta İl Genel Meclisi üyeleri nitelik bakımından üstlendikleri görevi yürütebilecek yeterliliktedirler. Üyelerin gerek siyasal gerekse de mesleki kariyerleri dünyadaki Türkiye'deki gelişmeleri ve Isparta koşullarını anlamaya ve ona göre hareket etmeye elverişli düzeydedir."* varsayımı sorulmuştur (Tablo 13).

Tablo13: İl Genel Meclisinin Üyeleri'nin Nitelikleri Yürüttükleri Görev İçin Yeterlidir

	2009		**2014**	
	Sayı	**Yüzde**	**Sayı[11]**	**Yüzde**
Kesinlikle Katılıyorum	9	28,1	6	20,68
Katılıyorum	9	28,1	11	37,93
Kısmen Katılıyorum	12	34,4	9	31,03
Katılmıyorum	1	3,1	3	10,34
Kesinlikle Katılmıyorum	2	6,3	-	-

Üyelerin yüzde 58,61 oranındaki (17) üyesi bu duruma katılırken, %31,03 oranındaki üyesi kısmen katılmaktadır. Meclis üyelerinin sadece 3 tanesi bu duruma katılmadığını söylemiştir. 2009 seçimlerinde oluşan meclis üyelerininde bu soruya verdikleri yanıt çok farklılaşmamaktadır. Meclis üyelerinin yüzde 56,2'si bu varsayıma katılırken, sadece 3 tanesi 2014'te olduğu gibi bu duruma katılmadığını söylemiştir. İl genel meclisi üyelerinin

[11] Bu soruya 5 üye yanıt vermemiştir.

bu soruya verdikleri yanıt 2009 yılında yapılan çalışmayla aynı doğrultudadır (Tablo 13). Genel olarak Isparta İl Genel Meclisi üyeleri sorumluluk üstlendikleri görevleri için kendilerini yeterli görmektedirler.

Burada Isparta İl Genel Meclisi üyelerine değerlendirmeleri için "*Meclisin müzakere süreçleri ve bu süreçler sonucunda belirlenen politikalar ve uygulamaları kaliteli, zamanlı, adaletli ve yerindedir. Meclisin yürüttüğü hizmetler ihtiyaçlara göre planlanmakta ve il genelinde eşitlik ve adalet ilkeleri gözetilerek dağıtılmaktadır"* varsayımı sorulmuştur (Tablo 14).

Tablo 14: Meclisin Kararları Adil, Yerinde, Kaliteli ve Zamanlıdır

	2009		**2014**	
	Sayı	**Yüzde**	**Sayı**[12]	**Yüzde**
Kesinlikle Katılıyorum	5	15,6	6	20
Katılıyorum	6	18,8	8	26,66
Kısmen Katılıyorum	15	43,8	9	30
Katılmıyorum	5	15,6	6	20
Kesinlikle Katılmıyorum	2	6,3	1	3,33

Hem 2009 hem de 2014 seçimlerinde oluşan meclisteki meclis üyeleri bu durumu değerlendirirken diğer yanıtlarda olduğu gibi ağırlıklı olarak olumlu yanıt ortaya çıkmamıştır. Bu varsayım değerlendirilirken farklı yanıtlar arasında dağılım göstermiştir.

2009 seçimlerinde oluşan mecliste yüzde 43,8 oranında 15 üye kısmen katılırken, İl Genel Meclisi'nin yüzde 18,8'ini oluşturan 6 üye ile yüzde 15,6'ini oluşturan 5 üye, hizmetlerin eşit, adil ve müzakere süreçlerinin verimli olduğunu belirtmiştir. Buna karşın yüzde 15,6'lık 5 üye buna katılmamış, yüzde 6,3 oranındaki 2 üye de kesinlikle katılmadığını ifade etmiştir (Tablo 14).

2014 seçimlerinde oluşan mecliste yüzde 46,6 oranındaki 14 üye meclisin yürüttüğü hizmetlerin ihtiyaçlara göre planlanıp ve il genelinde eşitlik ve adalet ilkeleri gözetilerek dağıtıldığını düşünürken, yüzde 30 oranındaki 9 üye bu duruma kısmen katılmakta, yüzde 23,3 oranındaki 7 üye ise bu duruma katılmamaktadır. Bu durum karar alım süreçlerinde ve kaynakların dağıtılmasında farklı görüşler olduğunu ortaya koymaktadır (Tablo 14).

Üyelere "*meclisin faaliyet olarak yürüttüğü temel konuların"* neler *olduğu* sorulduğunda ağırlıklı olarak eğitim, sağlık, kültür ve spor, köylerin sağlık, su kanalizasyon ihtiyaçları, köylerin genel ihtiyaçları imar, turizm, il

[12] Bu soruya 4 üye yanıt vermemiştir.

merkezlerindeki kurumlara ödenek aktarılması olarak belirtilmiştir. Ayrıca tıpkı 2010 da yapılan çalışmada olduğu gibi gruplar arasındaki kutuplaşmaların karar alma süreçlerini olumsuz etkilediği de belirtilenler arasındadır.

Burada Isparta İl Genel Meclisi üyelerine değerlendirmeleri için *"İl Genel Meclisi'nin il merkezi ve ilçelerde bulunan diğer yerel yöneticilerle işbirliği sağlıklı ve yeterlidir. Atanmış ve seçilmiş kurumlar ortak sorunlar karşısında ortak hareket edebilmektedirler"* varsayımı sunulmuştur (Tablo 15).

Tablo 15: Diğer Birimlerle Yapılan İşbirliği Yeterlidir

	2009		**2014**	
	Sayı	**Yüzde**	**Sayı[13]**	**Yüzde**
Kesinlikle Katılıyorum	4	12,5	3	10,34
Katılıyorum	7	21,9	7	24,13
Kısmen Katılıyorum	15	43,8	9	31,3
Katılmıyorum	4	12,5	9	31,3
Kesinlikle Katılmıyorum	3	9,4	1	3,44

2009 seçimlerinden sonra oluşan il genel meclisinde üyelerinin 43,8 oranındaki yarıya yakın 15 üyesi atanmış ya da seçilmiş diğer yerel yönetim birimleriyle işbirliklerini kısmen yeterli bulmuştur. Yüzde 34,4'ü yani 11 üye ise işbirliklerini yeterli görmekte buna karşılık yüzde 21,9 yani 7 üye işbirliğini yetersiz görmektedir (Tablo 15).

2014 seçimlerinden sonra oluşan İl Genel Meclisinde ise üyelerinin 31,3'ü yani 9 üye atanmış ya da seçilmiş diğer yerel yönetim birimleriyle işbirliklerini kısmen yeterli bulurken 34,47 oranındaki 10 üye işbirliğini yeterli görürken 34,47 oranındaki 10 üye ise işbirliğini yetersiz görmektedir. İşbirliği konusunda 2009 ile mukayese edildiğinde 2014 yılında olumsuz görüşün %12,84'lük bir artış gösterdiği görülmektedir (Tablo 15). Cevaplar değerlendirildiğinde farklı yanıtlar arasında dağılım göstermiştir. Isparta için il merkezi ve ilçelerde bulunan diğer yerel yöneticilerle işbirliği arttırılmalıdır.

4.9. 6360 Sayılı Yasanın İl Özel İdaresine ve İl Genel Meclisine Etkisi

Burada 2010 yılında yapılan çalışmadan farklı olarak Isparta İl Genel Meclisi üyelerine değerlendirmeleri için *"6360 sayılı yasa ile 30 Büyükşehir Belediyesi sınırlarında İl Özel İdaresi kaldırıldı ve şuan 51 ilde İl Özel İdaresi*

[13] Bu soruya 5 üye yanıt vermemiştir.

var. Siz İl Özel İdaresinin ve İl Genel Meclisinin geleceğini nasıl görünüyorsunuz?" sorusu sorulmuştur.

Bu soruya 21 meclis üyesi yanıt vermiştir. Üyelerin 9'u il özel idarelerinin dolayısıyla il genel meclisinin kaldırılmasını olumsuz görürken 10 üye bu durumu il genel meclisini hantal gördüğü için, idari ve mali açıdan da etkin olmadığı ve bu sebeple de olumlu gördüğünü belirtmiştir. 2 üye 6360 sayılı yasayla birlikte eyalet sistemine doğru kayılacağını düşünürken, 5 üye bu durumun olumlu olup olmamasını kanunun ve politikaların uygulanmasına bağlı olduğunu düşünmektedirler. Üyelerin bu konudaki tutumları, yerel meclisteki parti dağılımıyla uyumlu ve genel siyasetin etkilerini yansıttığı şeklinde yorumlanabilir.

Genelde bu tarz kapsamlı metropoliten reformların yüksek sesli muhalifleri arasında olması beklenen, oluşturulmaya çalışılan güçlü metropoliten kurumları kendi yönetsel otoritelerine karşı tehdit olarak gören il düzeyindeki yönetim ajanlarının temsilcileri olarak, il genel meclisindeki kişilerin bu gelişmeyi olumlu karşılamaları aslında ulusal ölçekte modernleşme çabası içinde olan hükümetin bu çabasını yerelde aldığı desteklerle güçlendirmesi anlamı da taşıyabilir (Brenner, 2006: 119).

4.10. Isparta İl Genel Meclisi Üyelerinin Demokrasi Tanimları

Isparta İl Genel Meclisi üyelerine "*demokrasinin ne olduğu"* sorulmuş cevaplar ışığında söylem analizi yapılmıştır. 2010 yılında yapılan çalışmada üyelerin demokrasi algısı *insan, halk, özgürlük ve sınır* kavramları üzerinde yoğunlaşmıştır. 2010 yılında olduğu gibi bu çalışmada da demokrasi algısı *eşitlik, özgürlük* özellikle de *halk yönetimi* ve *halkın iradesi* kavramları çevresinde yoğunlaşmıştır. 13 üye demokrasiyi, halkın iradesi halkın yönetimi ve seçim olarak tanımlamıştır. Üyelerin yaptığı demokrasi tanımlarını kategorileştirirsek 4 üye yaptığı tanımda eşitlik üzerinde, 14 üye özgürlük üzerinde, 7 üye hukukun üstünlüğü, 3 üye ise çoğunluğun iradesi ve azınlık haklarının korunması kavramları üzerinde durmuştur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kamu yönetimi üzerinde daha fazla düşünüldüğü, yeni yeni tartışmaların, modellerin ve değişikliklerin tartışıldığı bu günlerde hem merkezi yönetim hem de yerel yönetim değişikliklerinde varlığı ve özellikleri önemli bir rol oynayan il özel idarelerinin ayrıntılı bir şekilde ve çok boyutlu olarak tartışılması önemlidir. Çukurçayır'ın (www.tid.com) da dediği gibi yalnızca yerel yönetimlerden oluşan hiçbir yönetim sisteminin olamayacağı için başındaki vali ve yerel seçimlerle oluşturulan meclis ikileminde farklı bir yerel birim olma konumunda olan il özel idarelerinin geleceği, yeniden konumlandırılması yönündeki arayışlar, bu birimleri, daha dikkatli

incelenmesi gereken yapılar olarak ortaya çıkarmıştır. 6360 sayılı yasa ile 30 ilde il ölçeğine genişletilen büyükşehir belediyeleri ve kaldırılan il özel idareleri de bunu doğrular niteliktedir. Ama il özel idarelerinin incelenmesini değerli kılan asıl gelişme ise, bu modelin tüm illere genişletilmesi düşüncesinin dillendirilmesidir (www.milliyet.com). Böyle bir durumda Türkiye'de yerel yönetim birimlerinden biri olan il özel idareleri tarihe mi karışmalı? Yoksa yenilenerek farklı birimler olarak karşımıza mı çıkmalıdır? gibi çeşitli sorunsallar köklü değişiklikler yapılmadan önce ayrıntılı bir şekilde üzerine düşünülmesi ve araştırılması gereken konulardır.

Bu ve bu gibi sorunsallar bu çalışmanın sınırlarını aşmakla birlikte, il özel idarelerinin yerel yönetim anlamını kazanmasındaki en büyük faktörü olan ve seçimle oluşan il genel meclisinin oluşumu, demokrasi ve katılım açısından önemi ve işlevsel bir niteliğe sahip olup olmadığı Isparta İl Genel Meclisi yapısı üzerinden tartışmaya konu edilmiştir.

Tarihi gelişim seyrinden de çıkarılabileceği gibi il genel meclisi yapılanması; Türkiye örneğinde tüzel kişiliğe sahip bir yerel yönetim birimi olarak il özel idareleri yapılanmalarının önemli bir organı işleviyle 1913 sonrasında ortaya çıkmıştır. Ancak bunun daha da öncesinden ele alınarak değerlendirildiğinde bu yapıların yerel yönetim açısından önemli bir demokratik katılım aracı olma vasıflarının zayıf olduğu ve daha çok merkezi yönetimin vesayeti altında kaldığı söylenebilir. Ancak bu çerçevede bir yerel yönetim birimi olarak il özel idarelerinin 2005 sonrasında önemli bir takım yerel demokratik özellikler ve yetkinlikler kazanması durumu, yine yapılan değişikliklerin odağında il genel meclisi yapısının olmasıyla yakından ilişkilidir.

Ancak bu düzenlemenin ardından henüz 10 yıl bile geçmeden, il özel idare yapılanmasının kaldırılması yerel katılım ve demokrasi açısından önemli olduğu düşünülen bir mekanizma olarak il genel meclislerinin de ortadan kalkmasına sebep olmuştur. İlk değişiklik itibariyle sadece 30 büyükşehir yapılanması içerisinde varlığı son bulan bu yerel demokrasi aktörlerini ihtiva eden ve katılım mekanizmasının yokluğunun yerel demokrasi, temsil ve katılım gibi açılardan nasıl boşluklar oluşturabileceği ve yerini doldurması beklenen mekanizmaların bu durumu ne ölçüde sağlayabileceği tartışmaya açılmıştır. Bu noktada kapatılan il genel meclisi yapısının temsil açısından ve meclis oluşum şekli açısından Büyükşehir Belediye Meclislerince yerinin doldurulamayacağı öngörülmektedir.

Ancak, Isparta İl Genel Meclisi üzerinde yapılan çalışmaların bulguları ışığında; 30 Büyükşehir yapısı içerisinde kapatılan bu meclis yapılarının niteliksel açıdan bir takım problemleri olduğu da görülmüştür.

Her bir kentin il genel meclisinin farklı niteliksel özellikler taşıyacağı kabul edilmekle birlikte, araştırma bulguları gözönüne alınarak yerel katılım

ve demokrasi açısından önemli olan bu birimlerin nasıl geliştirilebileceği üzerine tartışılması amacıyla, Isparta'da il genel meclisinin niteliksel durumundan ve gelişim seyrinden yola çıkılarak bir takım öneriler geliştirilmiştir.

Örneğin çalışmada problemli görülen meclise aday gösterme şekli açısından; İl genel meclis üyeliğine aday gösterilecek üyeler için siyasi partiler belli kotalar veya destekler uygulayabilirler. Örneğin, belli oranlarda kadın aday kotası koyabilir ya da parti temsilcilikleri varsa kadın adayların tanıtılmasında öncü rol oynayabilirler. Yine belli oranlarda eğitim, meslek kotaları ya da belli bir dönem için o ilde bulunan üniversitelerden kendi ihtiyaçları ve değerlendirmeleri doğrultusunda akademisyen üye gösterebilmesi için gerekli kolaylıklar sağlanabilir.

Yerel katılım açısından İl genel meclisi üyeliği daha çekici hala getirilebilir. Örneğin, gelecekte o ilden çıkacak milletvekilinin daha önce il genel meclisi üyeliği yapmış olmasının adaylıkta önemli bir avantaj sağlaması sağlanabilir. Böylece yerelin demokrasi okulları olma işlevi somut geçerlilik de kazanmış olacaktır.

Ayrıca, hem üyelere hem de yerel halka; meclisin yereldeki işlevlerinin önemini hatırlatmak ve arasında bir köprü vazifesi görebilmek adına üniversite işbirliğiyle yerel meclisler hakkında seçmenler ve seçilenlerin buluştuğu seminerler düzenlenebilir.

Ancak yerel demokrasi ve katılım olgusu eğitim ile ilgili olduğu kadar, istekli olmakla alakalıdır. Bu istek bu konuda yerele vakit ayırıp, emek harcama arzusunda olan kimselerin seçilebilmesinin önünü açabilecek ve onları teşvik edecek sistemler geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

Akdoğan, Y., (2008), "Yerel Siyaset –Kavramlar", *Yerel Siyaset,* Okutan Yayınları, İstanbul. 1. Baskı.

Aydın, A. H., (2008), "Bir "Yerel Yönetim" olan "Özel İdare"nin Genel Meclisi", *Yerel Siyaset Dergisi*, Sayı: 33, Yıl. 3, Sayı. 14, Eylül, s. 5-7.

Ayman Güler, B., (2006), *Yerel Yönetimler Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım,* Ankara, İmge Kitabevi.

Bayraktar, U., vd., (2010), "Yerelin Bir Bilinmeyeni: Kamuoyunda Mersin İl Genel Meclisi", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, c. 19, S. 2, Nisan, s. 29-61.

Belli, A., Aydın, A., (2012), "Yerel Demokrasi ve Katılım: Kahramanmaraş ve Hatay İllerinin Karşılaştırılması", *Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu,* 1-2 Ekim .

Beyhan, E., (2008), "Osmanlıdan Günümüze Vilayet Meclisleri", *Yerel Siyaset Dergisi*, Sayı: 33, Yıl. 3, Sayı. 14, Eylül, s. 21-27.

Brenner, N., 2006, "Metropoliten Kurumsal Reformu ve Çağdaş Batı Avrupa'da Devlet Mekanının Yeniden Ölçeklenmesi" (Çev. A. Cenap Yoloğlu), *Planlama Dergisi*, 1, s. 113-137.

Dursun, D., (2010), *Siyaset Bilimi,* İstanbul, Beta Yayınları.

Görmez, K., (1997), *Yerel Demokrasi ve Türkiye*, Vadi Yayınları, Konya.

Gül, H., Kiriş, H. M., Negiz, N., (2010), "29 Mart 2009 Yerel Seçimleri Sonrasında Bir Yerel Siyaset Aktörü Olarak Isparta İl Genel Meclisi Oluşum ve Nitelik Araştırması", *Yerel Siyaset Dergisi*, Mayıs, Sayı: 40, Y: 4, s. 74-80.

Gül, H., Kiriş, H. M., Negiz, N.ve Gökdayı, İ. (2014), *Türkiye'de Yerel Yönetimler ve Yerel Siyaset,* Detay Yayıncılık, Ankara.

Kar, B., (2006), "Yerel Demokrasi İçin Yerel Siyaset", *Yerel Siyaset Dergisi*, Ocak, Sayı: 41, s. 35-36.

Kaya, E., (2008), "Kentsel Katılım ve Seçimler", *Yerel Siyaset,* Sayı: 34, Ekim.

Oktay, T., (2010), *Yerel Yönetim Reformu Sonrasında İl Özel İdareleri*, Hayat Yayıncılık, İstanbul.

Ortaylı, İ., (2012), *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, 4. Baskı, Ankara.

Ökmen, M., Parlak, B., (2013), *Yerel Yönetimler*, 3. Baskı, Orion Yayıncılık, Ankara.

Ökmen, M., ve Parlak, B., (2010), *Yerel Yönetimler*, Alfa Aktüel Yayınları, 2. Baskı, Şubat.

Parlak, B. (2005), "Tarihi Perspektifte ve Reform Süresince İl Özel İdareleri", Hüseyin Özgür ve Muhammet Kösecik (ed.), *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar-I*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Eylül, s. 175-200.

Yaylı, H., Pustu, Y., (2008), "Yerel Demokrasinin İlkeleri", Karadeniz Araştırmaları, Sayı:16, *Yerel Siyaset Dergisi,* s. 133-153.

http://www.karam.org.tr/Makaleler/607904197_yayli.pdf, Erişim Tarihi:10.10.16

http://www.milliyet.com.tr/10-il-daha-buyuksehir-oluyor/siyaset/detay/1981288/default.htm

http://www.tid.web.tr/ortak_icerik/tid.web/162/6-%20Prof.%20Dr.%20M.%20Akif%20C%C3%8C%C2%A7UKURC%C3%8C%C2%A7AYIR.pdf

5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, md. 13.

TÜİK, Seçilmiş Göstergelerle Isparta, Eylül, 2014.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

TÜRKİYE'DE ENGELLİLİK POLİTİKALARINDA PARADİGMA DEĞİŞİMİ: MUHTAÇ SAKATTAN İHTİYAÇ SAHİBİ BİREYE GEÇİŞ*

Songül SALLAN GÜL[1]
Duygu Samav CANTÜRK[2]
Hüseyin GÜL[3]

ÖZET

Bu bildiride dünyada ve Türkiye'de engellilere yönelik kamu politikalarının gelişimi ve özellikleri ortaya konmaktadır. Bu bağlamda, sosyal güvenlik politikaları kapsamında, özellikle sosyal hizmet ve yardım alanında, bir kamu politikası olarak engellilik politikaları ele alınmakta ve değerlendirilmektedir. Ayrıca, engellilik olgusunun toplumsal ve politik gündeme nasıl girdiği ve bir sağlık sorunu olarak görülen engelliliğin hak temelli bir anlayışla ele alınmasının tarihsel, kurumsal, yasal ve ideolojik düzlemleri, başta kalkınma planları olmak üzere, yasal düzenlemeler, kurumsal raporlar ve araştırmalar ışığında kamu politikaları bağlamında, sosyolojik perspektiften incelenmekte ve tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Engellilik, sakat, kamu politikası, Türkiye, sosyal hizmet ve yardım*

PARADIGM SHIFT IN DISABILITY POLICIES IN TUKEY: FROM INDIGENT HANDICAPPED TO NEEDY PERSON

ABSTRACT

This paper presents the development and characteristics of the public policies for the Persons with Disabilities (PWDs) in the world and Turkey. In this regard, the policies for the PWDs as a public policy is considered and analyzed within the realm of social security policies. Besides, the paper

* Bu yazının verileri Süleyman Demirel Üniversitesi BAP tarafından desteklenmekte olan, yürütücülüğünü Prof.Dr. Songül SALLAN GÜL'ün yaptığı ve Doktor öğrencisi Duygu Samav Cantürk'ün araştırmacı olarak yer aldığı 4471-D1-15 numaralı 'Evde Bakım Ücreti Hizmetlerinin Sosyal Modeli Gerçekleştirmedeki Rolü' konulu projesinden gelmiştir.
[1] Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, FEF, Sosyoloji Bölümü, songulsallangul@yahoo.com
[2] Öğr. Gör. Dr. Öğrencisi (SDÜ, Sosyoloji ABD), Mehmet Akif Ersoy Üniv., Çavdır MYO, Sosyal Hizmetler Bölümü, duygusamav@gmail.com
[3] Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, gulhuseyin@yahoo.com

reviews and questions how the policies for the PWDs have been brought on the political agenda and how the issue of disability has evolved from a health related matter to a rights based matter in national development plans and institutional reports and studies from a sociological, historical, institutional, legal and ideological perspective within the framework of public policy discipline.

Keywords: *Disability, handicapped, public policy, Turkey, social services and assistance*

1. GİRİŞ

Türkiye'de engellilik olgusunun kamu politikalarına hak odaklı olarak dâhil olma ve engellilerin kamu hizmetlerinden eşit ve adil bir biçimde yararlanma süreçleri görece oldukça yenidir. Pek çok ülkede bu süreç II. Dünya Savaşıyla beraber başlamıştır. 1940 ve 1950'li yıllarda engelli refahı olgusu, tıbbi/medikal model/anlayışla ele alınmış, "sakat/özürlü" bireyler "iyileştirilmesi gereken hastalar" olarak kabul edilmişlerdir. Sakatlık, bireysel/bedensel bir sorun olarak görülmüş, sakat kişinin bakımı ve kararları ya bakımını üstlenen ailenin ve/veya tıp kurumun ya da tıbbi uzmanların belirlenimleriyle sosyal güvenlik birimlerine bırakılmıştır.

1970'lerde ise, ABD, İngiltere ve Kanada'da sakatlar örgütlenerek seslerini duyurmaya başlamış, birey olma, kendileri hakkında karar verme ve ayrımcılıklarla mücadele süreçlerine dikkat çekmişlerdir. Böylece sakat kimliğinin tanınırlığı politik bir mücadele alanı olmuştur (Oliver, 1990; Priestley, 1999; Shakespare, 2006; Burcu, 2006). Bu talepler 9 Aralık 1975 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nca "Engelli Hakları Bildirgesi"nin imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. 13 maddeden oluşan bu bildiri uluslararası tarihi bir belge niteliğinde olup, engelli kişilerin toplumda gereken yerlerini alarak yaşayabilmeleri ve topluma üretken bireyler olarak katılabilmeleri konusundaki haklarını ve aynı zamanda toplumun özürlülere karşı yükümlülüklerini belirlemektedir.

1980'li yıllarda tam katılım ve eşitlik anlayışıyla Birleşmiş Milletler, 1981 yılını "Dünya Sakatlar On Yılı" ilan etmiştir. 1990'larda ise, engelliliğin bir sosyal güvenlik riski olarak devletin sorumluluğu olduğu düşüncesi, hak temellikle sosyal yaklaşım anlayışını buluşturmuştur. Engellilik yeniden tanımlanmış ve "biyolojik bedensel (uzuv kayıpları ve yeti yitimleri) ve tarihsel-toplumsal (damgalanma, ayrımcılık ve dışlanma) engellerden dolayı engelli bireyin diğerleriyle eşit bir seviyede, toplumun normal yaşantısında rol alabilme fırsatlarının kaybı ya da sınırlaması olarak ifade edilmiştir. Özellikle Avrupa Birliği ülkelerinde engellilere yönelik kurumsallaşma süreçleri hız

kazanmış, kamusal alanın engellilere yönelik fiziksel-mekânsal düzenlemelerle iyileştirilmesi politikaları ve uygulamaları öne çıkmıştır.

2005 yılında, Avrupa Birliği uyum sürecinde 5378 Sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun çıkarılmıştır (Çağlar, 2009a; 2009b; OZİDA, 2010a). Böylece ilk kez engellilik, bağımsız bir sosyal politika alanı ve kamusal bir sorumluluk olarak kabul edilmiştir. Engelliler ve ailelerin yararlanacakları sosyal hizmet ve yardım alanları yurttaşlık hakları ve sosyal model çerçevesinde benimsenmiştir (Akdoğan ve diğerleri, 2010; Seyyar, 2011; Özgökçeler, 2011). 5378 sayılı Engellik Yasası ve 2007 yılında Türkiye'nin imzaladığı AB Engellilik Sözleşmesi devleti; eğitim, sağlık, istihdam, siyaset, adalet, boş zaman faaliyetleri, toplumsal yaşama katılma ve erişebilirlik olmak üzere 8 alanda yükümlü kılmaktadır. 2014 yılında ise, ilk kez sosyal yardımlar kapsamında engellilere ilişkin bir düzenleme olan ve ağır engellilerin bakıcılarına verilen gelir desteğine ilişkin düzenlemede, 6518 sayılı kanunun 30. Maddesinde yer alan "muhtaç" ibaresi AB ile uyum doğrultusunda kaldırılmış ve "ihtiyacı olan" olarak tanımlanmıştır. Böylece engellilik kavramının hak temelli yaklaşımı içeren bir bakışla sosyal güvenlik alanına sosyal modeli de içeren bir anlayışla girmiştir.

2. TÜRKİYE'DE ENGELLİLİĞE KAMUSAL BAKIŞ OLARAK KALKINMA PLANLARI VE KURUMSALLAŞMA SÜRECİ

Türkiye'de engellilik olgusu politik anlamda sosyal güvenliğin iki temel bileşeninden biri olan sosyal hizmet ve yardım alanında ele alınmıştır. 1930-2005 yılları arasında, malullük dışında, kimsesiz yoksullar, çocuk ve yaşlı engelliler, devletçe bakılma ilkesi bağlamında kurumsal bakım hizmetlerinden yararlanmışlardır. 1960'larda sakat hakları çalışma bağlamında ele alınmış, 1970'lerde de, işgücü kaybı ve emeklilik koşullarındaki düzenlemelerde "malul" terimi kullanılmıştır. 1990-2005 arasında ise "özürlü" kavramı tercih edilmiştir. 2014 yılına gelindiğinde ise, ağır engellilerin sosyal gelir destek programında yapılan yeni düzenlemede yoksulluk muhtaçlık anlamında değil, ilk kez AB normları ve sosyal model bağlamında "ihtiyaç sahibi birey" olarak tanımlanmıştır.

2.1. Ailenin Güvencesinde ve Bakımında Olan Sakata Yönelik Tıbbi Model ve Sınırlı Gelir Desteği

1961 Anayasası'nda sosyal devlet anlayışının benimsenmesiyle beraber, sosyal güvenlik (1964), devlet memurları yasası (1965), istihdam (1967) ve çeşitli yasalarda sakatların haklarına yönelik bazı düzenlemelere girilmiştir. Özellikle kentleşmenin artan etkisiyle büyük kentlerde görme engelliler için özel eğitim okulları açılmaya başlamışsa da, bu hak diğer

grupları kapsamamıştır İlki, 1967 yılında başlayan ve beşer yıllık dönemleri kapsayacak şekilde hazırlanan kalkınma planlarında kavramın ele alınışının, "özürlülükten-engelliliğe", "tıbbi modelden-sosyal modele" doğru bir evrilme sürecine girdiği söylenebilir. İlk planda bedensel sakatlık anlamında ele alınan olgu, sakatların istihdam dışında kalan gruplar içinde sayılmasıyla ifadelendirilmiştir[4]. Ancak 1990'lı yıllara kadar, günlük dilde geleneksel bakışı yanıtsan "bakıma ve yardıma muhtaç bireyler" olarak tanımlanan özürlüler, daha çok sosyal koruma, yardım ve bakımı içeren ve bu doğrultuda tıbbi iyileştirmeyi öngören bir anlamda rehabilitasyon konusu olarak görülmüşlerdir.

II. ve III. Kalkınma Planlarında (1968-1972 ve 1973-1978) kentleşme, sanayileşme ve modernleşmeyle artan sosyal güvenlik ihtiyacı nedeniyle sosyal refah hizmetleri kapsamında ele alınmıştır. Sakatlık olgusu, özel eğitim ve istihdam konusu bağlamında ele alınmaya başlamışsa da, işgücünü kaybı nedeniyle sakatlara mali yardım yapılması öngörülmüş ve sosyal güvenliğin tamamlayıcı unsurları olarak korunmaya muhtaç çocuklara, iş gücünü kaybeden sakatlara ve yaşlılara ilişkin yaşam koşullarını mali olanaklar ölçüsünde düzeltecek sosyal yardım tedbirlerinin gereği dile getirilmiştir. II. Kalkınma Planının yürürlükte olduğu dönemde engelli nüfusuna ilişkin ilk bilgilere de yer verilmiştir. Planda ülke nüfusunun %3,6'sının sakat olduğu ve 20 rehabilitasyon merkezinin bulunduğu belirtilmiştir. Bu dönemde sosyal devlet olma bakımından önemli bir adım olan 2022 sayılı kanun çıkarılmıştır. Bu kanunla 65 yaşını doldurmuş, yaşlılarla muhtaç ve sakatlara maaş bağlanmıştır. Bu kapsamda 1977'de 780.000 kişi, sakat ve yaşlı gelir elde edilmiştir[5].

IV. Kalkınma Planında (1979-1983) ise, sakatlara yönelik kamusal tıbbi ve sosyal hizmet olanakları ele alınmış ve ilk olarak engelli nüfusunu bilgisi verilmiştir. Örneğin 0-19 yaş grubunda yer alan işitme engelli 46.450 çocuk ve gencin olduğu, ancak bunların 2454'inin 13 kurumda hizmet aldığı belirtilmiş ve sunulan kamusal hizmetlerin niteliği sorgulanmış ve yetersizliğine dikkat çekilmiştir. Yine uluslararası göstergelere göre 494.280 kişinin bakıma ve rehabilitasyona ihtiyacı olduğu belirtilmiştir. Aynı planda "Geri zekalı çocuklar için 1977'de açılması düşünülen tesis de 500 çocuğa gerekli bakım olanağının sağlayacağı" belirtilmiştir[6]. Bu dönemde atılan en önemli adımlardan biri 1982 Anayasasıdır. Anayasanın pek çok maddesi ve uluslararası sözleşmeler engellilere yönelik sosyal ve ekonomik haklar alanını düzenlemiştir. Anayasanın 42. maddesinde özel eğitim alma, 50. maddesinde korunma, 56. maddesinde sağlık kuruluşlarından engellilerin yararlanma

[4] http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/9/plan1.pdf, son erişim 02.03.2016
[5] http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/8/plan2.pdf
[6] http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/6/plan4.pdf

hakları düzenlenmiştir. Yine bu dönemde, 1983 yılında 2828 sayılı SHÇEK Kanunu ile kimsesiz engellilerin bakımı ve korunması, kurumun sorumluluk kapsamında tanımlanmış ve engellilere yönelik rehabilitasyon ile sağlık hizmetlerinin işleyiş ve kurumsal çerçevesi belirlenmiştir. (OZİDA, 2010a; Çağlar, 2011).

2.2. Sosyal Modele Yönelik Adımlar

V. (1985-1989) ve VI. Kalkınma Planlarında (1990-1994) da özürlülerin özel eğitim ve istihdam ihtiyacı üzerinde durulmuştur"[7]. VI. Kalkınma planında (1990-1994) istihdam konusunda engellilerin karşılaştıkları zorluklara dikkat çekilmiş ve fırsat eşitliği vurgusu yapılmıştır. İlk defa "özürlü" ibaresine yer verilmiştir. Sakatların bakımında aile bakımının özendirilmesi gereği vurgulanmıştır. Bu planda ilk defa engelliler için "fırsat eşitliği" kavramı dile getirilmiştir. Ancak olgu, daha çok tıbbi yaklaşımla "özürlü, yani bedensel "eksikli-kusuru olan" anlamında ele alınmış ve "özürlülere, yaşlılara ve akıl hastalarına yönelik tedavi ve rehabilitasyon hizmetlerinin" geliştirilip, mevcut hizmetlerin kapasitesinin arttırılmasının gereğine dikkat çekilmiştir. Ancak sosyal hizmet alanındaki kurumsal bakım olanaklarının zayıf olması ve profesyonel uzman personel yetersizliği nedeniyle, gönüllük ve/veya özel kuruluşlarla desteklemenin gerektiğine değinilmiştir. Bu nedenle sosyal hizmet alanında Kalkınma Planlarında toplumcu hizmet anlayışı "aile" odaklı olarak ele alınmış ve aile birliğinin önemine sıklıkla vurgu yapılmıştır.

VII. (1996-2000) ve VIII. (2001-2005) Kalkınma Planlarında sosyal model çerçevesinde içerme çalışmaları başlamıştır. Başbakanlığa bağlı olarak 1997 yılında 571 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Başbakanlığa bağlı Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA) kurulmuştur. 2002 yılında Türkiye'deki engellilerin yaş, cinsiyet, engel türü ve diğer pek çok değişkene göre dağılımı ile sorun ve beklentilerine yönelik veri elde etmek için Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA) ve Türkiye İstatistik Kurumu bir rapor hazırlamıştır. Yine aynı yıl Özürlüler İdaresi Başkanlığı'na bağlı olarak "Özürlüler Yüksek Kurulu" bir danışma kurulu olarak kurulmuştur. Bu kurul, engellilik alanında hizmet veren kamu kurumları, sosyal taraflar ve sivil toplum kuruluşlarının bağlı olduğu konfederasyon ve federasyon temsilcilerinden oluşturulmuştur.

ÖZİDA'nın (2004), 2002 yılı raporu medikal yaklaşımla ve uluslararası alanda geçerli olan engellilik tanımı ve sınıflandırılmasındaki dönüşüm doğrultusunda ICF bakış açısıyla gerçekleştirilmiştir. Özürlüler Yüksek Kurulu 2002-2011 yılları arasında 29 kez toplanmış, engellilik alanındaki politikaların uygulanmasında yaşanan güncel sorunların

[7] http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/4/plan6.pdf

belirlenmesine katkıda bulunmuş, engellilik olgusuna ve engellilerin sorunlarına dikkat çekmiştir.

Benzer biçimde ÖZİDA'ya bağlı Özürlüler Şurası oluşturulmuş ve yönetişimci bir bakışla diğer kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşlarının da uygulama ve izleme sürecine dahil edilmesi amaçlanmıştır. Bu dönemde kalkınma planlarında özel eğitim olgusuna önem verilmiştir. Özel eğitim ve kaynaştırma eğitimi tartışılmış ve ilk defa "eğitimde kaynaştırma" ilkesi plana dâhil edilmiştir. Bu çerçevede, özel eğitim alması gereken çocukların normal gelişim gösteren çocuklarla bir arada eğitim görmesi gereği belirtilmiştir. Kaynaştırma okullarının bütün öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde mekan, donanım, personel ve program esnekliğine kavuşturulması, özel sektörün bu alandaki girişimlerinin desteklenmesi hedeflenmiştir. Bu dönemde ayrıca, engelliler de dahil olmak üzere, toplumdaki dezavantajlı gruplara yönelik olarak, işsizliği önleyici ve nitelik arttırıcı aktif ve pasif istihdam politikaları uygulanacağı da ifade edilmiştir. Ayrıca kentiçi ulaşım için toplu taşım hizmetlerinin erişilebilirliğinin ve kalitesinin yükseltilmesi hedefler arasına girmiştir. Yine özürlülerin sağlık bakımı, evde bakım hizmetlerine yönelik programlar geliştirilmesi gereği vurgulanmıştır. Bunun yanında, ailenin gelir sürekliliğinin sağlanması, sağlık hizmetleri ihtiyacının ve sosyal güvenliğinin sağlanması suretiyle güçlendirilmesine, kriz durumlarında ihtiyaç ve sorunlarının giderilmesine yardımcı olacak bir sistem geliştirilmesi, çocuk yetiştirme, yaşlı ve engelli üyelerinin bakımı konularında ailenin eğitilerek desteklenmesinin sağlanacağı belirtilmiştir[8].

Engellilerin ulaşım sorunlarını çözmek için 2002 yılında engelli indirimi olanağı sağlanırken, 2004 yılında 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'na eklenen hükümle büyükşehir belediyelerinde engellilerle ilgili bilgilendirme, bilinçlendirme, yönlendirme, danışmanlık, sosyal ve mesleki rehabilitasyon hizmetleri vermek üzere "özürlü hizmet birimlerinin" oluşturulması esası benimsenmiştir (Çağlar, 2009b; 562). Türkiye'de engelliler politikasındaki en somut yasal adım 2005 yılında çıkarılan ve engellilik alanında çerçeve kanun niteliğinde olan "5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun"dur. Bu kanun, engellilere yönelik hizmetlerin yerine getirilmesinde; devletin insan onur ve haysiyetinin dokunulmazlığı temelinde engellilerin ve engelliliğin her tür istismarına karşı sosyal politikalar geliştirilmesi, engelliler aleyhine ayrımcılık yapılmaması ve ayrımcılıkla mücadelenin engellilere yönelik politikaların temel esası olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, engellilere yönelik olarak alınacak kararlarda ve verilecek hizmetlerde engellilerin, ailelerinin ve gönüllü kuruluşların katılımının sağlanması genel esaslar arasında yer almıştır. Yine ÖZİDA

[8] http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/3/plan7.pdf

tarafından 2005 yılında "Yerel Yönetimler ve Özürlüler" konulu toplantılar düzenlenmiştir. VIII. Kalkınma Planında, 6. kalkınma planında olduğu gibi, özürlülere yönelik yeni hedefler belirlenmiş, özürlülerin işsiz kalmalarını önleyecek tedbirlerin alınacağına vurgu yapılmıştır Engellilere yönelik kamusal hizmetlerin hak temelli sunumunu ve engelli haklarının gelişmesi, doğrudan bir kamusal birimin kurulması bu dönemde gerçekleşmiştir.

Seyyar (2011) bu yasanın Avrupa Birliği'nin özürlüler politikalarına benzediğini ve bir paradigma değişimi olduğunu ifade etmiştir. Ayrımcılık yapmama, fırsat eşitliği ve sosyal hayatın bütün kademelerine tam katılım yasada hedeflenmiştir (Seyyar, 2011: 357-358). Böylece bu yasa ile ilk kez sosyal politika kapsamında engellik olgusu sosyal modele uyarlanmıştır. Bu yasa kapsamında sosyal güvenlik kanunlarında bir dizi değişiklik yapılmış ve engellilere yönelik ayrımcılık yapılamayacağı ve engelli istihdamın koşulları ile pozitif ayrımcılık ilkesi benimsenmiştir. Bu yasa ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına engellilerle ilgili bazı görevler verilmiş, ama 7 yıllık uyum süresi tanınmıştır. Ancak Çağlar'ın (2012) da belirttiği gibi, Türkiye'de BM Paris Prensipleri ve Engelli Hakları Sözleşmesi'ne uygun bağımsız ulusal şikâyet ve denetim organları kurulmadığından, kanunun engelli haklarını ciddiye aldığı ve samimi olduğunu söylemek oldukça güç görünmektedir. Nitekim kanun kapsamında görev tanımlanan kamu kurumları uyum süresine karşın çok fazla yükümlük almamışlardır. Bu doğrultuda 2014 yılında yönetişimci bir modelle denetlenmesinin sağlanması için engelli örgütlenmeleri sürece dâhil edilmişlerdir.

IX. Kalkınma Planı'nda (2007-2013) ise, engelli istihdamı ve eğitime erişim sorunları temel alınmıştır. Her beş özürlüden sadece birinin iş gücü piyasasında yer alabildiği belirtilmekte ve işgücü piyasasında karşılaşılan zorluklardan dolayı engelliler için fırsat eşitliğinin sağlanması gereği ifade edilmiştir. Bu dönemde, sosyal modeli temel alan 2005 tarih ve 5378 sayılı Özürlüler Kanunu yürürlüğe girmiştir. Özürlülerin ekonomik ve sosyal hayata katılımlarının arttırılmasına yönelik sosyal ve fiziki şartların iyileştirilmesi, özel eğitim imkânları ve çalışma ortamının özel olarak düzenlendiği iş yerlerinin (korumalı işyeri) geliştirileceği ifade edilmiştir[9].

Son kalkınma planı olan ve 2014-2018 yıllarını kapsayan X. Kalkınma Planı'nda 2006 yılında imzalanmış olan ve Türkiye'nin 2007'de imzaladığı ve 2009 yılında uygulamaya geçirdiği (ASPB-MFSS, 2013), AB Engelli Hakları Sözleşmesi çerçevesinde erişilebilirlik/ulaşılabilirlik sorununa odaklanılmıştır. Hatta engellilere sunulan hizmetlerin ticarileşmesinin önü açılmış, medikal turizm, termal turizm ve ileri yaşlı-engelli turizmi alanlarındaki hizmet kalitesinin yükseltilerek rekabet gücünün artırılmasının

[9] http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/1/plan9.pdf

amaçlandığı ifade edilmiştir[10]. Ancak Çağlar da (2009a) belirttiği gibi, bunu engelliler koordinasyon merkezleriyle yapmak oldukça güçtür. Kamusal ve kamuya açık binalara ve ulaşım sistemlerine engellilerin erişiminin sağlanması için BM Paris Prensipleri ve Engelli Hakları Sözleşmesi'ne uygun bağımsız ulusal şikayet ve denetim organları kurulmalıdır.

SONUÇ

Türkiye'de engellilik, 1990'lara kadar temelde ailenin bir sorumluğu olarak görülmüştür. 1990'lardan itibaren de, daha çok uluslararası yükümlülükler (BM ve AB) çerçevesinde ele alınmıştır (Bezmez, 2013; Çağlar, 2009a, 2011). 2005 tarihli 5378 sayılı Engellik Yasası ve 2007 tarihli Türkiye'nin imzaladığı AB Engellilik Sözleşmesi devleti eğitimden istihdama toplumsal yaşama katılmadan boş zaman faaliyetlerine kadar değişen sekiz alanda yükümlü kılmıştır. IV. Kalkınma Planında kabul edilen tıbbi model, VI. Kalkınma Planında sosyal modele doğru evirilmeye başlamış, VIII. Kalkınma Planından itibaren ise, sosyal modele geçilmiştir. Eğitim, sağlık ve kısmen de istihdam alanında başlayan gelişmelere X. Kalkınma Planında erişilebilirlik de eklenmiştir. Ancak sekiz taahhüt alanındaki çok sayıda yasal düzenlemelere karşın, uygulamada ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Bu nedenle engellikle ilgili politikaların bağımsız kurullarca izlenmesi ve ayrımcılıkla mücadelede engelli örgütlenmelerinin sürece daha aktif katılımlarının sağlanması gerekmektedir.

Türkiye'de engellik daha çok sosyal yardım alanında ele alınmakta, yoksulluk ve muhtaçlık hali olarak görülmeye devam edilmekte, ailenin sorumluluğuna kısmi kamusal gelir desteği sağlanmaktadır. Nitelim 2022 sayılı yasa kapsamında 600 bin civarında olan engelli ve 50 bin civarında da engelli yakını bakım ücreti alan kişi vardır. Yine 2006 tarihli ve 2828 sayılı yasa kapsamında sağlanan destekler çerçevesinde, 2015 yılında engelli yakını bakım ücretinden yararlanan engelli sayısı 418.645'e ve evde engelli yakını bakım ücreti alan kişi sayısı ise 418.571'e ulaşmıştır. Bu yardım çerçevesinde bakım hizmet verenlerin yüzde 92'si kadın akrabalardan oluşmaktadır. Bu veriler, Türkiye'de engellilik alanında, tıbbi model ve kısmı sosyal modelle bakım odaklı bir sosyal politikanın devam ettiğini göstermektedir. Bu politika, engellilerin bağımsız bireyler olarak yaşam kurmalarına dayanmayan, aile odaklı sosyal yardımlarla, özellikle de kadınların fiziksel ve duygusal emeğini temel alan ve sosyal güvencesizliği devam ettiren bir modele dayanmaktadır. Oysa sosyal model, sadece yasal inisiyatiflerle değil, yasal sürecin izlenmesini, engellerin ve engellilere bakanlarının hak odaklı bir yaklaşımla ele almayı, onları hayata daha fazla katmayı ve içerici kamusal politikaları

[10] http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu%20Kalkınma%20Planı.pdf

geliştirmeyi hedeflemelidir. Ayrıca, BM Paris Prensipleri ve Engelli Hakları Sözleşmesi'ne uygun olarak, engellilerin haklarını aramalarını sağlayacak ve kolaylaştıracak bağımsız ulusal şikâyet ve denetim mekanizmaları oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

Akdoğan, A., B. Beydoğan, P. Y. Parmaksız, A. Sabuktay ve H. S. Vural (2010). *Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması,* I. Basım, OZİDA, Ankara: Yorum Basın Yayın.

Bezmez, D. (2013). "Urban Citizenship, the Right to the City and Politics of Disability in İstanbul", *International Journal of Urban and Regional Research,* 37(1), 93-114.

Burcu, E. (2006). "Türkiye'deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28 (1), 37-54.

Çağlar, S. (2011). "Engelli Hakları Sözleşmesinde Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye'nin Uyum Sorunu", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi,* Sayı 96 (Eylül-Ekim), 149-178.

Çağlar, S. (2009a). *Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri*, İstanbul: Beta Yayınları.

Çağlar, S. (2009b). "Engellilerin Erişebilirlik Hakkı ve Türkiye'de Erişebilirlikleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, A/HRC/10/48, 26, 541-598.

Oliver, M. (1990). *The Politics of Disablement,* London: MacMillan.

Özgökçeler, S. (2011). "Özürlülere Yönelik Sosyal Politikalar", içinde *Sosyal Politika*, Der. A. Tokol, Y. Alper, Bursa: Dora Yayınları.

ÖZİDA (*2010a).* Engelliler Kanunu ve İlgili Mevzuat*, Ankara: Başbakanlık Özürlüler İdaresi Yayınları.*

ÖZİDA *(*2010b). *Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması*, ÖZİDA, http://www.ozida.gov.tr/ayrimciliklamucadele/rapor_tum.pdf, son erişim tarihi 03.11.2011.

Seyyar, A. (2011). *Sosyal Politika Bilimine Giriş*, Ders Notları, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

Shakespeare, T. (2006). *Disability Rights and Wrongs,* Oxon: Abingdon

TÜİK (2011). *Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması*, Türkiye İstatistik Kurumu**,** 71(7), Nisan.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

YERELDE KAMU POLİTİKALARININ OLUŞUMUNDA YÖNETİŞİM VE KATILIMCILIK: ISPARTA İNCELEMESİ

Ahmet UÇAR[1]
Nilüfer NEGİZ[2]

ÖZET

Kamu politikaları resmi ve gayri resmi (sivil) aktörler tarafından yapılmaktadır. Bu bağlamda kamu yönetiminin işleyişinde merkezi ve taşra kuruluşları olduğu gibi, kamu politikası yapımı da merkezi ve yerel hükümetler tarafından gerçekleştirilmektedir. Genellikle iş başında bulunan hükümet organlarınca ve yöneticilerinin oluşturduğu politikalar merkezi düzey kamu politikalarını, halkın ikamet ettiği şehirlerde oluşturulan yerel yönetim birimlerinin yerel halka yönelik hizmet üretmek için aldıkları kararlar yerel kamu politikalarını oluşturmaktadır. Merkezi hükümetlerin büyümesi ve dünyadaki gelişmeler sonucu, birçok görevi yerel yönetimlere bıraktığı görülmektedir. Bu anlamda bilhassa yerel yönetimlerin hizmet ve yerel kamu politikaları üretmelerinde yönetişim ve katılımcılık önem kazanmıştır. Yönetişim uygulamasıyla kamu politikalarının oluşturulmasında devlet merkezli politika yapımından çök aktörlü toplum merkezli politika yapımına geçildiği, böylelikle yerel politika yapımında katılımcılığın ve demokrasinin artırıldığı söylenebilir. Çalışmada kamu politikası ve yerel kamu politikalarının oluşumu, aktörleri ve bu süreç teorik olarak ele alındıktan sonra, Isparta örneği üzerinde yerelde kamu politikalarının oluşumunda yönetişim ve katılımcılık ilkelerinin yeri, önemi ve uygulaması üzerine yapılan nitel bir saha çalışmasının bulguları sunularak tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kamu Politikası, Yerel Yönetimler, Belediye, Yönetişim, Katılımcılık*

Jel Kodları: *Y90, Z18, Z19, Z10*

GOVERNANCE AND PARTICIPATION IN LOCAL PUBLIC POLICY MAKING: STUDY OF ISPARTA

ABSTRACT

Public policies are made by official and unofficial (civil) actors. In this context, as there are central and local agencies in operation of public

[1] Doç. Dr. Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, ahmet.ucar@cbu.edu.tr
[2] Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF, nilufernegiz@sdu.edu.tr

administration, public policy making is also performed by central and local governments. Generally, while policies made by government offices in power are regarded as the central public policies, the decisions made by local authorities established in the area where local people reside and receive local services are regarded as local public policies. Due to the growth of central governments and developments in the world, central governments decentralized many services to local governments. In this sense, particularly, governance and participation in service providing and local public policy making have become crucial. With the application of governance, it has been experienced a transformation from the governmental policy making model to the governance model, so there has been an increase in participation and democracy in local policy making processes. In this study, firstly, making public policy and local public policies, their actors and this process are discussed from a theoretichal perspective. Then the results of a survey conducted on the importance and application of the principle of governance and participation in local policy making in Isparta are presented and discussed.

Keywords: *Public Policy, Local Administrations, Municipality, Governance, Participation*

Jel Code: *Y90, Z18, Z19, Z10*

1. GİRİŞ

Yerel yönetimlerin kuruluş amacı ve varlık nedenleri, kuruldukları belde veya bölge halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarının karşılaması olduğu söylenebilir. Bahsi geçen mahalli müşterek ihtiyaçların yerel yönetimler tarafından karşılanmasına gerekçe olarak, belediye veya diğer yerel yönetim örgütlerinin kurulduğu belde içinde yönetiliyor olması ve burada yaşayan belde halkının yerel yönetimlerde yönetime katılımının kolay olması gösterilebilir. Bu iki unsur yani belediyelerin kuruldukları belde içinde yönetme yetkisi olması ve belde halkının yönetime katılımının kolay olması, belediyelerin sunacakları hizmetlerin hem etkinliğini hem de verimliliğini artıracağı için önemlidir. Dolayısıyla kamu yönetimin bir alt kolu olarak yerel yönetimler halkın ikamet ettiği yerlerde yönetim faaliyetlerini yürüttüğünden kararlara halkın katılımını hem kolaylaştırmakta hem de halkın sunulacak hizmetler konusunda görüş ve isteklerini tespit etmek daha kolay olabilmektedir. Yine kararların daha hızlı ve çabuk alınmasına ve maliyetlerin daha düşük olmasına da yönetimin yakın olmasının katkısı olabilir. Hatta kamu politikası oluşturma sürecine halkın doğrudan katılımı, yönetim sorumluluğunun yönetilenler tarafından paylaşılması ve politikaların uygulanmasında kolaylık sağlayacağı da söylenebilir.

Ülkelerin demokrasiye sahip çıkması ve bir ülkenin demokratik olup olmadığı konusunda genellikle o ülkenin yerel yönetim yapısına bakılır ve yerel yönetimlerin etkin ve yaygın olması esas alınır. Bu anlamda eğer bir ülkede yerel yönetimlere önem veriliyorsa, o ülkenin daha demokratik yönetildiğinden yani demokrasinin daha çok işlediğinden ve katılımcılığın da yüksek olduğundan bahsedilebilir. Özellikle Batı'nın siyasi ve idari kurumlaşmasında ve demokratik hayatının gelişmesinde yerel yönetimlerin önemli rolü olduğu inkâr edilemez. Birçok düşünür ve uygulamacıya göre, yerel yönetimler demokrasi, verimlilik/etkinlik, özgürlük, özerklik ve yeniden paylaşım olmak üzere beş temel değere dayanır[1]. Şengül de yerel yönetimlerin güçlendirilmesinin demokratikleşme açısından önemli olduğuna işaret etmektedir. O'na göre, yerel yönetimlere daha fazla güç aktararak, yerel düzeyde yaşayanlar ihtiyaç ve isteklerini daha kolay yansıtabilirler, yerel politikalara katılım artabilir, yerinden yönetim olgusuna güç kazandırılabilir[2].

2. KAMU POLİTİKASI KAVRAMI, TANIMI VE NİTELİĞİ

Kamu politikası ve yerelde kamu politikası tanımlaması yapmadan evvel politika kavramına bakmak gerekmektedir. "Politika" sözcüğü Türkçede iki anlamda kullanılmaktadır. Birincisi, politika siyaset anlamına gelmektedir. Buradaki politika sözcüğü İngilizce *politics* kavramının karşılığıdır. İkinci olarak politika, tutulan yol, yöntem ve program anlamına gelmekte ve *policy* kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır. Kelimenin sözlükteki anlamı; "bir hükümetin, bir siyasi partinin veya bir şirketin amaçlarının ve ideallerinin ifadesi ya da faaliyet planıdır."[3] Dolayısıyla siyasa anlamında kullandığımız kamu politikası (public policy) kavram olarak faaliyet planıdır; yapılacak bir dizi faaliyetin saptanmasıdır. Bir başka deyişle hedeflerin ortaya çıkarılıp, onların harekete geçirilmesidir.[4]

Kamu politikası, devletin eylem ve işlemlerinin temelini oluşturur. Devlet ise gerçekleştireceği bu eylem ve işlemler için bilerek veya bilmeyerek bir politika izler. İşte bu anlamda kamu politikası, basit bir şekilde hükümet yetkilileri tarafından benimsenen ve uygulanan kararlar olarak tanımlanabilir.[5] Ancak kamu politikası bilim adamları tarafından değişik şekillerde

---

[1] Bilal Eryılmaz, "Belediyelerde Demokrasi Geleneği ve Değişim İhtiyacı", Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt.11, Sayı.3, 2002,Temmuz, s.7.

[2] H. Tarık Şengül, Kentsel Çelişki ve Siyaset, Kapitalist Kentleşme Süreçleri Üzerine Yazılar, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2001, s. 96.

[3] Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English, Oxford University Press, London, 1974, p.656.

[4] Tahir Aktan, Kamu İdaresi, Ankara, 1987, s.95 aktaran: Ahmet Uçar, "Yerel Düzeydeki Kamu Politikalarının Oluşturulması ve Uygulanmasında Atanmış-Seçilmiş İlişkisi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Sakarya 2003, s.5.

[5] Uçar, 2003, s.7.

tanımlanmaktadır. Örneğin; bazı bilim adamları kamu politikasını hükümetlerin yapmayı ya da yapmamayı seçtikleri eylem tarzı olarak tanımlarken[6], başka bir tanımda *"kamu politikası bir problemle ilgili olarak bir aktör ya da aktörlerce izlenen ve yapma ya da yapmama şeklinde tezahür eden, amaçlı eylemler paketi"* olarak görülmektedir[7]. Öte yandan Müller'in tanımına göre ise; kamu politikası, bir coğrafi alanda veya toplumun bir kesiminde, bir hükümetin faaliyet programı şeklinde ortaya çıkmaktadır[8].

Başka bir görüşe göre kamu politikası, idarenin verdiği kararlar ile amaca ulaşır. Kamu politikası ortaya koyulması anlamında bir dizi faaliyeti, çalışmayı ifade eden bir kavramdır. Bu anlamda toplumsal sorunların tanımlanması ve çözümüne ilişkin olarak kanun yapma, idari düzenlemeleri gerçekleştirme, alternatif çözüm önerileri arasında tercih yapma ve sorunları çözecek en uygun yöntemleri belirleme ve uygulamaya koyma olarak tanımlanabilir [9]

Anderson'ın başka bir tanımına göre, "kamu politikası bir takım kuruluş ve kişilerin bir sorunu çözmede izledikleri amaçlı hareketler bütünüdür." [10] Şu halde ortak bir tanım olarak kamu politikası, bir siyasal sistemin toplumda oluşan problemleri tespit edip, belirlenen bu problemlere çözüm önerileri üretmek için girişimde bulunulan amaçlı faaliyetlerdir.[11]

Yukarda yapılan değişik tanımlardan sonra kamu politikalarının kendine has bazı nitelikleri olduğu söylenebilir. Bu niteliklerin bazıları şunlardır:

- Kamu politikalarının ortaya çıkışı karmaşık bir işlemdir. Ancak siyaset ve planlama birleşerek planlı-akılcı bir harekete dönüşür. Yani karar oluşturmanın planlı sonuçları kamu politikaları olur.
- Kamu politikaları siyasal faaliyetler kadar entelektüel faaliyeti de ima eder. Hem vatandaşlar için hem de devlet için zorunluluklar getirirler.[12]
- Kamu politikalarının en önemli niteliği, hükümet yetkilileri tarafından benimsenip, uygulamaya konmaları ve oluşturulan siyasalar politika yapımcısının değer yargılarına göre yapılmalarıdır.[13]

---

[6] Hasan Hüseyin Çevik, "Kamu Politikaları Analizi Çalışmaları Üzerine Türkiye Açısından Bir Değerlendirme", AİD, C:31, S:2, 1998, s. 103.
[7] Hakan Yerlikaya, Kamu Politikalarının Oluşturulmasında Katılımcılık ve Bilgi ve İletişim Teknolojileri, http://www.bilgitoplumu.gov.tr, 2015, s.6, Erişim Tatihi: 18.08.2016.
[8] Pierre Muller, Les Politiques Publiques, PUF, Paris 1998, p. 24.
[9] Bilal Eryılmaz, Kamu Yönetimi, Okutman Yayıncılık, Ankara, 2009, s.9.
[10] E. James Anderson, Public Policy Making, Newyork, 1975, p.2.
[11] Uçar, 2003, s.7.
[12] Uçar, 2003, s.4.
[13] Brian Smith, Policy Making In British Government, London 1976, p.5-6, aktaran: Uçar, 2003, s.4.

Türk yönetim sisteminin bir parçası olan ve mahalli alanlarda kamusal hizmetleri sunmakla yükümlü olan yerel idareler de söz konusu mahalli alanları içinde politika oluşumunun aktörleridir. Yerelde kamu politikası ise, problemlerin çözümü için yereldeki aktörlerce izlenen bir dizi faaliyet ya da eylemler paketi olarak tanımlanabilir.

3. KAMU POLİTİKASI VE YEREL KAMU POLİTİKALARININ OLUŞUMU

Yukarda genel kamu politikasının ne olduğundan bahsettik ve kamu politikasını genel olarak devletlerin eylem ve işlemlerinden meydana geldiğini belirttik. Yine bu eylemlerin gerçekleştirilmesi için devletin bilinçli veya bilinçsiz bir politika izlemesi gerektiği de ifade edildi. Bu çerçevede kamu politikasının genel tanımı şöyle yapılabilir; devletin toplumda oluşan problemleri tespit edip, belirlenen bu problemlere çözüm önerileri üretmek için girişimde bulunduğu amaçlı faaliyetlerdir. Burada kastedilen kamu politikaları devletin yönetimini elinde bulunduran hükümetin genel bütün vatandaşları ilgilendiren sorun ve hizmetlerin çözümü için yapmayı veya yapmamayı planladıkları birtakım faaliyetleri anlatır. Örneğin, devletin kalkınmasına yönelik aldığı vergi politikaları ile ilgili kararlar, milli savunma ile ilgili alınan kararlar, ülkenin sosyal güvenlik sistemi veya sağlık sistemi ile ilgili alınan kararlar bütün vatandaşları ilgilendirdiği için genel kamu politikaları olarak nitelendirilirler. Ancak söz konusu bu politikalar veya kararlar tek bir devlet organı ya da tek bir siyasi lider tarafından alınarak oluşturulamazlar. Bu bakımdan kamu politikası oluşturulması sürecinde çeşitli aktörler bulunur. Resmi ve gayri resmi (sivil) aktörler olarak tasnif edebileceğimiz bu aktörlerden resmî aktörler, daha çok devlet içinde bulunan ya da devletle bağı olan kurum ve kişileri ifade etmek için kullanılmaktadır. Parlamento, yargı kurumları, yürütme gibi. Sivil aktörler ise, devletle herhangi bir bağı olmayan kişi ve kurumlardır. Siyasal partiler, bireyler (seçmenler-vatandaşlar), baskı grupları- sivil toplum örgütleri ve medya gibi.[14]

Kamu hizmetlerinin üretilmesi ve halka sunulması tek bir merkezden olmadığı bilinmektedir. Özellikle coğrafi alan olarak çok büyük olan ülkelerde kamu hizmetlerini tek merkezden yürütmenin hiç rasyonel olmadığı ve hatta mümkün olmadığı söylenebilir. Bu bakımdan kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde merkezi hükümetin yanında çeşitli yerel örgütlenmelere de gereksinim olmaktadır. Bu çerçevede belediyelerin yerel düzeyde kamu hizmetlerini yerine getirmek için kurulan en yaygın örgütler olduğu

[14] Çevik, 2016, s.7-8.

söylenebilir. Zira belediyelerin ürettikleri yerel kamu politikaları, yerel kamu hizmetleri kavramı çerçevesinde odaklanır.[15]

Yerel kamu politikası ise, yerel ve ortak nitelikli kamu hizmetleriyle ilgili temel hedeflerin ve ilkelerin belirlenmesine yönelik karar ve işlemler olarak tanımlanabilir. Nitekim belli aralıklarla yapılan seçimlerle yönetimde söz sahibi olan kişilerin kent planlaması, çevrenin korunması, yerleşme, ulaşım, konut, gecekondu sorunu gibi yerel nitelikli konuları görüşüp, gündeme alması ve tercihlerini belirtmeleri yerel kamu politikalarını oluşturur. Yerel siyasal süreçte bu tür konularda farklı çıkarları savunan değişik fikirler olabilir veya bunlar üzerinde tartışmalar yapılır. Sonunda belli bir noktada uzlaşmaya varılarak karar verilir. Bu şekilde siyasal bir organ olan belediye meclislerinin görev alanlarına giren konularda verdikleri kararlar, belediyelerin kamu politikalarını oluşturmaktadır.[16]

Yerel kamu hizmetlerinin diğer kamu hizmetlerinden ayıran en önemli yönü hizmetlerin faydasının yayıldığı alan ve niteliği olmaktadır. Çünkü yerel hizmetler nitelik olarak sadece o yörenin halkını ilgilendirdiği gibi, konusu bakımından da sadece yerel yönetim kuruluşlarının yetki alanı girmektedir ya da öyle olması gerekir. Bu bakımdan yerel yönetim kuruluşları diğer yönetim kuruluşlarından farklı sayılmaktadırlar. Nitekim yerel kamu hizmetleri, ulusal savunma, adalet ve dış politika gibi bütün ülkeyi ilgilendiren hizmetler değil, sadece belirli bölge içinde yaşayan insanları ilgilendiren, onların ihtiyaçlarına cevap veren ya da onlara fayda sağlayan kamu hizmetleridir. Bunun için bu hizmetler yerel olma özelliği taşırlar veya belirli bir bölgeye ait olma niteliğine sahip oldukları gibi, halkın katılımının en çok olduğu kamu hizmetleri olarak görülürler.[17]

4. YÖNETİŞİM VE KATILIM UYGULAMALARI VE YEREL POLİTİKALARA ETKİLERİ

4.1. Yönetişim Kavramı ve Uygulamaları

Yönetişim kavramının kullanımı, kamu yönetiminde veya yönetim tarihinde çok eski bir geçmişi olduğu söylenemez. Bu kavram yönetim literatüründe oldukça yenidir. Kavram bilhassa 1980'lerden sonra ortaya çıkmış ve ilk defa 1989 yılında Dünya Bankası tarafından kullanılmıştır. Dolayısıyla 1989 yılı Dünya Bankası Raporunda sosyo-ekonomik kalkınmanın en önemli bir unsuru olarak gösterilen kavramın bundan sonra

[15] Uçar, 2003, s.60.
[16]Bayram Özbey, "Belediye Yönetimlerinde Kamu Politikalarının Oluşturulmasında Meclis Etkinliği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1999, s.39, aktaran Uçar, 2003, s.61.
[17] Uçar, 2003, s.61.

kullanımı da artarak yaygınlaşmıştır. [18] Kamu yönetiminde 1990'lı yıllardan sonra gelişen en son yeniden yapılanma çalışmalarına göre, kamu yönetimini tek başına alarak kendi içinde bir şeyler yapmak yerine, kamu yönetimini toplumun geneli ile birlikte düşünme yaklaşımı benimsenmiştir. Yönetişim yaklaşımı kamu politikalarına ilişkin kararların alınması ve uygulama sürecinde demokratik katılımı ön planda tutar. Yönetişim ağları, kamu-özel-gönüllü kuruluşları arasında ortaklıklar ve işbirliği, toplumun değişik kesiminin aktif katılımını mümkün kılar.[19] Yönetişim kavramının, bilhassa yerel yönetimlerin öne çıkarılması ve yerel yönetişimin yaygınlaştırılması yoluyla kamu yönetimi ve demokrasiye önemli katkılarının olabileceği söylenebilir.[20] 20. yüzyılın son 20 yılında dünyada gerçekleştirilen konferanslarda demokrasinin daha fazla geliştirilmesi ve bunun için de yerel yönetimlere daha fazla yetki ve görev verilmesi gündeme gelmiş, bunun gerçekleşebilmesi için ise hizmette yerellik(subsidiarite) ilkesinin uygulanmasına geçilmesi ve bu uygulama ile yerel halkın yönetime daha fazla katılması amaçlanmıştır. Nitekim 1976 Vancouver konferansı sonrasında Habitat I' in devlet merkezli çözüm önerilerinin yetersizliğinin anlaşılması üzerine, yeni stratejide sorumluluk sadece devlete değil, toplumdaki kamusal ve özel tüm aktörlere yüklenmiştir.[21]

Bu bağlamda yönetişim kavramı, bu konferanslar sonucunda ortaya çıkan bir eğilim olan yönetimde çok aktörlülük ile başlayıp, yönetimde yeni bir anlayış olarak gelişmeye devam etmiştir. Yönetişim (governance) kavramı, bütün gelişmeleri hesaba katan, oldukça geniş kapsamı olan bir kavramdır. Yönetişim kavramı yönetim kelimesinden daha kapsamlı olup bir dizi aktörler, süreçler ve merkezi yönetimin birincil olmaktan çıkıp diğer aktörlerle görece eşit olduğu bir durumu tanımlamaktadır.[22] Eryılmaz'a göre bu kavram, kamu yönetimini, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını içine alan kompleks bir sistemi ve bunların kendi aralarındaki ilişkiler ağını ve karşılıklı etkileşimlerini ifade etmek için kullanılmaktadır.[23] Buna göre, devlet artık tek aktör olarak tek yanlı bürokratik yönetim mantığı içinde, hareket etme imkanına sahip değildir. Bunun sonucu, kesinlikle bir etkileşim içinde olması

[18] H. Tuğba Eroğlu, "Yönetişim Perspektifinden Kent Konseyleri", *Yönetişim* Türk Kamu Yönetimine Yansımaları, Fatma Neval Genç (Ed), ss. 243-264, Çizgi Kitabevi, Konya 2013, s.244.
[19] Selim Coşkun, "Kamu Yönetiminde Yönetişim Yaklaşımı", Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar, Asım Balcı, A. Nohutcu, N.K. Öztürk ve B.Coşkun(Ed), Seçkin Yayınevi, Ankara 2003, s.42.
[20] Mustafa Ökmen, S. Baştan ve A. Yılmaz, "Kamu Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Bir Yönetişim Faktörü Olarak Yerel Yönetimler" Kamu Yönetimi, A. Yılmaz-M. Ökmen(Ed), Gazi Kitabevi, Ankara 2004, s.44.
[21] Uçar, 2004, s.103.
[22] Rhodes, R.A.W, "The New Governance: Governing without Government", Political Studies, XLIV,1996 , p.652-667; aktaran Coşkun, 2003: 40).
[23] Bilal Eryılmaz, Kamu Yönetimi, Erkan Matbaası. İstanbul 2000, s.28.

gereken bir dizi kurumu, yapıyı, bu yeni aktörleri ele almamız, düşünmemiz gerekiyor.[24]

Habitat II Türkiye Ulusal Raporunda bu yeni aktörlerin kimlerden oluşacağı konusunda şu ifadeler yer almaktadır: Aktörlerin yapabilir kılınması benimsenirken, burada bireylerden başlayarak, özel girişimcileri, sivil toplum örgütlerini, vakıfları, kâr gütmeyen kuruluşları, kooperatifleri, yerel yönetimleri, merkezi yönetim kuruluşlarını kapsayan geniş bir aktörler yelpazesinin varlığı göz önüne alınmaktadır.[25]

Yine aynı raporda yapabilir kılınan aktörlerin eylemlerini, ilkelerle belirlenen nitelikteki yerleşmeleri gerçekleştirebilmesi için bir yönlendirmeye gereksinim olduğu savunulmaktadır. Söz konusu işlev günümüzde yönetişim (governance) olarak kavramlaştırılıyor. Yani toplumla yönetim yeni bir ilişki kurma biçimini göstermek için kullanılıyor. Toplumu yönlendirmekte sorumluluk dengesinin devletten sivil topluma kaymasına ve çok aktörlü katılımcı bir sistemin birlikte yönlendirme sürecine işaret ediyor. Dolayısıyla sorunların çözümleri tek öznenin elinde değil, yerel, ulusal, uluslararası ölçekte ortaklıkların elinde toplanmaktadır.[26]

Yeni yönetim anlayışı ile birlikte önem kazanan yönetişim kavramı, devlet merkezli yönetim uygulamasından ziyade toplum merkezli yönetim anlayışını benimseyen ve yapabilir kılma stratejisini esas almakta ve önemsemektedir. Dolayısıyla yönetişim, kamu, özel ve sivil toplum işbirliğinde gerçekleşen bir yönetim şekliyle katılımı genişleten ve yerel, ulusal ve küresel olmak üzere farklı boyutlara çeken bir anlayıştır. Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımının önemli bir yönünü oluşturan yönetişim, verimsiz kalan klasik yönetim anlayışındaki tek başına hareket etmek yerine, *birlikte düzenleme, birlikte yönetim, birlikte üretim ve kamu-özel işbirliğini* önermektedir. Bu anlamda yönetişim, kavram olarak karmaşayı, tek yönlü nedensellik ilişkilerini değil, çok yönlü etkileşimleri ifade etmektedir.[27] Bovaird ve Löffler ise katılımcılığın en iyi geçekleşebileceği yönetim şekli olarak yerel yönetişimi şöyle tarif etmektedirler: "bireylerin ve kuruluşların yerel düzeyde kendi refahlarını etkileyecek kararlar üzerinde (diğer paydaşlarla birlikte) güç kullanabildikleri şekilleri belirleyen resmi ve resmi olmayan kurallar, yapılar ve işlemler dizisidir."[28]

---

[24] Korel Göymen, Türkiye'de Kent Yönetimi, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997, s.172.
[25] Habitat II, Ulusal Rapor ve Eylem Planı, İstanbul 1996, s.80
[26] Uçar, 2004, s.104.
[27] Mustafa Ökmen, "Yerel Yönetişim Faktörü Olarak Kentsel Aktörler", *Yönetişim* Türk Kamu Yönetimine Yansımaları, Fatma Neval Genç (Ed), ss. 207-242, Çizgi Kitabevi, Konya 2013, s.208.
[28] Tony Bovaird and Elke Löffler, Moving from Excellence Models of Local Service Delivery to Benchmarking 'Good Local Governance', *International Review of Administrative Sciences*, SAGE Publications(London, Thousand Oaks, CA and New Delhi), 2002, Vol.68, p.16.

Buna benzer başka bir görüş ise şöyledir: yerel yönetişim yerel yönetimden daha geniş bir kavramdır ve yerel düzeyde ortak çalışma yapma ve formüle etme olarak tanımlanır. Bu yüzden yönetişim, yerel kamu hizmeti sunumunun, ortak karar oluşturmanın, devlet-vatandaş ve vatandaş-vatandaş ilişkilerinin çerçevesini çizerek ortak faaliyetlerin yürütülmesinde resmi olmayan çevre derneklerinin, toplum örgütlerinin, ağların ve normların (kuralların) rollerini içine aldığı gibi, hükümet hiyerarşisine ve yerel yönetimlere bağlı resmi kurumların doğrudan ve dolaylı rollerini de içine alır.[29]

Öte yandan yönetişim uygulamalarının yaygınlaşması ile yerel yönetimlerin ve yerel siyasetin meşruiyetinin sağlanması daha kolay olacağı ileri sürülmektedir. Nitekim Çukurçayır ve Eroğlu[30] yönetişimi çağdaş toplumlarda yerel yönetimlerin ve yerel siyasetin meşruiyetini sağlayabilecek en önemli araçlardan biri olarak gördüklerini belirtmektedirler. Demokrasi ve kurumlarının "meşruiyetinin" giderek daha fazla sorgulanmasını, birtakım alışkanlıkların da bundan böyle değişmesi gerektiğinin açığa çıkarılmasını vurgulamaktadırlar.

4.2. Katılım Kavramı ve Katılımın Nedenleri

Katılım kavramı, konuşma dilinde çok kullanılan bir kavram olmasına rağmen çok açık bir kavram değildir. Dolayısıyla kavramın kullanımında biraz belirsizlik olduğu söylenebilir. Kimin, neye, ne zaman, nerede ve nasıl katılacağı gibi bir takım sorulara verilen cevaplara göre katılım kavramının içeriği ve sınırları değişebilir. Bu anlamda bir özel firmanın yönetiminde alınan kararlara çalışanların katılımı, sendika veya derneklerde görev alma, herhangi bir siyasal, sosyal ve ekonomik durumu protesto etme, yerel ve genel düzeyde oluşturulan siyasal kararları etkime gibi birçok konu katılım kavramını ilgilendirmektedir.[31].Konumuz gereği bizi daha çok siyasal katılma ilgilendirmektedir. Siyasal katılma daha çok farklı yaklaşımlarla açıklanmaya çalışılmaktadır. Eğer dar anlamda siyasal katılmadan bahsedilirse sadece seçimler katılma olarak açıklanabilir. Öte yandan geniş anlamda siyasal katılma ise bürokrasi ve siyasal karar alma sürecinin her aşamasına katılım şeklinde açıklanabilir. Bu anlamda katılma, özel kişilerin siyasal kişileri ve etkinlikleri etkilemek üzere giriştikleri yasal davranışlardan oluşur.[32] Yine Çukurçayır'ın Huntington'dan aktararak verdiği tanıma göre: "Katılma, politikacılar dışındaki yurttaşların siyasal kararları etkilemeye çalışmasıdır.

[29] Anwar Shah, "A Comparative Institutional Framework For Reponsive, Responsible And Accountable Local Governance", *Local Governance In Industrial Countries,* Edited by Anwar Shah, The World Bank, Washington, DC 20433, 2006, pp.29-30.
[30] M. Akif Çukurçayır ve H. Tuğba Eroğlu, "Yönetişim Yaklaşımı ve Türkiye'de Kent Konseyleri", Yönetişim ve Yönetim Ekseninde *Kamu Yönetimi,* Fatma Neval Genç (Ed), ss.215-244 , Ekin Yayınevi-Bursa, 2012, s. 218.
[31] M. Akif Çukurçayır, Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi, Çizgi Kitabevi, Konya 2006, s. 42.
[32] Çukurçayır, 2006, s.43.

Bu tanım, eylemleri kapsamına alırken, tutumları kapsam dışı bırakmaktadır. Tanım, ayrıca siyasal mekanizmaları etkilemek amacıyla girişilen yasal ya da yasal olmayan eylemleri kapsamına almaktadır."[33]

Yerel kamu politikalarının oluşturulması bir yerleşim alanında ya da beldede ikamet eden vatandaşları birçok yönden etkilemektedir. O beldede yaşayan hayatını bu kadar etkileyen kararların oluşturulmasında halkın görüşlerinin alınması ve dolayısıyla onların katılımı da oldukça önemlidir. Buna göre halk katılımı, daha çok herhangi bir karardan etkilenenlerin o kararın içine dahil edilmeleri anlamına gelmektedir.[34] Rowe ve Frewer[35] ise halk katılımını, genel olarak kurumların görevli oldukları politika alanlarında gündem belirleme, karar verme, politika oluşturma olarak tanımlıyor. Yine katılım ile ilgili daha geniş bir tanım ise şöyledir: "katılım, kamu politikalarının belirlenmesinde, uygulanmasında ve denetlenmesinde yer alma, iktidarı kullanan kişilerin kararlarını etkilemeye yönelik eylem ve işlemlerde bulunma, siyasal ve toplumsal örgütlerin etkileşimi, karar vermede kaynakların ve zamanın daha iyi kullanılması, amaçlara ulaşmak için çeşitli faaliyetlere girişmek, paylaşılan amaçlar doğrultusunda müşterilerin ve ortakların yürüttüğü faaliyetler olarak tanımlanabilir".[36] Tanımda görüldüğü gibi, katılım çoğulcu sistemin tabanını genişleten bir araç olurken, planlama ve karar oluşturma yönetimde gerçekleşen denetimlerle yönetimde 'açıklık'ı sağlayabilir. Bu bağlamda Özel ve Güçlü de katılım ile kararların alınmasının daha geniş tabana yayılacağını, kararların demokratikliğinin ve kalitesinin artacağını savunmaktadır. Onların, De Marchi ve Ravetz'den aktardığına göre,[37] katılımcı yönetim uygulamaları toplumda üç ana hedefin gerçekleşmesine katkıda bulunabilir: "birincisi, doğal çevredeki toplumun tüm sektörleri de dâhil olmak üzere, geniş anlamda politika konularını çerçevelemek; ikincisi, karar verme tarzını demokratik ilkelere daha duyarlı kılmak; üçüncüsü, farklı bakış açılarını ve farklı kaynaklara erişerek kararların kalitesini artırmak."

Artan hesap verebilirlik yoluyla hizmet sunumunun geliştirilmesi, gelişen ülkelerde yerinden yönetime yönelmenin arkasındaki önemli bir gizli motivasyonu oluşturmaktadır. Yönetimin alt seviyelerine sorumluluklar

---

[33] Çukurçayır (2006, s.43.

[34] Ahmet Uçar, "Yerel Politikaların Oluşumu Ve Yerel Hizmet Sunumunda Yönetişim Faktörü Olarak Katılımcılığın ve Hesap Verebilirliğin Yeri Ve Önemi", Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 4, 2014 s.126.

[35] Gene Rowe ve Lynn J. Frewer, **"**Evaluating PublicParticipation Exercises: A Research Agenda", Science, Technology, & Human Values, Vol. 29 No. 4, Autumn 2004, p.512-556**:** den aktaran Genç, 2012: 48.

[36] Şerif ÖNER, "Katılımcı Demokrasi Açısından Belediye Kanunu Süreci" Edt: Hüseyin Özgür ve Muhammet Kösecik, Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar I, Nobel Yayın Dağıtım, 2005-Ankara, s. 57-88. den aktaran Genç, 2012: 48.

[37] De Marchi, B.,ve Ravetz, J.R., "Participatory Approaches to Environmental Policy" http://www.clivespash.org/eve/prb10-edu.pdf 2014 den Özel ve Güçlü, 2014:111.

aktarımı için yapılan standart teorik tartışmaya göre, yerel politika oluşturucuların vatandaşa daha yakınlığı bilgi akışını artırır ve yönetimi halkın daha iyi izlemesini sağlarken, memurları da hesap verebilir pozisyona koyar. Buna karşılık, seçilmiş yerel politika yapımcıları, halkın isteklerine daha fazla cevap vererek, yeniden seçilebilmek için hizmet sunumunun geliştirilmesine odaklanırlar.[38]

Katılımcılığın demokratik bir yönetim geleneği şekline dönüşmesinde, yönetişim uygulamasının işlevsel hale getirilerek katılımın genişlemesinde yani özellikle yerelde birçok kararın alınmasında değişik aktörlerin katılmasına olanak sağlanmasında, birçok konuda çözüme ve kamu yararına ulaşmada etkin ve fonksiyonel yerel yönetimlerin varlığı çok büyük önem arz etmektedir. Demokrasinin gelişmiş olduğu ve ileri derecede uygulandığı ülkelerde yerel yönetim anlayışının özünde demokratik değerlerin yer aldığı bilinmektedir. İşte bu değerler yerel halkı yakından ilgilendiren politikaların veya kararların oluşumunda kendi kendilerine özgürce ve bağımsız olarak demokratik bir şekilde kararlara katılımını öngörmektedir. Dolayısıyla yerel demokrasinin geliştirilmesinde en önemli kriter, yerel halkın yerel politikaların oluşturulmasına katılarak yaptıkları katkının derecesidir. Bu katkı ne kadar çok olursa yerel demokrasi de o kadar çok gelişmiş sayılabilir. Demokratik bir toplumda özgürlük ve demokrasi ile doğrudan ilişkilendirilen yerel yönetimlerin, yerel halkın istek ve gereksinimlerini karşılayabilir olması, devletin meşruiyetini ve demokrasiyi güçlendiren bir sonuç doğurmaktadır.[39]

4.3. Yerel Mevzuatlarda Yönetişim ve Katılım Uygulamaları

5393 sayılı Belediye Kanununu ile 5216 sayılı Büyükşehir Kanununu katılımcılık ve yönetişim uygulamaları bakımından incelediğimizde, her iki kanunda da birtakım katılımcı uygulamaların olduğu söylenebilir. Zira 5393 sayılı Belediye Kanunun 13.maddesinde bahsi geçen hemşehri hukuku yönetsel katılıma ve açıklığa uygun şekilde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, "herkes ikamet ettiği beldenin hemşehrisidir." Dolayısıyla hemşehrilerin belediyenin aldığı kararlara ve yaptığı hizmetlere katılma, belediyenin faaliyetleri konusunda bilgi alma ve belediyenin yaptığı yardımlardan yararlanma hakları olduğu görülmektedir. Bunun yanında hemşehriler bu haklardan yararlanırken, belediyenin kanunlara dayalı çıkaracağı her türlü emir ve talimatlarına uyma, belediyenin isteyeceği her türlü harç, vergi ve katılma paylarını ödeme zorunlulukları da vardır. Bu açıdan kanunu değerlendirirsek, 5393 sayılı Belediye Kanunu, vatandaş ile yönetenler arasında işbirliğinin gelişmesini önemseyen bir anlayışla hazırlanmış ve yerel

[38] Zahid Hasnaın, "Devolution, Accountability, and Service Delivery: Some Insights from Pakistan", Policy Research Working Paper 4610, The World Bank South Asia Region Poverty Reduction Economic Management Department , 2008, p.1.

[39] M Özel ve F Güçlü, "Yönetimde Yeni Paradigma Çağında Katılımcı Demokrasi ve Yerel Yönetimler", Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 4- 2014, s.114.

politika kararlarının oluşturulmasında ve hizmetlerin sunumunda halkın katılımını ve denetimini artırmayı hedeflemektedir. [40] Bundan başka, yine aynı kanunun 76. ve 77. maddelerinde, sırasıyla "kent konseyi" ve "belediye hizmetlerine gönüllü katılım" konusuna yer verilmiştir. Kanunun 76. maddesine göre, kent konseyi, kent yaşamında; kent vizyonunun ve hemşehrilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirmeye çalışmaktadır. 77. madde ise, belediye hizmetlerine gönüllü katılıma imkân vermekte ve katılımın hangi konularda olacağını hüküm altına almaktadır. Dolayısıyla bu madde ile sağlık, eğitim, spor, çevre, sosyal hizmet ve yardım, kütüphane, park, trafik ve kültür hizmetleriyle yaşlılara, kadın ve çocuklara, özürlülere, yoksul ve düşkünlere yönelik hizmet konularında, beldede dayanışma ve katılımı sağlamak, hizmetlerde etkinlik, tasarruf ve verimliliğin artırılması hedeflenmiş ve belediyelerin gönüllü kişilerin katılımını sağlayacak programlar hazırlaması öngörülmektedir.[41]

Yerel yönetimlerin işleyişinde önemli bir yenilik ve katılımcılık uygulaması olarak, eski kanunlarda olmamasına rağmen, yeni kanunlara göre stratejik plan hazırlama ve uygulamasının getirildiği görülmektedir. Buna göre nüfusu 50.000'i geçen belediyelere 5393 sayılı Belediye Kanununda stratejik plan hazırlama zorunluluğu getirilmesi ve bu stratejik planların hazırlanmasında beldedeki üniversitelerin, STK'ların, kamu kurumu temsilcilerinin ve esnaf odaları gibi çeşitli paydaşların görüşleri alınarak hazırlanması, arkasından belediye meclisinin görüşerek kabul etmesinden sonra uygulamaya geçirilmesi, yeni mevzuatlarda yerel kararların oluşturulmasında katılımcılığa önem verildiği sonucu çıkarılabilir.

Belediye kanunlarında (5393 ve 5216) bir başka katılımcılık ve yönetişim uygulaması sayılabilecek uygulama ise belediyelerin karar organı olan belediye meclislerinde "İhtisas Komisyonları"nın kurulmasıdır. Bu komisyonlar 5393 sayılı Belediye Kanununun 24. maddesine dayanılarak bir yıllığına kurulabilirler. Dolayısıyla 24. maddeye göre, "belediye meclisleri, kendi üyeleri arasından en az 3 ve en fazla 5 kişiden oluşan ihtisas komisyonları kurabilir." Plan ve bütçe komisyonu ile imar komisyonu, il ve ilçe belediyeleri ile nüfusu 10.000'in üzerinde olan belediyelerde kurulması zorunludur. Bu komisyonlara il'deki mahalle muhtarları, üniversite temsilcileri, STK'lar, kamu kurumu amirleri, sendikalar ve esnaf odaları gibi çeşitli katmanlar oy hakkı olmaksızın görüşlerini bildirmek üzere katılabilirler. Yine bu komisyon raporları halka açıktır ve çeşitli şekillerde

[40] Uçar, 2014, s.130.
[41] Mustafa Ökmen ve Bekir Parlak, Kuram ve Uygulamada *Yerel Yönetimler* -Kavramlar, Yaklaşımlar, Yapılar ve Mevzuat-, Orion Kitabevi, 3. Baskı, Ankara 2013, s.249-250.

halka duyurulur. Bu komisyonlarla ilgili düzenlemeleri 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunun 15. maddesinde görmek mümkündür. Bu maddede aşağı yukarı benzer bir şekilde komisyonların kurulmasına ve çalışma şekline yer verilmiştir. Bundan başka büyükşehir mevzuatında katılımcılık olarak değerlendirilebilecek iki hüküm daha olduğu söylenebilir. Bunlardan birisinin, Kanunun madde 7/v bendine baktığımızda, büyükşehir belediyesinin görevleri arasında sağlık merkezleri, hastaneler, gezici sağlık üniteleri ile yetişkinler, yaşlılar, engelliler, kadınlar, gençler ve çocuklara yönelik her türlü sosyal ve kültürel hizmetleri yapmak, geliştirmek ve bu amaçla sosyal tesisler kurmak, meslek ve beceri kazandırma kursları açmak, işletmek veya işlettirmek olduğu görülmektedir. Kanun belediyelerin bu hizmetlerin hazırlanmasında üniversiteler, yüksekokullar, meslek liseleri, kamu kuruluşları ve sivil toplum örgütleri ile işbirliği içine girilmesini öngörmekte ve böylelikle bu hizmetlerin yürütülmesinde ilgili paydaşların görüşlerinin alınmasını ve katılımlarının sağlanmasını hedeflediği söylenebilir. İkinci olarak aynı şekilde kanunun 8. maddesi ile 9. maddesinde zikredilen, sırasıyla alt yapı koordinasyon merkezi ve ulaşım koordinasyon merkezlerinin kurulmalarında da konuyla ilgili kamu kurumlarının, özel kuruluşların, ilgili odaların ve uzman kişilerin bu komisyonlara katılımları sağlanarak görüşlerinin alınması hedeflenmiştir. Oluşturulan bu koordinasyon merkezlerinin çalışma esas ve usulleri ile bu kurullara katılacak kamu kurum ve kuruluş temsilcileri, İçişleri Bakanlığı tarafından çıkarılacak yönetmelikle belirlenir.[42]

5. ALAN ARAŞTIRMASI: ISPARTA ÖRNEĞİ

5.1. Araştırma Alanı ve Yöntem

Araştırma alanı Isparta olup, Isparta Belediye Meclis üyeleri araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. 31 üyesi bulunan Mecliste üyelerin dağılımı; 14 üye Adalet ve Kalkınma Partisinden, 17 üye Milliyetçi Hareket Partisindendir. Araştırmada, 5 adet demografik ve 13 adet yönetişim ve katılımcılığa yönelik sorulardan oluşan bir anket formu kullanılmıştır. Anketler katılımcılara gönüllülük esası temelinde yapılarak, toplamda 27 Meclis üyesi ile görüşmeler Eylül ayı içerisinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın en önemli kısıtını katılımcıların yoğunlukları oluşturmuştur. Bu kısıt ile 31 üye ile iletişim kurulmuş ancak toplam 27 üye ile araştırmanın sahası tamamlanabilmiştir. Veriler ilgili istatistik programına yüklenerek temel analizler yapılmış ve yorumlanmıştır.

[42] Uçar, 2014, s.132-133.

5.2. Bulgular

Tablo 1: Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı

	Frekans	Yüzde
Kadın	**3**	**11,1**
Erkek	24	88,9
Toplam	27	100,0

Yerel meclislerde ve genel olarak da yerel siyasette kadın temsilinin düşük oranda seyretmesi, Isparta Belediye Meclisinde de benzer niteliktedir. Belediye Meclislerinde kadın temsili; 1999 yılında %1.6, 2004 yılında %2.37, 2009 yılında %4.2 ve 2014 yılında %10.7 olarak gerçekleşmiştir.[43] Isparta örneğinde de kadın temsilinin %11,1 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 2:Katılımcıların Yaş Dağılımı

	Frekans	Yüzde
25-29	1	3,7
30-39	7	25,9
40-49	9	33,3
50-59	7	25,9
60-69	3	11,1
Toplam	27	100,0

Tablo 3:Katılımcıların Eğitim Dağılımı

	Frekans	Yüzde
Üniversite	20	74,1
Lisansüstü	7	25,9
Toplam	27	100,0

Tablo 4: Katılımcıların Görev Süresi

	Frekans	Yüzde
0-5 yıl	**23**	**85,2**
6-10 yıl	3	11,1
11-15 yıl	1	3,7
Toplam	27	100,0

[43] Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, 2004, Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, 2009, Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, 2014.

Tablo 5: Meclis Üyelerinin Siyasal Partiye Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde
AKP	13	48,1
MHP	14	51,9
Toplam	27	100,0

Katılımcıların yaş aralığı, genel olarak orta yaş ve altı diyebileceğimiz aralıkta yoğunlaşmaktadır. Görev süresine bakıldığında meclis üyesi katılımcıların ilk dönemleri olduğu (%85.2) görülmektedir. Önemli bir bulgu meclis üyelerinin tamamının eğitim seviyesinin lisans ve üstü eğitim bandında olmasıdır. Eğitim seviyesinin karar alma mekanizmalarında yükselişi, nitelik ve etkinlik açısından oldukça önemlidir.

Meclis üyelerinden toplamda 27 üye ile görüşülmüş olup bunlardan 14 üye Milliyetçi Hareket Partisi, 13 üye ise Adalet ve Kalkınma Partisindendir. 3 MHP ve 1 AKP meclis üyesi ile görüşme yapılamamıştır.

Meclis üyelerine katılımcılık ve yönetişime yönelik çeşitli sorular yöneltilmiş ve elde edilen bulgular aşağıda verilmiştir.

Çalışmakta olduğunuz belediyede yerel politikaların belirlenmesine hangi düzeyde katılmaktasınız?

Tablo 6: Yerel Politikaların Belirlenmesine Katılım

		Frekans	Yüzde
	Tamamen Katılıyorum	**10**	**37,0**
	Katılıyorum	**13**	**48,1**
	Katılmamaktayım	3	11,1
	Kısmen Katılıyorum	1	3,7
	Toplam	27	100,0

Üyelerin 23 tanesi (%85.1'i) yerel politikaların belirlenmesinde kendilerinin de yer aldığını, kendilerini politika yapım sürecinin bir parçası olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Bu sürece kısmen katıldığını ya da katılmadığını ifade eden üyeler ise toplamın %14.8'ni oluşturmakla birlikte; çapraz test ile bakıldığında politika yapım sürecinin içinde olmadığını ya da kısmen yer aldığını ifade eden üyelerin AKP meclis üyeleri olduğu görülmüştür.

Tablo 7: Yerel Politikaların Belirlenmesine Katılım-Siyasal Parti İlişkisi

			Yerel Politikalara Katılım				Toplam
			Tamamen Katılıyorum	**Katılıyorum**	**Katılmıyorum**	**Kısmen Katılıyorum**	
Siyasi Parti	AKP	Sayı	2	7	3	1	13
		% Siyasal parti içinde	15,41%	53,8%	23,1%	7,7%	100,0%
		% Yerel politikalara katılım içinde	20,0%	53,8%	100,0%	100,0%	48,1%
	MHP	Sayı	8	6	**0**	**0**	14
		% Siyasal parti içinde	57,1%	42,9%	,0%	,0%	100,0%
		% Yerel politikalara katılım içinde	80,0%	4628%	,0%	,0%	51,9%
Toplam		Sayı	10	13	3	1	27
		% Siyasal parti içinde	37,0%	48,1%	11,1%	3,7%	100,0%
		% Yerel politikalara katılım içinde	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Yönetişim mutabakat içinde bir arada olmayı, farklı fikirlerin, önerilerin müzakere edilerek ortak bir payda da fikir birliğine varılmasını ifade eder. Bu bağlamda meclis üyelerine *"Önemli bir konuda başkan ya da diğer üyelerle fikir ayrılığına düştüğünüzde ne yaparsınız?"* sorusu yöneltildiğinde katılımcıların genel olarak ***uzlaşı yolunu*** seçtiğini görmekteyiz.

Tablo 8: Fikir Ayrılığı Durumunda Tutum

	Frekans	**Yüzde**
Fikrimde diretirim	4	14,8
İkna etmeye çalışırım	**11**	**40,7**
Uzlaşmaya çalışırım	**12**	**44,4**
Başkanın fikrine uyarım	**0**	**0**
Toplam	**27**	**100,0**

Yerel siyaset ilk safhasında başkan merkezli olarak kurulur ve karar yeri olan mecliste de başkanın belirli bir ağırlığının varlığı söz konusudur. Bunun nedeni, başkanın meclisteki siyasi çoğunluğudur. Arıkboğa, karar alma sürecinde meclisin *etki* gücünün sınırı konusunda, *başkana rağmen değil,*

başkanla birlikte karar almak olduğunun altını çizmektedir.[44] Çalışmada da meclis üyelerinin fikir ayrılığı oluştuğunda, uzlaşı yolunu tercih ediyor olmaları, (ikna etmek ve uzlaşma seçenekleri toplamda %85,1) karar alma mekanizmasının demokratik nitelikte çalışması açısından önemlidir.

Meclis üyelerine yerel politikaların ve kararların nerede oluşturulduğu sorulmuştur. Belediye yönetiminin karar organı vasfındaki meclisin, üyeleri tarafından bu anlamda ne düzeyde içselleştirildiği konusunda fikir verici olacağı düşünülmektedir.

Tablo 9: Temel Politika ve Kararlar Nerede Oluşur

		Frekans	**Yüzde**
	Belediye meclisinde	**10**	**37**
	Encümen toplantılarında	0	0
	Başkanın kendisi tarafından	**14**	**51,9**
	Hepsi birlikte	3	11,1
	Hiçbiri	0	0
	Toplam	27	100

Belediye kanununda gündem belirleme ve karar oylaması konusunda belediye başkanını güçlü kıldığı açıktır. Ancak meclis üyelerinin de gündem belirleme ve oylama ile bir karara varılmasında etkin bir güç oldukları da bilinmektedir. Katılımcıların %37'si bu konuda meclisi öne çıkarırken, %51,9'u belediye başkanını öne çıkarmaktadır. Bu sorunun siyasal parti bağlamında çapraz testine bakıldığında ise, başkanın ön planda olduğu düşüncesi AKP meclis üyelerince ağırlıklı olarak paylaşılmaktadır. *"Başkanın kendisi kararlarda belirleyicidir"* düşüncesi AKP meclis üyelerinin 8'i (%61,5) ve MHP meclis üyelerinin 6'sı (%42,9) tarafından ifade edilmiştir. Meclisi öne çıkaran tutum ise ağırlıklı olarak MHP meclis üyelerince paylaşılmakta olup, siyasal partiye göre çapraz testte %50 oranına tekabül etmektedir.

Katılımcılara bu konuyla ilişkili olarak *"temel politikaların oluşmasında başkan ağırlıktaysa, sizce buna son verilmeli mi?"* sorusu yöneltilmiştir. Buna göre, başkanın karar yapım sürecindeki ağırlığının kaldırılması görüşünün %70,4 oranında paylaşıldığı görülmektedir.

[44]Erbay Arıkboğa, "Yerel Yönetimlerde Katılım ve Meclislerin Rolü", Yerel Yönetim Anlayışında Yeni Yaklaşımlar Sempozyumu, s.193-209, Okan Üniversitesi Yayınları, Yayın No:16, İstanbul, 2010, s.196.

Tablo 10: Yerel Kararların Oluşumunda Başkanın Ağırlığı Sona Ermeli mi

Yanıt	Frekans	Yüzde
Evet	**19**	**70,4**
Hayır	7	25,9
Fikrim Yok	1	3,7
Toplam	27	100,0

"Evet" yanıtı veren 19 üye içinde, 12 üye AKP (%92,3), 7 üye MHP (%50) olup; "Hayır" yanıtı ise, MHP üyelerince 6 (%42,9), AKP meclis üyelerinden 1üye (%7,7) tarafından paylaşılmıştır.

Bu konuda katılımcılar *"evet"* ağırlıklı yanıt verdikleri için kendilerinden Meclisin katılımcı ve yönetişim temelli çalışabilmesi hususunda öneri getirmeleri istenmiş olup, öne çıkan öneriler aşağıda sıralanmıştır. (Evet yanıtı veren 19 katılımcının önerileri)

a) Temel politikalar mecliste oluşturulmalı, 3 kişi (%11,1)
b) Mecliste görüşüldükten sonra yerel halkın da görüşleri alınmalı, 5 kişi (%18,5)
c) Sivil toplum örgütleri ile birlikte karar verilmeli, 1 kişi (%3,7)
d) Halk temsilcilerinden oluşan bir kurulda oluşturulmalı,3 kişi (%11,1)
e) Hepsi, 7 kişi (%25,7)

Belediyelerde yönetişim ve katılım, demokratik uygulamaların yaygınlaşması adına önem arz eder. Bu bağlamda meclis üyelerine belediyenin daha demokratik bir nitelik kazanmasında hangi uygulama/yöntem (lerin) öne çıkması gerektiği sorulmuştur. Yanıtlar doğrultusunda oluşan öneriler aşağıda sunulmuştur.

1) Güçlü ve etkin belediye başkanı, 2 kişi (%7,4)
2) Güçlü ve etkin belediye meclisi, 3 kişi (%11,1)
3) ***Önemli ve büyük hizmetlerin kararlarında meclisin yanında halkın da görüşlerinin sorulması yani halk oylaması yapılması, 6 kişi (%22,2)***
4) Hepsi 1 kişi (%3,7)
5) Güçlü ve etkin belediye başkanı ve güçlü ve etkin belediye meclisi, 4 kişi (%14,8)
6) Sivil toplum kuruluşlarının yönetime etkin katılımı ve önemli ve büyük hizmetlerin kararlarında meclisin yanında halkın da görüşlerinin sorulması, 3 kişi (%11,1)
7) Güçlü ve etkin belediye meclisi ve önemli ve büyük hizmetlerin kararlarında meclisin yanında halkın da görüşlerinin sorulması, 4 kişi (%14,8)

8) Güçlü ve etkin belediye başkanı ve meclis ve sivil toplum kuruluşlarının yönetime etkin katılımı, 4 kişi (%14,8)

Katılımcıların en yüksek yüzde ile öne çıkardığı öneri, görüldüğü üzere *"halkın da karar alma sürecine katılımının sağlanması"* yönündedir. Buran, yerel yönetimlerde katılımı sağlamak için, uygun yasal, kurumsal, örgütsel düzenlemelerin sağlanmasını ve toplumun siyasal kültür, eğitim durumu, sosyal, ekonomik, teknolojik kalkınmışlığı ve örgütlenme düzeyinin de geliştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.[45] Halkın katılımı başlığı altında, Belediyenin planlarını, programlarını, kararlarını ve uygulamalarını etkilemek amacıyla yaptığı ya da yapabileceği çeşitli yol, yöntem ve araçlar yer alır. Türk hukuk sisteminin de izin verdiği ölçüde,[46] Belediyeye bireysel başvurular, meclis toplantılarına katılma, hemşehri toplantıları, halk günleri, mahalle toplantıları bu yöntemler arasında sayılmaktadır.[47]

Belediye yönetimlerinde yerel demokrasinin ve katılımcı uygulamaların tam anlamıyla işlemekte olup olmadığına dair tutumları da katılımcılara sorulmuştur. Buna göre meclis üyelerinin %81,5 oranında, yerel demokrasinin ve katılımcı uygulamaların tam anlamıyla işlemediğine dair bir tutum içinde oldukları görülmektedir. Bu olumsuz tutum Meclisteki her iki parti grubunda da yüksek yüzdelerle paylaşılmaktadır. (AKP %84.6 ve MHP %78.6)

Tablo 11: Yerel Demokrasinin ve Katılımcı Uygulamaların Tam Anlamıyla İşlemekte Olduğuna Dair İnanç

	Frekans	**Yüzde**
Evet	1	3,7
Hayır	**22**	**81,5**
Kısmen	4	24,8
Toplam	27	100,0

[45] Hasan Buran, "Yönetim Yurttaş İlişkileri ve Katılımlı Yönetim", *Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu*, Cilt 1, TODAİE, Ankara 1995, s.216. Akt: Feyzullah Ünal, "Türkiye'de Yerel Yönetimlerde Karar Verme ve Karar Verme Sürecinde Yer Alan Faktörlerin Analizi", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y.2012, C.17, S.3, s.273.

[46] Belediye kurulması, Belediyelerin birleşmesi ve sınırlarının değiştirilmesi konularında halk oylamasına gidilebilmektedir. 5393/4,8

[47] Halim Emre ZEREN, Alper ÖZMEN, "Halkın Belediye Faaliyetlerine Katılma Duyarlılığı ve Hizmet Memnuniyeti: Karaman Belediyesi Örneği", KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 12 (19), 2010, s.166.

Tablo 12: Yerel Demokrasinin ve Katılımcı Uygulamaların Tam Anlamıyla İşlemekte Olduğuna Dair İnanç- Siyasal Parti İlişkisi

			Yerel Demokrasinin ve Katılımcı Uygulamaların İşlerliği			**Toplam**
			Evet	**Hayır**	**Kısmen**	
Siyasal Parti	AKP	Sayı	1	**11**	1	13
		% siyasal parti içinde	7,7%	**84,6%**	7,7%	100,0%
		% yerel demokrasinin ve katılımcı uygulamaların işlerliği	100,0%	50,0%	25,0%	48,1%
	MHP	Sayı	0	**11**	3	14
		% siyasal parti içinde	0%	**78,6%**	21,4%	100,0%
		% yerel demokrasinin ve katılımcı uygulamaların işlerliği	0%	50,0%	75,0%	51,9%
Toplam		Sayı	1	**22**	4	27
		% siyasal parti içinde	3,7%	**81,5%**	14,8%	100,0%
		% yerel demokrasinin ve katılımcı uygulamaların işlerliği	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Bu durum bir sorun olarak ele alındığında, yerel demokrasi ve katılımcılığın arttırılması yönünde meclis içerisinde iktidar ve muhalefet partisi temsilcilerinin ortak kanaatte olduklarını ve yapılması gerekenler olduğu yönünde düşündüklerini akla getirmektedir. Bu nedenle katılımcılardan bu konuda neler yapılabileceğine dair öneriler geliştirmeleri de istenmiştir. Öne çıkan öneri; "*yerel halkın demokratik bilincinin geliştirilmesi ile yerel politikalara katılımın artırılması"* önerisi olmuştur. Bu öneri Belediye meclisinde yerel demokrasinin ve katılımcı uygulamaların tam anlamıyla işlemekte olmadığı kanaatinde olan 21 meclis üyesince ifade edilmiş olup, yüzde olarak %77,8 oranındadır.

Yerel siyasette karar alma mekanizmasına halkın katılımı literatür de çalışılan bir konu olup, yerel örneklerle ampirik çalışmalar da

bulunmaktadır.[48] Bu konuda Arıkboğa, çeşitli öneriler geliştirmiştir. Bunlar aşağıda sıralanmıştır.[49]

"1.Belediye Meclisinin bütçe hazırlıkları başlamadan önce, bu hazırlık sürecinde halkın talep ve beklentilerinin öğrenilmesi ve bütçe hazırlanırken bunların dikkate alınması konusunda, belediyeyi bağlayıcı bir meclis kararı alınabilir. 2007 yılında merkezi yönetim tarafından yürürlüğe konulan "Yerel Yönetimlere Destek Projesi" kapsamında katılımcı bütçeleme uygulamasına pilot belediye olarak Çanakkale Belediyesi seçilmiştir. Çanakkale Belediyesi, 2010 bütçesini hazırlarken halkın talep ve beklentilerinin alınması amacıyla çeşitli yöntemler (mahalle toplantıları vb) uygulamıştır.[50]

2.Meclis, stratejik planın hazırlık sürecinde *seçmen gruplarıyla belediye arasında köprü kurmak* işlevini üstlenebilir. Stratejik plan hazırlama sürecinde çeşitli toplantılar yapılabilir ve örneğin her bir partinin meclis üyeleri, kendi seçmen gruplarının katılacağı toplantıların koordinasyonunu sağlayabilir. Farklı kesimlerle yapılacak bu tür toplantılarda meclis üyeleri, katılımcıların belirlenmesi sürecinde aktif rol alabilirler.

3. Çeşitli kuruluş temsilcileri *"…oy hakkı olmaksızın… İhtisas komisyonu toplantılarına katılabilir ve görüş bildirebilir."* (5393/24) Belediye kanunundaki bu hükmün, hayata geçirilmesi için yapılacak çalışmalar ve hazırlıklar konusunda bir karar alabilir.

4. Belediye meclisleri karar alma sürecinde kent konseyinden yardım alabilir. Meclisler, sadece kent konseyinden gelecek kararları görüşmek yerine, özellikle tartışmalı konularda, konunun bir de kent konseyinde tartışılmasını isteyebilir."

Arıkboğa'nın belirttiği öneriler mecliste karar alma süreçlerine katılımda geniş bir yelpaze ile imkân sunabilecek ve kısmen hayata geçirilmiş ve geçirilebilme özelliğine de sahip öneriler olarak görülebilir. Buna ek olarak, yerel meclislerde halkın temsil edilme yelpazesinin genişliği de yerel demokrasi, katılım ve yönetişim sağlanabilmesi adına önemlidir.

---

[48] Aksu, H, Kurtuluş H, Yerel Temsil ve Katılım Açısından Sivas Belediye Meclisi, Türk İdare Dergisi • Sayı: 470 • Mart 2011; Arıkboğa, E, "Yerel Yönetimlerde Katılım ve Meclislerin Rolü", Yerel Yönetim Anlayışında Yeni Yaklaşımlar Sempozyumu, s. 193-209, Okan Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 16, İstanbul 2010; Bulut Tanıyıcı Ş, "Türkiye'de Belediye Meclis Üyelerinin Temsil Ediciliği: Erzincan Örneği", Dumlupınar Üniversitesi, SBE Dergisi, 2008, S.21, Ünal, F, "Türkiye'de Yerel Yönetimlerde Karar Verme ve Karar Verme Sürecinde Yer Alan Faktörlerin Analizi", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y.2012, C.17, S.3.

[49] Arıkboğa, s.199-201.

[50] Arman Zafer Yalçın, "Yerel Yönetimlerde Katılımcı Bütçeleme", Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Yıl:2015 Cilt:22 Sayı:2, s.324.

Meclis üyelerine, halkın Mecliste temsili konusu sorulmuş ve edinilen bulgu, olumlu ve olumsuz yönüyle her iki değerlendirmenin de yer bulması biçimindedir. (Tablo 13)

Tablo 13:Yerel Halkın Belediye Meclisinde Gereği Gibi Temsil Edildiğine Dair İnanç

		Frekans	Yüzde
	Evet	**13**	**48,1**
	Hayır	**13**	**48,1**
	Toplam	26	96,2
Kayıp	Değer	1	3,8
Toplam		27	100

Benzer bulgular Bulut ve Tanıyıcının Belediye Meclisini Erzincan İli örneğinde inceleyen çalışmalarında edinilmiştir. İlgili çalışmada katılımcıların, "*Meclis üyelerinin yarıdan fazlasının halkın meclislerde temsil edilmediği*" kanaatine sahip olduğu ve temsilin işlevsel olabilmesi için "*Meclis üyelerinin önceden halk tarafından tanınması ve seçildikten sonra da temsil yeteneğini kaybetmemesi gerektiğinin*" istendiği sonucuna varılmıştır.[51]

Türkiye'de yerel meclislerde temsil meselesi konusunda belirli kategorilerin ağırlıkta olduğu belirtilmektedir. Bu düşünce ile ilgili olarak, Kazancı, yerel yönetimlerin çalışma ve işleyişini geniş halk kitlelerinin değil, kentsel korporasyonların denetlediğini, Çitçi, belediyede yerel yönetimlerin düzenlediği ve denetlediği hizmetleri üretenlerin temsilinin, nüfus içerisindeki etkinlik paylarının çok üzerinde gelişirken, bu hizmetleri tüketenlerin temsilinin sınırlı gerçekleştiğini ve Keleş de, Meclislere özel girişimcilerin egemen olduğunu ve kamu yararını engelleyici bir özellik gösterdiğini belirterek bunun nedeni temsil ve katılım konusunun yeterince kavranamadığı ile ilişkilendirmektedir.[52]

Belediye Meclislerinde özellikle yerelin belli meslek gruplarının temsilde yoğunluğu ülke genelinde izlenebilen bir durumdur. Çelik ve Uluç, Şanlıurfa özelinde yaptıkları çalışmalarında Türkiye'de yerel siyasette önemli bir güç haline gelen esnaf ve serbest meslek mensuplarının Belediye Meclis üyeleri içindeki ağırlığına dikkat çekmektedirler.[53] Yine Belediyelerde temsil sorununu Sivas ilinde inceleyen Aksu ve Kurtuluş da, Sivas Belediye Meclisi

[51] Aksu, Kurtuluş,s.122

[52] Metin Kazancı, "Yerel Yönetimler Üzerine Birkaç Not", Amme İdaresi Dergisi, 16(4), 1983, s.36-51;Ruşen Keleş,"Yerel Yönetimlerin Özerkliği ve Bir Örnek Olay", Seha L.Meray'a Armağan, Cilt:2, AÜ SBF Yayını,1982,s.411-428, Oya ÇİTÇİ, Yerel Yönetimlerde Temsil -Belediye Örneği-, TODAİE Yayını, Ankara 1989, s.74 Aktaran: Uğur Yıldırım ve Diğerleri, "Belediye Meclislerinin Temsil Ediciliği: K.Maraş Örneği", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Y.2015, C.20, S.2, s.33.

[53] Abdullah Çelik, ve A. Vahap Uluç, "Yerel Siyasette Temsil Üzerine Bir Çalışma: Şanlıurfa Örneği'', İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:41, Ekim, 2009, s.215.

üyelerinin orta yaş grubunda yer aldığını ve mesleki olarak da halkı yansıtmadıklarını ifade etmektedirler.[54]

Isparta Belediye Meclisi örneğinde Belediye Meclisinde halkın yeterince temsil edilmediğini ifade eden katılımcılara bu konuda önerileri de sorulduğunda öne çıkan öneri; *"Belediye meclisinin temsil niteliği genişletilmeli"* olmakla birlikte diğer öneriler de aşağıda verilmiştir. (12 üye (%44,4) ve 1 üye (%3,7) de "hepsi" seçeneğini önermiştir.)

Etkin katılım konusunda öneriler:

- Belediye meclisinin temsil niteliği genişletilmeli
- Adaylarda yerellik şartı aranabilecek düzenlemeler getirilmeli
- İki turlu seçim
- Adaylarda üniversite eğitimi şartı aranmalı
- Diğer

Çalışmada belediyenin önemli kararları hususunda halkoyuna başvurması konusu Meclis üyelerine soru olarak yöneltilmiştir. Buna göre sonuçlar ve siyasal partiye göre çapraz dağılımı aşağıda verilmiştir.

Tablo 14:Belediyelerde Halkı İlgilendiren Önemli Kararların Alınmasında "Halk Oylamasına" Gidilmesi

	Frekans	**Yüzde**
Evet	**19**	**70,4**
Hayır	1	3,7
Bazen	7	25,9
Toplam	27	100,0

Meclis üyeleri genel olarak belediyenin halkı ilgilendiren önemli konularında halkın onayına gidilmesi görüşünü paylaşmaktadır. (%70,4) Her konu ya da her karardan öte, bazı konularda her zaman ya da bazen (katılımcıların yanıtları arasında "bazen" de olmuştur) vatandaşa sorulması fikrini önemli ölçüde uygulanabilir olarak görmekteler.

Halkın yerel karar alma mekanizmalarına katılımına yönelik Ümraniye ve Şişli Belediyeleri örneği çalışmasında Korkut, Meclis üyelerinin halkın yerel yönetimlere katılımını sağlayan araçlardan en etkilileri olarak referandum, halk toplantıları ve hizmet masası uygulamalarını tercih ettiklerini belirtmektedir. Ancak, referandum yolunun her ne kadar doğrudan

[54] Aksu, Kurtuluş s.130.

yönetim ilkesinin en etkin yolu olsa da; uygulama içerisindeki payının düşük olduğunu da eklemektedir.[55]

Etkin katılım, etkin yurttaş olma ya da yerel siyasete ilgi ve bilgiden beslenen "bilinçli" yurttaş olma ile yakinen ilişkilidir. Her ne kadar meclis üyeleri karar verme sürecine vatandaşın da dâhil edilmesinin önemine vurgu yapsalar da; yurttaş nezdinde yerel siyasete ilgili, bilgili olmaları ve katılımları oldukça önemlidir.

Tablo 15: Belediyelerde Halkı İlgilendiren Önemli Kararların Alınmasında "Halk Oylamasına" Gidilmesi- Siyasal Partiye Göre Çapraz

			Halk Oylaması			
			Evet	**Hayır**	**Bazen**	**Toplam**
Siyasal Parti	**AKP**	Sayı	**8**	0	**5**	13
		% siyasal parti içinde	61,5%	,0%	38,5%	100,0%
		% halk oylaması içinde	42,1%	,0%	71,4%	48,1%
	MHP	Sayı	**11**	1	**2**	14
		% siyasal parti içinde	78,6%	7,1%	14,3%	100,0%
		% halk oylaması içinde	57,9%	100,0%	28,6%	51,9%
Toplam		Sayı	19	1	7	27
		% siyasal parti içinde	70,4%	3,7%	25,9%	100,0%
		% halk oylaması içinde	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% Toplam	70,4%	3,7%	25,9%	100,0%

Yukarıdaki soru ile ilişkili olarak meclis üyelerine halkın meclis toplantılarına ilgisi de sorularak yerel yönetişim, yerel siyaset, yerel katılım ve yerel demokrasinin işlerlik kazanmasında özne konumundaki vatandaşın bu çalışma özelinde genel eğilimi tespit edilmek istenmiştir.

Tablo 16:Yerel Halk, Belediye Meclisi Toplantıları İle Ne Ölçüde İlgilidir

		Frekans	Yüzde
	İlgili	**8**	**29,6**
	İlgisiz	3	11,1
	Kısmen ilgili	**15**	**55,6**
	Toplam	26	96,3
Kayıp	Değer	1	3,7
Toplam		27	100,0

[55] Hüseyin Korkut, "Belediyelerde Yönetime Katılma ve Açıklık Algısı: Ümraniye ve Şişli Belediyeleri Örneği", Öneri, C.9.S.36, Temmuz 2011, s. 158.

Meclis toplantılarını ve alınan kararların halk tarafından ilgili biçimde takip edildiği tespiti belediye meclis üyelerince ortaya koyulmuş olsa da; toplantılara katılım konusunda meclis toplantılarının halka açık olmasına karşın düzenli-yoğun olarak halkın katılımını göremediklerini ifade etmişlerdir. Yerelde siyaset ve siyasal temsilcilere ulaşmanın kolaylığını halkın bilmesi ve meclis üyelerine kolaylıkla ulaşabilmeleri, kentteki yerel politika konuları ya da meclis kararları konusunda vatandaşa temsilcileri ile müzakere yapabilme imkânı sunmaktadır. Katılımcılar halkın ilgi düzeyi konusunda %55,6 oranında *kısmen ilgili* "olduklarını belirtmişlerdir.

Tablo 17:Yerel Halkın Belediye Meclisi Toplantılarına İlgisi-Siyasal Partiye Göre

			Halkın İlgisi			**Toplam**
			İlgili	**İlgisiz**	**Kısmen ilgili**	
Siyasal Parti	**AKP**	Sayı	4	2	7	13
		% siyasal parti içinde	30,8%	15,4%	53,8%	100,0%
		% halkın ilgisi içinde	50,0%	66,7%	46,7%	50,0%
	MHP	Sayı	4	1	8	13
		% siyasal parti içinde	30,8%	7,7%	61,5%	100,0%
		% halkın ilgisi içinde	50,0%	33,3%	53,3%	50,0%
Toplam		Sayı	8	3	15	26
		% siyasal parti içinde	30,8%	11,5%	57,7%	100,0%
		% halkın ilgisi içinde	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% Toplam	30,8%	11,5%	57,7%	100,0%

Halkın Belediye Meclis toplantılarına ilgisiz olduğunu ifade eden 3 katılımcı olup (3 meclis üyesi olup, 2'si AKP, 1'i MHP Meclis üyesidir) bunun nedeni olarak kendilerine verilen nedenler içerisinden, "*yerel halkın belediye hizmetlerini sadece yönetenlerin görevi olarak görmesi"* nedeni ile ilişkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Yerel siyasette halkın etkin katılımı, halk ekseninde yapılan ampirik çalışmalarla da ortaya koyulmaktadır. Halkın yetersiz katılımı farklı yerel alanlarda yapılan mikro çalışmalarda gözlenmektedir. Zeren ve Özmen Karaman merkezi odaklı çalışmalarında,[56] vatandaşların yaklaşık %90'nın

[56] Zeren, Özmen, s.170.

belediye meclisi toplantılarına hiç katılmadıklarını, katılanların da ya bir (%5,4) ya da birkaç kez (%3,8) katıldıklarını ortaya koymaktadırlar.

Yine Negiz tarafından, 2004 ve 2009 yıllarında kentsel hizmetlerden memnuniyet düzeyini ölçmeyi amaçlayan bir çalışma, Isparta merkez örneğinde yapılmıştır. Çalışmada belediye hizmetlerini takip biçimi halka sorulmuş ve seçenekler arasında yer alan *"belediye meclis toplantılarına katılım"* ı tercih eden- kullanan katılımcı sayısı, I.Dönemi (2004 yılı) kapsayan 220 katılımcıdan sadece 2; II.Dönemi (2009 yılı) kapsayan 252 katılımcıdan sadece 6 katılımcı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.[57]

Etkin katılımın sağlanmasında en önemli özne olarak "vatandaş"ı konumlandırdığımızda; eksik ya da yetersiz katılımın nedeni olarak da yine vatandaşın yerel siyasete ilgisizliği ve katılım araçlarını kullanmamasını da önemli bir sorun devam ettiğini söyleyebiliriz.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Son zamanlarda dünya çapında oluşan gelişmelerden yola çıkarak, bilhassa 1970'li yıllardan sonra temsili demokrasilerin yerine, daha katılımcı ve şeffaf yönetim modellerine yönelme olduğu ve yönetimde halkın ve toplumdaki diğer katmanların da katılımının öne çıktığı ya da önemsendiği söylenebilir. Özellikle dünyadaki devlet başkanlarının çoğunun katılımıyla gerçekleşen Habitat I ve Habitat II toplantılarından çıkan sonuçlara baktığımızda bu doğrultuda kararların çıktığı görülmektedir. 1996'da İstanbul'da yapılan Habitat II toplantısından sonra yönetişim uygulamalarının katılan bütün devletler tarafından benimsenmesi ve hayata geçirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Türkiye'de ise hükümet bu toplantıdan sonra yönetişim uygulamasına önem vermeye başlamış ve hatta Yerel Gündem 21 uygulamasının yaygınlaştırılması için 1997 yılında faaliyete geçildiği görülmektedir.

Merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkilerinde Osmanlı'dan bu yana süren merkeziyetçi yapının 2000'li yılların başlarında gerçekleştirilen yerel yönetim reformlarıyla kısmen değiştiği görülmektedir. Nitekim Türkiye'de yerel yönetimlerde yurttaşların ve sivil toplumun katılımına olanak sağlayan ihtisas komisyonları, kent konseyleri, mahalle yönetimi, hizmetlere gönüllü katılım, stratejik planlama ve acil durum planlarının hazırlanması gibi

[57] Nilüfer Negiz, "İki Farklı Dönem İki Farklı Yönetim: Kentsel Hizmetler Düzleminde Kullanıcı Memnuniyeti: 2004 ve 2009 Yılları Isparta Belediyesi Örneği", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 27 / 2012, s.179.

uygulamaların geliştirilmesi bu değişimin göstergeleri olarak değerlendirilebilir.58

Bu anlamda çalışmanın teorik kısmında yönetişim ve katılımcılık uygulamalarının yerel düzeyde kamu politikalarının oluşturulmasında önemine değindikten sonra, şu an uygulanmakta olan 5393, 5216 ve 5302 sayılı yerel yönetim yasalarında da bu uygulamalara yer verildiği ve gerçekleştirilmeye çalışıldığı savunulmuştur. Ancak bu iddiaların ne ölçüde gerçekleştiğini görebilmek ve anlayabilmek için bir alan araştırmasına gerek olduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda çalışma Isparta Belediye Meclis üyeleri ile yapılan bir alan araştırması ile desteklenmeye çalışılmıştır. Araştırmada kullanılan demografik bilgileri ölçen soruların cevaplarından anlaşıldığına göre, meclis üyelerinin çoğunluğunun erkek ve eğitim düzeyinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan katılımcılık ve yönetişim uygulamalarını ölçen sorulara verilen cevaplardan elde edilen bulgulara göre, ankete katılan meclis üyelerinin çoğu(% 85,1) yerel politikaların oluşturulmasına katıldıklarını belirtmektedirler. Ancak ülkemizdeki belediye yönetimlerinde yakın zamana kadar yerel politikaların oluşturulmasının belediye başkanı ağırlıklı olarak gerçekleştirildiği bilinmektedir. Son zamanlarda yerel yönetimlerde katılımcılık uygulamalarının belirlenmesinde özellikle kent konseylerinin çalışmalarına ve kent konseylerinin kararlarının belediye başkanları tarafından uygulanıp uygulanmadığına bakılmaktadır. Nitekim bu konuda yapılmış olan bazı alan araştırmalarına baktığımızda böyle bir kanaatin doğru olduğu söylenebilir.[59] Isparta örneğinde de benzer sonucun çıktığını elde edilen verilere göre söylemek mümkündür. Bu kapsamda çalışmadan elde edilen sonuçların şunlar olduğu söylenebilir:

- Ankete katılan meclis üyelerinin çoğu (%51,9) temel politikaların başkan tarafından belirlendiğini ifade etmektedirler.
- Ankete katılan meclis üyelerinin çoğu (%70,4) temel politikaların başkan tarafından belirlenmesinde başkanın ağırlıkta olmasına son verilmesi gerektiğini belirtmektedirler.
- Yerel politikaların oluşturulmasında bütün toplum katmanlarının katılımının gerektiği savunulmuştur.

---

[58] Menaf Turan vd., "Belediye Yönetimine Katılım Bakımından Stratejik Planların Değerlendirilmesi", Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y.2013, C.18, S.2, s.261.

[59] M.Akif Çukurçayır vd., " Yerel Demokrasinin Güçlendirilmesinde Kent Konseyleri Bir Fırsat Olabilir Mi?", Kent Konseyleri Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, 6-7 Mayıs 2011-Bursa s.302; Emre Savut, "Yerel Gündem 21 Kent Konseyleri ve Uşak Kent Konseyi", Kent Konseyleri Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, 6-7 Mayıs 2011-Bursa , s.360 ; Savaş Zafer Şahin, "Kent Konseylerinin Katılımcı Kent Yönetimine Katkıları Üzerine Bir Değerlendirme: Ankara Örneği" Kent Konseyleri Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, 6-7 Mayıs 2011-Bursa, s.187.

- Önemli ve büyük hizmetlerin kararlarında meclisin yanında halkın da görüşlerinin sorulması yani halk oylaması yapılması gerektiği ifade edilmiştir.
- Ankete katılan meclis üyelerinin çoğu (%81,4) belediye yönetimlerinde yerel demokrasinin ve katılımcı uygulamaların tam anlamıyla işlemediğini ve bu konuda yerel halkın demokratik bilincinin geliştirilmesi ile yerel politikalara katılımın artırılması gerektiğini belirmişlerdir.

Bu sonuçlardan yola çıkılarak yerel politikaların oluşturulmasında her ne kadar 2004 ve 2005 yıllarında yapılan yasal düzenlemelerle yerel yönetim yasaları yenilenerek daha demokratik ve katılımcılığa uygun hale getirilmiş olsalar da, uygulamada halen bunun tam olarak gerçekleştirilmediği ve başkan ağırlıklı yönetim ve politika oluşturmanın devam ettiği söylenebilir.

Yukardaki anket verilerine göre tespit edilen demokrasi ve katılım sorunlarının düzeltilebilmesi için 5393 sayılı Belediye Kanununun 76.maddesinde yer verilen Kent Konseylerinin aktif hale getirilmesi ve konseylerde alınan kararların belediye meclislerinde görüşüldükten sonra kabul edilerek yerel politikalara dahil edilmesi gereklidir. Yine aynı kanunun 77. maddesinde yer verilen belediye hizmetlerine gönüllü katılım uygulamasının da gerçekleştirilmesi ve yaygınlaştırılması önerilir.

Sonuç olarak yerel politikaların oluşturulmasına katılım konusunda en uygun kamu kurumlarının yerel yönetimler olduğu bilinen bir gerçektir. Bu gerçekten hareketle, halkın kendi yaşadığı kentin yönetimine katılmak istemesi en doğal hak olarak görülmeli ve bu yaklaşımla gerek halka, gerek diğer toplum katmanlarına yerel politikaların oluşturulmasında yer verilmelidir. Bunun sağlanması, hem yerel demokrasiyi artıracak hem de genel ülke siyasetinde toplumsal barışa ve güçlü yönetimlerin ortaya çıkmasına katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

Aktan, Tahir, Kamu İdaresi, Ankara, 1987.

Anderson, E. James, Public Policy Making, Newyork, 1975.

Arıkboğa, Erbay, "Yerel Yönetimlerde Katılım Ve Meclislerin Rolü", Yerel Yönetimlerde Katılım ve Meclislerin Rolü", *Yerel Yönetim Anlayışında Yeni Yaklaşımlar Sempozyumu*, Okan Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 16, İstanbul, 2013 s. 193-209.

Bovaird, Tony and Löffler, Elke, Moving from Excellence Models of Local Service Delivery to Benchmarking 'Good Local Governance', *International Review of Administrative Sciences,* SAGE

Publications(London, Thousand Oaks, CA and New Delhi), 2002, Vol.68, pp,9-24.

Buran, Hasan, "Yönetim Yurttaş İlişkileri ve Katılımlı Yönetim", *Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu,* Cilt 1, TODAİE, Ankara 1995.

Coşkun, Selim, "Kamu Yönetiminde Yönetişim Yaklaşımı", *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar,* Asım Balcı, A. Nohutçu, N.K. Öztürk ve Coşkun (Ed), Seçkin Yayınevi, Ankara 2003.

Çelik, Abdullah ve Uluç, A. Vahap, "Yerel Siyasette Temsil Üzerine Bir Çalışma: Şanlıurfa Örneği'', İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:41, Ekim, 2009, s.215-231.

Çevik, Hasan Hüseyin, "Kamu Politikaları Analizi Çalışmaları Üzerine Türkiye Açısından Bir Değerlendirme", AİD, C:31, S:2, 1998.

Çitçi, Oya, Yerel Yönetimlerde Temsil -Belediye Örneği-, TODAİE Yayını, Ankara 1989.

Çukurçayır, M. Akif, Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi, Çizgi Kitabevi, Konya 2006.

Çukurçayır, M.Akif vd., "Yerel Demokrasinin Güçlendirilmesinde Kent Konseyleri Bir Fırsat Olabilir Mi?", *Kent Konseyleri Sempozyumu*, Bildiriler Kitabı, 6-7 Mayıs 2011-Bursa, s.291-305.

Çukurçayır, M. Akif. ve Eroğlu, H. Tuğba "Yönetişim Yaklaşımı ve Türkiye'de Kent Konseyleri", Yönetişim ve Yönetim Ekseninde *Kamu Yönetimi,* Fatma Neval Genç (Ed), ss.215-244, Ekin Yayınevi-Bursa, 2012.

Eroğlu, H. Tuğba, "Yönetişim Perspektifinden Kent Konseyleri", *Yönetişim* Türk Kamu Yönetimine Yansımaları, Fatma Neval Genç (Ed), ss. 243-264, Çizgi Kitabevi, Konya 2013.

Eryılmaz, Bilal, Kamu Yönetimi, Erkan Matbaası. İstanbul 2000.

Eryılmaz, Bilal, Belediyelerde Demokrasi Geleneği ve Değişim ihtiyacı, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt.11, Sayı.3, 2002,Temmuz, ss.6-21.

Eryılmaz, Bilal, Kamu Yönetimi, Okutman Yayıncılık, Ankara, 2009.

Genç, F. Neval, "Yönetişim, Yönetime Katılım ve Farklı Katılım Türleri", Yönetişim ve Yönetim Ekseninde Kamu Yönetimi, Fatma Neval Genç (Ed), ss.47-86, Ekin Yayınevi-Bursa 2012.

Göymen, Korel (1997). Türkiye'de Kent Yönetimi, Boyut Kitapları, İstanbul.

Habitat II, Ulusal Rapor ve Eylem Planı, İstanbul 1996.

Hasnaın, Zahid, "Devolution, Accountability, and Service Delivery: Some Insights from Pakistan", Policy Research Working Paper 4610, The

World Bank South Asia Region Poverty Reduction Economic Management Department , 2008, pp.1-21.

Kazancı, Metin,"Yerel Yönetimler Üzerine Birkaç Not", Amme İdaresi Dergisi, 16(4), 1983, s.36-51.

Keleş, Ruşen, "Yerel Yönetimlerin Özerkliği ve Bir Örnek Olay", Seha L.Meray'a Armağan, Cilt:2, AÜ SBF Yayını, 1982, s.411-428.

Korkut, Hüseyin, "Belediyelerde Yönetime Katılma ve Açıklık Algısı: Ümraniye ve Şişli Belediyeleri Örneği", Öneri, C.9, S.36, Temmuz 2011, s. 147-167.

Muller, Pierre. Les Politiques Publiques, PUF, Paris 1998.

Negiz, Nilüfer, "İki Farklı Dönem İki Farklı Yönetim: Kentsel Hizmetler Düzleminde Kullanıcı Memnuniyeti: 2004 ve 2009 Yılları Isparta Belediyesi Örneği", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 27 / 2012, s.171-183.

Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English, Oxford University Press, London, 1974, p.656.

Ökmen, Mustafa, S. Baştan ve A. Yılmaz, "Kamu Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Bir Yönetişim Faktörü Olarak Yerel Yönetimler" Kamu Yönetimi, A. Yılmaz-M. Ökmen(Ed), Gazi Kitabevi, Ankara 2004.

Ökmen, M. ve Parlak, Bekir, Kuram ve Uygulamada *YEREL YÖNETİMLER* - Kavramlar, Yaklaşımlar, Yapılar ve Mevzuat-, Orion Kitabevi, 3. Baskı, Ankara 2013.

Ökmen, Mustafa, "Yerel Yönetişim Faktörü Olarak Kentsel Aktörler", *Yönetişim* Türk Kamu Yönetimine Yansımaları, Fatma Neval Genç (Ed), ss. 207-242, Çizgi Kitabevi, Konya 2013.

Özbey, Bayram, "Belediye Yönetimlerinde Kamu Politikalarının Oluşturulmasında Meclis Etkinliği" , Yayınlanmamış Doktora Tezi, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1999.

Özel, M.ve Güçlü, F, "Yönetimde Yeni Paradigma Çağında Katılımcı Demokrasi Ve Yerel Yönetimler", Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 4(2014) 98-118.

Savut, Emre, "Yerel Gündem 21 Kent Konseyleri ve Uşak Kent Konseyi", Kent Konseyleri Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, 6-7 Mayıs 2011-Bursa, s.342-362.

Shah, Anwar, "A Comparative Institutional Framework For Reponsive, Responsible And Accountable Local Governance", *Local Governance In Industrial Countries*, Edited by Anwar Shah, The World Bank, Washington, DC 20433, 2006, pp.1-40.

Smith, Brian, Policy Making In British Government, London 1976.

Şahin, Savaş Zafer, "Kent Konseylerinin Katılımcı Kent Yönetimine Katkıları Üzerine Bir Değerlendirme: Ankara Örneği" Kent Konseyleri Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, 6-7 Mayıs 2011-Bursa, s.172-187.

Şengül, H. Tarık, Kentsel Çelişki ve Siyaset, Kapitalist Kentleşme Süreçleri üzerine Yazılar, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2001.

Turan, Menaf vd., "Belediye Yönetimine Katılım Bakımından Stratejik Planların Değerlendirilmesi", Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y.2013, C.18, S.2, s.241-267.

Uçar, Ahmet, "Yerel Düzeydeki Kamu Politikalarının Oluşturulması ve Uygulanmasında Atanmış-Seçilmiş İlişkisi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Sakarya 2003.

Uçar, Ahmet, "Belediye Hizmetlerinin Etkinliği Açısından Hizmette Yerellik (Subsidiarite) İlkesi İle Yönetişim (Governance) Kavram Üzerine Bir İnceleme", Sosyal Bilimler Dergisi, Y l, Cilt:2 Say:1 Celal Bayar Üniversitesi S.B.E, Manisa 2004.

Uçar, Ahmet, "Yerel Politikaların Oluşumu Ve Yerel Hizmet Sunumunda Yönetişim Faktörü Olarak Katılımcılığın Ve Hesap Verebilirliğin Yeri Ve Önemi", Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 4 (2014) 119-137.

Ünal Feyzullah, "Türkiye'de Yerel Yönetimlerde Karar Verme ve Karar Verme Sürecinde Yer Alan Faktörlerin Analizi", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y.2012, C.17, S.3, s.259-282.

Yalçın, Arman Zafer, "Yerel Yönetimlerde Katılımcı Bütçeleme", Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Yıl:2015 Cilt:22 Sayı:2, s.311-329.

Yerlikaya, Hakan, Kamu Politikalarının Oluşturulmasında Katılımcılık ve Bilgi ve İletişim Teknolojileri, http://www.bilgitoplumu.gov.tr, 2015. E.T. 18.08.2016.

Yıldırım Uğur ve Diğerleri, "Belediye Meclislerinin Temsil Ediciliği: K.Maraş Örneği", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Y.2015, C.20, S.2, s.29-58.

ZEREN, Halim Emre, ÖZMEN, Alper "Halkın Belediye Faaliyetlerine Katılma Duyarlılığı ve Hizmet Memnuniyeti: Karaman Belediyesi Örneği", KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 12 (19), 2010, s.166-173.

5393 sayılı Belediye Kanunu, (http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf, Erişim Tarihi: (02.09.2016).

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, (http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5216.pdf, Erişim Tarihi: (02.09.2016).

AZƏRBAYCANDA AQRAR BAZARDA MƏHSUL TƏKLİFİNİN FORMALAŞMASI XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ TƏHLİLİ

i.ü.f.d. Hümbətova Suqra İnqilab qızı[1]

XÜLASƏ

Tədqiqatın məqsədi kimi aqrar bazarda məhsul təklifinin formalaşması xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, təhlil, ona təsiredən amillərin qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması qəbul edilmiş, ümumiləşdirmə, qruplaşdırma, sistemli yanaşma metodu ilə statistik və ekonometrik təhlil aparılmış, aqrar bazarda məhsul təklifinin artımına təsir edən amillərin rolu və yeri qiymətləndirilmişdir. Bəzi göstəricilərin dolayı olaraq neft qiymətindən asılı olaraq nisbi tərəddüdlüyü tədqiqatda müəyyən məhdudiyyətlər doğurmuşdur. Tədqiqatın orijinallığı aqrar bazarda məhsul təklifinin artırılmasına təsir edən amillərt kompleks olaraq statistik və ekonometrik təhlil olunması ilə**,** elmi yeniliyi isə aqrar bölmədə məhsul təklifinin dövlətin bu sahəyə dəstəyi, o cümlədən investisiyalardan asılılığının müəyyən edilməsidir. Aqrar məhsul təklifinin ərzaq təhlükəsizliyinə təsirilə bağlı bu bölmənin inkişafında tətbiqi məqalənin praktik əhəmiyyətini təşkil edir.

Açar sözlər: *kənd təsərrüfatı, aqrar bazar, mürəkkəb korrelyasiya-reqressiya tənliyi, ekonometrik təhlil,proqnozlaşdırma.*

1. GIRIŞ

Aqrar sektorda vəziyyət bütün iqtisadiyyatın sosial-iqtisadi inkişafına təsir göstərir. Aqrar sektora ayrılan spesifik rol bir tərəfdən adamların həyat fəaliyyətinin və işçi qüvvəsinin təkrar istehsalın əsası kimi ərzaq məhsullarının istehsalı ilə, digər tərəfdən isə digər sahələr üçün xammalın istehsalı ilə şərtlənir. Başqa sözlə mahiyyət etibarı ilə aqrar sektorun inkişafı ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik və o cümlədən ərzaq təhlükəsizliyi səviyyəsini müəyyən edir. aqrar sahənin inkişafı bu gün dövlətin sosial-iqtisadi və o cümlədən aqrar siyasətin əsas prioritetlərindəndir. Aqrar sektorun inkişafının və aqrar bazarda məhsul təklifinin formalaşması və artırılması probleminin təhlili və həlli zamanı onları ərzaq təhlükəsizliyi, kənd təsərrüfatında məşğulluq, aqrar

[1] *Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti "Qiymət və qiymətləndirmə" kafedrasının müəllimi, Azərbaycan Elmi-tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutunun elmlər doktoru üzrə doktorantı* s.qunbatova2012@yandex.ru

istehsalda məşğul olanların gəlirlərinin artırılması problemlərinin həlli ilə kompleks şəkildə araşdırmaq lazımdır.

2. ƏDƏBIYYAT XÜLASƏSI

Son onilliklər kənd təsərrüfatının iqtisadi artıma potensial tövhəsi inkişaf iqtisadiyyatı nümayəndələri arasında böyük ziddiyyət predmeti olmuşdur[2]. Bəzi alimlər təsdiq edirlər ki, iqtisadiyyatda artım kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafından asılıdır[3]. Müdafiəçilər bildirirlər ki, kənd təsərrüfatına investisiyalar digər sektorlarda təsisatların və infrastrukturun yaranması ilə müşayiət olunur və bu da milli iqtisadi artıma zəmindir[4]. Tədqiqatçılar qeyd edirdilər ki, kənd təsərrüfatı sektorunda artım kənd gəlirlərinə və industrial iqtisadiyyata keçid üçün resurs şəraiti vasitəsilə katalizator rolunu oynaya bilər[5]. Bir çox inkişaf etməkdə olan dövlətlərin kənd təsərrüfatı sektorundan qabaq sənaye inkişafına fikir vermələri iqtisadi artımda müəyyən təzadlara və gəlrlərin bölüşdürülməsində həddən artıq fərqlənməsinə gətirib çıxartdı. Digərləri göstərirdilər ki, kənd təsərrüfatı ilə iqtisadi artım arasında müsbət əlaqə mövcuddur və kənd təsərrüfatı iqtisadi artıma təsir edir[6].

Bir çox alimlər bu sahədə tədqiqatlarında ekonometrikaya müracıtlər etmişlər. Məsələn, kənd təsərrüfatı, sənaye və xidmət sektorunun ÜDM-in artımı ilə qarşılıqlı əlaqəsinin ekonometrik təhlilini aparilmış[7], kənd təsərrüfatı sektoru strategiyasında istənilən dəyişikliklərin iqtisadiyyata və əhalinin əksər hissəsinə təsir edəcəyi[8] qənaətinə gəlinmişdir.

---

[2] Titus O. Awokuse. Does Agriculture Really Matter for Economic Growth in Developing Countries? *Selected Paper prepared for presentation at the American Agricultural Economics Association Annual Meeting, Milwaukee, WI,* July 28, 2009;

[3] Schultz, T.W. *Transforming Traditional Agriculture.* New Haven: Yale University Press. 1964; Gollin, D., Parente, S.L. and Rogerson, R. The role of agriculture in development, *American Economic Review* 92(2), 2002: 160-164;

[4] Timmer, C. P. Getting agriculture moving: do markets provide the right signals?, *Food Policy* 1995, 20(5): 455-472; Timmer, C.P. *Agriculture and economic development.* In: Gardner, B.L. and Rausser, G.C. (Eds.), Handbook of Agricultural Economics. Agriculture and its External Linkages, vol. 2A, 2002. Amsterdam: Elsevier Science Pulishers;

[5] Eicher Carl K. and Staatz John M. *Agricultural development in the Third World,* 1990: 550; Dowrick, S. and Gemmell, N. Industrial catching up and economic growth: a comparative study across the world's capitalist economics, *Economic Journal* 101,1991: 263-276; Datt, G. and Ravallion, M. Farm productivity and rural poverty in India, *Journal of Developmental Studies* 34(4): 1998, 62-85; Thirtle, C., Lin, L. and Piesse, J. The impact of researchled agricultural productivity growth on poverty reduction in Africa, Asia and Latin America, *World Development* 2003,31(2): 1959-1975;

[6] Wang, X. Z., Wu, S. L., and Gao, F. The relationship between economic growth and agricultural growth:The case of China. Paper presented at International Conference on E-Business and E-Government (ICEE),Guanghou, China, 2010;

[7] Mirza Md. Moyen Uddin. Causal Relationship between Agriculture, Industry and Services Sector for GDP Growth in Bangladesh: An Econometric Investigation, *Journal of Poverty, Investment and Development An International Peer-reviewed Journal* Vol.8, 2015, 124-130;

[8] Alam, G.M. The Role of Technical and Vocational Education in National Development of

Bundan başqa Çində və üç Afrika Saxara (SSA) ərazisində olan dövlətlərdə kənd təsərrüfatının ÜDM-ə təsirinin mürəkkəb reqressiya tənliyindən istifadə edərək təhlil edilmiş [9], Polşa və Rumıniyada kənd təsərrüfatı istehsalı, xidmət və ticarət sektorları arasında əlaqəni ekonometrik modellə qiymətləndirilmişdir[10].

Hindistanda adam başına düşən gəlir, kənd təsərrüfatı və istehsal sektorları arasında əlaqənin ekonometrik təhlili aparmış [11], kənd təsərrüfatının Nigeriyanın iqtisadi artıma tövhəsinin [12], kənd təsərrüfatı kreditinin Nigeriyanın iqtisadi artıma tövhəsinin empirik təhlili[13], Səudiyə Ərbistanında sahələr arası təshih və iqtisadi artımının uğurlu uzunmüddətli inkişaf strategiyanın təməli olaraq təhlili aparilmışdır[14].

3. MƏHSUL TƏKLIFININ FORMALAŞMASI XÜSUSIYYƏTLƏRI

Kənd təsərrüfatı məhsulları bazarında təklif həmçinin bir neçə xüsusiyyətə malikdir. Burada təklif və istehsal eyni deyillər. Əvvəla, kənd təsərrüfatında istehsal olunan məhsulların bir hissəsi daxili istehlak üçün nəzərdə tutulub. İkincisi, kənd təsərrüfatı məhsulları üçün əhəmiyyətli təbii itkilər səciyyəvidir. Üçüncüsü, kənd təsərrüfatı məhsullarının təklifinin formalaşmasında müxtəlif texnoloji dövrlü məhsullar iştirak edir: bəziləri fasiləsiz olaraq istehsal edilir (yumurta, süd), başqaları mövsümi olaraq istehsal edilir (dən, tərəvəz), üçüncülər (müvafiq rayonlardan başqa) istehsal edilmir.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının məcmu təklifi üç mənbədən formalaşır:

– ixracı, ilin sonuna ehtiyatı və itkiləri çıxmaqla öz cari istehsalı;

Bangladesh, *Asia Pac. J. Coop. Educ.*, 2008, 9(1), 25-44;

[9] Andzio-Bika Herve Lezin Wilfrid and Kamitewoko Edwige, Role of agrigulture in economic development of developing countries: caze study of china and sub-saharan Africa (SSA), *Journal of Agricultural and Social Research.*Vol.4, # 2, 2004, 1-18;

[10] Subramaniam, V. and Reed M. Agricultural inter-sectoral linkages and its contribution to economic growth in the transition countries, Contributed Paper Prepared for Presentation at the *International Association of Agricultural Economists Conference*, Beijing, China, 2009;

[11] Singariya M. R., Narain Sinha. Relationships among Per Capita GDP, Agriculture and Manufacturing Sectors in India, *Journal of Finance and Economics, 2015*, Vol. 3, No. 2, 36-43;

[12] Tolulope Odetola and Chinonso Etumnu . Contribution of Agriculture to Economic Growth in Nigeria, *The 18th Annual Conference of the African Econometric Society (AES) Accra, Ghana at the session organized by the Association for the Advancement of African Women Economists (AAAWE)*, 22nd and 23rd July, 2013;

[13] Enoma Anthony. Agricultural Credit and Economic Growth in Nigeria: An Empirical Analysis, *Business and Economics Journal*, Volume 2010: BEJ-14 1-7;

[14] Abdulkarim K. Alhowaish, Faez S. Al-shihri and Sayed M.S. Ahmed. Inter-Sectoral Linkages and Economic Growth in Saudi Arabia: Toward a Successful Long-term Development Strategy, *International Journal of Science and Research (IJSR)* Volume 3 Issue 8, August 2014, 1654 1659;

– keçən ehtiyatlar (ilin əvvəlinə);
– idxal.

Konkret sosial-iqtisadi vəziyyətin nəzərə alınması ilə, formalaşma mənbələri ilə kənd təsərrüfatı məhsullarının məcmu təklifinin strukturu müəyyən spesefik mənbələrlə - əmtəə krediti, humanitar kömək və s. tamamlana bilər [15].

Kənd təsərrüfatının məcmu məhsul təklifinin bütün üç tərkib hissəsindən yerli istehsal hesabına formalaşan təklif əsas rol oynayır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının bazar təklifinin empirik tədqiqində aşağıdakı istiqamətlərdə təhlil aparılır:

– kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və satışının dinamikası;
– məcmu təklifin strukturu,
– kənd təsərrüfatı məhsulların idxalının dinamikası;
– özünü təminatın dinamikası və strukturu;
– kənd təsərrüfatı məhsulların məcmu təklifinin dinamikasına təsir göstərən faktorlar [16].

Biz isə hal-hazırda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının araşdırılmasını həyata keçirəcəyik.

3.1. Aqrar sahədə məhsul təklifinin əsas göstəricilərinin təhlili

Respublikada kənd təsərrüfatının son 15 ildəki vəziyyətinə nəzər yetirərək onu söyləmək olar ki, təsərrüfatların sayı 2158-dən 1701-ə qədər azalmış, ən pik dövrü 2009-cu il olmuşdur 2392 vahid. Kəskin azalma 2001-ci ildə olmuş (1753) və daha sonra 2007-2008-ci ilə qədər (2098 və 2258) artmışdır. Ondan ziyanla işləyənlərin sayı 52,5%-dən 7,3-% ə qədər azalmışdır. Ən aşağı göstəricı 2013-cü ilə təsadüf edir – 4,7 %. Kənd təsərrüfatında faktiki qiymətlərlə ümumi gəlirində 1118 min manatdan 102723 min manata qədər, başqa sözlə 92 dəfə artım müşahidə olunmuşdur. Balans gəliri – 3315 min manatdan 59028 min manata qədər yüksəlmişdir. Bütün maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti üzrə rentabellik – 19,2 %-dən 17,0 %-ə qədər artmışdır. Ən yüksək göstərici 2009-cu (21,5 %) və 2011-ci (16,0%) ildə olmuşdur. Kənd təsərrüfatı məhsullarının, iş və xidmətlərin satışından əldə edilən gəlir – 2515 min manatdan 55381 min manata qədər artmışdır. Ondan bitkiçilik məhsulları üzrə artım 616 min manatdan 16234 min manata qədər artmışdır. Heyvandarlıq məhsulları üzrə isə – 1753 min manatdan 25842 min manata qədər artmışdır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının, iş və xidmətlərin rentabelliyi –14,6 %-dən 16,0 %-ə qədər artmışdır. Ən yüksək göstərici 2009-

[15] Гришаева, Л.В. Сельскохозяйственные рынки: Учебное пособие / Л.В. Гришаева. - Омск: Изд-во ОмГАУ, 2003. - 204 с.
[16] Гришаева, Л.В. Сельскохозяйственные рынки: Учебное пособие / Л.В. Гришаева. - Омск: Изд-во ОмГАУ, 2003. - 204 с..

cu (18,1,) və 2011-ci (19,7,) ildə olmuşdur. Ondan bitkiçilik məhsulları üzrə artım – 7,0 %-dən 29,3%-ə qədər olmuşdur. Ən yüksək göstərici 2004-ci (39,4%) 2005-ci (41,5%) və 2012-ci (35,5%) 2013-ci (35,1%) ildə olmuşdur. Heyvandarlıq məhsulları üzrə isə – 23,2%- dən 29,3%-ə qədər artmışdır. Ən yüksək göstərici 2009-cu (19,7%) və 2011-ci (20,5%) ildə olmuşdur.

Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahəsi üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiya 2000-ci ildə 6,5 milyon manatdan 2014-ci ildə 363,9 milyon manata qədər artmış, başqa sözlə 56 dəfə artım müşahidə olunmuşdur. Ən yüksək göstərici 2010-ci (431,0 milyon manat), 2011-ci (2643,5 milyon manat), 2012-ci (648,8 milyon manat) və 2013-ci (574,3 milyon manat) ildə olmuşdur. Xüsusi çəkisi isə 0,7%-dən 16,0%-ə qədər artmışdır. Ən yüksək göstərici də müvafiq olaraq həmin illərdə 2010-ci (4,4%), 2011-ci (3,4%), 2012-ci (4,2%) və 2013-ci (3,2%) ildə olmuşdur.

Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahəsi üzrə ümumi daxili məhsul, faktiki qiymətlərlə 2000-ci ildə 758,9 milyon manatdan 2014-ci ildə 3111,0 milyon manata qədər artmışdır. Başqa sözlə 4 dəfə artım müşahidə olunmuşdur. Ən yüksək göstərici 2010-ci (2344,6 milyon manat), 2011-ci (437,3 milyon manat), 2012-ci (2813,7 milyon manat) və 2013-ci (3122,2 milyon manat) ildə olmuşdur. Xüsusi çəkisi isə 16,1%-dən 5,3%-ə qədər artmışdır. Bu azalma nisbidir, belə ki sənaye və tikintinin payı iqtisadi inkişafla bağlı sürətlə artmışdır.

Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahəsi üzrə əsas fondlar, ilin sonuna balans dəyəri 2000-ci ildə 2634,4 milyon manatdan 2014-ci ildə 6509,9 milyon manata qədər sabit templə artmışdır. Başqa sözlə 2,5 dəfə artım müşahidə olunmuşdur. Xüsusi çəkisi isə 14,5%-dən 6,2%-ə qədər artmışdır. Bu azalma nisbidir. Belə ki sənayenin payı yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, respublikanın ümumi iqtisadi inkişafı ilə bağlı sürətlə artmışdır.

Kənd təsərrüfatının faktiki qiymətlərlə bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə ümumi məhsul 2000-ci ildə 1112,4 milyon manatdan 2014-ci ildə 5225,8 milyon manata qədər sabit templə artmışdır. Başqa sözlə bu illər ərzində artım 4,7 dəfəyə çatmışdır. Bitkiçilik üzrə faktiki qiymətlərlə bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə ümumi məhsul həmin dövrdə 617,7 milyon manatdan 2449,4 milyon manata qədər sabit templə artmışdır. Başqa sözlə 3,9 dəfə artım qeydə alınmışdır. Heyvandarlıq məhsulları üzrə isə həmin dövrdə faktiki qiymətlərlə bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə ümumi məhsul 494,7 milyon manatdan 2776,4 milyon manata qədər sabit templə artmışdır. Başqa sözlə 5,6 dəfə artım olmuşdur. Kənd təsərrüfatı müəssisələri və sair təşkilatlar üzrə faktiki qiymətlərlə bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə ümumi məhsul 2000-ci ildə 23,9 milyon manatdan 2014-ci ildə 404,5 milyon manata qədər sabit templə artmışdır. Başqa sözlə 16,9 dəfə artım müşahidə olunmuşdur. Bitkiçilik üzrə həmin dövrdə ümumi məhsul 17,8 milyon manatdan 111,8 milyon manata

qədər sabit templə artmışdır. Başqa sözlə 6,3 dəfə artım qeydə alinmişdir. Heyvandarlıq məhsulları üzrə ümumi məhsulun həmin dövrdə 6,1 milyon manatdan 292,7milyon manata qədər sabit templə artım müşahidə olunmuşdur. Başqa sözlə artım 47,9 dəfə olmuşdur. Fərdi sahibkarlar, ailə kəndli və ev təsərrüfatları üzrə faktiki qiymətlərlə bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə ümumi məhsul 2000-ci ildə 1088,5 milyon manatdan 2014-ci ildə 4821,3 milyon manata qədər sabit templə artmışdır. Başqa sözlə 4,5 dəfə artım müşahidə olunmuşdur. Bitkiçilik üzrə həmin dövrdə ümumi məhsul 599,9 milyon manatdan 2337,6 milyon manata qədər sabit templə artmışdır. Başqa sözlə 3,9 dəfə artım müşahidə olunmuşdur. Heyvandarlıq məhsulları üzrə isə həmin dövrdə ümumi məhsul 488,6milyon manatdan 2483,7 milyon manata qədər sabit templə artmışdır. Başqa sözlə bu artım 4,1 dəfə olmuşdur.

Kənd təsərrüfatı müəssisələri, xidmət təşkilatları və fərdi sahibkar təsərrüfatlarının sayı ilin sonuna 2910-dan 1869-ə qədər azalmışdır. Bu azalma kənd təsərrüfatı müəssisələrində 2653-dən 1334-ə qədər, dövlət müəssisələrində 408-dən 240-ə qədər, kooperativlərdə 250-dən 64-ə qədər, digər özəl müəssisələrdə 1993-dən 1028-ə qədər, xidmət təşkilatlarında 257-dən 235-ə qədər, fərdi sahibkarlarda 3248-dən 1624-ə qədər olmuşdur.

2014-cü ildə Azərbaycanda bitkiçilik məhsulları üzrə məhsul təklifinə nəzər yetirək. Dənlilər üzrə cəmi 2295317 ton məhsul istehsal olunmuşdur. İlin əvvəlinə qalıq 1623365 ton idi. Ehtiyatların cəmi 5409662 ton təşkil etmişdir. 1490980 ton idxal, 2 ton ixrac olunmuş, itkilər isə 257085 ton çatmışdır. Başqa sözlə yerli istehsalın 65%-i həcmində idxal olunmuş və ya ehtiyatların 28%-ə qədərini 2014-ci ilin idxalı təşkil etmişdir. O cümlədən buğda üzrə bu göstərici aşağıdakı kimi olmuşdur. Belə ki, cəmi 1407405 ton məhsul istehsal olunmuşdur. İlin əvvəlinə qalıq 1229652 ton, ehtiyatların cəmi isə 3832713 ton təşkil etmişdir. İdxal 1195656 ton, itkilər 228413 ton olmuşdur. İxrac isə olmamışdır. Başqa sözlə yerli istehsalın 97,3 %-i həcmində məhsul idxal olunmuş və ya ehtiyatların 31,2 %-ə qədərini 2014-ci ilin idxalı təşkil etmişdir. Qarğıdalı üzrə cəmi 203596 ton məhsul istehsal olunmuşdur. İlin əvvəlinə qalıq 108504 ton, ehtiyatların cəmi isə 467362 ton təşkil etmişdir. İdxal 15526 ton, ixrac 2 ton, itkilər 621 ton olmuşdur. Başqa sözlə yerli istehsalın 7,6 %-i həcmində idxal olunmuş və ya ehtiyatların 3,3 %-ə qədərini 2014-ci ilin idxalı təşkil etmişdir. Kartof üzrə cəmi 819319 ton məhsul istehsal olunmuş, ilin əvvəlinə qalıq 580842 ton, ehtiyatların cəmi 1543795 ton təşkil etmişdir. Bu il ərzində 143634 ton məhsul idxal, 49476 ton ixrac olunmuş, itkilər 55138 ton olmuşdur. Başqa sözlə yerli istehsalın 17,5%-i həcmində idxal olunmuş və ya ehtiyatların 9,3 %-ə qədərini 2014-ci ilin idxalı təşkil etmişdir. Bütün növ tərəvəz cəmi 1187681 ton məhsul istehsal olunmuşdur. İlin əvvəlinə qalıq 196990 ton idi. Ehtiyatların cəmi 1423436 ton təşkil etmişdir. İdxal 38765 ton, ixrac 77883 ton, itkilər 74684 ton olmuşdur. Başqa sözlə yerli istehsalın 3,3%-i həcmində məhsul idxal olunmuş və ya

ehtiyatların 2,72%-ə qədərini 2014-ci ilin idxalı təşkil edir. Bostan məhsulları üzrə cəmi istehsal 440859 ton, ilin əvvəlinə qalıq 2777 ton, ehtiyatların cəmi isə 443637 ton olmuşdur. İdxal 1ton, ixrac 1746 ton, itkilər 28938 ton təşkil etmişdir. Meyvə və giləmeyvə üzrə cəmi 850803 ton məhsul istehsal olunmuş, ilin əvvəlinə qalıq 44148 ton, ehtiyatların cəmi 920121 ton təşkil etmişdir. İdxal 25170 ton, ixrac 12236 ton, itkilər 40591 ton olmuşdur. Başqa sözlə yerli istehsalın 3,0%-i həcmində məhsul idxal olunmuş və ya ehtiyatların 2,72%-ə qədərini 2014-ci ilin idxalı təşkil edir.

2014-ci ilin təklifin təhlili zamanı o da aydın olur ki, dənlilər üzrə ehtiyatların 41,6%-i, buğda üzrə 54,2%-i, qarğidalı üzrə 33,8%-i sənaye ehtiyaclarına sərf olunur. Bundan başqa dənlilər üzrə ehtiyatların 4,8 %-i, buğda üzrə 6%-ə qədəri itkilərə məruz qalmışdır. Məhsul təklifinin dənlilər üzrə 1,8%-i, buğda üzrə 2,0%-i, qarğıdalı üzrə 3,3%-i, bütün növ tərəvəz üzrə 71,5%-i, kartof 83,3%-i, bostan məhsulları üzrə 85%-i, meyvə və giləmeyvə üzrə 68%-i, quru soğan üzrə 79,3 %-i ərzaq üçün natura şəkilində istehlak olunmuşdur. Təklifin az da olsa qeyri-rasional istifadəsi itkilərə nəzər yetirəndə daha aydın duyulur. Belə ki, məsələn dənli paxlalılar üzrə cəmi itki ixracdan 2,6 dəfə çox, kartof üzrə 1,1 dəfə, və ya idxalın 38%-i qədər, bütün növ tərəvəz üzrə 95,9% qədər çox, quru soğan üzrə 3,3 dəfə çox, bostan məhsulları üzrə 16,6 dəfə çox, meyvə və giləmeyvə üzrə 3,3 dəfə çox olmuşdur.

2007-2014-cü illər arasında dənlilərin üzrə məhsul təklifinə nəzər yetirən zaman o aydın olur ki, ilin əvvəlinə qalıq 2,5 dəfə sabit templərlə, istehsal isə 18% artmışdır. Hərçənd 2008-2009-cı illər və 2011-2013-cü illər arası bu göstərici 25,1-47,2% olmuşdur. Bunu da müəyyən mənada kənd təsərrüfatının mövsümü, təbii-iqlimi xüsusiyyətlərinin əsas olduğu ilə əlaqələndirmək olar. İdxal 2009-cu ildə azalsa da (30,7%) və 2013-cü ildə (9%) artsa da, 2014-ci ildə 2007-ci ilin səviyyəsində olmuşdur. Ümumi təklif və ehtiyatların cəmi 2007-2014-ci illər ərzində 1,3 dəfə artmışdır. Lakin 2014-ci ilin göstəricisi 2013-cü ilin göstəricisindən 8% azalmışdır. Buna baxmayaraq 2014-cü ildə ərzaq məhsullarının istehsalı üçün istifadə 2013-cü ilin göstəricisindən 2,5 faiz çox olmuşdur. Belə artım toxum üçün istifadənin – 11%, mal-qara və quş yemi üçün istifadənin – 6,5%, qeyri-ərzaq məhsullarının istehsalı üçün istifadənin – 10%, itkilərin 14,2%-i sonuna qalığın 12,2%-i azalması hesabına olmuşdur.

3.2. Aqrar sahədə məhsul təklifinin formalaşmasına təsir edən amillərin qiymətləndirilməsi

Aqrar bazarda məhsul təklifi sırasına bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə bir çox kənd təsərrüfatı məhsullarını: dənli və dənli paxlalı bitkilərin istehsalını, payızlıq buğdanın, kartofun, tərəvəzin, meyvə və giləmeyvənin, üzümün, şəkər çuğundurunun ümumi yığımını, ət, süd və yumurta istehsalını,

o cümlədən kənd təsərrüfatında ÜDM-i, bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunu daxil edərək onun dinamikasına təsir edən əsas amillərə isə bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə iribuynuzlu mal-qaranın, qoyun və keçilərin, quşların baş sayını, torpağın işlənməsi üçün kənd təsərrüfatı maşınlarını, kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahələrini, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq investisiyanı, əsas kənd təsərrüfatı texnikası növlərinin parkını, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda işləyənlərin sayını, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı və yeyinti sənayesi üçün idxal olunan avadanlıqların həcmini aid etmək olar.

Bu baxımdan məhsul təklifinin hər bir növünə sadalanan amillərin təsirini müəyyən etmək və qiymətləndirmək üçün PASW Statistics 18 paketindən istifadə edərək onlar arasında asılılığı əks etdirən mürəkkəb xətti korrelyasiya reqressiya tənlikləri qurulmuşdur. Statistik məlumat kimi Dövlət Statistika Komitəsinin son 21 ili (1995-2015-ci illər) əks etdirən internet məlumatlarında istifadə olunmuşdur.

Bütün göstəricilər natural (*e* əsaslı) loqarifmaya (*ln*) çevrilmişdir.

Cədvəl 1. Aqrar bazarda məhsul təklifi

İllər	Ümumi Daxili Məhsulun İstehsalı-Balıqçılıq, balıqyetişdirmə (mln.manat)	Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu, faktiki mövcud qiymətlərlə (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (mln.manat)	Dənli və dənli paxlalı bitkilərin istehsalı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (min ton)	Payızlıq buğdanın ümumi yığımı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (min ton)	Kartofun ümumi yığımı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (min ton)	Tərəvəzin ümumi yığımı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (min ton)	Meyvə və giləmeyvənin ümumi yığımı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (min ton)	Üzümün ümumi yığımı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (min ton)	Şəkər çuğundurunun ümumi yığımı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (*min ton*)	Ət istehsalı (kəsilmiş çəkidə) (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (*min ton*)	Süd istehsalı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (*min ton*)	Yumurta istehsalı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (*mln. ədəd*)
1995	560,7	726,8	921,4	624,5	155,5	424,1	324,4	308,7	28,1	109,4	826,5	455,8
1996	590,2	925,3	1018,3	757,9	214,6	570	321,2	275	46,1	115,7	843,3	477,3
1997	600,3	853,5	1127,1	934,2	223,4	495,4	330,9	145,3	33,7	126,2	881,5	492,4
1998	659,2	921,6	950,3	819,4	312,5	502,3	390,6	144,2	41,4	140,9	946,5	509
1999	700,6	989,1	1098,3	865,3	394,1	670,8	436,5	112,5	42,2	147,8	993,4	526,3
2000	758,9	1112,4	1540,2	1173,3	469	780,8	477	76,9	46,7	153,6	1031,1	542,6
2001	788,7	1242,2	2016,1	1526,7	605,8	916,4	497,5	68,1	41,3	160,8	1073,7	555,5
2002	846,0	1342,9	2195,9	1730,8	694,9	974,6	516,8	62,1	115,8	172,8	1119,8	561,6
2003	888,0	1450,5	2057,8	1545	769	1046,3	572,1	65	128,9	185,6	1167,8	681,9
2004	937,3	1572,7	2158,2	1611,1	930,4	1076,2	424,6	54,9	56,8	196,8	1213,7	829,4
2005	1137,9	1844,8	2126,7	1565,2	1083,1	1127,3	625,7	79,7	36,6	198	1251,8	874,6
2006	1329,4	2115,5	2078,9	1493,8	999,3	1186,4	662,4	94,1	167,2	204,7	1299,3	760,9
2007	1901,0	2918,6	2004,4	1328,6	1037,3	1227,3	677,8	103,4	141,9	218,7	1341	953,6
2008	2246,0	3505,9	2498,3	1664,2	1077,1	1228,3	712,8	115,8	190,7	228	1381,3	1101,2
2009	2179,5	3805,5	2988,3	2131,5	983	1178,6	718,2	129,2	188,7	231,5	1432,8	1209,4
2010	2344,6	3877,7	2000,5	1305,4	953,7	1189,5	729,5	129,5	251,9	244,9	1535,8	1178,6

2011	2643,5	4525,2	2458,4	1639,8	938,5	1214,8	765,8	137	252,9	254,9	1597,5	1011
2012	2813,7	4844,6	2802,2	1846,5	968,5	1216,2	810	151	173,8	276	1695,6	1226,7
2013	3122,2	5244,6	2955,3	1892,2	992,8	1236,3	853,8	148,5	187,9	286,9	1796,7	1401,5
2014	3111,0	5225,8	2383,3	1449	819,3	1187,7	850,8	147,7	173,3	291,2	1855,8	1562,7
2015	3385,3	5635,3	2999,4	1687,3	839,8	1275,3	888,4	157,1	184,3	298,6	1924,5	1552,9

Mənbə: www.stat.gov.az

Cədvəl 2.
Aqrar bazarda məhsul təklifinə təsir edən amillər

İllər	İribuynuzlu mal-qaranın baş sayı (bütün kateqoriyaları üzrə) (minbaş)	Qoyun və keçilərin baş sayı (bütün kateqoriyaları üzrə) (minbaş)	Quşların baş sayı (bütün kateqoriyaları üzrə) (minbaş)	Kənd təsərrüfatı bitkilərinin baş cəmi sahəsi (bütün kateqoriyaları üzrə) (minhektar)	Kənd təsərrüfatı, meşə və balıqçılıq (mininvestisiya (min manat)	Əsas kənd təsərrüfatı vətexnikası növlərinin parkı	Kənd təsərrüfatı, meşə balıqçılıq (min nəfər)	Torpağın işlənməsi üçün kənd təsərrüfatı vəmaşınları, ədəd minABŞ dolları	Kənd təsərrüfatı məhsullarını n emalı üçünavadanlıqlar, ədəd minABŞ dolları	Yeyinti sənayesi üçünavadanlıqlar, min ABŞ dolları
1995	1632,8	4557,6	14417,8	1207,9	5021	68811	1555,2	32,8	32,8	1 717,1
1996	1681,7	4644,4	13333,4	1207,4	5692	67998	1520,5	42,0	42,0	1 917,1
1997	1779,9	4922	12030,7	1077,9	6003	63781	1530,6	267,4	52,8	2 717,1
1998	1843,5	5267	13234	920,4	6850	60902	1529,1	561,8	92,0	3 717,1
1999	1913,2	5511,9	13873,7	832,7	10967	55492	1569,6	2 318,1	96,1	5 677,5
2000	1961,4	5773,8	14711,1	1041,5	6469,6	53892	1509,4	1 070,5	2 787,4	1 717,1
2001	2021,6	6085,7	14740,5	1162,3	8328,8	50231	1521,7	4 600,3	4 247,8	3 147,8
2002	2097,9	6558,9	15351,2	1222,9	18462,9	39036	1530,4	4 126,2	5 281,2	5 629,5
2003	2178,6	6986,4	17137,5	1219,5	37449,7	31879	1546,1	443,9	3 638,8	6 660,8
2004	2241,8	7280,1	17545	1293,8	35038,2	28936	1551,6	1 387,8	3 175,2	54 196,6
2005	2315,8	7488,8	18253,3	1327,9	40685,2	23906	1573,6	7 651,8	9 863,1	20 064,6
2006	2369,8	7668,5	19036	1326,3	58320,3	27902	1583,2	27 008,0	11 740,7	13 300,6
2007	2421,9	7799,9	18760,6	1323,9	243280,6	31921	1597,6	9 952,1	17 572,7	21 953,3
2008	2486,8	8032,5	20754	1499,9	336533,7	33081	1611,3	13 386,1	16 144,6	9 561,6
2009	2543,4	8199,8	22352,9	1705,4	266637,3	33158	1628,6	44 139,3	6 357,6	11 925,5
2010	2582,4	8331,2	22041,6	1583,9	431011,9	32382	1655	16 820,0	15 224,1	18 138,1
2011	2613,7	8405	22432,3	1608,2	437348,6	32468	1657,4	18 065,8	29 522,7	19 987,7
2012	2647,9	8474,3	23162	1647,1	648836,7	31939	1673,8	14 649,5	20 278,0	25 222,0
2013	2678,2	8569,4	24581,4	1684,2	574272,6	37655	1677,4	41 088,9	29 366,1	49 982,4

2014	2703,3	8630,5	25172,7	1613,8	363946,9	37454	1691,7	87 435,9	18 127,5	15 621,6
2015	2697,5	8645,4	28851,7	1585,4	355467,2	38739	1698,4	34 609,6	14 386,2	5 660,2

Mənbə: www.stat.gov.az

y_1 - Kənd təsərrüfatının ÜDM-in istehsalı – balıqçılıq, balıqyetişdirmə (*mln.manat*)
y_2 - Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu, faktiki mövcud qiymətlərlə (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (*mln.manat*)
y_3 - Dənli və dənli paxlalı bitkilərin istehsalı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (*min ton*)
y_4 - Payızlıq buğdanın ümumi yığımı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (*min ton*)
y_5 - Kartofun ümumi yığımı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (*min ton*)
y_6 - Tərəvəzin ümumi yığımı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (*min ton*)
y_7 - Meyvə və giləmeyvənin ümumi yığımı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (*min ton*)
y_8 - Üzümün ümumi yığımı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (*min ton*)
y_9 - Şəkər çuğundurunun ümumi yığımı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (*min ton*)
y_{10} - Ət istehsalı (kəsilmiş çəkidə) (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (*min ton*)
y_{11} - Süd istehsalı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (*min ton*)
y_{12} - Yumurta istehsalı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (*mln. ədəd*)
x_1 - İribuynuzlu mal-qaranın baş sayı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (*min baş*)
x_2 - Qoyun və keçilərin baş sayı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (*min baş*)
x_3 - Quşların baş sayı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (*min baş*)
x_4 - Torpağın işlənməsi üçün kənd təsərrüfatı maşınları, ədəd min ABŞ dolları
x_5 - Kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahəsi cəmi (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) (*min hektar*)
x_6 - Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq investisiya (*min manat*)
x_7 - Əsas kənd təsərrüfatı texnikası növlərinin parkı
x_8 - Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq (*min nəfər*)
x_9 - Kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı üçün avadanlıqlar, ədəd min ABŞ dolları
x_{10} - Yeyinti sənayesi üçün avadanlıqlar, ədəd min ABŞ dolları

$$y_1 = e^{9{,}77287} x_1^{5.36300} x_2^{-4.71715} x_3^{1.24723} x_4^{0.03548} x_5^{-0.05105} x_6^{0.22590} x_7^{-0.00009} x_8^{-2.33690} x_9^{0.04119} x_{10}^{0.00186} \quad (1)$$

Std. Error	12.83217	1.43793	1.31124	.32904	.01538	.12690	.03368	.13902	1.72970	.01712	.02038
Correlations		.95451**	.92144**	.86557**	.96640**	.87002**	.97824**	–.63131**	.94699**	.82782**	.68258**
t–statistic	.76159	3.72968	–3.59746	3.79047	2.30689	–.40224	6.70760	–.00064	–1.35105	2.40649	.09135
Sig.	.46389	.00391	.00487	.00354	.04374	.69597	.00005	.99950	.20646	.03690	.92902

R^2=0.998033; DW=1.94581; F=507.553915***.

$$y_1 = e^{-4,77778} x_1^{4.71129} x_2^{-4.12991} x_3^{0.94932} x_4^{0.03009} x_6^{0.19726} x_9^{0.05219} \quad (2)$$

Std. Error	3.15277	.91176	.48668	.12378	.01324	.02220	.01271
Correlations		.95451**	.92144**	.86557**	.96640**	.97824**	.82782**
t–statistic	–1.51542	5.16727	–8.48589	7.66948	2.27267	8.88442	4.10518
Sig.	.15191	.00014	.00000	.00000	.03933	.00000	.00107

R^2=0.997565; DW=1.82086

$$y_2 = e^{7,69708} x_1^{7.40022} x_2^{-5.05969} x_3^{1.15213} x_4^{0.01768} x_5^{0.24997} x_6^{0.17676} x_7^{0.03257} x_8^{-3.82066} x_9^{0.01} \quad (3)$$

Std. Error	13.03262	1.46039	1.33173	.33418	.01562	.12889	.03420	.14119	1.75672	.01738	.02070
Correlations		.96567**	.93660**	.96962**	.87075**	.88437**	.97943**	–.66169**	.93506**	.84647**	.70301**
t–statistic	.59060	5.06730	–3.79935	3.44760	1.13199	1.93946	5.16771	.23069	–2.17489	1.10140	.49639
Sig.	.56789	.00049	.00349	.00625	.28405	.08115	.00042	.82221	.05472	.29653	.63035

R^2=0.998302;DW=2.6470526;F=588.210439***.

$$y_2 = e^{4,32563} x_1^{8.55049} x_2^{-5.29465} x_3^{1.06309} x_5^{0.27559} x_6^{0.15705} x_8^{-4.06180} \quad (4)$$

Std. Error	8.26218	.83908	.59953	.21824	.11354	.02694	1.26057
Correlations		.96567**	.93660**	.96962**	.88437**	.97943**	.93506**
t–statistic	.52355	10.19034	–8.83136	4.87115	2.42736	5.82959	–3.22220
Sig.	.60878	.00000	.00000	.00025	.02929	.00004	.00614

R^2=0.997763; DW=2.562817

$$y_3 = e^{11,68079} x_4^{0.04587} x_5^{0.75475} x_6^{-0.01456} x_7^{-0.09636} x_8^{-1.26941} x_9^{0.08178} x_{10}^{-0.00559} \quad (5)$$

Std. Error	19.85125	.03748	.35910	.08070	.25160	2.93020	.04474	.06236
Correlations		.84407**	.81458**	.83077**	–.80294**	.68125**	.93330**	.69403**

t–statistic	.58842	1.22387	2.1019	–.18041	–.38299	–.43322	1.82767	–.08967
Sig.	.56634	.24272	.05563	.85961	.70792	.67196	.09063	.92991

R^2=0.913801; DW=1.80773; F=19.687611***.

$$y_3 = e^{2,92108} x_5^{0.50908} x_8^{0.12128}$$

Std. Error	1.43027	.21396	.01834
Correlations		.81458**	.68125**
t–statistic	2.04233	2.37931	6.61310
Sig.	.05605	.02861	.00000

R^2=0.901897; DW=2.057877

$$y_4 = e^{37,30560} x_4^{0.07411} x_5^{0.67805} x_6^{0.01373} x_7^{-0.09941} x_8^{-4.7793} x_9^{0.04831} x_{10}^{0.01779}$$

Std. Error	21.58426	.04075	.39045	.08774	.27356	3.18600	.04865	.06780
Correlations		.80029**	.69796**	.72073**	–.80840**	.52307**	.89352**	.67491**
t–statistic	1.72837	1.81877	1.73659	.15650	–.36338	–1.50010	.99306	.26236
Sig.	.10758	.09205	.10608	.87804	.72216	.15748	.33880	.79716

R^2=0.862298;DW=1.649407;F=11.629583***.

$$y_4 = e^{33,28607} x_4^{0.07363} x_5^{0.70868} x_8^{-4.38560} x_9^{0.06836}$$

Std. Error	11.81308	.03759	.34817	1.84513	.03461
Correlations		.80029**	.69796**	.52307**	.89352**
t–statistic	2.81773	1.95861	2.03547	–2.37686	1.97504
Sig.	.01238	.06783	.05872	.03028	.06578

R^2=0.854415; DW=1.733427

$$y_5 = e^{49,00066} x_4^{0.07131} x_5^{-0.39732} x_6^{0.12900} x_7^{-0.69832} x_8^{-4.78497} x_9^{0.08838} x_{10}^{0.03056}$$

Std. Error	12.32119	.02326	.22289	.05009	.15616	1.81870	.02777	.03871
Correlations	.	.85721**	.65409**	.79902**	-.93207**	.58339**	.94771**	.87270**
t–statistic	3.97694	3.06563	–1.78264	2.57546	–4.47177	–2.63098	3.18258	.78966
Sig.	.00158	.00902	.09800	.02305	.00063	.02075	.00721	.44389

R^2=0.986194; DW=2.108299; F=132.668168***.

$$y_5 = e^{50,06885} x_4^{0.07207} x_5^{-0.42169} x_6^{0.13968} x_7^{-0.77310} x_8^{-4.77248} x_9^{0.08350}$$

Std. Error	12.08094	.02293	.21775	.04757	.12249	1.79402	.02671
Correlations		.85721**	.65409**	.79902**	–.93207**	.58339**	.94771**
t–statistic	4.14445	3.14343	–1.93654	2.93606	–6.31176	–2.66022	3.12650
Sig.	.00099	.00718	.07325	.01084	.00002	.01865	.00743

R^2=0.985532; DW=2.193104

$$y_6 = e^{16,04616} x_4^{0.02033} x_5^{-0.02016} x_6^{0.04771} x_7^{-0.31320} x_8^{-0.93996} x_9^{0.07932} x_{10}^{-0.01516}$$

Std. Error	12.11395	.02287	.21914	.04925	.15353	1.78811	.02730	.03805
Correlations		.86346**	.74197**	.84532**	–.89051**	.66106**	.96615**	.76097**
t–statistic	1.32460	.88886	–.09198	.96876	–2.03995	–.52567	2.90498	–.39828
Sig.	.20812	.39023	.92812	.35035	.06221	.60797	.01229	.69689

R^2=0.961908; DW=2.415869;F=46.897633***

$$y_6 = e^{9,04150} x_7^{-0.29275} x_9^{0.11287}$$

Std. Error	1.22642	.10645	.01439
Correlations		–.89051**	.96615**
t–statistic	7.37229	–2.75011	7.84337
Sig.	.00000	.01317	.00000

R^2=0.953143; DW=2.493939;

$$y_7 = e^{-15,94215} x_4^{0.02416} x_5^{-0.26778} x_6^{0.04566} x_7^{-0.14823} x_8^{3.42406} x_9^{0.06948} x_{10}^{-0.07883}$$

Std. Error	7.37064	.01391	.13332	.02996	.09341	1.08796	.01661	.02315
Correlations		.93593**	.92223**	.78897**	.92836**	–.73689**	.85628**	.91787**
t–statistic	–2.16292	1.73648	–2.00842	1.52402	–1.58680	3.14722	4.18247	–3.40516
Sig.	.04967	.10609	.06583	.15153	.13657	.00771	.00107	.00469

R^2=0.984039; DW=2.724045;F=114.505049***

$$y_7 = e^{-28,74090} x_5^{-0.28250} x_8^{4.97047} x_9^{0.10858} x_{10}^{-0.04324}$$

Std. Error	3.89173	.13091	.60561	.00978	.01909
Correlations		.78897**	.85628**	.91787**	.66677**
t–statistic	–7.38513	–2.15798	8.20741	11.10058	–2.26481
Sig.	.00000	.04647	.00000	.00000	.03776

R^2=0.974379;DW=2.455524

$$y_8 = e^{-53,63425} x_4^{0.02416} x_5^{-0.26778} x_6^{0.04566} x_7^{-0.14823} x_8^{3.42406} x_9^{0.06948} x_{10}^{-0.07883}$$

Std. Error	28.42072	.05365	.51412	.11554	.36021	4.19512	.06406	.08928
Correlations		–.24224	.16418	.05069	.49893*	.29856	–.40579	–.27256
t–statistic	–1.88715	–.75140	2.10089	.75452	1.19389	1.53705	–2.56093	–.93951
Sig.	.08167	.46580	.05572	.46399	.25385	.14826	.02370	.36460

R^2=0.868239;DW=1.379463;F=12.237698***

$$y_8 = e^{-59,23538} x_5^{1.39236} x_7^{0.58318} x_8^{6.67398} x_9^{-0.17264}$$

Std. Error	12.33893	.42777	.25900	1.94125	.04145
Correlations		.16418	.49893*	.29856	–.40579
t–statistic	–4.80069	3.25494	2.25166	3.43797	–4.16440
Sig.	.00020	.00497	.03875	.00338	.00073

R^2=0.849414; DW=1.622232

$$y_9 = e^{68.97095} x_4^{0.03670} x_5^{0.01630} x_6^{0.62864} x_7^{-0.00455} x_8^{-9.43845} x_9^{-0.00130} x_{10}^{-0.23189}$$

Std. Error	48.02221	.09066	.86870	.19522	.60864	7.08845	.10824	.15086
Correlations		.76711**	.79238**	.90400**	–.64217**	.78135**	.79674**	.59904**
t–statistic	1.43623	.40478	.01876	3.22021	–.00748	–1.33152	–.01197	1.53719
Sig.	.17456	.69222	.98532	.00670	.99415	.20589	.99063	.14822

R^2=0.871420;DW=2.542810;F=12.586365***

$$y_9 = e^{67.51436} x_6^{0.65856} x_8^{-9.24805} x_{10}^{-0.22219}$$

Std. Error	33.06758	.11914	4.60128	.10462
Correlations		.90400**	.78135**	.59904**
t–statistic	2.04171	5.52742	–2.00989	–2.12380
Sig.	.05701	.00004	.06059	.04866

R^2=0.868091;DW=2.575365

$$y_{10} = e^{-22.09946} x_1^{2.25482} x_2^{0.26066} x_3^{0.09664} x_4^{-0.02514} x_5^{-0.11480} x_6^{-0.04518} x_7^{0.20666} x_8^{0.79099} x_9^{0.00}$$

Std. Error	7.048 42	.78 982	.72 024	.18 074	.00 845	.06 971	.01 850	.07 636	.95 008	.00 940	.01 120
Correlations		.99 232 **	.97 878 **	.95 493 **	.90 849 **	.81 267 **	.94 955 **	–.75 496 **	.88 159 **	.90 436 **	.76 876 **
t–statistic	–3.1 3538	2.8 5485	.36 191	.53 469	–2.9 7681	–1.6 4694	2.4 4252	2.7 063 3	.83 255	.73 069	1.7 9529
Sig.	.01 059	.01 711	.72 495	.60 455	.01 388	.13 059	.03 470	.02 207	.42 454	.48 174	.10 284

R^2=0.997379;DW=1.745862;F=380.536222***

$$y_{10} = e^{-17.40952} x_1^{2.59579} x_3^{0.19299} x_4^{-0.02301} x_5^{-0.12043} x_6^{-0.03841} x_7^{0.19343} x_{10}^{0.02169}$$

Std. Error	1.85201	.26310	.08167	.00716	.05521	.01225	.03657	.00892
Correlations		.99232	.97878	.95493	.90849	.81267	.94955	–.75496
t–statistic	-9.40034	9.866 18	2,363 21	–3.21281	–2.18136	–3.13452	5.28888	2.43118
Sig.	.00000	.00000	.03437	.00680	.04812	.00790	.00015	.03026

R^2=0.997379;DW=1.658109;F=0.300419; 0.593669

$$y_{11} = e^{-31.55031} x_1^{1.71198} x_2^{0.35368} x_4^{-0.02626} x_5^{-0.00074} x_6^{-0.07753} x_7^{0.22028} x_8^{2.82829} x_9^{0.01720} x_{10}^{0.01}$$

Std. Error	3.1290 3	.679 97	.507 39	.007 14	.053 42	.013 97	.063 22	.508 14	.008 82	.009 24
Correlations		0.97595 **	0.95308 **	0.97191 **	0.89268 **	0.83037 **	0.94380 **	–0.69202 **	0.91812 **	0.87223 **

t–statistic	–10.08311	2.51771	.69707	–3.67650	.01386	–5.54756	3.48417	5.56596	1.94968	1.22149
Sig.	.00000	.02859	.50023	.00365	.98919	.00017	.00511	.00017	.07716	.24744

R^2=0.996437;DW=1.721806;F=341.898974***

$$y_{11} = e^{-30.45276} x_1^{2.16521} x_4^{-0.02709} x_6^{-0.07505} x_7^{0.16174} x_8^{2.72640} x_9^{0.01630}$$

Std. Error	2.80572	.26907	.00647	.01273	.03446	.45710	.00754
Correlations		.97595**	.89268**	.94380**	–.69202**	.91812**	.87223**
t–statistic	–10.85383	8.04706	–4.18421	–5.89430	4.69359	5.96458	2.16182
Sig.	.00000	.00000	.00092	.00004	.00035	.00003	.04844

R^2=0.997114;DW=1.703634

$$y_{12} = e^{8.20136} x_3^{1.38141} x_4^{0.03829} x_5^{0.07749} x_6^{0.07906} x_7^{0.11691} x_8^{-2.46891} x_9^{-0.03996} x_{10}^{0.05399}$$

Std. Error	18.38154	.47673	.02503	.25714	.05506	.18027	3.08843	.03401	.04355
Correlations		.97213**	.84844**	.86946**	.95508**	–.68128**	.92740**	.81042**	.73090**
t–statistic	.44617	2.89765	1.52965	.30135	1.43579	.64853	–.79940	–1.17502	1.23975
Sig.	.66342	.01338	.15203	.76830	.17661	.52886	.43959	.26277	.23876

R^2=0.970035;DW=2.343211;F=48.559486***.

$$y_{12} = e^{-4.81867} x_3^{1.08386} x_6^{-0.08099}$$

Std. Error	1.988202	.235807	.031795
Correlations		.95508**	.97213**
t–statistic	–2.423634	4.596412	2.547245
Sig.	.026126	.000224	.020216

R^2=0.959593;DW= 1.674549

Qeyd: *$\rho < 0.1$, **$\rho < 0.05$, ***$\rho < 0.01$,

Kənd təsərrüfatında (balıqçılıq, balıqyetişdirmə də daxil olmaqla) ÜDM istehsalının x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, x_6, x_7, x_8, x_9, x_{10} parametrlərindən asılılığını əks etdirən tənliyə nəzərən reqressiyanın və korelyasiyanın parametlərinin statistik əhəmiyyətliyinin qiymətləndirilməsi t – statistika vasitəsilə hər bir

parametr üçün etibarlılıq intervalının köməyi ilə həyata keçirilir. Belə ki, PASW Statistics 18 paketi ilə hesablanmış nəticədən aydın olur ki, x_7, x_8, x_{10} parametrləri statistik baxımdan əhəmiyyətsizdir (Sig. $\rho < 0.01$, $\rho < 0.05$, $\rho < 0.1$ heç biri ödənmir) (tənlik 1). Bu səbəbdən statistik əhəmiyyətliliyi az olan bəzi parametrlərin tənlikdən çixardılaraq növbəti tənlik alınır. Bu tənlikdə artıq sadalanan parametrlər çıxarılmışdır. Tənlikdə yer almış x_1, x_2, x_3, x_4, x_6, x_9 parametrləri statistik əhəmiyyətlidir. Elastiklik: Ex_1 = 4,71129, Ex_2 = – 4,12991, Ex_3 = 0,94932, Ex_4 = 0,03009, Ex_6 = 0,19726, Ex_9 = 0,05219-a bərabərdir (tənlik 2).

Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun, faktiki mövcud qiymətlərlə x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, x_6, x_7, x_8, x_9, x_{10} parametrlərindən asılılığını əks etdirən tənliyə nəzərən aydın olur ki, x_4, x_5, x_7, x_9, x_{10} parametrləri statistik baxımdan əhəmiyyətsizdir (Sig. $\rho < 0.01$, $\rho < 0.05$, $\rho < 0.1$ heç biri ödənmir) (tənlik 3). Bu səbəbdən statistik əhəmiyyətliliyi az olan bəzi parametrlərin tənlikdən çixardılaraq növbəti tənlik alınır. Bu tənlikdə artıq sadalanan parametrlər çıxarılmışdır. Tənlikdə yer almış x_1, x_2, x_3, x_5, x_6, x_8, parametrləri statistik əhəmiyyətlidir. Elastiklik: Ex_1 = 8,55049, Ex_2 = – 5,29465, , Ex_3 =1,06309, Ex_5 = 0,27559, Ex_6 = 0,15705, Ex_8 = – 4,06180-a bərabərdir (tənlik4).

Dənli və dənli paxlalı bitkilərin istehsalının (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) x_4, x_5, x_6, x_7, x_8, x_9, x_{10} parametrlərindən asılılığını əks etdirən tənliyə nəzərən aydın olur ki, x_4, x_6, x_7, x_9, x_{10} parametrləri statistik baxımdan əhəmiyyətsizdir (Sig. $\rho < 0.01$, $\rho < 0.05$, $\rho < 0.1$ heç biri ödənmir) (tənlik 5). Bu səbəbdən statistik əhəmiyyətliliyi az olan bir çox parametrlər tənlikdən çixardılaraq növbəti tənlik alınır. Tənlikdə yer almış x_5, x_8, parametrləri statistik əhəmiyyətlidir. Elastiklik: Ex_5 = 0,50908, Ex_8 = 0,12128-ə bərabərdir (tənlik 6).

Payızlıq buğdanın ümumi yığımı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) x_4, x_5, x_6, x_7, x_8, x_9, x_{10} parametrlərindən asılılığını əks etdirən tənliyə nəzərən aydın olur ki, bəzi parametrlər statistik əhəmiyyətsizdir (Sig. $\rho < 0.01$, $\rho < 0.05$, $\rho < 0.1$ heç biri ödənmir) (tənlik 7). Bu səbəbdən statistik əhəmiyyətliliyi az olan bir çox parametrlər tənlikdən çixardılaraq növbəti tənlik alınır. Tənlikdə yer almış x_4, x_5, x_8, x_9 parametrləri statistik əhəmiyyətlidir. Elastiklik: Ex_4 = 0,07363, Ex_5 = 0,70868, Ex_8 = – 4,38560, Ex_9 = 0,06836-a bərabərdir (tənlik 8).

Kartofun ümumi yığımı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) x_4, x_5, x_6, x_7, x_8, x_9, x_{10} parametrlərindən asılılığını əks etdirən tənliyə nəzərən aydın olur ki, ancaq bir x_{10} parametri statistik əhəmiyyətsizdir (Sig. $\rho < 0.01$, $\rho < 0.05$, $\rho < 0.1$ heç biri ödənmir) (tənlik 9). Bu səbəbdən statistik əhəmiyyətliliyi az olan bu parametr tənlikdən çixardılaraq növbəti tənlik alınır. Tənlikdə yer almış x_4, x_5, x_6, x_7, x_8, x_9 parametrləri statistik əhəmiyyətlidir. Elastiklik: Ex_4 =

0,07207, Ex_5 = – 0,42169, Ex_6 = 0,13968, Ex_7 = – 0,77310, Ex_8 = – 4,77248, Ex_9 = 0,08360-a bərabərdir (tənlik 10).

Tərəvəzin ümumi yığımı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) x_4, x_5, x_6, x_7, x_8, x_9, x_{10} parametrlərindən asılılığını əks etdirən tənliyə nəzərən aydın olur ki, bir çox parametrlər statistik əhəmiyyətsizdir (Sig. $\rho < 0.01$, $\rho < 0.05$, $\rho < 0.1$ heç biri ödənmir) (tənlik 11). Bu səbəbdən statistik əhəmiyyətliliyi az olan bu bir çox parametr tənlikdən çixardılaraq növbəti tənlik alınır. Tənlikdə yer almış x_7, x_9 parametrləri statistik əhəmiyyətlidir. Elastiklik: Ex_7 = – 0,29275, $E\,x_9$ = 0,11287 -ə bərabərdir (tənlik 12).

Meyvə və giləmeyvənin ümumi yığımı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) x_4, x_5, x_6, x_7, x_8, x_9, x_{10} parametrlərindən asılılığını əks etdirən tənliyə nəzərən aydın olur ki, x_4, x_5, x_7, parametrləri statistik əhəmiyyətsizdir (Sig. $\rho < 0.01$, $\rho < 0.05$, $\rho < 0.1$ heç biri ödənmir) (tənlik 13). Bu səbəbdən statistik əhəmiyyətliliyi az olan bu parametrlər tənlikdən çixardılaraq növbəti tənlik alınır. Tənlikdə yer almış x_5, x_8, x_9, x_{10} parametrləri statistik əhəmiyyətlidir. Elastiklik: Ex_5 = – 0,28250, Ex_8 = 4,97047, Ex_9 = 0,10858, Ex_{10} = – 0,04324-ə bərabərdir (tənlik 14).

Üzümün ümumi yığımı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) x_4, x_5, x_6, x_7, x_8, x_9, x_{10} parametrlərindən asılılığını əks etdirən tənliyə nəzərən aydın olur ki, x_4, x_5, x_6, x_7, x_8, x_{10} parametrləri statistik əhəmiyyətsizdir (Sig. $\rho < 0.01$, $\rho < 0.05$, $\rho < 0.1$ heç biri ödənmir) (tənlik 15). Bu səbəbdən statistik əhəmiyyətliliyi az olan bəzi parametrlər növbəti tənlikdə çixardıldı. Tənlikdə yer almış x_5, x_7, x_8, x_9, parametrləri statistik əhəmiyyətlidir. Elastiklik: Ex_5 = 1,39236, Ex_7 = 0,58318, Ex_8 = 6,67398, Ex_{10} = 0,17264-ə bərabərdir (tənlik 16).

Şəkər çuğundurunun ümumi yığımının (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) x_4, x_5, x_6, x_7, x_8, x_9, x_{10} parametrlərindən asılılığını əks etdirən tənliyə nəzərən aydın olur ki, x_7 - dən başqa bütün digər parametrlər statistik əhəmiyyətsizdir (Sig. $\rho < 0.01$, $\rho < 0.05$, $\rho < 0.1$ heç biri ödənmir) (tənlik 17). Bu səbəbdən statistik əhəmiyyətliliyi az olan bəzi parametrlər növbəti tənlikdə çixardıldı. Tənlikdə yer almış x_6, x_8, x_{10} parametrləri statistik əhəmiyyətlidir. Elastiklik: Ex_6 = 0,65856, Ex_8= – 9,24805, Ex_{10} = – 0,22219 -ə bərabərdir (tənlik 18).

Ət istehsalı (kəsilmiş çəkidə) (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, x_6, x_7, x_8, x_9, x_{10} parametrlərindən asılılığını əks etdirən tənliyə nəzərən aydın olur ki, x_2, x_3, x_5, x_8, x_9, x_{10} parametrləri statistik əhəmiyyətsizdir (Sig. $\rho < 0.01$, $\rho < 0.05$, $\rho < 0.1$ heç biri ödənmir) (tənlik 19). Bu səbəbdən statistik əhəmiyyətliliyi az olan bəzi parametrlər növbəti tənlikdə çixardıldı. Tənlikdə yer almış x_1, x_3, x_4, x_5, x_6, x_7, x_{10} parametrləri statistik əhəmiyyətlidir. Elastiklik: Ex_1 = 2,59579, Ex_3 = 0,19219, Ex_4= – 0,02301, Ex_5 = – 0,11480, Ex_6 = – 0,03841, Ex_7 = 0,19343, Ex_{10} = – 0,02169-a bərabərdir (tənlik 20).

Süd istehsalı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) x_1, x_2, x_4, x_5, x_6, x_7, x_8, x_9, x_{10} parametrlərindən asılılığını əks etdirən tənliyə nəzərən aydın olur ki, x_2, x_5, x_9, x_{10} parametrləri statistik əhəmiyyətsizdir (Sig. $\rho < 0.01$, $\rho < 0.05$, $\rho < 0.1$ heç biri ödənmir) (tənlik 21). Bu səbəbdən statistik əhəmiyyətliliyi az olan bəzi parametrlər növbəti tənlikdə çixardıldı. Tənlikdə yer almış x_1, x_4, x_6, x_7, x_8, x_9 parametrləri statistik əhəmiyyətlidir. Elastiklik: Ex_1 = 2,16521, Ex_4= – 0,02709, Ex_6 = – 0.02626 Ex_7 = 0,16174, Ex_8 = 2,72640, Ex_9 = 0,01630-a bərabərdir (tənlik 22).

Yumurta istehsalı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə) x_3, x_4, x_5, x_6, x_7, x_8, x_9, x_{10} parametrlərindən asılılığını əks etdirən tənliyə nəzərən aydın olur ki, x_3 parametrindən başqa bütün parametrlər statistik əhəmiyyətsizdir (Sig. $\rho < 0.01$, $\rho < 0.05$, $\rho < 0.1$ heç biri ödənmir) (tənlik 23). Bu səbəbdən statistik əhəmiyyətliliyi az olan bəzi parametrlər növbəti tənlikdə çixardıldı. Tənlikdə yer almış x_3, x_6 parametrləri statistik əhəmiyyətlidir. Elastiklik: Ex_3 = 1,08386, Ex_6 = – 0,08099-a bərabərdir (tənlik 24).

4. NƏTICƏ

Aparılmış tədqiqatın nəticəsi olar onu söyləmək olar ki, kənd təsərrüfatının ÜDM-in və kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu istehsalının, dənli və dənli paxlalı bitkilərin istehsalının, payızlıq buğdanın, kartofun, tərəvəzin, meyvə və giləmeyvənin, üzümün, şəkər çuğundurunun ümumi yığımının, ət süd və yumurta istehsalının artırılmasında kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda işləyənlərin sayı, iribuynuzlu mal-qaranın, qoyun və keçilərin quşların baş sayı, kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahəsi kimi ekstensiv amillərlə yanaşı, torpağın işlənməsi üçün kənd təsərrüfatı maşınlarının sayı, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq investisiya, əsas kənd təsərrüfatı texnikası növlərinin parkı, Kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı və, yeyinti sənayesi üçün avadanlıqların idxalı kimi intensiv amillərə də, diqqəti artırmaq lazımdır.

Əlavə. Tənliklərdən ρ-yə əsasən amillərin (x) çıxarılması

	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10
Y1	.00391	.00487	.00354	.04374	.69597	.00005	.99950	.20646	.03690	.92902
	.00014	.00000	.00000	.03933		.00000			.00107	
Y2	.00049	.00349	.00625	.28405	.08115	.00042	.82221	.05472	.29653	.63035
	.00000	.00000	.00025		.02929	.00004		.00614		
Y3	–	–	–	.24272	.05563	.85961	.70792	.67196	.09063	.92991
	–	–	–		.02861			.00000		
Y4	–	–	–	.09205	.10608	.87804	.72216	.15748	.33880	.79716
	–	–	–	.06783	.05872			.03028	.06578	
Y5	–	–	–	.00902	.09800	.02305	.00063	.02075	.00721	.44389
	–	–	–	.00718	.07325	.01084	.00002	.01865	.00743	
Y6	–	–	–	.39023	.92812	.35035	.06221	.60797	.01229	.69689
	–	–	–				.01317		.00000	
Y7	–	–	–	.10609	.06583	.15145	.13657	.00771	.00107	.00469
	–	–	–		.04647			.00000	.00000	.03776
Y8	–	–	–	.46580	.05572	.46399	.25385	.14826	.02370	.36460
	–	–	–		.00497		.03875	.00338	.00073	
Y9	–	–	–	.69222	.98532	.00670	.99415	.20589	.99063	.14822
	–	–	–			.00004		.06059		.04866
Y10	.01711	.72495	.60455	.01388	.13059	.03470	.02207	.42454	.48174	.10284
	.00000		.03437	.00680	.04812	.00790	.00015			.03026
Y11	.02859	.50023	.00365	.98919	.00017	.00511	.00017	.07716	.24744	.02859
	.00000			.00092		.00004	.00035	.00003	.04844	
Y12	–	–	.01338	.15203	.76830	.17661	.52886	.43959	.26277	.23876
	–	–	.000224			.020216				

ƏDƏBIYYAT

Гришаева, Л.В. Сельскохозяйственные рынки: Учебное пособие / Л.В. Гришаева. - Омск: Изд-во ОмГАУ, 2003. - 204 с.

Гришаева, Л.В. Сельскохозяйственные рынки: Учебное пособие / Л.В. Гришаева. - Омск: Изд-во ОмГАУ, 2003. - 204 с..

Abdulkarim K. Alhowaish, Faez S. Al-shihri and Sayed M.S. Ahmed. Inter-Sectoral Linkages and Economic Growth in Saudi Arabia: Toward a Successful Long-term Development Strategy, *International Journal of Science and Research (IJSR)* Volume 3 Issue 8, August 2014, 1654 1659;

Alam, G.M. The Role of Technical and Vocational Education in National Development of Bangladesh, *Asia Pac. J. Coop. Educ.*, 2008, 9(1), 25-44;

Andzio-Bika Herve Lezin Wilfrid and Kamitewoko Edwige, Role of

agriculture in economic development of developing countries: caze study of china and sub-saharan Africa (SSA), *Journal of Agricultural and Social Research.*Vol.4, # 2, 2004, 1-18;

Datt, G. and Ravallion, M. Farm productivity and rural poverty in India, *Journal of Developmental Studies* 34(4): 1998, 62-85;

Dowrick, S. and Gemmell, N. Industrial catching up and economic growth: a comparative study across the world's capitalist economics, *Economic Journal* 101,1991: 263-276;

Eicher Carl K. and Staatz John M. *Agricultural development in the Third World,* 1990: 550;

Enoma Anthony. Agricultural Credit and Economic Growth in Nigeria: An Empirical Analysis, *Business and Economics Journal,* Volume 2010: BEJ-14 1-7;

Gollin, D., Parente, S.L. and Rogerson, R. The role of agriculture in development, *American Economic Review* 92(2), 2002: 160-164;

Mirza Md. Moyen Uddin. Causal Relationship between Agriculture, Industry and Services Sector for GDP Growth in Bangladesh: An Econometric Investigation, *Journal of Poverty, Investment and Development An International Peer-reviewed Journal* Vol.8, 2015, 124-130;

Schultz, T.W. *Transforming Traditional Agriculture.* New Haven: Yale University Press. 1964;

Singariya M. R., Narain Sinha. Relationships among Per Capita GDP, Agriculture and Manufacturing Sectors in India, *Journal of Finance and Economics, 2015,* Vol. 3, No. 2, 36-43;

Subramaniam, V. and Reed M. Agricultural inter-sectoral linkages and its contribution to economic growth in the transition countries, Contributed Paper Prepared for Presentation at the *International Association of Agricultural Economists Conference*, Beijing, China, 2009;

Thirtle, C., Lin, L. and Piesse, J. The impact of researchled agricultural productivity growth on poverty reduction in Africa, Asia and Latin America, *World Development* 2003,31(2): 1959-1975;

Timmer, C. P. Getting agriculture moving: do markets provide the right signals?, *Food Policy* 1995, 20(5): 455-472;

Timmer, C.P. *Agriculture and economic development.* In: Gardner, B.L. and Rausser, G.C. (Eds.), Handbook of Agricultural Economics. Agriculture and its External Linkages, vol. 2A, 2002. Amsterdam: Elsevier Science Pulishers;

Titus O. Awokuse. Does Agriculture Really Matter for Economic Growth in

Developing Countries? *Selected Paper prepared for presentation at the American Agricultural Economics Association Annual Meeting, Milwaukee, WI*, July 28, 2009;

Tolulope Odetola and Chinonso Etumnu. Contribution of Agriculture to Economic Growth in Nigeria, *The 18th Annual Conference of the African Econometric Society (AES) Accra, Ghana at the session organized by the Association for the Advancement of African Women Economists (AAAWE)*, 22nd and 23rd July, 2013;

Wang, X. Z., Wu, S. L., and Gao, F. The relationship between economic growth and agricultural growth:The case of China. Paper presented at International Conference on E-Business and E-Government (ICEE),Guanghou, China, 2010;

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

DEZENFLASYON SÜRECİNDE TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN İZLERİ

Tuncay ÇELİK[1]
Bekir GÖVDERE[2]
Utku ONGUN[3]

ÖZET

Türkiye ekonomisi, finansal piyasalarda tam liberalizasyonun başladığı 1990'dan sonra iki önemli ekonomik kriz ile yüz yüze kalmıştır. Bu krizler, özellikle Türkiye'de finans piyasasının önemli bir bölümünü oluşturan bankacılık sektörünü doğrudan ve olumsuz etkilemiştir. Bu krizlerden ikincisinin yaşandığı 2001 yılına kadar Türk bankacılık sektörü genel olarak piyasaya az sayıda bankanın hakim olduğu, kamu bankalarının sektörde ağırlığının hissedildiği, şubeleşmenin çok olduğu, yüksek enflasyonla birlikte reel sektörden çok kamu iç borçlarını finanse ederek faiz gelirleriyle yüksek karların elde edildiği bir yapı göstermiştir. 2001 yılında yaşanan finansal krizin ardından Türkiye ekonomisinde uygulamaya konulan ve TCMB tarafından yürütülen enflasyonla mücadele programının etkileri 2003 yılında görülmeye başlamış, ülkemizde enflasyon rakamının 2 haneden da tek haneye düşmesi sağlanmıştır. Bu süreçte Türk bankacılık sektöründe de bir takım yapısal değişmeler meydana gelmiştir. Sektörel veriler incelendiğinde, yüksek enflasyon döneminde bankacılık sektörüne yüksek faiz gelirleri kazandıran menkul değer yatırımlarının yerini, dezenflasyon sürecinde kullandırılan tüketici kredilerinden elde edilen faiz gelirleri almış gibi görünmektedir. İşte bu çalışmanın amacı, dezenflasyon sürecinde Türk bankacılık sektöründe meydana gelen bu ve diğer yapısal değişmeleri, Türk Bankalar Birliği (TBB), Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) sektörel ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) makroekonomik verileri perspektifindeanaliz ederek ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Bankacılık, dezenflasyon, bankacılık sektörü, Türkiye ekonomisi*

[1] Erciyes Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, KAYSERİ
[2] Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ISPARTA
[3] Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Hikmet Tolunay Meslek Yüksekokulu, Bucak/BURDUR

TRACES OF STRUCTURAL TRANSFORMATION DURING THE DISINFLATION PROCESS IN THE TURKISH BANKING SECTOR

ABSTRACT

Turkish economy experienced two critical economic crises after 1990 during which full liberalization of financial markets started. Especially the banking sector, comprising a major segment of financial markets in Turkey, has been affected directly and negatively by these crises. Until 2001, during which the second of these crises was experienced, Turkish banking sector had been a structure in which a few number of banks dominated the market, other banks were outweighed by state banks, branching was widespread and high earnings were obtained by generating interest income through financing internal public debt under high conditions. The disinflation program, adopted by the CBRT (The Central Bank of The Republic of Turkey) following the financial crisis in 2001, started to show its effects in 2003 and Turkey experienced double digit inflation first, and later single digit inflation was accomplished. Throughout this process, a number of structural changes have arisen in Turkish Banking Sector. Sectoral data suggest that high interest earnings on securities portfolio in high inflation period seems to have been replaced by interest incomes earned on consumer loans extended in the disinflation process. Based on macro data provided by The Banks Association of Turkey, Banking Regulation and Supervision Agency (BRSA) and Turkish Statistical Institute, the objective of this study is to analyze these and other structural changes that have occurred during the disinflation process in the Turkish Banking Sector.

Keywords: *Banking, disinflation, banking sector, Turkish Economy*

1. GİRİŞ

Türk Bankacılık sektörü, Türk finans piyasasının yaklaşık %90'ını oluşturmaktadır. Türk bankacılık sektörünün toplam aktif büyüklüğü de dikkate alındığında, bankacılık sektörünün Türkiye ekonomisi için anlamı daha iyi kavranmaktadır. Ekonomik işleyiş içinde görevi reel sektör yatırımlarını finanse etmek olan ve bu manada elinde fon bulunduranlarla yatırımcılar arasında aracılık işlemi gören bankacılık, ayrıca önemli bir ekonomik aktördür. Bu tanımdan hareketle bankacılık sektörü ile ekonomik işleyiş arasında karşılıklı bir etkileşim de mevcuttur. Ülke ekonomi tarihimiz göstermiştir ki, genel ekonomide görülen sıkıntılar bankacılık sektörünü etkilediği gibi, bankacılık sektöründe yaşanan sıkıntılar da ülke ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Özellikle 2001 yılında ülkemizde yaşanan ekonomik kriz en çok bankacılık sektörünü etkilemiştir.

Türkiye ekonomisi I. Petrol Şokunun ardından kontrol altına alınamayan enflasyon sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle Türk ekonomisinin dışa açıldığı 1980'den sonra uygulamaya konulan politikalarla enflasyonla mücadele edilmeye çalışılmışsa da, 2003 yılına kadar önemli bir başarı sağlanamamıştır. Doğal olarak, Türk bankacılık sektörü de yüksek enflasyon döneminde bu durma uygun bir yapı sergilemiştir. Özellikle 1989 yılından sonra tam finansal serbestleşmeyle ve artan kamu harcamalarıyla birlikte Türk bankacılığı, reel sektör yatırımları yerine kamu iç borçlarını finanse ederek yüksek karlılık oranları yakalamış bir yapı göstermiştir.

Ülkemizde 2001 yılında yaşanan finansal krizin ardından enflasyonla mücadele konusunda daha ciddi tedbirler alınmış, "Güçlü Ekonomiye Geçiş" programı uygulamaya konulmuş ve enflasyon kademeli olarak azalma göstermiştir. Enflasyon oranı 2000'lerde %70'li rakamlardan 2003 yılı ardından %10'lu rakamların altına gerilemiştir. Enflasyonda meydana gelen gerilemeye bağlı olarak, bankacılık sektöründe faiz oranları da gerilemiş, kamu borçları faiz yükünde de ciddi azalma meydana gelmiştir. Bu dönemde uygulanan faiz dışı fazla bütçe politikasıyla da, kamu borç yükünün hafifletilmesine çalışılmıştır. Ekonomik yapıda ortaya çıkan bu gelişmeler, doğal olarak bankacılık sektöründe de bir takım yapısal değişikliklere neden olmuştur. İşte bu çalışmada dezenflasyon sürecinde Türk bankacılık sektöründe ne gibi yapısal değişikliklerin meydana geldiği, bankacılık sektörü verileri dikkate alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın giriş bölümünden sonra 2. bölümde enflasyon döneminde Türk bankacılık sektöründeki gelişmeler, 3. bölümde dezenflasyon dönemi gelişmeler, 4. bölümde de her iki dönemin karşılaştırmalı analizi yapılmıştır. Genel bir değerlendirmenin yapıldığı ve 5. Bölümümüzü oluşturan sonuç bölümüyle çalışmamız sonlandırılmıştır.

2. ENFLASYON SÜRECİNDE TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜ (1980-2000)

Türkiye, 1973 yılında yaşanan I. Petrol Şoku ile birlikte yaklaşık 35 yıl sürecek ciddi bir enflasyon problemiyle tanışmıştır. Enflasyon oranında ciddi düşmelerin yaşandığı 2003 yılına kadar özellikle kriz dönemlerinde enflasyon rakamı üç haneyi bile geçmiş, 35 yıllık ortalaması ise yıllık %50'nin üzerinde seyretmiştir. Ekonomide durum böyle olunca, doğal olarak faaliyet gösteren sektörler de bu yapıya uygun bir işleyiş biçimi göstermişlerdir. Ülkemiz 24 Ocak 1980 Kararları ile içe kapalı ekonomiden dışa tam açık ekonomik yapıya dönüşürken, artan kamu borçları, sürekli dalgalanma gösteren ekonomik büyüme oranları, düşük sermaye yeterliliği ile büyüyen bir bankacılık sektörü, yüksek enflasyon, siyasi istikrarsızlık, artan dış ticaret açığı, 1994 ve 2001 yılında yaşanılan iki finansal kriz 1980-2001 dönemini

özetlemektedir. Bu açıdan bakıldığında diğer sektörler de olduğu gibi Türk bankacılık sektörü de gelişen ekonomik duruma uygun bir işleyiş yapısı sergilemiştir. Türk bankacılık sektörü 1980-2001 dönemi yapısını, aşağıda birkaç başlık altında özetlenmeye çalışılmıştır.

2.1. Banka Sayılarındaki Gelişmeler (1980-2000)

Türkiye ekonomisinin 1980 yılından sonra dışa açılmasıyla birlikte, sektöre yabancıların ilgisi giderek artmaya başlamıştır. Banka sayıları açısından bu dönemde ortaya çıkan önemli bir gelişme de, özelleştirme çalışmaları kapsamında kamu banka sayısında görülen azalıştır. Bu gelişmeler aşağıda verilen tabloda özetlenmiştir.

Tablo 2.1: Türkiye'de Banka Sayıları (1980-2000)

Yıllar:	1980	1983	1987	1991	1998	2000
Ticari	42	42	51	55	60	50
Kamu	13	13	8	8	4	4
Özel	24	19	25	26	38	28
Yabancı	5	10	18	21	18	18

Kaynak: TBB kaynaklarından derlenmiştir.

Tablo 2.1'de görüldüğü gibi Türk bankacılık sektöründe finansal serbestleşme ile birlikte toplam ticari banka sayısı 1998 yılına kadar hızla artmıştır. Bunun en önemli nedeni yerli ve yabancı özel ticari banka sayısında meydana gelen artışlardır. 2000 yılında sektörde özel sektör yerli banka sayısı ciddi biçimde azalmış, dönem başında 13 olan kamu banka sayısı 4'e gerilemiş ve sabit kalmış, yabancı banka sayısı da dönem başında 5'den 18'e yükselmiş ve sabit kalmıştır. Yerli özel banka sayısındaki düşüş, 1994 yılında yaşanan ekonomik krize bağlı ortaya çıkan gelişmeler ve Asya krizi etkisiyle ekonomik yapısı bozulan bankaların sektörden çekilmesiyle meydana gelmiştir.

2.2. Türk Bankacılık Sektörü Büyüklüğü ve Dağılımı (1980-2000)

Finansal sektör içinde Türk bankacılığı toplam aktifler açısından ciddi bir büyüklüğe sahiptir. Banka dışı finansal kurumların önemli bir bölümünün banka iştirakleri olduğu dikkate alındığında, finans sektöründe bankacılığın en önemli paya sahip olduğu ortaya çıkar (Esen 2001:s.238). Aşağıdaki tabloda Türk bankacılık sektörü büyüklüğünü izleyebilmek için sektör toplam aktiflerinin GSYİH'ya oranları 1980-2000 dönemi için verilmiştir.

Tablo 2.2: Sektör Büyüklüğü (Toplam aktifler/GSYİH; %, 1980-2000)

Yıllar:	1980	1983	1987	1990	1993	1995	1998	2000
Toplam Aktifler	31	41.6	51.5	43.4	50.1	52.8	71.2	83.5
Toplam Krediler	5	13.7	21	20.4	19.5	22.5	24.3	24.8
Toplam Mevduat	16	18.2	21.5	24.3	27.4	34.3	45.7	54.7

Kaynak: DİE ve TBB kaynaklarından derlenmiştir.

Tablo 2.2'de de görüldüğü gibi sektör aktif toplamının GSYİH payı 1980'den 2000'e kadar sürekli artış göstermiştir. Burada konumuz açısından üzerinde durmamız gereken oran kredilerdir. Enflasyon oranının yüksek olduğu bu dönemde, yüksek kredi faizlerine de bağlı olarak sektör kredilerinin GSYİH payı maksimum %25'e ulaşmıştır. Bu oranın AB ortalaması oldukça yüksek olmakla birlikte, AB ülkelerinde enflasyon ve kredi faizleriyle birlikte kişi başı gelirin daha yüksek olduğu da bir gerçektir. Sektör toplam mevduatlarının GSYİH oranında olumlu bir gelişme kaydedilmiş ve görüldüğü gibi bu oran 2000'de %50'ye yükselmiştir. Ayrıca bu dönemde Türk ticari bankalarının fon kaynaklarının neredeyse %70'i mevduatlardan oluşmaktadır (Çolak ve Yiğidim 2001:12).

Bankacılık sektörü, toplam aktiflerin banka grupları arasında dağılımı incelendiğinde ise bize şu manzarayı vermektedir.

Tablo 2.3: Toplam Aktiflerin Banka Grupları Arasında Dağılımı (%;1980-2000)

Yıllar:	1980	1985	1990	1995	2000
Ticari Bankalar					
Kamu Bankaları	50	51	45	35	34
Özel Bankalar	46	45	44	49	47
Yabancı Bankalar	3	3.5	3	5	5

Kaynak: TBB kaynaklarından derlenmiştir.

Tablo 2.3'de de görüldüğü gibi, kamu bankalarının sektördeki sayılarında ciddi bir azalma olmasına rağmen, bu bankaların sektör paylarında ciddi bir azalma meydana gelmemiştir. Enflasyon döneminde kamu bankaları piyasanın üçte birine hakimken, özel bankalar neredeyse yarısına, yabancı bankalar da %5'ine hakimdir. Burada dikkat çeken bir gelişme ise, aslında yabancı banka sayısındaki artışın bu bankaların piyasa paylarına yansımadığıdır.

2.3. Türk Bankacılık Sektörü Aktif Yapısı (1980-2000)

Türk bankacılık sektörü enflasyon döneminde aktif yapısı açısından incelendiğinde, sektörün bu dönemdeki işleyişi ile ilgili bize önemli bilgiler sunmaktadır. Burada detayına girilmemekle birlikte, 1990'lı yıllarda kamu borç stokunda önemli artışlar görülmüştür. Kamu, bu borçların finansmanında bankalar aracılığıyla iç borçlanma ve uluslar arası kuruluşlar aracılığıyla da dış borçlanma yolunu izlemiştir. Özellikle kamu iç borçlanması, devlet iç borçlanma senetleri ya da hazine bonolarının bankalar aracılığıyla halka satımıyla gerçekleşmiştir. Bu senet ve bonoların reel getirilerinin cazip olması, kaynaklarının bu dönemde yaklaşık %70'ini mevduatlardan elde eden

bankaların bu alana yönelmelerine sebep olmuştur. Aşağıda bankacılık sektörü aktif dağılımı dönem için özetlenmiştir.

Tablo 2.4: Türk Bankacılığında Aktiflerin Dağılımı (%; 1980-2000)

Aktifler:	Yıllar: 1980	1985	1990	1995	2000
Likit Aktifler	31.4	37.7	32.8	37	31
TCMB	7.7	5.8	2	6	2
Menkul Değerler Cüzdanı	6.5	9.4	10.3	10.8	12.4
Krediler	53.6	42	47	42.5	33

Kaynak: TBB kaynaklarından derlenmiştir.

Tablo 2.4'de hemen dikkati çektiği gibi sektör aktifleri içinde kredilerin payı azalırken, menkul değerler cüzdanının değeri giderek artmıştır. Menkul değer cüzdanı içinde en önemli pay, devlet iç borçlanma senedi ve hazine bonosuna yapılan yatırımlardır. Bu açıdan bakıldığında geri dönüşü kredilere göre daha güvenli, getirisi kesin ve yüksek olan menkul değerlere yatırım yapmak, bankacılık için reel sektöre kredi kullandırmanın yerine geçmiştir. Türk bankacılık sektörünün yüksek enflasyon döneminde yüksek faiz nedeniyle elde ettiği yüksek getiri, bu dönemde yabancı bankaların piyasaya girmelerinin de diğer bir nedenini oluşturmuştur.

Yüksek enflasyon dönemi olarak belirlediğimiz 1980-2000 dönemi için Türk bankacılık sektörü yapısını özetlemek gerekirse, her ne kadar burada detaylandırılmamışsa da piyasada az sayıda bankanın hakimiyetinin görüldüğü, sektörde kamu bankalarının sayı olarak azalmakla birlikte hakimiyetinin hala yüksek olduğu, sektör aktiflerinin büyümekle birlikte ekonomik dalgalanmalara bağlı olarak sektörde banka sayılarında da dalgalanma görüldüğü, yabancı banka sayısının ciddi biçimde artmış olmasına rağmen sektör paylarının aynı oranda artmadığı, sektörün genel olarak aslında bankaların gerçek görevi olan reel sektöre kredi kullandırmaktan çok getirisi daha yüksek riski daha az olan devlet iç borçlarını finanse ettiği bir yapı gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse eğer bu dönemde Türk bankacılığı reel sektörü fonlama yeteneğini kaybetmiş gibi görünmektedir (Çolak ve Yiğidim 2001:61).

3. DEZENFLASYON DÖNEMİNDE TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜ (2001-2015)

Türkiye ekonomisi, birinci bölümde de belirttiğimiz gibi yüksek enflasyonla uzun yıllar yaşadıktan sonra IMF ile 1999'da yapılan Stand-By anlaşmasıyla kademeli olarak enflasyonun tek haneye düşürülmesine yönelik

politikaları uygulamaya koymuştur. Yüksek enflasyonun, sadece ekonomik yapıyı değil bu yapı içindeki tüm sektörlerle birlikte gelir dağılımını da bozduğu bilinmekte uzun dönemde Türkiye'de enflasyonun %5'e düşürülmesi hedeflenmekteydi. Bu amaç doğrultusunda Türk Lirasının değeri Euro+Dolar'dan oluşan bir çıpaya bağlanarak aslında sabit kur sistemi benimsenmişti. Kur sisteminin bir buçuk yıllık bir süre sonunda esnek kur sistemine geçilmesine karar verilmiş olmakla birlikte 2001 Şubatında meydana gelen finansal kriz ve develüasyon, ülke ekonomisini olduğu kadar özellikle en çok bankacılık sektörünü olumsuz etkilemiş, krize hazırlıksız yakalanan ve döviz pozisyon açığı bulunan bir çok banka sektörden çekilmek ya da Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devredilmek zorunda kalmıştır.

Yaşanan krizin ardından ekonomik yapıyı sağlamlaştırmak için "Güçlü Ekonomiye Geçiş", bankacılık sektörünü güçlendirmek için de "Bankacılıkta Yeniden Yapılandırma" programları uygulamaya konuldu. Kriz döneminde ortaya çıkan bir gerçek, bankaların kriz öncesi sermaye yeterliliklerinin düşük olduğuydu. Bu durumun güçlendirilmesi için BASEL II kriterleri çerçevesinde sermaye yeterlilik oranı %8 olarak belirlenmiş, bu oran daha sonraki yıllarda %8'in altına düşmemek üzere arttırılıp azaltılmıştır. IMF ile 1999 yılında yapılan anlaşmada belirlenen enflasyon hedeflemesinden vaz geçilmemiş ve 2003 yılından sonra enflasyon oranında kayda değer azalmalar meydana gelmeye başlamıştır. Düşen enflasyon oranına bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik yapı değişikliğine bankacılık sektörü de adapte olmuştur. Aşağıda birkaç başlık altında dezenflasyon sürecinde bankacılıkta görülen yapısal değişiklikler ortaya konulmuştur.

3.1. Banka Sayılarındaki Gelişmeler (2001-2015)

Enflasyon döneminde banka sayılarında görülen dalgalanma, dezenflasyon döneminde de devam etmiştir. Özellikle 2001 yılında yaşadığımız finansal krizin ardından sektörde yer alan banka sayısında ciddi azalmalar meydana gelmiştir. Aşağıda verilen tabloda 2001 yılı sonrası banka sayılarında görülen gelişme ve değişmeler özetlenmiştir.

Tablo 3.1: Türkiye'de Banka Sayıları (2001-2015)

Yıllar:	2001	2005	2010	2015
Ticari	43	33	31	33
Kamu	3	3	3	3
Özel	23	17	11	10
Yabancı	17	13	17	20

Kaynak: TBB kaynaklarından derlenmiştir.

Tablo 3.1'de görüldüğü gibi 2001 yılında 43 olan toplam ticari banka sayısı 2005 yılında 33'e gerilemiştir. Bu gerilemenin en önemli nedeni kriz sonrası bazı bankaların Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna TMSF) devredilmesi ve işlemlerinin sonlandırılmasıdır. Daha önce 4 olan kamu banka sayısı da bu dönemde 3' düşmüştür. Bu dönemde en dikkat çekici gelişme ise, yerli özel banka sayısı giderek azalırken, yabancı banka sayısının ise giderek artmasıdır. Bunun önemli nedeni, TMSF'nin yönetiminde olan yerli bankaların yabancılara satılması ve yerli bankaların yabancı ortaklarla sermaye yapılarının değişmesidir. 2006 yılından itibaren AB ortalamasına göre daha karlı faaliyet gösteren Türk bankacılığına Tablo 3.1'de de görüldüğü gibi yabancı ilgisi giderek artmıştır.

3.2. Türk Bankacılık Sektörü Büyüklüğü ve Dağılımı (2001-2015)

Türk bankacılık sektörü dışa açılma süreciyle birlikte giderek artan bir büyüme trendi yakalamışsa da, 1994 ve 2001 yılında yaşanan krizler sektörde geçici küçülmelere yol açmıştır. Özellikle 2001 krizi en çok Türk bankacılık sektörünü olumsuz etkilemiş ve sektör toplam aktiflerinde ciddi bir azalma meydana gelmiştir. Ayrıca yerli özel bankaların sayısının sürekli azalması da, sektörde aktif dağılımının yabancı bankalar lehine artmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler aşağıda verilen tabloda özetlenmiştir.

Tablo 3.2: Sektör Büyüklüğü (Toplam aktifler/GSYİH; %, 2000-2015)

Yıllar:	2000	2001	2005	2010	2015
Toplam Aktifler	83	68	64	87	121
Toplam Krediler	20	17	24	46	74
Toplam Mevduat	41	48	39	56	64

Kaynak: TBB kaynaklarından derlenmiştir.

Tablo 3.2'de de görüldüğü gibi bu dönemde dikkat çeken gelişmeler olarak kriz sonrası Türk bankacılık sektöründe hızlı bir düzelme ve gelişmenin olduğu, toplam kredilerin GSYİH içindeki payında da çok ciddi artışların meydana geldiğidir. 2001 yılı krizi ile 2005 yılı aralığı sektörün toparlanma dönemi olarak adlandırılırsa eğer, Türk bankacılık sektörü son 10 yılda hızlı bir büyüme ivmesi kazanmış, bu ivmenin altında yatan sebebin de kredi piyasası olduğu hemen dikkati çekmektedir. Aşağıda verilen tabloda, sektör aktiflerinin banka grupları arasında nasıl dağıldığı gösterilmiştir.

Tablo 3.3: Toplam Aktiflerin Banka Grupları Arasında Dağılımı (%; 2000-2015)

Yıllar:	2000	2001	2005	2010	2015
Ticari Bankalar					
Kamu Bankaları	34	32	35	31	29
Özel Bankalar	47	56	57	58	36
Yabancı Bankalar	5	3	3	13	25

Kaynak: TBB kaynaklarından derlenmiştir.

Tablo 3.3'de aktiflerin banka grupları arasında dağılımı incelendiğinde ciddi bir yapısal değişiklik göze çarpmaktadır. Özellikle 2005 yılından sonra devralma ya da yerli bir bankaya sermaye ortaklığı şeklinde gerçekleşen yabancı bankaların sektöre girişleri, bu bankaların sektördeki ağırlıklarının %25'e yükselmesine neden olmuştur. Yabancı bankalar için ortaya çıkan bu gelişme, yerli özel bankaların aleyhine gelişerek yerli bankaların sektör payının %60'lardan %35'lere gerilemesine neden olmuştur. Yavaş da olsa kamu bankalarının sektör payı da uzunca bir dönemden sonra 2015'de %30'un altına gerilemiştir.

3.3. Türk Bankacılık Sektörü Aktif Yapısı (2001-2015)

Dezenflasyon sürecinde Türk bankacılık sektörü, azalan enflasyon oranına bağlı olarak gerileyen faiz oranlarının da etkisiyle, kullandırdığı kredi hacmini sürekli arttırmıştır. Aşağıda verilen Tablo 3.4'de de görüldüğü gibi, yüksek enflasyon döneminde toplam aktifler içinde kredilerin payı yaklaşık ortalama %20'lerde iken bu oran dezenflasyon döneminde hızla artarak %70'lere dayanmıştır.

Tablo 3.4: Türk Bankacılığında Aktiflerin Dağılımı (%; 2001-2015)

Aktifler:	Yıllar: 2000	2001	2005	2010	2015
Likit Aktifler	30	33	16	10	15
Menkul Değerler Cüzdanı	13	17	19	12	7
Krediler	33	30	39	52	64
Diğer	24	20	26	26	14

Kaynak: TBB kaynaklarından derlenmiştir.

Bu dönemde dikkat çeken bir gelişme ise, sektör toplam aktifleri içinde 2005 yılından itibaren önemli bir bölümü devlet iç borçlanma senetleri ve hazine bonosuna dayalı menkul değerler cüzdanının hızla azalmasıdır. Tablo 3.4'de görüldüğü gibi sektörün likit aktiflerini azaltarak bunu kredilere yönlendirdiği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türk bankacılık sektörünün enflasyon döneminde karlı ve risksiz yatırım olarak görülen kamu iç borçlarını finanse etmesinin yerini dezenflasyon sürecinde krediler almıştır. TCMB bankacılık sektörü kullandırılan kredilere ilişkin veriler incelendiğinde, sektörün 2000 yılında toplam krediler içinde tüketici kredileri payı %2 iken bu oranın günümüzde %40'ı geçtiği dikkati çekmektedir. Kamu otoritesinin özellikle son 10 yılda uyguladığı faiz dışı bütçe fazlası politikası ve azalan kamu kağıtları faiz oranlarına bağlı olarak bankacılık sektörü için daha karlı alan konut, taşıt ve bireysel tüketici kredileri olarak dönüşüm göstermiştir.

4. TÜRK BANKACILIĞINDA ENFLASYON VE DEZENFLASYON DÖNEMLERİ ARASINDAKİ YAPISAL DÖNÜŞÜM

Türk bankacılık sektörü için enflasyon döneminde ortaya çıkan gelişmeler, sektörün reel yatırımlardan çok kamu iç borçlarını finanse eden bir yapıya bürünmesine neden olmuştur. Daha önce de belirttiğimiz gibi kamu kağıtlarına yapılan menkul değerler portföyü getirisi, enflasyon döneminde oldukça yüksek ve risksiz bir karlılık sağlamıştır. Reel sektörün finansmanının kamu borç finansmanına göre daha riskli olması, geri dönmeyen krediler, kredi kullanımı için özellikle KOBİ'lerin gerekli finansal gereklilikleri yerine getirememeleri gibi bir çok faktör, enflasyon döneminde bankacılığın reel sektörü fonlama yeteneğini kaybetmesine neden olmuştur.

Türkiye ekonomisinde 2001 yılı finansal krizinin ardından TCMB tarafından daha sıkı uygulanan enflasyon hedeflemesi politikasına bağlı olarak, 2003 yılından itibaren enflasyonda ciddi bir gerileme meydana gelmiş ve tek haneli rakamlara düşmüştür. Özellikle son dönemde kamu otoritesinin faiz dışı bütçe fazlası ve mali disiplin politikası ile birlikte, kamu borçlanma gereği de giderek azalmıştır. Düşen enflasyonla birlikte gerileyen kamu kağıtları getiri oranları da bu dönemde bankalar için cazipliğini yitirmiş gibi görünmektedir. Aşağıdaki grafikte Türk bankacılık sektöründe toplam faiz gelirleri içinde menkul değer faiz gelirleri ile kredilerden elde edilen faiz gelirlerinin seyri verilmiştir.

Şekil 4.1: Toplam Faiz Gelirleri İçinde Kredi ve Menkul Değer Faiz Gelirleri Payı (1985-2015)

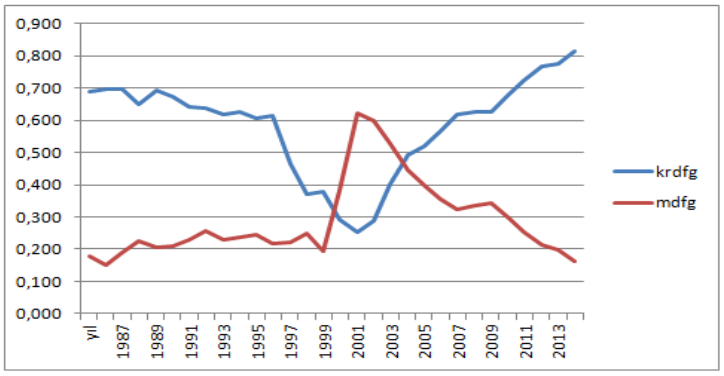

Kaynak: TBB, Türkiye'de Bankacılık Sistemi:1959-2015

Grafikte de görüldüğü gibi 2001 yılı krizinden sonra menkul değerlerden elde edilen faiz gelirleri sürekli azalırken, kredilerden elde edilen faiz gelirleri ise sürekli artmış, 2003 yılında ise iki faiz geliri arasında sürekli artan bir makas oluşmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında bankaların artık

kamu kağıtları getirisinin cazip olmaması ve bankaların bu alana yaptıkları yatırımları azaltırken, özellikle daha yüksek getiri elde edilen tüketici kredisi kullandırmalarını arttırmalarıdır. Bununla birlikte aşağıda verilen grafikte de görüldüğü gibi son 10 yılda kamu kesimi borçlanma gereğinin de sürekli azalması, bankaları farklı bir getiri alanına itmiş ve bu alan da tüketici kredileri olarak görülmektedir.

Şekil 4.2: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (%:borç/GSYİH) ve Enflasyon Oranı (2000-2015)

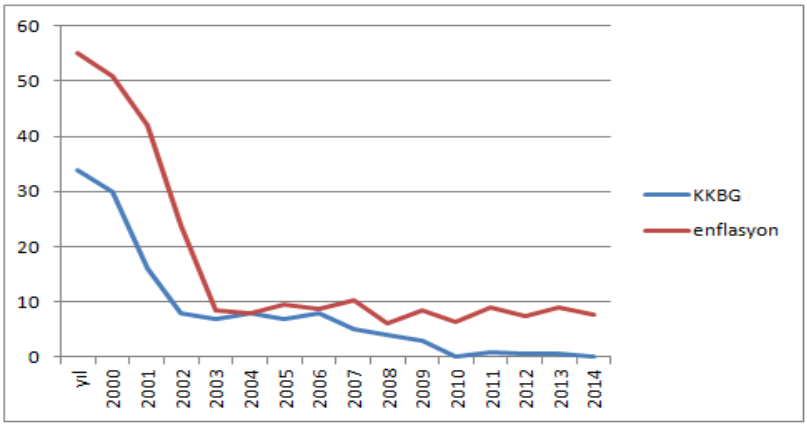

Kaynak: TCMB verileri kullanılarak hazırlanmıştır

Türkiye'de toplam tasarrufların milli gelire oranının %13'lere gerilediği bu günlerde, bankacılık sektörünün azalmış olsa da kamu kağıtları ve kullandırdığı kredilere iç kaynak bulması oldukça güçleşmiştir. Özellikle iç piyasada artan konut, otomobil ve bireysel tüketici kredi talebine cevap verebilmek için bankacılık sektörü, kaynağı yurt dışından borçlanarak sağlamaya başlamıştır. Aşağıda verilen grafik bu durumu özetlemektedir.

Şekil 4.3: Bankacılık Sektörü Dış Borç Stoku (milyon $)

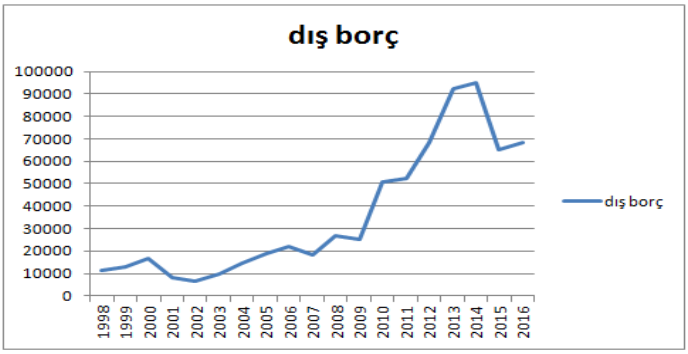

Kaynak: TCMB Borç Stoku verilerinden hazırlanmıştır

Şekil 4.3. de görüldüğü gibi Türk bankacılık sektörü kullandırdığı krediler ve kamu kağıtları yatırımları için yurt içi tasarruf yetersizliği nedeniyle kaynak ihtiyacını yurtdışı borçlanmadan elde etmeye başlamıştır. Bankaların yurtdışı borç stoku 2000'lerde 10 milyar $ seviyesini geçmezken bugün 100 milyar $ seviyesine ulaşmıştır. Özellikle 2003-2013 yılları arasında yaşanan döviz kuru istikrarı dikkate alındığında, düşük faizle yurtdışından kaynak bularak bu kaynağı daha yüksek reel getirili yurtiçi kredilere dönüştürmek, bankalar için oldukça karlı bir işlem meydana getirmiştir. Ekonomide son 3 yıldır yaşanan yavaşlama ve kurda meydana gelen ani değişmeler, bankacılık sektörünün kur riski ile karşılaşma ihtimalini artırmaktadır. Genel olarak özetlemek istersek eğer, enflasyon döneminde reel sektörü fonlama yeteneği zayıf görünen Türk bankacılık sektörü, düşük enflasyon döneminde bu yeteneğini arttırmış gibi görünmemektedir.

5. SONUÇ

Türkiye ekonomisi 1973 I. Petrol Şokunu takiben ciddi bir enflasyon problemi ile karşı karşıya kalmıştır. Yüksek enflasyon sürecinin uygulanan politikalarla düşürülememesine bağlı olarak bu süreç yaklaşık 35 yıl devam etmiştir. Doğal olarak, ekonomideki tüm sektörler gibi bankacılık sektörü de yüksek enflasyon döneminde daha karlı görülen alanlara yatırım yaparak kendisini korumaya ve büyümeye çalışmıştır. Enflasyon döneminde artan kamu borç stokuna da bağlı olarak getirisi yüksek kamu kağıtlarına yatırım yapmak, Türk bankacılığı için karlı bir alan oluşturmuştur. Bu alan, bankacılık sektörünün daha riskli olan reel sektör yatırımlarını finanse etmemesine neden olmuştur. Ekonomik yapı, enflasyonla mücadele programına bağlı olarak değişmiş ve 2001 yılı finansal krizinden sonra enflasyon kademeli olarak azalmaya başlamıştır. Doğal olarak düşen enflasyon oranına bağlı olarak kamu kağıtları getiri oranları da azalmış, bu alana yatırım yapmak cazibesini yitirmiştir. Ayrıca kamunun borçlanma gereğinde azalma sağlaması ve daha az kaynağa ihtiyaç duymasının da etkisiyle bankalar kaynaklarını kredilere yönlendirmişlerdir. Yurt içi tasarruf oranının yetersizliği, bankaları reel getirisi yüksek olan kredi pazarlamasında yurtdışı borçlanmaya teşvik etmiştir. Özellikle kredi kartı kullanımını da tüketici kredileri içinde varsaydığımızda bankaların kullandırdıkları tüketici kredileri oldukça büyük bir hacme ulaşmıştır. Sonuç olarak enflasyon döneminde reel sektörü fonlama yeteneğinin zayıflamış olduğu belirtilen Türk bankacılık sektöründe, dezenflasyon döneminde de bu yetenekte bir gelişme olduğunu söylemek oldukça zordur.

KAYNAKÇA

ÇOLAK, Ö. F. ve A. YİĞİDİM (2001),*Türk Bankacılık Sektöründe Kriz*, Ankara: Nobel Yayınları.

TBB (2016), Türk Bankalar Birliği, *Türkiye'de Bankacılık Sistemi:1959-2015*, TBB yayını, İstanbul.

TBB, Bankalarımız, TBB yayını, İstanbul, farklı yıllar, tbb.org.tr; erişim:07/08/2016

TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, tcmb.gov.tr; erişim:13/08/2016

TÜİK, Türkiye istatistik Kurumu, Milli Gelir Verileri, tüik.gov.tr; erişim:13/08/2016

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN BELİRLEYİCİLERİ ÜZERİNE BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ

Canan ŞENTÜRK[1]

ÖZET

II. Dünya savaşı sonrası endüstri içi ticaretin varlığının tespiti uluslar arası ticarette temel bir değişimin göstergesi olarak ele alınmaktadır. Açıkçası bu dönüşüm geleneksel teorilerin yetersizliğini ve "yeni bir felsefe"nin tanımlanmasını gerekli kılmakta; endüstri-içi ticaretin geleneksel teorilere meydan okumasına dayanmaktadır. Bu bağlamda endüstri içi ticaretin belirleyicilerine yönelik çalışmalar da gün geçtikçe artmaktadır. Bu çalışmanın amacı, endüstri içi ticaretin belirleyicileri literatürüne ait temel eserlerin incelenmesi ve bütünleşik bir çerçevede ortaya koyulması olarak tanımlanabilmektedir. Çalışmanın bir diğer amacı ise endüstri içi ticaretin belirleyicilerinin sınıflandırılması konusunda teoriye katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: *Endüstri İçi Ticaret (EİT),Yatay Endüstri İçi Ticaret (YEİT), Dikey Endüstri İçi Ticaret (DEİT).*

A LITERATURE REVIEW ON THE DETERMINANTS OF INTRA INDUSRTY TRADE

ABSTRACT

The discovery of intra-industry trade in the post-second World War period has been taken as an indication of a major change in the international trade. Obviously, this process of transformation has proven to be the inadequacy of the traditional theory and requires the identification of a new philosophy; thus it is based on the challenge of intra-industry trade to traditional theories. In this context, the studies related to determinants of intra industry trade have also been increasing consistently. The purpose of this study is to examine and to reveal the major studies concerning the literature of intra industry trade determinants in an integrated framework. Another aim of this study contribute to theory about classify the determinants of intra industry trade.

Keywords: *Intra Industry Trade (IIT), Horizontal Intra Industry Trade (HIIT), Vertical Intra Industry Trade (VIIT).*

[1] *Yrd. Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, canansenturk@sdu.edu.tr*

1. GİRİŞ

II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ticaretin yapısı ve boyutunda görülen değişimlerin açıklanmasında yetersiz kalan klasik dış ticaret teorisinin eksiklikleri ve bu dönemden itibaren yapılan ampirik çalışmaların, uluslararası ticarette aynı mal grubu içindeki ürünlerin ticaretinin payının hızla artığını göstermesi sonucunda, alternatif ticaret teorilerinin gelişimine ihtiyaç olduğunu görülmekte ve bu durum endüstri içi ticaret hakkında yapılan teorik çalışmaları teşvik etmektedir.

1960'lı yıllarda başlayan endüstri içi ticaretin varlığının tespiti ve ölçümüne ilişkin gelişmelerin ardından başlayan teorik çalışmalar endüstri içi ticarete konu olan mallar açısından da kalite farklılıklarının temel alındığı yatay ve dikey endüstri içi farklılaştırmaların incelenmesine sebep olmakta ve 1980'li yıllarla birlikte endüstri içi ticaretin belirleyicilerini araştıran çalışmalar hız kazanmaktadır.

Uluslararası ticarette geleneksel modellerin aksine, son yıllarda literatürde yer alan çalışmalarda uluslararası ticaretin yönünü belirleyen temel etken olarak kalite farklılıkları dikkate alınmakta ve yatay-dikey endüstri içi ticaret ayrımının önemi vurgulanmaktadır. Bu çalışmalar endüstri içi ticaretin yalnızca benzer ürünlerin ticaretini kapsamadığı sonucunu ortaya çıkarmakta ve kalite farklılıkları içeren malların değişimi temeline dayanan dikey endüstri içi ticaret (Vertical Intra Industry Trade) ve kalite dışında belirli özelliklere göre farklılaştırılmış malların değişimine dayanan yatay endüstri içi ticaret (Horizontal Intra Industry Trade) olarak endüstri içi ticareti ayrıştırmaktadır. Bununla birlikte belirleyiciler açısından değerlendirildiğinde de hem yatay hem de dikey endüstri içi ticaret için ülke ve endüstriye özgü belirleyiciler farklılaşmaktadır. Dolayısıyla literatürde yer alan çalışmaların çeşitliliği, ortak ve net bir metodolojiden söz edilememesinin temel nedeni olarak gösterilebilmektedir. Ayrıca literatürde endüstri içi ticaretin belirleyicilerini ülke ve endüstriye özgü belirleyiciler bağlamında ayrı ayrı analiz eden çalışmaların yanı sıra her ikisini kapsayan çalışmalar da mevcuttur. Endüstri içi ticareti ülke ve endüstri özellikleriyle ilişkilendiren benzer ampirik yaklaşımlar temel alınarak çalışmanın bu kısmında endüstri içi ticaretin belirleyicilerini analiz eden çalışmalar modellerde kullanılan değişkenlerin niteliğine göre sınıflandırılmakta; ülkeye özgü ve endüstriye özgü belirleyiciler olmak üzere iki grupta endüstri içi ticareti belirleyen etkenler yer almakta son olarak ilgili literatüre yer verilmektedir.

Bu doğrultuda çalışmada iki temel amaç üzerinde durulmaktadır. İlk olarak, endüstri içi ticaretin belirleyicilerine yönelik literatürde yer alan temel çalışmaların incelemesi amaçlanmaktadır. İkinci olarak ise literatür incelemesi doğrultusunda giderek zenginleşen endüstri içi ticaretin belirleyicileri

doğrultusunda endüstri içi ticaret yapısındaki farklılaşmaya ilişkin bilgilendirmeler yapılmaktadır.

2. ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN ÜLKEYE VE ENDÜSTRİYE ÖZGÜ BELİRLEYİCİLERİNE İLİŞKİN AMPİRİK ÇALIŞMALAR

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda, çalışmanın bu kısmında yukarıda yer alan değişkenler ışığında ilgili ampirik literatürdeki başlıca çalışmalar gözden geçirilmektedir. Öncelikle 1980'li yıllar ve bu yıllarda endüstri içi ticarete yönelik çalışmaların hız kazanması göz önünde bulundurulduğunda, endüstri içi ticaretin belirleyicilerine yönelik öncül çalışmalardan biri olan Loertscher ve Wolter (1980) dikkat çekmektedir.

Loertscher ve Wolter (1980), 1971-1972 yıllarında (Avustralya ve Yeni Zelanda hariç) OECD ülkeleri arasındaki endüstri içi ticaretin belirleyicilerinin tespitine yönelik çalışmasında, endüstri içi ticarette ülkeye özgü ve endüstriye özgü belirleyicilere ilişkin ayrımı da göz önünde bulundurmaktadır. Çalışmada endüstri-içi ticaretin boyutunun, ülkelerin ülkeye özgü özelliklerine göre farklılık göstermesinin yanı sıra, ürün temelli talep ve arz karakteristiklerine bağlı olarak endüstriler arasında da farklılık gösterdiği belirtilmektedir. Bu açıdan çalışmada ayrıca endüstri-içi ticaret üzerinde ülkeye özgü faktörler olarak; uluslararası ticaretin yapıldığı ülkelerin ortalama gelişmişlik seviyesi (talep yapısı, endüstrinin yapısı), gelişmişlik düzeyi farklılığı, ortalama piyasa büyüklüğü, piyasa büyüklük farklılığı, ülkeler arası uzaklık, dış ticaret engelleri; endüstriye özgü faktörler olarak ise, ürün farklılaştırması, ölçek ekonomileri, doğrudan yabancı yatırımlar, işlem maliyetleri, istatistiki toplulaştırma derecesi yer almaktadır.

Caves (1981) sanayileşmiş ülkelerde piyasa yapısı ve endüstri içi ticareti incelediği çalışmasında, 13 sanayileşmiş ülkenin imalat sanayinde oransal olarak endüstri içi ticaret düzeylerindeki çeşitliliği açıklamakta ve endüstri içi ticaret değerinin sektörler arası varyansını test etmektedir. Bağımlı değişken olarak Hesse (1974)'nin çalışmasında yer alan endüstri içi ticaret ölçümleri dikkate alınmaktadır. Çalışmada 1953-1961, 1953-1970 ve 1961-1970 dönemleri incelenmekte ve ürün farklılaştırması, ölçek ekonomileri, yabancı yatırım, vergiler, ulaştırma (taşıma) maliyetlerinin gözlenen iki yönlü ticaret üzerindeki etkilerine ilişkin değerlendirmelere yer verilmektedir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, ürün farklılaştırması endüstri içi ticareti arttırmakta, ancak ölçek ekonomilerindeki genişleme endüstri içi ticareti azaltmaktadır. Ayrıca endüstri içi ticaret, ürün kategorilerindeki heterojenliği kısmen yansıtmakta ve uzun dönemde dış ticaretin ikamesi sayılabilen doğrudan yabancı yatırımlar endüstri içi ticareti azaltma eğilimi taşımaktadır. Ulaştırma maliyetleri ise endüstri içi ticareti arttırmakta, ancak

(her ne kadar teorik olarak uzun dönemli bir ilişkinin varlığı söz konusu olmasa da) ülkelerin tarife oranlarındaki çeşitliliğin artması, endüstri içi ticareti azaltmaktadır.

Toh (1982) ABD imalat sanayi endüstri içi ticaretini incelediği çalışmasında, 1970-1971 yıllarını ele almakta ve 112 imalat sanayi sektöründe endüstriye özgü değişkenlerin endüstri içi ticarete etkisini incelemiştir. Çalışmada, endüstri içi ticaretin ürün farklılaştırması ve ölçek ekonomilerinin varlığından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca endüstri içi ticaret ile endüstri yoğunluğu arasında pozitif ilişkinin yanı sıra ve oligopolistik piyasa yapısının endüstri içi ticareti arttırdığı bulgularına yer verilmektedir.

Balassa (1986) ABD'de endüstri içi uzmanlaşmanın belirleyicilerini incelediği çalışmasında ABD ve 37 ticaret ortağı dikkate alınmakta ve hem ülkeye hem de endüstriye özgü faktörler açısından endüstri içi ticaret incelenmektedir. Çalışmada endüstri içi ticaretin gelişimi ile ürün farklılaştırması, pazarlama maliyetleri, kar oranlarındaki değişiklikler ve off-shore uygulamalarının pozitif ilişkili olduğu sonucu belirtilmektedir. Bununla birlikte ölçek ekonomileri, endüstri yoğunluğu, doğrudan yabancı yatırımlar ve taşıma maliyetleri ile negatif ilişkili olduğu tespit edilmektedir. Ayrıca ülkeye özgü belirleyiciler olarak incelenmekte olan toplam ve kişi başına düşen GSMH farklılıkları ve ülkeler arası uzaklık ile endüstri içi uzmanlaşma arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmekte iken, ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve nispi büyüklük farklılıkları azaldıkça endüstri içi ticaretin arttığı çalışmada ulaşılan bir diğer sonucu ifade etmektedir.

Balassa ve Bauwens (1987) endüstri içi uzmanlaşma temelinde şekillenen çalışmalarında, 38 ülke (18 gelişmiş, 20 gelişmekte olan ülke) ve 152 imalat sanayi endüstrisi verilerini kullanarak, endüstri içi ticaretin belirleyicileri hususunda ülkeye ve endüstriye özgü birçok hipotezi test etmektedir. Çalışmada ülkeye özgü hipotezlerden elde edilen sonuçlara göre; endüstri içi ticaret ile (farklılaştırılmış ürünlere olan talepteki genişlemeyi temsil eden) "ülkelerin ortalama kişi başına düşen gelir" arasında pozitif; (ülkelerin talep yapılarındaki farklılığı temsil eden) "ortalama kişi başına düşen gelir farkı" arasında ise negatif ilişki söz konusudur. Bununla birlikte çalışmada, ölçek ekonomileri altında farklılaştırılmış ürünlerdeki çeşitlilik imkanlarını arttırmasını temsil eden "ortalama ülke büyüklüğü" ile endüstri içi ticaret arasında pozitif; "ülke büyüklük farkı" ile negatif ilişki gözlenmektedir. Çalışmada "bölgesel bütünleşme süreçlerine dahil olma", "aynı dilin kullanımı" ve "sınır komşuluğu" gibi değişkenlerle endüstri içi ticaret arasında pozitif ilişkinin varlığı belirtilmektedir. Ayrıca "ülkeler arasındaki uzaklık" modele dahil edilerek ve endüstri içi ticaretle negatif ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Çalışmanın endüstriye özgü hipotezlerin sonuçlarını içeren kısmında ise, "ürün farklılaştırılması" ile endüstri içi ticaret arasında pozitif bir ilişkinin varlığı söz konusu iken, "ürün standardizasyonu" ve

“doğrudan yabancı yatırımlar” ile endüstri içi ticaret arasında negatif ilişki gösteren bulgulara yer verilmektedir.

Lee (1989) çalışmasında Pasifik Havzası'nda endüstri içi ticaretin belirleyicilerini ülke ve endüstri özelliklerine göre gruplandırarak analiz etmekte ve sonuçlarını sunmaktadır. Aquino endeksinin kullanıldığı çalışma 1970 ve 1980 yıllarına ilişkin değerlendirmelere yer vermektedir. Çalışmada yer alan sonuçlar, ülke özelliklerine ilişkin hipotezlerin genellikle kabul edilebilir olduğunu göstermektedir. Lee (1989) iki ülke arasında kişi başına düşen milli gelir ve faktör donatımları ne kadar yakın (benzer), ticaret engelleri ne kadar düşük ve çok uluslu firmaların varlığı ne kadar fazlaysa endüstri içi ticaretin o kadar yüksek olduğunu vurgulamaktadır. Endüstri özelliklerine ilişkin hipotezlerin ise yalnızca 1980 yılı için kabul edilebilir olduğu belirtilmektedir. Buna göre ürün farklılaştırma ve ölçek ekonomilerinin derecesi ne kadar yüksekse, endüstri içi ticaret düzeyinin de o kadar yüksek olduğu gözlenmektedir. Regresyon sonuçları 1970 ile 1980 yılları arasında gerçekleşen ekonomik büyüme nedeniyle dikey farklılaşmanın yanı sıra yatay ürün farklılaştırması yoluyla da endüstri içi ticaretin artış sergilediğini göstermektedir. Literatür incelendiğinde bu çalışmanın bir özelliğinin de temel teorik çerçevenin Pasifik Havzası’ndaki yeni sanayileşen, az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki ticareti açıklamak için de uygulanabilir olduğunu göstermektedir.

Bergstrand (1990) endüstri içi ticaretin belirleyicileri, Linder Hipotezi ve Heckscher-Ohlin-Samuelson modelini test ettiği çalışmasında, 1976 yılı verilerini kullanarak 14 sanayileşmiş ülkenin endüstri içi ticaretini ele almaktadır. Sermaye/işgücü oranı, GSYİH, kişi başı GSYİH, tarife oranı için fark ve ortalamaların dikkate alındığı çalışmada ortalama kişi başına düşen GSYİH hariç diğer değişkenlerle endüstri içi ticaret arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmektedir.

Clark (1993) ABD'de endüstri içi ticaretin belirleyicilerini tanımlamaktadır. Analiz sonuçlarına göre endüstri içi ticaret ve ölçek ekonomileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Kategorik toplama, tarife dışı engeller, ve uluslararası taşıma maliyetleri de endüstri içi ticareti etkileyen diğer değişkenler olarak çalışmada yer almaktadır

Hughes (1993) 68 endüstri ve 1980-1987 dönemini kapsayan veri seti kullanarak, ABD, Almanya, Japonya, Fransa, İngiltere ve İtalya için endüstri içi ticaretin endüstriye özgü belirleyicilerini test etmeye yönelik çalışmasında; toplulaştırma düzeyi, ürün farklılaştırması ve ölçek ekonomilerinin endüstri içi ticaret arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca ürünlerdeki heterojenlik ve AR-GE harcamalarındaki yoğunluk da endüstri içi ticaret ile pozitif ilişkili olarak belirtilmektedir. Bununla birlikte çalışmada ölçek ekonomilerinin etkisinin ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği

vurgulanmakta ve bu etkinin Fransa için pozitif diğer ülkeler için ise negatif olduğu gözlenmektedir.

Stone ve Lee (1995) 68 ülkenin endüstri içi ticaretini belirleyen faktörleri 1970 ve 1987 yıllarına ilişkin verilere dayanarak test etmektedir. Çalışmada ürün farklılaşması için talebi temsil eden kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla, potansiyel ölçek ekonomilerini ifade eden gayri safi yurtiçi hasıla ve ticaret yönelimi ile endüstri içi ticaret arasında anlamlı pozitif bir ilişki gözlenmektedir. Bununla birlikte coğrafi uzaklık ve ticaret dengesizliklerinin ise endüstri içi ticaret üzerinde negatif yönlü etkisinin olduğu çalışmada ulaşılan bir diğer sonuç olarak ifade edilmektedir.

Hummels ve Levinsohn (1995) çalışmalarında endüstri içi ticaretin ülke özelliklerine dayalı analizini 1962-1983 dönemi verilerini kullanarak OECD ülkeleri arası ve OECD üyesi olmayan ülkeler olmak üzere iki kısımda gerçekleştirmektedir. Krugman (1979, 1981) ve Helpman (1981,1987)'ın monopolistik rekabet modeline dayalı hipotezleri test etmeye yönelik bu çalışmada "ülkeler arasındaki faktör donatımları benzerliği arttıkça endüstri içi ticaretin artması" yani "çok taraflı ticaret akımlarının varlığında ülkeler arasındaki faktör donatım farklılıkları azaldıkça endüstri içi ticaretin artması" hipotezi ele alınmaktadır. Bu doğrultuda Hummels ve Levinsohn (1995) farklı gösterge değişkenler yardımıyla analizlerini gerçekleştirmekte ve ülkeler arası piyasa büyüklüğü farkı ve kişi başına düşen gelir farkı azaldıkça endüstri içi ticaretin arttığı sonucundan yola çıkarak, Helpman (1987)'deki hipotezin geçerli olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca çalışmada endüstri içi ticaretin payını açıklayan faktör donatımı farklılığının yanı sıra, endüstri içi ticaretin payının ülke çiftlerine göre değişkenliği vurgulanmakta ve coğrafi uzaklığın önemini belirtilmektedir. Buna göre ülkeler arası coğrafi uzaklık azaldıkça endüstri içi ticaretin arttığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Clark ve Stanley (1999) ABD ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki endüstri içi ticareti inceledikleri çalışmada, 1992 yılı verilerini kullanarak endüstriye ve ülkeye özgü belirleyicileri tespit etmeye yönelik analizlere yer verilmektedir. "Kuzey-Güney endüstri içi ticaretini" inceleyen çalışmada, ticaret liberalizasyonunun endüstri içi ticareti arttırıcı etki yarattığı, ülkeler arası ekonomik büyüklük ve nispi faktör donatımlarındaki fark azaldıkça endüstri içi ticaretin arttığı sonuçlarına ulaşılmaktadır. Ülkeler arası uzaklık bir başka değişken olarak ele alınmakta ve endüstri içi ticaret ile negatif ilişkili olduğu belirtilmektedir. Ayrıca dikey ürün farklılaştırması ve ülkelerin ekonomik büyüklüğü ile endüstri içi ticaret arasında pozitif bir ilişkinin varlığı belirtilmektedir. Çalışmada kuzey-güney endüstri içi ticaretini belirlemede ölçek ekonomilerinin rolünün olmadığı sonucu vurgulanmaktadır.

Sharma (1999) Avustralya'nın imalat sanayi endüstri içi ticareti belirleyicilerini araştırdığı çalışmasında, 1980'li yılların ortalarında

benimsediği ihracata dayalı büyüme stratejisinin etkisiyle gelişen imalat sanayi endüstri içi ticaretini liberalizasyon öncesi ve sonrası dönemlere göre incelemektedir. Çalışmada 1970'li yılların sonlarında %28 düzeyindeki endüstri içi ticaret 1990'lı yıllara gelindiğinde %38'e ulaşmasının ekonomik liberalizasyonun bir sonucu olduğu vurgulanmaktadır. Çalışmada liberalizasyon öncesi dönemde endüstri içi ticaret ile ürün farklılaştırması ve ölçek ekonomileri arasında pozitif; koruma düzeyi ve doğrudan yabancı yatırım arasında negatif yönlü ilişkinin varlığının yanı sıra ekonomik entegrasyonun ise endüstri içi ticareti üzerinde etkisinin olmadığı belirtilmektedir. Liberalizasyon sonrası dönemde ise, ürün farklılaştırması önemini yitirirken ölçek ekonomilerine ilişkin pozitif ilişki varlığını korumaktadır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre Ar-Ge yoğunluğu, ekonomik entegrasyonun ise Avustralya imalat sanayisi endüstri içi ticareti üzerinde etkisi bulunmamaktadır. Son olarak yine bu dönemde doğrudan yabancı yatırım ile endüstri içi ticaret arasında negatif yönlü ilişki vurgulanmaktadır.

Ekayanake (2001) Meksika'nın 56 ticaret partneri ile endüstri içi ticaretinin ülkeye özgü belirleyicilerini incelediği çalışmasında, "ortalama ülke büyüklüğü", "ortak dil kullanımı" "ortak sınırların varlığı", ve "bölgesel entegrasyonlara dahil olma" ile endüstri içi ticaret arasında pozitif ve anlamlı sonuçlara ulaşmaktadır. "Ülkeler arası gelir farklılıkları", "ülkeler arası büyüklük farkı", "ülkelerin ticaret dengesizliği" ve "coğrafi uzaklık" ile endüstri içi ticaret arasında ise negatif ilişki olduğu belirtilmektedir.

Sharma (2002) çalışmasında Yeni Zelanda'nın endüstri içi ticaretine ilişkin incelemelere yer vermektedir. Çalışmada ülkeye ilişkin ticaret yapısında 1990 ve 2000 yılları arasında yaşanan değişime dikkat çekmekte; bu dönemde endüstri içi ticaret düzeyindeki artışın yanı sıra ticaret engellerinin kaldırılmasının ve çok taraflı anlaşmaların (görüşmelerin) endüstri içi ticaret ve ticaret yoğunluğu üzerindeki olumlu etkisi vurgulanmaktadır.

3. ULUSLAR ARASI TİCARETTE "FARKLILAŞTIRMA": YATAY VE DİKEY ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN BELİRLEYİCİLERİ

Uluslararası ticarette geleneksel modellerin aksine, son yıllarda literatürde yer alan çalışmalarda uluslararası ticaretin yönünü belirleyen temel etken olarak kalite farklılıkları dikkate alınmakta ve yatay-dikey endüstri içi ticaret ayrımının önemi vurgulanmaktadır. İlgili literatürde yer alan çalışmalarda endüstri içi ticarete ilişkin ölçüm metotları temelde; kalite farklılıkları içeren malların değişimi temeline dayanan dikey endüstri içi ticaret (Vertical Intra Industry Trade) ve kalite dışında belirli özelliklere göre farklılaştırılmış malların değişimine dayanan yatay endüstri içi ticaret

(Horizontal Intra Industry Trade) olarak endüstri içi ticareti ayrıştırmaktadır. Bu noktadan hareketle endüstri içi ticaretin yalnızca benzer ürünlerin ticaretini kapsamadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Teorik açıdan ilgili literatür incelendiğinde, 1980'lerden önce endüstri içi ticaret, sadece ölçeğe göre artan getiriler ile üretilen yatay farklılaşmış malların ticaretini kabul eden bir yaklaşım ile açıklanmaktadır. 1981 yılından bu yana ise benzer ürünler arasındaki kalite farklılıklarına dayalı ticarete ilişkin Falvey (1981), Falvey ve Kierzkowski (1987) ve Shaked ve Sutton (1984) tarafından yapılan açıklamalara ve modellemelere yer verildiği gözlenmektedir. Endüstri içi ticarete ilişkin teorik anlamda yapılmakta olan bu ayrımın ampirik yansımaları da önem taşımaktadır.

Bu bağlamda çalışmanın bu kısmında, yatay ve dikey ürün farklılaştırmasına ilişkin öncelikle ölçme yöntemleri temelinde; "Birim Değer" yöntemi ele alınmakta ve ilk olarak Abd-el Rahman (1991) tarafından yapılan çalışma incelenmektedir.

Çalışmada farklılaştırma ekseninde kalite farklılıklarını temsil etmek üzere ihracat ve ithalat birim değer farklılıklarını kullanmak suretiyle ölçümlere yer verilmektedir. Abd-el Rahman (1991) belirli bir mal için karşılaştırılabilir ithalat ve ihracat birim değerlerinin ihraç ve ithal edilen mallarının karşılaştırılabilir kalitesiyle aynı olacağı varsayımından yola çıkarak, yatay ve dikey farklılaştırılmış malları ayırt etmede ton başına birim değer kullanılması gerektiği savunmaktadır. Söz konusu birim değerler (ihracat ve ithalat) belirli bir ürün grubu kapsamındaki ticarete konu malların ortalama fiyatları olarak tanımlanabilmektedir. Bu noktadan hareketle, ihracat birim değeri, toplam ihracat tutarının toplam ihracat miktarına (birim, ton) oranlanması sonucu elde edilmektedir. İthalat birim değeri toplam ithalat tutarının toplam ithalat miktarına oranlanması sonucu ortaya çıkmaktadır.

Abd-el Rahman (1991) çalışmasında ölçümlerini üç ana başlıkta toplamakta ve özelikle dikey endüstri-içi ticaret tanımlamasındaki farklılık göze çarpmaktadır. 6 basamak NIMEXE seviyesi ticaret akımları için ithalat ve ihracat birim değer farkının en fazla %15 olduğu grubu benzer mallarda iki yönlü ticaret; daha yüksek ise birim değerler arasındaki bu yüksek farklılığın kalite farklılığını yansıttığı varsayımından hareketle bu grubu dikey farklılaştırılmış yada seri-içi ticaret (intra-range trade) olarak nitelendirmektedir (Abd-el Rahman, 1991:88).

Temelde bu ölçüm yöntemine göre, endüstri içi ticaretin varlığının tespiti sonrası ihraç malları ve ithal malları birim fiyatları karşılaştırılmaktadır. Birim değer farkı yüksekse, kalite farklılığı gösteren ürünlerde (yani dikey farklılaştırmaya dayalı ürünlerde) endüstri içi ticaret söz konusu olmaktadır. Aksine birim değer farkı az ise yatay farklılaştırılmış mallarda endüstri içi ticaret vardır sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak ülkelerden birinin geniş ölçekte

üretim yapması durumunda birim fiyat farklılıkları oluşmasına karşın kalite açısından fark gözlenemeyeceği belirtilmekte ve ölçek büyüklüklerindeki farkların dikkate alınmaması bu yöntemin maruz kaldığı temel eleştirilerden olmaktadır.

Bununla birlikte birim değerler, ton başına, metrekare başına veya parça başına gibi çeşitli şekillerde farklı ölçü birimlerine göre hesaplanabilmektedir. Ancak bir kalite ölçüsü olarak parça başına birim değerlerin kullanılması sorun yaratabilmektedir. Çünkü malın birim fiyatı, malın büyüklüğünün olduğu kadar dayanıklılık ve güvenilirlilik gibi kalite ile ilişkili diğer özelliklerin de bir fonksiyonudur. Dolayısıyla, bu durumda, daha pahalı, büyük ama yetersiz (kötü) tamamlanmış bir araba; daha küçük, daha ucuz ama iyi tamamlanmış bir arabadan daha düşük kaliteli olarak kabul edilebilmektedir. Bununla birlikte, parça başına birim değerlerin yalnızca sınırlı sayıda ürün için uygun sonuçlar vermesi bu ölçümün bir sakıncası olarak belirtilmektedir. Ton başına birim değerlerin kullanılması durumunda da aynı şekilde problemlerle karşılaşılabilmektedir. Örneğin, ağır malzemeden yapılmış (daha dayanıklı) daha kaliteli bir ürünün ton başına birim değeri, daha düşük kaliteli bir ürünün ton başına birim değerinden daha düşün çıkmaktadır. Ancak bu durumun pratikte ne kadar ciddi bir sorun yarattığı sorusuna cevap net değildir (Greenaway vd., 1994:81).

Birim değer yaklaşımına bir diğer eleştiri, iki mal sepetinin birim değerlerinin iki nedenden dolayı farklılık göstermesidir. Bunlardan ilki malların tek başlarına (ayrı ayrı) fiyatlarının iki sepet arasında farklılık göstermesi; diğeri ise yüksek birim değerli malların diğer mallardan daha fazla oranda bulunduğu bir sepet olması durumunda söz konusu ürün karmasında farklılık ortaya çıkması olarak belirtilmektedir. Bu durumda ise iki ürün sepetinin birim değerlerinin sepetteki her bir ürünün fiyat farklılıkları doğrultusunda uyarlanabilmesi gerekmektedir (Greenaway vd., 1994:82)

Özetle Abd-el Rahman (1991) endütri içi ticarette yatay ve dikey mal farklılaştırmasını incelediği çalışması ile dünya ticaretine katılımın türlerine ışık tutmakta ve dış ticaret literatürüne farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır. Fransa'nın AET üyesi ülkeler ile endüstri içi ticaretini inceleyen çalışmada, 1984, 1986, 1987 yıllarını içeren veri seti kullanılarak analiz gerçekleştirilmektedir. Çalışmada yer alan analiz sonuçlarına göre Fransa'nın AET üyesi diğer ülkeler ile benzer ürünlerde iki yönlü ticaretinin oldukça yüksek olduğu gözlenmektedir. Fransa'nın iki yönlü ticaretinin %80'inden fazlası Almanya, Belçika ve Lüksemburg ile gerçekleşmektedir. Verimlilik, mark-up (kar marjı) ve ölçek ekonomileri (firma büyüklüğü) değişkenlerinin dikkate alındığı çalışmada, Fransız firmalarının hem verimlilik hem de kar marjı açısından diğer topluluk üyesi ülkelere göre daha yüksek değerlere ulaştığı belirtilmektedir. Verimlilik farkları göz önünde bulundurulduğunda, karşılaştırmalı üstünlüğün olmadığı endüstrilerde ihracat yapan ve yapmayan

firmalar arasındaki farkı verimlilik farklarından kaynaklandığı ve dolayısıyla bu aşamada firmaların bireysel performanslarının kritik önem taşıdığı belirtilmektedir. Bu durumda ülkelerin ticaret kompozisyonu mikro ve makro belirleyicilerin etkileri ile açıklanabilmektedir. Çalışmada ayrıca belirli bir mal için karşılaştırılabilir ithalat ve ihracat birim değerlerinin ihraç ve ithal edilen mallarının karşılaştırılabilir kalitesiyle aynı olacağı varsayımından yola çıkarak, yatay ve dikey farklılaştırılmış malları ayırt etmede ton başına birim değer kullanılması gerektiği savunulmaktadır.

Abd-el Rahman (1991)'ın çalışmasını takiben Greenaway vd. (1994,1995) bu yöntemin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Abd-el Rahman (1991)'ın çalışmasını takiben Greenaway vd. (1994) bu yöntemin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Endüstri içi ticarette ihracat ve ithalatın birim değerlerini kullanarak yatay ve dikey endüstri içi ticaret ayrımını gerçekleştiren, ülkeye özgü belirleyicileri tespit etmeye yönelik ilk çalışmalar arasında yer almaktadır. Bu çalışmada iki önemli husus vurgulanmaktadır. Bunlardan birincisine göre, endüstri içi ticaretin büyük bir kısmı yatay ürün farklılaştırmasından ziyade dikey ürün farklılaştırmasından kaynaklanmaktadır. İkincisine göre ise dikey farklılaştırma modelinin önerdiği hipotezler desteklenmemekte ve özellikle faktör donatımı farklılıkları dikey endüstri içi ticareti negatif etkilemektedir. Bununla birlikte çalışmanın (ağırlıklı olarak Kuzey-Kuzey ticaretini içeren) İngiltere'nin endüstri içi ticareti üzerine olmasının, bu sonuçları açıklayıcı bir nitelik taşıdığı söylenebilmektedir.

Bununla birlikte, Greenaway vd. (1994), İngiltere'nin 1988 yılında ticaret ortakları ile gerçekleştirdiği yatay ve dikey endüstri içi ticaretinin ülkeye özgü belirleyicilerinin tespitine yönelik çalışmada, endüstri içi ticareti ölçmek üzere, temelde Grubel-Lloyd endeksinden türetilen ancak bu endeksten farklılık gösteren bir endeks tanımlanmaktadır. Endüstri içi ticarette ihracat ve ithalatın birim değerlerini kullanarak yatay ve dikey endüstri içi ticaret ayrımını gerçekleştirmektedir. "Eşik Temelli Endeks" (threshold-based index) olarak adlandırılan bu endekse göre, "UV" ithalat ve ihracatın nispi birim değerlerini, "i" ürün ve son olarak "j" de endüstriyi ifade etmektedir.

$$B_j = HB_j + VB_j$$

Yukarıdaki eşitlikte B_j toplam endüstri içi ticareti, HB_j yatay endüstri içi ticareti ve son olarak VB_j ise dikey endüstri içi ticareti ifade etmektedir. Greenaway vd. (1994,1995) 'e göre toplulaştırma seviyesine bakılmaksızın yatay farklılaştırmaya dayalı endüstri içi ticaret için ihracat birim değerlerinin ithalat birim değerlerine oranının belirlenen aralıkta olması beklenmektedir ve şu şekilde ifade edilebilir:

$$Yatay\ E\dot{I}T\ için, \quad 1-\alpha \leq \frac{\exp UV_{ij}}{\text{imp}\, UV_{ij}} \leq 1+\alpha$$

$$Dikey\ E\dot{I}T\ için, \quad \frac{\exp UV_{ij}}{\text{imp}\, UV_{ij}} < 1-\alpha \quad veya \quad \frac{\exp UV_{ij}}{\text{imp}\, UV_{ij}} > 1+\alpha$$

İfadelerde kullanılan α değeri belirli bir dağılım faktörünü başka bir ifadeyle eşik değeri göstermekte ve söz konusu aralığın dışında kalan birim değer oranları da dikey farklılaştırmayı temsil etmektedir (Greenaway vd, 1995:1509).

Farklılaştırmaya ilişkin birim değer yöntemi temelli bir diğer çalışma da Fontagne ve Freudenberg (1997)'ye aittir. Buna göre Greenaway vd. (1994,1995) tarafından yapılan çalışmayı takiben söz konusu eşiğin nispi yapısını koruyarak hem yatay hem de dikey mal farklılaştırması için kullanılan ölçütlerin farklı bir yorumunu getirmektedir:

$$Yatay\ E\dot{I}T\ için, \quad \frac{1}{1+\alpha} \leq \frac{\exp UV_{ij}}{\text{imp}\, UV_{ij}} \leq 1+\alpha$$

$$Dikey\ E\dot{I}T\ için, \quad \frac{\exp UV_{ij}}{\text{imp}\, UV_{ij}} < \frac{1}{1+\alpha} \quad veya \quad \frac{\exp UV_{ij}}{\text{imp}\, UV_{ij}} > 1+\alpha$$

Greenaway vd. (1994) ve Fontagne ve Freudenberg (1997,1999) tarafından belirtilen her iki yöntem için genel ilkeler aşağıdaki gibidir:

- Ürün analizi düzeyinde ikili ticaret verileri esas alınmaktadır,
- En ayrıntılı düzeyde, her temel ticaret akışı için birim değer (değer / miktar) hesaplamaları yapılmaktadır,
- Belirli bir kategoriye bağlı ürün farklılaştırması için birleştirilmiş (bütünleştirilmiş) ticaret akışlarını tahsis etmek için, her bir temel ticaret akışı için birim değerlerin benzer olup olmadığı kontrol edilmektedir. Birim değerlerde benzerlik halinde yatay, aksi durumda ise dikey endüstri içi ticaret söz konusu olmaktadır. Fontagne ve Freudenberg (1997,1999) ölçümlerde birim değerde yüzde 15 'lik bir fark olabileceğini savunurken, Greenaway vd. (1994) yüzde 15 ve 25 eşik değerlerini kullanmaktadır.
- Tüm hesaplamalar ürün, ülke ve ticaret ortakları bazında yapılmakta, sonuçlar ise daha sonra toplulaştırılmaktadır.

Bu özellikler ışığında, ticaret tiplerine göre ticaret çakışma dereceleri ve birim değer farklılıkları aşağıdaki tabloda özetlenmektedir.

Tablo 1. Ticaret Türlerinin Sınıflandırması

Ticaret Tipi	*Ticaret Sınıflaması*	*Ticaret Çakışma Derecesi*	*Birim Değer Farklılığı*
Endüstriler Arası Ticaret	Tek Yönlü Ticaret	$\frac{Min\ (M_{abj}, M_{baj})}{Max\ (M_{abj}, M_{baj})} \leq 0.1$	Uygulanamaz
Dikey Endüstri-İçi Ticaret	Çeşitlilik-İçi Ticaret (Intra-range Trade)	$\frac{Min\ (M_{abj}, M_{baj})}{Max\ (M_{abj}, M_{baj})} > 0.1$	$\frac{\exp UV_{ij}}{\text{imp}\, UV_{ij}} < 1 - \alpha$ $veya$ $\frac{\exp UV_{ij}}{\text{imp}\, UV_{ij}} > 1 + \alpha$
Yatay Endüstri-İçi Ticaret	Benzer Ürünlerle İki Yönlü Ticaret	$\frac{Min\ (M_{abj}, M_{baj})}{Max\ (M_{abj}, M_{baj})} > 0.1$	$1 - \alpha \leq \frac{\exp UV_{ij}}{\text{imp}\, UV_{ij}} \leq 1 + \alpha$

Kaynak: (Fukao vd., 2003:6)

Fontagne, Freudenberg ve Gailuer (2006) tarafından yapılan çalışmada da endüstri içi ticarete ilişkin yatay ve dikey farklılaştırmaya ilişkin ölçümlere yer verilmektedir. Yukarıda bahsi geçmekte olan ölçümlere ilişkin genel ilkeler bazında değerlendirmelere ek olarak Fontagne, Freudenberg ve Gailuer (2006) yine aynı sistemi temel alarak gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin bütününde fiyatlardaki büyük farklılıkları hesaplayabilmek (göz önünde bulundurabilmek) için yüzde 25 eşik değeri üzerinde durmaktadır.

Ölçme tekniklerine ilişkin çalışmaları takiben, Greenaway vd. (1994) ve Greenaway vd. (1995) endüstri içi ticarette yatay ve dikey farklılaştırmaya dayalı belirleyicilere yönelik çalışmaların başlangıcı niteliği taşımaktadır. Greenaway vd. (1995) İngiltere'nin yatay ve dikey endüstri içi ticaretini ele alan çalışmalarında, 1988 yılı verilerini kullanarak 77 endüstriyi kapsayan değerlendirmelere yer vermektedir. Çalışmada %15 ve %25 birim değer kriterine göre endüstri içi ticaretin belirleyicileri analiz edilmektedir. Buna göre yatay endüstri içi ticaret için yapılan analizlerde ürün farklılaştırmasının %15 için pozitif, %25 için negatif işaret içermekte, ölçek ekonomileri ve piyasa yapısı ise negatif ve anlamlı bir sonuç vermektedir. Çok uluslu işletmelerin önemi de pozitif ilişkili olmasına karşın %25 düzeyinde anlamsız değer ifade etmektedir. Bununla birlikte dikey endüstri içi ticaret incelendiğinde, piyasa yapısı ve ürün farklılaştırması anlamlı ve pozitif değerler almaktadır. Ölçek ekonomileri %15 düzeyinde negatif iken, %25 düzeyi için pozitif değerleri ifade etmektedir. Son olarak çok uluslu

işletmelerin önemi değişkeni de %25 düzeyi için beklenen değerinin aksine negatif ve anlamlı sonuç vermektedir.

Tharakan ve Kerstens (1995) tarafından yapılan çalışmada 1970-1987 dönemi içerisinde, oyuncak endüstrisi için kuzey-güney ticaretine yatay endüstri içi ticaretin incelenmesi bağlamında yer verilmektedir. Tharakan ve Kerstens (1995) yüksek gelirli ülkeler ve düşük gelirli ülkeler arasında çift yönlü endüstri içi ticaret payı ile dikey mal farklılaştırması arasında pozitif korelasyon tespit etmektedir. Çalışmada ulaşılan bir diğer sonuca göre ise oyuncak endüstrisinde iki yönlü endüstri içi ticaretin temel belirleyicisinin yatay ürün farklılaştırması ve ölçek ekonomileri olduğu söylenebilmektedir.

Hellvin (1996) OECD Kalkınma Merkezi çalışmaları arasında yer alan ve Çin'in OECD ülkeleri ile endüstri içi ticaretini yatay ve dikey belirleyiciler kapsamında incelediği çalışmasında 1980 -1992 dönemine dair değerlendirmelere yer vermektedir. Çalışmada Çin'in OECD ülkeleri ile ticaretinde endüstri içi ticaretinin payının, toplam imalat sanayi ürünleri ticaretinde 1980 yılında %12 iken 1992 yılında %20 seviyesine ulaştığı belirtilmektedir. Bu ticarette en büyük payı Japonya ve İngiltere oluşturmaktadır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, kalite farklılıklarını ifade eden dikey endüstri içi ticaret önem arz ettiği gözlenmektedir. Bir diğer ifadeyle toplam endüstri içi ticaretin %85-90'ı dikey endüstri içi ticaretten oluşmaktadır. Kişi başına düşen gelir ve piyasa büyüklüğü ile endüstri içi ticaret arasında pozitif ilişki söz konusudur. Bununla birlikte kalite açısından farklılaştırılmış ürünler ile endüstri içi ticaret arasında pozitif ilişki görülmektedir. Son olarak tarife engelleri ile endüstri içi ticaret arasında negatif ilişkinin varlığı belirtilmektedir.

Aturupane vd. (1997) Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Avrupa Birliği arasındaki toplam ticaret içinde endüstri içi ticaretin payını ve bu ticaretin belirleyicilerini incelediği çalışmasında endüstri içi ticareti yatay ve dikey bileşenlerine ayırmak suretiyle ele almaktadır. Çalışmaya göre farklı kalitede benzer malların değişimine dayanan dikey endüstri içi ticaretin toplam endüstri içi ticaret içerisindeki payı %80-90 arasında değişmekte ve ürün farklılaşması, üretimde emek yoğunluğu, ölçek ekonomileri ve doğrudan yabancı yatırım ile pozitif ilişkili olduğu belirtilmektedir. Aynı zamanda ülke etkileri kontrol edilerek yatay endüstri içi ticaret ile doğrudan yabancı yatırım, ürün farklılaştırması ve endüstri yoğunluğu arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki bulunurken, ölçek ekonomileri ve üretimde emek yoğunluğu için negatif ilişkinin varlığı sonucuna yer verilmektedir.

Aturupane vd. (1999) 1990-1995 dönemini kapsayan çalışmalarında Avrupa Birliği'nde iki yönlü ticaret akımları bakımından endüstri içi ticaretin önemini vurgulamakta ve 8 Orta ve Doğu Avrupa ülkesi ile AB(9) arasındaki endüstri içi ticaretin belirleyicilerini incelemektedir. Bu doğrultuda çalışmada

endüstri içi ticaret yatay ve dikey bileşenlerine ayrılmakta ve öncelikle endüstri içi ticaretin %80'inin dikey olarak gerçekleştiği belirtilmektedir. Endüstri içi ticarette yatay farklılaştırmaya dayalı analizlerde ülkeye özgü belirleyicilerin, dikeyde ise endüstriye özgü belirleyicilerin ön planda olduğu gözlenmektedir. Bu bağlamda ürün farklılaştırması, ölçek ekonomileri, üretimin emek yoğunluğu ve doğrudan yabancı yatırımlarla dikey endüstri içi ticaret arasında pozitif yönlü ilişkinin varlığı belirtilmekte; bununla birlikte yatay endüstri içi ticaret ile doğrudan yabancı yatırımlar, piyasa yapısı, ürün farklılaştırması arasında pozitif, işgücü yoğunluğu ile ise negatif ilişkili olduğu sonuçlarına yer verilmektedir.

Hu ve Ma (1999) Çin'in 45 ticaret partneri ile gerçekleştirdiği endüstri içi ticaretine ilişkin analizini ülke ve endüstriye özgü belirleyici ayrımını yaparak, 1995 yılı verileri kapsamında gerçekleştirmektedir. Çalışmada yatay ve dikey endüstri içi ticaretin farklı faktörlerden etkilendiği sonucuna ulaşılmakta ve yatay endüstri içi ticaretin belirleyicileri arasında ürün farklılaştırması ve ölçek ekonomileri, dikey endüstri içi ticaretin belirleyicilerinde ise beşeri sermaye yoğunluğu ön plana çıkmaktadır.

Balassa ve Bauwens (1987)'in öncülüğünü yaptığı metodolojiyi takiben Greenaway, Milner ve Elliot (1999) ülke ve endüstriye özgü belirleyicileri, yatay ve dikey endüstri içi ticaret ayrımı yaparak ele almaktadır. Hem yatay hem de dikey endüstri içi ticaret modeli için açıklayıcı değişkenlerde "kişi başına düşen gelir farkı (ya da sermaye-emek donanımı), ortalama piyasa büyüklüğü ve mutlak gelir farkı" ülkeye özgü belirleyiciler; "ürün farklılaştırması, piyasa yapısı, ölçek ekonomileri ve çok uluslu firmalar" ise endüstriye özgü belirleyiciler olarak tanımlanmaktadır. Yatay endüstri içi ticaret için, iki ülke arasındaki kişi başına düşen gelir farkı ve mutlak gelir farkı azaldıkça ve ortalama piyasa büyüklüğü arttıkça yatay endüstri içi ticaret miktarının artması beklenmektedir. Ayrıca çalışmada yatay ürün farklılaştırması ve endüstrideki firma sayısı ile yatay endüstri içi ticaret arasında pozitif yönlü, minimum etkin ölçek ile yatay endüstri içi ticaret arasında ise negatif yönlü bir ilişki saptanmaktadır. Çok uluslu firmaların yatay endüstri içi ticaret üzerine etkisi ise yine pozitif yönlü olarak belirtilmektedir. Dikey endüstri içi ticaret modelinde ise, iki ülke arasındaki "sermaye-emek donanımı farkı" ya da "kişi başına düşen gelir farkı" ve "ortalama piyasa büyüklüğü" ile dikey endüstri içi ticaret arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte çalışmada endüstrideki firma sayısı ile ilişkili olarak "piyasa yapısı" önemli bir açıklayıcı değişken olarak yer almakta, ancak teorik modellerin öngörüleri farklı olduğundan dikey endüstri içi ticaret üzerindeki etkilerinin kesin olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Çalışmada son olarak ürün farklılaştırmasının dikey endüstri içi ticaret ile negatif; çok uluslu firmaların dikey endüstri içi ticaret ile pozitif ilişkili olduğu belirtilmektedir.

Blanes ve Martin (2000) İspanya'nın yatay ve dikey endüstri içi ticaretinin belirleyicilerini test etmeye yönelik çalışmalarında, karşılaştırmalı üstünlüklerden hareketle ülkeler arasındaki faktör (teknoloji ve emek) donatım farklarının dikey endüstri içi ticaret üzerindeki etkisini vurgulamaktır. Çalışmada ülkeye özgü değişkenler arasında ülkelerin büyüklük farkı ve coğrafi uzaklık değişkenlerinin dikey ve yatay endüstri içi ticarete negatif etkili olduğu belirtilmektedir. Endüstriye özgü değişkenler arasında ise teknoloji yoğunluğu, ölçek ekonomileri ve doğrudan yabancı yatırımlar dikkate alınmaktadır. Öncelikle teknoloji yoğunluğu ile dikey endüstri içi ticaret arasında anlamlı ve pozitif ilişkinin varlığından söz edilmekte fakat yine aynı değişkenin yatay endüstri içi ticaret üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğu gözlenmekte, doğrudan yabancı yatırımların hem yatay hem de dikey endüstri içi ticareti arttırdığı belirtilmektedir. Çalışmada ayrıca ölçek ekonomileri değişkeninin toplam endüstri için anlamlı bir sonuç vermediği ve yatay endüstri içi ticaret üzerinde pozitif, dikey endüstri içi ticaret üzerinde ise negatif ve anlamlı etkiye sahip olduğu vurgulanmaktadır.

Gullstrand (2002) 1990-1992 yılları arasını kapsayan dönemde İsveç'in tüm Avrupa ülkeleri ile gerçekleştirdiği 22 alt endüstri grubu için dikey farklılaştırılmış ürünlerde endüstri içi ticaretini inceleyen çalışmasında ampirik ölçümlerde Chamberlin-Heckscher-Ohlin-Samuelson modelinin yansımalarının farklı yöntemlerini kullanarak analizleri gerçekleştirmektedir. Çalışmada beşeri sermaye farklılıkları, fiziksel sermaye farklılıkları, piyasa büyüklüğü farklılıkları, ortalama kişi başına düşen gelir, ölçek ekonomisi ve piyasa yapısı değişkenleri incelenmektedir. Buna göre endüstri içi ticaret, ortalama kişi başına milli gelir (ortalama nispi sermaye donanımı) ve piyasa yapısı değişkenleri ile pozitif korelasyon sergilemektedir.

Fontagne ve Freudenberg (2002) Avrupa'da oluşan entegrasyon süreci ile ticaret şekli arasındaki bağlantıları inceleyen çalışmalarında, 15 Avrupa ülkesini incelemektedir. Dikey farklılaştırılmış ürünlerde ticaretin payının oldukça fazla olduğu endüstri içi ticaret için uzmanlaşma, Ar-Ge ve teknolojinin önemli olduğu vurgulanmaktadır. 1980-1999 dönemini içeren çalışmada bu dönemde gerçekleşen endüstri içi ticaret artışının dikey farklılaştırmaya dayalı ürünlerde iki yönlü ticaretten kaynaklandığı belirtilmektedir.

Nielsen ve Luthje (2002) yatay ve dikey endüstri içi ticaretin ampirik sınıflandırılması testlerine dayanan çalışmasında Almanya ve Fransa arasında gerçekleşen iki yönlü ticareti 1961-1999 ve 1961-1991 olmak üzere iki dönemde incelemektedir. Çalışmada endüstriler arası ticaret, yatay endüstri içi ticaret ve dikey endüstri içi ticaret olmak üzere üç aşamalı analizden oluşmaktadır.

Fukao, Ishido ve Ito (2003) tarafından yapılan çalışmada Doğu Asya bölgesinde dikey endüstri içi ticaretin yapısı tespit edilmekte ve çalışmadan elde edilen bulgular literatürde AB'ye odaklanan önceki çalışmaların sonuçları ile karşılaştırılmak suretiyle incelenmektedir. Çalışmada dikey endüstri içi ticaretin çok uluslu şirketler tarafından denizaşırı üretim ile ilişkili olduğu varsayımına dayanarak, dikey endüstri içi ticaretin temel belirleyicileri ve özellikle doğrudan yabancı yatırım ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Model ampirik olarak elektrikli makine sanayi verileri kullanılarak test edilmektedir. Çalışmada yer alan sonuçlara göre, dikey endüstri içi ticaret ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında pozitif ve anlamlı; karşılaştırmalı üstünlüğü ölçen kişi başına düşen GSYİH ile negatif ve anlamlı; coğrafi uzaklık ile negatif ve anlamlı; endüstri büyüklüğü ile ise pozitif fakat istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki tespit edilmektedir. Ayrıca son yıllarda görülen doğrudan yabancı yatırımların Doğu Asya'da dikey endüstri içi ticarette meydana gelen hızlı artışta önemli bir rol oynadığına ilişkin bulgular, çalışmada yer alan hipotezi desteklemektedir.

Sharma (2004) Avustralya'nın endüstri içi ticaretin yatay ve dikey belirleyicilerini incelediği çalışmasında, ticaret liberalizasyonunun endüstri içi ticaret üzerindeki etkilerini tartışarak ilgili literatüre katkıda bulunmaktadır. Çalışmaya göre, 1980'lerde gerçekleşen liberalizasyon sürecini takiben Avustralya imalat sanayi endüstri içi ticareti artış göstermekte ve bu artışta dikey farklılaştırılmış ürünlerin hakim olduğu gözlenmektedir. Toplam endüstri içi ticaret açısından incelemelere yer verildiğinde; ürün farklılaştırması ve piyasa yapısı ile endüstri içi ticaret arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Ölçek ekonomileri ise liberalizasyon öncesi pozitif liberalizasyon sonrası negatif ilişkilidir. Çalışmada ayrıca Ar-Ge yoğunluğu ve endüstri içi ticaret ilişkisi pozitif yönlü olmakla birlikte artan rekabetin artan araştırma geliştirme faaliyetlerine ve dolayısı ile de endüstri içi ticaret artışına neden olacağı yönünde açıklamalara yer verilmektedir. Dikey endüstri içi ticaret açısından yapılan analizlerde piyasa yapısı değişkeninin liberalizasyon sonrası anlamlı ve pozitif olduğu gözlenmektedir. Ürün farklılaştırması, Ar-Ge yoğunluğu ve ölçek ekonomileri ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiyi içermemektedir. Yatay farklılaştırmaya dayalı analizlerde ise piyasa yapısı ile anlamlı ve negatif bir ilişkinin varlığı tespit edilmektedir. Ayrıca çalışmada ürün farklılaştırması ile yatay endüstri içi ticaret arasında pozitif yönlü ilişkinin varlığı belirtilmektedir.

Baleix ve Egido (2005), gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arası ticaretin şeklini ele aldığı çalışmasında 1988-2000 dönemi verileri ile İspanya'nın Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri (CEEC), Asya ülkeleri ve Akdeniz ülkeleri ile olan endüstri içi ticaretini araştırmaktadır. Çalışmada fiziki sermaye farklılıklarının dikey endüstri içi ticareti azalttığı gözlenmekte iken,

ülkeler arası teknoloji farklılıkları dikey endüstri içi ticareti arttırmaktadır. Ayrıca ticari partnerlerin yakınlığı, piyasa büyüklüğü ve gelişmişlik düzeylerindeki benzerlik hem dikey hem de yatay endüstri içi ticaretin açıklanmasında önemli rol oynamaktadır. Çalışmada ayrıca yükselen piyasalar için ülkeye özgü faktörlerin çoğunun yatay ve dikey endüstri içi ticaret üzerinde aynı etkiyi yarattığı belirtilmektedir.

Byun ve Lee (2005) Kore'nin endüstri içi ticaretini ülkesel etkenlerin kontrolü bakımından farklı bir modelleme ile ölçmeye yönelik çalışmalarında 1991-1995 yılları arası dönemi ele almaktadır. Endüstri içi ticaretin yatay ve dikey belirleyicilerinin tespitinin yanı sıra arz yönlü etkenler ile talep yönlü etkenlerin ayrıştırılması çalışmaya ayrı bir önem katmaktadır.

Reganati ve Pittiglio (2005), 1996-1999 dönemi için İtalya'nın ve 46 farklı ülke ile gerçekleştirdiği dikey endüstri içi ticaretin belirleyicilerini test etmektedir. Ülkeye özgü belirleyiciler üzerinde yoğunlaşan çalışmada dikey endüstri içi ticaretin toplam gelir, piyasa büyüklüğü, bölgesel entegrasyona dahil olma, ekonomik uzaklık ve doğrudan yabancı yatırınlar ile pozitif ilişkili olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte ülkeler arası teknoloji farklılıklarının artması, ürün fiyatının (ve kalitesinin) artması sonucunu doğurmakta ve bu da dikey endüstri içi ticaretin azalmasına neden olmaktadır. Taşıma maliyetleri göz önünde bulundurulduğunda da daha düşük taşıma maliyeti daha yüksek dikey endüstri içi ticaret sonucu ortaya çıkmaktadır.

Ando (2006) Doğu Asya deneyimlerinden yola çıkarak yaptığı çalışmada Doğu Asya'da son 10-15 yıl içinde uluslararası ticaret modellerinde görülmemiş bir değişim yaşandığını ifade etmektedir. Ando (2006) bu durumu test etmek amacıyla uluslararası ticaret verileri kullanarak, makine endüstrisinde tek yönlü ticaret, dikey endüstri içi ticaret, ve yatay endüstri içi ticareti incelemektedir. Analiz sonuçları tek yönlü ticaretin göreli önemi düşerken dikey endüstri içi ticaretin öneminin büyük ölçüde arttığını göstermektedir. Ancak sonuçlar dikey endüstri içi ticaretteki artışın temel dayanakları arasında dikey ürün farklılaştırmasından ziyade sınır ötesi üretim süreçlerinin dikey bölünmesine (fragmantasyonuna) ve etkilerine işaret etmektedir. Çalışmada özellikle makine parçaları ve bileşenlerinin dikey işlemlerindeki artış sayesinde dikey uluslararası üretim paylaşımının 1990 yılında Doğu Asya'da her ekonominin önemli bir parçası haline geldiği de vurgulanmaktadır.

Caetano ve Galego (2007), çalışmalarında orta ve doğu Avrupa ülkeleri ve AB ülkeleri arasındaki endüstri içi ticaret dinamiklerini incelemektedir. Çalışmada toplam endüstri içi ticaret, yatay ve dikey endüstri içi ticaret olarak ayrıştırıldıktan sonra ülkelere özgü değişkenlerle bu ticaret tiplerinin belirleyicileri araştırılmaya çalışılmıştır. Bu değişkenlerden gelir düzeyi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları her iki tip endüstri içi ticaret

için negatif ve anlamlı etkiye sahip bulunmuştur. Kişi başına düşen gelir farkları ile temsil edilen ülkeler arası ekonomik uzaklık her iki endüstri içi ticaret tipi için negatif ilişkili ancak sadece dikey endüstri içi ticaret için anlamlı bulunmuştur. Dikey endüstri içi ticaret için ülkenin AB'ne üye olması negatif etkili ve anlamlı olarak bulunmuştur. Coğrafi uzaklık, yatay endüstri içi ticaret üzerinde negatif etkili ve anlamlı bulunurken dikey endüstri içi ticaret için anlamlı bulunmamıştır.

Leitao, Faustino ve Yoshida (2009), 1995-2006 yılları arasında Portekiz ile Avrupa Birliği üyesi 27 ülke ve BRIC ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin) arasındaki otomobil yedek parçaları sektöründe dikey endüstri içi ticaretin belirleyicilerini incelemektedir. Statik ve dinamik panel veri analizi kullanarak, dikey endüstri içi ticaretin Portekiz ve ticari ortakları arasında kişi başına düşen GSYİH farklılıklarının pozitif bir fonksiyonu olduğunu göstermektedir. Ayrıca, coğrafi uzaklık ve ortak sınır bulunması dikey endüstri içi ticaret üzerinde yine pozitif yönlü bir etki yaratmaktadır. Bununla birlikte çalışma, taşıma maliyetleri azaldıkça ticaretin arttığı ve faktör donatımlarındaki farklılıklar ve dikey endüstri içi ticaret arasında da pozitif yönlü bir ilişki olduğu hipotezini doğrulamaktadır.

Yine Pittiglio ve Reganati (2012) tarafından yapılan bir diğer çalışma, İtalya'nın dikey endüstri içi ticaretinin doğası ve nedenleri üzerine ampirik bir incelemeyi ifade etmektedir. Çalışma ülke içinde sektörler arası homojenlik varsayımı ile bağlantılı etkilerden arındırılmış olmanın verdiği avantajla dikey endüstri içi ticaretin ülkeye özgü belirleyicilerin ölçümünde yeni bir yaklaşım oluşturduğu göze çarpmakta ve daha önceki çalışmalarını da tamamlayıcı nitelik taşımaktadır.

Rasekhi ve Shojaee (2012) tarafından yapılan çalışmada İran'ın tarım ürünleri grubunda önemli ticaret ortakları (24 ülke) ile toplam endüstri içi ticareti araştırılmakta ve dikey endüstri içi ticaret 2001-2007 dönemini esas alarak ülkeye özgü belirleyiciler bağlamında araştırılmaktadır. Greenaway vd. (1994) tarafından yapılan çalışmayı takiben Rasekhi ve Shojaee (2012) bu çalışmada, İran tarım ürünleri grubu verileri ile panel veri analizi gerçekleştirmektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre, ekonomik kalkınma ve endüstri içi ticaret arasında pozitif ve anlamlı ilişki tespit edilmekte bu doğrultuda Linder Hipotezini de doğrular nitelik taşımaktadır. Ayrıca, kişi başına düşen gelir farkları dikey endüstri içi ticaret arasında pozitif ve anlamlı ile ilişkinin varlığı da çalışmada ifade edilmektedir. İran'ın tarım ürünleri dış ticareti incelendiğinde ticaret ortakları ile (genellikle) düşük kaliteli tarım ürünleri ihracatı ve yüksek kaliteli tarım ürünleri ithalatına dayandığı; ayrıca, dikey endüstri içi ticaretin önemli bir bölümünün de düşük kalite dikey endüstri içi ticaretten oluştuğu gözlenmektedir. Bu noktadan hareketle tarım ürünleri sektöründe İran'ın dış ticaretinin ağırlıklı olarak karşılaştırmalı üstünlüğe dayandığını söylemek mümkündür. Çalışmada ayrıca, özellikle

açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük ve endüstri içi ticaret arasında negatif ve anlamlı bir ilişkinin varlığı belirtilmekte ve buna ek olarak, arazi donatımı ile dikey endüstri içi ticaret arasında pozitif ve yüksek; piyasa büyüklüğü farklılıkları ile dikey endüstri içi ticaret arasında ise negatif ilişkinin varlığı sonuçlarına yer verilmektedir.

4. TÜRKİYE'NİN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİNE İLİŞKİN ANALİZLER

Gelişmiş ülkeler arasında endüstri içi ticaretin öneminin artmasıyla birlikte gelişmekte olan ülkelerin ticaret yapısının da bu yöne kayıp kaymadığını araştıran çalışmaların sayısı da atmıştır. Buna karşılık, Türkiye'nin dış ticaret yapısının endüstri içi ticaret yapısı gösterip göstermediğini ve endüstri içi ticaretin belirleyicilerini inceleyen çalışmalar ise sınırlıdır. Çalışmanın bu bölümünde Türkiye için yapılan ampirik çalışmaların özellikleri ve sonuçları incelenecektir. Bu çalışmaların büyük bir kısmı Türkiye'deki endüstri içi ticaret miktarını ölçerek çeşitli karşılaştırmalar yapan çalışmalar olup çok az bir kısmı endüstri içi ticaretin belirleyenleri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Gönel (2001a) 1992-1997 dönemi verilerini ele aldığı çalışmasında, Türkiye'nin iki önemli topluluk olan Avrupa Birliği ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile gerçekleştirdiği ticarette endüstri içi ticaretin payını incelemektedir. Çalışmada, Grubel-Lloyd endeksi (standart ve düzeltilmiş) ve Aquino endeksi ile üç farklı hesaplama ile endüstri içi ticaret değerleri hesaplanmaktadır. Bu hesaplamalar doğrultusunda toplam ticaret içinde endüstri içi ticaret payları incelendiğinde, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile gerçekleştirdiği endüstri içi ticaretin dünya ile gerçekleştirdiği endüstri içi ticaretle karşılaştırması yapılmaktadır. Bu karşılaştırmaya göre, AB ile gerçekleştirilen endüstri içi ticaretin toplam ticaret içindeki payı, dünya ile gerçekleştirilen endüstri içi ticaretin payından daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmakta; bu sonucu oluşumunda ise Türkiye'nin AB ile entegrasyon sürecinde, AB'nin endüstri yapısı doğrultusunda bir üretim yapısı oluşturamamasının etkilerinin oldukça yüksek olduğu vurgulanmaktadır. Diğer taraftan, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile gerçekleştirilen endüstri içi ticaret incelendiğinde, benzer ürünlerde Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile gerçekleştirdiği ticaret içinde endüstri içi ticaretin payı 1992'de %3 iken; 1997'de %6 düzeyine yükselmektedir. Gönel (2001a) bu oranın AB ve dünya ile gerçekleştirilen endüstri içi ticarete kıyasla oldukça düşük olduğu vurgulamaktadır. Son olarak çalışmada yine bu topluluk ile gerçekleştirilen bazı ürün gruplarında (kimyasal ürünler, demir, çelik vb.) önemli gelişmelerin varlığına işaret edilmekte ve Orta Asya Türk

Cumhuriyetleri'nin özel ürünlerde rekabet edebilirliğine bir işaret niteliği taşıdığı vurgulanmaktadır.

Gönel (2001b), 1990-1997 dönemi için SITC Rev.3 verileri ile standart Grubel-Lloyd ve marjinal endüstri-içi ticaret endekslerini hesapladığı çalışmada, Türkiye'nin tekstil sektörü endüstri içi ticaret payını incelenmektedir. Türkiye'nin tekstil sektöründeki karşılaştırmalı üstünlüğünün endüstri içi ticaret açısından geçerliliğini test eden çalışmada, endüstri içi ticaretin 1990-1997 periyodunda artış gösterdiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bununla birlikte çalışmada, Türkiye'de liberal dış ticaret politikalarının etkisiyle ihracat ve beraberinde ithalatın artması sonucunda, yerli üretimin yerini ithal malları almakta, endüstri içi ticaret artmakta ve bu durumun da sektörün karşılaştırmalı üstünlüğünü kaybetmesine sebep olduğu vurgulanmaktadır.

Erk ve Tekgül (2001) Türkiye ile AB arasında ticarete konu olan 97 ürün grubunu incelediği çalışmasında, 1993-1998 dönemi verilerini kullanarak endüstri içi ticareti yatay ve dikey farklılaştırma yaparak ele almaktadır. Çalışmada, Türkiye ve AB üyesi ülkeler arasındaki ticaretin karşılaştırmalı üstünlüklere dayandığı, ancak söz konusu ticaretin yapısı göz önünde bulundurulduğunda ise dikey mal farklılaştırmasının olduğu ifade edilmektedir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar arasında, Türkiye'nin Yunanistan ve Portekiz'le ortalama endüstri içi ticaret payının % 37 ve % 38 olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte söz konusu ülkelerin hem coğrafi yapı, hem de ihracata konu olan ürün grupları itibariyle Türkiye ile benzerlikleri de çalışmada vurgulanan bir diğer önemli sonucu oluşturmaktadır.

Emirhan (2005) Türkiye'nin endüstri içi ticaretine ilişkin analizlere yer verdiği çalışmasında endüstriye ve ülkeye özgü değişkenlerin endüstri içi ticaret düzeyine etkilerini çeşitli ülke ve endüstri grupları bazında değerlendirmektedir. Emirhan (2002) Türkiye'nin endüstri içi ticaret yoğunluğunun AB üyesi ülkelerle ve AB'ye aday ülkelerle olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda çalışmada endüstri içi ticaretin belirleyicileri ve etkileri incelendiğinde, ülkeye özgü değişkenlerin daha çok dikey endüstri içi ticaret üzerinde etkili olduğu, endüstriye özgü değişkenlerin ise daha çok yatay endüstri içi ticareti etkilediği vurgulanmaktadır.

Kösekahyaoğlu (2002) Türkiye'nin 1975-1980 ve 1980-1990 olmak üzere iki dönemde AB üyesi 12 ülke ile gerçekleştirdiği endüstri içi ticaret düzeyi ve endüstri içi ticaretin seyrinin ticaret liberalizasyonu ile ilişkisini ele alan çalışmasında, 1980'li yıllarla birlikte uygulanan liberal dış ticaret politikalarıyla birlikte Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci açısından liberalizasyon sürecinin potansiyel etkilerini değerlendirmektedir. Çalışmadan elde edilen sonuçlarda, 1980'li yılların başında uygulanmaya başlanan

liberalizasyon programının endüstri içi ticaret üzerinde olumlu etkiler yarattığı yer almaktadır. Çalışma sadece statik değil marjinal endüstri içi ticaretin de ölçümlerinin yapıldığı dinamik analizi içermektedir. Bu bağlamda endüstri içi ticaret değerlerine bakıldığında hem statik ölçümlerden elde edilen değerlerde (Grubel-Lloyd) hem de dinamik ölçümlerden elde edilen değerlerde artış gözlenmektedir. Bu sonuca ek olarak ticaret liberalizasyonun endüstri içi ticareti teşvik ettiği bulgusuna çalışmada yer verilmektedir. Kösekahyaoğlu (2002) bu gelişmenin olası bir kaynağı olarak 1980 ve 1998 yılları arasında Türkiye'de ortalama GSMH'da %5'lik artış gözlendiği gerçeğinden hareketle 1980 yılındaki büyüme oranlarına dikkat çekmektedir. Çalışmada ayrıca endüstri içi ticaret değerlerinde ülkeye ve endüstriye özgü analizlere yer verilmektedir. Çalışmada Türkiye'nin AB ülkeleri ile arasındaki gelir düzeyi, kalkınma seviyeleri ve talep yapılarındaki farklılıklar sebebiyle endüstri içi ticaretin düşük seyir izlediği belirtilmekte, ancak yine bu farklılıkların daha düşük olduğu İspanya, Yunanistan ve Portekiz ile daha yüksek endüstri içi ticaret rakamlarının gözlendiği vurgulanmaktadır. Türkiye ve AB arasındaki gelir farklılıklarının azalmasının, ürün çeşitliliğinin de artması ile Türkiye ve AB arasındaki endüstri içi ticareti yükselteceği yorumu çalışmada yer alan bir diğer önemli bulgudur. Son olarak yüksek endüstri içi ticaret değerlerinde yapısal uyum maliyetlerinin daha düşük olduğu vurgusuyla, 1980'li yıllarda gerçekleşen liberalleşme girişiminin doğru yönde atılmış bir adım olduğu ve ileri düzeyde entegrasyon faaliyetlerinin de etkisiyle Türkiye-AB endüstri içi ticaretinin gelişmesiyle uyum maliyetlerinin daha da düşürülebileceği ifade edilmektedir.

Küçükahmetoğlu (2002), 1989-1998 yıllarına ait verileri kullanarak, Türkiye'nin endüstri içi ticaretinin boyutunu tespit etmeyi amaçlayan çalışmasında, Türkiye'nin AB, AB-dışı ve toplam endüstri içi ticaret değerlerini hesaplayarak endüstri içi ticareti etkileyen değişkenler kapsamında Türkiye'nin ticaret yapısını incelemektedir. Analiz bulgularına göre, Türkiye'nin EİT oranları göreli olarak düşüktür ancak artma eğilimindedir. Gümrük Birliği öncesi ve sonrasına ilişkin değerlendirmelere yer verilen çalışmada gümrük birliği sonrası dönemde AB ile olan endüstri içi ticaret değerlerinde yükselme gözlenmektedir. Ayrıca Türkiye'nin endüstri içi ticareti ile reel gelir artışı, ekonomik entegrasyon ve sanayileşme düzeyi arasında pozitif ilişkinin tespiti yapılmakta ve standart teknoloji ürünlerindeki endüstri içi ticaretin, ara ve ileri teknoloji ürünlerindeki endüstri içi ticaret düzeylerinden daha yüksek olduğu sonucu belirtilmektedir. Çalışmada yer alan sonuçlara göre, birincil ürünlerde endüstri içi ticaretin ortaya çıkması, ürün özellikleri ve pazar yapısı bakımından zor olması nedeniyle, sanayi ürünlerinde endüstri içi ticaret, birincil ürünlere oranla daha yüksek olmaktadır. Çalışmada ayrıca dış ticaretin yapısı ve kapsamı itibariyle Türkiye'nin AB ile tamamlayıcı konumda olduğu, endüstri içi ticaretin bu nedenle yeterince artış göstermediği belirtilmektedir. Son olarak standart

teknoloji ürünlerindeki endüstri içi ticaretin, ara ve ileri teknoloji ürünlerindeki endüstri içi ticaretten daha yüksek olduğu da ifade edilmektedir.

Çepni ve Köse (2003) tarafından yapılan çalışmada 1980 sonrası liberalizasyon politikalarının endüstri içi ticaret yapısına etkileri incelenmektedir. 1989-1999 dönemini kapsayan çalışmada farklı kategorilerdeki SITC 2 basamaklı verileriyle Türkiye ile AB ve OECD ülkelerinden seçilen temel ticaret ortakları arasındaki endüstri içi ticaret düzeyleri hesaplanmaktadır. Çalışmada endüstri içi ticarete ilişkin statik analize yer verilen hesaplamalarda düzeltilmiş Grubel-Lloyd endeksi kullanılmakta ve ülkeye özgü hipotezler panel veri analizi ile test edilmektedir. Türkiye'nin AB ülkeleri ile olan endüstri içi ticaret düzeyinin diğer ülkelere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Literatürde yer alan hipotezleri doğrulayan sonuçlar içeren çalışmada, kişi başına düşen gelir, uzaklık ve dış ticaret engellerinin Türkiye'nin endüstri içi ticaretini etkileyen en önemli faktörler olduğu çalışmada yer alan bir diğer sonucu ifade etmektedir.

Kandoğan (2003) 1992-1999 dönemi verilerini kullanarak geçiş ekonomileri ticaretinin farklı bileşenlerine yer verdiği çalışmasında ülkeler arası farklılıkları açıklamak için endüstri içi ve endüstriler arası ticaret ayrımı çerçevesinde analizlerini gerçekleştirmektedir. Bu aşamada çalışmada endüstri içi ticarete ilişkin yatay ve dikey farklılaştırmaya dayalı analiz gerçekleştirilmektedir. 22 geçiş ekonomisinin 28 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ile endüstri içi ticaretini inceleyen çalışma, endüstri içi ticaret ile gelir düzeyi, ülkelerin büyüklüğü, ticaret yoğunluğu, ticaret ortakları, ortak sınır, dil ve liberalleşme adımları arasında pozitif korelasyon bulunurken; ülkelerin gelir düzeyi ve ülke büyüklük farklılıkları, uzaklık ve ticaret dengesizliği ile negatif korelasyon olduğu yönünde sonuçlar içermektedir.

Erlat ve Erlat (2003) 1969-1999 dönemi için SITC Rev. 3-3 basamaklı verilerle Hem statik (Grubel-Lloyd endeksi değerlerine dayalı) hem de dinamik (Brülhart endeksi değerlerine dayalı) analizleri içeren geniş kapsamlı bir endüstri içi ticaret ölçümü gerçekleştirmektedir. Verilerin 1980 öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemde incelendiği çalışmada, Türkiye'nin dış ticaret yapısının endüstriler arası ticaret yapısı sergilediği sonucuna ek olarak, 1980 sonrasında endüstri içi ticaretin nispeten arttığı da ifade edilmektedir.

Deviren (2004) Türkiye ile Avrupa Birliği ülkeleri arasında 1993-2003 döneminde SITC 3 digit düzeyindeki sınai ürünleri endüstri-içi ticaretinde indeksin 0.50 değerini aştığı ürünleri gerek SITC sınai ürün gruplarına göre gerekse teknolojik yapıya göre sınıflandırarak incelemeyi çalışmanın öncelikli amacı olarak tanımlamaktadır. Çalışmada yer alan hesaplamalarda, Grubel- Lloyd'un ağırlıklı ortalaması kullanılmakta ve endeksin 0.50 değerini aştığı 3 basamak düzeyindeki ürün gruplarının SITC

sınai ürün gruplarına göre 6 no.lu mamül ürünlerde yoğunlaşırken, teknolojik yapıya göre ise standart teknoloji ürünlerinde yoğunlaştığı sonucuna varılmaktadır. Çalışmada ayrıca Türkiye ile Avrupa Birliği ülkeleri arasında 1993-2003 döneminde SITC 3 basamak düzeyinde gerçekleşen genel endüstri içi ticaret düzeyini hem sınai ürünleri hem de tüm ürünlere yönelik olarak ağırlıklı ortalama ve düzeltilmiş endeks açısından hesaplanarak analizinin yapılması bir diğer amaç olarak belirtilmektedir. Bu yönde yapılan hesaplamalar ışığında, Türkiye ile Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki sınai ürünleri ve tüm ürünlere ilişkin endüstri içi ticaretin 0.50 endeks değerinin altında kaldığı ve dolayısıyla Türkiye ile Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki dış ticaretin endüstriler arası ticaret yapısı sergilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Sonuç olarak Türkiye'nin EİT düzeyinin artması için, Türkiye'nin gelişmiş ülke konumuna gelmesi, rekabet gücünün artması, ara ve ileri teknoloji ürünleri ticareti üzerinde yoğunlaşması gerekliliğine dikkat çekilmektedir.

Türkcan (2005) tarafından yapılan çalışmada endüstri-içi ticaret literatüründeki ülkeye özgü ve endüstriye özgü hipotezler kullanılarak 1985-2000 döneminde Türkiye ve seçilmiş OECD ülkeleri arasındaki ara ve nihai mal ticareti açıklanmaya çalışılmaktadır. Türkiye ile OECD ülkeleri arasında yapılan ticaretin önemli bir kısmı ara mallarında gerçekleşen endüstri-içi ticaret oluşturduğu saptanmaktadır. Çalışmada Türkiye ile seçilmiş OECD ülkeleri arasındaki nihai ve ara malı düzeyindeki endüstri içi ticaret 1985-2000 dönemi için incelenmektedir. Bu hipotezleri test etmek için Fixed Effects ve Random Effects modelleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar nihai ve ara mal ticaretinin belirleyicileri arasında bir fark olmadığını göstermektedir. Ayrıca ülkeye özgü faktörlerin endüstriye özgü faktörlere göre endüstri içi ticaret üzerinde daha etkili bulunduğu ifade edilmektedir. Özellikle ölçek ekonomileri ve sermaye-emek oranı gibi endüstriye özgü değişkenlerden hiçbiri nihai ve ara malı endüstri içi ticaretinin temel belirleyicisi olarak gözlenememektedir. Ortalama piyasa büyüklüğü ve beşeri sermaye donanımı farklarının gerek nihai gerekse de ara mal ticaretinde pozitif etkiye sahip olduğu vurgulanmaktadır. Ülkeler arası uzaklığın her iki mal çeşidinin ticaretinde negatif etkili olduğu gözlenmektedir. Son olarak çalışmada Türkiye ve OECD ülkeleri arasında ara ve nihai mallarda gerçekleşen endüstri-içi ticareti açıklamasında ülkeye özgü hipotezlerin endüstriye özgü hipotezlerin açıklanmasında daha başarılı olduğunu önermesine yer verilmektedir.

Kutlu ve Yenilmez (2005) tarafından yapılan çalışmada endüstri içi ticarete ait kuramsal ve ampirik yaklaşımları incelemek temel amaç olarak belirtilmekte, 1981-2001 döneminde Türkiye ile Avrupa Birliği'ne üye ülkeler arasındaki dış ticarette endüstri içi ticaretin önemi incelenmektedir. Bu doğrultuda, dış ticaret teorisi yaklaşımları içerisinde endüstri içi ticarete ilişkin kuramsal, ampirik yaklaşımlara ilişkin değerlendirmelere yer verilmekte ve endüstri içi ticareti ölçme yöntemlerine dair açıklamalar bulunmaktadır.

Çalışmada Türkiye ile Avrupa Birliği'ne üye ülkeler arasındaki dış ticaret, SITC Rev.3-5 basamaklı ürün grupları kullanılarak ülkelere ait endüstri içi ticaret oranları hesaplanmaktadır. Endüstri içi ticareti ölçümünde standart Grubel-Lloyd endeksi kullanılmaktadır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar gümrük birliğinin, ülkelerin endüstri içi ticaret düzeylerinde ve ticarete konu olan ürün çeşidi sayısında artışa yol açtığına işaret etmektedir. Özellikle söz konusu dönem içinde Almanya ile Türkiye arasındaki endüstri içi ticaret diğer ülkelerden daha yoğun gerçekleştiği belirtilmektedir. Son olarak ürün grupları açısından yapılan değerlendirmelere bakıldığında Türkiye'nin AB ülkeleri ile ileri teknoloji gerektiren ürünlerde rekabet gücünün varlığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu bağlamda özellikle otomotiv yan sanayi ve tekstil ürünlerinde Türkiye'nin AB ülkeleriyle endüstri içi ticaret düzeyinin yüksek olduğu çalışmada yer alan bir diğer sonuç olarak belirtilmektedir.

Şimşek (2005) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye'nin dünya, OECD ve OECD ülkeleri ile iki yönlü endüstri içi ticareti incelenmektedir. Bu bağlamda 1992-2003 dönemini kapsayan ve SITC Rev.3'e ilişkin veriler kullanılarak iki yönlü ticaret endeksi kullanılmaktadır. Şimşek (2005), çalışmasında standart Grubel-Lloyd endeksinin ne zaman iki yönlü ticaret ile ilgilenileceğini söylememesi nedenine dayanarak öncelikle iki yönlü ticaret endeksi kullanmakta, ardından birim değer farklılığı temelinde yatay endüstri içi ticaret ve düşük-yüksek kalite dikey endüstri içi ticaret ayrımını gerçekleştirmektedir. Çalışmada yapılan ölçümler sonucunda elde edilen bulgulara göre, Türkiye'nin endüstri içi ticareti içinde daha ziyade düşük kalite dikey endüstri içi ticaretin egemen olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Şimşek (2005), aynı endüstride yer alan fakat düşük fiyatlı mallar ihraç edilip karşılığında aynı endüstrideki daha yüksek fiyatlı malların ithal edilmesinin, Türkiye'nin dış ticaretten sağladığı kazanç sorusunu gündeme getirdiğini belirtmektedir. Çalışmada ayrıca katma değeri düşük, kalitesiz mallar ihraç eden Türkiye'nin, bu durumun ve dolayısıyla bu ticaretin net kaynak transferinin bir araç haline dönüşmemesi için Ar-Ge'ye dayalı mallarda uzmanlaşmanın yollarını aramasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin ciddi bir teknoloji politikasına ihtiyaç duyduğu ve Türkiye'nin gelecekteki rekabet gücünün belirleyicisinin, yeni teknolojilere yapılacak yatırımlar olduğu ifade edilmektedir. Son olarak Şimşek (2005)'e göre, uluslararası ticarette malın rekabet şansının ve getirisinin artırılabilmesi için malların kalitesinin yükseltilmesi gerekmektedir.

Akkoyunlu, Kholodilin ve Siliverstovs (2006) tarafından yapılan çalışmada Türkiye'nin 15 ticari ortağı ile gerçekleştirdiği endüstri içi ticareti ve 1970-2005 dönemini kapsayan verilerle panel veri analizi yapılarak test edilmektedir. 1980 yılı sonrası ticaret liberalizasyonu ve 1996 yılında uygulamaya konulan Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin endüstri içi ticareti üzerindeki etkilerini inceleyen bir çalışmada, statik (Grubel-Lloyd endeksi

değerlerine dayalı) ve dinamik (Brülhart marjinal endüstri içi ticaret endeksi değerlerine dayalı) analize yer verilmektedir. Çalışmada 1980 sonrası gerçekleşen dönüşümün ve gümrük birliği çerçevesinde ekonomik bütünleşme girişimlerinin endüstri içi ticaret üzerine güçlü etkileri olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin endüstri içi ticareti ile ülkelerin reel geliri arasında pozitif; ülkelerin reel gelir farkı arasında ise negatif ilişkinin varlığı belirtilmektedir. Analizde ekonomik reformlar ve Gümrük Birliği etkisini test etmek için 1980 ve 1996 yılları odaklı kullanılan kukla değişken ile endüstri içi ticaret arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulgusuna yer verilmektedir. Bununla birlikte çalışmanın sonuçları arasında 1980 sonrasında ve özellikle 1996'dan sonra endüstri içi ticarette artış gözlenmekte olduğu ve gümrük birliği anlaşması ile başlatılan Türkiye-AB ekonomik bütünleşme ilişkilerinin azalan uyum maliyetleriyle gelişme gösterdiği ifade edilmektedir.

Koçyiğit ve Şen (2007) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir ticaret ortağı olması sebebiyle Avrupa Birliği (AB) ile endüstri içi ticaretini incelenmektedir. Çalışmada Türkiye'nin dünya ile gerçekleştirdiği ticarete paralel olarak AB ile gerçekleştirdiği ticarette de endüstri içi ticaret tipine geçiş gözlenmektedir. Ayrıca, Türkiye ve AB arasındaki endüstri içi ticaretteki büyüme, 1996 yılında yürürlüğe giren AB ile Gümrük Birliği anlaşmasından beri Türkiye'nin endüstri temelinde düşük teknolojili ürünlerden yüksek teknoloji içeren endüstrilere geçişi de ifade etmektedir.

Kaya ve Atış (2007) 1990-2005 döneminde kimya endüstrisinin ticaretinde öne çıkan AB'ye üye ve aday ülkeler ile Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Çin arasındaki endüstri içi ticaret değerlerini incelediği çalışmasında, SITC Rev. 3-5 basamaklı kimya sanayi ürün grubuna ait verilerle statik (Grubel-Lloyd endeksi) ve dinamik (Brülhart marjinal endüstri içi ticaret endeksi) analiz gerçekleştirmektedir. Çalışmada endüstri içi ticaret düzeyi düşük olduğu ve Türkiye'nin kimya sanayi ticareti genel olarak endüstriler arası nitelik taşıdığı sonucuna ulaşılmaktadır. Çalışmada bazı ürün gruplarında ticaret yapısının endüstri içi ticaret yapısına doğru yöneldiği belirtilmekle birlikte, "Türkiye'nin kimya sanayi ticareti genel olarak endüstriler arası nitelik taşıdığı" sonucunun temel nedeni olarak sektör tüketiminin dışa bağımlı olması gösterilmektedir.

Aydın (2008) endüstri içi ticaret teorisini kullanarak 1989–2005 döneminde Türkiye'nin dış ticaret yapısını kapsamlı bir biçimde analiz etmeyi amaçlayan çalışmasında, Türkiye'nin AB, AB-dışı ve dünya ülkeleriyle olan EİT seviyelerini, SITC 3 ve 4 basamaklı veriler ve Grubel-Lloyd endeksi kullanarak test etmektedir. Aydın (2008) Türkiye'nin toplam ticaretinde ortalama endüstri içi ticaret oranı % 40 düzeyinde olduğundan, ölçek ekonomileri ve uzmanlaşma temelinde, endüstri içi ticaret ağırlıklı bir ticaret

yapısı sergilemediğini belirtmektedir. Aydın (2008)'a göre, analiz edilen 1989–2005 dönemindeki dış ticaret gelişmeleri karşılaştırmalı üstünlükler temelinde gerçekleşmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin ticaret ortaklarıyla rakip olmaktan daha çok tamamlayıcı ekonomi konumunda olduğu ifadesi çalışmanın temel sonucu olarak belirtilmektedir. Çalışmada Türkiye'nin küreselleşen dünyada daha rekabetçi ve daha güçlü bir piyasa oyuncusu haline gelebilmesi için, EİT oranlarını yükseltmesinin gerekliliği vurgulanmakta ve bu sayede yeni teknoloji transferi yapılabilmesi, ekonomik yapının dönüşümü gibi hususlarda gelişme sağlanabileceği ifadelerine yer verilmektedir. Bununla birlikte ölçek ekonomileri ve ürün farklılaştırması ile endüstri içi ticaret arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmektedir. Çalışmada ayrıca, artan endüstri içi ticaretin sunduğu ilâve kazanımlarla, zaman içinde Türkiye'nin kalkınma düzeyi ve uluslar arası rekabet gücünün de yükseleceği sonucuna ulaşılmaktadır.

Türkcan ve Ateş (2010), 1989-2006 döneminde otomotiv endüstrisi için ABD ve 37 ticaret ortağı arasındaki endüstri içi ticaret gelişimini incelemektedir. Çalışmada endüstriler arası ticaret, yatay endüstri içi ticaret ve dikey endüstri içi ticaret ayrı analizlerle test edilmekte, bu hususta analizde ülkeye özgü belirleyiciler üzerinde durulmaktadır. Elde edilen sonuçlar arasında ABD otomotiv endüstrisinde gerçekleştirilen endüstri içi ticaretin önemli bir bölümünün dikey endüstri içi ticaretten oluştuğu ve dikey endüstri içi ticaret değerlerinin bu süre içinde artış gösterdiği ifade edilmektedir. Söz konusu artışın temel kaynağının ise üretim süreçlerindeki uluslararası bölünme (fragmantasyon) olduğu vurgulanmaktadır. Çalışmada yer alan ekonometrik sonuçlar özellikle literatürde türetilen hipotezi desteklemekte ve aynı zamanda yatay ve dikey endüstri içi ticaret belirleyicilerinin farklı olduğu gerçeğini doğrulamaktadır. Çalışmada yer alan sonuçlara göre, ABD otomotiv endüstrisi için yatay endüstri içi ticaret ölçümlerinin kişi başına düşen GSYİH farklılıkları ve dışa dönük doğrudan yabancı yatırımlar ile pozitif, uzaklık ve iki taraflı döviz kurları ile negatif korelasyon sergilediği gözlenmektedir. Çalışmada ayrıca, ABD otomotiv endüstrisi dikey endüstri içi ticaret ölçümlerinin ortalama piyasa büyüklüğü, piyasa büyüklük farklılıkları, kişi başına düşen GSYİH farklılıkları, dışa dönük doğrudan yabancı yatırımlar ve uzaklık ile pozitif; iki taraflı döviz kurları ile negatif korelasyona sahip olduğu ifade edilmektedir.

5. SONUÇ

Uluslararası ticaret, İkinci Dünya Savaşından sonra hızla gelişmiş ve karşılaştırmalı üstünlükleri esas alan klasik dış ticaret teorisi ile açıklanamaz duruma gelmiş olduğu gözlenmektedir. Özellikle ikinci dünya savaşından sonra sanayi malları ticaretinin artması, ülkelerin faktör yoğunluğuna bağlı

olarak belirli sektörlerde uzmanlaşması beklentilerine uymamaktadır. Emek faktörü açısından zengin ülkelerin sermaye yoğun malların ihracatını, sermaye faktörü açısından zengin ülkelerin de emek yoğun malların ticaretini yapması, konunun yeniden açıklanması gereğini ortaya çıkarmaktadır. Faktör donanımı birbirine yakın ülkeler arasında ticaretin artması klasik dış ticaret teorileri ile açıklanamadığından endüstri-içi ticaret yaklaşımı geliştirilme zorunluluğu doğmaktadır. Özellikle son yıllarda endüstri-içi ticaret ve birkaç Asya ülkesinin ihracat performansları sebebiyle dış ticaret teorisinin bir dönüşüm yaşadığı bilinmektedir. Açıkçası bu dönüşüm endüstri-içi ticaretin geleneksel teorilere meydan okumasına dayanmaktadır (Walther, 2002:177).

Bu doğrultuda, 1980'lerden önce, endüstri içi ticaret, ilgili literatürde sadece ölçeğe göre artan getiriler (Helpman ve Krugman, 1985; Krugman, 1979; Lancaster, 1980 Helpman, 1981) ile üretilen yatay farklılaşmış malların ticaretini kabul eden bir yaklaşım ile açıklanmaktadır. 1981 yılından bu yana ilgili teorik literatür incelendiğinde, benzer ürünler arasındaki kalite farklılıklarına dayalı ticarete ilişkin Falvey (1981), Falvey ve Kierzkowski (1987) ve Shaked ve Sutton (1984) tarafından açıklamalara ve modellemelere yer verildiği gözlenmektedir. Yeni deneysel çalışmalar (örneğin, Greenaway vd. (1994) ve Athurupane vd. (1999)) ise, yatay EİT ile karşılaştırıldığında gelişmiş ülkeler arasında dikey EİT'nin baskın olduğunu göstermektedir. Endüstri içi ticarete ilişkin bu ayrım ticaret kalıplarının zaman içerisinde değiştiğini göstermekle birlikte literatürde yer alan çalışmaların çeşitliliğini ifade etmektedir Dolayısıyla literatürde yer alan çalışmaların çeşitliliği, ortak ve net bir metodolojiden söz edilememesinin temel nedeni olarak gösterilebilmektedir.

Bu doğrultuda çalışmada iki temel amaç ekseninde ilk olarak, endüstri içi ticaretin belirleyicilerine yönelik literatürde yer alan temel çalışmaların incelemesine yer verilmekte; ikinci olarak ise literatür incelemesi doğrultusunda giderek zenginleşen endüstri içi ticaretin belirleyicileri doğrultusunda endüstri içi ticaret yapısındaki (yatay ve dikey) farklılaşmaya ilişkin bilgilendirmeler yapılmaktadır.

Çalışmanın endüstri içi ticaret literatüründe yer alan çalışmalarda ülkeye özgü belirleyicilerin tespitine yönelik olarak yapılan incelemelerde ülkelerin gelişmişlik düzeylerini temel alan değişkenlere yer verilmektedir. Bununla birlikte doğrudan yabancı yatırımların ve dolayısıyla çok uluslu şirketlerin varlığı, ülkenin herhangi bir ekonomik entegrasyona dahil olup olmadığı (yada bu yönde adımlar atıp atmadığı), ülkenin ticaret ortağı olan ülkeler ile olan coğrafi uzaklığı da çalışmalarda üzerinde durulan değişkenleri ifade etmektedir. Ülkenin gelişmişlik düzeyini temel alan bu hususlar literatürde yer alan çalışmalarda sıklıkla değinilen unsurlar ve ampirik çalışmalarda açıklayıcı değişkenler olarak tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda

endüstri içi ticaretin ülkeye özgü belirleyicileri olarak yaygın olarak kullanılanlar aşağıdaki denklemde basit bir şekilde ifade edilmektedir.

EİT= f (PB, FPB, GD, FGD, CU, DYY, EB)
EİT: endüstri içi ticaret
PB: piyasa büyüklüğü
FPB: piyasa büyüklüğü farklılıkları
GD: gelişmişlik düzeyi
FGD: gelişmişlik düzeyi farklılıkları
CU: coğrafi uzaklık
DYY: doğrudan yabancı yatırımların varlığı
EE: ekonomik entegrasyona katılım

Endüstriye özgü belirleyicilerin tespitine yönelik olarak yapılan incelemelerde ise başta piyasa yapısı, ölçek ekonomileri ve ürün farklılaştırması olmak üzere temel değişkenlere yer verilmektedir. Bununla birlikte literatürde Ar-Ge yapısını inceleyen ve teknolojik gelişme değişkenine yer veren çeşitli çalışmalara rastlanmaktadır. Bu doğrultuda endüstri içi ticaretin endüstriye özgü belirleyicileri başlığı altında yaygın olarak kullanılan değişkenler aşağıdaki denklemde basit bir şekilde ifade edilmektedir.

EİT=f (PY, ÖE, ÜF, TD)
EİT: endüstri içi ticaret düzeyi
PY: piyasa yapısı
ÖE: ölçek ekonomileri
ÜF: ürün farklılaştırması
TD: teknoloji düzeyi

Endüstri içi ticaret teorileri, ölçme teknikleri ve belirleyicilerinin tespitine yönelik çalışmalar her ne kadar çeşitliliği nedeni ile, ortak ve net bir metodolojiden söz edilemese de, özellikle ülkelerin dış ticaret politikalarında bir araç olarak her geçen gün önemini artırmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmaların sayısı da; artan önemine bağlı olarak her geçen gün artmaktadır. Sonuç olarak endüstri içi ticaret ve belirleyicilerin tespitine yönelik çalışmalar gelişmekte ve bu konudaki tartışmalar da devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Abd-El-Rahman, K. S., (1991), "Firms' Competitive and National Comparative Advantages as Joint Determinant of Trade Composition", *Weltwirtschaftliches Archiv,* C. 127, S. 1, ss.83-97.

Akkoyunlu, Ş., K.A., Kholodilin, ve B., Siliverstovs (2006), What Affects the Remittances of Turkish Workers: Turkish or German Output?, *Discussion Papers of DIW Berlin,* 622, DIW Berlin, German Institute for Economic Research.

Ando, M., (2006), "Fragmentation and Vertical Intra-Industry Trade in East Asia", *North American Journal of Economics and Finance,* S. 17, ss.257-281.

Aturupane, C., Djankov, S. ve B. Hoekman, (1997), Determinants of Intra-Industry Trade between East and West Europe, *World Bank Working Papers,* 1850.

Aturupane, C., S., Djankov ve B., Hoekman, (1999), "Horizontal And Vertical Intra-Industry Trade Between Eastern Europe And The European Union", *Weltwirtschaftliches Archiv/Review of World Economics,* S. 135, ss.62–81.

Aydın, A., (2008), "Endüstri-içi Ticaret ve Türkiye: Ülkeye Özgü Belirleyicilerin Tespitine Yönelik Bir Araştırma", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi,* C. XXV, S. 2, ss.881-921.

Balassa, B. ve L., Bauwens (1987), "Intra-Industry Specialization in a Multi-Country and Multi-Industry Framework", *The Economic Journal,* C. 97, S. 388, ss.923-939.

Balassa, B. ve L., Bauwens (1987), "Intra-Industry Specialization in a Multi-Country and Multi-Industry Framework", *The Economic Journal,* C. 97, S. 388, ss.923-939.

Balassa, B., (1986),"The Determinants of Intra-Industry Specialization in the United States Trade", *Oxford Economic Papers,* S. 38, ss.220-233.

Baleix J. M. ve A.I. Egido, (2005), "Trade Types With Developed and Developing Countries What Can We Learn From Spanish Data?" *Working Papers DEFI 05-06.*

Bergstrand, J. H., (1990), "The Heckscher-Ohlin-Samuelson Model, the Linder Hypothesis, and the Determinants of Bilateral Intra-industry Trade", *Economic Journal,* C. 100, S. 403, ss.1216–1229.

Blanes, J.V. ve C., Martin, (2000), "The Nature And Causes Of Intra-Industry Trade: Back To The Comparative Advantage Explanation? The Case of Spain", *Weltwirtschaftliches Archiv/Review of World Economics,* V. 136, No. 3, ss.600–613.

Byun, J. J. ve S. H., Lee, (2005), "Horizontal and Vertical Intra-Industry Trade: New Evidence from Korea,1991-1999", *Global Economy Journal,* 5 (1), Article 3, ss.1-29.

Caetano J. ve Galego A. (2007), " In Search for Determinants of Intra-Industry Trade Within an Enlarged Europe", *South-Eastern Europe Journal of Economics,* V. 5, Issue 2, ss. 163.

Caves, R. E., (1981), "Intra-Industry Trade and Market Structure in the Industrial Countries," *Oxford Economic Papers,* 33, ss.203-223.

Clark, D. P. ve D.L., Stanley, (1999), "Determinants of Intra-Industry Trade between Developing Countries and the United States", *Journal of Economic Development,* C. 24, S. 2, ss.79-92.

Clark, D.P., (1993), "Recent Evidence on Determinants of Intra-Industry Trade," *Weltwirtschaftliches Archiv,* 129, ss.332-344.

Çepni E. ve N. Köse, (2003), "Intra-Industry Trade Patterns Of Turkey: A Panel Study", *G.Ü.I.I.B.F. Dergisi ,* S. 3, ss.13–28.

Deviren, N. V., (2004). "Türkiye ile Avrupa Birliği Ülkeleri Arasında Sınai Ürünleri Endüstri-içi Ticareti", *İktisat İşletme ve Finans Dergisi,* Eylül, ss. 107-127.

Deviren, N., (2004), "Türkiye AB Ülkeleri Arasındaki Sınai Ürünleri Endüstri-içi Ticareti", *İktisat-İşletme ve Finans,* C. 19, S. 222, ss.107-127

Ekanayake, E. M., (2001), "Determinants Of Intra-Industry Trade: The Case Of Mexico", *The International Trade Journal,* V. 15 (1), ss.89–112.

Erk, N. ve Tekgül, Y., (2001), Ekonomik Entegrasyon ve Endüstri-içi Ticaret: Türkiye-AB Ülkeleri arasındaki Endüstri-içi Ticaretin Ölçülmesi ve Ticaret Tipinin Belirlenmesi, *METU International Conference on Economics V,* Ankara.

Erlat, G. ve H. Erlat, (2003), "Measuring Intra-Industry And Marginal Intra-Industry Trade: The Case For Turkey", *Emerging Markets Finance and Trade,39,* ss.5–38.

Erlat, G. ve H. Erlat, (2003), "Measuring Intra-Industry And Marginal Intra-Industry Trade: The Case For Turkey", *Emerging Markets Finance and Trade,39,* ss.5–38.

Falvey, R. ve H., Kierzkowski, (1987), *Product Quality, Intra-Industry Trade And İmperfect Competition,* Kierzkowski, H.(ed.). Protection and Competion in International Trade içinde, Blackwell, New York.

Falvey, R., (1981), "Commercial Policy and Intra-Industry Trade", *Journal of International Economics,* V. 11, ss. 495-511.

Fontagne L., M., Freudenberg ve G., Gaulıer, (2006), A Systematic Decomposition of World Trade into Horizontal and Vertical IIT, *Review of World Economics, Weltwirtschaftliches Archiv,* V. 142(3), ss. 459-475.

Fontagne, L. ve M. Freudenberg, (1997), "Intra-industry Trade: Methodological Issues Reconsidered", *CEPII Working Paper,* No.97-01.

Fontagne, L. ve M. Freudenberg, (2002), *Long-Term Trends in Intra-Industry Trade,* Chapter 8, Frontiers of Research on Intra Industry Trade

içinde, H. Grubel and H.-H. Lee (ed.), Palgrave, London.

Fukao, K., H. Ishido, ve K., Ito, (2003), "Vertical Intra-Industry Trade And Foreign Direct Investment in East Asia", *Journal of the Japanese and International Economies* , Issue 4, December 2003, V. 17ss. 468–506.

Gönel, D. F., (2001a), "How important is intra-industry trade between Turkey and its trading partners? A comparison between the European Union and Central Asia Turkic Republics", *Russian and East European Finance and Trade,* 37, ss.61-76.

Gönel, D. F., (2001b), "Tekstil Sektöründe Endüstri-içi Ticaret", *Dış Ticaret Dergisi,* S. 21, ss.15-31.

Greenaway, D., R., Hine ve C., Milner, (1995), "Vertical and Horizontal Intra-Industry Trade: A Cross Industry Analysis for the United Kingdom", *Economic Journal,* V. 105, ss.1505-1519.

Greenaway, D., R., Hine, ve C., Mılner, (1994) "Country-specific Factors and Pattern or Horizontal and Vertical Intra-Industry Trade in the UK," *Weltwirtschaftliches Archiv,* 130 (1), ss.77-100.

Gullstrand, J., (2002), "Does the Measurement of Intra-Industry Trade Matter?", *Weltwirtschaftliches Archiv,* V. 138(2), ss.317-339.

Hellvin, L., (1996), Vertical Intra-Industry Trade Between China and OECD Countries, *OECD Development Technical Papers,* No. 114: 1-37.

Hu, X. ve MA, Y., (1999), "International Intra-Industry Trade of China", *Weltwirtschaftliches Archiv/Review of World Economics,* V. 135, ss.82–101.

Hughes, K., (*1993), "Intra-Industry Trade in the 1980s: A Panel Study", Welwirtschaftliches Archiv,* V. 129, ss.560-572.

Hummels, D. ve J. Levinsohn, (1995), "Monopolistic Competition and International Trade: Reconsidering the Evidence," *Quarterly Journal of Economics,* V. 110, ss.799-836.

Kandoğan, Y., (2003), "Intra-Industry Trade Of Transition Countries: Trends And Determinants", *Emerging Markets Review,* V. 4, ss.273-286

Kaya, A. A. ve A. Atış (2007), "Türkiye Kimya Sanayi Endüstri İçi Ticaretinin Statik ve Dinamik Analizi: Avrupa Birliği Üye ve Aday Ülkeleri, Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Çin", *Ege Akademik Bakış,* 7 (1), ss.251-291.

Koçyiğit A. ve Şen A. (2007), "The Extend of Intra Industry Trade Between Turkey and the European Union: The Impact of Customs Unions", *Journal of Economic and Social Research,* V. 9(2).

Kösekahyaoğlu, L., (2002), "Does Trade Liberalization Matter?: An Analysis Of Intra-Industry Trade For Turkey and EU", *Marmara Journal of*

European Studies 10, ss.113–135.

Kutlu, E. ve F. Yenilmez, (2005)," Türkiye ile AB Ülkeleri Arasındaki Endüstri İçi Ticaretin Önemi", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Nisan, C. 20, S. 229, ss. 45-64.

Küçükahmetoğlu, O., (2002), "Endüstri-içi Ticaret ve Türkiye", *İktisat İşletme ve Finans, Ocak*, Yıl: 17, S. 190, ss.34-50.

Lee Y. S. (1989), "A Study of the Determinants of Intra-Industry Trade among the Pacific Basin Countries", *Review of World Economics/ Weltwirtschaftliches Archiv*, V. 125 (2), ss.346-358

Leitao, N.C., H.C., Faustino ve Y., Yoshida, (2009), "Intra-Industry Trade in The Automobile Components Industry: An Empirical Analysis", *Journal of Global Business and Technology*, V. 5(1), ss. 31-41.

Loertscher, R.,ve F., Wolter, (1980), "Determinants Of Intra-Industry Trade Among Countries And Across Industries", *Review of World Economics*, V. 116(2),ss. 280-293.

Pittiglio, R., ve F., Reganati, (2012), "Vertical Intra-Industry Trade in Higher And Lower Quality: A New Approach Of Measuring Countryspecific Determinants", *International Journal of Economics and Business Research*, V. 4, Nos. 1/2.

Rasekhi, S. ve S., Shojaee, (2012), Determinant Factors Of Vertical İntra İndustry Trade in Agricultural Sector: A Study Of Iran and Her Main Trading Partners, *Agricultural Economics – Czech*, V. 58, ss. 180-190.

Reganati F.ve R. Pittiglio, (2005), "Vertical Intra-Industry Trade: Patterns And Determinants In The Italian Case", *Working Paper Quaderni*, DSEMS 06-2005.

Shaked, A. ve J., Sutton, (1984), *Natural Oligopolies And International Trade*, H. Kierzkowski (ed.), Monopolistic Competition And International Trade içinde, Oxford: Oxford University Press.

Sharma K., (2004), "Horizontal and Vertical Intra-industry Trade in Australian Manufacturing: Does Trade Liberalization Have An Impact?", *Applied Economics*, V. 36, ss.1723-1730.

Sharma K., (2004), "Horizontal and Vertical Intra-industry Trade in Australian Manufacturing: Does Trade Liberalization Have An Impact?", *Applied Economics*, V. 36, ss.1723-1730.

Sharma, K., (2002), "How Important is Processed Food in Intra-industry Trade? The Australian Experience", *Journal of Economic Studies*, V. 29, ss. 121- 130.

Stone, J.A. ve Lee, H.H. (1995) "Determinants Of İntra-İndustry Trade: A

Longitudinal, Crosscountry Analysis", *Weltwirtschaftliches Archiv/Review of World Economics,* V. 131, ss.67–85.

Şimşek, N., (2005), "Türkiye'nin Yatay ve Dikey Endüstri-içi Dış Ticareti", *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi,* C. 20, S. 1, ss.43-62.

Tharakan, P.K. ve B. Kerstens (1995) "Does North-South Horizontal Intra-Industry Trade Really Exist? An Analysis of the Toy Industry," *Weltwirtschaftliches Archiv,* V. 131, ss.86-105.

Toh K. (1982) "A Cross-Section Analysis of Intra-Industry Trade in U.S. Manufacturing Industries," *Weltwirtschaftliches Archiv*, V. 118 (2), ss.282-301.

Türkcan, K. ve A., Ateş (2010), Structure and Determinants of Intra-Industry Trade in the U.S. Auto-Industry, *Journal of International and Global Economic Studies,* 2(2), December, ss.15-46.

Türkcan, K., (2005), "Determinants Of Intra-Industry Trade in Final Goods And Intermediate Goods Between Turkey And Selected Oecd Countries, *Ekonometri ve Istatistik,* S. 1, ss.20–40.

Walther, T., (2002), *Dünya Ekonomisi,* Alfa Yayıncılık, İstanbul.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

KUZEYDOĞU ANADOLU, ORTADOĞU ANADOLU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU DÜZEY 2 BÖLGELERİNDE BEŞERİ SERMAYE YAPISI ÜZERİNE BİR PANEL VERİ UYGULAMASI (2007-2011)

Serdar YETİŞEN[1]
Selen Işık MADEN[2]
Hidayet ÜNLÜ[3]
Aykut SEZGİN[4]
Murat Ali DULUPÇU[5]

ÖZET

Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri, istatistiki bölge birimleri sınıflandırması birinci düzey ayrımına göre, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal açıdan geride kalan bölgeleridir. İkinci düzey ayrımında ise Erzurum, Ağrı, Malatya, Van, Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin bu kapsama giren alt bölgeler yani şehirler olmaktadır. Türkiye'de planlı ekonomi yönetimi dönemi içerisinde bu bölgeler sürekli ekonomik ve sosyal plan-projelerin konusu olagelmiştir. Bu bölgelerde ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için büyümenin temel unsuru olan beşeri sermayenin ayrıca incelenmesi gerekmektedir. Çalışma bu noktadan hareketle, 7 alt bölge için beşeri sermayenin belirleyicileri olan eğitim, sağlık, kültür ve kişi başına katma değer değişkenlerinin büyümenin sonuçlarından biri olan rekabetçilik üzerindeki etkisini ele almaktadır. Bölgeler için toplanan 2007-2011 yılları arası veriler öncelikle birer indekse dönüştürülmüş ardından panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Sağlık, eğitim, kültür ve katma değer indekslerinin ayrı ayrı bölgelerin rekabetçilik indeksi üzerindeki etkisi ve gücü tartışılmış, bölgeler arası kıyaslamalar gerçekleştirilmiştir.

[1] Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, serdaryetisen@gmail.com
[2] Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Öğretim Üyesi, Yrd.Doç.Dr., selenmaden@sdu.edu.tr
[3] Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Öğretim Üyesi, Yrd.Doç.Dr., hidayetunlu@sdu.edu.tr
[4] Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Öğretim Üyesi, Yrd.Doç.Dr., aykutsezgin@sdu.edu.tr
[5] Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Öğretim Üyesi, Prof.Dr., muratdulupcu@sdu.edu.tr

Bölgesel rekabet indeksi üzerinde bölgesel bazda yapılan panel veri uygulamasına göre; kültür ve sağlık indeksleri TRB2 ve TRC2 bölgelerinde, eğitim ve sağlık indeksleri TRA1 ve TRC1 bölgelerinde, sağlık ve kişi başına gayri safi katma değer indeksleri TRB1 bölgesinde, kültür ve eğitim indeksleri TRC3 bölgesinde negatif etkiye sahiptir. TRA2 bölgesinde yapılan panel veri uygulamasına göre; eğitim, sağlık, kültür ve kişi başına gayri safi katma değer indeksleri bölgesel rekabet indeksi üzerinde pozitif etkiye sahiptir. İhtiyaç duyulan alanlar göz önüne alınarak eğitim politikaları yeniden düzenlenmelidir. Eğitimin geliştirilmesi için uygulanacak politikaların, kültürü ve sağlığı da içine alacak şekilde belirlenmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Beşeri Sermaye, Panel Veri Analizi, Beşeri Gelişim İndeksi, Düzey 2.*

A PANEL DATA APPLICATION ON HUMAN CAPITAL STRUCTURE: NUTS II TRA1, TRA2, TRB1, TRB2, TRC1, TRC2, TRC3 (2007-2011)

ABSTRACT

According to the statistical classification of regions on Rev.1, Northeast Anatolia Region, East Anatolia Region and Southeastern Anatolia Region are Turkey's economically and socially underdeveloped regions. In Rev.2 distinction, Erzurum, Ağrı, Malatya, Van, Gaziantep, Sanlıurfa and Mardin proviences are sub-regions within this scope. During the planned economy period in Turkey these regions have been an issue for economic and social plan-projects continuously. In order to ensure economic growth, human capital needs to be examined especially. In this study, for seven sub-regions in Turkey the determinants of human capital such as education, health, culture and value-added per capita examined as a consequence of growth to consider the impact of competitiveness. Data used between the years 2007-2011 firstly converted to an index then panel data analysis performed. Effects of health, education, culture and value-added indexes on different regions competitiveness indexes are examined and inter-regional comparisons were carried out.

According to panel data application based on regional competitiveness index; cultute and health indexes on TRB2 and TRC2 regions; education and health indexes on TRA1 and TRC1 regions; health and gross value added per capita indexes on TRB1region; culture and education indexes on TRC3 region have negative effects. According to the panel data application on TRA2 region; education, health, culture and gross value added per capita indexes have positive effects on regional competiteveness. From this point, education policies should be revised for he mentioned regions. The policies to

be implemented for the development of education also need to be include culture and health policies.

Keywords: *Human Capital, Panel Data Analysis, Human Development Index, NUTS 2.*

1. GİRİŞ

Etimolojik olarak Latince kökene sahip olan bölge; çevre, alan anlamına gelmekte ve çok boyutlu, sınırları oldukça güç çizilebilir bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Bunun sonucu olarak, kullanılan ölçütler nedeniyle, farklı bölge tanımlamaları zorunlu hale gelmiştir. Bu ölçütlerin başlıcaları; coğrafi, kültürel, etnik, kentsel, yönetsel ve yerleşim yoğunluğu olarak sıralanabilir[6]. Söz konusu ölçütler, bölgenin yapısı, kültürü, eski sınırları göz önüne alınarak oluşturulmuştur.

Bölge kavramı; aynı zamanda, yeni ekonomik yapılanmalar ve ortak çıkarlar göz önüne alınarak, sektörel bölge, sınır bölge, transit bölge ve ortak bir yerleşim alanının ekonomik yapısından etkilenen bölge şeklinde ayrılmaktadır. Bölge konusunda iki yaklaşım belirlenmiştir. Birinci yaklaşımda, bölge yapısı ve sınırları, ele alınacak probleme göre değişirken ikinci yaklaşımda, genel sosyal bilim anlayışı çerçevesinde bölge tanımı yapılmıştır. İktisadi açıdan, planlama ve analiz birimi kabul edilen bölgenin; kent kadar küçük, ülke kadar geniş alan parçası olmaması uygundur[7].

18. ve 19. yüzyılda Avrupa'daki yaşanan modernleşme dönüşümünün iktisadi boyutunu, evrenselleşme misyonunu temel alan "Geleneksel Paradigma" bölgeyi, yan yana gelmiş genel birimlerin mekansal bütünlüğü ile oluşan, ulus devlet dışına kapalı, ulus devletin denetiminde sınırları çizilmiş bir birim olarak tanımlamaktadır[8]. Neoklasik araçları kullanmasına rağmen birçok konuda Neoklasik varsayımları terk eden ve tam rekabeti esneten "Yeni Anlayış" bölge için, ilişki ağı ile belirlenen, mekansal süreklilik koşulu olmayan yerellerin oluşturduğu uluslararası ilişkilere doğrudan açılan, sınırları değişken bir birim tanımlaması yapmaktadır[9].

---

[6] Mustafa Ildırar, *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri,* Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s.8.
[7] Ildırar, a.g.e., s.9.
[8] Murat Ali Dulupçu, *Küresel Rekabet Gücü: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme,* Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001, s. 43.
[9] Erdal Arslan, *Kalkınma Ajansları ve Kalkınma Ajanslarının Türkiye Ekonomisine Beklenen Katkıları,* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2010, s.88.

Coğrafi tanımlamaya göre bölge; ortak özellikler arasındaki uyumlu ve sürekli bir ilişkiden türetilmiş nitelikli bir bağlılığa sahip olan dünya yüzeyinin bir kısmı olarak kabul edilmektedir[10].

Marks'a göre kalkınma, tarihsel şartlardaki değişimlerle açıklanırken, Milner'e göre kalkınma, herhangi bir dönemdeki hükümet faaliyeti olarak tanımlanmaktadır [11] . Maddi refah artışı, yoksulluğun bertaraf edilmesi, üretimde kullanılan girdiler ve buna bağlı olarak çıktıların değişmesi süreci kalkınma olarak tanımlanabilmektedir [12] . Kişi başına düşen milli gelirin artması, üretim faktörlerinin etkinlik ve miktarının değişmesi, sanayinin milli gelir içindeki payının artması, kalkınma olgusunun temel unsurlarını oluşturmaktadır[13].

Temel ilkesi katılımcılık ve sürdürülebilirlik olan, insan kaynaklarını geliştirmeyi, ekonomik ve toplumsal potansiyelleri harekete geçirerek bölge refahını yükseltmeyi amaçlayan çalışmalar bütünü bölgesel kalkınma olarak tanımlanmaktadır [14] . Bölgesel kalkınma, bölgesel bilimin kurucusu olarak kabul edilen, Walter Isard tarafından 1950'li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya atılmıştır[15]. Bölgesel kalkınma literatüründe yer alan ilk çalışmalarda kuruluş yeri ve dış ticaret kuramlarının ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

Bölgesel kalkınmanın amacı, bölge içinde bulunan illerin kalkınmışlık farklarını gidererek dengeli bir kalkınma politikası izlemek ve aynı zamanda; bölgeler arasındaki ekonomik, sosyal ve kültürel dengesizlikleri ortadan kaldırmaya çalışmaktır[16].

Tablo 1: Çalışmaya Konu Olan Düzey 2 Bölgelerine Ait Bilgiler

DÜZEY I	**DÜZEY II**	**DÜZEY III**	**BÖLGE**
Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum Alt Bölgesi	Erzurum, Erzincan, Bayburt	TRA1
	Ağrı Alt Bölgesi	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	TRA2
Ortadoğu Anadolu	Malatya Alt Bölgesi	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	TRB1
	Van Alt Bölgesi	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	TRB2

[10] Halil İbrahim Aydın, *Bölgelerarası Farklılıkların Giderilmesinde Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Rolü*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İktisat Politikası Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2012, s.13.

[11] Ali Apalı, *Bölgesel Kalkınma Ajansları ve İzmir Kalkınma Ajansı Örneği*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2009, s.16.

[12] Metin Berber, *İktisadi Büyüme ve Kalkınma,* Derya Kitabevi, Trabzon, 2004, s.9.

[13] Ergül Han – Ayten Ayşen Kaya, *Kalkınma Ekonomisi,* Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006, s.2.

[14] Apalı, a.g.t., s.17.

[15] Onur Yıldız, *Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Bölgesel Rekabet Gücünün Artırılmasında Bölgesel Kalkınma Ajanslarının rolü: GEKA Örneği,* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014, s.19.

[16] Ali Yılmaz Gündüz, *Bölgesel Kalkınma Politikası, Ekin Kitabevi, Bursa, 2006, s.177.*

Güneydoğu Anadolu	Gaziantep Alt Bölgesi	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	TRC1
	Şanlıurfa Alt Bölgesi	Şanlıurfa, Diyarbakır	TRC2
	Mardin Alt Bölgesi	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	TRC3

Kaynak: Serdar Yetişen, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması Düzey 2 Bölgelerinde Beşeri Sermaye Yapısının Karşılaştırılması: Panel Veri Analizi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s.17.

2. BEŞERİ SERMAYE

Ekonomik büyümenin temel bir unsuru olarak emeğin sahip olduğu eğitim düzeyi, sağlık imkanları, bilgi ve becerileri gibi faktörlerin toplamı beşeri sermaye olarak ifade edilmektedir[17].

Tablo 2: Literatürde Yer Alan Beşeri Sermaye Tanımlamaları

Yazar	**Yıl**	**Beşeri Sermaye Tanımı**
Schultz, T.W.	1961	Eğitim ve çalışma yolu ile kazanılan bilgi ve beceri olarak bir sermayedir.
Denison, E.F.	1962	Nicel olarak toprak, emek ve sermaye tarafından açıklanamayan büyüme oranını ifade eden işgücüdür.
Becker, G.S.	1964	Eğitime katılan her bireyin en üst gelir gurubuna kadar eşit getiri sağlayabileceği bir yatırımdır.
Romer, P.M.	1986	Bilginin üretilmesi için piyasa dürtülerinin ve koşullarının oluşturduğu içsel bir tepkidir.
Romer, P.M.	1987	Bilgi üretimini daha da içselleştiren ve büyüme teorisinin tamamlayıcı unsuru olan bir faktördür.

Kaynak: Serdar Yetişen, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması Düzey 2 Bölgelerinde Beşeri Sermaye Yapısının Karşılaştırılması: Panel Veri Analizi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s.65.

Eğitim, sağlık ve mesleki göç faaliyetlerini içine alan beşeri sermaye, söz konusu faaliyetleri daha çok eğitim yatırımları ile açıklamaya çalışmaktadır [18] . Gelir düzeyi yüksek olan ülkeler Gayri Safi Milli Hasılalarının büyük bir bölümünü eğitime ayırarak daha yüksek işgücü verimliliği elde edebilmektedirler[19]. Günümüzde iş başında verilen mesleki kurslar artış göstermektedir. Bu artış ile iş alışkanlığı ve çalışanın kendisini işine adama felsefesinin içselleştirilmesi gibi faktörler, fert başına beşeri sermayede artış sağlamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, işçi başına

[17] Mahmut Ahmet Daşdemir, *AB Üyesi Ülkelerde Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi,* Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2008, s.59.

[18] İbrahim Güran Yumuşak ve Mahmut Bilen, *Gelir Dağılımı - Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2000, C.1 s.82.

[19] Sevgi Yıldırım, *Beşeri Sermaye Birikimi ve Ekonomik Büyüme: Teori ve Uygulama,* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2005, s.7.

düşen sermaye miktarı, çalışılan saat ve işçi sayısının değişmemesine rağmen üretimin artmasıdır[20].

Ayrıca, toplumun sağlık düzeyi ile ekonomik gelişmişlik arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Ekonomik gelişmesini belirli bir düzeye getirebilmiş toplumlarda, sağlık için ayrılan kaynaklarda artış ve bireylerin sağlık bilincinde yükselme olduğu görülmektedir. Sağlık düzeyindeki gelişim, artan verimlilik yoluyla ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır[21].

Beşeri sermaye stoku farklılıkları, bireyler ve ülkeler arasında gelir farklılıklarına neden olmaktadır. Ülkeler tarafından işgücü niteliğinin geliştirilmesi için yapılan beşeri sermaye yatırımları ile yeni ürün ve teknoloji geliştirmeye yönelik yatırımların getiri oranı artarken, yeni ürün ve teknolojilerin benimsenmesi kolaylaşmaktadır. Bunlar da ekonomik gelişmeyi etkilemektedir. Kısaca, beşeri sermaye stoku yatırımlarının fiziksel sermaye yatırımları gibi ülkelerin, üretken kapasitesi ile gelir düzeyini artırdığı söylenebilmektedir[22].

Beşeri sermaye yatırımları; kazanç ve gelir getiren değerlerin dağılımı ile eğitim, sağlık hizmetleri ve barınma imkanları gibi kamu mal ve hizmetlerinin sağlanmasını doğrudan etkilemektedir. Kuznets'e göre; eğitim düzeyinin artırılması, daha adil bir kişisel gelir dağılımının sağlanmasında etkili olarak bu konuda politik bir tavır oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır. Neoklasik görüşe göre; emek gücündeki ortalama eğitimin artması daha az gelir farklılığının oluşumunda etkili olmaktadır[23].

2.1. Beşeri Sermayenin Unsurları

Beşeri sermaye oluşumunda rol oynayan ya da beşeri sermaye stokunda artış sağlayan faktörler beşeri sermaye unsurları olarak tanımlanmaktadır[24]. Beşeri sermayeyi oluşturan unsurlar; eğitim, sağlık, işgücü transferi ve göçlerdir[25]. Bu unsurlara ek olarak; sosyal sermaye, fiziki sermaye, ücret düzeyi, moral ve motivasyon da beşeri sermayenin verimliliği üzerinde etkili olmaktadır.

Eğitim, insana yapılan bir yatırım olarak, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini belirleyen faktörler arasında yer almaktadır. Eğitim ile sağlanan avantajlar, beşeri sermaye unsurunu ön plana çıkarmaktadır. Sanayileşmenin

---

[20] Yıldırım, a.g.t., s.8.
[21] Sami Taban, *Türkiye'de Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Testi,* 3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 2004, s.4.
[22] Yıldırım, a.g.t., s.6-7.
[23] Yıldırım, a.g.t., s.9.
[24] Hayriye Atik, *Beşeri Sermaye Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme,* Ekin Kitabevi, Bursa, 2006, s.20.
[25] Mehmet Karagül, *Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını, 2002, s. 32.

ilk zamanlarında, beşeri sermaye, diğer üretim faktörleri ile eşdeğer tutulduğu için önemsenmemiştir. Uluslararası alanda oluşturduğu rekabet avantajı, beşeri sermayenin önemli olmasını sağlamıştır. Eğitimli insanların çokluğu ile ülkenin gelişmişlik düzeyi arasında doğru orantı bulunmaktadır[26].

Bireyin iktisadi faaliyetlerini gerçekleştirmesi için, öncelikle, sağlıklı olması gerekir. Çünkü sağlıklı bir toplumda beşeri sermaye birikiminin artırılması daha kolaydır. Bunun nedeni, bireyin sağlıklı olması ile verimli olması arasında güçlü bağın var olmasıdır[27]. Toplumun sağlık düzeyi aynı zamanda ekonomik büyüme üzerinde de etkili olmaktadır. Ekonomik gelişmesini tamamlayan ülke örneklerine bakıldığında, sağlığa ayrılan kaynakların arttığı ve dolayısı ile sağlık bilincinin oluşturulduğu görülecektir[28]. Sağlık hizmetleri, doğrudan kalkınmışlık göstergesidir ve toplumsal sağlık düzeyini artıramayan ülkelerin kalkınmış ülke olarak nitelendirilmesi mümkün değildir. Sağlık hizmetlerinin kalitesi, ülkelerin beşeri sermaye stoku üzerinde etkili olmaktadır[29].

2.2. Beşeri Sermayenin Ölçülmesi

Kiker'e göre, bilimsel prosedüre uygunluğu ve bugünkü analizlere ışık tutması bakımından, 1853 tarihli çalışmasında insanın karşılığını ilk hesaplayan kişi William Farr'dır. Farr, çalışmasında insanların bir kez üretken olduktan sonra sermaye gibi görüldüğü için vergilendirilmesi gerektiğini savunmuştur[30].

Beşeri sermaye hesaplamada bir başka yöntem Theodor Wittstein (1867) tarafından geliştirilmiştir. Whittstein tarafından geliştirilen analizin temel özelliği; yaşam boyu elde edilecek kazanımların, yaşam boyu giderlere eşitlenmesidir. 1920'lerde yaşam sigortası işi ile uğraşan Lucas Dublin ve Alfred Latkan'ın beşeri sermaye hesaplamaktaki amaçları; bir insanın yaşam süresini göz önüne alarak toplamda ne kadar süre ile yaşam sigortası primi ödemeyi tercih edeceği ve görülmedik bir afet ya da prematüre bir ölüm sonucu insanda modelleşmiş ciddi kayıpları hesaplamaktır. Kişinin ölümü durumunda, ailenin kişiye yaptığı yatırımın boşa gideceği düşüncesinden hareket edilmiştir[31].

---

[26] Fatma Akça, Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014, s.19.

[27] Akça, a.g.t., s.24.

[28] Sami Taban, *Türkiye'de Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Testi,* Sosyoekonomi Dergisi, 2006, C.2, S.4, s.43

[29] İsmail Mazgit, *Ekonomik Kalkınma Sürecinde Türkiye'de Sağlık Sektörünün Yeniden Yapılanması,* Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 1998, s.92.

[30] Çağatay Edgücan Şahin, *Beşeri Sermaye ve İnsan Kaynakları Eleştirel Bir Yaklaşım*, Tan Kitabevi Yayınları, 2011, s.46.

[31] Şahin, a.g.e., s.46-47.

Beşeri sermaye konusunda öncü sayılabilecek kişiler, farklılaşan sebeplerle beşeri sermaye ölçümü ile ilgilenmişlerdir: Nicholson, insan ve emeği arasındaki farka dikkat çekmiş ve insanın yeteneğini beşeri sermaye olarak değerlendirmiştir. Ayrıca, eğitim veya işe hazırlık yapmanın önemini, emeğin üretkenliğini yaşam boyu etkilemesi ile açıklamıştır. Ulusal zenginliğin, insani zenginliğin önündeki pozisyonunu perçinlediğini savunan Nicholson, Robert Giffen'in "Growth of Capital" eserinin sunduğu ulusal gelir hesaplamasından yararlanarak, Birleşik Krallık'ın 47 milyon pound değerinde bir yaşayan sermaye sahibi olduğunu ortaya çıkarmıştır. Nicholson, sadece kitlesel olarak beşeri sermayeyi hesaplamakla yetindiği için diğer beşeri sermaye teorisyenlerinden ayrılmaktadır[32]. Thünen'e göre, savaşta bir topun korunması için 100 kişi feda edilebilmekte ancak bir insanın maddi değeri, bir topun beş katına karşılık gelmektedir. Savaşta babalarını yitiren çocukların, ailenin temel gelir kaynağından mahrum kaldığı için eğitimlerine devam edememesi, erken yaşta düşük ücretle çalışmaya başlama sonucunu doğurmuştur. Kiker'e göre Thünen; beşeri sermayeyi sosyal adalet boyutu ile ele almaktadır[33]. Jacop Mincer, eğitim yatırımı ve kazanç ilişkisini incelerken cinsiyetlere göre farklılaşan değerlendirmeler yapmayı bir yöntem olarak kabul ederek, kişiler arası kazanç farklılıklarını açıklamaya çalışmıştır. Bunun nedeni, eğitim yatırımı sürecinde ve bu süreç sonrasında çocuk bakımı gibi uğraşıların olmasıdır. Bir kadın kariyer planına öncelik verse ve işyerinden belli bir süre ayrılmayı düşünmese bile, işbaşı eğitim alma fırsatı erkek çalışanlara oranla sınırlı olmaktadır[34].

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'ne göre, genel olarak, sermaye birikimi 3 yaklaşım ile tahmin edilmektedir. Birinci yaklaşımda, bireyin tamamladığı en yüksek eğitim düzeyi kullanılmakta ve diğer beşeri sermaye nitelikleri göz ardı edilmektedir. İkinci yaklaşım, kişilerin ekonomik faaliyetler için öngörülen nitelikleri taşıyıp taşımadığını ölçmek için doğrudan testlere başvurmaktadır. Bu testler, tavır ve motivasyon gibi toplam seviyede ölçülmesi zor olan değişkenleri içermektedir. Üçüncü yaklaşım bireylerin kazançları arasındaki farklılıklara yoğunlaşarak beşeri sermaye birikimini parasal değer ile ölçmeye çalışmaktadır. Bu yaklaşıma göre, bireylerin kazançları arasındaki farklılıklar beşeri sermaye niteliğinin karşılığıdır[35].

Beşeri sermaye unsurlarından eğitim, Lavat (1991), Mankiw-Romer-Weil (1992), Barro ve Lee (1993) tarafından geliştirilen modellerde beşeri sermaye ölçüm aracı olarak kullanılmıştır. Bireyler arası eğitim düzeyleri farklılık gösterebileceği ve eğitimin beşeri sermaye dışsallıklarını içermemesi

[32] Şahin, a.g.e., s.47.
[33] Şahin, a.g.e., s.49.
[34] Şahin, a.g.e., s.53-54.
[35] OECD, *Human Capital Investment: An International Comparison*, Centre For Educational Research and Innovation, Organisation For Economic, Co-Operation and Development, 1998, s.15.

nedeniyle, belirtilen çalışmalardaki ölçümlerin hatalı olabileceği savunulmaktadır. Bu nedenle, eğitim göstergeleri ile oluşturulan modellerin, beşeri sermayeye uygun ölçüm yapma güçlüğü olduğu belirtilmektedir. Buna rağmen; eğitim, ekonomik büyüme sürecinde ön planda yer almakta ve okur-yazarlık oranı, iş başında eğitim, nüfusun farklı eğitim düzeyleri okullaşma oranları, okula kayıt oranları, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içinde eğitim harcamaları, eğitim yatırımları vb. göstergeler çoğu çalışmada yaygın ölçüm aracı olarak kullanılmaktadır[36]

2.2.1. Beşeri Gelişme İndeksi

1990 yılından bu yana, Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı çeşitli başlıklar altında "beşeri kalkınma raporları" yayınlamaktadır. Yayınlanan ilk rapora göre iktisadi gelişmenin temel amacı; insanların sağlıklı ve yaratıcı bir yaşam sürebilecekleri çevre oluşturulmasıdır. Bu bağlamda; beşeri gelişme indeksi, insani gelişme için gerekli olan ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından temel alınan uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgiye ve asgari geçim standardına sahiplik bileşenlerinden oluşmaktadır[37]. 1995 yılından itibaren beşeri kalkınma raporlarında; cinsiyete dayalı gelişme indeksi (GDI) ve cinsiyet güç ölçütü (GPM) hesaplanan ve toplum içinde cinsiyet faktörünün etkilerini ölçen iki ayrı gösterge olarak yer almıştır.

Beşeri kalkınma indeksi; doğumdan itibaren yaşam beklentisi, okuma-yazma oranı, kişi başı GSYİH değerlerinin bir fonksiyonudur. Beşeri sermaye indeksine ait her bir göstergenin hesaplanması için UNDP tarafından 1990 yılında bir formül geliştirilmiş ve sonraki yıllarda geliştirilen formülde değişiklikler yapılarak beşeri gelişim indeksi (HDI) hesaplanmaya çalışılmıştır[38].

İndeks Değeri= (Ülkenin Sahip Olduğu Değer - Minimum Değer) / (Maksimum Değer – Minimum Değer)

Kültür indeksi (KI); düzey 2 bölgelerinde 2007-2011 yılları arasında sinema sayısı ve kütüphane sayısı kullanılarak oluşturulmuştur. 2007-2011 yılları arasında tiyatro sayılarındaki kayıp gözlemlerin fazla olması nedeniyle, tiyatro sayıları kültür indeksine dahil edilmemiştir. İndeks oluşumunda kullanılan veriler, tarafımızdan, TÜİK'te yer alan bölgesel istatistikler bölümü kültür biriminden derlenmiştir. Her veri için beşeri sermaye indeksi

---

[36] Alp Gökhun İnci, *İçsel Büyüme Modeli Çerçevesinde Türkiye'de Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyüme İle İlişkisi,* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Ekonomik Kalkınma ve Büyüme Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2009, s.17.

[37] Hatice Şehime Özütler*, Beşeri Sermaye ve Bilgi Ekonomisinin İktisadi Kalkınmadaki Önemi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İktisat Politikası Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2009, s.51.

[38] Orhan Cengiz*, Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Japonya Üzerine Bir Uygulama*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2013, s.98.

oluşturulmuş ve kültür indeksini oluşturmak için aşağıdaki formül kullanılmıştır: KI=(SSI[39]+KSI[40])/2

Bölgesel rekabet indeksi (BRI); düzey 2 bölgelerinde 2007-2011 yılları arasında kişi başı ihracat ve 15-65 yaş arası işgücü verileri kullanılarak oluşturulmuştur. Kişi başına ithalat ve işsizlik oranı, olumsuz etkiye sahip olduğu için bölgesel rekabet indeksine dahil edilmemiştir. İndeks oluşumunda kullanılan veriler, tarafımızdan, TÜİK'te yer alan bölgesel istatistikler bölümü işgücü biriminden derlenmiştir. Her veri için beşeri sermaye indeksi oluşturulmuş ve bölgesel rekabet indeksini oluşturmak için aşağıdaki formül kullanılmıştır: BRI=(KBİHRİ[41] + İŞGİ[42])/2

Sağlık indeksi (SI), diş hekimi sayısı, ebe sayısı, eczane sayısı, hemşire sayısı, pratisyen hekim sayısı, uzman hekim sayısı, sağlık memuru sayısı kullanılarak oluşturulmuştur. Söz konusu değişkenlerin her biri için indeks değeri oluşturulmuş ve oluşturulan bu değerler bölge bazında yıllara göre toplanarak ortalaması alınmıştır. İndeks oluşumunda kullanılan veriler, tarafımızdan TÜİK'te yer alan bölgesel istatistikler bölümü sağlık biriminden derlenmiştir. Sağlık indeksini oluşturmak için aşağıdaki formül kullanılmıştır:

SI[43]= (DHSI[44]+ESI[45]+ECZSI[46]+HSI[47]+PHSI[48]+UHSI[49]+SMSI[50])/7

Eğitim indeksi (EI); ilk ve ortaöğretim öğrenci sayısı, ön lisans ve lisans okuyan öğrenci sayısı, ön lisans ve lisans mezunu sayısı ve öğretmen sayısı kullanılarak oluşturulmuştur. Söz konusu değişkenlerin her biri için indeks değeri oluşturulmuş ve oluşturulan bu değerler bölge bazında yıllara göre toplanarak ortalaması alınmıştır. İndeks oluşumunda kullanılan veriler, tarafımızdan, TÜİK'te yer alan bölgesel istatistikler bölümü eğitim biriminden derlenmiştir. Eğitim indeksini oluşturmak için aşağıdaki formül kullanılmıştır:

EI[51]=(İOÖSI[52]+ÖLOÖSI[53]+ÖLMÖSI[54]+ÖĞRTS[55]I)/4

[39] Sinema Sayısı İndeksi
[40] Kütüphane Sayısı İndeksi
[41] Kişi Başına İhracat İndeksi
[42] 15-65 Yaş Arası İşgücü İndeksi
[43] Sağlık İndeksi
[44] Diş Hekimi Sayısı İndeksi
[45] Ebe Sayısı İndeksi
[46] Eczane Sayısı İndeksi
[47] Hemşire Sayısı İndeksi
[48] Pratisyen Hekim Sayısı İndeksi
[49] Uzman Hekim Sayısı İndeksi
[50] Sağlık Memuru Sayısı İndeksi
[51] Eğitim İndeksi
[52] İlk ve Ortaöğretim Öğrenci Sayısı İndeksi
[53] Ön Lisans ve Lisans Okuyan Öğrenci Sayısı İndeksi
[54] Ön Lisans ve Lisans Mezun Öğrenci Sayısı İndeksi
[55] Öğretmen Sayısı İndeksi

Tablo 3: **7** Düzey 2 Bölgesinde Yıllara Göre Eğitim-Sağlık-Kültür-Bölgesel Rekabet İndeksi Sıralamaları (2007-2011)

	2007				**2008**				**2009**			
NO	**EI**	**SI**	**KI**	**BRI**	**EI**	**SI**	**KI**	**BRI**	**EI**	**SI**	**KI**	**BRI**
1	TRC2	TRC1	TRB1	TRC1	TRC2	TRC2	TRB1	TRC1	TRC2	TRC2	TRB1	TRC1
2	TRC1	TRC2	TRA1	TRC3	TRC1	TRB1	TRA1	TRC3	TRC1	TRB1	TRA1	TRC3
3	TRB1	TRB1	TRC2	TRB1	TRB2	TRC1	TRC2	TRB1	TRB2	TRC1	TRC2	TRC2
4	TRB2	TRB2	TRC1	TRC2	TRB1	TRB2	TRC1	TRC2	TRC3	TRB2	TRC1	TRB2
5	TRC3	TRA1	TRB2	TRB2	TRC3	TRC3	TRB2	TRB2	TRB1	TRC3	TRB2	TRB1
6	TRA2	TRC3	TRC3	TRA2	TRA1	TRA1	TRC3	TRA2	TRA1	TRA1	TRC3	TRA2
7	TRA1	TRA2	TRA2	TRA1	TRA2	TRA2	TRA2	TRA1	TRA2	TRA2	TRA2	TRA1
	2010				**2011**							
NO	**EI**	**SI**	**KI**	**BRI**	**EI**	**SI**	**KI**	**BRI**				
1	TRC2	TRC2	TRB1	TRC1	TRC2	TRC2	TRB1	TRC1				
2	TRC1	TRB1	TRA1	TRC2	TRC1	TRB1	TRA1	TRC3				
3	TRB2	TRC1	TRC1	TRB1	TRB2	TRC1	TRC2	TRC2				
4	TRC3	TRB2	TRC2	TRC3	TRC3	TRB2	TRB2	TRB1				
5	TRB1	TRC3	TRB2	TRB2	TRB1	TRC3	TRC1	TRB2				
6	TRA1	TRA1	TRC3	TRA1	TRA1	TRA1	TRC3	TRA2				
7	TRA2	TRA2	TRA2	TRA2	TRA2	TRA2	TRA2	TRA1				

Çalışmaya konu olan 7 Düzey 2 bölgesi için oluşturulan indeks değerleri toplu olarak değerlendirildiğinde 2007-2011 yılları arasında;

- Eğitim indeksi açısından; TRC1 ve TRC2 bölgelerinin değişme göstermediği, TRB1 ve TRA2 bölgelerinin gerileme yaşadığı, TRB2, TRC3 ve TRA1 bölgelerinin ise ilerleme kaydettiği görülmektedir.
- Sağlık indeksi açısından; TRA2 ve TRB2 bölgelerinin değişme göstermediği, TRB1, TRC2 ve TRC3 bölgelerinin ilerleme kaydettiği, TRA1 ve TRC1 bölgelerinin gerileme yaşadığı görülmektedir.
- Kültür indeksi açısından; TRA1, TRA2, TRB1, TRC2, TRC3 bölgelerinin herhangi bir değişme yaşamadığı, TRC1 bölgesinin gerilediği ve TRB2 bölgesinin ilerleme kaydettiği görülmektedir.
- Bölgesel rekabet indeksi açısından; TRA1, TRA2, TRB2, TRC1 ve TRC3 bölgelerinin değişme yaşamadığı, TRB1 bölgesinin gerilediği, TRC2 bölgesinin ilerleme kaydettiği görülmektedir.

3. PANEL VERİ ANALİZİ

Ekonometrik analizlerde kullanılan veriler; yatay kesit verileri, zaman serisi verileri ve karma veriler olarak sınıflandırılmaktadır. Yatay kesit verileri, bir ya da daha fazla değişken için zamanın belirli bir noktasında farklı birimlerden toplanan verilerden oluşmaktadır. Zaman serisi verileri, değişkenlerin bir birim için farklı zamanlarda aldığı değerleri kapsamaktadır. Zaman serisi ile yatay kesit verilerinin birleşimi, karma verileri oluşturmaktadır[56].

Aynı birimlerin, yatay kesit değişkenlerinin zaman boyunca gözlenmesi ile elde edilen veri seti panel veri olarak adlandırılmaktadır. Panel veri seti modele, yatay kesit ve zaman serisi verilerini aynı anda dahil etmektedir. Aynı yatay kesit birimlerinin belirli bir dönem boyunca izlenmesi, panel veri setinin zaman serisi boyutunu oluşturmaktadır[57].

Mikro düzeyde değişime ait bilgilerin toplanabilmesinin nispeten kolay olması ve veri toplamanın daha az maliyetli olması panel veri kullanımını yaygınlaştıran iki önemli nedeni oluşturmaktadır[58]. Panel veri analizi ile kültürel farklılıklar, şirketler arası iş farklılıkları vb. soyut olarak düşünülebilecek değişkenler de ölçülebilmektedir. Bununla birlikte, zaman içinde değişmesine rağmen, bireyden bireye değişmeyen ulusal politikalar, federal düzenlemeler vb. gözlemlerin kontrolü de mümkün olmaktadır[59].

Panel veri analizi, regresyon ve zaman serisi analizinin birleşimi gibi düşünülebilmekte ve kesitte yer alan birimlerin zaman boyunca tekrarlı olması nedeniyle, tekrarlı varyans ve varyans modellerine dayanmaktadır[60]. Panel veri analizi, kullanılan iki alt indisle, regresyon ve zaman serisi analizlerinden farklılaşmaktadır. Bu indisler, yatay kesit birimi ile zaman ayrımı yapmaya yardımcı olmaktadır

3.1. Panel Veri Analizinin Avantajları

Panel veri analizi hem zaman serisi hem de yatay kesit veri analizlerine özgü özellikler taşımakla birlikte bu analizlere ait dezavantajları da ortadan kaldırmaktadır[61]. Kısaca, panel veriler, sadece zaman serisi ya da yatay kesit verileri kullanmakla mümkün olmayacak zenginlikte ampirik

---

[56] İlknur Tekin, *Türkiye'deki Kamu Bankaları ve Özel Bankaların Performansını Etkileyen Faktörler Panel Veri Analizi,* Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2013, s.31.

[57] Nihat Taş, *Ekonomik Değişkenlerin Panel Veri Analizi İle Çözümlenmesi,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2012, s.37.

[58] Taş, a.g.t., s.39.

[59] Vedat Baydar, *E-Ticaret Kavramı ve E-Ticareti Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi,* Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2010, s.52.

[60] Taş, a.g.t., s.39.

[61] Recep Tarı, Ekonometri, Umuttepe Yayınları, İstanbul, 2014, s.475.

analiz yapabilme imkanı sağlamaktadır[62]. Panel veri analizinin avantajları aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir:

Klevmarken (1989) ve Hasio (2003) panel veri kullanmanın faydalarını belirtmişlerdir[63]:

- ✓ Panel veri analizi; bireylerin, firmaların, eyaletlerin veya ülkelerin heterojen olduğunu ileri sürmektedir. Yatay kesit ve zaman analizleri ile sapmalı sonuçlar elde edilmesine yol açabilen bu heterojenliğin kontrol edilememesi, panel veri kullanımını daha cazip hale getirmektedir[64].
- ✓ Panel veri analizi daha aydınlatıcıdır, değişkenler arasında daha az çoklu bağlantı içermekte, daha fazla serbestlik derecesi ile daha etkin sonuçlar vermektedir[65].
- ✓ Yatay kesit verileri, değişimleri gizlemede göreceli olarak daha dengeli olmasına rağmen; panel veri, işsizlik ve yoksulluk süreçlerini çalışmak için daha uygun olmaktadır. Panel veride kullanılacak değişkenlerin yeterli uzunluğa sahip olması, ekonomi politikalarındaki değişikliklerin uyarlama hızına ışık tutabilmektedir[66].
- ✓ Yatay kesit ve zaman serisi ile kolayca saptanamayan etkilerin ölçülmesinde ve belirlenmesinde daha iyidir.
- ✓ Yatay kesit veya zaman serisine göre daha karmaşık davranışsal modellerin oluşturulmasına ve test edilmesine olanak sağlamaktadır.
- ✓ Hanehalkları, firmalar ve bireylerden elde edilen mikro panel veri, makro seviyede ölçülen değişkenlerden daha doğru olarak ölçülebilmektedir.
- ✓ Makro panel veri daha uzun zaman süresine sahip olabilmekte ve panel veri birim kök testleri standart asimtotik dağılmaktadır.
- ✓ Kısa zaman serisi ya da yetersiz kesit gözleminin var olduğu durumlarda da ekonometrik analiz yapılmasına olanak sağlamaktadır[67].
- ✓ Yatay kesit ve zaman kesitine ait gözlemlerin birlikte analiz edilmesi, veri miktarı ve kalitesini artırarak, analizciye, söz

[62] Tarı, a.g.e., s.476.
[63] Esin Uşak, *Makroekonomik Değişkenlerin Ülkeler Bazında Debit ve Kredi Kartları ile Yapılan Harcamalarına Etkisi,* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2012, s. 39-41.
[64] Tekin, a.g.t., s.32.
[65] Taş, a.g.t., s.41; Tekin, a.g.t., s.32.
[66] Tekin, a.g.t., s.33.
[67] Nuran Akdağ, *Geçiş Ekonomilerinde Ticari Serbestleşmenin Rekabet Gücüne Etkisi,* Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2013, s.97.

konusu yöntemlerin ayrı ayrı kullanıldığı duruma kıyasla daha fazla esneklik sağlamaktadır[68].

- ✓ Modele dahil edilemeyen değişkenlerin kontrol edilmesine olanak sağlamaktadır[69].

3.2. Panel Veri Analizinin Dezavantajları

Panel veri analizi yöntemi, avantajlara sahip olduğu kadar dezavantajlara da sahiptir. Panel veri analizinin dezavantajları aşağıda sıralanmıştır:

- ✓ Panel veri analizi için gerekli verilerin elde edilmesi, zaman boyunca gözlenmesi oldukça güç ve maliyetli olmaktadır[70].
- ✓ Anketlerle toplanan verilerde; çeşitli nedenlerle cevapsız kalan sorular, gözlemlerin devamlılığını engellemekte ve verilerin kısıtlanmasına neden olmaktadır[71].
- ✓ Panel veri oluşturulurken; belirsiz sorular, cevapların kasıtlı olarak yanlış verilmesi, ankete uygun olmayan bilgi kaynağından cevap alınması ve cevapların yanlış kaydedilmesi gibi nedenler ölçüm hatalarına yol açabilmektedir[72].
- ✓ Panel verilerde seçim yanlılığı, aşınma, yanıtsızlık gibi seçim problemleri ile karşılaşılabilmektedir[73].
- ✓ Zaman serisi ya da yatay kesit verilerinden herhangi birinin göreceli olarak çok kısa olması, parametre tahminlerinin sapmalı olmasına neden olmaktadır[74].

4. UYGULAMA SONUÇLARI

Bu bölümde, daha önce oluşturulmuş olan indeksler kullanılarak; bölgesel rekabet indeksi üzerinde kişi başına gelir, eğitim, sağlık ve kültür indekslerinin etkisi, çalışmaya konu olan bölgeler açısından ayrı ayrı ve toplu olarak değerlendirilerek sonuçlar paylaşılacaktır.

[68] Taş, a.g.t., s.40.
[69] Taş, a.g.t., s.41.
[70] Taş, a.g.t., s.42.
[71] Tekin, a.g.t., s.33.
[72] Tekin, a.g.t., s.33; Akdağ, a.g.t., s.97.
[73] Tekin, a.g.t., s.34.
[74] Tekin, a.g.t., s.34; Akdağ, a.g.t., s.97.

Tablo 4: TRA1 Bölgesi İçin Panel Veri Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken		BRI
Örneklem		2007-2011
Yatay Kesit		TRA1
Toplam Gözlem		5
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değeri
KI	0.413059	0.6920
SI	-1.161864	0.6223
EI	-0.542122	0.8269
KBGSKDI	0.044733	0.8829

TRA1 Bölgesi örnekleminde yapılan panel veri uygulamasına göre; sağlık ve eğitim indeksleri, bölgesel rekabet indeksi üzerinde negatif etkiye sahiptir. Eğitim indeksi açıklama gücü en yüksek, sağlık indeksi ise açıklama gücü en düşük olan değişken olarak görülmektedir. Eğitim ve sağlık alanında yapılacak düzenlemeler ya da verilecek teşvikler bölgenin diğer bölgeler ile rekabet edebilirliğini artıracaktır.

Tablo 5: TRA2 Bölgesi İçin Panel Veri Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken		BRI
Örneklem		2007-2011
Yatay Kesit		TRA2
Toplam Gözlem		5
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değeri
KI	0.204372	0.8851
SI	0.773722	0.7890
EI	0.018980	0.9686
KBGSKDI	0.130309	0.5235

TRA2 Bölgesi örnekleminde yapılan panel veri uygulamasına göre; kültür, sağlık, eğitim ve kişi başına gayri safi katma değer indeksleri bölgesel rekabet indeksi üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Eğitim indeksi, bölgesel rekabet indeksi üzerinde en az etkiye, en yüksek açıklama olasılığına sahiptir. Sağlık indeksi ise bölgesel rekabet indeksi üzerinde en fazla etkiye sahip değişken olarak dikkat çekmektedir. Eğitim, kültür ve kişi başına gayri safi katma değer açısından bu bölgede çalışma yapılmalı ve bölgenin rekabet edebilirliği sağlanmalıdır.

Tablo 6: TRB1 Bölgesi İçin Panel Veri Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken		BRI
Örneklem		2007-2011
Yatay Kesit		TRB1
Toplam Gözlem		5
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değeri
KI	2.639261	0.3803
SI	-3.594645	0.3373
EI	0.463184	0.9245
KBGSKDI	-0.274485	0.8001

TRB1 Bölgesi örnekleminde yapılan panel veri uygulamasına göre; sağlık ve kişi başına gayri safi katma değer indeksleri, bölgesel rekabet indeksi üzerinde negatif etkiye sahiptir. Negatif etkili sağlık indeksi ise en düşük açıklayıcılığa sahiptir. Eğitim indeksinin bölgesel rekabet indeksi üzerinde hem etkisinin hem de açıklama gücünün en yüksek olduğu görülmektedir. Negatif etkili sağlık ve kişi başına gayri safi katma değer için çalışma yapılmalı ve bu çalışma kültürel gelişimi de desteklemelidir.

Tablo 7: TRB2 Bölgesi İçin Panel Veri Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken		BRI
Örneklem		2007-2011
Yatay Kesit		TRB2
Toplam Gözlem		5
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değeri
KI	-1.369910	0.4867
SI	-1.679645	0.5877
EI	2.782627	0.2317
KBGSKDI	Near Singular	Near Singular

TRB2 Bölgesi örnekleminde yapılan panel veri uygulamasına göre; kültür ve sağlık indeksleri, bölgesel rekabet indeksi üzerinde negatif etkiye sahiptir. Pozitif ve diğerlerine göre yüksek etkiye sahip olan eğitim indeksi, en düşük açıklama gücüne sahip olmasıyla dikkat çekmektedir. Negatif etkili sağlık indeksi ise, en yüksek açıklama gücüne sahiptir. Eğitimi destekleyici politika geliştirilmeli ve bu politika hem kültürel açıdan hem de sağlık açısından desteklenmelidir.

Tablo 8: TRC1 Bölgesi İçin Panel Veri Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken		BRI
Örneklem		2007-2011
Yatay Kesit		TRC1
Toplam Gözlem		5
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değeri
KI	15.65533	0.4009
SI	-0.685798	0.3329
EI	-19.38166	0.4050
KBGSKDI	7.472458	0.3337

TRC1 Bölgesi örnekleminde yapılan panel veri uygulamasına göre; sağlık ve eğitim indeksleri, bölgesel rekabet indeksi üzerinde negatif etkiye sahiptir. Aynı zamanda; eğitim indeksinin en yüksek, sağlık indeksinin ise en düşük açıklama gücüne sahip olması dikkat çekicidir. Bu bölge öncelikle eğitim ve sağlık açısından yol kat etmeli ve bu doğrultuda uygulanacak politikalar kişi başına gayri safi katma değeri artırıcı nitelikte olmalıdır.

Tablo 9: TRC2 Bölgesi için Panel Veri Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken		BRI
Örneklem		2007-2011
Yatay Kesit		TRC2
Toplam Gözlem		5
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değeri
KI	-0.604666	0.8509
SI	-1.260019	0.7891
EI	1.904625	0.5684
KBGSKDI	0.162145	0.9424

TRC2 Bölgesi örnekleminde yapılan panel veri uygulamasına göre; sağlık ve kültür indeksleri, bölgesel rekabet indeksi üzerinde negatif etkiye sahiptir. Pozitif etkili olan eğitim indeksi en düşük açıklayıcılığa ve kişi başına gayri safi katma değer indeksi en yüksek açıklayıcılığa sahiptir. Bu bölge, kültürel açıdan ve sağlık açısından geliştirilmeli ve bu gelişimin temelinde eğitim yer almalıdır. Ayrıca bölgede bulunan nüfusun katma değerinin, rekabet açısından daha yukarılarda yer alması gerekmektedir.

Tablo 10: TRC3 Bölgesi İçin Panel Veri Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken		BRI
Örneklem		2007-2011
Yatay Kesit		TRC3
Toplam Gözlem		5
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değeri
KI	-0.353933	0.7399
SI	5.165996	0.3525
EI	-2.145494	0.5259
KBGSKDI	0.190425	0.5535

TRC3 Bölgesi örnekleminde yapılan panel veri uygulamasına göre; kültür ve eğitim indeksleri bölgesel rekabet üzerinde negatif etkiye sahip olmasına rağmen sağlık ve kişi başına gayri safi katma değer indekslerinin pozitif etkiye sahip olduğu görülmektedir. Olasılık değerleri incelendiğinde; bölgesel rekabeti en çok kültürün etkilediği, en az sağlığın etkilediği söylenebilmektedir. Kültürü kapsayan bir eğitim politikası geliştirilmeli ve bölgede bulunan nüfusun katma değerinin, rekabet açısından daha yukarılarda yer alması gerekmektedir

Tablo 11: 7 Düzey 2 Bölgesi İçin Panel Veri Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken		BRI
Örneklem		2007-2011
Yatay Kesit		TRA1-TRA2-TRB1-TRB2-TRC1-TRC2- TRC3
Toplam Gözlem		35
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değeri
KI	-1.141566	0.0025
SI	0.0769985	0.3940
EI	1.155428	0.0000
KBGSKDI	0.818152	0.0024

Çalışmaya konu olan 7 Düzey 2 bölgesi örnekleminde yapılan panel veri uygulamasına göre; kültür indeksi, bölgesel rekabet indeksi üzerinde negatif etkilidir. Eğitim indeksi en yüksek etkiye sahip olmakla beraber en düşük açıklayıcılığa sahiptir. Sağlık indeksi ise en yüksek açıklayıcılığa sahip olması açısından dikkat çekmektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada öncelikle, beşeri sermaye kavramı açıklanmaya çalışılmış, beşeri sermaye kavramının unsurları ve ölçülmesi hakkında bilgi verilmiştir. Literatürde beşeri sermayenin ölçülmesi için birçok yöntem denenmiş olmasına rağmen, genel olarak, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından oluşturulan beşeri gelişim indeksi beşeri sermaye ölçüm yöntemi kabul edilmektedir. Söz konusu indeksin oluşturulması bu çalışmanın temelini oluşturmuş ve indeks değerlerine göre bir sıralama yapılarak sonuçlar paylaşılmıştır. Oluşturulan indeksler çalışmaya konu olan 7 Düzey 2 bölgesi için ilk olarak ayrı ayrı panel veri analizi kullanılarak test edilmiş ve daha sonra kümülatif analiz uygulanmıştır.

Panel veri analizi uygulaması sonucunda; eğitim ve kültür indeksleri tek tek bakıldığında bölgesel rekabet indeksi üzerinde anlamsız, kümülatif bakıldığında anlamlı etkiye sahiptir. Sağlık indeksi hem tek tek hem de kümülatif değerlendirildiğinde bölgesel rekabet indeksi üzerinde anlamsız bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Kişi başına gayri safi katma değer indeksi tek tek değerlendirildiğinde bölgesel rekabet açısından sadece TRA1 bölgesi için anlamlı etkiye sahipken, kümülatif değerlendirmede tüm bölgeler için anlamlı bir etkiye sahiptir. Tüm bunlardan yola çıkarak; bölgesel rekabet indeksi üzerinde eğitim, kültür ve kişi başına gayri safi katma değer indekslerini genelde anlamlı etkiye sahip olduğu söylenebilirken, sağlık indeksinin genelde anlamsız olduğu söylenebilmektedir.

Çalışmanın temelini oluşturan bölgeler genel olarak eğitim açısından gelişme ihtiyacı duymaktadır. Buna göre, ihtiyaç duyulan alanlar göz önüne alınarak eğitim politikaları yeniden düzenlenmelidir. Eğitimin geliştirilmesi için uygulanacak politikaların, kültürü ve sağlığı da içine alacak şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü sağlıksız bir bireyin aldığı eğitim ve ortaya koyduğu katma değer sağlıklı bir bireye göre çok daha düşüktür. Ayrıca, kültürel açıdan kendisine zaman ayırabilen bireyler, daha fazla katma değer üretebilecektir. Bu bölgelerde bulunan nüfusun, katma değerinin harekete geçirilmesi, rekabet edebilirliği kolaylaştıracaktır. Bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesi için verilecek teşvikler bu hususlar düşünülerek yapılandırılmalıdır.

KAYNAKÇA

Akça, Fatma (2014), "Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

Akdağ, Nuran (2013), "Geçiş Ekonomilerinde Ticari Serbestleşmenin Rekabet Gücüne Etkisi", Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Bilecik.

Apalı, Ali (2009), "Bölgesel Kalkınma Ajansları ve İzmir Kalkınma Ajansı Örneği", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

Arslan, Erdal (2010), "Kalkınma Ajansları ve Kalkınma Ajanslarının Türkiye Ekonomisine Beklenen Katkıları", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Politikası Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya.

Atik, Hayriye (2006), *Beşeri Sermaye, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme*, Ekin Kitabevi, Bursa.

Aydın, Halil İbrahim (2012), "Bölgelerarası Farklılıkların Giderilmesinde Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Rolü", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

Baydar, Vedat (2010), "E-Ticaret Kavramı ve E-Ticareti Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi", Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

Berber, Metin (2004), İktisadi Büyüme ve Kalkınma, Derya Kitabevi, Trabzon.

Cengiz, Orhan (2013), "Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Japonya Üzerine Bir Uygulama", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adana.

Daşdemir, Mahmut Ahmet (2008), "AB Üyesi Ülkelerde Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Dulupçu, Murat Ali (2001), *Küresel Rekabet Gücü: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Gündüz, Ali Yılmaz (2006), *Bölgesel Kalkınma Politikası*, Ekin Kitabevi, Bursa.

Han, Ergül ve Kaya, Ayten Ayşen (2006), *Kalkınma Ekonomisi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Ildırar, Mustafa (2004), *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

İnci, Alp Gökhun (2009), "İçsel Büyüme Modeli Çerçevesinde Türkiye'de Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyüme İle İlişkisi", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Ekonomik Kalkınma ve Büyüme Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Karagül, Mehmet (2002), *Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu,* Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını: 37.

Mazgit, İsmail (1998), "Ekonomik Kalkınma Sürecinde Türkiye'de Sağlık Sektörünün Yeniden Yapılanması", Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir.

OECD (1998), *Human Capital Investment Comparison,* Centre For Educational Research and Innovation, Organisation For Economic, Co-Operation and Development.

Özütler, Hatice Şehime (2009), "Beşeri Sermaye ve Bilgi Ekonomisinin İktisadi Kalkınmadaki Önemi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Politikası Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Şahin, Çağatay Edgücan (2011), *Beşeri Sermaye ve İnsan Kaynakları Eleştirel Bir Yaklaşım,* Kuram Dizisi:4, 1. Baskı, Ankara, Tan Kitabevi Yayınları:23.

Taban, Sami (2004), *Türkiye'de Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Testi*, 3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ss. 3-12, 25-26 Kasım 2004, Eskişehir.

Taban, Sami (2006), "Türkiye'de Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Testi", Sosyoekonomi Dergisi, Cilt:2, Sayı:4, Sayfa:31-47.

Tarı, Recep (2014), *Ekonometri*, Umuttepe Yayınları, İstanbul.

Taş, Nihat (2012), "Ekonomik Değişkenlerin Panel Veri Analizi İle Çözümlenmesi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.

Tekin, İlknur (2013), "Türkiye'deki Kamu Bankaları ve Özel Bankaların Performansını Etkileyen Faktörler: Panel Veri Analizi", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

Uşak, Esin (2012), "Makroekonomik Değişkenlerin Ülkeler Bazında Debit ve Kredi Kartları İle Yapılan Harcamalarına Etkisi", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı, Doktora Tezi,

Ankara.

Yetişen, Serdar (2015), "İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması Düzey 2 Bölgelerinde Beşeri Sermaye Yapısının Karşılaştırılması: Panel Veri Analizi", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

Yıldırım, Sevgi (2005), "Beşeri Sermaye Birikimi ve Ekonomik Büyüme: Teori ve Uygulama", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

Yıldız, Onur (2014), "Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Bölgesel Rekabet Gücünün Artırılmasında Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Rolü", Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Muğla.

Yumuşak, İbrahim Güran - Bilen, Mahmut (2000), "Gelir Dağılımı - Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:1, ss.77-96.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

KÜRESEL ENERJİ LOJİSTİĞİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'NİN MERKEZ ÜLKE OLMA ARAYIŞI VEYENİLENEBİLİR ENERJİ KAYNAKLARI AÇILIMINDA FOSİL ENERJİ SAPLANTISI*

Hüseyin TOPUZ[1]
Havzullah YILMAZ[2]
Hüseyin Ali ERSOY[3]

ÖZET

Türkiye'nin küresel enerji lojistiğinde merkez üs olmak için, sadece fosil enerji kaynakları üzerine yapılan ve yapılacak olan mevcut plan ve projeler uzun dönemde kısa ömürlüdür. Dünya nüfusunun artışı ve fosil enerji kaynaklarının zamanla azalması, ülkeleri alternatif enerji kaynakları aramaya yöneltmektedir. Bunun önündeki en büyük handikap "Fosil Enerji Saplantısı"dır.

Ekonomilerin, fosil enerji kaynakları olarak bilinen kömür, petrol ve doğalgaz gibi fosil kökenli kaynakların bağımlısı olarak, alternatif yenilebilir enerji kaynaklarının önemini bildiği halde bunu görmemezlikten gelmesini biz "Fosil Enerji Saplantısı" olarak tanımlıyoruz. Bu davranışın dünya ölçeğinde ve Türkiye'de uzun dönemde devam ettirebilmesi, Türkiye'nin lojistikte merkez üs olmasının gelecekteki en büyük tehditlerinden biri olarak algılanmalı ve buna yönelik acil önlem stratejileri oluşturulmalıdır.

Bu çalışmanın amacı küresel enerji lojistiği bağlamında Türkiye'nin merkez üs olma arayışını alternatif yenilenebilir enerji kaynakları açılımında "Kaynak Laneti", "Hollanda Hastalığı'', Kyoto Protokolü ve "Fosil Enerji Saplantısı'' etmenleri ile birlikte incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Enerji Lojistiği, Fosil Enerji Saplantısı, Kaynak Laneti, Yenilenebilir Enerji, Merkez Üs.*

---

*Bu makale, 28 - 30 Eylül 2016 tarihleri arasında Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi'nin ev sahipliğinde Bakü/Azerbaycan'da Uluslararası İktisadi ve İdari Perspektifler Kongresi: Yeni Bölgesel Vizyonlar kongresi için düzenlenmiştir.

[1] Yard. Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü. Öğretim Üyesi. hüseyintopuz@akdeniz.edu.tr

[2] Yüksek Lisans Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü. Yüksek Lisans Öğrencisi. yilmazhavzullah@gmail.com

[3] Yüksek lisans öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü. Yüksek Lisans Öğrencisi. huseyinaliersoy@gmail.com

ABSTRACT

Plans and projects based on fossil energy sources to become an epicenter on global energy logistics are short lived in long term and “Fossil Energy Obsession” is the biggest handicap on it.

Economies’ addiction to fossil energy sources known as coal, oil and natural gas are causing them to ignore.The importance of the renewable energy sources we define this as "Fossil Energy Obsession". Maintaining this behavior in the long term both in Turkey and Globally, should be regarded as one of the biggest threats on Turkey’s aim to become the main base in logistics and some urgent action strategies should be created to counter it.

The purpose of this study is Turkey aim to become an epicenter in the context of global energy logistics and alternative renewable energy sources that it examines the along with factors of "Resource Curse", "Dutch Disease" , Kyoto Protocol and " Fossil Energy Obsession ".

Keywords: *Energy Logistics, Fossil Energy Obsession, Resource Curse, Renewable Energy, Epicenter.*

1. GİRİŞ

İçinde yaşadığımız dünya sanayi devriminden sonraki yaklaşık 250 yıllık geçmişinde sağladığı muazzam ekonomik büyüme ve kalkınmasını fosil yakıtlara borçludur. Bu süreçte insanoğlunun gerçekleştirdiği ekonomik faaliyetler için ihtiyaç duyduğu bütün enerji ihtiyacı fosil tabanlı kaynaklardan sağlanmıştır.[4]

Güvenli bir dünyada yaşamak bugün ve özelliklede gelecekte fosil enerji bağımlılığından kurtulmak istiyorsak yaklaşık 250 yıldır alışık olduğumuz klasik enerji üretim ve tüketim anlayışından vazgeçerek sıfır karbon üreten doğa dostu bir üretim- tüketim zinciri oluşturmak ve buna bağlı olarak ülkelerin ekonomik ve lojistik sistemlerinin yeniden tasarlanması gerekmektedir.

Enerji lojistiğinde merkez üs olma hedefi olan Türkiye, coğrafi konumu sayesinde enerji arz ve talebi olan ülkeleri birbirleri ile buluşturmaktadır. Küresel enerji lojistiği açısından stratejik bir konuma sahip olan Türkiye, zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olmamasına rağmen, bu rezervlere sahip Orta Asya, Orta Doğu ve Hazar bölgesine komşu olmasının yanında; askeri ve siyasi açıdan farklı stratejilerin, açılımlarının

[4]Arman Zafer Yalçın, "Sürdürülebilir Kalkınma için Düşük Karbon Ekonomisinin Önemi ve Türkiye için Bir Değerlendirme " Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi cilt 13, sayı 24, 2010, s. 186.

odak noktasında bulunması: Türkiye'nin diğer ülkeler tarafından ekonomik, siyasi ve askeri açıdan işbirliği için de gereklidir.

Türkiye'nin; transit ülke, enerji merkezi ve deniz geçiş yollarına sahip olması ile de jeopolitik açıdan önemli bir konuma sahiptir. Trans Adriyatik Boru Hattı projesi, Hazar bölgesi petrol ve doğal gazını taşıyarak Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı ile birleştirilerek, Avrupa Birliği ülkelerine alternatif bir güzergâh sağlanacak ve küresel enerji bağlamında merkez üs olma hedefini sağlamlaştıracaktır.

Ancak mevcut küresel enerji lojistiğinde merkez üs olmak için sadece fosil enerji kaynakları üzerine yapılan mevcut planlar ve projeler uzun dönemde kısa ömürlüdür. Dünyadaki fosil enerji kaynaklarının yakın bir gelecekte biteceği ve sınırlı olduğu bilindiği halde sınırsız gibi algılanarak bu alanda yapılan her plan ve projenin uzun dönemde kullanım verimliliği ve sağlanan fayda, zaman içinde azalacaktır. Bunun önüne ise; ancak yapılacak olan mevcut ve gelecekteki yatırımların, yenilenebilir enerji kaynaklarına olan sürdürülebilir yatırımların ihmal edilmemesi ile geçilebilir.

2. TÜRKİYE'NİN JEOPOLİTİK ÜSTÜNLÜĞÜ

Tanımıyla ilgili olarak çok sayıda farklı görüş olmakla birlikte Jeopolitik, devletlerin ulusal güçlerini ve dış politika davranışlarını, ülkenin coğrafi konumu ve fizikî çevreyle açıklamaya çalsan bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Başka bir ifadeyle jeopolitik coğrafi unsurların siyasî unsurlarla olan ilişkisini ortaya koyar. O halde jeopolitiği "coğrafyaya dayanan politika" ya da "coğrafyanın yönlendirdiği politika" seklinde de anlamamız mümkündür. Jeopolitikle coğrafyanın arasındaki bağı ise siyasî coğrafya sağlamaktadır.[5]

Fosil kaynaklardan birisi olan belki de en önemlisi olan petrolün ve doğalgazın üretim bölgelerinden tüketim bölgelerine güvenli bir şekilde nakli önemli olup enerji arzının güvenliği jeopolitiğin üzerinde yoğunlaştığı başlıca konulardan biridir.[6] Bu bağlamda petrolün ve doğalgazın bulunduğu ve üretildiği bölgeler kadar, tüketicilere ulaştırılacağı güzergâhlar ve ulaştırma şekilleri de önem kazanmıştır. Türkiye enerji arzı konusunda bulunduğu jeopolitik konumu itibari ile dünyanın kilit ülkelerinden biri haline gelmiştir.

Küresel gelişmelerden ve düşen petrol fiyatlarından sessizce ama azami düzeyde faydalanan Azerbaycan, küresel bir aktör olma yolunda geçiş dönemindedir. Bugün, petrol ve doğalgaz ağırlıklı enerji kaynaklarının satısından sağlanan gelir Azerbaycan`ın GSMH' sinin yüzde 50 sini, ihracat

[5]Abdullah Gündoğdu,``Türk Jeopolitiği``, 21. Yüzyıl Dergisi, Temmuz-Ağustos-Eylül 2008, s. 152.
[6]Mcmillanj,U.S,Interests and Objectives,The United States and Persian Gulf:Reshaping Security Strategy for the post- Containment Era ,ed.Richard D.Sokolsky,2003,Washington, s. 15.

gelirlerinin ve bütçesinin de yarısını oluşturmaktadır. Bu zenginliğin yarattığı güven Azerbaycan'ın dış politika yapım sürecine doğrudan etkisi vardır. Bu surecin basta Türkiye ve AB ülkelerine olan yansımaları kaçınılmazdır. Başta AB olmak üzere sürekli ve güvenilir enerji kaynakları ihtiyacı ve beklentisi içinde olan aktörler, gelişmeler karsısında Azerbaycan ve Türkiye ile olan ilişkilerini gözden geçirmeye ve bu bağlamda alternatifler geliştirmeye girişmişlerdir.

Türkiye'nin bulunduğu coğrafya itibarıyla Ceyhan terminali Irak'ın en önemli petrol ihraç limanıdır. Bakü-Ceyhan boru hattı sayesinde de Ceyhan terminali[7] açık denizlere çıkısı olmayan Hazar Havzası'nın doğal kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştıracak[8] potansiyel ihraç limanı olma konumundadır. İstanbul ve Çanakkale boğazları ise petrol taşımacılığında Süveyş Kanalı ile birlikte dünyanın en önemli deniz güzergâhları arasında yer almaktadır[9]. Boru hatlarının Azerbaycan ayağının devreye girmiş olması Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde azalan lojistik merkez üs olma üstünlüğünün tekrar artmasına yol açmıştır. Sağlanan bu üstünlük Türkiye'nin ekonomik ve jeopolitik getirilerinin küresel enerji lojistiği açsından Türkiye'nin merkez ülke olma yolunda önemli bir koz olma niteliğindedir.

3. ENERJİ KAYNAKLARI

Enerjinin herhangi bir değişim ya da dönüşüme uğramamış şekline birincil (primer) enerji denilmektedir. Birincil enerji kaynakları; petrol, kömür, doğal gaz, nükleer, hidrolik, biokütle, dalga, gelgit, güneş ve rüzgârdır. Birincil enerjinin dönüştürülmesi sonucu elde edilen enerji de ikincil (sekonder) enerji şeklinde tanımlanmaktadır. Elektrik, benzin, mazot, motorin, kok kömürü, ikincil kömür, Petro kok, hava gazı, sıvılaştırılmış petrol gazı (LPG) bu tip enerji kaynaklarındandır.[10]

Kelime kökeni Yunanca "en (iç)" ile "ergon (iş)" kelimelerinin bir araya gelmesine dayanan enerjinin teknik tanımı; iş yapabilme yeteneğini, yani bir cismin kendisine direnç gösteren bir kuvvete karşın hareketini ifade etmektedir.[11] Tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olan enerji kaynaklarının planlı bir şekilde kullanımını sağlamak ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını düzenleyebilmek amacıyla dünyadaki ve Türkiye de ki enerji

[7]Lutz Kleveman, ''Yeni Büyük Oyun: Orta Asya ve Kafkasya'da Kan ve Petrol'', (Çev. HürGüldü), Istanbul, Everest Yay., 2004, s. 27-175.
[8]Timuçin Kodaman,``Hazar Havzasında Stratejik Oyun'', SDU IIBF,Y. 2005, C.10, s. 259.
[9]Kleveman, a.g.m., ss. 27-175.
[10] Erdem Koç, Mahmut Can Şenel, "Dünyada ve Türkiye'de Enerji Durumu - Genel Değerlendirme", Mühendis ve Makina, cilt 54, sayı 639, s. 32-44, Şubat 2013 s. 1.
[11] Ahmet Nuri Gülay; "Yenilenebilir Enerji Kaynakları Açısından Türkiye'nin Geleceği ve Avrupa Birliği ile Karşılaştırılması" – Yüksek Lisans Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi / Sosyal Bilimleri Enstitüsü / İşletme Ana Bilim Dalı, 2008, s. 1.

kaynakları için bir durum tespitinin yapılarak bu yönde gerekli adımların atılması gereklidir.

3.1 Yenilenebilir Enerji Kaynakları

Yenilenebilir enerji birkaç şekilde tanımlayabiliriz. İlk tanımında doğal hayatta sürekli ve birbirini tamamlayacak biçimde ortaya çıkacak akımlardan elde edilecek enerjinin yenilenebilir enerji olduğu ifade edebiliriz. Diğer tanımında ise kullanıldıkça aynı miktarda kendini tamamlayan enerjidir diyebiliriz.[12]

Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasıyla:

- İthal edilen yakıtlara olan bağımlılık azalacak,
- Yerli öz kaynaklara öncelik verilmesi sağlanacak,
- Yerli üretim sonucu istihdam artacak,
- Sürdürülebilir ekonomik büyüme ve gelişmeye imkân sağlayacak,
- Enerji arz güvenliğini artacak,
- Enerji talebini karşılamada sağlanan güvenlik ile enerjiyi kullanan sektörleri olumlu yönde etkileyecek ve yatırım yapmalarını teşvik edecek,
- Üretimde ve tüketimde sağlanan güven ortamı ile istikrar artacak, Sosyal ekonomik hayatta refah, istikrar da artacaktır. [13]

Güneş Enerjisi

Güneş, bol, sınırsız, yenilenebilir ve herhangi bir bedel ödenmeden kolayca erişilebilen bir enerji kaynağıdır. Güneş'te gerçeklesen nükleer füzyon reaksiyonları ile çok büyük bir enerji (birim zamanda 3,47×1024 kJ) açığa çıkar. Bu enerjinin sadece 5×10-11'lik bir kısmı dünya yüzeyine ulaşır. Ayrıca diğer fosil kaynaklı yakıtların kullanılması ile ortaya çıkan çevresel sorunların güneş ışığından enerji üretiminde bulunmaması nedeniyle temiz ve çevre dostu bir enerjidir.[14]

Rüzgâr Enerjisi

Yeryüzünün her bölgesinin eşit bir şekilde ısınmayışı ve buna bağlı olarak oluşan alçak ve yüksek basınç merkezlerinin karşılıklı etkileşimi sürecinde, yüksek basınç merkezlerinden alçak basınç merkezlerine doğru meydana gelen yönlü hava hareketlerine "rüzgâr" denir. Rüzgâr enerjisi;

---

[12]Mutlu Erdoğan, ''Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Potansiyelinin Termodinamik Analiz Yöntemi ile İncelenerek, Yenilenebilir Enerji Kullanımının Gelecek Projeksiyonlarının Değerlendirilmesi'', İstanbul Aydın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Makina Mühendisliği Anabilim Dalı Makina Mühendisliği Bilim Dalı, İstanbul-2014, s. 12.

[13]Yenilenebilir Enerji Teknolojileri T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara, 2012 s. 4.

[14] Soner Hacıhaliloğlu,''Yenilenebilir Enerjinin Türkiye'deki Durumu'', http://enerji-verimliligi.blogspot.com.tr/2012/02/yenilenebilir-enerjinin-turkiyedeki.html , 08 Eylül 2016

sıcaklık, basınç ve yoğunluk farkı gibi sebeplerden oluşan çeşitli hava akımlarının yol açtığı enerji transferlerinin kullanılabilir hale getirilmesini öngören bir teknoloji türüdür.[15]

Rüzgâr santrallerinin avantajları;

- Hammaddelerinin atmosferdeki hava olması,
- Kurulumlarının diğer enerji santrallerine göre daha hızlı oluşu,
- Temiz ve sürdürülebilir enerji kaynağı olmaları,
- Enerjide dışa bağımlılığı azaltmaları,
- Fosil yakıt tüketimini azaltmaları neticesinde sera etkisinin azaltımına katkıları,
- Her geçen gün güvenilirliklerinin artması ile maliyetlerinin ucuzlaması,

Bunun yanında rüzgâr türbinlerinin kurulduğu arazinin tarım alanı olarak kullanılabilmesi gibi sıralanabilir

Dezavantajları: Türbinler doğal hayata ve habitata da çeşitli etkilerde bulunur. Etkiler canlı türlerine, mevsime ve yer özelliğine bağlı olarak değişir. Türbinler kuş ölümlerine de sebep olmaktadır. Kuşlar bu rüzgâr türbinlerine doğru sürüklenmekte, çok hızlı dönen pervanelerden kaçamamakta ve ölmektedirler. Rüzgâr türbini veya üretim donanımı elektromanyetik alana tesir edip Radyo-TV alıcılarında parazit yapabilirler. [16]

Jeotermal Enerji

Jeotermal Enerji, arz kabuğu içinde bulunan aşırı ısınmış kaya, yüksek sıcaklık ve basınçtaki su ile bunlardan türeyen buhar veya buhar ve gaz gibi tüm maddelerin oluşturduğu enerjidir.[17]

Avantajları, yenilenebilir ve kesintisiz olması, fosil enerji kaynaklarına göre düşük maliyetli olması ve çevre kirlenmesinin yok denecek kadar az olması, aranması ve işletilmesinde ileri teknoloji gerektirmemesidir.[18]

Dezavantajları: Sondaj süresinde ekosistemin bozulması, kuyu sondajları boyuna jeotermal sıvı ile su ve toprağın kirlenme, Tesisin işletilmesi

[15] Özge Avcı, " Türkiye-Avrupa Birliği Enerji Üretim ve Tüketiminin Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi" , Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2009, s. 60.
[16]Ferruh Ertürk, Atilla Akkoyunlu, Kamil B. Varınca, ''Enerji Üretimi ve Çevresel Etkileri", Stratejik Rapor No: 14, Nisan 2006, s. 75-76.
[17]Baki Canik, Mehmet Çelik, Zafer Arıgün, "Jeotermal Enerji", A.Ü.F.F. Döner sermaye İşletmesi Yayınları No: 59, Mayıs 2009, s. 1.
[18] Sinan Arslan , Mustafa Darıcı, Çetin Karahan , ''Türkiye'nin Jeotermal Enerji Potansiyeli'', Jeotermal Enerji Semineri, s. 27.

süresince CO2 ve H2s emisyonları, arazinin çökme, yüzey sularının kirlenmesi riski vardır. [19]

Hidroelektrik Enerjisi

Barajlardaki suyun, elektrik üreten santralleri çalıştırması ile oluşan enerjiye hidroelektrik enerji denir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının başında gelmektedir. Nehirlere karışan yağmur suyu ve eriyen kar, su enerjisine barajlar yardımıyla dönüştürülebilir. Su toplama havzalarında bırakılan su dik borulardan aşağıya hızla akar ve türbinleri döndürür, bu türbinlere bağlı olan jeneratörlerle de elektrik üretilir.[20]

Avantajları: Elektrik enerjisi üretimi aşamasında atmosfere hiç sera gazı emisyonu vermemektedir, Hidroelektrik santrallerin ekonomik ömrü diğer tip santrallerden çok daha uzundur (yaklaşık 100-200 yıl), Ucuz elektrik üreterek rekabetçi elektrik piyasasının oluşmasına en büyük katkıyı yapar, Hidroelektrik santraller için yapılan barajlar suyun hızını keserek erozyonun durdurulmasında önemli rol oynarlar, hidrolik güçten enerji üretmek temiz, verimli (%90) ve etkili bir yoldur.

Dezavantajları: Kuruluş maliyetleri yüksek, inşaat süreleri uzundur, barajlar çevresindeki bölgenin ekolojisini değiştirir, hidrolojik ve biyolojik çevre etkileri vardır. Baraj gölünün geniş yüzey alanı, buharlaşmayı artırmakta tarım arazilerinde tuzlanma ve çoraklaşma olmakta, sudan kaynaklanan parazitler hastalıklar artmakta, rezervuar altında kalacak bitki ve ağaçların kesilip temizlenmemesi ile denge oluşuncaya kadar başlangıçta birkaç yıl su kalitesi negatif yönden etkilenmektedir.[21]

Dünyada 24 ülkede toplam ulusal elektrik üretiminin %90'ının ve 63 ülkede %50 sinin hidroelektrik santrallerden elde ediliyor olması bu yapıların enerji sağlamada önemini göstermektedir. Hidro enerji diğer yenilenebilir enerji kaynaklarına oranla bazı teknik üstünlükler sunmaktadır.Öncelikle hidroelektrik enerji güvenli bir enerji türüdür. Bir diğer üstünlük, depolamalı HES'lerde enerjinin kolayca depolanması ve ihtiyaç duyulduğunda kullanılabilmesidir. Düşük kapasitedeki hidroelektrik santrallerin birkaç saniye içinde yüksek kapasiteye dönüştürülebilmesi önemli avantajlardan birisidir.[22]

[19] Simge Varol, Ayşen Davraz , Sdügeo e-dergi , Sdü Jeoloji Mühendisliği Bölümü Isparta, s. 38.
[20] Duygu Ceylan Erdoğan, Burcu Seçgin, ''Yenilenebilir Enerjiler'', Fizik Öğretmenliği Alan Eğitiminde Araştırma Projesi İstanbul, 2008, s. 18.
[21] Yenilenebilir Enerji Teknolojileri T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara, 2012, s. 28.
[22] TMMOB, İnşaat Mühendisleri Odası, Antalya Bülten, yıl:23, sayı:72, Haziran 2015-0cak 2016, Antalya, s. 8.

Dalga Enerjisi

Dünya yüzeyinin farklı ısınması sonucu oluşan rüzgârların deniz yüzeyinde esmesi ile meydana gelen deniz dalgalarındaki güçten elde edilen enerjiye dalga enerjisi denir. Kısaca, dalga enerjisi, deniz dalgalarının enerjisine dayanır. Dalga enerjisi, bol miktarda olan ve Avrupa ülkeleri tarafından yararlanılmaya başlanan bir yenilenebilir kaynaktır. Dalga enerjisinin teknolojisi, rüzgâr enerjisi gibi daha gelişmiş teknolojilere göre yenidir. Deniz dalgalarının önemli bir özelliği yüksek enerji yoğunluğudur ve söz konusu enerji yoğunluğu, yenilenebilir enerji kaynakları içerisinde en yüksek değerdedir[23]

Avantajları: Fosil yakıtlara bağımlılığı, küresel ısınmayı, asit yağmurlarını, her türlü kirliliği dolaylı olarak azaltması, iş sahası açması, elektrik şebekesinin olmadığı uzak alanlara elektrik sağlaması, deniz ortamında yapılacak diğer çalışmalarda potansiyel teknolojinin kullanımına olanak tanıması, tuzlu suyun tatlı suya çevrilip ihtiyaç olan bölgeye pompalanması, dalga enerjisinin olumlu yönleridir. Ayrıca dalga enerjisinin avantajları arasında; temiz ve sınırsız enerji üretmesi, çevreye hiçbir zararlı etkisinin olmaması, ilk yatırımından başka hiçbir girdisinin olmaması, primer enerjiye hiçbir bedel ödenmemesi, enerjinin üretildiği yerde tüketilebilmesi uzun iletim hattına gerek olmaması ve santralin öngörülen enerji ihtiyacına göre boyutlandırılması sayılabilir.[24]

Üç tarafı denizlerle çevrili olan Ülkemizin Marmara denizi hariç sahil uzunluğu 8200 km olduğu düşünülürse dalga enerjisi Türkiye açısından son derece önemli bir potansiyeldir.[25]

Biokütle Enerjisi

Uygun bitkilerin yetiştiriciliğine bağlı olduğundan dolayı yenilenebilir, çevre dostu ve yerli kaynak olarak değer kazanan önemli bir enerji kaynağıdır. Biokütle; fosil olmayan, karbonun enerji içeren formları şeklinde tanımlanabilir.

Odun (enerji ormanları, çeşitli ağaçlar), yaşlı tohum bitkileri (kolza, ayçiçeği, soya vb.), Karbonhidrat bitkileri (patates, buğday, mısır, pancar enginar vb.), Elyaf bitkileri (keten, kenaf, kenevir sorgum vb.), Protein bitkileri (bezelye, fasulye, buğday vb.), Bitkisel artıklar (dal, sap, saman, kök, kabuk vb.), Hayvansal atıklar ile kentsel ve endüstriyel atıklar biokütle enerjisi

[23]Yenilenebilir Enerji Teknolojileri T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara, 2012, s. 21.
[24]Ahmet Şenpınar , Fırat Üniversitesi Teknik Bilimler M.Y. O. Endüstriyel Elektronik Programı – Elazığ, Muhsin Tunay Gençoğlu -, Fırat Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Elektrik – Elektronik Müh. Bölümü –, Elazığ ''Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Çevresel Etkileri Açısından Karşılaştırılması'', Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, 2006, s. 52-53.
[25]Işıl Işık Gülsaç,'' Okyonuslardan Gelen Enerji Dalga Enerjisi '', Bilim ve Teknik Dergisi,Tübitak, Yıl:42, Sayı 498, Mayıs 2009, s. 59.

teknolojileri kapsamında değerlendirilmekte ve mevcut yakıtlara alternatif çok sayıda katı, sıvı ve gaz yakıtlarına ulaşılmaktadır.[26]

Hidrojen Enerjisi

Hidrojen doğada bileşikler halinde bulunur. En çok bilinen bileşiği ise sudur. Hidrojenin enerji sistemlerinde, atmosfere atılan ürün sadece su ve/ veya su buharı olmaktadır. Hidrojen petrol yakıtlarına göre ortalama 1.33 kat daha verimli bir yakıttır, Hidrojen gazı farklı yöntemlerle elde edildiği gibi su, güneş enerjisi veya onun türevleri olarak kabul edilen rüzgâr, dalga ve biokütle ile de üretilebilmektedir. Araştırmalar, mevcut koşullarda hidrojenin diğer yakıtlardan yaklaşık üç kat pahalı olduğunu ve yaygın bir enerji kaynağı olarak kullanımının, hidrojen üretiminde maliyet düşürücü teknolojik gelişmelere bağlı olacağını gösterir. [27]

3.1.1. Yenilenebilir Enerji Kaynaklarına Yönelik Dünyada Ve Türkiye'de Mevcut Ve Devam Eden Projeler

Stat Kraft'ın Osmotik Enerji Projeleri – Norveç

Statkraft osmotik alanında dünyanın öncüleri konumundadır. Doğal süreçte tatlı ve tuzlu su, yapay bir zar ile ayrılan bölmelere yönlendirilmektedir. Oluşan basınç ile güç üreten türbinlerde yararlanılan çağlayanları üretir.[28]

Andasol – İspanya

Andasol tesisi, kurulu olduğu 900m – 1.100m rakımlı vadinin ortasından 400 kv'luk enerji iletim hattı geçmektedir. Sierra Nevada Dağlarının kuzeyindeki su kaynakları tesis için gerekli suyu sağlamaktadır. Ayrıca A-92 otobanı ve Almeria granada tren hattı sayesinde kurulum ve işletme süresince tesise kolayca erişim sağlanabilmektedir. Isı depolama sistemi sayesinde Andasol Tesisi güneşin batımından sonra da enerji talebini karşılayabilmektedir. Isı depolama sistemi olmadan yıllık tam yükte 2000 olan çalışma saati ısı depolama sistemiyle 3589 saate çıkmaktadır. Bu artış tesis maliyetlerinin karşılanmasında önemli bir durumdur.[29]

---

[26]Adem Akpınar, Murat İ. Kömürcü, Mustafa H. Filiz , ''Türkiye'n En enerji Kaynakları ve Çevre, Sürdürülebilir Kalkınma ve Temiz Enerji Kaynakları''. Karadeniz Teknik Üniversitesi Mühendislik Fakültesi İnşaat Mühendisliği Bölümü, VII. Ulusal Temiz Enerji Sempozyumu, Utes '2008, 17-19 Aralık 2008, İstanbul, s. 18.

[27]Ahmet Şenpınar , , Muhsin Tunay Gençoğlu ,– Elazığ , '' Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Çevresel Etkileri Açısından Karşılaştırılması'', Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, 2006, s. 52.

[28] Energy Digital, http://www.elektrikport.com/haber-roportaj/yenilenebilir-enerji-alaninda-dunyanin-en-buyuk-10-projesi/7994#ad-image-0 , 08.09.2016

[29] Hüseyin Erdoğan, Bilal Gümüş, Serhat Berat Efe, Cem Kutlu, Hasan Bayındır, Yurdagül Benteşen Yakut, Ferhat Çıra, Ramazan Aslan, ''Yoğunlaştırıcılı Güneş Enerji Santralleri ve Ilısu Hes'e Alternatif Olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesine Uygulanabilirliği'', V. Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu 2009 – Diyarbakır, s. 13.

Rance Gelgit Enerjisi İstasyonu – Fransa

Dünyanın en büyük gelgit istasyonu olan Rance Gelgit Enerjisi İstasyonu 1966 yılında Kuzey Fransa'da Rance nehrine inşa edilmiştir.[30]Fransa'nın Atlantik sahilinde her biri 10 MW gücünde 24 adet santral vardır. Elektrik üretiminin sürekli olmaması gel-git enerjisi santrallerinin dezavantajıdır.[31]

Sol nova Güneş Enerjisi İstasyonu – İspanya

Sol nova, Avrupa'nın en büyük güneş enerjisi çiftliği olan Solucar Complex'in bir parçası. Fotoğrafta bu çiftliğin beş ünitesinden üçü görülüyor. Bunların her biri 300 bin metrekarelik bir alanı kaplıyor. Sıra sıra dizilmiş kavisli aynalar güneş ışığını petrol taşıyan borulara yansıtıyor. Petrol 400 dereceye kadar çıkabiliyor.[32]

Sihwa Gölü Gelgit Enerjisi Santrali - Güney Kore

2011 yılında kurulmuştur. 45 yıldır dünyanın en büyüğü olan Rance Gelgit Santralini geride bırakarak, toplam 254 MW çıkış kapasitesiyle dünyanın en büyük gelgit enerjisi santrali olmuştur. Güney Kore Su Kaynakları Kurumu tarafından işletilmektedir. [33]

Güneş Enerjisi Üretim Sistemleri (SEGS) – ABD

SEGS sistemleri Kaliforniya'da Mojave çölünde kurulmuştur. Sistemde kullanılan sıvı ısı transfer sıvısı, HTF (Heat Transfer Fluid) olarak adlandırılır. Çift tanklı sistemden oluşmaktadır sistemde bulunan HTF 300 ºC'ye kadar ısınmaktadır.Sistemde bulunan HTF 393 ºC'ye kadar ısınması sağlanmakta ve bu sayede yüksek basınçlı süper sıcaklığa sahip bir buhar elde edilmektedir. Buharın yaklaşık basınç miktarı 100 bar ve sıcaklığı 371 ºC dir. Yazın 10-12 saat civarında elektrik üretimi sağlamaktadır. Daha sonra ise tuz tanklarındaki ısıtılmış olan tuzunda yardımıyla HTF tekrar ısıtılması sağlanmaktadır (385 ºC). [34]

Walney Rüzgâr Çiftliği – İngiltere

Walney dünyanın en büyük 1 milyar Sterlin değerindeki rüzgâr çiftliğidir. 320 bin konuta elektrik sağlayacağı tahmin edilmektedir. Kapasitesi 367.2MW dir.[35]

---

[30] N. Esra Şimşek, Deniz Akımları Enerjisi ve Türbinleri, 2005, Adana, s. 3.

[31] Elektrik-Elektronik Teknolojisi, EnerjiÜretimi, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara, 2011, s. 46.

[32] William Park(2015), ''Dünyanın çehresini değiştiren büyük mühendislik projeleri'', BBC Future

[33] Vikipedi, https://tr.wikipedia.org/wiki/Sihwa_G%C3%B6l%C3%BC_Gelgit_Enerji_Santrali , 08. Eylül.2016

[34] Emin Hülagü Yarkan, "Güneş Enerjisi Kullanımında Sodyum Sıvılı Güneş Panellerinin Incelenmesi " , Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi Makina Mühendisliği Anabilim Dalı, Ocak 2006 Denizli, s. 33-34.

[35] Dünyanın en büyük offshore rüzgar çiftliği açıldı 2012,

Tilbury - İngiltere

Dünya'nın en büyük biokütle yakıtlı enerji santrali olan Tilbury, 750 MW'a kadar enerji üretme kapasitesine sahip. Santral, elektrik üretmek için ahşap balyalarını yakıyor ve 2015'de kapatılması planlanan Tilbury 'nin eskiyen kömür yakıtlı enerji santralinin yakınında yer alıyor.[36]

Roscoe Rüzgâr Çiftliği - ABD

Avrupa'nın enerji devi E.ON dünyanın en büyük rüzgâr tarlası olarak bildirilen Amerika Birleşik Devletleri'nin Teksas Eyaleti'ndeki Rüzgâr tarlasını kullanıma açmıştır. Rüzgâr tarlası 627 rüzgâr türbininin 100,000 hektar alana yerleştirilmesi ile Roscoe Teksas yakınlarında kuruldu. Mitsubishi, General Electric ve Siemens tarafından üretilen rüzgâr türbinleri 230,000 evin enerji ihtiyacını karşılayabilecektir.[37]

Geysers – ABD

Geyser jeotermal sahası, dünyanın en büyük jeotermal sahasıdır. San Fransisko, Kaliforniya'nın 100 km kuzeyinde yer alır. Saha 1960 yılında 12 MW'lık bir ünite ile üretime başladı. 1987'de buhar üretimi 112 milyar kg, elektrik üretimi yaklaşık 1500 MW'a ile zirve değerine ulaştı (kurulu kapasite 2043 MW'a).Bu noktada kümülatifre enjeksiyon kabaca %25 idi, bunun sonucu rezervuar kuruyor ve aşırı kızgın hale geliyordu. Rezervuarın daha fazla beslenememesi halinde, üretilebilir enerjinin sadece %33'ü elde edilebilirdi. Dolaysıyla, enjeksiyon yapılarak daha fazla ısı üretim işlemi başlatılabilirdi. Fakat soğutma kulelerindeki kondense suyu ve mevsimsel olarak akan derelerden başkada rezervuara basacak su yoktu.

2003 yılında, Santa Rosa 'nın boru hattı tamamlandı ve Geyser sahasına aylık 1.25 milyon kg daha üçüncü derece işlenmiş atık su enjekte edilmeye başlandı. Bu başarı hikâyesi yerel olarak "atıktan buhar" olarak adlandırılmaktadır.[38]

2.2. Yenilenemez Enerji Kaynakları

Yenilenemez enerji kaynakları da temel olarak iki türlüdür. Bunlar; petrol, doğal gaz ve kömür gibi fosil kaynaklar ile nükleer enerjiden oluşmaktadır. Bu kaynaklar, rezervleri sınırlı (hatta bir gün tükenecek) olduğu

---

http://enerjienstitusu.com/2012/02/19/dunyanin-en-buyuk-offshore-ruzgar-ciftligi-acildi/, 08. Eylül.2016

[36] Yenilenebilir Enerji Alanında Dünya'nın En Büyük 10 Projesi http://ililproje.com.tr/haber/yenilenebilir-enerji-alaninda-Dunya_nin-en- büyük -10-projesi/518, 08.Eylül.2016

[37]Dünyanın En Büyük Rüzgâr Tarlası, http://www.limitsizenerji.com/duenyann-en-bueyuek-ruezgar-tarlas/ , 20.Eylül.2016.

[38] M. Ali Khan, ''Geysers Jeotermal Sahası, Bir Enjeksiyon Başarı Hikayesi'', IX. Ulusal Tesisat Mühendisliği Kongresi ve Sergisi Bildirileri, İzmir, Türkiye / Ground Water Protection Council Annual Meeting, 2007, San Diego, CA, s. 269.

için yenilenemeyen kaynaklar olarak nitelendirilmektedir. Bu kaynaklar oluşumundan daha hızlı tükenen enerji kaynaklarıdır. Çünkü bu yakıtların oluşması için milyonlarca yıl gerekmesine karşın tüketilmesi çok kısa sürmektedir.[39]

Kömür

Kömür terimi, çok değişik fiziksel ve kimyasal karakteristikleri olan organik kökenli katı yakıtların bütünü için kullanılır. Kömür; havanın oksijeni ile doğrudan yanabilen, %55 ile %95 arasında serbest veya bileşik halde karbon ihtiva eden organik kökenli kayaçlara denir. Kömürün içerdiği ana element karbondur. Kömürün bileşiminde karbonla birlikte hidrojen, oksijen ve değişken küçük miktarlarda azot, kükürt ve diğer elementlere de rastlanır. [40]

Petrol

Petra-kaya, oleum-yağ, taş yağı anlamına gelir. Kimyasal olarak petrol, hidrokarbon (HC) yani hidrojen ve karbondan oluş an bir bileşiktir. Bu hidrokarbon bileşikleri çok karmaşık bir yapı gösterirler. Yabancı madde olarak da az miktarda Azot, Kükürt ve Oksijen kapsar.[41]

Petrol koyu renkli, yapışkan ve yanıcı bir sıvıdır. Metan, etan, propan, bütan gibi çeşitli hidrokarbonların bileşiminden oluşan petrolün yoğunluğu kimyasal bileşimine ve yapışkanlığına (viskosite) göre değişmektedir. Çoğunlukla hafif petroller (yüksek graviteli) açık kahve, sarı veya yeşil renkli, ağır (düşük graviteli) petroller ise, koyu kahve veya siyah renklidir. Yüksek graviteli petrolün rafinajından çoğunlukla jet yakıtı, benzin, gazyağı ve motorin gibi hafif ve beyaz ürünler, düşük graviteli petrolün rafinajından ise, daha çok fueloil, kalorifer yakıtı ve asfalt gibi ağır ve siyah ürünler elde edilmektedir.[42]

Doğalgaz

Petrol gibi doğalgaz da çok eski tarihlerden beri bilinmekle ve kullanılmakla beraber; bugünkü konumuna gelişi, 1816 yılında ABD'nin Baltimore kentinin sokak lambalarının doğalgaz aracılığıyla aydınlatılmasıyla başlar. [43]

---

[39]Çetin Adıyaman, ''Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Politikaları'', Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Niğde ,2012, s. 8.

[40]Özge Avcı, ''Türkiye-Avrupa Birliği Enerji Üretim ve Tüketiminin Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi'' Maden Mühendisliği Anabilim dalı, Adana, 2009, s. 49.

[41]Nurettin Sonel, ''Petrol Jeolojisi'', A.Ü.F.F. Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No: 46, Ankara 1997, s. 9.

[42] H. Naci Bayraç, ''Uluslararası Petrol Piyasasının Ekonomik Analizi'', Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü , s. 2.

[43]Avcı , a.g.m., s. 54.

2014 yılına ilişkin veri çerçevesinde, dünya doğal gaz rezervleri % 1,8'lik bir artış ile 197 trilyon m3 olarak kaydedilmiştir. Dünya doğal gaz rezervlerinin % 43'ü Orta Doğu'da, % 29'u eski SSCB ülkelerinde, % 8'i Asya-Pasifik ülkelerinde, % 6'sı Kuzey Amerika'da bulunmaktadır (Şekil 15). OECD ülkelerinin doğal gaz rezervi ise 18,6 trilyon m3 olup toplam rezervin % 10'unu oluşturmaktadır.[44]

Bor

Bor adının Arapça "Buraq" veya Farsça "Burah" kelimesinden geldiği düşünülmektedir. Tarihte Bor'u ilk kez Babilliler altın elde etmek için kullanmışlardır. Bunun için, Tibet göllerinin sığ kesimlerinden çıkarılarak Himalayalar üzerinden Hindistan'a ve oradan da Mezopotamya'ya uzanan yollar kullanılarak ithal edilen Boraks'dan yararlanılmıştır. Eski Yunanlılar ve Romalılar Bor bileşiklerini temizlik maddesi olarak kullanmışlardır. İS 875 yılında ilaç olarak Arap doktorlar tarafından kullanılmıştır. Borik asit 18. yüzyıl başlarında elde edilmiş ve yine aynı yüzyılda G.Amerika'da And Dağları'nda bulunmuştur. 19. yüzyıl başlarında ise elementer Bor bulunmuştur.[45]

Bor Madeni Rezervleri açısından büyük avantaja sahip olan Türkiye bu avantajını kullanarak bordan sağlanan geliri yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelerek yatırımlarını arttırabilir.

3.2.1 Yenilenemez Enerji Kaynaklarına Yönelik Dünyada ve Türkiye de Mevcut ve Devam Eden Projeler

Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı

Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı (ITB), 27 Ağustos 1973 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümetleri arasında imzalanan Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması çerçevesinde Irak'ın Kerkük ve diğer üretim sahalarında üretilen ham petrolün Ceyhan (Yumurtalık) Deniz Terminaline ulaştırılması amacıyla inşa edilmiştir. 40" çapında, 986 km uzunluğundaki ilk hat 1976 yılında işletmeye alınmış ve ilk tanker yüklemesi 25 Mayıs 1977 tarihinde gerçekleştirilmiştir.[46]

Kırıkkale Rafinerisi'nin ham petrol ihtiyacını karşılayan boru hattı, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'ndan, Ekim 1983 tarihinde devralınmış olup, Eylül 1986 tarihinde işletmeye açılmıştır. 448 km uzunluğunda olup, çapı 24"dir. Hattın kapasitesi yıllık 5 milyon ton 'dur. Ceyhan Deniz Terminali'nden başlayarak Kırıkkale Rafinerisi'nde son bulan boru hattı üze

[44] Türkiye Petrolleri, Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu, Mayıs 2015, s. 18.
[45]Hakan Yiğitbaşıoğlu, ''Türkiye İçin Önemli Bir Maden: Bor'', Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, 06100, Sıhhiye, Ankara, Kasım 2014, s. 3.
[46]Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı , (2016) , Dünya ve Ülkemiz Enerji Ve Tabii Kaynaklar Görünümü , ETKB. Yayınları No:13 s. 91.

rinde, 2 adet pompa istasyonu (Karaisalı, Ceyhan), 1 adet pig istasyonu ve 1 adet dağıtım terminali mevcuttur. Ceyhan'da her biri 50.000m3 kapasiteli 3 adet depolama tankı bulunmaktadır.[47]

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı (BTC)

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı (BTC HPBH veya BTC) bir taraftan ekonomik avantaja sahip olup, uluslararası standardın talep ettiği arz güvenliği ilkesini sağlamakta, diğer yandan ise daha önce gerçekleştirilmesi imkânsız sanılan bir projenin hayata geçirilmesinin yeni bölgesel projeler için önayak olması açısından ayrıca değer taşımaktadır[48]

BTC hattından alınacak petrol ile ithalata bağımlı ülkemizin enerji arz güvenliğine yapılacak katkı açısından çok ciddi bir avantaj da elde edilecektir. 2008 yılı itibariyle Türkiye günlük 666.000 varil olmak üzere yılda toplam 243 milyon varil petrol ithal etmektedir. 2008 yılında petrolün ortalama varil fiyatının 96,61 Dolar olduğunu düşünürsek Türkiye sadece 2008 yılı itibariyle petrol ithalatına 23,5 milyar Dolarlık bir kaynak aktarmıştır. Petrolün varil fiyatında oluşacak sadece %1'lik bir artış Türkiye bütçesine ek olarak 210 milyon Dolarlık bir yük getirmektedir.[49]

BTC'nin asıl büyük etkisi, jeopolitik alanda gözlenmektedir. Bu hat, bir yatırım olmanın ötesinde Türkiye'nin Hazar Havzası ve Türk Dünyası ile bağlarını güçlendirmesi anlamına gelmektedir. Ne yazık ki şimdiye kadar bu bölgeyle olan ilişkilerimiz sosyal ve kültürel düzeyde kalmış, ekonomik bağlar yeterince güçlendirilememiştir [50]

Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP)

Türkiye'nin artan doğal gaz talebinin karşılanabilmesi amacıyla Azerbaycan Hükümeti ve Azerbaycan'ın Şahdeniz Sahasını geliştiren Şahdeniz Konsorsiyumu ile görüşmeler yürütülmüş ve 25 Ekim 2011 tarihinde 2018 yılından başlayarak yıllık 6 milyar m3 Azeri gazının Türkiye arzını öngören anlaşmalar imzalanmıştır.

Ayrıca, yıllık 10 milyar m3 Azeri gazının inşa edilecek yeni bir boru hattı ile Türkiye üzerinden Avrupa'ya transit taşınması için 26 Haziran 2012

---

[47] Necip Fazıl Yılmaz, Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları Üzerine Genel Bir Değerlendirme, Tesisat Mühendisliği Dergisi Sayı: 87, s. 4-14, 2005, s. 7

[48] Meliha Ener, Orhan Ahmedov, ''Türkiye Azerbaycan Petrol Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi'', 2. Ulusal İktisat Kongresi , İzmir 20-22 Şubat 2008 , DEÜ IIBF İktisat Bölümü , s. 7.

[49] Harun Bal, Ali Eren Alper, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 19, Sayı 3, 2010, s. 353.

[50] Erdal Akpınar, ''Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı ve Türkiye Jeopolitiğine Etkileri'', Atatürk Üniversitesi Erzincan Eğitim Fakültesi, Erzincan- Türkiye, GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 25, Sayı 2 (2005) 229-248, s. 244.

tarihinde TANAP Projesine ilişkin Azerbaycan ile Türkiye arasında bir Milletlerarası Anlaşma imzalanmıştır. [51]

TANAP Projesi, gaz piyasası ve Orta Asya ve Avrupa ülkeleri arasındaki uluslararası ilişkiler üzerinde önemli etkiye sahip olacak uluslararası öneme sahip büyük bir projedir. Proje, bir başka güvenilir doğal gaz kaynağı sağlamakta, Kuzey Afrika ve Rusya'dan gaz teminini çeşitlendirerek hem Türkiye'ye hem de Avrupa Birliği'ne fayda sağlayacaktır. Projenin olumlu etkileri doğal gaz teminin güvenilirliği ve fiyatı ve ilgili ülkelerin tüm nüfusuna ve ekonomik sistemlerine dağıtılması olacaktır.[52]

Türkiye-Bulgaristan Enterkonnektörü (ITB) Projesi

Bulgaristan'ın tek doğal gaz tedarikçisi Bulgar gaz, Şahdeniz Konsorsiyumu ile 2013 Eylül ayında gaz alımına yönelik 25 yıllık sözleşme imzalamıştır. Anlaşmaya göre, yıllık 1 bcm 'lik alımın 2019 yılından itibaren gerçekleşmesi öngörülmektedir. 2014 Mart ayında Türkiye–Bulgaristan Enterkonnektörü 'ne (ITB) ilişkin bir Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. ITB ön fizibilite raporunun hazırlanmasına yönelik çalışmalar devam etmektedir.[53]

Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı (ITG)

Türkiye'yi enerji köprüsü haline getirecek olan hattın, ilk ayağı olan Türkiye-

Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı, toplam 289 km. uzunluğunda olacaktır. İlk etapta Yunanistan'a daha sonra ise İtalya'ya kadar uzanacak olan hattın Türkiye kısmının uzunluğu 209 km. olacaktır. Türkiye-Yunanistan kısmının 2006 yılında bitirilmesi planlanmış olsa da, projenin çeşitli mühendislik aşamalarındaki aksaklıklar nedeniyle hat 2009 yılının başında açılmıştır. Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi kapsamında hazırlanan "Doğal Gaz Alım-Satım Anlaşması" ve "Protokol" 23 Aralık 2003'de Ankara'da imzalanmıştır. Bu Anlaşma, Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına doğal gaz satışına yönelik olarak bir Avrupa ülkesi ile yapılan ilk ticari kontrattır. [54]

Rusya-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (Türk Akımı)

Karadeniz altından geçecek boru hattının Türk Akımı ile birlikte kısalması ve projeden maddi anlamda tasarruf elde edecek olması, ekonomik

[51] Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı , (2016) , ''Dünya ve Ülkemiz Enerji Ve Tabii Kaynaklar Görünümü'' , Etkb Yayınları No:13, s. 92.

[52] Tanap Doğalgaz İletişim A.Ş ,Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (Tanap) Projesi Çed Raporu , Bölüm 12, s. 12-2.

[53] Türkiye'nin Enerji Profili ve Stratejisi , http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, 11 Eylül 2016

[54] Ali Eren Alper, ''Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri'', Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adana 2009, s. 48.

anlamda zor durumda olan Rusya adına önemli bir fırsattır. Türk Akımı projesinin ana detaylarına bakıldığında ise Gazprom ve BOTAŞ'ın imzaladığı mutabakat zaptına göre, proje ile birlikte 15 milyar metreküpü Türkiye'de, yaklaşık 48 milyar metreküpü ise Yunanistan'da depolanacak şekilde toplamda 63 milyar metreküp doğalgaz aktarılması beklenmektedir.

Mevcut durumda Rusya'dan Türkiye'ye Mavi Akım boru hattı aracılığı ile 16 milyar metreküp doğalgaz akışı sağlanmaktadır. Bu anlamda yıllık 63 milyar metreküp doğalgaz akışını sağlayacak olan Türk Akımı projesi, hem Rusya hem Türkiye hem de AB ülkeleri için enerji arz güvenliği kapsamında kritik bir öneme sahip olacaktır. Son yıllarda ekonomik göstergelerdeki istikrarlı duruşu ile Türkiye, enerji alanında da bu durumu avantaja çevirmiş ve Türk Akımı gibi projelerle küresel enerji denkleminde önemli bir pozisyonda yer almaya başlamıştır. [55]

Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı (TAP) Projesi

Hazar doğalgazını Avrupa'ya taşıması planlanan Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı Projesi Nabucco West'in önemli bir alternatifidir. Başlangıç noktası Yunanistan olan TAP Projesi'nin; Yunanistan içerisinde yaklaşık 500 km'lik hattan sonra Arnavutluk üzerinden geçerek Adriyatik denizinden İtalya Şebekesine bağlanması öngörülüyor. Başlangıç noktasına kadar ise Türkiye ve Yunanistan'ın mevcut altyapısının kullanılması planlanıyor. 105 km'lik bölümünün Adriyatik Denizi'nin altından geçeceği Trans Adriyatik Boru Hattı Projesi'nin toplam yaklaşık 800 km uzunluğunda olması planlanıyor.105 km'lik bölümünün Adriyatik Denizi'nin altından geçeceği Trans Adriyatik Boru Hattı Projesi'nin toplam yaklaşık 800 km uzunluğunda olması planlanıyor.[56]

Rusya – Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı (Batı Hattı)

Yıllık 4 milyar m3 kontrat miktarı olan ve Rusya arz kaynağından Türkiye ye doğal gaz iletimi sağlayan Rusya Federasyonu-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı 845 km. Uzunluğunda olup, Ülkemize Bulgaristan sınırında Malkoçlar'dan girmekte, Hamit abat, Ambarlı, İstanbul, İzmit, Bursa, Eskişehir güzergâhını takip ederek

Ankara'ya ulaşmaktadır.[57]

---

[55] Erdal Tanas Karagöl, Mehmet Kızılkaya, ''Rusya-AB-Türkiye Üçgeninde Türk Akımı'', Seta Perspektif, Sayı: 105 Temmuz 2015, s. 3.

[56]Avrupa Enerji Boru Hatları, Güney Gaz Koridoru Projeleri, Çelik Boru İmalatçıları Derneği 2012, s. 4.

[57] Zeliha Hodaloğulları, Aydın Aydın, ''Türkiye ile Rusya Arasındaki Doğal Gaz İşbirliğinin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkisi'', Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 9 Sayı 43, Nisan 2016, s. 748.

İran-Türkiye-Avrupa (İTA) Doğalgaz Boru Hattı

İran-Türkiye-Avrupa (İTA) Doğalgaz Boru Hattı (DGBH) Projesi'nin ortaya konmasındaki ana gerekçe, İran kaynaklı doğal gazın Türkiye üzerinden Orta Avrupa'ya ulaştırılmasıdır. İran doğal gazının Türkiye üzerinden transit geçişinde, Türkiye'nin ihtiyaç duyması halinde boru iletim hattından gaz sağlayacağı Mutabakat Tutanağında (17 Kasım 2008 tarihinde, İran İslam Cumhuriyeti Petrol Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı arasında imzalanan) ayrıca yer almaktadır. Türkiye'nin, doğal gaz sağlama hakkını kullanması durumunda, tedarik edilen gaz Türkiye'nin ihtiyacı doğrultusunda yurtiçi tüketimi amacıyla bölgelere dağıtılacaktır.Proje'nin hayata geçmesiyle Türkiye'nin jeopolitik önemi artacaktır. Buna ek olarak, projenin gerçekleşmemesi ile Avrupa'da gün geçtikçe artan doğal gaz ihtiyacı söz konusu olduğunda, doğal gazda Rusya'ya olan bağımlılık artacaktır.

Rusya – Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı (Mavi Akım)

Avrupa'nın en hızlı büyüyen doğal gaz pazarı olan Türkiye'nin 1984'de SSCB ile yaptığı ilk doğal gaz anlaşmasından sonra Türkiye'nin diğer enerji kaynaklarına göre birçok yönden üstün olan doğal gazla tanışması ve bu enerji kaynağını benimsemesi Türkiye'nin doğal gaza olan talebini hızla artırmaya başlamıştır. Doğal gaza olan talebin hızla artması üzerine o dönemde tek kaynak olan Rusya ile 1996'da ikinci doğal gaz anlaşması imzalanmıştır. Ancak Türkiye'nin genelde var olan enerji açığı Türkiye'yi alternatif doğal gaz kaynakları arayışına yöneltmiştir. Basta Azerbaycan ve Türkmenistan olmak üzere Mısır, Irak, Cezayir ve Nijerya ile doğal gaz alım görüşmelerinin başlatılması bu ülkelerin 90'lı yılların baslarında hızla büyüyen sanayisi ve artan nüfusuyla enerji açlığı çeken Türk doğal gaz pazarı için Rusya'yla rekabete girmelerine sebep olmuştur. Bu rekabete çoktan hazır olan Rusya'nın girişimleri ile Mavi Akım olarak da bilinen üçüncü doğal gaz anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Rusya, Türk doğal gaz pazarında mutlak hâkimiyetini ilan etmiştir. Siyasi yönü ile de çeşitli tartışmalara neden olan Mavi Akım Projesi zaman zaman Türkiye ile Rusya arasında gerginliklerin yaşanmasına sebep olmuştur. Ancak, bütün bu tartışma ve soruşturmalara rağmen proje tamamlanmış ve 30 Aralık 2002'de boru hattı bir teslim protokolü ile resmen faaliyete geçirilmiştir. Türkiye ile Rusya arasındaki en büyük proje olan Mavi

Akım Projesi'nin bitirilmesiyle Türk−Rus ilişkilerinde yeni ve/fakat sancılı bir dönem başlamıştır.[58]

[58]Sinan Ogan , ''Mavi Akım Projesi: Bir Enerji Stratejisi ve Stratejisizliği Örneği'', Stradigma.com Aylık strateji ve Analiz E-Dergisi, sayı:7, Ağustos 2003, s. 1.

Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (BTE)

3 Temmuz 2007 itibariyle faaliyete geçmiştir. Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait kesiminde yer alan Şahdeniz sahasında üretilecek doğal gazı Gürcistan üzerinden Gürcistan-Türkiye sınırına ulaştıracak olan boru hattından yılda 6,6 milyar m3doğal gaz ihraç edilmesi öngörülmektedir. BTE Doğal Gaz Boru Hattı aynı zamanda, Türkmenistan ve Kazakistan'da yer alan dünyanın dördüncü büyük doğal gaz rezervlerine erişecek olan Hazar Geçişli Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin ilk ayağı olarak değerlendirilmektedir. Güzergâh ve kaynak çeşitlendirmesine ilave katkılarda bulunacak olması nedeniyle Hazar Geçişli Doğal Gaz Boru Hattı Projesi özel bir ivedilik kazanmıştır. Arz güvenliği perspektifinden, Kazakistan ve Türkmenistan'ın doğal gaz ve petrollerini Batı pazarlarına ihraçlarında tek bir ülke veya güzergâha bağımlı kalmamaları da önem taşımaktadır.[59]

Türkiye bu hatlar sayesinde bölgenin enerji kaynakları üzerindeki etkinliğini artıracağı gibi,kuskusuz enerji kaynaklarının ve enerji arzının giderek daha önemli hale geldiği dünyada, Türkiye'nin lojistik merkez üs olma konumunu güçlendirecektir.

2.3. Yenilebilir ve Yenilemez Enerjinin Dünya'daki ve Türkiye'deki Durumu

2.3.1 Yenilebilir ve Yenilenemez Enerjinin Dünya'daki Durumu

Günlük hayatımızda ve çeşitli iş sektörlerinde vazgeçemeyeceğimiz çeşitli faaliyetleri gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğumuz enerji, günümüzde, çok daha önemli hale gelerek ülkelerin ekonomik ve siyasi geleceklerini de belirleyecek bir kavram şeklini almıştır. Günümüzde, nüfus artışı ve teknolojideki ilerlemelere paralel olarak enerji ihtiyacı sürekli artarken özellikle fosil esaslı mevcut olan enerji kaynaklarının dünya üzerinde, kısıtlı ve tükenmekte olması, araştırmacıları yeni enerji kaynakları bulma ve geliştirmeye yöneltmektedir. Bunun yanında, son yıllarda, küresel ısınmanın fosil madde esaslı yakıtların da etkisiyle, dünyadaki yaşamsal faaliyetleri tehdit edecek bir boyuta ulaşması, enerjinin, çevresel açıdan en az zarar verecek biçimde üretimi, iletimi ve tüketiminin gerçekleştirilmesi konusuna ilginin çok daha fazla yoğunlaşmasına sebep olmuştur.[60]

2009 yılında yayınlanan bir rapora göre, tüm enerji kaynaklarının kullanım miktarının önümüzdeki yıllarda da artış göstereceği belirtilmiştir. Şuan, dünya elektrik üretiminden en fazla payı, doğal gaz ve kömür birlikte

[59] Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin Enerji Stratejisi,Enerji, Su ve Çevre İşleri Genel Müdür Yardımcılığı Ocak 2009, s. 4.

[60] Ayşe Bedeloğlu, Ali Demir, Yalçın Bozkurt, "Fotovoltaik Teknolojisi: Türkiye ve Dünyadaki Durumu, Genel Uygulama Alanları ve Fotovoltaik Tekstiller " Tekstil Teknolojileri Elektronik Dergisi 2010, 4(2) s. 45.

almaktadır (%60). Yenilenebilir enerji kaynakları ise, elektrik üretiminde giderek daha fazla pay almaya çalışmaktadır. Bu alanda, 2006-2030 yılları arasında yıllık ortalama %2,9'luk bir büyüme artısı olması beklenmektedir, yine bu dönem içerisinde, yenilenebilir enerji üretim teknolojilerinin fiyat olarak fosil esaslı yakıtlarla rekabet edebilecek durumda değildir.[61]

Şekil-1: Enerji kaynakları açısından dünya enerji kullanımı (Trilyon Kilovatsaat)

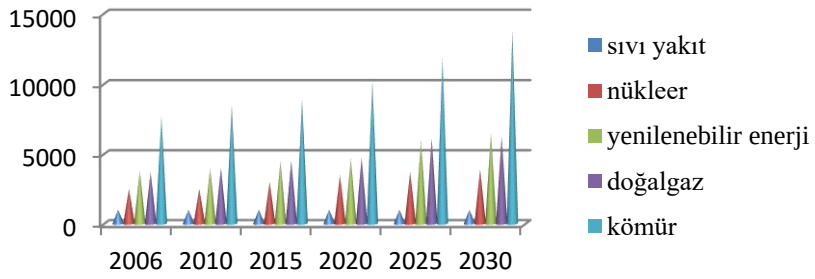

Kaynak: Ayşe Bedeloğlu vd. s.45.

Şekil-1 2006-2030 yılları arasında öngörülen, dünya enerji kaynakları açısından dünya enerji kullanımı hakkında bilgi verilmektedir.

Gelecek de sıvı yakıtların ve doğalgazın çok fazla öneminin azalmayacağı, yenilebilir enerji kaynaklarına bağlı tüketimin ise 2020-2030 arasında her ne kadar bir artış gösterse de fosil orijinli enerji tüketimini yakalayamadığı görülmektedir.

[61]Bedeloğlu vd., a.g.m., s. 45.

Şekil-2: Enerji Kaynakları Açısından Dünya Enerji Kullanımı
(Katrilyon Btı)

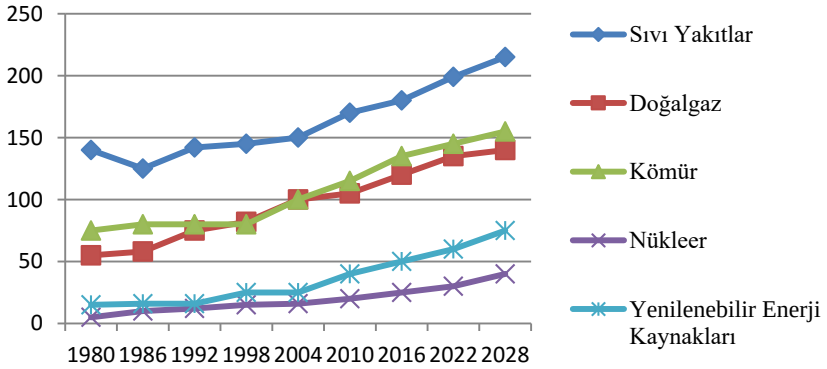

Kaynak: Energy Information Administration [EIA], "International Energy Outlook", DOE/EIA-0484, 2009, s.9.

2006-2030 yılları arasında öngörülen dünya enerji kullanımında enerji kaynaklarının payları hakkında bilgi şekil-2.'de verilmektedir.

Enerji kullanımında en yüksek miktarlar sırasıyla sıvı yakıtlar, doğal gaz ve kömürdür. Yani, fosil orijinli kaynakların önemi gelecekte de devam edecektir. Yenilebilir enerjiye dayalı tüketim ise nükleer tüketimin hemen üstünde yer almaktadır.2000 li yıllardan sonra doğalgaza bağlı enerji tüketimi kömürün üstüne çıkmıştır. Yenilebilir enerji kaynaklarına yönelik enerji kullanımı ise 2000 yılından sonra her ne kadar artsa da fosil orijinli enerji kullanımının çok altındadır.

Şekil-3: Enerji Kaynakları Açısından Dünya Yenilenebilir Enerji
Üretimi (Trilyon Kilovatsaat)

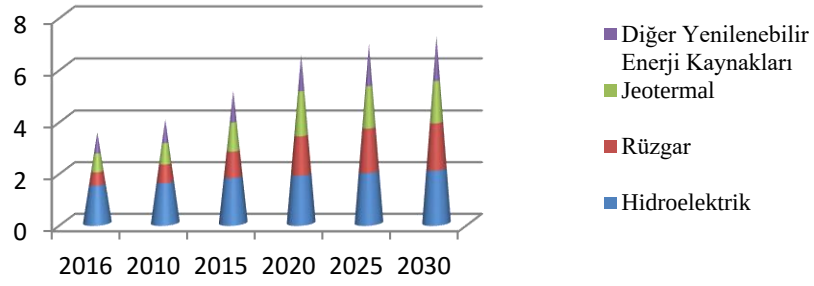

Kaynak:Energy Information Administration [EIA], "International Energy Outlook", DOE/EIA-0484, 2009

Yukarıdaki şekil-3 yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlanan enerji üretim grafiğine göre, hidroelektrik enerjisinin önümüzdeki yıllarda da payının büyük olacağı görülmektedir. Rüzgâr ve güneş enerjisini de kapsayan diğer yenilenebilir enerji kaynaklarının üretilmesinde de belirgin bir artış beklenmekle birlikte yeterli gözükmektedir.

Şekil-4: Dünya Birincil Enerji Tüketimi Kaynaklar Bazında, 2010

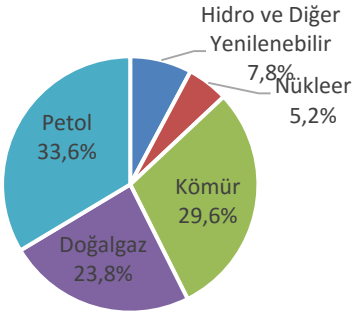

Kaynak: TMMO, Oda Raporu, Türkiye Enerji Görünümü, Genişletilmiş 2. Baskı, Yayın No: MMO/588,SF.2, Bkz. ayrıca detaylı bilgi için ETKB.

Dünya birincil enerji tüketimi kaynaklar bazında incelenirse şekil-4 petrol,doğalgaz ve kömür gibi fosil enerji kaynaklarına dayalı bir tüketim söz konusudur. Hidro ve diğer yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik enerji tüketimi ise sadece %7.8 gibi küçük bir orandadır.2010 yılında toplamda birincil enerji tüketiminin %87 si fosil enerji kökenlidir.

Şekil-5: Dünyada Tüketilen Birincil Enerji Kaynakları Tüketimi Dağılımı, 2014

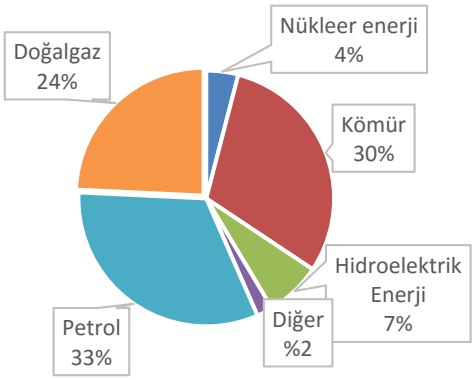

Kaynak: Erdem Koç, Kadir Kaya, 2015. "Enerji Kaynakları–Yenilenebilir Enerji Durumu," Mühendis ve Makina, Cilt 56, sayı 668, s.38**,**bkz.ayrıca detaylı bilgi için BP Statistical Review of World Energy. 2015. British Petroleum,(BP), London, UK.

Dünya'da kullanılan enerjinin çoğu birincil enerji kaynaklarından karşılanmaktadır. Tüketilen enerjinin kaynaklara göre dağılımı Şekil-5'de verilmiştir. Dünyada tüketilen birincil enerji dağılımında en büyük paya sahip kaynakların sırasıyla, petrol (%33), kömür(%30), doğal gaz (%24),hidroelektrik enerji (%7), nükleer enerji (%4) ve diğer yenilenebilir enerji kaynaklarının (%2) olduğu görülmektedir. Burada, diğer yenilenebilir enerji kaynakları olarak, güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, biokütle enerjisi ve jeotermal enerji dikkate alınmıştır.2014 yılında da dünyada fosil enerji kaynaklarına yönelik tüketimin %87' si petrol kömür ve doğalgaz yani fosil orijinlidir.

Şekil-6: Enerji Kaynağına Göre Dünya Enerji Tüketimi, 1990-2040 (Katrilyon Btu) (2012 yılı öncesi gerçekleşen ve 2012 yılı sonrası projeksiyon)

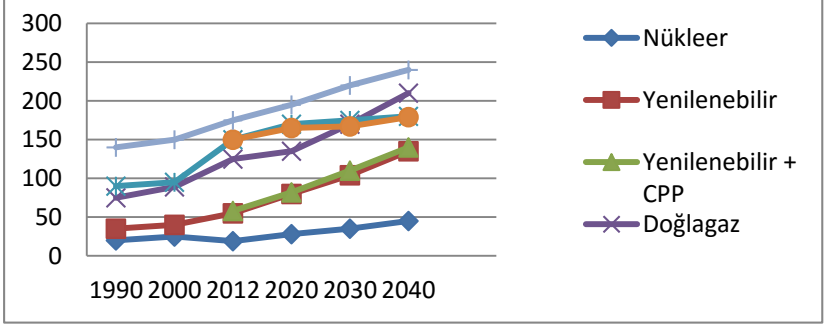

Kaynak: U.S.Energy Information Administration [EIA], "International Energy Outlook 2016", DOE/EIA-0484,11 May 2016, s. 3.

Enerji kaynağına göre dünya enerji tüketimi (şekil-6), 2012 yılına kadar en çok enerji kullanımı sıvı yakıtlar, kömür, doğal gaz, yenilenebilir ve nükleer şeklinde sıralanmaktadır. 2040 yılında sıvı yakıtlar 2012 yılı öncesinde olduğu gibi diğer yakıtların kullanımının üzerinde seyredeceği tahmin edilmektedir.

Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımında büyük artış olacağı tahmin ediliyor. 2030 yılına kadar kömür kullanımın artacağı sonrasında kömür tüketiminin doğal gaz tüketiminden daha az olacağı ve tüm enerji kullanımlarında bir artış olacağı tahmin edilmektedir.

2.3.2. Yenilebilir ve Yenilenemez Enerjinin Türkiye'deki Durumu

Türkiye güneş, rüzgâr, biokütle ve jeotermal gibi yenilebilir enerji kaynakları bakımından, zengin bir ülkedir. Ancak Enerji kullanımları yeterli düzeyde değildir.[62]

[62]Abdurrahman Satman, "Türkiye'nin Enerji Vizyonu", 10/2007, TESKON2007, VIII Ulusal Tesisat Mühendisliği Kongresi, İzmir, 25.10.2007 - 28.10.2007, s. 11

Şekil-7:Türkiye'nin Toplam Enerji Tüketiminde Enerji Kaynaklarının Payları, 2006

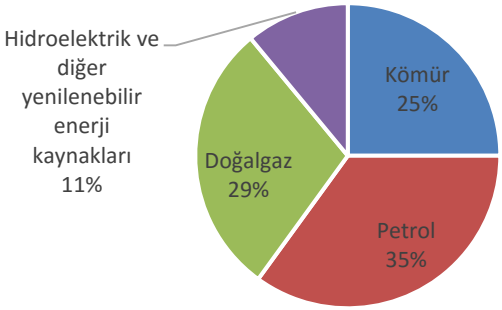

Kaynak: Energy Information Administration [EIA], "International Energy annual 2006", 2006.

2006 yılında Türkiye'nin toplam enerji tüketimi göz önüne alındığında (Şekil-7), %35 oranındaki petrol tüketimi, 2006 yılında Türkiye'nin ana enerji tüketimi olarak gerçekleşmiş ve bunu %29 ile doğal gaz takip etmiştir. Kömür tüketimi %25 ve hidroelektrik ve yenilenebilir enerji kaynakları tüketimi %11 olarak gerçekleşirken nükleer enerji tüketimi olmamıştır.

Şekil-8: Türkiye Birincil Enerji Tüketimi, 2010

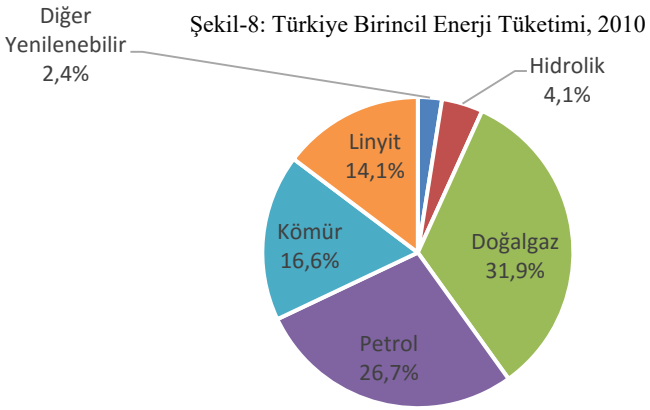

Kaynak: TMMOB'DE Raporu, Türkiye Enerji Görünümü, Genişletilmiş 2. Baskı, Yayın No: MMO/588,SF.6, Ayrıca Detaylı bilgi için BKZ.ETKB

2010 yılında Türkiye'nin toplam enerji tüketimi göz önüne alındığında şekil-8, %31,9 oranındaki doğal gaz tüketimi, 2010 yılında Türkiye'nin ana enerji tüketimi olarak gerçekleşmiş ve bunu %30.7 ile kömür

takip etmiştir. Petrol tüketimi %26,7 ve hidroelektrik ve diğer yenilenebilir enerji kaynakları tüketimi %6.5 olarak gerçekleşirken, nükleer enerji tüketimi olmamıştır.

Şekil 9: Türkiye de kullanılan Birincil Enerji Kaynakların Dağılımı, 2014

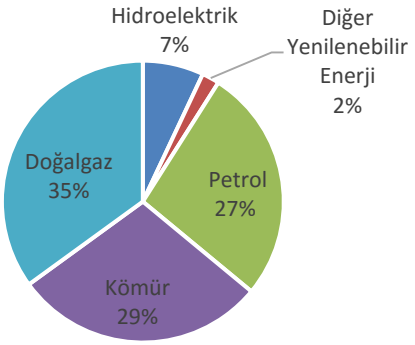

Kaynak: Erdem Koç, Kadir Kaya, 2015. "Enerji Kaynakları–Yenilenebilir Enerji Durumu," Mühendis ve Makine, cilt 56, sayı 668, ss. 36-47, s. 39.

Türkiye'de 2014 yılında toplam birincil enerji tüketim miktarı 125,33 Mtep olarak gerçekleşmiş olup, bu tüketimin yenilenebilir ve yenilenemez türdeki birincil enerji kaynaklarına göre dağılımı yukarıda şekil-9'te verilmiştir.

Şekilden, birincil enerji tüketiminin kaynaklara göre dağılımının sırasıyla, doğalgaz (%34,9), kömür (%28,6), petrol (%27), hidroelektrik enerji(%7,3) ve diğer yenilenebilir enerji (%2,2) şeklinde olduğu görülmektedir. Burada, yenilenebilir enerji kaynakları olarak rüzgar enerjisi, güneş enerjisi, biyokütle enerjisi ve jeotermal enerji dikkate alınmıştır.2014 yılında Türkiye'de kullanılan birincil enerji kaynakları toplamda %90.5 ile fosil enerjiye dayalıdır.Özellikle doğal gaz kaynaklarına dayalı enerji tüketimi 2010 yılına göre %3.1 düzeyinde bir artış göstermiştir.Kömürdeki artış % 1.7 ,petrolde ise küçük bir değişme ile %0.3'dür.

Şekil-10: Türkiye de Kurulu Gücün Kaynak Bazında Dağılımı, 2015

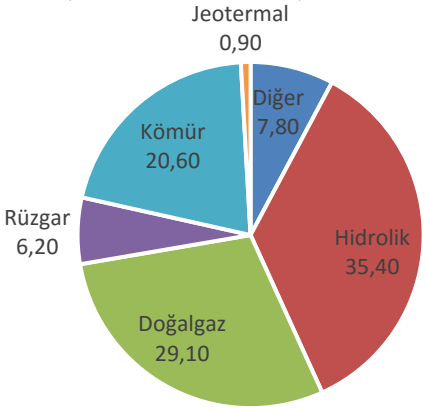

Kaynak: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2015 yılı Türkiye Faaliyet Raporu, s.49

Türkiye de kurulu gücün kaynak bazında dağılımı şekil-10`a göre,, 2015 yılında da elektrik enerjisini, fosil esaslı enerji kaynaklarını (doğal gaz, akaryakıt ve kömür gibi) kullanarak veya jeotermal, rüzgâr türbinleri ve hidroelektrik santralleri gibi sistemlerle üretmektedir, ülkemizdeki yenilenebilir enerji üretiminde en önemli payı, hidroelektrik enerjisi almaktadır. Rüzgâr ve güneş enerjisinin payının ise şu an az olmakla birlikte gelecekte artması beklendiği belirtilmiştir.

Yukarıda verdiğimiz şekiller aşağıda bahsedeceğimiz fosil enerji saplantısını desteklemektedir. Gelecekte fosil orijinli enerji kaynaklarının jeopolitik önemi, yakın gelecekte mevcut rezervlerin tüketilmesi ve yenilebilir enerji kaynaklarında kullanılan yeni teknolojilerin kullanılması ve buna bağlı ilk yatırım maliyetlerinin azalması ile birlikte, Türkiye'nin fosil enerji kaynaklarına dayalı lojistik merkez üs olmasının önemi azalacaktır.

Her ne kadar yukarıda incelenen şekillerimizin genelinde fosil orijinli enerji kullanımının yaygınlığı devam etse de mevcut ve gelecek de yapılan plan ve projelerin uzun dönemde kısa ömürlü oldukları unutulmamalıdır. Bu açıdan Türkiye önüne çıkabilecek en büyük engellerden birisi fosil enerji saplantısıdır. Fosil enerji saplantısı ile bu tehlikeye işaret edinilmiştir.

3. FOSİL ENERJİ SAPLANTISI

Dünya nüfusunun artışı ve fosil enerji kaynaklarının zamanla azalması, ülkeleri alternatif enerji kaynakları aramaya yöneltmektedir. Bunun önündeki en büyük handikap *" Fosil Enerji Saplantısı"* dir. Ekonomilerin fosil

enerji kaynakları olarak bilinen kömür, petrol ve doğalgaz gibi fosil kökenli kaynakların bir bağımlısı olarak, alternatif yenilebilir enerji kaynaklarının önemini bildiği halde bunu görmemezlikten gelmesine biz*" Fosil Enerji Saplantısı (Fossil Energy Obsession)"* olarak tanımlıyoruz. Bu davranışın dünya ölçeğinde ve Türkiye'de uzun dönemde devam ettirilmesi yenilenebilir alternatif enerji kaynaklarına olan yatırımların azalmasına sebep olacaktır.

Türkiye'nin doğusunda dünyadaki toplam fosil enerji rezervlerinin neredeyse üçte ikisi yer alırken, batı tarafında ise bunun en büyük tüketicisi ve ithalatçısı konumundaki Avrupa Birliği bölgesi yer almaktadır.Türkiye'nin temel coğrafi konumu itibariyle üretici bölgelerle tüketici bölgeleri birleştirebilecek önemli bir transit ülke konumuna sahip olması, son dönemlerde de gerçekleşen bazı projeler ile Türkiye'nin bu potansiyelini öne çıkartmakta ve enerji lojistiği anlamında büyük önem arz etmekle birlikte, bu durum Türkiye'nin enerji lojistiğinde merkez üs olmasının gelecekteki en büyük tehditlerinden biri olarak algılanmalı ve buna yönelik acil önlem stratejileri oluşturulmalıdır.

Fosil enerji kaynakları üzerine yapılan mevcut planlar ve projeler uzun dönemde kısa ömürlüdür. Dünyadaki fosil enerji kaynaklarının yakın bir gelecekte biteceği ve sınırlı olduğu bilindiği halde sınırsız gibi algılanarak bu alanda yapılan her plan ve projenin uzun dönemde kullanım verimliliği ve sağlanan fayda zaman içinde azalacaktır.

Bunun önüne ise ancak yapılacak olan mevcut ve gelecekteki yatırımların alternatif enerji kaynaklarına olan sürdürülebilir yatırımların ihmal edilmemesi ile geçilebilir. Yenilenebilir enerji kaynakları her geçen gün yeni teknolojilerin kullanılması ile yatırım maliyetleri azalmakta, kullanım ömürleri ve verimlilikleri artmaktadır. İnsanoğlu için sağlıklı ve sürdürülebilir bir geleceğin en kilit anahtarıdır. Aslında dünyada ve Türkiye'de yaşanan enerji korkusu tamamen fosil enerji orijinlidir. Mevcut ve gelecekte yapılacak olan büyük projelerin fosil enerji kaynaklarına göre yapılırken bu projelerden sağlanan parasal getiri, ileriki dönemlere yönelik alternatif yenilenebilir enerji kaynaklarına yönlendirilmelidir. Bu alanda yatırım yapacak Türk ve Azeri müteşebbislerimiz, acil bir eylem planı ile fosil enerji kullanımını kademeli olarak azaltılarak gelecek birlikte şekillendirilebilir.

2010 yılına kadar "peak oil" kavramından söz ediliyordu. Yani bilinen ve çıkarılabilir durumdaki petrol rezervlerinin karşılayabileceği maksimum talep seviyesi en çok konuşulan kavramdı. Talep artışının, üretilebilir petrol seviyesinin üzerine çıkması sonrasında petrole paha biçilemeyecektir. Petrol Çağı'nın bitişi için 2035-40 yılları tarihleniyor. Çok değil 20-25 yıldan söz ediyor. Bu değişim biz istesek de istemesek de hızla devam edecek, burada önemli olan bu değişime biz ne kadar hazırlıklı yakalanacağız.

Dünyada ve Türkiye'de enerjiye olan talep hızla artmakta ve gelecekte de artmaya devam edecektir. Günümüze oranla 2030 yılında enerji tüketiminin Dünyada %60 ve Türkiye'de ise % 100 `den daha yüksek oranda artması dile getirilmektedir.[63]

Dünya nüfusunun hızla artması ve buna bağlı olarak enerjisi talebindeki hızlı artış, dünya ölçeğinde ise fosil enerji kaynaklarına dayalı enerji üretiminin artan talebi karşılayamaması gerçeği, gelecek dönemlerde "Fosil Enerji Saplantısı " olmadan, alternatif yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılacak olan yatırımların önemini kat kat arttırmaktadır. Bu açıdan gerçekten Fosil Enerji saplantısının önüne geçilerek alternatif yenilenebilir enerji kaynakları üzerine oynanan gerçek senaryolar hayata geçirilecek olur ise fosil enerji kaynaklarına olan talep zaman içerisinde hızla düşecektir.

Buna bağlı olarak da Türkiye'nin enerji lojistiğinde merkez üs olma konumunun sürdürülebilirliği güçlenerek devamı yolundaki en büyük tehditlerden biri ortadan kalkacaktır. Bu bağlamda dost ve kardeş ülke Azerbaycan ekonomisinin ileride bahsedeceğimiz Hollanda hastalığı ve buna bağlı ekonomik büyümesini tamamen fosil enerji orijinli olmaktan çıkartarak yenilenebilir temiz enerji kaynaklarına şimdiden gerekli yatırımlar yapılarak fosil enerji kaynaklarından elde edilen gelir ile büyüme diğer sektörlere de yansıtılmalıdır.

Günümüzde dünya toplam enerji üretiminin % 87'lik payı fosil yakıtlar,% 6'sı yenilenebilir kaynaklar, % 7'si ise nükleer enerji tarafından karşılanmaktadır. Dünya elektrik enerjisi üretiminin yaklaşık % 64,5'ini fosil kaynaklar (% 38,7 kömür, % 18,3 doğal gaz, % 7,5 petrol) gerçekleştirmektedir. Teknolojinin bugünkü düzeyi ve yapılan tahminler doğrultusunda, gelecek 30 yıllık süre içerisinde de, dünya genel enerji talebinin % 88'i gibi çok önemli bir bölümünün fosil kaynaklar tarafından karşılanacağı tahmin edilmektedir.[64]

Bu anlamda enerji kaynaklarına yapılan yatırımların sadece büyük ölçekte fosil orjinli olması gelecekte de bu saplantının devam edeceğinin bir göstergesidir.

Yenilenebilir enerji türlerinin genel olarak elde edilmesindeki maliyetin yüksekliği, bunların pek çoğundan aralıklı/kesikli olarak elde edilen enerjinin depolanmasındaki güçlük ve yenilenebilir enerji alt yapısının sınırlı olması, yenilenebilir enerjinin dünyada yaygın kullanımını engellemektedir. Ancak, küresel ısınma ve çevre konularında giderek artan bilinçlenme, enerji üretim ve iletim teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak, gelecek yıllarda

[63]Satman, a.g.m., s. 11.
[64]Satman, a.g.m., s. 3-4.

yenilenebilir enerji kaynaklarına olan talebin daha da çoğalması beklenmektedir.[65]

Son yıllarda dünyanın geleceğiyle ilgili gelişmeler ülkeleri korkutmaya başlamıştır. Bunun sonucunda da uluslararası anlaşmalar ve yaptırımlar ortaya çıkmıştır. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin (UNFCCC -1994) bir alt metni niteliğinde oluşturulan *Kyoto Protokolü*, dünyanın içinde bulunduğu küresel iklim değişikliği ve küresel ısınma sorunlarına karşı uluslararası bir savunma mekanizması oluşturabilmek amacıyla Japonya'nın Kyoto kentinde 11 Aralık 1997'de imzalanmıştır**.** Kyoto Protokolü, imzalayan ülkelerin sera gazı emisyonlarını (greenhouse gases-GHG) 2008-2012yılları arasında 1990 yılındaki seviyelerinden en az %5 oranında aşağıya çekmelerini öngörmektedir. Dünyada belirli bir gaz emisyonu oranını sağlayan ülkelerin kabul etmesiyle ancak 2005'de yürürlüğe girebilmiştir.**[66]**

Türkiye ise 2012 öncesinde herhangi bir yükümlülük almadan bu protokole taraf olarak ilk kez Future Camp Gmbh adlı danışman şirket tarafından sera gazi salim azaltım projesi olarak hazırlanan 30MW kurulu gücündeki Bandırma Rüzgâr Enerjisi Santrali (BARES) Yıllık 72.000 ton CO2 azaltımı sağlamıştır. Bu ve buna benzer projelerin fosil enerji saplantısından kurtularak zaman içinde hızla hayata geçirilmesi gerekmektedir. [67]

Dünya da bugünlerde uluslararası iklim değişimi rejiminin sera gazlarına sınırlamalar getiren Kyoto Protokolü kapsamında, sera gazlarının salınımına kısıtlama getirilmeye çalışılsa da bu önleyici uygulamaların sürdürülebilirliğinin hala tartışılmakta olması, Fosil enerji saplantısının dünya ölçeğinde devam ettiğinin bir anlamda sağlamasıdır.

Yenilenebilir enerji çevrim teknolojilerinden yararlanarak, yenilenebilir enerji kaynaklarının birincil enerji kaynakları içindeki payı arttırılmalıdır.[68]

Türkiye'de tüketilen birincil enerjinin %39'u petrol, %27'si doğalgaz,%27'si kömür ve % 13'ü yenilenebilir enerji kaynaklarından

---

[65] H. Naci Bayraç " Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petro ve Doğal Gaz Kaynakları Acısından Bir Karşılaştırma '', Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,10(1), s. 117.

[66]Arif Kıvanç Ustun-Meltem Apaydın -Ümmühan Başaran Fılık -Mehmet Kurban, ''Kyoto Protokolü Kapsamında Türkiye'deki Rüzgâr Enerjisi Politikaları" TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, Yenilebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu,V.Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu,19.20.21 Haziran 2009, Diyarbakır, s. 1.

[67]Mehmet Ragıp Bayrak,`Sürdürülebilir Kalkınma için Türkiye'de Düşük Karbon Ekonomisi ve Kyoto Protokolü'nün Finansman Kaynakları' 'Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi(ISSN:2147-0626)Vol.1.No:4 Aralık 2012, s. 275.

[68]Jason Shogren,"The Benefits and Costs of The Kyoto Protocol", American Enterprise Institute, 1999 s. 5.

sağlanmaktadır. Enerji tüketiminde ithalatın payı %70 düzeyindedir. Enerji açısından yüksek orandaki dışa bağımlılığın yanı sıra, doğal gaz ithalatının %65'i Rusya Federasyonundan yapılmaktadır ve bu durum da, enerji güvenliği açısından önemli sıkıntılara neden olmaktadır.[69]

Diğer taraftan günümüzde yenilenemez enerji kaynaklarının kullanım oranı çok yüksek düzeydedir. Bu nedenle önümüzdeki 50 sene içerisinde doğalgaz ve petrol gibi en yaygın kullanılan fosil enerji kaynaklarının tükeneceği öngörülmektedir. Toplam enerji kullanımında %5 gibi düşük seviyelerde kalan güneş ve rüzgâr enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynakları ise, zaman içerisinde daha fazla kullanılmalıdır. Fosil enerji kaynaklarının tükenmesiyle yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelineceği aşikârdır.

Türkiye'de yenilebilir enerji kaynaklarına yönelik arge çalışmaları ve mevcut yatırımlar yeterli değildir. Bu alanda düşünülen ve gerçek hayata uygulanabilirliği yüksek modeller oluşturulmalıdır. Az sayıdaki bu modellerden bir tanesi de enerji kooperatifleridir.

Yeni modele göre enerji kooperatiflerinin kurulması söz konusu olacak. Böylece enerji kooperatiflerinin 5 MW'a kadar lisanssız üretim yapmasının önü açıldı. Mevzuat değişikliği sonucu çiftçiler başta olmak üzere, esnaf ve KOBİ'ler güç birliği yaparak kendi elektriğini üretebilecek. Örneğin bir köydeki çiftçiler ortak bir enerji kooperatifi kurabileceği gibi Organize Sanayi Bölgesi'nde (OSB) faaliyet gösteren işletmeler de rüzgâr, güneş ve biyokütleden kendi elektriğini üretebilecek.

İşin başında belirli bir ortaklık bedeli konulduktan sonra elektrik parası ödenmeyecek. Kapasite tahsis sorununun çözülmesiyle birlikte ürettiği fazla elektriği sisteme vererek ortaklık payına göre de para kazanılabilecek. Türkiye'de ortalama 1 MW'lık bir yenilenebilir enerji tesisi kurmanın maliyeti 1 milyon Euro olarak hesaplanıyor. Yapılan yatırım 4-5 yıl içerisinde geri alınabiliyor. Uzmanlar özellikle enerji kooperatiflerine kırsalda bankaların ve devletin finansman desteği sağlaması gerektiğine dikkat çekiyor. Türkiye'de faaliyete geçmeyi bekleyen hâlihazırda kurulu 7 adet yenilenebilir enerji kooperatifi bulunuyor. [70]

Dünya ortalamasının çok üzerinde güneş alan ve rüzgâr potansiyeline sahip ülkemizin bu kaynaklarını üretime dönüştürerek en büyük cari açık nedeni olan enerjideki dışa bağımlılığımızın ciddi oranda azaltması sağlanacak ve yenilenebilir enerji kooperatifleri yerel kalkınmanın anahtarı olacaktır**.**

---

[69]Ulutaş M. (2008). "Küresel Enerji Savaşları ve Türkiye'nin Konumu",Cumhuriyet Enerji, EMO Yayını, Sayı: 1, Ocak-2008, Ankara, s. 2.

[70] NTV, ''Bedava elektrik kullanacaklar.", http://www.ntv.com.tr/ekonomi/bedava-elektrik-kullanacaklar,LiNbajSlUkOSIgRj9nNGOw, 30 Ağustos 2016.

BM Genel Sekreterliği'nin "Önemli Kişiler Yüksek Düzey Paneli Raporu'nda yayınlanan 2015 Sonrası Kalkınma Gündem'inde; 2015 sonrası çerçeveyi içeren 12 hedef açıklanmıştır. Bu hedeflerden biri; yenilenebilir enerji paylaşımının arttırılması, modern enerji hizmetlerine uluslararası bağlantının kurulması, farklı sektörlerde enerji verimliliğinin geliştirilmesi ve fosil yakıt kullanımının aşamalı olarak kaldırılması hususlarında sağlanacak başarı ile sürdürülebilir enerjinin korunmasıdır.[71]

Teknolojik olarak gelişmekte olan ülkeler için sunulan bu tek fırsat konvansiyonel enerji sistemlerine ve oradan da doğrudan yenilenebilir teknolojilere sıçrayış niteliğindedir. Buna karşılık gelişmiş ülkelerin yenilenebilir enerji uygulamalarını yerleştirmek için kendi enerji altyapılarını uyumlu hale getirmeleri gerekmektedir. Zamanla gelişmiş ve gelişmekte olan çeşitli ekonomiler, hala büyük bir sosyal ve ekonomik sorun olan modern enerji erişiminden yoksun nüfus ve ekonomilere bu teknolojiyi sağlamak suretiyle, yenilenebilir enerjiye yönelik yatırımlarını büyük ölçekte arttırmaktadır. Ancak yenilenebilir enerji teknolojilerinin maliyetleri düşerken fosil yakıtların fiyatları artmaya devam etmektedir.[72]

Türkiye bazı temel stratejik sorunlarını çözmek konusunda hala tartışıyor. Hâlbuki bunların çözümü konusunda tartışmalar yapmak yerine, dünyada ki uygulamaları ve coğrafyamızın bizlere sunduğu fırsat ve imkânları kullanarak fosil enerji saplantısından bir an önce kurtulmak ve çok kısa bir süre içinde dışa bağımlı olmayan yerli ve yenilebilir enerji kaynaklarımızla çözüme ulaşabiliriz.

Alphan Manas'a göre *"Geleceğin enerji kaynaklarından en önemlileri kesinlikle rüzgâr ve güneş olacak . Enerjide depolama da önemli bir trend. Bundan 10-15 yıl sonra sadece rüzgârı ve güneşi kullanarak enerji üretebilecek hale geleceğiz. Bunun için de enerji depolama teknolojilerinin aktif hale gelmesi gerekiyor. Önümüzdeki 10 yılda rüzgâr ve güneş enerjisini depolama konusunda büyük gelişmeler bekleniyor. Petrol, 10- 15 yıl içinde önemini yitirecek."*

Bugüne kadar tüm planlar fosil yakıtlarının kalan miktarı üzerine yapıldı. Hâlbuki çevreye verilen zarar rezerv durumunun önüne geçecek ve ülkeler artık fosil yakıtlardan uzaklaşacaklar.[73]

---

[71] United Nations Secretary-General's High-Level Panel of Eminent Persons on the Post-2015 Development Agenda: A new global partnership: Eradicate poverty and transform economies through sustainable development (New York, 2013).

[72]Providing clean energy and energy access through cooperatives / International Labour Office (ILO), Cooperatives Unit (ENT/ COOP), Green Jobs Program. - Geneva: ILO, 2013 ", s. IX.

[73] (Forbes Nisan 2006 http://www.alphanmanas.com/enerji-kaynaklari-2/)

4. KAYNAK LANETİ

"Kaynak Laneti" tabiri "Resource Curse" olarak bilinen paradoksa göre:Doğal kaynakta zengin olan ülkeler, daha yoksul olanlara göre genelde daha yavaş bir ekonomik gelişim sergiliyor.İngilizcede "Resource Curse" olarak anılan ve doğal kaynaklar bakımından zengin gelişmekte olan ülkelerde, bu zenginliğin ülkenin yararına değil zararına işlediğini öne suren siyasi iktisat teorisidir.

Doğal zenginlikler yönetimlerinde şeffaflığın ve hesap verme mecburiyetinin olmadığı ülkelerde rant kollama faaliyetlerine yol açabilir. Bu kaynaklar, yönetimleri ekonomik olarak güçlü kıldığından reform baskılarına direnebilen güçlü otoriter rejimler ortaya çıkarır. Ayrıca ekonomileri petrol, doğal gaz gibi doğal kaynakların ihracıyla ayakta kalan ülkeler büyük dış ticaret fazlası verebilirler. Dolayısıyla ülkenin para biriminin aşırı değerlenmesine yol açar (dutch disease). Bu değerlenme diğer sektörleri, özellikle de yerli firmaları olumsuz etkiler.

Ulusal paranın değerlenmesi ihracatçı firmaların dış piyasalardaki rekabet gücünü azaltacağı gibi, iç piyasada da üreticiyi ithal mallar karşısında güçsüz bırakır. Sonuç olarak, diğer sektörler gelişemediği için ülke ekonomisinin doğal kaynaklara olan bağımlılığı artar. Doğal kaynakların tükenebilir olduğu ve özellikle yüksek katma değer üreten sektörlerde kaybedilen rekabet gücünün geri gelmeyeceği düşünüldüğünde doğal zenginlikler ülke kalkınmasına uzun vadede yarardan çok zarar getirebilir.

Norveç örneğini ise bu kapsam dışında tutmamız gerekir. Norveç İktisat Fakültesi'nden Profesör Alexander Cappelen, nasıl olup da büyük zenginliklerle gelen tuzaklara düşmediklerini açıklarken, "Petrol gelirlerini harcamaya başlamadan önce çok büyük miktarda parayı yatırımlara ayırmak zorundaydık. Diğer ülkelerde petrolü çıkarmak çok daha kolaydı, dolayısıyla hemen para kazanmaya başlayabildiler. Biz ise, bu işin uzun erişimli bir plan olduğunu bilerek hareket ettik." diyor. Petrol yataklarına sahip diğer ülkeler bunun gelirlerini ötede beride harcamaya yönelirken, Norveç, petrol ve doğal gaz gelirini dev bir devlet fonuna yatırmaya devam ederek bir anlamda kaynak lanetinden kurtuluyor. [74]

Doğal kaynaklara sahip olan ülkeler değil; bunları işleyebilen, endüstrilerin de kullanabilen ya da bunlardan elde ettikleri kaynakları başka alanlarda yatırıma dönüştürebilen ülkeler gerçek anlamda gelişebilmektedir. Bu açıdan Türkiye'nin şanssızlığı elinde petrol ya da doğalgaz kaynakları olmaması değil, sahip olduğu doğal kaynakları isleyip yüksek katma değer yaratabilecek bilgi ve teknolojiyi geliştirememesidir. [75]

---

[74]http://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2014/08/140826_norvec_petrol, Erişim: 27 Ağustos 2016.)
[75]http://notsodismalscience.blogspot.com.tr/2007/03/doal-kaynaklarn-laneti.html eksi iktisat, Erişim:

Türkiye'nin gelecek de enerji ve enerji lojistiğinde merkez us olma önündeki en büyük engellerden birisi de fosil enerji kaynaklı yatırımlara ağırlık vermesidir. Gelecek de Türkiye ekonomisinin büyük bir bölümünün bu gelirlere endekslenmesi, bu gelirlere bağlı kaynak lanetine yol açarak diğer sektörlerin gelişememesi yönünde bir handikap olarak karşısına çıkacaktır. Oysa madalyonun diğer tarafına bakacak olursak, yenilenebilir enerji potansiyeli açısından zengin olan ülkemizin bu kaynaklara yönelerek, buna bağlı sektörlerin gelişmesiyle bir anlamda hem kaynak lanetinden kurtulacaktır, hem de fosil enerji saplantısının önüne geçilerek bir anlamda üreterek büyümeye sevk edecektir. Merkez üs olmanın devamlılığı açısından hem güvenli enerji kaynaklarına yönelerek, yenilebilir ve temiz teknolojileri satma yoluyla ekonomisini güçlendirecek hem de teknoloji pazarında ki payını artırarak rekabet gücünü arttıracaktır. Aynı zamanda yenilenebilir enerji yatırımlarında yer alan farklı bileşenlerin üretiminin, istihdam üzerinde de çok önemli katkıları olacaktır. Hedeflerin gerçekleşmesi halinde gelecek de Türkiye'nin dünya genelinde enerji ve enerji lojistiğinde lider bir ülke olma potansiyeli her zaman mevcuttur.

Bundan sonrasında daha hızlı ilerleyebilmek için ise, önümüzde iki esaslı konu var: Üretim/teknoloji açığımızı ve enerji açığımızı kapatmamız gerekir.[76]

5. HOLLANDA HASTALIĞI

Uzun süreçte ekonomik yapısını ve politikasını enerji kaynaklarına dayandıran ekonomiler ki burada sözü gecen enerji kaynağı olarak fosil enerji kastedilmektedir.Uzun dönemde ki büyümelerin de bir yavaşlama çizgisi içerisine girmektedirler. Kaynak ihracatına dayanan ekonomilerin yavaş büyümeleri önlense de sorunların giderilmesine yönelik ekonomik önlemlerin alınmaması "Hollanda Hastalığı (Dutch disease)" sorununa neden olmaktadır.[77]

1960'lı yıllarda Hollanda'nın Kuzey Deniz'de keşfettiği doğal gaz rezervleri ekonomide servet artışına neden olmuştur. Ancak bu olumlu gelişme ülke ekonomisinin diğer alanlarında sorunlar yaratırken aynı zamanda Hollanda para biriminin (gulden) artmasına petrol dışındaki alanlarda rekabetin azalmasına neden olmuştur. Bu durum ekonomi de "Hollanda Hastalığı (Dutch disease)"[78]olarak tanımlanmaktadır.

---

01 Eylül 2016.

[76]Hatice Karahan Yeni Şafak erişim,1 Eylül 2016.

[77]William Tompson, "The Political Implications of Russia's Resource-Based Economy", Post-Soviet Affairs, Cilt: 21, Sayı: 4, Ekim/Aralık 2005, ss. 335-359, s. 355.

[78] ChristineEbrahim-zadeh, "Dutch Disease: Toomuchwealthmanagedunwisely", Finance and Development, Cilt: 40, Sayı: 1, Mart 2003.

Hollanda hastalığı terimi ilk defa ekonomist dergisinde 1977 de kullanılmıştır.1959 yılında Hollanda'da büyük doğal gaz rezervleri keşfedilmiştir, bunun doğal bir yansıması olarak da Hollanda'nın ihracat gelirleri artmıştır. Ancak artan doğal gaz ihracatı Hollanda ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. [79]

Yatırımların fosil orijinli doğalgaz sektörüne kayması sonucunda diğer sektörlere yönelik yatırımların durma noktasına gelmesi ki bunun içinde yenilebilir enerjiye yapılan yatırımlarında bir anlamda küçülmesi anlamı çıkar.Bu da bizim bastan beri üzerinde durduğumuz fosil enerji saplantısını desteklemektedir. Yani Hollanda hastalığı ile fosil enerji saplantısı arasında paralel bir bağlantı vardır. Hollanda hastalığı bir anlamda Fosil enerji saplantısının yansımasıdır.

6.SONUÇ

Dünya nüfusunun hızla artması ve buna bağlı olarak enerjisi talebindeki hızlı artış, dünya ölçeğinde ise fosil enerji kaynaklarına dayalı enerji üretiminin artan talebi karşılayamaması gerçeği, gelecek dönemlerde "Fosil Enerji Saplantısı " olmadan, alternatif yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılacak olan yatırımların önemini kat kat arttırmaktadır. Bu açıdan gerçekten Fosil Enerji saplantısının önüne geçilerek alternatif yenilenebilir enerji kaynakları üzerine oynanan gerçek senaryolar hayata geçirilecek olur ise fosil enerji kaynaklarına olan talep zaman içerisinde hızla düşecektir.

Buna bağlı olarak da Türkiye'nin enerji lojistiğinde merkez üs olma konumunun sürdürülebilirliği açısından güçlenerek, devamı yolundaki en büyük tehditlerden biri ortadan kalkacaktır.

Dünya da bugünlerde uluslararası iklim değişimi rejiminin sera gazlarına sınırlamalar getiren Kyoto Protokolü kapsamında, sera gazlarının salınımına kısıtlama getirilmeye çalışılsa da bu önleyici uygulamaların sürdürülebilirliğinin hala tartışılmak da olması, Fosil enerji saplantısının dünya ölçeğinde devam ettiğinin bir anlamda sağlamasıdır.

Burada fosil enerji saplantısı ile Hollanda hastalığı arasında bir ilişki kurulmuştur. Hollanda hastalığı terimi ilk defa ekonomist dergisinde 1977 de kullanılmıştır.1959 yılında Hollanda'da büyük doğal gaz rezervleri keşfedilmiştir, bunun doğal bir yansıması olarak da Hollanda'nın ihracat gelirleri artmıştır. Ancak artan doğal gaz ihracatı Hollanda ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir.

[79]Afandiyev, Emin, "Causes of Dutch Disease and Ways to DealwithIt: LiteratureOverview" (2013). IPFW Student Research and Creative EndeavorSymposium. Book 2. http://opus.ipfw.edu/stu_symp2013/2.

Yatırımların fosil orijinli doğalgaz sektörüne kayması sonucunda diğer sektörlere yönelik yatırımların durma noktasına gelmesi ki bunun içinde yenilebilir enerjiye yapılan yatırımlarında bir anlamda küçülmesi anlamı çıkar. Bu da bizim bastan beri üzerinde durduğumuz fosil enerji saplantısını desteklemektedir. Yani Hollanda hastalığı ile fosil enerji saplantısı arasında paralel bir bağlantı vardır. Hollanda hastalığı bir anlamda Fosil enerji saplantısının yansımasıdır.

Türkiye'de yenilebilir enerji kaynaklarına yönelik arge çalışmaları ve mevcut yatırımlar yeterli değildir. Bu alanda düşünülen ve gerçek hayata uygulanabilirliği yüksek modeller oluşturulmalıdır. Az sayıdaki bu modellerden bir tanesi de enerji kooperatifleridir.

Türkiye bazı temel stratejik sorunlarını çözmek konusunda hala tartışıyor. Hâlbuki bunların çözümü konusunda tartışmalar yapmak yerine, dünyada ki uygulamaları ve coğrafyamızın bizlere sunduğu fırsat ve imkânları kullanarak fosil enerji saplantısından bir an önce kurtulmak ve çok kısa bir süre içinde dışa bağımlı olmayan yerli ve yenilebilir enerji kaynaklarımızla çözüme ulaşabiliriz.

Bugüne kadar tüm planlar fosil yakıtlarının kalan miktarı üzerine yapıldı. Hâlbuki çevreye verilen zarar rezerv durumunun önüne geçecek ve ülkeler artık fosil yakıtlardan uzaklaşacaklar.

2010 yılına kadar "peak oil" kavramından söz ediliyordu. Yani bilinen ve çıkarılabilir durumdaki petrol rezervlerinin karşılayabileceği maksimum talep seviyesi en çok konuşulan kavramdı. Talep artışının, üretilebilir petrol seviyesinin üzerine çıkması sonrasında petrole paha biçilemeyecektir. Petrol Çağı'nın bitişi için 2035-40 yılları tarihleniyor. Çok değil 20-25 yıldan söz ediyor. Bu değişim biz istesek de istemesek de hızla devam edecek, burada önemli olan bu değişime biz ne kadar hazırlıklı yakalanacağız.

Türkiye'nin gelecek de enerji ve enerji lojistiğinde merkez us olma önündeki en büyük engellerden birisi de fosil enerji kaynaklı yatırımlara ağırlık vermesidir. Gelecek de Türkiye ekonomisinin büyük bir bölümünün bu gelirlere endekslenmesi, bu gelirlere bağlı kaynak lanetine yol açarak diğer sektörlerin gelişememesi yönünde bir handikap olarak karşısına çıkacaktır. Oysa madalyonun diğer tarafına bakacak olursak, yenilenebilir enerji potansiyeli açısından zengin olan ülkemizin bu kaynaklara yönelerek, buna bağlı sektörlerin gelişmesiyle bir anlamda hem kaynak lanetinden kurtulacaktır, hem de fosil enerji saplantısının önüne geçilerek bir anlamda üreterek büyümeye sevk edecektir. Merkez üs olmanın devamlılığı açısından hem güvenli enerji kaynaklarına yönelerek, yenilebilir ve temiz teknolojileri satma yoluyla ekonomisini güçlendirecek hem de teknoloji pazarında ki payını artırarak rekabet gücünü arttıracaktır. Aynı zamanda yenilenebilir enerji yatırımlarında yer alan farklı bileşenlerin üretiminin, istihdam üzerinde de çok

önemli katkıları olacaktır. Hedeflerin gerçekleşmesi halinde gelecek de Türkiye'nin dünya genelinde enerji ve enerji lojistiğinde lider bir ülke olma potansiyeli her zaman mevcuttur.

Jacque Fresco: dediği gibi "Dünyada, şu anda küresel ihtiyaçlardan çok daha fazla miktarda ve değişik formlarda yenilenebilir enerji kaynağı var. Gelecekte jeotermal enerji, dalga enerjisi, geçişmeli enerji, rüzgâr enerjisi, Okyanus Termal Enerji Dönüştürme (OTEC) teknikleri ve bunlar gibi daha birçok çevreyi kirletmeyen yeni enerji kaynakları kullanılacak. Kömür, petrol ve hidroliğe artık ihtiyaç kalmayacak. Tüm bu yenilenebilir enerji kaynaklarını birbiriyle bağlantılı hale getirmek, teknolojik olarak muazzam kapasitede ilerlemiş bir toplum inşa etmemizi sağlayacak." bkz. Jacque Fresco "Venüs Projesi" Yeter ki bizler fosil enerji saplantısından kurtulalım, geleceği yenilebilir enerji üzerine inşa ederek gelecekte de Türkiye'nin fosil enerji kaynakları üzerine kurulu olan merkez us olma potansiyelini yenilebilir enerji kaynakları üzerinden devamlılığını sağlayalım.

KAYNAKÇA

ADIYAMAN, Ç. (2012), "Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Politikaları", Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, s. 8.

AFANDİYEV, E. (2013), "Causes of Dutch Disease and Ways to DealwithIt: LiteratureOverview", IPFW Student Research and Creative EndeavorSymposium. Book 2. http://opus.ipfw.edu/stu_symp2013/2

AKPINAR E. (2015), ''Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı ve Türkiye Jeopolitiğine Etkileri'', Atatürk Üniversitesi Erzincan Eğitim Fakültesi, Erzincan- Türkiye, GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 25, Sayı 2 (2005) 229-248, s. 244.

AKPINAR KÖMÜRCÜ FİLİZ, A. & M. İ. & M. H. ,(2008), ''Türkiye'n En enerji Kaynakları ve Çevre, Sürdürülebilir Kalkınma ve Temiz Enerji Kaynakları''. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Mühendislik Fakültesi İnşaat Mühend0isliği Bölümü, VII. Ulusal Temiz Enerji Sempozyumu*, Utes '2008, s. 18.

ALPER, A. Eren, (2009), ''Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri'', Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, s. 48.

ARSLAN DARICI KARAHAN, S. &M. & Ç. , ''Türkiye'nin Jeotermal Enerji Potansiyeli'', *Jeotermal Enerji Semineri*, s. 27.

AVCI, Ö.(2009), " Türkiye-Avrupa Birliği Enerji Üretim ve Tüketiminin Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi" , Yüksek Lisans Tezi,

ADANA s. 60.

Avrupa Enerji Boru Hatları, Güney Gaz Koridoru Projeleri, Çelik Boru İmalatçıları Derneği 2012, s. 4.

BAL ALPER, H. & A. Eren, (2010), ‘’Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri’’, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 19, Sayı 3, s. 353.

BAYRAÇ, H. Naci, " Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petro ve Doğal Gaz Kaynakları Acısından Bir Karşılaştırma ‘’, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,10(1), s. 117.

BAYRAÇ, H. Naci, ‘’Uluslararası Petrol Piyasasının Ekonomik Analizi’’, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, s. 2.

BAYRAK, M. Ragıp,(2012), `Sürdürülebilir Kalkınma için Türkiye’de Düşük Karbon Ekonomisi ve Kyoto Protokolü’nün Finansman Kaynakları’ *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*(ISSN:2147-0626)Vol.1.No:4, s. 275.

BEDELOĞLU DEMİR BOZKURT, A. & A. & Y. (2010), “Fotovoltaik Teknolojisi: Türkiye ve Dünyadaki Durumu, Genel Uygulama Alanları ve Fotovoltaik Tekstiller ” *Tekstil Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 4(2) s.45

BEDELOĞLU, vd..agm, s. 45.

CANİK ÇELİK ARIGÜN, B. & M. & Z. (2009), "Jeotermal Enerji", A.Ü.F.F.

Döner sermaye İşletmesi Yayınları No: 59, s. 1.

Dünyanın en büyük offshore rüzgar çiftliği açıldı 2012, http://enerjienstitusu.com/2012/02/19/dunyanin-en-buyuk-offshore-ruzgar- ciftligi-acildi/, 08. Eylül.2016

Dünyanın En Büyük Rüzgâr Tarlası, http://www.limitsizenerji.com/duenyann-en-bueyuek-ruezgar-tarlas/ , 20 Eylül 2016.

EBRAHİM-ZADEH Christine, (2003), “Dutch Disease: Toomuchwealthmanagedunwisely”, Finance and Development, Cilt 40, Sayı 1.

ENER AHMEDOV, M. & O.(2008), ‘’Türkiye Azerbaycan Petrol Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi’’*,2. Ulusal İktisat Kongresi* , DEÜ BF İktisat Bölümü , s. 7.

Energy Digital, http://www.elektrikport.com/haber-roportaj/yenilenebilir-enerji-alaninda-dunyanin-en-buyuk-10-projesi/7994#ad-image-0 , 08.09.2016

Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı , (2016) , Dünya ve Ülkemiz Enerji Ve Tabii Kaynaklar Görünümü*, Etkb Yayınları* No:13 s. 91.

ERDOĞAN GÜMÜŞ vd., H. & B., (2009), ‘’Yoğunlaştırıcılı Güneş Enerji Santralleri ve Ilısu Hes’e Alternatif Olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesine Uygulanabilirliği’’, V. Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu, s. 13.

ERDOĞAN, M.(2014), ‘’Türkiye’nin Yenilenebilir Enerji Potansiyelinin ermodinamik Analiz Yöntemi ile İncelenerek, Yenilenebilir Enerji Kullanımının Gelecek Projeksiyonlarının Değerlendirilmesi’’, İstanbul Aydın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Makina Mühendisliği Anabilim Dalı Makina Mühendisliği Bilim Dalı, s. 12.

ERDOĞAN S ERTÜRK. D. Ceylan & B. (2008) ‘’Yenilenebilir Enerjiler’’, Fizik Öğretmenliği Alan Eğitiminde Araştırma Projesi, s. 18.

ERTÜRK AKKOYUNLU VARINCA, F. & A. & K. B. (2006), ‘’Enerji Üretimi ve Çevresel Etkileri“, *Stratejik Rapor* no: 14, ss. 75-76.(Forbes Nisan 2006 http://www.alphanmanas.com/enerji-kaynaklari-2/)

GÜLAY, A. Nuri, (2008), “Yenilenebilir Enerji Kaynakları Açısından Türkiye’nin Geleceği ve Avrupa Birliği ile Karşılaştırılması“ – Yüksek Lisans Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi / Sosyal Bilimleri Enstitüsü / İşletme Ana Bilim Dalı, s. 1.

GÜLSAÇ, I. Işık,(2009), ’’ Okyanuslardan Gelen Enerji Dalga Enerjisi ‘’, *Bilim ve Teknik Dergisi*, TÜBİTAK, Yıl.42,Sayı,498, s. 59.

GÜNDOĞDU A. (2008)``Türk Jeopolitiği``,21. *Yüzyıl Dergisi,* s. 152.

HACIHALİLOĞLU, S. ,(2012), ‘’Yenilenebilir Enerjinin Türkiye’deki Durumu’’, http://enerji-verimliligi.blogspot.com.tr/2012/02/yenilenebilir-enerjinin-turkiyedeki.html , 08 Eylül 2016

HODALOĞULLARI AYDIN, Z. & A. (2016), ‘’Türkiye ile Rusya Arasındaki Doğal Gaz İşbirliğinin Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Etkisi’’, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9 Sayı: 43, s. 748.

http://notsodismalscience.blogspot.com.tr/2007/03/doal-kaynaklarn-laneti.html eksi iktisat, 01 Eylül 2016.

http://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2014/08/140826_norvec_petrol, 27 Ağustos 2016.)

KARAGÖL KIZILKAYA, E. Tanas & M. (2015), ‘’Rusya-AB-Türkiye Üçgeninde Türk Akımı’’, Seta Perspektif, Sayı: 105, s. 3.

KARAHAN, H. Yeni Şafak, 1 Eylül 2016.

KHAN, M. Ali, (2007), ‘’Geysers Jeotermal Sahası, Bir Enjeksiyon Başarı

Hikâyesi'', IX. Ulusal Tesısat Mühendisliği Kongresi ve Sergisi Bildirileri, İzmir, Türkiye / GroundWaterProtectionCouncil Annual Meeting, s. 269.

KLEVEMAN, L. (2004) ''Yeni Büyük Oyun: Orta Asya ve Kafkasya'da Kan ve Petrol'', (Çev. HürGüldü), istanbul, Everest Yay, ss. 27-175.

KODAMAN, T. (2005), "Hazar Havzasında Stratejik Oyun, SDÜ İİBF, Y,C.10, s. 259.

KOÇ ŞENEL, E. & M. Can, (2013), "Dünyada ve Türkiye'de Enerji Durumu Genel Değerlendirme", Mühendis ve Makina, cilt 54, sayı 639, ss. 32-44 s.1

MCMILLAN, J. U.S,Interests and Objectives,(2003), The United States and Persian Gulf:Reshaping Security Strategy for the post- Containment Era ,ed.Richard D.Sokolsky, Washington, s. 15.

NTV, ''Bedava elektrik kullanacaklar.", http://www.ntv.com.tr/ekonomi/bedava-elektrik-kullanacaklar,LiNbajSlUkOSIgRj9nNGOw, 30 ağustos 2016

United Nations Secretary-General's High-Level Panel of Eminent Persons on the Post-2015 Development Agenda, (2013), A new global partnership: Eradicate poverty and transform economies through sustainable development Providing clean energy and energy access through cooperatives / International Labour Office (ILO), Cooperatives Unit (ENT/ COOP), Green Jobs Program. – Geneva: ILO, 2013 ", s. IX.

SONEL OGAN, S. (2003), ''Mavi Akım Projesi: Bir Enerji Stratejisi ve Stratejisizliği Örneği'', *Stradigma.com Aylık strateji ve Analiz E-Dergisi*, Sayı:7, s. 1.

PARK, W. (2015), ''Dünyanın çehresini değiştiren büyük mühendislik projeleri'', BBC Future

SATMAN, A. (2007), "Türkiye'nin Enerji Vizyonu", 10/2007, TESKON 2007, VIII Ulusal Tesisat Mühendisliği Kongresi, İzmir, s. 11.

SHOGREN, J. (1999), "The Benefits and Costs of The Kyoto Protocol", American Enterprise Institute, s. 5.

SONEL, N. ''Petrol Jeolojisi'', A.Ü.F.F. Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No: 46, Ankara 1997, s. 9.

ŞENPINAR GENÇOĞLU, A. & M. Tunay , (2006), '' Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Çevresel Etkileri Açısından Karşılaştırılması'', *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, s. 52-53.

ŞİMŞEK N. Esra,(2011), (2005), ''Deniz Akımları Enerjisi ve Türbinleri'', s. 3 Tanap Doğalgaz İletişim A.Ş, Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı

(Tanap) Projesi Çed Raporu, Bölüm 12, s. 2-12.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı , ‘’Elektrik-Elektronik Teknolojisi, Enerji Üretimi’’, s. 46.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, (2012),’’Yenilenebilir Enerji Teknolojileri’’, s. 4.

TMMOB, (2015-2016), İnşaat Mühendisleri Odası, *Antalya Bülten,* yıl:23,Sayı: 72, s. 8.

TOMPSON, W.(2015), “The Political Implications of Russia’s Resource-Based Economy”, Post-Soviet Affairs, Cilt: 21, Sayı: 4, ss. 335-359, s. 355.

TP,(2015), Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu, s. 18.Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Türkiye’nin Enerji Stratejisi, Enerji, Su ve Çevre İşleri Genel Müdür Yardımcılığı Ocak 2009, s. 4.

Türkiye’nin Enerji Profili ve Stratejisi , http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, 11 Eylül 2016

USTUN APAYDIN FILIK KURBAN, A. Kıvanç & M. & Ü. Başaran & M, (2009),’’Kyoto Protokolü Kapsamında Türkiye’deki Rüzgâr Enerjisi Politikaları" TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, *Yenilebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu, V Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu,* s. 1.

ULUTAŞ, M. (2008). “Küresel Enerji Savaşları ve Türkiye’nin Konumu”,Cumhuriyet Enerji, EMO Yayını, Sayı: 1, Ankara, s. 2.

VAROL DAVRAZ, S. & A. , *Sdügeo e-dergi*, Sdü Jeoloji Mühendisliği Bölümü Isparta, s. 38.

Vikipedi,https://tr.wikipedia.org/wiki/Sihwa_G%C3%B6l%C3%BC_Gelgit_Enerji_Santrali , 08. Eylül.2016

YALCIN, A. Zafer.(2010) "Sürdürülebilir Kalkınma için Düşük Karbon Ekonomisinin Önemi ve Türkiye için Bir Değerlendirme " *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* cilt 13, sayı 24, s. 186.

YARKAN, E. Hülagü, (2006), “Güneş Enerjisi Kullanımında Sodyum Sıvılı Güneş Panellerinin Incelenmesi “ , Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi Makina Mühendisliği Anabilim Dalı, ss. 33-34.

Yenilenebilir Enerji Alanında Dünya'nın En Büyük 10 Projesi http://ililproje.com.tr/haber/yenilenebilir-enerji-alaninda-dunya_nin-en-buyuk-10-projesi/518, 08.Eylül.2016

YILMAZ, N. Fazıl, (2005), Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları Üzerine Genel Bir Değerlendirme, *Tesisat Mühendisliği Dergisi* Sayı: 87, ss. 4-14, s. 7.

YİĞİTBAŞIOĞLU, H. (2014), ‘’Türkiye İçin Önemli Bir Maden: Bor’’, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, 06100, Sıhhiye, s. 13.

SOCIO – ECONOMIC PROFILE OF VOCATIONAL SCHOOL STUDENTS IN TURKEY: A CASE STUDY ON TRAKYA UNIVERSITY IPSALA VOCATIONAL SCHOOL STUDENTS

Ahmet SERDAR[1]

ABSTRACT

Although the Turkish economy has adopted an export oriented approach as a goal, export revenues have not reached at the expected level yet. Today, it is a well known fact that in order to increase export revenues, one country should produce high value added products. To realize this, a country has to invest in technology and improve vocational school education. In this study, socio- economic situation of a vocational school in Turkey is investigated. The results of the study show that the vocational school students are coming from low- income and less educated families. This situation is affecting badly their personal development from secondary education until higher education years. The students usually graduate from the vocational school and start their careers, without having the adequate academic skills and knowledge of a foreign language.

Keywords: *education, vocational schools, distribution of income*

ÖZET

Ihracata dayalı büyüme stratejisi Türkiye Ekonomisi açısından bir hedef olarak benimsenmiş olmasına rağmen ihracat gelirleri arzu edilen düzeye erişememektedir. Bu gün gelinen noktada ihracat gelirlerini arttırmanın yolu katma değeri yüksek ürünler üretmekten geçtiği tüm çevreler tarafından bilinen ve kabul edilen bir gerçektir. Katma değeri yüksek ürünler üretmek, teknoloji yatırmları yanında mesleki ve teknik eğitimi desteklemek ve geliştirmek ile mümkün olacaktır. Bu çalışmada meslek yüksek okullarında okuyan öğrencilerin sosyo – ekonomik durum tespiti yapılmıştır. Elde edilen bulgular MYO öğrencilerinin genellikle gelir ve eğitim seviyesi düşük aile çocuklarından oluştuğunu göstermektedir. Bu sosyo – ekonomik durum bozukluğu onların orta öğretimden yüksek öğrenime kişisel gelişimlerine olumsuz yansımaktadır. MYO öğrencilerinin, gerek yabancı dil bilgisi gerekse akademik donanım olarak arzu edilen seviyeye ulaşamadan mezun olup hayata atılmaktadırlar.

[1]*Dr, Uludag University Vocational School Of Yenişehir İbrahim Orhan*

1. INTRODUCTION

The most important point of economic efficiency and effectiveness depends on labour productivity. Welfare of a country has direct relations with education. Therefore, developing and industrializing countries like Turkey should pay attention on vocational schools, because it is impossible to produce high value added products without increasing quality and quantity of vocational education. In this study, socio – economic profiles of vocational school students were observed with an empirical investigation among 120 students in Thrace University. Fifteen questions were asked to the students about their families, like expectations after graduation, their foreign language skills and ability to support themselves economically. Some questions were related with their families' economic, sociological and educational levels. Obtained results show us that most of them belong to low income socio-economic classes of Turkey. Another result is about their family's educational level. Results show that, families' education level is low. Moreover, success of the new generation has a direct relationship with their families' economic and educational levels. So we can say that student profiles of vocational schools are generally lower than students of faculties. This is not because of their low mental capacity, but because of economic, sociological and family reasons. As a conclusion I want to express that these schools, and students of these schools need more support from the budget of the state.

2. METHOD OF INVESTIGATION

Investigation has been realized among second class students at the beginning of 2015. 100 sample students are from social and administrative programs of the school, such as Logistics, Foreign Trade and Marketing departments. Other 20 samples are from technical programs such as electronics and mechatronic programs of Ipsala Vocational School of Trakya University. Students answered questions without external effect and without writing name of participant. As a point of view should be mentioned that, students' origins in Ipsala Vocational School are not only from Marmara and Thrace Region. They are coming from everywhere of Turkey. East, west, south and north Anatolia. Most of them are coming from Istanbul. But they are not original Istanbullites. Their parents moved to Istanbul from different regions of Anatolia. So we can assume them as a summary of Turkey. Therefore, results can be accepted as similar to the average of Turkey's whole vocational schools students.

3. EVALUATION OF RESULTS

1. Gender of Student

Figure:1

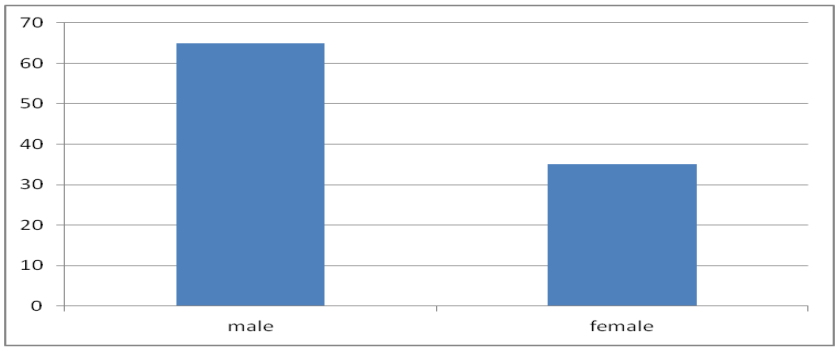

More than 60% of participants are male students. According to Council Of Higher Education in Turkey male students are more than females (46% Female, %54 male)[2]

2. Graduated high school

Figure: 2

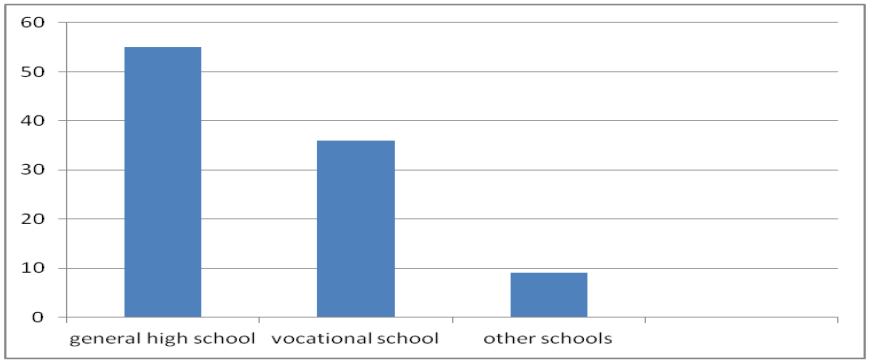

Most of them are graduated from general state high schools. None of them graduated from private high schools. According to Oral and Mcgiveney, approximately same results observed in "Turkey's Academic Success and Educational Equality Report"[3]

[2] https://istatistik.yok.gov.tr/ 1.09.2016

[3]Işın Oral - Eileen Joyce Mcgivney," Türkiye Eğitim Sisteminde Eşitlik ve Akademik Başarı Araştırma Raporu ve Analizi" Sabancı Üniversitesi 2014 s.30

3. Your favourite interest

Figure: 3

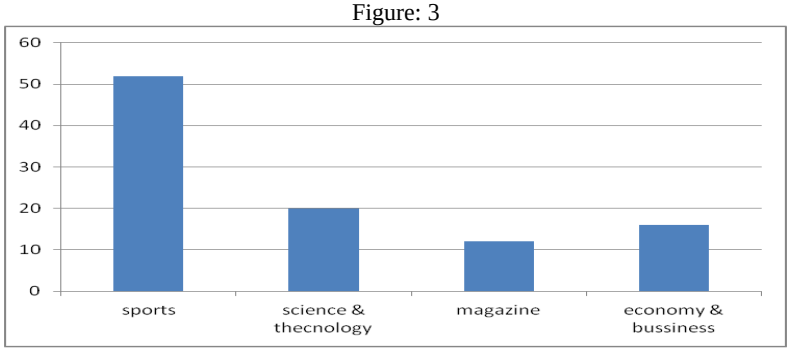

Only 35% of them answered that their favourite interest is science, technology, economy, or business. More than half of them are interested in sports, which is not a bad indication, but according to my personal observation their awareness about political and economic developments is not sufficient.

4. Your father and mother

Figure:4

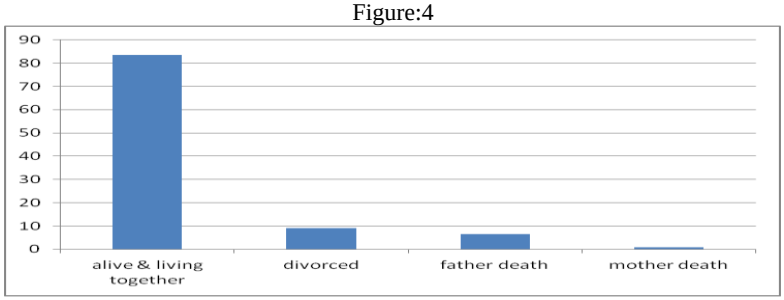

As a result of Turkish family tradition and characteristics of the sociology of Turkey, percentage of separated families is very low comparing with industrialized Western Countries. This result can be accepted as an asset for Turkey's new generations.

5. Number of siblings in your family

Figure: 5

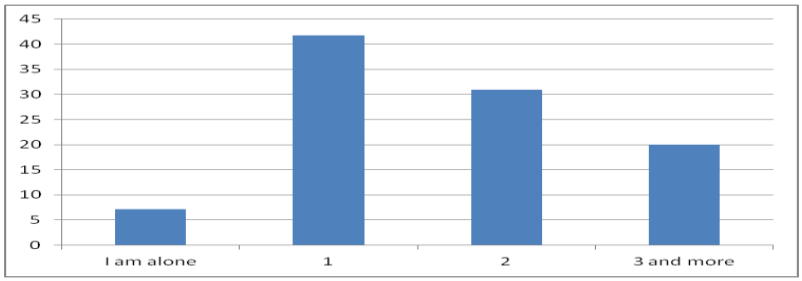

In Turkey number of siblings in a family is high in Eastern part of Turkey while it is low in the Western part. For example in Şırnak families consist of 7,3 persons but in Çanakkale only 2,7 persons.[4]

6. Educational Level of Your Father

Figure: 6

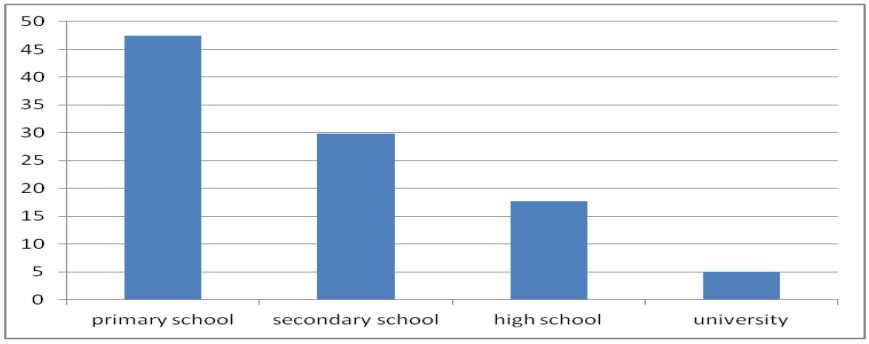

University degree among fathers is only 5% while most of them are graduated from primary or secondary schools.

7. Education Level of your mother

Figure: 7

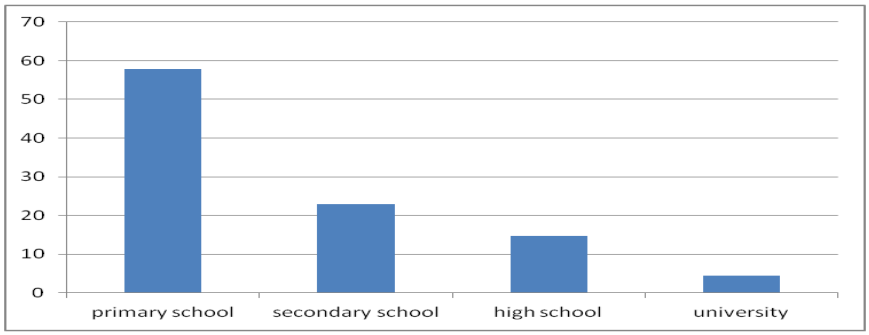

Education level of mothers is worse than education level of fathers. 80% of them have graduated either from primary or secondary schools. Only 4,5% have university degree which is lower than average of Turkey. In whole Turkey in 2014 proportion of university degree among females is 10,7%. [5]

[4] http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18624 02.09.2016
[5] http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18619 2.09.2016

8. Contribution to family budget

Figure: 8

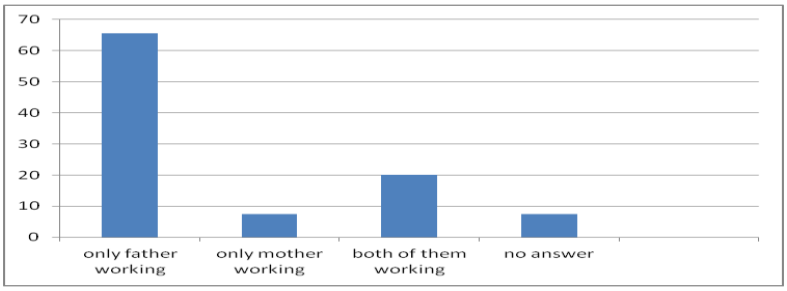

In more than 65% of families, only father is contributing to the family budget. In developed countries including developed communities of Turkish society proportion of "both of them working" is high. This question alone can give us an opinion about their sociological position.

9. Occupation of your father

Figure: 9

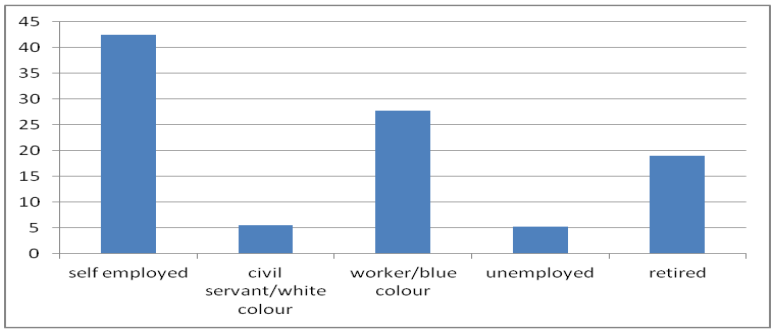

42,5% of fathers occupation is self employment, including farming. Amount of civil servants and white colours is very low as a result of their education level.

10. Occupation of your mother

Figure: 10

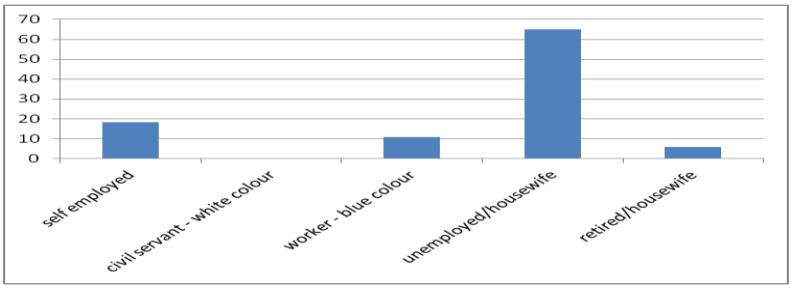

Worse results can be observed at tenth question. Most of the mothers, 70%, are unemployed or housewife. According to a similar investigation which was done with Kırşehir Ahi Evran University Vocational School students, 87% of mothers were unemployed in 2009.[6] In this study none of the mothers among 120 samples are a civil servant or white colour worker. Participation to the labour force of mothers is close to Turkey's average which is calculated 30,8% in 2014[7]. This ratio was 57% in EU 27 countries in 2006 while same year in Turkey it was 26%.[8]

11. Your family's monthly income

Figure :11

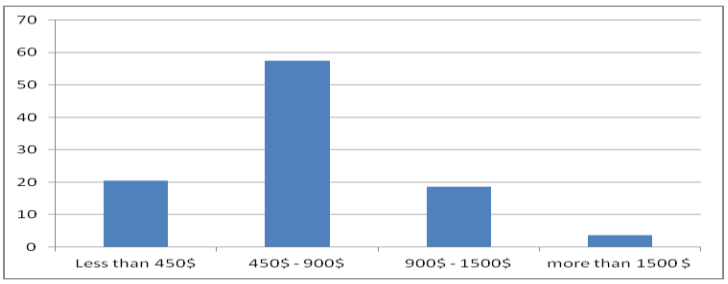

According to Oral and McGivney, 23% of vocational school students are coming from lowest 20% income group of Turkey.[9]

12. Your monthly expenses during your education

Figure:12

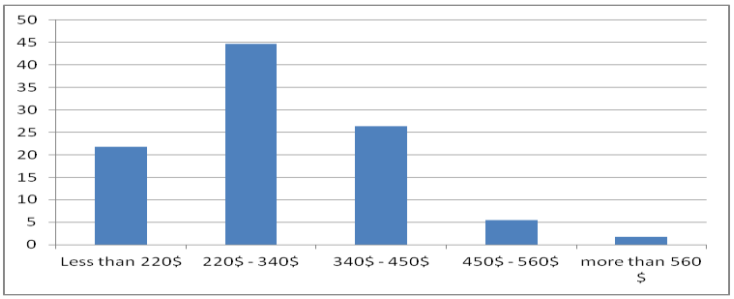

If we compare their monthly expenses with their family's income obviously we can see that their expenses have a great burden upon families'

[6] Şenay Sezgin Nargüten- Engin Yüksel , Ahi Evran Üniversitesi Kaman Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Sosyo-Ekonomik Düzeylerinin Belirlenmesi, Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt 10, Sayı 2, Ağustos 2009 Sayfa 1-18

[7] http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18619 1.1.2016

[8] Mehmet Duruel - Mehmet Kara, Yeni AB Üyesi Ülkeler İle Türkiye İşgücü Piyasasının Karşılaştırmalı Analizi Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (17) 2009 / 1 : 53 - 76

[9] Işın Oral - Eıleen Joyce Mcgıvney s.30

budget.

13. Can you finance your expenses by working part or full time?

Figure:13

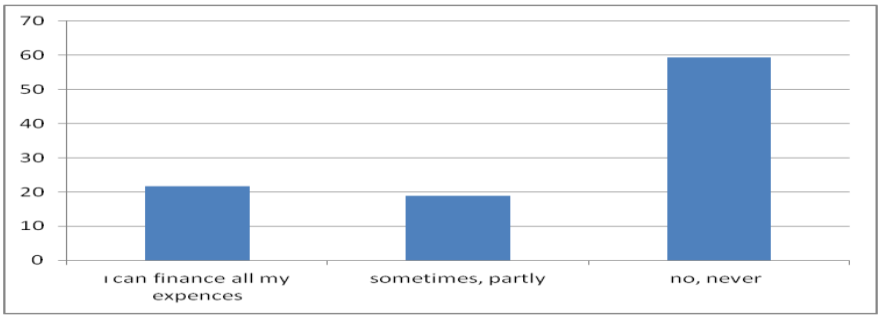

59,4% of them never finance their expenses. According to my personal observations, they are willing to work but cannot find any part time work opportunity. Because İpsala Vocational School is located in a small town, as many other vocational schools.

14. Do you think that your education is enough to find a suitable job after graduation?

Figure:14

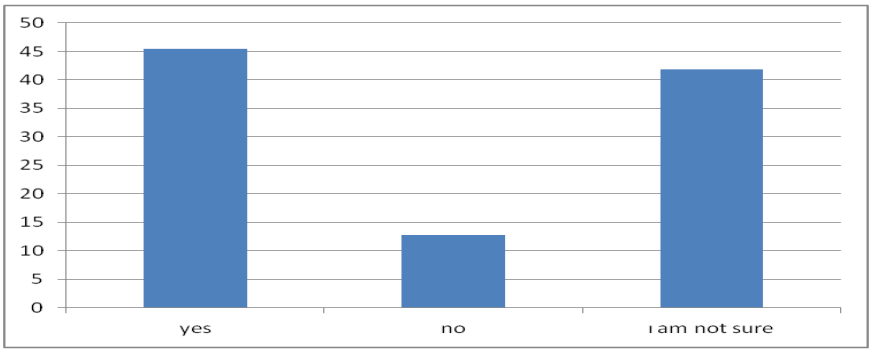

Despite everything, 45,5% of them are optimistic about education in vocational schools and job expectation. But most of them are realistic and aware of the uncertainties of the future.

15. What about your English level?

Figure:15

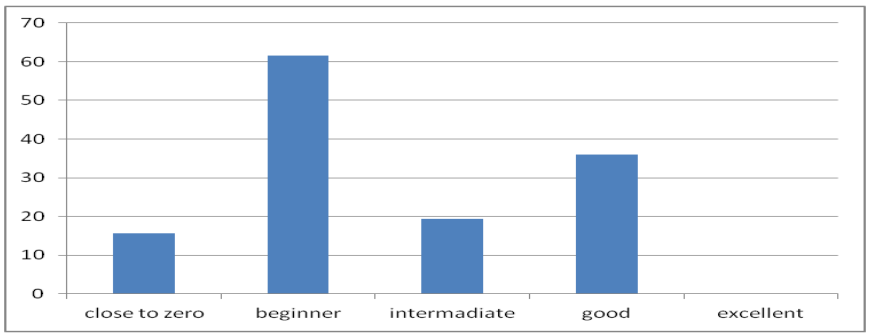

English level of students is very low. Most of them are studying foreign trade and logistics but they will graduate without learning English.

4. CONCLUSION AND ADVICES

Supporting vocational schools is necessary for a developing country like Turkey from two points of view. Firstly it is related with distribution of income, while secondly it is related with labour productivity. First reason can be explained as follows. According to statistical institution of Turkey, TÜİK, [10] The lowest 40% share 17,1% (6,2+10,9) of GDP while highest 20% share 45,9 of GDP. Same year Gini Coefficient is calculated 0,391 for Turkey which is higher than average of OECD countries. The eleventh question of investigation was about parents of vocational school students' monthly income level. According to results it is not difficult to estimate that most of these students belong to lowest 40% income group. But their monthly expenses are high. Their expenses have a huge amount in family's budget. They are willing to find, but cannot find job opportunities during university studies. In democratic countries including Turkey equality of reaching opportunities is a constitutional right, such as education right. Every Turkish citizen can reach this right but there is a great difference between state high schools' and private high schools' education quality. None of the vocational school students graduated from private high schools which have a good foreign language education, and this reflects their foreign language levels. At least English training in vocational schools should be improved.

Turkey, is an emerging economy willing to increase its industrial capacity and quality of industrial products. If this is realized, then it will be possible to increase amount of exports and value of export products. Today,

[10] http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18633 1.12.2015

average value of Turkey's export products is 1,6 $ per kg in international markets, while S. Korean products' value is 3 $ per kg. This means 1 kg Turkish export product= 0,5 kg S.Korean export product. We should keep on minds that it is not possible to produce high value added products without supporting technical and vocational education.

REFERENCES

http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18619

http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18624

http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18633

https://istatistik.yok.gov.tr/ 1.09.2016

Işın Oral - Eıleen Joyce Mcgıvney," Türkiye Eğitim Sisteminde Eşitlik ve Akademik Başarı Araştırma Raporu ve Analizi" Sabancı Üniversitesi 2014 s.30

Mehmet Duruel - Mehmet Kara, Yeni AB Üyesi Ülkeler İle Türkiye İşgücü Piyasasının Karşılaştırmalı Analizi Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (17) 2009 / 1: 53 - 76

Şenay Sezgin Nargüten- Engin Yüksel, Ahi Evran Üniversitesi Kaman Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Sosyo-Ekonomik Düzeylerinin Belirlenmesi, Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt 10, Sayı 2, Ağustos 2009 Sayfa 1-18

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN TİCARETİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ VE AMPİRİK ANALİZİ*

Ahmet ÜNLÜ[1]
Seçkin KABAK[2]

ÖZET

Ülkelerin uluslararası ticari ilişkileri; gelişmişlik seviyeleri, aralarındaki fiziki mesafeler, ticari anlaşmalar ve farklı endüstrilerde sağladıkları uzmanlaşma düzeyleri gibi faktörlere bağlı olarak gerçekleşir. Ticarette ayrıca siyasi sınırlar, dil, tarih ve kültürel-geleneksel konulardaki ortak özellikler gibi birçok diğer faktör de önem kazanır.

Bu çalışmada; Türkiye- Azerbaycan dış ticaret ilişkilerinin dil, tarih ve kültürel-geleneksel faktörler açısından benzerlikler dikkate alınarak incelenmiştir. Türkiye- Azerbaycan dış ticaret ilişkisinin bileşimi incelendiğinde genellikle hammaddeler, yarı mamuller gibi emek- yoğun ürünlerin ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Türkiye- Azerbaycan ticaretinin sürdürülebilir olup olmadığını analiz etmek amacıyla, Azerbaycan cephesinden dış ticaretin avantajlı olup olmadığı fikrinden hareket edilmiştir. Kurgulanan ekonometrik analiz kapsamında yapısal kırılmalı birim kök testi, eş-bütünleşme analizi ve uzun, kısa dönem denklemleri elde edilmiştir. Azerbaycan tarafından Türkiye'ye yapılan ihracatın, her bir dönemde ithalat tarafından daha az giderildiği bir uzun dönem ilişkisine rastlanmıştır. Azerbaycan'ın ihracatının yüzdelik artışı daha yüksek olması nedeniyle, ülkenin dış ticaret açıklarını kapatıcı etkisinden dolayı iki ülke arasındaki ticaret sürdürülebilirdir.

Anahtar Kelimler: *Türkiye Ekonomisi, Azerbaycan Ekonomisi, Dış Ticaret, Sürdürülebilirlik, Eş-bütünleşme, Durağanlık.*

ABSTRACT

The international trade relations of countries depend on some factors such as development levels, geographical distance, trade agreements and

* Değerli fikirleri ve katkıları için Doç. Dr. Zerrin Sungur'a, Doç. Dr. Bekir Gövdere'ye, Prof. Dr. Levent Kösekahyaoğlu'na ve Prof. Dr. Tuncay Çelik'e sonsuz teşekkürler.
[1] Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonometri Bölümü, unlu100@gmail.com
[2] Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, seckinkabak47@hotmail.com.

specialization level which they succeed in different industries. Many other factors are also important to carry out the trade such as political borders, language, history and common features in cultural and traditional areas.

In this paper; we study the relationships of foreign trade between Turkey and Azerbaijan by looking over as some common features such as linguistic, historical and cultural- traditional factors. Our results indicate that the product distribution of trade between Turkey and Azerbaijan appears to be consisting of labor-intensive commodities such as raw materials and semi-manufactures.

We aim to analyse whether the trade between Turkey and Azerbaijan is sustainable or not. In order to achieve this goal, we begin with examining comparative advantage and structure of trade between Turkey and Azerbaijan. We use unit root test with structural break, cointegration analysis and both long and short term equations in our econometric analysis. Finally, we examine the stability of Turkey-Azerbaijan trade. Our results show that as the percentage increase in Azerbaijan's exports is higher, exports reduce trade deficit and therefore the trade between two countries is sustainable.

Keywords: *Turkey Economy, Azerbaijan Economy, Foreign Trade, Sustainability, Cointegration, Stationarity.*

1. GİRİŞ

Türkiye ve Azerbaycan'ın ticari ilişkileri Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra yoğunluk kazanmıştır. Ticari ilişkilerin güçlenmesi için iki ülke arasında çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. İlk anlaşma *Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması* adında olup 1 Kasım 1992 tarihinde imzalanmıştır. 13 Kasım 2013'te gerçekleştirilen Türkiye- Azerbaycan Yüksek Stratejik Konseyi 3. Toplantısı'ndateknolojik iş birliği protokolü, bilim, teknoloji, sanayi ve girişimcilik gibi alanlarda işbirliğini geliştirmek amacıyla çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır.

Bilindiği gibi, 2000 yılı sonrası dönemde globalleşme eğilimi ivme kazanmış olup bunun iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere de yansıdığını görmekteyiz. Bir yandan Türkiye'nin enerji ihtiyacını karşılamak adına diğer yandan da Azerbaycan'ın doğal kaynakları arasında yer alan petrol ve doğal gaz gibi kaynakları Türkiye aracılığı ile dünya piyasalarına sunmak amacıyla iki ülkenin yürüttüğü boru hattı projeleri vardır. Bu boru hatlarından ilki Bakü-Tiflis- Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı'dır. BTC ham petrol boru hattı projesi 18 Kasım 1999 tarihinde imzalanmış olup 4 Haziran 2004'te faaliyete geçmiştir. Bir diğer boru hattı Bakü- Tiflis- Erzurum(BTE) Doğal Gaz Boru Hattı'dır. 12 Mart 2001 tarihinde imzalanan BTE doğal gaz boru hattı projesi 2007 yılından beri aktif olarak yürütülmektedir. Son olarak iki ülke arasında

25 Ekim 2011tarihinde Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin (TANAP) gerçekleştirilmesini öngören anlaşmalar imzalanmıştır. TANAP'ın 2018 yılında faaliyete geçirilmesi planlanmaktadır.

Son on beş yıl içerisinde Türkiye'nin dış ticaret hacminde artış meydana gelmesine rağmen ülkenin dış ticaret dengesi incelenen tüm yıllarda açık vermiştir. Türkiye 2015 yılı verilerine göre ticaret ortaklarına en çok motorlu kara taşıtları ve motorlarını satarken ticaret ortaklarından en çok ana kimyasal maddeler satın almaktadır. 2015 yılı verilerine göre Azerbaycan ise en çok mineral yakacak, petrol ve petrol ürünleri ihraç ederken nükleer reaktörler, kazanlar, makine ve mekanik cihazlar ve bunların aksamlarını ithal etmektedir.

İncelenen veriler ışığında her iki ülkenin de toplam dış ticaret hacmi göz önünde bulundurulduğunda Azerbaycan ve Türkiye'nin birbirleri ile yaptıkları ticaret hacminin nispeten çok düşük bir seviyede kaldığı anlaşılmaktadır. 2015 yılında Türkiye'nin 351 Milyar $ olarak gerçekleşen dış ticaret hacminin sadece 2 Milyar $'ı Azerbaycan ile gerçekleştirilen ticaretten meydana gelmektedir. Bu miktarın yüzdelik payı çok düşüktür (yaklaşık % 0,57). Azerbaycan'ın 2015 yılı dış ticaret hacmi ise yaklaşık 21 Milyar $'dır. Azerbaycan'ın Türkiye ile olan ticareti Azerbaycan'ın ticaret hacminin yaklaşık %10'nu (2Milyar 131 Milyon $) oluşturmaktadır. Buna rağmen incelenen tüm yıllarda iki ülke arasındaki ticaret Türkiye'nin lehine gerçekleşmiştir.

İki ülkenin birbirleri ile alışverişine konu olan ürün grupları arasında hammadde her iki ülke için de birinci sırada gelmektedir. 2015 yılı verilerine göre Türkiye Azerbaycan'a en çok kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler ve bunların aksan ve parçalarını ihraç ederken Azerbaycan'dan alüminyum ve alüminyumdan eşya ithal etmiştir. 2016 verilerine göre Türkiye'nin ihracatında Azerbaycan 20. Sırada yer almaktayken Türkiye'nin ithalat yaptığı ülkeler arasında Azerbaycan 66. sırada yer almaktadır. Hem Türkiye hem de Azerbaycan'ın ticaret yaptığı önemli ülke/ülke grupları incelendiğinde her iki ülkenin de birinci sırada Avrupa Birliği'ne üye ülkelerle ikinci sırada ise Rusya ile ticaret yaptığı sonucu ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada ilk olarak iki ülke arasında ekonomik ilişkiler incelenmiştir. Daha sonra iki ülkenin makroekonomik performansları incelenerek karşılaştırılmıştır. Son olarak ekonometrik analiz ile dış ticaret yapısının sürdürülebilirliği analiz edilmiştir.

2. TÜRKİYE- AZERBAYCAN EKONOMİK İLİŞKİLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'nin hâkimiyeti altında olduğu dönemden 1991 yılına kadar Azerbaycan- Türkiye ilişkileri genellikle özlem duyguları ve gayri resmi faaliyetlerle sınırlı bir şekilde devam etmiştir (Aslanlı, 2012:177). 18 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını elde eden Azerbaycan'ı tanıyan ilk devlet Türkiye Cumhuriyeti olmuş olup Azerbaycan'ın bağımsızlığından itibaren iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde Kafkas bölgesinde yer alan diğer ülkelere nazaran olumlu bir artış meydana gelmiştir (Bayramov, 2015: 85).

"Türkiye, Azerbaycan'ın siyasi bağımsızlığının güçlenmesinin, ekonomik bağımsızlığını gerçek anlamda elde etmesi ve ekonomik kalkınmasını sağlaması ile mümkün olacağını göz önünde bulundurarak, sahip olduğu ekonomik bilgi ve deneyimleri, devlet ve özel teşebbüs olarak Azerbaycan ile paylaşmaya başlamıştır" (Ablak, 2014: 42). Günümüzde Azerbaycan- Türkiye arasındaki ilişkiler *bir millet, iki devlet* stratejisi ile devam etmektedir (Veliyev, 2009: 109).

2.1. İki Ülke Arasında İmzalanan Ticari ve Ekonomik Anlaşmalar

Türkiye ile Azerbaycan arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi konusundaki ilk anlaşma *Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması* adında olup 1 Kasım 1992 tarihinde imzalanmıştır. *Azerbaycan ile Türkiye Arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması* yatırımcılar açısından oldukça önemli olup 9 Şubat 1994 tarihinde imzalanmıştır. Yatırımların arttırılması ve korunması açısından bir diğer önemli anlaşma ise *Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Hakkında Anlaşma* adında olup 9 Şubat 1995 tarihinde imzalanmıştır. Ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) I. Dönem Toplantısı Protokolü 20 Şubat 1997'de, II. Karma Ekonomik Komisyon Toplantısı Protokolü ise30 Ocak 2002 tarihinde imzalanmıştır (Süleymanov, 2012:86).

Azerbaycan ile ilişkilerin geliştirilmesi konusunda 15 Ekim 2010 tarihinde kurulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi mekanizması yolu ile 25 Ekim 2011, 11 Ekim 2012, 13 Kasım 2013 ve 15 Mart 2016 olmak üzere dört farklı tarihte toplantılar düzenlenmiştir (Başbakanlık, 2016). "13 Kasım 2013'te gerçekleştirilen Türkiye- Azerbaycan Yüksek Stratejik Konseyi 3. Toplantısı'nda çeşitli alanlarda önemli adımlar atılmıştır. Bunlar; teknolojik iş birliği protokolü, bilim, teknoloji, sanayi ve girişimcilik alanında işbirliğini güçlendirmeye yönelik mutabakat zaptı, uluslararası kombine yük taşımacılığı anlaşması, güvenlik işbirliği anlaşması, iş gününü karşılıklı istihdama dair anlaşma başta olmak üzere yedi protokol ve anlaşma şeklindedir" (Başbakanlık, 2016).

2.2. İki Ülke Arasındaki Boru Hatları ve Boru Hattı Projeleri

Türkiye'nin sürekli artan enerji ihtiyacının karşılanması ve Azeri petrol ve gazının dünya pazarlarına sunulması amacıyla Azerbaycan'dan Türkiye'ye petrol ve doğalgaz aktarılması için iki tane boru hattı mevcuttur. Önümüzdeki yıllarda faaliyete geçirilmesi planlanan bir tane de doğal gaz boru hattı projesi yürütülmektedir.

Bu boru hatlarından ilki Bakü- Tiflis- Ceyhan (BTC)Ham Petrol Boru Hattı'dır. BTC boru hattının tarafları Azerbaycan- Gürcistan ve Türkiye olup 18 Kasım 1999 tarihinde imzalanmıştır. BTC boru hattının kurulmasının amacı, başta Azeri petrolü olmak üzere Hazar Bölgesi'nde üretilen petrolü Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ulaştırmaktır. Boru hattının kapasitesi yıllık 50 milyon tondur. 4 Haziran 2006 tarihinden beri BTC boru hattı yolu ile Hazar Bölgesi menşeili petroller güvenli, iktisadi ve ekolojik açıdan uygun bir şekilde Ceyhan'a ulaştırılmaktadır. BTC ham petrol boru hattı aracılığı ile bugüne kadar 20 Ocak 2016 itibari ile 2 Milyar 377 Milyon varil petrol dünya pazarlarına taşınmıştır (Enerji Bakanlığı, 2016).

Bir diğer boru hattı Bakü- Tiflis- Erzurum (BTE)Doğal Gaz Boru Hattı'dır. BTE doğal gaz boru hattı "Şah Deniz sahasından gaz teminine ilişkin yapılan müzakereler sonucunda 12 Mart 2001 tarihinde, yıllık 6,6 milyar metreküp (bcm) Azerbaycan doğal gazının Türkiye'ye sevkine ilişkin Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanmış" olup 2007 yılından itibaren faal olan uluslararası bir projedir (Dışişleri Bakanlığı, 2016).

Türkiye'nin artan enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla Türkiye ve Azerbaycan arasında 25 Ekim 2011tarihinde Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin (TANAP) gerçekleştirilmesini öngören anlaşmalar imzalanmıştır. TANAP aracılığı ile Türkiye'ye 2018 yılından itibaren yıllık 6 milyar m3 Azeri gazı arz edilmesi planlanmaktadır (Enerji Bakanlığı, 2016).

TANAP'ın amacı, "Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki Şah Deniz 2 Gaz Sahası ve Hazar Denizi'nin güneyindeki diğer sahalarda üretilen doğal gazın öncelikle Türkiye'ye ardından Avrupa'ya taşınmasıdır". (TANAP, 2016). TANAP Ardahan'dan başlayarak Kars, Erzurum, Erzincan, Bayburt, Gümüşhane, Giresun, Sivas, Yozgat, Kırşehir, Kırıkkale, Ankara, Eskişehir, Bilecik, Kütahya, Bursa, Balıkesir, Çanakkale, Tekirdağ ve Edirne olmak üzere toplamda 20 ilden geçerek Yunanistan sınırında son bulacaktır. Biri Eskişehir diğeri Trakya'da olmak üzere ulusal doğal gaz iletim şebekesine bağlantı için iki çıkış noktası TANAP kapsamında yer alacaktır (TANAP, 2016).

3. TÜRKİYE EKONOMİSİ VE AZERBAYCAN EKONOMİSİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Türkiye'nin GSYH'sı 2000 yılında 265 milyar $ olarak gerçekleşmişken yıllar içinde neredeyse üç kat artarak 2015 yılında 719 milyar $'a yükselmiştir. Tablo 1'de görüldüğü gibi 2009 yılındaki GSYH 2008 yılında meydana gelen küresel ekonomik kriz nedeniyle önceki yıla göre düşüş göstererek yaklaşık 617 milyar $ olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılına gelindiğinde ise GSYH ülke tarihinin en yüksek seviyesine ulaşarak 823 milyar $ olarak meydana gelmiştir. 2008 yılında 10 bin 444 $'a ulaşan KBMG 2009 yılında sert bir düşüş yaşamış olup sonraki yıllarda yeniden 10 bin $ seviyesine yükselmiştir. Ülke nüfusu yıllar içinde sürekli artış göstermiştir.

Türkiye'de son on yılda meydana gelen enflasyon oranına baktığımızda Tablo 1'den de görüldüğü gibi 2008 ve 2011 yılları dışında tek haneli rakamları görmekteyiz. Enflasyon oranı tek haneli olmasına rağmen Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın 2013-2015 dönemi için % 5 olarak belirlenen enflasyon hedeflenmesine (TCMB, 2016) ulaşılamamıştır. 2000 yılında %6,5 olarak gerçekleşen işsizlik oranı 2009 yılına kadar artış göstermiş olup 2009 yılından sonra işsizlikte azalma meydana gelerek işsizlik oranı tekrardan tek haneli rakamlara inmiştir. İncelenen dönemde işsizlik oranının en yüksek düzeyde meydana geldiği 2009 ve 2010 yıllarında enflasyon oranı önceki yıllara göre çok daha düşük seviyede gerçekleşmiştir. Reel efektif döviz kuru verileri incelendiğinde son on yılda 2014 ve 2015 yılları haricinde ulusal paranın değerlendiği görülmektedir (Tablo 1).

Tüm dünya ülkelerini etkisi altına alan 2008 küresel ekonomik kriz Türkiye ekonomisini de derinden etkilemiştir. Artan küresel ekonomi sorunları etkisiyle Türkiye ekonomisinde 2008 yılında iktisadi faaliyet oldukça düşmüştür (Öztürk, Gövdere, 2010: 386). 2009 yılında ise küresel krizin neticesi daha belirgin olarak kendisini hissettirmiş olup Türkiye ekonomisi % -4,8 küçülme göstermiştir. 2010 yılında dünya ekonomisinde toparlanma meydana gelmiştir (Ekonomik Rapor TOBB, 2010: 3). Meydana gelen ekonomik canlanma kendisini Türkiye'de de belirgin bir şekilde hissettirmiş olup 2010 yılında ekonomik büyüme % 9,2 seviyesinde meydana gelmiştir.

İncelenen dönemde 2008 küresel ekonomik krizin etkilediği yıllar dışında Tablo 1'den de görüldüğü gibi Türkiye'nin makroekonomik göstergeleri başarılı bir ekonomi politikası yürütüldüğü sonucunu göstermektedir.

Tablo 1: Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Göstergeleri, 2000, 2006-2015.

	GSYH* (Milyar $)	**KBGSYH* (Bin $)**	**Nüfus**** (Milyon Kişi)**	**Enflasyon Oranı* (%)**	**İşsizlik Oranı** (%)**	**Reel Efektif Döviz Kuru*****	**Büyüme** (GSYİH'nin %)**
2000	265,384	4,129	63,200	---	6,5	-----	6,8
2006	526,429	7,596	68,700	9,65	10,2	111, 234	6,9
2007	648,753	9,247	69,500	8,39	10,3	119,142	4,7
2008	742,094	10,444	70,300	10,06	11	118,454	0,7
2009	616,703	8,560	71,300	6,53	14	110,330	-4,8
2010	731,608	10,002	72,300	6,40	11,9	120,724	9,2
2011	773,979	10,427	73,500	10,45	9,8	106,511	8,8
2012	786,282	10,459	74,800	6,16	9,2	109,065	2,1
2013	823,044	10,821	76,200	7,40	8,7	107,185	4,2
2014	799,369	10,394	77,500	8,17	9,2	93,194	3,0
2015	719,620	9,256	78,700	8.81	10,3	98,985	4,0

Kaynak: *TÜİK, **IMF, ***TCMB (TÜFE bazlı), ****WB.

Azerbaycan'ın GSYH'sı 2000 yılında 5 Milyar $ olarak gerçekleşirken 2014 yılına kadar her yıl artarak 75 Milyar $ olarak gerçekleşmiştir. Tüm dünya ekonomilerini etkileyen 2008 küresel ekonomik kriz Azerbaycan ekonomisini çok derin olmasa da etkilemiştir. Dolayısıyla 2009 yılında ülkenin GSYH'sı önceki yıla göre hafif bir düşüş ile 44 Milyar dolar şeklinde gerçekleşmiştir. Azerbaycan'da KBMG 2000 yılında bin doların altında 662 $ şeklinde gerçekleşirken yıllar içinde artış göstermiştir. 2014 yılına gelindiğinde KBMGAzerbaycan'ın bağımsızlık döneminin en yüksek seviyesine ulaşarak yaklaşık 8 bin $ şeklinde gerçekleşmiştir. 2000 yılında 8 milyon olan ülke nüfusu 2015 yılına kadar toplamda 1,5 milyon kişi artarak 9 milyon 593 kişi olmuştur (Tablo 2).

Tablo 2'ye göre Azerbaycan'ın enflasyon oranı son on yılda oldukça dalgalı bir seyir izlemiştir. İncelenen dönemde en yüksek enflasyon oranı 2008 yılında gerçekleşmiş olup %21' e yaklaşmıştır. En düşük enflasyon oranı ise %1,01 ile 2012 yılında meydana gelmiştir. Enflasyonun yüksek olduğu yıllarda işsizlik oranı düşmüştür. İşsizlik oranının yüksek olduğu yıllarda ise enflasyon oranı düşük seviyelerde meydana gelmiştir. 2000 yılında yaklaşık %12 olan işsizlik oranı sürekli düşmüş olup %5 civarında istikrar sağlamıştır. Azerbaycan Merkez Bankası tarafından hesaplanan reel efektif döviz kuru verileri incelendiği zaman ülke parasının her geçen yıl önceki yıla göre değer kazandığı gözlenmektedir. 2006 yılında %34,5 ekonomik büyüme gerçekleştiren Azerbaycan ekonomisinde ekonomik faaliyetlerde sürekli bir yavaşlama gözlenmiştir.

İncelenen dönemde Azerbaycan'ın (Tablo 2) GSYH ve KBMG'de yıllar içinde artış olması ve işsizlik oranının düşmesi ülkenin refahında iyileşme olduğunu göstermektedir. Buna rağmen fiyat istikrarı sağlanamamış ve ekonomik büyüme dalgalı bir seyir izlemiştir. Bu nedenle incelenen dönem itibari ile Azerbaycan'ın yürüttüğü ekonomi politikasının kısmen başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 2: Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Göstergeleri, 2000, 2006-2015.

	GSYİH (Milyar $)*	**KBGSYH (Bin $)***	**Nüfus (Milyon Kişi)***	**Enflasyon Oranı (%)****	**İşsizlik Oranı (%)****	**Reel Efektif Döviz Kuru*****	**Büyüme (GSYİH'nin %)******
2000	5,272	662,9	8,032	1,81	11,8	100	11,1
2006	20,983	2,471	8,553	8,37	6,6	89,0	34,5
2007	33,050	3,841	8,666	16,6	6,3	95,1	25
2008	48,852	5,603	8,779	20,8	5,9	121,8	10,8
2009	44,297	5,018	8,922	1,4	5,7	115,5	9,4
2010	52,909	5,922	8,997	5,67	5,6	124,041	4,9
2011	65,951	7,285	9,111	7,85	5,4	126,883	0,1
2012	69,683	7,594	9,235	1,01	5,2	132,491	2,2
2013	74,164	7,977	9,356	2,38	5	130,95	5,8
2014	75,234	7,990	9,477	1,39	5,2	132,166	2,0
2015	52,969	5,558	9,593	4,17	---	----	1,1

Kaynak: 2015 yılı geçici verileridir, *ARDSK, ** WB, ***CBRA (Baz gösterge belirtilmemiştir, 2014 Eylül verileridir), ****IMF.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını takip eden yıllarda dış ticaret hacminde artış meydana gelmiştir (Tablo 3). Ülkenin dış ticaret hacmi ihracattaki artış nedeniyle yaklaşık 55 milyar $ ile 2008 yılında en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Azerbaycan 2003 yılı dışında yaptığı ticarette sürekli dış ticaret fazlası vermiş olup ticaret ülkenin lehine gerçekleşmiştir.

Azerbaycan'ın ihraç ettiği ürünler arasında Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu (AZSTAT) 2015 verilerine göre birinci sıradamineral yakacak, petrol ve petrol ürünleri gelmektedir. İkinci sırada şeker ve şeker mamulleri ürünleri, üçüncü sırada ise hayvan veya bitkisel katı ve sıvı yağlar yer almaktadır. Azerbaycan'ın ithal ettiği ürünler arasında ilk sırada nükleer reaktörler, kazanlar, makine ve mekanik cihazlar ve bunların aksamları gelmektedir. İkinci sırada siyah metallerden eşyalar ithal edilirken üçüncü sırada elektrikli makine ve cihazlar ve bunların parçaları ithal edilmektedir[3].

[3]http://www.stat.gov.az/indexen.php.

Tablo 3: Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın Toplam İhracat- İthalat Değerleri, 2000-2015, Milyar $.

	AZERBAYCAN*				TÜRKİYE**			
	İHRACAT (Milyar $)	İTHALAT (Milyar $)	Dış Ticaret Hacmi (Milyar $)	Dış Ticaret Dengesi (Milyar $)	İHRACAT (Milyar $)	İTHALAT (Milyar $)	Dış Ticaret Hacmi (Milyar $)	Dış Ticaret Dengesi (Milyar $)
2000	1, 745	1, 172	2,917	573,1	27, 774	54, 502	82, 277	-26, 727
2001	2, 314	1, 431	3,745	883,1	31, 334	41, 399	72, 733	-10,064
2002	2, 167	1, 665	3,832	501,9	36, 059	51, 553	87, 612	-15, 494
2003	2, 590	2, 626	5,216	-35,8	47, 252	69, 339	116, 592	-22, 086
2004	3, 615	3, 515	7,131	99,6	63, 167	97, 539	160, 706	-34, 372
2005	4, 347	4, 211	8,558	136,0	73, 476	116, 774	190, 250	-43, 297
2006	6, 372	5, 266	11,638	1.105	85, 534	139, 576	225, 110	-54, 041
2007	6, 058	5, 713	11,771	344,7	107, 271	170, 062	277, 334	-62, 790
2008	47, 756	7, 169	54,926	40,586	132, 027	201, 963	333,990	-69, 936
2009	14, 701	6, 123	20,824	8,578	102, 142	140, 928	243, 071	-38, 785
2010	21, 360	6, 600	27,960	14,759	113, 883	185, 544	299, 427	-71, 661
2011	26, 570	9, 755	36,326	16,814	134, 906	240, 841	375, 748	-105, 934
2012	23, 907	9, 652	33,560	14,255	152, 461	236, 545	389, 006	-84, 083
2013	23, 975	10, 712	34,687	13,262	151, 802	251, 661	403, 463	-99, 858
2014	21, 828	9, 187	31,016	12,640	157, 610	242, 177	399, 787	-84, 566
2015	11, 424	9, 221	20,645	2,203	143, 844	207, 235	351, 079	-63, 391

Kaynak: *ARDSK, **TÜİK.

Türkiye'nin dış ticaret hacmine bakıldığında (Tablo3) son on beş yılda genel olarak bir artışın meydana geldiği görülmektedir. 2008 küresel ekonomik kriz nedeniyle 2009 yılında Türkiye'nin ticaretinde düşüş meydana gelmiştir. 2009 yılında dış ticaret hacmi önceki yıla göre yaklaşık 90 milyar $ daralma göstermiştir. İncelenen dönemde en yüksek dış ticaret hacmi 2013 yılında gerçekleşmiş olup söz konusu artış ithalat artışından kaynaklanmaktadır. Çalışmada incelenen dönemde Türkiye'nin dış ticareti sürekli açık vermiştir. Bunun sonucunda ülkenin gerçekleştirdiği ticaret ülkenin aleyhine dönmüştür.

Türkiye'nin ihraç ettiği ürünler arasında Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2015 verilerine göre birinci sırada motorlu kara taşıtları ve motorları yer almaktadır. İhraç ürünleri arasında ikinci sırada giyim eşyası gelirken üçüncü sırada demir-çelik dışındaki ana metal sanayi ürünleri gelmektedir. Türkiye'nin ithal ettiği ürünler arasında ise birinci sırada ana kimyasal maddeler gelmektedir. İkinci sırada motorlu kara taşıtları ve motorları ithal edilirken üçüncü sırada ise demir-çelik ana sanayi ürünleri ithal edilmektedir[4].

[4] https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=2&param2=0&sitcrev=0&isicrev=3&sayac=5804.

4. İKİ ÜLKE ARASINDAKİ TİCARETİN YAPISAL ANALİZİ

Azerbaycan ile Türkiye arasında yapılan ticaret hacmi 2001 ve 2002 yıllarındaki düşüş dışında her geçen yıl artmıştır. Söz konusu yıllardaki düşüş Tablo 4'ten de görüldüğü gibi ithalattaki düşüşten kaynaklanmaktadır. Her iki ülkenin de toplam dış ticaret hacmi (Tablo 3) göz önünde bulundurulduğu zaman Azerbaycan ve Türkiye'nin birbirleri ile yaptıkları ticaret hacminin nispeten çok düşük bir seviyede kaldığı (Tablo 4) anlaşılmaktadır.

Tablo 4'teki veriler incelendiğinde Türkiye'nin Azerbaycan'a olan ihracatı Azerbaycan'dan yaptığı ithalattan incelenen tüm yıllarda fazla olduğu görülmektedir. İki ülke arasında gerçekleştirilen ticarette Türkiye karlı çıkmıştır. Dolayısıyla da ticaret Türkiye'nin lehine gerçekleşmiştir.

2015 yılında Türkiye'nin 351 Milyar $ (Tablo 3) olarak gerçekleşen dış ticaret hacminin sadece 2 Milyar $'ı (Tablo 4) Azerbaycan ile gerçekleştirilen ticaretten meydana gelmektedir. Bu miktarın yüzdelik payı çok düşüktür (yaklaşık % 0,57). Azerbaycan'ın 2015 yılı dış ticaret hacmi ise yaklaşık 21 Milyar $'dır. Azerbaycan'ın Türkiye ile olan ticareti Azerbaycan'ın ticaret hacminin yaklaşık %10'nu (Tablo 4- 2 Milyar 130 Milyon 919 Bin) oluşturmaktadır.

Tablo 4: Türkiye- Azerbaycan Ticaret Dengesi, Milyon $.

	İhracat	**İthalat**	**Hacim**	**Denge**
2000	230.375	95.615	325.990	134.760
2001	225.214	78.075	303.289	147.138
2002	231.431	64.625	296.056	166.805
2003	315.488	122.607	438.095	192.881
2004	403.942	135.537	539.479	268.404
2005	528.075	208.325	736.400	319.750
2006	695.287	296.580	991.867	398.706
2007	1.047.668	185.499	1.233.168	862.168
2008	1.667.468	362.834	2.030.303	1.304.634
2009	1.400.446	140.599	1.541.045	1.259.846
2010	1.550.478	252.524	1.803.003	1.297.954
2011	2.063.995	262.262	2.326.258	1.801.733
2012	2.584.670	339.935	2.924.606	2.244.734
2013	2.960.370	333.747	3.294.118	2.626.623
2014	2.874.607	291.283	3.165.891	2.583.324
2015	1.898.543	232.375	2.130.919	1.666.167

Kaynak: TÜİK.

Grafik 1: Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatının Ürün GrubuDağılımı, 2000- 2015, Milyon $.

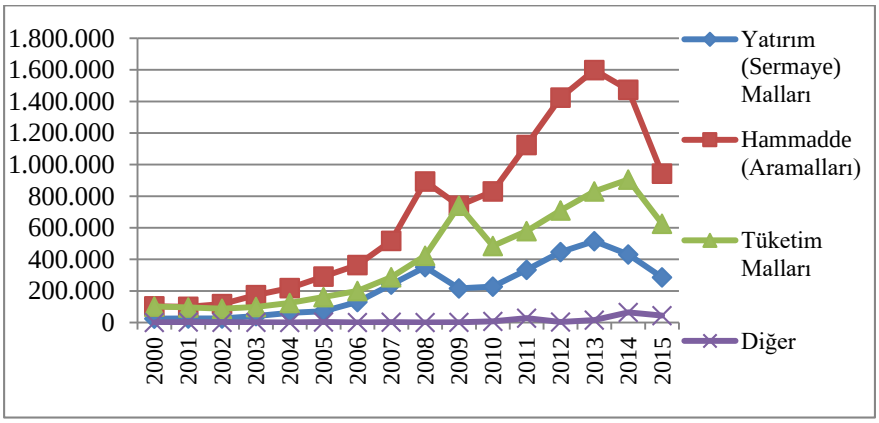

Kaynak: TÜİK, BEC- Düzey 1 (1 digit) Sınıflandırması.

Grafik 1'e göre Türkiye'nin Azerbaycan'a olan ihracatında ilk sırada hammaddeler gelmektedir. Azerbaycan'a ihraç edilen ürünlerde ikinci sırada tüketim malları gelirken üçüncü sırada ise sermaye malları yer almaktadır. İncelenen dönemde 2000 ve 2001 yılında Türkiye Azerbaycan'a şeker ve şeker mamulleri ihraç etmiştir. 2002 yılından 2015 yılına kadar ise Türkiye Azerbaycan'a en çok kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler ve bunların aksan ve parçalarını ihraç etmiştir[5]. 2015 yılında Türkiye'nin ihracatında Azerbaycan 20. sırada yer almaktadır[6].

[5] https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4&param2=1&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5803.
[6] https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4&param2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808.

Grafik 2: Türkiye'nin Azerbaycan'dan İthalatının Ürün Grubu Dağılımı, 2000-2015, Milyon $.

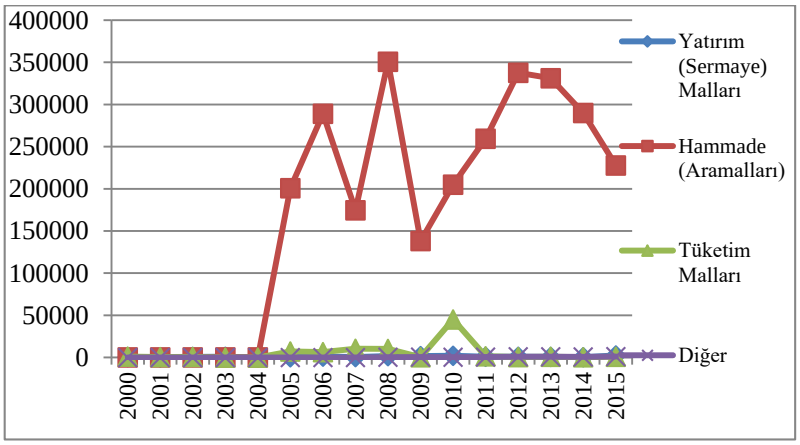

Kaynak: TÜİK, BEC- Düzey 1 (1 digit) Sınıflandırması.

Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithal ettiği ürün grupları içerisinde aramalları oldukça büyük bir paya sahiptir (Grafik 2). Azerbaycan'ın Türkiye'ye sermaye ve tüketim malları ürün gruplarından ihracatı yok denecek kadar düşük bir seviyededir. Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithal ettiği ürünler arasında 2000 yılından 2013 yılına kadar ilk sırada mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler (ham petrol) ve mineral mumlar yer almaktadır.2014 ve 2015 yıllarında ise alüminyum ve alüminyumdan eşya birinci sırada yer almaktadır. Türkiye'nin ithalat yaptığı ülkeler arasında Azerbaycan 66. sırada yer almaktadır (TÜİK, 2016).

Grafik 3: Türkiye'nin Önemli Ticaret Partnerleriyle Ticaretinin Coğrafi Dağılımı, 2000-2015, %.

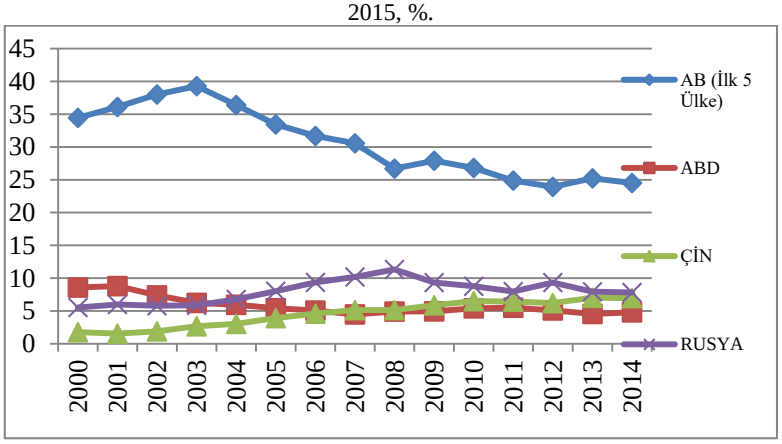

Kaynak: IMF.

Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir paya sahip ülke/ ülke grubu içerisinde Avrupa Birliği'ne üye ve Türkiye ile yapılan ticarette ilk 5 sırada yer alan ülkelerin toplam payı diğer ülke/ülke gruplarına nazaran büyük bir farkla yüksek çıkmış olup birinci sırada yer almıştır. İncelenen dönemde Türkiye'nin ticaretinde sırasıyla Rusya ve Çin ikinci ve üçüncü sırada yer almaktayken ABD dördüncü sırada yer almaktadır (Grafik 3).

Grafik 4'te Türkiye ile benzer şekilde Azerbaycan'ın ticaret yaptığı önemli paylara sahip ülke/ülke grubu içerisinde Avrupa Birliği (Azerbaycan'ın ticaret yaptığı ilk 5 ülke) üyesi ülkelerin payı açık ara farkla yüksek çıkmıştır. Azerbaycan'ın ticaretinde Rusya'nın payı ikinci sırada gelirken ABD üçüncü sırada yer almaktadır. Azerbaycan'ın Çin ile ticaretinin payı incelenen diğer ülke/ülke gruplarına göre en düşük seviyededir.

2007 ve 2008 yıllarında Azerbaycan'ın dış ticaretinde Rusya'nın payında düşüş meydana gelirken Avrupa Birliği ülkelerinin payında artış meydana gelmiştir.

Grafik 4: Azerbaycan'ın Önemli Ticaret Partnerleriyle Ticaretinin Coğrafi Dağılımı, 2000- 2015, %.

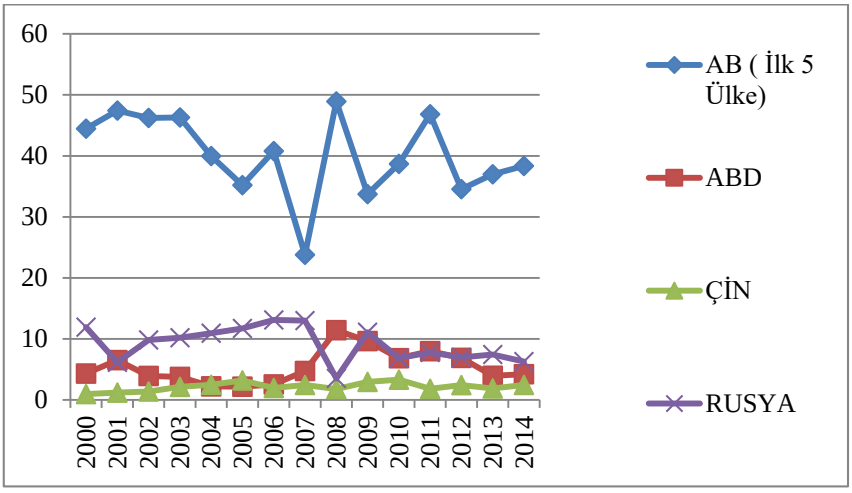

Kaynak: IMF.

5. LİTERATÜR TARAMASI ve AMPİRİK ANALİZ

Turan ve Barak (2016), 1987- 2014 dönemi için Türkiye'nin cari açığının sürdürülebilirliğini incelemişlerdir. Engle- Granger, Nedensellik ve Eş-bütünleşme testi kullandıkları bu çalışmada ithalat ve ihracat serilerinin birlikte hareket etmeleri nedeniyle cari açıkların uzun dönemde sürdürülebilir olduğu sonucuna varmışlardır.

Altunöz (2014), 1994: 04- 2013: 03 dönemi için Türkiye'nin cari açığının sürdürülebilir olup olmadığını incelemişlerdir. Johansen Eş-bütünleşme analizini kullandıkları çalışmalarında gelirler değişkeni ve giderler değişkeni kullanmışlardır. Türkiye'nin cari açık problemi zayıf bir şekilde sürdürülebilirdir sonucuna ulaşmışlardır.

Şahbaz (2011), 2001: 3- 2011: 4 dönemi için Türkiye'nin cari işlem açığının sürdürülebilir olup olmadığını incelemişlerdir. İhracat ile ithalat serileri kullandıkları çalışmada Johansen Eş- bütünleşme modelini uygulamış olup Türkiye'de cari işlem açıklarının uzun dönemde sürdürülebilir olduğu sonucuna varmışlardır.

Yücel ve Yanar (2005), 1964- 2003 döneminde Türkiye'nin cari işlem açığının sürdürülebilirliğini incelemişlerdir. Kullanılan değişkenler karşılıksız yurtdışı transferler ve yurtdışı faiz ödemelerini içeren ithalat ve ihracat verileridir. İthalat ve ihracat arasındaki uzun dönemli ilişkinin test edilmesinde ADF Birim Kök, Engle- Granger, İki Aşamalı Eşbütünleşme testleri kullanılmış olup Türkiye'nin cari işlem açıkları sürdürülemez olduğu sonucuna varılmıştır.

Roubini ve Wachtel (1998), sürdürülebilirlik göstergelerini; cari açıkların kaynakları ve yapısı, sermaye akımlarının boyutu ve yapısı, döviz rezervleri ve borç yükü, reel döviz kuru, finansal sistemdeki kırılganlıklar ve istikrarı etkileyen politik ve ekonomik faktörler olarak sıralamışlardır (Çukurçayır, 2014).

Hakkio ve Rush (1991) dış borcun pozitif olması durumunda ve ülkenin borçlarını ödeyebilir durumda olması için IM ve EX bütünleşmiş olmak zorunda olduğunu belirtmiştir. İki değişkenli bir sistemde her bir değişkenin ayrı ayrı durağan olmadığı bulunursa, onların doğrusal bir bileşiminin durağan olabileceği varsayımıyla, iki değişken değerlerinin I(1) süreciyle bütünleşmiş olduğu söylenebilir. b herhangi bir sayı olmak üzere,

$$\mathbf{EX_t - a - b \cdot IM_t = u_t \ (14)}$$

özdeşliği ele alınırsa eşbütünleşme durumunda u_t durağan olacaktır. EX_t ve MM_t her birinin birim köke sahip olup olmadığı kontrol edildikten sonra, eşbütünleşme regresyonunu tahmin etmek gerekecektir.

5.1. Data ve Metodoloji

Bu çalışmada 1992 yılı 1. çeyrek- 2016 yılı 2. çeyrek dönem arasındaki zaman serileri kullanılarak Azerbaycan'ın Türkiye ile ihracatı serisinin, ithalat serisiyle ilişkisi analiz edilecektir. Burada TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu)'ten alınan çeyreklik veriler zaman serisi analizine dâhil edilecek ve sürdürülebilirlik analizleri kapsamında Türkiye'nin Azerbaycan

ile dış ticareti açısından lehte ve ya aleyhte bir durumun olup olmadığı incelenecektir.

Grafik 5: Azerbaycan'ın Türkiye İle Ticareti, Milyon Dolar (Ex: İhracat, Im: İthalat, Ln öneki: Değişkenin doğal logaritmasının alındığını gösterir).

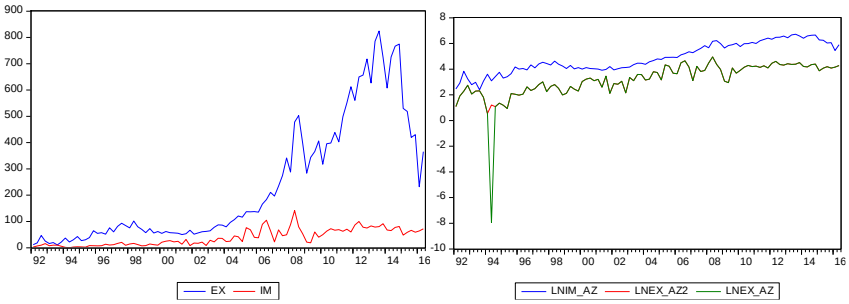

Azerbaycan'ın ihracat verilerinden oluşan 1994 yılı 2. çeyreğine ait uçdeğer görüntüsü, dış ticaret açığının (Im- Ex) aşırı büyümesine neden olacağı ve eş-bütünleşme analizinin sağlıklı raporlanmasını engelleyebileceği düşünülmüştür. Bu amaçla yalnız bu döneme ilişkin ihracat verilerine Hodrick- Prescott filtresi uygulanmış, elde edilen yeni dönem değeri ihracat verileri içine uyarlanmıştır. Grefik 5'te bu dönem için yeni oluşan değerin 1994 yılı 1. Ve 3. Çeyreği arasında köprü oluşturduğu (Lnex_Az2) görülmektedir.

Ampirik analiz kapsamında dört adımda uygulamalar yapılacaktır. Birinci adımda, analizde kullanılan zaman serilerinin durağanlık özelliklerine bakılacak, bu çerçevede geleneksel ve yapısal kırılmalı birim kök testleri uygulanacaktır. İkinci adımda ise seriler arasında uzun dönemli ilişkinin var olup olmadığını belirlemek amacıyla Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen sınır testiyle eşbütünleşme analizi gerçekleştirilecektir. Sonraki adımda kısa dönemli analiz yorumu yapabilmek için hata düzeltme modeli kurgulanacaktır. Son olarak, yapısal kırılmalı analizlerde genellikle kullanılan uzun dönem katsayılarını elde etmeye dönük FM-OLS (Full Modified - Ordinary Least Squares) ve D-OLS (Dynamic - OLS) yöntemleri ile tahmin yapılacaktır.

5.2. Birim Kök Testleri

Granger ve Newbold (1974)'e göre, değişkenler durağan özelliğe sahip olmadığında ve klasik regresyon modelinde bu şekilde kullanıldıklarında sahte regresyon denilen sorunla karşılaşılır. Bu nedenle zaman serisinin birim köke sahip olup olmadığı birim kök literatürünün temel yöntemleri olan ADF (Augmented Dickey Fuller), PP (Phillips Perron) ve KPSS (Kwiatkowsky, Phillips, Schmidt ve Shin) ile test edilir. Bu klasik

testler yapısal kırılmaları dikkate almadığı için "H0: Birim Kök vardır" hipotezi normalde reddedilmesi gerekirken kabul edilmesi olası hale gelmektedir (Perron, 1989).

Tablo 5: Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi

\ **Model Değişken** \	**Kırılma Tipi**	**Trend Tanımı**	**Kırılma Tanımı**	**T-stat /Lag/Prob**	**Kırılım**
LnIm	IO	T + I	Yalnız I	-3.311[8] (0.7971)	2006q2
LnIm	IO	T + I	T + I	-3.272 [8] (0.9036)	2009q3
LnEx	IO	T + I	Yalnız I	-6.328 [0] (p< 0.01) ***	2008q2
LnEx	IO	T + I	T + I	-6.552 [0] (p< 0.01) ***	2002q4
D(LnIm)	IO	I	--	-5.977 [3] (p< 0.01) ***	2014q4
D(LnIm)	IO	T + I	I	-5.933 [3] (p< 0.01) ***	2014q4

i) IO: Inovative Outlier (Kademeli uyarlanma); T: Trend; I: Intercept (Kesme Terimi) ii) Köşeli parantez içindeki değerler SIC (Schwarz) kriteri ile hesaplanan optimal gecikme uzunluklarıdır iii) *** % 1, ** % 5, * %10 seviyesinde durağanlığı göstermektedir iv) Kırılma seçimi "Dickey-Fuller min-t" seçeneği kullanılarak belirlenmiştir v) Kritik değerler (olasılık değerleri) Vogelsang (1993) tarafından belirlenmiş asimptotik tek taraflı değerlerdir vi) Düzey ve farkı alınmış seriler için, 3 ve 4. Satırda belirtilen test biçimleri seçimine serilerin grafiklerine bakılarak karar verilmiştir.

Test sonuçlarının bulunduğu Tablo 5'e göre, %1 anlam düzeyinde LnIm değişkeni düzey değerinde durağan değildir. Çünkü birim kökün varlığını gösteren yokluk hipotezi kabul edilmektedir. Diğer taraftan aynı yokluk hipotezi LnEx serisinin düzey değerlerinde reddedilebilmekte, dolayısıyla serinin durağan olduğu söylenebilmektedir. Durağan olmayan LnIm serisi birinci dereceden fark alınarak durağan hale geldiği D(LnIm) değişkeni satırlarından görülmektedir. Buna göre yokluk hipotezi reddedilerek birim kökün olmadığı sonucu belirlenmiş yani LnEx değişkeninin düzey değerlerinde durağan veya

I(0), LnIm değişkeninin birinci farkında durağan veya I(1) olduğu anlaşılmaktadır.

Eşbütünleşme Testi

Makroekonomik değişkenlerde genellikle düzey değerlerinde duran olmama özelliğiyle karşılaşılmaktadır. Seriler arasında bir eşbütünleşme ilişkisine rastlandığında, serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği kararına varılarak regresyonun yanıltıcı (sahte) olmadığı söylenebilir (Pesaran vd. 2001: 290; Gujarati, 1999:). Diğer taraftan uzun dönemde birlikte hareket eden seriler dinamik davranışlar göstererek denge ilişkisinden sapabilirler (Enders, 1996: 151). Bu eşbütünleşik serilerde genellikle karşılaşılan bir durum olup, kısa dönem dinamikleri de buna göre kurulmaktadır. Bu şekilde oluşan dinamik süreci modellemek için hata düzeltme modelleri kullanılmaktadır (Enders, 1995: 365).

Durağanlık analizindeki sonuçlara göre mevcut serilerin eşbütünleşme analizinin geleneksel yöntemlerle (Johansen, Engle-Granger vs.) yapılması bu yöntemlerin varsayımlarıyla uyuşmamaktadır, çünkü bu yöntemlerde genellikle aranan özellik serilerin düzeyde durağan olmaması ve aynı dereceden eşbütünleşik olmalarıdır. Ancak mevcut serilerde bu özellik yoktur yani LnEx I(0), LnIm I(1) olup aynı dereceden eşbütünleşik değillerdir. Pesaran vd. (2001) çalışmasına göre bu tip seriler için geliştirilen sınır (bound) testi yaklaşımına göre eşbütünleşme ilişkisi test edilebilmesi mümkündür.

Sınır testi yaklaşımının uygulanırken ilk olarak bir kısıtsız hata düzeltme modeli (unrestricted error correction model) kurulmaktadır. Bu çalışma için kurgulanan UECM modeli şöyledir:

$$\Delta LnIm_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{m} \alpha_{1i} \Delta LnIm_{t-i} + \sum_{i=1}^{m} \alpha_{2i} \Delta LnEx_{t-i} + \alpha_4 LnIm_{t-1} + \alpha_5 LnEx_{t-1} + u_t$$

Bu denklemde, m: Model seçim kriterleri tarafından belirlenmiş optimum gecikme uzunluğunu, Δ: fark operatörünü, u t hata terimini, LnIm ve LnEx ise sırasıyla ithalat ve ihracat değişkenlerini belirtmektedir. Modelin oluşturulmasında HQ (Hannan Quinn) bilgi kriteri dikkate alınmıştır. Testin problemsiz kurulabilmesi açısından gecikme uzunluğu optimum sayıda belirlendikten sonra, otokorelasyon sorununun bulunmaması gereklidir. Gecikme uzunluğuna ilişkin model seçim kriteri sonuçları Grafik 6'de sunulmuştur.

Grafik 6**:** Farklı Gecikme Uzunlukları İçin HQ Bilgi Kriteri Sonuçları.

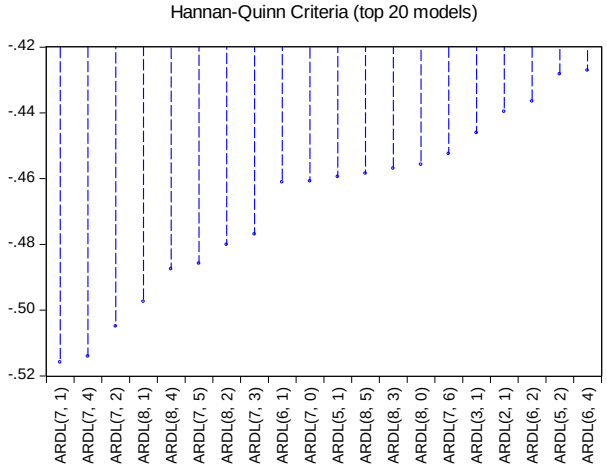

En yüksek gecikme uzunluğu 8 alınarak, sınır testi için HQ bilgi kriterine göre optimum gecikme uzunluğu sırasıyla LnIm ve LnEx için (7, 1) belirlenmiştir. Bu gecikme uzunluğunda ardışık bağımlılık (otokorelasyon) ve değişen varyans sorunlarının bulunmadığı görülmüştür. Çünkü yokluk (H0) hipotezi, problemin olmadığını gösterdiği bilindiğinde, olasılık değerleri hipotezi kabul edebilecek düzeyde çıkmıştır.

Tablo 6: Otokorelasyon (Ardışık Bağlantı) ve Değişen Varyans Test Sonuçları.

Breusch-GodfreyOtokorelasyonLM Testi:			
F-istatistiği	1.732479	Prob. F(2,74)	0.1839
Gözlem * R^2	4.070372	Prob. Chi-2 (2)	0.1307
Değişen Varyans Testi:Breusch-Pagan-Godfrey			
F-istatistiği	1.217409	Prob. F(11,79)	0.2896
Gözlem * R^2	13.18981	Prob. Chi-2(11)	0.2811

Gecikme uzunluğu (7,1) olarak belirlendikten sonra eşbütünleşme ilişkisinin varlığının test edilmesi işlemine geçilmiştir. Sınır testi yaklaşımında, yokluk hipotezi (H0) değişkenler

arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur (α 4 = α 5 = 0) hipotezi test edilmek hedeflenmektedir. Pesaran vd. (2001)'den elde edilen tablo alt ve üst kritik değerleri baz alınarak kurulan modelden hesaplanan F istatistik değeri karşılaştırılır. Hesaplanan F istatistik değeri alt kritik değerden küçük olduğunda seriler arasında eşbütünleşmenin bulunmadığı, diğer durumda ise F değeri tablo üst kritik değerinden yüksek ise seriler arasında eşbütünleşmenin varolduğu, eğer alt ve üst sınır arasında kalıyorsa yorum yapılamayacağı kararına varılır. Alttaki tablo 7'de bu sınama yapılmış yani modelden elde edilen F istatistiği Pesaran vd. (2001) kritik değerleri ile karşılaştırılmıştır.

Tablo 7: Sınır Testi Sonuçları.

k	Fİstatistiği		Alt Sınır	Üst Sınır
1	21.782	5%	4.94	5.73
		1%	6.84	7.84

Not: k, Modelde kaç adet bağımsız değişken kullanıldığını göstermektedir. Kritik değerler Pesaran vd. (2001: 300)'den alınmıştır. Tabloya bakıldığında, hesaplanan F istatistiğinin üst sınır değerinden daha yüksek oluğu sonucu elde edilmiştir. Yani yokluk (H0: Uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi yoktur) hipotezi reddedilebilmekte, dolayısıyla seriler arasında uzun dönemde bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığı belirlenmektedir. Eşbütünleşmenin varlığı belirlendiği için seriler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkilerinin tanımlanması amacıyla FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares: Tam Değiştirilmiş En Küçük Kareler) modelinin tahmin edilmesine geçilmiştir.

Uzun Dönem İlişkisi

Bir eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu durumlarda, uzun dönem katsayıları FMOLS yöntemiyle tahmin edilebilir. Diğer taraftan eğer eşbütünleşme ilişkisine rastlanmazsa sıradan EKK yöntemiyle (OLS) tahmin yapılabilir. Değişkenlerin durağan olmadığı ve eşbütünleşik olduğu durumlarda, model tahmini sıradan EKK yöntemiyle yapılırsa sapmalı ve tutarsız tahminler elde edilmektedir (Küçükaksoy, Çiftçi ve Özbek, 2015: 15-16).

Bu şekilde uzun dönem ilişkisinin kurgulanmasında, eşbütünleşme katsayıları FMOLS uzun dönem katsayı tahmincisi yardımıyla tahmin edilmiştir.

Tablo 8: Eşbütünleşme Uzun Dönem Katsayıları Tahmini

Değişken		Katsayı	Std.Hata	t-istatistiği	Prob.
LNEX_AZ2		0.5141	0.0629	8.1726	0.0000
C		1.8553	0.2334	7.9477	0.0000
DUM1993		0.9746	0.1974	4.9374	0.0000
DUM2007		1.2035	0.1298	9.2717	0.0000
R2		0.9229	SSR		9.4126
J – B	=7.3315	0.0256	Uzun dönemvaryansı		0.2049

Tablo 8, FMOLS uzun dönem katsayı tahmincisinin sonuçlarını vermektedir. Modelde kullanılacak yapay değişkenler belirlenirken birim kök testlerinden elde edilen kırılma tarihleri kullanılmıştır. Genelden özele yöntemiyle, anlamsız yapay değişkenler modelden elenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, Azerbaycan'ın Türkiye'ye yaptığı ihracatta oluşan %10'luk artış, ithalatta %5.1 kadarlık bir artışa neden olmaktadır. Buna göre uzun dönemde ihracatta oluşan artışlar ithalat tarafından kısmi olarak harcanabilmekte, dolayısıyla ihracatın Azerbaycan ekonomisine olumlu katkısı modelden görülebilmektedir. 1993 sonrasını ve 2007 sonrasını gösteren yapay değişkenler pozitif katsayılıdır. İlgili dönemlerden sonra ithalat üzerinde artış baskısı bir miktar daha yüksek olduğu belirtilebilir.

Kısa Dönem İlişkisi: Hata Düzeltme Modeli Tahmini

Kısa Dönem analizinde sonuçlar incelenirse, hata düzeltme teriminin katsayısı negatif ve anlamlı bulunmuştur. Yani modelin hata düzeltme fonksiyonu çalışmaktadır. Bu sonuç uzun dönemde birlikte hareket ettiği bilinen serilerin arasında kısa dönemde bazan sapmalar olmasına rağmen bunlar dönemler içinde ortadan kalkmakta ve seriler tekrar uzun dönem rotasına geri dönmektedirler. Bu sonuç uzun dönem analizlerinin ve eşbütünleşmenin doğrulanması anlamına gelmektedir. Bizim

modelimizdeki hata düzeltme terimi herbir dönemde sapmaların %26 kadarı ortadan kalkmaktadır ve seriler arasında yaklaşık 4 dönemde tekrar denge değerine yakınsama söz konusudur. Modelin otokorelasyon yönünden (BG LM) ve değişen varyans (White) yönünden sorunu bulunmamaktadır. Yani H0 problem yoktur hipotezleri kabul edilebilmektedir.

Tablo 9: Hata Düzeltme Modeli Tahmini

Değişken	**Katsayı**	**Std.Hata**	**t-istatistiği**	**Prob.**
D(LNEX_AZ2)	0.0997	0.0476	2.0968	0.0388
D(LNEX_AZ2(-1))	0.0905	0.0477	1.8983	0.0608
ECT_FMOLS(-1)	-0.2618	0.0768	-3.4076	0.0010
C	0.0225	0.0217	1.0365	0.3027
R2	0.2308	SSR		4.2912
J – B =7.3315	0.0256	Uzun DönemVaryansı		0.0443

Tablo 9 sonuçlarına göre, hata düzeltme teriminin (ECT_FMOLS(-1)) katsayısı negatif ve anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç uzun dönemde birlikte hareket eden seriler arasında kısa dönemde oluşan sapmaların zamanla ortadan kalktığını ve serilerin uzun dönem denge değerine yakınsadığı anlamına gelmektedir. Bu katsayının değerini kullanarak, yaklaşık olarak 1/0.2618 = 3.82 dönemde sapmaların ortadan kalktığı söylenebilir. İhracatın katsayısı olan 0.086 değeri yorumlanırsa; kısa dönemde ihracatta oluşan %1'lik artışlar, ithalatta yaklaşık %0.099 kadar artışa neden olduğu şeklinde yorumlanabilir. Yani ihracattaki artışlar kısa dönemde, ithalat tarafından yüksek derecede yok (kompanse) edilmemektedir. Bu durum, Azerbaycan dış ticareti açısından olumlu bir görünüm olarak yorumlanabilir.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Azerbaycan'ın bağımsızlığını takip eden yıllarda Türkiye ile ticaretinde sürekli bir artış meydana gelmiştir. İki ülke arasında imzalanan ticareti geliştirmeye yönelik olan anlaşmalar ve doğal gaz ve petrol boru hattı projeleri ticaretin güçlenmesine yardımcı olmuştur.

İncelenen dönemde elde edilen veriler ışığında Türkiye'nin dış ticaretinde Azerbaycan'ın payı yaklaşık % 0,57 gibi bir yere sahip olduğu

sonucuna varılmıştır. Bu miktarın yüzdelik payı %1 bile olmayıp oldukça düşük bir paya sahip olduğu ifade edilebilir. Aynı hesaplama yöntemiyle Azerbaycan'ın ticaret partnerleriyle yaptığı ticarette Türkiye'nin payı yaklaşık % 10 çıkmıştır. Azerbaycan'ın ticaret hacmi göz önünde bulundurulduğu zaman bu değerin önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

İki ülke arasında alım- satıma konu olan ürün grubu incelendiği zaman her iki ülkenin birbiriyle olan ticaretinde hammaddenin yatırım ve tüketim mallarına göre nispeten çok daha yüksek seviyede yer aldığı sonucuna varılmıştır. Her iki ülkenin de teknolojiye dayalı ve sermaye yoğun ürün yelpazesini genişletip dış piyasalara sunması rekabet edilebilirlik açısından önem arz etmektedir.

2015 yılında Türkiye'nin 351 Milyar $ olarak gerçekleşen dış ticaret hacminin sadece 2 Milyar $'ı Azerbaycan ile gerçekleştirilen ticaretten meydana gelmektedir. Bu miktarın yüzdelik payı çok düşüktür (yaklaşık % 0,57). Azerbaycan'ın 2015 yılı dış ticaret hacmi ise yaklaşık 21 Milyar $'dır. Azerbaycan'ın Türkiye ile olan ticareti Azerbaycan'ın ticaret hacminin yaklaşık %10'nu (2 Milyar 131 Milyon $) oluşturmaktadır. Buna rağmen incelenen tüm yıllarda iki ülke arasındaki ticaret Türkiye'nin lehine gerçekleşmiştir.

Türkiye- Azerbaycan arasındaki ticaretin dönemler itibari ile yapısal olarak incelenmesini desteklemek amacıyla yapılan ampirik analizde, literatürde genellikle kullanılan yöntemlerden yararlanılmıştır. Buna göre sürdürülebilirlik analizi denilen ve tercih edilen yöntem gelir-gider ilişkisinin zaman serileri analizi vasıtasıyla değerlendirilmesidir. Bu amaçla Azerbaycan cephesinden dış ticaretin avantajlı olup olmadığı fikrinden hareket edilmiştir. Kurgulanan ekonometrik analiz kapsamında yapısal kırılmalı birim kök testi, eş-bütünleşme analizi ve uzun, kısa dönem denklemleri elde edilmiştir. Birim kök testlerinde değişkenlerden ithalatın durağan olmadığı, ihracatın ise durağan olduğu bulunmuştur. Eşbütünleşme analizinde serilerin birlikte hareket ediyor olduğu görüldükten sonra, uzun ve kısa dönem özellikle tam değiştirilmiş en küçük kareler yöntemiyle raporlanmıştır.

Sonuç olarak Azerbaycan tarafından Türkiye'ye yapılan ihracatın, her bir dönemde ithalat tarafından daha az giderildiği (kompanse edildiği) bir uzun dönem ilişkisine rastlanmıştır. Yani uzun dönemde, Azerbaycan tarafından yapılan her bir dönem ihracatın karşılığı daha az ithalat yaptığı görülmüştür. Bu durum Azerbaycan cephesinden bakıldığında, ihracatın daha fazla arttığı dolayısıyla da dış ticaret açığının kapanmasına katkı sağlayan avantajlı bir görünüm oluşturmaktadır. Türkiye cephesinden ise Azerbaycan ile olan ticarette zaten dış ticaret fazlası bulunmasına rağmen, bu ülkeye yapılan ihracatın artırılması avantaj sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Ablak, K., (2014), *Azerbaycan-Türkiye Ekonomik ve Siyasi İlişkileri Üzerine Bir Uygulama*, Kars, Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Altunöz, U., (2014), "Cari Açık Sorununun Temel Nedenleri ve Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği", İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 1, S. 2, s.115-132.

Aslanlı, A., (2012), "Karabağ Sorunu ve Azerbaycan-Türkiye- Ermenistan Sorunu", Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslar arası Avrasya Strateji Dergisi, C. 1, s. 175-196.

Bayramov, O., (2015), *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Ticaret Politikası ve Sonuçları,* İstanbul, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çukurçayır, S. (2014), Türkiye Ekonomisinde Dış Borçların Sürdürülebilirliği: Eşbütünleşme Analizi, Sosyoekonomi, Temmuz-Aralık, S. 2.

Enders, W. (1995), *AppliedEconometric Time Series*, 1rd Ed.,Wiley, New York.

Gujarati, D. N. (1999), *Basic Econometrics*, McGrawHill, Literatür Yayıncılık, 3rd Ed.,Istanbul.

Hakkio, C.J. ve Rush, M. (1991), "Is the Budget DeficitTooLarge?", EconomicInguiry, C. 29, s. 429-445.

Küçükaksoy, İ.,Çifçi, İ. Ve Özbek, R.İ. (2015), "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi: Türkiye Uygulaması", Çankırı Karatekin Üniv. İİBF Dergisi, http://dx.doi.org/10.18074/cnuiibf.226.

Öztürk, S.,Gövdere, B., (2010), "Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri", Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C.15, S.1, s. 377-397.

Pesaran, M.,Shin, Y. Ve Smith, R.J. (2001), "BoundsTestingApproachestothe Analysis of Level Relationships", Journal of AppliedEconometrics, S. 16, 289-326.

Süleymanov, E., (2012), "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Türkiye Ekonomik İlişkilerinin Sektörel Değerlendirilmesi", Erzurum, International Symposium on RegionalCooperationand Development, s. 79-99.

Şahbaz, A., (2011), "Cari İşlem Açıklarının Sürdürülebilirliği: 2001- 2011 Türkiye Örneği.

Turan, Z., Barak, D., (2016), "Türkiye'de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği", İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, C .4, S. 2, s.70-80.

Veliyev, D., (2009), “Küreselleşme Sürecinde Türk Dünyası”, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, S. 19, s. 103-110.

Yücel, F., Yanar, R., (2005), “Türkiye’de Cari İşlem Açıkları Sürdürülebilir Mi? Zaman Serileri Perspektifinden Bir Bakış”, C.14, S.2, s.483-492.

Central Bank of theRepublic of Azerbaijan, http://en.cbar.az/, (01/09/2016).

International MonetaryFund, http://www.imf.org/external/index.htm, (01/09/2016).

TheState Statistical Committee of theRepublic of Azerbaijan, http://www.stat.gov.az/indexen.php, (01/09/2016).

The World Bank, http://www.worldbank.org/, (01/09/2016).

Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, http://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/, (01/09/2016).

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, http://www.tcmb.gov.tr/, (01/09/2016).

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Para+Politikasi/Fiyat+Istikrari, (01/09/2016).

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü , http://kdk.gov.tr/haber/yuksek-duzeyli-isbirligi-mekanizmalari/452, (01/09/2016).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (01/09/2016).

Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Uluslararasi-Boru-Hatlari-ve-Boru-Hatti-Projeleri, (01/09/2016).

Türkiye İstatistik Kurumu, http://www.tuik.gov.tr/Start.do, (01/09/2016).

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Ekonomik Rapor 2010, http://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/ekonomikrapor2010.pdf, (01/09/2016).

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

GÜVENLİK TEHDİTLERİ VE ULUSLARARASI TERÖRİZM

Elşen MEMMEDLİ[1]

ÖZET

Bu çalışmanın amacı uluslararası güvenlik tehditleri açısından uluslararası terörizm sorununun araştırılarak ortaya konulmasıdır. Terör örgütleri geçmişte sadece bulundukları ülkelerde eylem yapabilen gruplar iken günümüzde uluslararası faaliyet yürüten karmaşık ve çabuk adapte olabilen yapılar haline dönüşmüşlerdir. Bu yüzden, teröre karşı etkin bir mücadele hemen hemen tüm devletlerin geniş ve çok uluslu bir işbirliğini gerektirmektedir. Ancak günümüz dünyasında terörle mücadele adına etkin bir uluslararası işbirliğinin tesis edildiği söylenemez. Terörizmle mücadele, bir devletin güvenliği ve egemenliği ile ilgili yüksek hassasiyetteki bir durumdur. Zira terör örgütleri, söylem bazında silahlı mücadeleyi araç olarak kullandıklarını ve devletten siyasal, sosyal, kültürel ve benzeri alanlarda adım atmasını beklediklerini iddia etseler de, sürekli olarak şiddetten beslenmekte ve devletleri, kendi şiddet ortamlarına çekmeye çalışarak devletin meşruiyetini sorgulanır hale getirmek istemektedirler.

Anahtar kelimeler: *Terör, Uluslararası Terörizm, Güvenlik*

SECURITY THREATS AND INTERNATIONAL TERRORISM

ABSTRACT

The purpose of this study was to investigate the problem of international terrorism put forward in terms of threats to international security. In the past terrorist organizations groups who can act only in their country today the complex conducting international activities and they have turned into structures that can be quickly adapted. Therefore, an effective fight against terrorism almost all large and multinational state requires the cooperation. However, in today's world in the name of fighting terrorism hasn't been establishment of an effective international cooperation. The fight against terrorism is a highly sensitive case related to the security and sovereignty of a state. Because terrorist organizations, although they claim to use the discourse some of the armed struggle as a tool and to expect to step in political, social, cultural and other areas from the state they continuously fed from violence and

[1]Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi Öğretim Üyesi, elshan76@yahoo.com

states, trying to draw their own violence they want to make the state's legitimacy is questioned.

Keywords: T*errorism, International Terrorism, Security*

1. GİRİŞ

Terörizm, insanlık tarihinden beri var olan ve birçok devletin mücadele etmek zorunda kaldığı bir kavramdır. Hedef aldığı kitle yelpazesi sivillerden askeri hedeflere kadar geniş olduğu için önceden terörist faaliyetleri önlemek zordur. Bu yüzden de terörizm mücadelesi zor ve uzun bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Terörizm gelişen ve değişen dünya koşulları ile birlikte, değişiklik göstermekte, gelişen teknolojiye bağlı olarak elde ettiği yeni imkan ve kabiliyetleri ile etkisini ve gücünü her geçen gün arttırmaktadır. Demokratikleşme alanında atılan adımlar terörü nicelik olarak azaltmakla birlikte, demokratik ortamlarda terör eylemlerinin etkinliği özellikle kitle iletişim araçlarının etkisiyle daha da artmaktadır. İstismara açık sorunlar üzerine bina edilen ve toplumun sosyo-ekonomik şartlarından ve mevcut yapısının eksikliğinden kaynaklanan terör faaliyetleri, bazı güçlerin kontrolüne girerek birtakım çevrelerce suni bir şekilde kullanılabilir.

Terör örgütleri hedeflerine ulaşamayacakları gibi zamanla marjinalleşmeye de mahkumdurlar. Ancak terörü bazı baskı unsurları hedeflerine ulaşmada bir araç olarak gördükleri müddetçe terörizm varlığını devam ettirecektir. Terörizmin bir savaş olarak değerlendirilmesi askeri önlemleri, dolayısıyla güvenlik ve savunma politikalarını öne taşımaktadır. Bir hastalık olarak ele alınması durumunda ise terörizmle mücadele, ekonomik ve sosyal politikalardan, eğitim ve kültür politikalarına dek çok sayıda "iyileştirici" politika alanını kapsayacak biçimde yapılacaktır. Terörizmin ne şekilde değerlendirildiğine bağlı olarak belirli tedbirlere ağırlık verilmekle birlikte diğer tedbirler de göz ardı edilmemektedir. Esas olan terörizme karşı topyekûn bir mücadele sürdürülmesidir. Terörizmle mücadele, bir devletin güvenliği ve egemenliği ile ilgili yüksek hassasiyetteki bir durumdur. Zira terör örgütleri, söylem bazında silahlı mücadeleyi araç olarak kullandıklarını ve devletten siyasal, sosyal, kültürel ve benzeri alanlarda adım atmasını beklediklerini iddia etseler de, sürekli olarak şiddetten beslenmekte ve devletleri, kendi şiddet ortamlarına çekmeye çalışarak devletin meşruiyetini sorgulanır hâle getirmek istemektedirler. Bu nedenle, siyasal bir olgu olsa da, terörizme karşı mücadelenin demokratik bir düzen içerisinde hukuki yöntemlerle yürütülmesi gerekmektedir. Çünkü "hukukun üstünlüğü" ve "insan hakları" gibi evrensel ilkelerden uzaklaşılması durumunda yapılan yanlış uygulamalar, terör örgütlerinin istismar alanlarını genişleterek, uzun vadede terörizmle mücadeleyi olumsuz etkilemektedir.

Terör mevcut veya istismara açık bir zeminin olmadığı yerlerde yaşama imkanı bulamadığından tamamen dış etkilere bağlanmamalıdır. Dış dinamiklere bağlanarak iç dinamiklerin göz ardı edilmesi, mücadelede yapılacak temel hatalardan birisidir. Dolayısıyla bir yerde yaygın olarak terör mevcut ise orada gerçekten bir şeylerin de yanlış gittiğini kabul ve tespit etmek gerekir.

2. TERÖRİZMİN KAVRAMSAL DEĞERLENDİRİLMESİ

Terörizm gerek ulusal, gerekse uluslararası güvenlik için tehdit oluşturan en önemli sorunların başında gelmektedir. Çağdaş tarihsel süreç kapsamında birçok ülke bir şekilde bu sorunla karşılaşmış ve farklı ideolojilere sahip terör örgütleriyle mücadele etmek durumunda kalmıştır.

Fransızca "terreur" kelimesinden geçen terör sözcüğü etimolojik kökeni bakımından Latincedir. Fransız İhtilaliyle beraber ilk defa kavram olarak kullanılan terörizm, gerek o dönemki kullanım anlamı gerek Latincedeki kelime anlamı itibariyle "korkuyla yönetmek" manasına gelmektedir. Türk Dil Kurumu tarafından ise "yıldırı" olarak tanımlanmaktadır.

Terörizm, bir siyaset yapma biçimidir; siyasetin en radikal biçimi olarak da tanımlanabilir. Silahla yapılan siyasetin en uç örneği savaştır. Terörizm de bir savaş türüdür. Ona alçak gerilimli savaş da denir. Bu tanımdan kasıt, terörizme hedef olan kitlenin topyekün bir savaşa ne hazırlıklı, ne de niyetli olmadığını vurgulamaktır. Düşük hazırlık seviyyesine (savunmasızlık) ve düşük güdülenmeye bir de sürpriz saldırı öğesi eklenince, terörizm, çok güçlü hedefleri (devlet, toplum, büyük kuruluşlar) sarsabilir. Başka siyasal yöntemlerle elde edemiyeceği sonuçlar elde edebilir[2].

Terör, cebir ve şiddet kullanarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, Anayasal sistemi, siyasi, hukuki, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek, devletin ülkesel bütünlüğünü bozmak, devletin varlığını tehlikeye düşürmek, devlet otoritesini zaafa uğratmak, yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozma amaçlı bir örgüte mensup kişiler tarafından girişilecek her türlü suç teşkil eden eylemlerdir.

Terör, belli ideolojiye sahip bir grup tarafından, hedef kitlenin belli bir konudaki davranışını veyahut fikrini değiştirmek, dikkatin herhangi bir konuya odaklanmasını sağlamakla belli siyasi hedefleri gerçekleştirmek üzere

[2] Doğu Ergil, "Uluslararası Terörizm", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi**, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/457/5195.pdf s.139 (Erişim: 18.05.2016)

bilerek özellikle sivillere yönelik olarak toplumda kaos ve korku ortamı meydana getirecek propaganda amaçlı şiddet eylemleri yapılmasıdır. Bu tanım çerçevesinde bakıldığında terörün en önemli amaçlarından birinin toplumda korku iklimi oluşturmak olduğu görülmektedir. Zira terör örgütleri kendi siyasi amaçlarını gerçekleştirmek için bir anlamda korkuya düşürme, kaos yaratma politikası gütmektedirler ve şiddet eylemleri ile toplumu ve devleti içine kapatarak işlemez hale getirmeyi amaçlamaktadırlar.

Bazı yazarlara gore, terör ve terörizm birbirlerinden farklı kavramlar olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Alkan'a göre; "Halbuki terör, büyük çaplı korku veren ve bireylerde yılgınlık yaratan bir eylem durumunu ifade ederken; terörizm ise siyasal amaçlar için mevcut durumu yasadışı yollardan değiştirmek amacıyla örgütlü, sistemli ve sürekli terör eylemlerini kullanmayı bir yöntem olarak benimseme durumunu ifade etmektedir."[3]. Bu açıdan terör şiddet içeren terörist eylemleri gerçekleştirmek olarak görülürken, terörizm eylemin kendisinden ziyade eylemi gerçekleştirmek için harekete geçiren ideoloji olarak değerlendirilmektedir. Zira, terör örgütü mensuplarının öldürmeye, nefret duymaya, toplumu ayrıştırmaya programlanmasında ve ceset üzerinden propaganda yapmak için şiddet eylemlerinde bulunmasında terörizmin bu ideolojik yönünün asıl motivasyon kaynağı olduğu da söylenebilir.

Günümüzde terör ve terörizm arasındaki ayrım artık konuşma dilinden kalkmış ve her iki kavram da aynı anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Bunun sonucu olarak; hedef topluma hâkim siyasî yapıyı değiştirmek amacıyla belirli bir örgüt tarafından sistematik olarak uygulanan ve kitleleri paniğe sokan şiddet eylemleri, terör eylemleri veya kısaca terör ya da terörizm olarak adlandırılmaktadır.

Terörizm konusu ele alınırken, doğal olarak terörizmle ilgili birçok uluslararası hukuk konusu da gündeme gelmektedir. Bu bağlamda, özellikle işgal ve sömürgeciliğe karşı verilen mücadeleler kapsamında terörizmin bir metot olarak kullanılması veya kullanıldığı iddiasının terörizmin tanımlanması hususunda sorunlara neden olduğu görülmektedir. Ayrıca, terörizme karışan kişilerin suçluların geri verilmesi ile ilgili düzenlemelerden istisna tutulmasını öngören siyasî suç istisnasına dâhil edilmesi ve diğer şiddet eylemleri ile terörizmin ortak bazı noktalar taşıması da ele alınması gerekli konular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Terörist eylemlerin yıkıcı sonuçları ve ulusal güvenliğe, bölgesel istikrara yönelttiği tehdit nedeniyle, hukuki bir sorun olmaktan ziyade savaş eylemi niteliğinde olduğu ve benzer şekilde terörizme karşı devam eden mücadelenin hukuki bir uygulama değil, devam eden bir savaş olarak

[3] Necati Alkan, **Söz Bitmeden Terörle Mücadelede Önleme Stratejileri**, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, Ankara 2007,s.29

görülmesi gerektiği ileri sürülmektedir[4]. Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında bu görüş daha da yaygınlık kazanmıştır. Terörist saldırıların neden olduğu can ve mal kaybının büyüklüğü bu yaklaşımda önemli bir rol oynamaktadır. Diğer taraftan, terörist gruplar da propaganda anlamında yürüttükleri mücadelenin daha etkili olabilmesi amacıyla savaş söylemini kullanmayı tercih etmektedirler.

Geleneksel anlamda savaş, düzenli ordular arasında veya devletle gerilla gibi tanımlanabilir bir kuvvet arasında yapılan silahlı mücadeleyi ifade etmektedir. Modern terörizm ise geleneksel savaştan farklı özelliklere sahiptir. Öncelikle terörizmde ideolojik, politik ve etnik kimlikler üzerinde şekillenmiş devlet dışı aktörler söz konusudur ve teröristler askerler gibi devlet tarafından görevlendirilmiş kişiler değillerdir. Savaş durumunda düşmanın direnme yeteneği tahrip edilmeye veya düşmana direnmeye devam etmesinin getireceği maliyetin talep edilen şartları yerine getirmekten daha kötü olduğu kanıtlanmaya çalışılır. Teröristler ise, düşmanın direnme gücünü ortadan kaldırmayı değil, cesaret kırıcı bir korku yaratmak suretiyle insanların hükümete destek olma duygusunu tahrip ederek hükümetin arkasında olmalarını engellemeyi amaçlarlar. Diğer taraftan, savaşta savaşan taraflar savaş hukuku kurallarına bağlı olarak belli bir coğrafi alan içinde askeri hedeflere veya bağlantılı hedeflere yönelik eylemlerde bulunurken terörizmin seçeceği hedefler temelde sivillere yönelik olup belli bir coğrafi alanla ve kurallarla sınırlanmamıştır. Savaşta sivilleri öldürmek savaşın asıl amacı olmaz iken, teröristler için sivilleri öldürmek bir gerekliliktir ve bu nedenle terörizm öncelikle sivilleri hedef almaktadır. Bu bağlamda, teröristler savaş hukuku kurallarına uymazlar ve sivil/asker ayrımı yapmazlar. Savaşta sivillerin savaş dışında tutulması, orantılılık, gereklilik gibi kurallar söz konusu iken, terörizmde bu tür kurallar söz konusu değildir. Terör ile savaş arasındaki en temel fark ise iki taraf arasındaki güç dengesizliğidir[5].

Bütün bu gerçekleri göz önüne alındığında, devlet ile bireyler veya terörist gruplar arasında savaş olamayacağı sonucuna ulaşılır. Zaten terörizm hem ulusal hem de uluslararası pek çok düzenlemede hukukî bir sorun şeklinde ele alınmış ve bu yönde düzenlenmiştir.

Terörizm denildiğinde özellikle siyasi amaçlar için terör eylemleri aracılığıyla korku ortamı yaratılarak geniş kitleleri etki altına almak akla gelmektedir. Öncelikle etnisite olmak üzere, ırk çatışmaları, din çatışmaları ve sosyoekonomik koşul ve durumlar etkisinde, bireyin tepkiselleşmesi ve amaçlanan hedefe ulaşmak için örgütlenmeler oluşur. Terörizm bazen

[4] Bradley Larschan, "Ülkelerarası Terörün Kontrolü Yasal Yönleri", Ohio N. U. L. Rev., Cilt 13, Sayı 1, s.146

[5] Enver Bozkurt; **Birleşmiş Milletler Sisteminde Kuvvet Kullanma**, Nobel Yayınları, Ankara 2003, s.199

amaçlanan siyasal oluşumdan bazen de şiddet eylemlerinin yöntem olarak benimsenmiş olmasından yola çıkılarak tanımlanır[6].

Mehmet Ali Bal ise terörü, politika ve ideolojiden ayrı tutarak bir strateji olarak tanımlamaktadır. Buna göre modern savaşın yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra ön plana çıkan aşaması olarak, amaca ulaşmak için kullanılan bir araçtır. Yazar, Savaş Stratejilerinde Terör adlı eserinde, terör ilan edilmemiş ancak yürürlüğe konmuş bir savaştır, ifadesini de kullanır[7]. Aynı eserde yazarın bir başka tanımı ise böyledir, "terör, birey ve toplumlarda korku yaratmak, onların hareketlerini engellemek ya da kısıtlamak için, kendi iradesini kabul ettirmek üzere uygulanan her türlü engelleyici veya kışkırtıcı, koruyucu veya baskıcı, özgürleştirici veya kısıtlayıcı yöntem, tarz, metod ve stratejilerdir."[8].

Terörizm, herhangi bir devlet tarafından desteklendiğinde uluslararası terörden bahsedebiliriz. Burada söz konusu olan terörizmin ulus-devlet tarafından dış politika aracı olarak kullanılmasıdır. Bir devletin kendi çıkarları gereği ve/veya kendi çıkarlarına olası bir tehdit olarak düşündüğü başka bir devlete yönelik olarak terör eylemlerine ve terörist gruplara destek vermesi devlet destekli terör olarak tanımlanmaktadır. Devletin eğitim, finansal kaynak, lojistik destek, propaganda aracı sağlama gibi konularda her türlü desteği vermesi söz konusudur. Uluslararası ilişkilerde diplomatların başaramadığı görevleri askerler devralır, askerlerin başaramadığı görevleri ise teröristler devralır[9]. Bu bağlamda, Soğuk Savaş süresinde iki süper güç arasındaki yoğun rekabet, sıcak bir savaşın maliyetini kaldıramayacağından, iki güç arasındaki çatışmaların küçük çaplı bölgesel savaşlar ya da yakın silahlı grupların desteklenmesi olarak görülmüştür. Birbirleri ile çatışmayı göze alamayan iki devlet ve karşı tarafın gücünü azaltmak isteyen kimi ülkeler terör örgütlerini ve illegal olarak örgütlenen ve eylemliliklerini sürdüren ayrılıkçı/bağımsızlık hareketlerini desteklemişlerdir.

Bir devlet, geleneksel savaş yöntemleriyle elde edemeyeceği stratejik avantajları sağlamak maksadıyla uluslararası terörizmi bir mücadele aracı olarak doğrudan kullanabilir. Bunu, resmi kurumları ve personeli ile yaparsa, girişimine devlet terörizmi adı verilir. Bu tür terörizm, savaşın başka yöntemlerle sürdürülmesi olarak tanımlanabilir. Başka bir anlatımla, uluslararası terörizm, bir devletin, saldırganlığından ötürü sorumluluk, risk ve yükümlülük almadan, siyasal ve askeri gücünü başka bir ülkenin toprağına veya egemenlik alanına yansıtmasıdır.

---

[6] Devrim Aydın, "Terör Eylemlerinin Siyasal Suç Açısından Değerlendirilmesi", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt 2, Sayı 7, 2006,s.20

[7] M. Ali Bal, **Savaş Stratejilerinde Terör**, İstanbul 2005,s.40

[8] Bal, a.g.e. ,s.41.

[9] Barış Gürsoy, **Soğuk Savaştan Günümüze Asimetrik Tehdit**, İstanbul, 2005,s.100

3. TERÖRİZMİN GÜVENLİĞE ETKİLERİ

Uluslararası güvenlik ve barış veya uluslararası çatışmalar, sorunlar, krizler ile uluslararası güvensizlik birbirleriyle çok yakından ilgili kavramlardır. Güvenlik stratejilerinde sadece barışa ulaşılması değil, aynı zamanda ulaşılan ortamın korunması da sağlanmalıdır. Dolayısıyla, tesis edilen barış ve ateşkes şartlarının korunması çok önemlidir. Genelde dış müdahalelerle, savaşın bir daha başlamaması ve ateşkesin kalıcı olması için gayretler (barışın tesis edilmesi ve korunması) sarf edilir. Bu arada, daha da ileri gidilerek, yine dışarıdan müdahalelerle uyuşmazlığın tümden sonlandırılmasının yolları aranabilir. Taraflar, objektif olarak kalıcı çözümler üzerinde anlaşmaya varırlarsa, uzlaşma ve barışçı çözüm sağlanmış olacaktır.

Uluslararası alanda devletler dışarıdan herhangi bir tehdide maruz kaldıklarında ya da bölgelerinde oluşan tehditlerden etkilendiklerinde temel tercihleri, tehditleri minimize edecek bazı önlemler almaktır. Uluslararası alanda devletlerin karşılaşabileceği tehditler sadece askeri güç ve kuvvet kullanımından kaynaklanmaz. Günümüzde bir devletin güvenliğine yönelik tehditler, askeri, politik, ekonomik ve teknolojik alanlarda olabilmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik tehditleri, küresel düzeydeki gelişmelere paralel olarak, önemli ölçüde değişikliğe uğramıştır. Bu dönemde, realist düşüncenin alçak politika olarak tanımladığı sosyo-ekonomik konular, askeri-güvenlik sorunlarına oranla genel olarak daha dominant hale gelmiştir. 2003 yılında yayımlanan Avrupa Güvenlik Stratejisi'ne göre bu yeni tehditler; terörizm, kitle imha silahlarının yayılması, bölgesel çatışmalar, başarısız devletler ve organize suçlardır. Bu tehditler birbirleriyle bağlantılıda olabilmektedir: teröristlerin organize suç kapsamındaki faaliyetleri (kara para aklanması gibi) veya 11 Eylül'den beri gündemi meşgul eden ve insanlık için en büyük tehdit görülen teröristlerin kitle imha silahlarına ulaşa bilmesi durumu gibi. Bu yeni güvenlik tehditleri uluslararası niteliktedir, yani tek bir devletten kaynaklanmayıp sadece tek bir devlet için tehdit oluşturmamaktır ve bu durum, "güvensizliğin küreselleşme"sine, dolayısıyla uluslararası arenadaki hemen hemen tüm aktörlerin kendilerini bu tehditlere karşı mücadeleye katılmakla yükümlü hissetmesine yol açmıştır.

Uluslararası terörizm tehdidi, "güvensizliğin küreselleşme"sinin en önemli kanıtlarındandır. Şüphesiz, terörizm yeni bir olgu değildir; radikal politik ve sosyal değişim impoze etme amaçlı, çoğu zaman şiddet unsuru taşıyan faaliyetlerin varlığı yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Bununla birlikte, 11 Eylül 2001'deki terörist saldırılardan sonra terörle mücadele, uluslararası ilişkilerin yeni gündemi haline gelmiştir, çünkü bu saldırılar, teröristlerin her an ve her yerde faaliyette bulunabileceğini dünyaya göstermiştir. Bu yeni terörizm bugüne kadarki kavramsal çerçevesini aşmış, yeni bir şekil kazanmıştır ve artık çok daha yıkıcıdır. Fransız politolog Olivier Roy'a göre "yenilik terörizmin kendisinden değil, onun kitle imha silahlarına

ulaşma olasılığından kaynaklanmaktadır". Dolayısıyla, devletler bu büyük tehlikenin farkına varmalı ve daha önce teröre karşı aldıkları tedbirleri, bu çerçevede tekrar gözden geçirmelidirler[10].

Soğuk Savaş sonrası dönemde asimetrik nitelikli yeni tehdit ve riskler belirmiş ve devlet-dışı aktörler artan şekilde önem kazanmıştır. Dünyadaki mevcut askeri ve politik dengeler devletlerin birbirlerine doğrudan güç kullanmalarını güçleştirmekte, stratejik ve politik hedeflere ulaşabilmek için, daha etkili, maliyeti düşük ve örtülü bir mücadele yöntemi olan ve savaşın getireceği olumsuz sonuçlardan sakınma imkanı sağlayan terörizmi bir düşük yoğunluklu çatışma ve psikolojik savaş yöntemi olarak öne çıkarmaktadır. Uluslararası terörizm, bir yandan, bu sayede elde etmiş olduğu devlet desteğinin daha da etkili hale gelmesi sayesinde, diğer yandan küreselleşmenin ve modern teknolojinin getirdiği olanakları kullanarak devletlerden özerk, esnek ve daha etkili hareket etme yeteneği kazanarak, uluslararası barış ve güvenliğe yönelik ciddi bir tehdit olmaya devam etmektedir.

Terörizmle mücadele, bir devletin güvenliği ve egemenliği ile ilgili yüksek hassasiyetteki bir durumdur. Zira terör örgütleri, söylem bazında silahlı mücadeleyi araç olarak kullandıklarını ve devletten siyasal, sosyal, kültürel ve benzeri alanlarda adım atmasını beklediklerini iddia etseler de, sürekli olarak şiddetten beslenmekte ve devletleri, kendi şiddet ortamlarına çekmeye çalışarak devletin meşruiyetini sorgulanır hale getirmek istemektedirler. Bu nedenle, siyasal bir olgu olsa da, terörizme karşı mücadelenin demokratik bir düzen içerisinde hukuki yöntemlerle yürütülmesi gerekmektedir. Çünkü "hukukun üstünlüğü" ve "insan hakları" gibi evrensel ilkelerden uzaklaşılması durumunda yapılan yanlış uygulamalar, terör örgütlerinin istismar alanlarını genişleterek, uzun vadede terörizmle mücadeleyi olumsuz etkilemektedir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin kuvvet kullanımına karar vermesi dısında kuvvet kullanımının mümkün oldugu tek durum olan mesru savunma hakkının kullanılması, uluslararası hukuk kurallarına uygun olmak zorundadır. İstisnai bir durum olması nedeniyle uygulanması bir takım koşullara baglı olan mesru savunma hakkı; sınırsız bir hak olmayıp silahlı saldırı, gereklilik, orantılılık ve aciliyet kosulları ile sınırlandırılmıstır. Antlasmalar hukuku, mesru savunma hakkını silahlı saldırı kosulu ile sınırlandırmıstır. Uluslararası Adalet Divanı (UAD) da, Nikaragua Davası'nda mesru savunma hakkına basvurulabilmesi için devletin silahlı bir saldırıya maruz kalması gerektigine karar vermistir. Divan

[10] Emine Akçadağ, "Yeni Güvenlik Tehditleri, Avrupa Birliğinin Geleceğine İlişkin Sonuçları Ve Türkiye Faktörü" , http://www.academia.edu/3057297/YEN%C4%B0_G%C3%9CVENL%C4%B0K_TEHD%C4%B0TLER%C4%B0_AVRUPA_B%C4%B0RL%C4%B0%C4%9E%C4%B0_N%C4%B0N_GELECE%C4%9E%C4%B0NE_%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0N_SONU%C3%87LARI_VE_T%C3%9CRK%C4%B0YE_FAKT%C3%96R%C3%9C_New_Security_Threats_and_Results_for_the_Future_of_the_European_Union_and_Turkey_Factor s.76, (Erişim; 25.05.2016)

Petrol Platformları Davası[11] ve Duvar Kararında[12] sözkonusu içtihadını teyit etmistir. Doktrinde de, mesru savunma hakkının söz konusu olabilmesi için silahlı saldırı koşulunun gerekliligi hususunda genel bir mutabakat olusmustur. Buna göre, mesru savunma hakkının söz konusu olabilmesi için öncelikle ister dogrudan, ister dolaylı olsun silahlı saldırı düzeyine ulasmış bir kuvvet kullanımının gerçeklesmesi gerekmektedir. Silahlı saldırı boyutuna ulasmamış terörist eylemler, mesru savunma çerçevesinde karşı güç kullanılmasına olanak vermemektedir. Aksi takdirde, teröristleri destekleyen devletin ülke bütünlügünün ihlali söz konusu olacaktır. Diger yandan, terörist eylem silahlı saldırı boyutuna ulasmış olmakla birlikte, eylem teröristlerin üslendigi devlete izafe edilemiyorsa ya da devletin terörizme yönelik destegi silahlı saldırı boyutuna ulasmamışsa, söz konusu devletin ülkesine karsı kuvvet kullanmak hukuka aykırı olacaktır.[13] Bu durumda, öncelikle terörist eylemlerin ve terörizme yönelik devlet desteginin silahlı saldırı teskil edip etmeyecegi ve teröristlerce gerçeklestirilen silahlı saldırının hangi durumlarda terörist faaliyetlerin ülkesinde devam ettigi devlete izafe edilebilecegi hususunun çözüme kavusturulması gerekliligi ortaya çıkmaktadır.

4. SONUÇ

Terörizmin günümüz koşullarında sıcak savaşların yerini aldığı bir gerçektir. Terörizmin dış kaynaklardan beslenmeden varlığını sürdüremeyeceği de apaçık ortadadır. Bu durumda devletlerin terör örgütlerini siyasi amaçları için kullanmaktan vazgeçip kararlılıkla mücadele etmesi gerekmektedir. Bu, bir veya iki devletin verebileceği bir savaş değildir. Uluslararası anlaşmalar, işbirlikleri sadece yazı üstünde değil fiiliyatta da kendini göstermelidir. Aksi takdirde terör örgütlerinin yöntem ve hedeflerine bakıldığında, tesiri çok daha yüksek saldırıların ve önüne geçilemez bir kıyımın kaçınılmaz olması işten bile değildir.

Terör, tarih boyunca var olan bir olgudur. Muhtemelen önümüzdeki yüzyılda da varlığını hissettirir bir şekilde sürdürecektir. Ancak bu durum teröre göz yummayı, ve terörü beslemeyi değil, teröre karşı daha sıkı tedbirler almayı gerektirir.

Uluslararası sistemin aktörleri olarak uluslararası kuruluşlar, teröre karşı kollektif bir uluslararası eylem oluşturma potansiyeli en yüksek olan

---

[11] **Case concerning Oil Platforms**, *ICJ Reports*, 2003, para.54

[12] **Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory** (Advisory Opinion), *I.C.J. Reports*, 2004, para. 139

[13] Schachter, Oscar, "The Lawful Use of Force by a State against Terrorist in another Country", **Terrorism & Political Violence Limits & Possibilities of Legal Control,** ed. Henry H. Han, Oceana Yayınevi, New York, 1993, s. 249.

yapılardır; bu yüzden, bu aktörler devletleri teröre karşı ortak eyleme geçmenin gerekliliğine ikna etmede kullanılabilecek önemli araçlar olarak görülebilir. Uluslararası kuruluşlar devletleri bu soruna karşı aynı yaklaşımı benimsemeye ikna edebilirlerse, bu küresel sorunla daha etkin mücadele edilebilecektir.

KAYNAKÇA

AKÇADAĞ, Emine, "Yeni Güvenlik Tehditleri, Avrupa Birliğinin Geleceğine İlişkin Sonuçları Ve Türkiye Faktörü ", http://www.academia.edu/3057297/YEN%C4%B0_G%C3%9CVENL%C4%B0K_TEHD%C4%B0TLER%C4%B0_AVRUPA_B%C4%B0RL%C4%B0%C4%9E%C4%B0_N%C4%B0N_GELECE%C4%9E%C4%B0NE_%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0N_SONU%C3%87LARI_VE_T%C3%9CRK%C4%B0YE_FAKT%C3%96R%C3%9C_New_Security_Threats_and_Results_for_the_Future_of_the_European_Union_and_Turkey_Factor_

ALKAN, Necati, Söz Bitmeden Terörle Mücadelede Önleme Stratejileri, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

AYDIN, Devrim, "Terör Eylemlerinin Siyasal Suç Açısından Değerlendirilmesi, Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt 2, Sayı 7 2006.

BAL, M. Ali, Savaş Stratejilerinde Terör, İstanbul 2005.

BAŞEREN, Sertaç, "Terörizm, Kavramsal Bir Değerlendirme ve Hukuki Mücadele Yaklaşımları", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı:1, 1998.

BAŞEREN, Sertaç, Uluslararası Hukuk Açısından Terörizm, Dünyada ve Türkiye'de Terör, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 1. Baskı, Ankara, 2002

BAŞEREN, Sertaç, Uluslararası Hukukta Devletlerin Münferiden Kuvvet Kullanmalarının Sınırları, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003

BAŞEREN, Sertaç, "Terörizm ve Uluslararası liskiler," Stratejik Arastırmalar Dergisi, Şubat 2003

BOZKURT, Enver, Birleşmiş Milletler Sisteminde Kuvvet Kullanma, Nobel Yayınları, Ankara 2003.

CASE CONCERNING OIL PLATFORMS, *ICJ Reports*, 2003, para.54

ERGİL, Doğu, "Uluslararası Terörizm", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/457/5195.pdf

GÜRSOY, Barış, Soğuk Savaştan Günümüze Asimetrik Tehdit, İstanbul, 2005, s.100

LARSCHAN, Bradley, "Ülkelerarası Terörün Kontrolü Yasal Yönleri", Ohio N. U. L. Rev., Cilt 13, Sayı 1, 2013.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

KARŞILIKLI BAĞIMLILIK KURAMI PERSPEKTIFINDE AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASINDA ULUSLARARASASI ÖRGÜTLERİN YERİ VE ÖNEMİ: BM ÖRNEĞİNDE

Yıldırım TURAN[1]
Agil MAMMADOV[2]

ÖZET

Küçük veya bağımsızlığını yeni kazanmış devletler dış politika oluşum sürecinde özellikle diğer devletlerle ilişkilerini kurmada daha hassas yanaşmaktadırlar. Karşılıklı bağımlılığın olumlu yönlerini kendi politikalarında yansıtarak devletin olgunlaşma sürecini sağlam temeller esasına oturtmaya çalışmaktadırlar. Bağımsızlığını yeni kazanmış Azerbaycan`da diğer devletlerle diplomatik ilişkilerin kurulmasından hemen sonra uluslararası ilişkilerin temel aktörlerinden biri olan uluslararası örgütlerle ilişkilere önem vermeye başlamıştır.

Azerbaycan dış politikasını yirmi dört yıllık dönemini özetlediğimiz zaman en çok kullanılacak olacak olan terimlerden bir tanesi " İşbirliği" olduğunu söylemekte yarar vardır.Azerbaycan`ın dünya devletleri ile diplomatik ilişkilerin kurulmasından hemen sonra üyeliğine müracaat ettiği uluslararası örgütlerle olan ilişkileri, Azerbaycan`ın bölgesel ve küresel güçler ile ekonomik ilişkileri, hatta dış politikada en önemli sorunundan biri olan Dağlık Karabağ sorununu bile uluslararası örgütlerin yardımı ile uluslararası hukuka dayanarak bu sorunu da karşılıklı bağımlılığa dayanarak çözmek niyyetinde olduğunu gözlemleyebiliriz.Bu çalışmada, Azerbaycan dış politikası karşılıklı bağımlılık kuramı perspektifinde BM`ile olan ilişkileri incelenecektir.

Anahtar Kelimler: *Azerbaycan, Dış Politika, Karşılıklı Bağımlılık Kuramı, Uluslararası Örgüt, Birleşmiş Milletler*

1. GİRİŞ

Dış Politika esasen iç politikanın dışa dönük bir uzantısı olmakla birlikte, uygulama alanının niteliği dolayısıyla, uluslararası ilişkiler yada uluslararası sistemle yakından ilgilidir. Dış politika kararlarının ana özelliği, dışarıda yani diğer uluslararası aktörlerin bulunduğu alanda uygulanmak durumunda olmasıdır. Dış politika, bir ülkenin sınırları içerisinde oluşan süreç

[1]*Sakarya Üniversitesi, "Uluslararası İlişkiler Bölümü", Yrd. Doç, yildirimturan@sakarya.edu.tr*
[2]*UNEC, TUDİFAK "İktisat ve İşletme" Bölümü, Öğr.Gör, Bakü, aqil.arifoglu@gmail.com*

değildir. Oldukca kompleks resmi ve gayri resmi ilişkilerin, çatışmaların ve işbirliklerinin oluşturduğu bir sistem içerisinde oluşur ve gelişir.

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonrakı dönemde, ülkenin içyapısına ve siyasi gelişimine bağlı olarak, Azerbaycan`ın iç ve dış politikasında değişkenlere de sebep olmuştur. Bağımsızlığının ilk yıllarında iktidarın iki defa el değiştirmesi karar alıcıların belirleyiciliğine ve bulundukları pozisyona göre farklı davranma eğilimlerinde kendini gösterirken, devletin yeni yeni yapılandırılması ve yapıda sorunun olması, toplumsal değişkeninde her iktidarın zamanında farklı algılandığını söyleyebiliriz.

Azerbaycan bağımsızlığını elde etmesinin ardından tüm dünya devletlerine eşit hukuka dayalı, barışçıl ve dostane ilişkiler kurma isteğini dyurmuştur. Azerbaycan dış politikada toprak bütünşüğüne saygı, eşit hukuka dayalı ilişkiler ve barışı sağlama ve sürüdürme ilkelrini temel olarak almıştır. Dış devletlerle ilişkilerini bu ilkeler üzerine kurmaya çalışmıştır. Bağımsızlığın hemen ardından karşılaştığı dış politik sorunların barışçıl yollardan çözümü ise en öncelikli amaç olmuştur.

Ayaz Mutallibov dönemine de baktığımız zaman, dış politika tercihinde diğer devletlerle karşılıklı bağımlılığı değil, daha çok bağımlı bir dış politika izlediğini görebiliriz. Bağımsızlığının ilk yıllarında Azerbaycan özellikle Rusya`ya bağımlı bir dış politika anlayışı benimsenmiş, Azerbaycan dış politikasında karşılıklı bağımlılık süreci E. Elçibey döneminden başlayarak, bu sürecin H. Aliyev döneminden daha da hızlandırıldığını söyleyebiliriz.

2. ULUSLARARASI ÖRGÜTLERIN DIŞ POLITIKADA ROLÜNE LIBERAL BAKIŞ

Realizm karşısındaki en kuvvetli alternatif olarak tanımlanmaktadır. Realizmde olduğu gibi liberalizmde de kendine özgü entelektüel tarihi mevcuttur. Liberalizmi dikkatleri üzerine çekmesinin bir sebebi de realizmin yetersiz kaldığı alanlarda söz sahibi olmasındadır. Bunlardan belli başlıları devletin dış poltika davranışlarında iç siyasetin etkileri, küresel ekonomide karşılıklı bağlılıklar ve küresel norm ve kurumların uluslararası alanda yarattığı işbirliğim ortamları sayılabilir (Kegley,2012; 43), (Weber, 2010; 40).

Dış politikayı belirleyen bağımsız bir değişken olarak uluslararası sistem ele alınacak olursa, buna 2 boyuttan bakmak gerekecektir; İdealist ve Realist Yaklaşım. Rasyonalist idealizmin kurucusu Grotius`a göre devletler, diğer devletlerin çıkarlarını dikkate almadan ve salt kendi gereksinimlerine göre hareket edemezler. Dolayısıyla devletleri yönlendiren, raison d`etat değildir. Devletler, toplumsal baskı neticesinde, tıpkı insanlar gibi moral

standartlara uymak durumundadırlar. Grotius`a göre, devleti yönlendiren, uluslararası toplumdur. Uluslararası toplum, bir işbirliği halidir; bu durumda, orada dışlama ve rekabetin olmaması gerekmektedir. Uluslararası ilişkilerde radikal idealizmin okulunu temsil eden Kant ise, evrensel barış şartları için tek bir uluslararası topluma ve tek bir dünya devletine ihtiyaç olduğunu ileri sürmüştür. İdealistlere göre, uluslararası örgütler vasıtasıyla sistemde devletler arasında ahenk ve uyum kalıcı olurken; askeri gücün önemi giderek minimum düzeye gerilemektedir. Bu anlamda, örgütlenme ve kurumlaşma, uluslararası sistemin anarşik yapısının zararlı etkilerini yumuşatmaktadır (İşyar, 2013; 299-300).

Etkileşiminin başlangıç noktası olarak devletlerin neden uluslararası örgütlere üye oldukları sorusu üzerinde durmak gereklidir. Devletlerin neden uluslararası örgütlere üye olduklarına yönelik çeşitli ve birbirlerini tamamlayıcı açıklamalar bulmak mümkündür. Öncelikli olarak devletlerin uluslararası örgütlere üye olma tercihlerini, uluslararası politika sahnesinde önlerine çıkan çeşitli kriz dönemlerinde yalnız ve birbirinden bağımsız hareket etme seçeneğine karşı kendi aralarında bir işbirliği ortamı yaratmak istedikleri varsayımına dayandırabiliriz. Ayrıca devletleri çeşitli küresel/bölgesel sorunlarla başa çıkmaya yönelik çabalarında ortaya çıkan bu maliyeti bu işbirliği sayesinde azaltmak isteyecekleri de düşünülebilir. Uluslararası örgütlerin dış politika üzerinde etkisi olduğunu savunmak öncelikle, uluslararası örgütlerin uluslararası sistemin başat aktörleri olan devletlerden ayrı hareket edebildikleri ve diğer aktörler üzerinde onların davranışlassrını değiştirici etki yapabildikleri önkabulune dayanmaktadır(Terzi, 2014; 76).

Uluslararası örgütler, tarih boyunca barışın korunması kurulmalarının temel nedeni olarak ileri sürmüşlerdir. Uluslararası barış için kurumsal bir yol haritası liberal ve sosyal inşacı düşüncede çizilmiştir. Liberaller karşılıklı bağımlılığa karşı ve işbirliği imkanına vurgu yaparken sosyal inşacılar ise fikir ve normların merkezliğine atıfta bulunmaktadır. Böylesi bir yaklaşım, yeni işbirlikleri ve ittifaklar mekanizması yolu ile gücün yeniden dağıtılmasının barışı sağlayacağını düşünen realist düşünürler tarafından savunulan güç dengesi sistemine bir alternatif olarak dile getirilmektedir. Küresel toplum genelde güç dengesi büyük bir savaş sonucunda bozulduğunda barışa ulaşmak için uluslararası örgüt seçeneğine başvurmuştur (Kegley,2012; 429).

Liberaller uluslararası örgütlerin en önde gelen destekçileri arasındadır. Bu liberal kurumsalcılığın görüşlerinde açık şekilde görülmektedir. Kurumsalcı yaklaşıma göre devletler çıkarları öyle gerektirdiği için işbirliği yapmaktadırlar. Bu, devlet çıkarlarının her zaman uyum içinde olduğu anlamına gelmemektedir, fakat devletler arasında işbirliğinin rasyonel ve mantıklı olduğu ve sayıları gittikçe artan önemli karşılıklı çıkar alanları bulunmaktadır. Bu yüzden uluslararası örgütler küresel sistemdeki karşılıklı bağımlılığın derecesini yansıtmaktadırlar ve devletlerin ayrı hareket etme

yerine birlikte hareket etmelerinin daha fazla başarı getireceğinin farkına varılmasını ortaya koymaktadır.Karşılıklı çıkar alanlarında devletlerin mutlak kazanç elde etme istekleri göreceli kazançla ilgili kaygılarına üstün gelmektedir (Heywood, 2013; 515).

Jervis`e göre, uluslararası ilişkilerde devletler, işbirliğine pek yanaşmıyorlar. Çünkü, sistem, devletlerin birbirlerini istismar etmelerini engellemiyor. Bu noktada, uluslararası örgütlenmenin, kısmen bu durumu değiştirebileceği iddia edilebilir. Bu çerçevede, uluslararası örgütün hedeflediği işbirliği alanı ne derecede dar ve spesifik olursa, devletler de hak ve egemenlik yetkilerinden daha rahatça feragat ederek işbirliği yapmakta ve devam ettirmekte zorlanmazlar. Bu tip örgütlerde, hedefler de zaman içinde büyütülebilir (Jervis, 1986; 63-64).

3. KARŞILIKLI BAĞIMLILIK VE ULUSLARARASI ÖRGÜTLER ETKILEŞIMI

Karşılıklı bağımlılığın çok ileri düzeylere ulaştığı günümüz uluslararası sisteminde "dış" ve "iç" ayrımının sınırlarla ortaya konulması da ne kadar gerçeği yansıtmaktadır ayrı bir tartışma konusudur. Geleneksel yaklaşım dış politikanın iç politikadan farklılığını ifade ederken, çoğulcu yaklaşımlar bu farkın aslında çok az olduğunu ve ayrım yapmanın zor olduğunu iddia etmektedirler. Holsti'ye (1992: 9) göre dış politika bir devletin ihtiyaçları, arzuları ve kapasitesi çerçevesinde, karar-alma süreci ile belirlenen ve bu amaçları elde etmek için dış çevresine dönük siyasal nitelikli tutum ve davranışları olarak ifade edilebilir. Dış politika bir devletin bazı çıkarları elde etmek için belirleyip kendi dışında kalan dünyaya (diğer siyasal aktörlere) yönelttiği eylemler olarak görülebilir. Burada ifade edilmesi gereken önemli husus bu eylemlerin yöneltildiği "alanın" devletin hükümranlık alanı dışında olması gerçeğidir (Baharçiçek ve İnan, 2013; 102).

Teorik yaklaşımlar incelendiğinde de görüleceği gibi, 1. Dünya Savaşı ve sonrası sürece İdealizm, 2. Dünya Savaşı ve sonrası döneme Realizm damgasını vurmuş, Davranışsalcı ekolün gelenekselci yaklaşıma başkaldırısı ile başlayana süreçte, realist bakış açısının uluslararası ilişkiler disiplinindeki tekel rolü, 1970`lere doğru önce çoğulcu ve sonra da küreselci anlayışlarca sarsılmıştır. Bu sürecin sonucunda uluslararası ilişkiler araştırmalarının 1970`lere giderek daha fazla küresel bağımlılık (dependency) ve/ veya karşılıklı bağımlılık (interdependency) kavramlarıyla ve bunların dünya politikası üzerindeki etkilerinin araştırılmasıyla ilgilenmeye başladıkları görülmektedir (Toklu, 2006; 29).

Karşılıklı bağımlılık analitik bir sözcük olarak, bir sistemin değişik yerlerindeki aktörlerin ya da olayların birbirleri etkilediği durumlara

gönderme yapar. Basit bir şekilde söylersek, karşılıklı bağımlılık birbirine bağımlı olmak demektir. Böyle bir durum kendi içinde ne iyidir ne de kötü: karşılıklı bağımlılığın çoğu da olabilir azı da (Nye ve Welch, 2015; 351).

Kurumsal liberalizm`in önemli düşünürlerinden Robert Keohane, realizm teorisini özellikle devletlerarası işbirliğini açıklamada yetersiz kaldığı için eleştirmektedir. Halbuki devletler realistlerin öngördükleri gibi çoğunlukla savaşmayıp, daha çok işbirliklerini sürdürmektedirler. Bunun temel sebebi de uluslararası ilişkilerde var olan karşılıklı bağımlılıktır. Uluslararası örgütler belirsizliği ve korkuyu azaltır ve karşılıklı olarak yararlı sonuçlara varılmasını sağlarlar. Ayrıca uluslararası kurumların yarattıkları rejimler devletlerin davranış biçimlerini değiştirip, bir işbirliği geleneği oluştururlar. Böylece bir alandaki işbirliği diğer alanlar da işbirliğini geliştirir (Uzer, 2008; 171-172).

Realist eleştirilerine yönelirken Keohane, barışçıl değişim teorisinin önemini vurgulayarak, normlar, kurumlar ve devlet dışı aktörlere daha fazla vurgu çağrısını yapmıştır. Birçok devletler de, işbirliğinin faydaları ve kendi güvenliklerini sağlamak için birlikte çalışmaya eğilimlidirler. Mevcut işbirlikçi projeler, gelecekte daha fazla işbirliğine yol açabilecektir (Waltz, 1986; 334).

Uluslararası ilişkilerdeki çok sayıda çatışma kaynağına rağmen devletler çoğu zaman işbirliği yapar. Neo-liberal akademisyenler, neo-realistlerin uluslararası işbirliği konusundaki kötümserliğinin, bütüncül rasyonel devletler dünyasında bile geçerli olmadığını göstermeye çalışır. Devletler, işbirliğini geliştirecek davranışları teşvik etmek için karşılıklı kurallar, beklentiler ve kurumlar oluşturabilir (Goldstein ve Pevehouse, 136; 2015).

Uluslararası örgütler zayıf ve küçük devletlerinde insiyatif kullanması açısından günümüz demokrasisinde önemi büyüktür. Küçük devletler tarafından daha fazla benimsenen kurumlar olabiliyorlar. Bir devlet bir oy ilkesinin işlediği BM sistemi küçük ve güçsüz ülkelerin koalisyonu için iyi bir zemin oluşturmaktadır (Arı, 2008; 423-424).

Daha şeffaf, ortak ve karşılıklı mutlak kazançlar içeren, belirsizliğin azaldığı, ortak değer ve çıkarların paylaşıldığı bir uluslararası düzenin oluşumuna uluslararası kurumların katkısı yadsınamaz (Arı, 2014: 159).

4. AZERBAYCAN DIŞ POLITIKASI VE BM İLIŞKILERI

Singer`a göre devletler, amaçlarının peşinde koşan organizmalardır. Bu gibi yaklaşımlar, dış politikayı esasa ilişkin olarak, hedefler/amaçlar, bunlara ulaşmak için kullanılan strateji ve taktikler; bir takım yönelim ve

orientasyonlar veya bazı gözlemlerden hareketle elde edilen dolaylı algı ve çıkarımlar (inferences) olarak tanımlanmaktadır (İşyar, 2013; 203-204).Singer`in tanımlanmasından yola çıkarak Azerbaycan dış politikasını kendi hedeflerine, amaçlarına varmak için uluslararası politik arenada uluslararası örgütleri de bir hedef olarak görmüş ve ekonomik, siyasi, askeri, kültürel alanda bu tür kurumlara büyük önem vermiştir.

Azerbaycan, dış politika ilkelerinin ana çerçevesi Anayasa'da da yer almaktadır: "Azerbaycan Cumhuriyeti diğer ülkelerle ilişkilerini, bu ülkelerce de kabul görmüş uluslararası hukuk normları ile belirtilen ilkeleri esas alarak kurma arzusundadır".Bu bakımdan dış politika hedeflerini şöyle sıralayabiliriz: Ülkenin bağımsızlığını, egemenliğini ve uluslararası hukukta kabul görmüş sınırları çerçevesinde toprak bütünlüğünü korumak, onun güvenliğini bölgesel ve uluslararası güvenlik sistemi ile sağlamak; uluslararası ve bölgesel kuruluşlara katılmak, barış içinde birarada yaşama ilkesinden hareketle uluslararası platformda yer almak; diğer devletlerle bilimsel, kültürel, insani ilişkiler ve geniş enformasyon alışveriş mekanizmaları oluşturmak; çıkarları Azerbaycan'ın devlet çıkarları ile uyumlu devletlerle ittifak ilişkileri kurmak ve ülkenin uluslararası konumunu güçlendirmek için bu devletlerin imkanlarından yararlanmak; ülkenin demokratik ve serbest piyasa ekonomisi yolu ile ilerlemesini, ülke içinde ve dışarıda bağımsız politika yürütülmesini, herhangi bir dış müdahaleye yol vermeden devlet yapısındaki reformların tamamlanmasını sağlamak; bölgede varolan çatışmaların ortadan kaldırılmasına ve karşılıklı ilişkilerin kurulmasına çalışmak; Azerbaycan'a karşı yürütülen dış baskıları bertaraf etmek için uluslararası kuruluşlarla ilişkiler kurmak; vatandaşların temel hak ve hukuklarının korunmasına yönelik uluslararası normların uygulanmasını sağlamak; planlanmış ve halkın çıkarlarına uygun dış politika yürüterek ülke ekonomisinin uluslararası ekonomiye uyum sağlayabilmesi için tüm imkanları kullanmak (Hasanov, 1998; 12-13), (Eyvazov, 2004; 62-63).

Siyasi alanda Azerbaycan'ın dış politikasının temeli uluslararası hukuk normları ve prensipleri ile düzenlenen ülkelerarası ilişkilere saygıdan, uluslararası ve bölgesel sorunları diplomatik yollarla çözüme kavuşturmaktan, ülkelerin egemenlik haklarına saygı ile yaklaşmaktan; ekonomik alanda, karşılıklı faydalı ekonomik ilişkiler kurmaktan, diğer devletlerin imkanlarından Azerbaycan ekonomisinin, Azerbaycan'ın imkanlarından ise diğer devletlerin yararlanması için ilişkilerin geliştirilmesinden, karşılıklı çıkarların uzlaştırılmasından ve korunmasından; kültürel alanda ise ülkelerarası ilişkilerdeki her türlü sorunu ortadan kaldırmaktan, kültürel birikimlerin paylaşımından oluşmaktadır (Hasanov, 1998; 14).

Bağımsızlığını ve çıkarlarını korumak, bu alanda karşılaşılan problemleri uluslararası destek sağlayarak çözmek için Azerbaycan dış politikası uluslararası ve bölgesel teşkilatlarla sıkı ilişkiler kurmaya

çalışmaktadır. Bu bakımdan özellikle BM ile sıkı çalışmalar yürütülmektedir. Bu ve bunlar gibi uluslararası ve bölgesel kurum ve kuruluşlar ile yürütülen çalışmaların temelini, Azerbaycan dış politikasının en önemli problemi olan Ermenistan'ın saldırılarının önlenmesi, işgalci Ermeni güçlerinin ülke topraklarından çıkarılması, Dağlık Karabağ probleminin çözümü için uluslararası desteğin sağlanması oluşturmaktadır. Bunun yanında Azerbaycan devleti bağımsızlığın korunması ve kuvvetlendirilmesi, piyasa ekonomisi yönünde reformların gerçekleştirilmesi ve dünyaya entegrasyon sürecinde uluslararası kuruluşların rolünden ve desteğinden faydalanmayı amaçlamaktadır. Bunun için bağımsızlığın hemen ardından kısa sürede Azerbaycan BM`ye üye oldu (İbadov, 2007; 40).

Azerbaycan`ın ikinci kez uluslararası arenaya bağımsız devlet olarak girmesi 18 Ekim 1991`de bağımsızlığını ilan etmesi ile olmuştur. Ülkenin uluslararası arenaya bağımsız devlet olarak yeniden dönüşünü ifade eden 18 Ekim 1991 tarihli Bağımsızlık Beyannamesi, Azerbaycan`ın diğer devletlerle ilişkilerini uluslararası hukuk çerçevesinde devletlerin eşitliği, güç kullanmama ve güç kullanmama tehdidinde bulunmama, devlet sınırlarının değişmezliği, çatışmaların barışçıl araçlarla çözümü, diğer devletlerin içişlerine müdahele etmeme, insan hakları ve temel hak ve özgürlüklere saygı gösterme, hakların eşitliği ve onların kendi kaderini belirleme hakkı, devletlerin işbirliği, uluslararası hukutan doğan sorumlulukları yerine getirme ve benzeri ilkelere dayandıracağını belirtiyordu. Bağımsızlık Beyannamesi`nde belirtilen noktalarıb ardından Azerbaycan`ın uluslararası arenada takip edeceği ilkeler Azerbaycan Parlamentosunun 29 Ekim 1991 tarihinde BM`ye yaptığı çağrıda ifade edildi. Sözkonusu ilkeler Parlamentonun çağrısında, " Azerbaycan Cumhuriyeti`nin 1920 Nisan`ında Rusya devletinin askeri müdahele ile lağvettiği bağımsızlığını hakim iradesine dayanarak yeniden ilan ettiği, demokrasi, özgürlük ve eşitlik ilkeleri esasında uluslararası arenada kendine yakışır bir yer edinmeyi, kendi olanakları ölçüsünde uluslararası güvenliğin ve işbirliğinin güçlendirilmesine katkıda bulunmayı istediği, BM Nizamnamesini kabul ettiği ve ondan doğan sorumlulukları yerine getirmeye hazır olduğunu" beyan ederek, Nizamnamenin 4. Maddesi uyarınca BM üyelerinden onu bu örgüte üye olarak kabul etmelerini istiyordu (Cafersoy, 2001; 66-67).

BM Güvenlik Konseyi Ermenistan – Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununa ilişkin 822, 853, 874, 884 sayılı kararnameleri kabul etmiştir. Birleşmiş Milletler sistemi, uluslararası barış ve güvenliğin korunması konusunda birincil sorumluluğu Güvenlik Konseyine vermiştir. Konsey bu görevini yerine getirirken barışçıl ve zorlayıcı önlemler olmak üzere iki farklı olanaktan yararlanmaktadır. Güvenlik Konseyi çatışma çözümünde barışçıl yöntemleri kullanırken daha çok tavsiye niteliğinde karalar almaktadır ve uyuşmazlığın herhangi bir aşamasında taraflara tavsiye niteliğinde çözüm

arayışları teklifinde bulunabilir. Dağlık Karabağ sorununa ilişkin Güvenlik Konseyinin almış olduğu kararlara dikkat edildiğinde bu kararların barışçıl önlemlerden olduğu açıkça görülmektedir (İbadov, 2007; 156).

Nitekim, BM çerçevesi içinde sorunun çözümüne yönelik olan en önemli karar BM Genel Kurulunda alınmıştır. 14 Mart 2008 tarihinde BM Genel Kurulunun 62. Oturumunda " işgal altındaki Azerbaycan topraklarının durumu" başlıklı bir karar kabul edilmiştir. 39 kabul, 7 karşı oyun kullanıldığı ve 100 üyenin katılmadığı oylama sonucunda alınan kararda Azerbaycan`ın uluslararası alanda kabul edilmiş sınırlarında toprak bütünlüğü desteklenmiş ve işğal altındaki topraklardan tüm Ermeni kuvvetlerinin çekilmesini istemiştir. Karar işgal altındaki topraklardan göç etmek zorunda kalanların evine dönme hakkını da teyit etmektedir (Kasım, 2011; 36).

Azerbaycan'ın işbirliği yaptığı en önemli kurumların başında Dünya Bankası gelmektedir. Bağımsızlığını elde ettikten hemen sonra 1992 yılından Dünya Bankası üyesi olan Azerbaycan, bu işbirliğine büyük önem vermektedir.Bildiğimiz gibi Dünya Bankası'nın verdiği kredilerden sadece üye devletler yararlanmaktadır. Krediler uzun vadeli olup, talep eden ülkenin ekonomik gelişme programlarının ihtiyacına göre verilmektedir (Suleymanov,2003; 141).IMF ve Dünya Bankası'yla işbirliği çerçevesinde yeniden yapılanma ve özelleştiren programları resmi programları yürütmeye başlamıştır (Yılmaz ve Sayın, 32).

1993 yılından Azerbaycan Birleşmiş Milletlerin Sanayi Gelişimi Örgütü'nün üyesidir.

2000 yılında Örgüt çerçevesinde Azerbaycan "Sanayi gelişmesi alanında işbirliği hakkında Memorandum "imzalamıştır.

2005 yılında Azerbaycan ile Kurum arasında "2005-2010 yılları üzereİşbirliği hakkında Çerçeve Programı "imzalanmıştır.

Kurum tarafından Azerbaycan'da çeşitli alanlarda, özellikle enerji verimliliğini artırmak, milli sanayi istatistiksel yazılımların gelişimi, küçük ve orta işletmelerin desteklenmesi, çevrenin iyileştirilmesi vb. alanlarda çeşitli projeler gerçekleştirilmektedir (Quliyev ve Mahmudov, 2011; 28).

5. SONUÇ

Uluslararası ilişkiler teorilerinin temel amacı olan savaşı koruma, barışı tesis etme konusunda temel amacı olan bu disiplinin Azerbaycan dış politikasına etkileşimi, barışı tesis etme konusunda devletlerarası ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, uluslararası örgütlerin dış politikada etkisinin artırılması noktasında karşılıklı bağımlılığın pozitif yönlerinden yararlanarak dış politikada daha aktif rol alarak sorunları tek başına değil karşılıklı

bağımlılığa dayanarak çözmek niyyetindedir. Aslında devletlerin dış politikada, uluslararası politikada etki etme gücüne baktığımız zaman, küçük devletlerin dış politikada başka seçeneğinin olmadığını da büyük ölçüde görebiliriz.

Azerbaycanda bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren dış politika çok yönlü bir dış politika anlayışını benimseyerek, dış politakada hareket alanını daha da genişletmeye çalışmıştır. Bağımsızlığını yeni ilan etmiş devlet olarak, diğer ülkelerle diplomatik ilişkiler kurmakla beraber, uluslararası örgütlere de entegre olmaya çalışmıştır. Dış politikada çeşitlendirme ve farklı altenatifler açısından uluslararası örgütlerle ilişkiler önemli bir yer tutmaktadır. Bu süreçte karşımıza çıkan en önemli örgütlerden bir tanesi de Birleşmiş Milletlerdir. Uluslararası evrensel bir örgüt olarak karşımıza çıkan Birleşmiş Milletler ile Azerbaycanın sık ilişkileri güvenlik sorunu olan Dağlık Karabağ sorunu ile başlamıştır.

Azerbaycan-BM ile ilişkileri incelediğimizde bu örgütün Azerbaycan dış politikasında faydalılık emsalına dikkat ettiğimiz zaman, karşımıza farklı sonuçlar çıkabilmektedir. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonrasında siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik açılardan önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır.Bu sorunlar Azerbaycanda da kendisini göstermiştir. BM ile ilişkilerde de siyasi, askeri sorunları çözmekte zorluklar olmakla beraber, sosyal ve ekonomik açılardan faydaları da yadırganamaz.Dış politikada temel sorunumuzu (Dağlık Karabağ) çözebilmekte yeteri kadar desteği alamasakda, sosyal hayatın bir çok alanlarında örgütün Azerbaycanda önemli girişimleri bulunmaktadır. BM`nin kurumsallaşmış organları ile BM Kalkınma Programı (UNDP), Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, BM Çocuk Fonu, BM Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu, Sanayi Kalkınma Örgütü, Dünya Sağlık Örgütü, BM Kadınlar Vakfı, Atom Enerjisi Ajansı gibi kurumlarla alanlarda daha başarılı işbirlikleri devam ettirilmektedir.

Azerbaycan uluslararası barış ve güvenliğin güçlendirilmesi ve korunmasında, sürdürülebilir kalkınma sürecinde BM'nin önemli rol oynadığını kabul etmekle beraber, dış politikada bu sürece daha hassas yaklaşdığını gözlemleyebiliriz.

KAYNAKÇA

ARI Tayyar, (2014), Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri, Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar, Dora 1. Basım, Ekim

ARI Tayyar,(2008) Uluslararası İlişkiler Teorileri, (Çatışma,Hegemonya, İşbriliği), Marmara Yayınevi, 5. Baskı, Bursa.

BAHARÇİÇEK Abdulkadir, İNAN C. Emek, (2013), Dış Politika'nın Belirlenmesinde Ulusal Güvenlik Algısının Rolü, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, İlkbahar Cilt:4 Sayi:1.

*GOLDSTEİNS. Joshua ve PEVEHOUSE C. Jon (*2015*), Uluslararası İlişkiler,* Çeviren: Haluk Özdemir,BB101 Yayınları: 1. Baskı: Ağustos

HASANOV Ali, (1998), Azerbaycanın Xarici Siyaseti: Avropa dövletleri ve ABŞ (1991–1996), Bakı,Azerbaycan Neşriyyatı.

HEYWOOD Andrew, (2013), Küresel Siyaset, Çeviren: Nasuh Uslu, Haluk Özdemir, Adres Yayınları, 1. Baskı: Şubat,

İBADOV Adalet, (2007), Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu Ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İŞYAR Ömer Göksal, (2013) Karşılaştırmalı Dış Politikalar Yöntemler,Modeller, Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası, 2 Baskı, Dora Yayınevi, Bursa.

JERVIS Robert, (1986) "From Balance To Concert: A Study of International Relations Security Cooperation, Cooperation Under Anarchy, (ed) Kenneth A.Oye, Princeton NJ: Princeton University Press, (ss 58-79).

KASIM Kamer, (2011), Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya, USAK Yayınları.

KEGLEY Charles William, BLANTON Lindsey Shannon Blanton, (2012), Dünya Siyaseti Yönelim ve Dönüşüm, Çeviren Helin Alagöz Gessler, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.

QULIYEV N.R. MAHMUDOV M.M., (2011), Beynəlxalq Maliyyə Münasibətləri, Azərbaycan Dövlət Iqtisad Universiteti, Bakı.

NYE S. Joseph WELCH A. (2015), David Çeviren Renan Akman, Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak, İş Bankası Kültür Yayınları.

SÜLEYMANOV Elçin, (2003), Müstəqillik Sonrasi Azərbaycan-Dünya Banki Münasibətləri, Journal of Qafqaz University, Number 12,Baku.

TERZİ Özlem, (2013), Dış Politika ve Uluslararası Örgütler, İşyar Ömer Göksal, Karşılaştırmalı Dış Politikalar Yöntemler,Modeller, Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası, 2 Baskı, Dora Yayınevi, Bursa.

TOKLU Vefa, (2006), Uluslararası İlişkiler, 3. Baskı Ankara

UZER Umut, (2008), Uluslararası İlişkiler Teorileri, editör İdris Bal, Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler, Lalezar Kitabevi, İkinci Baskı Ankara

WALTZ N. Kenneth, (1986), Reflections on Theory International Politics: A Response to My Critics, Editor Robert O. Keohane, NeoRealism And Its Critics, Realism, NeoRealism and the Study Of World Politics, New York, Columbia University Press.

WEBER Cynthia, (2010), International Relations Theory, A Critical Introduction, Third Edition, Routledge Taylor& Francis Group, London and New York,

YILMAZ Reha, SAYIN Fatih Mehmet, Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergsisi 4(1): 023-042.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN BÖLGESEL VE KÜRESEL ÇOK BOYUTLU DİNAMİZMİ

Zafer AKBAŞ[1]

ÖZET

Türkiye ve Azerbaycan yarına dair kendilerinden büyük beklentiler olan ve bölgesel düzeyde etkileri de bulunan aktörlerdir. Türkiye, tarihten ve jeopolitik konumundan kaynaklanan özellikleri, maddi ve manevi kapasitesi ile günümüz dünyasının önemli aktörüdür. Azerbaycan özellikle enerji kaynakları sahipliği ve yine jeopolitik konumuyla göz doldurmaktadır. İki aktörün içinde bulunduğu bölge büyük bir oyunun ve rekabetin yaşandığı mücadele alanı haline dönüşmüştür.

Çalışma Türkiye ve Azerbaycan'ın içinde bulundukları bölgeden kaynaklanan nedenlerle tarihsel, kültürel ve stratejik zorunlulukların sonucunda stratejik işbirliğine gitme zorunluluğundan hareket etmiştir. İki aktörün ve bölgenin özelliklerinin küresel çok boyutlu ilişkilerin önemli ilgi noktalarından biri olduğu savunulmaktadır. Rusya, İran, ABD ve AB gibi aktörlerin çıkarlarının uyumunu gözettiği günümüz konjonktüründe, bu çıkarların askeri, enerji kaynakları kontrolü başta olmak ekonomik ve ticari ve en nihayetinde siyasi sonuçlarının olduğu değerlendirilmiştir.

Çalışmada nitel yöntemle, iki ülke ilişkilerinin temel dinamiklerine ve diğer aktörlerin olası tutumlarına odaklanılarak, güvenli ve maksimum çıkarlara uygun ilişki biçiminin esaslarının neler olabileceği üzerine odaklanılmıştır. Çalışmada iki aktörün "zaruri ortaklık" içinde olması gerektiği savunulmakta; yakın zaman işbirliklerinin de bu iddiayı doğruladığı ve bunun yeterli düzeyde gerçekleştirilmesinin küresel ve bölgesel kurguları etkileyebileceği değerlendirmesi yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Azerbaycan, Enerji, Askeri İşbirliği, Politik İstikrar*

1. GİRİŞ

Türkiye ve Azerbaycan günümüz uluslararası düzeninin en önemli yükselen değerlerindendir. Her iki ülkenin ekonomik, askeri ve politik politik yükselişi bölgesel ve küresel ölçekte iş birliği ve çıkar çatışması olasılıklarını artırmaktadır. Türkiye'nin görece başta ABD olmak üzere Batı'dan,

[1]Doç. Dr., *Düzce Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, zaferakbas@duzce.edu.tr*

Azerbaycan'ın ise daha çok Rusya'dan geçmişe göre daha bağımsız politika izleyebiliyor olması diğer aktörlerin dikkatini çekmektedir.

İki aktörün ekonomik, askeri ve politik işbirliği, bölgesel ve küresel güç dengesini etkileyebilir. Bu durumda özellikle ABD ve Rusya, bu durumu kendi çıkarlarına bir tehdit olarak görürse bu gelişmeye karşı tutum geliştirecektir. Ayrıca AB, Ermenistan ve İran gibi aktörler de iki ülkenin yakınlaşmasına çok da olumlu bakmayacaktır. Bu nedenle Ankara ve Bakü'nün işbirliklerini en rasyonel şekilde düzenlemesi çıkarlarına görünmektedir. Benzer şekilde bölgeyi politik saha alanı olarak kodlayan küresel ve bölgesel aktörler kendi çıkarlarına yönelik stratejiler izlemektedirler.

Ekonomik durgunluğun yaygın hal aldığı günümüzde iki ülkenin imkan ve kabiliyetlerini optimal düzeyde bir araya getirmesi gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Azerbaycan'ın enerji kaynakları sahipliği ile Türkiye'nin askeri imkânlarını öncelikli alan olarak bir araya getirmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Çalışmada Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri, ekonomik ve ticari ve askeri ve güvenlik konuları dışında siyasi boyutla birlikte ele alınmıştır. Ayrıca çalışmada bölgesel ve küresel dinamiklere de yer verilerek aktörler arası ilişkinin değişken özellikli ortamda çok boyutlu bir ilişki şekli olduğu değerlendirmesi yapılmıştır.

2. TÜRKİYE–AZERBAYCAN EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLERİ

Azerbaycan ekonomik ve ticari açıdan değerlendirildiğinde Kafkas Bölgesi içerisinde en hızlı ve istikrarlı biçimde büyüyen ülke olarak nitelendirilebilmektedir. Siyasi istikrarın ekonomik hayata güven vermesiyle birlikte bu ekonomik ve ticari yapı Azerbaycan'ı hem bölgesel bir aktör haline getirmekte hem de küresel anlamda mevcut konumunu güçlendirmesini sağlamaktadır (Çelikpala, 2010:100).

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ciddi anlamda ekonomik, siyasi, askeri sorunlarla karşılaşmıştır. SSCB döneminin ekonomik yapısı nedeniyle serbest piyasa yapısına entegre olunamamış, Ermenilerin işgalleri nedeniyle toprakların yaklaşık %20'si kaybedilmiş, vatandaşlar kendi topraklarında mülteci konumuna gelmiş ve üretim durma noktasına kadar gerilemiştir. Siyasi istikrarın yakalanması ve Ermenistan ile geçici ateşkesin imzalanması ile ekonomik kalkınma için girişimlere başlanılmıştır. Bu kalkınmada en önemli rol şüphesiz sahip olunan petrol rezervleri yer almaktadır. Özellikle 2005 yılından itibaren Azerbaycan ekonomisi içerisinde milli gelire yansıyan petrol gelirleri önemli bir yer tutmakta, önümüzdeki 15

yılık süreç için 50milyon$ gelir hedeflenmektedir. Petrole yapılan yatırımlar zamanla sonuç vermeye başlamış ve milli gelir 2015 yılında 53 milyon$ seviyesine yükselmiştir (www.ekonomi.gov.tr).

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi verilerine göre, 2016 yılı Ocak-Haziran döneminde Azerbaycan'da GSYİH 27 milyar Manat olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılının aynı dönemine göre GSYİH'da %3,4 oranında azalma gerçekleşmiştir. Azalmanın en önemli sebebi olarak inşaat sektöründeki ilerlemenin durması gösterilmektedir.GSYİH'nın %38,5'i sanayide, %11,8'i ticaret ve taşımacılık araçlarının tamiri hizmetleri, %9,1'i inşaat, %6,8'i taşımacılık ve depolama hizmetleri, %5,1'i tarım, orman ve balıkçılık, %2,8'i turizm, %2'si telekomünikasyon, %16,3'ü ise diğer sektörlerde üretilmiştir. Sözkonusu dönemde kişi başına düşen GSYİH 2.809,7 Manat olmuştur (APA Haber Ajansı, 2016).

Elbette Azerbaycan ekonomisinin yükselişinde Türkiye kilit rol üstlenmiştir. Bugün itibariyle, Azerbaycan'a yapılan petrol dışı doğrudan yabancı yatırım stoğu bakımından Türkiye 1. sırada gelmektedir. Azerbaycan Ekonomi Bakanlığı verilerine göre, ülkede yaklaşık 2.700 Türk şirketi yatırım yapmaktadır. Bu şirketlerinin yatırımları genelde enerji, ulaştırma, telekomünikasyon, gıda ticareti, bankacılık/sigorta, eğitim, tekstil, mobilya ve inşaat malzemeleri sektöründe kendini göstermektedir. Bugüne kadar toplam 9 milyar dolarlık bir yatırımın kaynağı olan Türk firmaları sadece enerji sektöründe 6 milyar dolar yatırım yaparak ülkede 25 bin kişiye istihdam sağlanmıştır.Sadece 2015 yılında Türk müteahhitlik firmaları 686 milyon ABD Doları tutarında iş üstlenmişlerdir (Bakü Büyükelçiliği, 201).

3. TÜRKİYE – AZERBAYCAN SİYASİ İLİŞKİLER

Azerbaycan'ın bağımsızlığı sonrası iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler önceleri tarihsel kökenlere dayalı ideolojik ve ortak kültüre dayalı duygusal şekilde gerçekleşirken, izleyen dönemlerde ise her iki ülkenin liderleri arasında gelişen ikili ilişkiler siyasal ilişkilerin dinamiğini oluşturmuştur. Ancak günümüzdeki siyasal ilişkileri salt liderler arasında yaşanan ikili ilişkilere ya da tarihsel ortak kültüre dayandırmak eksik bir nitelendirme olacaktır. Bugün iki ülke arasında gelişen ekonomik ilişkiler ile birlikte siyasi ilişkiler daha çok kurumsallaşmış ve ortak ekonomik, askeri projelerle güçlendirilmiştir (Aslanlı, 2012:177).

Türkiye için Azerbaycan, ortak tarihsel bir geçmişse sahip olmaları, etnik ve kültürel bağların varlığı gibi nedenlerin yanı sıra hem bölgesel dengelerin korunması hem de Hazar bölgesindeki enerji kaynaklarına erişim sağlamak ve bölgede hâkimiyet kurmaya çalışan diğer bölgesel ve küresel aktörler üzerinde etkinlik sağlamak adına önemli bir ülkedir. "Bir millet iki

devlet" söylemi her iki ülke kamuoyu tarafından kabul gören bir söylemin bir yansıması olarak Azerbaycan Türkiye'nin Kafkaslardaki stratejikortakları içerisinde önemli bir konuma sahiptir. Bu nedenleTürkiye Azerbaycan'la ilgili her türlü iç ve dış politika konusunuadeta kendimeselesi olarak kabul etmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan'ın öncelikleri hem Türkiye olan ilişkilerini şekillendirmekte hem de Türkiye'nin bölgesel ve küresel aktörlerle olan ilişkilerini de şekillendirmektedir (Çelikpala, 2010:98).

Türkiye ile Azerbaycan siyasi ilişkileri çok boyutlu ve stratejik düzeyde yürütülmektedir. Bu ilişkilerin arkasında adeta itici güç olarak iki ülke liderleri arasında yaşanan üst düzey ziyaretler rol almaktadır. Bugün artık her iki ülkede de siyasi bir gelenek olarak göreve gelen lider diğer ülkeyi ziyaret etmeye başlamış, her iki ülke içinde sembolik öneme haiz özel günlerde bir araya gelmeye özen göstermektedirler. Bu ilişkilerin geliştirilmesi ve sürekliliğinin sağlanması adına 2010 yılında Cumhurbaşkanları düzeyinde Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) kurulmuştur. Şu ana kadar beş kez toplanan konsey, son 15 Mart 2016 tarihinde Ankara'da gerçekleştirmiştir. Bunun yanı sıra iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek ve kurumsallaştırmak ve bölgesel gelişmelerde aktif rol almak adına bir takım girişimlere de devam edilmiştir. Bu bağlamda özellikle Azerbaycan ile birlikte tesis edilen"Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan", "Türkiye-Azerbaycan-İran" ve "Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan" üçlü toplantıları, bölgesel istikrar ve kalkınmaya, bölgesel barış ve refaha katkı sağlayan önemli mekanizmalar olarak yorumlanmaktadır.Bu toplantıların hem her iki ülke açısından hem de bölgesel aktörler açısından siyasi ilişkilerin kuvvetlendirilmesi ve bölgedeki sorunlara ortak çözüm önerilerinin getirilebilmesi adına ayrı bir önem verilmektedir. Bu yönüyle Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan ile Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan üçlü toplantı süreçleri Cumhurbaşkanları seviyesine çıkartılmış, ayrıca Ağustos 2016'da üçlü toplantılara katılan aktörler genişletilerek hem bölgesel hemde küresel bir aktör olan Rusya sürece dâhil edilmesine karar verilmiştir (www.mfa.gov.tr).

4. TÜRKİYE–AZERBAYCAN ASKERİ İLİŞKİLER VE GÜVENLİK

Türkiye'nin kardeş ülke olarak nitelendirdiği Azerbaycan ile siyasi, ekonomik, kültürel ilişkilerin yansıra askeri ilişkilerde son derece önem arz etmektedir. Özellikle Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ meselesi zaman zaman bu ilişkilerin daha da yoğun yaşanmasına neden olmaktadır. Özellikle Türkiye ile Azerbaycan arasındaki stratejik öneme sahip olan doğal gaz boru hatların güvenliği söz konusu olduğunda iki ülke arasında askeri ilişkilerin ileri düzeye taşınmasına dair beklentiler ve söylemler artmaktadır (Cafersoy ve Aslanlı, 2012:151).

Azerbaycan ile Türkiye arasında ilişkilerin gelişip güçlenmesinde güvenlik ve ulusal çıkarlar ile diğer uyumlu politikaların etkisi büyüktür. Türkiye'nin uzun yıllar boyunca ve hala Kafkasya'da devam eden en önemli aktörlerden biri olması bölgedeki barışın ve güvenliğin korunmasında son derece önemlidir. İki kardeş ülke Azerbaycan ile Türkiye arasında yapılan askeri işbirliği sadece Azeri silahlı kuvvetlerinin güçlenmesi açısından değil bölgesel barış ve güvenlik açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede iki ülke arasında çeşitli zamanlarda imzalanan anlaşmalar ile Türkiye; Azeri Silahlı Kuvvetlerinin iyileştirilmesi ve uzman eleman yetiştirmek konularında yardım etmiştir (Askerzade, 2009:4-5). Ayrıca Türk savunma şirketleri giderek Azerbaycan da faaliyetlerini attırmış ve iki ülke arasında ortak üretim gerçekleştirmek için girişimde bulunmuştur. Böylece ASELSAN'ının önderliğinde birçok Türk savunma şirketi milli tank üretilmesi, yeni model silahların üretilmesi konularında Azerbaycan silahlı kuvvetlerine yardımcı olmaktadır (Öztarsu, 2010:56). Türkiye'nin Azerbaycan'a Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı 1992 yılından bu yana kadar yapmış olduğu askeri yardımların tutarı 400 milyondan fazla olmuştur (Çelikpala, 2010:102).

Azerbaycan NATO'nun en güçlü askeri güçlerinden birine sahip olan Türkiye ile gerek NATO çerçevesinde gerekse ikili askeri ilişkileri geliştirmektedir. Böylece Türkiye'nin yardımları ile Azerbaycan askeri gücü NATO standartlarına çıkarılmıştır. Yapılan yardımlar sonucunda Azerbaycan askeri gücünün üst düzeye çıkarılmasının yanında, Türkiye'nin askeri güvenlik politikalarının bir parçası haline gelerek Azerbaycan'ın NATO'nun imkânlarından yararlanması sağlanmıştır. Ayrıca Azerbaycan ve Türkiye arasındaki askeri işbirliği ve ilişkiler Azerbaycan'ın NATO'ya uyumunu da kolaylaştırmıştır (Zengin, 2010:343-345). Türkiye ile Azerbaycan arasında yapılan askeri işbirliklerin sonucunda Azerbaycan'ın askeri alandaki çağı yakalama potansiyeli her iki kardeş ülke için birer gurur kaynağı olmaktadır. Çünkü güçlü bir Türkiye aynı zamanda güçlü bir Azerbaycan demektir (Musayev, 2012:182).

5. ORTADOĞU VE KAFKASYA'NIN BÖLGESEL VE KÜRESEL ÖLÇEKTE YERİ

Azerbaycan Güney Kafkasya'nın en önemli ve güçlü ülkesidir. Jeopolitik konumu yanında jeoekonomik özellikleri Azerbaycan'ı çıkar çatışmalarının hedeflerinden biri haline getirmiştir. Enerji kaynakları deposu olan Hazar kıyısında olması, Rusya ve İran gibi önemli aktörlerle sınırdaş olması ve ayrıca AB ve ABD gibi aktörlerle de dostane ilişkiler kurması gibi nedenlerle çok boyutlu öneme ve ilişkilere sahiptir.

Türkiye'de tarihten gelen özellikleri dışında jeopolitik konumu ve ekonomik ve askeri kabiliyet ve kapasitesi gibi nedenlerle bölgesel ve küresel

ilginin önemli merkezlerinden biri konumundadır. Türkiye'nin özellikle 2002 sonrası yakaladığı ekonomik ivme ve siyasi istikrar bütün devletlerin dikkati çekmektedir. Dünyanın en hızlı büyüyen ekonomileri arasında bulunması, ekonomik sıralamada 17. büyük ekonomi olması, Batı ve Doğu dünyası ile barışçıl ve çok boyutlu ilişkiler kurması Türkiye'nin geleceğini daha ümitli hale getirmiştir.

Hazar ve Ortadoğu enerji kaynakları başta büyük güçler olmak üzere bölgesel aktörlerin de çıkar çatışmalarından biridir. Bölgenin İslam coğrafyası olması, kültürel ve tarihi özellikleri ile ticari niteliği Türkiye ve Azerbaycan üzerindeki çıkar hesaplarını canlı ve diri tutmaktadır. İki aktörün, tarihsel, kültürel, sosyal ve ekonomik işbirliği bölgesel ve küresel denklemde bir stratejik hamle olarak diğer aktörlerin hesaba katması gereken bir özelliktedir. Türkiye'nin askeri, ekonomik ve siyasi yetenek ve kapasitesi, Azerbaycan'ın enerji kaynakları sahipliği, iki ülkenin kardeş halkları ve tarihsel ortak kaderi, dost ve müttefik anlayışındaki benzerlikler iki ülkeyi yarına dair politikalarda da gönüllü ya da zorunlu birlikteliğe yönlendirmektedir. Çıkarlarda birliktelik dışında sosyal, kültürel ve politik tehditlerde de iki ülkenin adeta kader ortaklığının olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu özelliklerinin farkında olan iki ülkenin birlikte politika üretmesi, güçlü ve zayıf yönlerini harmonize ederek tutum geliştirmesi, Rusya, İran, Ermenistan, ABD ve AB gibi aktörlerin çıkarlarını derinden etkileme kapasitesine sahiptir. Bu hesapların bir kısmı daha çok enerji kaynakları özelinde ekonomik ve ticari, diğer kısmı kültürel ve sosyal ve önemli bir kısmı da siyasi ve askeri boyutlu güvenlik boyutlarıdır.

6. SONUÇ

Azerbaycan SSCB'nin yıkılması sonrasında siyasi istikrarını oturtmaya çalışmaktadır. Bunu iç nedenler dışında, bölgesel ile küresel nedenler de etkilemektedir. Örneğin Post Sovyet ülkelerinde ve bölgede hala güvenlik, ekonomik ve siyasi ve sosyal sorunlar yerli yerine oturmuş değildir. Bunlar Azerbaycan'ı da etkilemektedir.

Türkiye'de benzer özelliklere sahiptir. Ortadoğu gibi son derece değişken dinamiklere sahip olan ve çıkar hesaplarının merkezinde yer alan Türkiye, Azerbaycan'a göre daha istikralı olmakla beraber benzer hassasiyetlere sahiptir.

Gerek Güney Kafkasya'daki gerekse Ortadoğu'da siyasi istikrarsızlıklar, güç ve otorite boşlukları Azerbaycan ve Türkiye'yi ekonomik, ticari, kültürel, sosyal, askeri ve politik kaynaklı çok boyutlu dinamik olgularla yüz yüze bırakmıştır. Küresel ölçekte ABD, AB ve Rusya gibi aktörlerin bölgesel hesapları ile içsel nedenlerin de eklemlendiği tablo, iki

aktörü bu çok boyutlu dinamik yapıda yarına dair daha güvenli bir gelecek kurulması adına birlikte hareket etmeye zorlamaktadır. Bu birlikteliğin, diğer aktörlerin hassas çıkarına ve sinir uçlarına dokunmadan en optimal düzeyde sağlanması bölgesel ve küresel denklemin etkilenmesi, yeniden kurgulanarak devam ettirilmesi gibi sonuçlar doğurma potansiyeli taşımaktadır.

KAYNAKÇA

APA Haber Ajansı, http://www.apa.az/maliyye_xeberleri/azerbaycan-iqtisadiyyati-tikinti-sektorunun-hesabina-3-4-azalib.html (Erişim Tarihi:09.10.2016).

Araz Aslanlı, "Karabağ Sorunu ve Azerbaycan-Türkiye-Ermenistan İlişkileri", Avrasya Strateji Dergisi, Sayı:1, Cilt:1, ss. 175-196.

Aygün Askerzade, "NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askeri Siyasi İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları", Karadeniz Araştırmaları, Sayı: 20, Kış 2009, ss. 1-17.

Bakü Büyükelçiliği, 2016, http://www.baku.emb.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=208789 (Erişim Tarihi:09.10.2016).

Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye - Azerbaycan Siyasi İlişkileri", http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa (Erişim Tarihi:09.10.2016).

Ekonomi Bakanlığı, http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Azerbaycan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-159556&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afrLoop=402006883917836&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=null#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dnull%26_afrLoop%3D402006883917836%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-159556%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D7vdrqfoyb_29 (Erişim Tarihi:09.10.2016).

Eyüp Zengin, Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan, İstanbul, İTO Yayınları, 2010

Mehmet Fatih Öztarsu, "Türkiye ve Azerbaycan Stratejik Ortaklığa Giden Yol", Stratejik Düşünce Dergisi, Sayı: Temmuz 2010, ss. 55-58.

Mithat Çelikpala, "Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş", Uluslararası İlişkiler, Cilt 7, Sayı 25 (Bahar 2010), ss. 93-126.

Nazim Cafersoy ve Araz Aslanlı, “Türkiye-Azerbaycan Askeri İlişkileri”, Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik Ve Strateji Ortaklık, Ed. CavidVeliyev vd., 2012, ss. 151-174.

Yahya MUSAYEV, “Askeri-Teknik Alanda Azerbaycan - Türkiye İşbirliği (1991-2011)”, Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik Ve Strateji Ortaklık, Ed. Cavid Veliyev vd., 2012, ss. 175-182.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

ULUSLARARASI HUKUKTA SOYKIRIM SUÇU VE ERMENİ SOYKIRIMI İDDİASI: 100. YILDA TÜRKİYE'DEN TALEPLER VE GERÇEKLER*

Zafer AKBAŞ[1]
Saliha YILMAZ[2]

ÖZET

Yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti bünyesinde önemli bir yere sahip olan Ermeniler, Osmanlı himayesinde bulunan diğer milletler ile huzur ve barış ortamı içerisinde yaşayarak; gerek devletin önemli kademelerinde gerekse ticarette önemli bir konuma sahip olmuşlardır. Köklü ve zengin bir tarihe sahip olan Osmanlı Devleti, kendi içinde birçok milleti barındırmış ve bu çok uluslu luk içerisinde Müslümanlar ile din, dil, mezhep ayrımı yaşamayan Yahudiler, Ermeniler ve Rumlar kimliklerini yitirmeden birlikte yaşamışlardır.

Osmanlı Devleti bünyesinde "Millet-i Sadıka" olarak tanımlanan Ermenilerle 19. yüzyıla kadar dostane şekilde ilişkiler kurulmuştur. Batılı devletlerin kışkırtması ve Osmanlı devletinin güç kaybetmesi sonucunda Osmanlı'da yaşayan Ermeniler örgütlenerek Türk halkına saldırmaya ve devlete başkaldırmaya başlamıştır. Bu saldırılar Ermenilerin yaşadığı tüm bölgelerde yaygınlaşmıştır. Bu sorunun çözümü için Osmanlı Devleti tehciri yani göçü zorunlu bir çözüm olarak görmüş ve uygulamıştır. Göç esnasında Ermenilerden bir kısmı yol, göç ve hastalık gibi nedenlerle hayatını kaybetmiştir.

Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra da Cumhuriyet'in kuruluşu ve izleyen dönemde Ermeni diasporası "Ermeni Soykırımı" iddialarını ortaya atarak, sorunu genişletme ve yayma politikası izlemiştir. Bu tür politikaların tazminat ve toprak beklentisine kadar uzanan bir takım boyutları olmuştur. Bunlar gün geçtikçe devam etmektedir. Ayrıca Ermeniler, Azerbaycan toprakları olan Dağlık Karadağ kısmını da işgal etmiştir. Bu işgal halen sürdürülmekle beraber, Batılı ülkelerden ve Rusya'dan destek görmektedir.

Çalışmada dünden bu güne Ermeni sorununun, hukuksal ve uluslararası boyutlarıyla gelişimi ve yarına dair beklentilerin neler olduğu incelenmekte; söz konusu beklentilerin neden gerçekçi ve rasyonel olmadığı

* Bu çalışma Düzce Üniversitesi BAP birimi tarafından desteklenmekte olan aynı isimli yüksek lisans tezinden de kısmen yararlanılarak hazırlanmıştır.
[1] Zafer AKBAŞ, Düzce Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, zaferakbas@duzce.edu.tr
[2] Saliha YILMAZ, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, saliha33939@ogr.duzce.edu.tr

savunulmaktadır. Ayrıca Ermenilerin tutumunun sadece Türkiye'ye değil Azerbaycan'a da yönelik olduğu ifade edilmiştir. Bu açıdan Ermenistan ve Ermeni diasporasının tutumuna karşın ve Türk ve Azeri işbirliğinin de kritik önemi haiz olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler*: Tehcir, Diaspora, Osmanlı, Ermeni, Soykırım*

1. GİRİŞ

Ermenilerin yüz yılı aşkındır süregelen iddiaları günümüzde de devam etmekte olup, hem Türk dış politikasının önemli bir uğraş alanıdır, hem de bölgesel ve uluslararası gündemi meşgul etmektedir. Bu çalışmanın amacı, sözde soykırım sorununun iddia edildiği gibi bir uluslararası hukuka aykırılık sorunu olmadığı, aslında konunun Ermeniler ve destekçisi büyük güçler tarafından araçsallaştırılarak siyasileştirildiği gerçeğinin ortaya konmasıdır.

Çalışmada odaklanılan amacı gerçekleştirmek maksadıyla öncelikle uluslararası hukuka göre soykırım suçunun ne olduğu ve suçun unsurları incelenmiş ve Ermeni soykırımı iddialarının bu hukuksal duruma uymadığı saptaması yapılmıştır. İzleyen bölümde Ermeni sorunun ortaya çıkışı ve Cumhuriyet dönemindeki gelişimi incelenmiş ve Ermeni iddialarının nelerden oluştuğu incelenmiştir. Bu konuda Ermenistan, Ermenistan Ermenileri ve Ermeni Diasporasının talepleri ve bu taleplerin hukuka ve gerçeğe uygunluğu irdelenerek; gerçekte sorunun siyasileştirildiği, aslında bir soykırım suçundan bahsedilemeyeceği, tam tersine Ermenilerin saldırı ve işgal hareketlerinin günümüzde Azerbaycan özelinde de devam ettiği dolayısıyla eğer bir suçlu aranacaksa bunun Ermeniler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Ermenilerin, sosyal, kültürel, lobicilik ve siyasi girişimlerle iddialarını devletler ve uluslararası kuruluşlar nezdinde devam ettirmesinin Ermenistan ve Diaspora için bir *geçim kaynağı* olduğu vurgulanmış ve Türkiye ile Azerbaycan'ın birlikte mücadelesinin sorunun aşılmasında zorunlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2. ULUSLARARASI HUKUKTA SOYKIRIM SUÇU VE BİLEŞENLERİ

Soykırım, ırksal, dinsel, siyasal ve etnik bir grubun bilinçli ve sistematik bir şekilde yok edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Uluslararası hukukta, soykırım terimini ilk olarak RaphealLemkin kullanmış olup, bu terimi Yunanca aile, ırk, kabile anlamı taşıyan "genos" kelimesi ile Latince'de "katletme" anlamına gelen "cide" kelimelerini birleştirerek türetmiştir.[3]

[3] Batuhan Duran, Soykırım Suçunun Uluslararası Hukukta ve Yeni Türk Ceza Kanunda Düzenlenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s.3

Soykırım, hukuksal olarak tanınan ve belli özellikleri olan birtakım insan topluluklarının, bir plan çerçevesinde ve özel bir kastla yok edilmeleridir.[4]Soykırım suçunun yasaklanması ve cezalandırılması uluslararası hukukta mili, ırki, etnik ya da dinsel grupların yok edilmesinin önüne geçilmesi ve korunması maksadıyla ortaya çıkmıştır.[5]

Lemkin'in çalışmaları Nazi Almanyası'nın Yahudileri yok etme politikaları, yoğun lobi çalışmaları neticesinde yaşananların etkisi ile Soykırım Suçu, 9 Aralık 1948'de kabul edilmiş ve 12 Ocak 1951 yılında yürürlüğe giren Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nde tanımlanarak, hukuki etki doğurmuştur.[6]

Sözleşmenin 2. maddesinde ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir kitlenin kısmen veya tamamen yok etme kastıyla işlenen ve aşağıdaki eylemlerden herhangi birinin gerçekleştirilmesinin soykırım suçunu oluşturduğu belirtilmiştir.

1. Bir gruba mensup insanların öldürülmesi,
2. Gruba mensup inanlara önemli derecede bedensel veya zihinsel olarak zarar verilmesi,
3. Gruba mensup insanların bütünü ya da kısmi olarak fiziksel varlıklarının ortadan kaldırılması hesaplanmak suretiyle yaşam şartlarının değiştirilmesi,
4. Grup içinde doğumları önlemeye yönelik önlemler almak,
5. Grup içindeki çocukları zorla farklı gruplara nakletmek;[7]

Soykırım, sözleşmenin belirli gruplara karışı, belirli gruplara karşı, belirlenmiş eylemleri (*actusreus*), belirli bir niyetle (*mensrea*) yapmaktır. Bu suçta hedef, "milli", "ırki", "dini" ve "etnik" gruplar olup, tek başına insanlar veya insan toplulukları değil, tüketici biçimde sıralanmış bulunan saydığımız bu gruplardır. Soykırımı oluşturacak eylemleri yapanlar "grubu tamamen veya kısmen yok etme amacıyla" yani özel kastla hareket etmiş olmalıdır. Buna göre, 1915'teki tehciri soykırım kalıbına sokmak imkansızdır. Ayrıca 1915'te bir sözcük olarak bile varolmayan ve ancak 1948'de tanımlanarak yasaklanmış bulunan bir kavrama dayanılarak geçmişin hesabı sorulamaz. Suç ve ceza ihdas eden kurallar önceye yani geçmişe uygulanamaz, etkili olamaz kuralı II.

[4] Ercan Göktepeoğlu, Uluslararası Hukukta ve Türk Hukukunda Soykırım Suçu, TAAD, Sayı:19, 2014, s.797

[5] Semin Töner Şen, *Uluslararası Hukukta ve Sözleşmelerde Soykırım Etnik Temizlik ve Saldırı Kavramları*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, s.128

[6] Halil Murat Berberer, Soykırım Suçu, Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2007, s.11

[7] Emre Gündoğdu, Soykırım Temelinde Türkiye – Ermenistan İlişkilerinin Siyasi Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2012, s.51

Dünya Savaşı'ndan sonra hukukta ortaya yeni gelişmelere rağmen geçerliliğini korumaktadır.[8]

Açıkça bilinmelidir ki 1915'teki bir olay, aynı yıllarda yürürlükte olan kurallarla yargılanabilir. Hukuken bir suçtan ve ona karşılık bir cezadan bahsedilmenin yolu, suç tarihindeki bir kanundan geçer. Yoksa anılan tarihte suç olarak tanımlanmayan ve Ermenilerin iddia ettikleri gibi 1948'de suç olarak tanımlanan bir kavram olan "Soykırım" kavramından hareketle ardıl devlet olarak Türkiye'nin mahkum edilmesi hukuken mümkün değildir.

Soykırım Sözleşmesi'ne taraf olan devletler, sözleşmenin hükümlerinin etkinliğini arttırmak adına soykırım ve sözleşmenin üçüncü maddesinde belirtilmiş olan eylemlerden[9] ötürü suçlu bulunmuş kimselere etkin cezalar verilmesi adına, kendi anayasalarında da usulüne uygun olarak gerekli mevzuat değişiklikleri yapmayı kabul etmişlerdir.

Bu durumda soykırım suçunu işleyen, bu suça iştirak eden ya da soykırım sözleşmesi üçüncü maddesi eylemlerinden birini işlemekle ilgili hakkında suç duyurusu olan kişiler, suçu işledikleri ülkenin soykırımla görevli mahkemesinde ya da soykırım sözleşmesine taraf olan devletlerin karşılıklı kabul ettikleri yargılama yetkisine sahip Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde yargılanırlar. Yani iddia edilen suçla ilgili yetkili kabul edilen yetkili mahkeme veya Uluslararası Ceza Mahkemesi yetkili mahkemedir. Suçun soykırım olarak nitelenebilmesi için de bu mahkemelerden biri tarafından soykırım tespiti ve kararı alınmış olması gerekir. Aksi halde söylenenler iddiadan ibaret kalır.

Ermeni olayları 1915'te çıkmıştır. Anılan tarihte savaş vardır. Dolayısıyla Osmanlı'nın yaptığı anavatan savunmak ve ayaklanma bastırmaktan ibarettir. Bu süreçte muhtemel suçların soruşturulması Osmanlının egemenliği ve yükümlülükleri arasındadır. Sorun bir iç egemenlik sorunudur. Ayrıca, soykırımla ilgili genel çerçeve dışında aşağıdaki üç temel anlaşma bu gün de yürürlüktedir ve tartışılan konuları çözmüştür. Kars Antlaşması 15. maddesi ile anlaşma tarafları Kafkas cephesindeki savaş nedeniyle işlenen cinayet ve sürümler için öteki taraf uyrukları yararına tam bir genel af yükümlülüğü altına girmiştir. Aynı durum Ankara antlaşmasının 5. maddesinde de iki tarafın genel af sorumluluğuna vurgu yapmıştır. En

[8] Sevin Toluner, "Soykırım Nedir? Ne Değildir?" Konulu Konferansa Katkı, Milletlerarası Hukuk Açısından Türkiye'nin Bazı Dış Politika Sorunları, Genişletilmiş 2. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, 2004, İstanbul, s.585-587

[9] Madde 3- Aşağıdaki eylemler cezalandırılır:
a) Soykırımda bulunmak;
b) Soykırımda bulunulması için işbirliği yapmak;
c) Soykırımda bulunulmasını doğrudan ve aleni surette kışkırtmak;
d) Soykırımda bulunmaya teşebbüs etmek;
e) Soykırıma iştirak etmek;

nihayetinde Lozan Antlaşması'nın 58. maddesinde "Batılı devletler gerek Türkiye ile bu devletlerin, gerek onların uyruklarının, 1 Ağustos 1914 ve 6 Haziran 1924 tarihi arasındaki süre içerisinde, gerek savaş eylemleri, gerek el koyma, müsadere veya kullanım önlemleri yüzünden doğan kayıp, zarar ve ziyanlar nedeniyle her türlü tazminat taleplerinde karşılıklı olarak vaz geçerler" hükmü bulunmaktadır. Lozan Antlaşması'nın konuya dair özel ekinde bu hususlara daha açıkça vurgulanmış ve tazminat talebinin söz konusu olmadığı dile getirilmiştir. Bu nedenle Ermeni olayları nedeniyle hukuki uyuşmazlık olmadığı gibi, hakemlik ya da yargı yoluyla da çözümlenebilecek bir konu yoktur. [10]

3. OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE ERMENİ SORUNU: ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

Osmanlı'nın zayıflamaya başlaması, misyoner okulları kurulmasına ve Avrupa'nın her konuda müdahalesine maruz kalmasına neden olmuş, Türk-Ermeni ilişkilerinde de bir bozulma devrini de beraberinde getirmiştir. Bazı devletler bölgesel isyanlarla Osmanlıyı bölmeye çalışırken Avrupa'nın büyük devletleri "ıslahat" adı altında yine Osmanlı Devletinin iç işlerine karışmış bir yandan da Ermenileri devletin yönetimine karşı teşkilatlandırmıştır. Türkler ile Ermeniler arasındaki ayrılıkçı düşünceler yayılmaya başlamış ve bu dönemde Batıda çıkarılan yayınlarda Osmanlı aleyhine azınlıkları kışkırtıcı tutum izlenmiştir.[11]

Osmanlı, yıkılma dönemine girerken,devleti oluşturan milletler; Rusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'nun teşvik etmesi sonucu ard arda bağımsızlık mücadelesine girmiş ve başarılı olmuşlardır. Bu gelişmeler Ermeniler içinde örnek olmuş ve Osmanlı Devleti'ni parçalamak isteyenlerin maddi ve manevi desteği sayesinde ayaklanmalar başlatılmış ve 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra 'Ermeni Sorunu'ndan söz edilmeye başlanmıştır.[12]

Osmanlı parçalanmamak adına ıslahatlar yaparken, bunlar zaman içerisinde emperyalist devletlerin iç işlerine müdahale edebilmesinin de yolunu açmıştır. Her müdahale bir reform projesi ve her reform uygulaması, Batı emperyalizminin Osmanlıya zarar vermesi neticesini beraberinde getirmiştir. Bu hali ile emperyalist devletlerde diğer azınlıklarda olduğu gibi

---

[10] Sadi Çaycı, "Ermeni Sorununun Hukuksal Boyutu", Bahar Senem Çevik Ersaydı, Abdulkadir Çevik, Psiko-Politik Bir Yaklaşım İle Türk-Ermeni İlişkileri, AKY Yayınları, Uşak, 2011, s.67-69.

[11] Emre Barlas, Ermeni Tehciri Soykırım İddiaları ve Gerçekler, http://www.adtk.yildiz.edu.tr/makaleler/ebarlas_ermenitehciri.htm, Erişim Tarihi;19.09.2016

[12] "Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışı", 12"Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışı", http://www.egitimpusulasi.net/?Syf=15&cat_id=245&baslik_name=RVJNRU7EsCBTT1JVTlVOVU4gT1JUQVlBIMOHSUtJxZ5J , Erişim Tarihi; 21.09.2016

Ermenileri de kendi çıkarlarına göre kullanırken bu durumu azınlıklar da siyasi bağımsızlıkları için bir araç olarak görmüştür. [13]

OsmanlıHıristiyanları tarihi süreçte imtiyaz, özerklik ve bağımsızlık gibi politikalar izlenmiş ve 1789 yılındaki Fransız İhtilali'ndeki milliyetçilik akımları, Osmanlı'nın parçalanması için Hıristiyan halka telkin edilmiştir. Bu durum 1804 yılında ilk milliyetçi ayaklanmanın Sırplar tarafından başlatılmış, 1821 yılında Rumların Mora ayaklanmasında İngiltere ve Fransa ve Rusya'nın müdahaleleri neticesinde 1829 Edirne Antlaşması ile Yunun bağımsızlığı sonuç bulmuştur. 1888 Van ve 1890 yıllarında Erzurum'da Ermenilerin çıkarmış olduğu ayaklanmalar sonrasında 1894 yılında Sasun'da başlayan büyük isyana karşı Osmanlı sert önlemler almışsa da, bu konudaki asıl büyük sıkıntı I. Dünya Savaşı başladığı esnada silahlandırılan Ermeni birliklerinin İtilaf Devletleri ile birleşmesi neticesinde ortaya çıkmıştır.[14]

Osmanlı Devleti'nin 1 Kasım 1914'te İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı savaşa girmesini fırsat bilen Ermeni komiteleri, gönüllü alaylar kurarak, Rus işgal kuvvetlerinin saflarına katılarak Doğu Anadolu topraklarına girmişlerdir. Bununla birlikte Anadolu'nun farklı bölgelerinde çıkarılan isyanlarla Osmanlı kuvvetlerine ihanet ederek sivil Türk halkı ile birlikte Trabzon civarında Rumları ve Hakkari çevresindeki Musevileri de katletmişlerdir.[15]

24 Nisan 1915'te Osmanlı Devleti içerisindeki devletin aleyhine çalışan Ermenilerin tutuklanması gerekirken hükümetin bir yıl boyunca bu kararı geciktirerek Ermenilerin içinde bulundukları bu ihaneti anlayıp düzelmelerini beklemişse de, Ermeniler yaptıkları ile durumu içinden çıkılması zor bir hale getirmişlerdir.[16]

24 Mayıs 1915'te Rusya, Fransa ve İngiltere ortak bir bildiri yayınlayarak Doğu ve Güneydoğu'daki Ermenilerin öldürüldüklerini iddia edince, zorunlu göçün uluslararası bir sorun haline geldiğini gören Talat Paşa, 26 Mayıs 1915 tarihinde harp sahasında olay çıkaran Ermenilerin başka bölgelere nakledilmesi, hangi bölgelerden nereye gidecekleri, giden Ermenilerin mali durumları doğrultusundakendilerine verilecek emlak ve araziler, muhtaç durumdakilere edilecek yardımlar, terk edilen yerlerde kalan malların kayıt altına alınabilmesi için hazırlanması planlanan talimatname ile

---

[13] Ramazan Tosun, Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:14, http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/view/237/229, Erişim Tarihi; 21.09.2016

[14] Atatürk Araştırma Merkezi, "Asılsız Ermeni İddiaları ve Gerçekler", http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-55/asilsiz-ermeni-iddialari-ve-gercekler, Erişim Tarihi;20.09.2016

15 "Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışı", http://www.egitimpusulasi.net/?Syf=15&cat_id=245&baslik_name=RVJNRU7EsCBTT1JVTlVOVU4gT1JUQVlBIMOHSUtJxZ5J, Erişim Tarihi; 12.09.2016

16İsmet Bozdağ, Tarihin, Vicdanını Sızlatan Soykırım Yalanı, Çankaya Özel Arşiv Belgelerinde Atatürk Soykırım İddialarını Reddediyor, Truva Yayınları, İstanbul, 2009, s.17

ilgili hazırlanan tezkereyi Sadaret'e göndermiştir. Orijinal metni İngiliz arşivlerinde bulunan talimatnamenin önemli maddelerinden 21. Maddesinde, göç edenlere gerek yolculuk esnasında gerekse kamplarda bir saldırı yapılması halinde saldıranların tutuklanarak Divanı Harb'e sevk edileceği, 22. maddesinde ise göç edenlerden rüşvet hediye talebinde bulunup alanlar, vaat veya tehdit ile kadınları iğfal eden, gayrı meşru münasebet kuranların görevlerine son verilerek Divanı Harb'esevkedilip ağır şekilde cezalandırılmasına karar verileceği belirtilmiştir.[17]

1970 ve 1980'li yıllar ASALA ve Ermeni Çeteleri dünyanın her yerinde 52 Türk Diplomatını ve birçok görevliyi katletmeye başlamıştır.[18] Benzer şekilde uzun yıllardan beri Türklere saldırıları kendine yol edinen Ermeni kesimi, adeta kendi suçunu da kapatmaya çalışır bir üslupla Türkleri suçlamaktadır.

4. ULUSLARARASI ALANDA ERMENİ İDDİALARI: TALEPLER VE GERÇEKLER

Çalışmanın bu kısmında uluslararası alanda Ermenilerin iddialarına ve bu iddiaların neden asılsız olduklarına değinilmiştir.

4.1. Ermenilerin Talepleri

Ermeni Diasporası, dini ve politik düşünceleri fark etmeksizin ortak olarak belirleyip gerçekleşmesini istedikleri hedeflerini; vatanlarının Türk Ermenistan'ı olduğunu, Türkiye'nin göçler ve katliamlar ile boşalttırıldığını, bu toprakların geri alınmasının asıl problem olduğunu, bunu yapabilmek içinde Ermeni Diasporasının tüm kaynak ve enerjilerinin birleştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Gerçek amaçlarını birkaç plan içerisinde uygulamak isteyen Ermeni Diasporası;

"1. Kimliği Ermeni olarak kalmak isteyenlerin Ermeni toplumunun garantisi durumunda bulunan Kafkas Ermenistan'ına göç ettirilmelidir.

2. Uluslararası platformlarda tanınması istenilen Ermeni Soykırımının Ermenileri tatmin etmeye ve ruhlarını sakinleştirecek olan bir faaliyet olacağını, bu tanımanın kabul edilmiş sayılabilecektir.

3. Ermeni soykırımının tanınmasının Ermeni problemini çözmeyeceğini, vatanın geri alınarak Ermenilerin ata topraklarında toplanmanın Ermeni Diasporasının büyük hedefi olduğunu ve bu hedefe

[17]İlker Başbuğ, Ermeni Suçlamaları ve Gerçekler, Remzi Kitapevi, 2015, s.49
[18]Azmi Süslü, Diplomaside Tarihte Dostluk, Türk- Ermeni İlişkileri, Belgi, Sayı: 4, (Yaz 2012 / II), s.466

ulaşmak için teşkilatlanmanın gerektiğini" belirtmişlerdir.Bu açıklamalardan da Ermeni Diaspora teşkilat ve faaliyetlerinin Anadolu'dan toprak alabilme üzerine kurulduğu, sözde soykırımın uluslar arası çevrede tanınarak Türkiye'ye kabul ettirilmesi, sonrasında gerek soykırım gerekse göçle oluştuğu iddia edilen zararların tazmin edilerek Ermeni Diaspora atalarına ait olduğu iddia edilen toprakların kendilerine verilmesi talepleri izleyerek, düzenlenen Ermeni Konferansları, Sözde Soykırımı anma günleri, çeşitli kültürel toplantılar ve parlamentolara sözde soykırımı tanıyan ve kınamak amacı ile verilen önergeler ile Ermeni Araştırma Merkezi'nin kurulmasına yönelik faaliyetler, Ermenilerin asıl hedefi olan Türkiye'den toprak alınmasına yönelik faaliyetleridir.[19]

Sözde "Ermeni Sorunu", "Ermenilerin 4T Stratejisi/Planı" olarak ifade edilmektedir. Tanıtım, Tanınma, Tazminat ve Toprak olarak ifade edilebilecek bu strateji, "Davalarının" dünyaya "Tanıtılması", iddialarının Türkiye tarafından "Tanınması", Sözde soykırım nedeniyle Türkiye'den "Tazminat" alınması ve "Büyük Ermenistan" hayalinin gerçekleştirilmesi için lazım olacağını düşündükleri Türkiye'den "Toprak" taleplerinin karşılanması esasına dayanmaktadır.[20]

Büyük Ermenistan hayalini oluşturan plana mesnet oluşturan Ermeni iddiaları şunlardan oluşmaktadır;[21]

a. Türkler Ermenistan'ı işgal ederek Ermenilerin topraklarını ellerinden almışlardır.

b. Türkler 1877-1878 savaşından itibaren Ermenileri sistemli olarak katliama tabi tutmuşlardır

c. Türkler 1915 yılından itibaren Ermenileri planlı şekilde soykırıma tabi tutmuşlardır.

d. Talat Paşa'nın Ermenilerin soykırıma tabi tutulması konusunda gizli emirleri vardır.

e. Soykırımda hayatını kaybeden Ermenilerin sayısı 1.5 milyondur.

Ermeni Soykırımı tazminat araştırma grubunun 19 Eylül 2014 tarihli "Ermeni soykırımına yönelik adil çözüm- tazminat " raporunda aşağıdaki görüşler savunulmuştur;

a. *Ceza:* Ermeni soykırımının asıl suçluları artık hayatta olmadığı için yargılanamazlar.

---

[19] Cemalettin Taşkıran, "Ermeni Diasporası" http://www.tariharastirmalari.com/ermenidiasporasi.html, Erişim Tarihi: 22.09.2016

[20] Sadi Çaycı, "Ermeni Sorununun Hukuksal Boyutu", Bahar Senem Çevik Ersaydı, Abdulkadir Çevik, Psiko-Politik Bir Yaklaşım İle Türk-Ermeni İlişkileri, AKY Yayınları, Uşak, 2011, s.59-60

[21] Adem Suad, Büyük Oyun Ermeni Sorunu, Tutku Yayınevi, Ankara, 2014, s.210-211

b. *Tanıma:* Af, eğitim ve anma; Türk Hükümeti ve suç birliği içinde olan sivil toplum kuruluşları, soykırımı resmen tanımalı ve af dilemeliler.
c. Ermenistan'a ve Ermenilere destek: Uzun vadeli iyi yaşam koşullarının sağlanması için Türkiye siyasi veya farklı konularda Ermenistan'a ve tüm dünya Ermenilerine destek olmalıdır.
d. d.Türkiye'nin normalleşmesi: İnkâr politikasının sonlandırılması ve Türkiye'de yaşayan Ermenilerle diğer uluslara saygı ortamının oluşturulması gerekir. Bunun dışında Türk devleti tüm kültür ve eğitim kurumlarından Ermeni karşıtı söylemleri ve soykırımın ideolojik ve pratik izlerini tamamen silmelidir.
e. Mülklerin iadesi ve mülk kaybı, ölüm ve zulmün telafisi; 70 milyar ile 105milyar dolar arası bir değer belirlenmiştir.[22]

Osmanlı'nın ardılı olarak Türkiye'nin tazminat ödemesi gerektiğini, haksız bir fiilde sorumluluğun ardıl devlete de geçeceğini iddia eden Ermeni militanlar, taleplerini Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun 2001'de kabul ettiği Uluslararası Cürümlere İlişkinSorumluluk Anlaşması Taslağı'na dayandırmaktadır. Oysa, bu bir taslaktır ve çözüm özel ikili anlaşmalarda yatmaktadır. Ermeniler taleplerini anılan anlaşma taslağına dayandırırken; taslağın işlerine gelmeyen hükümlerini halı altına süpürmekte ve dogmalarının esiri durumuna düşmektedir. Bu militan Ermenilerin ruh hali hakkında, Profesör Vamık Volkan, "bu psişik bir gerçektir, (Ermenileri) vazgeçirmek mümkün değildir" demiştir.[23]

Ermeni taleplerinden biri de Türkiye'nin kendilerinden sözde soykırım için özür dilemesi talebidir. Bu talep, hem diaspora hem de Ermenistan tarafından dile getirilmektedir. Talebin bununla sınırlı kalmadığı malum olmakla birlikte; "özür dileme" talebinin diğer talepler için bir basamak ve dayanak yapılacağı açıkça ortadadır. Bu nedenle bu talebin sadece bir psikolojik yönü olduğunu, ya da masumane ve insani bir talep olduğu değerlendirmesi yapılamaz.

"Özür Dileme" kavramı uluslararası hukukta özel bir yaptırım türüdür. Bir devlet haksız yani hukuka aykırı olduğu kabul edilen bir eyleminden dolayı başka bir devletten özür dilerse, bunu bir yaptırım olarak yerine getirdiği kabul edilir.[24]

---

[22] Lilit Gasparyan, "Ermenistan'da Adalet Talepleri" http://repairfuture.net/index.php/tr/ermeni-soykirimi-tanima-ve-tazminatlar-ermenistan-dan-bakis/soykirima-dair-ermenistan-da-adalet-talepleri, Erişim Tarihi: 13.10.2016

[23] Pulat Tacar , "2015'te Türkiye'nin Başına "Ermeni Tsunamisi" Çökecekmiş!" https://www.turkishnews.com/content/2015/02/19/2015-te-turkiyenin-basina-ermeni-tsunamisi-cokecekmis, Erişim Tarihi: 24.09.2016

[24] Çaycı, Agm, s.60.

4.2. Ermeni İddialarına Karşı Gerçekler

Ermeni terörü, Ermeni soykırımı iddiaları ile taleplerini dünya kamuoyundaduyurmak için Ermeni sorunu ortaya çıktığından beri katliamı ve katletmeyi amaç haline getirerek "Büyük Ermenistan" hayalini kurmuştur. Ermeni iddialarının propagandasını yapmakta ve çoğunluğun bunu kabul etmesi de hedeflenmiştir. Ermeniler gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet döneminde çeşitli kesimlere şiddet uygulamış, korku ve dehşet yaratmış, masum Türk-Müslüman halkı katletmiş, yağmalamalarla zarar vermiştir. Cumhuriyet döneminde de terör olayları gerçekleştiren Ermeni terör gruplarıbazı ülkelerin desteği Türklere yönelik terör eylemleri yapmıştır. Türk hedeflerine yönelik Ermeni terör örgütleri saldırılarda bulunurken Batılı devletlerin bu eylemlerde bulunan teröristlere karşı tepkisiz kalması yada yaptıkları yargılamalarında serbest bırakması, bu durumun uluslararası mücadelenin belirgin bir boyutta etkisiz kaldığını ve bir kastın olduğu gerçeğini de göstermiştir.[25]

Ermeni iddiaları hukuksal ve olgusal gerçeklere aykırı olup asılsızdır. Şöyle ki;[26]

a. Türkler Anadolu'ya geldiklerinde bağımsız bir Ermenistan yoktur. Bu nedenle Ermenilerinin topraklarının ellerinden alınması söz konusu olamaz.
b. Ermeniler 1877-78 savından sonra isyanlar ve katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Ermenilerin bu tutumu Batılı müttefiklerini yanlarına çekmeye yöneliktir.
c. 1915'te Osmanlıyı arkadan vuran Ermenilerdir. Osmanlının uygulaması soykırım değil zorunlu tehcirdir. Ayrıca tehcire de her ermeni tabi tutulmamıştır.
d. Talat Paşa'nın Ermenilerin katledilmesine dair gizli talimatı olduğuna dair iddiaları ortaya atan Andoryan adlı Ermeninin sunduğu sözde belgelerin sahtecilik eseri olduğu bu gün bilinmektedir. Talat paşaya atfedilen telgrafların da sahte olduğu, yazılış şekilleri, ele alınış şekilleri, kağıtları gibi nedenlerle Osmanlı belgesi olmadığı anlaşılmıştır.
e. Birçok yabancı kaynakça da doğrulandığı üzere, tüm Osmanlıdaki Ermenilerin sayısı zaten 1.3 milyondur.

Anılan değerlendirmedeki nüfus miktarı da haddizatında abartılmış bir nüfus miktarıdır. 1915'li yıllarda Osmanlı nüfusuna bakıldığında bu kadar bir nüfusun olması da mümkün değildir. Bununla birlikte Ermeni yanlısı

[25] Nurhan Aydın, "Asılsız Soykırım İddiası ve Ermeni Terörü", http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/AYDIN-Nurhan-ASILSIZ-SOYKIRIM-%C4%B0DDASI-VE-ERMEN%C4%B0-TER%C3%96R%C3%9C.pdfErişim Tarihi: 15.10.2016
[26] AdemSuad, Age, s.201-212

kaynaklarda nüfusun kasten abartılarak fazla gösterilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Türk Genelkurmay Başkanlığı'nın 1914 yılı Osmanlı seçim sonuçlarına göre Osmanlı'daki Ermeni nüfusu iddia edildiği gibi değildir. Aynı kaynakta genel toplamda 1.219.323 olarak gösterilen Ermeni erkek ve kadın nüfustan bahsedilerek buna 58.687 kişilik Protestan nüfusun da dâhil olduğu ifade edilmiştir.[27]Ermeni kaynaklarında Ermeni nüfusu kasten yüksek gösterilmektedir. Bundaki amaç da çok sayıda Ermeni'nin sözde soykırıma tabi tutulduğu algısını oluşturmaktır.

Tehcirin başlangıçta savaş cephelerinin gerisindeki güvenliği sarsan Ermeniler'e uygulanması düşünülmüşse de yaşanılan olaylar tehcirin uygulama alanının genişletilmesine neden olmuş; bu hali ile bütün Ermenilerin hedef alınmadığı açıkça ortaya konmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde tehcirin bütün Ermenilere uygulanmadığı, iş, hastalık, Katolik, Protestan olmaları sebebiyle bazı Ermenilerin tehcire tabi tutulmadığı açıkça belirtilmiştir.Ermeniler, tehcir sırasında çetelerin saldırıları, şahsi kin, intikam duyguları, salgın hastalıklar, ilaç gıda yetersizlikleri gibi savaş koşullarının zorluğu sonucunda kayıplar vermiştir. Ancak bu kayıplar, Ermenilerin abartılı rakamlar vermesi sebebi ile istismar edilmiştir. Hâlbuki bu kayıplar yine aynı şekilde savaş içerisinde bulunan Osmanlılar içinde geçerli olup yaşanılan kayıp ve zararlar ortak olmuştur. İstanbul'da 70 binden fazla Ermeni'nin ikamet ettiği bilinse de İstanbul Ermenileri tehcire tabi tutulmamıştır. Durum böyle iken Ermeni toplumunu yok etmeyi hedeflediği iddia edilen bir devletin, bu kadar çok Ermeni'yi yerinde bırakması düşünülemez.[28]

1915 yılında Osmanlı Devleti, kendisine karşı faaliyetler içinde bulunarak düşman saflarında yer alan Ermenileri zorunlu göçe tabi tutarak bu eylemlerin önüne geçmeyi amaçlamıştır. Savaş döneminde gerçekleşen bu göç, Ermenilerin göç sırasında mağdur olmamaları için gerçekleştirilmiştir. Yaşanılan göç sırasında soykırım hedeflenmemiş ve böyle bir durum da gerçekleşmemiştir. Ermenilerin 800 yıl boyunca Türk himayesi altında sosyal, dini, kültürel ve ekonomik imtiyazlar verilerek huzur içerisinde hayat sürdürmeleri ve ulusal kimliklerini korumaları Türklerin adaletli siyasetinin en önemli göstergesidir.[29]

Osmanlı Devleti'ni parçalayarak üzerinde küçük devletler kurmak isteyen Emperyalist devletlerin amaçlarına ulaşmak adına kullandıkları milletlerden birisi de Ermenilerdir. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında

---

[27] Genelkurmay Başkanlığı, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918, Cilt I, http://www.ata.tsk.tr/content/media/10/ermeni1.pdf , s.609. Erişim Tarihi: 15.10.2016

[28] İlker Başbuğ, Age, s.59-60

[29] Adnan Şişman ve Biray Çakmak, "Sözde Ermeni Soykırım İddiaları ve Tarihi Gerçekler" http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423867464.pdf, Erişim Tarihi: 13.10.2016

yaşadıkları her yerde isyan ettirilmek istenen Ermeniler, kendilerine bir çok imkan sağlamış olan Osmanlı Devleti'ni en zor zamanlarında kendi çıkarları doğrultusunda faydalanmış ve yalnız I. Dünya Savaşı sırasında değil farklı yer ve zamanlarda da defalarca isyan etmişlerdir.[30]

1915 yılında alınan tehcir kararı savaş esnasında askeri gereklilikler nedeni ile alınmış bir karardır. Bu hususta gerekliliği ve haklılığına karşı çıkmış görüşler de yok denilecek kadar azdır. Bu hali ile savaş esnasında alınmış tehcir uygulaması gibi bir koruma önlemi, savaşın sonucunu değiştirmemiş ise önlemin yanlış olduğu söylenemez.[31]

Batılı emperyal güçler tarih boyunca Ermeni sorununu; konjonktüre göre gündeme getirmiştir. Bu sorunun Türkiye'yi ilgilendirmediği savı doğru olmadığı gibi yeterli ve geçerli de değildir.[32]

5. SONUÇ

Türklerin himayesinde bulunan Ermeniler huzur, refah ve itibar içinde yaşamlarını sürdürürken Türklerin insani ve yüksek yönetim anlayışı neticesinde üst düzey görevlerde de bulunmuşlardır. 1800'lü yıllarda emperyalist güçlerin çıkarları için kışkırtılmalarına kadar Ermeniler Osmanlı'da "milleti sadıka" olarak kabul edilmişlerdir. Osmanlının zayıflaması ile Rus, İngiliz ve Fransızların kışkırtmaları sonucunda Ermeniler ihanet sürecine girdiği için Osmanlı, kendini ve vatandaşlarını korumak adına önlemler almıştır. Alınan bu önlemlerde soykırım yoktur. Bunun aksine Türkler ciddi kayıplar vermiştir. Yapay bir şekilde ortaya konulmuş olan soykırım iddiaları yalan olup, bilimsel açıdan da geçerli kabul edilmemiş; bugüne kadar bulunan topluca katledilmişlerdir.

Sözde Ermeni soykırımı iddiaları hukuksal değil, siyasi iddialar olarak savunulmaktadır. Yapılan antlaşmalar ve soykırım sözleşmesinin kabulüne dair çalışma içerisindeki incelemeler bunu açıkça ortaya koymuştur.

Ermeniler, söz konusu asılsız iddiaları birer *geçim kaynağı* haline dönüştürmüşlerdir. Hem Batılı emperyal güçlerin tutumu hem de kendilerinin yarına dair beklentileri söz konusu iddiaların kendileri için vaz geçilmez olduğunu göstermektedir. Bu nedenle Türkiye'nin öncelikle Azerbaycan'ı ve aynı zamanda büyük güçleri soruna dair birlikte hareket etme politikası izlemesi çıkarınadır. Akademik, kültürel, siyasi, ekonomik ve diplomatik

30 Ramazan Tosun, 2003, Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:14 (2003), s.163.

31 Başbuğ, Age, s.184-186

32 Atatürk Araştırma Merkezi, "Asılsız Ermeni İddiaları ve Gerçekler, ttp://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-55/asilsiz-ermeni-iddialari-ve-gercekler, Erişim Tarihi: 13.10.2016

araçlarla sorunun gerçek yüzünün küresel ölçekte Türkiye tarafından anlatılmasıbir zorunluluk olarak değerlendirilmektedir.

Ermenilerin toprak, tanıtım, tanınma, tazminat, özür dileme gibi taleplerini siyasi hukuksal temeli bulunmamaktadır. Bu talepler gerçeklerle uyuşmamaktadır. Türkiye sorunun kongre, konferans, akademik çalışmalar, sivil toplum örgütleri, uluslararası örgütler, lobicilik boyutlarını göz önünde tutarak; sert ve yumuşak güç unsurlarını birlikte kullanmak suretiyle çözümünü takip etmelidir. Uluslararası kamuoyuna sorunun parlamentolarda ve diğer devletlerle çözümlenemeyeceğini dile getirmeye devam etmelidir. Güçlü bir Türkiye'nin sorunun etkisinin minimize edilmesi için de önemli bir unsur olduğu değerlendirerek ekonomik, siyasi ve askeri potansiyelini daha istikrarlı ve güçlü hale getirmeye çalışmalıdır.

KAYNAKÇA

AdemSuad, Büyük Oyun Ermeni Sorunu, Tutku Yayınevi, Ankara, 2014

Adnan Şişman ve Biray Çakmak, "Sözde Ermeni Soykırım İddiaları ve Tarihi Gerçekler" http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423867464.pdf, Erişim Tarihi: 13.10.2016

Atatürk Araştırma Merkezi, "Asılsız Ermeni İddiaları ve Gerçekler, http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-55/asilsiz-ermeni-iddialari-ve-gercekler,Erişim Tarihi: 13.10.2016

Azmi Süslü, "Diplomaside Tarihte Dostluk, Türk- Ermeni İlişkileri", Belgi, Sayı:4, (Yaz 2012/II), ss.458-470

Batuhan Duran,Soykırım Suçunun Uluslararası Hukukta ve Yeni Türk Ceza Kanunda Düzenlenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007

Cemalettin Taşkıran, "Ermeni Diasporası" http://www.tariharastirmalari.com/ermenidiasporasi.html, Erişim Tarihi: 22.09.2016

Emre Barlas, Ermeni Tehciri Soykırım İddiaları ve Gerçekler,http://www.adtk.yildiz.edu.tr/makaleler/ebarlas_ermenitehciri.htm, Erişim Tarihi; 19.09.2016

Emre Gündoğdu, Soykırım Temelinde Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Siyasi Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2012.

Ercan Göktepeoğlu,Uluslararası Hukukta ve Türk Hukukunda Soykırım Suçu, TAAD, Sayı:19, 2014

"Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışı", http://www.egitimpusulasi.net/?Syf=15&cat_id=245&baslik_name=RVJNRU7EsCBTT1JVTlVOVU4gT1JUQVlBIMOHSUtJxZ5J

Genelkurmay Başkanlığı, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918, Cilt I, http://www.ata.tsk.tr/content/media/10/ermeni1.pdf. Erişim Tarihi: 15.10.2016

Halil Murat Berberer, Soykırım Suçu, Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2007

İlker Başbuğ, Ermeni Suçlamaları ve Gerçekler, Remzi Kitapevi, 2015

İsmet Bozdağ, Tarihin, Vicdanını Sızlatan Soykırım Yalanı, Çankaya Özel Arşiv Belgelerinde Atatürk Soykırım İddialarını Reddediyor, Truva Yayınları, İstanbul, 2009.

LilitGasparyan, "Ermenistan'da Adalet Talepleri" http://repairfuture.net/index.php/tr/ermeni-soykirimi-tanima-ve-tazminatlar-ermenistan-dan-bakis/soykirima-dair-ermenistan-da-adalet-talepleri, Erişim Tarihi: 13.10.2016

Nurhan Aydın, "Asılsız Soykırım İddiası ve Ermeni Terörü", http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/AYDIN-Nurhan-ASILSIZ-SOYKIRIM-%C4%B0DDASI-VE-ERMEN%C4%B0-TER%C3%96R%C3%9C.pdfErişim Tarihi: 15.10.2016

Pulat Tacar , "2015'te Türkiye'nin Başına "Ermeni Tsunamisi" Çökecekmiş!", https://www.turkishnews.com/content/2015/02/19/2015-te-turkiyenin-basina-ermeni-tsunamisi-cokecekmis, Erişim Tarihi: 24.09.2016

Ramazan Tosun, 2003, Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:14 (2003), s.143- 163.

Sadi Çaycı, "Ermeni Sorununun Hukuksal Boyutu", Bahar Senem Çevik Ersaydı, Abdulkadir Çevik, Psiko-Politik Bir Yaklaşım İle Türk-Ermeni İlişkileri, AKY Yayınları, Uşak, 2011, ss.59-71

Semin Töner Şen, Uluslararası Hukukta ve Sözleşmelerde Soykırım Etnik Temizlik ve Saldırı Kavramları, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Sevin Toluner, "Soykırım Nedir? Ne Değildir?" Konulu Konferansa Katkı, Milletlerarası Hukuk Açısından Türkiye'nin Bazı Dış Politika Sorunları, Genişletilmiş 2. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, 2004, İstanbul, ss.581-589

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

YENİ NESİL e-ÖĞRENME ORTAMLARI

Mehmet ALBAYRAK[1]
Gülşen ALBAYRAK[2]

ÖZET

Bu çalışmada; e-öğrenme ilgili tanımlamalar, geleneksel eğitim modelleri ve yeni nesil e-öğrenme ortamları, e-öğrenmenin olumlu ve olumsuz sayılabilecek yönleri, geleneksel öğrenme ortamları ile yeni nesil e-öğrenme ortamları arasında oluşan farklılaşma, Türkiye'de ve Dünya'da e-öğrenme konularında yeni uygulamalar, e-öğrenme araçları konularına değinilmiştir. Günlük yaşantımıza teknolojinin getirdiği değişim, endüstri 4.0 devriminin sert esen rüzgârı ve z-kuşağı da dikkate alındığında, öğrenme-öğretme ortamlarının değişim yönü ve şiddetine bakıldığında hayatımızı eğitim açısında da kaçınılamaz değişimlere sürüklemektedir. Çalışma geniş açıdan bakıldığında eğitim açısından bulunduğumuz teknolojik boyut ışığında durum değerlendirmesi içermektedir.

Anahtar Kelimeler: *e-Öğrenme, Öğrenme Ortamları, Yeni Nesil*

NEW GENERATION e-LEARNING ENVIRONMENTS

ABSTRACT

In this study; e-learning related definitions, traditional education models and new generation e-learning environments, positive and negative aspects of e-learning, differentiation between traditional learning environments and new generation e-learning environments, e-learning in Turkey and in the world New applications in their subjects, e-learning tools. The change in technology of our daily lives, when considering the hard-wind and z-generation of the industry's fourth revolution, leads us to inevitable changes in education, when we look at the change and severity of learning-teaching environments. From a broad perspective, the study includes a case assessment of the technological dimensionality that we have in terms of education.

Keywords: *e-Learning, Learning Environments, New Generation*

[1] Yrd.Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Uzaktan Eğitim MYO, Isparta, mehmetalbayrak@sdu.edu.tr
[2] Uzman Öğretmen, Şehit Ali İhsan Kalmaz Anadolu Lisesi, Isparta, gulsen.albayrak@gmail.com

1. GİRİŞ

Bilgi ve teknoloji çağındaki hızlı değişimler, eğitim alanına doğrudan veya dolaylı olarak yansımaktadır. Günlük yaşamda takip edilen teknoloji eğitim dünyasının da vazgeçilmez bir unsuru haline gelmektedir. Günümüzde öğrenme ve öğretme kavramlarıyla ilgili dönemin ihtiyaçlarına göre, kişilerin yeterliliklerine göre, kişilerin bilgiyi algılama, işleme, problem çözme durumlarına göre farklı kavramlar ve modeller öne sürülmektedir. Günümüzde bilgi toplumu oluşturma doğrultusunda yaşanmakta olan hızlı dönüşüm ve küreselleşme süreci bireylerin her düzeyde eğitim ve öğrenme ihtiyacı üzerinde değişikliğe neden olmaktadır [1].

Birçok gelişmiş ülkenin bilgi toplumu haline gelmesi eğitimin önemini bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Ülkeler gelişmişlik seviyelerini artırabilmek için eğitim harcamalarına yaptıkları harcamaları her geçen gün biraz daha artırmaktadır. Teknolojideki hızlı değişimle birlikte her birey için zaman ve mekân sınırını ortadan kaldıran, bireyin öğrenme için ihtiyaç duyduğu zamanı tanıyan, her bireye öğrenme stiline hitap eden materyallerle ulaşmayı hedefleyen "Uzaktan Eğitim" ortaya çıkmıştır [2]. e-Öğrenme kavramı ülkemizde yeni bir kavramdır ama hızlı bir şekilde benimsenmeye başlanmıştır. Bilgiyi kolay edinme ve algılama yöntemi olarak önerilmektedir. Bilgi toplumunun şekillenmesine katkı sağlayacak ve toplumun büyük bir kesimini etkileyen bir konudur.

2. e-ÖĞRENME NEDİR?

e-Öğrenme**,** öğrenme-öğretme faaliyetlerini gerçekleştirmek için bilgisayar ve internet gibi teknolojik altyapıyı kullanan bir öğrenme modelidir. e-Öğrenme bilgisayar tabanlı öğrenme, internet tabanlı öğrenme ve mobil öğrenme gibi kavramları içine alan bir çatı kavramdır. Bilgisayar tabanlı öğrenme, öğrenme-öğretme faaliyetleri için CD gibi taşınabilir depolama aygıtlarının kullanıldığı ve öğretim materyalinin ya da çoklu ortam ürünü eğitim kaynağının bu aygıtlar aracılığı ile öğrenenlere sunulduğu öğrenme modelidir**.** İnternet tabanlı öğrenme**,** geniş bant internet kullanımının yaygınlaşması ve internet teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak uygulanmaya başlanan bir e-öğrenme modelidir. Öğretim materyalleri ve kaynaklarına erişimin internet üzerinden sağlandığı çağdaş bir modeldir. Mobil öğrenme, mobil cihaz kullanımının ve mobil internet bağlantısının yaygınlaşmasına paralel olarak ortaya çıkan bir kavramdır mobil öğrenme. Öğrenme faaliyetleri için cep telefonu ve tablet gibi mobil cihazların kullanıldığı ve bu cihazlara özgü geliştirilen uygulamalar aracılığı ile öğrenme-öğretme faaliyetlerinin gerçekleştirildiği öğrenme modelidir [3] .

e-Öğrenme ve geleneksel öğrenme yapı bloklarının gösterildiği aşağıdaki şekil metodolojik olarak e-öğrenme ile geleneksel öğrenme arasındaki temel benzerlik ve farklılıkları göstermektedir. e-Öğrenme ve sınıf tabanlı öğrenme arasındaki temel farklılık, eğitimin aktarıldığı vasıtadır. Aslında bu çok temel bir farklılıktır. Geleneksel öğrenmede, öğreten, öğrenme ortamını uyarlayarak, gerektiğinde değiştirerek tümüyle kontrol edebilir. Geleneksel öğrenmede, öğretmenin yeteneği, kişiliği, niteliği, öğrenme çehresine uyumu ve ders materyali yaratması, öğrenme-öğretme performansını etkilemektedir [4].

e-Öğrenmede, öğreten ile öğrenen siber uzay tarafından ayrılmışlardır. Öğrenme çehresini uyarlama ve değiştirme artık mümkün değildir. Bu durum, içerik bloğunu çok önemli bir blok durumuna getirmektedir. Yeni teknolojinin benzer olduğu durumda içerik, etkin bir e-öğrenme girişimi ile etkin olmayan bir e-öğrenme arasında farklılığı ortaya koyan tek unsur olmaktadır [5]. Şekil-1'de e-öğrenme ile geleneksel öğrenme arasındaki farklılıklar gösterilmektedir.

Şekil-1: e-Öğrenme ve Geleneksel Öğrenme Yapı Blokları

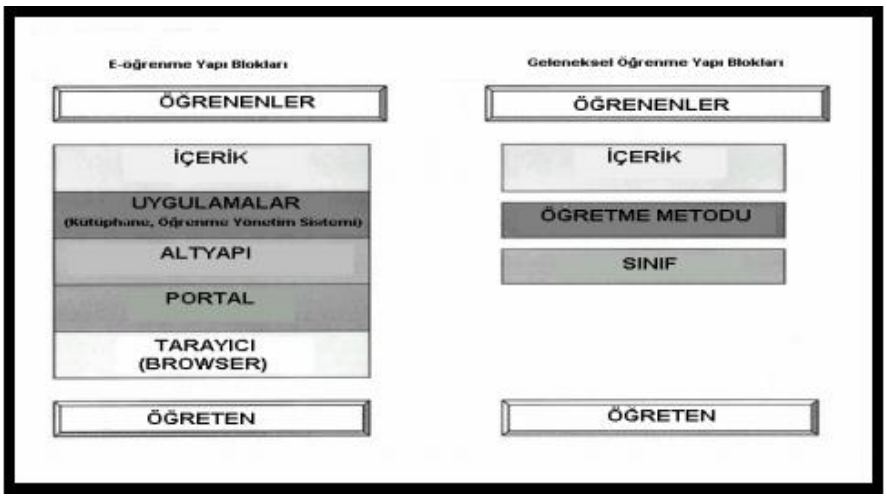

3. e-ÖĞRENMENİN AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARI

e-Öğrenmenin beklenen faydaları aşağıda sıralanmaktadır.

- Öğrenme zamanına e-öğrencinin karar vermesini,
- İnternet erişiminin olduğu her yerden eğitimlere ulaşabilmeyi,
- e-Öğrencinin, kendi öğrenme hızınızda, istediği zaman, istediği kadar öğrenmesini,
- Eğitimlere ve bilgiye tekrar tekrar ulaşılmasını,

- Eğitmenlere ve konu uzmanlarına e-posta ve forum gibi ortamlarda sürekli olarak erişimi,
- Eğitim masraflarından tasarrufu sağlar [6].

Olumlu yönleri olduğu gibi e-öğrenme de bazı olumsuz sayılabilecek özelliklere de sahiptir. Bunlar:

- Eğitmenler, etkili birer e-öğrenmenin nasıl olacağını öğrenmek zorundadırlar.
- Eğitmenler için geleneksel olan ders içeriğini çevrim içi ortama aktarmak zordur.
- Bireysel geri bildirim sağlama konusunda eğitmenler açısından, çok fazla zaman alır (çünkü aktif bir katılım için daha çok öğrenci gereklidir).
- Öğrencilerin ve eğitim sağlayanların araç-gereç ihtiyaçları,
- Öğrenciler ve eğitmenler için teknik eğitim ve destek,
- Akademik anlamdaki dürüstlük,

Online eğitim alan öğrenciler için;

- Ölçme ve değerlendirmelerin türleri ve etkililiği
- Etkileşim eksikliği [7].

4. e-ÖĞRENME ÇEŞİTLERİ ve ARAÇLARI

e-Öğrenme kavramı temelde iki sınıf şeklinde kategorize edilmiştir:

- Asenkron (kişilerin bilgisayar başında kendi kendilerine eğitim almaları)
- Senkron (eş zamanlı olarak bir grup öğrenci ve konu öğretmeninin, canlı olarak bilgisayar ortamında, bir sınıfta buluşmaları) [8].

Genel kabul görmüş bu iki çeşidin birlikte kullanıldığı karma (melez) e-öğrenme uygulamaları da mevcuttur. Eş zamanlı e-öğrenme de dersler öğretici ve öğrenen grubunun aynı anda aynı sanal sınıf ortamında bulunduğu ve çift yönlü iletişimin gerçekleştiği e-öğrenme çeşididir. Ayrı zamanlı e-öğrenme de ders kaynakları ve öğretici materyaller öğrenenlerin erişimine sunulur. Öğrenen kaynak ve materyallere istediği zaman erişerek bireysel öğrenimi gerçekleştirir.

Çağın ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücünün özelliklerine her geçen gün yeni nitelikler eklenmeye devam etmektedir. Bu nedenle öğrenme, yaşam boyu sürecek bir gereklilik halini alıyor ve günlük yaşamımızın vazgeçilemeyen bir parçası olmaktadır. Teknolojik yenilikler hız kesmeden yoluna devam ederken, e-öğrenme çözümleri de çeşitlenerek karşımıza

çıkmaktadır. Bu yaklaşımlar; bilgisayar tabanlı eğitimden, internet tabanlı eğitime; senkron eğitimden, mobil öğrenmeye; karma eğitimden, sosyal öğrenmeye kadar farklı özelliklerde uygulamaları kapsamaktadır [9].

Günümüz açık ve uzaktan öğretim sistemlerinde sıklıkla kullanılan yaygın e- öğrenme araçlarını; kişisel bilgisayarlar (PC), cep bilgisayarları (PDA), cep telefonları, mp3 çalarlar, CD-DVD ROM'lar, eğitsel yazılımlar, IP TV, 3D sanal dünyalar, eğitsel simülasyonlar, oyunlar, tartışma ve ilan panoları, video konferanslar, e-postalar, bloglar, wikiler, chat programları, konu haritaları, sanal sınıflar, ofis araçları, çoklu ortamlar, eğitsel animasyonlar, IP telefonlar (VOIP), e-portföyler, web siteleri, e-kitaplar, kavram haritaları, eğitsel oyunlar, canlı video dersleri, podcastlar ve uyumluluk ekleri olarak sıralamak mümkündür. Bu başlık altında e-öğrenme araçlarının, e-öğrenme amaçlı kullanımlarıyla ilgili bilgilerle birlikte bazı önemli e-öğrenme eğilimlerine yer verilmiştir. Açık ve uzaktan öğretim amaçlı kullanılabilen e-öğrenme araçlarına bakıldığında cihazlar, sosyal web uygulamaları ve eğitsel yazılımların ön plana çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte literatürde e-öğrenme araçlarının Şekil-2'de görüldüğü gibi birleştirme ve dağıtma araçları, hızlı e-öğrenme araçları, simülasyon araçları, medya araçları ve e-öğrenme geliştirme araçları olmak üzere beş başlık altında değerlendirildiği görülmektedir [10][11].

Şekil-2: e-Öğrenme araçlarının toplandığı kategoriler

Son yıllarda e-öğrenme üzerine birçok örnek geliştirilmiştir. Bunlardan simülasyon tabanlı e-öğrenme modellerine bir çok örnek bulunmaktadır.

All India Institute of Medical Sciences (AIIMS), tıp öğrencilerinin çok karmaşık ve zor olan koroner arter bypass cerrahisi alanında eğitilmelerini sağlamak ve pratik becerilerini geliştirmek maksadı ile onların tamamen risksiz bir ortamda, deneme-yanılma yoluyla öğrenmelerine imkân sağlayan bir e-Öğrenme yaklaşımını benimsemiştir. e-Öğrenme çözümleri sağlayan bir firma ile ortak yürütülen çalışmalar sonucunda, 2B ve 3B olarak 'Göster' opsiyonu olan ve operasyon prosedürlerinin her bir adımını gösteren bir uygulama ve 'Dene' opsiyonu ile operasyonda kullanılacak bütün cerrahi aletlerden eğitilenlerin uygun olanı seçmelerini sağlayan bir çözüm geliştirmiştir. Prosedürler esnasında sağlanan ipuçları ile öğrencilerin hatalarını düzeltmesi ve geri beslemeler yapılmaktadır. Şekil-3'de uygulama görüntüsü gösterilmektedir.

Şekil-3: Video-Tabanlı Cerrahi Eğitim

Sanal gerçeklik evi uygulaması bunlardan bir örnektir. Örneğin musluk tamircisi gibi meslek sahiplerine sanal bir ev içerisinde bilgi ve becerilerini geliştirme ve pratik yapma imkânı sağlamaktadır. Meslek sahiplerinin istedikleri kadar hata yapabilecekleri ve pratik sonucu bilgi ve beceri seviyelerinin yükselmesine bağlı olarak kendilerine olan güvenlerinin artacağı bir eğitim onların gerçek ortamdaki eğitimlerine son derece hazırlıklı olarak başlamalarına imkân sağlamaktadır.

Lloyd Bankası tarafından işe yeni başlayanlara uygulanan eğitim/öğretim programı son kullanıcılar ile e-öğrenim çözümleri sağlayan hizmet sağlayıcıların birlikte çalıştıklarında ortaya nasıl yenilikçi yaklaşımlar koyabileceklerinin en güzel örneğidir. E-Öğrenme ajansı Brightwave ve

simülasyon yazılım sağlayıcısı Assima bu projede birlikte çalışarak Lloyd Bankacılık Grubu için bir eğitim programı oluşturmuşlardır. Uygulama ekran görüntüsü Şekil-4'te gösterilmektedir [12].

Şekil-4: Finans Sektöründe Entegre Sistem Yazılım Eğitimi

5. SONUÇ

e-Öğrenmenin olumlu olduğu kadar olumsuz tarafları da bulunabileceği ayrı bir tartışma alanıdır. e-Öğrenme uygulamaları günümüzde giderek artmaktadır. Video paylaşım kanalları da günümüzde e-öğrenme ekosistemi içerisinde yerini almaktadır. İnternet üzerinden dünyanın bir diğer ucundaki üniversitelerden ilgi alanlarınıza göre konularda dersler alınabilmektedir. Ülkemizde e-öğrenme kavramı yeni gelişmekte olan bir kavramdır. Ülkemizde bu sistemi etkin bir şekilde kullanarak yetişmiş insan gücünü artırmalıdır. Bu durum gelişen teknolojiye bağlı olarak, yeni öğrenme yöntemlerinin eğitim alanındaki önemini daha da arttırmaktadır. Ayrıca, eğitim alanındaki yenilenme, diğer alanlardaki gelişmeler için yeni fırsatlar yaratabilir. Bu kapsamda Türkiye'de hızla gelişen pozitif e-öğrenme uygulamaları, YÖK ve TÜBİTAK'ın özendirici uygulamaları, FATİH projesinde doğru örneklerin ve eğitimlerin artışı, özel sektörün başarı hikâyeleri ve verdiği destek, giderek artan uygulama alanlarında farklılık ve Z kuşağı da göz önüne alındığında gelecek çeyrek asırda yükseköğretim de dâhil olmak üzere yönlenmeler ve eğitim politikalarının farklılaşması/yenileşmesi kaçınılmaz bir durum ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Gürbüz, T. (2006). Küreselleşme Sürecinde e-Öğrenme. XV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, 13-15 Eylül, Muğla University, Muğla, Turkey. (373-375)

Gülseçen, S,. Gürsul, F., Bayrakdar, B., Çilengir , S., Canım, S. (2010), XII. Akademik Bilişim Konferansı

http://www.teknologweb.com/e-ogrenme-nedir Erişim Tarihi: 15.11.2016

Aslan, Ö., (2006), Öğrenmenin Yeni Yolu: e-Öğrenme, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 2 Sayfa: 121-131

Hamid, Abdul Azma (2002), "e-Learning: Is it the "e" or the Learning that Matters?", Internet and Higher Education, 4 (2002), s. 311-316.

https://www.itugvo.k12.tr/web/Icerik/Default.aspx?IId=612&DId=1&OkulId=4 Erişim Tarihi: 14.11.2016

https://tr.wikipedia.org/wiki/E-%C3%B6%C4%9Frenme Erişim Tarihi:15.11.2016

http://www.e-leaningsite.com/elearning/character/ synchr.htm Erişim Tarihi: 14.11.2016

http://blog.enocta.com/e-ogrenme-nedir-farkli-e-ogrenme-araclari-nelerdir/ Erişim Tarihi: 15.11.2016

Bruce, B. Clothier, P. Miller, D.A. Nguyen, F. Schlenker, B. ve Wexler, S. (2008). e-Learning Guild 360 Report on eLearning Authoring Tools and Software. Guild Research.

Fırat, M., Yurdakul, I. K., Açık ve Uzaktan Öğretimde e-Öğrenme Araçları ve Yeni Yönelimler, Türkiye'de e-Öğrenme: Gelişmeler ve Uygulamalar IV, S: 15-27

http://sunsavunma.net/teknoloji/simulasyon-tabanli-e-ogrenme-ornekleri/ Erişim Tarihi: 15.11.2016

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

KENTLERİN MARKALAŞMASINDA YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ: FETHİYE BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

Ayberk GÜÇLÜ[*]

ÖZET

Küreselleşme ve teknolojik gelişmelerle birbirinden çok uzak olan kentler için dünya bir hayli küçülmüştür. Bu ortamda, kentler birbirine benzer bir hal almaya başlamıştır. Bu kentler gerek daha fazla turist, gerekse daha fazla yatırım çekmek için ama özünde ekonomik olarak daha fazla dikkat çekmek amacıyla rekabet içine girmektedirler. Bu rekabet gücünü arttırmak, insanların daha kaliteli yaşamasını sağlamak ve cazibeli bir kent haline gelebilmek için kent markalaşması yaratmak vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir. Bu markayı yaratmanın yolu kentlerin hem kamu hem de özel sektör açısından iyi bir şekilde pazarlanmasından geçmektedir.

Bir kenti marka haline getirmek için, pazarlamak için pek çok aktöre ihtiyaç duyulmaktadır. Bu aktörler, merkezi yönetim, yerel yönetim, yerel halk, basın ve sivil toplum örgütleri gibi aktörlerdir. Bu aktörler kentin sahip olduğu avantajları iyi bir şekilde yönetmelidir. Bununla birlikte kentlerin markalaşması için bazı stratejiler uygulansa da, kentin daha önceden var olan bir imajı bulunmaktadır. Kente ait geçmişten gelen bu imajın markalaşma sürecinde doğru bir şekilde tahlil edilmesi ve markalaşma sürecinin bu imaj üzerine oturtulması gerekmektedir. Aksi takdirde, oluşturulması planlanan imajın başarı seviyesi oldukça düşük kalacaktır.

Bu çalışmanın temel amacı, Fethiye'nin marka değerlerinin halk tarafından nasıl algılandığını belirlemektir. Bu amaçla marka kavramı, markanın unsurları ve bu unsurlar arasındaki ilişkiler incelenerek, Fethiye Belediyesi tarafından gerçekleştirilen faaliyetlerin Fethiye'nin bir kent markası haline getirip getirmediği ve diğer ulusal ve uluslararası kentler arasında hangi seviyede olduğu ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Marka, Marka Kent, Yerel Yönetimler, Fethiye Belediyesi.*

ABSTRACT

Due to globalization and the technological developments,the globe has become quite smaller for the cities far away from each other., Cities are

[*] Süleyman Demirel Üniversitesi, Doktorant, ayberkguclu@yandex.ru

becoming more alike. These cities compete with each other to attract both tourist and investment that is to say economic attention. City branding has become essential factor in increasing competitive capacity, providing people high-quality of life and becoming more attractive city.The way of creating this brand needs a good marketing with regard to public and private sector.

It is needed many actors to transform the cities in to brands and commercialize them. These actors are central administrations, local administrations, media and non-governmental organizations. These actors should manage the city's advantages well. Although some strategies have been implemented for branding the cities, the city has image already exists. These images from the past that belongs to the city are needed to be analyzed properly in the process of branding and the process of branding should be built on these images. Otherwise, the level of success that is planned to be created will be low.

The main purpose of this study is to specify how the brand equity of Fethiye is perceived by the public. For this purpose, the term of brand, factors of it and the relationship between these factors will beanalyzed. Moreover, it will be indicated whether the activities held by Fethiye Municipality make the city a brand or not; and the level of Fethiye among the national and international cities.

Keywords: *Brand, Brand City, Local Governments, Fethiye Municipality.*

GİRİŞ

Bir kentin marka kent olabilmesi için sınırlarında birçok kaliteli unsur ve simgenin bulunması gerekmektedir. Türkiye'de tanınan kentler, kendisine ait olan coğrafi, fiziksel özelliği, kültürel ve mimari özellikleri ile diğer kentlerden ayrılmaktadır. Yani bu kentlerin sahip olduğu önemli bir potansiyel bulunmaktır. Ancak bununla birlikte bu kentlerin çoğu sahip oldukları potansiyeli kullanamamaktadırlar. Kentlerin sahip olduğu potansiyeli ortaya çıkararak markalaşması için merkezi yönetim ve yerel yönetimlerin önemli görevler üstlenmeleri gerekmektedir. Özellikle merkezi yönetim ile yerel yönetim arasında planlı ve koordineli bir yönetim anlayışı olursa kentin gelişmesi; düzenlenmesi; değerlerinin, kültürünün, tarihinin korunması; tanıtımının yapılması daha rahat şekilde gerçekleştirilir. Bir kentte bulunan ürünler içerisinde marka olabilecek bir ya da birkaç tanesinin öne çıkarılması ve kentin bu ürünün yapısına göre bir markalaşma sürecinin özellikle yerel yönetimler tarafından desteklenmesi ve takip edilmesi gerekmektedir.

Günümüz bilgi iletişim çağında iletişim ve ulaşım olanaklarının gelişmesi, bilginin hızlı yayılımı, yaşam kalitesinin artması ve insanların

yaşam biçimlerinin değişmesiyle daha rahat ve daha sık seyahat etme imkânı ortaya çıkmıştır. Artık insanlar yaşadıkları bölgenin sınırlarını aşıp dünyayı görme, yeni yerlere gitme ve yeni kültürleri keşfetme eğilimindedir. İnsanlar seyahat edecekleri yerleri tercih ederken, kentin marka kent olup olmaması ve tanınırlığı büyük önem arz etmektedir. Bu makalede Fethiye kentinin marka değerlerine değinilmiş, daha sonra Fethiye Belediyesinin kenti markalaşması adına yapmış olduğu çalışmalar incelenmiştir.

1- MARKA KAVRAMI

Marka genel olarak, bir işletmenin ürünlerini diğer işletmenin ürünlerinden ayırt etmek için kullanılan isim, logo, sembol gibi işaretlerdir. Marka kelimesinin İngilizce karşılığı da "brand" kelimesi, çiftçilerin kendi hayvanlarını diğer çiftçilerin hayvanlarından ayırt etmek için ve tanımlamak için bastığı damga olan "brandr" kelimesinden türemiştir (Ural, 2009: 1).

Türk Patent Enstitüsü'ne göre marka, bir işletmenin mal ve/veya hizmetlerini bir başka işletmenin mal ve/veya hizmetlerinden ayırt etmeyi sağlaması koşuluyla, kişi adları dâhil, özellikle sözcükler, şekiller, harfler, sayılar, malların biçimi veya ambalajları gibi çizimle görüntülenebilen veya benzer biçimde ifade edilebilen, baskı yoluyla yayımlanabilen ve çoğaltılabilen her türlü işarettir (www.turkpatent.gov.tr). Ayrıca marka, mal ve hizmetlerin kimliğini belirleyen, ürünün rakiplerinden ayırt edilmesini sağlayan, pazarlama yönetimi ve reklam yönetimi uygulamalarının odak noktası olarak tüketicilerle iletişim kurulmasını kolaylaştıran, üreticilere ve tüketicilere yasal bir takım avantajlar sağlayan, kısaca ürünü farklılaştıran isim, sembol, simge veya bunların birleşimidir (Akutoğlu,2004;16).

En genel ifade ile marka, ürün ile müşteri arasındaki ilişkiyi ima eder. Marka, müşterinin beklediği bir dizi hizmeti ve kaliteyi akla getirmektedir (Şahin, 2007: 4).

2- KENTSEL MARKALAŞMA KAVRAMI

Çeşitli düzeylerdeki mekânlar, ürün ve hizmetler gibi pazarlamaya konu olmakta ve marka olarak konumlandırılabilmektedirler. Ülke, bölge, destinasyon, şehir ve yöre gibi değişik mekan düzeyleri mekan markası yaratma sürecine konu olabilirler. Şehirler dünyanın gerçek algısında daima markadırlar. Birisi belirli bir şehirde yaşamadıkça veya şehir hakkında bilgiye sahip olmak için geçerli sebepleri olmadıkça muhtemelen o kişi şehrin birçok nitelikleri ve özellikleri hakkında beklenti ve hikâyeler üretir. Basit bir marka öyküsü bir kişinin bir şehri ziyaret etme kararında, onun ürün ve hizmetlerini

satın almasında, orada iş yapmasında hatta yerleşmesinde büyük bir etki yaratabilir (Marangoz, Önce ve Çelikkan, 2011; 682).

Huğlu kalitesiyle küresel bir üne sahip Türk av tüfeği markasıdır. Huğlu Toros Dağları'nın yamaçlarında çam ağaçlarınla kaplı küçük bir ilçedir ve tüfek ismi de buradan gelmiştir. Huğlu'da Birinci Dünya Savaşı sırasında savaş sırasındaki arızalı silahların bakım ve onarımı yapılmaktaydı ve 1914 yılında ilk atölye açıldı ve ilk tüfek imal edildi. Birkaç yıl içinde Huğlu'da bu iş büyüdü ve herkes kendi imalathanesini açmaya başladı. Fakat üretimi ve pazarlamayı geliştirmek için 1962 yılında kurumsallaşıp kooperatif kurulmuştur. Şu anda yüzden fazla atölyede beş yüzden fazla çalışanıyla her yıl 65 000 kadar av tüfeği üretilmektedir(Anholt, 2003, 63).

Kent markalaşması uygulamaları, kent pazarlama sürecinin kent için güçlü bir imaj oluşturmaya hizmet eden bir parçasıdır. Kent pazarlaması kavramıyla ifade edilen temel nokta, genel olarak bir kentin ilgili kurulları tarafından belirlenen tüm iletişim süreçleridir. Kent markalaşması ise buna karşılık, kentin tüm pazarlama süreçleri sonucunda oluşan tek bir noktaya, markaya işaret etmektedir (Saran, 2005: 106).

Şehir markası sadece slogan veya kampanyadan çok daha fazlasıdır, daha ziyade düşüncelerin, hislerin, çağrışımların ve beklentilerin toplamını temsil eder. Potansiyel veya var olan müşteri isim, logo, ürün, hizmet, olay ya da tasarım veya sembolle karşı karşıya geldiğinde bunları temsil ettiği aklına gelir (Kamiloğlu, 2010: 48).

Bu bilgiler sonucunda kent markalaşması; "Ürün veya hizmetlere ait markalaşma stratejilerinin kent üzerinde tatbikiyle, kente ve kentliye dair her tür çıktıya değer katmak suretiyle insanların zihninde olumlu bir algı oluşumunun yolunu açmayı amaçlayan, mevcut ya da potansiyel misafirleri/müşterileri için çekim merkezi haline gelmek iddiasında olan kentler tarafından yapılan faaliyetlerin göstergesi" olarak tanımlanabilir (Zeren, 2012: 97).

Kenti marka yapmak, kent imajının pozitif bileşenlerini ortaya çıkartmayı ve bu bileşenleri vurgulamayı gerektirmektedir. Bu sayede markalaşma, kentin güçlü yanlarını ortaya koyan, kenti kültürel olarak anlamlı ve değerli kılan, kente ekonomik ve sosyal değer katacak bir imaj oluşumunu sağlayan bir stratejidir. Kent bir "ürün" ise, güçlü bir kent imajı da, bu ürünü diğer "ürünler" arasında ayırt etmeye ve tanımlamaya yarayan araçtır. Bir başka deyişle, kent sahip olduğu pozitif imaj yoluyla "değer katılmış ürüne" yani, marka kente dönüşmektedir (Peker, 2006: 22).

Kentsel markalaşma en genel ifadesiyle, kentin kalkınmasına katkı sağlamalıdır. Bunun için de insanlara düşündüklerinden fazlasını verebilmelidir. Hız, hareket, dinamizm gibi soyut kavramlarla bir merak

duygusu uyandırılarak, o kente gitme kararının alınmasında etkili olunmaktadır. Çünkü bu soyut kavramın size ne vereceği belli değildir. Sadece merak duygusu üzerine yatırım yapılmaktadır. Kentsel markalaşma aynı ticari ürünlerde olduğu gibi bir kent markası vaadi içermelidir. Bu vaat sayesinde insanlarla duygusal bağlar kurulmalı ve kişiye fiziksel faydanın yanında kişisel faydalar da sağlamalıdır. Her kent gezilecek görülecek değerde güzelliklere, belirli bir tarihi geçmişe veya kültürel birikime sahiptir. Ancak bu markalaşmaya yetmemektedir. Çünkü diğer rakip kentler de bu imkânları sunmaktadır. Bu sebeple kentsel markalaşmanın en önemli noktasını kentsel marka vaadi oluşturmaktadır. Nasıl Paris romantizmle, Rio karnavalla, İbiza eğlenceyle, Milano modayla anılıyorsa marka olmak isteyen her kent de bir marka vaadiyle anılmalıdır (Çağlayandereli ve Güleş, 2013, http://cagderelim.blogspot.com.tr/).

Şehir markası unsurları içerisinde öncelikle modern bir kentin ihtiyacı olan yapılara sahip olmaya çalışmalıdır bir kent. Bunlar:

- Modern Otogar
- Modern Havaalanı
- Modern Stat
- Modern Kapalı Spor Salonu
- Alışveriş Merkezi
- Alışveriş Caddesi
- Kültür Merkezi
- Kültür Caddesi
- Üniversite
- Gençlerin Eğlenebileceği Alanlar
- Organize Sanayi Bölgesi

Bunların dışında bir kentin markalaşması için gereken diğer unsurlar da şunlardır (Kamiloğlu, 2010; 48-50):

- Doğa Güzellikleri (Dağı, kayağa elverişli zirveleri, yaylası, mağarası, gölü, şelalesi, nehri, kaplıcası, ormanı, havası, gün batımı/doğumu, yüzey şekilleri…)
- Tarihi mekânları (Ören yerleri, tarihi evleri, camileri, yatırları, kiliseleri, kaleleri…)
- Yemekleri (Yemekleri, meyvesi, sebzesi, tatlısı, içeceği, çerezi …)
- Eşyaları (Hediyelikler, bezler, aksesuarlar, ürünler…)
- Ünlü Hemşerileri (şehrin ünlülerinin evleri, mezarları…).

Şehri marka yapmak, şehir imajının pozitif bileşenlerini ortaya çıkartmayı ve bu bileşenleri vurgulamayı gerektirir. Bu sayede markalaşma, şehrin güçlü yanlarını ortaya koyan, şehri kültürel olarak anlamlı ve değerli kılan, şehre ekonomik ve sosyal değer katacak bir imaj oluşumunu sağlayan

bir stratejidir. Şehir bir "ürün" ise, güçlü bir şehir imajı da, bu ürünü diğer "ürünler" arasında ayırt etmeye ve tanımlamaya yarayan araçtır. Bir başka deyişle, şehir sahip olduğu pozitif imaj yoluyla "değer katılmış ürüne" yani, marka şehre dönüşmektedir (Marangoz, Önce ve Çelikkan, 2011: 684).

Kentler; yönetsel, sosyal, kültürel, ekonomik, fiziksel ve işlevsel boyutları olan karmaşık yapılardır. Dolayısıyla kent markalaşmasının unsurlarının bu bakış açısıyla ele alınması faydalı görülmektedir. Ancak söz konusu unsurları keskin hatlarla birbirlerinden ayırmanın mümkün olmadığını belirtmek gerekmektedir. Çünkü bu unsurların hepsi birbirinin etkisi altındadır; birinin sebebi diğerinin sonucu olabilecek durumdadır (Zeren, 2011: 40).

Mekân pazarlaması, mekânı bir ürün olarak kabul eder ve onu müşteriler gözünde daha çekici hale getirerek seçilmiş müşterilere tanıtmayı hedefler. Diğer ürünlerin pazarlanmasında olduğu gibi; hedef pazar belirlenmesi (segmentasyon), ürünün benzerlerinden farklılaştırılması ve uygun pazarlama karmasının kullanılması yöntemi izlenmektedir (Aladağ, 2011: 3).

Şehirlerin, bu sebepleri göz önünde bulundurarak, ayırt edici ve kendine has özelliklerini ortaya çıkararak hedef kitleye uygun pazarlama stratejileri belirlemesi şehir pazarlamasının başarısı için önemlidir. Bu nedenle, şehrin paydaşlarının koordineli hareket etmesi gerekmektedir (Özdemir, 2013: 3).

3- YEREL YÖNETİMLER VE KENTSEL MARKALAŞMA

Kent markalaşma çalışmaları daha çok, yerel yönetimler, kentteki çeşitli sivil toplum kuruluşları ve kente duyarlı bazı gerçek kişilerin samimi çabalarına ve kentin güçlü kaynaklarının etkin kullanımına bağlıdır. Bu nedenle, bir kent markasının yansıttığı etkinin başarılı olması, kente özgü bir bileşen sıralaması geliştirmeyi, bu bileşenlerin uygun araçlarla ölçülüp değerlendirilmesini, paydaş desteğini ve marka geliştirmenin buradan elde edilecek sonuçlara göre yapılmasını gerektirir (Cevher, 2012: 107).

Küreselleşmenin ortaya çıkarmış olduğu yeni ekonomik yeniden yapılanma, yerelde ekonomik ve siyasal yerinden yönetimleştirme ve kentsel rekabet olarak yansımıştır (Castells, 1989: 339). Küreselleşme süreci kentleri birbirleri ile yarıştırmaktadır. Bununla birlikte, günümüzde küreselleşme ile rekabetin ulusal düzeyden kentler düzeyine inmesi ve ülkeler yerine kentler arası rekabetin ön plana çıkmaya başlaması, yerel dinamikleri canlandırıcı, yerel yönetimlerin işlevlerini artırıcı bir etki yapmaktadır. Dünya tek pazarının şekillendirdiği sermaye, mal ve hizmet transferleri kent ve hinterlandı

ilişkilerine yeni boyut kazandırmıştır. Yerel düzeyde böyle bir oluşumun gerçekleştirilmesi, bir bakıma bu birimlerin karar alma ve uygulama açısından daha güçlü ve özerk olmalarını sağlayacaktır. Bu sayede, kentlerin veya yerelliğin küresel dünyanın ezici koşulları ile mücadele edememesi olumsuzluğu ortadan kaldırılabilecektir (Ersoy ve Keskinok, 1997: 56).

Zaten neo-liberal politikalar gereği merkezi yönetimlerin müdahale anlayışından uzaklaştığı 1980'den beri, merkezi yönetim-yerel yönetimler arasındaki ilişki bir adem-i merkezîleşme (desentralizasyon) süreci tarafından biçimlendirilmekte ve bu sorunların çözümünde yerel yönetimlerin inisiyatif üstlenmesi beklenmektedir. Kentlerimiz, küreselleşme ve Avrupalılaşma sürecinde sermaye ile mekânın yerel ölçekte kesişme alanlarını oluşturmaktadır. Bu anlamda, sadece yerel değil, AB süreci bağlamında bölgeselleşen mekânlardır; diğer bir deyişle, kent, yerel-ulusal-bölgesel-küresel etkileşim ağlarının kesiştiği sosyal ve fiziki bir mekândır. Kent artık sadece belediye, yerel yönetim ve yerel ölçeğe indirgenemeyecek kadar karmaşık ve çok-boyutlu bir yapıya sahiptir. Bu nedenle tıpkı firmalar veya markaların farklılık oluşturabilmeleri gibi gelecek dönemde kentlerin rekabet edebilmeleri, "farkındalık" ortaya koyabilmelerine bağlıdır (Kaypak, 2013: 344-345).

Bu doğrultuda, son yıllarda sıklıkla dillendirilen marka kentler veya kentlerin markalaşması asıl olarak gelişmekte olan ülke kentlerini kastederek kullanılmaktadır. Dünya kentleri ile yarışabilir bir duruma gelebilmeleri için, bir yöntem olarak kentleri birer marka kent haline getirme hedefi güdülmekte ve yerel temelde ekonomik, sosyal, kültürel sorunların çözümü kent yönetimlerinden beklenilmektedir (Kaypak, 2013: 345).

Çok sayıda etmen marka kent olma sürecini kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz etkileyebilir. Yerel yönetimler ve şehir sakinlerinin ortak çalışmaları olası olumsuzlukları belirli oranda engelleyecektir. Bu süreç içerisinde şehir sakinleri yerel yönetimle uyumlu çalışmaz ve marka kent olmanın kendilerine düşen sorumluluğunu yerine getirmezlerse projede aksaklıklar yaşanabilir. Eğer bir kent marka olmak istiyor ise; istihdam sağlama kapasitesine sahip olmalı, maaşlara oranla aşırı derecede pahalı olmamalı, iyi durumda ve karşılanabilecek konaklama imkânı sunmalı, yeterli toplu taşıma imkânı olmalı, iyi okullar ve eğlence/kültür faaliyetleri olmalı, iklim şartları iyi olmalıdır (Özkul ve Demirer, 2012: 158).

Şehirler markalaştırma sürecinde, bu konuda uzmanlaşmış bilim adamları bir araya gelerek ortak çalışmalar yapmalıdır. Şehir bölge planlamacıları, coğrafyacılar, psikologlar, sosyologlar, ekonomistler, ziraatçılar, mimarlar, yerel yönetimler vb. birimlerin, yurt dışında tanınmak ve markalaşabilmek için, bir birlik içinde çalışılması gerekmektedir Bir destinasyonun markalaştırılması, ürünün çok yanlı doğasına (yapısına) bağlı

olarak, kendine özgü güçlü bir pozisyon içinde meydan okumayla gerçekleşir. Bunlar ekonomik, gelişim, yatırım, yetenek, turizm, politik ilgi ve ticareti içine almaktadır. Bir bölge için kullanılan marka da bir meydan okumadır. Geleceğin iletişim ve faaliyet stratejilerinin stratejik bir çerçevede ele alınması gerekliliğidir (Özkul ve Demirer, 2012: 160-161).

Yerel yönetimler kentlerin markalaşmasına katkı sağlamak amacıyla turizmin gelişmesi için önemli çalışmalar yapmaktadır. Yerel yönetimler içerisinde turizm ile ilişkisi en kuvvetli olanı belediye idarelerdir. Belediye idaresinin sahip olduğu her türlü görev ve sorumluluk turizm ile yakından ilişkilidir. Temizlik ve çevre koruma hizmetleri, her türlü alt yapı imkânlarını sağlamak, esenlik hizmetleri kapsamında zabıta hizmetleri, yangınla mücadele hizmetleri, sağlık ve sosyal yardım hizmetleri kapsamında bulunan sağlık tesisleri kurmak, yönetmek, insan sağlığı ile ilgili faaliyetleri, imar planları, yapıların kontrolü, ulaştırma hizmetleri, tüketiciyi koruma hizmetleri gibi faaliyetler sadece yerel halkı değil, aynı zamanda bölgeye gelen turistleri de yakından ilgilendirmektedir. Aynı şekilde belediyelerin otel, motel, pansiyon, kamping gibi konaklama tesisleri yapmak ve özel müteşebbisler tarafından kurulan konaklama tesislerine de işletme belgesi vermek, yiyecek, içecek tesisleri kurmak ve kurulanlara belge vermek ve denetimlerinin yapılmasını sağlamak, sinema, tiyatro, eğlence tesisleri kurmak ve kurulan tesislere belge vermek ve denetimlerini yapmak, yerel halkı turizm konusunda bilinçlendirmek için seminerler düzenlemek toplantılar yapmak, turizm sektörüne personel yetiştirmek amacı ile çeşitli mesleki kurslar ve okullar açmak, fuarlar, sergiler, panayırlar kurmak, festivaller düzenlemek, turizm büroları açmak, belediye çalışanlarını turizm konusunda yetiştirmek, bölgeye gelen yerli ve yabancı turistlere bölge hakkında bilgi verebilmek için broşür, tabela gibi tanıtım enstrümanları hazırlamak gibi bir çok faaliyet alanında yetki verilmiştir (Baş, Kılıç ve Güçer, 2007: 10).

Turizm ile yerel yönetimler arasında çift yönlü bir etkileşim vardır. Merkezi yönetim ve yerel yönetimlerin plan, politika ve hizmetleri turizm faaliyetlerini etkilerken; gerçekleşen turizm faaliyetleri de bölgeye ekonomik değer sağlayarak yerel yönetimlere fayda sağlamaktadır. Turizm ekonomik getirileri ve sosyo-kültürel kazanımları açısından bölgeye olumlu katkılar sağlarken, turizm faaliyetlerinin yürütülmesi noktasında beliren ihtiyaçların karşılanmasında belediye yönetimlerine de sorumluluk yüklemektedir. (örn, tesis ihtiyacı gibi) Buna ek olarak turizm faaliyetleri kimi zaman bölgede olumsuz çevresel etkilere yol açabilmektedir. Bu durumda da oluşan sosyal maliyetleri karşılama sorumluluğu belediyelere kalmaktadır. (örn, çevre kirliliği gibi) Bu çift yönlü ilişkide anlaşılan şudur ki, belediyeler; tanıtım, spor, kültür, sanat ve rekreasyon gibi "turizme yönelik" ve planlama, denetim, peyzaj, park, temizlik, çevre düzenlemesi, imar, ulaşım, konut gibi "turizmi etkileyen" hizmetler yürütmektedirler (Negiz ve Akman, 2011: 776).

4- FETHİYE'NİN MARKALAŞMASI VE MARKA DEĞERLERİ

Fethiye'nin markalaşması hakkında bilgi vermeden önce ilçe hakkında genel bilgilere yer verilmesi gerekmektedir. Fethiye, Akdeniz Bölgesi'nin batısında, Muğla ilinin 13 ilçesinden birisidir. Yüzölçümü 3.059 km²'dir. Muğla il sınırları içerisinde il merkezi de dâhil olmak üzere en geniş yüzölçümüne sahip olan ilçedir. Doğu ve Güneydoğu'su Antalya ili, güneyi, güneybatısı ve batısı Akdeniz, kuzeybatısı Dalaman ilçesi, kuzeyi Denizli ve Burdur illeriyle çevrilidir(http://www.fethiye.gov.tr/).

Kentin eski adı Meğri'dir. Bu adın, Rumların "uzak diyar" anlamına gelen Makri adlandırmasından türediği düşünülmektedir. 1914'te uçağı düşen ilk hava şehitlerinden Fethi Bey'in anısına Fethiye olarak değiştirilmiştir(http://www.fethiye.gov.tr/).

Akdeniz bölgesi ile Ege bölgesini ayıran hattın Akdeniz bölgesi içinde kalan tipik bir kıyı kentidir. Karakteristik akdeniz ikliminin görüldüğü ilçede; yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlı geçer. İlçe yüzölçümünün %72'lik bölümü ormanlık ve makiliklerle alanlarla kaplıdır(http://www.fethiye.gov.tr/).

Fethiye, nüfus yoğunluğu açısından Muğla merkez ve diğer ilçelerden büyük bir ilçedir. 2015 yılındaki adrese dayalı nüfus sonuçlarına göre Fethiye ilçesinin toplam nüfusu 147.703 kişidir. Fethiye nüfusunun 2015 yılında (73.334) % 49,65'ini kadın nüfus ve (74.369) %50,35'ini erkek oluşturmuştur.(http://www.fethiye.gov.tr/).

Fethiye'nin ekonomisi turizmin yanında büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Toplam tarım alanlarının 64.395 hektar olup bunun %40'ı kuru tarım alanı, %60'si ise sulanabilir tarım alanı niteliğini taşımaktadır. Özellikle sulanabilen tarım alanlarında iklimin ve toprak yapısının uygunluğu nedeniyle "polikültür tarım" yapılmaktadır. İlçede tarım, ilçe ekonomisinde önemli bir paya sahiptir. İlçe nüfusunun %55'i tarımla uğraşmakta olup topraklı çiftçi hane sayısı 18.942, topraksız çiftçi hane sayısı 1700 olup toplam 20.642 çiftçi ailesi geçimini tarımdan sağlamaktadır(http://www.fethiye.gov.tr/).

Fethiye birçok açıdan zengin bir ilçe olduğu için markalaşma oldukça önemlidir. Bu nedenle çalışmanın bu kısmında öncelikle Fethiye'nin marka değerlerine daha sonra ise, markalaşma sürecinin halk tarafından algılanışına yer verilecektir.

Fethiye'nin marka değerleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

Ölüdeniz: Likyalılarda "ışık ve güneş diyarı", Ortaçağ'da "uzak diyar" olarak tanınmaktadır. Ölüdeniz, adı gibi durgun bir göl niteliğindedir.

Ancak durgun gibi gözüken Ölüdeniz, gözle görünmeyen üç nedenle kendini hemen her gün yenilemektedir. Bunlardan ilki, Ölüdeniz'de mevcut yoğun kaynak suyu çıkışları, dipte içeriden açık denize doğru bir akıntı yaratmaktadır. İkincisi, bu kaynak sularının yarattığı tuz farkından dolayı açık denizden içeriye ve dışarıya devamlı bir sirkülasyon oluşmasıdır. Üçüncüsü ise gel-git etkisi ile iki-üç günde bir deniz ortalama yarım metre yükselmesi ve alçalmasıdır. Bu da büyük miktarda deniz suyu giriş ve çıkışı sağlamaktadır (http://www.ntvmsnbc.com).

Beldede nitelikli birçok otel, pansiyon ve kamp yeri mevcuttur. Eşsiz doğası, güneşi ve denizi her sene binlerce yerli ve yabancı turisti büyüleyen bölge her çeşit açık hava spor aktivitesine uygun yapıdadır. Gelişmiş bir turistik merkez olan bölgede ulaşım, konaklama, yeme içme sorunu yaşanmamaktadır. Çevrede tekne turları ayrıca ilgi çekmektedir. Her türlü deniz sporunun yapılabildiği beldede safari, dağcılık, yürüyüş ve rafting yapma olanaklarıyla birlikte Babadağ'dan 2000 metre yükseklikten "yamaç paraşütü" ile atlama imkânı da bulunmaktadır. Türkiye'de yamaç paraşütünün ilk yapıldığı yer olan Ölüdeniz dünyaca ün yapmıştır. Babadağ yaz kış dağ yürüyüşü ve kampçılık alanı olarak tercih edilmektedir. Babadağ da toplam üç pist vardır. 1700 metre güney pisti kalkış için çok müsaittir. 1800 metrelik kuzey pisti biraz küçük ve diktir. 1900 Metre kuzey zirve pistinin kalkış alanı oldukça rahattır. Genelde 1700 metrelik pist günün büyük bölümünde tam karşıdan güney rüzgârı aldığı için genelde buradan uçulmaktadır. Oldukça geniş olan piste aynı anda 20 civarında kanat serilebilir. Ölüdeniz kıyısındaki Belcekız plajı, uzun ve genişliği ile oldukça rahat ve güvenli bir iniş alanıdır. Ölüdeniz kumsalı 2006 yılında %82 oyla dünyanın en güzel kumsalı seçilmiştir (http://www.caginpolisi.com.tr).

Kayaköy: Kayaköy, birbirinden çok farklı iki yerleşim alanından oluşmaktadır. Bunların birincisi, turizmde de önemli yeri olan, 19. yüzyıl başında kurulmuş, yamaçlara dayalı ve nispeten yakın tarihli bir yerleşim olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, tamamı Rum, 3000 nüfuslu bir kasaba boyutuna ulaşmış, eski adları Levissi veya Karmylassos şeklinde geçen köydür. 1957 Fethiye Depremi ile evler harabeye dönüşmüş olsa da, canlı müze niteliği ile turistlerin büyük ilgisini çekmektedir. Eski Kayaköy'de halen yaklaşık 40 hane mevcuttur. Kayaköy'de gezilip görülecek yerler arasında büyük ve küçük kilise ve on bir şapel bulunmaktadır. Ayrıca bir çömlek atölyesi (çömlekhane) de bulunmaktadır.İkinci yerleşim, 1923 Türkiye-Yunanistan nüfus mübadelesi ile Kayaköy'de iskân edilen Batı Trakya Türklerinin buradaki altyapıya ayak uyduramamaları nedeniyle, bu göçmenlerce ovada kurulmuş daha büyük boyutlu kısımdır (http://likyayolu.gov.tr).

Kelebekler Vadisi: Kelebek Vadisi'nin geçmişi M.Ö. IV. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Likya'nın "Perdicia" isimli yerleşim yerinin bazı

kalıntıları Kelebek Vadisi Kanyonu'nun hemen üstünde yer almaktadır. Buradaki köy "Faralya" ismiyle anılmaktadır. Köyün günümüzdeki adı ise, Uzunyurttur. Bizans ve Yunan uygarlığından Osmanlı'nın son zamanlarına kadar sürdürülen, yamaçların teraslanmasıyla oluşturulan bahçecilik kültürü bugüne kadar gelmiştir (http://www.infethiye.net).

Sahip olduğu endemik türler nedeniyle dünya mirası olarak korunması önerilmiş 100 dağdan biri olan Babadağ'ın eteklerinde bulunan Kelebekler Vadisi, 8 Şubat 1995'de 1. derecede doğal SİT ilan edilmiş ve her türlü yapılaşmaya kapatılmıştır. 350 metreye ulaşan sarp kayalık duvarlarla çevrili olan Vadi ismini, barındırdığı 80'den fazla kelebek türünden ve özellikle kaplan kelebeğinden almıştır. Kaynağı Faralya köyünde bulunan ve 50 metre yükseklikten dökülen şelale, Vadi'nin ortasından geçen bir dere ile Akdeniz'e ulaşmaktadır (http://www.oludenizbabadag.com).

Saklıkent: Saklıkent Kanyonun doğusunda Eşen Çayı ile aynı yönde uzanan 3024 m yükseklikte Akdağ bulunmaktadır. Bu dağın batı etekleri fay hatlarıyla kesilmiş olup, bu kırıklar 2000 m üzerinde kalınlığı olan Akdağ kireç taşlarını parçalayarak Saklıkent Kanyonunu oluşturmuştur. Bu kütleler, Kayadibi Köyü yakınlarında yaklaşık 400-500m yükseklikte ve kilometrelerce uzunlukta dik bir duvar görünümündedir (http://www.turkiyecities.com).

Kanyonun yamaçlarında birbirlerinden farklı yüksekliklerde yirmiye yakın irili ufaklı mağara bulunmaktadır. Türkiye`nin en büyük kanyonu olma özelliğini taşıyan Saklıkent'in uzunluğu 18 km civarındadır. Sarp kayalıkları, çınar ağaçları ve coşkulu kaynak suları ile, doğa tutkunları için yürüyüş olanakları sunan önemli bir tatil bölgesidir (http://www.gezi-rehberi.net).

Yeşilüzümlü: Üzümlü, Çameli Denizli yönünde, Fethiye'den 16 km uzaklıkta, çam ormanları içinde, sakin bir köydür. Antik Likya'nın Xanthos vadisinin en kuzeyindeki yerleşimi olan Cadianda Antik Kenti, Yeşilüzümlü'nün merkezinden 9 km kadar uzaklıktaki bir tepenin üzerinde kurulmuştur. Roma döneminde önemli bir yerleşim yeri olduğu çevredeki kalıntılardan kolayca anlaşılmaktadır. Yeşilüzümlü, "dastar" adı verilen dokumalarıyla ünlü olmuştur. Burada simge haline gelmiş olan dastar her evde bulunmaktadır. Geleneksel yöntemlerle dokunan dastar, pamuk, yün ya da ipek iplikler kullanılarak yapılmaktadır. Dokunan her parça birbirinden farklıdır, yani bir eşi daha yoktur. Osmanlı döneminden kalan taş binaları, hala kullanılmaktadır. Beldeye ismini veren üzüm bağları, son zamanlarda geliştirilmeye çalışan şarapçılıkla birlikte gelişmektedir (http://www.yesiluzumlu.com).

2009 yılından bu yana her yılın Nisan Ayında "Yeşilüzümlü Kuzugöbeği Mantar Festivali" isimli bir festival düzenlenmektedir. Üç gün boyunca, çeşitli etkinliklerin sergilendiği festival, kuzugöbeği mantarının

öneminin vurgulanması ve korunması amacıyla yapılmaktadır.(http://www.yesiluzumlu.com).

Göcek: Göcek'te uluslararası 6 marina bulunmaktadır. En önemli özelliği son derece korunaklı ve geniş bir körfez içerisinde yer alan ada ve koyları bünyesinde barındırmasıdır. Denizin bir havuz gibi güvenli olması, gelişmiş bir yat turizmi potansiyeline ulaşmasını sağlamıştır. Çevre koruma altında olan Göcek ve çevresinde çok katlı inşaat izni olmaması sebebi ile konaklamak için 2 katlı otel, apart, butik otel, butik apart, kiralık villa ve pansiyonlar bulunmaktadır.

Göcek Yat Kulübü tarafından her yıl Mayıs ve Kasım aylarında düzenlenen iki ayrı Regatta adı verilen tekne yarışı yapılmaktadır. Yerli ve yabancı çok sayıda katılımcının yer aldığı yarışlar beldeye renk ve popülarite katmaktadır. Göcek'te 23 Nisan kutlamaları da şenlik havasına dönüşerek yıllar içerisinde kalıcı bir düzenleme haline gelmiştir. Her yıl 23 Nisan kutlamalarındaki etkinliklere katılmak ve izlemek amacı ile çevre beldelerden ziyaretçiler gelmektedir (http://www.gocek.org.tr).

Gemile Adası: Ada üzerinde Bizans İmparatorluğu döneminden kalma 4-5 adet kilise kalıntıları bulunmaktadır. Bu bölge Hristiyanlığın ilk yayılma merkezlerinden biri olması sebebi ile batı dünyasında oldukça önemli bir yer olarak görülmektedir. Antik dönemde buranın ismi Aya Nikola'dır (Aziz Nikola, St.Nicholas). Adanın hemen karşısında, Gemile Koyu (Gemiler Koyu) ve plajı bulunmaktadır. Gemile Vadisi (Gemiler Vadisi) ile birlikte bir doğa harikası oluşturmaktadır (http://www.infethiye.net).

Tlos Antik Kenti ve Yakapark: Tlos Antik Kenti, turistlerin yoğun ilgi gösterdiği önemli bir noktadır. Yaka Köyü'nde bulunan roma hamamı, kaya mezarları, kilise, antik tiyatro ve kale turistleri doğal güzellikler arasında tarihi bir yolculuğa çıkarmaktadır. Yakapark'ın olağanüstü ağaçları, doğal terasları, içinde buz gibi suyu bulunan havuzları, su kanalları, hamakları, kerevetleri, taş masalar ve köşkleri ile çevreyle oldukça uyumludur (http://www.infethiye.net).

5- FETHİYE'NİN MARKALAŞMA FAALİYETLERİ

Fethiye'de birçok kamu kurumu tarafından markalaşma çalışmaları yapılmaktadır. Muğla Valisi Mustafa Hakan Güvençer Muğla ilinin markalaşması için yapılan çalışmalarla ilgili olarak şu açıklamalarda bulunmuştur: "Proje kapsamında, logo oluşturulması, tanıtım ve belgesel filmi, tanıtıcı yayın, fotoğraf çekimleri, özgün müzik yapımı, billboard, afiş, saha araştırması çalışmalar yürütülmektedir".

Eski Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay, Fethiye'nin tarihi ve kültürel değerleri ile turizmin gözdesi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Fethiye kent merkezinde restorasyon çalışmaları devam eden Telmessos Antik Tiyatrosu'nu inceleyen Günay; "Fethiye'de yıllardır şehir içinde unutulmuş biçimde duran Telmessos Antik Tiyatrosunu kültür, turizm ve sanat hayatına kazandırmış olacağız" diye ifade etmiştir. Günay, turizm için en önemli alanlardan birinin Fethiye Karaköy olduğuna işaret ederek; Karaköy'ü turizme kazandıracaklarını da ifade etmiştir (www.fethiye.gov.tr).

Bir kentin markalaşmasında tarihsel-kültürel özellikler önemli bir unsurdur. Fethiye'de 2012 yılında "Işıklar Ülkesini Aydınlatmak" isimli önemli bir kültürel faaliyet gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Avrupa Birliği ve Türkiye tarafından ortaklaşa finanse edilen ve Fethiye Müzesi ve Liverpool Üniversitesi arasında gerçekleşen bir işbirliği projesi ile 20. Yüzyılın ilk on yılında Türkiye'de arkeolojik kazılar, manzaralar ve kültürü belgeleyen fotoğraf sergisi açılmıştır (Fethiye Belediyesi Tanıtım Broşürü, 2012).

Kentleri farklılaştıran, akılda kalmasını sağlayan, kimliklerine katkı sağlayan önemli bir unsur da park ve bahçelerdir. Fethiye'de de Avrupa düzeyinde tasarlanan Beşkaza Meydanı, yenilenen Uğur Mumcu Parkı ve Atatürk Anıtı Fethiye'nin önemli unsurlarıdır.

Fethiye'nin halk arasındaki bir diğer ismi olan "Beşkaza" adını alan kent meydanı, 7000 m²'lik bir alana sahiptir. İçinde Atatürk'ün Fethiye'ye özel tasarlanan anıtının yer aldığı Beşkaza Meydanı, 10 bin kişiye hitap edebilecek şekilde tasarlanmıştır. İçinde 7 adet zemin altı animasyonlu havuz bulunan yeni kent meydanında, ilçede yapılacak resmi törenler, konserler, açık hava gösterileri, sergiler gibi birçok önemli etkinliğe ev sahipliği yapmaktadır.Atatürk Anıtı, mebranlı gölgelikler, havuzlar, küçük meydanlar, ışıklı ve müzikli gösteri havuzları, bisiklet yolu, saat kulesi, çocuk oyun alanı, sanat sokağı, oturma alanları ve ışıklı yollar ile Beşkaza Meydanı ve Uğur Mumcu Parkı Fethiye'nin yeni yüzü olmuştur(www.fethiye.bel.tr).

Fethiye'de markalaşma adına faydalı olacak faaliyet, fuar ve sergiler:

- Fethiye'nin Marka Bir Şehir Olma Yolunda İlerlemesi ve Turizmde Fethiye'nin Konumu Konferansı
- Fethiye Uluslararası Kültür ve Sanat Günleri
- Uluslararası Yeşilüzümlü ve Yöresi Kuzugöbeği Festivali
- Uluslararası Fethiye Dövme Festivali
- Fethiye Tarım, Seracılık, Hayvancılık, Gıda ve Tarım Fuarı
- Şef Mavi Fethiye Ulusal Yemek Yarışması
- Ölüdeniz Hava Oyunları
- Fethiye Klasik Müzik Festivali

SONUÇ VE ÖNERİLER

Önemi günden güne artan rekabet olgusu ile birlikte küresel piyasadaki turizm sektörü, ülkelerin en önemli gelir kaynaklarından birini oluşturduğundan dolayı turizm sektöründe ülkeler arasında büyük bir mücadele yaşanmaktadır. Ülkelerin, turizm pastasından daha fazla pay alabilmesi için çeşitli yollara başvurup, farklılıklar oluşturmaya çalışmaktadırlar. Bunlardan biri de kentlerin markalaşmasıdır. Küresel dünyadaki bu pastadan başarılı bir biçimde pay alabilmek için yoğun rekabet ortamından faydalanabilmek için ülkenin, kentin ya da köyün markalaşması sağlanmalıdır. Bu markalaşma süreci de birtakım planlı ve stratejik çalışmaları gerektirir.

Gelişen yaşam standartları, seyahat alışkanlıkları ve kolaylıkların sağlanması, turizm gelirlerinin önemli bir gelir değeri taşıması üzerine kentler, kasabalar ve köyler markalaşma çalışmalarına başlamıştır. Turizmden gelen gelirlerin artması, turizmin önemini artırmıştır. Artık ülkelerden ziyade kentler markalaşmaya ciddi yatırımlar yapmaktadır.

Kent yönetim paydaşları içerisinde, kente dair en önemli görev ve sorumluluklarının belediyelere verildiği görülmektedir. Örneğin, kentsel altyapı, çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık, ağaçlandırma ve yeşil alanlar, kültür ve sanat, turizm ve tanıtım, gençlik ve spor, sosyal hizmet ve yardım gibi bir kent markalaşması için önemli hususlar belediyelere verilmiştir. İl yönetiminin başı valilik kurumu olsa da, valilerin istisnai memur olmaları, görev sürelerinin belirsizliği ve yerel halktan çok merkezi yönetime hesap vermek zorunda olmaları nedeniyle markalaşma açısından stratejik kent yönetimine destek vermeleri yeterli olmaktadır.

Ülkelerin markalaşmasının baş aktörleri doğal olarak kentlerdir. Kentlerin varlıklarını ön plana çıkarmak suretiyle iktisadi ve sosyal alanda cazibe merkezi haline gelmeleri, rekabet ortamında ön sıralarda yer bulabilmeleri, yatırımı ve turizmi kendilerine çekebilmeleri ülkelerin markalaşma süreciyle yakından ilgilidir. Hatta kent markalaşması için "ülkelerin markalaşmasının öncelikli yoludur" denilebilir. Bir kentin markalaşmasının artan taleple birlikte kent için ekonomik iyileşmeyi ve gelişmeyi de beraberinde getireceği muhakkaktır.Kent markalaşması vatandaşlar için de oldukça önemlidir. Kentin marka değerinin getirdiği avantajlardan faydalanan halkın ekonomik, sosyal ve kültürel seviyesinin artması ve kentlilik bilincinin daha etkili yaşanması açısından da kent markalaşması önemli görülmektedir. Ülkemizden Seferihisar buna en güzel örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Birkaç yıl öncesine kadar sıradan bir balıkçı kasabası iken Cittaslow (yavaşkent) ağına dâhil olarak uluslararası tanınırlığa sahip bir cazibe merkezi haline gelmiştir.

Türkiye'de şehirlerin markalaşma politikaları genellikle belediyeler ve valilikler tarafından belirlenmektedir. Bu politikaların belirlenmesi ve uygulanması noktasında kentsel yerel yönetim olan belediye ve yerel kamu yönetimi olan valilik kurumlarının ortaklaşa bir yaklaşımla hareket etmesi sayesinde etkin sonuçlar alınması beklenmektedir. Her ne kadar şehrin markasının unsurlarının tanımlanması zor olsa da, belediyelerin politikaları ve ilişkilerinin, yerel ve dış topluluklar ve karar vericilerle ilişkileri üzerinde derin etkileri bulunmaktadır. Tam kapasitede şehir markasına ulaşmak için yerel iş dünyası ve kurumlar, yerel ve ulusal medya, merkezi kamu yönetimi (valilik), komşu ülkeler ve şehirler ve diğer uluslararası ve çok uluslu organizasyonlar ile iyi ilişkiler kurmak esastır. Bunun yanı sıra 6360 sayılı yeni Büyükşehir Belediyesi kanunundan sonra ülkemizde nüfusun yüzde 80'ninin kentlerde yaşamaya başlaması ile birlikte daha da artacak olan kentler arası rekabette ön plana çıkmak için gerek merkez tarafından yapılacak yatırımları çekmek, gerekse de yerel yönetimlerin marka kent stratejisi ile doğru adımlar atması gerekmektedir.

Kentin marka değerini artırmada doğrudan ya da dolaylı etkisi bulunan bazı yatırımların gerçekleştirilmesi oldukça zor ve zahmetlidir. Burada en büyük pay yerel yönetimlere aittir. Fethiye'nin marka kent olabilmek için temel değerlere sahip olduğu görülmektedir. Ancak markalaşmanın temel unsurlarının yerine getirilmediği ve gerekli/yeterli yatırımın yapılmadığı görülmektedir. Bu nedenle başta Fethiye Belediyesi olmak üzere tüm paydaşların Türkiye'nin 2023 Turizm Stratejisini de baz alarak bir yol haritası belirlemeleri gerekmektedir. Bu yönde atılacak adımlar ile Fethiye'nin marka kent olabilmesinin önünde hiçbir engel olmadığı aşikârdır.

KAYNAKLAR

Aktuğlu, I.K. (2008), Marka Yönetimi, İletişim Yayınları, İstanbul.

Aladağ, Ömer Faruk, (2011), "Kent Pazarlaması Ve Marka Kentlerin Geliştirilmesinde Başarıyı Etkileyen Faktörler",

Anholt, S. (2006), Brand New Justice, Elsevier Butterworth Heinemann Yayınları, Oxford.

Baş, M.; Kılıç, B.; Evren, G. (2007), "Türkiye'de Yerel Yönetimler ve Turizm", Mevzuat Dergisi, Sayı:119.

Cevher, E. (2012), "Kentsel Markalaşma Süreci: Antalya Örneği", Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt 4, No 1, s. 105-115.

Castells, M. (1989), The Information City, Basil Blackwell, Oxford.

Çağlayandereli M. ve Güleş H. (2013), "Üniversite Kenti Markasının Sosyolojik Analizi", (KBAM) Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Ağı 4. Sempozyumu, (Tema: Neo-Liberalizm Sonrası Mekânsal Müdahale Biçimleri ve Yansımaları), 28-30 Kasım 2013 – Mersin, KBAM 4. Sempozyum Bildiri Kitabı, s.727-745, Ankara.

Ersoy, M. H. ve Çağatay K. (1997), "Küreselleşme ve Yerelleşme", Ada Kentliyim Dergisi, Yıl. 3, S. 9, s. 54-58.

Kamiloğlu, Fatma (2010), "Kentsel Markalaşma Sürecinde Reklâmın Rolü: 2010 İstanbul Kültür Başkenti Projesinin Değerlendirilmesi", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Kaypak, Ş. (2013), "Yerel Kalkınmada Yeni Bir Anlayış: Kentlerin Markalaşması (Hatay Marka Kent Örneği)", Yerel ve Bölgesel Kalkınma: Küresel ve Yerel Bakış Açıları, Ed. Buğra Özer ve Güven Şeker, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Manisa.

Marangoz, M; Önce, G; Çelikkan, H, (2010), "Şehirlerin Markalaşması ve Şehir Markası Oluşturmada Sembol Yapılar: Çanakkale Örneği", Uluslararası II. Trakya Bölgesi Kalkınma - Girişimcilik Sempozyumu Bildiri Kitabı I, Kırklareli.

Negiz, N. ve Akman E. (2011), "Yerel Yönetimlerin Turizme Yönelik ve Turizmi Etkileyen Hizmetleri: Olması Gereken-Gerçekleşen Düzleminde Bir Değerlendirme", 1. Uluslararası 4. Ulusal Eğirdir Turizm Sempozyumu Bildiri Kitabı, 1-4 Aralık 2011, Eğirdir/Isparta.

Özdemir, A.G., (2013), "Şehir Varlıklarının Şehir Pazarlamasındaki Önemi: Alanya Örneği", Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Özkul, E. ve Demirer D. (2012), "Şehirlerin Turistik Markalaşmasında Kalkınma Ajanslarının Rolü, Bölge Planları Üzerine Bir Doküman İncelemesi", İşletme Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, Sayı 4, s. 157-181.

Peker, A. E. (2006), "Kentin Markalaşma Sürecinde Çağdaş Sanat Müzelerinin Rolü: Kent Markalaşması Ve Küresel Landmark", İstanbul Teknik Üniversitesi • Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Saran, M. (2005), "Kent Pazarlaması: Güçlü Bir Kent İmajı ve Kent Markası Oluşturmak", TMMOB Makine Müh. Odası, Marka Yönetimi Sempozyumu, 14-15 Nisan, Gaziantep, s.105-111.

Şahin, Ö. (2007), "Marka Sadakatini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Tüketiciler Üzerinde Bir Uygulama", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensititüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.

Ural, T. (2009), Markalaşmada Yol Haritası, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Zeren, H.E. (2012), "Kent Markalaşması Sürecinde İç Girişimcilik Faktörü", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, s. 95-104.

http://www.caginpolisi.com.tr

www.fethiye.bel.tr

http://www.fethiye.gov.tr/

http://www.gezi-rehberi.net

http://www.gocek.org.tr

http://www.infethiye.net

http://likyayolu.gov.tr

http://www.ntvmsnbc.com

http://www.oludenizbabadag.com

http://www.turkiyecities.com

www.turkpatent.gov.tr

http://www.yesiluzumlu.com

EVALUATING THE CURRENT SITUATION VIA TOWN TWINNING PRACTICES IN TURKEY

Çiğdem AKMAN[1]

ABSTRACT

Town twinning is seen as a significant means to provide international cooperation among local administrations. While there were 160 town twinnings in Turkey until the 2000s, 1.387 more relations of town twinning were established and the number was increased ninefold. In consideration of these advances, we aim to reveal the present situation of town twinnings in Turkey whose numbers are ever-increasing. After the conceptual framework is shortly mentioned, we will try to reveal the analyse of the present situation in Turkey by numeric data.

Keywords: *Town Twinning, International Cooperation, Municipalities.*

INTRODUCTION

Although the history of town twinnings do not date back to old times, an increase has been witnessed in their number in recent years. Town twinnings provide opportunities for local administrations to share their experiences, to enhance local services, to improve economic cooperation, to develop tourism and to increase intercultural relations and activities. In addition to these opportunities and improvements, such benefits as the enhancement of local administrative mechanisms an processes as well as citizen involvement are also targeted.

It is seen that town twinning has been popular especially in Europe after World War II. As for Turkey, it is observed that town twinning that started in 1960s has increased considerably after the 2000s. As of the first half of 2016, local administrations have made 1.547 town twinning relations.[2] It is not true to characterize the recent change only as a numeric increase. Besides the numeric increase, it is seen that the quality of town twinning have changed.

[1] Süleyman Demirel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, cigdemakman@sdu.edu.tr.

[2] So far, 1.547 town twinning relations have been established, but 1.536 have continued to maintain their relations. In 2013, the town twinning relation of Zonguldak Filyos district was canceled. In 2014, with the removal of the Provincial Private Administration, 10 town twinning relations ended.

From this point, the way of conducting town twinning relations, their efficiency, advantages and disadvantages draw attention.

Change in citizen demands and needs and the responsibilities of local administrations complicate the local administration processes and careate further challenges for the city administrations. It is thought that town twinning will provide benefit for solving the common problems seen in cities. It is revealed that they fail in solving some problems in the face of increased and varied responsibilities of the municipalities. At this point, town twinnings can play active role in solving several problems by sharing experience. Also they can cooperate to solve the common problems. They can make some advances not only in solving the problems but also in increasing the quality of local services, publicity of a place, and socio-cultural cooperation. For this reason, while their functions are taken into consideration, it is seen important to establish cooperations among municipalities. Besides these, one of the most significant advantages of town twinning is that it provides an opportunity for municipalities to benefit from the funds of European Union and the World Bank.

1. What Does Town Twinning Mean?

Since the beginning of the 1950s, town twinning has appeared among the USA cities and cities in other countries in order to develop peace and mutual understanding. In the same years in Europe, sisterhood relations named "twinning" were established especially among French and English cities in order to improve mutual relations and friendship.[3]

The term "town twinning" is used as "sister city" in English. In Oxford dictionary, sister city is defined as "a city that is twinned with another". It is stated that this term is used by the USA.[4] "Town twinnig" is defined as making official or social relations between two cities. It is also stated that the origin of this word dates back to the 1950s and it was used by the English.[5] Besides these terms, town twinning is stated with the terms such as city-to-city cooperation and city link.[6]

Sister Cities International states that a town twinning, county or state relationship is a broad-based, long-term partnership between two communities in two countries.[7] It is defined in Twinning Market, established by Council of Euroepan Municipalities and Regions that "*a twinning is the coming together*

[3] İstanbul Büyükşehir Belediyesi, http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/kurumsal/Pages/Kardes_Sehirler.aspx
[4] http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/sister-city?q=sister+city
[5] http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/town-twinning?q=town+twinning
[6] Murat Daoudov, Yerel Dış Politikanın Temelleri, T.C. Marmara Belediyeler Birliği Yayını, Yayın No 74, İstanbul, 2013, p. 38.
[7] Sister Cities Internaional, http://www.sister-cities.org/what-sister-city

of two communities seeking, in this way, to take action with a European perspective and with the aim of facing their problems and developing between themselves closer and closer ties of friendship".[8]

It is defined in the Dictionary of Turkish Linguistic Society (Türk Dil Kurumu Sözlüğü) that town twinning means relation between a city in Turkey and another city in a foreign country that accept to develop cooperation between themselves and to approach each other[9]. According to the Union of Municipalities of Turkey (Türkiye Belediyeler Birliği), it is stated that town twinning is an association that remote regions establish to solve their problems together, to act in unison to make closer relations and to develop cultural exchange and commerce.[10]

Generally speaking, town twinning means relations that are established between two countries' cities that have general characteristics in common in order to reach common purposes. Common purposes such as sharing information and experience, technical, cultural and economic cooperation can be obtained. These purposes have different characteristics in each town twinning, so there are a lot of different definitions for town twinning.

2. Why To Get Into A Town Twinning?

Because of an increase in the responsibilities of municipalities and citizen demands and expectations, the claim of municipalities to appear in international arena, municipalities make town twinning relations in order to realize some of the purposes below. Some different answers can be given to the question "Why do municipalities want to be town twinnings?" since the purpose of each municipality to involve in a town twinning is different. For this reason, the answers to this question can be as follows:[11]

- Sharing experiences about governance and dealing with administrative,
- Contributing to increase efficiency and productivity in presenting local services,
- Helping to establish regional communication networks,

[8] http://www.twinning.org/en/page/a-quick-overview#.WD8dF7KLTIU

[9] http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.576d1b71067f83.15457604

[10] Türkiye Belediyeler Birliği Dergisi, Kardeş Şehirler, Sayı 776, Aralık 2012, http://www.tbb.gov.tr/online/dergi/aralik_2012/, p. 17.

[11] TBB Dergisi, 2012, p. 4-21; Ümit Özcan, Yerel Yönetimler Arasında Ortaklıklar ve Kardeş Şehir İlişkileri El Kitabı, 2006, p. 26-32; Ece Aktulun, Yönetişim Çerçevesinde Ortaklıklar ve Belediyelerin Kardeş Şehir İlişkileri: Ankara Büyükşehir Belediyesi Örneği, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015, p. 73.

- Contributing to regional and international development in economic, social and cultural aspect,
- Providing cooperation to accomodate to European Union and to reach the funds,
- Providing the information about science and technology and helping to benefit from them,
- Sharing administrative, technical and social experiences, both national and international,
- Sharing good pactises between town twinnings and using technology and innovative means and methods in cities' sustainable development
- Providing mutual support in order to defence cities' common agendas
- Providing social and cultural approach,
- Preserving historical heritage,
- Increasing both national and regional famousness,
- Developing cmmercial relations,
- Constituting the citie's global identity,
- Preserving the peace among countries,
- Contributing the advances of international diplomacies,
- Providing the decrease the economic and social differences among regions
- Creating awareness of cooperation among countries.

3. How To Twin With Another City?

In the article 74 of the Municipal Law No. 5393 about foreign relations states how to make town twinning relations. According to this article;[12]

"*Municipalities can be a member or founder member of international instutions and organizations that get into the act in the issues about their services*

- *A municipality can make common activities and service projects with these institutions, organizations and foreign local administrations or it can establish town twinning relations.*

- *It is compulsory that the activities to be done should be permitted by Ministry of Internal Affairs and they should be carried out in accordance with the foreign policy and international treaties."*

[12] Temel Belediye Mevzuatı, 2014, http://www.tbb.gov.tr/online/yayinlar/temel_belediye_mevzuati2014/files/publication.pdf

According to the article 18/p of the law "to decide mutual cooperation of domestic municipalities with foreign municipalities and local administrations (with approval of Ministry of Internal Affairs), the power of decision making is bestowed to the municipal council.[13]

According to the Law No. 1173 about Performing and Coordination of International Relations, carrying out the formal relationships is given to the Ministry of Foreign Affairs. According to this, it is seen that local administrations and other institutions have to give information to the Ministry of Foreign Affairs and they have to make cooperation with the Ministry.[14]

According to the circular that are issued by the Ministry of Interior the municipalities that want to make town twinning relations have to apply after adding some information notes and documents to the appendix of the formal letter that has to be sent to the Ministry. These are:[15]

- A note that includes basic information about the municipality that wants to make town twinning relation and the partner municipality.

- An information note that includes the content and aim of town twinining, the benefits of town twinning

- The decision of municipal council that allows to make town twinning relation

- A copy of "The protocol of town twinning" should be added.

The offer of town twinning is made by conveying it to the municipalities via the Ministry of Foreign Affairs and making mutual connection. However, it is seen that it is done by diplomatic ways. The most significant issue in the decision of municipal council and allowance of Ministry of Interior is equivalence between the cities. It is evaluated that the cities should be equal in terms of its importance for the country, population, economic and commercial state, cultural structure and geographical features. Because the town twinning that will be established in this way is thought to be carried out more efficiently. According to the World Town Twinning Association, a city can make a town twinning relation with only one city from a single country.[16] It can be said that the idea of carrying out town twinning relation more efficiently stays behind this idea.

As it is seen, the municipalities that want to make town twinning relations must demand opinion and suggestion from the Ministry of Foreign Affairs after they prepare the protocol text. The opinions and suggestions are

[13] Temel Belediye Mevzuatı, 2014.
[14] Aktulun, 2015, p. 74; TBB Dergisi, 2012, p. 8.
[15] TBB Dergisi, 2012, p. 8-9.
[16] İBB, http://www.ibb.istanbul/tr-TR/kurumsal/Pages/Kardes_Sehirler.aspx

attached to the report and conveyed to the related commission. The commissions must vote the evaluation in the Municipal Council. If it is accepted, the city protocol is signed by the mayors after the possitive opinion of the Ministry of Interior is received.[17]

4. What are the Steps Taken During the Process of Town Twinning?

After the legal process is shortly mentioned, another significant issue that must be dealt is to reveal the steps that must be followed during the process of town twinning. These steps are:[18]

1. Determining the aim,
2. Finding the partner,
3. Preparing and completing the partnership agreement,
4. Planning,
5. Implementing,
6. Draw lessons for future by evaluating the implementation.

While choosing a town twinning, first of all it should be determined for what reason we want to make a town twinning relation. Municipalities can make town twinning relations for every issue that are within the borders of their duties and responsibilities. For this reason, municipalities can determine some purposes such as increasing the cooperation, sharing information and experience, keeping the cultural heritage, increasing the recognizability of the city, transferring the examples of the good practices in peroviding service. While determining their aims, municipalities must dwell on their present and potential state. Thus, what will be done in accordance with the purpose can be revealed.

Secondly, partners that are suitable for the purpose must be found. Municipalities can find partners in accordance with their purposes by entering the website *www.twinnings.org* that was created by Council of European Municipalities and Regions (CEMR). This website was created for both municipalities to get information and to find town twinnings that are suitable for themselves. When the website is surveyed, you meet two choices in the section of finding town twinning. The cities that will be a partner for town twinning can be determined by clicking quick search and detailed search and filling the neccessary gaps. Search can be done according to country,

[17] TBB Dergisi, 2012, p. 17.
[18] TBB Dergisi, 2012, p. 9.

population and field of study. Also, municialities can share information and wait to be connected with themselves. Town twinnings that will be established by this website include only the cities that are in Europe.[19]

Municipalities that seek town twinnings out of Europe can enter the website *www.sister-cities.org* and make town twinning relations with a lot of cities worldwide. Members are a part of a network of citizen diplomats from 570 communities with 2,300 partnerships in more than 150 countries around the globe. Besides helping their members find partners, Sister Cities International provide them with basic services, programmes and sourcesto develop and expand their activities. When the website is examined, it is seen that there is an extra section for finding a town twinning. A municipality that wants to make town twinning relation can find a suitable town twinning after it fills the necessary gaps. These websites will guide municipalities to easily find a town twinning that is suitable for their purposes.[20]

Within the concept of Reform Studies of Local Administrations that are conducted by the Ministry of Interior, "Yerel Yönetimler Arasında Ortaklıklar ve Kardeş Şehir İlişkileri El Kitabı" was published by Ümit Özcan in 2006. The book was funded by European Union and it was prepared within the scope of Local Administration Reform Programme that is conducted by the United Nations Development Programme. One of the most significant purposes of writing the book is inform municipalities about the practices of town twinning. This book can make significant contributions to municipalities.[21]

After 2006, the Union of Municipalities of Turkey incorporated the issue of establishing and supporting town twinning relations into the work programme for the first time. The Union of Municipalities of Turkey devote the December 2012 Issue of Journal of Cities and Municipalities to town twinning. This issue of the journal highlights that town twinnings are a significant means of diplomacy and includes significant information about town twinning and the role of the association. The Union of Municipalities of Turkey carried out a lot of significant studies such as Local Administrations – East (LOGO – EAST) Turkey Programme, the Project Municipality Partnership Nets, The Project of Developing Cooperation between Muninicipalities in Turkey and Spain, the Project of Supporting Local Administration Reform and the Programme of Turkey and Sweden Local Administrations Cooperation and created significant chances in order for local

[19] http://www.twinning.org/en/page/a-quick-overview#.WD7_BbKLTIU
[20] Sister Cities Internaional, http://www.sister-cities.org/what-sister-city
[21] Özcan, 2006.

administrations to make international cooperation, benefit from information and experiences, develop themselves in e lot of field.[22]

The Union of Municipalities of Turkish World (Türk Dünyası Belediyeler Birliği) take on a task to coordinate and follow cooperation fields and projects about present or future partnerships, to inform the members about cooperation opportunities, to bring the partner cities close together within the scope of common issues and to solve the problem of lack of information about member countries.[23]

Thirdly, after the suitable partner is found, the formal process must be started, the agreement of partnership must be prepared and signed mutually. Fourthly, the planning should be made in accordance with the agreement of partnership. Fifthly, the town twinning relations must be carried out according to the prepared plan. Lastly, the positive and negative situations that appear during the implementation process must be taken into consideration and lessons must be taken for future.[24]

5. Evaluating Town Twinning Practices in Turkey

Town twinning relations in Turkey started in the 1960s.[25] It is seen that town twinning relations in Turkey between 1980 and the 1990s are economy-based. One of the best examples of this is Blacksea Economic Cooperation (Karadeniz Ekonomik İşbirliği) that was established by Eastern European countries and the Soviet Union. Blacksea Economic Cooperation that was established in 1992 aims at increasing coordination and accordance.[26]

It has been observed that after 2000s town twinning issue in Turkey has stood more on the agenda of municipalities and correspondingly a numerical increase has occured. The most important reason of this is that town twinning practices are supported by European Union and The Association of Municipalities of Turkey. Inclusion of town twinning in Municipal Act 5393 legislated in 2005 and supporting the town twinning practices of Turkish Association of Municipalities provided the number of town twinning to further increase.

The most significant reason for this increase is adding the decision of making town twinning relations to the duty and authorization of a municipal council by Municipal Act 5393 legislated in 2005 (18/p). According to this

[22] TBB Dergisi, Aralık 2012.
[23] Türk Dünyası Belediyeler Birliği, Kardeş Şehir El Kitabı, http://www.tdbb.org.tr/tdbb/wp-content/uploads/2016/01/kardessehirelkitabi.pdf, p. 8-10.
[24] TBB Dergisi, 2012, p. 9.
[25] TDBB, Kardeş Şehir El Kitabı, p. 1.
[26] Aktulun, 2015, p. 71.

amendment, Municipal Act 5393 enables to make the town twinning relations by decision of a municipal council. Within this scope, municipalities develop town twinning relations with local administrations that are in domestic and foreign service in order to develop cooperation in many areas and share information and experience about the practices of local administrations. Besides this significant development, that the town twinning practices are supported by the European Union and Turkish Association of Municipalities provides the number of town twinning to increase. It is seen in parallel with these develoments that town twinning relations are not made only for economic reasons.

Town twinning has long been an important mechanism for developing active European citizenship. European Union (EU) has been involved in an active drive to reach out directly to citizens and involve them more closely in the construction of a Union fit for the 21st century. In this connection, town twinning is an ideal tool, providing a direct channel of communication between citizens and civil society, on the one side, and the EU institutions, on the other. Prompted by the European Parliament, the Union began supporting town twinning in 1989.[27] EU fosters twinning agreements as a exceptionally modern and accessible way of creating international ties and fostering Europeanization in old, new and future member states of the Union.[28]

The Association of Municipalities of Turkey incorporated the issue of establishing and supporting the town twinning into the work programme for the first time. Thus, it started the neccessary studies in order to remove the lack of institutional support in establishing the twn twinning relations.[29] It is seen that the number of town twinnings have increased after 2006. The numbers of town twinnings between 1992 and 2016 are below.

[27] Europe for Citizens Programme, Sharing For Tomorrow's Europe: Thematic networking of Twinned Towns, p. 1-2, http://ec.europa.eu/citizenship/pdf/doc321_en.pdf
[28] European Commission, Creativity and Innovation in Town-Twinning Activities in Europe and Southeastern Europe Project Results, p. 3, http://www.alda-europe.eu/plus/public/publications/71-CITIES-final-publication-EN-web-31012011.pdf
[29] TBB Dergisi, 2012, p. 4.

Figure 1. The Number Of Town Twinnings By Years[30]

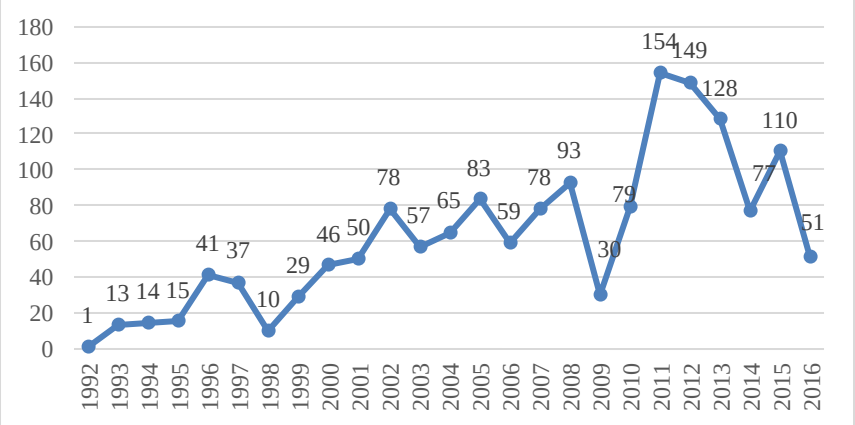

It is seen that town twinning practices have increased since 1992. The number of town twinnings was 43 between 1992 and 1995, 163 between 1996 and 2000, 333 between 2001 and 2005, 339 between 2006 and 2010 and 669 between 2010 and 2016. While the number of town twinnings was 160 in 90s, a significant increase has been seen after 2000. The numbers of town twinnings between 2001-2005 and 2006-2010 are very close. Especially it is seen that the number of town twinnings has increased more. It is seen that the number of town twinnings was 154 in 2011, 149 in 2012, 128 in 2013, 77 in 2014, 110 in 2015 and 51 as of the date of the first half of 2016 (03/03/2016).

Figure 2. The Number of Town Twinnings By Intervals

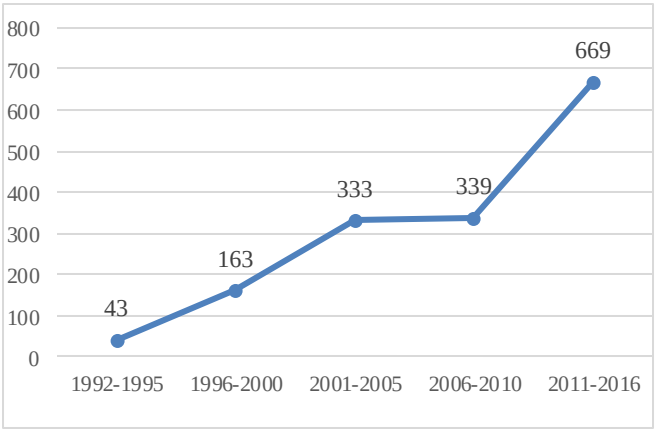

[30] The table and frames in this study were established for this study based on the town twinning statistical data of Local Administrations, General Directorate of Local Administrations, 2016, http://www.migm.gov.tr/genel-istatistik.

As of the first half of 2016, there are a total of 1.536 town twinnings in Turkey. The first five cities with highest number of town twinnings are İstanbul, Ankara, Bursa, İzmir and Antalya. The table below consists of the numbers of town twinnings between 1992 and 2016 by province. As seen in the table, a lot of cities made town twinning relations. Only Aksaray, Artvin, Batman, Bayburt, Bingöl, Çankırı, Hakkâri, Muş, Siirt and Tunceli did not establish town twinning relations.

Table 1. The Number of Town Twinnings Between 1992 and 2016

1	ADANA	22	**21**	DİYARBAKIR	2	**41**	KOCAELİ	43	**61**	TRABZON	17
2	ADIYAMAN	3	**22**	EDİRNE	26	**42**	KONYA	48	**62**	TUNCELİ	-
3	AFYON	16	**23**	ELAZIĞ	2	**43**	KÜTAHYA	14	**63**	ŞANLIURFA	6
4	AĞRI	2	**24**	ERZİNCAN	1	**44**	MALATYA	5	**64**	UŞAK	5
5	AMASYA	5	**25**	ERZURUM	7	**45**	MANİSA	21	**65**	VAN	2
6	ANKARA	126	**26**	ESKİŞEHİR	31	**46**	KAHRAMANMARAŞ	3	**66**	YOZGAT	4
7	ANTALYA	82	**27**	GAZİANTEP	36	**47**	MARDİN	8	**67**	ZONGULDAK	21
8	ARTVIN	-	**28**	GİRESUN	7	**48**	MUĞLA	37	**68**	AKSARAY	-
9	AYDIN	20	**29**	GÜMÜŞHANE	1	**49**	MUŞ	-	**69**	BAYBURT	-
10	BALIKESİR	26	**30**	HAKKARİ	-	**50**	NEVŞEHİR	13	**70**	KARAMAN	1
11	BİLECİK	9	**31**	HATAY	6	**51**	NİĞDE	6	**71**	KIRIKKALE	4
12	BİNGÖL	-	**32**	ISPARTA	7	**52**	ORDU	4	**72**	BATMAN	-
13	BİTLİS	1	**33**	MERSİN	33	**53**	RİZE	4	**73**	ŞIRNAK	1
14	BOLU	8	**34**	İSTANBUL	281	**54**	SAKARYA	15	**74**	BARTIN	3
15	BURDUR	3	**35**	İZMİR	142	**55**	SAMSUN	23	**75**	ARDAHAN	1
16	BURSA	113	**36**	KARS	4	**56**	SİİRT	-	**76**	IĞDIR	2
17	ÇANAKKALE	28	**37**	KASTAMONU	1	**57**	SİNOP	6	**77**	YALOVA	35
18	ÇANKIRI	-	**38**	KAYSERİ	14	**58**	SİVAS	8	**78**	KARABÜK	5
19	ÇORUM	3	**39**	KIRKLARELİ	25	**59**	TEKİRDAĞ	32	**79**	KİLİS	2
20	DENİZLİ	16	**40**	KIRŞEHİR	11	**60**	TOKAT	7	**80**	OSMANİYE	4
81	DÜZCE	6									

Figure 3 below includes the distribution of town twinning according to local administration units. Accordingly, it is seen that metropolitan municipalities make so many town twinning relations. 80 percent of town twinnings has been made by metropolitan municipalities. While metropolitan municipalities have established 381 town twinning relations, metropolitan

sub-provincial municipalities have made 849 relations. Totally, metropolitan municipalities have entered into 1.230 town twinning relationships. While provincial municipalities have established 143 town twinning relationships, that is 9 percent, other municipalities have made 160 relations, which amounts to 11 percent. As seen in the figure above, 10 provincial municipalities have established no town twinning relations. It is also seen that provincial private administrations have entered town twinning relations in Afyon and Kırklareli.

Figure 3. The Distribution of Town Twinning According to Local Administration Units

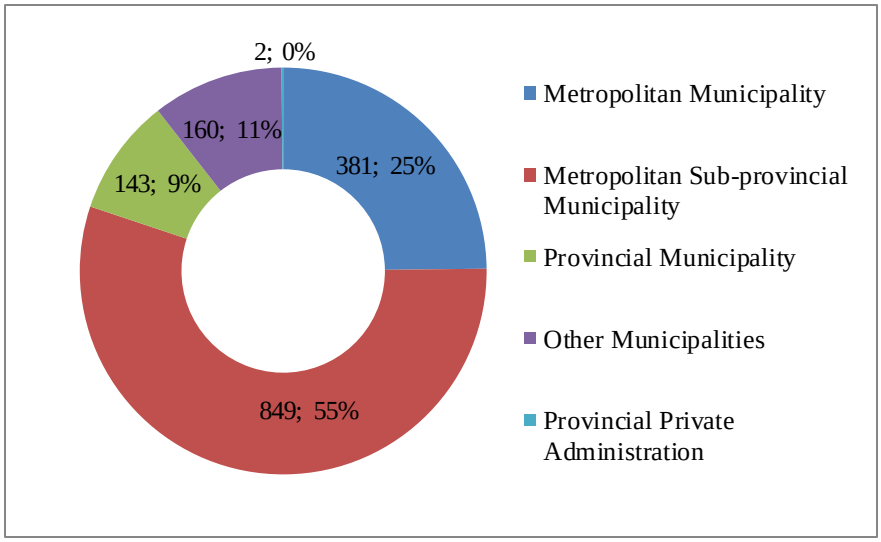

The figure below includes the distribution of town twinning according to the regions in Turkey. While the Marmara Region is the region that has made the most town twinning relations, the region that has made the least town twinning relations is the Southeastern Anatolia Region. As seen in Table 1, İstanbul and Bursa are the cities that have made the first and the third most town twinning relations. When the Mediterrenean Region is researched, it seen that town twinning numbers of other cities are quite low except Antalya (82), Mersin (33) and Adana (22). The same situation is seen in Southeastern Anatolia Region. While Gaziantep has made 36 town twinning relations, the total town twinning number of other 8 cities is 22. While 4 cities have no town twinning relations in Eastern Anatolia Region, the other 10 cities have totally 27 town twinning relations.

Figure 4. Distribution of Town Twinning According to the Regions in Turkey

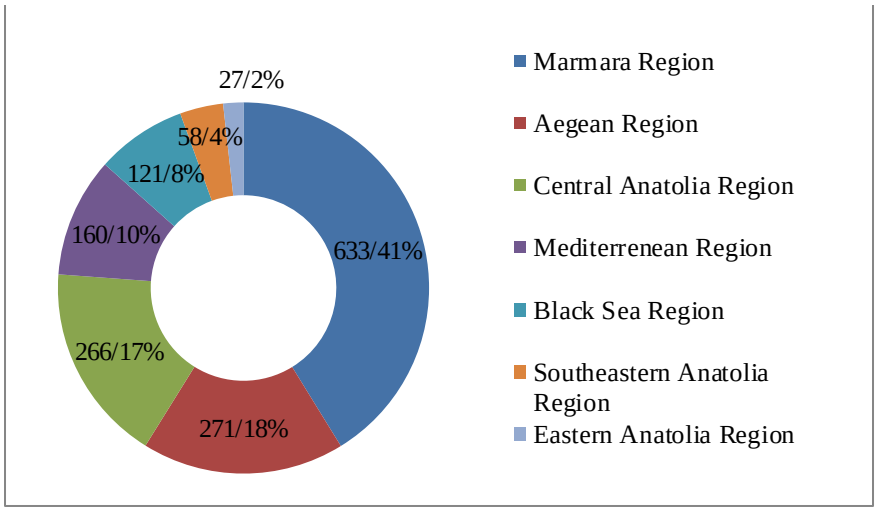

By year of first half of 2016, 392 municipalities in Turkey have made town twinning relations with municipalities from 127 countries.[31] The cities that Turkey have made most town twinning relations are in Euroean Union member countries. Totally 583 town twinning relations have been made with Euroean Union member countries. The figure below includes the first 10 European countries with which the town twinning relations have been made. Town twinning relations have been made with all the Euroean Union member countries except Denmark, Finland, Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus, Ireland, Lithuania and Malta. Also, Turkey have made 9 town twinning relations with Austria, Belgium and Spain, 8 relations with Chech Republic, 7 relations with Croatia, Portugal and Slovakia, 6 relations with Latvia, 4 relations with Slovenia and England, 1 relation with Estonia.

Figure 5. The Distribution of Town Twinning According to European Union Member Countries

[31] MİGM, 2016, http://www.migm.gov.tr/genel-istatistik.

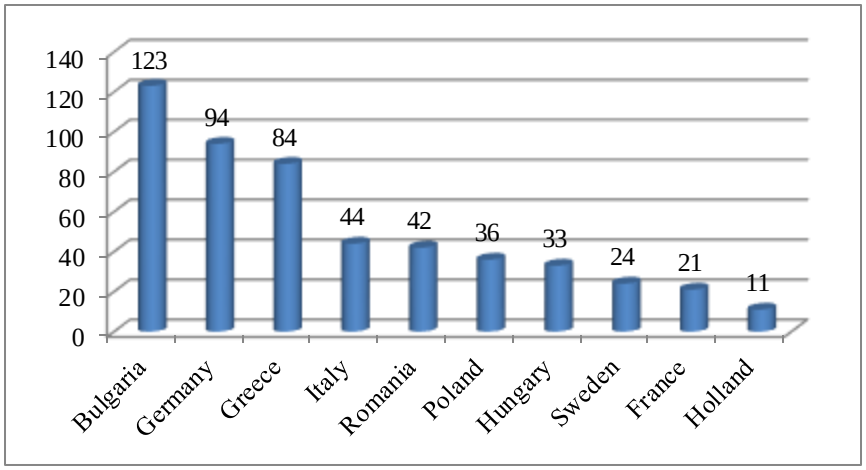

The figure below shows the distribution of town twinning according to independent Turkish states. It is seen that totally 194 town twinning relations have been made. There are not any independent Turkish states with which town twinning relations have not been made.

Figure 6. Distribution of Town Twinning According to Independent Turkish States

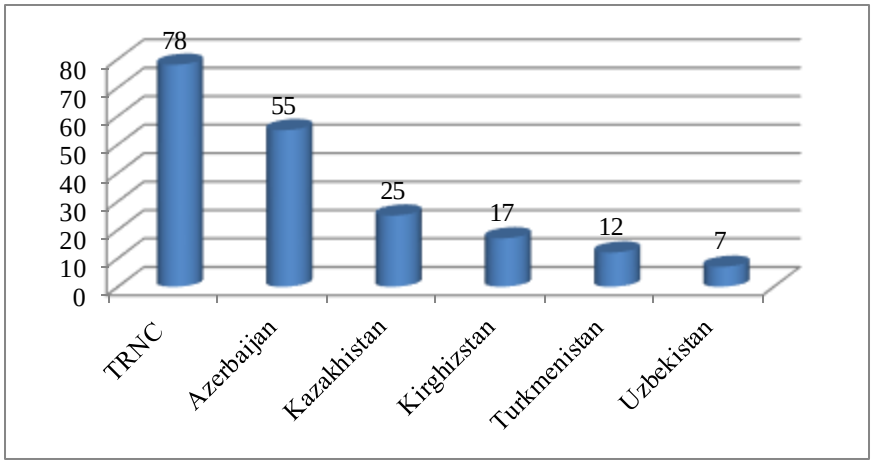

European Union member countries constitute approximately 38 per cent of countries with which Turkey has made town twinning relations. Independent Turkish countries constitute approximately 13 per cent. Turkey has also made town twinning relations with Bosnia-Herzegovina (93), Russian Federation (33), the USA (32), Australia (8) and Canada (3). As seen, municipalities in Turkey have been able to make town twinning relations with a lot of countries worlwide.

6. Conclusion and Evaluation

The number of town twinnings has been increasing in Turkey in recent years. It can be shown as the reason for this that the activities have increased as a result of strenghtening the local administrations. The laws that were made in 2000s in Turkey and aimed to local administration units are the most concrete indicators of this development. The domain of changing and developing local administrations have reached international dimensions. It is seen that the local administrations in Turkey take place in a lot of international cooperations. One of these international cooperations is town twinning.

1.547 town twinning relations have been made with a lot of countries worlwide by the first half of 2016, but 1.536 have continued to maintain their relations. Town twinning relations can be made by the signiture of the mayor after the opinion and suggestion of The Ministry of Foreign Affairs, voting of municipal council and positive opinion of the Ministry of Interior. It is seen that town twinning relations are made especially in metropolitan municipalities. İstanbul, Ankara, Bursa, İzmir and Antalya are the metropolitan municipalities that have made most town twinning relations. Also, most town twinning relations have been made in Marmara region. Most town twinning relations have been made with European Union member countries. Bulgaria, Germany and Bosnia-Herzigovia are the countries that we have made most town twinning relations.

Town twinning aims to develop the local administrations, share the experiences among countries, cooperate in a lot of areas, find solutions together for common problems, establish peace among countries, increase the national and regional recognizability and develop commercial relations. But the issue whether the aim that was determined before making a town twinning relation in Turkey is remarkable. This study contains what town twinning means, why and how to be twin towns, the procedures to be followed in town twinning and the current situation in Turkey. But even if this study is enough to evaluate the current situation in Turkey, it is not enough to make the detailed analyse of town twinning practices. For this reason, the next study to be planned will aim to seek answers for the following questions by using qualitative and quantitative methods:

- Effectiveness of town twinning relations,
- Effects of redundancy of town twinning numbers,
- Determining the problems during town twinning,
- The cooperation areas of town twinning,
- Advantages of town twinning,
- Disadvantages of town twinning,
- The neccessity of a special unit dealing with town twinning,

- The things that have to be paid attention while choosing town twinning,
- The neccessity of a special budget about town twinning.

Trying to answer the significant questions that appeared while determining the current situation in Turkey can contribute to the enhancement of town twinning practices in Turkey. So, the future academic studies will be rather significant.

REFERENCES

Ece Aktulun, Yönetişim Çerçevesinde Ortaklıklar Ve Belediyelerin Kardeş Şehir İlişkileri: Ankara Büyükşehir Belediyesi Örneği, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Europe for Citizens Programme, Sharing For Tomorrow's Europe: Thematic networking of Twinned Towns, http://ec.europa.eu/citizenship/pdf/doc321_en.pdf (01.07.2016).

European Commission, Creativity and Innovation in Town-Twinning Activities in Europe and Southeastern Europe Project Results, http://www.alda-europe.eu/plus/public/publications/71-CITIES-final-publication-EN-web-31012011.pdf (01.07.2016).

İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB), http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/kurumsal/Pages/Kardes_Sehirler.aspx (01.07.2016).

Sister Cities Internaional, http://www.sister-cities.org/what-sister-city (01.07.2016).

http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/sister-city?q=sister+city (01.07.2016).

http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/town-twinning?q=town+twinning (01.07.2016).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.576d1b71067f83.15457604 (01.07.2016).

http://www.twinning.org/en/page/a-quick-overview#.WD7_BbKLTIU (01.07.2016).

Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü (MİGM), Mahalli İdarelere Ait Kardeş Kent İstatistiki Verileri, 2016, http://www.migm.gov.tr/genel-istatistik (01.07.2016).

Murat Daoudov, Yerel Dış Politikanın Temelleri, T.C. Marmara Belediyeler Birliği Yayını, Yayın No 74, İstanbul, 2013.

Temel Belediye Mevzuatı, 2014, (01.07.2016), http://www.tbb.gov.tr/online/yayinlar/temel_belediye_mevzuati2014/files/publication.pdf

Türkiye Belediyeler Birliği Dergisi (TBB), Kardeş Şehirler, Sayı 776, Aralık 2012, http://www.tbb.gov.tr/online/dergi/aralik_2012/ (01.07.2016).

Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB), Kardeş Şehir El Kitabı, http://www.tdbb.org.tr/tdbb/wp-content/uploads/2016/01/kardessehirelkitabi.pdf (01.07.2016)

Ümit Özcan, Yerel Yönetimler Arasında Ortaklıklar ve Kardeş Şehir İlişkileri El Kitabı, 2006.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

AVRUPA BİRLİĞİ'NE GİRİŞ SÜRECİ BAĞLAMINDA YEREL YÖNETİMLER TARAFINDAN DÜZENLENEN MESLEKİ KURSLARA VE KADIN İSTİHDAMININ ARTIRILMASINA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME: İZMİR-TÜRKİYE ÖRNEĞİ*

Dilek MEMİŞOĞLU[1]
Sedef EYLEMER[2]
Evrim MAYATÜRK AKYOL[3]

ÖZET

Gerek sosyal ve ekonomik bir mesele gerekse insan haklarının ve ülkelerin demokratikleşme sürecinin önemli bir parçası olan toplumsal cinsiyet eşitliği konusunun, istihdam politikalarında da önceliği bulunmaktadır. Avrupa Birliği (AB); akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyümeye odaklanan Avrupa 2020 Stratejisi doğrultusunda 2020'ye kadar 20-64 yaş arası istihdam oranını %75'e yükseltmeyi hedeflemekte ve bu açıdan kadın istihdamının arttırılmasına büyük önem vermektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği; Türkiye'de de kadına yönelik şiddet, siyasi temsil ve eğitim olanaklarına ulaşım problemlerinin yanı sıra işgücü piyasasına katılım bakımından zorlu bir konu olarak görülmektedir. Zira 2015 yılı bulgularına göre erkeklerin istihdam oranı %75,3 iken, kadınların istihdam oranı %32,5'tir. Türkiye'nin AB'ye giriş sürecinde her düzeyde gerçekleştireceği uyumlu ve koordineli faaliyetler ile bu zorlukla mücadele etmesi gerekmektedir. Ulusal stratejiler, yerel özellikler ve ihtiyaçlar dikkate alınarak yerel stratejiler ile tamamlanmalıdır. Bu doğrultuda söz konusu çalışma; kadınların sosyal ve ekonomik yaşama katılmalarını destekleyen yerel girişimlerin bir örneği olarak İzmir'de Büyükşehir Belediyesi tarafından düzenlenen mesleki kursları inceleyerek, bu kursların kadın istihdamının artırılabilmesi açısından etkinliğini ve eksikliklerini değerlendirmeyi ve geliştirilmelerine ilişkin önerilerde bulunmayı amaçlamaktadır.

---

* Bu makale, 28-30 Eylül 2016 tarihlerinde Azerbaijan State University of Economics ve Süleyman Demirel Üniversitesi tarafından Azerbaycan'da gerçekleştirilen "Congress in International on International Economic and Administrative Perspectives: New Regional Visions" konulu kongrede sunulan sözlü bildiriye dayanılarak geliştirilmiştir. and Administrative Perspectives: New Regional Visions" konulu kongrede sunulan sözlü bildiriye dayanılarak geliştirilmiştir.

[1] Yrd. Doç. Dr. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, dilek.memisoglu@ikc.edu.tr
[2] Yrd. Doç. Dr. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, sedef.eylemer@ikc.edu.tr
[3] Yrd. Doç. Dr. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, evrim.akyol@ikc.edu.tr

Anahtar Kelimeler: *Yerel Yönetimler, Yerel Yönetişim, Avrupa Birliği (AB), Kadın İstihdamı, Mesleki Kurslar, İzmir*

AN EVALUATION OF THE VOCATIONAL COURSES ORGANIZED BY LOCAL GOVERNMENTS AND ENHANCEMENT OF WOMEN EMPLOYMENT WITHIN THE CONTEXT OF EUROPEAN UNION ACCESSION PROCESS: THE CASE OF IZMIR-TURKEY

ABSTRACT

Gender equality which is a social and economic issue as well as a vital aspect of human rights and democratization processes of countries has also a priority in employment policies. The European Union (EU) has set the target of increasing the employment rate to 75% for the 20-64 age group through its Europe 2020 Strategy focusing on smart, sustainable and inclusive growth and hence attaches great importance to the enhancement of women employment. Gender equality constitutes a major challenge also for Turkey in terms of participation in the labour market along with the problems of violence against women, political representation and access to education. According to the data from 2015, the employment rate for women was around 32.5% compared to the rate of 75.3% for men. Turkey needs to tackle this challenge through coherent and coordinated actions at all levels in the EU accession process. National strategies should be complemented by the local ones considering the local characteristics and needs. Therefore, this study aims to analyze the vocational courses organized by Izmir Metropolitan Municipality as a case of local government initiatives supporting the participation of women in the social and economic life and to evaluate the effectiveness and deficiencies of these courses regarding the enhancement of women employment and also make suggestions for their improvement.

Keywords: *Local Governments, Local Governance, European Union (EU), Women Employment, Vocational Courses, Izmir*

1. GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın hakları, her ülkenin demokratikleşme sürecinin ve asli insan haklarının önemli bir parçası olmasının yanı sıra sosyal ve ekonomik boyutu olan bir meseledir. Zira toplumsal cinsiyet rolleri, özellikle istihdam konusunda belirgin bir çerçeve çizebilmektedir. Ülkemizde de kadınların işgücü piyasasıyla tanışmasının, savaş ortamlarının yarattığı zorunluluk sonucu gerçekleşmesi ve erkeklerin

savaştan gelmesi ile birlikte kadınların ev ortamına dönmesi gibi durumlar[4]; söz konusu rollerin etkisini açıklar niteliktedir.

Her ne kadar günümüze yaklaştıkça dünya genelinde, çalışan kadın sayısında artış görülse de[5]; Türkiye'de kadın istihdamının, hem dünya genelinden hem de AB ülkelerinden ciddi oranda düşük olduğu söylenebilmektedir[6]. Yasalarda yer alan kadın-erkek eşitliğine yönelik söylemlerin, kadının işgücü piyasasına girişini sağlayacak gerekli mekanizmalara dönüşememesi, ülkemiz bağlamındaki sorunu açıklar niteliktedir[7]. Bu durum, Türkiye'nin AB'ye uyum sürecinde izleyeceği cinsiyet eşitliği politikalarının tartışılma gerekliliğini de beraberinde getirmektedir.

Bu doğrultuda çalışmada öncelikle; AB ülkelerinde ve Türkiye'deki kadın istihdam oranlarına yer verilmekte, yukarıda sözü edilen farklara veriler ışığında dikkat çekilmeye çalışılmaktadır. Ardından kadın istihdamının artırılmasına yönelik ulusal stratejiler ve bunları tamamlayan nitelikteki yerel uygulamalardan söz edilmektedir. Nitekim çalışmanın odak noktasını, yerel yönetimler tarafından düzenlenen mesleki kursların kadın istihdamındaki rolünün tartışılması oluşturmakta ve İzmir ili bağlamında yapılan değerlendirme ile söz konusu tartışmanın desteklenmesi amaçlanmaktadır.

2. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE VE TÜRKİYE'DE KADIN İSTİHDAMI

Her ne kadar sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir boyutunu, kadınların istihdama katılımlarının artırılması oluştursa da, küresel düzeyde istihdam oranları incelendiğinde; dünyada erkek istihdam oranının kadın istihdam oranından yüksek olduğu ve 1995-2015 döneminde istihdamdaki cinsiyet açığının sürekli şekilde devam ettiği görülmektedir. 2015 yılında, dünyada kadın istihdam oranı %46 iken, erkekler için bu oran %72 olarak gerçekleşmiştir. Böylece yaklaşık 2 milyar erkeğe karşılık, 1 milyar 300 milyon kadın istihdam edilmiştir. Ayrıca kadınlar erkeklere oranla daha yüksek düzeyde işsizlik riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. 2015 yılında dünyada erkekler için işsizlik oranının %5,5, kadınlar için ise %6,2 olduğu tahmin edilmektedir. Bu oranlar yaşanan küresel ekonomik krizden

[4] Metin Berber – Burçin Yılmaz Eser, "Türkiye'de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz", İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt 10, Sayı 2, 2008, s. 3.
[5] Mustafa Özer – Kemal Biçerli, "Türkiye'de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi", Sosyal Bilimler Dergisi, 2003-2004, s. 56.
[6] Saniye Dedeoğlu, "Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye'de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı", Çalışma ve Toplum, Sayı 2, 2009, s. 42.
[7] Özlem Ayvaz Kızılgöl, "Kadınların İşgücüne Katılımının Belirleyicileri: Ekonometrik Bir Analiz", Doğuş Üniversitesi Dergisi, Cilt 13, Sayı 1, 2012, s. 91.

etkilenmiştir. Zira 2007 yılında (ekonomik kriz öncesinde) erkek işsizlik oranı %5,2; kadın işsizlik oranı ise %5,9 idi.[8]

Bu açıdan Birleşmiş Milletler tarafından 25 Eylül 2015 tarihinde kabul edilen "Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi" çerçevesinde belirlenen sürdürülebilir kalkınma hedefleri içerisinde "cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve tüm kadınların ve kızların bu bağlamda harekete geçirilmesi"nin (Hedef 5) yanı sıra "gençleri ve engelli kişileri de kapsayacak şekilde tüm kadınlar ve erkekler için tam ve üretici istihdam ve düzgün iş (decent work) olanakları ve eşit işe eşit ücret koşullarının sağlanması" (Hedef 8.5) da yer almaktadır. Gündemde belirlenen hedeflerin, herkes için insan hakları ve cinsiyet eşitliğinin gerçekleştirilmesini amaçladığı ve bu bakış açısının sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel üç boyutunun ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanmaktadır.[9]

Kadın istihdamının artırılması, AB'nin 2010 yılında başlattığı on yıllık büyüme stratejisi olan Avrupa 2020 Hedefleri kapsamında da önemli bir yer tutmaktadır. Bu strateji ile Birlik, on yıllık dönemde akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme için gerekli koşulları oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede belirlenen beş temel hedef[10] içerisinde 20-64 yaş grubundaki kadın ve erkekler için toplam istihdam oranının %75'e çıkartılması da bulunmaktadır.[11] Bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için Birlik düzeyinde 17,6 milyon ek istihdam yaratılması gerekmektedir.[12] Kadınların işgücü piyasasına katılımı ve istihdam oranı artırılmadan söz konusu hedefin gerçekleştirilmesi mümkün görünmemektedir.

---

[8] International Labor Organization (ILO), Women at Work-Trends 2016, ILO Publications, Geneva, 2016, 10 Ekim 2016, s. 9, 12, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_457317.pdf (5.10.2016) .

[9] United Nations General Assembly, "Resolution Adopted by the General Assembly on 25 September 2015 –Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development", 2015, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (15.09.2016).

[10]Avrupa 2020 Stratejisi çerçevesindeki temel hedefler şu şekildedir: 1) 20-64 yaş grubundakiler için istihdam oranını %75'e çıkarmak 2) Gayri Safi Hasılanın %3'ünü araştırma ve geliştirmeye ayırmak 3)İklim değişikliği ile mücadele ve enerji sürdürülebilirliği için sera gazı emisyonunu 90'lardaki oranların en az %20 altına çekmek, enerjinin %20'sini yenilenebilir kaynaklardan elde etmek ve enerji etkinliğini %20 artırmak 3) Okulu erken bırakanların oranını %10'un altına çekmek 4) 30-34 yaş grubunun en az %40'ının üçüncü düzey eğitim (üniversite düzeyi) tamamlamasını sağlamak 5) Sosyal dışlanma ve yoksullukla mücadele çerçevesinde; yoksulluk ve sosyal dışlanma yaşayan veya böyle bir riskle karşı karşıya olanların sayısının en az 20 milyon düzeyinde azaltılması.

[11] European Commission, "Europe 2020 Targets", http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/targets/index_en.htm (22.10.2016).

[12] European Commission, "Towards a Job-Rich Recovery", Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Strasbourg, 18 April 2012 COM(2012) 173 final, http://ec.europa.eu/health/workforce/docs/communication_towards_job_rich_recovery_en.pdf (30.10.2016).

2015 yılında AB'de 20-64 yaş grubu toplam istihdam oranı %70,1 iken erkek istihdam oranı %75,9, kadın istihdam oranı ise % 64,3 olarak gerçekleşmiştir. Bu tablo, istihdamda %11,5 oranında bir cinsiyet açığına işaret etmektedir. Diğer yandan, kadın istihdamı bakımından AB üyesi ülkeler arasında ciddi farklılıklar olduğu da belirtilmelidir. Yirmi sekiz üyeli Birlik'te en yüksek kadın istihdam oranı %78,3 ile İsveç'te görülürken; en düşük kadın istihdam oranı ise %46 ile Yunanistan'da görülmektedir.[13] Aynı yıl itibariyle kadın işsizlik oranlarına bakıldığında ise AB ortalaması % 9,4'tür. Erkek işsizliği %9,3 iken kadın işsizlik oranı %9,5 olarak gerçekleşmiştir. Bununla birlikte AB'de kadın işsizliğinin en yüksek olduğu üye ülke olan Yunanistan'da sözkonusu oran %28,9'a çıkarken, bu ülkeyi İspanya (%23,6) ve Hırvatistan (%17) izlemektedir. AB'de kadın işsizliğinin en düşük olduğu üç ülke ise Almanya (%4,2), Birleşik Krallık (%5,1) ve Malta'dır (%5,2).[14]

1999 yılından bu yana AB üyeliğine aday ülke statüsünde olan ve 2005 yılı itibariyle AB ile katılım müzakerelerine başlayan Türkiye ise diğer alanlarda olduğu gibi istihdam politikaları ve cinsiyet eşitliğine ilişkin olarak AB mevzuat ve standartlarına uyum sürecindedir. Bununla birlikte Türkiye'de kadın istihdam oranları AB ortalamasının oldukça altında kalmaktadır. 2015 yılı itibariyle Türkiye'de 20-64 yaş grubunda toplam istihdam oranı %53,9 ve erkek istihdam oranı %75,3 iken, kadın istihdam oranı ise %32,5'tur.[15] Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2015 yılı verilerine göre; 15 yaş üstü nüfus bakımından değerlendirildiğinde bu oran kadın istihdamı açısından %26,7'ye düşmektedir.[16] Tablo 1'de AB üye ülkelerinde ve Türkiye'de son on yıllık dönemde kadın istihdam oranları görülmektedir.

[13] İsveç'te erkek istihdam oranı aynı yılda (2015) % 82,5; Yunanistan'da ise %64 olarak gerçekleşmiştir. Eurostat, "Employment Rate by Sex, Age Group 20-64", 2016, http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=t2020_10 (10.11.2016).
[14] Eurostat, "Unemployment Statistics", 3 November 2016, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Unemployment_statistics#Unemployment_trends (5.11.2016).
[15] European Commission, "Turkey 2016 Report", 9 November 2016, s. 37, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2016/20161109_report_turkey.pdf (10.11.2016).
[16] Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), "İstatistiklerle Kadın 2015", TÜİK Haber Bülteni, Sayı: 21519, 7 Mart 2016, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21519 (25.10.2016).

Tablo 1: Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de Kadın İstihdamı (%, 20-64 Yaş Grubu)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
AB-28	61,1	62,1	62,8	62,3	62,1	62,2	62,4	62,6	63,5	64,3
Belçika	58,8	60,3	61,3	61	61,6	61,5	61,7	62,1	62,9	63
Bulgaristan	60,4	63,5	65,4	64	60,8	59,8	60,2	60,7	62	63,8
Çek Cumh.	61,8	62,4	62,5	61,4	60,9	61,7	62,5	63,8	64,7	66,4
Danimarka	74,8	74,7	75,5	74,5	73	72,4	72,2	72,4	72,2	72,6
Almanya	65	66,7	67,8	68,7	69,7	71,3	71,6	72,5	73,1	73,6
Estonya	72,5	72,6	72,9	69	65,9	67,8	69,4	70,1	70,6	72,6
İrlanda	63,3	64,5	64,2	61,8	60,2	59,4	59,4	60,3	61,2	62,6
Yunanistan	51,3	51,7	52,6	52,9	51,8	48,7	45,2	43,3	44,3	46
İspanya	57,1	58,6	58,9	56,8	56,3	56,1	54,6	53,8	54,8	56,4
Fransa	63,9	64,9	65,5	65	64,9	64,7	65,1	65,5	66,2	66,5
Hırvatistan	53,6	55,9	57	58	56,4	53,6	52,6	52,8	54,2	55,8
İtalya	49,6	49,9	50,6	49,7	49,5	49,9	50,5	49,9	50,3	50,6
Güney Kıbrıs	65,9	67,7	68,2	68,3	68,8	67,7	64,8	62,2	63,9	64
Letonya	68,4	70,3	71,9	66,5	64,5	65,3	66,4	67,7	68,5	70,5
Litvanya	68	69,1	68,7	67,2	65	66,6	67,9	68,6	70,6	72,2
Lüksemburg	59,4	61	60,1	61,5	62	61,9	64,1	63,9	65,5	65
Macaristan	55,6	55,2	54,8	54	54,6	54,7	56,2	569	60,2	62,1
Malta	35,7	37,7	39,4	40	41,6	43,8	46,6	49,8	52	53,6
Hollanda	69	70,7	72,2	72,7	70,8	70,4	71	70,6	69,7	70,8
Avusturya	65,2	66,2	67,6	68,2	68,8	69,2	69,6	70	70,1	70,2
Polonya	53,1	55,5	57,3	57,6	57,3	57,2	57,5	57,6	59,4	60,9
Portekiz	66,3	66,3	67,1	66,1	65,6	64,6	63	62,3	64,2	65,9
Romanya	58,5	57,9	57,3	56,3	56,5	56,2	56,7	56,5	57,3	57,2
Slovenya	66,5	67,1	68,5	67,9	66,5	64,8	64,6	63	63,6	64,7
Slovakya	57,5	58,7	60,3	58,2	57,4	57,4	57,3	57,8	58,6	60,3
Finlandiya	71,5	72,5	73,1	72,4	71,5	71,9	72,5	71,9	72,1	71,8
İsveç	75,8	77,1	77,2	75,7	75	76,5	76,8	77,2	77,6	78,3
İngiltere	68,6	68,4	68,8	68,2	67,9	67,8	68,4	69,3	70,6	71,3
Türkiye	24	24,2	24,9	25,8	28	29,7	30,9	31,8	31,6	32,5

Kaynak: Eurostat, "Employment Rate by Sex, Age Group 20-64", 2016, http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=t2020_10&language=en (10.11.2016).

Türkiye'nin 2023 hedeflerinde yer alan dünyanın en büyük on ekonomisi içerisine girmesi ve bu doğrultuda insan potansiyelinin tümüyle harekete geçirilebilmesi açısından ele alındığında kadın istihdamının

artırılması büyük önem taşımaktadır. Bu konu T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından hazırlanan "Ulusal İstihdam Stratejisi 2014-2023" belgesinde ele alınmaktadır.[17] Ulusal İstihdam Stratejisi, AB'ye adaylık sürecinde Türkiye'nin Avrupa İstihdam Stratejisi'ne uyum sağlama yönünde attığı önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. İlk olarak 1997 yılında başlatılan ve günümüzde Avrupa 2020 Stratejisi'nin bir parçasını oluşturan Avrupa İstihdam Stratejisi'nin temel amacı AB'de daha fazla ve nitelikli istihdam yaratılmasıdır. Bu strateji ile 2016 yılı itibariyle kabul edilen yeni ilkeler çerçevesinde Avrupa'da işgücü talebinin artırılması, işgücü arzının ve niteliklerinin geliştirilmesi, işgücü piyasalarının daha iyi işlemesinin sağlanması, yoksullukla mücadele edilmesi ve fırsat eşitliği sağlanması hedeflenmektedir.[18]

Türkiye'nin Ulusal İstihdam Stratejisindeki temel hedefleri içerisinde 2023 yılı itibariyle istihdam oranının %55'e yükseltilmesi ve işsizlik oranının %5'e düşürülmesi bulunmaktadır. Bu doğrultuda fırsat eşitliği ilkesi kapsamında kadınlar dâhil işgücü piyasasına daha zor erişen ve özel önlem gerektiren kesimlere eğitimden başlayarak destekler sağlanması ve ayrımcılığı önleyecek uygulamalar başlatılması amaçlanmaktadır. Temel politika eksenlerinden birisi eğitim ve istihdam ilişkisinin güçlendirilmesi ve bu çerçevede AB'nin de uyguladığı hayat boyu öğrenme felsefesiyle okullarda verilen eğitimlerin dışında okul dışında verilen eğitimlerle de bireylerin niteliklerinin geliştirilerek işgücü piyasasına katılımlarının artırılmasıdır.[19] Stratejide kadınlara, özel politika gerektiren gruplar arasında yer verilmiş ve bu grupların işgücüne sınırlı olarak katılımı ve karşı karşıya kaldıkları yüksek işsizlik riskine dikkat çekilmiştir. Ayrıca bu grupların "düzgün iş kapsamı dışındaki işler" olarak nitelendirilen kayıt dışı ve düşük ücretli işlerde istihdamlarının fazla oluşu da dile getirilmiştir.[20] Benzer şekilde, AB Komisyonu'nun Türkiye için yayınladığı 2016 İlerleme Raporu'nda da kadınların ağırlıklı olarak düşük nitelikli işlerde istihdam edilmeleri istihdam boyutunda cinsiyet eşitliği açısından bir sorun olarak belirtilmiştir.[21] Ulusal İstihdam Stratejisinde de vurgulandığı üzere, bu durumda toplumsal kabul doğrultusunda işgücü piyasasında işlerin "kadın işleri" ve "erkek işleri" olarak sınıflandırılması önemli bir etkendir. Bu nedenle kadınların yeterli mesleki eğitim düzeyine sahip olmamasının yanı sıra mesleki eğitim kurslarında toplumsal bakış açısına uygun şekilde kadın işleri olarak değerlendirilen alanlarda eğitim verilmesi de söz konusu olmaktadır. Bütün bu etkenler

[17] T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, "Ulusal İstihdam Stratejisi 2014-2023 ve Eylem Planları 2014-2016", Aralık 2015, http://www.uis.gov.tr/media/1370/uis-2014-2023.pdf (15.10.2016).
[18] European Commission, "European Employment Strategy- Employment Guidelines", 16 October 2016, http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=101&intPageId=3427 (20.10.2016).
[19] T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, a.g.e., s. 17, 24, 35-37.
[20] T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, a.g.e., s. 35-37.
[21] European Commission, "Turkey 2016 Report", s. 60.

kadınların işgücüne katılma oranının düşmesinde ve kadınlar için kayıt dışı çalışma ve işsizlik oranının yükselmesinde rol oynamaktadır.[22] 2015 yılında Türkiye'de erkek işsizliği %9,3 iken, kadın işsizliği %12,6 oranında gerçekleşmiştir.[23] İşgücüne katılım oranı ise, 15 yaş üstü nüfus bakımından erkeklerde %71,3 iken; kadınlarda %30,3 olmuştur.[24] Ulusal İstihdam Stratejisi çerçevesinde kadınların işgücüne katılım oranının 2023 yılında %41'e yükseltilmesi hedeflenmektedir.[25]

Bu bağlamda söz konusu çalışmada kadın istihdamını desteklemeye yönelik bir uygulama olarak yerel yönetimler tarafından düzenlenen kadınlara yönelik meslek kursları İzmir örneğinde değerlendirilmektedir. Türkiye'nin üçüncü büyük ili olan İzmir'in toplam nüfusu 2015 yılı itibariyle 4 milyon 168 bin olup[26] 15 yaş üstünde istihdam oranı %45,4'tür.[27] Aynı yıl İzmir'de 15 yaş üstünde erkek istihdamı %63,2; kadın istihdamı ise %28,3 olmuştur. Kadınların işgücüne katılım oranı ise %35,6'dır. İşsizlik oranlarına bakıldığında, İzmir'de toplam işsizlik %15 iken, özellikle kadın işsizliğinin %20,5 oranı ile Türkiye ortalamasının ciddi anlamda üzerinde olduğu görülmektedir. Bu tablo içerisinde İzmir, Türkiye'de kadın işsizliğinin en yüksek olduğu üçüncü bölge[28] olarak dikkati çekmektedir.[29] Bu durum, İzmir'de kadın işsizliğinin azaltılması ve istihdamının artırılmasına yönelik etkili yerel uygulamalara ve önlemlere ihtiyaç duyulduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Yerel yönetimler tarafından düzenlenen meslek kursları gibi kurumsal yapıların da bu bağlamda ele alınması önem taşımaktadır.

3. YEREL YÖNETİMLER VE DEĞİŞEN GÖREV TANIMLARI

Yerel yönetimler, tarihsel süreç içerisinde belli ihtiyaçları karşılamak ve belli amaçları gerçekleştirmek üzere ortaya çıkmış yönetsel birimlerdir. Yerel yönetimlerin ortaya çıkmasında ve bir hizmet birimi olarak var olmasında siyasal, yönetsel ve toplumsal bazı unsurların söz konusu olduğu

[22] T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, a.g.e., s. 35-36.
[23] European Commission, "Turkey 2016 Report", s. 100.
[24] Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), a.g.e.,
[25] T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, a.g.e., s. 37.
[26] Bu nüfus içerisinde 3 milyon 264 bin 15 yaş üstüdür. 15 yaş üstü kadın nüfusu ise 1 milyon 660 bindir.
[27] Türkiye İstatistik Kurumu İzmir Bölge Müdürlüğü, "Sayılarla Türkiye-İzmir", 13.07.2016, http://izka.org.tr/files/2016/09/Say%C4%B1larla%20T%C3%BCrkiye-%C4%B0zmir%20Haziran%202016.pdf (20.09.2016).
[28] 2015 yılında kadın işsizliğinin en yüksek düzeyde gerçekleştiği iki bölge, %26,3 oranı ile TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) ve %22,7 oranı ile TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) olmuştur.
[29] Türkiye İstatistik Kurumu, "İşgücü İstatistikleri-2014 ve Sonrasına İlişkin Sonuçlar-Düzey 2", http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1007 (20.10.2016).

görülmektedir[30]. Bu doğrultuda yerel yönetimler, öncelikli olarak klasik hizmetler diye nitelendirebileceğimiz, yerel halkın "su, aydınlatma, barınma, ulaşım, dinlenme, kültür, çevre ve koruma" gibi ihtiyaçlarını karşılamak, bunların yanında "yapı ve yapı-düzen işleri"ni yerine getirmek, "açık ve yeşil alanlar, otopark ve kent alanları ve otogarlar" ile ilgili düzenlemeleri yapmak ve "yaşlı, genç, güçsüz yurttaşların gereksinme duydukları geleneksel hizmetleri yerine getirmek" ile[31] sorumludur.

Bununla birlikte, ortaya çıkan gelişmeler ve değişen koşullar sonucunda yerel yönetimlerin yerine getirdikleri görev ve faaliyetlerde kimi değişiklikler söz konusu olmuş, yerel yönetimlerin üstlendiği görevlerin sayısında bir artış ve çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Bu gelişmede, öncelikli olarak 1980'lerle birlikte yerel yönetimlerin genel yönetim yapısı içindeki yerinin değişmesi önemli bir rol oynamıştır. Zira bu dönemden itibaren geleneksel yaklaşımın sorgulanması ve eleştirilmesi sonucunda kamu yönetiminin görev alanı küçülmüş, yerel yönetimlerin görev ve sorumluluk alanı artmıştır. Bunun yanında, yeni kamu işletmeciliği yaklaşımı, küreselleşme süreci, desantralizasyon eğilimi, AB'ye üyelik süreci (yerel yönetimler, sağlıktan eğitime, çevreden sosyal politika ve bölgesel gelişmeye kadar birçok alanda AB müktesebatının uygulanmasından sorumludur), yönetişim anlayışının güç kazanması, [32] bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, vatandaş talepleri, uluslararası kuruluşların etkisi[33] gibi faktörler de yerel yönetimlerin görev ve faaliyet alanının artmasında ve çeşitlenmesinde etkili olmuştur.

Yaşanan değişimlerde etkili olan küreselleşme süreci, son çeyrek yüzyılda daha ciddi boyutlarda hissedilmekte ve kamu yönetimini olduğu kadar yerel yönetimleri de şekillendirmektedir. Bununla birlikte yerel yönetimler, hem küreselleşmenin fırsatlarından yararlanmak hem de küreselleşmenin olumsuzluklarını azaltmak ve tehditleriyle mücadele etmek adına önemli bir araç olarak kabul edilmektedir.[34] Bu doğrultuda genel olarak yerel yönetimler, özel olarak da belediyeler öne çıkmakta ve küresel, ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde aktörler ve ağlar arasında kilit rol oynamaktadır. Bu anlamda yerel yönetimler, temiz su getirmek, çöp toplamak, itfaiye hizmetleri, çevre düzenlemesi gibi klasik kent hizmetlerinin ötesine geçmekte ve kentin ve kentlinin tüm ihtiyaçlarını karşılamakta, hatta kentin ve bölgenin kalkınmasında ve gelişmesinde aktif rol oynamaktadır. Gerek yerel gerekse de

[30] Ruşen Keleş, Yerinden Yönetim ve Siyaset, Cem Yayınevi, 10. Baskı, İstanbul, 2014, s. 25.
[31] Keleş, a.g.e. s.113-114.
[32] Hüseyin Özgür ve Muhammet Kösecik, "Yerel Yönetimlerde Reform: Geleneksel Modelin Değişim Süreci", içinde *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar-I* Ed. Hüseyin Özgür ve Muhammet Kösecik, Nobel Yayın Dağıtım, s.1-20, Ankara, 2005, s.3.
[33] Dilek Memişoğlu, "Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Değişimi ve Dönüşümü: Reform ve Sonuçları", içinde *İdari ve Mali Açıdan Türkiye'de Yerel Yönetimler* Ed. Mehmet Mecek, Mesut Doğan, Bekir Parlak, Bekad Yayınları, Antalya, s.51-65, 2015, s.52-55.
[34] Özgür ve Kösecik, a.g.e. s.6.

bölgesel aktörlerin katılımıyla insan gücü kalitesinin geliştirilmesi, kentteki yenilikçilik ve yaratıcılık potansiyelinin arttırılması, aktörler arasında işbirliği ve uyumun sağlanması gibi yeni görevler yüklenmektedir.[35]

Yerel yönetimlerin görev ve faaliyet alanında ortaya çıkan bu değişim ortamı ve çeşitlilik, yerel yönetimler üzerinde iki yönlü baskı oluşturmaktadır. Bu doğrultuda yerel yönetimler bir taraftan halihazırda sundukları hizmetleri daha kapsamlı ve daha nitelikli bir şekilde vermeye mecbur olmakta, diğer taraftan da değişen konjonktür içerisinde yerel halkın yeni ve farklılaşan beklenti ve taleplerini yerine getirme zorunluluğu ile karşı karşıya kalmaktadır. Diğer bir deyişle, klasik hizmetlerinin yanında, kentsel mekânın sağlıklı bir şekilde gelişmesini sağlamak, vatandaşlara daha fazla ve çeşitli hizmet sunmak, kent yönetiminde halkın katılımını artırmak, [36] kentin ekonomisini canlandırmak ve kentsel rekabeti güçlendirmek, iş olanakları oluşturmak gibi yeni görev tanımlarını da üstlenmeye başlamaktadır.

Özetle yerel yönetimler günümüzde, yerel halkın ortak ihtiyaçlarını karşılama yanında; kentin ya da bölgenin ekonomik, sosyal ve fiziki anlamda kalkınmasında da önemli görevler üstlenmektedir. Böylelikle yerel yönetimler, bir yandan küreselleşme ile birlikte yaygınlaşan yoksulluk ve işsizlikle mücadele etmek; diğer yandan da kentsel ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla kentlerine ve bölgelerine yatırım çeken ve işletmeleri faaliyette bulunmaya teşvik eden roller üstlenmektedir. Bu anlamda yerel yönetimler kentsel ekonominin canlandırılması ve kentsel rekabetin güçlendirilmesi adına kamu kurumları, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında eşgüdüm sağlamakta ve ortaklıklar geliştirmektedir.[37] Dolayısıyla da hem kentsel hizmetlerin sunumunda hem de yerel ekonomik kalkınmanın sağlanmasında bir yerel yönetişim birimi olarak ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde kentsel kalkınmada belediyelere de ciddi rol düşmektedir. Bu noktada mesleki eğitim ve beceri kurslarının ayrı bir önem taşıdığını söylemek mümkündür. İşgücünün yetiştirilmesi ve eğitimi konusunda görev üstlenen belediyeler, istihdama yönelik olarak ve yerel düzeyde iş piyasasının gereksinimlerini karşılamak amacıyla mesleki eğitim ve beceri kursları açmaktadır. Burada önemli olan, iş piyasasıyla iletişim ve işbirliği içinde olunmasıdır. Örneğin tekstil sektörünün yaygın olduğu bir bölgede tekstil sektöründe gereken becerileri öğretebilecek mesleki eğitim kurslarının açılması; hem kursu bitirenlerin daha kolay iş bulmasını

[35] Korel Göymen, Türkiye'de Yerel Yönetişim ve Yerel Kalkınma, Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 2010, s.129-130.
[36] Mustafa Ökmen, "Sürekli Değişme ve Gelişme Sürecinde Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetimler", içinde *Yerel Yönetimlerin Güncel Sorunları Küresel, Bölgesel ve Yerel Perspektifler* (Ed. Kemal Görmez ve Mustafa Ökmen) Beta Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.27.
[37] Halis Yunus Ersöz, Sosyal Politikada Yerelleşme, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2011, s.94.

sağlayacak, hem de iş piyasasının ihtiyacını karşılayacaktır.[38] Diğer yandan meslek edindirme kursları, kadın istihdamının artırılması suretiyle yerel ve kentsel kalkınmanın sağlanmasında büyük önem arz etmektedir. Sonuç olarak; kadınların kent ekonomisine katılımlarının sağlanması, kadın girişimci sayısının artırılması ve toplumda bu konuda toplumsal farkındalığın yükseltilmesi için meslek edindirme kursları önemli bir araçtır.[39]

4. MESLEK EDİNDİRME KURSLARI

Belediyelerin bir yandan kentsel kalkınma için aktörlerin uyum ve işbirliği içerisinde hareket etmesine yardımcı olması beklenirken, diğer yandan da aktörlerin ihtiyaç duyduğu altyapı hizmetlerini ve uygun koşulları sağlaması tercih edilmektedir. Bu noktada beklentileri karşılayacak ve tamamlayacak şekilde, işgücü ihtiyacının giderilmesinde de belediyelere ihtiyaç duyulabilmektedir. Dolayısıyla, hem kentteki potansiyel işgücünün çalışma hayatına aktarılabilmesi için zemin hazırlanması hem de yetişmiş işgücünün kente çekilmesi ve kentte tutulması amacıyla kentin yenilikçi potansiyelinin ortaya çıkarılması önem arz etmektedir. Bu bağlamda kentteki potansiyel işgücünün eğitilmesi ve çalışma hayatına kazandırılması ihtiyacı doğmaktadır. Belediyeler tarafından düzenlenen meslek edindirme kursları ise, söz konusu ihtiyacı karşılayacak işlevsel bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira meslek edindirme kursları bir yandan iş arayan fakat mesleki eğitim almamış kişiler için (özellikle kadınlar, gençler, yoksullar gibi dezavantajlı gruplar için) meslek eğitimi alma fırsatı sunarken, diğer yandan da sanayinin veya piyasanın ihtiyaç duyduğu yetişmiş işgücünün sağlanmasında da bir vasıta olmaktadır.

Meslek edindirme kurslarının belediyelerin faaliyet alanına girmesi, sosyal belediyecilik anlayışı ve uygulamaları kapsamında olmuştur. Sosyal belediyecilik uygulamalarının yerel yönetimlerin gündeminde yer bulması ve belediyelerin bu doğrultuda roller üstlenmeleri 1970'li yıllarda başlamıştır. Sosyal belediyecilik uygulamalarının yükselişe geçtiği dönem ise, 1990'lı yıllar olmuştur. 1990'larla birlikte belediyeler; yoksul, kimsesiz, özürlü ve yaşlı bireylere sıcak yemek verilmesi; gıda ve giyecek yardımında bulunulması; nakdi yardım yapılması; engelli merkezleri, yaşlı bakım evleri, kadın ve çocuk sığınma merkezleri ve sağlık merkezlerinin kurulması ile meslek ve beceri edindirme kurslarının açılması gibi alanlarda faaliyet

[38] Elif Esen, "Kadın İstihdamında Yerel Yönetimlerin Önemi", 2014 http://www.lacivertdergi.com/gundem/2014/08/28/kadin-istihdaminda-yerel-yonetimlerin-onemi (20.08.2016).
[39] Kentleşme Şurası, Kentleşme Şûrası Sonuç Bildirgesi, 2009, s.4 http://www.kentges.gov.tr/_dosyalar/sura_raporlari/7-5-09_kentlesme_surasi_sonuc_bildirgesi.pdf (20.08.2016).

göstermeye başlamıştır.[40] Diğer bir deyişle meslek ve beceri edindirme kursları sosyal belediyecilik bağlamında belediyelerin görev tanımı içinde yer almıştır.[41] Bununla birlikte, öncelikle sosyal belediyecilik anlayışı içinde ortaya çıkan ve gelişen meslek edindirme kursları, zamanla sadece sosyal boyutuyla ve içeriğiyle kalmamış; aynı zamanda farklı bir misyon ve kimlik de üstlenmiştir. Bu noktada kentsel kalkınmanın sağlanması, kentsel rekabetin güçlendirilmesi gibi konularda roller üstlenen belediyeler için, meslek edindirme kursları ayrı bir anlam ve önem taşımaktadır.

Meslek edindirme kursları, hukuki düzenlemelerle de gerek belediyelerin gerekse de büyük şehir belediyelerinin görev ve sorumlulukları arasında tanımlanmıştır. Bu doğrultuda, 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 14. maddesi "belediye, mahallî müşterek nitelikte olmak şartıyla; … sosyal hizmet ve yardım, nikâh, meslek ve beceri kazandırma; ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi hizmetlerini yapar veya yaptırır…." hükmüyle belediyelere meslek ve beceri kazandırma konusunda yetki vermiştir. Benzer durum 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu için de geçerlidir. Kanun ile, Büyükşehir Belediyelerine, "sağlık merkezleri, hastaneler, gezici sağlık üniteleri ile yetişkinler, yaşlılar, engelliler, kadınlar, gençler ve çocuklara yönelik her türlü sosyal ve kültürel hizmetleri yürütmek, geliştirmek ve bu amaçla sosyal tesisler kurmak, meslek ve beceri kazandırma kursları açmak, işletmek veya işlettirmek, bu hizmetleri yürütürken üniversiteler, yüksek okullar, meslek liseleri, kamu kuruluşları ve sivil toplum örgütleri ile işbirliği yapmak" (md. 7) gibi görevler verilmiştir.

Meslek edindirme kursları uzun yıllardır hizmet vermektedir ve yasal düzenlemelere konu olmaktadır. 2015 yılında meslek edindirme kurslarının yeniden ele alındığı ve bu konuyla ilgili yeni bir düzenleme yapıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda, Kalkınma Bakanlığı tarafından Onuncu Kalkınma Planı'nın uygulanabilirliğini ve etkinliğini artırmak amacıyla 25 adet öncelikli dönüşüm programı kabul edilmiştir. Bu programın uygulama aşamalarından birini de Temel ve Mesleki Becerileri Geliştirme Programı Eylem Planı oluşturmaktadır. Söz konusu eylem planı, bireylerin mesleki beceriler kadar temel becerilere de sahip olması gerektiğinin altını çizmektedir. Böylece bireylerin daha uzun süre çalışma hayatında kalması, iş yaşamında verimliliklerinin artması ve değişen iş ve yaşam koşullarına daha hızlı uyum sağlaması mümkün olacaktır. "Bu programla bireylerin, çalışma hayatının gerektirdiği bilgi ve iletişim teknolojileri, yabancı dil, finansal okuryazarlık, problem çözme, eleştirel düşünme, iletişim, liderlik, kariyer

[40] Bedrettin Kesgin, "Kentsel Yoksulluğa Yönelik Yerinden ve Yerel Müdahale: Sosyal Belediyecilik", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ağustos, Sayı 26, 2012, s. 176-177.

[41] Orhan Koçak ve Ersin Kavi, "Sosyal Politika Aktörü Olarak Sosyal Girişimci Belediyecilik", HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, Cilt: 3, Yıl: 3, Sayı: 6, 2014, s.37.

planlama ve iş arama gibi temel beceriler ile sanatsal ve sportif becerilere sahip olması amaçlanmaktadır."[42]

Bunların yanı sıra eylem planı çeşitli bileşenlerden oluşmaktadır ve söz konusu bileşenlerden biri de "Genç İşgücünün Temel Becerilerinin Geliştirilmesi"dir. Bu bileşen doğrultusunda halk eğitim ile yerel yönetimlerin meslek edindirme kurslarının hayat boyu öğrenme merkezi olarak yeniden yapılandırılması ve bu merkezlerde sunulan temel beceri eğitim faaliyetlerinin nicelik ve nitelik olarak artırılması bir politika hedefi olarak belirtilmiştir. Bu kapsamda, Milli Eğitim Bakanlığı ve yerel yönetimlere bağlı Halk Eğitimi ve Mesleki Eğitim Merkezlerinin, Hayat Boyu Öğrenme Merkezine dönüşebilmesi için mevzuat düzenlemesine gidilmesi ve Hayat Boyu Öğrenme Koordinasyon Kanunu çıkarılarak ikincil mevzuat düzenlemeleri yapılması amaçlanmıştır.[43]

Söz konusu düzenlemelerle meslek edindirme kurslarının kapsamının daraldığı gözlemlenmekte ve bu kurslar, kadınlardan ziyade gençleri odak noktası olarak görmeye başlamaktadır. Bu yaklaşım meslek edindirme kurslarının etkinliğini zayıflatabilecek ve kadın istihdamının artırılmasını olumsuz şekilde etkileyebilecektir.

4.1. İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Meslek Edindirme Kursları

Ülkemizde meslek edindirme kursları ağırlıklı olarak büyükşehir belediyeleri ve büyükşehir ilçe belediyeleri tarafından verilmektedir. Son yıllarda sayılarında artış olan söz konusu kursların ilk kez Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından 1994 yılında açıldığı görülmektedir. 1995 yılında da İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından açılan kursları, diğer belediyelerin açtığı kurslar takip etmiştir.[44]

İzmir Büyükşehir Belediyesi ise, "herhangi bir sebeple örgün eğitimden yoksun kalmış ya da eğitimini yarıda bırakmış kişilerin mesleki ve sosyal gelişimlerine destek olmak" amacıyla Meslek Edindirme ve Beceri Kursları (İZMEB) açmaktadır. 2014 yılında 9 adet olan kurs merkezlerinin sayısı, 2015 yılında 11 adete ulaşmıştır. Söz konusu kurs merkezleri Çamdibi, Evka 1, Evka 4, Toros, Evka 2, Egekent, Gaziemir, Karabağlar, Bayraklı, Uzundere ve Tarihi Havagazı Fabrikası şeklindedir.[45]

Çok çeşitli alanlarda eğitim verilen merkezlerde açılan kurslar ise; bilgisayar destekli proje çizimi, doğalgaz yakıtlı kalorifer ateşçiliği, elektrik tesisatı ve pano monitörlüğü, elektromekanik, elle taşıma, et ürünleri

---

[42] Kalkınma Bakanlığı, Temel ve Mesleki Becerileri Geliştirme Programı Eylem Planı, 2015, s.186, http://www.dap.gov.tr/yeniDosyalar/Kaynaklar/odop/15.pdfKalkınma Bakanlığı (20.08.2016).
[43] Kalkınma Bakanlığı, a.g.e. s.187.
[44] Ersöz, a.g.e., s.193.
[45] İzmir Büyükşehir Belediyesi, https://www.izmir.bel.tr/HaberArsivi/14493/ara/tr (20.08.2016).

işlemeciliği, yapı yüzey kaplama, iş güvenliği ve işçi sağlığı, katı sıvı yakıtlı kalorifer ateşçiliği, CNC operatörlüğü, CNC programlama, gaz altı kaynakçılığı, PLC otomasyon, temel elektrik makine, MASTER CAM, CAD CAM, asansör bakımı ve montajı, soğutma bakım ve montajı, hidrolik, iş makineleri, mobilya döşeme dikim elemanı, mobilya döşeme kesim elemanı, iş makineleri kullanımı, sıhhi tesisat, ev pansiyonculuğu, kat hizmetleri, ön büro, servis komiliği, boyacılık, fayans, seramik ve karo döşemeciliği, alçı dekorasyonu, inşaat demiri bağlama, sıvacılık, ısı yalıtımı, taş ve tuğla duvarcılığı, bireysel ve ticari klima sistemleri montajı, kaynakçılık, topraksız tarım, aşçılık, pastacılık, girişimcilik, Ödemiş ipeği dokuma, ipek kozası el ürünleri, ahşap yakma, peynir sepeti örme, çini işleme, dekoratif ahşap süsleme, dekoratif ev aksesuarları hazırlama, ebru, yağlı boya resim, turistik ve hediyelik eşya hazırlama, üç boyutlu resim, takı tasarımı, el sanatları iğne oyası, mis sabun üretimi, sahne makyajı, işaret dili, diksiyon, iş ve sosyal hayatta iletişim, okuma yazma (1 ve 2. kademe), İngilizce (A1, A2) olarak sayılabilmektedir.[46]

İzmir Büyükşehir Belediyesi Sosyal Projeler Dairesi Başkanlığı Sosyal Projeler ve Engelli Hizmetleri Şube Müdürlüğüne bağlı olarak faaliyetlerini sürdüren Meslek Edindirme ve Beceri Kursları, Milli Eğitim Bakanlığı ve Halk Eğitim Müdürlükleri ile işbirliği içinde hareket etmektedir. Yaygın eğitim ilkeleri doğrultusunda yetişkinlerin "mesleki-teknik" ve "sosyal-kültürel" yönlerden eğitimini amaçlayan bir programdır[47].

2015 yılında, 11 merkezde 65 branşta verilen kurslara katılan kursiyer sayısı 4 bin 907'ye ulaşmıştır. Kurslarda eğitim dönemini tamamlayan 2 bin 536 kursiyere sertifikaları verilmiştir.[48]

Bunların yanı sıra 2014 yılı Ekim ayında İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından meslek edindirme kurslarına alternatif bir model geliştirilmiştir. Kent Koleji adı verilen bu model kapsamında, yerel düzlemde kalkınmayı sağlamak amacıyla mesleki bilgi ve becerileri geliştirmeye yönelik ücretsiz eğitimler verilmekte ve kurslar düzenlenmektedir[49]. Böylece mesleki eğitim ağırlıklı kurslar Kent Koleji bünyesinde verilirken; kültür, sanat ve hobi ağırlıklı kurslar ise İZMEB çatısı altında yürütülmektedir. İzmir Kent Kolejinin hedef kitlesinde; kadın ve genç işsizler başta olmak üzere İzmir'deki tüm işsizler yer almaktadır. Aynı zamanda belli bir sektörde çalışan, bununla

[46] İzmir Büyükşehir Belediyesi, https://www.izmir.bel.tr/HaberArsivi/14493/ara/tr (2008.2016).
[47] İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmeb Meslek Edindirme ve Beceri Kursları, http://test.izmir.bel.tr/IzmebMeslekEdindirmeVeBeceriKurslari/47/86/tr (20.08.2016).
[48] İzmir Büyükşehir Belediyesi, https://www.izmir.bel.tr/HaberArsivi/14493/ara/tr (20.08.2016).
[49] İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2014 Faaliyet Raporu, 2015, s.209, https://www.izmir.bel.tr/YuklenenDosyalar/Dokumanlar/30.4.2015%2015_07_05_2014_FaaliyetRaporu.pdf (20.08.2016).

birlikte alandaki niteliğini ve bilgi birikimini artırmak isteyen aktif çalışanlar da Kent Kolejinin ulaşmayı amaçladığı gruplardan biridir.[50]

Kent Koleji modeli ile başta işsizliğin azaltılması olmak üzere, iş gücünün daha yetenekli ve nitelikli hale getirilmesi de amaçlanmaktadır. Bunun yanında ara eleman ihtiyacının karşılanması amacıyla esnek, sürekli ve güncel teknik ve mesleki eğitim imkânları sunulması hedeflenmektedir. Ayrıca Kent Koleji modeli kamu-özel-sivil toplum işbirliğini desteklemekte ve mesleki eğitim kurslarında uygulama ve tasarıma ağırlık vermeyi planlamaktadır. Bu kapsamda uzun süredir işsiz olanlar, kadınlar, genç işsizler, göçmenler ve engelliler gibi dezavantajlı gruplara öncelik verilmesi öngörülmektedir[51].

Sonuç olarak Kent Koleji modeli kapsamında mesleki eğitimlerin yanı sıra uygulama ve tasarıma da yer verilmesi ile yenilikçilik potansiyelinin hayata geçirilmesi hedefi, ayrı bir anlam ve önem taşımaktadır.

5. SONUÇ

Ülkemizde kadın istihdam oranları, AB ortalamasının belirgin şekilde altında yer almaktadır. Bu sonuç; toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin bazı nedenler ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Söz konusu nedenlerden biri, kadınların gerek okullarda gerekse okul dışında yeterli eğitim alamaması ile temellendirilmektedir. Oysaki bir ülkede kadınların nitelikli ve sürekli bir eğitim alarak edindikleri bilgi ve becerileri etkin şekilde kullanabilmeleri söz konusu ülkenin sürdürülebilir kalkınması açısından kritik öneme sahiptir.

Diğer bir deyişle, Türkiye nüfusunun yaklaşık yarısını kadınlar oluşturmakta ve bu ciddi nüfusun işgücü piyasasına kazandırılması, hem cinsiyet eşitliği hem de sürdürülebilir kalkınma perspektifinden Türkiye'nin aşması gereken önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların işgücüne katılım oranının ve istihdamının artırılabilmesi için ise, her düzeyde uyumlu ve koordineli faaliyetlerde bulunulması büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda ulusal düzeydeki stratejilerin yerel düzeydeki önlemler ve uygulamalarla tamamlanması ve desteklenmesi son derece kritiktir.

Günümüzün hızlı değişen dünyasında kentler sadece bir yerel yönetim birimi olarak değerlendirilmemekte, aynı zamanda gerek ekonomik gerekse de sosyal ve kültürel gelişmenin sağlanmasında önemli bir merkez şeklinde kabul edilmektedir. Bu anlamda kentler yeni iş olanaklarının oluşturulduğu, potansiyel olanakların gün yüzüne çıkarıldığı yönetsel birimler olarak öne

[50] İzmir Büyükşehir Belediyesi, Kent Koleji Meslek Edindirme Eğitimleri, https://www.izmir.bel.tr/KentKoleji/385/850/tr (20.08.2016).
[51] İzmir Büyükşehir Belediyesi, Kent Koleji Meslek Edindirme Eğitimleri, https://www.izmir.bel.tr/KentKoleji/385/850/tr (20.08.2016).

çıkmaktadır. Belediyeler tarafından düzenlenen meslek edindirme kursları bu potansiyellerin değerlendirilmesinde ve yerel kalkınmanın sağlanması noktasında etkili bir mekanizma olabilecek niteliktedir. Meslek edindirme kursları, gerek yereldeki ekonomik gücün harekete geçirilebilmesi gerekse ekonomik gücün önemli bir bileşeni olan kadın istihdam oranlarının artırılabilmesi adına önemli bir araçtır. Zira belediyelerin meslek edindirme kursları aracılığıyla yereldeki kadınlara ulaşması ve kadınları yerelde faaliyet gösteren sektörlerin işgücü ihtiyacı doğrultusunda eğiterek iş gücüne kazandırması ve böylece kadın istihdamının artırılmasına katkı sağlaması mümkündür.

Birçok belediye tarafından uzun yıllardır verilen mesleki eğitim kursları, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından da verilmekte ve hatırı sayılır sayıda insana ulaşarak hizmet sunmaktadır. Kurs merkezleri ve bu merkezlerde verilen kurslar dikkate alındığında oldukça geniş bir yelpaze dikkat çekmektedir. Bu anlamda kursların çeşitliliği, iş gücü piyasasının taleplerini ve yerel halkın beklentilerini karşılama adına önem arz etmektedir. Bununla birlikte, büyükşehir belediyesinin meslek edindirme kursları sonrasında işe yerleşen kursiyerlere ilişkin herhangi bir istatistikî veriye sahip olmaması, bu kursların etkinliğini değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Bu nedenle hem kursların etkinliğini artırabilmek hem de iş gücü piyasasıyla işbirliği ve uyum içinde hareket edebilmek için kursiyerlere ilişkin kayıtların tutulması (sadece kursa başvuran, devam eden ve kursu tamamlayan kursiyer sayısına değil, kurs sonrası işe yerleşen kursiyer sayısına ilişkin kayıtların da tutulması) gerekli ve önemlidir. İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından hayata geçirilen Kent Koleji modeli de, mesleki eğitimi ve istihdamın artırılmasını vurgulaması nedeniyle önemli bir adım olarak görülmektedir. Zira üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, İŞKUR ve halk eğitim merkezleri ile işbirliği içinde yürütülen Kent Koleji modeli, etkin bir şekilde düzenlenmesi durumunda hem kadın istihdamının artırılmasını hem de yerel ekonomik kalkınmanın desteklenmesini sağlayacak niteliktedir.

Sonuç olarak iş dünyasının beklentilerini karşılayacak ve aynı zamanda kadın istihdamının artırılmasını mümkün kılacak mesleki eğitim ve beceri kazandırma kurslarının sayıca artırılmasının, kursların öncesi ve sonrasına ilişkin sistematik şekilde toplanacak veriler yardımıyla katkının belirlenmesi ve eksiklerin giderilmesinin, kursların rolüne ilişkin toplumsal farkındalık yaratma çabalarının önem taşıdığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

BERBER, M. ve B. Y. ESER, "Türkiye'de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz", *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, 2008.

DEDEOĞLU, S., "Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye'de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı", *Çalışma ve Toplum*, Sayı 2, 2009.

ERSÖZ, H. Y., Sosyal Politikada Yerelleşme, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2011.

ESEN, E., "Kadın İstihdamında Yerel Yönetimlerin Önemi", 2014,http://www.lacivertdergi.com/gundem/2014/08/28/kadin-istihdaminda-yerel-yonetimlerin-onemi (20.08.2016).

EUROPEAN COMMISSION, "Europe 2020 Targets", http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/targets/index_en.htm (22.10.2016).

EUROPEAN COMMISSION, "Towards a Job-Rich Recovery", Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Strasbourg, 18 April 2012 COM(2012) 173 final, http://ec.europa.eu/health/workforce/docs/communication_towards_job_rich_recovery_en.pdf (30.10.2016).

EUROPEAN COMMISSION, "Turkey 2016 Report", 9 November 2016, s. 37, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2016/20161109_report_turkey.pdf (10.11.2016).

EUROPEAN COMMISSION, "European Employment Strategy-Employment Guidelines", 16 October 2016, http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=101&intPageId=3427 (20.10.2016).

EUROSTAT, "Employment Rate by Sex, Age Group 20-64", 11 August 2016, http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=t2020_10 (31.10.2016).

EUROSTAT, "Unemployment Statistics", 3 November 2016, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Unemployment_statistics#Unemployment_trends (5.11.2016).

GÖYMEN, K. Türkiye'de Yerel Yönetişim ve Yerel Kalkınma, Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 2010.

INTERNATIONAL LABOR ORGANIZATION (ILO), Women at Work-Trends 2016, ILO Publications, Geneva, 2016, 10 Ekim 2016, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_457317.pdf (5.10.2016).

İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ, https://www.izmir.bel.tr/HaberArsivi/14493/ara/tr (20.08.2016).

İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ, İzmeb Meslek Edindirme ve Beceri Kursları, http://test.izmir.bel.tr/IzmebMeslekEdindirmeVeBeceriKurslari/47/86/tr (20.08.2016).

İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ, 2014 Faaliyet Raporu, 2015, s.209, https://www.izmir.bel.tr/YuklenenDosyalar/Dokumanlar/30.4.2015%2015_07_05_2014_FaaliyetRaporu.pdf (20.08.2016).

İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ, Kent Koleji Meslek Edindirme Eğitimleri, https://www.izmir.bel.tr/KentKoleji/385/850/tr (20.08.2016).

KALKINMA BAKANLIĞI, Temel ve Mesleki Becerileri Geliştirme Programı Eylem Planı, 2015, http://www.dap.gov.tr/yeniDosyalar/Kaynaklar/odop/15.pdf (20.08.2015).

KELEŞ, Ruşen, Yerinden Yönetim ve Siyaset, Cem Yayınevi, 10. Baskı, İstanbul, 2014.

KENTLEŞME ŞURASI, Kentleşme Şûrası Sonuç Bildirgesi, 2009,http://www.kentges.gov.tr/_dosyalar/sura_raporlari/7-5-09_kentlesme_surasi_sonuc_bildirgesi.pdf (20.08.2016).

KESGİN, B. "Kentsel Yoksulluğa Yönelik Yerinden ve Yerel Müdahale: Sosyal Belediyecilik", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos, Sayı 26, 2012.

KIZILGÖL, Ö. A., "Kadınların İşgücüne Katılımının Belirleyicileri: Ekonometrik Bir Analiz", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, 2012.

KOÇAK, O. ve E. KAVİ, "Sosyal Politika Aktörü Olarak Sosyal Girişimci Belediyecilik", *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi,* Cilt: 3, Yıl: 3, Sayı: 6, 2014.

MEMİŞOĞLU, D., "Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Değişimi ve Dönüşümü: Reform ve Sonuçları", içinde *İdari ve Mali Açıdan Türkiye'de Yerel Yönetimler* (Ed. Mehmet Mecek, Mesut Doğan, Bekir Parlak), Bekad Yayınları, Antalya, 2015.

ÖKMEN, M., "Sürekli Değişme ve Gelişme Sürecinde Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetimler", içinde *Yerel Yönetimlerin Güncel Sorunları Küresel, Bölgesel ve Yerel Perspektifler* (Ed. Kemal Görmez ve Mustafa Ökmen), Beta Yayıncılık, İstanbul, 2009.

ÖZER, M. ve K. BİÇERLİ, "Türkiye'de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi", *Sosyal Bilimler Dergisi,* 2003-2004.

ÖZGÜR, H. ve M. KÖSECİK, "Yerel Yönetimlerde Reform: Geleneksel Modelin Değişim Süreci", içinde *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar-I* (Ed. Hüseyin Özgür ve Muhammet Kösecik), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005.

T.C. ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI, "Ulusal İstihdam Stratejisi 2014-2023 ve Eylem Planları 2014-2016", Aralık 2015, http://www.uis.gov.tr/media/1370/uis-2014-2023.pdf (15.10.2016).

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK), "İstatistiklerle Kadın 2015", TÜİK Haber Bülteni, Sayı: 21519, 7 Mart 2016, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21519 (25.10.2016).

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, "İşgücü İstatistikleri-2014 ve Sonrasına İlişkin Sonuçlar-Düzey 2", http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1007 (20.10.2016).

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU İZMİR BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ, "Sayılarla Türkiye-İzmir", 13.07.2016, http://izka.org.tr/files/2016/09/Say%C4%B1larla%20T%C3%BCrkiye-%C4%B0zmir%20Haziran%202016.pdf (20.09.2016).

UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, "Resolution Adopted by the General Assembly on 25 September 2015 –Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development", 2015, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E(15.09.2016).

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

BİLİM, JEOPOLİTİK VE TÜRK DÜNYASI

Köksal ŞAHİN*

ÖZET

Bu çalışmanın temel problematiği; bilginin başlıca güç kaynağı haline geldiği günümüz şartlarında Türk dünyası jeopolitiğinin bilimsel bilgi üretmeyi zorunlu kıldığı halde, Türk dünyası genelinde bilim sahasına yeterince önem verilmediği, bu konuda henüz ciddi kamusal politikalar geliştirilemediği şeklindeki yaklaşımlardır. Bu problematik doğrultusunda çalışmanın başlıca araştırma soruları olarak; "Avrasya bölgesindeki jeopolitik görünümün nasıl olduğu?", "Başta Türkiye olmak üzere Türk dünyasındaki toplulukların karşı karşıya olduğu yeni çevresel şartların ne şekilde olduğu?", "Türk dünyası çatısı altında bilimsel işbirliğini (entelektüel sermayeyi) arttırabile adına ne gibi kamu politikalarının yürütülebileceği?" gibi hususlar olmuştur. Betimleyici yöntemin tercih edildiği çalışma neticesinde ulaşılan başlıca sonuç olarak; Türk dünyası dahilindeki ülkelerin bilimsel alanda birbirleriyle yakın partner olmasının jeopolitik bir zorunluluk olduğu hususu gösterilebilir. Ulaşılan bir diğer sonuç olarak da; bilgi toplumu olma için ortaklık yapmanın bölge ülkelerini bağımlı (edilgen) devletler olmaktan çıkarabilecek en doğru strateji olduğu tespitinden bahsedilebilir. Çalışmadaki bulgulardan hareketle bir öneri olarak da; Türk dünyası ülkelerinin Avrupa Bilim Kurulu şeklinde bir yapılanmayı model olarak denemesi dile getirilmektedir. Bu bağlamda bahsedilebilecek bir başka tespitte; Türkiye'nin Avrupa Birliği ile entegre olmuş, sanayi ve iş dünyasıyla bütünleşme tecrübeleri de olan 200'e yakın üniversitesi ile bu tarz bir yapılanma noktasında lokomotif ülke olabileceğidir.

***Anahtar Kelimeler**: Türk Dünyası, Jeopolitik, , Bilgi Toplumu, Küreselleşme, Edilgen Devlet*

GİRİŞ

Bu çalışmadaki asıl amaç; Türkiye'nin yakın ilişki içerisinde olduğu geniş bir kuşağın jeopolitik analizini bilimsel işbirliği perspektifinden gerçekleştirmek olacaktır.

* Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ksahin@sakarya.edu.tr

Bu bağlamda öncelikle küreselleşmeyle birlikte oluşan yeni jeopolitik görünümden ve başta Türkiye olmak üzere Türk topluluklarının karşıya kaldıkları yeni çevresel şartlardan bahsedilecek. Bu durum tespitinin ardından sosyal bilimlerin belli alanlarında bilimsel işbirliğini (entelektüel sermayeyi) arttırma önerisi jeopolitik bir gereklilik olarak ortaya koyulacak.

Konuşmanın akışı ise; küreselleşme ve etkileri, Avrasya'daki yeni jeopolitik, Türk dünyasına genel bir göz atış ve bir jeostratejik öneri olarak sosyal bilimler sahasında bilimsel işbirliğinin Türk dünyasında kurumsallaştırılması şeklinde olacaktır.

KÜRESELLEŞME, DEĞİŞEN JEOPOLİTİK VE BİLGİNİN BAŞLICA GÜÇ KAYNAĞI OLMASI

Son çeyrek asırda jeopolitik de önemli değişiklikler oldu. Bunda yaşanan küreselleşme dalgasının öncekilere nazaran daha güçlü oluşu, bir bilgi devriminin yaşanması, Doğu Bloğunun çöküşü, ideolojik kutuplaşmadaki azalma, demokrasinin küresel yükselişi, modernite esaslı toplumsal yapıda yaşanan dönüşüm gibi gelişmeler etkili olmuştur. Özellikle son çeyrek asırdaki dünya için; "*eskinin öldüğü ama yeninin doğmadığı*" bir geçiş ortamı şeklinde bir benzetme de bulunmak da mümkündür (Şahin, 2013: 330).

Bütün geçiş dönemleri sancılıdır. Küreselleşme çağında da soğuk savaşın bitmesine müteakip dünyanın birçok bölgesinde önemli siyasi gelişmelere sebebiyet veren *jeopolitik belirsizlikler kendini göstermiştir*. İşte tam bu noktada küreselleşmeyle ortaya çıkan yeni çevresel şartlara kısaca değinmek de yarar vardır. Çünkü gerek jeopolitikte yaşanan değişmeler ve gerekse Türk dünyası olgusuyla karşılaşılması küreselleşme kapsamında yaşanan değişikliklerle yakından alakalı hususlardır.

Yaklaşık olarak elli yıldır daha çok iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki büyük ilerlemenin etkisiyle gündelik hayatı ve toplumsal yapılanmayı şekillendiren şartlarda ve dünya genelinde görülmemiş hızda değişiklikler söz konusudur (Şahin, 2009). 1970'li yıllarla birlikte iyice hissedilmeye başlayan bu dönüşüm sürecinin daha çok küreselleşme (Globalizasyon) kavramı ile ifade edildiğini biliyoruz. Küreselleşmenin başlıca dinamiklerinden iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde mesafe (uzaklık) kavramının çoğu alanda anlamsızlaşması hemen her şeyi değiştiren başlıca gelişme olarak ele alınmaktadır (Işıktaç, 2000). Asıl bu gelişmeyle birlikte bilgi akışı, ticaret ve sermaye hareketlerinin oldukça arttığı söylenebilir (Giddens, 2008: 85, 86). Yine küreselleşmeyle beraber; bilgi paylaşımı artmış, devlet dışı organizasyonlar ticarette ve uluslararası ilişkilerde önem kazanmaya başlamış, uluslararası ilişki kurmak

giderek kolaylaşmıştır. Etnik- dini kimlikler canlanırken, hayat standartlarını arttırmaya dayalı yeni bir güvenlik anlayışı kendini göstermiştir. Uluslararası hukukun etkisini arttırmasına paralel olarak demokrasi ve insan haklarına dayalı değerler uluslararası toplumun başlıca gerekleri haline gelmektedir. Ekonomik ve siyasi bölgeselleşmeler artmakta bu tarz platformlar küresel ve bölgesel aktörler için yeni bir reel egemenlik aracı olmaktadır.

İlginçtir ki yukarıdaki paragrafta bahsedilenler çelişkili bir şekilde küreselleşmenin yırtıcı yüzünün; dünyayı belirsizlik ve risk toplumu hüviyetine sokan etkilerinin de dinamikleridir (Falk, 2002). Ekolojik sorunlar, küresel ekonomik krizler, Kuzey Ülkeleri lehine seyreden çarpık ekonomik küreselleşme, yoğunlaşan göç hareketleri gibi oldukça ciddi sınır aşan sorunlar gündelik hayat kadar uluslararası sistem için de hiç olmadığı derecede riskler üretmektedir (Giddens, 2008: 27-33). İnsanlığın içinden geçmekte olan bu yeni evreyi sürekli yeni sorunlarla karşılaşılan bir geçiş çağı olarak ele almak da mümkündür. Hayat standartlarında yükseliş kadar risklerin de sürekli artacağı geleceğe dair öngörüler arasında yer almaktadır. Nitekim son çeyrek asıra bakıldığında var olan uluslararası dengelerin de yerinden oynadığı, soğuk savaşın bitmesiyle güç boşluklarının ve sancılı güç çekişmelerinin de kendini gösterdiği görülebilir.

Küreselleşmeyle gelinen noktaya ilişkin son olarak toplumsal hayatta bilgi ve uzmanlığın en önemli üretim faktörü haline gelmesinden de bahsetmek gerekir. Yani gerek bireysel manada gerekse ülkesel düzeyde bilgiye sahip olma (üretme) esas güç kaynağı haline gelmiş; bilgi ve araştırmaya dayanan hizmetler sektörü giderek sanayi sektörünün öncü rolünü devralmıştır (Drucker, 2003, Şahin, 2009).

TÜRK DÜNYASI OLGUSU

Oluşan yeni jeopolitik kapsamında Türkiye ile yakın bağları olan "Türk Dünyası" olarak adlandırılan bir olgunun ortaya çıkması Avrasya bölgesine ait başlıca değişikliklerden biri olarak gösterilebilir. İletişim kolaylaşmasına, ulaşımın ucuzlamasına, soğuk savaşın sona ermesine ve uluslararası alandaki liberalizasyonun artmasına paralel olarak yaklaşık çeyrek asırdır Türk ve akraba topluluklar arasında giderek aratan kültürel ve ekonomik işbirliği söz konusudur.

Türk dünyası kavramıyla kast edilen Türkçe konuşan ve tarihsel süreç içinde Türklerle akrabalık kuran topluluklardır. Biraz daha somutlaştırmak gerekirse Orta Avrupa'dan, başlayıp; Balkanlar'a, Karadeniz'in Kuzeyinden, Kafkasya'ya oradan da Orta Asya'ya kadar ulaşan büyük bir sahada ortak kültürel özellik ve tarihsel bağlara sahip olan topluluklardan bahsediyoruz. Bu kapsamda başlıca coğrafyalar olarak; Bosna

Hersek, Kosova, Arnavutluk, Makedonya, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Gürcistan, Azerbaycan Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Moğolistan ve Rusya Federasyonuna bağlı bazı özerk bölgelerden bahsedebilmek mümkün. Bu hattın Dünya jeopolitiği açısından taşıdığı önem ise; esas itibariyle dünyanın başlıca enerji kaynaklarının, enerji projelerinin ve ulaşım koridorlarının bu havza içinde olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu hattaki hemen hemen tüm topluluklar arasında karşılıklı bir sempati söz konusudur. Bu durum iletişim ve ulaşım teknolojilerinin gelişmesiyle birleştiğinde işbirliği ve tecrübe paylaşımı için uygun bir altyapı oluşturmaktadır. Bu toplulukların yaşadığı coğrafyalara yolu düşen Türk ve akraba topluluklara mensup bireyler neredeyse hiç yabancılık çekmemektedir. Zira bir yandan, ortak hayat pratikleri gündelik yaşamı neredeyse kendi ülkelerindekiyle aynı kılarken, diğer yandan kendilerine yönelik büyük bir misafirperverlikle karşılaşabilmektedirler. Balkanlardan Orta Asya'ya kadar olan hat, özellikle Türk vatandaşlarının, firmalarının vb. kolay iletişim kurabildiği, kendilerini yabancı hissetmedikleri coğrafyalardır.

Ancak Avrasya coğrafyası (Orta Asya, Kafkaslar, Balkanlar, Orta Doğu ve hatta Kuzey Afrika) az önce küreselleşme bahsinde dile getirilen; belirsizlik ve buna bağlı yaşanan güç mücadelelerinin de yoğun bir şekilde yaşandığı sahalardan biridir. Bölge küresel jeopolitiğin yeni merkezi kabul ediliyor. Enerji zengini olan bu bölgenin soğuk savaşın bitmesinin ardından uluslararası dengelerin yeniden oluşması sürecinde sorun ve belirsizliklerin en fazla yaşandığı coğrafi alan olduğunu da söylemek mümkündür (Eslen, 2005: 104). Doksanlı yıllarda Balkanlar ve Kafkasya'da, iki binli yıllarda Afganistan, Irak ve Suriye de yaşanan trajedik olaylar bu tespitleri teyit eden ve tedirgin edici gelişmelerdir. Bu arada çeşitli strateji kuruluşlarınca yakın gelecek için yapılan on (10) savaş öngörüsü içinde Orta Asya ve Balkanların da adı geçtiği belirtilmelidir.

Dolayısıyla Türk dünyası kapsamındaki toplulukların yaşadığı ülkelerde ekonomik kalkınma ve siyasi istikrar sağlayacak kurumsallaşmalar hayati önem arz etmektedir. Bu kapsamda Bosna Hersek'ten Rusya Federasyonuna, Türkiye'den Azerbaycan'a, Gürcistan'dan Kırgızistan'a ve Özbekistan'a kadar tüm bu ülkelerin ulusal bütünlükleri, saygınlıkları, demokratikleşmeleri, istikrarlarını korumaları, zenginleşmeleri ve reel egemenliklerini arttırmaları noktasında çalışacak bilimsel platformları da temin etmek gerekir. Günümüz dünyasında bilginin başlıca güç kaynağı haline geldiği de göz önüne alındığında, bölge ülkelerindeki hükümetlere bu doğrultuda politik öneriler geliştirecek merkezlerin oluşturulması hayati önem arz etmektedir.

Türkiye ve Rusya Federasyonu; bölgedeki başlıca aktörler olarak jeopolitikteki değişmelerden en çok etkilenen, belirsizliklerden kaynaklanan sorunlarla karşı karşıya kalan ama tarihsel, siyasi ve bilimsel birikimleri olan güçlü devletlerdir. Bu iki ülke bölge jeopolitiğindeki boşluklardan kaynaklanabilecek sorunlara yönelik bilimsel işbirliği faaliyetlerine öncülük edebilirler. SSCB'nin dağılmasının ardından kurulan Türk cumhuriyetleri ise kuruluş süreçlerini belirsizliğin ve dönüşümün iç içe olduğu sıkıntılı çevresel şartlar dâhilinde geçirmekteler ama onlar da güçlü medeniyetlerin ve bilimsel bir birikimin mirasçısı durumundalar.

Çözümü için uluslararası işbirliği gerektiren, derinlemesine analizlerin şart olduğu sorunların varlığı ve gelişebilecek bir hizmetler sektörü potansiyeli Türk dünyası çerçevesinde yukarıda çerçevesi çizilen şekilde bilgi toplumu esaslı işbirliği hamlelerini bir ihtiyaç haline getirmektedir. Bu coğrafyayı sadece bir pazar olarak değil de; dost, akraba ve tanıdık bir diyar olarak gören; insan hakları, pekişen demokrasi ve siyasi istikrarın temini için devrede olan uluslararası işbirliği adımları gereklidir ancak bilimsel işbirliği olmadığı takdirde bu çabalar yetersiz kalacaktır. Kısacası küreselleşmeyle oluşan yeni çevresel şatlarda Türk dünyası dâhilindeki ülkeler için küreselleşmeyle yaşanan değişimi iyi okuyup doğru politikalar yürütmek büyük önem taşıyor. Bu noktada bölge ülkeleri büyüteç altına alındığında Türkiye ve Rusya' ya düşen sorumluluk daha fazla gözükmektedir.

BİR JEOSTRATEJİK ÖNERİ: BİLİMSEL İŞBİRLİĞİNİ (ENTELEKTÜEL SERMAYEYİ) ARTTIRMA

Buraya kadar anlatılanlar jeopolitikte değişiklikler yaşandığı ve bu kapsamda; Türk dünyası dâhilinde işbirliği imkânları kadar risk ve belirsizliklerin de kendini gösterdiği şeklinde özetlenebilir. Böyle bir ortamda halkların refahı ve ülkelerin reel egemenliklerini arttırmaları için jeopolitiği iyi okuyarak bir takım stratejilerin ortaya konulması bir gerekliliktir.[1]

Şimdi olayı biraz daha özelleştirip jeopolitiğin alt başlıklarından olan jeostratejiden hareketle daha spesifik ve somut bir işbirliği önerisine geçilebilir.[2] Bu öneri küreselleşmeyle oluşan yeni çevresel şartlar dâhilinde bilginin en önemli güç unsuru haline gelmesinden hareketle, ortak bilimsel

[1] Jeopolitik esas olarak bir bölge ya da ülkedeki değişen ve değişmeyen unsurlardan hareketle güç değerlendirmesi yapan bir bilim dalıdır. Jeopolitik sayesinde hem bölgesel güç kapasitelerine hem de bir bölgede etken olabilecek güçlere yönelik verilere, stratejilere ulaşılabilir.

[2] Jeostrateji çok özlü bir şekilde coğrafyadan hareketle strateji geliştirme faaliyeti olarak ifade edilebilir.

faaliyetleri geliştirme ve bilim de söz sahibi olmaya yönelme stratejisinin Türk dünyası için öncelikli olmasıdır. Bu bağlamda Türk dünyası kapsamındaki ülke ve halkların küresel jeopolitiğin (dolayısıyla çekişme ve hesapların) ortasında olduklarından hareketle; bilgi toplumu olmaya, entelektüel birikim oluşturmaya herkesten daha fazla öncelik vermesi gerektiği de ileri sürülebilir. Bu ülkelerin reel egemenlik artışı sağlamaları, ekonomide ilerleme kaydedip demokratikleşmeleri, kültürel işbirliğini arttırmaları, uluslararası arenada edilgen (bağımlı) devlet değil de etken devlet olabilmeleri esasen bilimsel alanda yapacakları işbirliği ve ilerlemelerle doğru orantılı gözükmektedir.[3] Bu noktada küreselleşmeyle birlikte bilgiye dayalı sektörlerin (hizmetler sektörü) karlılıkta sanayi sektörünün önüne geçmiş durumda olduğu da (Şahin, 2013; 336) göz ardı edilmemelidir.

Bu arada Türk dünyası dâhilindeki bilimsel işbirliği faaliyetlerinin işbirliği alanları kadar muhtemel (potansiyel) çatışma alanları noktasında da çözüm unsuru olabileceğinin de altını çizmek gerekir. Bilgiye yapılan yatırım; ekonomi sahasında oluşturulabilecek sektörel birliktelikleri tespit etme, kaynakları verimli kullanabilme, ekonomik entegrasyon önerileri geliştirme, üretime dayalı ekonomiye geçiş sağlama gibi hususlarda önemli bir altyapı sağlayabilir.

Tüm bu bahsi geçen bilgiye dayalı entelektüel sermayeyi arttırmayı hedefleyen faaliyetleri planlamak, koordine etmek, öncelik sırasına koymak, bir takvime bağlamak, ikili antlaşmaları protokolleri takip etmek ve yeni projeler geliştirmek için Türk dünyası kapsamındaki devletler ortak konfederatif kurumlar oluşturmalıdır.[4] Araştırma merkezleri ve enstitüler de tesis edilebilir. Bilgiye dayalı yatırımlar, bilimsel çalışmaların ürünü olacak ekonomik ve kültürel hamleler uzun vadede bölgeye istikrar, zenginlik ve kalıcı barışı getirebilecek en doğru strateji olacaktır.

Önerilen bu strateji doğrultusunda sosyal bilimler dâhilinde başlıca yoğunlaşma alanları olarak ise şunlar gösterilebilir;

i) *Ekonomik İşbirliği Önerileri* (Özellikle finans ve sermaye merkezleri oluşturma, ortaklık yapılabilecek sektörleri belirleme ve ekonomik entegrasyon seçenekleri geliştirme bağlamında öneriler. Küreselleşme şartlarında doğru ekonomik bütünleşmelerin önemli reel egemenlik artışı getirebileceği "Avrupa Ekonomik Topluluğu" (AET) örneği ile görülmüştür)

[3] Bu noktada; bilginin temel güç kaynağı olduğu bir dönemde özellikle Türkiye'de bölgeye yönelik projeksiyonlarda üniversitelerarası ya da bilimsel manada işbirliği düşüncesinin bugüne kadar zayıf kaldığına da bir eleştiri olarak dile getirmek gerekir.

[4] Avrupa Birliği çatısı altında oluşturulmakta olan "Avrupa Araştırma Alanı" (ERA) konuyu somutlaştırma adına yardımcı olabilir.

ii) *Kültürel İşbirliği Önerileri*

iii) *Muhtemel istikrarsızlık alanları ve başta ekoloji olma üzere bölgesel nitelikteki sorunlar*a yönelik öneriler

iv) *Demokratik pekişme ve etkin bir siyasal sistemin tesisine yönelik çalışmalar*: (Bu noktada küreselleşme ile evrensel değerler olarak hukuk, demokrasi ve insan haklarının ön plana çıktığını vurgulamak gerekir. Uluslararası toplum; daha güvenli bir dünya için özellikle kriz potansiyeli yüksek bölgelerde siyasi sistemin işlerliği, demokrasinin devreye girmesi ve bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi gibi politikalar üzerine odaklanmaktadır. Bu arada Türkiye, Rusya Federasyonu ve Azerbaycan başlıca amacı demokrasi ve insan hakları noktasında bir bilinç yaratma olan Avrupa Konseyi üyesi ülkeler olarak AİHS'nin taraflarıdır.)

Esasen bütün büyük dönüşüm süreçlerinde sıkıntılı süreçlerin ve yeni ihtiyaçların baş göstermesi kaçınılmazdır. Nitekim doksanlı yıllardan bu güne dünya çapında belirsizlik, istikrarsızlık artmış, kriz potansiyeli yüksek bölgelerde oldukça üzücü olaylar cereyan etmiştir. Tüm bunlara paralel olarak düzen ve istikrar amaçlı yeni politikaların da gündeme taşındığı görülmektedir. Bu noktada yukarıda belirtilen bilimsel çalışma sahaları uluslararası toplum ve entelektüel dünyanın önerileriyle paralel, bölge ülkelerinin egemenliklerini güçlendirecek, barış ve istikrara katkı sağlayabilecek çalışma alanlarıdır.

Bu doğrultuda Türk dünyası bağlamında bilimsel ilişkileri kurumsallaştırma adına üniversiteler ölçeğinde de şu faaliyetler de yoğunlaşma önerilebilir:

***i -Ortak Bilimsel Süreli Yayınlar Çıkarma*:** Türk dünyasına yönelik olarak bilimsel alanda üniversiteler düzeyinde yapılabilecek en önemli kurumsal hamle olarak; SCI indeksinde yer alan Avrasya coğrafyasına yönelik süreli yayınları (e-dergi şeklinde) hayata geçirmek gösterilebilir.

- Bu tarz dergilerin yayın kurulu İşbirliği yapılan üniversitelerden seçilecek öğretim üyelerinden oluşturulabilir.
- Derginin bir e-dergi (İnternet dergisi)olması önerilmektedir.
- Türk Lehçeleri, Rusça ve İngilizce olarak yayın yapılması bilimsel çalışmaların geniş kitlelere ulaşmasını sağlayacaktır.

***ii-Ortaklaşa Bilimsel Editörlü Yayınlar Yapma*:** Her yıl için belirlenecek bir akademik sahada atölye çalışması yapmayı ve bu çalışmaları ortak editörlü yayınlara çevirmeyi üniversiteler koordine edebilir. Bu sayede üniversitelerdeki akademisyenler için yurt dışında kitap bölümü ve kitap yazarlığı için de yeni bir sayfa açılabilir.

***iii-Uluslararası Kongreler Düzenleme*:** Bilimsel, kültürel ve ekonomik işbirliği platformlarına zemin hazırlayacak, entelektüel sermayeyi arttıracak, ekoloji, terör vb. gibi sorun alanlarına dair çözüm önerileri arayan bilimsel kongreler de paydaşlık yaygınlaştırılabilir. Bir önceki teklifte dile getirilen atölye çalışmaları bu kongrelerin devamı niteliğinde gerçekleştirilebilir.

iv) Araştırma Merkezleri ve Enstitüler Kurma: Türk dünyasına yönelik ortak yüksek lisans ve doktora programları olan enstitüler, yaşam boyu öğrenme kapsamında nitelikli işgücü ve akademik yeterliliğe katkıda bulunan ortak sertifika programları uygulayan merkezler üniversitelerin bünyesinde açılabilir *ve* ikili anlaşmalarla bu coğrafyalara taşınabilir. Tüm bunlar nitelikli ara ve ana eleman temin etmeye katkı sağlayacaktır.

SONUÇ

Ortak tarihsel geçmişe, geleneklere, kültürel değerlere ve en önemlisi de benzer hayat pratiklerine sahip Türk ve akraba topluluklar Soğuk Savaşın sona ermesi ve küreselleşmenin yarattığı imkânlar neticesinde jeopolitik kuşaklarıyla yakın ilişki kurma gibi bir şansı da yakalamış durumdadır.

Bu bildirideki temel iddia; Türk dünyası dahilindeki ülkelerin bilimsel alanda birbirleriyle yakın partner olması gerektiğidir. Böyle bir hamleye öncelik verilmesi Türk dünyası jeopolitiği ve küreselleşmeyle oluşan yeni dünya şartları göz önüne alındığında adeta bir zorunluluktur. Bu noktada unutulmaması gereken husus küreselleşmeyle birlikte bilginin (entelektüel sermaye) başlıca güç unsuru olarak ön plana çıkmış olmasıdır. Bilimsel işbirliği, akademik ortak çalışmalar ve öğrenci yetiştirme programları Türk dünyasına büyük katkı sağlayabileceği gibi, kültürel yakınlaşma ve ekonomik gelişmenin de çok sağlam bir zemini olabilir. Her şeyden önemlisi bilgi toplumu olma için ortaklık yapma bölge ülkelerini bağımlı (edilgen) devletler olmaktan çıkarabilecek bir stratejidir.

Avrasya coğrafyasında bir bilimsel işbirliği ekolünün oluşturulmasında özellikle Türkiye ve Rusya Federasyonu atacağı kurumsal adımlarla öncü rol oynayabilir.[5] Türkiye'deki birçok üniversitenin yükseköğrenim alanında iletişim teknolojilerini uygulamada, birçok mesleki formasyonun kitleselleştirilmesinde ve kalite çalışmalarında büyük tecrübe edinmiş durumda olduğunu da bu noktada dile getirmekte yarar vardır.

[5] Bu noktada Türkiye ve Rusya'nın bölgedeki problemlerin çözümü noktasında ilk akla gelen ülkeler olduğunu bir kere daha hatırlatmakta yarar vardır.

Günümüzde artan iletişim ve ulaşım imkânları bilhassa yükseköğretim alanında sınır aşan işbirliğini oldukça kolaylaştırmıştır. Türkiye AB ile entegre olmuş, sanayi ve iş dünyasıyla bütünleşme tecrübeleri de olan 200'e yakın üniversiteye ev sahipliği yapmaktadır. Bu gibi tecrübeler kurulacak ortak enstitü ve araştırma merkezleri aracılığıyla Türk dünyasına aktarılabilir. En önemlisi de Türk üniversitelerince oluşturulacak bilimsel işbirliği platformları sayesinde kalıcı (kurumsal) işbirliklerini sağlama, bu dost ve kardeş ülkelerde hayat standartları ve reel egemenlik artışına katkıda bulunma mümkün olabilir. Türkiye üniversiteleri aracılığıyla bilimsel çalışmalar ve mesleki yeterlilikler noktasında tecrübelerini Türk dünyasıyla paylaşabileceği gibi; nitelikli ana ve ara personel (insan kaynağı) yetiştirilmesine de katkı sağlayabilir. Tüm bunların neticesinde Türkiye'nin de yatırım, ticaret ve entelektüel sermayesini geliştirme gibi açılardan yeni partnerler kazanması, yeni ufuklara açılması kuvvetle muhtemeldir.

KAYNAKÇA

DRUCKER, Peter F. (2003), *Geleceğin Toplumunda Yönetim*, Çev: M. Zaman, Hayat Yayınları, İstanbul.

FALK, Richard (2002), *Yırtıcı Küreselleşme*, Çev: A. Çaksu, Küre Yayınları, İstanbul.

ESLEN, Nejat (2005), *Küresel Hamleler – Anahtar Stratejiler*, 2. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul.

GIDDENS, Anthony (2008), *Sosyoloji*, Çev: C. Güzel, Kırmızı Yayınları, İstanbul.

IŞIKTAÇ Yasemin (2000),"Küreselleşme Hukuk İlişkisi", *3. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Yeni Sosyolojik Arayışlar"*, Sosyoloji Derneği, 2-4 Kasım, Eskişehir, http://www.isiktac.av.tr/files/019_Kuresellesme.pdf, 19.07.2014.

ŞAHİN, Köksal (2009), *Ulus Devlet*, 2. Baskı, Yeni Yüzyıl Yayınları, İstanbul

ŞAHİN, Köksal (2011), "AKP, CHP ve MHP'nin Türk Dünyası Yaklaşımları", 9.*Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı"*, TDAV Yayını, ss. 331-360

ŞAHİN, Köksal (2013), "Küreselleşme", *Sosyolojiye Giriş*, Ed: Hayati Beşirli ve İhsan Çapçıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara, ss. 331-360

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016 Sayı: CİEP Özel Sayısı
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2016, Number: CIEP Special Edition

ÇALIŞANLARIN MOTİVASYONUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Raqif QASIMOV[*]
Könül İSRAYILOVA[**]

ÖZET

Motivasyon çalışanların örgütsel amaçlar doğrultusunda isteyerek çalışması ve verimli olması için gerekli şartların araştırılması ve oluşturulması şeklinde ifade edilebilir. Günümüzde motivasyon kavramı, bir işi yapma arzusu, o işi yapmak için kendinde bir istek bulma gibi de tanımlanabilir.

Bu makalede motivasyon kavramına genel bir bakış yapılarak onun örgütsel bağlılıkla ilişkisine, motivasyon sürecine, onun önemine, motivasyon stratejilerinde kullanılan araçlara yer verilmiştir.

***Anahtar Kelimeler**: Örgütsel bağlılık, Motivasyon, Motivasyon araçları, Motivasyon süreci.*

1. ÖRGÜTSEL BAĞLILIK

Örgütsel bağlılık – örgütlerin rekabet mevcutluğu durumundaki günümüzde varlıklarını koruma uğraşlarını sağlayacak başlıca faktörlerden biridir. Örgüte bağlı olan bireyler böylece daha uyumlu, daha üretken, daha sorumlu çalışacaklar. İşletmedeki mevcutluklarını koruyan bu bireyler örgüt için daha az maliyete neden olacaklar. Buna temel neden gibi, onların örgütü iyi tanımalarını, örgütün misyon ve vizyonunu, stratejilerini iyi bilmelerini örnek verebiliriz. (Balcı, 2003)

Örgüte bağlılığı oluşturan unsurları Çetin (2004) duygusal bağlılık, devamlı bağlılık, normatif bağlık olmak üzere 3 değişik şekilde ifade etmekdedir: (Balay, 2000; Wasti, 2000: 201-202)

1. Duyğusal bağlılık - İşgörenin örgütün değerlerini güçlü şekilde kabul etmesi, değerleri kendininkileştirmesidir. Bu, örgüte bağlılığın en iyi şeklidir. Böyle işgörenler işine, iş yerine karşı olumlu tutum sergilerler ve ihtiyaç yarandığında ek çaba göstermek onlar için hiç bir sorun yaratmaz.

[*]Doçent, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi, raqif.qasimov@gmail.com
[**] İşletme Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi, konul.israyilova@mail.ru

2. Devamlı bağlılık – Bu bağlılıkda işgörenler örgüte fazlasıyla zaman ve çaba harcadıklarını düşündüklerinden, örgütte kalmanın zorunlu bir durum olduğunu varsayarlar. Bu işçilerden bazılarının fikrine göre, örgütten ayrılacakları durumda fazla iş seçenekleri yoktur.
3. Normatif bağlılık (Zorunlu bağlılık) – Örgütsel bağlılığın bu şeklinde bireyler minnettarlık duygusu sonucu örgütte kalırlar. Buna sebep gibi işverenlerin onların gerçekten işe ihtiyaçları olduklarında işe almalarını ve bunun sonucu olarak, kendilerini şirkete, işverene borçlu duymalarını gösterebiliriz.

Sonuçta türüne bakılmaksızın, bu bağlılık şekilleri işçilerin (bireylerin) örgütle arasındakı tutumları gösterir.

2. ÖRGÜTE BAĞLILIĞI ETKİLEĞEN FAKTÖRLER

İşgörenlerin örgüte bağlılığını etkileyen faktörleri aşağıdaki gibi sıralaya biliriz: (Balay, 2000; Çetin, 2004,99) :

1. Yaş, cinsiyyet ve deneyim;
2. Örgütsel adalet, güven, iş tatmini;
3. Rol belirliliği, rol çatışması;
4. Yapılan işin önemi, alınan destek;
5. Karar alma sürecine katılım, işin içinde yer alma;
6. İş güvenliği, tanınma, yabancılaşma;
7. Medeni durum, ücret dışında sağlanan haklar;
8. Çaresizlik, iş saatleri, ödülleri, rutinlik;
9. Terfi olanakları, ücret, değer, işgörenler;
10. Liderlik davranışları, dışarıdaki iş olanakları, işgörenlere gösterilen ilgi.

3. MOTİVASYON

Motivasyon – türkçeden karşılaştırmada “motive” – güdü, harekete geçirme demektir. Motivasyon – belirli amaç doğrultusunda insanı harekete geçirme duyğusudur.

Koçel (1995, s.382-383) motivasyonla ilgili aşağıdaki tanımı vermiştir:*“Kişilerin belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere kendi arzu ve istekleri ile davranmalarıdır.”*

4. VERİMLİLİK VE MOTİVASYON

Verimlilik – toplam çıktının toplam girdiye oranıdır, hesaplanması zor olan başarı ölçüsüdür. Verimlilik – çalışanların performansını ve çalışma şartlarını geliştiren teknikler olup nitel ve nicel üretimin kullanılan kaynaklara oranıdır. Girdi faktörleri sabit tutulup, verimlilik arttırılırsa, gelir de artar: kar planlamasında yararlı faktördür, fakat karlılık göstergesi değildir. Verimlilik kaliteyle karşılaştırılsa da aynı şey değil, verimlilikteki artış daha iyi, kaliteli anlamına gelmez.

Verimliliğin bir fonksiyonu olan Motivasyon birey-örgüt ilişkilerinde önemli role sahiptir. Çalışanların beklentisini karşılamayan ödüller ve ya takdirler onları motive etmez. Motivasyon araçları kullanılarken bireysel farklılıklar göz önünde tutulmalıdır. Bu da motivasyonun iki özelliğinden biridir. Diğeri ise motivasyonun ancak insan davranışlarında gözlemlenebilir olmasıdır. Farklılıklardan yola çıkan psikologlar çalışan insanları altı ana psikolojik gruba ayırırlar:

- Emniyet arayan personel;
- Mükemmellik isteyen personel;
- Kendisine önem verilmesini isteyen personel;
- Sorumluluk seven personel;
- Prestij arayan personel;
- Her kes tarafından kabul edilmesini isteyen personel.

Verimlilik çalışanı motive eder: Verimli bir artışın sonucunda personel ya ekstra ücret alır, ya da bu artışda payı olduğu için işinden zevk alır. Aslında çalışanlar ne isterler:

- Yaptıkları işten gurur duymak, anlamlı bir işe baş koymak isterler;
- Yüksek standartlar belirleyip hep kazanmayı isterler;
- Belirli bir amaç doğrultusunda çalışmak isterler;
- Yaptıkları işe karşılık olarak değerlendirilmek isterler;
- Kendilerini yaptıkları işte uzman hiss etmek isterler.

5. MOTİVASYON SÜRECİ

Robbins Motivasyonu bir süreç olarak yorumlamıştır: *"Motivasyon – bireyin bir hedefi gerçekleştirmeye yönelik çabasındaki yoğunluğunu, yönelimini ve ısrarını ifade eden bir Süreçtir."*

Motivasyonu kesintisiz bir Süreç olarak değerlendirirsek, çalışanların isteklerinin, onları motive eden kaynakların da zamanla değişebileceğini hesaba katmamız gerek.

"Süreç" diye nitelendirilen Motivasyon 3 aşamadan oluşur:

Birinci aşama kişinin karşısına bazı hedefler koymasıyla başlar ve davranışları tetiklenir. Bu davranışların hayata geçmesine sebep olan unsurlar çevresel faktörlerdir.

İkinci aşamada kişi tetiklenen davranışlar doğrultusunda harekete geçer. Karşısına koyduğu hedeflere ulaşmak için kesin addımlar atar.

Üçüncü aşamada ise kişi amaçladığı hedeflere ulaşır. Fakat motivasyon süreci burada bitmez ve sürekli olarak kişinin kendini geliştirmesi gerekir.

Ve buradan yola çıkarak motivasyon için gereken 3 şartın olduğunu söyleye biliriz:

- İnanmak;
- Özgüven;
- Gizli yetenekleri ortaya çıkarma.

Saal ve Knight tarafından (1988,s.257) motivasyon süreci için genel bir model verilmiştir:

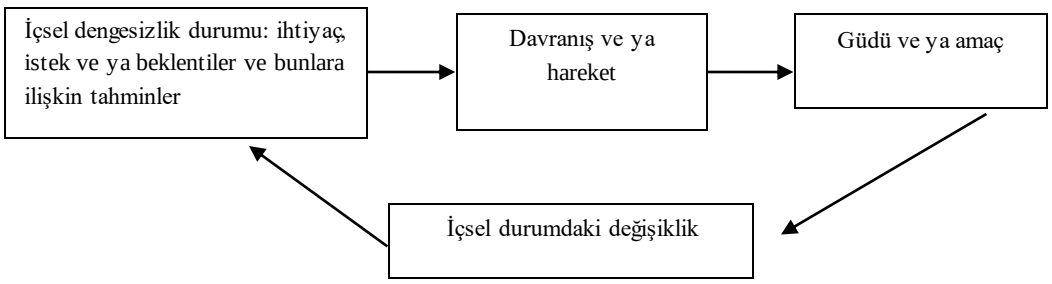

Kaynak: Saal ve Knight, 1988, s.257.

Motivasyon Yönetimi Sürecinin Aşamaları:

1. Planlama – örgütün misyon, vizyon ve kültürünün oluşturulması, amaçların belirlenmesi, iş analizinin yapılması, personel seçme tekniklerinin belirlenmesi.
2. Uygulama – planlamaya uygun olan insanların işe alınması ve bu yöntemlerin İK departmanıyla birlikte belirlenmesi.
3. Denetim – personelin motivasyonunun ve verimliliğinin ölçülmesi (anket, gözlem, mülakat yöntemleriyle)
4. Yeniden düzenleme – Denetimden çıkan sonuçlar doğrultusunda aksaklıkların belirlenmesi, bu boşluklara uygun çözümlerin önerilmesi ve uygulamaya konulması.

6. MOTİVASYONUN ÖNEMİ

Günden güne değişen dünyamızda insanların ihtiyaçları da, onları motive eden araçlar da değişmektedir. Son yıllarda fiziksel ihtiyaçların yanı sıra, diğer ihtiyaçlar da ortaya çıkmıştır. Bu nedenle motivasyon yöneticiler, çalışanlar ve örgüt acısından farklı öneme sahiptir.

6.1. Motivasyonun yöneticiler acısından önemi.

Yöneticiler tabiiliyinde olan çalışanlardan maksimum verimlilik alabilmek, örgütün amaçlarına ulaşa bilmesi için işçileri sürekli motive etmek zorundalar. Çalışan kişinin temel fizyolojik ihtiyaçları, gelişme, kendini ispat etme ihtiyaçları ve örgütün hedeflere ulaşma, rekabetetme ihtiyaçları, rekabet ortamında sürdürülebilirlik sağlama ihtiyaçları karşı karşıya gelir ve eğer yöneticiler tarafından bu karşılaşma iyi bir motivasyon araçları sağlanırsa ve ya motivasyona önem verilirse, her iki taraf için olumlu sonuçlar kazanılabilir. Bu doğrultuda yöneticiler genel olarak iki amaç peşinde olurlar:

Birincisi, insan kaynaklarını kurumsal amaçlar doğrultusunda yönlendirmek; İkincisi, insan kaynaklarının bireysel ihtiyaçlarını, amaçlarını gerçekleştirecek iş ortamı kurmak. Bu, çift yönlü amaç adlanır ve birbirleriyle örtüşmektedir. Bu amaçların birbiriyle örtüşmesini sağlayamayan yöneticilerin hayal kırıklığı yaşaması kaçınılmazdır.

6.2. Motivasyonun çalışanlar acısından önemi.

Çalışanların iş başarısını belirleyen iki temel unsur vardır: *yetenek ve motivasyon.*

Motivasyon, işgörenin performansını belirleyen etkendir. Çalışanın iyi yeteneğinin, becerisinin olmasına rağmen, iyi motive edilmemişse, verimli sonuca ulaşılması imkansızdır.

Yüksek motivasyona sahip işçiler işlerini daha kaliteli yapar, daha fazla hizmetler üretme çabasında olurlar. Yüksek motivasyonlu çalışanın özgüveni de yüksek olur ve olumlu bir çalışma atmosferi oluşur. (Gibson, İvancevich ve Donelly, 1997, s.127). Çalışanların ücret, kariyer imkanı gibi genel motivasyon faktörlerinden başka bireysel faktörler kullanılarak verimliliğinin artırılması da göz önünde tutulmalıdır.

6.3. Motivasyonun örgüt acısından önemi.

Örgüt açısından motivasyonu hem örgütün, hem de çalışanların ihtiyaçlarını tatmin edecek iş ortamı yaratarak, kişinin harekete geçmesi için isteklendirilmesi süreci olarak tanımlaya biliriz. (Can, 1999, s.173) Örgütlerde motivasyon uygulamalarının temel amacı, çalışanların örgüt amaçları doğrultusunda iş görmeleriyle kendileri ve örgüt için yarar sağlamasıdır. Bu

nedenle örgütlerde çalışanlar üzerinde olumlu etki yaratan çeşitli, özendirici motivasyon uygulamaları yapılır.

7. MOTİVASYON STRATEJİLERİNDE KULLANILAN ARAÇLAR

Öncesinde söylediğimiz gibi bir örgütün sürdürülebilir rekabeti sağlaması için yönetici ve çalışanların uyum içerisinde olması, yöneticilerin çalışanların motivasyonunu yüksek tutması gerek. Peki, çalışanların motivasyonları hangi şekilde, hangi araçlarla sağlanır?

Genel olarak, motivasyon araçları iki gruba böünür: ekonomik ve psiko-sosyal araçlar.

7.1. Ekonomik araçlar

Ekonomik araçların başında gelen en önemli etken "para"dır. Fakat bu etken kişiye, ülkeye göre değişir. Örneğin, bir Japon işçisinin motivasyonunu güven, grubun, örgütün ve ülkenin amaçları, görevine bağlılık, kendini geliştirme gibi faktörler sağlayabilir. (Kaya, 2000, s.94)

Ertürk (2000, s.73) çalışanın gelir kaynağı olan işini kaybetmemek için kendisinden beklenen verimliliği göstereceğini, bununla da ekonomik motivasyon araçlarının diğer araçlardan daha etkili olacağını iddia ediyor. Başlıca ekonomik motivasyon araçları aşağıdakilerdir:

Ücret – baskın bir motive edici araçtır, çalışanları daha iyi çalışmaya motive eden öncül faktördür. Tatminedici ücret düzeyi işçini daha iyi çalışmaya sürükler, onun işletmeye bağlılığını arttırabilir.

Güvenlik – Çalışanlara sağlanan sosyal güvenlik tedbirleri, emeklilik, yaşlılık, hastalık, kaza, ölüm, işsizlik gibi sigorta türleri personel için önemli motivasyon araçlarıdır.

Primli ücret – işletmelerde, çalışanların verimli çalışmasını, ek çaba göstermelerini sağlamak, sonuca daha çabuk ulaşmak için kullanılan motivasyon aracıdır.

Kara katılma – Çalışanların verimli, istekli çalışması için uygulanan yöntemdir. Karın, bu karın sağlanmasında emeği ve katkısı olan çalışanlara dağıtılması, onların örgüte bağlılığını arttıran, motivasyonunu sağlayan ekonomik araçtır.

Ekonomik ödüller – Çalışanları motive etmek adına takdim edilen ödüller, çalışanların ihtiyaçları doğrultusunda verilirse, motive edici etki yapacaktır.

Sosyal yardımlar – Servis, öğle yemeği, çay-kahve servisi, özel sağlık sigortası, giyecek yardımı gibi yardımlar işletmelerin çalışanlara sunduğu sosyal yardımlar olup motivasyon arttırıcı araçlardandır.

7.2. Psiko-sosyal araçlar

Çalışanlara ekonomik yarar sağlamayan, onlara yetki ve sorumluluk devri, takdir edilme, terfi, eğitim ve kariyer geliştirme, olanakları sağlayan araçlar psiko-sosyal motivasyon araçlarıdır:

Yetki ve sorumluluk devri – Personel için en iyi eğitimin ona sorumluluk yüklemek olduğu fikri çağdaş yöneticiler tarafından sık kullanılmaktadır. Yöneticilere ait yetkilerin astındaki işçilerle paylaşılması, çalışanlarda işine daha sorumlu yaklaşmasına, kendini işletmenin bir üyesi gibi görmesine, nihayetinde ise onun motivasyonunun artmasına neden olacaktır.

Terfi, Eğitim ve Kariyer geliştirme olanakları – İşletme içinde boşalan yerlere örgütün üyelerinin getirilmesi, çalışanlarda terfi-makam sahibi olma duygusunu güçlendirir. Bu duygu beraberinde onların işlerinde daha eğitimli olmasını, yeni bilgilerin, davranışların öğrenilmesini getirir.

Rekabet – Çalışanın kendini olumlu yönde geliştirmesini etkileyen faktördür. Rekabete yönelen personel üyesinin temel amacı tanınma, kendini ispat etme, saygı görme ihtiyaçlarıdır. Bu haliyle rekabet önemli motivasyon aracıdır – söylediğimiz ihtiyaçlar bu motivasyonunun sonucudur.

Bağımsız çalışma imkanı – Çalışan kişi kişisel gelişme gücünü arttırmak amacıyla bağımsız çalışma ihtiyacına önem verir. Sürekli kontrol altında tutulmayı sevmeyen çalışanlar bağımsız çalışma imkanı sağlanıldığında daha verimli olabilirler. (Sabuncuoğlu ve Tüz, 1998, s.127-128) Bağımsız çalışan işçi yaptığı işte yalnız olduğu için işin sonundaki eksikliklerden yola çıkarak kendi yanlışlarını belirleyecek ve bu boşlukları doldurmağa çalışacaktır.

Psikolojik güvence – Güven duygusunun çalışanlarda yöneticiler tarafından oluşturulduğu için yöneticilere büyük sorumluluk düşer – güven duygusu çalışanlara yöneticiler tarafından benimsetilir. Psikolojik güven duygusu içinde çalışan kişiler işine daha fazla sorumlu yaklaşır ve verimli olurlar.

Sosyal Katılım – İş ortamındaki monotonluğun kırılması, olası gerginliklerin giderilebilmesi için yöneticiler veya iş yerlerindeki gruplar tarafından gezilerin, sportif katılımların, pikniklerin hazırlanması, eğlence ortamlarının yaratılması, seyahat içerikli faaliyetlerin kullanılması psiko-sosyal motivasyon araçlarındandır ve çalışanlar arasında dayanışma ruhu, kaynaşma duygusu yaratır.

SONUÇ

Motivasyon araçlarını seçecek olan yönetici, çalışanları analiz etmeli, onların tatminini ve beklentilerini belirlemeli ve bu sonuçlara uygun motivasyon stratejileri uygulamalıdır. Uygulanan motivasyon stratejilerinin etkileri belirlenmeli, eksikliklerin giderilip giderilmemesi kontrol edilmelidir. Ve yönetici motivasyonun kişisel bir uygulama olduğunu unutmamalı, buna göre sonuçlar elde etmeye yönelik olmalıdır.

Çalışan personelin motivasyonunu sağlayıp yapılan işten maksimum düzeyde verim alınmak isteniyorsa kurumun amaçları ile çalışanların beklenti ve istekleri ortak noktada buluşturulmalıdır. Kurumlarda amaç verimliliği arttırmak olduğuna göre, personelin yeteneklerinden maksimum seviyede yararlanmak için motivasyon etken bir araç olarak kullanılmalıdır.

KAYNAKÇA

Ali Sinan ,"İş Motivasyonu Ve Sonuçları: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasında Bir Uygulama", Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara, 2005.

Balay, R. "Yönetici ve Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık", Nobel Yayın Dağıtım. Ankara, 2004

Balcı, A. "Örgütsel Sosyalleşme Kuram Strateji ve Taktikler", Pegem A Yayıncılık,Ankara, 2004

Çetin, M.Ö. "Örgüt Kültürü Ve Örgütsel Bağlılık", Nobel Yayın Dağıtım.Ankara, 2004.

Çetin, M.Ö." Örgüt Kültürü ve Örgütsel Bağlılık", Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004

Keenan, Kate, "Yöneticinin Motivasyon Kılavuzu", Remzi Kitabevi. İstanbul, 1996

Koçel, T. "İşletme Yöneticiliği", Genişletilmiş 15. Baskı, Beta Basım Dağıtım, İstanbul, 2004

Levent Bayram, "Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlilik", Sayiştay Dergisi , Sayi: 59

Özdemir Selim, "İş Hayatında Motivasyon Problemlerine Çözüm Önerisi: İhtiyaç Ve İstekle- Rin Farkındalığı Yaklaşımı", Orta Asya Ve Kazakistanın Ekonomisinin Modernizasyonu Uluslar- Arası Konferansı, Almatı, 2008

Sabuncuoğlu, Zeyyat, Çalışma Psikolojisi, Uludağ Üniversitesi İİBF.Yayını, 2004

Selahettin Yıldırım, "Motivasyon Ve Çalişma Yaşaminda Motivasyonun Önemi", Yüksek Lisans Projesi, Kahraman Maraş, 2007

Selim Özdemir Terane Muradova "Örgütlerde Motivasyon Ve Verimlilik İlişkisi" , Qafqaz Üniversitesi, Bakü , 2008

Sevgi Taşdemir, "Motivasyon Kavramına Genel Bir Bakış,Motivasyon Araçları Ve Bilgi Teknolojileri Ve İletişim Kurumu Ölçeğinde Bir Model Önerisi", İdari Uzmanlık Tezi, Ankara, 2013

Wasti, A.S. "Liderlik ve İnsan Kaynakları Uygulamaları", Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara, 2004

http://blog.milliyet.com.tr/motivasyon--motivasyonun-tanimi--onemi--motivasyon-sureci-ve-teorileri/ 12 Ağustos 2016

http://www.kendinigelistir.com/motivasyon-nedir-insani-neler-motive-eder/Blog/?BlogNo=277145 12 Ağustos 2016

http://konusmaterapi.com/motivasyon-nedir.html 13 Ağustos 2016

http://www.bilgi.edu.tr/site_media/uploads/files/2011/08/17/brosur-motivasyon.pdf 16 Ağustos 2016

http://canberktabakoglu.blogcu.com/motivasyon-nedir/2652258 18Ağustos 2016

http://www.psikolojik.gen.tr/motivasyon.html 24 Ağustos 2016

http://www.antrenmandunyasi.com/kullanici_dosyalari/File/sporpsikolojisi/spordamotivasyon/%C4%B0%C3%87SEL%20VE%20DI%C5%9ESAL%20MOT%C4%B0VASYON.htm 4 Eylül 2016

http://kortopsikoloji.com/dergi/ayin-konusu-motivasyonun-yasamimizdaki-onemi-buyuk 4 Eylül 2016

http://e-psikoloji.com/forum/showthread.php?84-Motivasyonun-%D6nemi 7 Eylül 2016

https://multiyasam.com/motivasyon-nedir-motivasyonu-artirmanin-10-yolu/ 7 Eylül 2016

http://www.kigem.com/motivasyon-ve-basari-icin-icin-tam-50-taktik.html 7 Eylül 2016